ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

XXII

1985

**

P-124

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

COLEGIUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (președinte),
ION AGRIGOROAIEI, CONST. C. ANGELESCU, GH. BUZATU, I. CAPROȘU,
C. CIHODARU, V. CRISTIAN, ȘTEFAN S. GOROVEI, AUREL LOGHIN,
ECATERINA NEGRUȚI, GH. PLATON, LEON ȘIMANSCHI, DAN TEODOR,
D. VITCU, AL. ZUB

COMITETUL DE REDACȚIE

LEON ȘIMANSCHI (redactor responsabil)

ION AGRIGOROAIEI, L. BOICU, GH. BUZATU,
ȘTEFAN LEMNY, D. ȘANDRU

ȘTEFAN S. GOROVEI (secretar științific de redacție)

Adresa redacției:

Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"
Bd. Karl Marx nr. 15
Iași

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

INSTITUTUL DE ISTORIE „A. D. XENOPOL" BIBLIOTECA
1395

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

Tom XXII, 1985

**

SUMAR

SILVIU SANIE, Din istoria religiei geto-dacice (I) 377
C. REZACHEVICI, Localizarea bătăliei dintre Basarab I şi Carol Robert (1330): în banatul de Severin (II) 391
VENIAMIN CIOBANU, Vasalitate-suzeranitate în raporturile româno-polone din deceniile şase şi şapte ale secolului XVI: interpretare juridică şi practică politică (I) 409
ŞTEFAN ANDREESCU, Moştenirea politică a lui Mihai Viteazul la mijlocul veacului XVII (I) 421
ŞTEFAN S. GOROVEI, Un episod din „recuperarea" Bizanţului: prima „operă" a spătarului Nicolae „Milescu" 441
GABRIEL BĂDĂRĂU, Raporturile politice româno-austriece 1683—1718 (I) . . 461
ADRIAN MACOVEI, Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 şi 1862 (IV) 483
ANGHEL POPA, Oştirea naţională în proces de reorganizare în Moldova (1834—1849) (II) 497
GHEORGHE CLIVETI, Geneza şi instituirea garanţiei colective a puterilor semnatare ale tratatului de la Paris (1856) asupra Principatelor Române (II) 511
ECATERINA NEGRUŢI, Migraţiile la lucru în România şi marea răscoală a ţăranilor din 1907 523
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, I. G. Duca şi unele probleme ale raporturilor României cu Marile Puteri 537
GH. I. FLORESCU, CONST. DOBRESCU, Judeţul Prahova în anii 1940—1944. Noi contribuţii documentare 549

LEON ŞIMANSCHI, Istoriografia româno-slavă din Moldova. II. Lista domniilor din prima jumătate a secolului XV 567
AL. ZUB, Legendă şi istorie în opera lui I. G. Duca 579

ERNEST OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Documente numismatice privind relaţiile spaţiului est-carpatic cu zona gurilor Dunării în secolele XIII—XIV 585
SERGIU IOSIPESCU, Capitulaţia lui Mehmed II pentru Pera (1453) . . . 591
TAHSIN GEMIL, Un izvor referitor la moartea lui Dmitar Jakšić — solul lui Matia Corvin la Bayezid II 597
D. CIUREA, Aspecte ale societăţii italiene a Renaşterii în opera lui Castiglione . 605
ANDREI PIPPIDI, Călători italieni în Moldova şi noi date despre navigaţia în Marea Neagră în secolul XVII 611
PAUL CERNOVODEANU, Noi precizări privitoare la bătălia cîştigată de Matei Basarab în împrejurimile Bucureştilor (octombrie 1632) 623
ANCA RADU POPESCU, O hartă osmană a Dobrogei de la mijlocul secolului XVII 631
PAUL PĂLTĂNEA, Note la o genealogie a familiei Conachi 639
I. SAIZU, Criterii moderne de organizare a învăţământului tehnic superior în România (perioada interbelică) 653
I. POPA, Debarcarea în Normandia în viziunea presei române 661

DOCUMENTE

GERNOT NUSSBÄCHER, Un document privind comerţul Braşovului cu Moldova la sfîrşitul secolului XV (II) 667

ch-6846
BIBLIOTECA
P-134
https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

GH. BUZATU, CLAUDIU SECAȘIU, Din arhiva istorică a României contemporane (II) 679

DISCUȚII

MARIA HOLBAN, Pe marginea unor ipoteze și deducții . . . 685
C. CIHODARU, Cu privire la frații după mamă ai lui Petru Rareș . 693
MUSTAFA A. MEHMET, Pe marginea unei recenzii 701

STUDII DOCUMENTARE

VIOREL PANAITE, Din istoria dreptului islamic al popoarelor: doctrina *djihad*-ului (I) 707

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

P. P. PANAITESCU, Renașterea și românii 719
ANDREI PIPPIDI, Epoca Renașterii în literatura română? . . 735

MISCELLANEA

ADRIAN ANDREI RUSU, Datarea ferecăturii evangheliarului lui Lațcu Cînde de la Mănăstirea Neamț 743
ȘTEFAN LEMNY, Știri despre români într-o publicație iluministă: „Berlinische Monatsschrift" 747
ZAMFIRA MIHAIL, Receptarea operei lui A. D. Xenopol peste hotare și afirmarea continuității poporului român 753
ION TODERAȘCU, Două scrisori de la Martha Bibescu 757

PAUL MIHAIL, Contribuții la *Bibliografia românească veche* (II) 759
DAN RĂPĂ-BUICLIU, MIHAI CARATAȘU, Foi volante eteriste. Contribuție la *Bibliografia românească veche* 779

ADDENDA ET CORRIGENDA 789

RECENZII. ISTORIA ROMÂNILOR

DAN GH. TEODOR, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești-Vaslui* (Victor Spinei) . 807
Istoria învățământului în România, I (Gabriel Bădărău) 809
EUGENIA NEAMȚU, VASILE NEAMȚU, STELA CHEPTEA, *Orașul meaieval Baia în secolele XIV—XVII*, II. *Cercetările arheologice din anii 1977—1980* (Ștefan S. Gorovei) 811
C. CIHODARU, *Alexandru cel Bun* (Lucian Nastasă) 814
SCARLAT PORCESCU, *Episcopia Romanului* (Ștefan S. Gorovei) . . . 816
TAHSIN GEMIL, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601—1712)* (Ștefan Andreescu) 820
II. Osman adına yazilmiş zafer-nâme (Cronica victoriei scrisă pe numele lui Osman II), ed. YAŞAR YÜCEL (Mihail Guboglu) 823
La tentation du Baroque dans les cultures du Sud-Est européen (Cătălina Velculescu) 827
HERODOT, *Istorii*, ed. LIVIU ONU și LUCIA ȘAPCALIU (Ștefan S. Gorovei) . 830
POMPILIU TEODOR, *Interferențe iluministe europene* (Ștefan Lemny) . . . 833
NICOLAE IORGA, *Voința obștii românești* (Andrei Pippidi) 835

ISTORIE UNIVERSALĂ

Pact, 5, 1981, *Statistique et Numismatique — Statistics and Numismatics* (Virgil Mihailescu-Birliba) 837
ANDREI CORNEA, *Mentalități culturale și forme artistice în epoca romano-bizantină (300—800)* (Ion I. Solcanu) 839
DIETER LUDWIG, *Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen* (Victor Spinei) 841
YAŞAR YÜCEL, *XIII—XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi. Çoban-oğullari Candar-oğullari Beylikleri* (Istoria Anatoliei de nord-vest în secolele XIII—XV. Emiratele Ciobanoğli și Candaroğlî) (Mihai Guboglu) . . 844

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

FIRDEVSÎ-I RUMÎ, *Kutb-nâme* (Cartea polară), ed. IBRAHIM OLGUN şi ISMET PARMAKSIZOGLU (Mihail Guboglu) 849
REŞAD EKREM KOÇU, *Osmanlı padişahları* (Sultanii otomani) (Mihail Guboglu) . 852
NICOLAE CIACHIR, GHEORGHE BERCAN, *Diplomaţia europeană în epoca modernă* (L. Boicu) 856

NOTE BIBLIOGRAFICE. ISTORIA ROMÂNILOR

GABRIEL ŞTREMPEL (coord.), *Bibliografia românească modernă (1831—1918)*, vol. I. (A—C) (Al. Zub) 861
MANFRED STOY, *Rumänische Bibliographie 1966—1970* (Al. Zub) 862
AUREL H. GOLIMAS, CRISTACHE C. GHEORGHE, *Bibliografie numismatică românească* (Ştefan S. Gorovei) 862
DOINA DIŢU ş.a., *Anuarul Institutului de Istorie naţională. Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj-Napoca (1921—1981)* (Al. Zub) . . 863
PETRE DAN, *Asociaţii, cluburi, ligi, societăţi. Dicţionar cronologic* (Ştefan Lemny) . 863
LUCIAN CORNEA, *Cartea străină veche în biblioteca „Astra". Sec. XVIII. Catalog* (Ştefan Lemny) 864
MARIA DOGARU, *Colecţiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului* (Lucian Nastasă) 864
DIRECŢIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA, *Isprăvnicia ţinutului Iaşi, 1828—1860. Inventar arhivistic*, întocmit de VIRGIL APOSTOLESCU şi EMA APOSTOLESCU (Adrian Macovei) 864
MUZEUL NAŢIONAL DE ISTORIE, *Istoria României. Crestomaţie*, I. *Epoca străveche. Epoca veche*, coord. FLORIAN GEORGESCU, LUCIA MARINESCU, VALERIU LEAHU; II. *Epoca medie*, coord. FLORIAN GEORGESCU, LUCIAN CHIŢESCU (Ştefan S. Gorovei) . . . 865
DIRECŢIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI. INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA", *Documente privind Unirea Principatelor*, VII. *Corespondenţă diplomatică engleză (1856—1859)*, ed. VALENTINA COSTAKE, BEATRICE MARINESCU, VALERIU STAN (L. Boicu) . 866
Cronicari 'munteni, 1—3, ed. îngrijită de MIHAIL GREGORIAN, prefaţă şi tabel cronologic de DAN HORIA MAZILU (Ştefan S. Gorovei) . . . 866
JOHANN FILSTICH, *Rumänische Chroniken*, ed. ADOLF ARMBRUSTER (Al. Zub) 867
Şcoala Ardeleană, I—II, ed. FLOREA FUGARIU, introducere de DUMITRU GHIŞE şi POMPILIU TEODOR (Ştefan Lemny) 867
Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa (Uciderea lui Grigore Vodă în Moldova, expusă în formă de piesă de teatru), ed. LUCIAN DRIMBA (Ştefan Lemny) 868
IOSIF VULCAN, *Publicistica*, ed. STELIAN VASILESCU (Ştefan Lemny) . . 868
IACOB NEGRUZZI, *Scrieri*, II, ed. ANDREI NEŞTORESCU şi NICOLAE MECU (Ştefan Lemny) 869
MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, III. *Oratorie*, I. *1856—1864*, ed. VLADIMIR DICULESCU (Al. Zub) 869
MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, V. *Oratorie*, III, partea I, ed. GEORGETA PENELEA (Al. Zub) 870
N. IORGA, *Evocări istorice*, ed. ION ROTARU (Ştefan Lemny) 870
PETRE ANDREI, *Opere sociologice*, IV, ed. MIRCEA MACIU (Al. Zub) . . . 870
G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ed. AL. PIRU (Ştefan Lemny) 871
B. P. Hasdeu şi contemporanii săi, III, coord. AL. SĂNDULESCU (Al. Zub) . . 871
ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, IX, *Corespondenţă 1880—1883*, ed. FILOFTEIA MIHAI, RODICA BICHIS, NADIA LOVINESCU; *Opere*, X. *Corespondenţă 1884—1886*, ed. RODICA BICHIS, NADIA LOVINESCU, FILOFTEIA MIHAI (Ştefan Lemny) 872
Alexandru Odobescu şi corespondenţii săi, ed. FILOFTEIA MIHAI şi RODICA BICHIS (Al. Zub) 872
N. IORGA, *Corespondenţă*, I, ed. ECATERINA VAUM (Ştefan S. Gorovei) . . 873
Corneliu Moldovanu în corespondenţă, ed. JULIETA MOLDOVANU (Al. Zub) . 874
G. Călinescu şi contemporanii săi (Corespondenţă primită), I, ed. NICOLAE MECU (Lucian Nastasă) 874

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Corespondența lui Al. Rosetti cu G. Călinescu (1932—1964), ed. LIVIU CĂLIN (Lucian Nastasă) 874

Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan, coord. ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU (Ștefan Lemny) 875
ALEXANDRU HERLEA, *Studii de istorie a dreptului*, I. *Organizarea de stat*, ed. VALERIU ȘOTROPA (Al. Zub) 876
MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE, *Cercetări numismatice*, sub red. FLORIAN GEORGESCU, OCTAVIAN ILIESCU și CONSTANȚA ȘTIRBU, IV și V•(Ștefan S. Gorovei) 876
Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare, I—II (Al. Zub) 877
MIHAIL TRITEANU ș.a. (coord.), *Biblioteca și învățământul*, VII (Al. Zub) . . 878
Repere sibiene. Studii și referate, III, coord. NICOLAE SCUTEA (Al. Zub) . . 878
DAN SIMONESCU, *Contribuții (Literatura română medievală)* (Al. Zub) . . 879
TRAIAN CANTEMIR, *Studii de literatură* (Al. Zub) 879
Jassyer Beiträge zur Germanistik, II (Al. Zub) 879
Arhiepiscopia Sibiului — pagini de istorie (Al. Zub) 880

STELIAN BREZEANU, *Daco-Romanian Continuity. Science and Politics* (Al. Zub) 880
NICOLAE STOICESCU, *Unitatea românilor în Evul Mediu* (Ștefan S. Gorovei) . 880
N. IORGA, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, ed. ȘERBAN PAPACOSTEA (Ștefan S. Gorovei) 881
GEORGE MURNU, *Studii privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*, ed. NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA (Al. Zub) 882
NICOARĂ BELDICEANU, *Însemnări asupra românilor din Balcani la lumina surselor otomane* (Ștefan S. Gorovei) 882
E. N. ABÎZOVA, P. P. BÎRNEA, A. A. NUDELMAN, *Drevnosti Starogo Orcheja. Moldavskij period* (Victor Spinei) 883
G. B. FEDOROV, G. F. GEBOTARENKO, M. S. VELIKANOVA, *Braneștskij mogil'nik X—XI vv.* (Victor Spinei) 883
P. Ș. NĂSTUREL, *A propos du Tenou Ormon (Teleorman) de Kinnamos* (Victor Spinei) 884
JEAN N. MĂNESCU, *Cu privire la originea stemei Țării Românești* (Ștefan S. Gorovei) 885
DENNIS DELETANT, *Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century* (Ștefan Andreescu) 885
ION TODERAȘCU, *Alianța politico-militară dintre Țările Române în Evul Mediu. Idee și faptă* (Ștefan S. Gorovei) 886
IOAN IVAN, SCARLAT PORCESCU, *Mănăstirea Neamț* (Ștefan S. Gorovei) . 887
P. Ș. NĂSTUREL, *A propos d'un document de Kastamonitu et d'une lettre patriarcale inconnue de 1411* (Mihail Guboglu) 887
DIETER HARMENING, *Der Anfang von Dracula. Zur Geschichte von Geschichten* (Ștefan Andreescu) 889
CONSTANTIN REZACHEVICI, *Cel mai vechi sigiliu inelar (matrice) de dregător moldovean (sec. XV), păstrat în Polonia* (Ștefan S. Gorovei) . . . 889
KRISTA ZACH, *Das Turkenbild in der Moldaukunst des 15. und 16. Jahrhundert am Beispiel der Darstellung Johannes des Neuen* (Andrei Corbea) . 890
KRISTA ZACH, *Aktualisierung des Johannes-Novi-Stoffes in der moldauischen Kunst des 15. und 16. Jahrhunderts* (Andrei Corbea) 890
HOVÁRI JÁNOS, *Az 1515—17. évi tulcsai török vámnapló* (Registrul vamal turcesc al Tulcei dintre anii 1515 și 1517) (T. Gemil) 891
VALERIU VELIMAN, *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea* (Ștefan S. Gorovei) 891
P. Ș. NĂSTUREL, *Le dit du monastère moldave de Pângărați.* (I) *Premières recherches* (Ștefan S. Gorovei) 892
FANNY DJINDJIHAȘVILI, *Antim Ivireanul cărturar umanist* (Al. Zub) . . 893
WILLIAM O. OLDSON, *The Englightenment and the Romanian National Revival (Moldavia, Wallachia, Transylvania)* (Ștefan Lemny) 894
VENIAMIN CIOBANU, *Les Pays Roumains au seuil du 18-e siècle (Charles XII et les Roumains); Les Principautés Roumaines et la politique européenne (1699—1815)* (L. Boicu) 894

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

SEMAVI EYICE, *Goleşti (Romanya)'de küçük bir Turk hâtırası. Alemdar Mustafa Adına H. 1221 (=1806) tarihli bir kitabe* (O mică amintire turcească la Goleşti România. O inscripţie din 1806/1221 H., pe numele lui Bayraktar Mustafa) (Mihai Guboglu) 895
RADU PAIUŞAN, *Bănăţenii în lupta pentru unitate naţională, 1830—1918* (Al. Zub) 895
DAN BERINDEI, *L'an 1848 dans les Pays Roumains* (L. Boicu) . . . 896
DAN BERINDEI, *Pe urmele lui Nicolae Bălcescu* (Al. Zub) 896
VALERIU STAN, *Alexandru Ioan Cuza 1820—1873* (Al. Zub) 897
VICTOR NEUMANN, *Vasile Maniu. Monografie istorică* (Al. Zub) . . . 897
MALGORZATA WILLAUME, *Drogi do niepodległości. Polskie i rumuńskie koncepcje polityczne i ich realizacja w latach 1837—1849* (Drumul către independenţă. Concepţiile politice polone şi române şi realizarea lor în anii 1837—1849) (Veniamin Ciobanu) 897
TOADER IONESCU, *Ideea unităţii naţionale reflectată în gîndirea economică din Transilvania (1848—1918)* (Ştefan Lemny) 898
ION PĂTROIU, *La cumpăna a două epoci 1849—1877* (Mihai Vatavu) . . . 899
Unirea Principatelor şi Puterile europene (Al. Zub) 899
NICOLAE CORIVAN, *Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877* (Gh. Platon) 900
SARA IERCOŞAN, *Junimismul în Transilvania* (Al. Zub) 900
SORIN ALEXANDRESCU, *„Junimea": discours politique et discours culturel* (Al. Zub) 901
ION BULEI, *Lumea românească la 1900* (Cătălin O. Turliuc) 901
Onisifor Ghibu: 100 de ani de la naştere, coord. IOAN CERGHIT, M. GHIVIRIGĂ, A. LAUTERMAN, I. G. STANCIU (Al. Zub) 902
TRAIAN VEDINAŞ, *Onisifor Ghibu educator şi memorialist* (Al. Zub) . . . 902
EDUARD EISENBURGER, *Rudolf Brandsch. Zeit-und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen* (Al. Zub) 903
VASILE VEŢIŞANU, *Vasile Pârvan, idealul uman şi valorile vieţii* (Ştefan Lemny) 903
CONSTANTIN CLOŞCĂ, *Ateneul „Tătăraşi" din Iaşi — aşezământ de cultură naţională, 1919—1940* (I. Saizu) 903
MIHAI FĂTU, *Contribuţii la studierea regimului politic din România, septembrie 1940 — august 1944* (Lucian Moraru) 904
ION ARDELEANU, VASILE ARIMIA, MIRCEA MUŞAT (coordonatori), *23 August 1944. Documente*, I. *1939—1943*; II. *1944* (Gh. Buzatu) . . 905
STELIAN NEAGOE, CORNEL BRAHAŞ, *Pagini din cartea rezistenţei naţionale antifasciste şi antiimperialiste a poporului român*, I—II (Gh. Buzatu) . 906
ILIE CEAUŞESCU (coord.), *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. 15 (Gh. Buzatu) 906
ILIE CEAUŞESCU, FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurtarea celui de-al doilea război mondial* (Gh. Buzatu) 908
CONSTANTIN OLTEANU, ILIE CEAUŞESCU, FLORIAN TUCĂ, VASILE MOCANU, *Armata română în revoluţia din august 1944* (Gh. Buzatu) . 909
FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, *August 1944. Repere istorice* (Gh. Buzatu) 909
Ecoul internaţional al revoluţiei din August 1944 şi al contribuţiei României la războiul antihitlerist (Cătălin O. Turliuc) 910
Revoluţia de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă din August 1944 — moment epocal în istoria poporului român (Cătălin O. Turliuc) 910
MIHAIL E. IONESCU, *Puterea cuvîntului* (Cătălin O. Turliuc) 911
VIRGIL CÂNDEA, CONSTANTIN SIMIONESCU, *Prezenţe culturale româneşti* (Al. Zub) 912
PAUL PETRESCU, *Arcade în timp* (Ion I. Solcanu) 912
G. POPESCU-VÎLCEA, *Un manuscris al voievodului Alexandru al II-lea; Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă* (Ştefan S. Gorovei) . . . 913
OLGA GRATZIOU, *Die dekorierten Handschriften des Schreibers Matthaios von Myra (1596—1624)* (Paul Mihail) 914
ALEXANDRU DUŢU, *Alexandria ilustrată de Năstase Negrule* (Al. Zub) . . 915
MIHAI ISPIR, *Clasicismul în arta românească* (Ion I. Solcanu) 916

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ILIE DAN, *Contribuții la istoria limbii române* (Al. Zub) 916
GEORGE GIUGLEA, *Cuvinte românești și romanice*, ed. FLORENȚA SĂDEANU (Al. Zub) 918
DRAGOȘ MOLDOVANU, *Etimologia hidronimului Moldova* (Ștefan S. Gorovei) . 918
HENRI H. STAHL, *Eseuri critice. Despre cultura populară românească* (Ștefan Lemny) 918
M. GASTER, *Literatura populară română*, ed. MIRCEA ANGHELESCU (Al. Zub) . 919
ALEXANDRU TEODORESCU, *Lucian Blaga și cultura populară* românească (Al. Zub) 920

ISTORIE UNIVERSALĂ

RUDOLF SIMEK, *Lexikon der germanischen Mythologie* (Andrei Corbea) . . 921
The Fontana Biographical Companion to Modern Thought, ed. by ALAN BULLOCK and R. B. WOODINGS (Al. Zub) 921
MILAN HAUNER, *Hitler. A Chronology of his Life and Time* (Gh. Buzatu) . 922
LEONIDA LOGHIN, *Al doilea război mondial. Acțiuni militare, politice și diplomatice. Cronologie* (Cătălin O. Turliuc) 922
Alexander von Humboldt Stiftung 1953—1983 (Al. Zub) 923

Între Antichitate și Renaștere. Gîndirea Evului Mediu de la începuturile patristice la Nicolaus Cusanus, I—II, ed. OCTAVIAN NISTOR, prefață GH. VLĂDUȚESCU (Alexandru-Florin Platon) 923
YUSUF HAS HĀCIB, *Kutadgu Bilig* (Știința fericirii) (T. Gemil) 924
Kitâbu mesâlihi'l-muslimîn ve menâfi'i'l-mu'mi'minîn (Cartea problemelor musulmanilor și a intereselor credincioșilor, ed. YAŞAR YÜCEL (T. Gemil) . . 924
HANNO BECK, *Alexander von Humboldts Reise durchs Baltikum nach Russland und Sibirien (1829)* (Al. Zub) 925
Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Von der Staatsgründung bis zum ersten Kabinett Benes. 1918—1921, I, ed. MANFRED ALEXANDER (O. Nicolae, Em. Bold) 925
THEODOR SCHIEDER (Hg.), *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, I—VIII (Al. Zub) 927

Marx, contemporanul nostru, coordonatori: DUMITRU GHIȘE, ANDREI MARGA, ACHIM MIHU (Ștefan Lemny) 927
HERBERT SCHNÄDELBACH, *Philosophie in Deutschland 1813—1933* (Al. Zub) 928
La teoria della storiografia oggi, a cura di PIETRO ROSSI (Al. Zub) . . . 928
GUY BOURDÉ, HERVÉ MARTIN, *Les écoles historiques* (Al. Zub) 929
HANS SCHLEIER, *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Grundlinien der bürgerlichen deutschen Geschichtsschreibung und Geschichtstheorien vor 1945* (Al. Zub) 929
JAROSLAV KUDRNA, *Ke kritice pozitivismu v současně buržoazni německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20 století* (Al. Zub) . . 929
A. ZEKI VELIDI TOGAN, *Tarihte usûl* (Metoda în istorie) (T. Gemil) . . . 930
HERVÉ COUTEAU-BÉGARIE, *Le phénomène „Nouvelle Histoire": stratégie et idéologie des nouveaux historiens* (Al. Zub) 930
REINHART KOSELLECK (Hg.), *Formen der Geschichtsschreibung* (Al. Zub) . . 931
OTTO VOSSLER, *Geschichte als Sinn* (Al. Zub) 932
BENEDETTO CROCE, *La philosophie comme histoire de la liberté. Contre le positivisme*, ed. SERGIO ROMANO (Al. Zub) 932
MICHAEL OAKESHOTT, *On History and Other Essays* (Al. Zub) 933
HERMANN EICH, *Die missbandelte Geschichte. Historische Schuld- und Freisprüche* (Al. Zub) 933
EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Parmi les historiens. Articles et comptes rendus* (Al. Zub) 933
ODO MARQUARD, *Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie* (Al. Zub) . . 934
Studii de istorie a filozofiei universale, VIII, coordonatori: AL. BOBOC, S. GHIȚĂ, R. PANTAZI (Al. Zub) 934
MARIANNE MESNIL, *Entre rationalisme et romantisme: naissance d'une discipline* (Al. Zub) 935
IDA MAGLI, *Introduzione all'antropologia culturale. Storia, aspetti e problemi della teoria della cultura* (Al. Zub) 935

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

FERNAND BRAUDEL, *Structurile cotidianului: posibilul şi imposibilul*, I—II, ed. ADRIAN RIZA, (Al. Zub) 936
C. I. GULIAN, *Lumea culturii primitive* (Al. Zub) 936
OVIDIU DRIMBA, *Istoria culturii şi civilizaţiei*, I (Alexandru-Florin Platon) . 937
Kindlers Kulturgeschichte Europas, 1—20 (Al. Zub) 938

E. R. DODDS, *Dialectica spiritului grec*, trad. CATRINEL PLEŞU, prefaţă PETRU CREŢIA (Ştefan Lemny) 938
ROBERT DELORT, *La vie au Moyen Âge* (Alexandru-Florin Platon) . . . 939
RÉGINE PERNOUD, *Les saints au Moyen Âge* (Ştefan S. Gorovei) 940
RÉGINE PERNOUD, *La Reine Blanche* (Ştefan S. Gorovei) 940
MICHEL BALARD, *Gênes et la mer Noire (XIIIe—XVe siècles)* (Ştefan Andreescu) 941
A. ZEKI VELIDI TOGAN, *Umumî Türk tarihine giris* (Introducere în istoria generală turcă) (T. Gemil) 942
AYDIN TANERI, *Osmanlı devleti'nin kuruluş döneminde hükümdarlık kurumunun gelişmesi ve saray hayatı teşkilatı* (Dezvoltarea instituţiei monarhiei şi organizarea vieţii de palat în perioada de fondare a statului otoman) (T. Gemil) 942
ESAD EFENDI, *Osmanlılarda töre ve törenler (Teşrifât-i kadime)* [Obiceiuri şi ceremonii la otomani (Vechile ceremonii)] (T. Gemil) 943
M. CAGATAY ULUÇAY, *Padişahların kadınları ve kızları* (Femeile şi fiicele padişahilor) (T. Gemil) 943
YAŞAR YÜCEL, *Timur'un dış politikasında Türkiye ve Yakın-Doğu* (Turcia şi Orientul Apropiat în politica externă a lui Timur) (T. Gemil) . . . 943
M. SÜREYYA ŞAHIN, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye* (Patriarhia din Fanar şi Turcia) (T. Gemil) 944
MIHAI MAXIM, *O luptă monetară în sec. al XVI-lea: padişahi contra aspru* (Ştefan S. Gorovei) 944
BARTOLOMÉ BENNASSAR, *Inchizitia spaniolă (sec. XV—XIX)*, ed. CARMELA ROMAN şi VICTOR KERNBACH (Alexandru-Florin Platon) . . 945
ALMUT BUES, *Die habsburgische Kandidatur für den polnischen Thron wärend des Ersten Interregnums in Polen 1572—1573* (Veniamin Ciobanu) . . 946
CAMIL MUREŞAN, ALEXANDRU VIANU, ROBERT PAIUŞAN, *Downing Street 10* (Lucian Nastasă) 946
ROBERT DARNTON, *L'aventure de l'Encyclopédie. 1775—1800. Un best-seller au siècle des Lumières* (Ştefan Lemny) 947
SILVIAN IOSIFESCU, *Voltaire — 1983* (Ştefan Lemny) 948
Gegenseitige Einflüsse deutscher und jüdischer Kultur. Von der Epoche der Aufklärung bis zur Weimarer Republik (Andrei Corbea) 949
ERNEST GELLNER, *Nations and Nationalism* (Ştefan Lemny) 950
EDGAR QUINET, *Opere alese*, I—II, ed. ANGELA CIŞMAŞ (Ştefan Lemny) . 950
MARIA ELISA DE CAMPOS GRAF, *Imprensa periódica e escravidáo no Paraná* (Al. Zub) 950
MUZAFFER GÖKMAN, *Tarih Sevdiren Adam Refik Altınay. Hayatı ve eserleri (A. Refik — omul care a făcut să fie iubită istoria. Viaţa şi operele sale)* (Mihail Guboglu) 951
WOLFGANG JÄGER, *Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland. Die Debatte 1914—1980 über den Ausbruch des ersten Weltkrieges* (Al. Zub) 952
NIKOS PSIROUKIS, Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφή. Ἡ Ἔγγυς Ἀνατολὴ μετα τον πρωτο παικοσμιο πολεμο (1918—1923) (Catastrofa din Asia Mică. Orientul Apropiat după primul război mondial) (Lucian Nastasă) . . 952
Türk Tarih Kurumu. Kuruluş Amaci ve Çalışmaları (Societatea Turcă de Istorie. Crearea, ţelul şi activitatea sa) (T. Gemil) 953
JANUSZ ZARNOWSKI (ed.) *Dictatorship in East-Central Europe 1918—1939* (Gh. Buzatu) 953
Weimars Ende. Prognosen und Diagnosen in der deutschen Literatur und politischen Publizistik, hrsg. von THOMAS KOEBNER (Andrei Corbea) . . 955
In jenen Tagen... Schriftsteller zwischen Reichstagsbrand und Bücherverbrennung (Andrei Corbea) 956
JÓZEF GARLINSKI, *Intercept. The Enigma War* (Gh. Buzatu) 957

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

NIKOS G. SVORONOS, Αναλεκτα Νεοελληνικης ιστοριας και ιστοριογραφιας (Texte alese ale istoriei și istoriografiei neoelene) (Lucian Nastasă) . . . 957
GORDON A. CRAIG, *Über die Deutchen* (Al. Zub) 958

REVISTA REVISTELOR. PERIODICE ROMÂNEȘTI

„Acta Moldaviae Meridionalis". Anuarul Muzeului Județean, III—IV, Vaslui, 1981—1982 (Ștefan S. Gorovei) 959
„Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași" (serie nouă), s. III, a. *Istorie*, XXIX, 1983 ; XXX, 1984 (Ștefan S. Gorovei) 959
„Analele Universității București", *Istorie*, XXXIII, 1984 (Al. Zub) 960
„Anuar de lingvistică și istorie literară", XXVIII, Iași, 1981—1982, B (Al. Zub) . 960
„Anuarul Institutului de Istorie și arheologie Cluj-Napoca", XXV, 1982 (Gabriel Bădărău) 961
„Arhivele Olteniei" (serie nouă), 3, București, 1984 (D. Agache) 962
„Buletinul Societății Numismatice Române", anii LXXV—LXXVI (1981—1982), nr. 129—130, București, 1983 (Ștefan S. Gorovei) 963
„Carpica", XV, Bacău (1983) 1984 (Ion Ioniță) 963
„Revue des études sud-est européennes", XXII, 1984, 1—4 (Al. Zub) 964
„Revue Roumaine d'Histoire", XXIII, 1984, 1—4 (Ștefan Lemny) 964
„Studia et acta orientalia", X, 1980 ; XI, 1983 (Ștefan S. Gorovei) 965
„Studii de istorie a Banatului", X, Timișoara, 1984 (Ștefan S. Gorovei) . . . 965
„Suceava". Anuarul Muzeului Județean, X, 1983 (Ștefan S. Gorovei) . . . 966
„Synthesis", XI, București, 1984 (Al. Zub) 967

PERIODICE STRĂINE

„Das achtzehnte Jahrhundert". Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts, Wolfenbüttel, VIII, 1—2, 1984 (Ștefan Lemny) 969
„Acta Poloniae Historica", XLVII, 1983 ; XLVIII, 1984 (Lucian Nastasă) . . 969
„Bulletin d'information O.C.I.". Centre de recherches sur l'histoire, l'art et la culture islamiques, 6 (Août 1984) ; 7 (Décembre 1984) (Mihail Guboglu) 970
„Dacoromania", V, 1979—1980, Freiburg/München (Ștefan S. Gorovei) . . . 972
„Forschung". Mitteilungen der DFG, Bonn, 1984, 1—4 (Al. Zub) 972
„Histoire, économie et société", III, Paris, 1984, 1—4 (Al. Zub) 973
„Humboldtiana", Bonn, 1982 ; 1983 ; 1984 (Al. Zub) 973
„Mitteilungen", Bonn, Heft 41, Jan. 1983 ; Heft 42, Aug. 1983 ; Heft 43, März 1984 ; Heft 44, Okt. 1984 (Al. Zub) 974
„Revue des sciences morales et politiques", Paris, 139-e an., 1984, 1—4 (Al. Zub) . 974
„Srednie veka", Moscova, 44, 1981 ; 45, 1982 (Alexandru Andronic) . . . 975
„Storia della storiografia. Histoire de l'historiographie. History of Historiography. Geschichte der Geschichtsschreibung", Milano, 1983, nr. 3 și 4 (Al. Zub) 977
„Südost-Forschungen", München, XL, 1981 ; XLI, 1982 ; XLII, 1983 (Al. Zub) . 977

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Comisia mixtă româno-polonă (Al. Zub) 979
Stagiu documentar în R. F. Germania (Al. Zub) 979
Din activitatea unui lector român în S.U.A. (D. Vitcu) . . . 980
Doi ani din activitatea Institutului (Ștefan Lemny) 985
Dr. Gheorghe Duzinchevici la 80 de ani (Veniamin Ciobanu) . . 997
Dr. Paul Mihail la 80 de ani (Ștefan S. Gorovei) 999
Profesorul Dionisie M. Pippidi la 80 de ani (Silviu Sanie) . . . 1001
Dr. Alexandru Andronic la 70 de ani (Stela Cheptea) . . . 1003
Profesorul Nicoară Beldiceanu la 65 de ani (Ștefan S. Gorovei) . . 1005
Nicolae Zaharia (Dan Gh. Teodor) . . . 1007
Hadrian Daicoviciu (Silviu Sanie) 1009
A. Simion (Gh. Buzatu) . 1011
Hugh Seton-Watson (Al. Zub) 1013

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ACADÉMIE
DES SCIENCES SOCIALES
ET POLITIQUES
DE LA RÉPUBLIQUE
SOCIALISTE DE ROUMANIE

ANNUAIRE
DE L'INSTITUT D'HISTOIRE
ET D'ARCHÉOLOGIE
„A. D. XENOPOL"

Tome XXII, 1985

* *

SOMMAIRE

SILVIU SANIE, De l'histoire de la religion des géto-daces (I) 377
C. REZACHEVICI, La localisation de la bataille entre Basarab I-er et Charles Robert (1330) : dans le banat de Severin (II) 391
VENIAMIN CIOBANU, Vassalité-suzeraineté dans les rapports roumano-polonais pendant les VI-e et VII-e décennies du XVI-e siècle : interprétation juridique et pratique politique (I) 409
ŞTEFAN ANDREESCU, L'héritage politique de Michel le Brave au milieu du XVII-e siècle 421
ŞTEFAN S. GOROVEI, Un épisode de la „récupération" de Byzance : la première „oeuvre" de Nicolas Spathar „Milesco" 441
GABRIEL BĂDĂRĂU, Les rapports politiques roumano-autrichiens (I) 461
ADRIAN MACOVEI, L'organisation administrative-territoriale de la Moldavie en 1832—1862 (IV) 483
ANGHEL POPA, La réorganisation de l'armée nationale en Moldavie (1834—1849) (II) 497
GHEORGHE CLIVETI, La genèse et l'institution de la garantie collective des Puissances signataires du Traité de Paris (1856) sur les Principautés Roumaines (II) 511
ECATERINA NEGRUŢI, Les migrations au travail en Roumanie et la grande révolte des paysans de 1907 523
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, I. G. Duca et certains problèmes des rapports de Roumanie avec les Grandes Puissances 537
GH. I. FLORESCU, CONST. DOBRESCU, Le département de Prahova en 1940—1944. Nouvelles contributions documentaires 549
LEON ŞIMANSCHI, L'historiographie roumano-slave de Moldavie. II. La liste des règnes de la première moitié du XV-e siècle 567
AL. ZUB, Légende et histoire dans l'oeuvre de I. G. Duca 579
ERNEST OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, Documents numismatiques concernant les relations de l'espace est-carpatique avec la zone des Bouches du Danube au XIII-e — XIV-e siècles 585
SERGIU IOSIPESCU, La capitulation de Mehmed II pour Pera (1453) 591
TAHSIN GEMIL, Une source concernant la mort de Dmitar Jakšić — l'ambassadeur de Matia Corvinus à Bayezid II 597
D. CIUREA, Aspects de la société italienne de la Renaissance dans l'oeuvre de Castiglione 605
ANDREI PIPPIDI, Voyageurs italiens en Moldavie et nouvelles données sur la navigation dans la mer Noire au XVII-e siècle 611
PAUL CERNOVODEANU, Nouvelles précisions concernant la bataille gagnée par Matei Basarab aux alentours de Tîrgoviște (octobre 1632) 623
ANCA RADU POPESCU, Une carte ottomane de Dobroudja, du milieu du XVII-e siècle 631
PAUL PALTĂNEA, Notes à une généalogie de la famille Konaki 639
I. SAIZU, Critères modernes pour l'organisation de l'enseignement technique supérieur en Roumanie pendant l'entre-deux-guerres 653
I. POPA, Le débarquement en Normandie vu par la presse roumaine 661

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DOCUMENTS

GERNOT NUSSBÄCHER, Un document concernant le commerce de la ville de Braşov avec la Moldavie à la fin du XV-e siècle (II) 667
GH. BUZATU, CLAUDIU SECAŞIU, Pages de l'archive historique de la Roumanie contemporaine (II) 679

DISCUSSIONS

MARIA HOLBAN, En marge de quelques hypothèses et déductions . 685
C. CIHODARU, Les frères du côté maternel du prince Petru Rareş . 693
MUSTAFA A. MEHMET, En marge d'un compte-rendu . . . 701

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

VIOREL PANAITE, De l'histoire du droit islamique des peuples: la doctrine du *djihad* (I) 707

DÉBATS HISTORIOGRAPHIQUES

P. P. PANAITESCU, La Renaissance et les Roumains 719
ANDREI PIPPIDI, L'époque de la Renaissance dans la littérature roumaine? . 735

MISCELLANEA

ADRIAN ANDREI RUSU, La datation du sertissage de l'évangéliare de Latzko Cândea du monastère de Neamtz 743
ŞTEFAN LEMNY, Informations concernant les Roumains dans une publication illuministe: „Berlinische Monatsschrift" 747
ZAMFIRA MIHAIL, La réception de l'oeuvre de A. D. Xenopol à l'étranger et l'affirmation de la continuité du peuple roumain 753
ION TODERAŞCU, Deux lettres de Marthe Bibesco 757

PAUL MIHAIL, Contributions à la *Bibliographie Roumaine Ancienne* (II) . . . 759
DAN RÂPĂ-BUICLIU, MIHAI CARATAŞU, Feuilles volantes hétéristes. Contribution à la *Bibliographie Roumaine Ancienne* 779

ADDENDA ET CORRIGENDA

789

COMPTES-RENDUS. HISTOIRE DES ROUMAINS

DAN GH. TEODOR, *La continuité de la population autochtone à l'est des Carpates. Les établissements de Dodeşti-Vaslui (VI-e — XI-e siècles)* (Victor Spinei) 807
Histoire de l'enseignement en Roumanie, I (Gabriel Bădărău) 809
EUGENIA NEAMŢU, VASILE NEAMŢU, STELA CHEPTEA, *La ville médiévale de Baia aux XV-e — XVII-e siècles*, II. *Les fouilles de 1977—1980* (Ştefan S. Gorovei) 811
C. CIHODARU, *Alexandre le Bon* (Lucian Năstasă) 814
SCARLAT PORCESCU, *L'évêché de Roman* (Ştefan S. Gorovei) 816
TAHSIN GEMIL, *Les relations des Pays Roumains avec la Porte ottomane à travers les documents turques (1601—1712)* (Ştefan Andreescu) 820
II. Osman adına yazilmiş zafer-nâme, éd. YAŞAR YÜCEL (Mihail Guboglu) . . 823
La tentation du Baroque dans les cultures du Sud-Est européen (Cătălina Velculescu) . 827
HERODOT, *Histoires*, éd. LIVIU ONU et LUCIA ŞAPCALIU (Ştefan S. Gorovei) . 830
POMPILIU TEODOR, *Interférences illuministes européennes* (Ştefan Lemny) . . 833
NICOLAE IORGA, *La volonté du peuple roumain* (Andrei Pippidi) 835

HISTOIRE UNIVERSELLE

Pact, 5, 1981, *Statistique et Numismatique — Statistics and Numismatics* (Virgil Mihailescu-Bîrliba) 837
ANDREI CORNEA, *Mentalités culturelles et formes artistiques à l'époque romano-byzantine (300—800)* (Ion I. Solcanu) 839
DIETER LUDWIG, *Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen* (Victor Spinei) 841
YAŞAR YÜCEL, *XIII—XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi. Çoban-oğullari Candar-oğullari Beylikleri* (Mihail Guboglu) 844

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

FIRDEVSI-I RUMI, *Kutb-nâme* (Mihail Guboglu) 849
REŞAD EKREM KOÇU, *Osmanlı padişahları* (Mihail Guboglu) 852
NICOLAE CIACHIR, GHEORGHE BERCAN, *La diplomatie européenne à l'époque moderne* (L. Boicu) 856

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES. HISTOIRE DES ROUMAINS

GABRIEL ŞTREMPEL (coord.), *Bibliographie roumaine moderne (1831—1918)*, I (A—C) (Al. Zub) 861
MANFRED STOY, *Rumänische Bibliographie 1966—1970* (Al. Zub) 862
AUREL H. GOLIMAS, CRISTACHE C. GHEORGHE, *Bibliographie numismatique roumaine* (Ştefan S. Gorovei) 862
DOINA DIŢU et al., *L'Annuaire de l'Institut d'Histoire Nationale. L'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie de Cluj-Napoca (1921—1981)* (Al. Zub) 863
PETRE DAN, *Associations, clubs, ligues, sociétés. Dictionnaire chronologique* (Ştefan Lemny) 863
LUCIAN CORNEA, *Vieux livres roumains dans la Bibliothèque „Astra". Catalogue (XVIII-e siècle)* (Ştefan Lemny) 864
MARIA DOGARU, *Les collections de sceaux des Archives de l'État* (Lucian Nastasă) 864
DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES DE L'ÉTAT DE LA REPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, *La préfecture du département de Jassy, 1828—1860. Inventaire de l'archive*, rédigé par VIRGIL APOSTOLESCU et EMA APOSTOLESCU (Adrian Macovei) 864
LE MUSÉE NATIONAL D'HISTOIRE, *Histoire de Roumanie. Chrestomathie, I. Antiquité*, coord. FLORIAN GEORGESCU, LUCIA MARINESCU, VALERIU LEAHU ; II. *Moyen Âge*, coord. FLORIAN GEORGESCU, LUCIAN CHIŢESCU (Ştefan S. Gorovei) 865
DIRECTION GÉNÉRALE DES ARCHIVES DE L'ÉTAT. L'INSTITUT D'HISTOIRE „N. IORGA", *Documents concernant l'Union des Principautés Roumaines*, VII. *Correspondance diplomatique britanique (1856—1859)*, éd. VALENTINA COSTAKE, BEATRICE MARINESCU, VALERIU STAN (L. Boicu) 866
Chroniqueurs valaques, 1—3, éd. MIHAIL GREGORIAN, préface et tableau chronologique : DAN HORIA MAZILU (Ştefan S. Gorovei) 866
JOHANN FILSTICH, *Rumänische Chroniken*, éd. ADOLF ARMBRUSTER (Al. Zub) 867
L'Ecole transylvaine, I—II, éd. FLOREA FUGARIU, introduction : DUMITRU GHIŞE et POMPILIU TEODOR (Ştefan Lemny) 867
Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa, éd. LUCIAN DRIMBA (Ştefan Lemny) 868
IOSIF VULCAN, *Articles*, éd. STELIAN VASILESCU (Ştefan Lemny) 868
IACOB NEGRUZZI, *Écrits*, II, éd. ANDREI NESTORESCU et NICOLAE MECU (Ştefan Lemny) 869
MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Oeuvres*, III. *Discours*, I. *1856—1864*, éd. VLADIMIR DICULESCU (Al. Zub) 869
MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Oeuvres*, V. *Discours*, III, *première partie*, éd. GEORGETA PENELEA (Al. Zub) 870
N. IORGA, *Évocations historiques*, éd. ION ROTARU (Ştefan Lemny) 870
PETRE ANDREI, *Oeuvres sociologiques*, IV, éd. MIRCEA MACIU (Al. Zub) . . 870
G. CĂLINESCU, *Histoire de la littérature roumaine dès origines jusqu'à présent*, éd. AL. PIRU (Ştefan Lemny) 871
B. P. Hasdeu et ses contemporains, III, coord. AL. SĂNDULESCU (Al. Zub) . . 871
ALEXANDRU ODOBESCU, *Oeuvres*, IX. *Correspondance 1880—1883*, éd. FILOFTEIA MIHAI, RODICA BICHIŞ, NADIA LOVINESCU ; *Oeuvres*, X. *Correspondance 1884—1886*, éd. RODICA BICHIŞ, NADIA LOVINESCU, FILOFTEIA MIHAI (Ştefan Lemny) 872
Alexandru Odobescu et ses correspondants, éd. FILOFTEIA MIHAI et RODICA BICHIŞ (Al. Zub) 872
N. IORGA, *Correspondance*, I, éd. ECATERINA VAUM (Ştefan S. Gorovei) . . 873
Cornéliu Moldovanu à travers sa correspondance, éd. JULIETA MOLDOVANU (Al. Zub) 874

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

G. Călinescu et ses contemporains (Lettres reçues), I, éd. NICOLAE MECU (Lucian Nastasă) 874
La correspondance de Al. Rosetti avec G. Călinescu (1932—1964), éd. LIVIU CALIN (Lucian Nastasă) 874

La nation roumaine. Genèse. Affirmation. Horizon contemporain, coord. ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU (Ştefan Lemny) 875
ALEXANDRU HERLEA, *Études d'histoire du droit*, I. *L'organisation d'État*, éd. VALERIU ŞOTROPA (Al. Zub) 876
LE MUSÉE NATIONAL D'HISTOIRE, *Recherches numismatiques*, IV—V sous la rédaction de FLORIAN GEORGESCU, OCTAVIAN ILIESCU et CONSTANŢA ŞTIRBU (Ştefan S. Gorovei) 876
Valeurs bibliophiles du patrimoine culturel national, I—II (Al. Zub) 877
MIHAIL TRITEANU et al. (coord.), *La bibliothèque et l'enseignement*, VII (Al. Zub) 878
Repere sibiene (Repères de la vie culturelle de Sibiu), III, coord. NICOLAE SCUTEA (Al. Zub) 878
DAN SIMONESCU, *Contributions (La littérature roumaine médiévale)* (Al. Zub) . 879
TRAIAN CANTEMIR, *Études de littérature* (Al. Zub) 879
Jassyer Beiträge zur Germanistik, II (Al. Zub) 879
L'Archevêché de Sibiu — pages d'histoire (Al. Zub) 880

STELIAN BREZEANU, *Daco-Romanian Continuity. Science and Politics* (Al. Zub) 880
NICOLAE STOICESCU, *L'unité des Roumains au Moyen Âge* (Ştefan S. Gorovei) 880
N. IORGA, *Études sur le Moyen Âge roumain*, éd. ŞERBAN PAPACOSTEA (Ştefan S. Gorovei) 881
GEORGE MURNU, *Études concernant l'histoire des Roumains d'au-delà du Danube*, éd. NICOLAE-ŞERBAN TANAŞOCA (Al. Zub) 882
NICOARA BELDICEANU, *Notes sur les Roumains des Balkans à la lumière des sources ottomanes* (Ştefan S. Gorovei) 882
E. N. ABIZOVA, P. P. BIRNEA, A. A. NUDELMAN, *Drevnosti Starogo Orcheja. Moldavskij period* (Victor Spinei) 883
G. B. FEDOROV, G. F. CEBOTARENKO, M. S. VELIKANOVA, *Braneštskij mogil'nik X—XI vv.* (Victor Spinei) 883
P. Ş. NĂSTUREL, *À propos du Tenou Ormon (Teleorman) de Kinnamos* (Victor Spinei) 884
JEAN N. MĂNESCU, *À propos de l'origine des armoiries de Valachie* (Ştefan S. Gorovei) 885
DENNIS DELETANT, *Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century* (Ştefan Andreescu) 885
ION TODERAŞCU, *L'alliance politique et militaire des Pays Roumains au Moyen Âge. Idée et action* (Ştefan S. Gorovei) 886
IOAN IVAN, SCARLAT PORCESCU, *Le monastère de Neamtzou* (Ştefan S. Gorovei) 887
P. Ş. NĂSTUREL, *À propos d'une documentation de Kustendjé et d'une lettre patriarcale inconnue de 1411* (Mihail Guboglu) 887
DIETER HARMENING, *Der Anfang von Dracula. Zur geschichte von Geschichten* (Ştefan Andreescu) 889
CONSTANTIN REZACHEVICI, *Le plus vieux sceau annulaire d'un dignitaire moldave (XV-e siècle), gardé en Pologne* (Ştefan S. Gorovei) . . . 889
KRISTA ZACH, *Das Türkenbild in der Moldaukunst des 15. und 16. Jahrhundert am Beispiel der Darstellung Johannes des Neuen* (Andrei Corbea) . 890
KRISTA ZACH, *Aktualisierung des Johannes-Novi-Stoffes in der moldauischen Kunst des 15. und 16. Jahrhunderts* (Andrei Corbea) 890
HÖVÁRI JÁNOS, *Az 1515—17. évi tulcsai török vámnapló* (T. Gemil) . . . 891
VALERIU VELIMAN, *Nouvelles précisions concernant le kharatch de Moldavie au milieu du XVI-e siècle* (Ştefan S. Gorovei) 891
P. Ş. NĂSTUREL, *Le dit du monastère moldave de Pîngărați. (I) Premières recherches* (Ştefan S. Gorovei) 892
FANNY DJINDJIHAŞVILI, *Antim Ivireanul, lettré humaniste* (Al. Zub) . . . 893
WILLIAM O. OLDSON, *The Englightenment and the Romanian National Revival (Moldavia, Wallachia, Transylvania)* (Ştefan Lemny) 894

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

VENIAMIN CIOBANU, *Les Pays Roumains au seuil du 18-e siècle (Charles XII et les Roumains); Les Principautés Roumaines et la politique européenne (1699—1815)* (L. Boicu) 894
SEMAVI EYICE, *Goleşti (Romanya)'de küçük bir Türk hâtırası. Alemdar Mustafa Adına H. 1221 (=1806) tarihi bir kitabe* (Mihail Guboglu) . . 895
RADU PAIUŞAN, *Les fils du Banat dans le combat pour l'unité nationale, 1830—1918* (Al. Zub) 895
DAN BERINDEI, *L'an 1848 dans les Pays Roumains* (L. Boicu) 896
DAN BERINDEI, *Sur les traces de Nicolas Bălcesco* (Al. Zub) 896
VALERIU STAN, *Alexandre Jean Couza 1829—1873* (Al. Zub) 897
VICTOR NEUMANN, *Vasile Manin. Monographie historique* (Al. Zub) . . . 897
MALGORZATA WILLAUME, *Drogi do niepodległości. Polskie i rumuńskie koncepcje polityczne i ich realizacja w latach 1837—1849* (Veniamin Ciobanu) 897
TOADER IONESCU, *L'idée d'unité nationale reflétée dans la pensée économique de Transylvanie (1848—1918)* (Ştefan Lemny) 898
ION PĂTROIU, *Au carrefour de deux époques 1849—1877* (Mihai Vatavu) . . 899
L'Union des Principautés Roumaines et les Puissances européennes (Al. Zub) . . 899
NICOLAE CORIVAN, *Les relations diplomatiques de Roumanie, de 1859 à 1877* (Gh. Platon) 900
SARA IERCOŞAN, *Le „junimisme" en Transylvanie* (Al. Zub) 900
SORIN ALEXANDRESCU, *„Junimea": discours politique et discours culturel* (Al. Zub) 901
ION BULEI, *Le monde roumain à 1900* (Cătălin O. Turliuc) 901
Onisifor Ghibu: 100 ans depuis sa naissance, coord. IOAN CERGHIT, M. GHIVIRIGĂ, A. LAUTERMAN, I. G. STANCIU (Al. Zub) 902
TRAIAN VEDINAŞ, *Onisifor Ghibu pédagogue et mémorialiste* (Al. Zub) . . 902
EDUARD EISENBURGER, *Rudolf Brandsch. Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen* (Al. Zub) 903
VASILE VEŢIŞANU, *Vasile Pârvan, l'idéal humain et les valeurs de la vie* (Ştefan Lemny) 903
CONSTANTIN CLOŞCĂ, *L'Athénée „Tătărași" de Jassy — institution de culture nationale, 1919—1940* (I. Saizu) 903
MIHAI FĂTU, *Contributions à l'étude du régime politique de Roumanie, septembre 1940 — août 1944* (Lucian Moraru) 904
ION ARDELEANU, VASILE ARIMIA, MIRCEA MUŞAT (coordonateurs), *Le 23 Août 1944. Documents*, I. *1939—1943*; II. *1944* (Gh. Buzatu) . . 905
STELIAN NEAGOE, CORNEL BRAHAŞ, *Pages de la résistance nationale antifasciste et antiimpérialiste du peuple roumain*, I—II (Gh. Buzatu) . . 906
ILIE CEAUŞESCU (coordonateur), *Pages de l'histoire militaire du peuple roumain. Études*, 15-e volume (Gh. Buzatu) 906
ILIE CEAUŞESCU, FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, *200 jours plus tôt. Le rôle de Roumanie dans la réduction de la seconde guerre mondiale* (Gh. Buzatu) 908
CONSTANTIN OLTEANU, ILIE CEAUŞESCU, FLORIAN TUCĂ, VASILE MOCANU, *L'armée roumaine dans la révolution d'Août 1944* (Gh. Buzatu) 909
FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, *Août 1944. Repères chronologiques* (Gh. Buzatu) 909
L'écho international de la révolution d'Août 1944 et la contribution de la Roumanie à la guerre antihitlerienne (Cătălin O. Turliuc) 910
La révolution de libération sociale et nationale, antifasciste et antiimpérialiste d'Août 1944 — moment épocal de l'histoire du peuple roumain (Cătălin O. Turliuc) 910
MIHAIL E. IONESCU, *La force du Mot* (Cătălin O. Turliuc) . . 911

VIRGIL CÂNDEA, CONSTANTIN SIMIONESCU, *Présences culturelles roumaines* (Al. Zub) 912
PAUL PETRESCU, *Arcades dans le Temps* (Ion I. Solcanu) 912
G. POPESCU-VILCEA, *Un manuscrit du prince Alexandre II; Un manuscrit du prince Jérémie Movilă* (Ştefan S. Gorovei) 913
OLGA GRATZIOU, *Die dekorierten Handschriften des Schreibers Matthaios von Myra (1596—1624)* (Paul Mihail) 914

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ALEXANDRU DUȚU, *L'épopée d'Alexandre le Grand illustrée par Năstase Negrule* (Al. Zub) 915
MIHAI ISPIR, *Le classicisme dans l'art roumain* (Ion I. Solcanu) 916

ILIE DAN, *Contributions à l'histoire de la langue roumaine* (Al. Zub) . . . 916
GEORGE GIUGLEA, *Mots roumains et romaniques*, éd. FLORENȚA SĂDEANU (Al. Zub) 918
DRAGOȘ MOLDOVANU, *L'étymologie du hydronime Moldova* (Ștefan S. Gorovei) 918
HENRI H. STAHL, *Essays critiques. Sur la culture populaire roumaine* (Ștefan Lemny) 918
M. GASTER, *La littérature populaire roumaine*, éd. MIRCEA ANGHELESCU (Al. Zub) 919
ALEXANDRU TEODORESCU, *Lucian Blaga et la culture populaire roumaine* (Al. Zub) 920

HISTOIRE UNIVERSELLE

RUDOLF SIMEK, *Lexikon der germanischen Mythologie* (Andrei Corbea) . . . 921
The Fontana Biographical Companion to Modern Thought, ed. by ALAN BULLOCK and R. B. WOODINGS (Al. Zub) 921
MILAN HAUNER, *Hitler. A Chronology of his Life and Time* (Gh. Buzatu) . 922
LEONIDA LOGHIN, *La seconde guerre mondiale. Actions militaires, politiques et diplomatiques. Chronologie* (Cătălin O. Turliuc) 922
Alexander von Humboldt Stiftung 1953—1983 (Al. Zub) 923

Entre l'Antiquité et la Renaissance. La pensée du Moyen Âge dès les commencements patristiques à Nicolaus Cusanus, I—II, éd. OCTAVIAN NISTOR, préface GH. VLĂDUȚESCU (Alexandru-Florin Platon) 923
YUSUF HAS HĀCIB, *Kutadgu Bilig* (T. Gemil) 924
Kitâbu mesâlihi'l-muslimîn ve menâfi'i'l-mü'minîn, éd. YAŞAR YÜCEL (T. Gemil) . 924
HANNO BECK, *Alexander von Humboldts Reise durch Baltikum nach Russland und Sibirien (1829)* (Al. Zub) 925
Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Von der Staatsgründung bis zum ersten Kabinett Benes. 1918—1921, I, éd. MANFRED ALEXANDER (O. Nicolae, Em. Bold) 925
THEODOR SCHIEDER (Hg.), *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, I—VIII (Al. Zub) 927

Marx, notre contemporain, coordonateurs : DUMITRU GHIȘE, ANDREI MARGA, ACHIM MIHU (Ștefan Lemny) 927
HERBERT SCHNÄDELBACH, *Philosophie in Deutschland 1831—1933* (Al. Zub) 928
La teoria della storiografia oggi, a cura di PIETRO ROSSI (Al. Zub) . . . 928
GUY BOURDÉ, HERVÉ MARTIN, *Les écoles historiques* (Al. Zub) . . . 929
HANS SCHLEIER, *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Grundlinien der bürgerlichen deutschen Geschichtsschreibung und Geschichtstheorien vor 1945* (Al. Zub) 929
JAROSLAV KUDRNA, *Ke kritice pozitivismu v současňe buržuoazni německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20 století* (Al. Zub) . . 929
A. ZEKI VELIDI TOGAN, *Tarihte usûl* (T. Gemil) 930
HERVÉ COUTEAU-BÉGARIE, *Le phenomène „Nouvelle Histoire" : stratégie et idéologie des nouveaux historiens* (Al. Zub) 930
REINHART KOSELLECK (Hg.), *Formen der Geschichtsschreibung* (Al. Zub) . . 931
OTTO VOSSLER, *Geschichte als Sinn* (Al. Zub) 932
BENEDETTO CROCE, *La philosophie comme histoire de la liberté. Contre le positivisme*, éd. SERGIO ROMANO (Al. Zub) 932
MICHAEL OAKESHOTT, *On History and Other Essays* (Al. Zub) 933
HERMANN FICH, *Die misshandelte Geschichte. Historische Schuld- und Freisprüche* (Al. Zub) 933
EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Parmi les historiens. Articles et comptes rendus* (Al. Zub) 933
ODO MARQUARD, *Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie* (Al. Zub) . . 934
Etudes d'histoire de la philosophie universelle, VIII, coordonateurs : AL. BOBOC, S. GHIȚĂ, R. PANTAZI (Al. Zub) 934

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

MARIANNE MESNIL, *Entre rationalisme et romantisme : naissance d'une discipline* (Al. Zub) 935
IDA MAGLI, *Introduzione all'antropologia culturale. Storia, aspetti e problemi della teoria della cultura* (Al. Zub) 935
FERNAND BRAUDEL, *Les structures du quotidien : le possible et l'impossible*, I—II, éd. ADRIAN RIZA, (Al. Zub) 936
C. I. GULIAN, *Le monde de la culture primitive* (Al. Zub) 936
OVIDIU DRIMBA, *Histoire de la culture et de la civilisation*, I (Alexandru-Florin Platon) 937
Kindlers Kulturgeschichte Europas, 1—20 (Al. Zub) 938

E. R. DODDS, *La dialectique de l'esprit grec*, trad. CATRINEL PLEŞU, préface PETRU CREŢIA (Ştefan Lemny) 938
ROBERT DELORT, *La vie au Moyen Âge* (Alexandru-Florin Platon) . . . 939
RÉGINE PERNOUD, *Les saints au Moyen Âge* (Ştefan S. Gorovei) . . . 940
RÉGINE PERNOUD, *La Reine Blanche* (Ştefan S. Gorovei) 940
MICHEL BALARD, *Gênes et la mer Noire (XIIIe—XVe siècles)* (Ştefan Andreescu) 941
A. ZEKI VELIDI TOGAN, *Umumi Türk tarihine giriş* (T. Gemil) 942
AYDIN TANERI, *Osmanlı devleti'nin kuruluş döneminde hükümdarlık kurumunun gelişmesi ve saray hayatı teşkilatı* (T. Gemil) 942
ESAD EFENDI, *Osmanlılarda töre ve törenler (Teşrifât-i kadime)* (T. Gemil) . . 943
M. CAGATAY ULUÇAY, *Padişahların kadınları ve kızları* (T. Gemil) . . . 943
YAŞAR YÜCEL, *Timur'un dış politikasında Turkiye ve Yakın-Doğu* (T. Gemil) . 943
M. SÜREYYA ŞAHIN, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye* (T. Gemil) 944
MIHAI MAXIM, *Une guerre monétaire au XVIe siècle : le padisahi contre l'aspre* (Ştefan S. Gorovei) 944
BARTOLOMÉ BENNASSAR, *L'inquisition espagnole (XVe—XIXe siècles)*, éd. CARMELA ROMAN et VICTOR KERNBACH (Alexandru-Florin Platon) 945
ALMUT BUES, *Die habsburgische Kandidatur für den polnischen Thron wärend des Ersten Interregnums in Polen 1572—1573* (Veniamin Ciobanu) . . 946
CAMIL MUREŞAN, ALEXANDRU VIANU, ROBERT PAIUŞAN, *Downing Street 10* (Lucian Nastasă) 946
ROBERT DARNTON, *L'aventure de l'Encyclopédie. 1775—1800. Un best-seller au siècle des Lumières* (Ştefan Lemny) 947
SILVIAN IOSIFESCU, *Voltaire — 1983* (Ştefan Lemny) 948
Gegenseitige Einflüsse deutscher und jüdischer Kultur. Von der Epoche der Aufklärung bis zur Weimarer Republik (Andrei Corbea) 949
ERNEST GELLNER, *Nations und Nationalism* (Ştefan Lemny) 950
EDGAR QUINET, *Oeuvres choisies*, I—II, éd. ANGELA CIŞMAŞ (Ştefan Lemny) . 950
MARIA ELISA DE CAMPOS GRAF, *Imprensa periódica e escravidão no Paraná* (Al. Zub) 950
MUZAFFER GÖKMAN, *Tarih Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay. Hayatı eserleri* (Mihail Guboglu) 951
WOLFGANG JÄGER, *Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland. Die Debatte 1914—1980 über den Ausbruch des ersten Weltkrieges* (Al. Zub) 952
NIKOS PSIROUKIS, Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφή. Ἡ Ἐγγυς Ἀνατολὴ μετὰ τὸν πρωτο παικοσμιο πολεμο (1918—1923) (Lucian Nastasă) 952
Türk Tarih Kurumu. Kuruluş Amaci ve Çalişmaları (T. Gemil) 953
JANUSZ ZARNOWSKI (éd.), *Dictatorship in East-Central Europe 1918—1939* (Gh. Buzatu) 953
Weimars Ende. Prognosen und Diagnosen in der deutschen Literatur und politischen Publizistik, hrsg. von THOMAS KOEBNER (Andrei Corbea) . . . 955
In jenen Tagen... Schriftsteller zwischen Reichstagsbrand und Bücherverbrennung (Andrei Corbea) 956
JÓZEF GARLIŃSKI, *Intercept. The Enigma War* (Gh. Buzatu) 957
NIKOS G. SVORONOS, Αναλεκτα Νεοελληνικης ιστοριας και ιστοριογραφιας (Lucian Nastasă) 957
GORDON A. CRAIG, *Über die Deutschen* (Al. Zub) 958

REVUE DES REVUES PÉRIODIQUES ROUMAINS

„Acta Moldaviae Meridionalis". Annuaire du Musée du département de Vaslui, III—IV, Vaslui, 1981—1982 (Ştefan S. Gorovei) 959

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

„Annales scientifiques de l'Université „Al. I. Cuza" de Jassy" (n.s.), III-e section, a. *Histoire*, t. XXIX, 1983 ; t. XXX, 1984 (Ştefan S. Gorovei) . . 959
„Annales de l'Université de Bucarest", *Histoire*, XXXIII, 1984 (Al. Zub) . . 960
„Annuaire de linguistique et d'histoire littéraire", t. XXVIII, Jassy, 1981—1982, B (Al. Zub) 960
„Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie" de Cluj-Napoca", XXV, 1982 (Gabriel Bădărău) 961
„Archives d'Olténie" (n.s.), 3, Bucarest, 1984 (D. Agache) 962
„Bulletin de la Société Numismatique Roumaine", LXXV-e — LXXVI-e années (1981—1982), nos. 129—130, Bucarest, 1983 (Ştefan S. Gorovei) . 963
„Carpica", XV, Bacău (1983) 1984 (Ion Ioniță) 963
„Revue des études sud-est européennes", XXII, 1984, 1—4, (Al. Zub) . . . 964
„Revue Roumaine d'Histoire", XXIII, 1984, 1—4 (Ştefan Lemny) 964
„Studia et acta orientalia", X, 1980 ; XI, 1983 (Ştefan S. Gorovei) 965
„Études d'histoire du Banat", X, Timişoara, 1984 (Ştefan S. Gorovei) . . . 965
„Suceava". Annuaire du Musée du département de Suceava, X, 1983 (Ştefan S. Gorovei) 966
„Synthesis", XI, Bucarest, 1984 (Al. Zub) 967

PÉRIODIQUES ÉTRANGERS

„Das achtzehnte Jahrhundert". Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts, Wolfenbüttel, VIII, 1—2, 1984 (Ştefan Lemny) 969
„Acta Poloniae Historica", XLVII, 1983, XLVIII, 1984 (Lucian Năstasă) . . . 969
„Bulletin d'information O.C.I.". Centre de recherches sur l'histoire, l'art et la culture islamiques, 6 (Août 1984) ; 7 (Décembre 1984) (Mihail Guboglu) . 970
„Dacoromania", V, 1979—1980, Freiburg/München (Ştefan S. Gorovei) . . . 972
„Forschung". Mitteilungen der DFG, Bonn, 1984, 1—4 (Al. Zub) . . . 972
„Histoire, économie et société", III, Paris, 1984, 1—4 (Al. Zub) 973
„Humboldtiana", Bonn, 1982 ; 1983 ; 1984 (Al. Zub) 973
„Mitteilungen", Bonn, Heft 41, Jan. 1983 ; Heft 42, Aug. 1983 ; Heft 43, März 1984 ; Heft 44, Okt. 1984 (Al. Zub) 974
„Revue des sciences morales et politiques", Paris, 139-e année, 1984, 1—4 (Al. Zub) 974
„Srednie veka", Moscou, 44, 1981 ; 45, 1982 (Alexandru Andronic) 975
„Storia della storiografia. Histoire de l'historiographie. History of Historiography. Geschichte der Geschichtsschreibung", Milano, 1983, nos. 3 et 4 (Al. Zub) 977
„Südost-Forschungen", München, XL, 1981 ; XLI, 1982 ; XLII, 1983, (Al. Zub) . 977

LA VIE SCIENTIFIQUE

La commission mixte roumano-polonaise (Al. Zub) . . . 979
Stage documentaire en République Fédérale d'Allemagne (Al. Zub) . 979
De l'activité d'un professeur roumain aux Etats-Unies (D. Vitcu) 980
Deux années de l'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol" (Ştefan Lemny) 985
Dr. Gheorghe Duzinchevici à l'âge de 80 ans (Veniamin Ciobanu) 997
Dr. Paul Mihail à l'âge de 80 ans (Ştefan S. Gorovei) . . 999
Le professeur Dionisie M. Pippidi à l'âge de 80 ans (Silviu Sanie) 1001
Dr. Alexandru Andronic à l'âge de 70 ans (Stela Cheptea) . . 1003
Le professeur Nicoară Beldiceanu à l'âge de 65 ans (Ştefan S. Gorovei) 1005
Nicolae Zaharia (Dan Gh. Teodor) 1007
Hadrian Daicoviciu (Silviu Sanie) 1009
A. Simion (Gh. Buzatu) . 1011
Hugh Seton-Watson (Al. Zub) 1013

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DIN ISTORIA RELIGIEI GETO-DACICE (I) *

DE

SILVIU SANIE

Introducere. Într-o istorie globală a geto-dacilor, prezentarea ştiinţei, culturii, credinţelor, a altor componente ale culturii spirituale, va ocupa locul cuvenit domeniului ce înfăţişează elementele graţie cărora înţelegem, între altele, „forma mentis", sursele tăriei morale ale unui popor care a înfruntat în cursul existenţei sale invaziile a numeroase popoare şi succesiv a trei imperii, să reliefăm dăinuirile.

Din ansamblul culturii spirituale vor fi abordate doar problemele religiei geto-dacilor.

Perioada investigată acoperă aproape un mileniu, fiind cuprinsă între secolele VII—VI î.e.n. şi III e.n. Explorarea straturilor gîndirii religioase a geto-dacilor necesită uneori sondaje mai profunde depăşind limitele cronologice amintite. De altfel, dacă prin ştirile literare este atestată existenţa geţilor în secolul VI î.e.n. pare îndreptăţită aserţiunea privind cristalizarea, delimitarea culturii getice cu unele elemente distincte de alte uniuni de triburi din marea ramură a tracilor, într-o perioadă cu mult anterioară [1].

Informaţii literare antice despre religia geto-dacilor apar din secolul V î.e.n. primele sînt şi cele mai preţioase, mărturii interesante fiind întîlnite şi în unele scrieri din epoca elenistică, romană şi romano-bizantină.

Prin săpăturile arheologice de mare amploare desfăşurate în ultimele decenii a sporit considerabil şi numărul complexelor şi materialelor susceptibile a furniza elemente utile reconstituirii unor culte şi credinţe.

Însemnate contribuţii la cunoaşterea religiei geto-dacice au venit de timpuriu de la eruditii din diferite ţări ale Europei. Unele lucrări din secolul XVIII mai sînt încă citate, admise ca puncte de plecare pentru ipoteze actuale. Confuzia de etnonime *geţi-goţi* şi apoi *daci-dani*, întîlnită în lucrări din antichitatea tîrzie şi Evul mediu, a avut de asemeni urmări fericite îmbogăţind uneori şi informaţiile asupra culturii spirituale dacice.

Investigarea din interior a culturii dacice a întîrziat din cauză că teoria purismului latin a fost peste două veacuri preponderentă în istoriografia noastră şi ea poate fi întîlnită de la cei mai prestigioşi cronicari la Dimitrie Cantemir, cu rare excepţii, la reprezentanţii Şcolii ardelene. Demonstrarea originii comune a românilor din cele trei provincii istorice de pe teritoriul ţării noastre avea o însemnătate excepţională iar prezentarea procesului de etnogeneză fără prima sa componentă se datora mai ales ideilor dominante în şcolile străine unde au dobîndit instrucţiunea, într-o epocă în care vestigiile geto-dacice erau evasi necunoscute.

Secolul XIX a fost, prin intenţii, metodologie şi realizări, epoca în care s-au pus bazele cercetării ştiinţifice naţionale a culturii materiale şi spirituale a geto-dacilor [2].

---

* În studiul de faţă s-au mai folosit următoarele abrevieri :

Raport MNA = Raport asupra activităţii Muzeului Naţional de Antichităţi, Bucureşti.
RA = Revue Archéologique, Paris.
RE = Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart.

[1] Al. Vulpe, *Geto-dacii ca unitate etno-istorică în lumea tracă*, în *SCIVA*, 31, 1, 1980, p. 5—11 ; S. Morintz, *Începuturile istoriei geto-dacilor în opera lui Vasile Pârvan, (de la indoeuropeni la geto-dacii din a doua epocă a fierului)*, în *SCIVA*, 33, 3, 1982, p. 269—302.

[2] Pentru bibliografia selectivă a lucrărilor privitoare la traco-geto-daci pot fi consultate : R. Vulpe, *Histoire des recherches tracologiques en Roumanie*, în „Thraco-Dacica", I, 1976, p. 13—52 ; M. Babeş, *Le stade actuel des recherches sur la culture geto-dace à son epoque de developpement maximum (II siècle av.n.è. — I-er siècle de n.è.)*, în „Dacia", N.S., XXIII, 1979, p. 5—19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Scrierile românești și străine asupra zeului suprem dacic sau despre religia geto-dacilor în general sînt foarte numeroase fără a conduce către o creștere echivalentă a numărului elementelor care pot fi luate sub beneficiu de inventar" pentru aprofundarea unor probleme. Pot fi întîlnite adeseori lucrări nefundamentate, chiar fanteziste, după cum reputați cercetători au puncte de vedere divergente, ireconciliabile, în chestiuni esențiale precum: caracterul htonic sau uranic al principalului zeu și forma corectă a numelui său; aspectele nemuririi; caracterul religiei dacice etc. Alteori, alături de izbutite reconstituiri și sugestii apar și soluții aberante. Respingerea totală a unei lucrări este în puține cazuri justificată. Întocmirea unei bibliografii critice exhaustive depășind intențiile și dimensiunile lucrării de față ne vom mărgini la întocmirea unei periodizări a cercetării religiei geto-dacice.

I. Primei perioade îi aparțin lucrările medievale și moderne pînă în anul *1880*, cînd, Gr. G. Tocilescu, în prima istorie a Daciei preromane a înmănuncheat și informațiile istorice, lingvistice și arheologice cunoscute pînă la începutul deceniului al nouălea al secolului trecut, privitoare la cultura spirituală a geto-dacilor [3].

Unele încercări de reconstituire poartă încă pecetea romantismului alte scrieri într-o admirabilă limbă latină pot corupe spiritul critic. De la jumătatea secolului XIX cînd a început perioada de fundamentare a multor domenii ale științelor, în primul rînd a lingvisticii și a unor noi metode de cercetare a istoriei, a fost benefică și pentru studierea religiei geto-dacilor. Între lucrările istoricilor români care au precedat *Dacia înainte de romani* o mențiune specială se impune a acorda scrierilor lui B. P. Hasdeu.

Din această perioadă sînt contribuții de o mare diversitate și complexitate în care apar enunțate cele mai multe dintre problemele de bază ale cercetării religiei geto-dacice.

II. De la *Dacia înainte de romani* a lui Gr. G. Tocilescu pînă în anul 1926, cînd, prin publicarea monumentalei lucrări „Getica", viziunea pârvaniană asupra religiei dacice a fost cunoscută: natura uraniană a divinității supreme, opțiunea pentru forma *Zalmoxis*, caracterul henoteist al religiei dacice. Așa cum s-a remarcat: „În interpretarea profesorului a intrat însă un grav coeficient de spiritualitate personală" [4]. Unele idealizări ale societății dacice, au format obiectul multor critici îndreptățite. Alte ipoteze sau principii enunțate continuă să fie disputate sau acceptate.

Între cercetările care au precedat lucrarea lui Vasile Pârvan de menționat aportul lui Ioan Andrieșescu. Aceleiași perioade îi aparține scrierea lui Nicolae Densușianu, *Dacia preistorică*, criticată *illo tempore* pentru acele zone în care domină diletantismul și excesul de fantezie, lucrare care la șapte decenii de la apariție continuă să influențeze o categorie de iubitori ai istoriei.

III. Celei de a treia perioade îi aparțin lucrările ulterioare lui Vasile Pârvan pînă la ampla sinteză elaborată de lingvistul, epigrafistul și istoricul I. I. Russu în anul 1949 [5].

Bibliografia impresionantă, deși selectivă, analiza sistematică a credințelor, a practicilor, a naturii și substanței divinităților, încercarea de a da răspuns la întrebările privind numărul și originea zeilor, locul religiei getice în contextul celorlalte religii ale popoarelor indoeuropene, încercarea de a clarifica esența credinței getice despre destinul oamenilor dincolo de hotarul vieții ș.a., mențin lucrarea profesorului clujan între contribuțiile valoroase.

În lucrarea lui I. I. Russu aportul arheologiei la reconstituirea religiei dacice era apreciat ca „foarte modest, dacă nu chiar nul" [6].

Între lucrările post-pârvaniene deosebite, care au influențat în parte și scrierea lui I. I. Russu, se impun considerațiile din eseurile și unele cărți ale poetului filosof Lucian Blaga. În 1943, acesta considera că: „...în temeiul informațiilor de care dispunem nu putem aspira la reconstituirea conținuturilor ca atare ale mitologiei și religiozității", ci a arăta cel puțin „locul care-l ocupă acea mitologie și religiozitate getică în cadrul unei *topografii stilistice* care ar îmbrățișa toate ramurile ariene" [7]. Formularea caracteristicilor mitologiei getice (orizont dezmărginit, afirmare defensivă, geometrism, stilizare foarte abstractă, participare magic activă la existență, antropomorfism, împlinire în post existență) situarea ei între cea indică și celtică, rezultat al neobișnuitei sagacități blagiene constituie o culme. Convinși de peremitatea acelei lucrări considerăm că descoperirile arheologice vor confirma unele caracteristici.

[3] Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 680—691.

[4] L. Blaga, *Getica*, în „Saeculum", I, 1943, p. 3.

[5] I. I. Russu, *Religia geto-dacilor, zei credințe, practici religioase*, în *AISC*, V (1944—1948) 1949, p. 61—139.

[6] *Ibidem*, p. 63.

[7] L. Blaga, *op. cit.*, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Perioada este egal dominată de cele două personalităţi transilvănene.

IV. Perioadei a patra îi aparţin lucrările întocmite după anul 1949 pînă la apariţia în anul 1970 a lucrării *De Zalmoxis à Gengis Khan*, datorată savantului Mircea Eliade [8].

Încercarea de a cunoaşte cît mai multe despre natura şi atributele lui Zalmoxis coincide pînă la un punct cu cercetarea esenţei religiei dacice şi în lucrarea lui M. Eliade sînt reanalizate critic principalele ştiri antice, este utilizat comparatismul, folclorul, arheologia nu este eludată vreuna din principalele aspecte exprimate direct sau sugerate în textele referitoare la zeu. M. Eliade a relevat sensul iniţiatic al ocultaţiei şi epifaniei şi evoluţia religiei dacice.

Periodizarea propusă a avut în vedere lucrările care jalonează drumul cunoaşterii religiei geto-dacice, momentele de referinţă fiind corelate cu realizări care au redirecţionat şi revitalizat cercetarea.

Probleme în suspensie, nerezolvate, mărturisite sau eludate, au rămas şi după fiecare din amintitele lucrări. Între cei care au propus interesante interpretări a textelor antice referitoare la religia geto-dacică se numără Constantin Daicoviciu, D. M. Pippidi, I. Coman, M. Nasta ş.a. Complexe şi materiale arheologice (sanctuare, necropole, gropi de cult, produse ale toreuticii, numismatica, plastica etc.) menţionate şi ca surse de cunoaştere a cultelor şi credinţelor dacice au fost prezentate în sinteze, studii sau note datorate lui C. Daicoviciu, R. Vulpe, D. Berciu, N. Gostar, H. Daicoviciu, Al. Vulpe, C. Preda, P. Alexandrescu, I. H. Crişan, D. Protase, I. Glodariu, Gh. Bichir, M. Bărbulescu, M. Gramatopol, S. Sanie, M. Ignat ş.a.

Dintre contribuţiile de mare utilitate ale unor cercetători străini se impun a fi amintite cele datorate lui G. Lachenaud [9], cu multilaterale analize a textului herodotean, M. Detienne [10], cu o amănunţită analiză a „daimonului" în filosofia pitagoreică şi, în sfîrşit F. Hartog [11]. *Salmoxis*, scris în stil eseistic, cu degajarea celui neimplicat etnic şi istoric, cu măiestria unui filolog şi filosof, fără a consulta, însă, vreuna din cărţile recente asupra lumii geto-dacice, pentru a încerca să cunoască mai bine ambianţa, studiul lui F. Hartog, original ca structură, oferă totuşi o lectură interesantă, incitantă, care poate fi rodnică.

Ce ar justifica o nouă abordare a temei?

Singura sinteză care cuprinde întreaga problematică a fost scrisă de I. I. Russu. Meritele ei au fost relevate *illo tempore*, ca şi în paginile anterioare.

Lucrarea lui I. I. Russu a omis descoperirile arheologice dintre sursele de cunoaştere a cultelor şi credinţelor geto-dacice.

Se impune cercetarea şi clasificarea complexelor şi materialelor arheologice, de la sanctuare la micile simulacre de lut, această operaţiune departe de a se solda cu o simplă enumerare, cu un pozitivism naiv, va fi succedată de argumente care indică domeniul cultual în care aceste surse îmbogăţesc informaţiile.

Studiile de istorie a religiilor, lingvistică, filosofie, elaborate în ultimele patru decenii pot aduce noi elemente utile unei interpretări mai veridice a textelor antice.

Lucrarea este astfel structurată pentru ca în final concluziile să apară ca rezultanta analizelor din fiecare capitol. În măsura posibilului au fost evitate polemici inutile, atît cu cei care nu mai pot obiecta, cît şi cu cei care profesează polemica cu oarecari satisfacţii fiind preferată expunerea cu claritate a acumulărilor, a stadiului la care a ajuns cunoaşterea unor aspecte, care ar fi punctele vulnerabile ale propriilor ipoteze sau ale altora.

Privită aşa cum se pare că a gîndit şi Herodot *Istoriile* sale despre spaţiul şi lumea geţilor, ca „o anchetă fără prejudecăţi", lucrarea va aborda pe parcursul reconstituirii unui domeniu atît de complex, aspecte de o mare diversitate „o masă de elemente ale istoriei" care trebuie îmbinate ţinînd seama de specificitatea faptelor religioase pentru a surprinde istoria

---

[8] M. Eliade, *De Zalmoxis a Gengis-Han*, Paris 1970, p. 31—80, trad. rom. *De la Zalmoxis la Gengis-Han*, Bucureşti, 1980, p. 35—86.

[9] G. Lachenaud, *Mythologie, religion et philosophie de l'histoire dans Herodot*, Paris, 1978.

[10] M. Detienne, *La notion de Δαίμων dans le pythagorisme ancien. De la pensée religieuse à la pensée philosophique*, Paris, 1960.

[11] F. Hartog, *Salmoxis: Le Pythagore des Getes ou l'autre de Pythagore?*, în „Annali de la Scuola Normale superiore di Pisa", Classe di Lettere e Filosofia, S. III, vol. VIII, 1978, p. 15—41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

religiei şi concepţiile geto-dacice, elementele general indoeuropene, tracice şi specifice geto-dacice.

Deoarece sursele arheologice au fost mai puţin utilizate în scopul cercetării religiei geto-dacice şirul acestor învestigaţii va începe cu analiza unor materiale arheologice.

SURSELE ARHEOLOGICE UTILE CUNOAŞTERII CULTELOR ŞI CREDINŢELOR GETO-DACICE. REPERTORIU

Informaţiile literare antice despre religia geto-dacilor, reduse numeric, unele echivoce şi inconsistente, oferă şi cîteva interesante elemente, a căror asamblare în scopul reconstituirii întregului se dovedeşte a fi însă dificilă. Ele rămîn totuşi sursele principale a căror periodică exegeză, bazată pe progresele înregistrate de istoria religiilor (metodologie sau în definirea unor culte şi credinţe cu fenomene comparabile cu cele din religia geto-dacică), a noilor interpretări asupra filosofiei pitagoreice etc., amplifică şi semnificaţia informaţiilor existente.

Materialele supuse investigării vor fi reunite într-un *corpus*, **Fontes historiae religionis geto-dacicae** cu două capitole : I — **Fontes archaeologici** şi II — **Scripta.**

Dacă documentele literare antice formează de cel puţin trei secole obiectul unor amănunţite exegeze, doar sanctuarele şi alte cîteva materiale au intrat de relativ puţină vreme în atenţia cercetătorilor.

Complexele şi materialele arheologice susceptibile a fi incluse într-un astfel de *Corpus* sînt de o mare varietate. Ele vor fi în primul rînd clasificate şi repertoriate, analiza aspectelor cultuale pe care le dezvăluie sau la a căror reconstituire contribuie, inclusiv interpretarea mai verosimilă a unor ştiri cunoscute din sursele literare, fiind menţionate la analiza lor separată.

Această despărţire în scopuri analitice se impune şi pentru faptul că fiecare domeniu are mijloace specifice de prezentare şi investigare.

I. Fontes archaeologici

A. *Complexe*

a) Sanctuare cu tamburi (a_1 — sanctuare circulare)
(a_2 — sanctuare rectangulare)
b) Temple cu absidă
c) Gropi de cult
d) Vetre de cult
e) Puţuri rituale
f) Alte complexe de cult
g) Necropole

B. *Materiale*

1. *Piese de lut*

a) Figurine (a_1 — antropomorfe)
(a_2 — zoomorfe)
b) Medalioane
c) Tablete
d) Vase avînd diferite simboluri sau reprezentări antropomorfe şi zoomorfe, incizate, în relief sau obţinute prin lustruire.
e) „Căţei de vatră"
f) Vase de formă specială utilizate foarte probabil în cult

2. *Monumente şi piese din piatră*

a) Columna traiană
b) Capete
c) Alte reprezentări

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

3. *Piese de metal*

a) Măşti cu figuri umane
b) Coifuri
c) *Rhyta* cu imagini cultuale
d) Fibule
d_1 — cu figuri umane
d_2 — cu figuri zoomorfe
e) Brăţări
f) Aplice
g) Phiale
h) „Căţei de vatră"
i) Alte produse ale toreuticii.

În cazul complexelor şi pieselor incluse în sinteze, menţiunile vor fi restrînse accentuînd asupra descoperirilor relativ recente.

IB1d. UN POSIBIL CALENDAR DACIC

Aserţiunile din *Getica* lui Iordanes despre cunoştinţele şi preocupările deosebite ale geţilor şi-au găsit treptat cel puţin confirmări parţiale în descoperirile din cetăţile şi aşezările dacice. Descriind acţiunile întreprinse de Deceneu, acţiuni care noi le-am numi acum reformatoare şi de culturalizare, istoricul got menţionează în două paragrafe răspîndirea cunoştinţelor astronomice: „...demonstrîndu-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului, le-a arătat mersul planetelor şi toate secretele şi cum creşte şi scade orbita lunii..." etc. [12].

Intre dovezile incontestabile care sprijină textul susmenţionat se detaşează prin originalitate, complexitate şi dimensiuni marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa Regia. Ipoteza conform căreia destinaţia construcţiei în ansamblu era cea de sanctuar calendar, a fost emisă de D. M. Teodorescu [13], dezvoltată de C. Daicoviciu [14], demonstrată de H. Daicoviciu în studii separate [15] sau în sinteza asupra dacilor în perioada clasică [16] şi relativ recent susţinută într-o lucrare colectivă cu ajutorul tehnicilor de calcul moderne [17]. Se pare însă că în cei 170 de ani de la dezvelirea parţială sanctuarul şi-a dezvăluit cu multă parcimonie întreaga complexitate. La lucrările de restaurare în curs de desfăşurare au fost găsite noi elemente care modifică calculele şi consideraţiile asupra mărimii anului la daci precum şi corecţiile propuse în vederea punerii în concordanţă cu durata anului tropic. Dovedirea existenţei unei judicioase ştiinţe a împărţirii timpului la daci, se înscrie totuşi între cuceririle majore ale arheologiei epocii dacice din ultimele decenii.

Alături de marile monumente de piatră şi alte piese, cum ar fi unele produse ale toreuticii, plastica şi ceramica în general pot oferi elemente utile reconstituirii culturii spirituale a geto-dacilor.

Reprezentările de pe o tabletă fragmentară din aşezarea dacică din secolele I—II e.n. de la Dumbrava (com. Ciurea, jud. Iaşi) [18] au fost considerate drept ilustrare a celor *4 faze ale lunii*, o mărturie ceramică a veridicităţii cuvintelor scrise de Iordanes. Forma circulară a tabletei cu marginile rotunjite ca şi împărţirea ei în patru părţi egale ar putea îndreptăţi şi unele ipoteze privitoare la: cosmologia dacică; la cunoaşterea celor patru puncte cardinale şi

[12] Iordanes, *Getica*, 69; 70: „Putem vedea pe unul cercetînd poziţia cerului, pe altul însuşirile ierburilor şi ale fructelor, pe acesta studiind descreşterea şi scăderea lunii..." etc. (=*FHDR*, II, Bucureşti, 1970, p. 417 — trad. Vl. Iliescu).

[13] D. M. Teodorescu, ACMIT, 1930—1932, p. 60—62.

[14] C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960, p. 333.

[15] H. Daicoviciu, în „Dacia", N.S., 4, 1960, p. 231—254.

[16] Idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 235—263 unde sînt expuse ample şi documentate informaţii privind calendarul la daci.

[17] S. Bobancu, C. Samoilă, E. Poenaru, *Calendarul de la Sarmizegetusa Regia*, Bucureşti, 1980.

[18] S. Sanie, Ş. Sanie, în *CI*, 3, 1973, p. 89—90; S. Sanie, în *Studii dacice* (sub. red. H. Daicoviciu), Cluj-Napoca, 1981, p. 187—188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

a duratei revoluției sinodice [19]. Barca de pe reversul aceleiași tablete ar putea indica, la fel ca în credințele multor popoare [20] că și dacii gîndeau că soarele și luna se retrag și parcurg cursa invizibilă pentru pămînteni, navigînd cu o barcă pe fluviile subpămîntene, așa cum circulau cu carul pe firmament.

Acestei modeste tablete, cu știri despre astronomia dacilor din zona estcarpatică încercăm să-i adăugăm o altă piesă descoperită în anul 1965 în cetatea dacică de la Bîtca Doamnei — Piatra Neamț.

Un fragment dintr-o fructieră de mărime mijlocie lucrată la roată din pastă cenușie, cu marginea orizontală lată, corpul adînc conic, picior cilindric, gol în interior, este ornamentată cu linii lustruite, drepte și în val [21]. Considerăm că decorul de pe fructiera amintită este prea complex pentru a avea doar o funcție pur ornamentală. Un opaiț, descoperit la Barboși—Galați, care avea pe disc imaginea unei acvile, simbol iovian, alături de 13 linii, *idele* fiind ziua închinată zeului suprem roman din cele mai multe luni ale anului, și alte grupuri de incizii cu evidente indicații calendaristice pe fundul bazinului [22] a constituit îndemnul spre cercetarea unei semnificații apropiate pentru fructiera dacică.

Suprafața interioară a cupei fructierei de la Bîtca Doamnei a fost împărțită astfel: în spațiul circular central cu o nuanță cenușie mai închisă au fost însemnate 14 (patrusprezece) raze; urmează un spațiu circular liber succedat de al doilea spațiu ornamentat cu 28 linii, *7* grupe a cîte *4*, șase grupe vizibile pe fragmentul păstrat; înconjurat de alt spațiu circular liber după care urmează cel de al treilea spațiu circular ornamentat în care apar 3 (trei) circumferințe cu linii în val, înconjurate de un spațiu circular liber și, în sfîrșit, pe marginea orizontală a fructierei, după frecvența semnelor din zona centrală aproape completă, au fost însemnate 48 de linii împărțite în 12 (douăsprezece) grupe a cîte *4* (patru) (fig. 1).

În total au fost însemnate pe fructieră *90* de linii, cifră care poate indica un sfert dintr-un an luni-solar de 360 de zile cunoscut la multe popoare ale antichității. Aceeași cifră repetată la o grupă de *4* ar însemna de altfel numărul de zile amintite.

Faptul că în centru erau *14* linii și apoi în al doilea cerc *28* ar putea constitui un indiciu al existenței inițiale a unui calendar cu luni de 28 de zile. Cifra *14* putea indica o jumătate de lună sau perioada la care se impun corecții pentru a pune în concordanță anul lunar cu cel solar și a compensa diferența între cele 28 de zile și durata reală a revoluției sinodice (a lunației) care este 29 zile, 12 ore, 44 minute și 2,9 secunde.

În sfîrșit, cele 12 grupe pot simboliza cele douăsprezece luni ale anului, posibil calendarul și zodiile de care scria Iordanes, cum au fost de altfel considerate reprezentările de pe o fructieră din secolul IV descoperită în satul Romașek, regiunea Kiev [23].

Între numeroasele întrebări legitime care s-ar putea ridica se numără și cea referitoare la gruparea curioasă *7×4* și nu cum ar părea normal mai ales pentru noi cei obișnuiți cu săptămîna de *7* zile (pleonasm în fond dar nu și tradus) și nu *4×7*.

În principiu nu pot fi excluse aceste grupări a cîte *4* zile acoperind o lună, dar astfel schițate ele ar putea juca un dublu rol: cel de a cuprinde într-un cerc totalitatea zilelor lunii, iar luate separat ca unități, ca zile, săptămîna să fie de *7* zile și ele să fie socotite o grupă (le numărăm odată ca zile și apoi ca săptămîni) după cum ele pot releva semnificația simbolică deosebită a numărului *4* la geto-daci. După trei ani de la retragerea într-o peșteră în cel de al patrulea an Zalmoxis (Zamolxis) revenea în mijlocul oamenilor [24]. Cifra indică așadar durata dintre ocultație și epifanie. Cele *4* elemente constitutive ale universului în viziunea multor popoare: *foc, pămînt, apă, aer*; cele *4* anotimpuri a căror perioade de des-

---

[19] Unul din frecventele simboluri ale soarelui în secolul II î.e.n.—II e.n., o cruce într-un cerc, poate fi regăsit cel puțin din epoca bronzului.

[20] G. Jequier, *Considérations sur les religions égyptiennes*, Neuchatel, 1946, p. 27—39 (bărcile solare); F. Wattemberg, Pirenae, 2, 1966, p. 51—64; J. de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte*, I, Berlin, 1970, p. 102—114. Corăbii cu simboluri solare, p. 101, Abb. 1/a.

[21] A. Buzilă, în *MemAnt*, IV—V (1972—1973), 1976, p. 98. Fotografia (fig. 32/4) nu este prea clară iar desenul (fig. 9/2) datorită dimensiunilor reduse nu a putut oferi o reconstituire ideală, fapte care au contribuit probabil ca această piesă să treacă oarecum neobservată de lectorii revistei.

[22] S. Sanie, *Civilizația romană de la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.—III e.n.)*, Iași, 1981, p. 163—164, pl. 41, 4a—4c.

[23] V. A. Rîbakov, Sovetskaja Arheologija, 4, 1962, p. 66—89 (p. 68, fig. 1 și p. 69, fig. 2).

[24] Herodot, *Istorii*, IV, 95; M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 35 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

făşurare era în ultimă instanţă una din raţiunile întocmirii calendarului ; sanctuarele cu *4* şiruri de tamburi au o frecvenţă notabilă [25].

Posibil ca şi cele 4 cercuri cu semne decorate pe suprafaţa interioară a cupei fructierei să ilustreze şi anotimpurile : perimetrul exterior *vara* cu mult soare, cercul următor *toamna* cu apă (liniile în val fiind frecvent simboluri ale apei, de la hieroglife la epocile apropiate), *iarna* cu ceva mai puţine raze şi apoi *primăvara*. Dar acest sistem cu *4* elemente este combinat în lumea sino-iraniană [26] cu cel dualistic bazat pe acţiunea antagonistă a unor principii fizice şi morale. Este enunţat un sistem quinar dar al cincilea termen era creatorul. Conceptul celor două principii a căror preponderenţă alternativă produce revoluţia dualistă a nopţii şi zilei, a iernii şi verii, a frigului şi căldurii, a luminii şi întunericului, posibil să fi fost cunoscut şi preoţilor daci.

Revenind la fragmentul ilustrat, considerăm că prin el avem atestat un calendar pentru un an cu durată de 360 de zile [27], a cărui corecţie, pentru a-l pune în concordanţă cu anul tropic se făcea probabil prin introducerea unei luni suplimentare de 22 zile la *4* ani. Împărţirea internă mai greu de reconstituit, lunile de 28 zile, alternau cu altele mai lungi.

Această fructieră al cărui diametru maxim al cupei reprezintă 1/100 din diametrul sanctuarului-calendar de la Grădiştea-Muncelului se adaugă ştirilor care sperăm să le obţinem din cercetarea sanctuarelor, îmbogăţind informaţiile despre viaţa spirituală a dacilor petrodavensi.

I B1c — I B3h „CĂŢEI DE VATRĂ"

O categorie de piese care se presupune că erau uneori ataşate la vetrele deschise pentru a servi ca suport lemnelor mari şi pentru a asigura totodată tirajul focului este cunoscută sub denumirea convenţională de „căţei de vatră". Denumirea românească este echivalentă cu cea franceză *chenet (Chienet)* şi engleză *fire-dog*, numele german, *feuerbock* şi cel rusesc *konik* fiind mai apropiate de funcţionalitatea practică a acestor ustensile. Aceste piese au fost descoperite în locuinţe, gropi cu destinaţii speciale şi în unele complexe funerare.

Confecţionaţi din argilă, piatră sau metal (fier şi foarte rar bronz) „căţeii de vatră" sînt atestaţi pe o arie întinsă a civilizaţiei orientale şi occidentale încă din neolitic. Faptul că o parte dintre piesele descoperite nu îndeplinesc condiţiile minimale pentru a putea fi utilizate practic (cel puţin 20 cm, masivitate, soliditate pentru a putea susţine lemne mari etc.), întăreşte ipoteza că au fost şi „căţei de vatră" confecţionaţi doar pentru ornamentarea vetrei *(altare-cămine)* pe care erau oferite ofrande sau unele sacrificii.

Cunoscut fiind locul *focului* şi *căminului* de-a lungul multor milenii de existenţă a omenirii, loc relevat atît de cercetările arheologice cît şi de unele surse literare poate fi admisă de asemeni posibilitatea dublei destinaţii, utilitare şi cultuale a unor „căţei de vatră" ca şi a unor vetre. Intraţi în atenţia arheologilor şi istoricilor religiei de peste un secol „căţeii de vatră" au format obiectul a numeroase studii sau note dense care cuprind problemele întrebuinţării, originii, cronologiei, tipologiei şi răspîndirii lor [28]. Unele lucrări conţin şi elemente utile direcţiei noastre de investigare.

Prezenţa „căţeilor de vatră" este atestată pe întreaga arie de răspîndire a civilizaţiei geto-dacice. Conform descoperirilor cunoscute pînă în prezent se poate afirma că frecvenţa

---

[25] Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate în luna iulie 1982 la Bîtca Doamnei—Piatra Neamţ, în vederea restaurării cetăţii dacice, am descoperit în *Sanctuarul 1*, cel mai vechi, un şir întreg de 7 tamburi orientaţi est-vest. Întreg sanctuarul a avut deci *4* rînduri a cîte *7* tamburi. Aceeaşi situaţie e de presupus şi pentru *Sanctuarul 2* cu şirurile de tamburi orientate pe direcţia nord-sud.

[26] L. de Sausure, Journal asiatique. Recueil de mémoires et de notice relatifs aux études orientales, 202, 1923, p. 235 şi urm.

[27] Bischoff, S.V. *Kalender*, RE, X_2, col. 1568—1602.

[28] Între studiile care prezintă şi o substanţială bibliografie menţionăm cele semnate de W. Deonna, *Chenets à têtes animales et chenets navires*, în „Revue archéologique de l'Est et du Centre Est", X, 1, 1959, p. 7 şi seriile următoare ; D. Drost, *Zur Gliederung und Herkunft der Metallenen Feuerböcke Mitteleuropas*, în „Ethnographischarcheologische Forschungen", 2, 1954, p. 100—158 ; St. Piggot, *Firedogs in Iron Age Britain and Beyond*, în *The European Community in Later Prehistory*, Studies in Honor of C.F.C. Hawkes, London, 1971, p. 245—270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

căţeilor de vatră nu este dependentă de amplitudinea contractului cu lumea celtică. Această precizare se impune deoarece un amplu studiu al savantului bulgar T. Gherasimov, cu multe secvenţe utile (repertorierea pieselor de pe o mare parte a teritoriului bulgar, ilustrarea lor, o bogată bibliografie etc.), are consideraţii finale care nu pot fi împărtăşite [29]. Atestate şi în spaţiul tracic, fără a fi la fel de numeroase ca în complexele celtice şi celto-romane ale Galliei şi Britanniei, „căţeii de vatră", s-a amintit, sînt bine cunoscuţi şi în spaţiul geto-dacic. Împotriva aserţiunii lui T. Gherasimov s-au pronunţat unii arheologi români care au publicat „căţei de vatră" [30]. Argumentele prin care poate fi contestată atribuirea unilaterală operată de T. Gherasimov vin nu numai din existenţa acestor piese în spaţiul sud-est european încă într-o epocă anterioară prezenţei celţilor ci şi prin analiza structurii şi ornamenticii „căţeilor de vatră" din aşezările tracice şi geto-dacice.

Pe teritoriul ţării noastre „căţeii de vatră" sînt cunoscuţi între descoperirile din complexele de locuire ale epocii neolitice dar cu forme şi decor care implică deja o clară funcţie cultuală, extremităţile în formă de capete de berbec, din epoca bronzului, în descoperirile de la Sărata Monteoru [31]. Existenţa „căţeilor de vatră" între descoperirile din aşezările geto-dacice a fost demult semnalată [32]. Unele piese au beneficiat de note sau studii separate [33]. O parte din exemplarele descoperite în cercetările privind cultura carpică au fost incluse într-o lucrare asupra cultelor şi magiei la carpi [34]. Raritatea monografiilor asupra cetăţilor şi aşezărilor dacice şi daco-carpice, faptul că cele mai multe piese de argilă s-au risipit a determinat ca numărul descoperirilor intrate în circuitul ştiinţific cu suficiente date (loc de descoperire, dimensiuni, decor, ilustrare etc.) să fie relativ mic, deşi, se poate presupune că în toate aşezările geto-dacice au existat „căţei de vatră".

Descoperirile de la *Brad* [35], *Ocniţa* [36] (aproximativ 30 piese de argilă şi frumosul exemplar întreg de fier), *Poiana* [37], *Răcătău* [38], *Slimnic* [39] şi *Văleni* [40], piesele fragmentare găsite în multe aşezări ca şi protomele zoomorfe izolate unele aparţinînd unor „căţei de vatră" indică o însemnată răspîndire la care se adaugă şi piesele găsite în complexele daco-carpice [41]. În acelaşi timp trebuie menţionat că aceste ustensile pot fi întîlnite o perioadă îndelungată şi în mediu scitic tîrziu [42]. Au putut exista aşadar şi în acest domeniu influenţe după cum pot fi admise paralelisme, funcţionalitatea practică şi cultuală a putut duce la o evoluţie asemănătoare a ustensilelor iar unele simboluri ale ornamenticii sînt comune popoarelor indo-

---

[29] Th. Gherasimov, *Chenets celtiques en Bulgarie*, în „Latomus", XXXI, 3, 1972, p. 717—743, cf. 735 şi 743.

[30] M. Babeş şi V. Mihăilescu-Bîrliba, *Germanische latènzeitliche „Feuerböcke" aus der Moldau*, în „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", 1970—1971, p. 51—52, 1972, p. 193 şi n. 38; Gh. Bichir, *Manifestations de caractère magique et cultuel chez les Carpes*, în „Dacia", N.S., XVII, 1973, p. 255; D. Berciu, *O descoperire arheologică rară de la Ocniţa, judeţul Vîlcea*, în *SCIVA*, 33, 1, 1982, p. 25—34. Cei menţionaţi citează cele două studii a lui Th. Gherasimov apărute în „Izvestia", 23, Sofia, 1960, p. 165—204 şi nr. 29, 1966, p. 131—164.

[31] I. Nestor, Raport MNA, 1942—1943, Bucureşti 1944, p. 28, fig. 5.

[32] R. şi Ec. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în Dacia, III—IV, 1927—1932, p. 317, fig. 97/1 şi p. 321, fig. 102/12.

[33] Cf. n. 30.

[34] Gh. Bichir, *op. cit.*

[35] Informaţie V. Ursachi pentru care-i mulţumim.

[36] D. Berciu, *Buridava dacică*, Bucureşti, 1981, p. 42; idem, *O descoperire arheologică rară de la Ocniţa, judeţul Vîlcea*, în *SCIVA*, 33, 1, 1982, p. 25—34.

[37] R. şi Ec. Vulpe, *op. cit.*; R. Vulpe şi colab., *Şantierul arheologic Poiana*, în *SCIV*, II, 1951, p. 196, fig. 18/2; idem, SCIV, III, 1952, p. 201, fig. 14/3, 4.

[38] V. Căpitanu, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice în aşezarea geto-dacică de la Răcătău (judeţul Bacău)*, în „Carpica", VIII, 1976, p. 67.

[39] I. Glodariu, *Aşezări dacice şi daco-romane la Slimnic*, Bucureşti, 1981, p. 127, fig. 35/11 şi p. 172, fig. 80/2.

[40] G. Coman, *Suporturi de vatră geto-dacice descoperite la Văleni (jud. Vrancea)*, în *SCIVA*, 31, 3, 1980, p. 473—476.

[41] Gh. Bichir, *op. cit.*, la n. 3 şi 7.

[42] M. I. Viazimitina, *Zolota Balka*, Poselenija sarmatsikogo ciasu na Nijnomu Dnipri, Kiev, 1962, p. 28, fig. 6/2; p. 80, fig. 44/2; p. 83, fig. 46/1; p. 87, fig. 48/1; p. 209, fig. 86/1 şi 3—6; T. N. Visotskaja, *Kuliti i obreadi pozdnih skifov*, în VDI, 3, 1976, p. 54, fig. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

europene. In această situație atît ipoteze privind rolul geto-dacilor ca vehiculatori către est a acestor piese de la celți spre sciți cît și influențele estice în ornamentică trebuie privite cu circumspecție.

Exemplarele din argilă cunoscute pînă acum au forma paralelipipedică, unele au conturul unei bărci, terminate la extremități cu protome de *berbec*, de *bovine*, posibil de *cal* și alte animale nedeterminate cu siguranță. „Căței de vatră" sînt în general ornamentați cu un decor incizat sau în relief: brîu de alveole, linii alcătuind suprafețe rectangulare, litera θ etc.

Protomele de berbec pot fi reîntîlnite pe cele mai multe exemplare *(Brad, Ocnița, Poiana, Răcătău, Slimnic, Văleni)* la fel ca în spațiu celtic. Frecvența ridicată a „cățeilor de vatră" cu protome stilizate sau redate într-o manieră naturalistă îl determinaseră pe J. Déchelette să consemneze că asocierea dintre modesta piesă și berbec pare una din rarele reguli fără excepție [43]. Tot acest mare istoric și arheolog al lumii celtice aprecia că berbecul va fi fost animalul sacrificat divinității căminului [44].

În zone geografice mai apropiate sau mai depărtate, în perioada care face obiectul cercetării, berbecul era cunoscut îndeosebi ca simbol al forței și fecundității. Pe unele reliefuri cultuale imaginea berbecului apare ca emblemă a unor divinități: *Agni, Apollon, Ammon (Iuppiter Ammon* cu coarne de berbec, *Baal Hammon-Saturnus), Hermes-Mercurius, Men* etc. Berbecul, ca emblemă, animal de sacrificiu sau numele unui grad de inițiere era întîlnit în cultele sabaziace, dionisiace, metroace ca și în cultul Cavalerilor danubieni [45]. Acest loc de excepție rezultă de altfel și din analiza imagisticii toreuticii geto-dacice. În acest context vom reaminti doar că *Agni*, a cărui emblemă este berbecul, *Focul* și *Zeul focului* în *Veda* domnește mai ales asupra focului de sacrificiu [46].

Această asociere, relația dintre berbec și foc, fondată pe simbolismul general, avea în vedere că berbecul era emblemă a unuia din zeii căminului, animalul sugerînd și fecunditatea familială.

Într-o încercare de a releva datele oferite de plastică pentru cunoașterea cultelor și credințelor geto-dacice, am avansat ipoteza că animalul care simboliza în primul rînd focul domestic, ar fi ajuns, la fel ca în alte zone ale lumii antice și zeu al marelui foc solar [47]. Zodia berbecului (21 martie — 20 aprilie) corespunde începutului primăverii și sfîrșitului anotimpului mai friguros, perioada cînd începea să fie mai multă lumină și căldură. Importanța păstoritului între ocupațiile populației dacice a putut avea de asemeni o oarecare contribuție la larga răspîndire a acestui simbol.

O mențiune separată necesită „căței de vatră" descoperiți în așezarea bastarnă (dacobastarnă ?) din secolele II—I î.e.n. de la Ghelăiești (jud. Neamț) [48] care prin formă și ornamentică *(crux gammata* și decor meandric) își găsește analogii în primul rînd în mediu germanic (fig. 2). *Crux gammata* cu multiple semnificații prevalînd totuși cele solare mai este cunoscută în spațiul getic între ornamentele tecii de la Firminiș (jud. Sălaj) [49], reprezentări pe ceramică [50] și pe o *tegula* din așezarea romană de la Barboși [51].

În sfîrșit, o piesă unicat „cățelul de vatră" lucrat din fier, descoperit la Ocnița, într-o groapă depozit din nivelul II al așezării civile de la punctul „Fundătura Cosotei" datînd de la sfîrșitul secolului I î.e.n. — începutul secolului I e.n. [52]. Bara orizontală lungă de 45 cm se curbează la cele două extremități în forma literei *S* pentru a reda gîtul taurului și se termină cu reprezentarea capului prevăzut cu coarne arcuite avînd cîte o bilă la extremități.

---

[43] J. Déchelette, *Manuel d'archeologie prehistorique, celtique et gallo-romaine*, IV, Paris, 1927, p. 907.

[44] Idem, *Le bélier consacré aux divinités domestiques*, RA, XXXIII, 1898, p. 65 și urm.

[45] D. Tudor, *Corpus Monumentorum religionis Equitum Danuvinorum*, II, Leiden, 1976, p. 212—216.

[46] M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I, București, 1981, p. 218.

[47] S. Sanie, *Plastica și unele aspecte ale cultelor și credințelor geto-dacice*, în Studii dacice (sub red. H. Daicoviciu), Cluj-Napoca, 1981, p. 187.

[48] M. Babeș și V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*

[49] Al. V. Matei, „Dacia", N.S., XXII, 1978,. p. 25—26.

[50] I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*. Cu specială privire la Transilvania, București, 1969, p. 93 și pl. XXV/12; pare mai verosimil decît un călăreț stilizat sau un motiv floral; L. V. Vakulenko, *Pamjatki pidgirja Ukrainskih Karpat perșoi polovini I tîsjaciolittja n.e.*, Kiev, 1977, p. 114, tabl. IV/5.

[51] S. Sanie, *Classica et orientalia* (IV) în manuscris pentru *SCIVA*, 1985.

[52] D. Berciu, *O descoperire rară de la Ocnița, județul Vîlcea*, în *SCIVA*, 33, 1, 1982, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Singura piesă întreagă de acest tip publicată din mediul dacic își găsește bune analogii în civilizația celtică [53]. Piesele de fier au de regulă la cele două extremități capete de taur, adeseori cu coarnele terminate cu cîte o sferă. Plastica, toreutica geto-dacică ca și aceste ustensile ne aduc din nou în fața cunoscutului simbol solar [54].

Între piesele metalice cu o dispunere simetrică a două capete de taur am aminti un suport de *signum* din cultul zeului Iuppiter Dolichenus, zeu solar din „locurile unde se naște fierul" [55]. Zona microasiatică de unde și-a luat modelul plastic zeul commagenian, a fost un spațiu de interferență și transmitere a unor culte orientale și occidentale. Descoperiri din Gallia [56] a unor complexe formate din: vatră — „căței de vatră" — vase de o formă specială cu fundul găurit înainte de ardere au întărit convingerea că acești suporți ornamentați se numărau printre ustensilele necesare desfășurării ritualului cultului divinităților căminului asociat probabil cu un cult al strămoșilor și al focului.

În această situație apar legitime întrebările referitoare la relativa raritate a „cățeilor de vatră" ca și despre lipsa lor în atîtea locuințe nederanjate.

În afara cultelor oficiate în sanctuare pentru întreaga colectivitate, posibil ca aceste culte, zise familiale sau domestice, să fi fost oficiate împreună de mai multe familii care aveau un strămoș comun, în casa celui mai vîrstnic dintre bărbați și doar unele momente ale acestui cult să fi avut ca loc de ofrandă vatra fiecărei locuințe.

[53] G. Gallay și B. Huber, *Nouveau objects de Saone*, în „Revue archéologique de l'Est et du Centre-Est", XXIII, 3—4, Dijon, 1972, p. 313, pl. 8—13.

[54] J. R. Conrad, *Le culte du taureau*, Paris, 1961.

[55] I. Toth, *Juppiter Dolichenus — Tanulmanyok*, Budapesta, 1976, p. 153, fig. 8.

[56] P. Larderet, Gallia, XV, 1, 1957, p. 1—40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

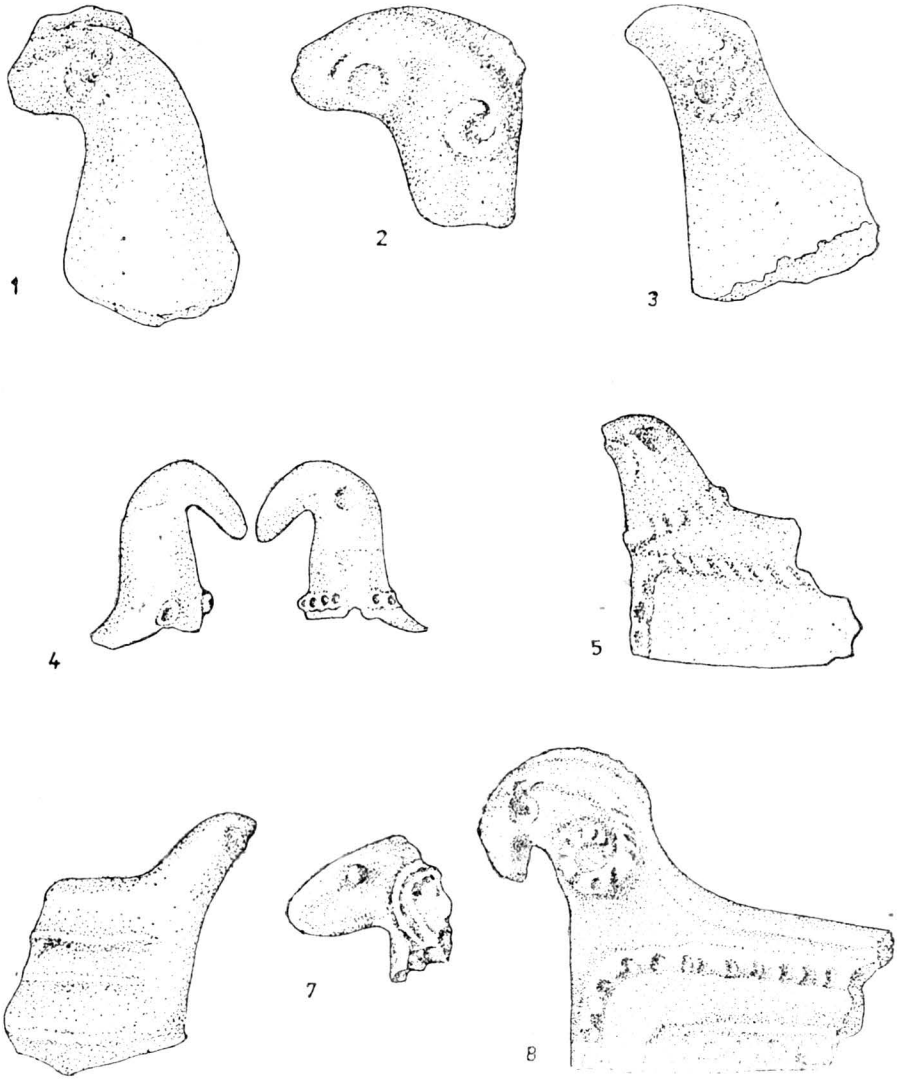

Fig. 1 — „Călței de vatră" fragmentari provenind din așezările de la *Poiana* — jud. Galați (1—3, 5—7), *Slimnic* — jud. Sibiu (4) și *Racătău* — jud. Bacău (8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

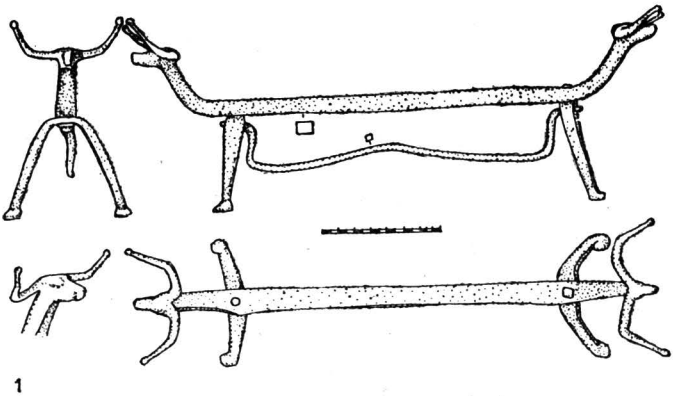

1

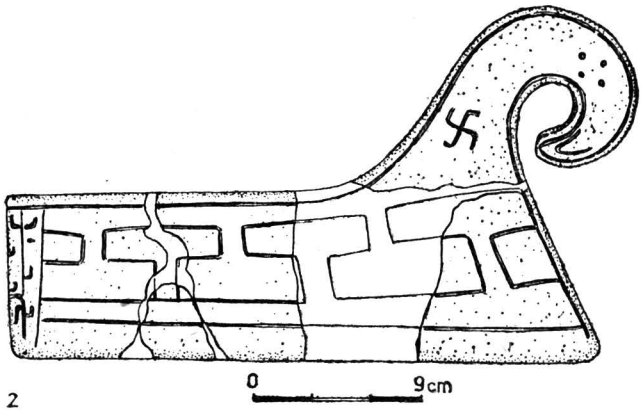

2

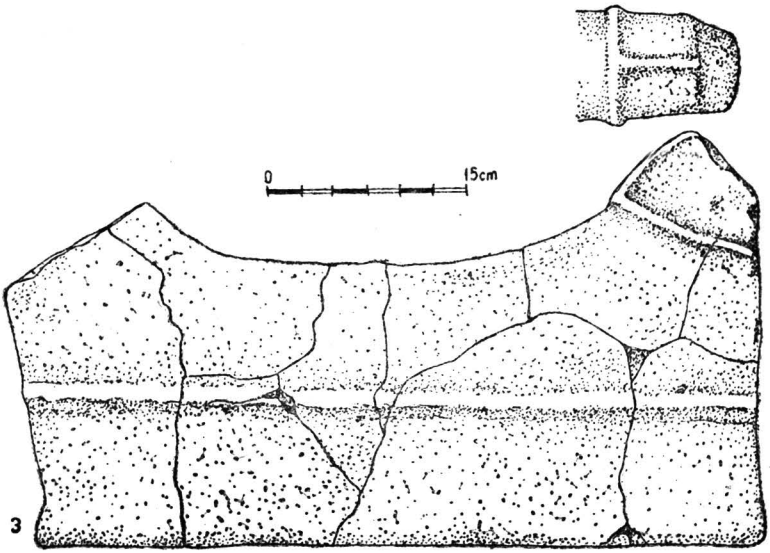

3

Fig. 2 — „Căţei de vatră" provenind din aşezările de la *Ocniţa* — jud. Vîlcea (1), *Ghelăieşti* jud.Neamţ (2) şi *Poiana — Dulceşti* — jud. Neamţ (3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

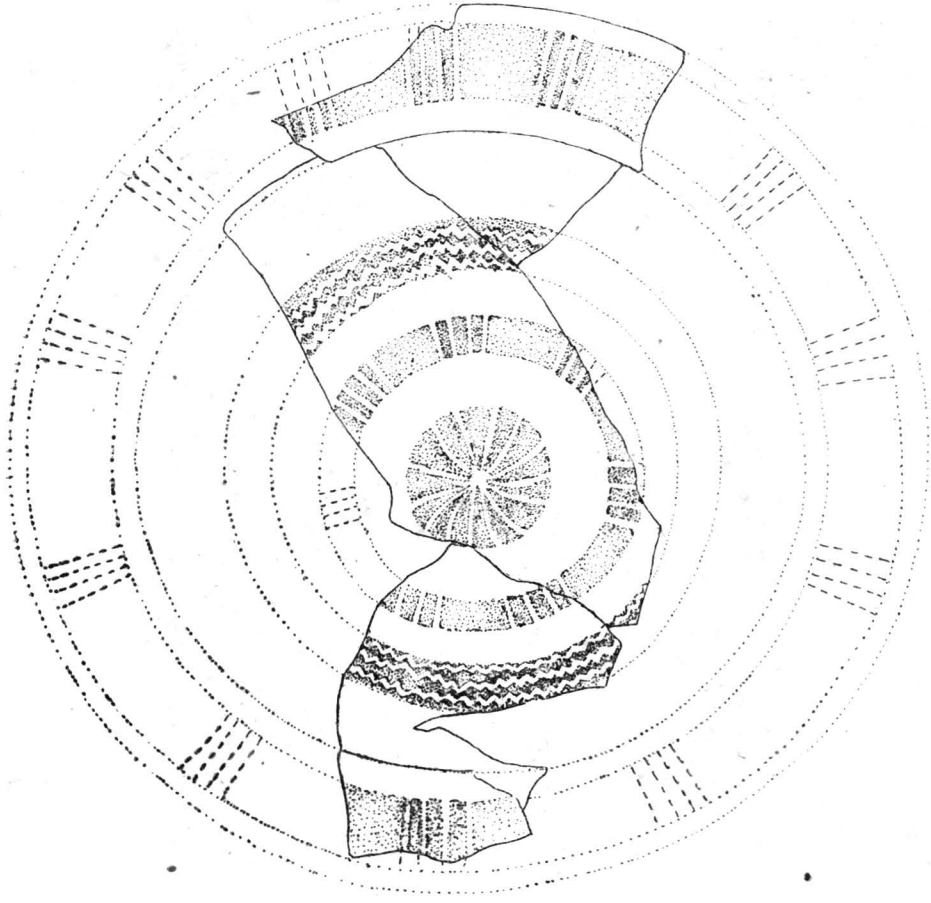

Fig. 3 — Decorul de pe suprafaţa interioară a cupei de fructieră descoperită la *Bîtca Doamnei* — Piatra Neamţ.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

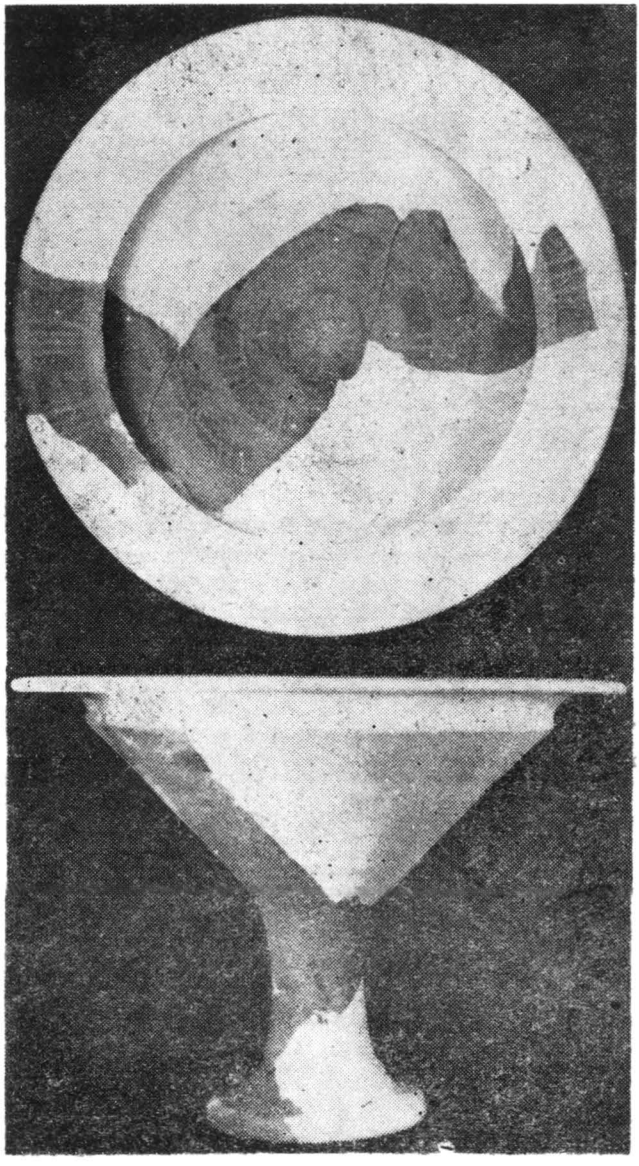

Fig. 4 - Fructiera descoperită la *Bîtca Doamnei* — Piatra Neamț și decorul de pe suprafața interioară a cupei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

LOCALIZAREA BĂTĂLIEI DINTRE BASARAB I ŞI CAROL ROBERT (1330): ÎN BANATUL DE SEVERIN (II) *

DE

CONSTANTIN REZACHEVICI

III. *SINGURA IPOTEZĂ BAZATĂ PE IZVOARE DOCUMENTARE*

În legătură cu localizarea bătăliei din 1330 între oştile lui Basarab I şi Carol Robert, o constatare *numai aparent* paradoxală se impune, după părerea noastră, de la început. Subliniem deci că din punct de vedere al semnificaţiei şi urmărilor luptei, locul desfăşurării acesteia, pentru identificarea căruia a curs atîta cerneală, nu are importanţa exagerat de mare care i s-a acordat. Încercarea unor autori de a plasa bătălia în locul de unde provin sau îşi desfăşoară activitatea, ori de care se ocupă sub diferite aspecte, *ca şi cum ar fi fost doar o izbîndă a oamenilor locului*, a dus nu o dată la argumentări forţate, neştiinţifice, a ipotezelor propuse. *În realitate, indiferent în ce colţ de ţară se va fi desfăşurat, bătălia din 9—12 noiembrie 1330 a însemnat, evident, o biruinţă a întregului popor, din rîndul căruia era alcătuită „oastea cea mare" a Ţării Româneşti, fapt care a constituit elementul esenţial în obţinerea victoriei, iar nu doar a oamenilor locului.*

Lansat cu autoritate şi cu sens precis geografic de către N. Iorga la începutul secolului, topicul *„Posada"*, aşa cum de altfel s-a observat îndeosebi de la Ilie Minea (1932) încoace, nu apare în nici unul din izvoarele care s-au referit de-a lungul vremilor la bătălia din 1330. Marele istoric socotea că lupta din 1330 ar fi avut loc pe drumul de la Cîmpulung la Bran: *„în cazanul de la Posada, pe drumul Cîmpulungului"*; „Posada, *după vreo* posadă, *o cetăţuie, bulevard exterior sau* stradă *de cetăţuie ce va fi fost aice"*, în acelaşi loc *„din munţii Muscelului"*, unde în 1395 s-ar fi dat bătălia dintre oştile lui Vlad zis Uzurpatorul şi Sigismund de Luxemburg [85]. Fără să stăruim asupra asemănărilor tactice exterioare, care l-au făcut pe N. Iorga să emită silogismul amintit, sau asupra deosebirilor esenţiale între cele două bătălii, desfăşurate, de altfel, în condiţii politice şi strategice cu totul deosebite, amintim doar că cea din 1395 a avut loc în realitate la apus de Severin, de unde Sigismund s-a îndreptat spre Caransebeş — după o ipoteză: între Gura Văii şi Vîrciorova [86] — şi *nu avem, pe de altă parte, nici o dovadă documentară sau de altfel că ea s-a dat tocmai în acelaşi loc cu cea din 1330* [87]. Este foarte probabil că în caz contrar

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în *Anuar*, tom. XXI, 1984; numerotarea notelor urmează în continuare.

[85] N. Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes im rahmen seines Statsbildungen*, I, Gotha, 1905, p. 290 (În 1395 lupta cu Vlad, vasalul turcilor, a avut loc în munţii Posada, în judeţul Prahova („in den Bergen von Posada, in Bezirk Prahova"), unde şi Basarab a obţinut victoria sa); idem, *Carpaţii în luptele dintre români şi unguri*, Vălenii de Munte, 1915, p. 6—7 şi în *ARMSI*, s. II, t. XXXVIII, 1916, p. 85; idem, *Istoria armatei româneşti*, Bucureşti, 1970, p. 43—44, 47—48 (ed. I, 1910, ed. II, 1929).

[86] Th. N. Trâpcea, *Citeva cetăţi din Banatul de Severin*, în „Studii", XVII (1964), nr. 1, p. 172. După N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1981, p. 115—116, „amintita Posadă" (de fapt, observăm la rîndul nostru, actul din 1397 la care se referă, şi pe care-l vom aminti mai jos, nu pomeneşte un topic, ci numirea comună românească din acea vreme a culmilor munţilor: *posada*), „se afla cu siguranţă în munţii Cernei".

[87] Considerăm însă *foarte probabil* că ambele lupte, din 1330 şi 1395, au avut loc *pe teritoriul banatului de Severin*, deşi nici una din ele nu poate fi precis localizată în cadrul acestuia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

documentele regale maghiare ar fi făcut legătura între cele două bătălii pe care le despărțeau doar 65 de ani, cu atît mai mult cu cît partea din *Cronica pictată* referitoare la bătălia din 1330, redactată la mai puțin de trei decenii înainte de 1395, amintește că rămășițele celor uciși din oastea lui Carol Robert au rămas pe locul luptei, deci acesta era încă ușor identificabil în ultimele decenii ale veacului XIV [88].

Este interesant de observat că tocmai *lupta de la 1395 nu e numită în istoriografie de la „Posada", deși doar aceasta ar avea în oarecare măsură dreptul la acest nume*, desfășurîndu-se „în munții zișI ai Posadei" *(in alpibus Pazata dictis)* [89]. Însă printr-o folosire de peste trei sferturi de veac și datorată prestigiului celui care a asociat numele „Posada" *bătăliei din 1330, aceasta continuă să fie numită de la „Posada"* pînă în ultimele lucrări de specialitate [90]. Este adevărat că în ultimul timp se argumentează indirect folosirea acestui nume, subliniindu-se — subliniere ca atare cu care sîntem de acord —, *„că posada nu este un nume propriu*, ci unul comun, avînd accepțiunea de loc de trecere printre munți sau pe valea unui rîu" ; iar după documente interne din secolele următoare, „posada înseamnă punct obligatoriu de trecere, punct care era păzit de obicei" [91]. Numai că în felul acesta, toate bătăliile desfășurate în trecători, nu numai cele din veacul XIV (1330, 1368, 1395), ar putea fi zise „de la Posada" (adică desfășurate într-o posadă), ceea ce ar crea confuzii. *Din punct de vedere științific ar fi cazul să se renunțe la topicul Posada* (la care, cum aminteam, doar lupta din 1395 ar fi din punct de vedere documentar oarecum îndreptățită), bătăliile care nu sînt menționate în izvoare printr-un topic (din fericire cazuri de acest fel nefiind numeroase) urmînd a fi identificate corect printr-o perifrază.

Cît privește „posada", despre care s-a discutat atît în legătură cu bătălia din 1330, după părerea noastră, termenul avea, *în secolul XIV*, un sens generic, de *loc greu accesibil, apărat*, fie *pe cale naturală, cu sens metaforic, specific limbii române*, cînd era vorba de culmile munților și de drumurile, evident dificile pentru oști (și nu numai pentru acestea), care le străbăteau uneori, fie pe *cale artificială* în cazul fortificațiilor fixe, de tip cetățuie, ridicate de obicei pentru paza unor locuri de trecere. Ambele sensuri sînt documentate de izvoare referitoare la țările române. În primul caz, actul lui Sigismund de Luxemburg din 6 iunie 1397, referitor la bătălia amintită din 1395, arată că aceasta a avut loc „pe cînd urcam culmile munților, zise în vorbirea obișnuită [adică în limba română ! — *n.n.*] posada, prin niște strîmtori și poteci înguste, strînse între tufișuri mari" *(dum alpium cacumina wlgo Pazzata dicta, indaginibus strictis et semitis, non modica arundine compressis, ascendissemus)* [92]. În al doilea caz, la 1419 Sigismund menționează că a emis un act : *„în*

[88] Cu această ocazie remarcăm că în chip ciudat, autorii care s-au ocupat de localizarea bătăliei din 1330 n-au ținut seama de precizarea *Cronicii pictate*, după care : *„Cadavrele tuturora"* din oastea ungară, aproape în întregime nimicită, au rămas „pe locul luptei" (G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, p. 235), ori pînă acum în nici unul din locurile propuse pentru desfășurarea bătăliei, cum ar fi cel de la Perișani-Pripoare în Loviștea, n-au fost semnalate movile funerare (admițînd că au fost ridicate de oștenii români învingători ca și în alte cazuri cunoscute), oseminte etc. E greu de crezut că pe locul unde a pierit o întreagă armată, pămîntul să nu mai păstreze nici o urmă, știut fiind că urme de acest fel s-au păstrat și pe locul marilor bătălii din antichitate. Localizarea bătăliei propusă de A. Sacerdoteanu, după faptul că *pe hartă* „între Topolog și Olt" apare un munte *Mormîntul* : „pe la Sălătruc și Boișoara, pe la muntele Mormîntul" (Locul *unde s-a luptat Marele Basarab-Voievod la anul 1330*, p. 3) este prea vagă, muntele amintit fiind departe de drumul Sălătruc-Boișoara, pe care s-ar fi putut da lupta. Rămășițele celor căzuți erau întotdeauna îngropate la locul luptei, nefiind transportate în masă la mari distanțe.

[89] *DRH*, D, I, p. 354, 356.

[90] Cf. în cuprinsul întregului volum *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, apărut în cinstea aniversării a *„650 de ani de la lupta de la Posada — 1330"* (banderola editorială a lucrării).

[91] N. Stoicescu, Fl. Tucă, *Semnificația istorică a bătăliei de la Posada*, p. 1870—1871, sublinierea autorilor ; idem : *1330 Posada*, p. 129 ; idem, *Posada 650*, p. 31.

[92] *DRH*, D, I, p. 155, 157. Și Nicolae Costin amintind aceeași bătălie afirmă că domnul muntean : „Orînduit-au oști și pe vîrful munților" *(Opere*, I, ed. C. A. Stoide, I. Lăzărescu, Iași, 1976, p. 81). Referindu-se la același personaj, Nicolae de Gara, și faptele sale în bătălia din 1395, alt document din 12 iulie 1408 menționează că : *„in alpibus, Pazata dictis, strictissimis indaginibus, conclusa et obdurata multitudo Wlachorum... exercitum*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

posada de lingă Dunăre, în apropierea cetăţii noastre Orşova" (Datum in Pozatha cis Danubium prope castrum nostrum Orswa) [93], posada amintită, aflată într-un ţinut străvechi românesc, de unde şi folosirea denumirii locale, care nu apare în alte documente maghiare, fiind socotită una din cetăţuile ridicate la Dunăre, împotriva turcilor, de Pipo de Ozora [94].

Termenul ca atare — *posada* — se întîlneşte şi în alte limbi de origine latină, cu acelaşi înţeles iniţial de loc greu accesibil, apărat pe cale naturală, în cazul trecătorilor de munte (portughez. *passáda ;* ital. *passata,* cf. verb. *passare)* [95] sau artificială (span. *posada* = locuinţă, han, deci loc protejat). El are astfel, după părerea noastră, şi în limba română o origine străveche (verb. *a păsá* (a merge, a se duce), pasă, pas < lat. *passus,* verb. *passare)* [96], şi dacă primul sens, metaforic, s-a pierdut (după 1397, cînd culmile munţilor mai erau numite în românește *posada),* cel de al doilea, legat de fortificaţiile de tip posadă, străjuind de obicei gurile trecătorilor, s-a transformat adesea, odată cu dispariţia funcţională a fortificaţiilor respective, în toponimic [97], păstrat astfel pe la mai toate pasurile şi văile Carpaţilor Meridionali, unde de obicei s-au aflat puncte de pază.

În chip firesc, problema localizării bătăliei din 1330 nu putea rămîne la stadiul „Posadei" lui N. Iorga. Împlinirea în 1930 a 600 de ani de la marea bătălie a impulsionat cercetările în acest domeniu şi istorici de prestigiu ca I. Lupaş, Ilie Minea sau A. Sacerdoţeanu au exprimat alte puncte de vedere.

Într-un articol cu caracter de popularizare, A. Sacerdoţeanu emitea încă din octombrie 1934 ipoteza că bătălia s-a dat *„prin munţii Argeşului"* (dezvoltînd o părere formulată în decembrie 1933) [98], pe teritoriul Ţării Loviştei, pe care însă n-o numeşte ca atare. El pleca

---

nostrum circumdedit..." („îndrăzneaţa şi învîrtoşata mulţime a românilor... a înconjurat oastea noastră, în trecătorile foarte înguste ale munţilor, numite Posada") (*DRH,* D, I, p. 182—183), traducere care a creat impresia că trecătorile erau numite „Posada", cf. nota 91, deşi în realitate era vorba de *munţii numiţi Posada* (virgula dintre *alpibus* şi *Pazata* a fost pusă arbitrar de editor !), cum rezultă şi din actul din 23 iunie 1438, unde formula de mai sus e redată mai aproape de înţelesul celei din actul de la 1397, astfel : *„in alpibus Pazata dictis, strictissimis indaginibus conclusis et obturatis, multitudo Valachorum... exercitum circumdedit..."* („în munţii zişi ai Posadei, închişi şi întăriţi cu prisăci foarte înguste, o mulţime de români... i-au înconjurat oştirea") *(ibidem,* p. 354, 356). Ca atare, dacă în 1397 se relata că în limba română culmile munţilor erau numite în general *posada,* în actele din 1408 şi 1438 munţii înşişi unde a avut loc bătălia din 1395 sînt numiţi concis *Posada, trecîndu-se astfel artificial de către diecii cancelariei maghiare de la un nume comun la unul propriu,* care a devenit în chip neobişnuit, prin asocierea făcută de N. Iorga cu bătălia din 1330, numele acesteia din urmă !

[93] Csánki D., *Magyarország történelmi földraiza a Hunyadiak korában,* II, Budapesta, 1894, p. 58 ; Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania,* II, Bucureşti, 1968, p. 389.

[94] Viorica Pervain, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Ungaria la sfîrşitul veacului al* XIV-lea, în *AIIAC,* XVIII, 1975, p. 111.

[95] N. Zingareli, *Vocabulario della lingua italiana,* ed. VII, Bologna, 1942, p. 1 101, col. 2. Şi S. Iosipescu, în *Constituirea statelor feudale româneşti,* p. 92, nota 340, admite pentru termenul medieval românesc „posadă" o etimologie romanică şi înţelesul „de pas de culme, trecătoare".

[96] Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis,* VI, Niort, 1886, p. 199—200 ; Antonius Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae,* Leipzig, 1901, p. 475. Cf. şi *Dicţionarul limbii române moderne,* Bucureşti, 1958 p. 596. Termenul „posada" exista şi în slavă, de unde în limba română (cf. nota 37) s-a suprapus, după părerea noastră, peste un altul mai vechi de origine latină. În limbile slave actuale are înţelesurile de : „garnizoană, echipaj" (sîrbocroată) ; „post, funcţie, slujbă" (polonă) ; „cuşcă" (cehă) ; „tîrg în afara zidurilor unui oraş" (rusă).

[97] Andrei Pandrea menţionează sub aspect toponimic un exemplu edificator în acest sens, arătînd că pe drumul Perişani—Pripoare din Loviştea, la confluenţa Băieşului cu pîrîul Posăzii (al Streajei sau al Pietrei Şanţului) „locul se cheamă Posada" *(Medic la Boişoara,* Bucureşti, 1967, p. 151 ; *Unde s-a dat bătălia de la Posada,* p. 16, nota 15, pentru toponimice, p. 17). „Piatra Şanţului" indică o fortificaţie care a generat şi sinonimele Posada-Straja.

[98] A. Sacerdoţeanu, *Lupta lui Basarab cu Carol Robert. Noiembrie 1330,* în „Albina", XXXVI, 1933, nr. 13, decembrie 8, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

însă de la o serie de *premize false*, reluate ulterior şi de alţi autori, pe care le vom analiza mai jos, anume că regele Ungariei se retrăgea : 1) ca fugar, 2) deci pe drumul cel mai scurt, 3) spre Transilvania „ţara sa" (sic). Utilizînd doar harta, în care distanţele par apropiate, *A. Sacerdoţeanu plasează lupta... de la sud-est de Loviştea şi pînă dincolo de centrul ei !*, pe drumul Loviştei am spune, altfel bine indicat, înaintea lui I. Conea (Aref—Sălătruc—Poiana—Titeşti—Boişoara—Cîineni—Turnu Roşu). *„Lupta s-a dat în Argeş pe la Aref—Sălătruc"*, scrie A. Sacerdoţeanu, referindu-se la o regiune de la sud-est de Loviştea, pentru ca îndată să menţioneze centrul acesteia : *„Dacă ne uităm pe o hartă, vedem că între Topolog şi Olt acolo chiar este un munte care poartă numele de Mormîntul. O fi el numit aşa după ostaşii cei mulţi cari şi-au găsit moartea pe acolo ? Se prea poate"*. În sfîrşit, unificînd în cadrul concluziei cele două regiuni, el indică ca loc al bătăliei cam *trei sferturi din Ţara Loviştei :* „Cade-se dar să înţelegem aşa lucrurile, că lupta lui Basarab s-a fost dat în munţii Argeşului, pe la Sălătruc şi Boişoara, pe la muntele Mormîntul, îndată ce a plecat [e vorba de fapt despre Carol Robert — *n.n.*] de la Aref" [99]. Dincolo de această prezentare confuză din punct de vedere geografic, *A. Sacerdoţeanu este în fapt cel dintîi care plasează bătălia din 1330 în Ţara Loviştei, dar articolul său a trecut neobservat, nefiind citat niciodată pînă în clipa de faţă, în legătură cu localizarea bătăliei amintite.*

Ca atare, pornind doar de la părerea lui I. Lupaş, care plasa lupta undeva în împrejurimile Curţii de Argeş, geograful I. Conea a elaborat treptat în anii următori ipoteza pe care o socotea originală, neamintind nimic despre părerea lui A. Sacerdoţeanu, a desfăşurării bătăliei în Ţara Loviştei, *care de atunci şi pînă azi întruneşte adeziunea majorităţii celor care s-au ocupat de localizarea acestei lupte.*

Aşadar, în 1935 pornind „împotriva Posadei" lui N. Iorga, I. Conea şi-a exprimat „impresia" (bazată pe „axioma", *fără nici o bază documentară*, a retragerii oştii lui Carol Robert spre Transilvania) că bătălia din noiembrie 1330 s-a dat *„undeva pe la Perişani"*, unde drumul Loviştei *„prezintă cea mai accentuată îngustime"* [100], reluată în 1938 şi 1944, de această dată ca o convingere apăsat expusă [101]. Ce a determinat transformarea „impresiei" din 1935 în convingerea din 1938—1944 ? O spune chiar I. Conea — faptul că a străbătut acest drum pe jos, ceea ce el numea „autopsie geografică" : „Am făcut drumul pe jos... Iar *autopsia* aceasta geografică, — ca şi pentru cunoscători, studiul hărţii — arată oricui că, *pe acest drum* (care *el* era !) înapoindu-se amărît, Carol Robert numai în capătul nordic al pasului Perişani a putut fi zdrobit. Acolo, deci, la Perişani—Pripoare, trebuie... mutată Posada" [102].

Localizarea „logică" a lui I. Conea a fost îndată admisă ca *o nouă axiomă*, atît de cercetători consacraţi, *fără a adăuga nimic în plus* [103], cît şi de autori, nu întotdeauna istorici,

---

[99] Şerban Al. Răzeşul [A. Sacerdoţeanu], *Locul unde s-a luptat Marele Basarab-Voevod la anul 1330*, în „Albina", XXXVII, 1934, nr. 40, 12 octombrie, p. 3. Tot în această pagină plasează şi bătălia dintre Vlad Uzurpatorul şi Sigismund de Luxemburg (1395) : în Muscel, *la „un munte numit la Morminte*, în drumul Banului sub piatra Craiului. Acolo este fără îndoială amintirea ostaşilor împăratului", ipoteză infirmată de izvoare, care de asemenea a trecut necomentată.

[100] I. Conea, *Ţara Loviştei. Geografie istorică*, Bucureşti, 1935, p. 80—81. „Impresia aceasta rămîne s-o verificăm mai temeinic în altă parte" (p. 81, nota 3). Extras din „Buletinul Societăţii Regale Române de Geografie", LIII, 1934, Bucureşti, 1935.

[101] Idem, *Lupta din 1330 — La Perişani—Pripoare, în Loviştea —*, în *Corectări geografice în istoria românilor*, I. *Pe Olt ; în Oltenia*, Bucureşti, 1938, p. 85—96. „Impresia" e acum transformată în convingere, fără însă vreun spor de documentare : „locul marei noastre victorii *se poate precis găsi* (sublinierea lui I. Conea) (p. 87) ; idem, *Despre „Posada" care nu putea fi decît în Loviştea*, în „Geopolitica şi geoistoria", III, 1944, p. 133—134. Pentru „drumul cel bătrîn al Loviştei" cf. şi idem, *Cel mai istoric (sic) pas din Carpaţii noştri, — necunoscut de istorici*, în *Corectări geografice*, p. 35—51.

[102] Idem, *Lupta din 1330*, p. 93, sublinierile lui I. Conea.

[103] Gen. R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, p. 102, nota 1, afirma categoric : „In *Corectări geografice în istoria Românilor, I. Pe Olt ; în Oltenia*, dl. I. Conea a demonstrat (p. 86—96), cred hotărîtor, că locul unde s-a dat bătălia a fost Perişanii, cărora li s-a zis greşit Posada, ceea ce a dus la interpretări variate şi ...greşite. Demonstraţia d-sale nu are nevoie a mai fi repetată sau confirmată". C. C. Giurescu, *Unde a fost Posada ?* în *Pro-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

provenind de obicei din judeţul respectiv, sau din locuri apropiate, care s-au străduit, fără îndoială bine intenţionaţi, să adîncească demonstraţia lui I. Conea, fie prin alte argumente logice, fie măsurînd defileul de la Pripoare cu pasul, aducînd amănunte de mică toponimie, relevînd existenţa unui „depozit de bolovani", a unor cruci cu inscripţii, făcînd fotografii aeriene şi analize stereoscopice etc. [104], deşi nu au nici o dovadă a legăturii acestora cu lupta din 1330 (cîte evenimente nu s-au petrecut pe drumul Sibiu—Curtea de Argeş în evul mediu !), în afara faptului că unele „dovezi" au fost vădit infirmate de analiza ştiinţifică competentă a lor [105]. Pe de altă parte, cum aminteam şi mai înainte, deşi *Cronica pictată* mărturiseşte că pe locul bătăliei au rămas pe veci *„cadavrele tuturora"* din oastea maghiară, *aproape în întregime nimicită*, în micul defileu Perişani—Pripoare sau în vecinătate nu s-a aflat nici cea mai mică urmă de natură arheologică sau măcar toponimică legate de înhumarea sau incinerarea aici a rămăşiţelor *unei oşti de însemnătatea celei a lui Carol Robert*, cu toate că astfel de urme sînt bine cunoscute pe locul multor bătălii, precis localizate [105 bis].

Argumentele lui I. Conea, după care : *„Harta, bunul simţ şi mai ales autopsia geografică* [parcurgerea pe jos a terenului — *n.n.*] *anulează toate localizările de pînă azi şi o precizează pe cea adevărată : Perişani—Pripoare, în Loviştea"* [106], sînt de natură *strict logică*, fără o cît de mică justificare documentară [107], cum au remarcat chiar şi cei care l-au urmat fidel [108]. „...Să conchidem de la început (sic) — scria I. Conea — că, *de la Aref* [cetatea Poienari — *n.n.*] regele Carol Robert *nu se putea întoarce peste Carpaţi*, amărît cum era,

---

bleme controversate în istoriografia română, p. 158—162, repetă argumentele lui I. Conea, pe care însă nu-l citează, despre *„drumul cel mai scurt"* şi *„privirea hărţii"*. Prin ediţiile vol. I al *Istoriei românilor*, C. C. Giurescu a răspîndit în cea mai mare măsură părerea lui I. Conea despre localizarea bătăliei din 1330 în Ţara Loviştei. Mai recent, *Istoria militară a poporului român*, I, Bucureşti, 1984, p. 348—349 (autor col. Al. Gh. Savu).

[104] Andrei Pandrea, *Unde s-a dat bătălia de la Posada*, în „Argeş", Piteşti, 3/VII, 1972, p. 16—17 ; cf. şi „Magazin istoric", 10/V, 1971, p. 92—93 ; D. Moţoc, *Unde s-a semnat actul de naştere al Ţării Româneşti ?* în „File vîlcene", 1972, p. 95—99 ; col. Fl. Tucă, *Bătălia de la Posada...*, în *File din istoria militară a poporului român*, II, Bucureşti, 1974, p. 11—12 ; P. D. Popescu, *Basarab I*, Bucureşti, 1975, p. 113—116 (compilaţie cu multe erori). Multă fantezie este şi în lucrarea „literară" a lui I. Purcaru, *Ţara Loviştei*, Bucureşti, 1980, care vehiculează cu prea mare uşurinţă noţiuni istorice, făcînd ad-hoc din Petru de Dusburg... autorul *Cronicii pictate de la Viena* ! (p. 57, 66, 67), care chipurile ar fi fost lucrată „în gustul epocii şi al curţii de la Viena" (p. 63) etc. Ing. Mihai Rada utilizează, între altele, fotografii aeriene şi analiză stereoscopică, ajungînd la concluzia că cea din urmă : „satisface în cele mai mici detalii toate indiciile rezultate din interpretarea miniaturilor Cronicii pictate, într-o aşa măsură, încît se poate afirma fără rezerve că picturile (sic) au fost făcute după natură, privindu-se dinspre vest", fără a şti că miniaturile respective sînt fanteziste, realizate după un model italian, cum vom vedea mai jos, şi că : „studierea atentă a diplomei acordată de regele Ungariei lui Nicolae fiul lui Radoslav, în anul 1335, în care se face, între altele, descrierea configuraţiei terenului luptei, din care rezultă limpede că bătălia a avut loc într-un defileu străbătut de un drum ce ducea în Transilvania", e o muncă inutilă, întrucît e vorba de cunoscutul document fals amintit mai sus (cf. notele 44—45). Cu totul fantezistă este şi „reconstituirea" luptei, iar „fortificaţia" *descoperită cu mijloace tehnice, de altfel foarte moderne*, este cea amintită în acelaşi loc de medicul Andrei Pandrea (cf. nota 98). („Magazin", nr. 1314, 11 dec. 1982, p. 3).

[105] De pildă, argumentele epigrafice prezentate de D. Moţoc, *loc. cit.*, inscripţiile de pe crucea de la malul Băiaşului şi de pe lespedea de la biserica din Băiaş cuprind în realitate texte religioase de la începutul veacului XVIII, evident fără legătură cu bătălia din 1330 (N. Stoicescu, Fl. Tucă, *1330 Posada*, p. 116—117).

[105 bis] Mircea Ignat, *Contribuţii la cunoaşterea movilelor funerare militare din evul mediu*, în „Suceava", VIII (1981), p. 101—109.

[106] I. Conea, *Lupta din 1330*, p. 85.

[107] I. Conea, *op. cit.*, p. 87—88, citează pasajul privitor la bătălia de la 1330 din *Cronica pictată* (după I. Lupaş), doar pentru a arăta că *numai* pe baza descrierii locului luptei, acesta nu poate fi recunoscut geografic, ca atare pentru identificarea lui trebuie făcut apel la argumente logice bazate pe hartă (p. 88).

[108] D. Moţoc, *op. cit.*, p. 90, recunoaşte că : „Nu dispunem de nici un document care să menţioneze explicit că armata lui Carol Robert a pornit, la întoarcere, pe drumul Loviştei. Este doar o supoziţie logică".

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

decît pe drumul Loviștei, *ca cel mai scurt*" [109]; „...Regele a pornit să treacă cum va putea Carpații, cît mai iute și mai pe ascuns" [110] etc.

Trecînd peste deducția privind „amărala" (?) regelui, ne întrebăm de ce acesta trebuia să se întoarcă peste Carpați *prin Transilvania*, cînd venise pe la Severin, de ce pe drumul cel mai scurt, în sfîrșit, de ce cît mai iute (amintim că nu cunoaștem desfășurarea cronologică a campaniei între septembrie și 9—12 noiembrie 1330) și pe ascuns, cînd de fapt *el era cel interesat* să dea fățiș bătălia hotărîtoare cu oastea lui Basarab? La primele întrebări, susținătorii teoriei lui I. Conea s-au grăbit să răspundă în locul acestuia: retragerea s-ar fi efectuat „cît mai repede" spre Transilvania, pe drumul cel mai scurt, adică prin Loviștea, din pricina foametei care bîntuia în armata regală, despre care amintește *Cronica pictată*, considerîndu-se că în Transilvania oastea lui Carol Robert „putea găsi cele necesare" [111], „putea găsi din belșug toate cele de trebuință întreținerii armatei" [112] etc.

În realitate, *Cronica pictată* arată că foametea s-a ivit îndată după începerea campaniei în Țara Românească: „au început să sufere *în curînd* de foame regele însuși, ostașii și caii" [113] (subl. n.), deci această suferință a fost o constantă a întregii campanii, la care oastea regală se va fi acomodat într-un fel și atunci de ce trebuie să presupunem bruse o retragere grăbită spre Transilvania, pe drumul cel mai scurt? Totodată, analizînd *în întregime* paragraful cuprinzînd informația despre foamete din *Cronica pictată observăm că lipsa de hrană este singurul argument al acesteia care justifică retragerea lui Carol Robert*, determinînd așa-zisa împăcare cu Basarab I, plăsmuire a aceleiași cronici [114], din care decurg și *următoarele invenții* ale acesteia: cuvîntul dat chipurile de Basarab regelui că va asculta de acesta, că-i va asigura retragerea în siguranță, arătîndu-i chiar „un drum drept", fapt care l-a făcut pe rege să se întoarcă liniștit „punînd temei pe credință perfidă a schismaticului" [115]. Și atunci ne întrebăm dacă nu cumva și această „foame" nu constituie tot o invenție a *Cronicii pictate* (în totalitate, sau o exagerare a rolului ei în retragerea lui Carol Robert) [116], *pentru a explica înfrîngerea strategică a regelui*, premergătoare înfrîngerii tactice. Căci în partea de început a aceluiași paragraf al cronicii, se arată limpede că scopul cu care Carol Robert a înaintat în Țara Românească era *„să dea lupta"*, lucru care nu i-a reușit, momentul și locul acesteia fiind alese de Basarab. Iar în cele două documente regale care menționează staționarea lui Carol Robert la Curtea de Argeș [117] (de unde, după susținătorii teoriei lui I. Conea, regele s-ar fi retras în grabă și pe drumul cel mai scurt spre Transilvania din pricina foamei), ca de altfel și în celelalte acte regale referitoare la campania din 1330, nu se amintește nimic despre foamete.

---

[109] I. Conea, *op. cit.*, p. 91, sublinierile lui I. Conea. Ne întrebăm însă cum ar fi putut încăpea întreaga oaste maghiară a lui Carol Robert, cu tot cu „mulțimea cumanilor", „ca peștii în vîrșe, ori în mreajă" *(Cronica pictată)*, în acel „defileu miniatură", cum a fost numit (I. Purcaru, *op. cit.*, p. 61—62) cel de la Perișani-Pripoare, măsurînd în porțiunea propusă de I. Conea ca loc al luptei 2 070 m (1 735 m în porțiunea cea mai îngustă și între 7—50 m în lărgime (Andrei Pandrea, *op. cit.*, p. 17).

[110] I. Conea, *op. cit.*, p. 89.

[111] *C. C. Giurescu, op. cit., p. 161.*

[112] N. Stoicescu, Fl. Tucă, *op. cit.*, p. 151—152; Cf. și D. Moțoc, *op. cit.*, p. 89; R. Șt. Ciobanu, *Noi puncte de vedere*, p. 16 etc.

[113] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, p. 234.

[114] M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină*, p. 29.

[115] G. Popa-Lisseanu, *loc. cit.*

[116] Deși faptul nu e menționat în nici un izvor, putem *presupune* că oștenii lui Basarab au strîns proviziile dinaintea armatei invadatoare (cu toate că e greu de crezut că a putut fi pustiit *cu totul* întreg teritoriul dintre Dunăre și Carpați), dar acest lucru îl făceau românii înaintea tuturor oștilor cotropitoare, și totuși nici una dintre acestea (la 1368, 1394, 1395 etc.) n-a făcut cale întoarsă *doar din pricina „foamei"*, așa cum încearcă să ne convingă *Cronica pictată* despre oastea lui Carol Robert. „Foamea" constituia, de altfel, o „justificare" obișnuită a înfrîngerilor tactice. Dimitrie Cantemir afirma că la 1691 Cetatea Neamțului n-ar fi fost cucerită: „dacă foamea n-ar fi silit pe cei cîțiva moldoveni care făceau paza să o predea polonilor după un asediu de cîteva zile" *(Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 82—83), deși, în realitate, asediul a durat cîteva ore, răstimp în care foamea nici nu putea juca vreun rol în predarea cetății (C. Rezachevici, *Asediul Cetății Neamțului de către Jan Sobieski (1691): De la Dimitrie Cantemir și Costache Negruzzi la realitatea istorică*, în *Relații culturale româno-polone*, București, 1982, p. 27—28).

[117] *DRH*, D, I, p. 58, 65—66.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

În legătură cu itinerarul armatei maghiare, singurul lucru menţionat de izvoare este că regele a plecat şi s-a înapoiat din campanie la Vişegrad (reşedinţa sa de lîngă Buda) prin Timişoara [118]. El a urmat la venire traseul Timişoara — Mehadia — Orşova — Severin, prin banatul de Severin, pe străvechiul drum roman sau „drumul sării" [119], care străbătea culoarul Timiş—Cerna, pe unde vor intra în Ţara Românească şi, se pare, sultanul Baiazid I la 1394, îndreptîndu-se ca şi Carol Robert tot spre Curtea de Argeş [120], apoi Sigismund de Luxemburg în 1395 [121], sau cavalerii cruciaţi la 1396 [122]. *Acesta era drumul obişnuit care lega Ungaria cu Ţara Românească*, şi nu întîmplător banatul de Severin a fost constituit ca o marcă de apărare a regatului tocmai de o parte şi de alta a acestui drum. Nu se cunoaşte nici un caz în care *oastea regatului ungar* ar fi intrat în Ţara Românească sau s-ar fi retras de aici *prin Transilvania*. În secolul XIV cea care intră *din Transilvania în Ţara Românească este doar oastea voievodului transilvan*, de pildă la 1368 sau 1396, cînd necesităţi strategice o fac să acţioneze deosebit de restul armatei ungare. În 1330 însă, oastea transilvană (banderiile voievodului, nobililor laici şi ecleziastici, ale unor oraşe) *a. acţionat ca de obicei* în cadrul armatei ungare, *din a cărei structură organizatorică făcea parte*, intrînd în Ţara Românească împreună cu restul acesteia prin banatul de Severin, şi retrăgîndu-se de asemenea laolaltă cu celelalte banderii ungare, pe acelaşi drum [123].

În privinţa drumului de înapoiere, observăm de la început că distanţa între Curtea de Argeş şi Timişoara era doar cu puţin mai lungă, pe ruta Severin—Orşova—culoarul Timiş—Cerna *(drumul obişnuit de legătură cu Ungaria)*, faţă de cea prin Loviştea—Sibiu, propusă de I. Conea [124], şi oricum cu nimic mai dificilă. Este interesant de observat că hărţile maghiare sau privitoare la Ungaria şi ţările dimprejur, utilizate mai ales în domeniul militar, prezintă pînă în secolele XVI—XVII o proiecţie „comprimată" a acestora de la nord-vest spre sud-est, astfel că distanţa de la Curtea de Argeş la Timişoara apare egală, dacă nu chiar mai scurtă pe la Severin decît pe la Sibiu [125]. În fapt, problema distanţei şi cea a hranei pentru oastea ungară, dacă această din urmă problemă va fi existat cu adevărat, *nu au însemnătatea care li s-a acordat*. Hrană pentru armata lui Carol Robert se afla nu numai în Transilvania, ci şi pe teritoriul banatului de Severin [126], cedat de Basarab la începutul campaniei, dacă admitem ipotetic că oştenii lui Basarab au pustiit din vreme regiunile din restul ţării pe unde a venit sau s-ar fi putut retrage regele. Dar şi acest ultim fapt nu prezintă cum s-a crezut [127] o importanţă prea mare, în privinţa alegerii drumului

---

[118] G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 236; Cronica lui J. Thuróczi, în *Scriptores rerum hungaricarum*, ed. I. G. Schwandtner, Viena, 1746, p. 164.

[119] *DRH*, D, I, p. 106. Cf. şi P. Binder, *Contribuţii la geografia istorică a Banatului de Severin*, în „Studii", 4/XXI, 1968, p. 632; Th. N. Trâpcea, *Despre unele cetăţi medievale din Banat*, în *Studii de istorie a Banatului*, I, Timişoara, 1969, p. 43, 53 + harta. Cf. şi Vasile Ioniţă, *Nume de locuri din Banat*. Timişoara, 1982, p. 196.

[120] Itinerarul oastei lui Baiazid I, după Halil Inalcik, la A. A. Bolşacov, *Localizarea bătăliei de la Rovine*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 391—394 (harta) şi A. Decei, *Deux documents turcs concernant les expéditions des sultans Bayazid Ier et Murad II dans les Pays Roumains*, în *RRH*, 3/XIII, 1974, p. 399—400. În 1438 Murad II a urmat în sens invers acelaşi drum, pe la Orşova—Mehadia, spre Sebeş *(ibidem*, p. 404).

[121] *DRH*, D, I, p. 157, 182—183, 356.

[122] Relatarea lui J. Schiltberger *(Călători străini despre ţările române*, I, Bucureşti, 1968, p. 28).

[123] Un act al capitlului bisericii din Transilvania, din 16 martie 1331, mărturiseşte că oştenii din Transilvania au trecut în Ţara Românească şi s-au întors de acolo „împreună cu regele" *(DRH*, D, I, p. 41—42). Pentru sistemul militar maghiar în vremea lui Carol Robert, cf. Hóman B., *Geschichte des ungarischen mittelalter*, II, Berlin, 1943, p. 325—327.

[124] Diferenţa între cele două rute era de circa 50—100 km (în funcţie de alegerea drumului de la Curtea de Argeş la Severin), distanţă relativ scurtă pentru o oaste de călăreţi, cum era cea a regelui Carol Robert. Menţionăm că dacă ar fi urmat la înapoiere drumul Sibiu—Arad—Szeged—Vişegrad (cf. harta din *Siebenbürgen*, I, Bucureşti, 1943, p. 156), Carol Robert n-ar fi trecut prin Timişoara, aşa cum afirmă cronicile maghiare.

[125] *Cartographia Hungarica*, I, *Magyarország térképei a XVI es XVII századból* (Faximile ale hărţilor Ungariei din secolele XVI şi XVII), <Budapesta>, 1972, îndeosebi nr. II, III, IV, VIII.

[126] Pentru întinderea banatului de Severin, cf. P. Binder, *op. cit.*, p. 635—636.

[127] M. Holban, fără a se referi la vreun drum anume, punînd sub semnul întrebării teoria „drumului celui mai scurt" de întoarcere a lui Carol Robert, susţinută de I. Conea—

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de înapoiere al oştii ungare, căci ce alimente s-ar mai fi aflat pe oricare traseu *spre mijlocul lunii noiembrie*, de vreme ce recoltele erau desigur strînse dinaintea campaniei, iar turmele de vite erau oricum retrase pentru iernat după obiceiul vremii. În plus, e greu de crezut că oastea maghiară condusă de însuşi regele, se va fi abătut de la obiceiul armatelor timpului, de a purta cu sine unele provizii în carele de oaste şi un număr de vite destinate sacrificării treptate [128]. Oricum, pentru o oaste în principal de călăreţi ca cea a regelui Carol Robert chiar marşul de la Curtea de Argeş înapoi spre banatul de Severin, indiferent de drumul ales pe acest traseu, nu putea dura decît cîteva zile, răstimp în care perspectiva lipsei de hrană nu credem că ar putea determina schimbarea cu 90° a itinerarului. De altfel, *nici una din oştile inamice care au pătruns pe teritoriul ţărilor române în evul mediu, deşi evident, au fost stînjenite, nu s-a retras şi nici nu şi-a modificat itinerariul, doar din pricina pustiirii locurilor pe care urmau să le străbată de către oastea de ţară, altfel spus din cauza foamei*. Cît despre aşa-zisa teamă a lui Carol Robert de hărţuiala oştii lui Basarab [129], amintim că regele nu se întorcea înfrînt de la Curtea de Argeş, ci cu oastea întreagă, că departe de a se retrage „amărît" şi „cît mai iute" peste munţi, cum cred I. Conea şi cei care l-au urmat, în realitate, el era cel care urmărea să dea cît mai curînd lupta cu oastea lui Basarab I în cîmp deschis, şi drumul de la Curtea de Argeş la Severin îi putea oferi oricum mai multe prilejuri.

Pare greu de crezut că istoricii, ca să nu mai vorbim de alte categorii de autori, care s-au ocupat în chip special de localizarea bătăliei din 1330, *admiţînd fără excepţie*, ca pe ceva *de la sine înţeles*, înapoierea lui Carol Robert prin Transilvania, *nu au acordat nici cea mai mică atenţie evenimentelor din Transilvania* în anii premergători bătăliei, mai exact *relaţiilor lui Carol Robert cu saşii sibieni*, prin ţinutul cărora ar fi urmat după părerea lor să treacă şi să se aprovizioneze armata regelui. Deoarece tocmai obţinerea de hrană pentru oastea maghiară din această regiune constituie argumentul logic de căpetenie al celor care, ca cei care l-au urmat pe I. Conea, localizează bătălia pe drumul Loviştei spre Sibiu.

Cercetarea acestor relaţii arată însă că raporturile lui Carol Robert cu sibienii (saşii din „provincia" Sibiu) erau încordate, chiar ostile, cum vom vedea după izvorul săsesc, şi în chip firesc tocmai această parte a ţării ar fi trebuit s-o evite regele. Ţara de altfel ultima regiune transilvană care s-a supus lui Carol Robert, după ce susţinuse pe contrapretendentul Otto de Bavaria, şi aceasta numai în urma unor aspre măsuri represive. În cadrul luptelor pentru restaurarea autorităţii regale în Transilvania [130], regele încercase să ştirbească autonomia şi privilegiile sibienilor, numind pe ruda sa, voievodul transilvan Toma de Szécsény, comite de Sibiu, şi parcă pentru ca relaţiile cu oraşul să se înrăutăţească şi mai

---

C. C. Giurescu, crede că „în mod necesar oastea *era obligată* să aleagă trecerea printr-o regiune rămasă nepustiită de români şi nedevastată de proprii săi ostaşi în cursul venirii, indiferent dacă această cale avea să fie mai lungă" *(Pe marginea unor „Probleme controversate în istoriografia română"*, în *RdI*, 6/XXXI,. 1978, p. 1076).

[128] Asupra proviziilor bogate pe care le purta în campanie oastea ungară (pîine, slănină, *vin şi mai ales vite*), *într-o epocă mai veche* (dar obiceiul s-a păstrat cu atît mai mult ulterior), cf. *Cronica pictată*, la G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 49, 167.

[129] Andrei Pandrea recunoaşte că retragerea lui Carol Robert se putea face „pe acelaş drum" pe care venise, şi că oricum spre Timişoara „se va fi mers obligatoriu", afirmaţii cu care sîntem de acord, însă adaugă cu mai puţin temei : „pe altă cale decît pe la sudul Carpaţilor, fiindcă aici se făcuse anterior „terra deserta", timp de o lună întreagă (octombrie), şi apoi, drumul pe teritoriul muntean ar fi fost prea lung şi prea expus hărţuirii şi tuturor aracurilor oştenilor lui Basarab I" *(Unde s-a dat bătălia de la Posada*, p. 16).

[130] N. Iorga amintea pe bună dreptate că : „Acest Ardeal deci, care încercase să-şi cîştige în timpul schimbării dinastice [înlocuirea arpadienilor cu angevinii — *n.n.*], o viaţă separată, ascultă foarte puţin bucuros de Carol Robert... În secolul al XIV-lea şi al XV-lea, Ardealul duce o viaţă foarte neliniştită, totdeauna gata de răscoală, la care i-au parte pe lîngă elementul nobiliar unguresc şi elementul german din oraşe, saşii, precum şi elementul românesc din munţi" *(Istoria evului mediu*, II, Curs universitar 1903—1904, p. 1344). Cf. şi B. P. Haşdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae* III, p. 778. La 1330 saşii nu acţionau uniţi. „Universitatea săsească" va lua fiinţă abia spre sfîrşitul secolului al XV-lea (I. Lupaş, *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XIII—XVI*, Bucureşti, 1938, p. 45). Cei din Mediaş, Şeica Mare şi Cluj au făcut parte din oastea lui Carol Robert (*DRH*, D, I, p. 41—44), nu însă şi cei din Sibiu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

mult, noul comite a primit de la rege cetatea „Salgo" (de la Sibiel [131] sau Orlat [132]), înfiptă ca un cui în coasta sibienilor. Răscoala saşilor din regiunea Sibiului, conduşi de greavul Ioan de Tălmaciu, care acţionează în legătură cu răsculaţii saşi din sud-vestul Transilvaniei, în frunte cu greavul Henning din Petreşti — „printr-o cutezătoare îndrăzneală... cu duşmănie împotriva puterii regelui domnul nostru" — a fost înăbuşită în 1324 cu ajutorul cumanilor, numai după lupte grele pentru care a venit în Transilvania însuşi Carol Robert [133], dar unii greavi ca Pavel de Loamneş au continuat să nu se supună [134]. Voievodul Toma a păstrat demnitatea de comite de Sibiu pînă la începutul anului 1325 [135], şi desigur nu este o simplă lipsă a izvoarelor faptul că sibienii nu sînt amintiţi în oastea sa în campania din 1330 în Ţara Românească.

În acest context nu poate să ne surprindă afirmaţia interesantă a unui izvor necunoscut, de curînd semnalat: cea mai veche cronică săsească *(Chronica antiqua)*, după care în timpul conflictului cu Basarab I, *saşii s-au ridicat împotriva lui Carol Robert, în colaborare cu domnul român* [136]. O astfel de colaborare româno-săsească (sibiană), era perfect *posibilă*, ţinînd seama de duşmănia saşilor din sudul Transilvaniei, în primul rînd a sibienilor, faţă de Carol Robert. Oricum e puţin probabil că regele şi voievodul Transilvaniei s-ar fi îndreptat de la Curtea de Argeş, tocmai spre Sibiu, pentru a procura hrană oastei în ţinutul săsesc, cu atît mai mult, cu cît nemulţumirile sibienilor au continuat să mocnească şi după represiunea din 1324, reizbucnind chiar două decenii mai tîrziu, sub forma unor certuri şi lupte, socotite chiar de un izvor săsesc drept o rebeliune [137]. Totodată, e greu de crezut că

---

[131] *DIR*, C, 2 XIV, p. 121; Şt. Pascu, *Voievodul Transilvaniei*, I, ed. II, Cluj, 1972, p. 248—249; I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei — Fapte şi interpretări istorice*, Sibiu, 1944, p. 38; Aurel Decei, *Cetatea Salgo de la Sibiel (jud. Sibiu)*, în *AIINC*, VIII (1938—1942), Sibiu, 1942, p. 337—340.

[132] Th. Nägler, *Cercetări arheologice în Ţara Făgăraşului privind feudalismul timpuriu*, în „Academia R. S. România, Memoriile Secţiei de Ştiinţe Istorice", S. IV, t. II (1977), Bucureşti, 1979, p. 15, nota 25.

[133] *DIR*, C, 2/XIV, p. 143; F. Zimmerman, C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Sibiu, 1892, p. 392; Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 250; idem, *Răscoale ţărăneşti în Transilvania I. Epoca voievodatului*, Cluj, 1947, p. 46—47. Este ultima mare răscoală din domnia lui Carol Robert.

[134] A. Dumitrescu-Jippa, N. Nistor, *Sibiul şi ţinutul în lumina istoriei*, I, Cluj-Napoca, 1976, p. 67. Şi comitele Solomon de Braşov a păstrat în 1330 o atitudine ostilă faţă de Carol Robert (Fr. Killyen, *Formarea şi evoluţia comitatului Braşovului*, în *SAI*, VII, 1965, p. 14—15).

[135] *DIR*, C, 2/XIV, p. 140, 9 februarie 1325. Carol Robert i-a retras această demnitate, la cererea sibienilor, în cursul anului 1325. Pentru a atrage pe sibieni, regele hotărăşte în acelaşi an înfiinţarea unei monetării, cea dintîi din Transilvania, la Sibiu (A. Dumitrescu-Jippa, N. Nistor, *op. cit.*, p. 40), şi tot atunci îngăduie voievodului Transilvaniei să înapoieze, cu o mare răscumpărare, urmaşilor lui Henning din Petreşti, ucis în luptă, bunurile confiscate *(DIR*, C, 2/XIV, p. 143—144, 338—339; vol. 3, p. 548—549; I. Şchiopul, *Diploma andreiană din 1224...*, Cluj, 1934, p. 54). Observăm că încercările de „împăcare" vin din partea regelui nu a saşilor.

[136] Relatarea din *Chronica antiqua* săsească a fost menţionată în mai multe izvoare săseşti din veacurile XVII—XVIII (A. Armbruster, *Dacoromano-saxonica*, Bucureşti, 1980, p. 176—177: *„Ştirea este cu totul neaşteptată şi necunoscută"* (p. 177). Atît de „neaşteptată" încît autorul semnalării izvorului săsesc, care n-a aprofundat contextul politic al conflictului lui Carol Robert cu Basarab I şi cu sibienii, se îndoieşte, fără temei de altfel, de semnificaţia ei, dar nu exclude consemnarea unei colaborări româno-săseşti împotriva regalităţii maghiare la 1324 sau 1342. În realitate, vechea cronică săsească afirmă că această colaborare s-a produs atunci cînd Carol Robert a fost înfrînt şi izgonit de Basarab, *ceea ce s-a petrecut doar la 1330*. Referirea nu priveşte evident pe saşii din Ţara Românească, de care cronicile săseşti din Transilvania nu s-au ocupat niciodată, şi a căror obligaţii de participare la oastea domnească, alături de alţi tîrgoveţi, era un fenomen obişnuit, ce nu necesita o consemnare specială.

[137] *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, Braşov, 1847, p. 20; cf. şi S. Iosipescu, *Despre unele controverse...*, p. 1968. Referitor la relaţiile lui Carol Robert cu Sibiul în 1330, nu se cunoaşte decît o poruncă regală pentru cercetarea afirmaţiilor prepozitului din Sibiu privitoare la o ocnă de sare (I. Şchiopul, *op. cit.*, p. 55). Nici aceasta, nici actele cuprinse în *DIR*, C, din 1330 şi din anii următori, nu fac nici un fel de menţiune despre vreo deplasare a regelui prin Transilvania în 1330.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

trecerea ca fugar a lui Carol Robert pe la Sibiu, după înfrîngerea din Ţara Românească, dacă ar fi avut loc într-adevăr, *ar fi putut scăpa cronicarilor saşi din diferite perioade, atît de atenţi la evenimente de asemenea însemnătate* (care au consemnat dimpotrivă, colaborarea saşilor cu Basarab I), mai mult, „oaspeţii" din „provincia" Sibiu nefiind obligaţi să acorde regelui (personal) decît „trei găzduiri" (trei nopţi) dacă ar fi venit „în expediţie la dînşii", după privilegiul din 1224 *(DIR*, C, XI, XII şi XIII, p. 210). Altfel spus, acordarea de hrană pentru rege şi oastea sa de către sibieni, dacă ar fi avut loc, ar fi lăsat negreşit urme, fie măcar în cronicile sau tradiţia locală, ca să nu mai pomenim de documentele transilvane ale vremii, care nu fac nici cea mai mică aluzie la trecerea lui Carol Robert prin Sibiu, sau măcar prin Transilvania.

Nici cronicarii unguri, care amintesc doar Timişoara pe traseul de întoarcere al regelui după înfrîngere *(Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. I. G. Schwandtner, Viena, 1746, p. 164), nu pomenesc nimic despre Sibiu. Observăm totodată, după actul din 16 martie 1331, că unii împricinaţi din Transilvania, aflaţi în oastea regală, încearcă să obţină de la rege judecarea unui proces mai vechi chiar pe locul luptei, după oprirea de către români a armatei ungare [138], ceea ce arată că aceasta nu se îndrepta de la hotarul Ţării Româneşti spre Transilvania, căci atunci împricinaţii ar fi aşteptat sosirea aici a regelui, ci a pornit spre o altă direcţie.

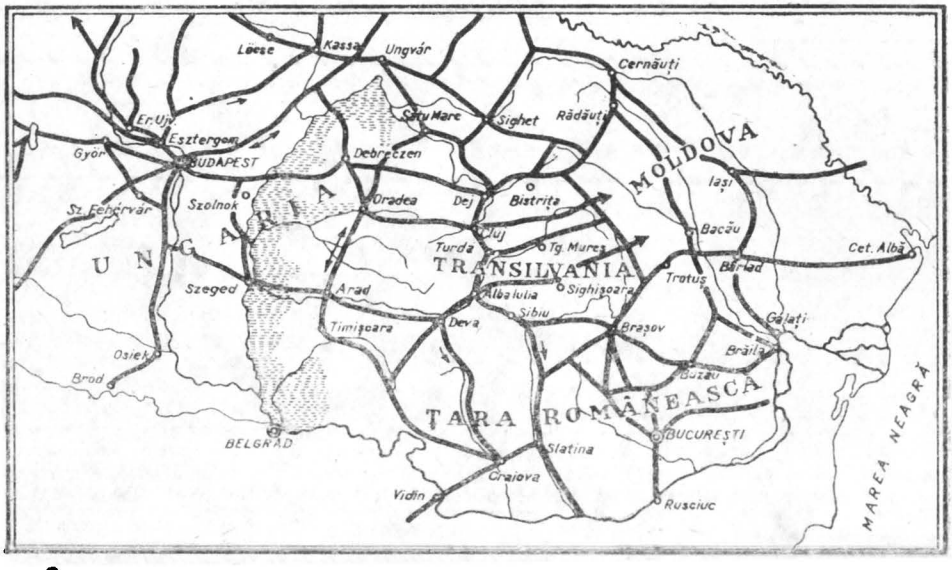

Harta drumurilor medievale din Ungaria şi ţările române după Cholnoky J., Bosieczky B., Glaser L. şi I. Moga *(Siebenbürgen*, I, Bucureşti, 1943, p. 156). Dacă în noiembrie 1330 Carol Robert ar fi urmat la înapoiere drumul Sibiu — Arad — Szeged — Vişegrad, n-ar fi trecut prin Timişoara, cum afirmă cronicile maghiare.

De altfel, toate bătăliile purtate de români în evul mediu, în cadrul războaielor de apărare, s-au desfăşurat *în apropierea marilor drumuri cunoscute care făceau legătura cu exteriorul*, condiţionate de înaintarea sau retragerea previzibilă pe acestea a invadatorilor, ceea ce explică precizia cu care domnii români alegeau şi pregăteau din vreme locul bătăliei, uneori la mare distanţă de oastea inamică. Nu era vorba de o intuiţie deosebită, ci de o experienţă seculară, care dovedise că inamicul urma la venire ca şi la înapoiere drumul cel mai utilizat de la hotar spre, respectiv de la reşedinţa domnească. Lucrurile s-au petrecut astfel şi cu prilejul războiului din 1330, Carol Robert urmînd *drumul obişnuit din Ungaria spre Curtea de Argeş, care trecea prin banatul de Severin.*

[138] *DRH*, D, I, p. 41—42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Cît priveşte afirmaţia referitoare la retragerea lui Carol Robert prin Transilvania, deci pe alt drum ca la venire, amintim că o părere asemănătoare s-a născut şi a dăinuit pînă de curînd în istoriografia noastră cu privire la drumul de venire şi de înapoiere al regelui polon Ioan Albert cu prilejul campaniei din 1497 în Moldova, campanie care are multe asemănări faptice şi de interpretare cu cea din 1330. Cercetarea din ultimii ani a izvoarelor polone a arătat însă că atît la dus cît şi la întors, regele polon a urmat acelaşi drum între Prut şi Suceava, prin Codrul Cosminului [139], aşa-zisa nerespectare de către regele polon a înapoierii pe acelaşi drum ca la venire, prevăzută chipurile în cadrul unei înţelegeri între Ştefan cel Mare şi Ioan Albert, tot atît de fantezistă ca şi cea dintre Basarab I şi Carol Robert la 1330, fiind de fapt o legendă de concepţie cronicărească.

Revenind la războiul din 1330, ar mai trebui adăugat că nici un izvor din secolul XIV nu pomeneşte în cadrul relatării bătăliei dintre oştile română şi maghiară *de rigorile climei din a doua decadă a lunii noiembrie*, care s-ar fi făcut în chip sigur simţite *în condiţiile unui drum de munte pe sub culmile Făgăraşului*, şi pe care relatările maghiare desigur că n-ar fi întîrziat să le amintească între argumentele menite să justifice înfrîngerea, *dacă într-adevăr Carol Robert ar fi trecut pe aici*.

În sfîrşit, ţinînd seama de absenţa oricărui topic de referinţă în categoriile diverse de izvoare referitoare la bătălia din 1330, ne întrebăm cum s-ar explica această absenţă dacă am admite părerea lui I. Conea, ţinînd seama că Ţara Loviştei prin care drumul străbate doar „vro 50 de km", a fost intens locuită [140] încă din epoca romană şi e plină de toponime [141] care, după autorul amintit, datează din primul mileniu al erei noastre. Şi tot în legătură cu părerea menţionată, care e şi a lui A. Sacerdoţeanu şi sub o altă formă a lui D. Onciul şi I. Lupaş, ne întrebăm, judecînd din punct de vedere strategic, aspect care a scăpat cu totul autorilor amintiţi, dacă Basarab ar fi avut vreun interes să dea bătăliei hotărîtoare tocmai în apropierea reşedinţei domneşti, şi încă *după* distrugerea ei, în acest caz gratuită, cu atît mai mult cu cît o eventuală înfrîngere în inima Ţării Româneşti ar fi avut grave consecinţe atît pentru sine cît şi pentru statul său, nu demult întemeiat, în timp ce înfrîngerea regelui într-un astfel de loc n-ar fi prezentat nici un avantaj deosebit din punct de vedere militar. Cercetarea lungului şir de războaie de apărare purtate de domnii români arată că aceştia au căutat aproape *întotdeauna* să dea bătălia hotărîtoare *înainte* ca inamicul extern să ajungă la reşedinţa domnească şi doar rareori, cînd forţele acestuia erau copleşitoare, şi o rezistenţă îndîrjită n-ar fi adus decît jertfe inutile, s-au retras în vederea reluării luptei cu ajutorul aliaţilor din afară (Vlad Ţepeş la 1462, Radu Şerban la 1611, Constantin Şerban la 1658 etc.). Dacă Basarab I n-a procedat astfel, dînd bătălia hotărîtoare la întoarcerea lui Carol Robert de la reşedinţa domnească, înseamnă că a fost călăuzit de o altă raţiune strategică, care pare să fi fost *susţinerea luptei după epuizarea fizică şi morală a inamicului, superior ca forţă militară, într-o lungă campanie sterilă*, cît mai departe de reşedinţa domnească, eventual în apropierea hotarului, unde consecinţele în caz de înfrîngere ar fi fost mult mai puţin dramatice. Iar alegerea locului luptei era menită şi ea să echilibreze forţele. Tot astfel, şi probabil din aceleaşi raţiuni militare, a procedat şi Ştefan cel Mare la 1497, lăsînd oastea regelui Ioan Albert să înainteze pînă la Suceava, să asedieze fără rezultat reşedinţa domnească, pentru a o ataca la înapoiere, în Codrul Cosminului, nu departe de hotar.

În ciuda unor stăruitoare încercări istoriografice în această direcţie, cum aminteam şi la începutul acestor pagini, izvoarele din veacul XIV nu ne îngăduie la prima vedere *nici o precizare privind localizarea bătăliei*. După mărturia documentelor regale din următorii cinci ani, lupta s-ar fi desfăşurat într-un „loc crîngos şi păduros încins cu dese întăriturî" *(în*

[139] C. Rezachevici, D. Căpăţînă, *Campania lui Ştefan cel Mare din 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului*, în *File din istoria militară a poporului român, III*, Bucureşti, 1975, p. 57—59.

[140] În legătură cu densitatea aşezărilor din Ţara Loviştei, I. Purcaru menţiona sugestiv : „De la Perişani, prima comună a Loviştei cînd vii dinspre Sălătrucu, şi pînă sus la Cîinenii „Pontului (sic) Vetus" care încheie sub piscuri „ţara", sînt, pe „drumul cel mare", doar vreo 50 de kilometri. Drum scurt, presărat la tot pasul cu sate şi cu cătune, cu mori şi cu cantoane pastorale, cu castre, cu monumente, cu locuri istorice, cu sferturi de oră de la unul la altul. Apuci alt drum, o altă vale de apă, să zicem spre Racoviţă, singura aşezare a Loviştei care nu e pe „drumul cel mare" : acelaşi rezultat" *(Ţara Loviştei*, p. 29—30).

[141] Tot după I. Purcaru : „fiecare munte, izvor sau colină au — pus de oamenii ce le-au stăpînit — un nume, de la cele dacice sau romane pînă la cele aluvionare, nu mai puţin fermecătoare şi vechi" *(ibidem*, p. 58—59). Cf. şi Costea Marinoiu, *Loviştea — toponimie şi istorie*, în „Buridava", 4, 1982, p. 199—206.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

quodam loco nemoroso et silvoso indaginumque densitate firmato) [142], „un loc strîmt şi întunecos" *(in quodam loco condenso et obscuro)* [143], sau „în nişte locuri strîmte şi păduroase, împrejmuite de întărituri puternice" *(quibusdam locis districtis et silvosis, indaginibusque firmis et stipatis)* [144]. Iar după *Cronica pictată* aceasta s-a dat „pe o cale oarecare" *(quondam viam)*, formulare care de la început arată că nici autorul cronicii nu ştia unde anume, adăugînd doar : „care cale era împrejmuită şi în ambele părţi închisă cu rîpe înalte, şi înainte unde zisa cale era mai deschisă fusese întărită împrejur de români în mai multe locuri cu întărituri puternice" *(que via erat in circuitu et in utraque parte ripis prominentibus circumclusa, et ante unde erat dicta via patencior indaginibus in pluribus locis fortiter circumsepta per Vlachos)* [145]. Celelalte elemente descriptive : compararea „căii adînci" cu „un fel de corabie strîmtă", în care oştenii maghiari erau „cu toţii prinşi ca peştii în vîrşe sau în mreajă", reprezintă aportul imaginativ al cronicarului [146]. Critica textelor a relevat, de altfel, în ciuda altei păreri a istoriografiei maghiare [147], marea asemănare între descrierea zdrobirii lui Carol Robert de către *Cronica pictată* (capitolul redactat între 1367—1370) şi pasajul din *Viaţa lui Ludovic*, care înfăţişează înfrîngerea oştirii din Transilvania a fiului lui Carol Robert de către Vlaicu vodă în 1368, concluzia fiind posibilitatea ca „în relatarea campaniei din 1330 (să) aflăm şi elemente legate de campania din 1368" [148].

Nicăieri însă nu se pomeneşte despre vreun defileu stîncos şi neîmpădurit, cum e figurat în tentezist în cele două miniaturi respective ale *Cronicii pictate*, ca de altfel nici despre bolovani aruncaţi de pe înălţimi, care apar în aceleaşi miniaturi ; „mulţimea nenumărată a românilor" lansînd — după textul original al cronicii — doar „suliţe" *(iacula)* asupra oastei regale [149]. De altfel, un temeinic studiu de specialitate asupra izvoarelor miniaturilor *Cronicii pictate*, al cercetătoarei maghiare Agnes Szigethi, necunoscut pînă acum istoriografiei noastre [150], dovedeşte documentat că miniaturile cronicii, create în preajma anilor 1370 [151], sînt un produs exclusiv al şcolii de miniaturistică din Bologhia, ce a preluat elementele miniaturilor bizantine, îndeosebi în ceea ce priveşte peisajele muntoase, amalgamîndu-le cu cele toscane [152]. Nici un element al miniaturilor cronicilor nu se leagă de pictura ungară, ci de arta italiană. Miniaturistul ungur a vizitat atelierul bolognez apreciind un model azi pierdut, din care s-a inspirat şi autorul francez al miniaturilor cunoscutei *Psaltiri* de la Paris [153]. Ca atare, se remarcă în chip deosebit că în scenele bătăliei cu Basarab I, „două versiuni ale aceleiaşi scheme", se „repetă un detaliu al unei scene de bătălie a Psaltirii din Paris", pornind de la modelul comun, miniaturistul ungur aprofundînd amănuntele terenului pentru a le face să semene cu o cală de navă, în vreme ce cavalerul Psaltirii de la Paris seamănă întru totul cu regele Carol Robert [154]. În scenele amintite, consideră Agnes Szigethi, miniaturistul ungur

---

[142] *DRH*, D, I, p. 47—48, 2 noiembrie 1332.

[143] *Ibidem*, p. 53—54, 2 ianuarie 1333.

[144] *Ibidem*, p. 57, 19 mai 1335.

[145] G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, XI, p. 110 (text), 234—235 (traducere liberă).

[146] *Ibidem* ; cf. şi M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină*, p. 54.

[147] Cf. la S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale româneşti (sec. XIV)*, p. 1976, nota 141.

[148] M. Holban, *op. cit.*, p. 39 ; idem, *Pe marginea unor „Probleme controversate în istoriografia română"*, p. 1076—1077.

[149] G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 110, 235.

[150] Agnes Szigethi, *A propos de quelques sources de compositions de la Chronique enluminée*, în „Acta Historiae Artium", Budapesta, XIV (1968), nr. 3—4, p. 177—214.

[151] *Ibidem*, p. 186—187.

[152] *Ibidem*, p. 179, 187—189, 210.

[153] *Ibidem*, p. 211.

[154] *Ibidem*, fig. 24, p. 197. Menţionăm, la rîndul nostru, că singurul element original al celor două miniaturi îl reprezintă înfăţişarea ţăranilor români, reprezentaţi aici pentru a ilustra ideea cronicii, că nu oastea categoriilor militare a lui Basarab (care în 1325 era socotită de un contemporan chiar mai puternică decît cea a lui Carol Robert, *DRH*, D, I, p. 38, şi al cărui rol în *lupta corp la corp* îl relevă apăsat documentele regale, cf. *ibidem*, p. 47—48, 50—52, 57, 58, 65—66, 67—73), ci nişte simpli ţărani „înarmaţi" doar cu bolovani, au înfrînt trufia regelui, ca instrument al pedepsei lui Dumnezeu (cf. şi I. Minea, *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert*, p. 338). Această viziune tipic medievală a circulat, de altfel, în epocă, iar cronica atribuită lui Petru de Dusburg, anterioară celei pictate şi cu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

utilizează „tot repertoriul tematic al cavalerismului, începînd cu diferite versiuni de bătălie...", după modelul bolognez [159]. *Cele două miniaturi, care nu sînt nici măcar identice sub aspectul reliefului, nu reprezintă evident forme reale de teren, tocmai din Carpaţii româneşti, iar încercările de localizare făcute pe baza lor, mai ales în ultimul timp, dovedesc în cel mai bun caz lipsa de informare a cercetătorilor respectivi.*

Cronica atribuită lui Petru de Dusburg menţionează în chip explicit că ţăranii români au înţinat pădurea de ambele părţi ale drumului în locul bătăliei [156], pădurea fiind aici elementul principal al decorului, deşi din context se înţelege că drumul trecea printr-o vale mărginită de arbori. Iar mărturia unor participanţi din oastea maghiară arată că aceştia împreună cu regele se aflau în timpul bătăliei „sub acelaşi munte" *(sub eodem monte)* [157], ceea ce indică limpede *un defileu montan.* Aşadar, o vale sau mai exact o trecătoare de munte, destul de largă pentru a permite lupta corp la corp a celor două oşti, mărginită de păduri [158], întărită de ambele părţi în locul ales pentru luptă şi tăiată de fortificaţii temporare doar spre capătul mai larg, în direcţia înaintării oştii regale, acesta este în lumina izvoarelor din veacul al XIV-lea locul celebrei bătălii.

Acest loc nefiind legat de un topic anume, iar reconstituirea amintită fiind prea generală pentru a permite o anume identificare în teren, nu putem decît să căutăm colţul de ţară în care s-a aflat.

In chip firesc, cheia răspunsului la această problemă nu se poate afla însă decît tot în izvoarele vremii, mai precis în documentele regale maghiare referitoare la bătălie. Cercetîndu-le cu atenţie, observăm că în vreme ce unele arată drept motiv al campaniei lui Carol Robert faptul că Basarab stăpînea „ţara noastră Transalpină" fără aprobarea regelui, deci nerespectînd o pretinsă suzeranitate maghiară asupra întregii Ţări Româneşti, pe care regele încearcă să o impună [159], altele nu indică un motiv anume, sau se referă mai exact la redobîndirea unor părţi din regatul ungar stăpînite în cadrul Ţării Româneşti de Basarab, şi *ceea ce nu s-a observat pînă acum, arată limpede că bătălia s-a dat tocmai în aceste părţi.*

Astfel, la 2 şi 22 noiembrie 1332, Carol Robert menţionează că bătălia cu oastea domnului s-a dat *„la ieşirea noastră de acolo"* [160], deci lîngă hotarul de atunci al Ţării Româneşti, mai precis în vreme ce străbătea „muntele românilor" *(trans Alpem Olacorum"*, după un act mănăstiresc din 7 aprilie 1331 [161], „munte" care nu putea fi decît la hotar [162]. În treacăt fie spus, e greu de crezut că aceste formulări s-ar putea referi la miniaturalul „defileu" Perişani—Pripoare din Loviştea, aflat departe de hotarul nordic cel mai apropiat spre Transilvania. Atunci la ce parte a hotarului s-ar putea referi ?

---

totul independentă de aceasta, îşi intitulează capitolul despre bătălia din 1330 : „Pedeapsa lui Dumnezeu" *(De vindicta Domini*, textul la Em. C. Lăzărescu, *Despre lupta din 1330 a lui Basarab Voevod cu Carol Robert*, p. 244), creînd intenţionat contrastul îngroşat între marea oaste regală *(maximus exercitus)* şi ţăranii români *(rustici illius regionis)*, fără măcar a mai aminti despre Basarab I.

[155] Agnes Szigethi, *op. cit.*, p. 199—200, 210—211. Peste un veac, gravura din cronica lui J. Thuróczi, ilustrînd de fapt textul despre bătălia din noiembrie 1330 preluat din *Cronica pictată*, reprezintă o luptă de cavaleri în armuri de veacul al XV-lea, desfăşurată într-o vale largă, aproape o cîmpie, dovadă că nici ilustratorul acestei cronici, mai apropiat în timp de evenimente, n-a pus nici un preţ pe reprezentările *Cronicii pictate* care i-a servit drept izvor.

[156] Em. C. Lăzărescu, *loc. cit.*

[157] *DRH*, D, I, p. 41—42, 16 martie 1331.

[158] Existenţa pădurii explică faptul că oastea lui Basarab s-a putut apropia pe nesimţite, surprinzînd armata lui Carol Robert.

[159] Documentele din 16 februarie 1332 (Györfy György, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez* (II), în „Történelmi Szemle", VII (1964), nr. 3—4, p. 554 ; 2 ianuarie 1333 ; 19 mai 1335, 30 iunie 1347 *(DRH*, D, I, p. 53, 57, 65—66).

[160] *DRH*, D, I, p. 47—49.

[161] Györfy G., *op. cit.*, p. 553 ; S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 1977—1978 ; idem, in *Constituirea statelor feudale româneşti*, p. 92. Sîntem de acord cu transcrierea „trans Alpem", dar de nicăieri nu rezultă că această formulare se referă la „munţii de la frontiera Ţării Româneşti cu Transilvania" (părere provenind din admiterea teoriei lui I. Conea, despre localizarea bătăliei în Loviştea), şi cu atît mai puţin nu subscriem la părerea lui N. Iorga privind plasarea luptei în *„Alpes Pozara"* ...munţii lui Basarab", formulare inexistentă în izvoare şi lipsită de realitate geografică, preluată şi de autorul amintit.

[162] Cu atît mai mult, cu cît în concepţia maghiară contemporană, „ţara lui Basarab" era „dincolo de munţi" *(ultra Alpes)* (actul din 16 martie 1331 — *DRH*, D, I, p. 41—42).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Documentul următor, din 26 noiembrie 1332 aduce, în sfîrşit, preţioasa mărturie privind localizarea bătăliei din noiembrie 1330, trecută în chip ciudat cu vederea de toţi cei care s-au ocupat de această problemă. Prin acest act, însuşi Carol Robert întăreşte o danie comitelui Pavel, judele curţii şi fratelui său Laurenţiu, comitele de Zarand, pentru participarea lor cu „primejdia morţii" la bătălia cu Basarab I, Laurenţiu vărsîndu-şi sîngele „din belşug", fiind grav rănit şi chiar luat în prinsoare de români, în timp ce lupta din greu pentru a salva persoana regelui de atacul oştenilor lui Basarab. Adresat unor persoane adînc implicate în evenimente şi care au avut de suferit de pe urma bătăliei, actul, spre deosebire de altele asemănătoare, nu încearcă să salveze demnitatea regală, recunoscînd deschis că regele a purtat războaie „norocoase şi nenorocoase", că în lupta cu Basarab I, situată în ultima categorie, „capetele a nu puţini dintre nobilii ţării noastre... au întîmpinat primejdia morţii" şi că din această luptă „s-au tras nu puţine robiri, cazne, pieiri şi primejdii pentru neamul unguresc".

Totodată, Carol Robert precizează de data aceasta nu „decorul", ci chiar *spaţiul geografic*, arătînd că bătălia s-a desfăşurat atunci cînd: „am ajuns *ÎN NIŞTE ŢINUTURI DE MARGINE ALE REGATULUI NOSTRU, CE ERAU ŢINUTE PE NEDREPT ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ de către Basarab, schismaticul, fiul lui Tihomir, spre marea noastră nesocotire şi a sfintei coroane*" (quedam confinia regni nostri, que in terra Transalpina, per Bazarab, filium Thocomerii, scismaticum, in nostrum et sacre corone non modicum derogamen detinebantur, adissemus) [163]. Care erau aceste *ţinuturi de margine ale regatului ungar, stăpînite de Basarab în cadrul hotarelor Ţării Româneşti în care s-a dat bătălia* şi la care de altfel se referă şi Ludovic I la 24 aprilie 1351, arătînd că predecesorul său a pornit războiul din 1330: *„pentru a redobîndi unele părţi ale sus-zisului regat al Ungariei, cotropite de voievodul Basarab, necredincios faţă de tatăl nostru"* [164]?

Referirile amintite privesc clar banatul de Severin, care în 1330 constituia *singurul* teritoriu *de margine* al regatului maghiar („banatul" era de altfel o „marcă" de margine) [165] cuprins între hotarele Ţării Româneşti, pentru stăpînirea căruia în 1324 Basarab a depus jurămînt de credinţă lui Carol Robert, care în consecinţă la 26 iulie 1324 îl numea „voievodul nostru al Ţării Româneşti" [166]. În fapt, acest jurămînt, cum s-a observat, a fost rezultatul unui compromis: în schimbul lui, Carol Robert, presat de puternica răscoală a saşilor, amintită mai sus, a acordat lui Basarab stăpînirea părţii apusene a banatului de Severin, astfel că acesta care stăpînea mai demult partea răsăriteană, a ajuns în posesia întregului banat de Severin, titlul de castelan de Mehadia (care-şi concentrase autoritatea asupra părţii apusene a banatului) dispărînd din actele regale [167]. Nu e de mirare că tocmai fostul castelan de Mehadia, Dionisie Szecsi, care se vroia desigur ban regal al întregului Severin, cum a şi fost numit de către Carol Robert la începutul campaniei din 1330, a fost, după *Cronica pictată*, unul din principalii sfătuitori ai regelui pentru declanşarea războiului cu Basarab [168].

Tot la stăpînirea banatului de Severin, formaţiune politico-administrativă maghiară, de către Basarab I înainte de 1330 se referă desigur şi scrisoarea papei Ioan al XXII-lea din 1 februarie 1327, prin care solicită protecţia domnului, altminteri ortodox, pentru călugării inchizitori, trimişi din Ungaria: *„pe pămînturile supuse ţie, aşezate în regatul Ungariei"*, care *intrau în raza de acţiune a priorului ordinului predicatorilor (dominicanilor) din Ungaria* [169].

[163] *Ibidem*, p. 49—52.

[164] *Ibidem*, p. 67—68.

[165] P. Binder, *Contribuţii la geografia istorică a Banatului de Severin*, p. 630. Cf. şi At. M. Marienescu, *Ţara Severinului sau Oltenia*, în „Analele Academiei Române", M.S.I., S. II, 1910, p. 1114.

[166] *DRH*, D, I, p. 36—37. Este limpede că soliile amintite de acest act ale magistrului Martin, trimis de rege la Basarab, îndeplinite „în chip credincios şi vrednic de laudă" se leagă de jurămîntul domnului din 1324. Interpretînd un pasaj relativ confuz din cronica lui Ioan de Tirnava, M. Holban, *Pe marginea unor „Probleme controversate în istoriografia română"*, p. 1073—1074, consideră că acesta se referă la jurămîntul lui Basarab către Carol Robert din 1324 (între 14 iunie—10 iulie), în vreme ce S. Iosipescu, *Despre unele controverse ale istoriei medievale româneşti (sec. XIV)*, p. 1967—1972, crede că pasajul amintit priveşte omagiul depus în 1344 de Alexandru, fiul lui Basarab, lui Ludovic I, în calitate ipotetică de voievod al Făgăraşului.

[167] M. Holban, *Despre raporturile lui Basarab cu Ungaria angevină*, p. 14—15; idem, *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara Românească şi Ungaria angevină*, p. 319—320.

[168] G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 233—234.

[169] *DRH*, D, I, p. 39—40. Cf. şi I. Lupaş, *Atacul regelui Carol Robert contra lui Basarab cel Mare, 1330*, extras, Cluj, 1932, p. 9; St. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, p. 31; D. Onciul, *Scrieri istorice*, I, p. 361, 637.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Autoritatea acestuia, actul papal o arată limpede, nu se întindea decît: *„în părţile acelui regat (maghiar), statornicite lui de către ordinul său"*, din care făcea parte şi banatul de Severin, la acea dată stăpînit de Basarab, în care se afla de altfel şi o episcopie catolică înfiinţată în secolul XIII [170].

Cronica pictată arată foarte clar că banatul Severinului a fost ocupat de Carol Robert la începutul războiului de la Basarab I, iar acesta a recunoscut fără nici o condiţie stăpînirea regelui doar *asupra acestei mărci de hotar*, socotită atunci din punct de vedere politic ca parte a regatului maghiar. Fără îndoială aici erau acele ţinuturi de margine ale regatului ungar, stăpînite în cadrul Ţării Româneşti de către Basarab, în care s-a desfăşurat bătălia hotărîtoare, după cum precizează documentul lui Carol Robert din 26 noiembrie 1332, exact la doi ani după luptă. Nu avem absolut nici un fel de dovadă documentară că Basarab I ar fi stăpînit la 1330 şi alte teritorii aparţinînd regatului maghiar, în caz contrar relatările referitoare la războiul cu Basarab n-ar fi întîrziat desigur să le pomenească, aşa cum *Cronica pictată* aminteşte Severinul. De altfel, dincolo de raportul lor cu autoritatea maghiară sau cu cea a domnului Ţării Româneşti la 1330, Făgăraşul şi viitorul district Amlaş [171] nu pot fi luate în considerare din nici un punct de vedere ca loc de desfăşurare a bătăliei din noiembrie 1330, iar Loviştea [172] nu poate fi socotită cu nici un chip în 1330 teritoriu de margine al regatului ungar, „ţinut pe nedrept în Ţara Românească de către Basarab", necorespunzînd astfel evident situării locului luptei după documentul amintit din noiembrie 1332.

Dar plecînd de la situarea de către acesta a locului luptei în banatul de Severin, să vedem unde, pe teritoriul acestuia, *s-ar fi putut desfăşura*. Ţinînd seama că documentele din 7 aprilie 1331, 2 şi 22 noiembrie 1332, amintite mai sus, menţionează că bătălia s-a dat la trecerea peste „muntele românilor", lîngă hotar, şi că de aici primul popas mai însemnat al regelui a fost la Timişoara, socotim că lupta poate fi localizată undeva în culoarul montan Timiş—Cerna, mai probabil [173] în porţiunea dintre Dunăre şi Mehadia [174], situată lîngă hotarul

---

[170] P. Binder, *op. cit.*, p. 630—631; în secolul al XIV-lea titularul episcopiei catolice purta numele de „episcopul Severinului şi al Ţării Româneşti" *(DRH*, D, I, p. 112—113). Cf. şi At. M. Marienescu, *op. cit.*, p. 1125. Alte episcopii catolice nu se mai aflau în stăpînirile lui Basarab, nici măcar episcopia Milcoviei nefiind reînfiinţată pînă după 1332 *(ibidem*, p. 45—46).

[171] Se ştie, după izvoare sigure, că Făgăraşul şi districtul care din vremea lui Mircea cel Bătrîn s-a numit al Amlaşului, sînt atestate cel puţin parţial sub stăpînirea ungurească la sfîrşitul secolului XIII, pentru că abia în vremea lui Vlaicu să-i fie atribuite acestuia de către Ludovic I, cel dintîi prilejuind în titlul domnului formularea „noua plantaţie", ceea ce după D. Onciul: „probează că şi acest teritoriu ardelenesc era cîştigat numai de curînd, ca şi ţinutul Amlaşului" *(Scrieri istorice*, I, p. 650—651; cf. şi p. 364—366; „Înainte de 1368, ţara Făgăraşului nu se găseşte menţionată decît în stăpînirea ungurilor, la 1231 şi 1291", p. 650, nota 100). Cf. şi I. Moga, *Cîteva consideraţii privitoare la cercetarea istoriei Transilvaniei*, în *Scrieri istorice*, Cluj, 1973, p. 22; idem, *Problema Ţării Loviştei şi ducatul Amlaşului*, ibidem, p. 41—42; *„Marginea". Ducatul Amlaş şi scaunul Săliştii*, ibidem, p. 84; N. Iorga, *Istoria evului mediu*, II, Curs universitar, 1903—1904, p. 1350—1351; Z. Pâclişanu, *Vechile districte româneşti de peste munţi*, în *RIR*, 3/XII, 1943, p. 19—20; P. Binder, *op. cit.*, p. 630; Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ed. II, p. 210; A. Dumitrescu-Jippa, N. Nistor, *Sibiul şi ţinutul în lumina istoriei*, I, Cluj-Napoca, 1976, p. 30—33. Este adevărat că Făgăraşul avea o anumită autonomie faţă de voievodul Transilvaniei, respectiv faţă de regatul ungar (cf. A. Sacerdoţeanu, în D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 407), dar *după întemeierea statului feudal Ţara Românească şi pînă în vremea lui Vlaicu* nu avem nici o dovadă că el a fost cuprins în hotarele acestuia (cf. Th. Nägler, *Cercetări arheologice în Ţara Făgăraşului privind feudalismul timpuriu*, p. 16), iar afirmaţiile în acest sens (N. Stoicescu, Fl. Tucă, *Semnificaţia istorică a bătăliei de la Posada*, p. 1862; idem, *1330 Posada*, p. 100), ca şi ipoteza că la 1344 Alexandru, fiul lui Basarab I, era voievod al românilor din Făgăraş (S. Iosipescu, *op. cit.*, p. 1970—1972, precedat de D. Onciul, *op. cit.*, II, p. 94) constituie ipoteze pe care le amintim ca atare.

[172] Actele referitoare la stăpînirea aici a lui Conrad de Tălmaci, sînt false, aşa cum au arătat I. Moga (polemizînd cu I. Conea, care le-a crezut autentice) şi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 408.

[173] Combătînd opinia lui A. D. Xenopol că bătălia s-ar fi dat în munţii din nordul Munteniei, P. Dragalina considera la 1899, *fără vreo justificare documentară*, că bătălia s-a dat „în *cheile Crainei*, în strîmtorile dintre Orşova şi Meedia, asupra cărora se potriveşte descrierea acelor locuri unde se vărsară şiroaiele de singe: o vale îngustă prelungită, mărginită

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

muntos dintre banatul răsăritean, stăpînit aproape tot veacul XIV de domnii români, şi cel apusean, rămas în aceeaşi vreme o perioadă mai îndelungată sub ascultarea regatului maghiar, pe drumul obişnuit de la Severin la Timişoara [175], străbătut de rege şi la venire, pe care Basarab şi-a putut organiza din vreme pregătirile de luptă [176]. Clima blîndă, specifică, din aceste locuri [177], ar explica şi absenţa din toate izvoarele referitoare la bătălie a menţiunilor despre *rigorile vremii din luna noiembrie*, care n-ar fi lipsit desigur, în cazul desfăşurării luptei într-o altă regiune muntoasă.

Desigur, localizarea în banatul de Severin a bătăliei din 9—12 noiembrie 1330, dintre oştile lui Basarab I şi cele ale regelui Carol Robert, o socotim tot o ipoteză ştiinţifică, dar pînă la ora actuală aceasta rămîne *singura de acest fel care, dincolo de argumentele logice, beneficiază şi de o susţinere documentară.*

•

LA LOCALISATION DE LA BATAILLE ENTRE BASARAB Ier ET CHARLES ROBERT (1330) : DANS LE BANAT DE SEVERIN *

RÉSUMÉ

Problème amplement débattu dans l'historiographie roumaine, la localisation de la bataille des 9—12 novembre 1330 entre Basarab Ier, prince de Valachie et Charles Robert, roi de Hongrie, qui a joué un rôle important dans le maintien de l'indépendance de l'Etat roumain du sud des Carpates a engendré une multitude d'hypothèses, le plus souvent n'appartenant pas à des historiens de spécialité. La majorité ont opiné pour deux tracés suivant lesquels aurait pu être livrée la bataille : depuis Curtea de Argeş vers Bran—Braşov (N. Iorga etc.) ou depuis Curtea de Argeş vers Sibiu (I. Conea etc.).

Mais un bilan dressé en marge des hypothèses émises au cours des huit dernières décennies révèle que celles-ci partent d'une simple déduction logique que nulle source historique ne rappelle : le retrait de l'armée de Charles Robert de Curtea de Argeş vers la Transylvanie, acceptée avec le temps comme une vérité indiscutable. De même, elles accordent la principale attention à la description de l'endroit du combat figurant dans la *Chronique peinte* hongroise et à son illustration dans les deux miniatures de celle-ci (description complètement imprécise, les miniatures étant copiées d'après un modèle de l'école de Bologne, sans nul rapport avec

---

de cline pline de stînci uriaşe cuprinse de o pădure neagră, în care se înfundase armata maghiară". Afirmaţia sa se baza doar pe raţionamentul, just de altfel, că dacă ar fi dat bătălia în nordul Munteniei, regele ar fi căutat adăpost la Sibiu sau în altă cetate transilvăneană, iar nu la Timişoara, aflată la cel mult două zile de mers de strimtorile amintite (*Din Istoria Banatului Severin*, I, Caransebeş, 1899, p. 39—40). Părerea sa n-a fost împărtăşită, fiind socotită (nu departe de adevăr) a proveni din interesul autorului pentru istoria banatului de Severin.

[174] După F. Griselini, la 1780, valea Cernei („o vale lungă şi îngustă") în această porţiune : „este închisă de munţi prăpăstioşi care mai mult despicaţi perpendicular, dau localităţii o înfăţişare groaznică şi melancolică". El subliniază caracterul păduros al locurilor, arătînd că amintita vale era mult frecventată de haiduci care îşi organizau aici locurile de pîndă (*Istoria banatului timişan*, Bucureşti, 1926, p. 303), confirmînd pînă tîrziu în veacul XVIII importanţa strategică a locurilor.

[175] Pentru detaliile de teren ale zonei, cf. *Harta Banatului Timişoarei* din 1757, districtul Orşova, de Mauritz Struss (Biblioteca Acad. R. S. România, Cabinetul de hărţi, CXXVI 17). Din acelaşi depozit neinventariate : harta *Le Banat de Temeschwar d'après les nouvelles indications...*, Viena, f.a. ; şi *General Karte von Central Europa*, Viena, 1873—1876. Cf. şi „*Tabula Bannatus Temesiensis*", 1776, de F. Griselini, *Geschichte des temesvarer Banats*, I, Viena, 1780, anexa.

[176] Deşi banatul a fost cedat de Basarab I în întregime lui Carol Robert la începutul campaniei, stăpînirea lui de către unguri însemna de fapt ocuparea cetăţii Severin, oastea lui Basarab neputînd fi împiedecată să se deplaseze prin partea muntoasă a sa.

[177] „Culoarul Timiş—Cerna are o climă plăcută cu oarecari influienţe mediteraneene..." (I. Petrescu-Burloiu, *Consideraţii fizico-geografice asupra regiunii şi oraşului Caransebeş*, Bucureşti, 1949, p. 43—44).

* La première partie de cette étude a été imprimé dans ce même *Annuaire*, t. XXI, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

les réalités des Carpates), passant assez facilement sur les relations des documents hongrois concernant le combat, ou se référent au faux acte du 9 décembre 1330.

La présentation d'un exemple d'argumentation non scientifique concernant la localisation de la bataille de 1330 (à la cité de Poienari, aux environs de Curtea de Argeş) par l'analyse d'un article de Paul Ioan Cruceană récemment paru, offre en fait l'occasion de discuter les erreurş de l'historiographie antérieure au problème ; l'auteur mentionné reprenant (sans l'avouer) une bonne part d'un article du médecin Andrei Pandrea (1972) et même les amplifiant. Au-delà de toute formation scientifique de P. I. Cruceană, de son ignorance en matierè de bibliographie du problème, d'utilisation et même de „multiplication" des faux documents, on examine des erreurs caractéristiques, constatées par ailleurs chez des auteurs qui les ont précédés. A noter l'utilisation des sources narratives non-concluantes (M. Stryjkowski), l'identification de la cité d'Argeş avec la cité de Poienari (au lieu de Curtea de Argeş), la soi-disant possession par les Hongrois de Loviştea en 1330, une fantaisiste attaque d'inexistantes „forces d'invasion" de Transylvanie placées sous le commandement de Tatomir d'Alba, l'appui par les Tatars de Basarab Ier etc.

Pour aboutir à la seule hypothèse fondée sur des sources documentaires, l'auteur de la présente étude expose tout d'abord l'évolution des principaux groupes d'opinions à propos de la localisation de la bataille de 1330. Ainsi, N. Iorga a lancé la dénomination „Posada", considérant que la lutte de 1330 s'est déroulée dans le même endroit qu'une autre bataille de 1395, sur le tracé Cîmpulung—Bran, les deux opinions étant dépourvues de tout fondement ; étant analysée à cette occasion l'origine ancestrale et la signification du terme „Posada". A. Sacerdoţeanu est le premier (ce que l'on n'a pas encore constaté) qui lance en 1934 l'opinion — assez confusément exprimée — selon laquelle la bataille de 1330 aurait été livrée à Loviştea ; il fut suivi en 1935 du géographe I. Conea, lequel, se référant à la même région en précise même l'endroit : le défilé de Perişani—Pripoare, ses seuls arguments ayant un caractère logique. Ni les auteurs qui lui ont succédé n'ont pu avancer aucun argument bien fondé d'autre nature. Et les argumentations et déductions reposant sur la logique qui ne tiennent pas compte du contexte historique et de l'étude approfondie des sources sont combattues dans la présente étude précisément à l'aide de ces éléments. On relève, entre autres, que le roi Charles Robert a emprunté tant à l'aller qu'au retour, en passant toujours par Timişoara, la route reliant la Hongrie à la Valachie, par le Banat de Severin ; au moyen âge n'existant nul cas où l'armée du royaume hongrois eût passé par la Transylvanie à l'aller ou au retour de Valachie. En plus, selon de nouvelles informations, en 1330 les Saxons de Sibiu, dans les contrées dont on a affirmé que s'était retiré Charles Robert à la recherche de la nourriture, sont passés du côté de Basarab Ier. La simple reconstitution du „décor" du lieu de la lutte, soit à partir des documents hongrois soit à partir de la *Chronique peinte*, dont les miniatures représentant l'endroit de la lutte s'inspirent d'un modèle bolonais, n'offre pas d'éléments géographiques de localisation. Mais l'élément nouveau intervient par l'analyse de l'acte de Charles Robert du 26 novembre 1332, émis à l'intention des participants à la bataille de 1330, qui révèle que celle-ci a été livrée dans des contrées de royaume hongrois alors en possession de Basarab Ier dans le cadre des frontières de la Valachie, ce qui indique clairement le Banat du Severin, l'unique territoire se trouvant dans cette situation. Compte tenu également des autres références des sources documentaires du XIVe siècle qui viennent appuyer cette hypothèse, la seule fondée sur une source historique, l'on considère que la bataille de 1330 qui a mis aux prises Basarab Ier et Charles Robert fut livrée dans le Banat de Severin, au long du couloir montagneux Timiş—Cerna, entre le Danube et Mehadia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

VASALITATE — SUZERANITATE ÎN RAPORTURILE ROMÂNO-POLONE DIN DECENIILE ŞASE ŞI ŞAPTE ALE SECOLULUI XVI: INTERPRETARE JURIDICĂ ŞI PRACTICĂ POLITICĂ (I)

DE

VENIAMIN CIOBANU

Preluarea de către Alexandru Lăpuşneanu, în împrejurările cunoscute, a domniei în Moldova constituia o relansare a politicii moldoveneşti a regatului polon. Sub acest aspect, evenimentul avea să inaugureze o nouă etapă în raporturile politice româno-polone. Căci, era pentru prima dată cînd, după un secol, oşteni în solda regelui polon instalau, cu forţa armelor, un domn în Moldova. De asemenea, Alexandru Lăpuşneanu a fost *primul* dintre domnii moldoveni ai secolului XVI care a reeditat jurămîntul de vasalitate faţă de Coroana polonă, *şi încă în termenii cei mai stricţi ai consacratei formule medievale*. Dar, cum se va vedea, datorită conjuncturii politice internaţionale din estul şi sud-estul Europei, gestul său nu a putut influenţa evoluţia raporturilor dintre cele două state în sensul scontat de iniţiatorii şi înfăptuitorii noii mutaţii politice din Moldova.

Proclamarea şi instalarea lui Alexandru Lăpuşneanu au declanşat însă reacţii contradictorii nu numai în Polonia, ci şi în Moldova. Acţiunea partizanilor săi din rîndul boierimii moldovene a avut ca mobil esenţial nemulţumirile acumulate în cursul domniei celor doi fii ai lui Petru Rareş. La această cauză de ordin particular e posibil să se fi adăugat însă şi una de ordin politic general, de vreme ce înlăturarea lui Ştefan Rareş putea echivala, în opinia lor, cu modificarea orientării politice a ţării, în sensul desprinderii din orbita otomană şi plasarea ei în cea polonă [1]. Se ştie însă că o parte a boierimii a încercat o nouă răsturnare a situaţiei, prin proclamarea ca domn a lui Ioan Joldea [2]. Preluarea de către el a domniei vacante urma să constituie nu numai o garanţie a asigurării intereselor ei de grup, ci şi a menţinerii ţării la o distanţă politică cît mai egală cu putinţă între Polonia şi Poarta otomană. Căci, era lesne de întrevăzut că cea din urmă ar fi reacţionat violent în cazul unei apropieri prea pronunţate de Polonia. De altfel, această opţiune de politică externă era împărtăşită de însuşi Alexandru Lăpuşneanu şi materializarea ei a fost înlesnită de faptul că atît Polonia cît şi Poarta otomană erau direct interesate în evitarea unui conflict din cauza Moldovei. In acest context, Poarta nu a respins cererea de confirmare a noului domn [3], iar supunerea lui însemna că ţara rămînea în continuare şi sub *suzeranitatea* sultanului care constituia, de fapt, singura posibilitate reală a asigurării stabilităţii domniei. Ca urmare, jurămîntul de vasalitate depus de Alexandru Lăpuşneanu la Bakota, la 5 septembrie 1552, reînnoit, la cererea regelui, la 22 iunie 1553 [4], a constituit un act care restabilea, formal, vechiul cadru juridic în care se desfăşuraseră raporturile politice moldo-polone pînă la sfîrşitul secolului XV. O atenţie specială a fost acordată modalităţilor de reglementare a litigiilor

---

[1] Cf. Bolesław Kudelka, *Jakób Heraclides Despota samozwaney hospodar moldawski wobec Polski i Austrii* (Iacob Heraclid Despot, domnul moldav uzurpator, faţă de Polonia şi Austria), în „Kwartalnik historyczny", 1912, r. 26, z. 1—2, p. 16.

[2] Cf. N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1935, p. 30.

[3] Ibidem, p. 58; Zdzisław Spieralski, *Jan Tarnowski 1488—1561*, Wydawnitcwo Obrony Narodowej, Warszawa, 1977, p. 371.

[4] Textul la Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 172—177; comentarii pe marginea lui şi la N. Iorga, *Relations entre Roumains et Polonais. Pendant l'époque de l'homage et après*, în *BSHAR*, 1—2, Bucureşti, 1921, p. 118; N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 57—58; Andrzej Tomczak, *Z dziejów stosunków polsko-tureckich za Zygmunta Augusta 1548—1553* (Din istoria raporturilor politice polono-turceşti în timpul domniei lui Sigismund August 1548—1553), în „Ksiazka Pamiatkowa 150-lecie Archiwum Gółwne Akt Dawnych", Warszawa, 1958, p. 461.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de frontieră, regatul polon manifestînd o grijă deosebită pentru prevenirea oricărei posibile revendicări teritoriale din partea Moldovei. De aceea, noul domn moldovean a trebuit să confirme recunoașterea apartenenței de fapt și de drept a Pocuției la Coroană și să se angajeze solemn, în numele său și al urmașilor săi, că provincia avea să rămînă, pentru totdeauna și netulburată, în granițele regatului polon [5]. Totodată, Alexandru Lăpușneanu își asuma obligația să respecte cu scrupulozitate și integritatea granițelor marelui ducat al Lituaniei.

Conform obiceiului, instituit încă din primele acte de acest gen, domnul Moldovei își asigura dreptul de azil în teritoriile supuse jurisdicției suzeranului său, în cazul în care ar fi fost constrîns să-și părăsească tronul și țara [6]. Această clauză unilaterală era, pe de o parte, consecința sistemului politico-instituțional al Moldovei care nu asigura stabilitatea unei domnii, iar pe de alta, a statutului său politico-juridic internațional care permitea Porții otomane, mai ales începînd cu această perioadă, să încline în mod decisiv balanța puterii fie în favoarea celui care domnea efectiv, fie a unui pretendent. Tot din aceleași motive, regele polon era dator să conlucreze activ la redobîndirea domniei de către vasalul său [7]. În schimb, Alexandru Lăpușneanu urma să contribuie și el la asigurarea liniștei interne a regatului polon, prin reprimarea drastică atît a celor care ar fi provocat tulburări politice, dar și sociale, dacă s-ar fi refugiat pe teritoriul moldovenesc [8].

Totuși, actul în discuție mai conținea o clauză care constituie un argument în plus că domnia lui Alexandru Lăpușneanu trebuia, cel puțin, să inaugureze o nouă etapă în raporturile dintre cele două state. Este vorba de faptul că domnul se angaja să îngăduie *„să se repare și să se clădească în țara noastră bisericile săsești și armenești, distruse de Ștefăniță Voievod cel Rău"* (s. ns.) [9]. Or, includerea ei în actul de vasalitate a putut fi determinată de două cauze speciale: în primul rînd, de dorința cercurilor conducătoare poloneze de a-l constrînge pe noul domn să renunțe, integral, la orientarea politică a predecesorului său, în general, față de Polonia, în special; în al doilea rînd, ea reflectă influența pe care o avea atunci curentul reformator din Polonia, aflat în plină efervescență, asupra unora din deciziile de politică externă a statului polonez, favorizată, în bună măsură, și de atitudinea concesivă a regelui Sigismund August [10]. În cazul de față, impunerea obligației repunerii în drepturi a bisericii armenești, dar, mai ales, a celei „săsești" deschidea noi posibilități și perspective de propagare curentului reformator și în Moldova. Căci, prin termenul de *„biserică săsească"* nu se înțelegea altceva decît biserica reformată care cîștigase deja o bună parte a populației transilvane, încă din prima jumătate a secolului XVI, nu numai de origine germană sau maghiară, dar și română, aceasta din urmă fiind convertită mai ales cu forța [11].

Deși i-a fost confirmată de sultan, domnia lui Alexandru Lăpușneanu a mai rămas sub semnul incertitudinii. Marele vizir Rusten pașa nu îi era binevoitor, ci, dimpotrivă, dispus să sprijine revenirea Rareșeștilor la conducerea Moldovei. Situația era cu atît mai critică, cu cît jurămîntul de vasalitate depus regelui polon nu fusese încă ratificat de acesta, motiv pentru care putea să rămînă izolat în cazul unui atac din partea adversarilor săi. De aceea, la 29 iulie 1553, el a trimis o solie la Sigismund August cu misiunea de a obține confirmarea de către monarh și senatori a actului amintit și de a le solicita sprijinul împotriva uneltitorilor. În acest scop, ei trebuiau convinși că menținerea sa în domnie, era, în egală măsură, și în interesul regatului polon. De aceea, solii urmau să înfățișeze pericolul nu numai al unui atac turcesc asupra Moldovei, pus la cale de Rusten pașa, ci și pe cel al intrigilor țesute la Poartă de cneazul Dimitrie Wiśniowiecki și Mehmed Iliaș, fostul domn Iliaș Rareș, turcit sub acest nume, împotriva Poloniei și Moldovei. Potrivit afirmației domnești, însuși Dimitrie Wiśniowiecki urmărea să se turcească și „să dea toată Podolia în mîinile turcilor" [12]. Or, insinua domnul, realizarea planurilor sale putea fi înlesnită într-o măsură decisivă, dacă Mehmed Iliaș ar fi obținut domnia pentru fratele său mai mic Constantin Rareș, aflat deja la Istanbul. Și, se sugera în continuare, nu era exclus să reușească, de vreme ce ei ofereau

---

[5] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 174—176. [6] *Ibidem*, p. 176. [7] *Ibidem*.

[8] „Dacă cineva ar vrea să fie dușman regilor Poloniei și trădător al regatului polon, *cei care pradă case și ard orașe și sate*, toți aceștia să fie pedepsiți cu capul" (s.ns.) (cf. *ibidem*, p. 175).

[9] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 145.

[10] Cf. Valérien Meysztowicz, *Dédicace*, în „Antemurale", XIII, 1959, p. 3—4.

[11] Cf. Șerban Papacostea, *Moldova în epoca Reformei. Contribuții la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea*, în „Studii", 4, 1958, p. 57—61; Paul Coles, *The ottoman Impact on Europe*, London, 1968, p. 102.

[12] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

sultanului sporirea considerabilă a tributului şi peşcheşurilor anuale, în timp ce el, Lăpuşneanu, nu avea cu ce achita nici tributul anual, al cărui cuantum fusese sporit deja, tocmai ca urmare a demersurilor amintite. Pentru a ieşi din situaţia critică în care se afla, solicita regelui, *„ca de la un cîrmuitor şi prieten al său"* (s.ns.) [13] nu numai să-i apere ţara, ci şi să-i pună la dispoziţie cel puţin 10 000 de zloţi roşii, din vistieria regală, cu care să poată face faţă presiunilor otomane. Deşi suma era solicitată cu titlul de împrumut, ea urmînd a fi rambursată fie în numerar, fie sub altă formă [14], însăşi avansarea acestei cereri sugera intenţia lui Alexandru Lăpuşneanu de a da consistenţă practică actului de omagiu pe care îl depusese Coroanei polone. Căci, onorarea împrumutului însemna implicarea *efectivă* şi nu numai *formală* a regelui polon în eforturile de consolidare a domniei sale.

Lipsa informaţiilor nu îngăduie să se cunoască ecoul pe care l-a avut ea în cercurile conducătoare poloneze. Se poate însă presupune că reacţia lor a fost negativă, înainte de toate, datorită faptului că acceptarea ei ar fi echivalat cu angajarea Poloniei, peste limita pe care ar fi admis-o Poarta, în stabilirea statutului politico-juridic al Moldovei în raporturile dintre cele două state. De altfel, grija de a menaja susceptibilităţile Porţii, şi nu numai ale ei [15], poate fi sesizată în însuşi textul actului de ratificare a omagiului de vasalitate, solicitat, cum am menţionat, de Alexandru Lăpuşneanu, redactat în numele regelui şi al tuturor factorilor politici ai regatului, la 19 august 1553. Punînd datele într-o astfel de ecuaţie, nu mai apare surprinzător faptul că nu se făcea, de asemenea, nici o aluzie la obligaţia regelui de a-l sprijini *efectiv* la redobîndirea domniei, în cazul în care ar fi pierdut-o, aşa cum stipula actul de omagiu redactat în numele lui Alexandru Lăpuşneanu. În schimb, din întregul conţinut al actului, cît şi din formularele de întărire a lui prin jurămînt, subscrise de rege şi senatorii poloni la 20 august 1553 [16], se degajă cu toată claritatea caracterul lui de *acord de pace* între Polonia şi Moldova. Această stare *de facto* era şi consecinţa firească a faptului că, cu prilejul reconfirmării, la 1 august 1553, a tratatului de pace cu Polonia [17], sultanul îşi reafirmase pretenţiile exclusiviste asupra Moldovei. Or, a proceda la fel, fie numai şi faţă de Alexandru Lăpuşneanu, ar fi însemnat anularea unui rezultat considerat mai mult decît satisfăcător de cercurile conducătoare din jurul regelui. În împrejurările date, era, deci, suficient ca succesul diplomatic dobîndit la Istanbul să fie completat cu obţinerea şi din partea vasalului sultanului a unor asigurări formale din punct de vedere juridic că între Polonia şi Moldova avea să domnească *„o pace veşnică şi sigură şi adevărată"* (s. ns.) [18]. Căci, evoluţia anterioară a raporturilor dintre cele două părţi dovedise că domnii Moldovei se prevalaseră, în repetate rînduri, de calitatea de vasali ai Porţii, pentru a determina Polonia, chiar şi pe calea armelor, să fie mai concesivă, în diversele domenii în care s-au concretizat acele relaţii. Prin urmare, natura specifică a raporturilor politice polono-otomane, pe de o parte, şi a celor moldo-otomane, pe de alta, a făcut caduce, chiar de la început, pretenţiile de suzeranitate restrictivă ale Poloniei asupra Moldovei. De altfel, însăşi interesele specifice ale celor două părţi în spaţiul carpato-danubian au contribuit la diminuarea drastică pe planul raporturilor bilaterale a implicaţiilor juridice şi practice ale actului de omagiu depus de Alexandru Lăpuşneanu.

Aşadar, actul regelui polon nu corespundea, datorită rezervelor menţionate, întrutotul scopului urmărit de domnul Moldovei. Complotul pus la cale împotriva lui, la sfîrşitul anului 1553 sau la începutul celui următor, de partizanii Rareşeştilor care intenţionau să-l aducă în scaun pe Constantin Rareş [19] a fost anihilat fără sprijinul proaspătului său suzeran. Căci unii dintre complotiştii refugiaţi iniţial în Polonia au putut menţine contactul cu cei aflaţi la Istanbul şi să li se alăture apoi celor din urmă. Alexandru Lăpuşneanu a reuşit să înlăture pericolul cheltuind şi o imensă sumă de bani, astfel că în a doua parte a lunii februarie 1554

[13] *Ibidem.*

[14] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 181.

[15] Diplomaţia polonează se străduia să convingă Poarta că regatul polon nu încheiase cu Moldova nici o înţelegere contrară intereselor otomane (Andrzej Tomczak, *op. cit.*, p. 461).

[16] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 186—187, 188, 189.

[17] Pentru textul tratatului vezi Zygmunt Abrahamowicz, *Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów Polski i krajów ościennych w latach 1452—1672* (Catalogul documentelor turceşti. Documente privind istoria Poloniei şi a ţărilor învecinate din anii 1452—1672), PWN, Warszawa, 1959, p. 138—139; Andrzej Tomczak, *op. cit.*, p. 62.

[18] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 186.

[19] Pentru detalii, vezi Const. A. Stoide, *Frămîntări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 66 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

„întreaga criză era încheiată“ [20]. Apoi, în timp ce Alexandru Lăpușneanu intervenea, în luna ianuarie 1554, pe lîngă sangeacbeiul de Akkerman, Hasan, pentru a ușura misiunea unui sol al regelui, constînd în obținerea de la înaltul demnitar a taxelor datorate de păstorii otomani pentru pășunatul oilor pe cîmpiile ce aparțineau regatului [21], Sigismund August refuza, în anul 1554, libera trecere a solilor domnești către țarul Moscovei.

Motivarea de către rege a atitudinii sale avea însă un solid fundament juridic. Drumul către Moscova trecea nu numai prin Polonia, ci și prin marele ducat al Lituaniei, pe teritoriul căruia nu aveau însă valoare decît acele acte internaționale pe care regele polon le încheiase și ca mare duce al Lituaniei. Or, Alexandru Lăpușneanu restabilise raporturile de pace și bună vecinătate numai cu Coroana, adică cu Polonia propriu-zisă, neglijînd să facă același lucru și cu lituanienii. Din această cauză, se scuza regele, „senatorii acestui principat al Lituaniei nu au găsit cu cale să îngăduie deocamdată această trecere a solilor domnului voievod“ [22]. Piedica putea fi însă ușor înlăturată, preciza Sigismund August, dacă domnul „va respecta în această privință obiceiul înaintașilor săi și va trimite aici solii săi *pentru a hotărî cărțile și alianța cu acest stat, cum a făcut-o cu Coroana*“ (s. ns.) [23], ceea ce Alexandru Lăpușneanu a și făcut, încheind, la 16 decembrie 1554, un tratat de alianță cu Sigismund August și ca mare duce al Lituaniei, în general, după aceleași principii ca cel din anul 1553 [24].

Se pare însă că, în realitate, cauza esențială a refuzului o constituia bănuiala că domnul Moldovei se aliase cu țarul împotriva Poloniei [25]. Alexandru Lăpușneanu s-a străduit însă să o înlăture, deoarece ar fi avut urmări nedorite, mai ales în condițiile în care raporturile polono-lituano-moscovite erau deosebit de încordate. În acest scop, dezmințea zvonul despre o pretinsă alianță cu țarul Ivan IV și, pentru a fi mai convingător, îi sugera regelui să intervină pe lîngă sultan ca acesta să-i ordone să-și alăture trupele sale celor poloneze, în cazul în care ar fi izbucnit războiul cu Moscova [26]. Indiferent de gradul de sinceritate al unei astfel de oferte, ea nu ar fi avut, oricum, nici o șansă de concretizare, de vreme ce Poarta nu putea accepta ca forțele militare ale vasalului său să fie folosite în interesul exclusiv al regelui polon. Din contra, ele trebuiau utilizate, înainte de toate, pentru apărarea poziției otomane, în spațiul carpato-danubian. Valoarea sugestiei, în cazul în care informația concordă cu adevărul, este însă remarcabilă, întrucît reliefează, odată în plus, lipsa de consistență a speranțelor unor cercuri poloneze în putința de transpunere în practică a pretențiilor de *suzeranitate efectivă* asupra Moldovei. Căci, una din condițiile esențiale ale acelor raporturi, și anume cea a acordării, *la simpla solicitare a suzeranului, sau a împuterniciților săi*, de ajutor armat împotriva dușmanilor săi, obligație asumată expres de Alexandru Lăpușneanu în actul emis la Hîrlău la 22 iunie 1553 [27], era anulată, acum, prin însăși condiționarea executării ei de acordul sultanului.

Nerealizată, în spiritul ei, a rămas însă și stipulația potrivit căreia Alexandru Lăpușneanu renunța la *orice acțiune militară* pe plan extern, dacă aceasta nu era *aprobată*, în prealabil, de rege [28]. Ignorarea acesteia a fost reliefată, îndeosebi, de acțiunile întreprinse de domnul moldovean în problema transilvăneană, domeniu în care colaborarea cu Sigismund August a fost mai mult de natură politică, și aceasta numai atîta vreme cît intereselor lor nu au devenit contradictorii.

Spre deosebire de Sigismund August, a cărui atitudine oscilantă față de cererea sultanului de a contribui la instalarea în domnia transilvăneană a sorei sale Izabella și a fiului

---

[20] Cf. Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593)*, București, 1980, p. 127, 128.

[21] Z. Abrahamowicz, *op. cit.*, p. 145; Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București, 1965, p. 17.

[22] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 191. [23] *Ibidem.*

[24] Alexandru Jabłonowski, *Sprawy wołoskie za Jagiellonów. Akta i listy*, (Problemele moldovene în timpul domniei Jagellonilor. Acte și scrisori), în „Źródła dziejowe“, X, Warszawa, 1878, p. 152—153.

[25] Documentul nu este datat cu precizie. Editorul său, Th. Holban, *Documente externe 1552—1561*, în „Studii“, III, 1965, p. 671—672, l-a inserat sub data <august 1555>, deși conține informații despre evenimente ce se consumaseră deja în primele două luni ale anului precedent (cf. pentru comparație, Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 68).

[26] Cf. Th. Holban, *op. cit.*, p. 672.

[27] Erau specificate chiar și contingentul — 7 000 de oșteni — și obligația lui de a pleca *el însuși*, în caz de nevoie, în ajutorul regelui (cf. Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 174).

[28] Cf. *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ei, Ioan Sigismund, a continuat și după reînnoirea păcii cu sultanul, din 1 august 1553, Alexandru Lăpușneanu s-a dovedit a fi fost, încă de la începutul domniei sale, pivotul principal al tuturor acțiunilor politice și militare întreprinse de Poartă în acest scop. În ceea ce privește mobilurile atitudinii sale consecvente, ele au putut fi atît de natură particulară, cît și generală. În prima categorie se înscrie dorința lui Alexandru Lăpușneanu de a redobîndi stăpînirea asupra domeniilor transilvănene ale Moldovei — Ciceul și Cetatea de Baltă — uzurpate de imperiali, ale căror venituri ar fi ușurat în mod sensibil îndeplinirea sarcinilor financiare impuse de Poartă. El presupunea, probabil, că acest obiectiv putea fi mult mai lesne realizat cu sprijinul Izabellei și al fiului său, serviciu pe care, de altfel, i-l datorau, ca preț al readucerii lor pe tronul transilvănean, decît cu al lui Ferdinand de Habsburg, a cărui atitudine față de domnul moldovean devenise deja ostilă din cauza actului de vasalitate depus regelui polon [29]. Nu este însă exclus ca la aceasta să se fi adăugat și un alt motiv, și anume cel al respectării unui angajament față de regele polon, luat cu prilejul demersurilor sale pentru ocuparea tronului Moldovei, de a contribui la readucerea reprezentanților dinastiei jagellone în Transilvania [30]. În acest caz, Sigismund August se dovedea, încă odată, un excelent diplomat, deoarece lăsa pe seama altora, recte a lui Alexandru Lăpușneanu, secondat, cum se știe, de domnii Țării Românești, grija și riscurile unei astfel de întreprinderi, în timp ce el urma să participe doar la împărțirea beneficiilor. Cert este însă că, așa cum s-a observat, revenirea pe tronul Transilvaniei a Izabellei și a fiului ei, fără ca otomanii să fi fost implicați masiv, oferea garanția că padișahul nu ar fi avut prilejul să opereze nici un fel de modificare a *statu quo*-ului politico-teritorial al spațiului carpato-danubian [31], acesta constituind cel de al doilea dintre mobilurile menționate. Or, intransigența și consecvența cu care a urmărit readucerea în Transilvania a fiului lui Ioan Zápolya dovedesc că eventuala angajare în acest sens față de regele polon nu a putut avea decît un rol secundar. Colaborarea cu regele Sigismund August, atîta cît a putut exista, a fost impusă înainte de toate de natura raporturilor Porții cu Polonia, cît și de faptul că Izabella și fiul său se aflau pe teritoriul regatului. În acest context, încă în luna februarie 1553, Alexandru Lăpușneanu cerea nobilului secui Nicolae Kornis, prin intermediul emisarului acestuia, Laurențiu, să-i trimită scrisorile de supunere față de Ioan Sigismund ale celor mai de seamă nobili transilvăneni, pe care el urma să le remită regelui polon. Potrivit planului schițat de domn, Sigismund August urma, apoi, să i-l încredințeze pe nepotul său pe care el intenționa să-l instaleze „în locul lui" în „chip pașnic" [32].

De altfel, atașamentul său față de cauza Zápolyenilor, remarcată și de marele dragoman al Porții, Mahmud, într-o scrisoare adresată Izabellei, la 6 noiembrie 1553 [33], i-a adus un prim și foarte important beneficiu : intrigile la Istanbul ale partizanilor Rareșeștilor au fost dejucate, în bună parte, și în urma intervențiilor Izabellei în favoarea sa [34]. Ca urmare, tentativa partidei imperiale din Transilvania de a-l atrage de partea ei, întreprinsă în luna martie 1554, nu putea avea nici o șansă de reușită. Alexandru Lăpușneanu era convins, ca și solii trimiși lui de acea partidă, că *„dacă ar fi pace și liniște pentru Transilvania, atunci ar fi pace și liniște și pentru acest voievod și pentru țara sa a Moldovei"* (s.ns.) [35]. El nu înțelegea însă să contribuie la instaurarea lor în interesul imperialilor, ci, înainte de toate, în al său propriu. Or, în împrejurările de atunci, modalitatea cea mai sigură de a le realiza consta în constrîngerea lui Ferdinand să retrocedeze Transilvania Izabellei și fiului ei, deoarece, potrivit convingerii sale, o luase în stăpînire fără nici un temei legal [36].

Acțiunile întreprinse de el, la care s-a asociat și noul domn al Munteniei, Pătrașcu cel Bun, în sprijinul instalării lui Ioan Sigismund [37] au rămas însă fără efect, datorită faptului că ele nu fuseseră sprijinite și de regele Poloniei. În consecință, la 6 iunie 1554, Alexandru

---

[29] Cf. N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 45 ; D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în *AIIAI*, X, 1973, p. 20—21.

[30] Cf. N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 45.

[31] Cf. Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 205, n. 2.

[32] *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, 1970, p. 104 ; vezi și Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, *Acte și scrisori, (1527—1572)*, București, 1929, p. 131—132.

[33] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, II$_5$, p. 131—135 ; N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 41.

[34] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, VIII, p. 68.

[35] *Călători străini*, II, p. 108.

[36] Hurmuzaki, *Documente*, II$_5$, p. 178—181 ; N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 44.

[37] Cf. N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 45—46 ; vezi și Andrei Veress, *op. cit.*, I, p. 143—144, 144, 145 ; *Călători străini*, II, p. 113 ; Z. Abrahamowicz, *op. cit.*, p. 146—147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Lăpușneanu îi atrăgea acestuia din urmă atenția asupra repercusiunilor pe care le putea antrena asupra statutului politico-juridic al Transilvaniei prelungirea șederii în Polonia a lui Ioan Sigismund. Avertismentul său, potrivit căruia sultanul preconiza, într-o astfel de situație, transformarea Principatului în provincie otomană [38], constituia însă, în același timp, și un mijloc de presiune asupra regelui, pentru a-l determina să abandoneze atitudinea de espectativă pe care o adoptase. Cu această misiune a și fost trimis, probabil, solul domnului, Rogojan, care îl însoțea în Polonia pe marele dragoman Mahmud trimis de sultan la rege în același scop [39].

Apelul a rămas însă și de această dată fără ecou. În urma unor noi dispoziții, primite din partea Porții la începutul lunii iunie 1555, Alexandru Lăpușneanu și Pătrașcu cel Bun au reluat pregătirile pentru o mare expediție în Transilvania îndreptată împotriva imperialilor [40]. Cum în această expediție urmau a fi angajate aproape toate forțele militare ale Moldovei, erau necesare și măsuri de asigurare a granițelor dinspre Polonia, pe întreaga durată a desfășurării ei. În acest scop, după ce îl informa, la 10 iulie 1555, pe Sigismund August asupra intenției sale de a ocupa Transilvania, pentru a o preda, apoi, lui Ioan Sigismund, îi solicita să ordone dregătorilor regali de la hotarul cu Moldova să împiedice provocarea unor acte de agresiune împotriva supușilor săi. Îi propunea, totodată, convocarea, după vechiul obicei, a comisiei mixte de graniță, în competența căreia urmau să intre judecarea și rezolvarea diferendelor, de orice natură, dintre locuitorii zonelor limitrofe [41].

Reinstalarea lui Ioan Sigismund pe tronul Transilvaniei a devenit însă fapt împlinit abia în luna noiembrie 1556, și ca urmare a expedițiilor întreprinse de domnii români în cursul aceluiași an [42]. Ea fusese, deci, posibilă și datorită eforturilor politice și militare ale celor doi domni, în special ale celui moldovean. Ce-i drept, acțiunile amintite au fost întreprinse sub egida Porții, pentru că statutul lor politico-juridic internațional nu le permitea să acționeze decît în acest cadru. La un moment dat, se părea că ele nu aveau să slujească, de fapt, decît, în primul rînd, Porții, deoarece revenirea Transilvaniei sub suzeranitatea sa putea să-i sporească mijloacele de presiune și control asupra Moldovei și Țării Românești [43]; în al doilea rînd, pe cele ale Poloniei, care, datorită compromisului politic cu Poarta, își extindea, cel puțin formal, influența și asupra Transilvaniei. Căci, Izabella și Ioan Sigismund au refuzat să restituie Moldovei Ciceul și Cetatea de Baltă, unul din mobilurile esențiale — cum am mai menționat — ale întregii acțiuni a lui Alexandru Lăpușneanu, desfășurată în sprijinul readucerii lor în Transilvania. Or, domnul moldovean nu putea renunța la ele, mai ales în condițiile în care, datorită profundei sale implicări în evenimentele din Transilvania care au dus la înlăturarea imperialilor, își atrăsese dușmănia lor ireconciliabilă [44]. Pentru a le recupera, Alexandru Lăpușneanu a fost nevoit să facă și mai mult apel la bunăvoința sultanului [45], ceea ce, în mod implicit, sporea, într-o măsură mult mai mare decît ar fi dorit-o el însuși, dependența sa față de Poartă. Era însă singura soluție rațională, de vreme ce expediția pe care o proiecta în luna mai 1556 împotriva Transilvaniei [46], pentru a-i constrînge pe noii ei stăpîni să-i cedeze domeniile reclamate, nu putea fi întreprinsă fără consimțămîntul, cel puțin tacit, al padișahului. Pe de altă parte, conflictul cu Transilvania care se profila la orizontul politic al Moldovei putea antrena deteriorarea raporturilor cu Polonia. De altfel, domnul moldovean era convins că *refuzul în discuție era de inspirație poloneză* [47]. În caz că presupunerile sale erau întemeiate, cercurile conducătoare poloneze urmăreau restrîngerea la maximum a posibilităților Porții de control asupra situației interne a Principatului. Deci, dacă îl considerau pe Alexandru Lăpușneanu ca pe unul din factorii prin intermediul cărora, odată intrat în posesiunea amintitelor domenii, se putea exercita acel control, conducătorii politici polonezi recunoșteau însă implicit lipsa de consistență practică

[38] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 189 (regest).
[39] *Ibidem.*
[40] N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 84.
[41] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 193 (regest).
[42] Cf. Janusz Pajewski, *Węgierska polityka Polski w połowie XVI wieku (1540—1571)* (Politica ungară a Poloniei la jumătatea secolului XVI (1540—1571), Cracovia, 1932, p. 165—166.
[43] Cf. Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 201—202.
[44] În legătură cu acel refuz și ostilitatea imperialilor, vezi N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 47, 49, 86.
[45] *Ibidem*, p. 49—50, 86.
[46] *Ibidem*, p. 86.
[47] *Călători străini*, II, p. 117.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

a raporturilor de suzeranitate-vasalitate stabilite cu domnul Moldovei doar cu cîtiva ani mai înainte.

La rîndul său, Alexandru Lăpuşneanu nu a întîrziat să dea noi dovezi că nu era dispus să respecte prevederile acelui act, dacă ele ajungeau în contradicţie cu interesele sale. Un nou refuz al lui Ioan Sigismund de a retroceda Ciceul şi Cetatea de Baltă, deşi însuşi sultanul intervenise în acest scop, ceea ce semnifica recunoaşterea formală de către Poartă a drepturilor sale asupra lor[48], a fost urmat de campania întreprinsă de domn în luna mai 1558 în Ţara Bîrsei. Ca urmare, Izabella a fost constrînsă să cedeze, dar a condiţionat retrocedarea de consimţămîntul domnului de a accepta ca ele să fie supuse în continuare „contribuţiunii şi jurisdicţiunii principelui Transilvaniei"[49]. Or, această clauză constituie un argument evident, în sprijinul ipotezei că refuzul restituirii lor nu avea numai o motivaţie de natură teritorială şi economică, ci, în egală măsură, dacă nu în primul rînd, şi una de natură politică ce prezenta interes şi pentru Polonia.

Din motive lesne de înţeles, Alexandru Lăpuşneanu nu putea accepta cu uşurinţă condiţii de natură să altereze titlurile sale de posesiune. Aceasta cu atît mai mult, cu cît se înregistraseră şi alte abuzuri din partea transilvănenilor în dauna stăpînirilor domneşti şi a unora particulare, situate în zona de graniţă, în timp ce pribegi moldoveni, ostili domnului, îşi găseau azil în Principat. În urma solicitării voievodului, la 3 septembrie 1559 sultanul îi poruncea lui Ioan Sigismund să-i restituie lui Lăpuşneanu toate posesiunile, cu veniturile lor integrale, şi să nu mai acorde azil pribegilor moldoveni[50]. Intervenţia sultanului se datora, desigur, în împrejurările de atunci, şi necesităţii de a preîntîmpina un evetual conflict între Moldova şi Transilvania, deoarece avea nevoie de forţele lor pentru a le opune imperialilor. Căci, perpetuarea încordării din raporturile transilvano-habsburgice, generată de prétenţiile reciproce asupra unor comitate aflate la graniţa dintre Ungaria şi Transilvania, întreţinea pericolul unei invazii habsburgice în Principat. De altfel, însuşi principele îl alarmase pe sultan cu ştirea despre un proiectat atac, motiv pentru care, la 2 august 1559, Soliman Magnificul îi poruncea lui Alexandru Lăpuşneanu să fie pregătit pentru a interveni în caz de nevoie[51]. Ioan Sigismund a refuzat însă ajutorul militar oferit de domn, sub pretextul că nu exista nici un pericol real din partea imperialilor[52]. În realitate, putea fi vorba de temerea nutrită de cercurile conducătoare transilvănene că prezenţa trupelor moldoveneşti putea oferi domnului prilejul să impună cu forţa respectarea drepturilor sale. Ipoteza este sugerată şi de faptul că persistenţa ameninţării habsburgice era reală, şi Ioan Sigismund a trebuit să solicite în continuare sprijinul sultanului care, la rîndul său, l-a „delegat" tot pe Lăpuşneanu să vegheze la asigurarea securităţii Principatului[53].

Dar, deteriorarea raporturilor cu Transilvania a antrenat, din considerentele amintite, şi o încordare în relaţiile cu Polonia. S-au înteţit conflictele de frontieră, fără ca desele solii trimise de domn în Polonia în anii 1558 şi 1559[54] să le poată soluţiona. Lor li se adăugau alte motive de nemulţumire, îndeosebi din partea unei părţi a polonezilor. Spre sfîrşitul primei sale domnii, Alexandru Lăpuşneanu a reluat persecuţiile declanşate de Ştefan Rareş împotriva protestanţilor din Moldova. Astfel, voievodul anula o altă clauză a actului omagial din 22 iulie 1553 care se dovedise contrară intereselor statului său. Căci, progresele înregistrate pînă atunci şi perspectivele pe care le avea Reforma în Moldova ameninţau poziţia bisericii ortodoxe, una din „instituţiile principale ale statului moldovenesc de atunci"[55]. Mai mult chiar, Alexandru Lăpuşneanu s-a străduit să întărească şi comunitatea ortodoxă din Lwów. Încercarea a declanşat riposta catolicilor care au pus piedici construirii bisericii ortodoxe de acolo, mai ales că lăcaşul se ridica cu ajutorul lui Lăpuşneanu, deci „prin amestecul unui

---

[48] *Loc. cit.*

[49] Cf. N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 51.

[50] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 21.

[51] *Ibidem.*

[52] *Ibidem.*

[53] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 24, 29.

[54] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 193—194 (regest), 194 (regest), 195 (regest), 196, 197 (regest); Th. Holban, *Noi documente româneşti din arhivele polone şi franceze* (II), în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 594.

[55] Cf. Şerban Papacostea, *op. cit.*, p. 71; vezi şi p. 69—71; vezi şi Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 144—145; Andrei Pippidi semnala că „s-ar părea că în cei zece ani pînă la înnoirea jurămîntului de către Despot [1563 — *n.ns.*] nu s-a aplicat această clauză a convenţiei moldo-polone din 1553" (cf. *SMIM*, X, 1983, p. 154); vezi şi idem, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

voievod străin" [56]. Cu alte cuvinte, a unui voievod care se arătase prea puțin receptiv la interesele suzeranului său, pe care le-a subordonat, ori de cîte ori a fost nevoie, celor ale sale. Or, era limpede pentru toți cei avizați că „evlavia" domnului era haina cea mai potrivită pentru a îmbrăca și prea pămîntene interese politice.

În acest context, declanșarea unor atacuri armate împotriva Moldovei de pe teritoriul polon, al căror protagonist era Dimitrie Wiśniowiescki, cu scopul înlăturării lui Lăpușneanu, a contribuit la anularea ultimelor rămășițe ale teoreticelor raporturi de vasalitate-suzeranitate dintre el și Coroana polonă. Chiar dacă nu le aproba, Sigismund August dovedea că nu le putea împiedica [57], iar Ioan Sigismund le favoriza [58], deși simula contrariul, pentru a se pune la adăpost de mînia padișahului [59]. Acesta din urmă, căruia domnul îi ceruse ajutorul, îl avertiza însă, la 13 iulie 1559, să se abțină de la orice acțiune militară de represalii care ar fi putut antrena anularea tratatului de pace dintre Poartă și Polonia [60]. Situația lui Lăpușneanu era, deci, cît se poate de critică, deoarece la orizont se profila un pericol și mai grav, și anume cel al unei intervenții militare habsburgice în sprijinul pretendentului Iacob Heraclid Despot. Trebuiau, așadar, găsite mijloace pentru depășirea impasului în care ajunsese ca urmare a răcirii raporturilor cu Polonia. Acestei necesități pare să-i fi fost subordonate legăturile pe care le-a stabilit, încă din luna august 1559, cu Albrecht, ducele Prusiei, prin intermediul lui Prokop Sieniawski, stolnic de Lwów și subcamerar de Camenița.

Asigurările reciproce de prietenie [61] puteau viza nu numai crearea condițiilor unor avantajoase afaceri comerciale, ci și a unor beneficii de ordin politic, în special pentru Alexandru Lăpușneanu. Ele nu-i puteau fi însă oferite, cel puțin cu promptitudinea reclamată de împrejurări, de către ducele Prusiei, atît datorită marii distanțe care îi separa, și, mai ales, interpunerii Poloniei al cărui vasal era, de altfel, ducele. El putea să-i facă însă un alt serviciu, mult mai important, adică să-i mijlocească reconcilierea lui Lăpușneanu cu împăratul Ferdinand și să-l determine, astfel, să renunțe la sprijinirea lui Despot.

Ocazia de a deschide calea influenței habsburgice în Moldova nu trebuia, deci, pierdută și se pare că Albrecht îi încredințase lui Prokop Sieniawski misiunea de a-i convinge pe Lăpușneanu și pe boierii săi că puteau avea deplină încredere în ducele Prusiei [62]. Probabil, în urma unei astfel de intervenții, în cazul în care a avut loc, Lăpușneanu și-a dezvăluit, e drept, cu foarte multă rezervă, intențiile sale în legătură cu împăratul. Dorința sa era, cel puțin din cîte putuse înțelege ducele, ca Ferdinand să dea în căsătorie pe fiica sa mai mică lui Ioan Sigismund, deoarece, în acest fel, s-ar fi ajuns inevitabil la un conflict habsburgo-otoman, întrucît sultanul, din motive lesne de presupus, nu ar fi acceptat cu nici un preț o astfel de căsătorie. Domnul Moldovei considera că momentul era cît se poate de propice declanșării unui război antiotoman, avînd, se pare, în vedere, criza dinastică cu care era confruntat Soliman Magnificul [63]. Cu acest prilej, Alexandru Lăpușneanu ar fi trecut în tabăra imperială, acceptînd să plătească tribut împăratului. Domnul cerea însă garanții din partea lui Ferdinand ce trebuiau inserate într-o „diplomă" în legătură cu care ducele solicita însă lămuriri mai detaliate, pentru a putea depune diligențele necesare obținerii ei. De altfel, îl și asigura că Ferdinand însuși dorea „să aibă o întrevedere secretă" [64] cu voievodul și care, opina el, putea să negocieze și cuantumul tributului pe care ar fi acceptat să i-l plătească. Îl ruga însă să țină secretă știrea despre tratativele privind căsătoria arhiducesei cu Ioan Sigismund, pînă cînd ar fi căpătat consistență, pentru a nu se produce complicații politice periculoase [65].

Aceste informații, trecute cu vederea de unii cercetători care s-au referit la tentativa lui Lăpușneanu de a se apropia de imperiali [66], concordă cu cele furnizate dogelui de bailul

---

[56] Cf. N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 66 ; vezi și p. 65—67.
[57] N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 52.
[58] *Ibidem.*
[59] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 192.
[60] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 20—21.
[61] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIII, București, 1913, p. 70—71, 72—73, 73—74, 82—84.
[62] Vezi, în acest sens, raportul lui Prokop Sieniawski către Albrecht de Habsburg din 21 septembrie 1559, la N. Iorga, *op. cit.*, p. 76.
[63] Pentru această criză, vezi Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, București, 1978, p. 196—197.
[64] N. Iorga, *op. cit.*, p. 87.
[65] *Ibidem*, p. 84—88.
[66] N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 82—83.; Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 130, n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

veneţian la Istanbul la 22 martie 1560. Potrivit lor, un sol al lui Lăpuşneanu, aflat în drum spre Veneţia, l-a rugat să intervină pe lîngă împărat să trimită stăpînului său soli deghizaţi în negustori, pentru a perfecta condiţiile participării sale, împreună cu voievodul muntean, Petru cel Tînăr, la războiul antiotoman, alături de împărat. Pe lîngă cei 80 000 de călăreţi moldoveni şi munteni, Lăpuşneanu s-ar fi oferit să intermedieze şi pacea polono-moscovită, cu scopul de a permite lui Sigismund August să colaboreze şi el. Răspunsul împăratului trebuia dat solului domnesc cu prilejul întoarcerii sale de la Veneţia [67].

Aşadar, Alexandru Lăpuşneanu a avut, la un moment dat, *intenţia reală* de a se reconcilia cu împăratul. Altminteri nu ar fi riscat demersurile menţionate, inclusiv cel pe lîngă senatul veneţian, căci este logic să se presupună că solul trimis la Veneţia avea misiunea de a obţine concursul său nemijlocit în acelaşi scop. Cît de sinceră i-a fost intenţia este greu de stabilit [68]. Este însă cert că dacă nu a făcut-o din convingere, a procedat astfel dintr-o necesitate stringentă, fiind constrîns de faptul că nu mai putea conta pe bunăvoinţa regelui polon nici măcar pentru înlesnirea tranzitării unor mărfuri către Prusia Regală [69]; şi, cu atît mai puţin, pentru a putea face faţă pericolului reprezentat de Iacob Heraclid Despot şi chiar atacurilor pornite de pe teritoriul polon, pe care sultanul îl autoriza, ce-i drept, să le respingă, în caz că se produceau, „prin orice mijloace" [70].

Oferta lui Lăpuşneanu venea însă prea tîrziu. Evenimentele care au avut loc în Transilvania în anul 1556 au dovedit că nu se putea întreprinde nici o acţiune, cu şanse de reuşită, menită să o readucă sub stăpînirea imperială, atîta vreme cît domnul Moldovei, mai ales, dar şi cel al Ţării Româneşti nu se aflau în tabăra habsburgică. Se impunea, deci, ca o condiţie indispensabilă, atragerea lor [71]. Lăpuşneanu era însă total compromis, datorită tenacităţii cu care acţionase în sprijinul revenirii în Transilvania a Izabellei şi a lui Ioan Sigismund, ca să mai poată prezenta garanţia că ar fi fost capabil, în viitor, să slujească interesele imperiale. Alta era însă poziţia lui Iacob Heraclid Despot şi Ferdinand nu-şi făcea nici o problemă din a o reliefa într-o scrisoare adresată regelui polon la 13 septembrie 1561 [72].

Cu o astfel de stare de spirit, împăratul nu putea manifesta nici un interes faţă de solia domnului moldav care, la întoarcerea de la Veneţia, s-a oprit la Viena [73], desigur pentru a primi răspunsul la propunerile lui Lăpuşneanu. Pus în această situaţie, de-a dreptul periculoasă, lui Alexandru Lăpuşneanu nu-i mai rămînea altceva de făcut, decît să-şi manifeste, ostentativ, ataşamentul faţă de interesele sultanului. Căci, trebuia să preîntîmpine atît posibilul denunţ al imperialilor, menit să-i şubrezească poziţia şi să netezească calea către domnie a protejatului lor, şi, în acelaşi timp, să convingă Poarta de utilitatea asigurării stabilităţii domniei lui Despot. De aceea, după revenirea în ţară a solului, probabil în lunile iunie-iulie 1560, Alexandru Lăpuşneanu s-a grăbit să-l informeze pe Soliman Magnificul în legătură cu „rezultatele" misiunii emisarului său. Potrivit versiunii domneşti, el fusese trimis la Veneţia „în aparenţă... pentru negustorie", dar, „de fapt, pentru spionaj" [74], desigur, se subînţelegea, în interesul sultanului. Informaţiile care prezentau însă o importanţă deosebită pentru Poartă le recoltase la Viena, unde a aflat că erau în curs de desfăşurare tratativele dintre împărat, regele polon şi principele Transilvaniei în scopul contractării căsătoriei celui din urmă cu cea mai mică dintre fiicele lui Ferdinand I. Amestecul regelui polon îngrijora în mod deosebit Poarta, datorită implicaţiilor pe care le putea avea asupra poziţiei sale în această zonă. De aceea, Alexandru Lăpuşneanu, care mai primise porunci în acest sens, se angaja să-l ţină la curent cu evoluţia evenimentelor amintite [75]. La rîndul său, Soliman Magnificul repeta, printr-un firman din 15 august 1560, porunca de a urmări şi informa Poarta în legătură cu evenimentele care aveau loc în ţările vecine [76]. Cu acelaşi prilej, i se mai

---

[67] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 173.

[68] Cf. N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 52—53, 69, 67; Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 130, n. 1. Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române*, p. 170, n. 135, este de părere că „Lăpuşneanu menţinea contactul cu curtea de la Viena în speranţa înlăturării dominaţiei otomane".

[69] N. Iorga, *op. cit.*, p. 83.

[70] Cf. Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 30; Andrei Veress, *op. cit.*, p. 192.

[71] Cf. Ştefan Andreescu, *op. cit.*, p. 147—148, 205.

[72] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 198 (regest).

[73] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 31.

[74] *Ibidem.*

[75] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 31.

[76] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cerea să-i înlăture pe dușmani, „pentru paza și protejarea țării" [77]. Neavînd și sprijinul efectiv al sultanului, căci sangeacbeii de la Dunăre și domnul muntean nu s-au grăbit să-i vină în ajutor [78], Alexandru Lăpușneanu nu le-a putut însă face față, fiind nevoit să părăsească scaunul domnesc și țara.

Începută sub auspiciile omagiului de vasalitate depus la Bakota, la 5 septembrie 1552, și reconfirmat, în detaliu, în Hîrlău, la 22 iunie 1553, prima domnie a lui Alexandru Lăpușneanu se încheia fără ca actul amintit să fi putut fi pus în aplicare în litera, dar, mai ales, *în spiritul său*. Căci, natura și sensul pe care cercurile conducătoare poloneze doreau să le imprime raporturilor cu țările române, în special cu Moldova, nu au putut fi adaptate la conjunctura politică din estul și sud-estul Europei. Totuși, această incompatibilitate nu a determinat cercurile magnatice amintite să renunțe la ideea suzeranității efective asupra Moldovei. Nu este însă mai puțin adevărat că ea a fost întreținută și de o realitate politică românească, concretizată în faptul că formula dublei suzeranități — otomane și polone — a mai constituit încă, în a doua jumătate a secolului XVI, o alternativă susceptibilă să evite consecințele grave ale tendințelor de agravare a dominației otomane, manifestate concomitent cu cele de expansiune teritorială și politică ale habsburgilor. A fost, de altfel, și motivul esențial pentru care Iacob Heraclid Despot a repetat experiența predecesorului său în acest domeniu.

După cum se știe, Iacob Heraclid Despot a preluat domnia Moldovei ca exponent al intereselor habsburgice în sud-estul Europei și al curentului reformist. Cum era și firesc, în împrejurările politice internaționale ale momentului istoric o astfel de calitate nu-i putea asigura stabilitatea domniei. Această condiție *sine qua non* a transpunerii în practică și a propriilor sale planuri politice depindea însă, înainte de toate, de atitudinea pe care avea să o adopte Poarta otomană. Or, ea sesizase cu toată claritatea semnificația și implicațiile politico-strategice ale mutației politice ce se produsese în Moldova, fără consultarea și chiar împotriva voinței sale [79]. De altfel, nici Despot nu-și făcea iluzii că ar fi putut cîștiga răgazul necesar pregătirii condițiilor interne și externe ale declanșării marii acțiuni antiotomane pe care o preconiza [80], fără dobîndirea prealabilă a asentimentului Porții pentru domnia sa. De aceea, una dintre primele acțiuni pe plan extern a constituit-o demersurile pentru obținerea confirmării în domnie de către sultan. În acest scop, pe lîngă intervenția directă, sprijinită de partizanii săi din rîndul boierimii moldovene [81], el a făcut apel și la intercesiunea polonă, *în schimbul căreia oferea prestarea omagiului de vasalitate față de Coroană* [82].

Solicitarea domnului — surprinzătoare la prima vedere, deoarece Sigismund August se opusese, oficial, preluării domniei de către el, pentru a nu tulbura raporturile Poloniei cu Poarta și a nu favoriza planurile politicii imperiale — izvora dintr-o necesitate politică reală. După toate probabilitățile, el înțelesese că protecția împăratului nu-i putea fi de nici un folos, mai ales că, spre a salva tratativele de pace cu otomanii aflate atunci în curs, diplomația habsburgică se străduia să minimalizeze cît mai mult cu putință semnificația evenimentelor din Moldova [83]. Habsburgii nu-și puteau, deci, asuma rolul de mediatori într-o chestiune atît de delicată, fără riscul de a compromite eforturile lor îndelungate pentru obținerea păcii de la sultan, ceea ce, bineînțeles, nu intra în calculele Curții de la Viena. Totuși, imperialii puteau *și trebuiau să-i fie utili, dar abia în etapa următoare* a domniei sale, cînd intenționa să transpună în practică planul său dacic [83bis]. În schimb, în această fază, intermedierea poloneză era singura posibilitate de influență externă în favoarea lui asupra Porții, dată fiind natura raporturilor otomano-polone, imprimată de similitudinea

---

[77] *Ibidem*.

[78] N. C. Bejenaru, *op. cit.*, p. 53.

[79] Așa cum s-a constatat, turcii „considerau că odată cu Despot «germanii au venit în Moldova» și că acest lucru nu este de răbdat, întrucît Moldova se află «departe numai patru zile de Adrianopol»" (cf. Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 150).

[80] Bolesław Kudelka, *op. cit.*, p. 34—36.

[81] Hurmuzaki, *Documente* II_1, p. 393, 394.

[82] Cf. N. Iorga, *Relations entre Roumains et Polonais*, p. 119.

[83] Cf. Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 150.

[83bis] În legătură cu acest plan, semnificația și implicațiile lui pentru spațiul carpato-danubian, vezi Alexandru Randa, *op. cit.*, p. 41; Șerban Papacostea, *op. cit.*, p. 72; Adolf Armbruster, *Jacobus Heraclides Despota und der Romanitäts und Einheitsgedanke des Rumänen*, în *RRH*, 2/1971, p. 258 și urm.; Manole Neagoe, *Problema unității țărilor române în secolul al XVI-lea*, în *RA*, 4/1975, p. 431—432; Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 146, 148—149, 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de interese față de Imperiul habsburgic ale celor două state. Dar, se vede că Despot era conștient că nu putea primi nici un sprijin din partea cercurilor conducătoare poloneze, fără a le face o concesie esențială, și anume promisiunea de a relua raporturile de vasalitate-suzeranitate ale Moldovei cu Coroana. Căci, în pofida evoluției *de fapt* a raporturilor dintre cele două țări în timpul domniei abia încheiate a lui Alexandru Lăpușneanu, sau poate, tocmai din acest motiv, pretențiile lor de suzeranitate continuau să rămînă o constantă a politicii regatului față de Moldova [84]. Ca urmare, oferta în discuție poate fi considerată ca o dovadă a faptului că și Iacob Heraclid Despot își însușise principiul utilității menținerii Moldovei, chiar dacă numai pe plan pur juridic, sub dubla suzeranitate otomano-polonă.

Promisiunea avea să devină însă realitate într-un viitor ce a fost definit de evoluția conjuncturii politice internaționale din zona spațiului românesc. Căci, inițial, Sigismund August nu a reținut oferta noului său vecin, întîrziind în mod deliberat să răspundă la scrisoarea acestuia din 12 decembrie 1561 prin care îi solicita și sprijin la Poartă [85]. Prin urmare, regele polon, care făcea demersuri pentru reinstalarea lui Alexandru Lăpușneanu, nu a avut nici o parte de contribuție la confirmarea lui în domnie de către sultan. Acesta i-a acordat-o numai după ce noul domn a acceptat sporirea cuantumului tributului și licențierea armatei de mercenari unguri cu care intrase în Moldova [86]. Această din urmă condiție era, desigur, o măsură de precauție menită să scutească Poarta de surprizele neplăcute ce i le putea rezerva o forță militară bine instruită, bine echipată și stipendiată, dar nesubordonată controlului ei efectiv. Măsura era însă la fel de salutară și pentru Polonia, din aceleași motive, așa că numai după recunoașterea sultanului, regele polon s-a hotărît să intre în relații cu Iacob Heraclid Despot [87].

Atitudinea binevoitoare, dar condescendentă, adoptată de Sigismund August față de Despot a mai fost explicată și prin aceea că lipsa de reacție a Porții la înlăturarea brutală de pe scaunul domnesc al lui Alexandru Lăpușneanu l-a determinat pe rege să considere instaurarea noii domnii *„ca una din afacerile interne ale Moldovei"*, (s.ns.) [88]. Această constatare are însă o valoare deosebită, întrucît pune în evidență, o dată în plus, specificul și limitele chiar ale viitoarelor raporturi de suzeranitate-vasalitate ce aveau să se stabilească între Coroana polonă și Despot. Căci, nici ele nu puteau substitui complexul de raporturi interstatale din zona est și sud-est europeană existent deja de multă vreme ca o realitate politică bine definită, deși, cum se va vedea, termenii omagiului de vasalitate depus de noul domn în vara anului 1563 erau, în unele privințe, mai categorici chiar decît cei folosiți de Alexandru Lăpușneanu. Pînă atunci, în raporturile dintre domnul moldovean și regele polon au domnit neîncrederea și chiar un anume grad de ostilitate abia mascată. Sigismund August și principele Transilvaniei continuau să țese intrigi la Poartă în defavoarea lui Despot [89], în timp ce dregătorii poloni din zona de graniță primiseră porunci, potrivit zvonurilor ajunse la curtea domnească de la Iași, să împiedice intrarea în Moldova a mercenarilor germani sau de alt neam chemați de Despot pentru garda sa personală [90]. Ca urmare, Iacob Heraclid Despot era decis, potrivit unei relatări a agentului imperial Ioan Belsius, ca, în cazul în care Sigismund August, despre care domnul vorbea „cu foarte mare acreală" [91], ar fi săvîrșit cel mai neînsemnat act de agresiune împotriva supușilor săi, să poruncească devastarea teritoriului polonez „pe o întindere de trei mile, pînă la cetatea Sniatyn" [92]. Nu este, deci, surprinzător că, într-o astfel de atmosferă, noile oferte de vasalitate ale lui Despot, avansate imediat după încheierea acordului turco-habsburgic din 11 iunie 1562, să fie privite cu mare rezervă, cum au fost privite, de altfel, și cele de sprijin militar împotriva Moscovei, respinse de Sigismund August [93].

Dar, Despot era suspectat nu numai de cercurile regale poloneze, deoarce fusese sprijinit de imperiali [94], ci chiar și de cele protestante din Polonia. Neîncrederea celor din urmă

---

[84] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 209 ; N. Iorga, *Iarăși știri nouă despre Despot*, în *RI*, 7—9/1916, p. 131.

[85] Bolestaw Kudelka, *op. cit.*, p. 37.

[86] *Ibidem* ; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 24.

[87] Bolestaw Kudelka, *op. cit.*, p. 40—41 ; N. Iorga, *Iarăși știri nouă*, p. 130.

[88] Maria Kasterska-Sergescu, *Albert Laski et ses relations avec les Roumains*, în *RHSEE*, VIII, 1931, p. 266.

[89] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 214.

[90] *Călători străini*, II, p. 146. [91] *Loc. cit.* [92] *Loc. cit.*

[93] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 22 ; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 202 (regest).

[94] Bolestaw Kudelka, *op. cit.*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

izvora din faptul că, datorită marii sale ambiții, era bănuit că putea întreprinde acțiuni politice pe plan intern dar, mai ales, internațional, de o anvergură mult mai mare decît i-ar fi permis-o mijloacele și ar fi îngăduit-o împrejurările. Pentru a-l tempera, în interesul mișcării protestante, Stanisław Lubomirski, unul din fruntașii protestanților polonezi, a purtat tratative cu el la sfîrșitul lunii decembrie 1561 și în prima parte a lunii ianuarie 1562[95]. Or, temerile protestanților polonezi nu erau cîtuși de puțin gratuite, de vreme ce Iacob Heraclid Despot făcuse, încă înainte de a fi confirmat de sultan, dovada ignorării realităților politice în care se afla Moldova. Căci, într-o scrisoare adresată unui sangeacbei, prin care-i solicita intervenția pe lîngă padișah în scopul amintit al confirmării sale în domnie, el pretindea că ocupase scaunul domnesc deoarece era „domn ereditar"[96] al țării. Sfidarea realităților politice interne și internaționale a mers însă pînă acolo, încît l-a desemnat pe Albert Laski ca moștenitor al scaunului domnesc, în cazul în care el ar fi decedat fără urmași direcți în linie masculină, ca recompensă pentru sprijinul pe care i-l acordase cu prilejul preluării domniei[97]. Această veleitate de totală independență față de Poartă a rămas doar ca atare, întrucît reînnoirea tratatului de pace otomano-habsburgic și declanșarea răscoalei din Moldova au grăbit sfîrșitul domniei lui Despot.

[96] Cf. Hans Petri, *Relațiunile lui Jakobus Basilikus Heraclides zis Despot Vodă cu capii reformațiunii atît în Germania cît și în Polonia, precum și propria sa activitate reformatoare în principatul Moldovei*, în *ARMSI*, s. III, t. VIII (1927—1928), p. 40—41.

[96] Hurmuzachi, *Documente*, II$_1$, p. 394.

[97] *Ibidem*, p. 223—224; N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, în *ARMSI*, s. II, t. XIX, 1896—1897, p. 222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

MOŞTENIREA POLITICĂ A LUI MIHAI VITEAZUL LA MIJLOCUL VEACULUI XVII (I) *

DE

ŞTEFAN ANDREESCU

Pentru a încerca o interpretare plauzibilă a titlului de „stăpîn şi voievod" al „ţărilor dacice", folosit în 1643 în legătură cu numele lui Matei Basarab [1], trebuie neîndoielnic să aprofundăm relaţia dintre demersul lui politic şi ideologic, pe de o parte, şi amintirea faptei marelui înaintaş de la răscrucea veacurilor XVI—XVII, pe de alta. Există o sumă de indicii despre prestigiul de care se bucura imaginea lui Mihai Viteazul în mintea lui vodă Matei, a cărui adolescenţă se consumase de fapt sub semnul viforoaselor vremi ale eroului de la Călugăreni [2]. Nu întîmplător, deci, vom citi în cronica internă a Ţării Româneşti că, printre ctitoriile lui Matei Basarab, s-a numărat şi „o biserică la pod la Călugăreni" [3]. Acelaşi izvor ne spune că, în lupta decisivă de la Plumbuita, din octombrie 1632, „hasna lui Matei vodă au fost arhanghel Mihail" [4], fapt care, laolaltă cu conferirea hramului Sfinţilor arhangheli mai multor mănăstiri chiar şi Arnotei, hărăzită a-i fi lăcaş de veci! —, ne vădeşte o preferinţă specială a domnului faţă de cel ce a purtat acest nume şi de patronul său. În pisania de la Brebu (27 iunie 1650) se subliniază, poate nu fără rost, că „Arhistratigul Mihail şi Gavril şi Ozriil şi Rafail" sînt „cei patru stăpînitori de rînduri ostăşeşti" [5]. Dar sem-

---

* Textul de faţă a fost prezentat sub formă de comunicare în ziua de 4 mai 1984, la Institutul de Studii Sud-Est Europene din Bucureşti.

[1] Ioan Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, t. I, Bucureşti, 1903 p. 133—134 (Ѹоеводы землъских Дакинскихъ); A. Sacerdoţeanu, *Predosloviile cărţilor româneşti*, I, Bucureşti, 1938, p. 94. Acest titlu apare în a doua predoslovie a *Antologhion*-ului slavonesc de la Cîmpulung, carte la a cărei tipărire s-a lucrat în răstimpul 13 decembrie 1642 — 11 octombrie 1643. Este vrednic de amintit că, exact în acelaşi moment, adică în 1642—1643, pe ferecătura din argint bătut a unui manuscris în limba greacă, un *Evangheliar* dăruit de Matei vodă şi soţia lui, Doamna Elena, patriarhiei de la Ierusalim, o inscripţie, tot grecească, îl indica pe domn drept „voievod al Daciei, Ungrovlahia" (Hurmuzaki, *Documente*, vol. XIV, 1, nr. CCXXXIII, p. 133; Marcu Beza, *Urme româneşti în răsăritul ortodox*, ed. II, Bucureşti, 1937, p. 111, care în tălmăcirea românească a strecurat o eroare — „Moldovlahia" în loc de „Ungrovlahia" —, preluată recent de G. Popescu-Vîlcea, *Miniatura românească*, Bucureşti, 1981, p. 100; asupra acestui manuscris, cît şi asupra altor două, dăruite de Matei Basarab Patriarhiei din Alexandria şi celei din Constantinopol, vezi şi Tereza Sinigalia, *Observaţii privind miniatura din epoca lui Matei Basarab*, comunicare prezentată la Galaţi, 25—26 mai 1984, în manuscris). Dacă pe ferecătura manuscrisului grecesc de la Ierusalim „Dacia" este limpede identificată cu Ţara Românească, în schimb pluralul utilizat în *Antologhion*-ul slavonesc devine cu atît mai enigmatic şi se cere explicat.

[2] Cel dintîi act cunoscut în care este menţionat „Matei postelnicul" din Brîncoveni datează din 2 februarie 1598; în acelaşi an, la 6 iunie, este înregistrată prima tranzacţie încheiată de el (*DRH*, B, XI, nr. 273, p. 362—363 şi nr. 298, p. 398; vezi şi nr. 289, p. 386—387).

[3] *Istoria Ţării Româneşti (1290—1690). Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu şi D. Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 106.

[4] *Ibidem*, p. 102 (*hasna* = folos, ajutor). Discuţia asupra acestei menţiuni, la Cătălina Velculescu, *Chipuri din legende: Eustathie Plachida; Mihail*, în *RITL*, an. XXXII (1984), nr. 3, p. 31—35.

[5] Vezi textul pisaniei la N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XV, Bucureşti, 1908, p. 44—45. Alegerea acestui hram este un reflex al popularităţii

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

nificaţia de excepţie atribuită uneori, în mentalitatea epocii, invocării arhanghelului Mihail ne este limpede dezvăluită de o icoană din 1651, zugrăvită de un meşter „din Ţara Muntenească", în care sfîntul este pus, nici mai mult, nici mai puţin, decît să-l răpună pe... „împăratul păgîn" ![6].

Să părăsim, însă, domeniul simbolurilor şi să trecem la analiza raporturilor lui Matei vodă cu singurul urmaş, în linie masculină, al lui Mihai Viteazul. O primă urmă a acestor legături o putem distinge într-un fragment din relaţia ambasadorului veneţian Giovanni Grimani, alcătuită la Viena în 22 ianuarie 1638, text care totodată defineşte în chip remarcabil una din trăsăturile fundamentale ale politicii tainice a lui Matei Basarab. De aceea vom şi reproduce în întregime pasajul respectiv: „Matthio Bassarabà, Prencipe di Valacchia, sebene non hà figliuoli et è uecchio, uiue dispostissimo prima che muora di far qualche segnalato seruigio alla Christianità. Questo è del sangue di quel famoso Michiel Vaiuoda, che potrebbe fare grandissime scorrerie sino al mare, e foci del Danubio, e seguirebbe egli certo ogni mossa, che fosse fatta dall'Imperatore; mantenendosi in quel Principato da sette anni incirca con poca sodisfattione, anzi contra uolontà de Turchi: ma senza la rottura de Prencipi maggiori, ben conosce, che la Guerra non fà per lui, onde stà sempre sù la dispo<si>tione di saluarsi con la fuga, quando questo partito li bisognasse..." [7].

Ne aflăm, negreşit, în prezenţa unei expuneri concentrate a datelor despre Matei Basarab ajunse în posesia cercurilor politice de la curtea imperială habsburgică după cele dintîi contacte diplomatice directe, iniţiate de domnul Ţării Româneşti. Merită să desprindem din acest text punctul de vedere al lui Matei Basarab că, deşi este gata să se ridice cu armele oricînd contra turcilor — atitudine cunoscută nouă, de altminteri, dintr-o serie întreagă de alte izvoare —, totuşi nu o va face niciodată de unul singur, ci numai în cadrul operaţiunilor unei coaliţii creştine, din care să facă parte puteri mai însemnate decît a lui. Este vorba de un autentic principiu, care a guvernat politica externă secretă a domnului român în tot lungul răstimp cît s-a aflat la cîrma Ţării Româneşti. În el putem vedea, fără doar şi poate, un element central al tradiţiei constituite pe temeiul experienţei lui Mihai Viteazul [8].

În acelaşi text discutat acum reţine atenţia şi afirmaţia că Matei Basarab ar fi fost „del sangue di quel framoso Michiel Vaiuoda", lucru, cum ştim bine, neadevărat [9]. Credem,

---

de care s-au bucurat la noi unele legende biblice apocrife, de tipul „Întrebările Sf. Epifanie şi răspunsurile Sf. Andrei" sau „Despre puterile cereşti şi cum a fost creiat omul" (Ecaterina Şt. Piscupescu, *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea*, Bucureşti, 1939, p. 82—84).

[6] N. Iorga, *Veche artă moldovenească în ţinutul Neamţului*, în *BCMI*, an. XXXII (1939), fasc. 99, ian.-mart., p. 13 (foto) şi p. 14 (inscripţie); comentarii la Maria Golescu, *Icoana din Văleni, Piatra Neamţ şi alte reprezentări ale Arhanghelului Mihail*, în „Buletinul Muzeului Militar Naţional", IV (1940—1941), nr. 7—8, p. 38—41. „Împăratul păgîn" pare a fi mai degrabă, după părerea noastră, o ipostază a lui Satanail, din legendele mai sus semnalate. Pe de altă parte, în chiar epoca de care ne ocupăm era decorată cu fresce biserica *mănăstirii Plăviceni*, a cărei construcţie s-a isprăvit la 20 mai 1648 şi căreia i-a fost atribuit tot hramul Sf. Arhanghel Mihail. În interiorul acestei biserici, ctitorul, marele vornic Dragomir — sfetnic de credinţă al lui Matei vodă — a pus să fie zugrăvit un întreg ciclu (şapte scene!) din legenda arhanghelului Mihail (Cornelia Pillat, *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, Bucureşti, 1980, p. 58 şi fig. 65—71 de la p. 56—57; Cătălina Velculescu, *op. cit.*).

[7] Joseph Fiedler, *Die Relationen der Botschafter Venedigs über Deutschland und Österreich in Siebzehnten Jahrhundert*, Bd. I, Viena, 1866, p. 231 (= *Fontes Rerum Austriacarum*, II, *Diplomataria*, Bd. XXVI). În istoriografia noastră, acest izvor a fost parţial folosit şi numai de Ion Sîrbu, în monografia sa: *Mateiu-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen (1632—1654)*, Leipzig, 1899, p. 355.

[8] Neţinînd seamă acest reper ideologic, unii istorici s-au arătat nedumeriţi de aparenta pasivitate a lui Matei Basarab faţă de problema otomană, mergînd pînă la a interpreta grăbit formularul stereotip al unor scrisori ale sale adresate sultanului drept semn al „decăderii autorităţii domneşti" în raport cu Poarta (Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 232).

[9] Se poate vorbi de o înrudire a lui Matei Basarab cu descendenţii lui Mihai Viteazul, dar nu cu el însuşi. Această legătură s-a stabilit abia în 1618, prin căsătoria lui Nicolae Pătraşcu, fiul lui Mihai vodă, cu Ana, fiica fostului domn Radu Şerban. Acesta din urmă, ca şi Matei din Brîncoveni, era un scoborîtor, prin femei, al familiei boierilor Craioveşti (Ioan C. Filitti, *Craioveştii*, în *CvI.*, an. 54, 1922, nr. 3, tabloul genealogic anexat între

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

în ce ne privește, că în realitate avem de-a face cu un ecou deformat al intenției voievodului de a-l înfia pe Mihai Pătrașcu, nepotul de fiu al lui Mihai Viteazul, adăpostit și crescut pe lîngă curtea imperială habsburgică. Pare deci probabil că din capul locului, din 1635, cînd emisarii lui vodă Matei au cercetat întîia oară curtea de la Viena [10], ei au luat legătura cu familia gloriosului său predecesor și au vădit sus-amintita decizie. Ulterior, în 1640, cu prilejul unei noi solii la împăratul Ferdinand III, a fost consemnată în chip explicit, pentru prima dată, hotărîrea domnului de la Tîrgoviște în privința lui Mihai Pătrașcu. Solul lui Matei Basarab, raguzanul Marco Vladcovici, după ce a transmis mesajul scris, a cerut prin viu grai, în numele stăpînului său, protecție pentru odrasla domnească, în termenii următori: „...Iar pe fiul văduvei, Mihail Pătrașcu, îl recomandă Majestății Sale cu toată umilința, lucru despre care <Matei Basarab> nu zice nimic în scrisoare, nici despre altele, însărcinîndu-l pe el <solul muntean> să facă representare cu grai viu. Causa e că scrisoarea ar fi putînd să cadă în mîinile oamenilor rău voitori. Roagă deci pe Majestatea Sa, să-l aibă grațios în vedere. Căci numitul Voievod neavînd copii, nu are pe nimeni rudă mai apropiată decît dînsul, care îi ține loc de fiiu și de succesor, lăsîndu-l drept dovadă de fidelitate la curtea Majestății Sale, în serviciul și sub ocrotirea Majestății Sale. Iar pe acesta nu numai Voievodul el singur, ci toată țara îl dorește urmaș, ca pe fiul patriei" [11]. Sînt cuvinte deosebit de impresionante, iar vălul de mister cu care Matei Basarab a ținut să-și acopere intenția era perfect îndreptățit, dat fiind că rostirea publică a numelui lui Mihai Pătrașcu în legătură cu succesiunea la tronul Țării Românești ar fi însemnat actualizarea pripită a unui extraordinar program politic — refacerea „Daciei" lui Mihai Viteazul. De altfel, faptul că Mihai Pătrașcu însuși era de timpuriu conștient de ideea pe care o întrupa reiese din încercarea pe care a făcut-o încă în martie 1635 — așadar cînd nu avea decît aproximativ 16 ani! — de a obține recunoașterea oficială, din partea unei diete ungaro-habsburgice, a calității lui de pretendent la stăpînirea Țării Românești, Moldovei și Transilvaniei [12]. Este evident, pe de altă parte, că aducerea unui asemenea personaj în Țara Românească nu putea avea loc oricînd și oricum. Mai ales în ochii turcilor, sosirea lui în preajma scaunului domnesc din care cîrmuise bunicul său prea vestit ar fi echivalat cu o fățișă și foarte gravă provocare, cu atît mai mult cu cît crescuse și fusese educat sub oblăduire habsburgică, ceea ce făcea din el automat un inamic al Porții [13].

De acum încolo datele despre legăturile lui Matei Basarab cu Mihai Pătrașcu și familia lui se înmulțesc [14]. Un moment însemnat al acestor legături l-a constituit întoarcerea în Țara Românească, în toamna anului 1640 a mamei lui Mihai Pătrașcu, Ana, fiica fostului domn Radu Șerban, împreună cu sora lui, Elina. Foarte curînd, Matei vodă și sfatul domnesc vor alege și vor întări stăpînirea Elinei peste o parte din satele rămase de la bunicul ei, Mihai Viteazul [15]. Pentru Doamna Ana, văduva lui Nicolae Pătrașcu, Matei Basarab va fi mereu „frater meus charissimus" [16], iar, pe de altă parte, Mihai Pătrașcu se va socoti și va acționa ca reprezentantul autorizat al aceluiași pentru rezolvarea afacerilor muntenești din teritoriile habsburgice [17]. Ultimele știri despre el din „perioada habsburgică" îl atestă, la ho-

---

p. 224—225; Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, tabloul genealogic de la sfîrșitul cărții).

[10] I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 74—75.

[11] Am folosit tălmăcirea lui I. Slavici, *Familia lui Mihai Viteazul*, în „Vatra", an. I (1894), nr. 13, p. 387; textul original, în limba latină, în Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, nr. DLXXXIII, p. 655.

[12] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1937, nr. 265, p. 342. Comentarii la: M. Ciuntu, *Pretendenți domnești în sec. XVII*, [București], 1940, p. 63; Damian Todiță, *Pătrașcu cel Tînăr, fiul lui Mihai Viteazul*, București, 1982, p. 103.

[13] În chiar opinia curții habsburgice, exprimată în 1643, se prevedea din partea turcilor o hotărîtă opoziție față de o eventuală încercare de a obține recunoașterea, pe cale pașnică, a lui Mihai Pătrașcu drept succesor al lui Matei vodă la tronul Țării Românești (Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, nr. DCII, p. 678; vezi și nr. DXCIX, p. 676).

[14] Pentru ele, vezi M. Ciuntu, *op. cit.*, p. 61—69; Damian Todiță, *op. cit.*, p. 106—119.

[15] Vezi N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. LVIII—LIX; Ion Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 498.

[16] A. Veress, *op. cit.*, X, București, 1938, nr. 48, p. 82—83.

[17] Așa cum rezultă, de pildă, din cererea lui Mihai Pătrașcu adresată din Bratislava, la 1 decembrie 1646, împăratului Ferdinand III pentru scutirea de vamă a mărfurilor cumpărate pe seama lui Matei Basarab la Nürnberg, Viena etc. (*Ibidem*, nr. 117, p. 193—194).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

tarul anilor 1652—1653, gata de plecare spre Ţara Românească, cu încuviinţarea împăratului Ferdinand III [18]. Pe Mihai Pătraşcu îl vom regăsi apoi, la 8 martie 1654, la Cehrin, pe lîngă hatmanul cazacilor zaporojeni, anunţînd pe un înalt consilier al împăratului habsburg că a primit din partea lui Bogdan Hmelniţki promisiunea de ajutor pentru ocuparea tronului Ţării Româneşti, numaidecît după isprăvirea conflictului cu Polonia, *aut medio pacis, vel armorum* [19]. Trecerea lui Mihai Pătraşcu la cazaci, în chiar ajunul morţii lui Matei Basarab (9 aprilie 1654 st. v.), a rămas pînă astăzi insuficient explicată, ca de altfel şi cererea lui din Viena, la 21 august 1648, reînnoită la 20 februarie 1650, de a lua în căsătorie pe sora ţarului Alexei Mihailovici şi de a fi primit în slujba acestuia din urmă [20].

Pentru a putea judeca în chip potrivit iniţiative şi mişcări atît de surprinzătoare credem că trebuie să plecăm de la premisa că nepotul de fiu al lui Mihai Viteazul a acţionat tot timpul în răsăritul Europei ca instrument al politicii habsburgice, dar şi cu conştiinţa mîntul lui Matei Basarab. Sub acest din urmă aspect este deosebit de semnificativ că însuşi Matei vodă a sprijinit cererea sus-amintită, confirmînd ţarului printr-o scrisoare din 1649 că îl socoate pe Mihai Pătraşcu ca pe fiul şi succesorul său în scaunul domnesc al Ţării Româneşti [21]. Cadrul în care au a fi plasate aceste elemente ni-l oferă din capul locului o acuzaţie înfăţişată sultanului Mehmed IV de o solie suedeză la Poartă în cursul anului 1657, curînd după moartea împăratului Ferdinand III de Habsburg: „Il defunto Imperatore d'Alemagna non per altro ha fatto tener pratiche con quelli della fede de li Moscoviti, che contra Vostra Maestà non pensa altro e non s'afretta per altro, che per liberare, come egli dice, li Greci, Serviani, li Bulgari e quelli che sono del rito greco colla sogettione di Vostra Maestà" [22]. A existat deci, conform acestui izvor, în ultima fază a domniei împăratului Ferdinand III, un proiect secret habsburgic de stimulare în răsăritul Europei a creării unei coaliţii ortodoxe, în frunte cu Moscova, îndreptate împotriva Imperiului otoman. O asemenea iniţiativă este cu atît mai credibilă, cu cît, pe faţă, aşa cum mărturisesc observatorii veneţieni la curtea imperială — cei mai direct interesaţi în a-i vedea pe Habsburgi angajaţi într-o confruntare cu Poarta, care să le uşureze situaţia în Mediterana orientală, unde războiul Candiei continua

---

[18] *Ibidem*, nr. 165, p. 252—253 şi nr. 167, p. 254.

[19] Elena Eftimiu, *Relaţiuni ceho-române în trecut*, în *RI*, an. XVII (1931), nr. 10—12, p. 296—297 [autoarea a identificat greşit pe smnatarul actului — *Michael Vaivoda Transalpinae Valachiae haereditarius* — cu „Mihnea Radu" (p. 294)].

[20] După ştiinţa noastră, singurul care s-a ocupat în treacăt şi într-un alt context de această propunere de căsătorie a fost G. Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)* Bucureşti, 1962, p. 64, nota 1.

[21] Comunicare a prof. Damaschin Mioc, care a putut consulta originalul documentului, păstrat la Moscova; un rezumat, din care rezultă că Matei Basarab îl recomanda ţarului pe „fiul lui Mihail", aflat în slujba împăratului Ferdinand, şi-l ruga să-l primească sub ocrotirea sa şi să-l căsătorească la Moscova în legea ortodoxă, la Biblioteca Academiei R. S. România, *ms. rom. 326*, f. 4 v. (Solul lui Matei vodă care a purtat această scrisoare a fost Ivan Petrov). Ţarul Alexei Mihailovici i-a răspuns lui Matei Basarab la 16 iunie 1649 *(Ibidem)*.

[22] *Elementa ad fontium editiones*, t. XIV, Roma, 1965, nr. 43, p. 50. Vezi şi Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. III, Bucureşti, 1900, p. 291—293: Solul transilvănean, primit în audienţă la marele vizir la 27 mai 1657, susţinea în paralel, că, dacă principele său nu ar fi pătruns în Polonia, „marele duce de Moscova ar fi desăvîrşit de mult subjugarea Poloniei şi ar fi început acum război contra Porţii; cei patru Patriarhi greceşti i-o şoptesc aceasta marelui duce mereu la ureche, şi cel din Antiohia <Macarie>, care a fost nu de mult în persoană la Moscova, s-a rugat cu multă stăruinţă, ca marele duce să se milostivească a-i scăpa pe sărmanii creştini de sub jugul nesuferit al turcilor şi să dea ajutor pentru reînfiinţarea împărăţiei greceşti. Primejdia aceasta merită cu atît mai vîrtos a fi luată în consideraţiune, cu cît Moldova, Muntenia, Bosnia, Albania, Tracia şi Macedonia sunt aproape exclusiv ori cel puţin covîrşitor, iar celelalte provincii turceşti în mare parte locuite de greci <= neamuri ortodoxe>, care s-ar răscula cu toţii în mase la primul semn al apropierii oştilor moscovite. Se poate considera ca un noroc, că în urma încetării din viaţă a împăratului roman, care fusese aliat cu marele duce de Moscova, nu ameninţă nici o primejdie din partea Germaniei...". Gheorghe Rákóczy II încerca, cu acest prilej, să obţină încuviinţarea Porţii pentru acţiunea lui din Polonia, iar Suedia dorea o alianţă cu Imperiul otoman, care ar fi trebuit să declanşeze o ofensivă a tătarilor contra Rusiei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

din plin —, împăratul nu a vrut cu nici un chip să provoace o ruptură cu Poarta, nici după încheierea păcii Westfalice (1648)[23].

A doua scrisoare a lui Mihai Pătrașcu către țar, din 20 februarie 1650 — al cărei text, tradus din latină în rusă, ni s-a păstrat și din care vedem că pretendentul nu omitea să evoce în chip de recomandare personalitatea bunicului său, „voievodul Mihail de bună amintire" —, a fost cea dusă în Rusia de o delegație de clerici de la mănăstirea Lepavina din Croația, compusă din arhimandritul Visarion, chelarul Ioanichie și preotul Spiridon. Aceștia au plecat din Viena către sfîrșitul lunii februarie, avînd la mînă un salv-conduct imperial. Au străbătut atît Țara Românească, cît și Moldova, de unde au plecat spre Kiev la jumătatea lunii august. Apoi, la 13 septembrie au sosit la Putivli, la hotarele rusești, unde au declarat că, pe lîngă pomenita scrisoare către țar, sînt și purtătorii unei alteia, trimisă de Mihai Pătrașcu patriarhului Iosif al Moscovei. Ulterior, la 30 septembrie 1650, cei trei au ajuns la Moscova și au fost supuși unui interogatoriu la Posolski Prikaz. Cu acest prilej, ei au comunicat că au fost însărcinați să transmită pe cale orală din partea lui Mihai Pătrașcu — dovadă a grijii pentru ocrotirea mesajului! — următoarele: „Și de aceea vrea el să-l slujească pe măria sa, pentru ca lui, prin milostivirea împărătească, să i se acorde scaunul său natural, al țărilor Muntenească și Moldovenească și Ungurească <=Transilvania>, care este moșia lui"[24]. Avem de-a face cu o mărturie de o excepțională însemnătate, deoarece, mai întîi, confirmă indirect supraviețuirea proiectului „dacic" la curtea domnească a Țării Românești, atestat pînă acum doar de mențiunea din *Antologhion*-ul slavonesc de la Cîmpulung (1643). Apoi, aceeași mărturie — neluată în seamă pînă astăzi de istoricii noștri! —, împreună cu întreg jocul politic în care a fost amestecat Mihai Pătrașcu în anii din preajma mijlocului veacului, sînt în măsură, după opinia noastră, să lumineze originea evoluțiilor dramatice din Țara Românească sub domnia lui Mihnea III Radu (1658—1659).

Ar mai fi de adăugat că purtătorii mesajului și scrisorilor lui Mihai Pătrașcu au informat autoritățile rusești și despre relațiile pașnice ale împăratului Ferdinand III cu Franța și Suedia și, în mod special, despre reînnoirea păcii cu Imperiul otoman. Ulterior, ei au primit un nou salv-conduct, de astă dată rusesc (31 ianuarie 1651), ceea ce pare a dovedi — așa cum au remarcat cercetătorii sovietici — că Moscova era „interesată în rezultatul

---

[23] În relația lui din 25 februarie 1654, la capătul misiunii pe lîngă curtea imperială habsburgică, ambasadorul venețian Girolamo Giustiniani scria: „Non ostante però l'interesse, che hà l'Imperatore in ueder continuata la guerra della Republica col Turco, niente dimeno non è da sperarne aiuto essentiale, perche non ardisce somministrarlo, e per non irritar i Turchi, e non per dar causa à lor di rottura" (J. Fiedler, *op. cit.*, I, p. 386; vezi și vol. II, Viena, 1867, p. 23—25 și 38). La 1 iulie 1649, Johann Schmidt, ambasadorul imperial la Constantinopol, izbutise să prelungească tratatul de pace de la Zsitvatorok pentru încă o perioadă de douăzeci de ani.

Acuzațiile suedeză și transilvăneană sus-citate par a-și găsi unul din temeiurile directe în acțiunea de mediere habsburgică pentru încheierea războiului dintre Polonia și Rusia, executată printr-un schimb de ambasade cu Moscova la începutul verii lui 1655, despre care știm totuși, deocamdată, prea puțin (Ivan Dujcev, *Avvisi di Ragusa. Documenti sull'impero turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia*, Roma, 1935, nr. CLVI, p. 193; L. V. Zaborovschi, Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в., Moscova, 1981, p. 134).

[24] „А хочет-де он для того государю служити, чтоб ему его государскою милостию доступити своего природного стола Мутьянские и Волоские и Венгерские земли, то-де его отечество" (St. M. Dimitrijević, *Gradja za Srpsku istoriji iz Ruskih arhiva i biblioteka*, în „Споменик", LIII, Sarajevo, 1922, p. 173; Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах — *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV — începutul celui de al XVIII-lea. Documente și materiale în trei volume*, vol. II, Moscova, 1968, p. 379, nota 154). La 12 august 1650 această delegație se găsea deja la Iași, unde Vasile Lupu a emis un hrisov prin care dăruia „sfintei mănăstiri numită de la Lipovina, din pămîntul Vretanicei în ținutul țării Croației", cu hramul Intradea în biserică a Fecioarei Maria, „din an în an cîte 5000 de aspri, iar fraților care vor veni după ei cîte 5000 de aspri de cheltuială" (Ilie Bărbulescu, *O danie a lui Vasile Lupu mănăstirii Lepavina din Croația și vechile legături ale principatelor române cu Croația*, în *RIAF*, IX, 1903, p. 85—88).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

călătoriei lor" [25]. Pe de altă parte, este vrednic de subliniat că un mijlocitor de seamă în tratativele cu privire la căsătoria lui Mihai Pătraşcu şi la trecerea lui din slujba împăratului german în cea a ţarului a fost tot om al bisericii, un înalt ierarh al Orientului ortodox, patriarhul Paisie al Ierusalimului [26]. Urmărind activitatea lui politică, pe cea a colaboratorului său apropiat, chiotul Pantelimon Ligaridis, precum şi pe a starețului Arsenie Suhanov, tainicul emisar al Moscovei în Ucraina, ţările române şi Orientul ortodox, vom avea posibilitatea să constatăm că măcar o parte din demersurile diplomatice şi evenimentele din răstimpul 1648—1659, unul dintre cele mai frămîntate din istoria Europei răsăritene în întreg secolul XVII, pot şi trebuie să fie înţelese unitar, într-o strînsă înlănţuire.

Mai înainte se cuvine, însă, să mai facem o precizare. Matei Basarab a stabilit pentru prima oară un contact direct cu ţarul Rusiei la 18 februarie 1645, printr-o solie specială trimisă la Mihail Feodorovici, tatăl lui Alexei, ale cărui dorinţe şi rugăciuni erau — spunea el — spre „folosul credinţei pravoslavnice din toată lumea". Solul lui vodă Matei explica prin viu grai că misiunea sa a fost posibilă datorită împăcării dintre stăpînul său şi domnul Moldovei, Vasile Lupu, anterior drumurile moldoveneşti fiind închise [27]. Este deosebit de semnificativ că, în paralel, tot în prima jumătate a anului 1645, Vasile Lupu, care întreţinea de cîtăva vreme strînse raporturi diplomatice cu Rusia, a găsit nimerit momentul să propună de-a dreptul o alianţă a Moldovei şi Ţării Româneşti cu Moscova contra turcilor [28]. Propunerea a fost, desigur, o consecinţă tocmai a proaspetei concilieri a celor doi domni din ţările româneşti extracarpatice, care a marcat concomitent încheierea procesului reorientării politicii externe a lui Vasile Lupu, de la o atitudine pro-otomană, la una favorabilă coalizării cu puterile creştine împotriva Porţii. Or, atacurile tătarilor din Crimeea, dezlănţuite încă din 1644 la hotarele ruseşti, de care domnul Moldovei era perfect informat, păreau să anunţe atunci un război între Moscova şi Imperiul otoman [29]. A intervenit, însă, moartea ţarului Mihail Feodorovici, în vara lui 1645, iar ulterior, după eşecul proiectului de ligă al regelui polon Vladislav IV, două ambasade ruseşti, venite la Constantinopol în decembrie 1646 şi martie 1647, vor face ca pacea dintre cele două puteri să fie reînnoită, nu fără ajutorul lui Vasile Lupu, acum preocupat de relaxarea încordării în apropierea hotarelor sale. In sfîrşit, în noiembrie 1647, flota turcească şi întăririle concentrate în jurul Azovului încă din anul precedent vor fi retrase [30].

Evoluţiile politice din răsăritul Europei au fost profund înrîurite, începînd din anul 1648, de răzvrătirea cazacilor zaporojeni, sub conducerea hatmanului Bogdan Hmelniţki, împotriva coroanei polone [31]. Alianţa cazacilor cu tătarii din Crimeea, în condiţiile în care

---

[25] Şt. M. Dimitrijević, *op. cit.*, p. 172—173 ; *Relaţiile istorice...*, 1. c.

[26] In scrisoarea lui din 20 februarie 1650, al cărei text l-am putut consulta în copie (Biblioteca Academiei R. S. România, *ms. rom. 326*, f. 2—4), Mihai Pătraşcu arăta că primul său demers, din 1648, a fost făcut nu numai pe lîngă ţar, ci şi pe lîngă patriarhul Paisie al Ierusalimului, despre care ştia că se afla la Moscova. Solul pretendentului, Ivan Bogdan, a sosit la hotarele ruseşti, la Putivli, şi apoi la Moscova, abia la 10 mai şi — respectiv — 27 mai 1649 (*Relaţiile istorice*, 1. c.).

[27] *Relaţiile istorice*, II, nr. 37, p. 140—142 şi p. 368, nota 109. O încercare anterioară a lui Matei Basarab de a stabili o legătură cu ţarul datează din 1 decembrie 1638 (*Ibidem*, nr. 7, p. 29—32 ; comentarii la Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 98—99).

[28] N. A. Mohov, Очерки истории молдавско-русско-украинских связей (с древнейших времен до начале XIX века), Chişinău, 1961, p. 92. Ştirea a fost semnalată la noi de Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la Fanarioţi : observaţii asupra politicii externe româneşti*, în *SMIM*, VIII, 1975, p. 125 (propunerea de alianţă a lui Vasile Lupu a *precedat*, însă, înjghebarea proiectului de cruciadă al regelui polon Vladislav IV).

[29] Vezi, de pildă, scrisoarea lui Vasile Lupu din 20 octombrie 1644, în care îl avertiza pe ţarul Mihail Feodorovici că încă şi după primul lor atac, care se consumase, „tătarii au într-adevăr a merge în marginile Moscovei", aşa cum abia îl informaseră oamenii săi întorşi din Crimeea *(Relaţiile istorice*, II, nr. 36, p. 138—139).

[30] Vezi, mai ales, Ion Sîrbu, *op. cit.*, p. 245—246 ; de adăugat corespondenţa lui Vasile Lupu pentru medierea păcii ruso—otomane, publicată în *Relaţiile istorice*, II, nr. 53, p. 184 ; nr. 58, p. 199 ; nr. 59, p. 202 şi nr. 65, p. 213.

[31] Vezi clasica monografie a lui N. Kostomarov, Богдан Хмельницкий , 3 vol., S. Peterburg, 1870, în seria îngrijită de D. E. Kojancikova : Историческия монографии и изледования Николая Костомарова, t. IX—XI. Vezi şi cu totul recenta sinteză История Украинской ССР, t. 3, Kiev, 1983, p. 13—79.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Poarta era imobilizată, pe lîngă războiul cu Veneția, și de tulburările care au însoțit uciderea sultanului Ibrahim și înlocuirea cu fiul său minor Mehmed IV (8 august 1648), a creat de fapt o nouă grupare de forțe, pe cît de autonomă, pe atît de periculoasă pentru stabilitatea politică din spațiul carpato-danubian. Inițial, moartea regelui polon Vladislav IV (20 mai 1648), a actualizat proiectul sprijinirii candidaturii principelui transilvănean Gheorghe Rákóczy I, proiect făurit de calvinul Janusz Radziwill, la care a aderat temporar socrul său Vasile Lupu și pentru care curtea transilvăneană a înțeles să stabilească și legături cu Bogdan Hmelnițki [32]. Moartea lui Gheorghe Rákóczy I la 11 octombrie 1648 și alegerea pe tronul polon, în toamna aceluiași an, a lui Jan Casimir, au schimbat sensibil datele problemei. Dacă tînărul Rákóczy va spera în continuare că, mai ales cu ajutorul cazacilor, va izbuti să atingă într-un tîrziu țelul lăsat moștenire de părintele său, Vasile vodă Lupu va adopta o linie politică hotărît favorabilă noului rege al Poloniei, în conflictul acestuia cu coaliția tătaro-cazacă. Cea dintîi manifestare concretă a acestei atitudini a constituit-o atacarea, pe la sfîrșitul lunii octombrie sau în noiembrie 1648, la Brătuleni, pe Prut, a unui mare detașament tătar, care se înapoia din Polonia, cu prăzi și robi, unde, alături de forțele cazace, participase la asediul cetății Lvov [33].

O mențiune aparte, în contextul acestor repezi desfășurări, merită opțiunea lui Matei Basarab. Se pare că, în luna august a aceluiași an, principele Gheorghe Rákóczy I, care, spre a-și pregăti terenul pentru ocuparea tronului vacant de la Varșovia, era gata pe atunci să meargă cu oaste în ajutorul Poloniei, a cerut și colaborarea lui Matei vodă la acest efort militar. Domnul Țării Românești a refuzat însă, declarînd că „el nu vrea să facă astfel de certuri" [34]. Ulterior, toamna tîrziu, cînd tătarii se întorceau din expediția în Polonia, același Matei s-a mulțumit să concentreze la Galați o oaste de 12.000 de oameni [35]. Nu credem ca atitudinea lui de expectativă să fie lipsită de tîlc. Obiectivul primordial al domnului nu era, desigur, acela de a-și măcina forțele intervenind în luptele dintre creștini. În plus, și lucrul acesta trebuie reținut că precădere, în preajma zilei de 8 iulie 1648, „în cetate în Tîrgoviște" se afla patriarhul Paisie al Ierusalimului, care tocmai se pregătea pentru o lungă călătorie, prin Moldova și Ucraina, la Moscova [36]. Scopul tainic al acestei călătorii — punerea bazelor unei ligi ortodoxe îndreptate împotriva Imperiului otoman — era perfect cunoscut domnului român, așa cum reiese din relația despre drumul lui Paisie în Rusia. Așadar, rezerva lui Matei Basarab față de o angajare contra cazacilor, de partea Poloniei, apare deplin explicabilă.

---

[32] Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény János (Traducerea și adnotarea pasagiilor privitoare la români)*, București, 1900, p. 33 și 45—46. Răspunsul lui Hmelnițki, din 17 noiembrie 1648, în *Relațiile istorice*, II, nr. 66, p. 214—215.

[33] Potrivit raportului lui Isaia Ostafiev, din 11 ianuarie 1649, tătarii au fost în număr de 10.000, iar corpul de oaste moldovenesc trimis de Vasile Lupu contra lor a avut 4.000 de oameni; din același izvor rezultă că, anterior, domnul Moldovei a depus eforturi diplomatice pentru a-i scoate pe tătarii din Crimeea din alianța cu Bogdan Hmelnițki și a-i împiedica să invadeze Polonia [Воссоединение Украины с Россией, t. II (1648—1651), Moscova, 1954, nr. 48, p. 124]. Vezi și Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, p. 133—136, care publică extrase din scrisori ale hanului Islam Ghirai, conform cărora invazia tătară în Moldova, în 1650, a urmărit să răzbune tocmai cele întîmplate la Brătuleni (dar trebuie corectată datarea „în 1649" — vezi p. 138 — a acestei biruințe moldovenești!). Același eveniment, fără menționarea datei, este înregistrat și de Miron Costin, *Letopisețul țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, ed. critică de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 130—131. Datarea luptei în toamna anului 1648 este confirmată și de un raport venețian din Pera, alcătuit la 20 ianuarie 1649 (Hurmuzaki, *Documente*, IV—2, nr. DCLXVII, p. 569; vezi și N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, Buc., 1902, nr. LXXII—LXXIII, p. 236—238).

[34] Воссоединение..., II, p. 125. Actul consemnează în plus că această cerere a lui Gheorghe Rákóczy I a fost transmisă domnului muntean și în pofida refuzului nobililor transilvăneni de a-l susține în planurile sale polone, ceea ce pînă la urmă ar fi dus chiar la otrăvirea lui.

[35] *Ibidem*, p. 124.

[36] Arh. St. București, *M-rea Polovragi*, XVI/5; citat de Ștefan Andreescu, *Data zidirii Polovragilor*, în „Mitropolia Olteniei", an. XV (1963), nr. 11—12, p. 924. La 27 iulie 1648, patriarhul cerceta mănăstirea Căldărușani, înălțată de Matei vodă cu zece ani înainte (Hurmuzaki, *Documente*, XIV—1, nr. CCLXXII, p. 194—195).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Odată sosit la Moscova, la 27 ianuarie 1649, patriarhul Paisie a putut comunica faptul că de curînd domnul Ţării Româneşti a fost pe punctul să scuture stăpînirea turcească : „el era cît pe aci să adune o oaste şi a vrut să pustiască toate oraşele turceşti de pe lîngă Dunăre ; iar turcul i-a trimis caftan şi sabie şi i-a poruncit să fie ca pînă acum" [37]. Avem de-a face neîndoielnic cu o referire la momentul de tensiune politică din vara anului 1646, în legătură cu proiectul de cruciadă al regelui polon Vladislav IV, care era încheiat într-adevăr cînd Poarta, în septembrie 1646, a luat şi prevăzătoarea măsură de a confirma în scaunele domneşti atît pe Matei Basarb, cît şi pe Vasile Lupu [38]. Dar această referire ne vădeşte totodată, indirect, natura convorbirilor purtate la Tîrgovişte de Matei Basarab cu Paisie al Ierusalimului.

Pe cînd încă se găsea la Kiev, patriarhul Paisie a aflat că, la cererea regelui Jan Casimir, între Polonia şi coaliţia tătaro-cazacă fusese perfectat un armistiţiu, pe toată durata iernii 1648—1649. El a transmis totodată la Moscova că a auzit de la Hmelniţki că ei, cazacii, „o să se împace cu polonii" şi apoi, „împreună cu tătarii din Crimeea, vor merge cu o mulţime de oameni asupra turcului peste ţările moldoveană şi munteană, şi domnul moldovean şi cel muntean vor fi cu ei ; iar dacă domnul Moldovei şi domnul Munteniei nu vor merge cu ei împotriva turcului, atunci vor fi strîmtoraţi de cazaci şi de tătari" [39]. Şi în altă parte a aceleiaşi relaţii, din care am extras citatul abia reprodus, patriarhul Paisie repetă că, încă în primăvara anului 1649, Bogdan Hmelniţki, cu colaborarea tătarilor, care „s-au depărtat de turc", dar şi asociindu-şi pe poloni, ar fi avut intenţia să atace Imperiul otoman, profitînd de succesele veneţiene din Mediterana orientală, precum şi de disensiunile interne, de la Poartă [40]. În consecinţă, Paisie a pledat atît direct, la curtea ţarului, cît şi ulterior, prin intermediul emisarului moscovit, starețul Arsenie Suhanov, care l-a însoţit pe drumul de înapoiere, pentru o apropiere între cazaci şi Rusia, evident, în scopul creării unui puternic front ortodox. Pentru ilustrarea acestei idei, vom alege şi reproduce o singură frază, scoasă de astă dată din relaţia despre călătoria lui Arsenie Suhanov în Ucraina şi ţările române, din anii 1649—1650 : „Şi patriarhul aceleaşi vorbe îi spusese de multe ori lui Arsenie şi se întreba de ce oare ţarul nu vrea să primească pe cazaci ?" [41].

Cum se ştie, evenimentele anului 1649 au luat alt curs decît cel prevăzut şi dorit de Paisie al Ierusalimului. Din februarie datează cel dintîi contact diplomatic dintre hatmanul cazacilor zaporojeni şi Poartă, iar aproximativ trei luni mai tîrziu el începea, alături de tătarii din Crimeea, o nouă campanie contra Poloniei, isprăvită victorios, şi care a dus la semnarea tratatului de la Zborov (8 august 1649) [42]. Odată cu potolirea, fie şi temporară, a stării de război polono-cazace au renăscut, însă, numaidecît şi speranţele în legătură cu o apropiată acţiune concertată împotriva turcilor. Aşa se explică de ce patriarhul Paisie a simţit nevoia să-l trimită din Moldova înapoi, la Moscova, pe Arsenie Suhanov, care la 11 decembrie 1649 a comunicat la Posolski Prikaz un mesaj de cel mai mare interes. Acesta era în legătură cu veştile anterioare pe care Paisie al Ierusalimului le făcuse să parvină la curtea ţarului, conform cărora un om al său din Constantinopol aflase că sultanul, pe lîngă expedierea la hanul Crimeii a unui caftan şi a unei săbii, a poruncit ca tătarii să se pregătească pentru o campanie contra Rusiei [43]. Arsenie Suhanov a fost însărcinat să aducă la cunoştinţa ţarului că, în replică la acest proiect, domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti, împreună cu cazacii zaporojeni, au căzut la învoială să meargă împotriva Constantinopolului. Patriarhul Paisie îl sfătuia pe ţar să acorde domnilor români sprijin, anume în timp ce aceştia vor ataca pe turci pe uscat, ruşii să-i atace pe mare „măcar şi cu o oaste mică". Şi Suhanov adăuga de la el : „Acum puterea turcilor slăbeşte, pentru că îi bat veneţienii ; spun toţi

---

[37] Воссоединение..., II, nr. 46, p. 94.

[38] Raport din Constantinopol, cu data 12 septembrie 1646, la E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 186.

[39] Воссоединение ..., II, p. 94.

[40] *Ibidem*, p. 92.

[41] Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 56. Pentru rolul lui Paisie al Ierusalimului în apropierea Ucrainei de Rusia, vezi şi История Украинской ССР, vol. 3, p. 36.

[42] Clauzele păcii de la Zborov, la Pierre Chevalier, *Histoire de la guerre des cosaques contre la Pologne*, Paris, 1859, p. 97—101 ; vezi şi История Укранской ССР. vol. 3, p. 40—41.

[43] Воссоединение .., II, nr. 127, p. 294 (act din 7 dec. 1649).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

creștinii că ei ar vrea să vadă Orașul împărătesc sub stăpînirea țarului Alexei"... [44]. Odată mai mult se vădește astfel cu toată limpezimea spiritul în care a lucrat, în cursul călătoriei lui în țările române, în Ucraina și Rusia, patriarhul Paisie al Ierusalimului [45]!

Nu vom stărui prea mult asupra evoluțiilor ulterioare, prea bine cunoscute, decît spre a desprinde, pe cît posibil, poziția particulară față de evenimente a lui Matei Basarab. Temerile timpurii ale lui Vasile Lupu cu privire la politica de profit personal dusă de hatmanul cazacilor s-au verificat pe deplin în august—septembrie 1650, cu ocazia invaziei pustiitoare a tătarilor și cazacilor, care s-a abătut atunci asupra Moldovei, cu scopul de a-l îndepărta de Polonia și a-l aduce în strictă obediență față de Bogdan Hmelnițki [46]. Este vrednic de observat, totuși, că această invazie a fost limitată la Moldova, fără a atinge hotarele Țării Românești. Or, o știre din 7 noiembrie 1650 atestă că, potrivit lui Ivan Vîhovski, cancelarul *(pisar)* oastei cazace, între Bogdan Hmelnițki și Matei vodă Basarab exista deja la acea dată un pact, un tratat în toată regula, întărit prin jurăminte reciproce, menit să-i facă să se ajute „în toate împrejurările" [47]. Să nu uităm că în tot cursul anului 1650 în Țara

---

[44] Serghei Belokurov, Арсеній Суханов,, Moscova, 1891, p. 197 (extras din „Чтения в Императорском обществе исторіи и древностей Россійских при Московском Университета", t. 56, nr. 1—2). Suhanov a plecat din Iași în preajma zilei de 4 noiembrie 1649, așa cum atestă o scrisoare a patriarhului Paisie astfel datată *(Ibidem,* p. LXII a anexelor). Vezi și Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul XVII,* în „Analele Academiei Române", *Memoriile Secțiunii Istorice,* Seria II, t. XXXIV, București, 1911, p. 1092—1093.

[45] Dacă poziția lui Matei Basarab, ferm antiotomană, nu suscită întrebări, în schimb consimțămîntul lui Vasile Lupu pentru trimiterea mesajului discutat, în toamna lui 1649, necesită unele explicații. Mai întîi trebuie să ținem seamă de faptul că în august el izbutise să facă să fie eliberată și să se întoarcă în Moldova fiica sa Ruxanda, care pînă atunci fusese ținută ostatecă la Poartă (Hurmuzaki, *Documente,* IV, 2, nr. DCLXV, p. 571 și nr. DCLXXI, p. 572). Pe de altă parte, pacea de la Zborov agrava brusc pericolul ca tătarii, coalizați cu cazacii, să încerce să răzbune atacul de la Brătuleni, din anul precedent. Miron Costin este cel care ne spune că Vasile Lupu „după acéia faptă, să păziia foarte cu grije și la împărățiie și la curtea hanului" (ed. cit., p. 131). Îngrijorarea domnului era de altminteri deplin justificată, dacă avem în vedere că tătarii au vrut numaidecît, la capătul anului 1648, să se năpustească asupra Moldovei, dar au fost opriți de Hmelnițki, care le-a cerut doar să aștepte pînă la încheierea confruntării cu Polonia (Воссоединение.... II, p. 124). Or, și patriarhul Paisie era la curent cu conflictul moldo-tătar, ba chiar știa că vodă Vasile se teme totuși mai mult de cazaci decît de tătari *(Ibidem,* nr. 46, p. 94). Decizia lui Vasile Lupu de a profita de prezența lui Paisie la Iași și de a opta pentru actualizarea proiectului acestuia de ligă antiotomană, la care să participe atît Rusia, cît și cazacii (ce ar fi antrenat cu ei și pe tătarii din Crimeea!) pare a se fi întemeiat tocmai pe nevoia de a anihila primejdia unui atac tătaro-cazac, în condițiile în care Polonia fusese practic scoasă din luptă.

[46] După cît se pare, expediția din Moldova a avut loc dacă nu cu acordul expres, cel puțin cu îngăduința tacită a Porții (T. Gemil, *op. cit.,* p. 137—138). La izvoarele utilizate în discuția asupra acestui moment trebuie adăugat și raportul rusesc din 7 noiembrie 1650 *(Relațiile istorice,* II, nr. 71, p. 225—228; textul integral al actului, în Воссоединение.... II, nr. 189, p. 455—464).

[47] Воссоединение..., II, p. 461. Acest tratat pare a fi fost încheiat cu ocazia trecerii din Transilvania în Țara Românească, după 19 februarie 1650, a unei solii a cazacilor („Történelmi Tár", 1888, p. 293). La 16 martie următor, la Alba Iulia se știa că ea fusese primită de Matei Basarab și sfetnicii săi cu cele mai mari onoruri. Totodată s-a aflat din Țara Românească faptul că: „Patriarcha Hierosolymitanus... se haec certo ab ipso Cosacorum Generali intelexisse Cossacos approbata pace contentos esse: ipsorum legatos magnis et honoribus et muneribus a rege aliisque Poloniae proceribus fuisse affectos: quin ipsis injunctum, magnaque a Venetis praestanda promissa, ut quantocyus Turcam cum 1 000 navibus invadant: eosque in eo totos esse, Tartaris non reluctantibus sed clam approbantibus" *(Ibidem,* p. 298—299; vezi și I. Sîrbu, *op. cit.,* p. 277—278). Această poziție optimistă a patriarhului Paisie în legătură cu apropiata întoarcere a forțelor cazacilor contra Imperiului otoman trebuie că a influențat hotărîrea lui Matei vodă de a perfecta actul său de alianță cu Bogdan Hmelnițki.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Românească a zăbovit patriarhul Paisie al Ierusalimului [48]. Este deci de presupus că apropierea politică dintre cei doi cîrmuitori a fost în primul rînd opera lui.

Care era sensul pe care Matei Basarab îl atribuia alianței lui cu cazacii rezultă din analiza mesajului purtat de un sol al lui, sosit la Bogdan Hmelnițki în primăvara — „postul cel mare" — anului 1651. Încă din decembrie 1650 Poarta luase act oficial de cererea de supunere față de ea a hatmanului cazacilor, care se pregătea astfel ca, împreună cu forțele hanului din Crimeea, să rupă tratatul de la Zborov și să înceapă o nouă campanie împotriva Poloniei [49]. Solul lui Matei Basarab la hatman a avut tocmai misiunea să sondeze intențiile acestuia cu privire la direcția autentică spre care avea a fi dirijat efortul său militar. Astfel, domnul român l-a anunțat că dacă va avea nevoie de ajutorul său, el are gata o oaste de 50.000 de oameni și „în ce parte și cîtă o să-i poruncească, fie în <țara> Ungurească <=Transilvania>, fie în <țara> Moldovei, el va și trimite" [50]. Cu alte cu-

[48] În cursul șederii în Țara Românească, Paisie al Ierusalimului a semnat mai multe „cărți" patriarhicești, în legătură cu diverse pricini locale. Amintim pe cele din: 18 mai 1650 (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, București, 1903, nr. 33, p. 300); 10 iulie 1650, București (Dan Pleșia și Ștefan Andreescu, *Mînăstirea Gruiul (Contribuții documentare)*, în *GB*, an. XXIV (1965), nr. 11—12, p. 1127); 13 septembrie 1650 (N. Bănescu, *Acte grecești privitoare la țările noastre*, în „Neamul Românesc Literar", an. III (1911), p. 394—396); 17 septembrie 1650 (George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București*, București, 1961, nr. 26, p. 105—107); 29 septembrie 1650 (Arh. St. Buc., *Mitropolia Țării Românești*, Orig. grec. CXLII/5). Un alt act al său, o carte de întărire a daniilor domnești din 25 aprilie 1650 pentru mănăstirea de la Bărbătești, este menționat într-un hrisov din 20 noiembrie 1655 (Constantin C. Giurescu, *Matei Basarab, cel mai mare ctitor bisericesc al neamului nostru (Știri noi despre lăcașurile lui)*, în vol. *I.P.S. Arhiepiscop și Mitropolit Nicodim, Patriarhul României. Prinos la sărbătorirea a optzeci de ani de vîrstă*, București, 1946, p. 171). Iona Travelski, însoțitor al lui Arsenie Suhanov, atestă că a fost silit să stea în Țara Românească „doi ani împreună cu patriarhul" (Paisie), deoarece acesta „a zăbovit de teama turcilor, pentru că se temea de patriarhul de Țarigrad, deoarece între dînșii era mare vrajbă" (*Călători străini despre țările române*, vol. V, București, 1973, p. 415). În aprilie 1651, la Iași, lui Arsenie Suharov, proaspăt revenit dintr-o a doua misiune pe lîngă țar, i s-a comunicat despre Paisie al Ierusalimului, încă aflător în Țara Românească, că: „Se spune că va pleca, dar noi nu credem că va merge, cît timp va trăi patriarhul Partenie de Constantinopol" (*Ibidem*, p. 410). Or, patriarhul ecumenic Partenie „cel Tînăr" și-a găsit sfîrșitul la 10/20 mai 1651, sugrumat și aruncat în mare de turci, la intervenția domnilor români (E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 202—203; Ioan V. Dură, *Știri despre țările române în „Istoria patriarhilor Ierusalimului" a patriarhului Dositei al Ierusalimului*, în „Studii Teologice", Seria II, an. XXVIII (1976), nr. 1—2, p. 124). Amintim aici că Paisie al Ierusalimului, fost egumen al mănăstirii moldovenești de la Galata, fusese înălțat în 1645 la treapta patriarhală tocmai datorită lui Vasile Lupu (N. Iorga, *Byzance après Byzance*, ed. AIESEE, Bucarest, 1971, p. 179).

[49] T. Gemil, *op. cit.*, p. 137; Chantal Lemercier-Quelquejay, *Les relations entre la Porte ottomane et les Cosaques Zaporogues au milieu du XVIIe siècle. Une lettre inédite de Bohdan Hmelnickij au Padichah Ottoman*, în *CMRS*, XI (1970), nr. 3, p. 455. Încă din februarie 1649, cu ocazia primului contact diplomatic al lui Hmelnițki cu Poarta, în Polonia se nota că, în schimbul ocupării și cedării regatului polon către sultan, acesta ar fi cerut *pro praemio* să i se acorde Țara Românească și Moldova (Albrycht Stanislaw Radziwill, *Memoriale rerum gestarum in Polonia (1632—1656)*, ed. Adam Przyboś și Roman Zelewski, t. IV (1648—1656), Wroclaw, Warszawa etc., 1974, p. 116). Și izvoarele otomane consemnează că o altă solie a cazacilor, care a sosit la Poartă în martie 1653 cu un nou act de închinare al lui Bogdan Hmelnițki, a solicitat să i se concedeze hatmanului „și o bucată de pămînt, cu denumirea de *eyalet* de la serhatul Moldovei", dar această cerere a fost net refuzată (Mihail Guboglu, *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei orientale și centrale (1265—1683)*, București, 1977 (pe copertă: 1978), p. 629 și 631; *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, III, vol. întocmit de Mustafa Mehmet, București, 1980, p. 103 și 104). Cultivarea relațiilor cu Poarta a constituit deci, pentru căpetenia cazacilor zaporojeni, și o modalitate de a-și susține politica de extindere a autorității sale asupra țărilor române. Să ne gîndim doar la faptul că ultima cerere menționată s-a produs după ce avusese loc încoronarea lui cu Vasile Lupu!

[50] Акты относящиеся к истории южной и западной России, т. III (1638—1657),

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

vinte, Matei Basarab nu era dispus să colaboreze cu Bogdan Hmelnițki decît în limitele spațiului carpato-danubian și anume în contextul inițierii, în sfîrșit, a operațiunilor militare antiotomane, a căror etapă prealabilă trebuia s-o constituie, cum se vede, înlocuirea lui Gheorghe Rákóczy II sau a lui Vasile Lupu [51]. În răspunsul său, hatmanul cazacilor, fără să dezvăluie obiectivul campaniei anului 1651, nu a făcut decît să se plîngă de conduita lui Vasile Lupu, care — silit de împrejurările din august—septembrie 1650 — promisese să dea în căsătorie lui Timuș Hmelnițki pe fiica sa Ruxanda, dar apoi a amînat mereu această — nedorită! — alianță matrimonială; iar, mai departe, l-a întrebat pe domnul Țării Românești dacă măcar în privința relațiilor cu el poate să nu aibă îndoieli [52].

Ostilitățile polono-cazace, inaugurate de fapt încă din februarie 1651, au dus în final, cum se știe, la zdrobirea forțelor lui Bogdan Hmelnițki în bătălia de la Beresteczko (30 iunie 1651), precum și la un nou tratat de pace, cel de la Biala Cerkiew (18 septembrie 1651). În urma căruia era restaurată suveranitatea Poloniei asupra Ucrainei [53]. Interesant este că, între timp, Poarta, după cît se pare, ceruse domnilor de la răsărit și miazăzi de Carpați să-l sprijine pe hatmanul cazacilor cu cîte un corp de oaste de cîte 10.000 de oameni fiecare [54]. Vasile vodă al Moldovei, căruia din 24 decembrie 1650 i se acordase și indigenatul polon [55], nu numai că nu a executat acest ordin al Porții, dar a trimis chiar un detașament în ajutorul polonilor și, în plus, le-a creat facilități de aprovizionare. Cît privește

---

Sanktpeterburg, 1861, nr. 320, p. 455. Efectivul de „50—60 de mii de oameni" pentru oastea Țării Românești, cel mai mare atins în cursul secolului XVII, este confirmat și de o altă știre, din 1650, cînd un martor ocular a asistat la o trecere în revistă poruncită de vodă Matei (E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 191—192). La rîndul lui, în 1653, Paul de Alep nota: „Am fost uimiți de mulțimea ostașilor din Țara Românească, de diferite neamuri" *(Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, p. 109).

[51] Cînd interpretăm această știre trebuie să ținem seamă de stadiul relațiilor lui Matei Basarab cu ceilalți doi cîrmuitori, din Transilvania și Moldova. De pildă, legăturile cu Gheorghe Rákóczy II au debutat foarte greu. Abia la 18 februarie 1650 o solie a domnului muntean, aflată la Brașov, încheia un tratat preliminar cu principele transilvănean, în virtutea căruia tratatele precedente, perfectate cu părintele său, erau socotite rămase în vigoare *(Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, XI, Budapest, 1886, nr. V, p. 68—69; A. Veress, *Documente*, X, nr. 135, p. 217—218; *Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, XXIII, Budapesta, 1874, nr. XIX, p. 27—28; N. Iorga, *Studii și documente...*, IV, nr. XXXVIII, p. 28—29). Dar a trebuit să mai treacă încă un an pentru a putea fi semnate acte care să însemneze o autentică alianță defensivă transilvano-munteană, „nemine excepto sive Turcae, sive Tartari, vel alterius cujuscunque nationis et gentis existant" *(M.H.H., Diplomataria*, vol. cit., nr. XXXVII, p. 61—62; *M.C.R.T.*, vol. cit., nr. XII, p. 133—134). Refacerea alianței a fost privită, însă, cu scepticism de unii membri ai nobilimii transilvănene, care apreciau că: „Confederația noastră cu românii... va fi tot spre pericolul nostru, căci atît noi, cît și ei suntem slabi, pentru a ne putea apăra reciproc împotriva popoarelor mai puternice" (Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 50). Este justă observația că Matei vodă a dorit această alianță în momentul cînd, la începutul anului 1650, el a fost chemat la Poartă, la fel de altminteri precum Vasile Lupu al Moldovei (Eugene Pavlesco, *Georges II Rákóczy prince de Transylvanie (1648—1660)*, Iași, 1924, p. 40). În schimb, proiectele politice ale lui Rákóczy continuau să fie legate de o „axă" cu Bogdan Hmelnițki, care, tot în 1650, își lua față de el angajamentul să nu atace Moldova sau Țara Românească, atîta vreme cît domnii acestora vor menține bune relații cu principele transilvănean (Hurmuzaki, *Documente*, V, 1, București, 1885, nr. II, p. 2).

[52] Altă ediție a actului: Воссоединение..., III, Moscova, 1954, nr. 34, p. 80. Urme ale acestui schimb de solii sînt înregistrate, în mai 1651, în jurnalul de drum al lui Iohann Mayer, emisar suedez la tătari: „Mai spunea <marele serdar moldovean Ștefan> că Hmelnițki ar fi trimis la domnul Țării Românești și l-ar fi chemat în ajutor, dar că n-ar fi primit decît un răspuns foarte neclar" *(Călători străini*, V, p. 450).

[53] Clauzele noului tratat de pace, la Pierre Chevalier, *op. cit.*, p. 180—185. Vezi și История Украинской ССР. vol. 3, p. 46—49.

[54] Воссоединение..., III, nr. 23, p. 61—62 și nr. 25, p. 65; E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 200. Asupra poruncii date tătarilor în același sens, vezi Chantal Lemercier-Quelquejay, *op. cit.*, p. 455.

[55] Vezi, mai nou, C. Rezachevici, *Privilegii de indigenat polon acordate locuitorilor din țările române*, în *RdI*, t. 28 (1975), nr. 7, p. 1097.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

pe Matei Basarab, el s-a abținut doar de la orice fel de implicare în desfășurarea conflictului — cu excepția unor măsuri defensive[56] —, ceea ce confirmă odată mai mult că, din perspectiva lui, raporturile cu cazacii nu puteau evolua decît într-un unic sens — cel antiotoman ; altminteri, ele rămîneau „înghețate" la nivelul declarațiilor de bune intenții reciproce...

De curînd, colegul Andrei Pippidi a atras atenția asupra unui alt izvor, care are darul să întregească datele despre concepția ce a prezidat politica răsăriteană a bătrînului domn muntean, în ultimii săi ani de viață. Este vorba de un crîmpei din dedicația către țarul Alexei Mihailovici, datată în 1656, din fruntea *Hresmologhion*-ului — „Cartea profeților" — lui Paisie Ligaridis : „Chiar Matei Basarab, cînd a auzit că marele împărat Alexie și-a condus el însuși oastea în luptă și că Zenovie, hatmanul cazacilor, i s-a închinat, și cînd a aflat de multele cetăți pe care le-a cucerit de la leși, a strigat : — Acum știu că asemenea isprăvi ale lui Alexie sînt inspirate de Dumnezeu însuși !"[57]. Este limpede că aici sînt amestecate fapte care s-au întîmplat după moartea lui Matei vodă (9/19 aprilie 1654) — coaliția ruso-cazacă a început să opereze contra Poloniei abia în vara aceluiași an[58] —, cu o reacție pe care o considerăm autentică și pe care domnul de la Tîrgoviște a putut s-o aibă, în chiar ajunul dispariției sale, la sosirea celor dintîi vești despre hotărîrea radei de la Pereiaslav, din 8 ianuarie 1654[59]. Această reacție se înscrie, de altfel, într-un larg curent de opinie, înregistrat și de un alt contemporan, Albrycht Stanislaw Radziwill. În septembrie 1654, acesta nota marea teamă din Lituania, cauzată de zvonul că oștile ruso-cazace, așa

---

[56] În mai 1651, în fruntea a 15 000 de oameni, își fixase tabăra la Cetatea de Floci, de unde urmărea mișcările tătarilor și, desigur, pe cele ale pașei de Silistra (*Călători străini*, V, p. 449 ; vezi și E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 208). Pentru poziția lui Vasile Lupu, vezi T. Gemil, *op. cit.*, p. 140.

[57] Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 86—87, care, la rîndul lui, s-a folosit de lucrarea lui Harry T. Hionides, *Paisius Ligarides*, New York, 1972, p. 96 („Zenovie" = Bogdan Hmelnițki).

[58] Vezi Истории Украинской ССР., vol. 3, p. 81—82.

[59] Totuși ne grăbim să remarcăm că există și mărturii cu totul contrare acestei interpretări. Paul de Alep, care în martie 1654 se găsea la curtea Țării Românești, a asistat la sosirea veștii că „țarul moscoviților îi trimite un sol cu mari daruri" lui Matei vodă. Acesta, însă, „a trimis îndată porunca să-l întoarcă din drum spunînd : «Să nu mă faceți să-l văd la față», căci într-adevăr el ura nespus de mult neamul cazacilor și al moscoviților". Pe de altă parte, conform aceluiași izvor, ca urmare a înfrîngerii lui Vasile Lupu și a lui Timuș Hmelnițki în anul precedent, „<Bogdan> Hmelnițki și cazacii nutreau o mare dușmănie față de Matei, domnul Țării Românești ; și cînd a trimis înapoi pe solul Moscovei, această ură a crescut și mai mult" (*Călători străini*, VI, p. 131). Într-adevăr, potrivit unui raport rusesc, solul Gavril Feodorovici Samarin, purtător al unei scrisori a țarului către Matei Basarab prin care îi aducea la cunoștință intrarea sub ascultarea sa a Ucrainei și îi cerea colaborarea contra Poloniei (Воссоединение.... III, nr. 233, p. 543—544 ; *Relațiile istorice...*, II, nr. 78, p. 241—244), a plecat din Moldova „în săptămîna mare, joi" — 23 martie 1654 — „...în țara Munteniei ; și cum a venit el, zice, la hotarul muntenesc, și că, zice, l-au întîmpinat mulți munteni, dar în țara Munteniei nu l-au primit și i-au poruncit să se întoarcă înapoi" (*Relațiile istorice*, II, nr. 82, p. 255). În schimb, exact în același moment părăsea Iașii în drum spre Moscova patriarhul Gavrilo Raici al sîrbilor (*ibidem*, p. 254), care sosise în Țara Românească, la invitația lui Matei Basarab, încă din toamna precedentă și a cărui prezență este atestată la Tîrgoviște atît la 6 decembrie 1653, cît și la 6 ianuarie 1654 (*Călători străini*, VI, p. 107 și 116). Această invitație din partea domnului muntean a avut un scop pur politic, el dorind să-l folosească pe înaltul ierarh sîrb drept mijlocitor al împăcării cu hatmanul Bogdan Hmelnițki. Inițial, cînd l-a chemat pe Gavrilo Raici, „voievodul nu știa că hatmanul, zaporojenii și toată Rusia Mică s-au supus Moscovei" ; ulterior, însă, așa cum declara mitropolitul Arsenie de Trebinje, în februarie 1654, la Putivli, cînd s-a aflat de această închinare, „a încetat și primejdia din partea lor" (St. Dimitrijević, *Odnošaja Pečskih patrijarha s Rusijom u XVII veku*, în „Glas srpske kraljevske Akademye", LVIII (1900), drugi razred, 37, p. 236). Pe de altă parte, merită semnalat și faptul că, după lupta de la Finta (17/27 mai 1653), același Matei Basarab ar fi dat poruncă oștilor sale pornite în urmărirea inamicilor înfrînți „de a nu atinge afară de teritoriul Munteniei pe nici un cazac, ci să se mărginească numai a-l urmări pe Lupu pînă la hotarele Poloniei și a căuta să-l prindă viu ori mort" (E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 236—237).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cum ar fi convenit țarul și Bogdan Hmelnițki, vor ataca mai întîi Brest Litovsk și Cracovia, cu obiectivul final ca, după ocuparea Poloniei, să elibereze Grecia de sub dominația otomană *(ac postea occupata Polonia Greciam a servitute Turcica liberare)* [60].

Pe de altă parte, în exegeza izvorului de mai sus trebuie să ținem seamă de faptul că Pantelimon Ligaridis a fost nu numai un inițiat în tainele politicii lui Matei Basarab, din poziția lui privilegiată de predicator al curții domnești pe care a deținut-o, ci și un apropiat colaborator al patriarhului Paisie al Ierusalimului. Legăturile dintre cei doi oameni ai Bisericii trebuie că s-au stabilit în vara anului 1648, cu prilejul trecerii prin Țara Românească spre Moscova a patriarhului. Ulterior, ele s-au consolidat cînd, în cursul anului 1650, acesta a poposit mai îndelung pe lîngă curtea din Tîrgoviște [61]. Așa se face că în anul următor, Paisie al Ierusalimului a plecat spre Orient însoțit atît de Arsenie Suhanov, emisarul secret al Moscovei, cît și de Ligaridis. Acesta din urmă, la 16 noiembrie 1651, la Ierusalim, a fost făcut călugăr ortodox, schimbîndu-și numele în Paisie și fiind plasat sub supravegherea spirituală a lui Suhanov, pentru ca apoi, la 14 septembrie 1652 să devină mitropolit de Gaza [62]. Raporturile strînse cu Paisie al Ierusalimului și cu Arsenie Suhanov ne obligă să-l socotim pe Ligaridis perfect familiarizat cu proiectul de ligă ortodoxă semnalat, inclusiv cu elementele legate de problema pretendentului Mihai Pătrașcu.

Ivirea nepotului lui Mihai Viteazul în orizontul politic al spațiului carpato-danubian la începutul anului 1654 a fost receptată în chip diferit de mediile oficiale din cele trei state. Gheorghe Rákóczy II, principele Transilvaniei, s-a grăbit să ceară, în pragul lunii februarie, informații asupra trecerii lui Mihai Pătrașcu la cazaci în Polonia, pe unde credea că aceasta s-a efectuat [63]. Totodată, el s-a adresat pentru explicații și curții imperiale habsburgice, iar la 2 aprilie 1654 împăratul Ferdinand III a dat instrucțiuni să i se răspundă că nu a avut și nu are nici un tratat cu cazacii, că Mihai Pătrașcu nu mai este în slujba sa și că tot ce știe despre el este că a plecat, cu îngăduința lui, la rudele din Țara Românească [64]. Pe de altă parte, solii lui Rákóczy l-au acuzat și la Poartă pe împăratul Ferdinand III că l-ar fi trimis pe Mihai Pătrașcu la cazaci ca să atace Transilvania. La 5 iulie 1654, din Constantinopol, rezidentul german Simon Reniger raporta că a fost nevoit, la rîndul lui, să dea o dezmințire, susținînd că pretendentul a părăsit Viena în urmă cu aproximativ doi ani și că de atunci împăratul nu mai vrea să audă și să știe nimic despre el [65]. Este bine de precizat numaidecît că „dezavuarea" lui Mihai Pătrașcu de către Habsburgi trebuie privită cu maximă circumspecție. El însuși, prin scrisoarea din 8 martie 1654, din Cehrin, nu făcea altceva decît să reia legăturile cu autoritățile imperiale [66], după o oarecare între-

---

[60] Albrycht Stanislaw Radziwill, *op. cit.*, IV, p. 318.

[61] La Tîrgoviște, la 24 aprilie și 9 mai 1650, cu ocazia primelor două controverse teologice susținute acolo de Arsenie Suhanov, patriarhul Paisie al Ierusalimului l-a invitat și pe „didascalul" Pantelimon Ligaridis să se pronunțe, în calitate de expert (Serghei Belokurov, *op. cit.*, p. 215—216 și 218 ; vezi și p. 222).

[62] Pentru viața și opera lui Ligaridis — după 1650 — am putut consulta următoarele lucrări : Émile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par de grecs au dixseptième siècle*, t. IV, Paris, 1896, p. 8—61 ; Cyril Mango, *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople*, Cambridge, Massachusetts, 1958, p. 12—17 ; Harry T. Hionides, *op. cit., passim*. Vezi și contribuția lui Al. Elian, citată de Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, București, 1980, p. 253—255.

[63] Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (Secolul al XVII-lea)*, București, 1983, nr. 140, p. 218—219. Același text a fost publicat anterior de Miron Korduba, în *Fontes Historiae Ukraino-Russicae (Ruthenicae)*, t. XII, Lvov, 1911, nr. 341, p. 286.

[64] Hurmuzaki, *Documente*, V, 1, nr. XXXI, p. 23.

[65] Miron Korduba, *op. cit.*, nr. 393, p. 324.

[66] Destinatarul scrisorii lui Mihai Pătrașcu nu era altul decît Wenzel Eusebius Fürst von Lobkowic, unul dintre cei mai de vază miniștri ai curții habsburgice, care, în calitate de „Presidente di guerra", deci consilier în problemele de război, a reținut mereu atenția ambasadorilor venețieni. Iată, de pildă, portretul politic pe care i-l făcea, la 25 februarie 1654, Girolamo Giustiniani : „...Hà gran parte nel Consiglio, più per ragion d'offitio, che di confidenza ò credito con Sua Maestà. È soggetto d'ingegno più tosto grande, che buono ; dissimulato ; ambitioso ; presume di se ; cerca d'ingannare ; applica al negotio, più per imbrogliarlo, che per ben dirigerlo ; si lascia gonffiar dall'adulatione, la spende, e la piglia" (J. Fiedler, *op. cit.*, I, p. 401 ; pentru același personaj, vezi și relațiile venețiene din 1558 și 1661, în *Ibidem*, II. Bd., Wien, 1867). Asupra politicii habsburgice în răsăritul Europei în

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

rupere, motivată doar de faptul că nu a avut la îndemînă nici o ocazie spre a putea comunica ştiri despre mişcările lui. Făgăduia totodată că, după ocuparea scaunului domnesc al Ţării Româneşti, va sluji necontenit cu credinţă nu numai pe împărat, ci şi pe ... papă ! Dacă ar fi existat anume veşti favorabile de la curtea imperială ce i-ar fi trebuit împărtăşite *(aliquorum bonorum novorum ex partibus illis)*, el solicita să-i fie transmise tocmai prin intermediul rezidentului german de la Constantinopol. Este de presupus, de asemenea, că faţă de hatmanul Bogdan Hmelniţki pretendentul muntean s-a prevalat şi de protecţia imperială. Aşa se explică, credem, în bună măsură onorurile cu care a fost primit la Cehrin *(nos omni debito honore excepit)*, precum şi faptul că i-a fost hărăzit ca loc de reşedinţă şi pentru întreţinere *(pro sustentatione nostra)* un tîrg de lîngă Nistru *(unam civitatem seu oppidum penes Boristhenem fluvium)* [67].

O neliniştе cel puţin tot atît de mare a produs prezenţa lui Mihai Pătraşcu la cazaci şi la curtea lui Gheorghe vodă Ştefan. Acesta putea fi sigur că are în Bogdan Hmelniţki un duşman implacabil, din pricina evenimentelor din 1653, în cursul cărora şi-a pierdut viaţa însuşi fiul hatmanului şi ginerele lui Vasile Lupu, Timuş Hmelniţki. Cu referire la atitudinea cazacilor faţă de Gheorghe Rákóczy II, al cărui ajutor a dus în principal la răsturnarea lui Vasile Lupu, într-un raport transilvănean din Tîrgovişte, cu data 30 august 1655, se va scrie : „...eu am aflat sigur că <ei> niciodată nu vor uita de moartea lui Timuş şi de pieirea cazacilor la Suceava şi la podul de lîngă Soroca, ci vor ţine <minte> ; Şmil are grijă de aceasta" [68]. Acelaşi gînd va fi stăruit necontenit şi în mintea lui Gheorghe Ştefan, care, în pofida somaţiei ţarului de a se alătura coaliţiei ruso-cazace, primită în martie 1654 [69], va prefera să-i ajute prin toate mijloacele — diplomatice şi chiar militare — pe polonі [70].

Prima reacţie cunoscută a lui Gheorghe vodă Ştefan în legătură cu Mihai Pătraşcu este din 9 aprilie 1654. El se ocupa mai întîi, în scrisoarea cu această dată trimisă din Iaşi în Polonia, lui Stanislav Potocki, de problema lui Vasile Lupu, care, aflat pe atunci în Crimeea, ar fi plănuit „să năvălească în ţările noastre cu hoarda". Domnul moldovean nu se temea însă prea mult, „avînd ligă bună cu domnul Munteniei şi cu principele Transilvaniei" (vestea despre stingerea din viaţă a lui Matei Basarab nu avusese cum să parvină deocamdată în Moldova !). Apoi, Gheorghe Ştefan adăuga : „Aici, pe lîngă Hmelniţki se află şi un nepot de fiu al lui Mihai, fost cîndva domn, care fugind printr-o învoială oarecare de la împăratul creştin, tinde, cu puterea ţarului Moscovei şi a lui Hmelniţki, la domnia Munteniei, ca la o domnie a sa de moştenire, şi toate acestea din pricina lui Vasile domnul" [71]. Mult mai interesantă este, însă, o altă scrisoare a lui Gheorghe Ştefan, din 2 octombrie 1654, alcătuită tot în Iaşi şi avînd acelaşi destinatar. Înainte de a-i examina conţinutul trebuie precizat că, între timp, Vasile Lupu fusese trimis de hanul Crimeii, Islam Ghirai III care-i era favorabil, la Constantinopol, unde sosise pe calea mării încă de la 10/20 iunie [72]. În scrisoarea pomenită, Gheorghe vodă Ştefan vorbeşte mai întîi de o înţelegere între Bogdan Hmelniţki şi noul domn al Ţării Româneşti, Constantin Şerban, în privinţa „nepotului de soră" al acestuia din urmă, „pe nume Mihai", mai înainte trăitor pe lîngă împăratul creştin, iar acum stabilit în preajma lui Hmelniţki, la Cehrin. Ei ar fi vrut s-o căsătorească pe

---

epocă, vezi monografia lui Walter Leitsch, *Moskau und die Politik des Kaiserhofes im XVII. Jahrhundert*, I Teil (1604—1654), Graz-Köln, 1960.

[67] Vezi mai sus nota 19.

[68] Lidia Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară ?*, Bucureşti, 1968, anexa nr. LXXVIII, p. 286 („Şmil" = Bogdan Hmelniţki ; mai departe acest volum va fi citat prescurtat : *Răscoala seimenilor*).

[69] Textul scrisorii ţarului către Gheorghe Ştefan, din 7 febr. 1654, Воссоединение..., III, nr. 234, p. 545—546. Solul rus traversase Nistrul încă înainte de 30 martie, iar la 15 aprilie domnul moldovean era în măsură să anunţe că a difuzat o copie a scrisorii în Polonia, iar originalul însuşi l-a trimis la Poartă (Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 150, p. 232 şi nr. 153, p. 236).

[70] Pentru un prim ajutor militar dat polonilor, vezi actele publicate recent de Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 154, p. 238, nr. 155, p. 239 şi nr. 157, p. 241. Ca urmare a denunţării de către Gheorghe Ştefan a alianţei ruso-cazace, solii cazaci la Poartă au fost întemniţaţi (Peter Bartl, *Der Kosakenstaat und das Osmanische Reich im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts*, în *SOF*, XXXIII, 1974, p. 176).

[71] Ilie Corfus, *op. cit.*, nr. 152, p. 234.

[72] E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 267.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Ruxanda, fiica lui Vasile Lupu și văduva lui Timuș Hmelnițki, cu Mihai Pătrașcu. Ulterior, solii lor la sultan ar fi trebuit să insiste pentru reinstalarea lui Vasile Lupu în scaunul Moldovei. Următoarea etapă a aceluiași plan ar fi constituit-o trecerea lui Vasile Lupu la cîrma Transilvaniei, cea a Moldovei urmînd să fie preluată de Mihai Pătrașcu. Bineînțeles, această a doua etapă a planului avea a se realiza împotriva voinței Porții. Însuși Gheorghe Ștefan se arăta sigur și sublinia, la capătul scrisorii de care ne ocupăm, că Mihai Pătrașcu, întocmai „ca odinioară Mihai, domnul Țării Românești", bunicul său, va pricinui o „grozavă răscoală" contra turcilor *(Owo zgoła, iako miegdys Michał Hospodar Multanski, wuy tego Michała, straszna rebellia Turczynowi, tak y ten teraz wszytkim nam grozic obiecuie).* Acesta era deci obiectivul final al planului, pe care Gheorghe Ștefan l-a putut reconstitui, printre altele, și datorită interceptării unei scrisori a lui Mihai Pătrașcu, redactate „lîngă Czerncow" (probabil Czernihów, Czernikovia) și adresate mamei lui, Doamna Ana [73].

În ce măsură erau oare justificate temerile lui Gheorghe vodă Ștefan al Moldovei? În primul rînd, este perfect adevărat că Mihai Pătrașcu era „nepot de soră" al noului domn al Țării Românești: Doamna Ana și Constantin vodă Șerban erau și unul și celălalt copii ai lui Radu vodă Șerban, deși ultimul dintr-o legătură nelegitimă [74]. Ținînd seamă de această înrudire, putem da crezare afirmațiilor despre un sprijin secret al lui Constantin Șerban pentru nepotul lui Mihai Viteazul, pe care le cunoaștem și dintr-un raport al rezidentului german la Poartă, S. Reniger, cu data 25 iunie 1654. Acesta se făcea, de fapt, ecoul spuselor solilor transilvăneni, care i s-au plîns de slăbirea alianței dintre Transilvania și Țara Românească după moartea lui Matei Basarab. Succesorul lui preferă să întrețină relații prietenești cu cazacii, „a trimis mereu bani, cai frumoși și alte lucruri trebuincioase" voievodului adăpostit la ei, adică lui Mihai Pătrașcu, deși știa prea bine că acesta se străduiește „cu ajutorul cazacilor" să cucerească Transilvania. Reniger consemnează apoi și el proiectul căsătoriei lui Mihai Pătrașcu cu „fiica lui Lupu", văduva lui Timuș Hmelnițki [75].

Nu par a fi fost lipsite de temei, pe de altă parte, nici temerile lui Gheorghe Ștefan cu privire la o atitudine favorabilă a lui Constantin vodă Șerban față de fostul domn moldovean, Vasile Lupu. Ni s-a păstrat o scrisoare a acestuia, întocmită curînd după sosirea la Constantinopol, mai exact la 20 iunie (st. v.) 1654, în care descrie fratelui său Gheorghe fost hatman, aflat în prizonierat, în puterea lui Gheorghe Rákóczy II, felul cum a fost întîmpinat de autoritățile otomane — marele vizir Mehmed paşa Derviș „foarte ne-au primit cu bine"! —, precum și contactele cu oamenii săi de la Poartă („...de la toți prietenii avem socotință"). Drept urmare, el se vădea optimist în privința obținerii eliberării lui Gheorghe Coci și îi recomanda ca numaidecît după aceea să treacă în Țara Românească: „Deci vină în Țara Muntenească, la dumnealui la Constantin vodă, că dumnealui *ni este ca un fiu.* Deci de-acolo vei veni cu oameni de-a dumisale aici în Țarigrad" (s. n.) [76]. Credem că o atît de timpurie legătură între Vasile Lupu și proaspătul domn al Țării Românești — Constantin Șerban fusese înălțat în scaunul domnesc de la Tîrgoviște cu nici măcar trei luni mai devreme! — a fost rezultatul, cel puțin în parte, al celui dintîi act politic al urmașului lui Matei Basarab. Este vorba de intervenția sa pentru salvarea vieților fraților Toma și Iordache Cantacuzino, foști „stîlpi" ai domniei lui Vasile Lupu — ultimul chiar l-a însoțit în prima fază a pribegiei, la cazaci, de unde s-a întors „de bună voia, ca un miel spré giungheré"! [77] —, prinși și închiși de Gheorghe vodă Ștefan în curțile sale de la Buciulești. Autorul real al acestui demers diplomatic, încununat de succes, a fost, însă, fratele din Țara

---

[73] Miron Korduba, *op. cit.*, nr. 403, p. 331—332. Pentru soarta faimei lui Mihai Viteazul este instructiv de confruntat această scrisoare domnească, cu un crîmpei dintr-o istorie a sultanilor otomani, alcătuită, după opinia lui N. Iorga, tot sub Gheorghe vodă Ștefan și, poate, chiar de Nicolae (Milescu): „În dzilele acestui Împărat <sultanul Mehmed III> au fostu Mihai Vodă cel vestitu, Domnul muntenescu, și au venit de-au luat Giurgevul, și au agiunsu pănă la Nicopolis, și au biruit pre Turci de tot, și atăta au supus putiarea lui Mehmetu, cătu toț dzicia că iaste conceniia Turcilor" (N. Iorga, *Încă două povestiri istorice românești*, în *Studii și documente*, IX, București, 1905, p. 203).

[74] N. Iorga, *Mama lui Constantin vodă Basarab*, în *CvL*, an. XXXV (1901), p. 810—812; vezi și N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 158.

[75] E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 269; Miron Korduba, *op. cit.*, nr. 389, p. 320.

[76] N. Iorga, *Scrisori de boieri — Scrisori de Domni*, ed. III, Vălenii de Munte, 1932, p. 262—263.

[77] Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Românească al Cantacuzinilor moldoveni, Constantin postelnicul. Aşa cum a precizat un interpolator al lui Ion Neculce, între noul domn al Ţării Româneşti şi Constantin Cantacuzino existau strînse legături de rudenie, bine cunoscute în epocă: „...acest Constantin Vodă era cumnat lui Constantin stolnicul <sic!> Cantacuzino" [78]. Într-adevăr, în vremea lui Matei Basarab, marele postelnic Constantin Cantacuzino se însurase cu o altă fiică a lui Radu vodă Şerban, Elina. Merită amintit în treacăt că în casa postelnicului a zăbovit, după întoarcerea în ţară, un răstimp de doi-trei ani — pînă în vara lui 1644 — Doamna Ana, mama lui Mihai Pătraşcu, care, deci, la rîndul ei, era cumnată a lui Constantin Cantacuzino [79]. Oricum, intervenţia lui Constantin vodă Şerban în favoarea Cantacuzinilor moldoveni oferă un temei în plus ideii că şi Mihai Pătraşcu s-a putut bucura de sprijinul aceluiaşi, tot din pricina înrudirii apropiate.

În sfîrşit, dispunem de cel puţin o mărturie asupra contactelor diplomatice directe dintre curtea de la Tîrgovişte şi cazaci în perioada imediat următoare începerii domniei lui Constantin Şerban. La 19 iulie 1654, Ivan Vihovski putea anunţa că la cazaci „...a venit solul domnului muntean Constantin, făgăduind credinţa ţării Munteneşti faţă de marele stăpînitor măria sa împărătească, şi a spus să-l primească şi că ar dori tot binele măriei sale împărăteşti şi s-ar uni cu binecredinciosul ţar creştin, dacă n-ar fi fost strîmtorat între tătari, turci, unguri şi moldoveni" [80]. Este mai mult ca sigur că acest sol muntean a fost unul dintre cei prin care se va fi stabilit legătura cu Mihai Pătraşcu.

Cum se ştie, după un moment de încordare, cauzat de aflarea veştilor despre încheierea alianţei dintre Ucraina şi Rusia, Poarta a consimţit să reia relaţiile cu Bogdan Hmelniţki, pe care l-a socotit în continuare ca vasal al ei. Dublul joc al hatmanului, aşa cum s-a observat cu drept cuvînt, nu a fost altceva decît expresia dorinţei de a dobîndi un statut de autonomie pentru Ucraina [81]. Dar, în aceste condiţii, cauza lui Mihai Pătraşcu rămînea total la discreţia acestei politici de „balans", în care priorităţile nu erau în chip evident cele ale cruciadei ortodoxe. Noi ştiri în legătură cu pretendentul muntean ne vor întîmpina de abia în vara anului 1655, după înăbuşirea teribilei răscoale a seimenilor din Ţara Românească. La 23 iulie, de pildă, un raport din Constantinopol al trimisului transilvănean pomenea de unele afirmaţii făcute în particular de un sol cazac la Poartă: „Vor vedea cei doi voievozi <Gheorghe Ştefan şi Constantin Şerban>, dacă va da Dumnezeu să obţină <Bogdan Hmelniţki> victorie asupra polonilor, că la reîntoarcere — precum au răspuns şi lotrilor <răzvrătiţii din Ţara Românească> [82], ceea ce a scris şi Măria Ta — vor pune în Moldova voievod pe Mihai, care ţine cu hatmanul, iar apoi vor găsi un voievod şi pentru Ţara Românească. Deşi au speranţă în privinţa lui Constantin că este cu ei, dar ce folos dacă nu este un bun voievod, nu este de loc straşnic, şi nici minte ageră n-are, şi multe altele" [83]. Vedem astfel că şi acum intervenţia cazacilor în ţările române era amînată în funcţie de obţinerea unui rezultat decisiv în confruntarea cu Polonia. Textul de mai sus, deşi confirmă existenţa relaţiilor dintre Hmelniţki şi vodă Constantin al Ţării Româneşti, vădeşte totodată supărarea primului din pricina distrugerii corpurilor de seimeni, care, aşa cum ni se spune ceva mai înainte, dacă

---

[78] Pentru întreg acest episod, vezi C. Rezachevici, *Un alt „cronicar" al lui Neculce confirmat de documente din veacul al XVII-lea şi cîteva relatări în legătură cu „istoriile" sale*, în *RdI*, t. 27 (1974), nr. 4, p. 567—584 (interpolaţia citată figurează în *ms. rom nr. 254* de la Biblioteca Academiei R. S. România). Pentru Dumitraşco „Uşurelul" sînt de adăugat şi datele documentare din actele pe care le-am publicat, împreună cu Dan Pleşia, încă din 1965 (*GB*, XXIV, nr. 11—12, anexele III, p. 1147, V şi VI, p. 1149—1150).

[79] Zapis din 25 iunie 1644 al Elenei, fiica lui Nicolae Pătraşcu şi „nepoata lui Mihai Voevod": „Deci, pînă ce am fost şezînd la o casă cu dumnealui unchiu-meu, pan Costandin Vel Postelnic, doi, trei ani, nu mi-au zis dumnealui nimic..." (N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 54).

[80] *Relaţiile istorice*, II, nr. 83, p. 257; vezi şi I. Nistor, *Contribuţiuni la relaţiunile dintre Moldova şi Ucraina în veacul al XVII-lea*, în *ARMSI*, s. III, t. XIII (1932—1933), nr. XXIII, p. 205.

[81] Chantal Lemercier-Quelquejay, *op. cit.*, p. 458—459; asupra legăturilor lui Bogdan Hmelniţki cu Poarta, vezi, în plus, şi studiile lui Jan Rypka, citate de Mihail Dan, *Ştiri privitoare la istoria ţărilor române în cronicile ucrainene*, în *SMIM*, II, 1957, p. 235, n. 5.

[82] Vezi L. Demény-Meşcova, *Relaţiile seimenilor cu cazacii lui Bogdan Hmelniţki în timpul răscoalei populare din 1655 în Ţara Românească*, în vol. *Studii privind relaţiile româno-ruse*, III, Bucureşti, 1963, p. 3—17.

[83] *Răscoala seimenilor*, anexa nr. LIV, p. 253.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ar fi ajuns pe mîna lui, „ar fi știut el să-i folosească". Constantin Șerban s-a dovedit deci nedestoinic deoarece nu s-a priceput doar „să-i țină în frîu" [84]!

Al doilea act din această perioadă în care este pomenit Mihai Pătrașcu este din 4 august 1655 și provine de la Ioan Boros, comandantul detașamentului transilvănean rămas în Țara Rmoânească pentru protecția lui Constantin vodă Șerban, după înăbușirea răscoalei seimenilor [85]. El răspundea din Tîrgoviște unei scrisori a stîpînului său, Gheorghe Rákóczy II, comentînd știrile tot mai insistente, care începuseră să circule și la curtea domnească munteană de „o săptămînă și jumătate", despre o iminentă campanie a cazacilor în spațiul carpato-danubian. Un sol muntean, „Stroie" — probabil marele logofăt Stroe Leurdeanu —, tocmai se întorsese de la Gheorghe vodă Ștefan, unde fusese primit cu cuvinte aspre: „Pe tine te-a trimis la mine în solie voievodul Constantin, aceasta este oare buna înțelegere între mine și voievodul Constantin, că acum <nu demult> am încheiat o bună înțelegere și am jurat, <iar> pe de altă parte din pricina uneltirilor lui Constantin vodă, Mihai vine asupra mea cu cazacii să mă alunge din țara mea?" Ioan Boros se arăta temător de o eventuală acomodare a lui Mihai Pătrașcu, după dobîndirea tronului Moldovei, cu Poarta: „...mă îngrijorează ... că <vor>să aducă în Moldova ca voievod pe Mihai, pentru că turcul face totul pentru bani (numai să-i fie <Mihai> cu credință). Astfel, dacă voievodul Mihai ar deveni voievodul Moldovei, <aceasta> ar aduce în viitor pagube Cameniței și nu ar fi nici spre binele Transilvaniei. Aici însă acest lucru zău că nu se ține ca o taină, ba se mai spune că la Rașkov sînt în tabără 10 000 de cazaci" [86]. Prin urmare, constatăm încă odată că așezarea lui Mihai Pătrașcu în vecinătatea hotarelor Transilvaniei, fie și cu acordul ulterior al Porții — după părerea noastră, foarte improbabil! —, ar fi atras după sine inevitabil mari primejdii pentru stabilitatea politică a principatului dinlăuntrul arcului carpatic. Aceasta era, de fapt, concepția curții familiei Rákóczy despre programul politic al nepotului lui Mihai Viteazul, din care nu putea lipsi în nici un caz Transilvania!

Temerile lui Gheorghe Rákóczy II erau alimentate de altminteri și de Gheorghe vodă Ștefan, care, nemijlocit amenințat de cazaci și de pretendentul muntean, ținea să-și asigure, din spate, un sprijin statornic și eficient. Ni s-a păstrat o scrisoare a lui, deosebit de interesantă, redactată la Iași în 10 august 1655 și adresată tocmai principelui transilvănean, care dovedește și că, în plus, domnul Moldovei nu era deloc străin de proiectul de cruciadă făurit de patriarhul Paisie al Ierusalimului. Vodă Gheorghe Ștefan își începea mesajul cu știrea că a sosit la el o solie a hatmanului Bogdan Hmelnițki, care, însă, nu i-a adus „decît numai urări de bine" și a declarat că se îndreaptă spre Țara Românească. Și domnul moldovean se întreba neliniștit: „Oare de ce se grăbesc la Măria Sa <=Constantin>, ce misiune specială au, căci știm că nu merg acolo numai cu misiunea cu care au venit aici. Să ne creadă Măria Ta că ei vin într-o altă chestiune, căci este cu ei și acel călugăr umblat și isteț, despre care am scris în zilele trecute Măriei Tale că a venit în solie la Voievozii ruși și la hatmanul căzăcesc de la suedezi și că împreună cu voievodul Mihai a umblat în corturile demnitarilor ruși. Acest călugăr mai este numit și arhimandrit și în aceste țări nu există un om mai isteț și mai priceput și acesta a făcut să se încaiere aceste țări. Precum am mai scris Măriei Tale că de la țarul moscovit a plecat la patriarhul din Ierusalim, de acolo la greci și la Poartă, iar de acolo la sîrbi și bosnieci. Umblînd și în Suedia, de acolo a venit la cazaci. Am aflat cu siguranță că vrea să ducă pe toți creștinii la o înțelegere. Iată că acuma pleacă de aici în Țara Românească, iar de acolo la Poartă. Acesta are o misiune foarte mare, dar ne miră ce înțelegeri poate să aibă cu voievodul Constantin, și însuși voievodul Constantin ce ar putea să facă spre binele acestor țări. Să ne creadă Măria Ta că umblă într-o chestiune rea" [87]. Altfel spus, arhimandritul Daniil, de bună seamă un rus — el a

[84] *Ibidem*. Pentru solul cazac, sosit la Constantinopol la începutul lunii iunie 1655 și care l-a vizitat pe Vasile Lupu în închisoarea celor Șapte Turnuri, vezi E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 288.

[85] Avea și însărcinarea să-l supravegheze pe Constantin Șerban. A sfîrșit prin a fi otrăvit de boieri, în primăvara anului următor (Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608—1665)*, București, 1965, p. 185).

[86] *Răscoala seimenilor*, anexa nr. LXII, p. 260. Asupra amenințării deschise a lui Hmelnițki cu o năvală în Moldova, în momentul cînd se apropiase de Camenița, în Podolia, vezi E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 285—286. Ea s-a produs, deci, în iulie 1655.

[87] *Răscoala seimenilor*, anexa nr. LXVI, p. 269. Este vorba de egumenul Daniil, care în mai 1654 se găsea într-adevăr la Constantinopol, iar apoi, în septembrie, se îndrepta spre Suedia (L. V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 58; identificarea ne-a fost sugerată de A. Pippidi).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

plecat inițial „de la țarul moscovit" ! —, nu putea unelti cu Constantin vodă Șerban decît împotriva cîrmuitorilor din Moldova și Transilvania...

În continuarea scrisorii sale, Gheorghe Ștefan adăuga, în altă ordine de idei, că : „Am aflat unde umblă și mintea voievodului Constantin, care, fiind în înțelegere cu acel voievod Mihai, ține la el". Un spion al lui, venit și el împreună cu solia amintită, ar fi auzit pe membrii acesteia spunînd : „cazacii nu au nici un plan față de țara noastră <Moldova> ...ci scopul lor este ca după ce vor reuși să învingă pe poloni, înțelegîndu-se și cu nemții, să-l aducă în principatul Trasilvaniei pe voievodul Mihai". Era deci fluturată în fața ochilor lui Rákóczy amenințarea cleștelui habsburgo-cazac, de care acesta, cum am văzut, era de altminteri deplin conștient [88].

Alte amănunte despre solia cazacă sosită la Tîrgoviște se pot desprinde din raportul lui Ioan Boros, cu data 21 august 1655. Solul principal ar fi cerut domnului muntean să dea însoțitori arhimandritului nenumit — „preotului lui Smil" —, care să meargă cu el „pînă dincolo de Dunăre, ca să poată să se ducă la Constantinopol la patriarh, condus de un grec isteț și împreună cu acesta". Acest grec, observă Ioan Boros, „are de două ori atîta experiență" ca arhimandritul. Ei, așa cum îi spusese omul voievodului Gheorghe Ștefan, care îi condusese pînă la Tîrgoviște, împreună „au umblat în taină atît în Bosnia, <cît> și în toată Turcia, în <țara> bulgarilor și a sîrbilor, <invitînd populația> să depună jurămînt de credință față de hatmanul cazacilor și țarul muscălesc" [89]. Foarte interesantă este precizarea din aceeași scrisoare asupra semnelor de mare respect pe care le arăta la curte față de grec Constantin Cantacuzino : „.... am văzut și azi că postelnicul Constantin ținea mîna grecului, îi sărută mîna și mi l-a recomandat ce om bun de omenie și de minte ascuțită este el" [90]. Cu alt prilej, la 30 august, într-un *post-scriptum*, Ioan Boros va mai adăuga în legătură cu același episod : „Eu am fost de față cînd s-a dat răspunsul <solici> cazacilor, dar au fost primiți și sloboziți cu un răspuns foarte neînsemnat. La toate <au fost de față> marele voinic <Gheorghe Băleanu>, marele comis <Radu Mihalcea Cîndescu> și iarăși Barbu <marele clucer Barbu Poenaru>, boieri de țară, iar ceilalți toți greci. Am observat că atît unii, cît și alții, chiar și voievodul, nu s-au arătat cu voie rea față de greci și de popă. Ce au hotărît în taină eu nu pot ști, căci nu o dată și nu de două ori am văzut că au fost la ei grecii de aici" [91]. Asemenea mărturii sînt de natură să ne întărească în convingerea că vodă Constantin Șerban a fost într-adevăr implicat în proiectul de cruciadă ortodoxă greco-moscovit, ale cărui baze fuseseră puse în 1648—1649 de Paisie al Ierusalimului și de care își legase speranțele, în ultimă instanță, Matei Basarab. Acest proiect avea în vedere, cum era și firesc, o ridicare a populațiilor creștine din Balcani contra stăpînirii otomane, care trebuia să coincidă cu ofensiva ruso-cazacă de la miazănoapte.

Turcii înșiși, după ce au ajuns în posesia unor repetate confirmări asupra existenței proiectului [92], au trecut la unele măsuri, dintre care una ne interesează aici cu precădere. La

---

[88] *Ibidem*. Rezidentul imperial la Constantinopol, Simon Reniger, evocînd într-un raport al său relațiile încordate dintre Constantin Șerban și Gheorghe Rákóczy II în ajunul izbucnirii răscoalei seimenilor, includea printre motive „...și bănuiala că domnul Munteniei e învoit cu planul împăratului de a-l ajuta pe Pătrașcu, odrasla din viță de voievozi, să cucerească cu ajutorul cazacilor Ardealul" (E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 278).

[89] *Răscoala seimenilor*, anexa nr. LXXII, p. 276—277. Acest izvor a fost comentat anterior de Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 210.

[90] *Răscoala seimenilor*, p. 278.

[91] *Ibidem*, anexa nr. LXXVIII, p. 287.

[92] De pildă, la 24 mai 1655, un sol polon la Poartă preda marelui vizir o scrisoare, în care cererea de ajutor din partea turcilor era astfel justificată : „Marele Duce de Moscova a devenit prin cîteva victorii mici atît de îngîmfat și presumptios, încît a declarat în auzul tuturora, că vrea să scape pe toți grecii de sub jugul turcesc și să reînființeze împărăția bizantină ; în vederea acestui scop a și trimis în Turcia mulți preoți și călugări greceși <=ortodocși> ca misionari, ca să răzvrătească pe greci <= neamurile ortodoxe> și să stîrnească o răscoală generală, care va trebui să izbucnească în momentul, cînd oștirile moscovite se vor apropia de hotarele Turciei, ceea ce e cu atît mai ușor și mai probabil, cu cît cazacii le vor lăsa moscoviților deschis drumul spre Nistru" (E. de Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 287). La 6 ianuarie 1658, în ambianța curții regale polone se înregistrau următoarele : „Nous avons des avis de Constantinople, que le Turc a chargé le khan de toutes les affaires du septentrion, et s'est mis en tête que son empire ne pouvait être détruit que par la monarchie de Moscovie, à cause de l'amitié que les Grecs de ses États ont pour

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

31 martie 1657 a fost spînzurat, la Constantinopol, în mijlocul orașului, patriarhul ecumenic Partenie III, acuzat că întreține tainice legături cu țarul Rusiei. Sursele europene susțin că aceste raporturi, care i-au cauzat căderea, ar fi fost mijlocite de domnii români, Constantin Șerban și Gheorghe Ștefan, ceea ce ar fi sporit nemulțumirea Porții contra lor[93]. Mult mai nuanțat este, în schimb, un izvor otoman, cronica lui Mustafa Naima, care pomenește doar de implicarea domnului Țării Românești. Turcii ar fi surprins o scrisoare a patriarhului către Constantin vodă Șerban, „îndemnîndu-l la tulburări și dezordine". În scrisoare s-ar fi spus: „A rămas puțin pînă la terminarea musulmanismului. Strigătul pentru credința creștină va cuprinde, iarăși, lumea. Potrivit cu aceasta, să vă pregătiți, căci, în curînd, toate ținuturile *(vilâyet)* vor trebui să încapă în mîinile creștinilor, și purtătorii de cruci și posesorii de clopote <creștinii> trebuie să fie stăpînii tuturor țărilor ...Dumnezeu cel preaînalt să ne ajute!"[94]. Cronica lui Naima coroborează așadar celelalte informații despre adeziunea lui Constantin Șerban și a curții lui, în cadrul căreia un rol politic proeminent l-a jucat Constantin Cantacuzino, la proiectul discutat

Mihai Pătrașcu, care ar fi trebuit să fie cel dintîi beneficiar al punerii în practică a acestui proiect, s-a stins brusc din viață în septembrie 1655[95]. Multă vreme atribuită ciumei, această

---

le czar, en lesquels sont en bien plus grand nombre que les Turcs dans les provinces de l'Europe" *(Lettres de Pierre des Noyers, secrétaire de la reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague*, Berlin, 1859, nr. CXXXVI, p. 371).

[93] Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, 1, nr. CCCLV, p. 243—244; Idem, *Fragmente*, III, p. 290—291; vezi și Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 211, n. 347.

[94] M. Guboglu, *op. cit.*, p. 720—721; *Cronici turcești*, III, p. 109—110 (A. Pippidi, *op. cit.*, loc cit., deși a folosit sursa otomană, nu a remarcat diferența față de relatările europene). Cînd analizăm cauzele acestei reacții violente a Porții trebuie să avem în vedere și alte repere. Astfel, la 26 iunie 1656 flota otomană a suferit în Dardanele o foarte gravă înfrîngere din partea celei venețiene. Pe de altă parte, la începutul lunii ianuarie 1657 împăratul Ferdinand III a inițiat o mediere a păcii între poloni și cazaci, trimițîndu-l cu acest scop în solie la hatmanul Bogdan Hmelnițki pe clericul de origine bulgară Petăr Parcevici (Hurmuzaki, *Documente*, V, 1, nr. XLIX și L, p. 37—38; reconstituirea acestei misiuni, la Ivan Duicev, *Petăr Parcevici și încercările de eliberare ale popoarelor balcanice de sub stăpînirea turcească*, în vol. *Relații româno-bulgare de-a lungul veacurilor (sec. XII—XIX)*, I, București, 1971, p. 167—176). În ajunul plecării din Viena, arhiepiscopul de Marcianopol a fost rugat de ambasadorul venețian Battista Nani „di far cader proposito col Cheminiski e con gl'altri delle presenti debolezze e confusioni di Turchi, de progressi dell'armi di V. S., dell'opportunità di coglier vantaggi et arrichirsi di spoglie e di preda, animandoli al corso et all'infestationi del mare, dove non possono più trovar resistenza; et se qualche accordo con la Polonia gli riuscisse, gl'ho rimostrato, non poter haversi da Cosacchi, natione tracca ma inquieta, per la pace cautione migliore, che altrove impiegarli ne ciò con utile potersi pratticare altrimenti, che con metterli alle mani con Turchi... L'arcivescouo m'ha promesso di fare ogni cosa, mostrando si molto inferuorato et ardente" (Miron Korduba, *op. cit.*, nr. 518, p. 433—434; acest act nu a fost cunoscut de Ivan Duicev, care astfel a fost nevoit să presupună doar că Parcevici va fi acționat, în cursul misiunii lui, și pentru „eliberarea popoarelor asuprite și dependente" de Imperiul otoman — p. 176). Așadar, diplomația venețiană a încercat din nou, ca și cîțiva ani mai devreme, la începutul mișcării lui Bogdan Hmelnițki, să dirijeze forțele cazacilor împotriva Porții. Or, o asemenea eventualitate nu trebuie că a scăpat din vedere autorităților otomane, care au avut cunoștință și de tratativele de pace polono-rusești, atribuite tot medierii habsburgice (E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 290), încheiate prin acordul de la Vilno (24 octombrie 1656). După aprecierea lui Battista Nani, consemnată la 7 ianuarie 1658, politica împăratului habsburg față de țarul rus a izvorît din teama „che creschi troppo quel Prencipe, e s'accosti à suoi Stati. Mà in uece di spingerlo contra i Turchi, come hò sollecitato in tante uolte, non si studia, che à debilitarlo, à conciliarlo con la Polonia, e concitarlo contro i Suedesi" (J. Fiedler, *op. cit.*, II, p. 23).

[95] Știrea a sosit la Poartă în octombrie 1655 (E. de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p 286); totuși, pe la 22 octombrie, ea încă nu parvenise în Transilvania, cînd, în instrucțiunile pentru solul trimis de acolo în Polonia, Mihai Pătrașcu este indicat ca fiind în viață: cazacii „... îl țineau pregătit, ba chiar îl purtau cu ei, pe Mihai vodă", în scopul înlăturării lui Gheorghe Ștefan din scaunul Moldovei și, de aceea, principele transilvănean se scuza față de poloni că nu le poate expedia ajutoarele cerute *(Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, XXIII, nr. CXLVI, p. 244; vezi și E. Pavlesco, *op. cit.*, p. 73—74).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

dispariţie timpurie pare a fi avut alt motiv. O piatră de mormînt cu inscripţie deteriorată, descoperită la mănăstirea Comana, de lîngă Bucureşti, în 1971—1972, atestă că el, „tînăr încă", a fost „tăiat de moldoveani" [96]. În interpretarea acestei mărturii trebuie să ţinem seamă de zvonurile despre o apropiată acţiune a cazacilor în spaţiul românesc, care au circulat intens atît la răsărit, cît şi la miazăzi de Carpaţi începînd cu luna iulie 1655. Aceleaşi zvonuri, răspîndite de astă dată din Polonia, erau înregistrate şi la curtea imperială habsburgică de ambasadorul veneţian Battista Nani. „Già due settimane portai" — scria el la 18 septembrie dogelui — „...le voci che correvano di Polonia che potesse cioè il Cheminiski <Hmelniţki> aplicarsi all' Imprese di Valacchia et di Moldavia per nome del Moscovita" [97]. Nu este deci deloc exclus ca, la înapoierea soliei căzăceşti de la Tîrgovişte, a cărei prezenţă aici îl alarmase atît pe Gheorghe Ştefan, Mihai Pătraşcu să-şi fi încercat norocul cu armele, trecînd hotarul Moldovei. Domnul de la Iaşi era, însă, cum am văzut, prevenit de posibilitatea unui atac de la răsărit şi, desigur, îşi luase măsurile adecvate de apărare. Pare aşadar probabil ca pretendentul muntean să-şi fi găsit sfîrşitul în cursul unei lupte nefericite cu oştile lui Gheorghe vodă Ştefan. El a fost urmărit pînă la capăt de faima bunicului său, al cărui model a vrut, dincolo de orice îndoială, să-l imite. Veneţianul Battista Nani, în chiar scrisoarea mai sus menţionată, sublinia că unul din pretendenţii care aveau să vină cu sprijin de la cazaci era „...Michiele discendente da altro di questo nome medesimo famoso Prencipe dell'istessa Provincia" (Ţara Românească) [98].

[96] Sergiu Iosipescu, *Note istorice asupra fortificaţiei de la Comana*, în „Ilfov — File de istorie", Bucureşti, 1978, p. 201—203.

[97] Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1, Bucureşti, 1897, nr. CXVII, p. 66—67. Pentru operaţiunile militare întreprinse de cazaci în vara anului 1655, vezi История Украинской ССР 3, p. 83—84.

[98] Vezi nota precedentă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

UN EPISOD DIN „RECUPERAREA" BIZANȚULUI : PRIMA „OPERĂ" A SPĂTARULUI NICOLAE „MILESCU" *

DE

ȘTEFAN S. GOROVEI

Un capitol întreg din cartea pe care N. Iorga a publicat-o acum o jumătate de veac, *Byzance après Byzance*, s-ar fi putut intitula astfel : *„Recuperarea" Bizanțului*. Dacă prăbușirea Cetății împărătești — *Urbs imperatoria*, cum îi va spune eroul principal al rîndurilor care urmează, Nicolae spătarul („Milescu") [1] — nu a avut ecouri prea adînci în rîndurile cărturarilor români [2] (datorită, desigur, frămîntărilor religioase provocate de unirea bisericilor în conciliul de la Ferrara—Florența), tot așa au trecut, cu ecouri slabe, prin preocupările acelorași cărturari, vechile legături româno-bizantine din secolele XIV—XV. Nici o atenție nu s-a dat, în Moldova, documentelor care se mai păstrau — unul doar, tradus în slavă, s-a păstrat ca model de formular [3] ! — cronicarii au omis cu totul, din povestirile lor, capitolul acesta iar din pomelnice au dispărut pînă și numele mitropoliților greci (și uniți) care au ocupat scaunul mitropolitan în perioada 1415—1453. Absența relațiilor cu Patriarhia de Constantinopol — de la o vreme, devenită succesoarea însăși a Bizanțului imperial — timp de aproape un veac dăduse Bisericii moldovene un statut de necontestată autonomie [4]. „Bizanțul acesta, refugiat în cartierul Patriarhiei și în ceea ce va constitui mai tîrziu Fanarul" [5], avînd în frunte șefi a căror putere era practic nulă și a căror succesiune și cronologie din primele decenii de după 1453 nu a putut fi, nici pînă azi, stabilită cu exactitate [6], nu putea să exercite nici o atracție și nici să influențeze căutarea și actualizarea vechilor legături care existaseră pînă în mai 1453 ; patriarhii ecumenici din acest prim „veac de sfioasă izolare de teama prigonirilor" [7] — și unuia dintre ei, Ioachim I, i se va interzice, în primii ani ai domniei lui Bogdan III (pe la 1505—1506), pînă și intrarea în Moldova [8] ! — nu au avut cum

---

* Într-o formă mai restrînsă, rezultatele acestei cercetări au fost prezentate, la 30 martie 1984, într-o ședință publică de comunicări la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" din Iași. Unele din sugestiile oferite în cadrul discuțiilor au fost încorporate în textul de față (cf. n. 91 și 157).

[1] I. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu (1636—1708)*, în *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, 1925, Première partie, p. 41. Aici și de acum înainte, patronimul *Milescu* va fi marcat pentru a se sublinia că nu a aparținut spătarului, care nu l-a folosit niciodată — cf. Ștefan S. Gorovei, *Nicolae (Milescu) Spătarul. Contribuții biografice*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 179—182.

[2] Alexandru Elian, *Postfață* la : Steven Runciman, *Căderea Constantinopolului 1453*, București, 1971, p. 269 ; v. și P. Ș. Năsturel, *Urmările căderii Țarigradului pentru Biserica românească*, în *MO*, 1—2/XI, 1959, p. 45—73.

[3] Cf. *infra*, n. 125.

[4] Cf. Liviu Stan, *Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei*, în *MMS*, 3—4/XXXVI, 1960, p. 170—214 (utilizabil numai cu *maximă* prudență) ; Marcel Ciucur, *Autonomie și autocefalie în Biserica Ortodoxă Română*, în *MMS*, 3—4/L, 1974, p. 216—228. V. și Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1980.

[5] N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, 1972, p. 133.

[6] V. Laurent, *Les premiers patriarches de Constantinople sous domination turque (1454—1476)*, în *REB*, 26, 1968, p. 229—263.

[7] N. Iorga, *op. cit.*, p. 133.

[8] N. M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului și Țările Române în veacul XVI*, București, 1914, p. 11—12 ; Ioan Ivan, *Patriarhi ortodocși în Moldova*, în *MMS*, 9—12/LI, 1975, p. 670—671. Vizita patriarhului Pahomie I în Moldova, pe la 1512—1513 (*ibidem*, p. 672),

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

să atingă statutul de independenţă al Bisericii acestui principat, rămas acelaşi şi după reluarea relaţiilor cu Patriarhia Ecumenică, spre mijlocul veacului XVI [9].

Statutul acesta al Mitropoliei Moldovei se vede clar definit în cîteva texte de epocă, a căror reamintire nu poate fi inutilă. Astfel, la 1599, mitropolitul Gheorghe III Movilă — pentru care fratele său, Ieremia vodă, tocmai ceruse (şi fusese chiar în pragul unei rezolvări în sens pozitiv !) ridicarea mitropoliei la rang de patriarhie [10] — afirma cu dosebită mîndrie că el „nu recunoaşte ca superior pe patriarhul din Constantinopol şi nici pe alt patriarh din Orient" [11]. Peste mai puţin de două decenii, probabil în 1617, sultanul însuşi trimitea domnului Moldovei o poruncă pentru păzirea tradiţiei care nu îngăduia nici un amestec extern în afacerile ecleziastice ale principatului : „Şi chiar dacă supărările sînt produse de amestecul patriarhiei greceşti, să nu îngădui nimănui ca, de acum înainte, să se facă ceva contrar tradiţiei, căci nici aceştia [de la patriarhia greacească] nu se amestecă din vremuri vechi [în problemele Bisericii din Moldova]" [12].

Cota cea mai înaltă a prestigiului Mitropoliei Moldovei va fi atinsă în vremea lui Vasile vodă Lupu [13], care îşi va asuma *„un rol pe care pînă atunci nu-l mai îndrăznise vreun domn român"* [14] : este vremea cînd mitropolitul Varlaam va figura chiar printre cei propuşi, în 1639, pentru scaunul de patriarh ecumenic [15] şi cînd pînă şi un patriarh de Ierusalim se va alege şi sfinţi la Iaşi [16]. Iar cînd, către sfîrşitul acestei strălucite domnii, la Tîrgovişte se va imprima *Îndreptarea legii* (Pravila cea mare), tălmăcitorul şi alcătuitorul ei, Daniil Panoneanul, va consemna lapidar, în aceste cuvinte asupra cărora voi reveni mai încolo, situaţia de atunci a Bisericii Moldovei : „Află-se scris în pravila a lui Mathei Vlastari cum şi Moldovlahia au fost supusă ohrideanilor ; iară acum nice ohrideanilor se pleacă, nice ţarigrădeanului, şi nu ştim de unde au luat această puteare" [17].

Cea mai completă şi mai autorizată definire a statutului de care se bucura Biserica Moldovei aparţine lui Dimitrie Cantemir : „mitropolitul Moldovei are în Biserica Răsăritului un anumit rang pe care alţii nu-l au. Într-adevăr, cu toate că primeşte binecuvîntarea de la patriarhul Constantinopolului, totuşi nici nu poate fi ales de acesta, nici scos din scaun, nici nu este obligat, ca toţi ceilalţi mitropoliţi, să aştepte cea ce se numeşte Ψῆφος [aprobarea] Marii Biserici constantinopolitane" ; alegerea mitropolitului era doar anunţată, în scris,

---

nu mi se pare sigură — e mai degrabă o înţelegere confuză a izvoarelor. Cf. şi *FHDR*, IV, p. 547.

[9] Aceste relaţii s-au reluat în urma scandalului provocat de pretenţiile arhiepiscopului Prohor al Ohridei — cf. Mihai Maxim, *Les relations des Pays Roumains avec l'Archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*, în *RESEE*, 4/XIX, 1981, p. 653—671. Îmi propun să revin asupra acestui subiect într-un studiu viitor.

[10] Scrisorile lui Meletie Pigas, publicate de A. Papadopoulos-Kerameus în Hurmuzaki, *Documente*, XIII, p. 350—352 (traducerile în volumul editat de G. Murnu şi C. Litzica, *Scrieri şi documente greceşti privitoare la istoria românilor din anii 1592—1837*, Bucureşti, 1914, p. 319—321) ; Dimitrie G. Ionescu, *Relaţiile Ţărilor Române cu Patriarhia de Alexandria*, Bucureşti, 1935, p. 4—6 ; N. I. Şerbănescu, *Legăturile patriarhului Meletie Pigas cu Ţările Române*, în *BOR*, 7—9/LXIV, 1946, p. 367—369 ; Ioan V. Dură, *Mitropolitul Gheorghe Movilă*, în *BOR*, 1—2/LXXXIX, 1971, p. 187—203 ; Nestor Vornicescu, *Realităţi şi posibilităţi ecleziastice la valahi în vremea lui Mihai Viteazul*, în *BOR*, 5—6/XCIII, 1975, p. 673—674 ; idem, *Încercări, posibilităţi şi propuneri în vederea înfiinţării patriarhatului înainte de 1925*, în *BOR*, 11—12/XCIII, 1975, p. 1345 ; N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, I, ed. II, Bucureşti, 1929, p. 238—239 ; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 457—458 şi 598. V. şi Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în Ţările Române în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 189—190.

[11] Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 546—547 ; *Călători străini despre Ţările Române*, IV, Bucureşti, 1972, p. 37.

[12] Tahsin Gemil, *Relaţiile Ţărilor Române cu Poarta otomană în documente turceşti, 1601—1712*, Bucureşti, 1984, p. 178.

[13] Cf. N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraţilor de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopole şi a Bisericii Ortodoxe*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVI, nr. 8, 1913.

[14] *Ibidem*, p. 217 (11).

[15] D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, Bucureşti, 1939, p. 229—236 ; Augustin Z. N. Pop, *Viaţa mitropolitului Varlaam al Moldovei*, în *MMS*, 10—12/XXXIII, 1957, p. 761—762.

[16] N. Iorga, *op. cit.*, p. 229 (23).

[17] *Îndreptarea legii*, Bucureşti, 1962, p. 365.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

patriarhului ecumenic, rugat „să întărească cu binecuvîntarea lui pe cel nou uns în această slujbă, lucru pe care patriarhul nu-l poate refuza în nici un fel, ci trebuie să îndeplinească întru totul dorinţa domnitorului. Apoi, el este cu totul scutit de acea dare ce se plăteşte sub titlu de contribuţie [...] de către toţi mitropoliţii şi nu e obligat prin nici o lege să întrebe pe patriarh despre ceea ce trebuie să se facă sau s-a făcut în Biserica moldovenească..." [18].

Acestui statut i se vor aduce atingeri din partea Patriarhiei Ecumenice începînd, se pare, cu a doua jumătate a secolului XVII, cînd, pentru a obţine depunerea mitropolitului Dosoftei, „constantinopolitanul Dumitraşcu Cantacuzino, care nu cunoştea drepturile acestei Biserici, de o seamă cu patriarhiile, recurse la autoritatea Constantinopolului" [19]. Se deschidea, astfel, calea pentru un amestec nemaivăzut pînă atunci şi care tindea să meargă foarte departe. Atît de departe, încît patriarhul ecumenic Atanasie îşi va îngădui să trimită, la 28 noiembrie 1709, o aspră scrisoare mitropolitului Ghedeon al Moldovei, mustrîndu-l „pentru necuviinţa ce ai îndrăznit, căci, avînd a fi înaintat şi strămutat la această preasfinţită Mitropolie a Moldovei, nu te-ai gîndit, nici ai socotit de cuviinţă de loc să ceri voie de aici, de la Marea Biserică a lui Hristos, care e în seama noastră şi dezlegarea noastră patriarhicească, aşa cum a fost obiceiul" [20]. „Obiceiul" era, însă, bineînţeles, *exact contrariul*, aşa cum avea să-l consemneze, cîţiva ani mai tîrziu, în cuvintele reproduse deja, Dimitrie Cantemir, care a cunoscut, desigur, acest conflict aplanat prin intervenţia lui Nicolae vodă Mavrocordat [21].

Peste aproape opt decenii, situaţia se va repeta, Patriarhia Ecumenică refuzînd să recunoască pe Leon Gheuca, ales (28 februarie 1786) în fruntea Mitropoliei Moldovei. Faţă de această neaşteptată opoziţie, boierii au adresat sultanului Abdul Hamid un *arz* (25 martie 1786), arătînd că alegerea se făcuse „după obiceiurile pămîntului nostru, care din început s-au urmat şi s-au păzit, ca să se aleagă de domnul ţării şi să se aşeze mitropolit acela pe care pămîntul [= ţara] l-ar voi şi l-ar cere" ; alegerea căzînd asupra cărturarului episcop de Roman Leon Gheuca [22] (urmaş de vechi boieri moldoveni), „au aşezat prin alegere pe acesta mitropolit al nostru, trimeţîndu-să de către Măria Sa înştiinţare şi la patriarhul, de alegere şi aşezare ce s-au făcut după a pămîntului obştească cerire şi rugăciune, ca să fie cunoscut şi la Patrierşie după lege şi după veachiul obiceaiu cea după pravilă cuviincioasă alegere şi aşezare acestui nou arhiereu al nostru". Dar, în locul aşteptatei cărţi patriarhale de întărire şi binecuvîntare, Alexandru vodă Mavrocordat a primit alt răspuns : „Patriarşiia n-au vrut să-l recunoască de legiuit arhiereu al nostru, fiindcă pînă a nu veni răspunsul patriarhului s-au aşezat şi s-au făcut mitropolit al ţării şi prin arzuhal au arătat pricina aceasta la prea-înnălţatul prag al împărăteştii Măriri, neştiind obiceaiul pămîntului nostru". Şi, descriind din nou acest obicei, în aceiaşi termeni ca şi Cantemir, jăluitorii adăugau : „niciodată aicea, în pămîntul nostru, la atîţia mitropoliţi ce s-au făcuţi după cum ştim şi am apucat de la părinţii şi strămoşii noştri, nu s-au întîmplat ca să se aştepte voe de la patriarhul ca să poată domnul şi pămîntul a alege şi aşeza mitropolit, ce, după ce să facă şi să aşeza, să da de ştire patriiarhului" [23].

---

[18] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Bucureşti, 1973, p. 352 ; v. şi Vasile Palade, *Principii de organizare a Bisericii Moldovei în opera lui Dimitrie Cantemir*, în *BOR*, 7—8/XCII, 1974, p. 1025—1026.

[19] N. Iorga, *Bizanţ după Bizanţ*, p. 186.

[20] Hurmuzachi-Iorga, *Documente*, XIV, 1, p. 418.

[21] *Ibidem*, p. 419 ; Nicolae Mavrocordat a primit domnia la 6 noiembrie 1709 ; Ghedeon fusese ales încă din a doua jumătate a anului precedent (Mircea Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 348). *A fost, deci, un conflict care a durat aproape un an.*

[22] „Personalitate importantă a mişcării iluministe moldovene" (*Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 394). V. şi Alexandru I. Ciurea, *Figuri de ierarhi moldoveni. Leon Gheucă*, extras din revista „Luminătorul", 1—2/LXXV, Chişinău, 1942 ; Mircea Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 469—470, 459—460.

[23] N. Iorga, *Condica de hirotonii a Mitropoliei Moldovei*, în *BCIR*, 3, 1924, p. 14 (cf. şi *infra*, n. 28) ; boierii par a crede că patriarhul ecumenic nu cunoştea vechiul obicei şi că la mijloc era o confuzie născută din precedentul creat de Gavril Callimachi (înaintaşul imediat al lui Leon Gheuca), fost mitropolit de Thessalonic, care în această calitate se adresase Patriarhiei, demisionînd şi lăsînd patriarhului ecumenic să numească un nou mitropolit acolo, „însă aceasta de acum nu are asămănare cu acea de atunci" (p. 15). În realitate, acest amestec se mai încercase, cum am arătat, şi la 1708—1709.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Răspunzînd peste o lună, spre sfîrşitul lunii aprilie 1786 [24], sultanul Abdul Hamid I confirma intervenţia Patriarhiei Ecumenice la Poartă pentru anularea alegerii lui Leon Gheuca : „au dat tacrir la înpărătescul meu prag, arătînd pe larg că a să face şi a să orîndui mitropolit Moldovii cu acest chip, fără a nu să aleage de către patriarh şi de către sobor, fiindcă iaste cu totul împotrivă, atît a vechiului obiceai, cît şi a dogmelor sale, s-au rugat ca să se desfacă psifosul şi aşăzarea aceasta a numitului mitropolit" [25]. Ca urmare, sultanul ceruse domnului Moldovei, *întocmai ca şi la 1617*, să păzească cu luare aminte *vechiul obicei*. O intervenţie a capuchehaielelor şi apoi arzul însuşi au restabilit lucrurile : spre mijlocul lunii aprilie („mai înainte de opt zile" [26]), pornise spre Moldova şi „obicinuita carte a patriarhului" [27].

Această corespondenţă din primăvara anului 1786 [28] — *amintind pregnant de celebrul conflict care la sfîrşitul secolului XIV şi începutul celui următor, a stat la originile însăşi ale Mitropoliei Moldovei* [29] — alăturată mărturiilor invocate anterior şi în special mărturiei competente a lui Dimitrie Cantemir, conturează un tablou de care trebuie să se ţină seama în analiza întîmplărilor care au determinat reacţii ca acelea de care va fi vorba în paginile următoare. Căci căutarea probelor care să demonstreze cu precizie vechiul statut al Bisericii Moldovei stă într-o netăgăduită legătură cu încercările repetate şi insistente ale Patriarhiei Ecumenice de a se amesteca în viaţa ecleziastică a Moldovei. Iar apelul la vechile legături cu Patriarhia Ecumenică, din perioada Bizanţului imperial, pentru a proba temeiurile adînci ale autonomiei de fapt şi de drept a Mitropoliei Moldovei — *ca şi autocefală în cursul a două secole, de la 1453 la 1653* — nu a însemnat altceva decît o *adevărată „recuperare" a Bizanţului pentru istoria Moldovei.*

Un episod — cel dintîi, din cîte se cunosc pînă azi — din această acţiune de „recuperare" a Bizanţului, *ea însăşi un fragment din acest Bizanţ de după Bizanţ căruia N. Iorga i-a consacrat volumul din 1935*, se află oglindit într-un text care a cunoscut cîndva o foarte largă răspîndire şi în jurul căruia s-a discutat şi s-a scris mult, aşa numita *povestire a mitropolitului Gheorghe*, o „istorie" intitulată astfel : „Pentru prea sfînta icoană a prea sfintei Stăpînei noastre Născătoarei de Dumnezeu şi pururea Fecioarei Maria. Ce s-au aflat în scrisorile sfintei Mitropolii a Moldovei. Scrisă de preasfinţitul Gheorghie, mitropolitul Moldaviei, la anul 1723" [30]. Istoria aceasta, tipărită la 1830, 1836 şi 1847 la mănăstirea Neamţului [31], după o îndelungată circulaţie în manuscris [32], este o încercare de a rezolva, dintr-o trăsătură de condei, mai multe probleme neclare (precum legenda dependenţei de Ohrida,

[24] Răspunsul sultanului este datat la sfîrşitul lunii (ultima decadă) Gemazi II 1200 H. Cu toate acestea, a fost publicat atît de T. Codrescu, cît şi de C. Erbiceanu (cf. *infra*, n. 28) sub anul *1829*, de cînd datează o copie după o traducere. Alexandru I. Ciurea ia de bună această datare, crezînd că răspunsul Porţii „va veni însă deabia după 43 de ani de la trimiterea arzului din 25 martie 1786" (*op. cit.*, p. 44) ! Deşi a reprodus şi data după era otomană, nu a observat că ea nu poate fi echivalată cu data traducerii (20 iunie 1829) ! V. şi M. Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti*, II, Bucureşti, 1965, p. 307—308, nr. 1065 : *20—29 aprilie 1786.*

[25] N. Iorga, *op. cit.*, p. 16.

[26] *Ibidem*, p. 17.

[27] *Ibidem.*

[28] T. Codrescu, *Uricariul*, III, p. 129—131, 134—137 ; C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Molaaviei şi Sucevei şi a catedralei mitropolitane din Iaşi*, Bucureşti, 1888, p. 39—40, 451—452 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 13—17. Am regăsit actele între cele foste ale Bibliotecii Academiei, acum la Arh. St. Bucureşti, *Documente istorice*, DCXLVIII/49 („smerit harzuhal în chip de magzar", din 25 martie 1786) şi DCXLVIII/49 bis („fermanul împărătesc ce au venit răspuns"). V. şi Arh. St. Bucureşti, ms. 630, f. 170—170 v. (M. Guboglu, *op. cit.*).

[29] Cf. Ştefan S. Gorovei, *Aux débuts des rapports moldo-byzantins*, în *RRH*, 3/XXIV, 1985, 183—207.

[30] Apud Liviu Stan, *op. cit.*, p. 178.

[31] Cf. *ibidem*, p. 178, n. 11 ; Alexandru Elian, *Moldova şi Bizanţul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1964, p. 119, n. 3 (ediţia din 1830 e datată după filigranul hîrtiei, aşa încît „se poate presupune că imprimarea nu s-a făcut chiar în anul respectiv").

[32] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 119, n. 2 ; Nicolae Cârlan, *O versiune a „relaţiei mitropolitului Gheorghe"*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional. Cercetare şi valorificare*, II, Bucureşti, 1983, p. 175—182 [cu mici diferenţe de lectură, acelaşi text a fost publicat şi de Olimpia Mitric, *Cartea românească veche din judeţul Suceava (prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în „Suceava", X, 1983, p. 680—682].

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

prezența lui Țamblac în Moldova etc.), aflate în neîndoielnică legătură între ele și gravitînd, toate, în jurul uneia de interes și de actualitate mai ales în secolul XVIII : *autonomia de fapt a Mitropoliei Moldovei*. Originea acestei autonomii — care uimise, la 1652, pe alcătuitorul *Indreptării legii* — era explicată, în povestirea „Pentru prea sfînta icoană" prin apelul la evenimente din vremea lui Alexandru cel Bun, dar cu grave confuzii — explicabile atît prin suprapunerea unor straturi diferite de tradiții (privind întemeierea mitropoliei, Ohrida, Țamblac, conciliul florentin), cît și prin folosirea cronicilor interne, în care Conciliul de la Florența (punct central !) devenise contemporan cu Alexandru cel Bun (urmare, probabil, a faptului că în *Indreptarea legii* „săborul al optulea" era pus la anul 1430). Compilînd știri diverse (unele extrase din autori bizantini), nu tocmai bine înțelese și datate, alcătuitorii acestei povestiri — trecută apoi sub numele lui *Gheorghe, care însă la 1723 nu era încă mitropolit al Moldovei* [33] — afirmă că atunci cînd Ioan Paleologul (viitorul împărat Ioan VIII), chemat de la Viena (!) de tatăl său, împăratul Manuel Paleologul, a trecut prin Moldova, îmbarcîndu-se pentru Constantinopol la Chilia, a fost întîmpinat de Alexandru vodă, împreună cu mitropolitul Iosif și cu toată curtea. Uimit de bogăția țării și de obiceiurile ei bune, fiul de basileu l-a întrebat pe Alexandru vodă „la care împărăție sau crăie este închinat", domnitorul răspunzînd „că își stăpînește țara cu sabia despre toți megiașii și despre toți nepriatenii. Și întrebînd și pe preasfințitul mitropolit kir Iosif la care Patriarhie este închinat, prea sfinția sa a răspuns : cum că este închinat la Ohrid. Și s-au făgăduit luminatul împărat, cum că dacă va merge la Constantinopol, va face Moldavia ca Ohridul și ca Kiprul, să fie nesupusă și neplecată nici unei eparhii. Și mergînd la Constantinopol au luat împărăția, iară Manuil împăratul, tatăl lui Ioan, s-au călugărit. Și strîngînd sobor cu patru patriarhi și cu toți mitropoliții, au ridicat Mitropolia Moldovei de sub ascultarea Ohridului, și au așezat-o să fie ca un patriarh, precum este Ohridul și Kiprul, așa și Moldavia. Și acele sobornicești cărți le-au trimis de la Constantinopol lui Alexandru voevod și la preaosfințitul mitropolit kir Iosif. Și au fost la monastirea Neamțului, care eu smeritul Gheorghie, cu mila lui Dumnezeu mitropolit Moldaviei, mărturisesc cu jurămînt că le-am văzut cu ochii miei, și au fost la monastirea Neamțului acele împărătești scrisori pînă la stricarea și risipirea țării, ce s-au întîmplat în domnia lui Dumitrașc voevod. Iară acele sobornicești cărți erau scrise pe pergament, cu pecete pajoră împărătească în argint și cu iscăliturile patriarhilor și a cîțiva arhierei". Această recunoaștere ar fi fost însoțită de trimiterea unor daruri pentru domn (coroană și alurghidă), pentru doamna Ana (o icoană a sfintei omonime) și pentru mitropolit (o icoană dublă, cu Maica Domnului și Sfîntul Gheorghe, mitră și sacos).

Ar fi, desigur, inutil, a mai stărui asupra confuziilor din această povestire : Ioan Paleologul trecuse pe la Chilia la 1424, pe cînd Iosif era mort, probabil, de la 1415 iar doamna Ana de la 1418 ! De subordonare față de Ohrida nici nu era vorba la vremea aceea, cînd, din contra, după lungul conflict în jurul persoanei lui Iosif, Mitropolia Moldovei era în strînsă ascultare față de Patriarhia Ecumenică, de unde s-au trimis toți succesorii lui Iosif (Macarie, Grigore, Damian și Ioachim) [34]. Cît despre Țamblac — a cărui prezență în Moldova a provocat, în ultima vreme, aprinse discuții [35] — și el era mort la vremea cînd Ioan Paleologul se îmbarca la Chilia.

Partea a doua a povestirii arată ceea ce s-ar numi *baza ei documentară* : o „tălmăcire" efectuată la mănăstirea Neamțului, la 1655, „de pre acelea hrisoave împărătești și patriarhicești" de către Nicolae grămăticul.

Textul acesta s-a păstrat în mai multe variante [36], înregistrîndu-se unele diferențe (nesemnificative, în fond). Se pare că toate derivă dintr-un prototip, *un „izvod" scos la 1778 de logofătul Grigoraș din scrisorile Mitropoliei Moldovei* [37]. Cea mai veche versiune, semnalată

---

[33] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 349, 364 ; III, p. 524, 527.

[34] Cf., în această privință, studiile lui V. Laurent, *Contributions à l'histoire des relations de l'Eglise byzantine avec l'Eglise roumaine au début du XV-e siècle*, în *BSHAR*, XXVI, 2, 1945, p. 180—184 ; *Aux origines de l'Eglise de Moldavie. Le métropolite Jérémie et l'évêque Joseph*, în *REB*, V, 1947, p. 158—170 ; M. Lascaris, *Joachim, métropolite de Moldavie et les relations de l'Eglise moldave avec le Patriarcat de Peć et l'Archevêché d'Achris au XV-e siècle*, în *BSHAR*, XIII, 1927 (extras) ; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*

[35] „Luceafărul", nr. 6 din 7.II.1982 ; nr. 19 din 14.V.1983 ; nr. 34 din 27.VIII.1983 ; nr. 35 din 3.IX.1983 ; nr. 38 din 24.IX.1983 ; nr. 43 din 29.X.1983 ; nr. 44 din 5.XI.1983 ; nr. 52 din 31.XII.1983 ; nr. 10 din 10.III.1984. Voi reveni și asupra acestor chestiuni, într-un studiu viitor.

[36] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 119—121.

[37] *Ibidem*, p. 143, n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

recent de N. Cârlan, a fost scrisă la mănăstirea Voroneţ, la 17 mai 1781 [38], fiind urmată de cópia realizată la 2 noiembrie 1783 pentru Iacob Stamati, pe atunci episcop de Huşi şi cunoscută într-o cópie încă şi mai tîrzie, din 1833 [39]. Următoarele manuscrise datate sînt din 1787 şi 1793 [40].

Nu putem, desigur, decît regreta că *ediţia critică* a acestui text, demult promisă de profesorul Al. Elian [41], nu a mai văzut lumina tiparului, ca şi studiul care trebuia să o însoţească. Dar rezultatele cercetării d-sale asupra acestei povestiri — care a făcut să curgă multă cerneală în literatura noastră de specialitate [42], începînd din 1874, cînd episcopul Melchisedec s-a ocupat de ea mai îndeaproape [43] — sînt cunoscute, căci d-sa i-a consacrat, acum aproape trei decenii, o bună parte dintr-un amplu studiu (apărut abia în 1964) despre raporturile moldo-bizantine în secolul XV [44]. Cu erudiţie şi cu un foarte ascuţit spirit critic, d-sa a desfiinţat, pur şi simplu, povestirea atribuită mitropolitului Gheroghe: „Examenul la care am supus-o nu ne îngăduie [...] să găsim într-însa informaţii asupra legăturilor moldavo-bizantine în secolul al XV-lea care să reziste criticii istorice" [45].

Deşi încheiată cu o „concluzie restrictivă" [46], autoritatea ştiinţifică a profesorului Elian a impus această demonstraţie tuturor cercetătorilor. Între cei din urmă, Virgil Cândea arată că „cercetările [...] lui Alexandru Elian au înlăturat definitiv această atribuţie [= a povestirii despre icoană — *n.n.*] înfăţişînd, printr-o pasionantă demonstraţie, împrejurările acreditării unei legende" [47]. Disecţia nemiloasă la care „cu rigoare ştiinţifică" a fost supus textul atribuit mitropolitului Gheorghe a făcut ca rezultatul să fie acceptat şi de specialiştii cercurilor ecleziastice; între aceştia, dr. Antonie Plămădeală observă, cu o îndreptăţită reţinere: „Demonstraţia prof. Al. Elian nu lasă fisuri, prin care cineva s-ar mai putea introduce cu îndoieli. Rămîne totuşi întrebarea, măcar aşa, ca întrebare, pe care o lăsăm doar ca pe o slabă ipoteză, îndreptăţită de faptul că întrebării nu i s-a răspuns: de unde şi de ce, şi de ce tocmai numele lui Milescu a fost menţionat de mitropolitul Gheorghe în legătură cu istoria icoanei, cu scrierea povestirii ca atare, indiferent de izvoarele ei şi de toate celelalte implicaţii?" [48].

În adevăr: *rămîne totuşi întrebarea „de ce tocmai numele lui Milescu"?*

Pentru că, aşa cum am arătat, partea finală a povestirii implică şi pe *Nicolae grămăticul*, care nu e altul decît viitorul *Nicolae spătarul*, cunoscut de istorici şi de istoricii literaturii sub numele — inexact şi nepotrivit [49] — de *Milescu*. Iată în întregime acest text, asupra căruia voi stărui în cele ce urmează.

Iară în zilele lui Ştefan Gheorghie voevod, s-au întîmplat de au mers la monastirea Neamţului şi Nicolae gramaticul, fratele lui Postolache Milcul, căruia i-au tăiat nasul Ştefan voevod, fiul lui Vasile voevod, carele au tălmăcit şi Biblia din limba elinească pre limba românească, cînd au fost la Constantinopol kapichihaia lui Grigorie voevod, domnul Ţării Româneşti. Pre care izvod l-au dat şi în tiparin Şerban voevod Cantacuzino, domnul Ţării Româneşti. Şi acel Nicolae gramaticul au citit acele hrisoave împărăteşti şi patriarhiceşti, care scria pentru sfînta icoană de la monastirea Neamţului, că este făcătoare de minuni. Asemenea şi pentru sfînta Ana de la monastirea Bistriţei.

Iară Mitropolia Moldaviei nu este plecată nici unui patriarh, cum arată sfînta Pravilă cea Mare, la fila 402 şi 403. Iară de zic românii din Ţara Românească cum că ei nu ştiu de unde au luat moldovenii această putere, de nu se pleacă nici Ohridului, nici Con-

---

[38] Nicolae Cârlan, *op. cit.*

[39] V. Drăghiceanu, *O nouă variantă a tradiţiilor întemeierii şi independenţei Mitropoliei Moldovei*, în *BOR*, 1/XL, 1916, p. 48 (v., însă, şi Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 143, n. 1).

[40] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 119, n. 2 şi 3.

[41] *Ibidem*, p. 119, n. 1.

[42] Bibliografia în studiile citate ale lui Liviu Stan şi Alexandru Elian.

[43] Melchisedec, *Chronica Romanului*, I, Bucureşti, 1874, p. 86—90.

[44] Alexandru Elian, *op. cit.* — studiu anunţat „sous presse" încă din 1958: cf. idem, *Les rapports byzantino-roumains*, în „Byzantinoslavica", XIX, 1958, p. 218, n. 25.

[45] Alexandru Elian, *Moldova şi Bizanţul*, p. 149.

[46] Valentin Al. Georgescu, *Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980, p. 22.

[47] Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 82.

[48] Antonie Plămădeală, *Nicolae Milescu, „vir polyglotus et pereruditus"*, în *Dascăli de cuget şi simţire românească*, Bucureşti, 1981, p. 163—164.

[49] Cf. *supra*, n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

stantinopolei, iară noi ştim. Şi această istorie o am scris eu, Gheorghie, smeritul mitropolit al Moldovei, cu mîna mea.

Iară cînd a fost Nicolae gramaticul la monastirea Neamţului, de au tălmăcit istoria aceasta de pre acelea hrisoave împărăteşti şi patriarhiceşti, în zilele lui Ştefan Gheorghie voevod, era anii de la Hristos 1655, fevruarie 17. Iară de la bătrînul Alexandru voevod era anii 1401.

Pe cît este de plină povestirea în sine de confuzii şi de suprapuneri, pe atît de limpede şi de precis este acest adaos, care — cum scria P. P. Panaitescu încă în 1925 — „contient des données biographiques très précises et très exactes, qui ne se retrouvent point dans les sources moldaves du temps" [50]. E surprinzător că tocmai despre *acest* fragment de text s-a putut afirma că este „redactat în chip confuz şi incoerent" şi că s-ar datora „unui cunoscător al vieţii spătarului Milescu, care însă avea sărace cunoştinţe de cronologie a istoriei moldoveneşti" [51]. Afirmaţiile profesorului Elian sînt cu totul surprinzătoare, dacă ţinem seama de faptul că, din textul referitor la implicarea lui Nicolae „Milescu" în această afacere, nici unul din detalii nu se află în contradicţie cu ceea ce este îndeobşte cunoscut şi, mai ales, cu ceea ce nu se putea încă verifica la vremea cînd P. P. Panaitescu şi-a scris lucrarea tipărită la Paris în 1925 Dacă nu comportă nici o discuţie faptul că în februarie 1655 domnea efectiv în Moldova Gheorghe vodă Ştefan (1653—1658), să vedem cum stau lucrurile cu celelalte detalii despre viaţa şi activitatea lui Nicolae „Milescu".

1. *A fost Nicolae „Milescu" grămăticul lui Gheorghe vodă Ştefan?* Nu cunosc, pînă acum, între documentele emise de cancelaria acestui principe, unul scris de un *Nicolae grămăticul*. Dar această absenţă nu spune nimic, întrucît, prin cultura lui, Nicolae „Milescu" *nu putea fi un simplu diac* al cancelariei princiare : „grămătic» — observa P. P. Panaitescu — c'est-à-dire secrétaire du prince, fonction modeste, conforme à son jeune âge, mais qui demandait la connaissance des langues étrangères, surtout le grec et le latin" [52]. În adevăr, Arnauld de Pomponne, care l-a cunoscut personal pe spătar la Stockholm, scria de acolo, la 26 februarie 1667, tatălui său, că „le baron Spathari [...] avoit été longtemps secrétaire d'Etat lorsqu'il régnoit", adică în domnia lui Gheorghe vodă Ştefan, pe care venise să-l viziteze în locul exilului său [53]. Firește, nu poate fi vorba de „secrétaire d'Etat" — funcţie care s-ar echivala cu marele logofăt sau cu marele postelnic — ci de *secretarul prinţului însuşi* (grămătic personal, logofăt de taină). E aceeaşi funcţie pe care „Milescu" — după mărturia lui Ion Neculce — o va îndeplini şi în domnia lui Ştefăniţă vodă (1659—1661) : „era atuncea gramatic la dînsu" [54]. Pînă şi în 1665 era numit „Secretarius Spatar" [55].

2. *Fratele cărturarului s-a numit, în adevăr, Postolache ;* s-a căsătorit, tocmai în vremea domniei lui Gheorghe vodă Ştefan, cu o urmaşă a Cehăneştilor, care a adus ca zestre satul Mileşti, ceea ce va duce la „poreclirea" sa şi a urmaşilor săi cu *numele — care deci nu poate fi atribuit şi fratelui său ! — Milescu* [56].

3. *Este, deasemeni, adevărat că Ştefăniţă vodă, fiul lui Vasile vodă Lupu, i-a tăiat nasul*, aplicînd această străveche pedeapsă *(rhinotmeza)* pentru o — reală sau doar bănuită — înaltă trădare (pretenţii la tron) ; se ştie cîte discuţii s-au purtat în jurul acestui episod, în care făptaşul a fost identificat şi în persoana lui Iliaş III Alexandru (1666—1668) şi chiar a lui Grigore vodă Ghica, negîndu-se, apoi, însăşi celebra reparare a nasului în ţările germane [57]. Documente pe care le-am analizat în alt loc [58] arată, însă — tranşînd definitiv chestiunea — că făptaşul a fost cu adevărat Ştefăniţă vodă (probabil chiar în anul morţii sale, 1661) şi că spătarul *cirn* şi-a reparat nasul în ţările germane, de unde, în toamna anului 1666, s-a dus la Stettin, pentru a revedea pe fostul său protector, Gheorghe Ştefan — scrisoarea lui de Pomponne o spune clar, într-un pasaj omis de ediţiile folosite de obicei

---

[50] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 49—50, n. 1.

[51] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 143.

[52] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 45.

[53] I. Hudiţă, *Contribuţiuni la istoria spătarului Nicolae Milescu şi-a lui Gh[eorghe] Ştefan*, în „Arhiva", 2 XXXVI, 1939, p. 101 ; Ştefan S. Gorovei, *Nicolae (Milescu) Spătarul*, p. 188—189.

[54] *O samă de cuvinte*, în *Opere*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, 1982, p. 189.

[55] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 181.

[56] *Ibidem*, p. 182—183.

[57] C. Cihodaru, *Originea spătarului Neculai Milescu*, în *AŞUI*, istorie, 2/XVII, 1971, p. 150.

[58] Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de biografii spătarului: „Le prince [Gheorghe vodă Ștefan — *n.n.*] a profité d'une visite qu'il [= le baron Spatari] lui étoit allé rendre, en se trouvant en Allemagne..." [59].

4. *Spătarul a fost efectiv reprezentantul lui Grigore vodă Ghica la Poartă* — se vede acest lucru din aceeași scrisoare a lui de Pomponne: „Il a été longtemps ministre de ces princes [= Gheorghe vodă Ștefan, Grigore vodă Ghica, Ștefăniță vodă Lupu; pentru toți?! — *n.n.*] à la Porte..." [60].

5. *Spătarului „Milescu" i se datorește prima tălmăcire a Vechiului Testament*, folosită apoi — după verificări, prelucrări și ameliorări — în textul dat la tipar de Șerban vodă Cantacuzino [61].

Față de aceste *fapte*, ce s-a obiectat?

S-a afirmat că „prezența lui Milescu la Neamț și preocuparea sa, la vîrsta de optsprezece ani, de probleme ca cea a autocefaliei moldovene și a relațiilor dintre Bizanț și Alexandru cel Bun nu ne sînt altminteri cunoscute și nici nu par verosimile" [62]. De fapt, în partea a doua a povestirii din „1723" se pune în seama grămăticului Nicolae că 1) ar fi mers, în februarie 1655, la mănăstirea Neamțului, că 2) acolo ar fi citit niște documente grecești, emise de cancelaria patriarhală și de cea imperială bizantină și că 3) de pe ele a „tălmăcit" istoria icoanei. Ținînd seama de acestea, trebuie să se convină că *obiecțiile aduse sînt neîntemeiate*.

„Milescu" era născut pe la 1636; ce poate fi *neverosimil* în prezența unui tînăr de 18—19 ani la o mănăstire?! Și, să adăugăm: a unui tînăr *cărturar*, grămăticul domnesc care peste puțin timp va fi considerat așa cum știm că a fost considerat spătarul de către cercurile intelectuale ale vremii sale — *vir polyglotus et pereruditus*. Prezența sa, tînăr cărturar, la Neamț, unde se afla o mare bibliotecă — probabil cea mai bogată din Moldova — nu e neverosimilă și pentru aceasta nu se pot cere dovezi suplimentare!

Că a citit niște *documente grecești* și le-a tradus — nu e nimic extraordinar pentru un tînăr de 18—19 ani care *trecuse deja prin Marea Școală a Patriarhiei de la Constantinopol* (perioada studiilor sale acolo fiind aproximativ în anii 1645—1650 [63]), ca să nu mai punem la socoteală faptul că era el însuși grec de neam, *moldavolakon*, adică moldovean cu obîrșia în Laconia (Lacedemonia, Peloponez) [64]. Apelez iarăși la scrisoarea lui de Pomponne: „Il parle bien le latin, mais il prétend que, comme *sa principale étude a été le grec*, il y est beaucoup plus savant" [65]. Pentru cineva care avea să devină „cel mai de seamă elenist" între cărturarii români ai veacului XVII — expresia aparține chiar profesorului Elian [66] — nu e nimic neverosimil în ceea ce se pretinde că ar fi făcut la 1655: traducerea unor documente grecești.

„În opera de mai tîrziu a lui Milescu — s-a mai observat — nu găsim, cum ar fi fost firesc, măcar vreo aluzie la această operă a sa de tinerețe sau ecouri ale unor preocupări similare, care să îndrituiască pe cercetătorii zilelor noastre să facă din ilustrul călător al veacului al XVII-lea nu numai un tălmăcitor de hrisoave, cum dorea adaosul la povestirea mitropolitului Gheorghe, dar însuși autorul acestei povestiri, în forma în care ni s-a păstrat" [67]. Față de rigoarea demonstrației (tot negative) referitoare la prima parte a povestirii, asemenea argumente pot uimi: să recunoaștem că nu este obligatoriu ca „în opera de mai tîrziu" să se găsească urme, ecouri, aluzii la această „operă de tinerețe" — operă care,

---

[59] I. Hudiță, *op. cit.*, p. 101; întreaga discuție în studiul meu, citat, p. 189.

[60] I. Hudiță, *op. cit.*, p. 101; Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 188.

[61] Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 106—171 (cu toată bibliografia problemei).

[62] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 143—144.

[63] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 43.

[64] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 183—185. Deși folosește aceleași texte, Liviu Onu, în amplul studiu cu care a însoțit noua ediție a traducerii *Istoriilor* lui Herodot, conchide, în mod paradoxal, „originea românească a lui N. Milescu" *(Cea mai veche traducere românească a Istoriilor lui Herodot și problemele pe care le ridică. Studiu filologic*, în Herodot, *Istorii*, București, 1984, p. 569) și „observă" că spătarul «recurge la numele etnic moldavo-lacon în situații în care era cazul să „demonstreze", într-un fel, profunzimea cunoștințelor sale de limbă greacă și familiarizarea cu spiritualitatea grecească» *(ibidem)*. V. și recenzia din acest tom al *Anuarului*. Pentru alte „probleme pe care le ridică" această ediție, cf. N. A. Ursu, *O nouă ediție a primei traduceri românești a Istoriilor lui Herodot*, în „Cronica", an. XX, nr. 8 (995) din 22.II.1985, p. 5.

[65] I. Hudiță, *op. cit.*, p. 101 (subl. ns.).

[66] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 144, n. 1.

[67] *Ibidem*, p. 144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

probabil, nu va fi fost singura de acest gen a celui care avea să devină „cel mai mare elenist moldovean" al veacului XVII. În schimb, nu se poate spune că în opera *de maturitate* a „ilustrului călător" nu se află „preocupări similare": din contra, de la *Enchiridion sive Stella Orientalis*, scrisă la Stockholm în 1666 pînă la lucrările redactate sau traduse în Rusia, opera sa îl recomandă ca pe „un mare teolog" [68]. Şi, în plus, avem şi o mărturie despre faptul că era interesat nu numai de chestiunile şi controversele teologice, dar şi de istoria ecleziastică propriu-zisă: „Il sait assez bien l'histoire et particulièrement celle de l'église" [69].

De altminteri, se putea observa că ceea ce i se atribuie spătarului Nicolae ca fiind *prima sa operă certă* este tot o traducere, tot din limba greacă şi tot cu subiect teologic: *Cartea cu multe întrebări, foarte de folos pentru multe trebi ale credinţei noastre*, tălmăcită „de pre limba grecească pre limba noastră proastă rumunească" [70], adaptare după Atanasie de Alexandria, avînd ca subiect controversa dintre arieni şi ortodocşi [71], este datată *10 ianuarie 1661* [72]; lucrul propriu-zis trebuie, deci, plasat în cursul anului 1660, adică la numai cinci ani după presupusa tălmăcire a hrisoavelor greceşti de la mănăstirea Neamţului.

Constatînd exactitatea detaliilor din însemnarea în discuţie, P. P. Panaitescu atrăgea atenţia, în 1925: „Il ne peut donc être question d'une mystification et la narration est bien écrite par quelqu'un qui avait sous les yeux l'ouvrage de Milescu" [73]. Opinia contrară, a profesorului Elian, atribuie acest adaus, „redactat în chip confuz şi incoerent", unui personaj mai puţin cunoscut, un *logofăt* al Mitropoliei Moldovei, acel *Grigoraş* menţionat deja (şi asupra căruia va trebui să se revină cu o cercetare specială [74]), „care a cules din eparhie ştiri precise asupra Mileştilor, originari din ţinutul Vasluiului, şi le-a adăugat formei mai vechi a legendei, atribuindu-le cu o stîngăcie evidentă mitropolitului Gheorghe, de mult decedat" [75].

După părerea mea, sînt elemente care îndreptăţesc credinţa că autorul acestei „a doua părţi" a povestirii despre icoanele bizantine a avut realmente sub ochi (cum spune P. P. Panaitescu) un text al lui „Milescu": *data precisă* şi *rangul autorului* (grămătic) — cine mai putea şti, peste mai bine de un veac, cum se desfăşurase cariera lui Nicolae „Milescu"?! Tradiţia „eparhiei" nu putea să păstreze decît amintirea *spătarului cu nasul tăiat*, aşa cum a consemnat-o, de altminteri, şi Ion Neculce, în celebrele sale *Cuvinte*.

Şi mai este un detaliu de ordin, aşa zicînd, *paleografic*: în formularea (din unele variante) „Nicolae gramaticul, fratele lui Postolache *Milcul*" sînt înclinat să văd lectura eronată a unei vechi însemnări, în care grămăticul era desemnat prin raportarea la fratele său — „Milcul" nu e altceva decît *Mil(es)cul*, cu litera *s* suprascrisă şi cu vocala *e*, firesc, subînţeleasă, cum se obişnuia în grafia slavă a vremii, adică **милкъл**. În alte variante, numele a fost scris întreg. Detaliul acesta mi se pare că are o anumită importanţă.

Cît priveşte anul *1655*, din fragmentul în discuţie, profesorul Elian a observat [76] că el corespunde cu acela aflat, se pare, în *Novoe nebo* (Cerul nou), culegerea lui Ioanichie Galeatovski despre cultul Maicii Domnului, tipărită zece ani mai tîrziu, în 1665, la Liov. Acolo se mai arată, se pare, că icoana de la Neamţ sosise pe pămîntul românesc la *1491 (6999) martie 31*.

O legătură există, fără îndoială, între textul nostru şi consemnarea contemporană şi o explicaţie s-a încercat pentru această legătură: sub influenţa operei lui Galeatovski (tradusă şi în româneşte), s-a căutat să se stabilească proveniţa celebrei icoane „şi nimeni nu era mai indicat s-o facă, după credinţa modeştilor cărturari ieşeni de la sfîrşitul sec. XVIII, decît Nicolae Milescu, cel mai de seamă elenist moldovean al veacului precedent" [77].

---

[68] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 207. V. şi studiul special al lui Dumitru Cristescu, *Opera teologică şi apologetică a spătarului Nicolae Milescu*, în „Ortodoxia", 4/X. 1958, p. 495—510. Paul Cernovodeanu şi Olga Cicanci, *Ştiri noi despre spătarul Nicolae Milescu şi relaţiile lui cu teologul anglican Thomas Smith*, în *BOR*, 3—4/LXXXIX, 1971, p. 326—334 şi Antonie Plămădeală, *op. cit.*

[69] I. Hudiţă, *op. cit.*, p. 101.

[70] Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 89.

[71] *Ibidem*, p. 83.

[72] *Ibidem*, p. 89.

[73] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 50, nota.

[74] Cf. şi *infra*, n. 160.

[75] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 143.

[76] *Ibidem*, p. 144, n. 2.

[77] *Ibidem*, p. 144, n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Interpretarea aceasta mi se pare forțată. Conform acestei opinii, „modeștii cărturari ieșeni" au trebuit să întreprindă o adevărată anchetă pentru a stabili titlul lui „Milescu" la 1655, să se documenteze asupra familiei sale, să se păzească a-l desemna pe Nicolae grămăticul cu patronimul *Milescu* (precum va face Neculce !) și așa mai departe.

Și pentru ce ? ! Pentru a legitima proveniența icoanei de la Neamț ? !

Cred că se pot propune și alte explicații. „Minunea" — dacă e să credem ce scrie Ioanichie Galeatovski zece ani mai tîrziu — petrecută la 1654 sau 1655 a putut fi aceea care să determine cercetarea trecutului icoanei și atunci s-a apelat la grămăticul domnesc, la „secretarul" lui Gheorghe vodă Ștefan, tînărul trecut prin școala Patriarhiei din Constantinopol, pentru a desluși „hrisoavele împărătești și patriarhicești" în care se credea că s-ar putea afla ceva despre trecutul icoanei. Ce a citit și ce a scris tînărul secretar domnesc, ce a ajuns la cunoștința lui Ioanichie Galeatovski și ce a îmbogățit tradițiile locale despre relațiile moldo-bizantine din primele decenii ale veacului XV — acestea sînt alte lucruri și, cel puțin acum, sînt (fie și parțial) nedescifrabile.

Dar mai poate fi o explicație — și se poate pune întrebarea dacă prin aceasta nu ne apropiem mai mult de miezul realităților. În 1652 apăruse la Tîrgoviște *Indreptarea legii*, pravila întocmită de Daniil Panoneanul după mai multe izvoare, între care și *Sintagma* lui Matei Vlastares ; în această pravilă, la *Glava 391* — despre *Tocmeala șiderii nainte a cuvioșilor patriarși și mitropolii și arhiepiscopii, carele se află pînă în zioa de astăzi, de sînt supuse împărăției Țarigradului*, listă în care mitropoliile de Ungrovlahia și Moldovlahia ocupă locurile ultime, 70 și, respectiv, 71 [78] — se află consemnată nedumerirea alcătuitorului, după ce se enumeră episcopiile supuse „scaunului sîrbesc, adecă Ohridului" : „Află-se scris în pravila a lui Mathei Vlastari cum și Moldovlahia au fost supusă ohrideanilor ; iară acum nice ohrideanilor se pleacă, nice țarigrădeanului, și nu știm de unde au luat această puteare" [79]. „Iară noi știm", se răspunde, în textul aflat în discuție, acestei nedumeriri provocate de folosirea unui exemplar din *Sintagma* lui Matei Vlastares în care fusese interpolată „tîlcuirea" lui Macarie de la Hilandar, autorul identificării *Daciilor* sud-dunărene *(Ripensis* și *Mediterranea)* cu ținuturile nord-dunărene [80]. Încă din 1927, M. Lascaris a subliniat caracterul acesta al textului, de *replică la pravila munteană* [81], caracter pus din nou în evidență, recent, de Nicolae Cârlan [82]. Se poate, deci, să ne întrebăm dacă nu cumva a fost *o inițiativă a cercurilor conducătoare, laice și ecleziastice, din Moldova, pentru a lămuri, cu mijloacele care erau la îndemînă, confuzia produsă de pasajul bucluca*ș *din* Îndreptarea legii. *„Iară noi știm" sună, evident, ca un răspuns, o exclamație victorioasă după o cercetare specială.*

Pravila munteană a mai contribuit, de altfel — cum a arătat și M. Lascaris [83] — la echivalarea Arhiepiscopiei de Ohrida cu „Biserica sîrbească" („supuse sînt și scaunului sîrbesc, adecă Ohridului..."), ceea ce a determinat pe cărturarii moldoveni să identifice pe patriarhul sîrb menționat în vechile lor însemnări ca fiind cel care l-a sfințit pe Teoctsit I la 1453, cu un „patriarh" de Ohrida !

Toate acestea par să arate că *Indreptarea legii* a fost repede pusă la contribuție de către cărturarii moldoveni pentru a-și completa istoria care tocmai căpătase o formă închegată prin letopisețul lăsat de Grigore Ureche (mort în 1647). O cercetare comparată a textului din manuscrisul cel mai vechi, aflat la Casa Dosoftei și databil 1660—1670, și a știrilor din *Indreptarea legii* va pune în evidență eventualele paralelisme, provenind din preluări directe sau din izvoare comune, precum și eventuala folosire a unora dintre știrile dobîndite prin cercetarea întreprinsă la 1655 de grămăticul Nicolae „Milescu" în arhiva mănăstirii Neamțului.

Înainte de a încerca să deslușim ce anume ar fi putut găsi la Neamț elenistul moldovean — pentru că și în acest punct există o contestație ! — să mai zăbovim puțin în jurul unui alt detaliu legat de aceeași icoană.

În diferitele variante ale povestirii mitropolitului Gheorghe, se află și menționarea unui an, de la sfîrșitul veacului XIV sau de la începutul celui următor : „Iară de la bătrînul

[78] *Indreptarea legii*, ed. cit., p. 364.
[79] *Ibidem*, p. 365.
[80] Cf. demonstrația *impecabilă* a lui Tit Simedrea, *Unde și cînd a luat ființă legenda despre atîrnarea canonică a scaunelor mitropolitane din Țara Românească și din Moldova de Arhiepiscopia de Ohrida*, în *BOR*, 9—10/LXXXV, 1967, p. 975—1003.
[81] M. Lascaris, *op. cit.*, p. 16.
[82] Nicolae Cârlan, *op. cit.*, p. 180.
[83] M. Lascaris, *op. cit.*, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Alexandru voevod era anii 1401" — cum e în varianta tipărită la Neamţ şi din care am citat pînă acum — sau „iar de la bătrînul Alexandru v(oie)v(od) au fost veleat 6905", cum e în varianta copiată pentru Iacob Stamati [84]. Analiza efectuată de profesorul Elian arată că există cîteva văleaturi deosebite şi anume: *6905* (1396/1397) — „în toate manuscrisele ce derivă din copia logofătului Grigoraş" [85]; *6907* (1398/1399) — pe „o cópie fidelă a icoanei Maicii Domnului de la Neamţ", identificată în 1898 la Rogan, sat care s-a numărat „printre cele hărăzite de Petru cel Mare lui Cantemir, în preajma Harkovului" [86]; *6909* (1400/1401) — în epilogul adaosului (despre „Milescu") aflat „în redacţiile nemţene din sec. XIX", văleat socotit a fi „o emendare a cărturarilor nemţeni pentru 6905" [87]. În fine, se pare că — aşa cum am mai menţionat — în *Cerul nou* al lui Galeatovski se dă o altă dată pentru ivirea „icoanei pe pămîntul Moldovei — *6999* (1491) martie 31 [88].

Judecînd lucrurile după datele transcrise *în cifre arabe*, deosebirile dintre cele patru milesime — 6905, 6907, 6909 şi 6999 — nu sugerează nimic; dar trebuie să se ţină seama de faptul că aceste date au fost preluate dintr-un text scris în chirilică, tradus, poate după unul grecesc (şi, în tot cazul, după izvoare în limba greacă). Şi atunci, asemănările şi deosebirile dintre aceste patru date pot fi privite în altă lumină.

În grafia slavă, cele patru văleaturi arată astfel:

— 6905 = ѕцє
— 6907 = ѕцз
— 6909 = ѕцѳ
— 6999 = ѕцчѳ

Cîteva observaţii se impun de la sine cu privire la ele: întîi, toate au *aceleaşi cifre* pentru mii şi sute — 6 şi, respectiv, 9; în al doilea rînd, primele trei au, în grafia slavă (ca şi în cea greacă, de altfel), *numai trei cifre;* în al treilea rînd, două dintre ele au comună şi ultima cifră, a unităţilor — 9. Această ultimă constatare mă determină să reţin anul 6909 (1401) ca avînd cele mai mari şanse de a fi cel corect, an care, pe deasupra, mai are şi avantajul de a se afla efectiv în vremea lui Alexandru cel Bun şi chiar în perioada cînd relaţiile Moldovei cu Constantinopolul erau foarte la ordinea zilei! Este ciudat că profesorul Elian pare înclinat să accepte data de 31 martie 1491 [89], respingîndu-le pe toate celelalte, deşi pentru domnia lui Ştefan cel Mare nu se cunosc de loc relaţii cu Patriarhia Ecumenică [90] iar împăraţi la Constantinopol nu mai erau de aproape patru decenii!

E uşor de observat, apoi, că la primele trei văleaturi deosebirea în ceea ce priveşte ultima cifră se datoreşte unei confuzii între є,з şi ѳ, confuzie care este nu numai posibilă paleografic, dar e atît de frecventă în vechile documente (cópii slave sau traduceri), încît nu

---

[84] V. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 51.

[85] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 142, n. 2; „în toate manuscrisele", mai puţin, însă, varianta comunicată de Nicolae Cârlan, unde s-a făcut alt calcul, arătîndu-se că la vremea cînd mitropolitul Gheorghe şi-ar fi scris povestirea — la 1723, adică — trecuseră 295 de ani „de la bătrînul Alexandru voievod" (Nicolae Cârlan, *op. cit.*, p. 177), ceea ce ne duce la anul... *1428*.

[86] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 141, n. 2.

[87] *Ibidem*, p. 142, n. 1.

[88] *Ibidem*, p. 141 şi n. 1. Profesorul Elian nu a avut la dispoziţie o ediţie a *Cerului nou*, ci a luat acest detaliu dintr-o scriere nemţeană din veacul trecut, care, la rîndu-i, a folosit o traducere românească veche. Verificarea acestui detaliu se impune — şi regret că nu am putut s-o fac — pentru că prezenţa, în opera lui Galeatovski, a datei respective ca şi a anului cînd s-ar fi petrecut „minunea", 1655, poate dovedi că informaţia a plecat din Moldova; este, dealtfel, cunoscut că Ioanichie Galeatovski a avut „cele mai strînse legături cu familia Movileştilor" (Ştefan Ciobanu, *Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioanichie Galeatovski şi literatura românească veche*, în *ARMSL*, s. III, t. VIII, 1936—1938, p. 165), *Cerul nou* fiind dedicat Anei Potocka, născută Movilă (era *vară primară*, nu *soră* lui Petru Movilă, cum scrie Ştefan Ciobanu — p. 163 — luîndu-se după Galeatovski!) şi avînd în frunte stema Moldovei din vremea Movileştilor. Din contra, dacă data respectivă *nu se află* în tipăritura lioveană şi a fost adăugată de arhimandritul Andronic — cunoscut cărturar nemţean, căruia i se datoreşte şi o biografie a lui Ţamblac! — atunci însemnătatea informaţiei e alta. Oricum o cercetare se cuvine să fie făcută şi în această direcţie, fie şi numai pentru a lămuri lucrurile.

[89] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 141.

[90] Cf. şi observaţiile din *AIIAI*, XXI, 1984, p. 537—538.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

mi se pare necesar a mai stărui asupra ei. Astfel încît îmi îngădui să cred că primele trei date se pot reduce, de fapt, la una singură, *6909* (1401), celelalte două fiind rezultatul confundării lui θ cu ɛ şi,respectiv, ϑ [91].

În ceea ce priveşte cel de-al patrulea văleat — 6999 — trebuie să se observe că el diferă de „prototipul" primelor trei numai prin cifra zecilor (90), care, în slavă, se exprimă prin litera ч ; avem, deci, aici, ϑцчθ în loc de ϑцθ . Cred că sînt temeiuri pentru a socoti că anul 6999 în loc de 6909 este şi el o lectură greşită, intervenită pe filiera manuscriselor (a căror existenţă se poate presupune). Astfel, uşurinţa cu care ц şi ч se pot confunda sugerează o posibilă repetare a lui ц (asemenea greşeli, prin repetări „mecanice", se întîlnesc şi în cuvinte) ; dar ϑццθ nu înseamnă nimic, al doilea ц neavînd nici un sens şi atunci el a putut fi transformat de unul din copiştii în ч (90).

Dar mai poate fi o explicaţie, decurgînd din modul în care se scria data de an în cele mai vechi documente emise de cancelaria princiară moldovenească. Astfel, în cel dintîi document original ce ni s-a păstrat, emis de cancelaria lui Roman I la 30 martie 1392, anul 6900 este scris astfel : оу лѣто шесто тисѧчное полно и ѯ сотъ [92], adică în loc de *şase mii nouă sute deplin*, scribul a pus *şase mii deplin* <*şi*> *500 de sute*, folosind litera ѯ (500) în loc de θ (9) !

Obiceiul acesta, de a exprima data de an *şi prin cuvinte, şi prin litere* cu valoare cifrică se întîlneşte *numai în perioada 1392—1411*, în paralel cu exprimarea obişnuită, numai în litere cu valoare de cifre şi cu titla indicînd acest lucru ; după 1411, se foloseşte numai acest sistem, cu litere-cifre. Obiceiul anterior vine, probabil, din reminiscenţele scripturisticii latine [93], unde milesimul se exprimă *de obicei* prin cuvinte.

Al doilea act, tot din cancelaria lui Roman I, are văleatul 6901 (1393) redat astfel : оу лѣта шесто тисѧчне ц и а adică *în anul şase mii 900 şi 1* [94]. Acest и(=şi) intermediar îl regăsim şi în datarea unui document de la Alexandru cel Bun, din 1 august 1403 (6911) : оу лѣто ϑϛц и аї лѣто [95], adică *în anul 6900 şi 11 ani* [96].

Dacă *acest* sistem de datare a fost folosit în cazul însemnării care a însoţit o vreme icoana (faptul că o dată de an se afla şi pe replica descoperită la Rogan-Harkov îndreptăţeşte această presupunere), atunci anul 6909 a putut fi scris şi aşa: ϑц и θ (6900 şi 9). În cazul acesta, и =*şi*, a putut fi foarte uşor interpretat ca făcînd parte din cifrele văleatului ; dar, la locul zecilor, и, care are valoarea cifrei 8, nu avea nici un sens şi atunci a putut fi interpretat drept ч (90).

Asemenea erori de lectură, extrem de frecvente în diferitele forme arhivistice ale documentelor noastre medievale, explică, probabil, şi unele dintre erorile aflate în textele cronicilor. Lecturi greşite se făceau chiar şi după originale bine păstrate ; astfel, sub pana atît de iscusitului Axinte Uricariul (cărturar încă nu îndeajuns de bine cunoscut), văleatul 6916 — ϑцѕї — al unui document de la Alexandru cel Bun [97] a devenit 6906 — ϑцѕ — prin omiterea cifrei zecilor (ї), post-pusă în asemenea cazuri, „născîndu-se" astfel „un privilegiu din anul 1398 (6906), avînd ca emitent pe Alexandru cel Bun" [98] !

Trebuie, oricum, să ne gîndim că într-un vechi text, rupt, mucegăit, pătat, şters sau decolorat — deteriorat într-un fel oarecare — cel dintîi element care devine ilizibil şi aproape de nerecunoscut este *data* (orice cifră, în general), ca şi într-o inscripţie deteriorată.

Iată, de exemplu, un document original, din 1415, are o ruptură tocmai în dreptul datei de an şi, din *patru* cifre, sînt vizibile numai primele două — ϑц (adică 69<00>) ;

[91] În discuţiile care au urmat comunicării, Leon Şimanschi a atras atenţia asupra uşurinţei cu care un θ poate fi citit atît ca ɛ, cît şi ca ϑ (fiecare literă reprezentînd aproximativ jumătate din ѳ !).

[92] *DRH*, A, I, nr. 2, p. 3.

[93] Opinie sugerată de Leon Şimanschi, pe parcursul cercetării ; îl rog să primească şi aici mulţumirile mele.

[94] *DRH*, A, I, nr. 4, p. 6.

[95] *Ibidem*, nr. 18, p. 26.

[96] *Ibidem*, p. 27.

[97] *Ibidem*, nr. 23, p. 32—34.

[98] Leon Şimanschi, Georgeta Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc* (II), în *AIIAI*, X, 1973, p. 140 ; v. şi p. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

anul a putut fi completat — ѕщкг (6923=1415) — numai datorită faptului că, printr-o fericită întîmplare, diacul a pus și *indictionul* [99], altminteri rarisim în obiceiurile cancelariei moldovene [100]. Să recunoaștem că, în absența indictionului, actul ar fi rămas cu data 69<..>, pe care fiecare eventual copist sau traducător ar fi putut-o completa după cum i s-ar fi părut mai potrivit, în domnia lui Alexandru cel Bun sau în domniile lui Alexăndrel sau, lăsînd-o chiar la 6900, putea afirma că un Alexandru voievod a domnit și la 1392, cum a făcut Axinte uricariul cu documentul din 1408 („1398") menționat adineaori!

Greșelile acestea, din datarea documentelor, pot avea explicații foarte diverse. Ele se întîlnesc deopotrivă în originale (mult mai rar, firește), ca și în alte forme arhivistice (còpii, traduceri, rezumate, mențiuni). Am arătat, în rîndurile precedente, cum în documentul din 1392 — păstrat în forma sa originală, pe pergament! — în loc de *9 sute*, diacul a pus *500 de sute!* În alt document, tot original slav, din 1579, scris în cancelaria municipală a Sucevei în prezența mitropolitului Teofan II, apare data *februarie 29* [101], deși nu era un an bisect! Într-un rezumat german din secolul XVIII, al unui document din 1428, apare data *aprilie 31* [102]! Pot fi și alterări tardive chiar în documente originale: cazul unui document din 1401 (6909) [103], în care s-a adăugat, la văleat, litera **і**, cu valoarea cifrică 10, rămînd 6919 (ѕщθі) în loc de 6909 (ѕщθ)!

Un asemenea exemplu de alterări și interpretări alterate a datelor cronologice îl oferă chiar una din versiunile povestirii mitropolitului Gheorghe, anume aceea semnalată în 1916 de Virgil Drăghiceanu: în această còpie, „fila 402" din „sfînta pravilă cea mare" *(Îndreptarea legii)* devine... „leat 1402" [104]! Confuzia avea la bază folosirea, în versiunea inițială, a cuvîntului *list* pentru *filă*, cuvînt citit *leat* (anul).

Ținînd seama de toate aceste observații și constatări, restabilesc — *cu toate rezervele, firește* — data pe care a putut-o avea însemnarea anexată icoanei în *31 martie 6909 (1401)*.

Însemnarea anexată icoanei sau *icoana însăși*.

Pentru că — și e necesară această precizare înainte de a trece la semnificația pe care poate să o aibă data aceasta, ea însăși — *a existat obiceiul să se facă asemenea însemnări datate în pomelnice și chiar pe icoane*. Amintesc cazul oferit de un document muntean de la Gavril vodă Movilă, din 13 noiembrie 1618 [105], în care se află această știre despre un ciudat act de danie de la Nicolae Alexandru voievod pentru biserica din Cîmpulung: „Și au arătat popii și o carte bătrînă a răposatului Neculae Alixandru voevod, cînd au fost cursul anilor 6760 și au arătat și sfînta icoană, chipul Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu, în divanul cel mare, într-u care erea toate milele sfintei biserici scrise de răposatul Nicolae Alixandru voevod și *într-u aceia icoană era și satul Bădeștii cu toate hotarăle*" [106]. Contestat o vreme, actul din 1351/1352 — păstrat doar sub forma acestui transumpt — și-a reluat acum locul în cadrul colecției *Documenta Romaniae Historica*.

Mai aduc un exemplu, sugestiv și el pentru ceea ce a putut vedea grămăticul Nicolae în 1655 la mănăstirea Neamțului. Într-un pomelnic diptih, descoperit de Marcu Beza în insula Patmos, sînt trecute numele unor domnitori munteni din secolele XVI—XVII, precizîndu-se: „Aceste nume le aduse părintele Ghedeon din Valahia la 16 iulie 1698; mai aduse și marea icoană a Teologului și sfînta Evanghelie împodobită și o cană și un potir și un trimorf și scriem aci pe milostivitorii din locuri diferite ale Valahiei" [107].

Asemenea însemnări au putut exista și la Neamț, în vechiul pomelnic, de mult dispărut, și pe icoana însăși.

---

[99] *DRH*, A, I, nr. 41, p. 59—61.

[100] Ion Ionașcu, *Cronologia documentelor din Moldova și Țara Românească*, în *DIR, Introducere*, I, p. 411; v. și Ștefan S. Gorovei, *Indictionul unor acte moldovenești*, în *AIAI*, XIX, 1982, p. 660—661.

[101] *DIR*, A, 3/XVI, nr. 134, p. 105.

[102] *DRH*, A, I, nr. 72, p. 106—107.

[103] *Ibidem*, nr. 13, p. 18—20.

[104] V. Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 51; v. și p. 50, unde în loc de „au mers" (la mănăstirea Neamț), apare „au murit"!

[105] *DIR*, B, 3/XVII, nr. 236.

[106] *DRH*, B, I, nr. 2, p. 11—12, nota.

[107] Marcu Beza, *Biblioteci mănăstirești în Patmos*, în *ARMSL*, s. III, t. VIII, 1936—1938, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Presupunînd că restituţia e corectă şi admiţînd această dată — *31 martie 1401*, pe o icoană sau într-un document care a însoţit-o — spre ce concluzii ne-ar putea ea îndrepta?

Sîntem — şi rămînem — firesc, în domeniul ipotezelor; dar această dată, readusă în discuţie în forma emendată, sugerează *ea însăşi* o anume succesiune de evenimente, pe care îmi îngădui să o prezint tot ca pe o ipoteză.

Aşadar — o icoană trimisă în primăvara anului 1401 de împăratul bizantin Ioan Paleologul lui Alexandru vodă al Moldovei. La prima vedere, se va riposta: *dar la 1401 era împărat Manuel II!* Nimic mai puţin adevărat; numai că *tocmai la vremea aceea* basileul se afla în cunoscutu-i voiaj european şi treburile împărăţiei — cîtă mai rămăsese... — le conducea nepotul său, acum numai coregent, dar, cîndva, un moment, el însuşi împărat (14.IV.—17.IX.1390), de unde are şi un număr de ordine în seria basileilor omonimi: *Ioan VII* (n. 1370, m. 1408; coregent XII.1399—13.IX.1402) [108].

Primăvara anului 1401 este, dealtminteri, vremea cînd lungul conflict cu Bizanţul, pentru titularul Mitropoliei Moldovei, se apropia de sfîrşit. Instalat pe tronul Moldovei în aprilie 1400 [109] de către Mircea cel Bătrîn, Alexandru cel Bun a reluat demersurile pentru lichidarea acestui conflict care dura de vreo 10—15 ani [110]. Beneficiind, se pare, şi de mijlocirea protectorului său muntean — a cărui mediere va fi vizat revitalizarea unui front ortodox capabil să vină în sprijinul Bizanţului supus greului asediu otoman [111] — Alexandru şi-a trimis solii la Constantinopol poate chiar în cursul anului 1400; oricum, în *mai 1401* patriarhul Matei I arăta o atitudine mai flexibilă faţă de situaţia din Moldova [112], pentru ca în *iulie 1401* să se hotărască, în fine, ultima cercetare la faţa locului, înainte de recunoaşterea lui Iosif ca episcop legitim, urmată de promovarea sa ca mitropolit al Moldovlahiei [113].

Conform, însă, unui acord încheiat pe la 1380—1382 la mănăstirea Studios, între împăratul Ioan V (1341—1376, 1379—1391) şi patriarhul Nil (1379—1388), *drepturi foarte largi în materie ecleziastică erau recunoscute împăratului* [114]: „transferurile, promovările, rangurile şi scaunele, ca şi atribuirile către episcopi, cu titlu de beneficiu, a unei alte Biserici, aparţin împăratului, fără asentimentul căruia nimic să nu se facă în această materie, avînd în vedere că acesta este un privilegiu străvechi al Coroanei" [115]. Sîntem, astfel, în drept să presupunem că, în cadrul eforturilor sale pentru lichidarea conflictului cu Patriarhia Ecumenică, Alexandru cel Bun a trebuit să se adreseze şi basileului; *răspunsul, într-un asemenea caz, nu putea veni decît din partea regentului, Ioan VII*. Şi ce împiedică să se creadă că răspunsul acesta — *care, el însuşi, putea să aibă data de 31 martie 1401* — va fi fost însoţit de un dar în icoane [116]?!

Oricum, trebuie reţinută neaşteptata siguranţă cu care presupusa ridicare a rangului Mitropoliei Moldovei este atribuită *nu patriarhului ecumenic, ci împăratului*. Bănuind că în

---

[108] V. Grumel, *La chronologie (=Traité d'études byzantines*, I), Paris, 1958, p. 359; v. şi spiţa genealogică dată de Marcel Romanescu, *Albizzi şi Paleologii*, în „Hrisovul", III, 1943.

[109] Rămîn la această dată, argumentarea pentru 1399 (cf. C. Cihodaru *Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1984) nefiindu-mi după părerea mea (cf. şi *AIIAI*, XIX, 1982, p. 660) convingătoare.

[110] Ştefan S. Gorovei, *Aux débuts des rapports moldo-byzantins*, cit.

[111] Posibilitate sugerată de Ştefan Andreescu. V., în acest sens, şi N. Iorga, *Istoria românilor*, III, Bucureşti, 1937, p. 314 (ed. franceză, p. 375).

[112] Cf. *FHDR*, IV, p. 266—269.

[113] *Ibidem*, p. 268—277; Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*

[114] V. Laurent, *Les droits de l'empereur en matière ecclésiastique. L'accord de 1380/82*, în *REB*, 13, 1955, p. 5—20.

[115] *Ibidem*, p. 17.

[116] N. Iorga, *În jurul pomenirii lui Alexandru cel Bun, (ARMSI*, s. III, t. XIII, 1932), în *Studii asupra evului mediu românesc*, Bucureşti, 1984, p. 149—150: Nicolae grămăticul „a citit documentele patriarhale, ceea ce poate fi sau o simplă notiţă sau o scrisoare împărătească de mulţumită, chiar cu acordarea uneia din acele situaţii onorifice, cu care erau largi bizantinii în toate timpurile". V., însă, Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 142: „de altfel, nici nu cunoaştem cazuri cînd darul unei icoane ar fi reclamat gramate prevăzute cu semnături de patriarhi şi membri ai sinodului constantinopolitan". Este evident, după părerea mea, că mărturia mitropolitului nu trebuie luată *ad-litteram*: „hrisoavele" nu avuseseră menirea să însoţească icoana, ele priveau alte chestiuni; nu cred, însă, că se poate reţine afirmaţia că „în orice caz, sub raport diplomatic, acele piese nu se puteau înfăţişa aşa cum sînt descrise în relaţia mitropolitului Gheorghe" (*ibidem*, p. 143, nota), pentru motive pe care le expun mai departe, în text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

însăşi crearea Mitropoliei Moldovei un rol a trebuit să revină împăratului Ioan V [117], după cum un rol a trebuit să aibă şi Ioan VII în aplanarea conflictului, în 1401, se întrevede, deja, un punct de plecare pentru a explica geneza confuziei între personaje omonime. O *confuzie la baza căreia trebuie să presupunem, însă, existenţa unor texte scrise.*

Cu aceasta, ajungem la un alt punct al investigaţiei de faţă : ce documente greceşti putea să vadă secretarul domnesc la Neamţ în 1655 ? Ce „hrisoave împărăteşti şi patriarhiceşti" s-ar fi putut găsi acolo ca material care să îngăduie tînărului cărturar să-şi pună în valoare cunoştinţele abia căpătate în Marea Şcoală a Patriarhiei de la Constantinopol ?

Un răspuns la aceste întrebări trebuie căutat, întrucît s-a negat pînă şi *posibilitatea* existenţei, la Neamţ, a unor asemenea documente greceşti din perioada anterioară anului 1453, afirmîndu-se că ele „nu puteau fi decît din a doua jumătate a secolului al XVI-lea sau din veacul următor" [118].

Primul gînd se îndreaptă, desigur, spre corespondenţa purtată, la sfîrşitul secolului XIV şi începutul celui următor, de domnii Moldovei — probabil începînd chiar cu Petru I, urmînd, apoi, cu siguranţă, Roman I, Ştefan I şi Alexandru cel Bun — cu Patriarhia Ecumenică şi (ţinînd seama şi de prevederile acordului de la Studios, din 1380/1382) chiar cu împăratul. Este o posibilitate pe care profesorul Elian a respins-o : „O referire la corespondenţa schimbată sub Alexandru cel Bun cu Patriarhia Ecumenică pentru recunoaşterea mitropolitului Iosif nu pare mai probabilă" [119]. „Cît priveşte corespondenţa dusă în jurul recunoaşterii ierarhiei moldovene la sfîrşitul sec. XIV şi începutul celui următor — adaugă profesorul Elian — nu avem nici o altă indicaţie că s-ar fi păstrat la Neamţ pînă în sec. XVII" [120].

Nu avem, e adevărat, dovada că aceste documente greceşti s-au păstrat la Neamţ pînă în secolul XVII — deşi lucrul poate fi presupus, dacă se ţine seama de faptul că, retrăgîndu-se acolo, pare-se, mitropolitul Iosif a putut duce cu el şi vechile documente care îl priveau, *acolo*, la una din cele două mănăstiri despre care el însuşi spusese (fiind vorba şi de Bistriţa) că „sînt amîndouă ale vlădiciei mele" [121]. Şi este ciudat că *numai* în documente destinate acestor două mari mănăstiri — de la Neamţ şi Bistriţa — Alexandru cel Bun îşi spune „domn a toată Ţara Moldovlahiei" [122]. Folosirea titulaturii din formularul grecesc [123] nu poate fi, desigur, întîmplătoare şi o legătură cu statutul deosebit al celor două mănăstiri ar fi de bănuit.

Avem, în schimb, dovada că aceste documente (sau cel puţin unele din ele), ajunse în Moldova, *s-au tradus în slavonă*, copiindu-se în sbornicele alcătuite în diverse mănăstiri şi păstrîndu-se, astfel, nu pentru valoarea lor documentară, ci ca modele de corespondenţă. Chiar gramata din 1401, a patriarhului Matei, prin care se anunţa lui Alexandru cel Bun trimiterea solilor, Grigorie şi Manuel Archon, ca să examineze situaţia la faţa locului — document cunoscut în versiunea greacă din registrul (şi el păstrat fragmentar !) cu actele Patriarhiei Ecumenice (şi e o adevărată minune că registrul acesta s-a păstrat tocmai pentru intervalul care ne interesează !) — această gramată patriarhală, *tradusă în slavă*, se află într-un sbornic, aflat azi în U.R.S.S. Semnalată, cîndva (1906), de Iaţimirski, traducerea aceasta a fost privită cu serioase rezerve de profesorul Elian [124] — rezerve întemeiate, desigur, dat fiind faptul că Iaţimirski a fost şi autorul unor falsuri. Din fericire, însă, Radu Constantinescu a regăsit manuscrisul în cauză, închegat, pare-se, la Pîngăraţi, între 1569 şi 1581 [125]. În cuprinsul acestui sbornic, se află zece file databile (după filigran) spre sfîrşitul secolului XIV şi pe ele se află transcrisă şi gramata patriarhală din 1401, cu rost de formular : *Predoslovie cum se întîmplă a primi blagoslovenie pentru Ţara Moldovei.*

---

[117] J. Darrouzès, A. A., *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople*, vol. I, *Les actes des patriarches*, fasc. VI, *Les regestes de 1377 à 1410*, Paris, 1979, p. 260 ; Ştefan S. Gorovei, *Aux débuts des rapports moldo-byzantins*, loc. cit.

[118] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 140. [119] *Ibidem*, p. 142. [120] *Ibidem*, p. 142, n. 2.

[121] *DRH*, A, I, nr. 21, p. 29—30. V. şi Ioan Ivan şi Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamţ*, Iaşi, 1981, p. 19—20. Este, dealtminteri, un fapt stabilit că documentele importante erau încredinţate, spre păstrare, Mitropoliei, Biserica îndeplinind, în vechime, şi rolul de arhivă a Statului (cf. Şt. Gr. Berechet, *Biserica şi Domnia în trecutul românesc*, în *BOR*, LXIII, 1945, p. 424—442).

[122] *DRH*, cit., nr. 41, 50, 75, 93, 100, 101.

[123] Cf. Ştefan S. Gorovei, *op. cit.*

[124] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 152, nota.

[125] Radu Constantinescu, *O predică slavo-română necunoscută de la începutul secolului al XV-lea*, în *BOR*, 3—4/XCIII, 1975, p. 317.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Dacă nu s-ar fi păstrat și registrul patriarhal, cu còpia grecească, ci numai traducerea slavă (în formă deosebită !) a scrisorii patriarhului Matei din 1401, ar fi fost tot așa de îndreptățită concluzia că — dată fiind și forma arheografică — ne putem afla în fața unei contrafaceri...

Pe lîngă această corespondență din ultimii ani ai veacului XIV și începutul celui următor, se mai puteau găsi la Neamț scrisorile patriarhale și imperiale privind numirea succesorilor lui Iosif, începînd cu acel episcop de Poleanina (posibil Macarie), la 1416 ; în „memoriile" sale, Sylvestros Syropoulos menționează explicit aceste „scrisori patriarhale" cu care mitropolitul numit la Constantinopol a plecat spre Moldova în primăvara anului 1416 [126].

Alte documente au trebuit să plece în aceeași direcție atunci cînd — pe la 1436/1437, pare-se — s-a creat cea de-a doua mitropolie moldovenească, avînd sediul la Roman : o variantă din *Ekthesis nea*, pusă nu de mult în evidență de Jean Darrouzès, noul editor al vechilor surse patriarhale bizantine, menționează crearea celei de-a doua mitropolii în *Forum Romani* [127], adică în *Tîrgul lui Roman*, ceea ce explică obiceiul ulterior de a denumi episcopia de acolo drept *Mitropolie a Țării de Jos* [128]. O urmă a acestei corespondențe poate fi formula, păstrată în aceeași *Ekthesis nea*, cu care patriarhul se adresa unui Ștefan voievod („marele voievod a toată Moldovlahia") și soției sale, Doamna Maria [129] ; editorul francez și cel român au presupus că nu poate fi decît Ștefan cel Mare, căruia însă, cum am mai spus, nu i se cunosc legături cu Patriarhia Ecumenică ; atenția trebuie îndreptată mai degrabă spre Ștefan II (căsătorit tot cu o Maria) și care e, probabil, cel care a cerut crearea noii mitropolii după ce cîrmuirea țării s-a împărțit între el și fratele său, Iliaș. La cele observate anterior [130], adaug și faptul că, dintre toți urmașii lui Alexandru cel Bun (pînă la Ștefan cel Mare), Ștefan II e singurul care folosește — în trei documente, destinate mănăstirilor Probota, Neamț și Zografu — titlul de „voievod și domn al Țării Moldovlahiei" [131].

Un lot bogat de scrisori trebuie să fi existat în legătură cu conciliul de la Ferrara—Florența (1438—1439) — „soborul al optulea" din scrierile românești ale veacului XVII. Aceleași amintiri ale lui Sylvestros Syropoulos — martor ocular — menționează, în cadrul pregătirii participării la conciliu, trimiterea de „scrisori imperiale și patriarhale" [132] și, explicit, scrisori către principele și mitropolitul Moldovei [133].

În fine, ultimele scrisori (sau printre ultimele) trebuie să fi fost în legătură cu numirea lui Ioachim, în 1447, printr-un *decret imperial* [134], care va fi fost însoțit și de o scrisoare patriarhală.

---

[126] V. Laurent, *Les „Mémoires" du Grand Ecclésiarque de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438—1439)*, Paris, 1971, p. 104 ; *FHDR*, IV, p. 369.

[127] Jean Darrouzès, *Ekthésis nea. Manuel des pittakia du XIV-e siècle*, în *REB*, 27, 1969, p. 47, aparat ; știrea nu a fost preluată în *FHDR*, IV — cf. *AIIAI*, XXI, 1984, p. 537.

[128] Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului în secolul XV. Întemeiere și organizare*, București, 1941, p. 5—13 ; P. Ș. Năsturel, *Un témoignage byzantin sur la métropole de Roman (Moldavie)*, în *RER*, XV, 1975, p. 198—202. Nu va fi inutil a reaminti cuvintele lui Cantemir, care știa că episcopul „de Roman s-a chemat arhiepiscop, fiindu-i îngăduit ca la liturghie să poarte mitră" (*Descrierea Moldovei*, ed. cit., p. 351). V. și Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*, 1984, p. 34—43 și recenzia la această lucrare, în prezentul tom al *Anuarului*.

[129] Jean Darrouzès, *op. cit.*, p. 61 ; *FHDR*, IV, p. 315.

[130] Cf. *AIIAI*, XXI, 1984, p. 537—538.

[131] *DRH*, cit., nr. 195, 212, 221. Evident, *el* nu putea fi „a toată țara Moldovlahiei", pentru că împărțea puterea cu Iliaș ; este unul din argumentele care m-au determinat să plasez formula din *Ekthesis nea* într-una din perioadele cînd Ștefan II a domnit singur (v. nota precedentă).

[132] V. Laurent, *op. cit.*, p. 162 ; *FHDR*, IV, p. 371.

[133] V. Laurent, *op. cit.* ; *FHDR*, p. 373 ; v. și p. 383 (variantă) : „împăratul a trimis soldați cu scrisori imperiale și patriarhale". Pentru participarea la conciliul florentin, rămîne folositoare lucrarea lui C. Auner, *Moldova la soborul din Florența*, în „Revista catolică", IV, 1915, nr. 2, p. 272—285 ; nr. 3, p. 379—408 ; nr. 4, p. 552—565. V. și P. Ș. Năsturel, *Cîteva însemnări despre Sinodul de la Florența*, în *MO*, 9—12/XI, 1959, p. 643—648 ; idem, *Quelques observations sur l'union de Florence et la Moldavie*, în *SOF*, 1/XVIII, 1959, p. 84—89.

[134] M. Lascaris, *op. cit.* (documentul la p. 31) ; *FHDR*, IV, p. 360—361.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Mai puteau exista scrisori patriarhale și dintr-o perioadă ceva mai tîrzie, de exemplu din vremea cînd arhiepiscopul Prohor al Ohridei a încercat să-și extindă jurisdicția și asupra Moldovei și Țării Românești, la 1544 [135].

Că măcar unele din aceste scrisori erau *sigilate* iar altele purtau și semnăturile unora dintre membrii sinodului constantinopolitan — fapte iarăși contestate de profesorul Elian [136] — sînt lucruri care se verifică prin memoriile lui Syropoulos și prin registrul patriarhal [137].

Toate aceste scrisori, trimise în Moldova, au ajuns, au fost păstrate, traduse, multiplicate [138] — după obiceiurile vremii. Că nu toate au mai ajuns pînă la noi — aceasta nu poate constitui o probă că ele nu au existat. Faptul (invocat de profesorul Elian) că Dosoftei, în același secol XVII, transcriind alte însemnări și documente grecești, „nu cunoaște aceste documente [din secolele XIV—XV — *n.n.*] și nicăieri nu se referă în vreun chip la ele" [139], nu dovedește nimic altceva decît că Dosoftei nu ajunsese la ele. Dar Dosoftei transcrie, de exemplu, inscripția de pe epitaful lui Macarie, din 1428 — din fericire, identificat, ulterior, în Polonia [140]. Dacă broderia respectivă nu ar fi fost regăsită, însemnarea dedicatorie ar fi fost socotită apocrifă, inventată de Dosoftei?! *Pentru că, în fond, aceasta este metoda aplicată celei dintîi scrieri a lui Nicolae „Milescu"*.

Mai trebuie observat că scrisorile acestea bizantine nu erau, de obicei, datate în același chip în care se obișnuia să se dateze documentele în Moldova veacului XVII. Se punea, uneori, numai indictionul și luna și a existat, la un moment dat, o hotărîre luată de împărat și de patriarh, împreună cu sinodul, „ca în toate venerabilele dispoziții imperiale și în cinstitele acte patriarhale să se noteze și ziua lunii cu anul" [141]. Însuși decretul imperial pentru transferarea lui Ioachim în Moldova, la 1447, nu e datat decît prin ultimele două cifre ale anului bizantin — [69]56 — luna (noiembrie) și indictionul (greșit, în cópia păstrată [142]). *Acest document nu are nici numele emitentului* [143], ci, în forma în care ne-a parvenit, debutează printr-un *exordium ex abrupto:* „Avînd domnia mea [mai corect: *majestatea mea imperială* — Ἡ βασιλεία μου], prin darul și harul lui Dumnezeu, rîvnă evlavioasă și harul cu dragoste de Dumnezeu de a avansa și transfera pe unii dintre preasfinții mitropoliți și iubitori de Dumnezeu episcopi din scaune mai joase în scaune mai mari și mai înalte sau cîteodată din scaune mai înalte în altele mai joase, dacă crede nimerit și folositor acest lucru, după cum cer timpurile și împrejurările..." [144] — argumentație care seamănă izbitor cu prevederile celui de-al doilea articol al acordului de la Studios, din 1380/1382.

---

[135] Cf. Mihai Maxim, *op. cit.* (supra, n. 9).

[136] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 140; v. și nota 2.

[137] V., de exemplu, *FHDR*, IV, p. 227, 229, 233 („scrisoare cu pecete a smereniei noastre", purtînd „următorul inscris al cinstitei mîini a patriarhului"), p. 235 (semnăturile patriarhului și ale mitropoliților din sinod); p. 371 („scrisori sigilate de la sinod și împăratul")

[138] Decretul imperial pentru transferul lui Ioachim în Moldova s-a păstrat doar pentru că a fost transcris „de Ioachim însuși", împreună cu alte acte și scrieri ale sale, într-un codice ajuns apoi la Muntele Athos — cf. Radu Constantinescu, *Scrieri inedite ale mitropoliților din Moldova (sec. XV)*, în *BOR*, 7—8/XCIV, 1976 p. 788—789.

[139] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 142, n. 2.

[140] C. Bobulescu, *Pentru pomenirea lui Alexandru cel Bun*, Chișinău, 1934, p. 72; E. Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie. Les épitaphioi moldaves aux XV-e et XVI-e siècles*, în *CL*, IV, 1941, p. 203, pl. III; v. și P. Ș. Năsturel, *Din legăturile dintre Moldova și Crimeea în secolul al XV-lea. Pe marginea unei inscripții grecești*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 264 n. 21.

[141] *FHDR*, IV, p. 239; v. și M. Lascaris, *op. cit.*, p. 2.

[142] M. Lascaris, *op. cit.*, p. 1—2 și 31; *FHDR*, IV, p. 360—361 (nu se menționează că indictionul e greșit); Radu Constantinescu (*Scrieri inedite...*, p. 787 și 789), urmînd o ediție rusească din 1901, crede că e anul 1445; sfîrșitul păstoriei lui Ioachim este dat, aici, la „1449/1455", „după care urmează localnicul Teoctist" (p. 787). Am arătat și alte ori (cf. *AIIAI*, XXI, 1984, p. 538 și 554; v. și prezentul tom, p. 893) că, întrucît sfîrșitul păstoriei de 25 de ani a lui Teoctist I este în *noiembrie 1478*, sfîrșitul păstoriei predecesorului său Ioachim nu se poate plasa altcum și altcîndva decît *în vara anului 1453, după căderea Constantinopolului*.

[143] Ceea ce a determinat pe primul editor grec să-l atribuie împăratului Constantin XI (cf. M. Lascaris, *op. cit.*, p. 2).

[144] *FHDR*, IV, p. 361.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

În sfîrşit, din această trecere în revistă trebuie să se reţină amănuntul că în vechea arhivă moldovenească — fie cea a domniei, fie cea a mitropoliei — au putut exista documente cu numele (sau emise în numele) încă a unui basileu cu acelaşi nume : Ioan. Promotor şi sprijinitor al unirii Bisericilor în conciliul florentin, acest împărat Ioan VIII este acela care, pe vremea cînd era numai coregent (guvernînd însă efectiv în timpul bolii tatălui său), a sosit la Chilia, în toamna anului 1424, îmbarcîndu-se acolo pentru Constantinopol, la capătul unei lungi călătorii prin Europa [145]. Dacă, în adevăr, „drumul cel mai potrivit de a ajunge la Marea Neagră, pentru cineva care venea din Ungaria" [146], trecea prin Ţara Românească — *Vlahia cea Mare*, Μεγάλη Βλαχία la Sphrantzes [147], de la care, direct sau printr-un intermediar, s-au preluat aceste ştiri [148] — în schimb, portul însuşi *era atunci în stăpînirea Moldovei*. Analizînd ştirile referitoare la Chilia în prima jumătate a veacului XV, Virgil Ciocîltan a ajuns la concluzia că „cetatea-cheie a gurilor Dunării s-a aflat între 1412—1448 în posesia Moldovei" [149]. Această constatare e de natură să modifice şi poziţia faţă de detaliul din povestirea atribuită mitropolitului Gheorghe, despre întîlnirea lui Alexandru cel Bun cu Ioan Paleologul *la Chilia* [150].

E uşor de înţeles cum această informaţie, extrasă din opera lui Sphrantzes, a devenit punctul în jurul căruia s-au grupat toate ştirile despre legături cu „Ioan Paleologul" — fie că era vorba de Ioan V, de Ioan VII sau de Ioan VIII ! Aşa cred că se poate explica citarea laolaltă a lui Iosif — „reintegrat, după cîte ne dăm seama, acum întîiaşi dată în şirul mitropoliţilor moldoveni ai secolului amintit" (e vorba de secolul XV) [151], a lui Ţamblac, a conciliului florentin şi a împăratului bizantin. Separarea atentă a diverselor straturi de tradiţii care s-au putut suprapune şi amesteca arată existenţa neîndoielnică a unor realităţi de care trebuie să se ţină seama.

Nu mi-am propus, în paginile acestui studiu, să reabilitez (dacă se poate spune aşa !) textul atribuit mitropolitului Gheorghe al Moldovei, ci, prin analiza detaliilor pe care această povestire le conţine, am vrut să arăt că există suficiente elemente pentru a da crezare afirmaţiilor din partea finală, despre grămăticul Nicolae („Milescu") şi opera sa din 1655 — *traducerea şi compilarea unor documente bizantine aflate la mănăstirea Neamţului, privitoare la unele fapte din istoria Mitropoliei Moldovei*. Tot ceea ce se ştie despre el — *elenist, teolog şi cunoscător al istoriei ecleziastice* — pledează pentru *a-i menţine paternitatea asupra a ceea ce, deocamdată, rămîne prima sa scriere* [152], alcătuită acum 330 de ani. Faţă de critica ante-

---

[145] *Ibidem*, p. 438—441 ; Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 125—129.

[146] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 127.

[147] *FHDR*, IV, p.440—441.

[148] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 131.

[149] Virgil Ciocîltan, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea*, în *RdI*, 11/34, 1981, p. 2094. V. şi C. Cihodaru, *Formarea hotarului dintre Moldova şi Ţara Românească în secolul al XV-lea*, în *Stat. Societate. Naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 91 ; idem, *Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1984, p. 233.

[150] Cf. Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 130 : „Ca adevăr istoric ni se va îngădui să nu reţinem decît trecerea basileului prin Chilia, încă nu moldovenească, unde nu avea ce căuta Alexandru cel Bun...".

[151] *Ibidem*, p. 132.

[152] I s-a mai atribuit lui Nicolae „Milescu" şi copierea, în Ţara Românească, în 1659—1660, a doua scrieri greceşti ale lui Matei al Mirelor (cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 50 şi 169) ; deşi încă Demostene Russo a arătat că la mijloc e o confuzie şi că manuscrisul în cauză a fost doar *dăruit* de spătar, în 1660, mănăstirii Barnovschi din Iaşi (D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, p. 163, n. 1 ; însemnarea dedicatorie a fost reprodusă de N. Iorga, *Miniaturi româneşti în secolul al XVII-lea*, în *BCMI*, XXIV, 1931, p. 146—148 ; clişeul e la p. 146, fig. 4 de sus), totuşi această atribuire încă circulă printre specialişti — v., de exemplu, Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 164. În chip ciudat, şi fără nici o explicaţie, Pandele Olteanu plasează opusculul lui „Milescu" la anul *1665* : Pandele Olteanu, *Studiu monografic*, la Nicolae Milescu, *Aritmologhia. Etica*, Bucureşti, 1982, p. 35 şi 374 ; d-sa crede că „Milescu scrie sau traduce din slavonă" această povestire (p. 30). E regretabil că acest amplu „studiu monografic" conţine prea multe erori, unele cu totul inexplicabile, de exemplu, se spune despre spătar că „după mazilirea lui Gheorghe Ghica (1664) revine în Moldova, unde ajunge domn prietenul său din copilărie Ştefăniţă vodă Lupu (1659 — 1661)" (p. 34) — se confundă, deci, mazilirea lui Gheorghe vodă Ghica din scaunul muntean, la 1660 (după care spătarul se întoarce în Moldova unde domnea deja — nu „ajunge domn" ! — Ştefăniţă vodă), cu mazilirea fiului său, Grigore vodă, în noiembrie 1664 ! Şi nu este singura defecţiune...

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

rioară, eminamente negativă, la care acest text a fost supus, am dorit să arăt nu atît *cum au fost* unele din realităţile la care se referă, ci mai ales că *a fost ceva*, că *au putut fi* toate cele menţionate într-o formă confuză de textul din „1723", căutînd şi explicaţii pentru confuziile care, desigur, s-au făcut.

O analiză *în spirit pozitiv* a tuturor acestor elemente poate să ducă, după cum s-a văzut, la concluzii contrare acelora stabilite acum două-trei decenii. În ceea ce mă priveşte, m-a tentat să demonstrez că în acest *ghem* încurcat pe care îl reprezintă povestirea atribuită mitropolitului Gheorghe al Moldovei, de la „1723", se pot identifica mai multe capete de fir care să conducă spre realităţi certe. Asamblarea lor într-o manieră care nu corespunde, firește, spiritului ştiinţific de azi e de natură să provoace suspiciuni — *dar ele nu pot privi decît asamblarea însăşi*, forma cea mai dezvoltată putînd fi încă şi mai recentă decît anul 1723.

Cercetarea profesorului Al. Elian a pus în evidenţă etapele în care această povestire — „produs al străduinţelor unui umanism românesc, pe care-l cunoaştem şi altfel în epoca lui Dosoftei, a Costineştilor şi a lui Cantemir" [153] — s-a cristalizat, în a doua jumătate a veacului XVII şi în prima jumătate a celui următor, cînd „forma ei completă" va fi „legată de figura mitropolitului Gheorghe" [154]. Trebuie însă, să se pună întrebarea: *ce anume a determinat multiplicarea acestui text şi răspîndirea lui în mediul mănăstiresc din Moldova?* Versiunea iniţială, prototipul, este, după toate probabilităţile, izvodul scos, în *ianuarie 1778*, de *Grigoraş, logofătul Mitropoliei Moldovei* [155], iar prima copie, între cele azi cunoscute, e cea de la Voroneţ, din *mai 1781*, pusă recent în circulaţie de Nicolae Cârlan. Este vorba, deci, de un text multiplicat după răpirea Bucovinei şi care a fost trimis şi mănăstirilor despărţite, după 1775, de trupul Moldovei. Trebuie, oare, să ne îndreptăm spre pacea de la Kuciuk-Kainardji (10/21 iulie 1774) pentru a defini climatul care a generat revitalizarea atît a tradiţiilor despre „capitulaţii" [156] — acte fundamentale pentru autonomia Statului în raporturile cu Poarta — cît şi a celor despre autonomia Bisericii în raporturile cu Patriarhia Ecumenică [157], aflată acum tot sub oblăduirea Porţii?

Trebuie să se observe, dealtminteri, că povestirea din „1723" nu numai că a fost citată în actul „sinodal" din ianuarie 1752 — a cărui autenticitate a fost şi ea pusă la îndoială [158] — dar, uneori, a şi fost copiată *împreună cu acest act* [159], ambele piese fiind socotite, desigur, de mare importanţă pentru statutul şi pentru organizarea Bisericii Moldovei.

Anumite lămuriri le va aduce şi cunoaşterea activităţii acelui logofăt Grigoraş, căruia i se datorează „prototipul" din ianuarie 1778. O informaţie — neluată încă în seamă şi a cărei semnalare o datorez profesorului N. A. Ursu — îl arată pe acest logofăt Grigoraş într-o lumină cu totul interesantă. Într-o scrisoare adresată lui Mihail Kogălniceanu la 26 iulie 1840, Antohi Sion povesteşte că la 1806, fiind „scriitor în vistierie", a primit sarcina să copieze în taină, sub privegherea unui boier, anumite texte (între care celebrul necrolog al lui Ştefan cel Mare) „de pe o codică veche, scrisă cu mîna vechiului logofăt a Mitropoliei Moldovei, Grigoraş"; în acest miscelaneu se aflau transcrise şi documente de interes politic: corespondenţa divanurilor din Moldova şi Ţara Românească cu Rusia, la 1768, jalba către Ecaterina II, jalba către vizir la răpirea Bucovinei, adică — aşa cum conchidea Kogălniceanu — „cele mai de căpitenie documenturi din vremea ocupaţiei Moldovei şi

---

[153] Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 146.

[154] *Ibidem*, p. 148.

[155] *Ibidem*, p. 143, n. 1.

[156] Cf. Şerban Papacostea, *Tratatele Ţării Româneşti şi Moldovei cu Imperiul otoman în secolele XIV—XVI: ficţiune politică şi realitate istorică*, în *Stat. Societate, Naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 104.

[157] Cum a sugerat prof. N. A. Ursu, în discuţiile care au urmat prezentării acestei comunicări.

[158] Cf. Liviu Stan, *op. cit.*, p. 183, n. 17; aceeaşi opinie o împărtăşeşte — după cum a binevoit să-mi comunice — şi prof. N. A. Ursu. V. şi Teoctist, Mitropolit al Moldovei şi Sucevei, *În slujba ortodoxiei româneşti, a năzuinţelor de unitate naţională şi de afirmare a culturii române: mitropolitul Iacob Putneanul*, Mănăstirea Neamţ, 1978, p. 46—48 (actul este reprodus — după Erbiceanu — la p. 73—76, omiţîndu-se, fără nici o explicaţie, referirile la pretinsa dependenţă de Ohrida!).

[159] Varianta publicată de V. Drăghiceanu, *op. cit.*, pentru care v. şi Alexandru Elian, *op. cit.*, p. 143, n. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Valahiei de armiile ruseşti de la anii 1769—1774" [160]. Transcrierea, multiplicarea şi difuzarea povestirii atribuite mitropolitului Gheorghe trebuie văzute şi înţelese în lumina pe care o aduce această informaţie privind activitatea logofătului Grigoraş.

Dar toate aceste lucruri şi implicaţiile lor ulterioare ies din cadrele pe care mi le-am propus pentru prezenta cercetare ; îmi voi considera, deci, scopul atins dacă voi fi reuşit să arăt că avem toate motivele pentru a păstra lui Nicolae „Milescu" paternitatea asupra celei dintîi încercări de a „recupera" Bizanţul pentru istoria Moldovei, domeniu în care va avea ca succesor un alt personaj, la fel de ilustru, dintre cărturarii români ai vremii : mitropolitul Dosoftei.

UN ÉPISODE DE LA „RÉCUPÉRATION" DE BYZANCE : LA PREMIÈRE „OEUVRE" DE NICOLAS SPATHAR „MILESCO"

RÉSUMÉ

Vers la fin du XVIIIe siècle, on a fait circuler en Moldavie un texte assez curieux (plus tard, imprimé), daté du 17 février 1723 et attribué au métropolite Georges IV, qui l'aurait composé (ou seulement compilé) en se fondant sur d'autres sources, en principal sur un récit daté du 17 février 1655 et attribué au célèbre spathar Nicolas „Milesco". En 1655, dit-on, le jeune secrétaire princier Nicolas („Milesco") aurait trouvé au monastère de Neamtzou quelques vieux documents grecs (émis par la chancellerie impériale et patriarcale de Byzance), probatoires pour les circonstances dans lesquelles la Métropole moldave avait aquit, au XVe siècle, son statut d'indépendance.

Dans une étude de plus vieille date, on a contesté le rôle de Nicolas spathar „Milesco" dans la création du récit attribué au métropolite Georges IV ; par contre, l'auteur de la présente étude essaie de prouver que ce personnage pouvait bien faire, en 1655, tout ce que le texte de 1723 lui attribue : lire et traduire les vieux documents grecs du monastère de Neamtzou (concernant la fondation de la Métropole moldave et ses relations avec la Patriarchie Oecuménique jusqu'à 1453) et tirer quelques informations pour prouver l'origine byzantine d'une icône se trouvant au même monastère de Neamtzou. Selon les vieilles traditions monastiques, cette icône aurait été envoyée en 1401 au prince de Moldavie Alexandre le Bon par l'empereur de Byzance Jean Paléologue. Contesté lui-même, le noyau de ces traditions renferme, pourtant — sous quelques couches successives de confusions bien explicables — une possible vérité, car 1401 c'est l'année où Alexandre le Bon a réussi à mettre fin à la querelle qui opposait sa principauté à la Patriarchie Oecuménique ; le succès du prince moldave ne saurait être possible sans l'appui de l'empereur ; or, à ce moment-là, à Constantinople résidait, en effet, un empereur Jean : le neveu de Manuel II, l'empereur co-régnant Jean VII.

Pour quelques autres détails concernant l'histoire de ce récit de 1723 et les personnages ayant trait à lui, le lecteur est prié de considérer aussi les *Précisions nécessaires*, imprimées dans ce même tome de *l'Annuaire* (p. 805—806).

[160] „Arhiva Românească", I, ed. II, Iaşi, 1860, p. 102—103 ; mulţumesc şi aici profesorului N. A. Ursu pentru comunicarea acestei informaţii. Persoana *logofătului Grigoraş* rămîne să fie identificată ; este, oare, unul şi acelaşi cu *Grigore Hudici*, atestat ca pisar la 1784—1785 la Episcopia Romanului, la 1788 la Mitropolie, din nou la Roman pînă la 1803 (cf. G. Strempel, *Copişti de manuscrise româneşti pînă la 1800*, I, Bucureşti, 1959, p. 101—102) şi din nou la Mitropolie, în 1804 (C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 341) ? Oricît de tentantă — prin implicaţiile sale (Grigore Hudici, probabil rudă a lui Dionisie Hudici, ctitorul Doljeştilor şi un apropiat al lui Leon Gheuca, ucenic şi el al lui Iacob Putneanul, ale cărui „aşezăminte" le transpune şi la Doljeşti) — această identificare nu mi se pare că ar avea sorţi de izbîndă.

N. B. Cititorul binevoitor este rugat să ia în considerare şi cele cîteva *Precizări necesare*, în acest *Anuar*, p. 805—806.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

RAPORTURILE POLITICE ROMÂNO-AUSTRIECE 1683—1718 (I)

DE

GABRIEL BĂDĂRĂU

„...tot opinteau nemții să fie Dunărea hotar".

I. Neculce

De cele mai multe ori, studierea istoriei relațiilor internaționale din sud-estul Europei în diverse epoci s-a redus la înfățișarea confruntărilor diplomatice și militare dintre marile puteri. Se realiza, în această manieră, un tablou schematic, în cadre generale, lără nuanțările care să evidențieze rolul entităților naționale mai mici. Erau ignorate, de fapt, părțile care dădeau conținut întregului. Din această perspectivă, istoria raporturilor internaționale ale Principatelor Române la sfîrșitul secolului al XVII-lea a fost o preocupare cu mult profit științific în istoriografia română și străină, de dată mai veche sau mai recentă. În acest context, studii, parțiale sau generale, au fost consacrate retrospectivei, mereu tot mai larg documentate, a evoluției relațiilor politice româno-austriece după despresurarea Vienei (1683) pînă la pacea de la Passarowitz (1718), ajungîndu-se la încheieri, care, pe lîngă ilustrarea unei vădite continuități de interese și țeluri istorice, evidențiază dinamica diferită, conținutul particular în fapte și împrejurări ale noii etape, distincte, din istoria acestor raporturi. Totodată, aceste rezultate au contribuit la o „punere la punct", în sensul că, *a prezenta — ca de atîtea ori, mai ales în istoriografia străină — raporturile politice româno-austriece, în etapa reținută aici, ca raporturi „marginale", derivate sau strict integrate în cele austro-otomane, s-a dovedit o imagine preconceptă, falsă, o manieră neștiințifică, expeditivă de rezolvare a problematicii.* Poate, cel mult, privită din exterior, de la o mare distanță, politica românilor față de habsburgi și cea habsburgică față de români să ascundă desfășurarea dinamică de fapte, inițiativele, obiectivele proprii, detaliile etc., ce dau conținutul intern al unei activități susținute, reciproce. Pentru că, în întregul interludiu delimitat mai sus, românii au avut un plan propriu de colaborare cu imperialii (chiar dacă, în contextul conceptual al vremii, a fost promovat și sub forma „închinării" sau „supunerii" condiționate față de „împăratul"), *inițiative proprii numeroase, obiective particulare* și au proiectat acțiuni comune, cele mai multe venind în conflict cu interesele otomane. Au recunoscut-o, în repetate rînduri, și austriecii înșiși — precum generalul Veterani, cînd spunea că Principatele „au o politică activă, proprie, disimulată, modestă, dar hotărîtă, abilă și consecventă" [1], de care trebuia să se țină cont și în noua etapă de după despresurarea Vienei, cînd împrejurările păreau mai favorabile ca oricînd unei dinamizări și amplificări a raporturilor bilaterale.

În consecința expansiunii teritoriale excepționale a Austriei spre sud-estul continentului, după 1683, în gîndirea politică românească își făcea loc, treptat, convingerea că imperiul suzeran intrase pe panta declinului și că, în pieirea lui, Imperiul habsburgic va juca un rol decisiv. După zdrobirea turcilor sub zidurile Vienei, la care românii și-au avut partea lor de contribuție, aceștia credeau că a venit vremea eliberării lor cu ajutor imperial. În același timp, cîștigul strategic căpătat prin încorporarea teritoriului Principatelor, potențialul uman și material al acestora, erau tot atîtea rațiuni capitale menite să alimenteze interesul austriecilor cu privire la români. În consecință, s-au derulat, mai dinamic ca oricînd, contacte, negocieri între cele două părți — în condiții de discreție, desigur —

[1] Virgil Zaborovski, *Colecția de documente externe a d-lui Basarab Brâncoveanu*, în *RI*, 4—6/XVII, 1931, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ajungîndu-se chiar la convenirea — condiţionată, însă — asupra unor tratate de „închinare" sau „supunere", netraduse în practică, datorită nerealizării condiţiilor permisibile unor astfel de decizii capitale, invocate de români şi menite să salvgardeze interesele lor supreme: emancipare, evitarea unei „translaţii" de suzeranitate care nu promitea orizonturi mai libere, înfrîngerea hotărîtoare a turcilor, în aşa fel încît să nu permită cunoscutele represalii pustiitoare pentru ţară şi primejdioase pentru domni ş.a. „Liderii" susţinutelor iniţiative româneşti — în continuarea unei tradiţii în politica externă a Principatelor — spre colaborarea cu „împăratul creştin" vor fi, în această etapă, încă domnii, în timp ce după primul deceniu al secolului următor, iniţiativa va fi „predată" (mai bine zis, „preluată") boierimii (sau unei părţi, concentrate în adevărate „partide" austrofile). Însă înţelegerea largă a conjuncturii internaţionale din partea oamenilor de stat români, care au realizat, totodată, distanţa dintre proclamaţiile generoase ale marii puteri vecine şi limitele impuse de interesele ei politico-teritoriale imediate, a dat un curs „temperat" acestor raporturi, a alimentat expectativa şi neîncrederea în viitorul oferit de stăpînirea „pajurilor", justificînd prudenţa politică, a deciziilor de orientare externă româneşti, prudenţă atît de realistă şi validată de un întreg parcurs istoric. În concluzie, după cum se va vedea în continuare, în întreaga perioadă de după asediul Vienei, politica externă a Principatelor şi-a găsit corespondenţă în cea austriacă numai în necesitatea luptei antiotomane şi a accesului românilor (încercînd, cu prudenţă, şi „şansa oferită" de imperiali) la libertate, pe cînd cele mai multe chestiuni vor plasa cele trei ţări pe poziţii disjuncte, în care interesele româneşti şi cele austriece s-au întîlnit rareori, separîndu-se, pînă la irealizabile, planurile unor acţiuni politice comune.

De fapt, după 1683, Principatele Române au fost nevoite să se menţină pe linia greu de consolidat a unui echilibru care să le asigure supravieţuirea ca entităţi statale proprii, să evite pericolul unei suzeranităţi mai aspre, oscilînd, egal ameninţate, între „Scylla pajurii" şi „Caribda semilunii", deasupra cărora va începe să planeze, în secolul următor, coborînd din nord şi venind din stepă, umbra ameninţătoare a vulturului bicefal.

1. *Participarea domnilor români la asediul Vienei. Colaborarea româno-austriacă.*

Avansul Austriei spre poziţia ce avea s-o deţină în zona răsăriteană a hărţii europene putea fi întrevăzut încă din jumătatea secolului XVII, după marea victorie împotriva turcilor conduşi de Ahmed Köprölü, de la Skt. Gothard (1 august 1664), în urma căreia încheia cu Imperiul otoman tratatul de pace de la Vásvár (septembrie 1664). Leopold I şi, respectiv, Mehmed IV semnau, prin reprezentanţii lor, de fapt, un armistiţiu de 20 de ani, întemeiat pe principiul „status quo ante". Era pentru ultima dată, cînd acest principiu guverna un tratat de pace încheiat între cele două mari puteri, în acest secol.

Pacea afecta grav interesele unei părţi a nobilimii maghiare din Ungaria răsăriteană şi Transilvania, care nădăjduise că împăratul habsburgic va lua iniţiativa desfiinţării paşalicurilor de Buda şi Timişoara şi eliberării Ardealului. Dar, de fapt, Leopold I, ca majoritatea împăraţilor habsburgici, avea să oscileze necontenit între Est şi Vest, între „infinitul vocaţiei imperiale universale şi al moştenirii romane (de la Carol cel Mare şi Otto I) şi *finitul, atît de tangibil, al intereselor teritoriale imediate*". Ameninţarea franceză în statele germane şi moartea regelui Spaniei, Filip IV (17 septembrie 1665), au determinat, iniţial, opţiunea spre vest a împăratului, care devenea şi capul Casei de Habsburg (Carol II, noul rege al Spaniei, purtînd grave stigmate patologice), obligat să apere moştenirea spaniolă, care părea menită Casei de Austria, împotriva pretenţiilor regelui Franţei (care se prevala, la rîndu-i, de dreptul de devoluţiune în urma căsătoriei cu o infantă spaniolă), situaţie care se va repeta nu de puţine ori.

În asemenea condiţii, marele vizir Ahmed Köprölü a avut posibilitatea să cucerească insula Creta (1669), să impună Poloniei tratatul de pace de la Buczacs (18 septembrie 1672), prin care Turcia anexa Podolia cu cetatea Cameniţa. Era un punct final în desfăşurarea politicii otomane de expansiune şi cotropire. Luarea Cameniţei „fu dobîndirea cea după urmă ce au făcut Prea-Înaltul Devlet începînd de la văleatul 703", anul Hegirei [2]. Răscoala „curuţilor" din Ungaria, în frunte cu Imre Tököly, care pretindea şi coroana Ungariei austriece, a prilejuit campania turcilor împotriva Vienei din 1683, deci cu un an mai înainte de expirarea termenului stipulat la Vásvár, în 1664, deşi Austria nu provocase prin nimic războiul, respectînd condiţiile din tratatul de pace. În 1682, nobilii unguri,

[2] Iannache Văcărescu, *Istorie a prea puternicilor împerați othomani*, în A. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, tom. II, Bucureşti, 1863, p. 266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

răsculîndu-se împotriva împăratului, ceruseră ajutorul Porții otomane, promițînd sultanului un tribut de 40 000 de taleri și întreținerea unei oști de 30 000 soldați. Urmărind să evite războiul, Leopold I trimite o solie la Istanbul, condusă de contele Caprara, care nu va fi audiată sau va fi pusă în fața unor condiții ce făceau negocierile imposibile. De fapt, în capitala Imperiului otoman, războiul nu era dorit. Șeic-islamul și ulemalele se opuseră ruperii păcii și declanșării unui război cu Austria, considerînd eventuala „fetva" pentru război ca „împotriva dreptății". Noul vizir, Kara-Mustafa, urmărind să ajungă „sultanul Germaniei" și „padișahul Apusului", pentru a provoca această fetva, necesară angajării ostilor și statului turc într-un război, se preocupa să determine Austria să fie cauza războiului, punînd condiții inacceptabile delegației imperiale: 1 000 de pungi tribut pentru stăpînirea Ungariei superioare, demantelarea a numeroase cetăți, Tököly stăpîn în aceste teritorii etc[3]. Condiții pe care, evident, imperialii nu le-au acceptat. O uriașă oaste otomană[4] este adunată și, sub conducerea marelui vizir, care obținuse de la sultan firmanul ce-i acorda puteri depline în conducerea războiului, se îndreptă spre Belgrad. În consiliul de război ținut în tabăra de aici în vederea definitivării planului de campanie, părerile au fost împărțite. Tököly, bun cunoscător al realităților lumii germane, insistă ca armata otomană să nu atace Viena (dat fiind depărtarea garnizoanelor din cetățile de pînă în capitală, eventualitatea coalizării puterilor occidentale etc.) și să se pornească la cucerirea întregii Ungarii, care, deși „v-a oprit 200 de ani în victoriile voastre", se lăuda acesta, acum „se supune de bună voie legilor voastre, ba vă imploră cu tot adînsul ajutorul vostru". Odată supusă Ungaria (care, afirma „regele fără țară" Tököly, urma aproape în întregime stindardul său) nici un obstacol nu-i va mai putea opri pe turci pînă la Viena, oferind, totodată, și cele mai bune posibilități de aprovizionare și asigurare a campaniei decisive asupra capitalei habsburgice.

Sfatul lui Tököly nu fu acceptat de marele vizir, prea încrezut în puterea sa și care „cugeta planuri mari" asupra Occidentului, după ce prestigiul său suferise mult în urma insuccesele din campania 1677—1681 din Ucraina. De asemenea, aproape toți pașii s-au opus asedierii Vienei, înfățișînd vizirului dificultățile acestei campanii și pericolele mari ce pot să apară pentru Imperiul otoman. Exercitînd însă prerogativele nelimitate acordate de sultan și în conformitate cu gîndul său intim de mărire, marele vizir își impune propriul plan, îndreptînd armatele otomane spre Viena[5].

La 12 iulie 1683, marea oștire turcească ajunsese sub zidurile Vienei, după ce cucerise un număr de cetăți din drumul spre capitala austriacă (Kachau, Eperyes, Fülck ș.a.). Neîntîmpinînd nici o rezistență mai importantă, turcii au înconjurat din trei părți cetatea. Astfel a fost început marele asediu al Vienei, care a durat 63 de zile (iulie-septembrie 1683). În planurile otomane, cucerirea Vienei era doar o etapă, care ar fi trebuit să fie urmată de supunerea întregii „împărății nemțești", a Poloniei și transformarea în pașalîcuri a Moldovei și Țării Românești. Factorii politici din Principate (domnii, boierime) au cunoscut aceste obiective finale ale campaniei otomane: „gîndul lui [al marelui vizir — *n.n.*] se puse la mare lucru într-acest chip: luînd Beciul și supunînd împărăția nemțească, să coboare prin Țara leșească și așa întorcîndu-se prin Moldova să puie pașă și în Țara muntenească"[6], scrie cronicarul. *Românii vor face tot ce le va sta în putință pentru a le zădărnici* aceste planuri „înalte" de expansiune, deși în primăvara anului 1683 „venit-au poruncă și la Duca Vodă [domnul Moldovei — *n.n.*] și la Șerban Vodă, domnul muntenescu, ca să se gătească de oaste" și să se alăture, firesc în sistemul raporturilor româno-otomane, oștilor turcești în marș spre Viena.

---

[3] Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 49.

[4] Izvoarele și istoriografia nu sînt unanime în a indica cifra efectivelor otomane. Astfel, din izvoarele otomane rezultă că marele vizir dispunea de o oștire de 500 000 de oameni (8 pașale, 10 000 sangeacbei); A. D. Xenopol indică cifra de 200 000 (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VII, p. 205—206), în timp ce în tom. III din *Historie universelle illustrée des pays et des peuples*, Paris, 1932, p. 272, efectivul oștirii otomane este estimat numai la 100 000. Întreaga armată creștină număra circa 75 000 de ostași: 18 000 ai lui Leopold I; 28 000 de saxoni, bavarezi și franconi, comandați de Carol de Lorena, cărora li se alăturâ cei peste 29 000 de polonezi, concentrați, la 4 septembrie, la Tulln.

[5] D. Cantemir, *Istoria Imperiului ottoman. Creșcerea și scăderea lui*, (trad. I. Hodoș), partea II, București, 1878, p. 464—474.

[6] N. Costin, *Leatopisețul Țerei Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopisețele Moldovei și Valachiei*, ed. II, tom. II, București, 1872, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Supunîndu-se poruncii sultanului, ca domn aflat sub suzeranitatea Porții, la 24 aprilie, Duca Vodă, însoțit de boieri de prim rang: Miron Costin, hatmanul Buhuși, postelnicul Constantin Ciobanu, paharnicul Ion Racoviță, marele vornic Gavriliță Costin, comisul Catargiu, marele șatrar Tanase din Soroca, căpitanul Braha, tretilogofătul Gheorghiță ș.a., „au ieșit din Iași la oaste" lăsînd caimacami „pre Neculai Racoviță — biv vel logofăt și pe Toader Paladie, vel spătar și Toader Iordachi, vel vistiernic"[7]. Urmînd un itinerar prin Transilvania și Ungaria, se îndreaptă spre pozițiile ocupate de turci în împrejurimile Budei — tabăra de concentrare a oștirii otomane era la Alba Regală (Szekes-Fehervár, Stuhlweissenburg-germ.) — însoțindu-i apoi spre Viena. Acestuia i se alătură și domnul Țării Românești, Șerban Cantacuzino, precum și principele Transilvaniei, Mihai Apafi (datoriți suspiciunilor turcilor, acesta din urmă nu va fi introdus în dispozitivul ofensiv otoman).

Împăratul Leopold I s-a refugiat la Linz și a cerut ajutorul întregii Europe. Singurul care va interveni va fi regele Poloniei, Jan Sobieski (cu care, de fapt, se încheiase, la 31 martie 1683, un tratat de alianță, ratificat de împărat la 2 mai, prin care Austria se obliga să dea 60 000 de ostași iar Polonia 40 000 în Ungaria și, respectiv, în Polonia. Alianța se îndrepta numai împotriva turcilor și era „perpetuă" — pînă „à une bonne paix"[8]. Armatele se reuneau numai dacă Viena sau Cracovia vor fi amenințate). Husărimea polonă va adjudeca victoria pentru coaliția austro-polonă, prin zdrobirea oștirii vizirului Kara-Mustafa la Kahlemberg, la 12 septembrie 1683.

Indiferent dacă au existat sau nu contacte anterioare româno-austriece, este de la sine înțeles că simpatiile românilor nu puteau fi alături de cauza otomană. Cu atît mai mult, cu cît, în cazul unei eventuale izbînde turcești, statutul politico-juridic privilegiat al Principatelor (în raport cu celelalte state și popoare aflate în orbita otomană) ar fi fost amenințat sau chiar desființat, prin transformarea lor în pașalîcuri. Cunoscînd sau intuind această perspectivă, românii nu puteau fi, nici într-un caz, de partea turcilor, planurile și speranțele lor erau îndreptate — ca întotdeauna, de fapt — spre „creștini", a căror cauză vor căuta să o servească cît mai bine. De fapt, chiar în zilele asediului va începe o apropiere între austrieci și români, ce va lua amploare ulterior.

Coroborînd mai multe informații din surse diferite[9], I. I. Nistor aprecia la 10—12 000 numărul moldovenilor și muntenilor participanți la asediul Vienei. La aceștia trebuie să se adauge și cei 5 000 de ardeleni conduși de Mihai Apafi[10]. Pentru a cîntări mai exact aportul acestora la operațiunile de asediere, trebuie să se țină cont că puțini din acești 15 000 de români erau combatanți, cei mai mulți îndeplinind munci de salahori, pionieri, geniști și că, de fapt, efectivele conduse de principele Transilvaniei nici nu au participat direct la operațiuni. În același timp, unități de moldoveni luptau în oștirea poloneză, aducînd servicii însemnate în acțiunile de luptă împotriva turcilor. În acest sens, cercetări mai recente au întregit contribuția hotărîtoare a unităților românești din oastea creștină, condusă de regele Poloniei, la despresurarea Vienei. Conform unora dintre acestea, „[...] steagurile românești constituiau singura cavalerie ușoară din armata lui Sobieski în campania de la Viena", reprezentînd „13% din totalul călărimii Coroanei polone"[11]. Astfel, la șarja impetuoasă a cavaleriei poloneze, care a decis victoria de la Kahlemberg, ar fi participat și cele 31 de steaguri românești — unele și conduse de comandanți români: Ienache, Ilie Drăgușescu, Robul, Gheorghe Hașdeu (având în subordine un steag românesc încă din 1676) ș.a. — adică 2 422 de călăreți (din totalul de 183 unități militare, cu un efectiv de 29 136 călăreți și pedestrași[12]). În consecința acestor date, aportul românilor la despresurarea Vienei apare mult sporit. Încă din perioada imediat următoare înfrîngerii turcilor la Viena, sprijinul dat de români

---

[7] Banul Mihail Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 212; I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, la M. Kogălniceanu, *Cronicile...*, tom. II, București, 1872, p. 218—219; N. Costin, *op. cit.*, p. 25.

[8] Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 50.

[9] După Giovani Bengalia, Bernard Brulig, Engel ș.a.

[10] I. I. Nistor, *Un român iscoadă la 1683 în tabăra regelui Sobieski la Viena*, în *ARMSI*, s. III, t. XII, 1932, p. 7 și 60—61.

[11] Cf. C. Rezachevici, *Steagurile românești în oastea lui Jan Sobieski în campania pentru eliberarea Vienei (1683), după un izvor polon*, în *RdI*, 6/36, 1983, p. 609, 606.

[12] *Ibidem*, p. 616—617. O rezervă care o facem aici nu privește numărul acestor efective, ci dacă aceste steaguri erau, cu adevărat, „românești" (compuse din cavaleriști români) sau doar de tip „românesc" (cunoscut este, doar, că „steagurile valahe" constituiau un model generic, un anumit tip de unități de cavalerie, pe care le întîlnim în secolele XVII și XVIII în armatele poloneze, rusești, suedeze etc.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

asediaților, *colaborarea, chiar, româno-austriacă* au devenit cunoscute. Atît moldovenii cît și muntenii, în frunte cu domnii lor, în condiții de discreție care să nu-i compromită în fața turcilor, au trimis informații austriecilor, au permis și facilitat trecerea trimișilor asediaților, le-au dezvăluit din planurile otomane, nu și-au dus, întotdeauna, la îndeplinire, cu diligențele necesare, acțiunile de fortificare sau luptă ce le-au revenit, au informat greșit pe turci, cînd s-a putut, despre situația celor din cetate, îndemnîndu-i la ridicarea asediului pînă la venirea ajutoarelor pentru imperiali etc. Astfel, se știe că Șerban Cantacuzino întreținea relații secrete cu rezidentul imperial Kunitz, reținut în tabăra turcească. Prin mijlocirea domnului român, acesta trimitea regulat informații imperialilor din cetate asupra situației din lagărul turcesc. Un om de încredere al rezidentului, travestit în haine turcești, care ducea imperialilor scrisori prinse în ceară topită, era condus de oamenii voievodului muntean prin tabăra turcească la locul de întîlnire cu austriecii; el primi chiar de la Șerban Vodă un dar de șase galbeni [13]. Pentru aceste prețioase servicii, Șerban Cantacuzino cerea, în schimb, favoruri pentru ostașii săi, în sensul că aceștia să fie cruțați de imperiali în timpul luptei, iar contra românilor ce lucrau la poduri să nu se tragă decît în aer, pentru a-i speria și a-i determina să se retragă la vreme din linia de foc [14]. O mărturie din tabără arată că același domn „pe ascuns se întîlnea cu nemții prin cărți și odată a avut pe un iesuit-pater multă vreme ascuns în cortul său și cînd nemții voiau să dea cetatea, trimise pe iezuit de le spuse bărbățește să se apere încă patru ceasuri că turcii gătesc praful și vor înceta de bătălie pînă li se va aduce praf [...]" [15]. Aceeași atitudine favorabilă austriecilor a avut-o și Duca Vodă, domnul Moldovei. Acesta înlesni unui „oarecare Ivan, care venise cu hîrtii împărătești" de la ducele Carol de Lorena către rezidentul Kunitz, ieșirea din tabăra turcească, după îndeplinirea misiunii sale, înrolîndu-l într-o echipă de pionieri moldoveni ce lucrau la podurile de peste Dunăre. La revărsatul zorilor, Duca Vodă chemă pe Ivan în cortul său, îi dădu hîrtii tainice către ducele de Lorena și, cinstindu-l cu zece galbeni, îl repezi cu o barcă de pionieri dincolo de Dunăre [16]. Nefructificarea celor două puternice asalturi, dintre 4 și 6 septembrie 1683, de către turci s-a datorat și sprijinului ascuns, dat de Șerban Cantacuzino asediaților. Acesta, după Del Chiaro, încărca tunurile sale cu paie și rezultatul poate fi lesne de ghicit [17]. Un izvor polon, recent descoperit — jurnalul comandantului artileriei poloneze, Marcin Kazimierz Katski — notă, la 2 septembrie 1683, că „principele Lubomirski, sosit din tabăra imperială, a înfățișat regelui Sobieski un român care a ieșit din tabăra asediată în aceeași zi, făcînd totodată și doi prizonieri: un turc și un tătar, care au declarat că cetatea e încolțită și nu va rezista mult timp. La rîndul său, românul declară că comandantul acesteia a fost informat de el de sosirea regelui polon. Tot el, menționa cu admirație comandantul artileriei polone, a făcut, ulterior, trei încercări de a reintra în Viena" [18]. A urmat, în decursul operațiunilor, numeroase alte „episoade românești", de fapt acțiuni în favoarea aliaților și asediaților. Dar nici o mărturie contemporană nu amintește participarea românilor la bătălia din duminica de 12 septembrie 1683. Încă de la 10 septembrie, trupele domnilor Țării Românești și Moldovei au fost așezate într-o poziție izolată în dispozitivul otoman, departe de centrul bătăliei, dincolo de un braț al Dunării, pe o insulă, în locul celor ale beilerbeiului de Bosnia [19]. Astfel, în asaltul lor, polonii și austriecii nu au trebuit să înfrunte și rezistența românilor. Suspiciunile, îndreptățite, ale marelui vizir l-au determinat să-i retragă pe aceștia din *primele linii ale sistemului ofensiv otoman*, ceea ce, *în cele din urmă*, nu a fost decît o altă formă în care s-a concretizat sprijinul românesc în favoarea creștinilor, la despresurarea Vienei. În unele documente sau scrieri de epocă acest ajutor românesc dat imperialilor a fost exagerat, făcîndu-se chiar înfrîngerea turcilor dependentă de el: „[...]vizirul, intrînd în pămînturile împăratului a războit pînă la Viena, pe care a înconjurat-o 63 de zile și *pe care ar fi luat-o dacă Șerban Cantacuzino voievod* (ce se ajunsese cu împăratul Leopold) *n-ar fi ajutat*, dînd vizirului nădejdi că are înștiințare că nemții va să dea cetatea și cu alte nădejdi ce da vizirului, cu azi, cu mîine, prelungindu-l să nu strice cetatea și să nu piardă în zadar oaste, pînă ce au sosit lehii ajutor, cu Sobieţki, craiul lor". O dovadă mai tîrzie

---

[13] I. I. Nistor, *op. cit.*, p. 62—63.
[14] *Ibidem.*
[15] Cf. I. Grămadă, *Die Rumänien bei der Belagerung Wiens im Jhare 1683*, București, 1915, p. 41—42.
[16] N. Iorga, *Cronicile muntene*, în *ARMSI*, s. III, t. XXI, 19 , p. 393.
[17] Del Chiaro, *Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia*, Venezzia, 1718, p. 136.
[18] Apud C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 618.
[19] Cf. *Ibidem*, p. 619—620.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

adusă în sprijinul afirmațiilor de mai sus era și scrisoarea ministrului împăratului, „groful Walstein", către Șerban Cantacuzino, în 1688 [20].

Participînd la campania turcilor împotriva coaliției austro-polonă, domnii din Principate s-u supus servituților și prestațiilor derivate din regimul de suzeranitate otomană, într-un moment istoric în care imperiul suzeran se manifesta încă ca o mare forță politico-militară în sud-estul Europei, chiar dacă nu exista, nici pe departe, o apropiere între planurile marelui vizir și obiectivele românilor, pe care domnii au căutat să le salvgardeze în măsura permisă de împrejurări. Indiferent de dimensiunile ajutorului dat de români austriecilor în timpul asediului Vienei și de contribuția acestora la înfrîngerea turcilor, importante sînt — pentru perspectiva politicii externe a Principatelor — atitudinea dovedită de consecventă orientare spre colaborarea cu toate forțele antiotomane și preocupările de aliniere într-un front comun împotriva turcilor, dar în condiții și manieră ce să nu le pericliteze regimul de largă autonomie, să evite o translație de suzeranitate și să le fortifice nădejdile de independență. Putem spune că, pe fundalul acestor obiective istorice externe românești, s-a plasat politica Principatelor Române de apropiere de Imperiul habsburgic, că atitudinea vădită în timpul asediului Vienei probează aceasta, constituind „dispense" și circumstanțe favorabile pentru viitorul raporturilor româno-austriece, funcționabile în măsura în care imperialii vor înțelege și vor ieși în întîmpinarea cererilor românilor.

După cum s-a mai arătat, victoria „creștină" de la Viena a fost în măsură să orienteze, prioritar, proiectele de alianță și colaborare române spre habsburgi. Aceste intenții, dovedite și în timpul asediului, erau bine cunoscute la Curtea vieneză, care va căuta să le includă în planurile sale, dar, de cele mai multe ori, în disprețul speranțelor românești. „După aceasta [înfrîngerea turcilor la Viena — *n.n.*] a pus Șerban Cantacuzino în gîndul său ca să se lepede prin mijloace de arme de jugul turcesc și să rămînă Valahia principat slobod [...]", gînd nutrit și în celălalt principat românesc și cunoscut și de diriguitorii politici și militari din capitala Imperiului austriac. Astfel, la Conferința de la Linz, ținută înainte de sfîrșitul anului 1683, contele Caprara și rezidentul Kunitz arătară împăratului Leopold I că operațiunile împotriva turcilor ar fi bine să continuie, căci Muntenia și Moldova, în cazul înaintării armatei imperiale, vor fi „fără îndoială partizane ale Casei habsburgice" [21]. Iar, încă la 28 septembrie 1683, ambasadorul Sebeville scria, din Linz, regelui său, Ludovic XIV, că „este foarte sigur că moldovenii, muntenii și transilvănenii cer protecția împăratului și a regelui Poloniei pentru a scutura jugul tiranic al turcilor" [22]. Este sesizată, astfel, *finalitatea orientării românilor pro-Austria : alianța în vederea eliberării și nu supunerea.* Aceeași părere despre colaborarea românilor era susținută și de Domenico Contarini, acreditatul Veneției la Curtea imperială [23]. În același timp, și popoarele din centrul și răsăritul Europei, scăpate pentru moment de pericolul turcesc, dar încă sub amenințarea unei posibile riposte, ar fi dorit o acțiune comună antiotomană, dar contradicțiile dintre catolicism și ortodoxism în această zonă și, în special, politica hrăpăreață a Imperiului habsburgic și Regatului polon, care sub pretextul eliberării, doreau de fapt preluarea stăpînirii de la turci asupra țărilor răsăritene și balcanice, creau uneori piedici de netrecut.

2. *Intensificarea raporturilor româno-austriece după asediul Vienei. Tratativele de alianță antiotomană. Negocierile pentru încheierea unor tratate de supunere 1688—1691.*

După 1683, mai ales la începutul perioadei, raporturile româno-austriece trebuie considerate în contextul planurilor antiotomane ale Ligii Sfinte, cunoscuta alianță preconizată de papa Inocențiu IX, după victoria creștină de la Viena. Derularea acestor relații a fost determinată nu numai de evenimentele din zonele contigui țărilor noastre și de tratativele directe, ci și de mersul operațiunilor antiotomane comune și înțelegerile dintre „protagoniștii" alianței, în special, dintre Austria și Polonia, cu privire la Principate.

În luna martie 1684, delegații poloni, imperiali și venețieni, luînd ca bază tratatul polono-austriac, conveniră asupra „statutului" Ligii Sfinte — „la quatorzième croisade" — prin care alianța se îndrepta numai împotriva turcilor, în nici un caz împotriva vreunei puteri creștine. Puterile contractante trebuiau să înceapă operațiunile antiotomane indepen-

[20] *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 213.

[21] I. Radonić, *Situațiunea internațională a Principatului Țării Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino (1678—1688*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVI, 1914, p. 6.

[22] Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 51.

[23] Hurmuzaki, *Documente*, IX$_1$, p. 132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

dent, păstrînd fiecare ce a cucerit, cedînd însă în favoarea celorlalte părți teritoriile ocupate asupra cărora puterea respectivă va putea invoca dreptul istoric [24]. Cu privire la stăpînirea Moldovei și Țării Românești nu s-au luat, atunci, hotărîri definitive, pe de o parte ca să nu înstrăineze pe domnii români, de alta, fiindcă ele constituiau obiect de dispută între poloni și imperiali. Se mai specifica dorința părților ca în ligă să fie atașați și țarii Moscovei și că nici una dintre puteri nu va încheia pace separată cu turcii. Alianța era pusă sub protecția papei, care acordă binecuvîntarea pontificală, după ratificarea tratatului de către părți [25]. Conform planurilor de perspectivă ale Ligii Sfinte, armatele austriece trebuiau să „elibereze" și să „recucerească" Ungaria, Transilvania, Banatul iar cele poloneze, Podolia, Ucraina, Moldova și Țara Românească, urmînd să se întîlnească pe Dunăre pentru campania decisivă (care, după cum se știe, nu va avea loc). Deci, realizarea planurilor ofensive ale Ligii Sfinte presupunea și angajarea țărilor române. Pentru aceasta, atît Austria cît și Polonia se vor preocupa susținut, fiecare în parte și aproape niciodată în comun, să le atragă de partea intereselor lor. În acest scop, eforturile politico-diplomatice ale austriecilor se vor concentra, concomitent aproape, în trei direcții, pentru a avea potențialul uman și material a Principatelor de partea lor :

— atragerea în Liga Sfîntă și încredințarea conducerii unor acțiuni antiotomane, care să angajeze și popoarele creștine din Balcani, domnilor români, mai ales celui din Țara Românească (Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu) ;

— încheierea de tratate de alianță bilaterală, care să asigure angajarea forțelor și capacității materiale românești în acțiuni comune antiotomane, să garanteze Principatelor libertatea și dinastia domnitoare, să asigure refugiul în teritoriile austriece în caz de nereușită a campaniei. Tratate ce nu se vor realiza (chiar dacă au fost încheiate) datorită tratamentului inegal între părțile semnatare, condițiilor și prestațiilor neacceptabile impuse domnilor și țării, amînării înfrîngerii decisive a turcilor etc. ;

— încercări repetate de ocupare și anexare a Principatelor în cadrul campaniilor antiotomane sau prin invocarea unor pretinse „drepturi istorice" asupra lor. Astfel, încă în martie 1684, în cadrul tratativelor pentru definitivarea bazelor alianței din cadrul Ligii Sfinte, Leopold I căuta să înscrieze recunoașterea drepturilor Coroanei Ungare asupra Transilvaniei și Țării Românești, urmînd ca aceste două articole să fie întărite prin jurămînt. Însă imediat și regele polon, Jan Sobieski, își făcu fățișe pretențiile, bazate de asemeni pe „drepturi istorice", de a încorpora Moldova, Țara Românească și chiar Tansilvania [26]. Disputa va fi permanentă și va face imposibilă, între altele, o alianță efectivă polono-austriacă după asediul Vienei. Față de aceste obiective politice ale imperialilor, românii vor dovedi o evidentă deschidere spre o colaborare condiționată, însă, de obținerea și recunoașterea libertății statale.

Se impune, totodată, și constatarea că inițiative concrete de apropiere și colaborare româno-austriacă au pornit și din partea domnilor și boierilor din Principate, chiar la puțin timp după asediul capitalei austriece și încheganea Ligii Sfinte. Se remarcă, între acestea, propunerile de colaborare făcute de Șerban Cantacuzino, la începutul lunii aprilie 1684, prin intermediul nobilului maghiar Ladislau Csáky, trimis de Sobieski în Țara Românească pentru a constata atitudinea domnului muntean. Pentru a porni o eventuală mișcare la el în țară și pentru a se atașa armatelor creștine, domnul român ceru bani și trupe de cavalerie. Cererile lui Șerban Cantacuzino sînt făcute cunoscute și împăratului Leopold I, la Linz, după 4 aprilie. Regele polon, care stăruia prin Csáky ca împăratul să dea ajutoarele cerute de București, nădăjduia atragerea în alianță și a voievodului Transilvaniei, Mihai Apafi, și astfel „toată linia Dunării ar fi ajuns în mîna creștinilor, împiedicînd trecerea turcilor" [27]. Condițiile formulate de Șerban Cantacuzino au fost prezentate la Curtea vieneză într-un moment de dificultate pentru Imperiul habsburgic. La sfîrșitul lunii aprilie 1684, Ludovic XIV își trimite armatele să asedieze Luxemburgul. La stăruința ambasadorului spaniol, Leopold I opri marșul regimentelor care erau în drum spre Ungaria, iar electorul de Bavaria fu rugat să nu-și pornească armatele spre răsărit și, cu toate stăruințele nunțiului papal Buonvisi, care căuta să evite divizarea armatelor austriece îndreptîndu-le în întregime împotriva turcilor, împăratul trimise o parte a oștilor spre Rin [28]. Astfel, cererile lui Șerban Cantacuzino nu

[24] Hurmuzaki, *Documente*, V_1, p. 102 și urm.

[25] Cf. I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfîrșitul secolului al XVII-lea*, în *AIINC*, VI, (1931—1935), Cluj, 1936, p. 284.

[26] N. Iorga, *Studii și documente*, IX, p. 150.

[27] I. Moga, *Rivalitatea...*, p. 285.

[28] Cf. *ibidem*, p. 286.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

puteau găsi satisfacție în condițiile amintite. Totuși, Buonvisi fu însărcinat să scrie lui Sobieski, din ordinul căruia Ladislau Csáky călătorise la Linz, pentru a-i arăta imposibilitatea în care se găsesc habsburgii de a trimite ajutor militar peste teritoriul controlat de turci sau peste cel stăpînit de Tököly. În același timp, i se preciza regelui polon că ajutorul său ar putea fi trimis ușor și la timp domnului muntean [29].

Totodată, la Viena (și la Roma și în capitala polonă) se știa că ajutorul și colaborarea domnilor români erau condiționate de mersul operațiunilor antiotomane, de victorii decisive împotriva turcilor. În acest sens, Pallavicini, reprezentantul Vaticanului la Varșovia, scria că „[...] toate aceste lucruri [colaborarea domnilor români — *n.n.*] depind de primele rezultate bune, crezîndu-se că acești ultimi doi principi [ai Moldovei și Țării Românești — *n.n.*] vor să vadă întîi ce întorsătură iau lucrurile și după aceasta se vor acomoda" [30], ceea ce era întru totul adevărat.

De remarcat că, cu toate propunerile de colaborare condiționată adresate de Șerban Cantacuzino, prin Csáky, imperialilor și în consecința rolului decisiv ce l-au avut oștile poloneze la victoria de la Viena, din septembrie 1683, în anii imediat următori, politica de alianță a domnului muntean (și a celor din Moldova, implicit) era orientată și spre Polonia lui Sobieski, orientarea ulterioară prioritară spre Austria fiind determinată de insuccesele polonezilor în campaniile lor antiotomane, pe cînd victoriile imperialilor luau proporții. Astfel, „văzînd cît de falnică se arătase a fi armata regelui Sobieski în lupta de la 13 septembrie 1683 și cît de rușinoasă a fost înfrîngerea turcilor", Șerban crezu că dinspre Polonia va veni „rușinarea și înfrîngerea dușmanului obștesc" [31]. De aceea, trimise soli la Varșovia să promită regelui ajutorul muntean și să ceară bani pentru înarmarea unei importante oști pe care ar fi putut s-o ridice în toată Peninsula Balcanică. Solii munteni, ajunși în iunie 1684 la Curtea regală, se întîlniseră aici cu reprezentanții lui Ștefan Petriceicu, veniți și ei să alăture, după cum se știe, țara, dacă Sobieski garanta libertatea ortodoxismului, păstrarea privilegiilor boierilor, garantarea domniei și a dreptului de azil în Polonia. Se pare că la aceeași curte erau și cîțiva grofi transilvăneni, trimiși de Mihai Apafi, speriați de presiunile din ce în ce mai insistente ale austriecilor. Însă, nici în 1683, 1684, nici în 1685, regele polon nu va înfăptui nimic din mărețele planuri formulate prin tratatul cu Austria și cu ocazia întemeierii Ligii Sfinte (ocuparea Moldovei, Țării Românești, trecerea Dunării, întîlnirea cu imperialii la Adrianopole), limitîndu-se la încete și infructuoase acțiuni în Moldova de nord, unde polonii vor ocupa cîteva cetăți pe care le vor părăsi abia la 1699. Sfîrșitul lamentabil al acestor campanii poloneze la Nistru și în Moldova alimenta serioase temeri la Iași și București în privința colaborării și ajutorului promis de Sobieski pentru lupta de eliberare a românilor. În aceste condiții, Șerban Cantacuzino se va orienta tot mai hotărît spre Austria, dar cu aceeași prudență, atrăgîndu-l totodată și pe domnul Moldovei, Constantin Cantemir. Desigur că la această reorientare a românilor a contribuit și planul lui Sobieski de a cuceri Principatele Române pentru fiul său, principele Iacob Sobieski, sau, ca împreună cu Transilvania, să le anexeze ca provincii privilegiate la regatul polon. O oarecare revigorare a orientărilor propoloneze fu prilejuită de preluarea campaniei împotriva turcilor din vara anului 1685, condusă chiar de Sobieski, cînd o parte din boierii moldoveni îl îndemnau pe Constantin Cantemir „să se închine la leși. Și-i scria și Șerban Vodă să se închine că s-a închinat și el, că se scoboară și nemții despre Țara nemțească și moscalii încă merg la Crim și se vor face totuna" [32]. Deși vor mai fi însăilate astfel de planuri utopice de colaborare sau „închinare" la poloni, pe măsură ce se succedau evenimentele de pe fronturile antiotomane, orientarea, de loc rectilinie de altfel, a românilor spre Austria devine tot mai evidentă.

Rezultatele din primii ani de după despresurarea capitalei lor îi făceau pe imperiali să nădăjduiască noi victorii, mai însemnate în viitor. În această perspectivă, trebuiau angajați și românii, care se arătaseră în nenumărate rînduri favorabili unei cooperări cu creștinii. De aceea, la 5 februarie 1685, Leopold I trimise pe călugărul iezuit Antide Dunod în Transilvania. În aprilie, începu negocierile cu principele Mihai Apafi, pe baza propunerilor încredințate de împărat: principele să renunțe la protectoratul otoman, să-l primească pe cel german, să admită oastea austriacă în Ardeal, să intre în Liga Sfîntă și să încheie alianțe cu Șerban Cantacuzino sub autoritatea împăratului care, ca rege al Ungariei, devenea „suzeranul legitim al celor doi principi" [33]. Interesantă era, de asemenea, recomandarea ca cei doi

[29] Hurmuzaki, *Documente*, IX$_1$, p. 313.
[30] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, București, 1914, p. 143 și urm.
[31] N. Șandru, *Vulturul Cantacuzin*, București, 1975, p. 54.
[32] I. Neculce, *op. cit.*, p. 233.
[33] I. Moga, *op. cit.*, p. 299.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

să caute o apropiere cît mai mare între familiile lor prin căsătorii, iar între ţările lor prin libertatea comerţului şi egalitatea vămilor, luînd în acelaşi timp fiecare angajamentul ca nici unul să nu încheie vreun tratat fără ştirea celuilalt [34]. Paralel cu acţiunea lui Dunod în Transilvania, Ladislau Csáky fu trimis într-o nouă misiune în Principate. Trecînd prin Polonia, ocolind Curtea regală, făcu totuşi să ajungă la cunoştinţa lui Sobieski obiectivul misiunii sale — apropierea între Transilvania şi Ţara Românească. Prin agentul său Teleky, regele se preocupă, la rîndu-i, să-i parvină lui Csáky şi scrisorile sale către domnul muntean, dovedind ataşamentul său la ideea unei apropieri munteano-transilvănene, bineînţeles nu dezinteresat, pusă şi sub protecţia sa [35]. În acelaşi timp, imperialii au însoţit ambasadele trimise în Transilvania şi Ţara Românească cu acţiuni concrete, care să grăbească şi să asigure obţinerea rezultatului dorit. Astfel, concomitent cu misiunea lui Dunod, generalul Schultz, aflat în nordul Ungariei, primi ordin să înainteze spre Debreţin şi Timişoara, cucerirea acesteia din urmă fiind cerută de Şerban Cantacuzino ca o condiţie a aderării sale la acţiunile austriecilor [36]. Dunod, mulţumit de succesul misiunii sale în Ardeal, roagă ca să fie trimis un ofiţer la Şerban Cantacuzino să-i anunţe apropierea oastei imperiale de Timişoara şi că, la cererea acestuia, poate interveni în ţară pentru a-l apăra de tătari. În acest caz, oastea lui Şerban Cantacuzino se va ridica în timp de opt zile de la sosirea generalului, împreună cu bulgarii siliştreni şi sîrbii, care vor forma o armată de 50 000 de oameni, cu ajutorul cărora se va trece Dunărea, înaintîndu-se pînă la Constantinopol [37].

Pentru cei doi principi era, însă, clar că proiectul de tratat adus de Dunod urmărea, în ultimele lui consecinţe, supunerea Transilvaniei şi Ţării Româneşti de către habsburgi şi îndepărtarea influenţei polone. Această ameninţare comună determină pe Şerban Cantacuzino şi Mihai Apafi să semneze, la 1 iulie 1685, *tratatul de la Făgăraş*, opus atît turcilor cît şi austriecilor. Ca de obicei, prin clauzele tratatului se încheia „veşnică" alianţă între cele două provincii, promiţîndu-se bună vecinătate şi ajutor reciproc, principii semnatari fiind prietenii prietenilor lor şi duşmanii duşmanilor comuni. Şerban Cantacuzino se mai angaja să renunţe la serviciile lui Csáky şi-şi promiteau reciproc ajutor în caz că oricare dintre ei ar fi nevoit să-şi părăsească ţara [38]. Deşi prin acest pact nu se atingeau propunerile lui Dunod, Apafi îşi luase o oarecare măsură împotriva austriecilor, iar Şerban Cantacuzino împotriva turcilor; la care vecinul său se bucura de deplină încredere.

Aceeaşi politică prudentă era dusă şi de Constantin Cantemir, domnul Moldovei, care, înainte de a fi domn, „au giuratu [...] lui Şerban Vodă că din cuvîntul lui nu va ieşi, ce-i va porunci pe voie i-a face de toate. Şi au zis Şerban Vodă [...] să nu fie potrivnic creştinilor că el încă nu este. Căci Şerban Vodă avea bună nădejde că va dezbate toată creştinătatea din Ţarigrad încoace de sub mîna turcilor, că pe acea vreme se bătea sultan Mehmed cu nemţii, cu Leopold împăratul nemţesc, şi-l tot băteau nemţii pe turc şi luase mult loc nemţii de la turc. Şi se agiunsese Şerban Vodă şi cu nemţii şi cu Moscul şi cu leşii; şi moscalii încă bătuse la acea vreme cetatea Azacului şi erau să meargă şi la Crîm. Şi gîndul şi gătirea lui Şerban Vodă era să fie el împărat la Ţarigrad şi cu acel mijloc silea să facă pe Cantemir domn în Moldova, coborîndu-se leşii să se împreune să se facă tot unii asupra turcilor" [39]. Transpare de aici, încă o dată, un plan românesc de campanie comună, pe baza unei colaborări egale, fără servituţi, împotriva turcilor, plan care, firesc, îi implica pe toţi românii, pe ambii domni din Principate. În scurt timp, probabil, vor începe şi tratativele lui Constantin Cantemir cu austriecii, dar pînă atunci, speriat de incursiunile repetate ale polonilor, domnul Moldovei, în septembrie 1685, se grăbi să trimită la hatmanul Iablonowski pe călugărul minorit Giovanni Batista del Monte pentru a-l asigura pe general că atît el, cît şi domnul Munteniei sînt de partea Ligii Sfinte şi nu aşteaptă decît ca „lucrurile creştinilor să se îndrepte astfel, încît domnii să nu trebuie să se teamă ca prin alăturarea la creştini şi-ar atrage pieirea proprie" [40]. Odată cu sfîrşitul campaniei din 1685 (nenorocit pentru poloni şi mult mai favorabil austriecilor), atît Leopold I cît şi Sobieski îşi înteţiră eforturile

---

[34] Şi la V. Zaborovski, *Istoria politicei externe a celor trei principate, Ţara Românească, Transilvania şi Moldova de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Şerban Cantacuzino şi suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*, Bucureşti, 1925, p. 69.

[35] I. Moga, *op. cit.*, p. 300.

[36] V. Zaborovski, *istoria...* p. 70.

[37] Cf. I. Moga, *op. cit.*, p. 301.

[38] *Ibidem.*

[39] I. Neculce, *op. cit.*, p. 217.

[40] I. Moga, *op. cit.*, p. 305.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de a-şi apropia domnii din Principate şi pentru a pregăti expansiunea stăpînirii lor asupra ţărilor române.

După amintitul şir de victorii imperiale, Dunod, trimis din nou de Leopold la principele Mihai Apafi, declara staturilor ardelene, în Dieta deschisă la 26 octombrie 1685, că „ori trebuie, ori nu, Maiestatea Sa vă ia sub protecţia sa — aliaţi-vă numai cu cele două ţări româneşti" [41], de unde putem, pe de o parte, scoate concluzia că existau, probabil, înţelegeri sau se începuseră tratative cu ambele principate române, iar pe de altă parte, ni se reconfirmă intenţiile anexioniste ale austriecilor şi cu privire la Moldova şi Ţara Românească. O nouă misiune, cu aceeaşi finalitate, fu încredinţată iarăşi lui Ladislau Csáky, care trebuia să pregătească diplomatic marea campanie antiotomană plănuită pentru vara anului 1686. Deplasarea lui Csáky în Ţara Românească, fără ştirea lui Sobieski, îi alimentă acestuia temerea că Austria intenţiona să alipească principatul muntean. Buonvisi liniştit însă Curtea de la Varşovia că intenţia împăratului nu e să supună Muntenia, dimpotrivă, priveşte pe domnul ţării nu ca pe un vasal ci ca pe un aliat. Csáky a avut doar misiunea de a se asigura de credinţa lui faţă de creştini şi să-l asigure de ajutorul cerut pentru eliberarea de sub turci. Însuşi Csáky, reîntors în ţară prin Polonia, reconfirmă regelui scopul deplasării sale în Ţara Românească [42]. Solul imperial trebui să-şi realizeze misiunea fără să vadă Bucureştiul şi fără să fie primit de domn. Şerban Cantacuzino era atît de bănuit la Poartă că-i „hiclean' încît, pentru a nu spori suspiciunile turcilor, nu-i dădu lui Csáky permisiunea de a intra în ţară. Însă solii munteni, trimişi înaintea diplomatului străin, reînnoiră asigurările de credinţă ale domnului lor, dorinţa lui de a-şi elibera ţara de sub jugul turcesc şi promisiunea că se va alătura armatei austriece cînd va fi posibil. Împăratul n-a fost mulţumit de răspuns, dar nu făcu nici o presiune. „Nu venise încă vremea lor...".

Deoarece misiunea lui Csáky în Ţara Românească şi în Moldova contravenea celor stipulate în tratatul de la Făgăraş, din iunie 1685 (prin care, după cum s-a arătat, Şerban Cantacuzino promisese să renunţe la serviciile lui Csáky, „trădătorul Transilvaniei"), şi pentru a-şi consolida poziţia la turci, Mihai Apafi se grăbi cu denunţul la Poartă, atît împotriva lui Constantin Cantemir, cît, mai ales, împotriva domnului muntean. La 21 februarie 1686, solul transilvănean, Macská, trecu prin Bucureşti, ducînd cu el tributul la Poartă şi, deşi Şerban Cantacuzino se jură să rămînă credincios tratatului încheiat, totuşi solul ardelean făcu pîră înaintea vizirului că Csáky a fost pe la domnul Moldovei şi Munteniei, stînd la acesta din urmă cinci zile pentru negocieri secrete, deşi, după cum s-a arătat, acesta nu fusese primit în ţară. Dar, vizirul răspunse că credinţa domnilor români faţă de Poartă e mai presus de orice îndoială. Puţin mai tîrziu, Apafi trimise noi instrucţiuni solului său, stăruind să pîrască pe Şerban că acum are la Csáky un servitor care duce misiunile la Viena, că Csáky a strîns oaste cu bani de-ai lui Şerban care, de altfel, se arată că ar umbla pe urmele lui Mihai Viteazul [43].

Reîntors la Viena, Csáky raportă că Şerban Cantacuzino s-a angajat ca, îndată ce 10 000 de soldaţi imperiali vor înainta prin Transilvania în Ţara Românească, el se va ataşa cu o oaste de 20 000 de oameni şi se va răscula făţiş împotriva turcilor. De aceea, la Viena se hotărî retrimiterea lui Csáky în Muntenia pentru a promite domnului un important ajutor bănesc iar generalul Scherffenberg fu îndemnat să treacă prin Ardeal în Ţara Românească, ca Şerban, primind ajutorul cerut, să încheie tratatul cu imperialii, tratat întîrziat pînă acum [44].

Amintita intervenţie a generalului Scherffenberg în Transilvania fu în măsură să-l determine pe Mihai Apafi să semneze, la 28 iunie 1686, prin solii săi, trimişi la Viena, tratatul de închinare faţă de austrieci, prin care principele Transilvaniei se angaja la o contribuţie de 50 000 de taleri şi încartiruirea trupelor imperiale la Deva şi Cluj pentru iernare. Un aliniat al tratatului prevedea că, de se va încheia pacea cu turcii de către împărat, în ea va fi cuprinsă şi Transilvania, Moldova şi Ţara Românească cu obligaţia expresă pentru Leopold de a obţine scutirea de tribut pentru Transilvania faţă de turci. *Plenipotenţiarii lui Apafi aveau deci însărcinarea de a reprezenta la Viena şi interesele celor doi domni români*, care, paralel cu negocierile duse cu polonii, au ajuns la această înţelegere cu principele Ardealului prin solia condusă de Brîncoveanu, în martie 1686, şi prin una moldovenească venită la Curtea transilvană în mai acelaşi an [45].

---

[41] Apud *ibidem*.
[42] *Ibidem*, p. 315.
[43] *Ibidem*, p. 316.
[44] Hurmuzaki, *Documente*, IX$_1$, p. 327—328.
[45] Cf. V. Zaborovski, *Istoria politicei...*, p. 83.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Tratativele interromânești din anii 1685—1686 erau cunoscute diplomației europene și nu este de mirare că în principalele cabinete se vorbea în acel an (1686) că, alături de Liga Sfîntă, se încheie o alianță între Moldova, Țara Românească și Transilvania [46], care trebuia inclusă în viitoarele planuri de campanie antiotomană. Această colaborare părea și mai plauzibilă după căderea Budei (2 septembrie 1686) în mîna imperialilor. Totodată, cu acest prilej, depărtarea dintre Șerban Cantacuzino și Mihai Apafi apăru mai evidentă. Amenințat în stăpînirea sa, după căderea Budei, principele Transilvaniei căuta ajutor la turci și la poloni, în timp ce domnul Țării Românești stăruia la imperiali să reintre în Ardeal [47], pentru a putea trece de partea lor, trimițîndu-și, în același timp, oameni de încredere în sudul Dunării pentru a provoca răscoala creștinilor de aici [48].

Silit de împrejurări să colaboreze mai activ cu imperialii, în care vedea și un posibil ajutor pentru „lucrurile mari ce le cugeta în contra turcilor [...] vrednice de un domn creștin" Șerban Cantacuzino nu întrerupsese, însă, legăturile cu Polonia, inițiind chiar altele noi cu Rusia, printr-o activitate diplomatică susținută, abil ascunsă Porții otomane. Treptat, în cancelaria munteană, se clarifica un plan românesc de campanie comună antiotomană care prevedea angajarea forțelor numai după coborîrea armatelor poloneze spre Bugeac, a rușilor „asupra Crîmului", capturarea Timișoarei de către imperiali și înaintarea acestora în sudul Dunării, urmînd ca armatele unite să elibereze Constantinopolul și să restaureze Imperiul grecesc, în fruntea căruia să fie pus Șerban Cantacuzino „ca unul ce este de sînge împărătesc". Revigorat de cîteva ori, planul acesta nu trece de la stadiul de proiect himeric în cel real, pentru că avea prea multe premise nerealizabile și nici succesiunea evenimentelor și alianțelor din zonă nu l-au făcut posibil. Curtea vieneză se arătă favorabilă acestui plan măreț și promisese în nenumărate rînduri tot sprijinul pentru realizarea lui, dar în alți termeni decît cei preconizați de domnul muntean. La fel și regele Poloniei, în timp ce țarul Petru I îl lăsă să înțeleagă că încă nu este pregătit.

În realizarea acestui plan, ca în general de altfel, în tratativele cu creștinii, Șerban Cantacuzino a căutat să nu fie singur, îndemnîndu-i, în numeroase rînduri, și pe domnii din Moldova să i se alăture. Spre deosebire de el, aceștia, datorită vecinătății imediate cu regatul polon și cu tătarii, nu dispuneau de aceleași posibilități de „manevră" politică, pericolul anexării țării lor sau incursiunilor cu caracter de represalii fiind mult mai mare. De aceea, mai mult poate decît muntenii, domnii din Moldova vor condiționa colaborarea sau trecerea fățișă de partea creștinilor de înfrîngerea hotărîtoare a turcilor și tătarilor. Sînt, astfel, ușor de înțeles „rezervele" lui Constantin Canaemir formulate față de încercările lui Șerban Cantacuzino de a-l atrage în planurile sale de alianță. El este „și cu credința și cu sufletul creștin — arăta domnul Moldovei — și că mai bucuros ar fi să moară de o mie de ori în tabăra creștinilor decît slujind tiranului turcesc, să trăiască fericit numai cît îi trebuie să știe sau măcar să înțeleagă cu temei că pentru armele și legăturile sale *va putea afla întîi libertatea țării și apoi a celorlalți creștini. Socotea el că rostul lucrului acestuia nu îngăduie sfîrșit sigur și neîndoielnic și ispravă fericită și mai întîi pentru că, deși nemții sînt tot biruitori asupra turcilor și întinzînd armele creștine pînă aproape de Sofia, dar totuși mare este depărtarea între munteni și moldoveni, iar tătarii, și din Crîm și din Bugeac, li sunt foarte aproape vecini. Și mai zicea el că, dacă ne vom vădi haini și cu arme fățișe ne vom porni sau contra tătarilor din Bugeac sau contra turcilor care locuiesc dincolo de Dunăre în Dobrogea și chiar dacă nemții vor fi biruitori în acest război* [din 1687 — *n.n.*] *și noi vom supune cu armată dușmană părțile acestea pînă în Munții Balcani, nu urmează totuși că din același avînt pot fi goniți și tătarii din Bugeac și Constantinopolul se poate lua* [...] *Dar atunci, în timpul iernii, ce rău n-ar putea face tătarii muntenilor și moldovenilor și neapărat le-ar amenința acestea cea mai mare prăpădenie și pieire a nenorociților supuși. Tot așa, aproape este și cu ajutorul nădăjduit de la împărăția rusească, deoarece nu se poate crede că rușii din hotarele lor [...] ar fi în stare să trimită la timp ajutor și oști de sprijin muntenilor și moldovenilor căzuți în primejdie. Și de aceea zicea că este mai cuminte să se aștepte cu răbdare [...] sfîrșitul expediției [...]*" [49], poziție pe deplin întemeiată, în care recunoaștem, de fapt, rațiunile esențiale în politica de alianțe a domnilor din Principate în întreaga perioadă de după 1683. Temerile lor de a încheia tratate ferme, definitive cu imperialii vor fi

---

[46] V. Mihordea, *Știri privitoare la războiul turco-german din 1686*, în *RI*, XXII, 1936, p. 141.

[47] Hurmuzaki, *Documente*, IX$_1$, p. 332.

[48] I. Radonić, *op. cit.*, p. 961.

[49] D. Cantemir, *Viața lui Constantin Vodă Cantemir*, (trad. N. Iorga), București, 1925, p. 68—69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

alimentate și de faptele vădite ale acestora de supunere a popoarelor „eliberate" în cursul campaniilor antiotomane.

Odată cu consolidarea succeselor și limitarea unor „reculuri", Viena continua pregătirea militară și diplomatică a noilor campanii. Urmărind să profite de situația creată, în iarna 1686—1687, generalii lui Leopold cerură să intre în Transilvania, așa cum se convenise în Tratatul din 28 iunie. Nobilimea ardeleană, revoltată de pretențiile mereu crescînde ale imperialilor, se opune în dietă încartiruirii trupelor în Cluj și Deva. Deși avea ca temei amintitul tratat, Leopold I înțelesese că nu era bine să-l forțeze din nou pe Apafi cu armele, ceea ce ar fi sporit și suspiciunile domnului muntean și ar fi pus pe gînduri popoarele creștine din Balcani, pe a căror răscoală conta în planurile sale de campanie. De aceea, calea diplomatică a fost preferată celei militare. Ladislau Csáky și călugărul iezuit Del Monte fură trimiși, la sfîrșitul anului 1686, într-un nou „turneu" diplomatic în Transilvania, Țara Românească și Polonia, iar Aristide Dunod la patriarhul Calinic VII al Constantinopolului, pentru ridicarea creștinilor din sudul Dunării. În cadrul acestor preparative, atenție sporită se acorda misiunii pe lîngă Șerban Cantacuzino, pentru care, considerau imperialii, a venit timpul să încheie tratatul plănuit și să treacă deschis de partea lor. Purtătorii misiunii vieneze au fost însă nemulțumiți de rezultatele misiunii lor. Iezuitul Del Monte, într-un raport al său, nu numai că aducea la cunoștința împăratului atitudinea lui Șerban Cantacuzino de tărăgănare a semnării tratatului, ci propunea chiar ocuparea Țării Românești de către trupele austriece, folosind în acest scop mănăstirile ca puncte strategice.

În cursul tratativelor, Șerban Cantacuzino ceru oaste imperială, dar nu în număr nelimitat, ci cît dorea el, pentru ca, unind-o cu românii și cu creștinii răsculați sub conducerea sa, să ocupe punctele principale de la sudul Dunării, împiedicînd să se trimită ajutor turcilor din Ungaria. Însă, cererile sale treziră rezerve și suspiciuni la Viena. Domnul muntean nu voia să riște nimic pînă ce nu va vedea stăpînirea imperială consolidată în Ardeal și Timișoara. La rezervele imperialilor, el răspunse cu rezervele sale: „Dacă nu mi se lasă mînă liberă, împăratul să-și facă cuceririle cum va ști, iar cînd se va apropia de Țara Românească Șerban îi va da ajutor în măsura în care imperialii nu vor căuta să-i supună țara, cum o fac cu Transilvania" [50]. De aceea, deocamdată, Leopold I trebui să se mulțumească numai cu declarațiile de credință și bogatele daruri trimise de cel pe care îl numise în scrisoarea către patriarhul Calinic „generalul și voievodul său iubit", „împuternicit" să comande oștile ridicate din țară și din Balcani. Șerban Cantacuzino, ca și Constantin Cantemir în Moldova, aștepta mersul evenimentelor, fără a se hazarda în întreprinderi riscante pentru el și țară. Deși tratativele româno-austriece trebuiau să fie pe cît posibil mai discrete, ele deveneau tot mai cunoscute în cancelariile europene. Astfel, de exemplu, „declarațiile de supunere ale lui Șerban Cantacuzino către curtea de la Viena" erau făcute cunoscute pînă și dogelui Veneției, în repetate rînduri [51].

În vara anului 1687, toate forțele habsburgice au fost concentrate în sudul Ungariei. Direcția principală era spre Belgrad. După lupte îndelungate, la 11 august, Carol de Lorena îi înfrînse pe turci la Mohács, eliberînd și cotropind, totodată, Ungaria inferioară. Era clar, după această nouă victorie austriacă, că expansiunea imperialilor în Transilvania și pe Dunăre nu mai putea fi oprită de nimeni. Țara Românească și Moldova păreau iminent următoarea etapă a acestei expansiuni. Domnii Principatelor Române nădăjduiseră mult în sprijinul austriac, dar acum trebuiau să evite cotropirea țărilor lor, pierderea statutului politico-juridic internațional de largă autonomie apărat cu atîtea sacrificii.

Insuccesele polonilor, de de o parte, avansul austriecilor, pe de alta, treziră cele mai justificate temeri la Iași și București. Cei doi domni erau îngrijorați deoarece nu puteau recurge, în condițiile date, nici la apărarea Porții, datorită revoltei izbucnite în tabăra de la Petrovaradin, care se întinsese și la Constantinopol (din cauza înfrîngerilor din Ungaria, cuceririlor venețiene în Morcea, în Corint și ocupării Atenei etc., care provocaseră, în cele din urmă, revolta ienicerilor și spahiilor împotriva vizirului Soliman Pașa, apoi și împotriva noului vizir, Siavus Pașa). Sultanul Mohamed IV, prin intenția dovedită de a-și ucide frații, alimenta revolta generală, fiind în cele din urmă detronat și înlocuit cu Soliman II (1687), fără ca tulburările să ia sfîrșit. Situația din imperiu și capitală determină pe noul sultan să propună imperialilor începerea tratativelor de pace. Leopold, susținut de noi victorii ale trupelor sale, va căuta să impună condiții grele, neașteptate de către turci, amînînd astfel încheierea păcii. Împăratul habsburg cerea recunoașterea stăpînirii sale asupra Ungariei,

[50] Cf. N. Șandru, *op. cit.*, p. 62—63; I. Moga, *op. cit.*, p. 338; V. Zaborovski, *Istoria...*, p. 102—103; Hurmuzaki, *Documente*, IX$_1$, p. 332—333.

[51] Rapoartele lui Federigo Cornaro, la Hurmuzaki, *Documente*, IX$_1$, p. 332—334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Sloveniei, Croaţiei, Bosniei Serbiei, Bulgariei şi Transilvaniei ; Moldova şi Ţara Românească să fie „declarate libere" ; exerciţiul liber al religiei catolice în întregul Imperiu otoman, călugării franciscani să fie „repuşi în posesiunea" Sfîntului mormînt de la Ierusalim şi extrădarea lui Tököly. Principatele mai erau revindecate, concomitent, şi de polonezi (pe lîngă restituirea regatului lor istoric şi stăpînirea Crimeei). Condiţii la fel de grele pentru turci mai erau formulate şi de veneţieni. Însă intervenţia regelui Franţei, care promite turcilor ajutor prin începerea unei noi ofensive împotriva austriecilor pe Rin, şi chiar mai mult, împărţirea cu sultanul a Imperiului habsburgic, determină reluarea operaţiunilor de război în Balcani [52]. Era şi rezultatul misiunii ambasadorului Chateauneuf, trimis la Poartă pentru a împiedica începerea tratativelor de pace, garantîndu-i sultanului, din partea regelui, stăpînirea Ungariei, Ludovic XIV „rezervîndu-şi" statele germane cu Viena. Mai mult chiar, noul vizir Köprülü Mustafa Paşa, nu recunoaşte delegaţia trimisă la Viena de predecesorul său şi scrie consilierilor împăratului Leopold să nu fie ascultată, deoarece nu are împuternicirile necesare iar documentele prezentate sînt false. Totodată, face noi pregătiri de război, introducînd un nou sistem de recrutare a oastei (chemaţi de frica Coranului nu a paşilor sau vizirilor) obţinînd chiar unele victorii [53]. În curînd, însă turcii vor fi determinaţi să avanseze noi propuneri şi să fie mai receptivi la cele ale austriecilor de alte înfrîngeri în Serbia.

Prezenţa austriacă în Transilvania şi situaţia dificilă a Imperiului otoman îl constrînge pe Mihai Apafi să supună ţara sub controlul austriecilor, prin *tratatul de la Blaj* (27 octombrie 1687). În virtutea acestuia, 12 oraşe transilvănene se obligau să încartiruiască şi să întreţină armate habsburgice, iar ţara trebuia să plătească o contribuţie de 700 000 de florini renani. Numai Braşovul, Mediaşul şi Sighişoara erau scutite. Grelele sarcini căzute asupra lor au făcut ca multe din aceste oraşe să nu accepte clauzele tratatului. Generalul Piccolomini a fost primit cu ostilitate de bistriţeni. Braşovenii au refuzat să deschidă porţile oraşului austriecilor. A izbucnit o răzvrătire despre care un cronicar transilvănean scria că era gata să fie susţinută de „moldoveni şi de munteni din Ţara Românească" [54]. Toate aceste evoluţii, după cum am mai arătat, au alimentat espectativa românilor, tărăgănarea semnării de către domni a unor angajamente ferme, fără garanţia securităţii lor şi libertăţii ţării. Totuşi, prezenţa în vecinătate a imperialilor a determinat desfăşurarea intensă de tratative româno-austriece, în anii 1687—1688, sub imperiul necesităţii impuse, angrenînd atît pe Şerban Cantacuzino, cît şi pe domnul Moldovei, Constantin Cantemir.

Încă în vara anului 1687, o solie munteană făcuse cunoscute, încă o dată, condiţiile colaborării româno-austriece. Ca răspuns, la începutul lunii septembrie, Leopold I trimite în Ţara Românească pe acelaşi călugăr Antidie Dunod ca să aducă punerea în practică a anterioarelor declaraţii ale lui Şerban Cantacuzino. Totodată, Dunod avea sarcina ca, din Bucureşti, să cheme şi pe „alţi principi şi noroade creştine" la luptă împotriva turcilor şi pentru „creşterea republicii creştineşti". Aceluiaşi i se recomanda să ţină legătura cu ducele de Lorena, generalul comandant al armatelor imperiale din vecinătatea Ţării Româneşti. O săptămînă mai tîrziu, împăratul habsburg lansă un manifest către popoarele creştine din Balcani, chemîndu-le, dacă doreau să-şi recîştige libertatea, la luptă sub steagul „prea luminatului general şi de oaste purtătoriu [...] Şerban Cantacuzino, principele Ţării Româneşti". Acestora li se promitea garantarea legilor strămoşeşti, privilegiul credinţei ortodoxe şi vechile hotare. Domnul muntean nu era însă lăsat singur în fruntea viitoarei armate de cruciaţi, ci i se dădea ca sfetnic din partea împăratului pe Antidie Dunod, care, pe timpul şederii în Ţara Românească (pînă în primăvara anului 1688), va încerca să dea „poveţe" obligatorii domnului [55]. Cererile părţii româneşti vizau garantarea domniei lui Şerban Cantacuzino (printr-un act formal, o diplomă), şi a urmaşului acestuia, redobîndirea cetăţilor recucerite de la turci, libertatea religiei ortodoxe, acordarea titlurilor nobiliare austriece membrilor familiei domnitorului, drept de azil în Transilvania, cu asigurarea veniturilor necesare şi chiar domnia în ambele principate. Cereri considerate „minimale" pentru Curtea munteană, dar care necesitau încă tratative pentru a fi cuprinse toate într-un eventual tratat bilateral. Domnul Ţării Româneşti, voind să mai amîne luarea unei hotărîri extreme, trimise, la rîndu-i, la sfîrşitul anului 1687, pe Antonie Ştefani la Viena pentru a continua tratativele de la Bucureşti [56]. Rezultatul acestora era răspunsul Curţii imperiale adus la Bucureşti, în februarie 1688, printr-o nouă misiune a lui Antidie Dunod şi Ladislau Csáky. Leopold oferea, de fapt, domnului muntean

---

[52] D. Cantemir, *Istoria...*, p. 558—600.
[53] *Ibidem*, p. 611.
[54] I. Crăciun, A. Ilieş, *Repertoriu de cronici interne*, Bucureşti, 1963, p. 321.
[55] N. Şandru, *op. cit.*, p. 64.
[56] V. Zaborovski, *Istoria...*, p. 115.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

proiectul unui tratat inegal, de supunere, în care îi făgăduia : 1. — recunoașterea și întărirea dreptului de domnie pentru el și urmașul său ; 2. — retrocedarea locurilor și cetăților românești răpite de turci, „toate cîte de la turci se vor lua și se vor ști că din bătrîni au fost ale Țării Românești, acele toate la țară se vor întoarce și țării se vor uni" ; 3. — libertatea religioasă, „deplină volnicie și slobozenie va fi legii grecești și catolicești" ; 4. — că la încheierea păcii cu turcii „se va face așezare Țării Românești și Țării Moldovei ca să nu mai rămîie sub stăpînirea turcească" ; 5. — întărirea dreptului ereditar la domnie în familia Cantacuzinilor ; 6. — titlul de „grof" pentru frații, nepoții, ginerii „pomenitului domn" ; 7. — respectarea obiceiurilor țării, „ca înainte de a fi supuse la turci" ; 8. — anual, țara va trebui să dea 150 de pungi (=75 000 lei), nici o altă cheltuială. Se va putea plăti în zaherea, „cu vite, cu cai și cu ce va trebui împăratului pentru oaste" ; 9. — dreptul de refugiu la Sibiu, pentru domn și familie, în caz de primejdie ; 10. — 6 000 de „unguri și nemți, oaste ce va pofti domnul în toată primejdia trebuințîi". Acestora trebuia să li se asigure solda și hrana [57]. După lungi și pătimașe, probabil, negocieri interne, Șerban Cantacuzino răspunse abia în mai, același an. Evoluții, evenimente noi, intenții acaparatoare manifestate deschis, justificau trenarea semnării tratatului cu imperialii. Totodată, este cert că intențiile de alianță politică cu austriecii ale românilor erau cunoscute la Poartă și în Europa. Dovadă este și o scrisoare a ambasadorului francez, Girardin, către Ludovic al XIV-lea, din 31 decembrie 1687, în care se preciza că : „s-au trimis ceauși și în Moldova și Valahia ca să se anunțe principilor moartea sultanului Mahmud (29 octombrie 1687). Se pretinde că această solie va îndemna pe moldoveni și pe munteni să rămînă sub ascultarea Porții. Cu toate acestea, am aflat că au sosit vești din partea locului, care mă fac foarte să bănuiesc buna credință a principelui Moldovei (de fapt, al Țării Românești — *n.n*). Se zice că acesta s-a hotărît să negocieze cu împăratul și Curtea de la Viena". [58].

La 9 decembrie 1687, fiul cel mare al lui Leopold I, Iosif, era încoronat ca rege al Ungariei, care renunța „de bună voie" la „jus resistendi". Cu acest prilej, împăratul jurase dietei întrunite la Bratislava să restaureze integral „Regatul apostolic al Ungariei", să aducă înapoi toate „dependințele Coroanei Sf. Ștefan", printre care Moldova și Țara Românească De aici, vor fi tot mai des formulate revendicări asupra acestora, în temeiul succesiunii Imperiului habsburgic în „drepturile istorice" ale Ungariei încorporate. Dezvăluind și alte planuri, prietenul împăratului, Marco d'Aviano, spunea, în ianuarie 1688, că împăratul, cucerind Belgradul, va ocupa repede Serbia, Bosnia, Bulgaria, Moldova și Muntenia, respingînd pe turci pînă la Adrianopole, pentru a încorona pe regele Ungariei ca rege al „Românieî" [59]. Cucerirea Transilvaniei și supunerea acesteia, prin *actul de omagiu* din 9 mai 1688, întărit de dieta întrunită la Făgăraș în 13 mai, Imperiul habsburgic evidenția, încă o dată, adevăratele intenții ale imperialilor. Domnii Principatelor realizară pericolul din vest pentru țările lor și au căutat să prevină o cotropire austriacă prin alianțe cu Polonia și Rusia țarilor. Astfel, la începutul anului 1688, Șerban Cantacuzino trimise pe arhimandritul Isaia la Moscova, să stăruie la patriarhul Ioachim, în numele său și al creștinilor din Balcani, să îndemne pe țarii ruși la o acțiune imediată de eliberare a popoarelor ortodoxe și pentru a preveni expansiunea austriacă în teritoriile acestora. Din rezultatul adus de trimisul său în capitala „pravoslavnică", domnul Țării Românești înțelesese că țarii (Petru și Ioan) erau ocupați cu războaiele cu tătarii din Crimeea, amînînd deci ajutorul lor. După amenințările dezvăluite de Ladislau Csáky, venit într-o nouă misiune în Țara Românească, „ambasada" arhimandritului Isaia la Moscova se repetă, ducînd de această dată și scrisori de închinare din partea domnului. În răspunsul țarilor, trimis prin călugărul grec Domitie Tomin, Șerban Cantacuzino era numit „voievod și suveran al tuturor ortodocșilor creștini", fiind îndemnat să se țină „tare și nestrămutat", să nu se supună sau să se alăture altor state. Era prea puțin față de ceea ce aștepta domnul Țării Românești [60] (de fapt, scrisoarea adusă de Domitie Tomin a fost citită de noul domn, Constantin Brâncoveanu, care promitea să chibzuiască la cele ce urma să întreprindă). Concomitent cu „chemarea" rușilor, Șerban Cantacuzino stăruia, în vara aceluiași an, prin stolnicul Constantin Cantacuzino, și la poloni, să pătrundă cu oștile în Țara Românească pentru a preveni o invazie militară a imperialilor. Acțiunea polonă nu va porni, datorită amînării înarmărilor corespunzătoare prin opoziția dietei și pentru că, în același

[57] *Genealogia Cantacuzinior*, p. 215—220.

[58] Ionescu Gion, *Ludovic al XIV-lea și Constantin Brâncoveanu*, București, 1884, p. 149.

[59] I. Radonič, *op. cit.*, p. 22.

[60] S. Dragomir, *Relațiile bisericei române cu Rusia în veacul al XVII-lea*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXIV, p. 1119—1123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

timp, Sobieski era informat că Şerban a încheiat, deja, un tratat cu Austria, prin care se obliga la tribut [61]. În această situaţie, tratativele cu Imperiul habsburgic trebuiau continuate.

Deşi, sub diferite motive, semnarea tratatului de „supunere" fusese mereu amînată, ceea ce a sporit, desigur, iritarea austriecilor, la Viena prevalase, deocamdată, ideea, aparţinînd nunţiului papal, potrivit căreia era mai bine ca Austria să-l trateze pe Şerban Cantacuzino ca aliat, iar nu ca supus. Mai ales că, se ştia din multe surse, domnul Ţării Româneşti îşi pregătise o armată de 30 000 de oameni şi o unitate de artilerie cu 40 de tunuri, forţă militară ce nu era de neglijat. În repetate rînduri, la Curtea vieneză sînt făcute cunoscute condiţiile aderării Ţării Româneşti la campaniile austriece: cucerirea Timişoarei, Belgradului şi declanşarea ofensivei victorioase spre Constantinopol, condiţii în care teritoriul românesc putea fi pus la adăpost de năvălirile pustiitoare turco-tătare şi libertatea ţării asigurată. Totodată, tratativele domnului cu austriecii provocară atitudini şi reacţii diferite la Curtea munteană. Boierii din sfatul domnesc se împărţiră în două tabere — una sprijinind intenţiile lui Şerban Cantacuzino de a încheia, totuşi, tratatul atît de mult amînat, alta care-i cerea să mai aştepte derularea evenimentelor, să vadă şi evoluţia campaniilor polone şi rusăşti împotriva turcilor, „să nu se arunce cu ochii închişi în gura papistaşilor". În fruntea acestora din urmă se găseau chiar fraţii domnului, stolnicul Constantin Cantacuzino şi Mihai Spătarul. Însă, în conjunctura anului 1688 (victoriile repetate ale austriecilor împotriva otomanilor, întîrzierea soliei trimise la Moscova, insuccesele ruşilor în războaiele cu tătarii, neînceperea campaniei poloneze etc.), curentul favorabil alăturării imperialilor se va impune, fără a se renunţa, desigur, la prudenţa şi obţinerea condiţiilor atît de des repetate ambasadorilor austrieci. O nouă solie munteană pleacă, în luna mai, spre Viena cu răspunsul Curţii româneşti la proiectul de tratat trimis de Leopold I. În instrucţiunile date delegaţiei (alcătuită din Antonie Ştefan, episcop de Nicopole, Gheorghe Brancovici şi Vasile Naghi), Şerban Cantacuzino relua cele avansate în scrisorile anterioare şi dădea răspuns la cererile împăratului, făcînd unele promisiuni dar şi propunînd, acolo unde a găsit necesar, alte limite, noi termeni de angajare. Printre acestea, se obliga să plătească 50 000 de florini, nu 75 000 cum ceruseră imperialii, promiţînd şi depunerea jurămîntului de omagiu. În cererea lor, imperialii solicitau acest „jurămînt de credinţă" în numele propriu al domnului, al ţării, al oştirii, al tuturor supuşilor şi urmaşilor, „care jurămînt, se arăta în scrisoarea lui Leopold, se cuvine să-l facă prea înălţatul domn, de vreme ce Ţara Românească este o parte a Crăiei ungureşti şi domnii cei mai dinainte ai Ţării Româneşti, mai ales aceia toţi care au fost din neamul prea înălţatului domn, acest jurămînt al credinţei au făcut crailor celor dintîi ai Ţării Ungureşti" [62]. În răspunsul mai sus menţionat al domnului, acesta promite depunerea jurămîntului, dar care va fi valabil numai odată cu înfrîngerea turcilor, „căci atunci şi de sub stăpînirea acestora va fi a se desface". În ceea ce privea colaborarea armatelor sub generali „nemţi sau unguri", domnul promitea că va pregăti o armată de 4 000 de călăreţi şi 2 000 de pedestraşi. Totodată, preciza cantităţile de provizii oferite pentru întreţinerea armatelor austriece, indicînd locul de păstrare şi predare: 10 000 obroace de grîu, 4 000 de secară, 12 000 de mălai, 4 000 de orz, în total 30 000 „obroace de 22 oca, la preţul curgătoriu"; „boi cu vaci amestecaţi 1 000, oi 2 000, cai 2 000, care 200, adunate toate la Craiova şi Strehaia". La cererile împăratului, ca „lemne şi toate altele" necesare pentru *podurile peste Dunăre*, „necurmat să se găsească şi gata să se aibă", domnul arăta că poate furniza numai lemnul, fierul, frînghiile şi „dubasurile" aducîndu-se din alte ţări. Domnul mai arăta că „cu toată nevoinţa şi cu purtarea de grijă se va face informări despre sfaturile şi gîndurile vrăjmaşilor împărăteşti". Într-un „apendix", Şerban Cantacuzino atrage atenţia asupra pericolelor reprezentate de tătari pentru ambele ţări române. Totodată, el cerea delegaţilor săi să insiste ca la pace cele două ţări să fie eliberate şi să se stăpînească de domni creştini [din familia Cantacuzino — *n.n.*], „precum pururea s-au stăpînit" şi să li se returneze părţile cucerite de la turci, cerîndu-se ca împăratul să fie numai protectorul lor, nu să le cucerească. Dar toate cele promise se obliga să le ţină abia atunci cînd „obştescu vrăjmaş va fi întru atît de ruşinat, încît să nu poată mai departe prăpădi şi pustii cu totul aceste mult asuprite ţări, pe care ei prea lesne le pot călca şi stinge" [63].

Delegaţia s-a întors la sfîrşitul lunii iulie cu răspunsul Curţii vieneze. În scrisoarea sa (din 31 iulie 1688), nemulţumit de tergiversările lui Şerban Cantacuzino, Leopold I reproşează domnului muntean aminarea depunerii jurămîntului de credinţă, „punînd pricină

[61] Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 198.
[62] N. Iorga, *Genealogia*, p. 228.
[63] *Ibidem*, p. 229—241; I. Moga, *op. cit.*, p. 346.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

că ajutorul oştilor împărăteşti este depărtat", dar promite clemenţă ţării şi asigurarea libertăţii. Cere însă şi domnului înţelegere şi să aprovizioneze oastea austriacă, cu zaherea, în caz de asediu asupra Belgradului şi să dea „tot felul de ajutoriu". Totodată, împăratul promitea că va împiedica pe ardeleni şi pe alţii să-l pîrască pe domn la turci şi că va include la pace şi Ţara Românească şi Ţara Moldovei, „însă de va şti mai întîi bine şi pofta acelei ţări", scop pentru care erau în curs tratative moldo-austriece [64]. De remarcat că, odată cu scrisoarea de răspuns a împăratului, au fost aduse de la Viena şi scrisori de la miniştrii Curţii — de la contele Wallenstein, de la Carol de Lorena ş.a. — în care se recunoştea ajutorul primit de austrieci din partea lui Şerban Cantacuzino la despresurarea Vienei şi în campaniile ulterioare. Scrisori cu un conţinut identic celor duse la Viena au fost trimise şi lui Iosif, regele Ungariei, care răspunde, aprobînd propunerile româneşti [65]. Astfel, în ciuda surprinderii provocate împăratului şi Curţii sale de continuarea tergiversărilor domnului, solia munteană a fost bine primită la Viena, ceea ce se oglindeşte, după cum s-a văzut, şi în cuprinsul scrisorii de răspuns. Pentru moment, diplomaţia espectativei strategice a românilor consemna un nou succes, dovada realismului şi consecvenţei în respectarea unor direcţii de acţiune politică, reieşită din analiza chibzuită a realităţilor înconjurătoare. Însă evenimentele se vor precipita, făcînd loc şi „argumentelor" de faptă şi forţă armată, fără ca rezultatele finale să fie cele dorite de austrieci în tratativele lor cu românii. În vara aceluiaşi an, imperialii urmau pregătirea unei mari ofensive în bazinul sîrbesc al Dunării, pentru ocuparea Belgradului şi Petrovaradinului. În această perspectivă, proviziile şi ajutorul militar pe care le-ar fi putut oferi Şerban Cantacuzino erau deosebit de importante pentru desfăşurarea acţiunilor. Deoarece domnul muntean nu făcea nimic care să arate intenţia respectării angajamentelor în acest sens, generalul Veterani prim ordin să întreprindă ceea ce se poate numi „o demonstraţie de forţă". Sub pretextul deplasării mai rapide şi mai directe spre Braşov, unde avea să încartiruiască trupele pentru iarnă, generalul austriac intră în Ţara Românească pe la Cerneţi şi, ţinînd drumul pe sub munte, se aşeză la Cîmpulung, unde va sta o lună, ducînd tratative cu trimişii domnului. Aşezarea imperialilor în ţară nu făcu decît să complice situaţia lui Şerban Cantacuzino faţă de turci. Membrii partidei adversare orientării spre austrieci, începură să-l pîrască sultanului că „Veterani n-a venit de capul lui în ţară, ci chemat pe ascuns de domn, pentru a putea trece mai lesne de partea creştinilor". Chiar dacă cunoaştem sentimentele antiturceşti ale lui Şerban Cantacuzino şi gîndurile sale „măreţe" de eliberare a ţării, nu avem dovezi care să ne convingă asupra asentimentului (sau cererii) acestuia cu privire la intrarea austriecilor în ţară. Ar fi fost un act cu totul nechibzuit din partea înţeleptului domn. Dimpotrivă, va face tot posibilul pentru a scoate pe Veterani din ţară, căutînd, totodată, să asigure pe turci de loialitatea-i. În acelaşi timp, faţă de imperiali va promova calea discuţiilor, a promisiunilor generoase şi, atît de eficientul procedeu al darurilor îndestulătoare. La 16 septembrie 1688, o delegaţie munteană, avînd în componenţă pe Constantin Brîncoveanu, viitorul domn, Mihai Cantacuzino şi aga Constantin Bălăceanu (ginerele lui Şerban Cantacuzino), începea tratativele în tabăra lui Veterani, însoţindu-le cu daruri bogate pentru generali şi provizii pentru oşteni. Prin reprezentanţii săi, domnul muntean promitea să trimită o solie compusă din rudenii apropiate la Viena care să „închine ţara", angajîndu-se să furnizeze provizii pentru 12 regimente pe timpul iernii şi + 200 taleri pentru *cheltuieli lunare*, toate sub condiţia părăsirii teritoriului ţării şi aşezarea spre iernare la Braşov. Generalul austriac (sfătuit, se pare, chiar de domn să se retragă), se declara de acord cu promisiunile primite şi mulţumit se mută la Braşov după ce „oferi" românilor „un dar" de 500 prizonieri turci cu care aceştia să îmblînzească Poarta [66]. Deoarece se întrevedea, în sfîrşit, ca posibilă încheierea păcii austro-turce, de această dată Şerban Cantacuzino părea hotărît să treacă la faptele promise, chiar dacă austriecii nu vor mai presa la fel de mult după ce Poarta trimisese, la 8 septembrie, pe Sufilkar Efendi şi pe dragomanul Alexandru Mavrocordat să negocieze cu Ludovic de Baden, în tabăra de la Belgrad [67].

Într-adevăr, în toamna lui 1688 o misiune boierească compusă din : Iordache Cantacuzino mare spătar, Constantin Bălăceanu, Şerban Vlădescu, Şerban Cantacuzino mare căpitan, toţi rude apropiate ale domnului şi avînd plenipotenţa, luă drumul Vienei pentru a semna

[64] *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 242—246.
[65] *Ibidem*, p. 248—249.
[66] V. Zaborovski, *Istoria...*, p. 137 ; N. Şandru, *op. cit.*, p. 69—70.
[67] Otto Bruner, *Österreich und die Walachei während des Türkenkriegs von 1683—1699*, în „Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung", Bd. XLIV, 1930, Heft 2 u.3, p. 208.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

tratatul de supunere, atît de mult așteptat de Curtea habsburgică. Împrejurările au făcut ca misiunea diplomatică boierească să exprime, în cele din urmă, voința și autoritatea altui domn decît cel care o trimisese. Moartea lui Șerban Cantacuzino, la 29 octombrie 1688, surprinsese delegația pe drum. Noul domn, Constantin Brîncoveanu, „au trimis pă vărul măriei sale, pă Preda spătarul, feciorul lui Trufanda, de olac după boierii soli, care îi trimisese Șărban Vodă la Beci, la împăratul nemțesc, Leopold Vodă, ca să-i ajungă și să dea de știre cum că au murit Șărban Vodă și din alegerea țării s-au pus Constantin Vodă domn și cele ponturi care le-au făcut Șărban Vodă de le-au dat solilor să le dea la împăratul acela, acelea și măria sa le primește" [68]. Confirmînd deplinele puteri ale delegației boierești, e posibil ca Brâncoveanu să-i fi transmis și instrucțiuni secrete de rezistență la supunerea țării, de tergiversare, în scopul obținerii unor condiții mai bune și a garanțiilor depline. Mersul tratativelor ulterioare, reacția unor membri a soliei, par să confirme această supoziție. Reticențele noului domn erau urmarea cîntăririi realiste a situației țării și a viitorului oferit de imperiali, a conjuncturii și raportului de forțe din arealul politic înconjurător. Deși admite, prin reconfirmarea capacităților delegației, depunerea jurămîntului față de Leopold I, Brâncoveanu condiționa ferm aplicarea tratatului de prezența trupelor austriece, în număr suficient, în Țara Românească. *Semnarea tratatului cu Viena însemna, totodată, și aderarea la Liga Sfîntă și, deci, ruperea legăturilor cu Poarta otomană, ceea ce ar fi putut constitui o nouă etapă, decisivă în viața Principatelor, în politica lor externă, în statutul lor politico-juridic internațional!* Speranța unor orizonturi mai libere nu trebuia, însă, să înlocuiască grija de a evita un „rău mai mare" pentru țară, posibil încă din toate părțile. Este tocmai ceea ce voia să-i spună domnul lui Constantin Bălăceanu, cînd afirma că „încă nu e vremea a ceea ce gîndești, că turcul și tătarul încă este în puterea lor", subliniind, încă o dată, explicația amînării angajamentelor ferme cu imperialii.

Constantin Brâncoveanu era cunoscut la Viena, atît din misiunea care a tratat cu Veterani în tabăra de la Cîmpulung (domnul fiind prieten cu generalul), dar mai ales din rapoartele ambasadorului austriac la Istanbul, unde el fusese capuchehaie a unchiului său, Șerban Cantacuzino, calitate în care a mediat între trimișii lui Apafi (Ladislau Csáky și Christophoru Pasco) și mitropolitul Sava Brancovici, viitorul domn muntean reușind să apere interesele ortodoxismului în Transilvania. Aceasta explică, poate, reținerea Curții vieneze, de a recunoaște, la început, pe noul domn, Constantin Brâncoveanu, găsind ca îndreptățit la tron pe Gheorghe Cantacuzino, fiul fostului domn.

Solia munteană sosi la Viena la 10 ianuarie 1689 și fu primită de împărat cîteva zile mai tîrziu. Delegații români primiră asigurări de satisfacere a condițiilor puse de domn pentru închinarea țării, Leopold I promițînd și „cuprinderea" la pace a Țării Românești. La 30 ianuarie, domnului român i se eliberă diploma împărătească. Aceasta, desigur, a format obiectul unor noi tratative, din moment ce în „Istoria Țării Românești de la 1688 pînă la martie 1717", scrisă de pe vădite poziții anticantacuzine, se afirmă că importante puncte din cererile românești nu au fost acceptate de către împărat — „și pohtele carele ce avea în solia lor, unele le primea, altele nu le primea nemții cei mari. Și care cereri nu le primea, cum spun cei ce au fost acolo, era cu cale să nu le primească, că era împotriva dreptății creștinești și împotriva țării [...]. Intîi pohtea pururea să fie domni în Țara Munteneașcă din neamul Cantacuzinilor. Al doilea, cerea și Țara Moldovei să fie în seama lor și domn Cantacuzin să fie. Al treilea cerea să fie domnii singuri stăpînitori, cum va vrea să facă cu țara și cu ai țării și de nimeni opreală să nu aibă. A patra cerea să le dea o parte loc a Ardealului unde sînt cetățile acestea Logoșul, Cavaran, Sebeșu, Mehadia, Lipova cu ținutul Amlașului ca să fie moșie cu privilegii de la împăratul date neamului cantacozinesc [...] ci nu li s-au dat nici una dintre aceste pohte ce pohtise" [69]. După cum se va vedea, cronicarul nu avea dreptate decît în parte. Tratatul încheiat, nu va fi însă ratificat și nici pus în aplicare, dat fiind succesiunea situațiilor ce au urmat. Explicația ne-o oferă, pe lîngă politica prudentă a domnului, activitatea dușmănoasă a ginerelui fostului domn, aga Bălăceanu, membru în solia munteană trimisă de Șerban Cantacuzino la Viena și rămas în capitala Imperiului, retras, apoi, la Sibiu, la aflarea știrii alegerii lui Brâncoveanu ca domn, pe de o parte, iar pe de alta, mersul campaniei antiotomane din Balcani, în care austriecii obțineau noi succese, cucerind, la 24 septembrie Niș-ul. Printr-o scrisoare din 2 august 1689, din tabăra de la Cerneți, Brâncoveanu căutase să contracareze pîrile lui C. Bălăceanu și să obțină eliberarea altor doi soli cantacuzini, reținuți din misiunea precedentă. În răspunsul lor, imperialii îi

[68] *Istoria Țării Românești de la 1688 pînă la martie 1717*, ed. îngrijită de C. Grecescu, București, 1959, p. 12—13.

[69] *Ibidem*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

reproşau domnului încălcarea înţelegerilor, neplata sumelor promise, represaliile împotriva solului întors în ţară (Şerban Vlădescu) etc [70]. Scrisoarea de răspuns echivala, după aprecierile lui Iorga, cu „o declaraţie de război" [71]. Cu toată această ameninţare şi înaintarea armatelor imperiale, Brâncoveanu nu făcu nimic care să dovedească intenţia de a-şi onora angajamentele. Atunci, în planurile austriecilor prevală ideea obligării prin forţă a domnului şi ţării la îndeplinirea prestaţiilor promise. Ideea era mai veche — încă din iunie Csáky primi ordin să meargă în oastea principelui Ludovic de Baden spre a-i fi călăuză şi sfătuitor în cursul acţiunii din Ţara Românească [72] — iar în toamnă devenise realizabilă în urma amintitelor victorii ale armatelor imperiale. Generalul Heissler cerea intrarea în Ţara Românească prin două direcţii, fiind de părere că numai aşa putea fi constrîns Brâncoveanu să întărească tratatul încheiat, de pe urma căruia Leopold obţinea întreţinerea oştilor sale cu proviziile necesare. Mai ales că, la 8 octombrie, împăratul scrisese lui Ludovic de Baden că „doreşte să înşire Moldova şi Muntenia printre cuceririle sale", ordonîndu-i acestuia să treacă Dunărea pe la Vidin, să facă legătura cu Heissler să ocupe Ţara Românească şi Moldova, asigurîndu-le din partea tătarilor, constrîngîndu-i pe domni la prestaţiile necesare. La 9 noiembrie, Ludovic de Baden în fruntea a 14 regimente trecu Dunărea, iar după 10 zile era la Craiova, în 28 încheie cu Brâncoveanu o convenţie de aprovizionare regulată, la Brâncoveni [73]. Alte oşti se coborîră pe la Braşov, sub conducerea generalului Heissler, care porni împotriva Bucureştiului, rămînînd singur comandant, Ludovic de Baden plecînd la Viena. Odată cu unităţile austriece, veni în ţară şi Constantin Bălăceanu, cel pe care împăratul îl vroia domn în ambele Principate.

Domnul şi Curtea părăsesc Bucureştiul şi „se coboară la sat, la Ruşi, cu toată casa lui şi boierii şi boiernaşii de la curte şi slujitorii şi au şezut acolo la Ruşi vreo două-trei săptămîni. El şedea la Ruşi, nemţii la Bucureşti, cale de opt-nouă ceasuri unii de alţii şi purta de grijă Brâncoveanu Vodă de zahere, de le da totu deajunsu de ce le trebuia [...]" [74]. Obligat fiind de situaţia sa şi a ţării, Brâncoveanu adoptase faţă de imperiali o atitudine oportunistă, dublă — de supunere, dar şi de asigurare, făcînd cunoscută Porţii această situaţie. Căutînd să evite, totuşi, intervenţia acesteia din urmă şi, totodată, pentru a găsi o cale de înţelegere, domnul va duce tratative directe cu austriecii. Încă de la începutul ocupaţiei ţării, generalul Heissler propunea, într-o scrisoare, un tratat pe care Brâncoveanu nu-l va găsi însă acceptabil [75]. Cu acordul domnului, generalul austriac dispuse eliberarea „doamnei lui Şerban Vodă" de la Drăgăneşti (unde avea, după rămînerea ginerelui său, aga Bălăceanu, la Sibiu, domiciliul păzit, împreună cu fiul ei, beizadeaua Gheorghe Cantacuzino, care va evada la intrarea austriecilor în ţară) de unde au dus-o la Bucureşti, oferindu-i-se, ulterior, azil vlager în Transilvania. Tot la Drăgăneşti, ceva mai tîrziu, vor avea loc discuţii directe între Constantin Brâncoveanu şi generalul Heissler, prilej cu care domnul i-a cerut acestuia să se retragă din ţară, căutînd să evite o situaţie conflictuală [76], cu consecinţe din cele mai grave pentru ambele părţi.

Interesant este că, pe de o parte, în tot anul 1689, avuseseră loc contacte între plenipotenţiarii turci şi cei austrieci în vederea tratativelor de pace, iar pe de altă parte, pentru tronul Ţării Româneşti „candidau" Gheorghe Cantacuzino (fiul fostului domn), sprijinit de *imperiali* (ale căror auspicii erau oferite şi lui Constantin Bălăceanu, ca alternativă), I. Tököly, sprijinit de reprezentanţii diplomatici ai lui Ludovic XIV *la Istanbul; un fiu* al hanului tătăresc (care ceruse sultanului ambele tronuri ale Principatelor pentru cei doi fii ai săi, dar a fost refuzat, obţinînd numai dreptul să ridice cîte 200 de pungi din Moldova şi Ţara Românească [77]); precum şi Iacob Sobieski, fiul regelui Poloniei, care mai spera în ajutorul lui Leopold la dobîndirea Moldovei şi recunoaşterea drepturilor şi asupra Ţării Româneşti. Însă Brâncoveanu va acţiona în aşa fel, încît să facă irealizabile aceste planuri, să evite înlocuirea lui la tronul Ţării Româneşti.

In timpul ocupaţiei austriece, cea mai mare parte a boierilor sfătuia pe domn să treacă deschis de partea imperialilor. Stolnicul Constantin Cantacuzino i-a arătat consecinţele

---

[70] Hurmuzaki, *Documente*, V_1, p. 278; 284, 286.
[71] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, Bucureşti, 1938, p. 395.
[72] Otto Bruner, *op. cit.*, p. 310.
[73] C. Giurescu, V. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1907, p. 21.
[74] I. Neculce, *op. cit.*, p. 236—237.
[75] C. Giurescu, V. Dobrescu, *op. cit.*, p. 17.
[76] Hurmuzaki, *Documente*, V_1, p. 310—311.
[77] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 275.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

la care s-ar expune, şi i-a cerut să amîne această decizie. „Atunce toţi boierii munteneşti îndemnau pe Brâncoveanu Vodă să se închine la nemţi. Numai unchiul său, stolnicul Constantin n-au primit acest sfat şi nu l-au lăsat să se închine. Cînd va Dumnezeu şi omul nemerească sfatul", conchidea, pe bună dreptate, cronicarul [78]. În aceste condiţii, imperialii menţinîndu-şi ocupaţia, cu nimic mai suportabilă decît a „păgînilor", Brâncoveanu chemă în ţară pe tătari, la care trimisese chiar pe stolnic [79]. Cerînd populaţiei să se refugieze în munţi şi trimiţîndu-şi familia la mănăstirea Brad, domnul ieşi înaintea hanului tătăresc la Buzău, luînd măsuri ca ţara să aibă cît mai puţin de pătimit. Trupele imperiale, în frunte cu generalul lor, s-au retras la Braşov, urmărite de tătari, care „nemică nu le-au putut strica. Iar pe ţară au stricat-o toată rău tătarii, că numai nu au luat robi, iar alta ce-au găsit tot au luat [...]" [80]. Era în iarna anului 1689—1690, şi cu acest preţ Ţara Românească scăpă de prezenţa trupelor de ocupaţie austriece.

În anul următor, după evacuarea forţată a Ţării Româneşti, austriecii suferiră o serie de grele înfrîngeri. Turcii, sub conducerea vizirului Mustafa Köprölü, pornesc contraofensiva pe Dunăre şi, la 2 ianuarie 1690, îi zdrobesc pe imperiali la Kotschanik, silindu-i să se retragă din Serbia de sud. Odată cu atacul împotriva Niş-ului, turcii pornesc o altă acţiune peste Dunăre, sultanul cerînd lui Brâncoveanu să ajute pe Tököly să-şi cucerească tronul Ardealului, în care fusese recunoscut domn, după moartea lui Mihai Apafi. Oastea destinată pentru aceasta începu să se concentreze, încă din iulie, lîngă Bucureşti. Imperialii înţeleseseră, în condiţiile date, că românii nu vor trece la executarea tratatului fără a fi siliţi şi făureau alte variante la planurile lor de supunere a Ţării Româneşti. În mai 1690, Constantin Bălăceanu fu făcut colonel în armata austriacă şi „comandantul general al oştilor ce i s-ar da în amîndouă ţările româneşti, ori pe care le-ar putea strînge acólo" [81]. În august, Heissler şi, apoi, Consiliul Austriei de Jos găseau că cei doi domni din Moldova şi Ţara Românească (Constantin Cantemir şi Constantin Brâncoveanu) ar trebui să fie făcuţi prizonieri, Bălăceanu urmînd să primească domnia ambelor ţări [82]. În vara aceluiaşi an, după vădita tărăgănare a lui Brâncoveanu, atenţia lui Heissler se îndreptă tot mai mult şi asupra Moldovei, unde putea găsi o alternativă pentru asigurarea proviziilor necesare armatei şi, totodată, putea să treacă la realizarea tendinţelor habsburgice — ocuparea acestei ţări înaintea Poloniei lui Jan Sobieski. Toate acestea păreau să aibă sorţi de reuşită, deoarece negocierile bilaterale moldo-austriece erau în fază înaintată încă din iunie 1689 [83]. Intervenţia lui Brâncoveanu în Ardeal, în sprijinul lui Imre Tököly (august 1690), alături de turci şi moldoveni din ordinul sultanului, făcu ca negocierile cu Austria să rămînă la stadiul anterior, al angajării promisiunilor şi tergiversarea trecerii la executarea lor.

În aceeaşi perioadă, se aflau în fază de finalizare tratativele secrete moldo-austriece, începute anterior. Astfel, încă la Bucureşti, generalul Heissler, aştepta răspunsul lui Constantin Cantemir la cererile avansate de imperiali în vederea încheierii unui tratat „de închinare", care va fi definitivat ceva mai tîrziu decît cel muntean, cu un conţinut asemănător, dar care, ca şi acesta, nu va fi pus în aplicare.

După ce reprezentanţii lui Brâncoveanu exprimă, în ianuarie 1689, la Viena, acordul domnului la încheierea tergiversatului tratat cu imperialii, în acelaşi an negocierile moldo-austriece au intrat într-o etapă decisivă. Unele izvoare dau informaţii conform cărora, în vara anului 1689, exista deja încheiat un astfel de tratat între reprezentanţii lui Constantin Cantemir şi Leopold I. Astfel, călugărul iezuit Ph. de Avril, misionar francez care întreprinsese între 1685 şi 1689 o călătorie spre Extremul Orient, cu scopul de a descoperi o nouă cale spre China, petrecu în iunie 1689, opt zile în Moldova, la Curtea lui Constantin Cantemir (mergînd, sub protecţia lui Jablonowski, mare hatman polonez, spre Constantinopol). Cu acest prilej, el afirmă că a descoperit existenţa unui tratat secret între domnul Moldovei şi împăratul Leopold I, cu caracter antipolon. La Iaşi, misionarul iezuit a fost primit cu o atenţie deosebită, de care a beneficiat şi pe întreaga durată a şederii sale aici. El explică această atenţie de care s-a bucurat în capitala Moldovei prin „[...] interesul domnului de a ne trata astfel [„ca pe cei mai aleşi prinţi" — *n.n.*] spre a acoperi, prin aceasta, o conjuraţie ce ţesea el atunci în contra Poloniei, conjuraţiune pe care noi o descoperirăm

---

[78] I. Neculce, *op. cit.*, p. 237.
[79] Hurmuzaki, *Documente*, V_1, p. 310.
[80] I. Neculce, *op. cit.*, p. 237 ; Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 252.
[81] C. Giurescu, V. Dobrescu, *op. cit.*, p. 26.
[82] *Ibidem*, p. 32 şi 37.
[83] Vezi şi I. Moga, *op. cit.*, p. 358.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

îndată după sosirea noastră cu toate precauţiunile luate de a o ţine ascunsă" [84]. Caracterul antipolon al „conjuraţiei" apărea foarte plauzibil în condiţiile acestui moment — după ce Polonia încercase de atîtea ori să supună pe domn şi să încorporeze Moldova, în timpul nesfîrşitelor incursiuni de după asediul Vienei. Chiar Ph. de Avril arăta că, în urma incursiunii regelui Sobieski, de „acum patru-cinci ani", Constantin Cantemir promisese supunere — „cu solemnitate dependenţa sa de Polonia" — şi asigurarea tuturor proviziilor necesare, dar cînd regele se apropiase de Iaşi fugise, împreună cu toţi locuitorii, care luaseră cu sine tot ce putură. Regele intră în oraş şi armata sa provocă binecunoscute distrugeri, care le-au egalat pe acelea ale „păgînilor". „Violenţele soldaţilor poloni nu puţin contribuiră spre a întîrta pe moldoveni în contra Poloniei" şi atunci, firesc, recunoaşte misionarul *„ei ascultară cu plăcere propunerile ce veni să le facă din partea împăratului un sol trimis înadins pentru aceasta şi se rugară cu jurămînt pe Sfintele Evanghelii că vor ţine secretul neviolat.* Domnul stoarse atare jurămînt şi de la stolnicul Miron, mare logofăt al statului, care, împreună cu toată familia şi cu fratesău, căpitanul general al Moldovei, părea a fi prea de tot dat intereselor Poloniei, şi-l constrînsese a subscrie şi tratatul dar numai după ce îl ameninţă, în mai multe rînduri, că-i va tăia capul de nu va subscrie şi-i va stinge toată familia, cea mai de frunte în toată ţara" [85]. Detaliile de pînă aici permit ipoteza că discuţiile moldo-austriece au început prin anii 1684 sau 1685 şi că exista o opoziţie internă la încheierea tratatului cu Austria, în frunte cu Ruseteştii şi Miron Costin (de la care Philippe d'Avril ar fi dobîndit informaţiile despre existenţa actului, cum afirmă Constantin Giurescu) [86].

Conform aceluiaşi izvor, acest tratat, semnat de toţi boierii, cuprindea cinci articole: 1. — „Întîiu, Moldavia să stea sub protecţiunea împăratului şi să depindă de el, drept care domnul să răspundă 50 000 galbeni tribut; 2. — Al doile, împăratul să dea trupe de ajuns spre a-i scoate pe poloni din Cîmpulung şi din alte cetăţi ale Moldovei şi să trimită ajutor de cîte ori domnul ar fi în război cu polonii; 3. — Al treile, prin tratatul de pace ce va încheia împăratul cu Poarta să o îndatoreze ca să întoarcă domnului pre fiul său mai mare pe care sultanul îl ţine drept ostatec în Constantinopol; 4. — Al patrule, domnia Moldovei să fie ereditară în familia domnului (desigur, numai o pretenţie, neconfirmată în tratatul următor); 5. — Al cincilea, în fine, împăratul să lase pre schismatici în liberul exerciţiu al religiei lor, nici să constrîngă vreodată pe moldoveni a se uni cu biserica Romei". „Iată tratatul ce era încheiat, conchide călugărul francez, deja în momentul sosirii noastre la Iaşi (iunie 1689 — n.n.), unde agentul venit pentru a încheia acest tratat era foarte necăjit văzîndu-ne pe noi [...]" [87]. După cum se va vedea mai jos, tratatul nu era încheiat în iunie 1689, dar se conveniseră condiţiile şi cadrele generale ce vor fi cuprinse în textul care va fi semnat de reprezentanţii părţilor, cîteva luni mai tîrziu.

Existenţa tratativelor (deci şi a tratatului, dar mai tîrziu) este confirmată şi de alte izvoare. Astfel, ambasadorul Franţei la Constantinopol, de Castagnères, în raportul său către Ludovic XIV, din 15 iunie 1690, informa că secretarul său, mergînd în Polonia, se oprise, în 1690, la Iaşi unde află de la cordilierii din congregaţia „De Propaganda fide" că domnul şi boierii căutau să aducă pe austrieci în ţară. În acest scop, Constantin Cantemir trimise la generalul Heissler, cu depline puteri, pe boierii Pătraşcu şi Ioan Buhuş. Aceştia, neputînd confirma tributul cerut de Heissler — 50 de pungi, 100 de cai şi 200 de boi (cifre cuprinse, de fapt, în tratatul ce se va încheia — numărul boilor fiind o parte din cel stabilit), au fost reţinuţi. Cel care începuse negocierile era un cordilier renegat (?). Toate acestea i-au fost confirmate ambasadorului şi de către un fiu al domnitorului în cursul unei vizite [88].

Investigaţiile lui C. Giurescu în Arhiva de război din Viena şi documente publicate ca anexe la studiul său din 1910 au fost în măsură să lămurească detalii ale tratativelor şi să releve conţinutul tratatului convenit. O primă concluzie, care se impune, este aceea că, în iunie 1689, nu era încheiat un tratat moldo-austriac, ci aşa cum am mai arătat, se stabiliseră condiţiile sub care domnul şi boierii se declarau gata să se supună împăratului. Cel care le prezentă generalului Heissler era Petru Antoniu Görgini (poate, amintitul cordilier

---

[84] Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru*, tom. III, Bucureşti, 1864, p. 189.
[85] *Ibidem*, p. 190.
[86] C. Giurescu, *Tractatul lui Constantin Cantemir cu austriacii. 1690*, Extras din *CvL*, Bucureşti, 1910, p. 4 (275).
[87] Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru*, tom. III, p. 191.
[88] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 287.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

renegat ? !)[89]. La 8 iulie 1689, Heissler le înaintează spre aprobare Consiliului de Război. Acesta, 20 de zile mai tîrziu, trimite un rezumat al răspunsului său aceluiaşi general, din care rezultă şi următoarele condiţii puse de moldoveni: 1. — Constantin Cantemir cerea tronul pe viaţă şi în familie, după libera alegere a boierilor; 2. — Să se respecte libertatea religioasă; 3. — Împăratul să apere ţara, împiedicînd încorporarea ei la o putere străină, în special Polonia; 4. — Leopold trebuia să stăruie pentru eliberarea fiului său „zălog la" Poartă; 5. — Boierii să fie scutiţi de biruri şi să li se confirme privilegiile; 6. — Tributul să fie de 50 de pungi (25 000 galbeni); 7. — Supunerea faţă de Austria devenea efectivă din momentul în care armatele imperiale vor intra în ţară; 8. — Domnul să trimită patru boieri ca reprezentanţi ai săi pe lîngă generalii din Ardeal. În amintitul răspuns, din 28 iulie 1689, Consiliul aprobă unele puncte, cerînd însă modificarea altora. Astfel: a) Se recomanda generalului Heissler să suprime punctul referitor la ereditatea tronului şi libera alegere a domnului; b) Se recomandă încorporarea la Polonia pentru a preveni nemulţumirea acesteia; c) Libertatea religioasă să fie acordată şi catolicilor; d) Scutirea de biruri este acordată numai în înţelesul că ea priveşte persoana boierilor nu şi moşiile lor; e) Tributul său fie urcat la 120 de pungi, şi, în afară de bani, să cuprindă vite şi provizii; f) În ceea ce priveşte confirmarea privilegiilor, să se informeze în ce constau acestea[90]. Răspunsul vienez nu era unul care să mulţumească pe domn şi boierii săi. De aceea, au urmat încă negocieri, care s-au finalizat în cîteva luni, grăbite de victoriile ducelui de Baden şi de amintita intrare a trupelor austriece, în Ţara Românească. Acest avans al imperialilor şi apropierea de hotarele Moldovei au obligat pe Constantin Cantemir să satisfacă o bună parte din modificările cerute de Consiliul de Război austriac. *Tratatul se încheie la Sibiu, la 15 februarie 1690* (un an după cel munteano-austriac), reprezentanţii domnului Moldovei fiind boierii Ioan Buhuş şi Petre Juraşcu[91]. În copia văzută de C. Giurescu la Arhiva de război din Viena, tratatul încheiat la data de mai sus (sub rezerva ratificării de către împărat) cuprindea următoarele clauze: 1. — Îndată ce armata imperială va înainta pînă la Brăila sau Siret, domnul şi stările vor renunţa la protecţiunea Porţii, cu care va întrerupe orice legătură, şi va jura ascultare şi credinţă împăratului, care, la rîndu-i, îi va apăra de toţi duşmanii; 2. — Domnul va fi întărit pe viaţă, iar fiul său mai mare va primi titlul de conte; 3. — Împăratul va întrebuinţa toate mijloacele ca să elibereze pe fiul ostatec; 4. — Domnul şi stările vor observa cu sfinţenie acest tratat, pe care imperialii îl vor ţinea secret; 5. — Pentru iarna în curs nu se vor da proviziuni. Îndată însă ce armata imperială va fi ajuns în împrejurimile Brăilei sau Siretului, atunci domnul şi stările îi vor procura proviziunile trebuincioase şi, la nevoie, vor conlucra cu oastea lor ca să respingă duşmanul comun; 6. — Pînă vor scăpa de tătari, moldovenilor li se îngăduia să supravegheze mişcările lor, despre care vor informa, cu toată sinceritatea, pe imperiali; 7. — Religia ortodoxă şi capii bisericii vor fi respectaţi conform obiceiului, libertate deplină se va acorda şi cultului catolic; 8 — Boierii se vor bucura de toate privilegiile ca nobilii din celelalte regate şi provincii imperiale. Scutirea de biruri se va acorda numai persoanei nu şi moşiilor lor. În caz de război şi de obştească nevoie pentru apărarea patriei, ei vor trebui să ia armele contra duşmanilor împăratului. Domnul şi stările vor trimite cel puţin patru deputaţi, dintre boierii de frunte, care să stea pe lîngă generalii imperiali din Ardeal; 9. — În vederea marilor cheltuieli pe care le suportă împăratul din cauza continuării războiului, domnul şi stările din creştinească pietate şi ca semn de supunere oferă, pentru iarna curentă, 50 de pungi sau 25 000 de taleri, pe care îi vor plăti la 15 martie viitor, 100 de cai, 500 de boi predaţi la trecătoarea Breţc, caii la aceeaşi dată, iar boii la sfîrşitul lunii. Stabilirea definitivă a tributului se va face atunci cînd armata imperială se va aşeza la hotarele Moldovei[92]. Rezultă astfel că, cu excepţia încorporări la Polonia (care, nici într-un caz nu putea fi o alternativă acceptabilă pentru moldoveni) şi a cuantumului tributului care urma să fie definitivat, toate modificările cerute de imperiali au fost impuse în textul tratatului încheiat. Austriecii nu recunoşteau o domnie ereditară a Cantemireştilor în Moldova, în timp ce importante prestaţii materiale erau impuse întregii ţări iar boierimii, asimilată nobilimii din celelalte provincii, îi reveneau obligaţii de natură militară în profitul împăratului.

---

[89] C. Giurescu, *Tractatul...*, Anexa nr. 1, p. 10 (281).
[90] *Ibidem*, p. 7 (278); Anexa nr. 2, p. 11 (282).
[91] Actul original, împreună cu raportul generalului Heissler, se păstrează în Arhiva Marelui Ducat Baden, din Karlsruhe.
[92] C. Giurescu, *Tractatul...*, p. 8—9 (279—280).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Politica austriecilor în Transilvania, pe de o parte, nemodificarea situației din jurul Moldovei în defavoarea turcilor, care să asigure securitatea țării, nerealizarea, deci, a condițiilor de punere în aplicare a stipulațiilor din clauzele tratatului, pe de altă parte, determină, în continuare, expectativa părții moldovene. Mai ales că, retragerea din Țara Românească a generalului Heissler și regresul campaniei austriece din anul 1690 (după cum s-a arătat mai sus) au fost în măsură să determine amînarea „sine die" a aplicării efective a tratatului încheiat în februarie. Pentru Constantin Cantemir și boierimea sa, trecerea la executarea clauzelor ce-i privea, din tratat, în condițiile din acel an, (ca, de altfel, și în cei următori) ar fi însemnat expunerea țării lor unor primejdii ce ar fi amenințat chiar ființa etnico-politică a satului. În același timp, pentru imperiali, confruntați cu marile necesități presupuse de reluarea campaniilor antiotomane și consolidarea cuceririlor recente, traducerea în practică a tratatului — mai ales în clauzele privind contribuțiile materiale moldovene — nu putea fi decît de un sprijin deosebit pentru planurile lor. De aceea, vor căuta să-l determine pe domn, prin diferite mijloace, să treacă la executarea prestațiilor promise, fără a reuși însă s-o facă. Astfel, la 26 martie 1690, Heissler comunica Consiliului de război că moldovenii, ca și Brâncoveanu, nu-și țin făgăduielile, întrebîndu-l chiar dacă n-ar fi bine să taie nasul și urechile celor doi boieri, care încheiaseră tratatul și pe care îi reținuseră ca ostateci. Consiliul nu aprobă măsura propusă, recomandîndu-i generalului să recurgă doar la amenințări [93]. Plenipotențiarii moldoveni, Buhuș și Jurașcu, rămîn arestați în Ardeal pînă în primăvara anului următor cînd, la întrebarea generalului Veterani, înlocuitorul lui Heissler, ce să facă cu ei, Consiliul de război îi răspunde să-i elibereze [94].

Ca și în cazul celui semnat de reprezentanții domnului din Țara Românească, tratatul moldo-austriac nu se va aplica, din motivele dezvoltate mai sus, deși va fi invocat de multe ori, clauzele sale constituind argumente ce să justifice actele sau cererile imperialilor față de conducerea Moldovei. De asemenea, deși tratativele vor mai fi reluate cu intermitențele impuse de evenimente și atitudinile părților, nu se va mai ajunge la negocierea unui nou tratat, ci, pentru o anumită perioadă, vor viza doar punerea în aplicare a celui existent, austriecii insistînd asupra executării angajamentelor (mai ales de ordin material), iar muntenii și moldovenii perseverînd în rezistența lor îndreptățită. Din acest punct de vedere, anul 1689 (ianuarie) — 1690 (februarie) constituie unul de referință în derularea raporturilor româno-austriece în etapa în care le retrospectivăm.

[93] *Ibidem*, Anexa 5 și 6, p. 18 (289).
[94] *Ibidem*, Anexa 8 și 9, p. 19 (290).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ORGANIZAREA ADMINISTRATIV-TERITORIALĂ A MOLDOVEI ÎNTRE ANII 1832 ŞI 1862 (IV) *

DE

ADRIAN MACOVEI

Prefacerile adînci structurale care au avut loc în Principatele Unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti după actul din 1859, nu au ocolit nici domeniul organizării administrativ-teritoriale. Din acest unghi de vedere atît Moldova, ca de altfel, şi Ţara Românească, au cunoscut importante prefaceri care au pregătit terenul promulgării, la 31 martie 1864, de către Alexandru I. Cuza, a legii comunale. Se cuvine să precizăm că în cele ce urmează ne vom referi, cu precădere, pînă în ianuarie 1862, cînd a fost instalat primul guvern unic al Principatelor Unite, la modificările ce au intervenit în Moldova, urmînd ca după data amintită, aşa cum e şi firesc şi ne dictează realităţile istorice, să ne oprim, pentru o succintă analiză comparativă, şi asupra conţinutului legii comunale din 1864, moment de referinţă pe tărîmul organizării administrativ-teritoriale a ţării. Depăşirea limitei cronologice a lucrării apare deci deplin justificată, cu atîta mai mult cu cît la temelia legii amintite au stat realizările dobîndite în perioada anterioară, pe care au fost grefate noile instituţii moderne din domeniu.

Pentru noul climat din administraţie care trebuia să ia locul celui existent înainte de 1859, revelatoare sînt recomandările adresate administratorilor de districte, de către titularul Ministerului de Interne, Vasile Sturza, imediat după dubla alegere a lui Al. I. Cuza [1]. „Intrăm într-o epohă nouă, într-o viaţă constituţională" — se menţiona în circulara citată — care presupune o lărgire a sferei activităţii administrative bazată pe respectarea principiilor înscrise în actul convenţiei din 7/19 august 1858. Recunoscîndu-se că faţă de mijloacele materiale ale guvernului misiunea este deosebit de anevoioasă, se făcea apel la conştiinţa, devotamentul şi puterea de muncă a fiecărui prefect, pentru a „reforma ramurile unii administraţii paralizate de învăluirile trecutului, a aplica cu nepărtinire, cu severitate legea pentru toţi deopotrivă, a saca abuzurile [...], a combate corupţia [...], a restatornici respectul moral şi eczecutarea strictă a aşezămînturilor administrative, a scurta şirul tînguirilor", a simplifica birocraţia administrativă. Un loc deosebit a fost rezervat locuitorilor săteni a căror situaţie „reclamă mai cu dinadinsul îngrijirea guvernului". Combaterea şi stăvilirea abuzurilor, „din orice parte ar veni", au fost invocate ca nişte măsuri urgente, „pînă ce noule instituţii vor aşăza soarta lor pe o cale mai fericită [...]". In linii generale, au fost expuse unele dintre punctele înscrise în programul de modernizare pe verticală şi pe orizontală a întregii vieţi statale româneşti [2].

---

* Partea a treia a studiului a apărut în *AIIAI*, t. XXI, 1984, p. 203—216.

[1] Arh. St. Iaşi, Ministerul de Interne al Moldovei, tr. 1772, op. 2020, dosar 45 700, f. 8—8 v.

[2] Intre primele măsuri luate pe linie administrativă notăm: în aprilie 1859, prin depeşa telegrafică trimisă de la Bucureşti, Al. I. Cuza a însărcinat pe directorul Ministerului de Interne, Alecu Teriachiu, „să facă la toate districtele revizia tuturor posturilor administrative" *(ibidem*, dosar 41 115, f. 6); titularizarea unor prefecţi pe posturile vacante şi suplinite de casierii districtelor, cum era cazul la Neamţ, Botoşani şi Tecuci *(ibidem*, dosar 45 700, f. 188, 214). Sesizat că prefecţii districtelor „fac feliuri de schimbări între amploiaţii administraţiei" fără a motiva ministerului aceste hotărîri, I. Catargi, în calitate de ministru de interne, prin ordinul circular, din 16 iulie 1859, a interzis acest procedeu fără o prealabilă cercetare a celor găsiţi vinovaţi şi aplicarea deciziei de suspendare în funcţie de gravitatea faptelor comise. Totodată, s-a cerut prefecţilor ca să îndepărteze imediat pe funcţionarii care, „ocupînd mai înainte posturi, ar fi fost depărtaţi din ele pentru dovedite nedistoinicii, mancuri sau abuzuri [...]" *(ibidem*, dosar 45 904, f. 164—165, 199—200). În consecinţă, o

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

La 6 decembrie 1859, domnitorul Unirii a prezentat în faţa Adunării Elective din Iaşi mesajul său prin care a făcut cunoscut ţării obiectivele privind reorganizarea Principatelor Unite Moldova şi Ţara Românească.

Sesizînd, în introducere, că „pînă în această zi încă au mai rămas în cîteva capete oarecari sperări şi visuri personale, ele trebuie să se stingă", căci poporul s-a pronunţat definitiv pentru viitoarea organizare politică a ţării, Al. I. Cuza conchidea că „pe drept s-ar socoti un act de cetăţean rău din partea a oricui s-ar ţinea astăzi de lături sau din partea aceluia carele, numai de un interes meschin, ar cuteza a pune piedici lucrării noastre comune" [3].

Între proiectele prevăzute în agenda de lucru a guvernului şi prezentate în plenul adunării, un loc aparte a fost rezervat şi Ministerului de Interne, a cărui sarcini vor fi „foarte exact mărginite", pentru a se evita „orice amestec în domeniul iustiţiei". Urmărind crearea unui aparat administrativ suplu şi operativ, Al. I. Cuza a preconizat micşorarea numărului prefecturilor, odată cu creşterea prestigiului şi a importanţei instituţiilor de acest fel prin „întinderea circumscripţiilor", construirea în fiecare reşedinţă de district a unei clădiri destinate sediului prefecturii şi majorarea retribuţiilor personalului lor. În acelaşi timp, „ca unile ce sînt braţul activ al administraţiei", vor fi înmulţite numărul subprefecturilor, acţiune ce va fi însoţită, concomitent, şi de recrutarea unor persoane capabile şi devotate pentru a ridica „pe subprefecţi din starea în care sînt căzuţi", adică de a reface autoritatea funcţiei compromisă în epoca anterioară. Cum „activitatea, privirea neadormită, energia trebuincioasă acestor funcţii importante sînt condiţii care cer oameni tineri şi disciplinaţi", Al. I. Cuza a avansat ideea angajării ofiţerilor tineri rămaşi fără posturi, întrucît aprecia el, „încrederea ce inspiră uniforma, ne vor ajuta mult a înlesni, fără zguduire, transformarea viitoare a raporturilor dintre proprietari şi cultivatori".

Un alt proiect ce a figurat în dreptul Ministerului de Interne a fost acela de constituire a comunelor, de a căror bună organizare „va atîrna mult isprava măsurilor ce se vor hotărî în chestia proprietăţii", căreia Cuza i-a acordat, după cum se ştie, o importanţă deosebită. Totodată, la nivelul fiecărui district s-a preconizat înfiinţarea unor consilii, „unde sufragiile concetăţenilor vor chema oamenii cei mai capabili", pentru a sugera îmbunătăţirile ce se cereau fiecărei subunităţi administrative în parte [4].

O dată schiţate liniile directoare privind măsurile de ameliorare a activităţii instituţiilor din administraţia locală de stat şi racordarea lor la procesul general de reforme pe care le aştepta ţara, în aplicarea cărora le reveneau un rol deosebit de important, o primă iniţiativă, reclamată de altfel încă din perioada anterioară, a fost aceea a fixării reşedinţelor ocoalelor sau plăşilor.

În acest sens, la 7 iulie 1860, primul ministru al guvernului, M. Kogălniceanu, care era în acelaşi timp şi titularul Ministerului de Interne, a însărcinat pe toţi prefecţii ca, în termen de 15 zile, în colaborare cu subprefecţii, să fixeze localităţile în care urmau să fie stabilite centrele administrative ale ocoalelor [5].

Pentru a curma situaţia foştilor privighetori pe care M. Kogălniceanu i-a calificat „nişte funcţionari nomazi" care-şi purtau în căruţe sau sub şea arhivele serviciului lor, s-a recomandat ca pentru permanentizarea reşedinţelor acestora să fie alese localităţi din centrul ocoalelor, aflate în special pe moşiile mănăstireşti, sau şi particulare dacă respectivii proprietari vor dona statului „trebuitorul loc pentru clădirea înaperilor" [6]. *Dacă pentru proprietăţile mănăstireşti* guvernul nu şi-a pus problema obţinerii terenului necesar, aşa cum intuise şi M. Kogălniceanu, unii dintre proprietarii sau arendaşii de moşii, mizînd pe avantajele prezenţei pe proprietăţile lor a autorităţilor administrative, s-au grăbit să ofere nu numai locul, ci şi unele

serie de privighetori de ocoale au fost înlocuiţi imediat (*ibidem*, dosar 43 487, f. 14, 18—20). La 13 februarie 1860, în urma hotărîrii aceluiaşi ministru, s-a interzis „ca vătăjeii şi alţi servitori ai proprietarilor şi ai posesorilor" să îndeplinească „şi datoriile scriitorilor săteşti, încît aceste două însărcinări purtate de una şi aceeaşi persoană nu pot urma fără a să absorbi una pe alta [...]" (Arh. St. Bucureşti, Ministerul de Interne-Moldova, dosar 250/1860, f. 2).

[3] „Monitorul Oficial al Moldovei", an II (1859), nr. 55 din 7 decembrie, p. 101.

[4] *Ibidem*, p. 102.

[5] Arh. St. Bucureşti, Ministerul de Interne-Moldova, dosar 1 561/1860, f. 1; v. şi N. Corivan, *Mihail Kogălniceanu şi organizarea administrativă a Moldovei în prima sa guvernare din timpul domnăi lui Alexandru I. Cuza*, în *SAI*, XII, 1968, p. 89—98.

[6] „Sînt sigur — scria M. Kogălniceanu — că la apelul ce le veţi face cei mai mulţi din d-lor nu se vor refuza de a le face o asămine concesie îndestul de răsplătită prin înlesnirile ce vor întîmpina de la aflarea pe însuşi moşiile d-sale a autorităţii subprefectoriale" (Arh. St. Bucureşti, Ministerul de Interne-Moldova, dosar 1561/1860, f. 4—5).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

materiale de construcţie. În acest fel au fost economisite importante sume de bani din bugetul statului, ale cărui posibilităţi financiare erau încă destul de limitate [7].

În urma rapoartelor primite de la prefecţii de districte, la sfîrşitul lunii septembrie, Ministerul de Interne poseda lista completă a reşedinţelor de ocoale propuse. Socotim de prisos să le mai enumerăm întrucît, pe lîngă înlocuirea solicitată ulterior de către unii dintre prefecţi pentru localităţile care nu întruneau totuşi condiţiile instalării unui centru administrativ [8], unele modificări aveau să intervină şi cu ocazia legii comunale sancţionată de Al. I. Cuza în 1864. Ceea ce avea însă să se constituie în bun cîştigat a fost stabilirea reşedinţelor administrative ale ocoalelor, care, aşa cum se proiectase, urmau să dispună şi de un local propriu. În acest scop, din dispoziţia Ministerului de Interne a fost litografiat la Institutul Albinei, în 250 exemplare, proiectul omologat pentru construirea sediilor subprefecturilor, planuri care apoi au şi fost împărţite prefecturilor [9]. Iniţiativa nu avea să dea roade imediate, întrucît, în cele mai multe centre ale subprefecturilor nu au existat nici mijloace pentru construirea localurilor, şi nici sumele necesare pentru plata clădirilor închiriate. Revelator în acest sens este raportul din 2 iulie 1861, prin care prefectul de Tutova aducea la cunoştinţa ministerului că, „fiind în district în osăbiti misii", a constatat lipsa unor localuri ale statului din care cauză funcţionarii subprefecturilor sînt nevoiţi să-şi mute cancelariile şi arhivele create „de la un loc la altul pi undi provizor pot afla niscaiva stabilimenti particulare", transportîndu-le „prin cară, prostire şi desăgi", din care pricină s-au pierdut multe acte şi s-au produs perturbaţii în activitatea instituţiilor amintite. În răspunsul său, ministerul recomanda să se găsească o soluţie provizorie „pînă cînd o dispoziţie legislativă va pune la cale cazul acesta al încăperilor subprefecturilor într-un chip general, mai ales că mai toţi domnii prefecţi au găsit mijloace pentru ca locuinţele zişilor funcţionari să nu fie o greutate pentru bugetul statului" [10].

Nu putem să nu amintim însă iniţiativa reprezentanţilor locuitorilor din plasa Vrancea, districtul Putna, care întruniţi la reşedinţa administrativă fixată în localitatea Văleni, au încheiat, la 17 septembrie 1861, un jurnal prin care s-au angajat să construiască atît localul pentru subprefectură, cît şi „alti două odăi mari pentru noi vrîncenii", numai cu „meşterii şi chibzuiala noastră fără ca să avem trebuinţă de un alt povăţuitor străin". Singura condiţie invocată a fost ca subprefectul să socotească „această cheltuială la care trebuia să contribuiască fiecare cetăţean din mijlocul ocolului nostru cîte un leu de fiiştecari numi, apărîndu-să numai pi neputincioşi, precum şi văduvile neputincioasi" [11].

Netăgăduit că instalarea subprefecţilor nu a fost o acţiune de loc uşoară, dacă avem în vedere faptul că nu a putut beneficia de sprijinul financiar al statului. Totuşi, la 7 octombrie 1860, M. Kogălniceanu, declarîndu-se de acord cu localităţile desemnate ca reşedinţe de ocoale [12], în aceeaşi zi prefecţii au primit însărcinarea, printr-o dispoziţie cu caracter de

---

[7] Aşa, bunăoară, aga Neculai Cocri se angaja să nu pretindă nici un fel de despăgubire dacă reşedinţa ocolului Mijlocului din ţinutul Fălciu va fi fixată pe moşia sa Guşăţăi *(ibidem*, f. 21). Arendaşul moşiei Borca, proprietatea mănăstirii Slatina, a cedat gratuit nu numai *terenul* ci şi *materialul lemnos necesar construirii localului* subprefecturii, a cărei reşedinţă a ocolului Muntele de la ţinutul Suceava a fost fixată în localitatea cu acelaşi nume *(ibidem*, f. 64). Şi proprietarul moşiei Onişcani, reşedinţa ocolului Siretul de Jos, ţinutul Roman, a oferit, fără a emite pretenţii, terenul „trebuitori guvernului pentru zidirea localelor" *(ibidem*, f. 66).

[8] Astfel, prefectul de Fălciu, în raportul din 14 august, şi-a reconsiderat propunerea făcută pentru reşedinţa ocolului de Mijloc, socotind „mai cu cale ca zisa cancelarie să fie în satul Vutcanii răzăşăşti" *(ibidem*, f. 63). Prefectul de Tecuci a solicitat schimbarea reşedinţei ocolului Berheci, ce fusese stabilită iniţial la Găiceana. După „înţălegirea avută cu cei mai mulţi dintre domnii proprietari din cuprinsul acelui ocol, punctul arătat nu ar fi potrivit ca satul Lichitişeni, proprieta a d-sale domnului Petru Ciucă, ce vine şi în tract mare" *(ibidem*, f. 116). Şi prefectul districtului Roman a solicitat schimbarea reşedinţei „plasei" Siretului de Sus de la Bîra la Doljeşti, „unde-şi pot avea adăpost şi caii dorobanţilor, pe lîngă încăperea a întreg statului subprefectorial" *(ibidem*, f. 133).

[9] *Ibidem*, f. 1, 107.

[10] *Ibidem*, f. 131.

[11] *Ibidem*, f. 181—182 v.

[12] *Ibidem*, f. 76. Tabelul centralizat intitulat „Însemnare de rezidenţiile subprefectoriale de ocoale" se află în dosarul citat, f. 77—86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

circulară, ca imediat să aplice în practică „stabilirea pretoriurilor și a canțeleriilor subprefectoriale [...]" [13].

În același timp cu operațiunea de instalare a pretorilor și de definitivare a reședințelor lor stabile, un nou pas important pe tărîmul modernizării administrației țării l-a constituit înființarea postului de director al prefecturii, funcție ce a fost îndeplinită pînă acum de sameșul ținutului. La 16 iulie 1860, Ministerul de Interne avea să prezinte domnitorului Al. I. Cuza spre aprobare „Instrucțiile de drepturile și îndatoririle directorilor de prefecturi", la redactarea cărora au fost utilizate ca sursă de inspirație prevederile regulamentare relative la instituirea și sarcinile directorilor de ministere [14].

Numiți în funcție de către domnitor la propunerile ministrului de interne, directorii prefecturilor, în calitate de adjuncți ai prefecților, deveneau automat locțiitorii acestora în cazul absențării titularului sau a vacantării posturilor, îndeplinind în același timp și atribuțiile de șef al cancelariei prefectoriale. El nu putea lipsi de la reședința prefecturilor decît cu dezlegarea ministrului, fiind înlocuit de unul dintre șefii de birou. Ca adjunct de prefect, directorul era obligat să urmărească îndeplinirea la termen a tuturor sarcinilor ce reveneau administrațiilor districtului, precum și efectuarea lucrărilor de către fiecare funcționar în parte. Desigilînd corespondența, directorul va observa ca „dezlegările ce vor trebui a să da de către prefecți să nu întîrzie" și să nu „fie greșite sau abătute de la legi". În asemenea situație, atrăgînd atenția celui din urmă, va raporta direct ministerului în cazul în care va constata că ilegalitatea din conținutul vreunei rezoluții nu va fi înlăturată. Va cerceta cu atenție toate memoriile, calculele, „listele și lucrările ce cuprind cifre", contrasemnînd orice act emis de prefectură. Orice lucrare sau reclamație trebuia să fie rezolvată în cel mult trei zile, directorii fiind obligați să fie „cu cea mai mare luare aminte ca nici o suplică începătornică" să nu fie primită la prefectură, deoarece pretorii, comisarii de tîrguri și de poliție reprezintă din punct de vedere administrativ autorități de primă instanță unde se depun orice fel de „tînguiri începătornice", iar prefecturile au rolul, din același unghi de vedere, de instanțe de apel. Directorii mai erau datori să se îngrijească ca toate problemele din competența prefecturii să fie soluționate conform legilor și instrucțiilor primite, fără a se mai adresa pentru dezlegări la autoritățile superioare. Împreună cu prefectul va redacta de două ori pe an un memoriu privind situația generală a districtului, pe care îl va trimite ministerului la 1 mai și 1 noiembrie ale fiecărui an. La schimbarea prefectului, directorul era obligat să prezinte noului numit în funcție informațiile necesare responsabilităților cu care a fost însărcinat. Nici directorul, nici prefectul nu aveau dreptul să primească în păstrare „depozite bănești", atribuție transferată casierului districtului. În sfîrșit, directorul districtului era răspunzător atît pentru el, cît și pentru subalternii lui de abaterile săvîrșite. Aceștia din urmă vor putea fi mai întîi suspendați din funcție și destituiți numai după aprobarea prealabilă a Ministerului de Interne [15].

Izvorît din necesități practice, înființarea postului de director, așa cum rezultă și din atribuțiile succint prezentate care au fost rezervate funcției, avea să reducă puterea discreționară a vechiului administrator de ținut, în noua epocă punîndu-se accentul în mod deosebit pe respectarea și aplicarea corectă a legilor. Directorul, în acest sens, avea o sarcină precisă, cel puțin teoretic, de a controla legalitatea deciziilor prefectului și chiar de a raporta direct ministerului în cazul comiterii unor abuzuri.

Dacă pînă acum, fără a îndeplini atribuțiile directorilor de prefecturi, sameșii au fost considerați și șefi ai cancelariilor isprăvniciilor, pentru că în nomenclatorul posturilor din administrația locală imediat după ispravnic urma, ca importanță, funcția de sameș, de această dată ei au devenit casieri ai districtelor.

Un nou pas însemnat pe calea modernizării administrației locale avea să-l constituie adoptarea regulamentului consiliilor comunale. Așa după cum afirmase și N. Cretzulescu în expunerea de motive prezentată Consiliului de Miniștri, în legislația românească aflată încă în vigoare a existat numai „germenile unei organizații comunale care, din nenorocire, a rămas nedezvoltată pînă acum". Această stare de lucruri a determinat existența numai nominală a consiliilor, a căror atribuții au fost lăsate la discreția autorităților administrative, situație incompatibilă cu „spiritul noilor instituții și epoca" în care păși tînărul stat român.

---

[13] *Ibidem*, f. 78 v.
[14] *Ibidem*, dosar 1 550/1860, f. 40—42, v., 72.
[15] *Ibidem*, f. 40 v.—42 v., 72—74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Invocînd spiritul actului de convenţie din 7/19 august 1858, care la aliniatul al şaselea al articolului 46 prevedea dezvoltarea atît a instituţiilor oräşeneşti, cît şi a celor rurale [16], ministrul de interne era convins că odată cu investirea consiliilor săteşti cu toată autoritatea prevăzută de legi, se pregătea, în acelaşi timp, emanciparea comunei prin sustragerea locuitorilor „de sub imediata acţie a subprefecţilor" [17].

Aprobat prin decretul semnat la 28 iulie 1862 de Al. I. Cuza, regulamentul pentru consiliile comunale a însumat 24 de articole în care au fost fixate alegerea, atribuţiile, competenţa, procedura de lucru şi executarea hotărîrilor consiliilor comunale, precum şi drepturile şi îndatoririle membrilor lor. În finalul regulamentului au fost menţionate atît căile pentru facilitarea aplicării acestor instrucţii, cît şi unele dispoziţii tranzitorii. Ţinem să precizăm că, întrucît nu au fost încă constituite comunele rurale, regulamentul în discuţie devansînd legea comunală, instituţia consiliilor comunale a fost atribuită tuturor satelor ţării, ceea ce explică şi folosirea, uneori, a denumirii de consilii săteşti sau de sfaturi săteşti.

Declarată ca singura autoritate locală în comunele rurale, consiliul comunal era compus din cîte un repezentant al ţăranilor din cele trei stări, fruntaşi, mijlocaşi, „codaşi", denumiţi juraţi sau deputaţi, la care se adăuga şi un preot al satului, aleşi pe timp de un an de către toţi sătenii „ajunşi la vîrsta legiuită". Din rîndul locuitorilor fruntaşi mai era ales şi un perceptor care îndeplinea atribuţii fiscale. În afară de desemnarea, cu „tocmeală de leafă", a notarului, confirmat de prefectul districtului, care avea misiunea de a efectua lucrările de cancelarie, executarea hotărîrilor şi purtarea corespondenţei între comună şi subprefectură, consiliul comunal mai alegea cîte doi vătăjei (din care unul călare), în localităţile rurale mai mici de 100 de familii şi patru vătăjei în cele cu peste 200 de familii. În funcţie de necesităţi, membrii consiliului aleg, „tocmesc şi întăresc" pîndarii, herghelegii şi alţi oameni pentru paza animalelor comunei.

Ca autoritate comunală legală, în sarcina consiliului au fost puse aproape aceleaşi îndatoriri pe care le-au avut foştii vornicei şi paşnici ai satelor, împărţite însă în atribuţii poliţieneşti, administrative şi judecătoreşti. Între sarcinile poliţieneşti, pe lîngă asigurarea liniştii generale a comunei au mai figurat: organizarea pazei de noapte, conservarea bunurilor publice (drumuri, poduri, imobilele consiliului şi a şcolii, fîntînile şi altele), prinderea furilor şi a criminalilor „de orice treaptă ar fi", adoptarea de măsuri pentru prevenirea şi limitarea consecinţelor unor „nenorociri publice" (inundaţii, incendii etc.), reţinerea animalelor de prin pas care fac stricăciuni prin holde, livezi şi grădini.

Cele mai numeroase îndatoriri ale consiliului comunal au fost, cum era şi firesc, din domeniul administrativ. În afară de îndeplinirea tuturor ordinelor primite în scris de la prefectură şi subprefectură, consiliul era obligat să adune de la săteni dările către stat şi comună, a păstra banii din cutia comunală şi a prezenta, trimestrial, situaţia cheltuielilor efectuate, a îndemna pe locuitori să-şi trimită copiii la şcoală, să ţină „în bună stare înscrierile stării civile", să dea recruţii şi dorobanţii ceruţi, să se îngrijească ca toate publicaţiile oficiale şi conţinutul „Monitorului" să fie cunoscute de către locuitori.

Ca şi în epoca anterioară, o serie de atribuţii puse în sarcina organismelor administrative din mediul rural au privit îndeletnicirea de bază a locuitorilor — agricultura. Supravegherea executării la timp a lucrărilor agricole ca şi a îndeplinirii la termen a obligaţiilor sătenilor către proprietar conform aşezămîntului agrar sau a învoielilor încheiate au figurat între îndatoririle de căpetenie ale consiliului comunal. Tot el era chemat să legalizeze şi să ţină evidenţa tuturor învoielilor sau a alcătuirilor făcute de către locuitori pentru lucru, cărăuşie sau prisoase. Neîndeplinirea acestor formalităţi, anula învoielile respective, care nu mai puteau fi considerate obligatorii pentru locuitori şi nici nu puteau fi întărite de către subprefecţi. În fine, consiliul comunal era obligat să dea curs reclamaţiilor proprietarilor de moşii asupra locuitorilor care se împotriveau „a ieşi la lucru".

La capitolul „căderi judecătoreşti", pe lîngă datoria de a interveni şi a rezolva „orice pricină de neînvoire între locuitori", cu dreptul de a aplica şi pedepse pentru vinovaţii mici, consiliul comunal era obligat să consemneze pagubele înregistrate de proprietarii de moşii în cazul împotrivirii unora dintre săteni de a „lucra la locul şi la timpul cuvenit", precum şi a pagubelor „ce s-ar pricinui locuitorilor din partea proprietăţii".

Un paragraf special din regulament a fost rezervat competenţei, a modului de procedură şi a atribuţiilor executive ale consiliilor comunale. Dacă pentru îndeplinirea sarcinilor administrative şi poliţieneşti membrii consiliului trebuiau să se întrunească, în cursul săptă-

[16] Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza, D. C. Sturdza, *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, vol. VII, Bucureşti, 1892, p. 313.

[17] „Monitorul, jurnal oficial al Principatelor Unite", nr. 167 din 31 iulie 1862, p. 705.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

mînii, ori de cîte ori „va cere trebuința", pentru cele judecătorești, în schimb, erau convocați duminica și în zilele de sărbători sau, în cazuri excepționale, în orice zi. Consiliul comunal putea aplica pedepse pînă la 48 de ore de privațiune de libertate și penaliza între doi pînă la zece lei în „folosul cutiei comunale" pe cei găsiți vinovați „în pricini mărunte" [18], iar pentru cazurile ce depășesc plafonul amintit, ca și pentru „vinile mai mari decît este măsura pedepsei de 48 ore închisoare", se va cere intervenția prefecturii. Săptămînal, prin rotație, cîte unul dintre cei trei membri ai consiliului se va ocupa cu executarea deciziilor luate în plen. Dacă hotărîrile din domeniul administrativ și polițienesc puteau fi revocate de către subprefect, în schimb, cele de resortul judecătoresc „vor fi fără apel", raportînd săptămînal superiorului nemijlocit toate cazurile mai însemnate care au fost judecate.

Considerați funcționari publici, pentru îndeplinirea funcțiilor încredințate, membrii consiliilor comunale și perceptorii vor fi scutiți de boieresc, cu excepția celor din urmă, putîndu-se „împărtăși, ca pîn-acum, din taxele regulamentare pentru prețuirile și ispașele ce vor face". În cazul în care proprietarul de moșie nu-i va scuti totuși de zilele de muncă, jumătate din numărul lor vor fi executate de către locuitori, iar cealaltă jumătate „se privește ca recompensă din partea proprietății pentru serviciile ce consiliul comunal îi face". În afară de aceste înlesniri, perceptorii, pentru „greutatea răspunderii", aveau drept leafă, „ca și pîn-acum", cîte un leu de fiecare casă. Retribuția notarului, care îndeplinea și atribuțiile fostului scriitor sătesc, era „dupe învoială" și achitată din cutia comunei.

Pentru neîndeplinirea responsabilităților pe care le-am prezentat în rezumat, membrii consiliilor comunale, ca și ceilalți funcționari ai statului, puteau „fi urmăriți de judecată", iar pentru „fapte nelegiuite" și nesupunere la ordinele guvernului vor fi „urmăriți criminalicește".

În vederea înțelegerii depline a atribuțiilor și dispozițiilor ce le-a însumat regulamentul consiliilor comunale, s-a precizat, în același loc, că acestea vor fi explicate amănunțit de instrucțiuni elaborate pe baza prevederilor cuprinse în „Regulamentele organice ale României", precum și în „ofisurile și circularele date pînă acum în aceste materii", aflate, pentru Moldova, în *Manualul administrativ*, și „delele respective ale ministeriilor din fosta Muntenie". Toate aceste detalii, odată adunate și înșiruite în ordinea articolelor din regulamentul consiliilor comunale, „vor alcătui manualul administrativ al comunei carele se va pune la îndemîna tuturor pe cari-i privesc".

În sfîrșit, ultimul articol, 24, cuprindea o dispoziție tranzitorie, nu lipsită de importanță, potrivit căreia pînă la definitivarea organizării comunelor rurale, „cînd se va legiui mărimea ce trebuie să aibă o comună", toate satele țării care au „tablele și rolurile de contribuție osebite", erau obligate să aleagă și să întrețină sub raport financiar membrii consiliilor. Pentru localitățile rurale care erau în imposibilitate de a face față unor astfel de angajmente, s-a prevăzut modalitatea unirii lor cu alte sate din apropiere [19].

O analiză, fie și sumară, a conținutului regulamentului consiliilor comunale ne conduce la constatarea că, deși au continuat să exercite aproape aceleași atribuții ca și vechile instituții de la nivelul localităților rurale din perioada anterioară, rolul lor însă a fost pus în tipare noi, fiind, teoretic, scoase de sub tutela marilor proprietari de pămînt ca și de sub influența nefastă a privighetorilor de ocoale. Atît prin regulamentul de instituire a lor, dar mai ales prin cele ce se preconizase de a se pune la îndemîna consiliilor comunale un instrument de lucru unic, s-a urmărit crearea unor instituții înzestrate cu autoritatea necesară, capabile să aplice pe plan local, fără părtinire, legile statului român angajat ireversibil pe calea modernizării.

Importante precizări și completări aveau să fie aduse în domeniul organizării administrației țării de către *Legea comunală* votată de Adunarea Generală a României la 10 martie 1864 și sancționată de Al. I. Cuza la 31 martie același an [20].

Toate satele și orașele, potrivit legii, urmau să formeze comune independente, împărțite în comune urbane și comune rurale, ultimele compuse din mai multe sate și cătune. Nu vor putea face parte din categoria comunelor, localitățile care nu întrunesc 100 de familii

[18] Pentru cei care nu puteau achita suma de bani cu care au fost penalizați s-a prevăzut prestarea unor munci „în folosul comunei pentru acei bani".

[19] *Ibidem*, p. 706.

[20] *Ibidem*, nr. 75 din 1/13 aprilie, 1864, p. 341—346. Vezi și Andrei Rădulescu, *Organizarea statului în timpul domniei lui Cuza Vodă*, București, 1932, p. 21—22. Preocupări privind restructurarea administrației țării a avut și Ion Ghica care, în 1861, a publicat o broșură intitulată *Reorganizarea României*, Partea întîia, *Comuna* (N. Iorga, *Un proiect comunal al lui Ion Ghica*, în *RI*, 7—9/XX, 1934, p. 209—217).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

sau 500 de locuitori, avînd posibilitatea să se unească cu cea mai apropiată comună[21]. Clasificarea în comune urbane şi rurale va reveni guvernului şi va fi supusă spre dezbaterea Camerei Deputaţilor, neputîndu-se face nici un fel de modificări decît, tot prin lege, la intervale de cinci ani. Fiecare comună era datoare să deţină un local pentru primărie — un nou termen introdus în administraţie — de a se îngriji de nevolnici şi de copii găsiţi, de a avea una sau mai multe şcoli conform dispoziţiilor legii instrucţiunii, de a avea o pepinieră pentru răspîndirea culturii duzilor, de a dispune de un corp de pompieri, comunele cu peste 6 000 de locuitori se vor îngriji de a înfiinţa spitale şi aziluri, iar cele cu peste 10 000 de locuitori vor fi datoare de a întreţine exemplare de remontă pentru îmbunătăţirea raselor de animale.

Aleşi direct de către alegătorii comunei, numărul membrilor consiliilor comunale a variat în funcţie de numărul de locuitori pe care îl aveau localităţile. Astfel, spre exemplu, pentru aşezările umane pînă la 1 500 de locuitori, consiliul comunal era compus din cinci membri sau consilieri, şapte membri între 1 500 şi 5 000 locuitori, 11 membri între 5 000 şi 11 000 locuitori etc., iar de la 50 000 locuitori în sus — 17 membri. Spre deosebire de comunele urbane, unde alegerile se desfăşurau din patru în patru ani, iar reînnoirea unei jumătăţi din numărul membrilor avea loc din doi în doi ani prin tragere la sorţi, la comunele rurale, de data aceasta, alegerile se desfăşurau din doi în doi ani, iar reînnoirea unei treimi din numărul membrilor consiliului avea loc anual.

În ceea ce priveşte atribuţiile consiliilor comunale, ele au fost fixate la modul general fără să se facă vreo distincţie între cele două categorii de comune. Cum îndatoririle consiliilor comunale din localităţile rurale au fost prezentate odată cu regulamentul de înfiinţare a acestora, nu mai considerăm necesar să ne referim la ele. Vom puncta, în continuare, doar noutăţile ce au fost legiferate cu acest prilej faţă de regulamentul consiliilor comunale din 1862.

Cea mai importantă dintre acestea a fost instituirea funcţiei de primar, ales pentru fiecare comună rurală odată cu membrii consiliului şi confirmat de către prefect[22]. Reînnoiţi în funcţie, odată cu membrii consiliului, primarilor le-a revenit îndatorirea de a administra comuna, putînd transfera o parte din obligaţii ajutoarelor sale, sau unora dintre membrii comunei care întruneau condiţiile de alegători.

Consideraţi ca delegaţi ai administraţiei centrale aflaţi sub autoritatea guvernului, sub raportul atribuţiilor ce le-au fost rezervate, primarii au fost calificaţi drept magistraţi însărcinaţi cu supravegherea poliţiei şi a menţinerii ordinii publice, cu asigurarea, prin măsurile întreprinse, a liniştii publice şi a bunăstării locuitorilor comunei, precum şi cu o serie de alte atribuţii ce li se vor fixa prin lege. Faţă de instituţiile administrative superioare, primarilor li s-au fixat cele mai diverse îndatoriri : să publice şi să execute legile şi regulamentele generale, să se preocupe de conservarea şi administrarea proprietăţilor comunei şi a veniturilor ei, de aprovizionarea populaţiei, de alcătuirea bugetului, de întocmirea contractelor şi adjudecarea lucrărilor comunale potrivit legilor şi regulamentelor în vigoare, reprezenta în persoană sau prin delegarea unui specialist, drepturile comunei în faţa justiţiei în calitate de reclamant sau de apărător, se îngrijea de redactarea listelor electorale, a actelor de stare civilă, judeca — conform legii de instrucţiune penală — contravenţiile ş.a. Ei, ca şi ajutorii lor, puteau fi suspendaţi de către prefecţi în comunele cu sub 3 000 de locuitori, iar în celelalte mai mari numai de către Ministerul de Interne. Plătiţi din cutia comunală, retribuţia primarilor era fixată de consiliul comunal, însă putea fi modificată de consiliul permanent judeţean, în funcţie de mijloacele financiare ale comunei şi de dificultăţile funcţiei. Ca semn distinctiv, primarii erau obligaţi să poarte la cingătoare o eşarfă cu culorile naţionale.

Tot potrivit acestei legi, fiecare consiliu dispunea şi de un post de secretar, pentru cele din mediul rural de scriitor, care era numit, suspendat şi revocat de către consiliul comunal De regulă, secretarul sau scriitorul se preocupa de redactarea proceselor verbale, prescrierea hotărîrilor luate de consiliul comunal, conformîndu-se instrucţiunilor primite de la acesta din urmă sau de la primarii şi ajutorii lor.

Alte capitole ale legii comunale s-au referit la perceptorul sau „strîngătorul dărilor comunei", la regimul cheltuielilor comunei, la veniturile comunale şi contabilitatea comunală. În încheierea celor 132 de articole cîte a însumat legea amintită, au fost prevăzute şi dispoziţii tranzitorii. Potrivit acestora, toate consiliile urbane şi rurale urmau să fie reînnoite

---

[21] Se mai preciza că dacă satele care au sub 100 de familii declară că pot singure susţine sarcinile comunale, vor putea fi recunoscute drept comune.

[22] Pentru comunele urbane primarii vor fi numiţi de către domnitor dintre consilierii care s-au plasat pe primele trei locuri în alegeri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

în cursul anului punerii în aplicare a legii, în conformitate cu prevederile stabilite şi modul de desfăşurare a alegerilor pentru consiliile comunale. Pînă la data fixată de guvern pentru desemnarea componenţei noilor consilii, cele existente la data sancţionării legii îşi vor îndeplini „funcţiile în cuprinderea legilor anterioare" [23].

Legea comunală adoptată la 31 martie 1864 a avut darul să înlăture haosul care exista în organizarea administrativă a localităţilor rurale, prin instituirea, pentru prima dată, a comunelor care au luat fiinţă, în cele mai multe cazuri, în urma unirii într-o singură unitate administrativă a mai multor sate sau cătune. Este adevărat că asemenea unităţi au existat şi în perioada anterioară, dar organizate după criterii fiscale, ceea ce a dat naştere la multe confuzii. Din acest punct de vedere nu a făcut excepţie nici „tabla obştimilor săteşti" din 1835, la alcătuirea căreia nu a fost înlăturat definitiv criteriul amintit. Astfel, la o simplă examinare, se poate lesne constata că multe din unităţile fiscale nu coincid, nu se suprapun, cu aceleaşi unităţi dar privite sub raport administrativ. Căci, cu prilejul prescrierilor fiscale periodice, fie că au fost înregistrate, în unele situaţii, o singură localitate, de regulă, cea mai importantă, care în realitate alcătuia împreună cu unul sau mai multe sate sau cătune o entitate fiscală, fie că, aceeaşi localitate a fost menţionată de mai multe ori, în funcţie de numărul proprietăţilor moşiereşti, toponimului fiindu-i adăugat şi numele proprietarilor. In acest din urmă caz au existat astfel mai multe unităţi fiscale, cînd în realitate, din punct de vedere administrativ, era o singură aşezare umană [24].

In afară de atribuirea, atît în cazul comunelor urbane, cît şi a celor rurale a calităţii de persoană juridică, deci a dreptului de a reprezenta şi a apăra interesele locuitorilor, precum şi detalierea îndatoririlor consiliilor comunale, prin aceeaşi lege comunală, pe lîngă instaurarea unui climat de autonomie administrativă, a fost înfiinţată funcţia de primar care, în cazul comunelor rurale, a preluat o bună parte din atribuţiile consiliului, reprezentînd, pe plan local, autoritatea administrativă a guvernului ţării.

Un capitol de o deosebită însemnătate l-a reprezentat şi înfiinţarea comunelor rurale. Potrivit prevederilor din art. 4 şi 6 ale legii comunale, la 31 octombrie 1864, Al. I. Cuza a iscălit ordonanţa domnească prin care a aprobat constituirea comunelor rurale din Principatele Unite Române, conform tabelului aflat în anexa legii, întocmit de către Ministerul de Interne, Agricultură şi Lucrări Publice [25].

O privire de ansamblu asupra tabelului general amintit [26] ne conduce la constatarea faptului că, neabandonîndu-se tradiţia istorică, au fost menţinute (cu o singură excepţie doar) [27], sub aceeaşi denumire, unităţile administrative existente în Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea pînă în momentul elaborării legii.

Din cele 33 de districte, 163 de plăşi şi 2 956 de comune care au rezultat pe întreaga ţară în urma aplicării legii comunale [28], fosta provincie istorică a Moldovei cuprindea 16 districte, 68 plăşi şi 971 comune. In cea din urmă categorie administrativă au fost înglobate 2 307 aşezări umane pe care le avea Moldova la începutul anului 1861, aşa după cum rezultă dintr-o situaţie privind numărul şi denumirea satelor pe plăşi şi districte alcătuită de compartimentul statisticii centrale a Ministerului de Interne [29].

Odată cu legea comunală, în aceleaşi zile, a fost adoptată de către Adunarea Legislativă a României şi sancţionată de către domn şi legea pentru înfiinţarea consiliilor judeţene. Ca instituţie nou creată la nivelul fiecărui district sau judeţ, consiliului judeţean i se atribuise rolul de a reprezenta interesele colective şi economice pe plan local [30]. Compus din cel puţin zece persoane, cîte doi reprezentanţi de fiecare plasă, atît membrii titulari, cît şi cei supleanţi [31] erau aleşi pe timp de patru ani, din care jumătate se reînnoiau, prin tragere la sorţi, din doi în doi ani. La rîndul lui, consiliul judeţean alegea un birou pentru toate sesiunile (compus din preşedinte, un vicepreşedinte şi doi secretari), un comitet permanent

[23] *Ibidem*, p. 346.

[24] Vezi anexa lucrării, care va fi publicată în tomul următor al AIIAI.

[25] „Monitorul Oficial", nr. 267 din 29 noiembrie/11 decembrie 1864, p. 1 271.

[26] *Ibidem*, p. 1 261—1 264.

[27] Ocolul Prutului de Jos din ţinutul Dorohoi nu mai apare în 1864.

[28] „Monitorul Oficial", nr. 267 din 29 noiembrie/11 decembrie 1864, p. 1 264.

[29] Arh. St. Bucureşti, Ministerul de Interne-Moldova, dosar 354/1860, f. 13—18 v., 21—23, 25—30 v., 32—39.

[30] „Monitorul Oficial", nr. 76 din 2/14 aprilie 1864, p. 349—353.

[31] Pentru judeţele care aveau un număr de plăşi mai mic de cinci, cele zece locuri din consiliul judeţean urmau să fie împărţite în funcţie de densitatea populaţiei din plăşile respective. De asemenea, pentru fiecare plasă era ales şi cîte un membru supleant.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

alcătuit din trei membri şi propunea domnitorului trei candidaţi pentru a numi secretarul consiliului judeţean şi, în acelaşi timp, al comitetului permanent.

Potrivit legii, fiecare plasă constituind un singur colegiu electoral, convocarea ordinară a colegiilor electorale pentru alegerea consiliilor judeţene urma să se efectueze prin ordonanţă domnească, fixate, de obicei, în prima duminică a lunii mai [32]. Erau consideraţi eligibili cetăţenii peste 30 de ani şi care fac dovada că îşi au domiciliul stabil, cu cel puţin şase luni înainte de data alegerilor, în judeţul respectiv. Nu puteau face parte din consiliul judeţean prefectul — considerat şi comisar al guvernului pe lîngă acest for al administraţiei locale — judecătorii tribunalului, subprefecţii, comisarii de poliţie, militarii activi şi, în general, toţi cei care figurau pe statele de servici ale prefecturilor şi subprefecturilor.

Convocate prin ordonanţă domnească în sesiuni ordinare pe o durată de trei săptămîni [33], consiliile judeţene fixau, de la bun început, printr-un regulament interior, modul de exercitare a atribuţiilor conform celor precizate prin legea de care ne ocupăm, neputînd delibera dacă nu erau prezenţi cel puţin jumătate plus unul din numărul membrilor lui.

Chemate să se pronunţe asupra tuturor „intereselor exclusiv locale ale judeţului", consiliile judeţene erau datoare să dea curs însărcinărilor primite atît din partea Adunării Legislative, cît şi din partea guvernului. Între principalele îndatoriri care i-au revenit amintim: votarea bugetului şi a cheltuielilor judeţului, decide înfiinţarea sau repararea unor stabilimente de utilitate publică, autorizează împrumuturile contractate de judeţ, precum şi schimbarea, înstrăinarea şi tranzacţiile ce au ca obiect bunurile judeţului, adoptă proiectele, planurile şi devizele lucrărilor efectuate de către judeţ, se pronunţă asupra lucrărilor comune ale unor localităţi rurale, precum şi asupra înfiinţării, desfiinţării sau a modificării zilelor de tîrg din judeţ, intervine prin preşedinte la Ministerul de Interne în interesele exclusive ale judeţului, autorizează urmărirea înaintea tribunalelor a proceselor privind bunurile obşteşti ale judeţului întocmeşte regulamente „privitoare la administrarea intereselor speciale ale judeţului" ş.a. Aproape toate deliberările în chestiunile mai sus amintite trebuiau să obţină aprobarea domnului care, în termen de 40 zile, putea anula actele consiliilor judeţene pe care le socotea contrare interesului obştesc sau care au depăşit limitele legalităţii.

În intervalul dintre sesiuni, consiliile judeţene erau reprezentate de un comitet permanent, prezidat de un prefect cu drept de vot deliberativ, iar în caz de paritate, cu drept de vot preponderent. În timpul sesiunii consiliilor judeţene, membrii aleşi ai comitetului permanent [34] participă la toate deliberările acestuia, continuînd să se preocupe „de orice priveşte administrarea zilnică a intereselor exclusiv locale ale judeţului, precum şi asupra modului executării acelor legi care cheamă intervenirea comitetului". În situaţii urgente, comitetul permanent se putea pronunţa şi asupra unor probleme speciale rezervate numai consiliului, cu excepţia bugetului judeţului şi a propunerilor de candidaţi pentru posturile pedinte de consiliu. În cazuri de abateri grave putea suspenda şi nu destitui pe unii dintre funcţionarii numiţi de consiliile judeţene, acestea din urmă putînd revoca sau modifica deciziile comitetelor permanente. O serie de atribuţii speciale au vizat obligaţia membrilor comitetului de a controla şi verifica sumele acordate de la bugetul statului pentru judeţ şi legalitatea cheltuielilor, raportînd lunar Ministerului de Interne situaţia manipulării fondurilor băneşti. Tot în sarcina comitetului a fost pusă pregătirea sesiunilor consiliilor judeţene, aducînd la cunoştinţa membrilor acestora problemele înscrise în programul de lucru iar, la deschiderea sesiunii, prezentarea unei expuneri privind situaţia generală a judeţului, exerciţiul financiar al anului expirat, propunînd, totodată, bugetul cheltuielilor pe anul următor.

---

[32] În conformitate cu prevederile legii aveau drept de vot toţi cetăţenii care întruneau calităţile prescrise de legi pentru a lua parte la alegerile de deputaţi în Adunarea Legislativă a ţării. Convocarea extraordinară a colegiilor electorale putea avea loc pentru completarea locurilor vacante, sau în caz de dizolvare a unora dintre consiliile judeţene. Suspendarea sau dizolvarea consiliilor judeţene şi a comitetelor lor permanente nu atrăgea după sine încetarea funcţiei secretarului lor.

[33] Micşorarea duratei sesiunii ordinare nu putea avea loc decît după o prealabilă înţelegere cu prefectul. Prelungirea cu peste opt zile a aceleiaşi sesiuni se făcea cu încuviinţare domnească. Convocarea de către domnitor în sesiuni ordinare sau extraordinare a consiliilor judeţene, ca şi acceptarea prelungirii sesiunii ordinare erau însoţite de precizarea „obiectelor şi ordinea deliberaţiunilor din care consiliul nu poate ieşi". Orice fel de întruniri sau deliberări în afara timpului mai sus precizat erau socotite ilegale.

[34] Membrii comitetului permanent — se preciza în lege — nu puteau lua parte direct sau indirect la vreo antrepriză sau adjudecare a unor lucrări publice, avînd, ca şi secretarul numit de domnitor, o indemnizaţie anuală de 8 000 de lei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Relaţiile prefectului şi a subprefecţilor cu cele două organisme administrative ale judeţului au fost precizate în capitole speciale. Prefectul putea participa, fără drept de vot, la toate deliberările consiliului judeţean, cu excepţia celor „ce privesc la cercetarea semilor sale atingătoare de interesele speciale ale judeţului". El putea să se adreseze guvernului, în termen de zece zile, în cazul în care consiliul sau comitetul şi-au depăşit atribuţiile, iar în situaţia dizolvării prin ordonanţă domnească a acelui din urmă, prefectul îl putea suplini pînă la instalarea unui nou comitet permanent.

In ceea ce priveşte subprefecţii, ca subalterni executau toate hotărîrile celor două foruri de la nivelul prefectorial. Obligat să inspecteze comunele plăşii sale şi să verifice „registrele statului civil" cel puţin de două ori pe an, subprefectul prezenta, cu o lună înainte de deschiderea sesiunii consiliului judeţean, un raport privind necesităţile plăşii şi avansa o serie de îmbunătăţiri pe care le aprecia indispensabile. Memoriul general asupra stării plăşii trebuia depus la prefectură în luna ianuarie a fiecărui an, însoţit de o serie de date statistice pe care subprefectul le-ar „fi putut aduna sau ce i s-ar cere" de către comitetul permanent.

In sfîrşit, ultimul articol al legii consiliilor judeţene şi al comitetelor permanente, 113, obliga prefecţii în funcţie să se preocupe de toate detaliile privind organizarea alegerilor celor două organisme ale administraţiei de la nivelul prefecturilor.

Fără a intra în amănunte, am insistat în mod voit asupra conţinutului principalelor articole din legea amintită. Înfiinţarea celor două instituţii de conducere colectivă a judeţului, ai căror membri urmau să fie desemnaţi prin chemarea cetăţenilor în faţa urnelor, a reprezentat o realizare deosebită pe tărîmul administraţiei locale de stat. Momentul nu este lipsit de importanţă şi semnificaţie dacă avem în vedere sensul evoluţiei generale a statului român orientat pe căile modernizării sub conducerea pricepută a domnitorului Al. I. Cuza [35] şi a principalului său sfetnic, M. Kogălniceanu, în acelaşi timp colaborator şi iniţiator al legilor din domeniul administraţiei locale la care ne-am referit în finalul lucrării.

•

Urmărind evoluţia istorică a organizării administrativ-teritoriale a Moldovei, care a constituit şi principalul obiectiv al lucrării, trebuie să conchidem de la bun început că fenomenul s-a aflat în directă concordanţă cu dezvoltarea istorică — din punct de vedere economic, social şi politic — a principatului.

Atestate documentar încă din prima jumătate a secolului XV, odată cu menţiunea existenţei primelor ţinuturi moldovene, pe măsură ce avansăm pe treptele istoriei, aceste unităţi administrative, implicit instituţiile aflate în fruntea lor ca reprezentante locale ale administraţiei centrale, au cunoscut o neîntreruptă dezvoltare, atît sub raportul coordonatelor geografice în cazul celor dintîi, cît şi acela al multiplelor îndatoriri în cazul celor din urmă. Desigur, această evoluţie nu trebuie privită ca un proces care a fost ferit de o serie de piedici fie de natură externă, fie de natură internă. Căci înăsprirea treptată a dominaţiei străine cu toate consecinţele ei avea să constituie, în întreg evul mediu românesc, o frînă în calea dezvoltării, a progresului firesc al societăţii româneşti. În aceste împrejurări, paşii au fost doar încetiniţi, astfel că aidoma domeniilor determinante ale vieţii de stat care au impus şi influenţat direct o organizare corespunzătoare a administraţiei, profilarea unor diviziuni administrativ-teritoriale stabile şi a instituţiilor lor aveau să capete contururi din ce în ce mai exacte de abia la mijlocul secolului XVIII. O confirmare a celor afirmate mai sus o constituie menţionarea pentru prima dată, spre începutul ultimului sfert al aceluiaşi veac, a subdiviziunilor ţinuturilor — ocoalele.

În urma modificărilor teritoriale la care a fost constrînsă succesiv Moldova, o revizuire a împărţirii în subunităţi administrative s-a impus de la sine: în 1774 existau 23 de ţinuturi, în 1776 numai 19 la care s-au adăugat apoi ţinuturile Herţa şi Hotărniceni, pentru ca după 1812 Moldova să ajungă la numai 16 ţinuturi.

Acţiunea de „înrotundire" a ţinuturilor" şi a redistribuirii tuturor localităţilor pe ocoale avea să fie iniţiată abia după 1832 şi s-a desfăşurat într-o perioadă exagerat de prelungită în timp, fără a cunoaşte, în final, o consacrare oficială. Ritmul lent al operaţiunii de reducere a numărului de ţinuturi, stabilit în cele din urmă la 13, ca şi al numărului de ocoale, conco-

[35] În semn de recunoştinţă, membrii consiliului judeţean al districtului Vaslui, „mai înainte de a proceda la alte lucrări, au votat în unanimitate, facerea unei medalii de aur spre a se ofera măriei sale principelul domnitor drept act de recunoştinţă din partea acestui judeţ pentru întemeierea principiului independenţei judeţene" („Monitorul Oficial", nr. 254 din 13/25 noiembrie 1864, p. 1 201).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

mitent cu revizuirea redistribuirii localităţilor în subdiviziunile administrative amintite, s-a datorat, în principal, lipsei unui personal calificat, ca şi a unei documentaţii topografice exacte, menite să ofere soluţii acceptabile care să răspundă celor două deziderate formulate nu numai de administraţia centrală : „îndemînarea locuitorilor" şi „înlesnirea slujbii ocîrmuirii".

Alcătuirea, în 1835, pe baza propunerilor formulate de către comisiile ţinuturilor care au avut însărcinări speciale, a acelei „table a obştimilor săteşti", reprezintă rezultatul primei faze a acestui proces de arondare a teritoriului principatului, cele 1924 de localităţi ale Moldovei au fost împărţite în 13 ţinuturi şi 63 de ocoale. Susceptibil de o serie de îmbunătăţiri, acest proiect aplicat începînd de la 1 iulie 1835, cu toate stăruinţele cîrmuirii prin numirea succesivă a unor comisii, nu a putut fi definitivat. Astfel, aplicarea sub regimul de provizorat a „tablei obştimilor săteşti" din 1835, avea să se prelungească pînă la legea comunală din 1864. Sancţionată de A. I. Cuza la 31 martie, conform legii amintite au luat fiinţă în întreaga ţară comunele clasate în două categorii : comune urbane şi comune rurale.

Ceea ce cuvine să precizăm pentru Moldova şi nu avem nici un motiv să credem că Ţara Românească ar fi făcut excepţie, este tradiţia istorică a acestor subdiviziuni administrative ilustrată nu numai prin denumirile, dar chiar şi limitele fostelor ţinuturi devenite judeţe după 1864 care, în linii generale, au rămas aceleaşi prelungîndu-se pînă în zilele noastre.

Şi încă un aspect demn de reţinut este cel al terminologiei din administraţia locală de stat care, cu precădere, din deceniul al şaselea al secolului XIX, a suportat modificări, fiind adoptaţi noi termeni : în loc de ţinut, ocol, ispravnic, privighetor, utilizîndu-se tot mai frecvent în mod tacit şi fără vreo decizie oficială denumirile corespunzătoare ca : district, judeţ, plasă, prefect, subprefect, pretor.

Odată cu apariţia primelor ţinuturi şi apoi a ocoalelor au lua fiinţă şi instituţiile acestor subdiviziuni administrative. Dacă ispravnicii de ţinuturi, pînă în 1832, au îndeplinit o serie de funcţii militare, judecătoreşti şi fiscale, pe lîngă cele administrative, prin separarea puterilor în stat sfera îndatoririlor lor, de data aceasta inclusiv a privighetorilor de ocoale, a fost limitată numai la acest din urmă domeniu.

Faţă de puterea discreţionară, însoţită de tot felul de abuzuri şi silnicii, manifestată de ispravnici, consemnate documentar începînd mai ales de la mijlocul secolului XVIII, din vremea lui Constantin Mavrocordat, în urma numeroaselor jalbe din partea celor oprimaţi, au fost elaborate o serie instrucţiuni, circulare şi porunci domneşti cu scopul de a instaura ordinea şi legalitatea. Cum aceste funcţii au constituit un apanaj al clasei boiereşti, prelungirea în timp a acestor atitudini retrograde este explicabilă. De o eradicare a lor nu a putut fi vorba nici după anul 1832, cu toate instrucţiile, regulamentele şi ordonanţele domneşti, prin care au fost stabilite cu mai multă claritate şi precizie atribuţiile tuturor celor care au deţinut funcţii în administraţia locală a puterii de stat.

Restabilirea prestigiului autorităţii administrative a constituit, pe lîngă crearea unui aparat responsabil şi lipsit de corupţie, unul din obiectivele legilor din domeniu după unirea Principatelor din 1859.

Înfiinţarea *consiliilor comunale rurale în 1862, a consiliilor judeţene, a comitetelor* lor permanente şi a primarilor în 1864 a reprezentat, pe lîngă o radicală modernizare a ramurei administraţiei de stat, o racordare a acestor instituţii turnate în tipare noi la epoca ce a fost deschisă prin actul Unirii, chemată să dea viaţă reformelor ce aveau să definească dimensiunile domniei lui Al. I. Cuza.

L'ORGANISATION ADMINISTRATIVE ET TERRITORIALE DE LA MOLDAVIE ENTRE 1832 ET 1862 *

RÉSUMÉ

Dans son étude, l'auteur aborde le problème de l'organisation du territoire de la Moldavie du point de vue administratif pendant les trois décennies de changements politiques, économiques et sociaux significatifs qui ont annoncé le grand acte de l'Union des Principautes

* Voire les parties I, II et III de l'étude dans cet *Annuaire*, t. XIX, 1982, p. 353—374 ; t. XX, 1983, p. 153—173 ; t. XXI, 1984, p. 203—216.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Roumaines en 1859. Ce thème est aussi illustré par les fonctions que devaient remplir, dans les nouvelles conditions historiques, les institutions de l'administration centrale et locale d'Etat, ainsi que par la délimitation précise, quant à ces dernières, des aires territoriales où elles devaient exercer leurs attributions. Si, de ce point de vue, certaines initiatives ont eu leur point de départ dès le milieu du XVIII-e siècle, au début de la quatrième décennie du siècle suivant l'organisation administrative territoriale de la Moldavie a reçu des modèle nouveaux non seulement dans la forme, mais aussi dans le contenu.

Attestées dans le documents à partir de la première moitié du XV-e siècle — quand on mentionne l'existence des premiers districts moldaves — à mesure qu'on avance dans l'histoire, ces unités administratives, implicitement les institutions qui se trouvaient à leur tête comme représentantes locales de l'administration centrale, se sont incessamment développées du point de vue des coordonées géographiques — les premières —, ainsi que des multiples obligations — les dernières.

Cette évolution ne doit pas être considérée comme un processus exempté d'une série d'obstacles, extérieurs ou intérieurs. Car le durcissement graduel de la domination étrangère, avec toutes ses conséquences, allait constituer, pendant tout le Moyen Age roumain, un frein devant le développement, le progrès naturel de la société roumaine. Dans ces circonstances, les pas n'ont fait que ralentir, de sorte que les divisions administratives et territoriales et leurs institutions n'allaient se profiler plus exactement qu'au milieu du XVIII-e siècle. Cette afirmation est confirmée par la mention, pour la première fois vers le début du dernier quart du même siècle, des sousdivisions des districts — les circonscriptions.

A la suite des modifications territoriales auxquelles la Moldavie a été successivement contrainte, la division en unités administratives a été examinée de nouveau : en 1774 il y avait 23 districts, en 1776, 19 seulement, auxquels on a ensuite ajouté les districts de Herţa et de Hotărniceni ; après 1812 la Moldavie n'avait que 16 districts.

L'action d'„arrondissement" des districts et de redistribution de toutes les localités ne sera initiée qu'après 1832. Elle s'est déroulée pendant une période exagérément prolongée dans le temps et sans être finalement consacrée officiellement. Le rythme lent de l'opération de réduction du nombre des districts, établi en fin de compte à 13, simultané à la redistribution des localités dans le sousdivisions administratives mentionées, s'explique par l'absence d'un personnel qualifié et d'une documentation topographique exacte, destinée à offrir des solutions acceptables tant aux habitants qu'à l'administration centrale.

L'élaboration, en 1835, au Département de l'Entérieur, à la suite des propositions formulées par les commissions des districts qu'ont eu des responsabilités spéciales, du tableau central de toutes les agglomérations humaines de la Moldavie, a représenté la première phase de ce processus d'arrondissement du territoire de la Principauté : les 1924 localités ont été divisées en 13 districts et 63 circonscriptions. Susceptible d'améliorations, ce projet, appliqué à partir du 1 juillet 1835, malgré tous les efforts de l'administration qui a nommé des commissions successives, n'a pas pu être rendu définitif.

Le régime provisoire du projet mentionnée s'est prolongé jusqu'en 1864 lorsque, le 31 mars, Al. I. Cuza, a sanctionnée la loi communale, conformément à laquelle les communes de tout le pays ont été classées en deux catégories : communes urbaines et communes rurales. L'ancienne provence historique de la Moldavie allait être divisée en 16 districts ou départements, 68 arrondissements et 971 communes, dans lesquels on a englobé les 2 307 agglomérations humaines.

Il convient de préciser la tradition historique de ces sousdivisions administratives, illustrée non seulement par les dénominations, mais aussi par les limites des antiens districts devenus départements après 1864, lesquelles, en grandes lignes, sont restées les mêmes et se sont prolongées jusqu'à nos jours.

En même temps que l'apparition des premièrs districts et, ensuite, des circonscriptions, on a aussi créé leurs institutions correspondantes. Si, jusqu'en 1832, les administrateurs ont aussi rempli des fonctions militaires, judiciaires et fiscales, à côte des fonctions administratives, la séparation des pouvoirs dans l'Etat a limité à ce seul dernier domaine la sphére de leurs obligations, y compris des surveillants de circonscriptions.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Vis-à-vis de la force discrétionnaire et abusive des administrateurs, enregistrée par les documents, surtout à partir du milieu du XVIII-e siècle, pendant le règne de Constantin Mavrocordat, à la suite des nombreuses réclamations de la part des opprimés, on a élaboré des instructions, des circulaires et des dispositions princières, ayant en vue d'instaurer l'ordre et la légalité. Ces fonctions ayant constitué un apanage de la classe dominante, le prolongement dans le temps de ces attitudes rétrogrades est explicable. On n'a pas pu les extirper, même après 1832, malgré toutes les instructions, les réglementes et les ordonnances princières, par lesquelles on a établi avec plus de clarté et de précision les attributions de ceux qui ont détenu des fonctions dans l'administration locale du pouvoire d'Etat.

Le rétablissement du prestige de l'autorité administrative a constitué, à côté de la création d'un appareil responsable et incorruptible, l'un des objectifs des lois du domaine après l'Union des Principautés Roumaines en 1859.

La constitution des conseils communaux ruraux en 1862, des conseils départementeaux, de leurs comités permanents et des maires en 1864 a représenté, à côté d'une modernisation radicale de la branche de l'administration locale d'Etat, un raccord de ces institutions à l'époque ouverte par l'acte de l'union, appelées à mettre en pratique les réformes qui allaient définire les dimensions du régne d'Al. I. Cuza.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

OȘTIREA NAȚIONALĂ ÎN PROCES DE REORGANIZARE ÎN MOLDOVA (1834—1849) (II) *

DE

ANGHEL POPA

Inițiativele din perioada precedentă, deși modeste, au fost lărgite prin încercarea de organizare a primelor forme de învățămînt militar propriu-zis. O atenție deosebită în această direcție a fost acordată formării viitoarelor cadre militare, cadeții. Din inițiativa hatmanului D. Sturdza, în 1844, a fost înființat un „curs enciclopedic" de doi ani [1], pentru cadeții și ofițerii aflați deja în armată, dar care nu aveau o pregătire corespunzătoare. Tinerii care doreau să se înscrie în armată, dar nu aveau vîrsta necesară, erau obligați să frecventeze în paralel cu școala ce o urmau, un curs privind științele militare, de matematică și tactică. Ei aveau o uniformă deosebită iar la absolvirea cursului intrau în rîndul cadeților [2]. De altfel, prin ordinul de zi pe armată nr. 2, din 12 ianuarie 1845, domnul Mihail Sturdza reîntărea legiuirile privind condițiile de primire în rîndul armatei a viitorilor ofițeri [3]. Purtînd numele de *cadeți*, urmau să fie recrutați numai din rîndul boierimii, indiferent de rang, de la vîrsta de 18 ani, numărul lor fiind nelimitat. La înscriere, tinerii urmau să prezinte documente care să ateste originea nobiliară a familiei [4] și existența unui venit anual de 100 galbeni, pentru infanteriști și 250 galbeni, pentru cavaleriști. Cadeții erau remunerați financiar, primeau hrană și îmbrăcăminte gratuită doar cei înscriși în completul armatei. După o pregătire de 2 ani, urmau să susțină examenul de absolvire, în prezența unei comisii condusă de hatman. Obiectele studiate erau în exclusivitate cu caracter militar. Cîteva exemple sînt edificatoare: regulamente militare, școala învățăturii recruților, comanda roții și a batalionului (cei din cavalerie comanda escadronului și îngrijirea cailor), slujba de garnizon și avanposturi, probleme disciplinare și îndatoririle privind „ocîrmuirea comînzilor după

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în tomul XXI, 1984, al *Anuarului*.

[1] În anul I, se studiau următoarele discipline: limba română, franceza sau germana, aritmetica, istoria și geografia veche, desenul liniar și de construcții. În anul II, se studia: algebra, geometria, trigonometria, mecanica, fizica, istoria, geografia nouă, exerciții (ibidem, tr. 1760, dosar 272, f. 2—3).

[2] „Gazeta de Transilvania", anul VIII, nr. 10 din 1 februarie 1845, p. 39.

[3] „Buletin. Foaie oficială", Iași, anul XIII, nr. 5 din 18 ianuarie 1845, p. 21—22.

[4] Problema atestării prin documente a originii boierești a celor care aspirau la gradul de ofițer era doar reîntărită de Mihail Sturdza, aceasta fiind în vigoare încă din momentul reorganizării armatei. Spre exemplificare, prin adresa nr. 1807, din 30 august 1833, către Sfatul Administrativ, se arăta că Ilie Stavrat, intrat în armată la 9 august 1830, cu grad de unterofițer, „pentru neavere atunce a documenturilor mărturisitoare că părintele său, polcovnicelul Nastase Stavrat este dvorenic și drept patriot al Moldovei"..., pentru „a să trage la rîndul iuncărilor", dovedește originea părintelui său prin următoarele documente originale: „1. Carte I.. Calimah, din 14 mai 1819, cari îl numește polcovnicel. 2. Hrisovul d. Sturdza, din 14 april 1823, care îl adiverează că este din boiernașii pămîntului Moldaviei. 3. Mărturie sub iscăliturile a 13 boieri caftaniți, glăsuitoare că este din dvornici, adeverită și de Giudecătoria țănut Eși, supt numărul 885, pe lîngă care se mai înfățoșază și un atestat a Epitropiei Shoalelor naționale a Moldovii, din 15 august 1830, mărturisitoare de științele cu care s-au înzestrat tînărul unterofițer, Ilie Stavrat din acele șhoale" (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 796, op. 906, dosar 159, f. 23). Un caz similar pentru unterofițerul Potachi Mavromati (cf. adresa nr. 2729 din 7 august 1833, a Marelui postelnic secretar de stat către Hătmănie, Ibidem, f. 16).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

partea a 3a a ustavurilor" [5]. Cei declarați promovați erau avansați în rîndul ofițerilor, ceilalți erau scoși din armată.

Pentru subofițeri s-a organizat, din inițiativa hatmanului D. Sturdza, în 1844, la Iași [6], așa-numita „școală lancastră" [7]. În rîndul celor 80 de cursanți au fost admiși, pe lîngă subofițeri, și cîte 3 soldați din fiecare companie. Soldații, la terminarea cursurilor, puteau candida la gradul de subofițer [8]. La începutul anului 1845, după modelul școlii din Iași, a fost organizată și la Galați o școală similară, avînd o capacitate de 30 de locuri [9]. Hatmanul D. Sturdza aproba listele cu obiectele necesare școlii [10], trimițînd totodată „instrucțiile de metodul adoptat la școala din cazerma capitaliei, care le veți da profesorului spre povățuire la deschiderea școlii și la darea lecțiilor acolo" și cărțile necesare [11]. Conform „instrucțiilor", alcătuite din 15 puncte [12], școala urma să funcționeze cu două secții; „Fiindcă unii dintre subofițeri știu ceti și scrie, iar alții nu"... Erau două ore de curs zilnic, fiind predate citirea, scrierea, aritmetica și catehismul acesta din urmă doar pentru cei din secția a I-a. Profesorul avea obligația „să însămne, în curgirea săptămînii, pe fiișticare subofițări și soldat"... [13]. Frecvența la cursuri nu era dintre cele mai bune, atît subofițerii cît și soldații lipsind uneori, „fără a fi întrebuințați în caraol și dejurne"... [14]. Se adăugau greutățile cauzate de solicitarea singurului profesor pe care îl avea școala, Costache Teofan, de a abandona activitatea în cadrul școlii [15]. Ulterior profesorul va reveni asupra cererii sale, condiționînd predarea cursurilor în continuare „numai ca profesor, fără a se număra între unterofițării miliției"... [16]. Răspunsul hatmanului este edificator pentru scopul urmărit de o școală militară: „elevii militari, fără îndoială, vor fi cu mai mult respect către un profesor militariu, decît către un țivil, să-l îndemnați că va face bine de a rămînea în miliție cu rangul de unterofițariu și sălindu-să cu sporiul învățăturii elevilor săi și deprinzînd el și slujba frontului, va pute, prin acest chip, a să înnainta la rangul de ofițăriu"... [17]. În vederea unei pregătiri de specialitate

---

[5] „Buletin. Foaie oficială", Iași, anul XIII, nr. 5 din 18 ianuarie 1845, p. 21—22. Într-un raport din 1845, figurează un tabel cu 12 cadeți, menționîndu-se că „arătații mai sus cadeți au urmat la învățătură școlii recruților, precum și slujba de garnizon..., pentru căutarea soldaților și cinste ce să cuvine a să da rangurilor ostășești, orînduiala ce urmează a să păzi la cazarmă și cvartiruri" (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1710, op. 1942, dosar 207, f. 2).

[6] *APR*, 2/XIII, p. 308.

[7] Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1760, op. I, 2009, dosar 1051, f. 1.

[8] *APR*, 2/XIII, p. 308.

[9] *Ibidem*. Vezi și „Albina românească", Iași, anul XVII, nr. 81, din 14 octombrie 1845, p. 321—322.

[10] Vezi „Listă de cele trebuitoare la școala începătoare pentru subofițării miliției din Galați". Printre obiecte, erau: bănci, „tablă neagră, pe o parte cu modeluri de litere începătoare, pe cealaltă pentru aritimetică", călimări, cerneală, hîrtie, burete, cretă, creioane, abecedare, totalizînd suma de 464 lei „cursul Eșului" (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr 1760, op. I, 2009, dosar 1034, f. 5).

[11] *Ibidem*, f. 4.

[12] Cf. „Instrucții de metodul ce trebuie a se păzi școala înființată pentru subofițării garnizonului de Galați" (Ibidem, f. 7—8).

[13] Vezi ordinul hatmanului D. Sturdza, nr. 600 din 12 martie 1845, către comandantul garnizoanei Galați (ibidem, f. 12). Cf. și „Listă de subofițării și soldații ce frecventează clasul pentru numiții în ființa de la 26.II pînă la 3 mart 1845". Conform listei, la secția a I-a, erau 38 de cursanți iar la secția a II-a, 46, un total de 84 (ibidem, f. 13—14). Vezi și catalogul pentru perioada noiembrie și decembrie 1847 și pentru întregul an 1849 (ibidem, dosar 1051, f. 1, 5 și 7—15).

[14] Vezi raportul profesorului Costache Teofan către comandantul garnizoanei Galați, din 16 aprilie 1845 (ibidem, dosar 1934, f. 19). Profesorul a adresat un raport și hatmanului, care ordonă, în baza acestuia, comandantului garnizoanei Galați, prin adresa din 1 iunie 1845, să fie luate măsuri ca „di acum să urmeze mergerea lor la școală mai regulat" (ibidem, f. 27).

[15] Vezi adresa hatmanului D. Sturdza nr. 842 din 5 aprilie 1845 către comandantul garnizoanei Galați (ibidem f. 17).

[16] Vezi ordinul nr. 2486, din 2 iulie 1845, a hatmanului D. Sturdza către comandantul garnizoanei Galați (ibidem, f. 37).

[17] Ibidem. În 1845, profesorul era numit cadet (ibidem, dosar 1051, f. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cît mai complete și în sprijinul acesteia, au fost organizate pentru cadeți și ofițeri, biblioteci dotate cu cele mai noi lucrări militare, de autori francezi și germani [18]. Cele 504 volume cît număra la 1847, biblioteca organizată în cadrul Dejurstvei [19], sînt o dovadă elocventă în sprijinul celor afirmate.

În ce privește angajarea soldaților în cadrul acestor prime forme de învățămînt militar, pentru început, numărul lor a fost foarte restrîns, prin participarea în cadrul școlii de scrimă sau a celor două școli de subofițeri. Din dorința de a asigura o cît mai bună pregătire a trupei, conducerea armatei a inițiat măsuri ce vizau atît pregătirea de specialitate, cît și a unor cunoștințe de cultură generală. Astfel, la 1844, s-a organizat pentru soldați o școală de gimnastică de 6 luni, avînd o capacitate de 70 locuri [20], urmată în 1849 de o „școală a recruților" [21].

Paralel cu acțiunile reliefate privind organizarea unui învățămînt militar autohton, prin intermediul căruia se realiza pregătirea de specialitate a cadrelor, au fost făcute demersuri necesare spre a se obține aprobarea pentru pregătirea la școlile militare din străinătate. În acest sens, încă din 1834, domnul Mihail Sturdza hotăra trimiterea celor doi fii pentru pregătire militară peste hotare, motivînd că, „științele carele în patrie sînt încă de lipsă vă chiamă în loc depărtat"... [22]. Un rezultat de o importanță deosebită se va obține în 1846, cînd în urma eforturilor și stăruințelor hatmanului D. Sturdza, sînt trimiși la studii în Prusia 12 fii de boieri, pentru a urma Institutul de cadeți de la Postdam [23], pentru o perioadă de 6 ani [24]. La 30 martie 1948, generalul Eberhardt informa, din Postdam pe domnul Mihail Sturdza despre comportarea tinerilor cadeți, care „se află pînă acum cu toții în deplină sănătate. Totodată, nu lipsesc a vă înștiința și despre bunele lor purtări, sîrguința și înaintarea în științe de care și eu mă găsesc în mulțămire"... [25]. Pentru întreaga perioadă a specializării [26], tinerii cadeți erau întreținuți de familiile lor.

Obținînd aprobarea Petersburgului, la 13 iunie 1846, au fost trimiși în Rusia, pentru studii, un număr de 79 militari [27]. De remarcat că, în afară de infanteriști și cavaleriști, au fost trimise cadre și pentru specializarea în artilerie, armă care lipsea din structura armatei Moldovei. Artileriștii și infanteriștii erau repartizați la Odesa, iar cavaleriștii la Vosnesensc [28]. Cavaleriștii s-au reîntors în țară la 23 decembrie 1847, iar infanteriștii și artileriștii la 23 martie 1848 [29]. Participarea hatmanului D. Sturdza, în fruntea unui grup de ofițeri moldoveni, în toamna anului 1847, la manevrele militare de la Elisabetgrad [30], a constituit

---

[18] *APR*, 2, XIII, p. 355—356.

[19] *Ibidem*, 2/XV, p. 963.

[20] *Ibidem*, 2/XIII, p. 308.

[21] În vederea pregătirii militare a soldaților, colonelul P. Schelitti, a tradus în limba română „Așăzămîntul școalei recruților de cavalerie", lucrare ce va fi tipărită abia în 1853 (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1710, op. 1942, dosar 217, f. 144).

[22] „Albina românească", Iași, anul VI, nr. 67 din 2 august 1834, p. 265. Probabil, hotărîrea nu a fost transpusă în practică imediat, deoarece în 1835, domnul Mihail Sturdza avansînd la rangul de corneți pe Grigore Sturdza și Mihail Kogălniceanu, făcea cunoscută totodată trimiterea lor la specializare în Franța (*ibidem*, anul VII, nr. 43 din 2 iunie 1835, p. 163).

[23] Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1710, op. 1942, dosar 305, f. 13. În 1847, pe lîngă cei 12 tineri aflați la Postdam au mai fost trimiși 4 (*APR*, 2/XV, p. 964).

[24] Specializarea în Prusia se făcea 3 ani la Postdam și 3 ani la Berlin (*ibidem*, 2/XIV, p. 356).

[25] Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1710, op. 1942, dosar 305, f. 259.

[26] Materiile studiate de cadeți în Prusia erau următoarele: științe militare, matematică, fizică, chimie, latină, germană, franceză, gimnastică și scrimă (ibidem, f. 14).

[27] Cei 79 de militari erau repartizați pe arme astfel: 2 oberofițeri, 8 cadeți și unterofițeri și 32 soldați, la infanterie; 1 oberofițer, 4 cadeți și unterofițeri și 8 soldați la cavalerie; 2 oberofițeri, 4 cadeți și unterofițeri și 18 soldați, la artilerie („Albina românească", Iași, anul XVIII, nr. 49 din 23 iunie 1846, p. 193).

[28] *Ibidem*.

[29] *Ibidem*, anul XX, nr. 26 din 28 martie 1848, p. 103. Printre cei care au studiat în Rusia, se aflau căpitanii Iacovachi și Gheuca, din infanterie, cornetul Bacinschi din cavalerie, locotenenții Lazarache și Oatu, cadeții Filipescu, Statachi și Cernat din artilerie (ibidem).

[30] *Ibidem*, anul XIX, nr. 78 din 2 septembrie 1847, p. 323.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

un nou și bun prilej de a obține aprobarea din partea țarului de a trimite un număr de 12 cadre pentru specializare la Petersburg [31], urmate, în 1848, de un grup de 6 soldați, 1 subofițer și 1 cadet, conduși de ofițerul Diamandescu, „să practice în S. Petersburg, la regimentul de model" [32]. Din rapoartele sublocotenentului Diamandescu, adresate Dejurstvei Miliției [33], rezultă că oștenii moldoveni au produs o impresie deosebită la Țarskoe-Selo, marele duce Mihail Pavlovici declarînd cu acest prilej că „un asemenea norod brav, trupeș și frumos, meritează, fără altă a fi, în gvardie" [34]... Comparativ cu situația existentă anterior, pregătirea acestor militari în Rusia s-a prelungit pînă la începutul anului 1850 [35].

Prin realizarea unui început de învățămînt militar autohton, cu tendințe de a cuprinde toată armata, nu numai corpul de ofițeri, prin specializarea efectuată peste hotare, în cadrul unor școli cu tradiții în acest sens, s-a adus un aport deosebit și pe această cale la consolidarea armatei ca instituție și la organizarea ei pe baze moderne.

În ce privește serviciile armatei, acestea au contribuit și pentru această perioadă, cu toate dificultățile existente, într-o largă măsură la progresul general al oștirii, chiar dacă activitatea acestora este considerată drept auxiliară.

Lipsa unui serviciu de intendență este concretizată, pentru perioadă, prin faptul că, atît materialele necesare pentru uniforme, cît și confecționarea acestora se realizau prin încheierea de contracte cu persoane particulare. Prin adresa nr. 1 301, Hătmănia [36] — prin intermediul publicațiilor vremii — făcea cunoscut „doritorilor a lua asupră-le teslimarisirea materialurilor și lucrurilor gata trebuitoare pentru îmbrăcămintea rangurilor de gios a miliției, din batalionul 1-iu, escadronul companiei a 5-a din batalionul al doile, cu lucrul pînzării, postăvării, curăle și metalicești, cum și pentru compania a 4-a i branvahta, cu postav de galstuce, pînă de cămeși și tovaru de ciubote, avînd a se face licitațiile în sesiile Sfatului Ocîrmuitor"... Cînd nu erau astfel de „doritori", conducerea armatei numea ofițeri care urmau să se ocupe de aprovizionare [37]. În privința obținerii unor accesorii ale uniformei — care în această perioadă a cunoscut noi schimbări [38] — ce presupunea o anume experiență în confecționare, cum era cea a coifurilor, cocardelor, sau nasturilor suflați în argint și aur, s-au făcut comenzi speciale unor fabricanți străini, ca berlinezului Iohan Friederich Reisser [39]. Fabricantul a executat o comandă de 212 coifuri pentru soldați și 20 duzini de nasturi pentru uniformele ofițerilor. Pentru soldații din artilerie, urmau să se execute 152 coifuri, iar pentru cadeții din aceeași armă — cinci. Se trimitea, în acest sens, „un coif soldățesc de artilerie, de prubă, cu așăzacea panasului după o noimă nimerită" [40].

---

[31] Arh. St. Iași, Miliția pămînteașcă, tr. 1710, op. 1942, dosar 384, f. 111.

[32] „Albina românească", Iași, anul XX, nr. 26 din 28 martie 1848, p. 103.

[33] Vezi raportul nr. 12 din 13 mai 1848 și nr. 15 din 25 mai 1848 (Arh. St. Iași, Miliția pămînteașcă, tr. 1710, op. 1942, dosar 378, f. 53, 55, 58.

[34] Ibidem, f. 55.

[35] Grupul celor 6 militari sosea la Iași la 21 ianuarie 1850 (Ibidem, f. 115).

[36] „Foaie sătească", Iași, anul IX, nr. 15 din 13 aprilie 1847, p. 125. Lipsa de fonduri a dus la situația ca armata să nu-și poată onora uneori contractele la timp. Astfel, la 22 ianuarie 1840, Neculai Gheorghiu adresa o plîngere domnului Mihil Sturdza, arătînd că a încheiat un contract privind uniformele armatei, cu colonelul L. Bogdan și că acesta îi mai datora suma de 7756 lei și 30 parale (Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 509, f. 1).

[37] În vederea asigurării îmbrăcămintei pentru armată, pe anul 1837 a fost numit colonelul N. Mavrocordat, care urma să procure pentru fiecare soldat, un galstuc, două cămăși și două perechi de ciubote. În acest sens, i se punea la dispoziție suma de 36772 lei și 12 bani (ibidem, Miliția pămînteașcă, tr. 1760, op. I, 2009, dosar 1014, f. 163). În anul 1838, a primit aceeași misiune colonelul L. Bogdan, avînd la dispoziție suma de 40.000 lei (ibidem, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 509, f. 1).

[38] Modificările survenite pentru această perioadă în uniformele armatei din Moldova, fără a fi esențiale, sînt numeroase, remarcîndu-se și introducerea unor elemente noi de uniformizare : se conturează ținuta de serviciu și cea de paradă și intră în dotare chivara din piele cu garnituri metalice (cf. Cristian M. Vlădescu, *Uniformele armatei române de la începutul secolului al XIX-lea pînă la victoria din mai 1945*, București, 1977, p. 26—36.

[39] Cf. scrisoarea din 21 decembrie 1849, a fabricantului Reiser către colonelul Andrei Stamati din Ștabul domnesc (Arh. St. Iași, Miliția pămînteașcă, tr. 1710, op. 1942, dosar 369, f. 498, 503—503 verso).

[40] Ibidem, f. 498—498 verso. Introducerea coifurilor după model prusian în armata Moldovei s-a făcut în 1846, cînd, cu prilejul unei ceremonii religioase, un corp de ostași a

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Aprovizionarea cu alimente era asigurată prin același procedeu al contractelor. În august 1845, s-a încheiat un contract între Dejurstva Miliției și Evghenie Alhaz, în vederea aprovizionării „cinurilor de gios", pentru o perioadă de 1 an (de la 1 septembrie 1845 — 31 august 1846), la prețul de 24 parale de om, pentru garnizoanele din Iași, Galați, Tîrgu Ocna, pichetele de pe linia Dunării și spitalele militare [41]. Lipsa unui serviciu de aprovizionare organizat al armatei, întregit de malversațiile comercianților, care nu urmăreau prin realizarea contractelor decît cîștigul, explică de ce hrana ce revenea zilnic unui soldat [42] se dovedea insuficientă și lipsită de caloriile necesare, după cum subliniau rapoartele ofițerilor superiori, în urma inspecțiilor efectuate în unități [43]. Aprovizionarea cu furaje necesare cailor [44] și boilor [45] din dotarea armatei era similară [46].

Greutățile întîmpinate în asigurarea constantă și la timp a fondurilor destinate salariilor [47] determină autoritățile militare să inițieze măsuri care să ducă la rezolvarea problemei. În acest sens, hatmanul T. Balș, în 1836, propune ca salariile soldaților să fie asigurate din sumele plătite de sate „de către care sînt dați, după alcătuirile ce au". Se fixa suma de 200 lei anual, pentru fiecare soldat, repartizată astfel: 72 lei îi primea soldatul, 28 lei intrau în fondul artalului și 100 lei constituiau „un statornic capital al Miliției, începînd cu 1 ianuarie anul curgător" [48]. Hatmanul prezenta în același timp avantajele ce decurgeau în cazul în care propunerea ar fi fost aplicată: distribuirea la timp a salariilor, fapt ce ar fi contribuit la creșterea moralului soldaților și la hotărîrea acestora de a-și prelungi serviciul militar și încetarea dezertărilor [49]. Pentru reglementarea situației, la 5 mai 1836 [50], în cadrul Adunării Obștești, hatmanul prezintă un raport privind contribuția financiară a satelor pentru soldații intrați în armată. Pînă la 1 ianuarie 1836, satele urmau să plătească 300 lei anual, de soldat — sumă ce a fost fixată de către Sfatul Administrativ încă din 1832 — iar de la 1 ianuarie 1836, doar 200 lei anual [51]. Hotărîrea luată de către domnitorul Mihail

---

defilat sub comanda hatmanului D. Sturdza: „Aerul cel frumos a ostașilor, carii purta coifurile cele noi dupre sistemul prusian, ținea privirea tuturor" („Albina românească", Iași, anul XVIII, nr. 3 din 10 ianuarie 1846, p. 9).

[41] „Buletin. Foaie oficială", Iași, anul XIII, nr. 65 din 19 august 1845, p. 345—347.

[42] Privind rația zilnică a unui soldat, vezi ibidem, anul XI, nr. 50, din 27 iunie 1843, p. 215.

[43] În raportul nr. 345 din 21 februarie 1938, comandantul regimentului nota că hrana soldaților este „foarte proastă"; pîine nu li se dă nicicum, ci numai mămăligă, atît în zilele de frupt, cît și în zilele de post... „di cari pricină să și bolnăvesc oamenii". Se ordonau măsuri de îmbunătățire a hranei (Arh. St. Iași, Miliția pămînteasca, tr. 796, op. 906, dosar 274, f. 19—19 verso).

[44] Pentru întreținerea unui cal, era prevăzută suma de 15 lei lunar, în care intra și potcovitul (*APR*, 2/VIII, p. 616). În vederea îngrijirii cailor, au fost traduse lucrări germane (ibidem, 2/XIV, p. 355), iar în 1847 a fost angajat un veterinar, specializat la Universitatea din Viena (*ibidem*, 2/XV, p. 962).

[45] În dotarea armatei, existau 22 de care cu 44 de boi, repartizate astfel: cîte 4 care la fiecare roată și 6 care la escadron (*ibidem*, 2/VIII, p. 617).

[46] Cf. „Foaie sătească", Iași, anul IX, nr. 16 din 20 aprilie 1847, p. 133. Furajul necesar garnizoanelor din Iași și Galați pentru perioada 1 septembrie 1836 — 1 mai 1837, era de 132.132 oca grăunțe și 344.548 oca fîn, la 182 cai și 44 boi (Arh. St. Iași, Miliția pămînteasca, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1014, f. 25). În privința asigurării furajelor, uneori se întîmpinau greutăți. Deși Hătmănia fixase posibilitatea încheierii contractelor pînă la 25 aprilie 1847, pentru necesarul garnizoanei din Iași, la finele lunii august, nu se realizase contractul pentru asigurarea celor 31 de stoguri fîn și 800 kg ovăs („Foaie sătească", Iași, anul IX, nr. 34 din 24 august 1847, p. 271).

[47] La 9 martie 1836, hatmanul raporta domnului că de la începutul anului, salariile pentru ofițeri și soldați nu erau plătite pînă la data menționată, deoarece din suma de 483.657 lei și 104 bani, destinată pentru „ținerea miliției" pe trimestrul I a lunei ianuarie, nu s-a primit decît 165.912 lei (Arh. St. Iași, Miliția pămînteasca, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1014, f. 10).

[48] Raportul hatmanului T. Balș către domn, din 2 octombrie 1836, (ibidem, f. 114—115).

[49] Ibidem.

[50] *APR*, 2/XVI, p. 734.

[51] *Ibidem*, p. 873—876.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Sturdza, la 10 ianuarie 1837 [52], era concretizată în obligaţia satelor de a plăti restanţele pînă la finele anului 1835, urmînd ca, începînd cu anul 1836, satele să nu mai fie supuse unei astfel de obligaţii [53], salariile fiind plătite de către stat.

Nedefinitivată în etapa anterioară, cu toate eforturile depuse, din lipsă de mijloace materiale, problema cazărmii pentru armată a fost reluată, constituind un obiectiv important ce se impunea a fi realizat de conducerea militară din Moldova. Fondurile fiind aprobate din 1833, lucrările de construcţie au început conform planurilor arhitectului Fraivalt [54], cazarma urmînd să fie dată în folosinţă la începutul lunii iulie 1836 [55]. Concomitent cu lucrările de construcţie, trebuiau rezolvate şi multiplele probleme ale bazei materiale a viitoarei cazărmi, acţiune condusă de către Dejurstva armatei ca organ administrativ. Au fost întreprinse măsuri pentru dotarea bucătăriei, pităriei şi spălătoriei [56], completate de un inventar necesar pentru gospodăria armatei, propus de comandantul regimentului, colonelul N. Mavrocordat [57].

Deşi construcţia cazărmii se afla în definitivare, s-a constatat, în urma inspecţiilor efectuate, că „are încă lipsă de o sală sau odae mare, unde să mănînce cinurile de gios, alte odăi pentru şcolile muzicanţilor şi gorniştilor şi a barabanilor şi osăbită odae pentru şiderea muzicanţilor"... [58]. Dacă pentru sala de mese urma „să se închipuiască înzidirile vechii curţi vreun loc"... „pentru şcoli şi şederea muzicanţilor s-au găsit potrivite cu trebuinţa odăile dintre poarta mare şi ceşmeaua de lîngă spital, acele adică ce au slujit pentru etapul roşienesc" [59]. Starea de paragină în care acestea se aflau a impus refacerea lor [60]. Mai era necesară „îngrădirea părţii din dosul curţii cu un gard statornic"... şi două porţi; „una de la vale şi una de la dial, în faţa Uliţii Mari" [61]. Pentru păstrarea muniţiei şi a

---

[52] Vezi adresa Vistieriei Moldovei către Marele ştab al domnului, din 22 martie 1837 (Arh. St. Iaşi, Miliţia pămînteasă, tr. 1760, op. I 2009, dosar 270, f. 24).

[53] Cf. raportul Vistieriei către domn, din 21 ianuarie 1837 (ibidem, f. 9—9 verso). Vezi şi raportul maiorului Iacovachi din garnizoana Galaţi, din 11 martie 1837, adresat hatmanului T. Balş (ibidem, f. 21).

[54] Cf. adresa nr. 1111 a Dejurstvei armatei, din 6 iunie 1836 (ibidem, tr. 796, op. 906, dosar 276, f. 5).

[55] La adresa nr. 1073 a Dejurstvei, din 5 iunie 1836, se sublinia referitor la cazarma din Iaşi: „Către 1 a viitoarei luni iuli, nădăjduindu-să de istov gătirea cazarmei în Curtea Arsă, încît să să poată aşăza cu totul cinurile de gios a Miliţiei din garnizonul Eşului"... (ibidem, f. 2).

[56] Pentru început au fost aduse „8 cazane de ciaun... de la rosienescul etap de la Galata, din care numai 4 s-au găsit de trebuinţă a să lua şi a să aşăza". Mai erau necesare 12 ciaunuri, repartizate astfel: 1 la spălătorie, 8 la bucătăria infanteriei şi 3 la bucătăria cavaleriei (ibidem, f. 5). La 30 iulie 1836, hatmanul raporta domnului situaţia, arătînd că au fost cumpărate 5 cazane, din cele 12 necesare, de la negustorii ieşeni, solicitînd aprobarea pentru achitarea sumei de 430 lei şi 17 parale, costul acestora (ibidem, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1014, f. 27).

[57] Erau necesare pentru cazarmă „rogojini pentru aşternut", cofe pentru băut apă, ciubere pentru căratul apei, topoare, farfurii, linguri, covăţi, poloboace pentru păstrarea apei, mese şi cuţite pentru bucătărie, lavite, ciubere pentru spălătorie, cocioarbe pentru pitărie, „cergi vărgate pentru învelit", feţe de perne din pînză albă, paturi şi 10 „costoroave pentru alcătuirea a 5 piramizi spre ţinerea puştilor"... Un necesar pentru 682 oameni, cît avea garnizoana din Iaşi, reprezentînd suma de 22.192 lei şi 32 parale (ibidem, tr. 796, op. 906, dosar 276, f. 35—39 verso), care urma să fie asigurată de către Departamentul din Lăuntru (cf. raportul hatmanului T. Balş, din 19 septembrie 1836 adresat domnului. Ibidem, f. 90).

[58] Vezi raportul nr. 1531, din 3 august 1836, a hatmanului T. Balş, către domn (ibidem, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1014, f. 32—33 verso). În copie, acest raport se află în ibidem, tr. 796, op. 906, dosar 276, f. 46.

[59] Ibidem.

[60] Pentru refacerea acestor încăperi era necesară suma de 1.670 lei şi 20 parale, ce urma să fie asigurată de către Departamentul din Lăuntru (cf. raportul hatmanului T. Balş către domn, din 19 septembrie 1836. Ibidem, tr. 796, op. 906, dosar 276, f. 90).

[61] Pentru construcţia gardului, a celor două porţi şi pentru refacerea camerelor din Curtea Arsă, nu s-au găsit „ahotnici a lua în podriat", motiv pentru care colonelul N. Mavrocordat „au şi primit asupră-şi" lucrarea. Conform devizului elaborat de colonel, pentru lucrări era necesară suma de 1.342 lei şi 12 parale (ibidem, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1014, f. 105)

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

altor materiale, au fost transformate în depozite „Bolțile din păreții Curții Arsă" [62]. Aceste lucrări au fost terminate în toamna anului 1836 [63], cazarma fiind dată în folosință pentru „cinurile de gios oștenești a meliției, ce alcătuiesc garnizonul capetalii de aice, scoțindu-să din cvartiruri, s-au așăzat în cazarmia gătită din nou în Curtea Arsă, la 8 a curgătoarei luni sept." [64]. Odată cu darea în folosință a cazarmei, au fost luate măsuri corespunzătoare pentru prevenirea incendiilor: „căzi cu apă și lanțuri de fier pe acoperminturile cazarmilor și a spitalului, scări statornice de suit pe cazărmi pe dinafară și înlăuntru, prin odăi, antrete, coridoruri și eșitori, fanare de tinichea cu sticlă, iar pe la ferești, moriști pentru aerisirea odăilor" [65].

Darea în folosință a cazărmii nu a echivalat însă cu rezolvarea definitivă a acestei probleme. După cum s-a constatat în urma inspecției făcute de către domnul Mihail Sturdza, acesta „s-a încredințat că este atît de slab lucrată, zidirile, precum și toate lemnăriile, ferăriile, ușile și sobe dintr-însa" [66], motiv pentru care s-a constituit o comisie [67], care, constatînd lipsurile, a solicitat ca Departamentul din Lăuntru, să oblige pe antreprenorul Theodorachi Ghica a le executa. Departamentul, în baza rapoartelor de la Postelnicie, constata că antreprenorul și-a executat contractul, Hătmănia urmînd să-și întocmească un deviz cu reparațiile necesare, care să fie înaintate Sfatului Administrativ [68]. Dejurstva armatei, cercetînd starea cazarmei, a constatat „întocmirile din nou ce cere neapărată trebuință", pentru o perioadă de 3 ani [69], elaborînd un deviz în acest sens [70], care a fost aprobat [71].

---

[62] Fiind într-o stare de ruină, depozitele prezentau pericolul de surpare. Pentru refacerea lor a fost necesară suma de 1.797 lei (vezi raportul hatmanului către domn din 24 septembrie 1836. Ibidem, f. 108).

[63] În toamna anului 1836 toate lucrările erau terminate cu excepția gardului pentru care „să așteaptă încă aducerea materialului" (ibidem, tr. 796, op. 906, dosar 276, f. 90 verso).

[64] Vezi raportul nr. 2011 din 18 septembrie 1836, a comandantului de regiment N. Mavrocordat către hatmanul T. Balș (ibidem, f. 87).

[65] Cf. raportul hatmanului către domn, din 24 septembrie 1836 (ibidem, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1014, f. 111—112). Conform devizului întocmit de colonelul N. Mavrocordat, erau necesare: 12 căzi de stejar, 5 lanțuri de 4 stînjeni fiecare, 34 de moriști pentru aerisit și 59 de felinare. Costul acestora fiind de 2.183 lei (ibidem, tr. 796, op. 906, dosar 276, f. 99—100).

[66] Vezi raportul colonelului N. Mavrocordat către hatman, din 4 noiembrie 1836 (ibidem, f. 122—123).

[67] Comisia era constituită din aga Ilie Kogălniceanu, spătarul Vasile Veisa și maiorul Singurov (ibidem, dosar 290, f. 3).

[68] Ibidem. Pentru a fi scutit în viitor de surprize, postelnicul Theodorachi Ghica, în baza hotărîrii hatmanului din 12 august 1836, a solicitat din partea colonelului N. Mavrocordat, eliberarea unei chitanțe la 14 iunie 1837, din care rezulta că „s-au primit cazarmile înființate în ograda Curților Arsă..., cu bucătăriile lor și toate ale cazarmilor, în stare potrivit cu cercetarea făcută de comisia orînduită prin cinovnicul Departamentului, d. căminariul Mihalachi Ideriu și orînduitul din partea miliții, d. maior Carp" (ibidem, dosar 276, f. 199).

[69] Cf. raportul Dejurstvei miliției din 26 mai 1837, în conformitate cu care, suma necesară pentru îmbunătățirile cazărmii era de 17.244 lei și 60 bani (ibidem, dosar 290, f. 12).

[70] Vezi „Închipuirea sunetului pentru meremetul cazarmei miliției din orașul Eși". Conform devizului, erau necesare lucrări ca: refacerea unor sobe și construirea altora noi, sticlă pentru geamuri, reparații de lăcătușerie, aerisiri la bucătărie, cuptoare, tencuirea și văruirea unor camere, cum era cazul localului pentru spital și muzică etc. (ibidem, f. 13—14). La 10 septembrie 1837, colonelul N. Mavrocordat solicita hatmanului T. Balș aprobarea ca, odată cu îmbunătățirile făcute în construcția cazărmii, să fie aprobată suma de 25 galbeni, necesară pentru refacerea manejului și curățirea grajdului pentru cai (ibidem, f. 26). În 1845, s-a început construirea unei noi maneje, ce va fi terminată în 1846. Costul acesteia era de 66 211 lei și 39 bani. Cu acest prilej, a fost refăcut și acoperișul de la grajdul escadronului și s-a construit unul nou pentru 50 de cai (*APR*, 2/XIV, p. 357).

[71] La 17 iulie 1837, Marele Postelnic secretar de stat informa Hătmănia că domnul a aprobat devizul și sumele necesare, care urmau să fie obținute anual din „paragraful extraordinar" (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 796, op. 906, dosar 290, f. 19). Un prim rezultat al acestor măsuri s-a concretizat în inițiativa acoperirii cazărmii, în cursul anului

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

În general, lucrările de construcţie privind îmbunătăţirea cazărmii, conduse de arhitectul Făgăraş, s-au desfăşurat lent, o principală cauză găsindu-şi explicaţia în greutăţile făcute de Vistierie [72], la care s-au adăugat „pricina struncinării pricinuite cazărmii la cutremur, în anul acesta" [73], sau a unor incendii care au adus prejudicii acoperişului cazarmei [74]. Iniţiative anterioare, cum ar fi acoperirea cazărmii cu ţiglă, a fost realizată parţial abia în toamna anului 1840 [75], an în care s-au adus îmbunătăţiri şi depozitelor pentru materiale şi muniţii [76].

Necesitînd reparaţii permanente, avînd un local neadecvat, raportat la efectivele garnizoanei din Iaşi, cazarma de la Curtea Arsă avea să-şi încheie de facto existenţa la 24 martie 1845, cînd prinţul D. Sturdza, în calitate de hatman, se adresează Sfatului Administrativ, făcînd propunerea de a se construi o cazarmă nouă în Dealul Copoului, în apropierea grădinii publice, pe un loc ce era în proprietatea Mănăstirii Trei Ierarhi [77]. Propunerea era în conformitate cu interesele reale ale armatei, dar venea şi în întîmpinarea unor frumoase acţiuni edilitare, iniţiate de către Departamentul Lucrărilor Publice, care la 24 octombrie 1849, propune Hătmăniei „a face şi ea cuvenitele pregătiri întru aceasta, pentru ca apoi îmbele Departamenturi să-şi poată înainti trebuincioasele lucrări, spre a dobîndi înaltă încuviinţare pentru întreprinderea menită de a aduce un îndoit bun rezultat, pe de o parte, o locuinţă mai bună, mai potrivită şi mai frumoasă pentru oştire şi, pe di altă, simţitoare înfrumuseţare a oraşului" [78]. Printr-un joc al destinului, fondarea viitoarei cazărmi avea să fie realizată de noul domn, Grigore Alexandru Ghica.

Acţiunile menţionate privind soluţionarea cazării trupelor din garnizoana Iaşi au fost conjugate cu măsuri similare pentru unităţile din alte localităţi ale Moldovei, completate de necesitatea de a asigura adăposturi pentru subunităţile aflate la paza graniţei.

În 1836, la Tîrgul Ocna, a fost dată în folosinţă o cazarmă [79] şi s-a elaborat un proiect pentru construirea unei cazărmi şi a unui spital la Galaţi [80]. Greutăţile întîmpinate în această direcţie de conducerea armatei, la Iaşi, plasează pe un plan secundar proiectul referitor la cazarma din Galaţi. La 1838, abia începuse achiziţionarea materialului necesar pentru construcţie [81]. Reorganizarea batalionului II, în 1845, avea să impulsioneze proiectul, deoarece garnizoana din Galaţi urma să-şi majoreze efectivele cu acest prilej. Necesitatea repartizării noilor obiective într-un local propriu determină, la 1848, abandonarea proiectului iniţial, înlocuit cu propunerea de a se cumpăra la Galaţi o clădire pentru 70 de crevaturi [82].

1838, cu ţiglă (ibidem, dosar 274, f. 13). Vezi şi „Suret pentru acoperitul cu oale tuturor încăperilor cazarmei de miliţie" (ibidem, f. 15).

[72] Deşi fondurile erau aprobate, „după multe ceriri ce s-au făcut Vistieriei, pentru slobozirea banilor remontului pe anul curgător 1838, nici păn astăzi nu s-au primit la polc" (raportul comandantului de regiment, N. Mavrocordat către hatmanul T. Balş, nr. 1742 din 28 mai 1838. Ibidem, dosar 290, f. 35).

[73] Ibidem.

[74] Ibidem, dosar 279, f. 28.

[75] La 7 septembrie 1840, într-un raport adresat domnului, se arăta că a fost terminată acoperirea corpului de cazarmă destinat infanteriştilor, pentru care s-a cheltuit suma de 8.891 lei şi 26 parale (ibidem, f. 27).

[76] Într-un raport adresat domnului de către hatmanul Iordachi Costachi Lăţescu (înlocuirea lui T. Balş cu noul hatman are loc la 6 aprilie 1839, „Albina românească", Iaşi, anul XI, nr. 28 din 9 aprilie 1839, p. 111 ; vezi şi „Buletin. Foaie oficială", Iaşi, anul VII, nr. 29 din 13 aprilie 1839, p. 117), la 18 aprilie 1841, se sublinia că în anul 1840, pentru repararea depozitelor cazărmii, antreprenorul a solicitat evacuarea muniţiilor şi scîndurilor depozitate, pentru care s-au închiriat temporar 3 „bolte", situate în apropierea cazărmii, începînd cu data de 8 mai, pentru suma de 70 galbeni anual (Arh. St. Iaşi, Miliţia pămîntească, tr. 796, op. 906, dosar 279, f. 58).

[77] Ibidem, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1458, f. 1—2.

[78] Ibidem, Miliţia pămîntească, tr. 1710, op. 1942, dosar 509, f. 1.

[79] *APR*, 2/VIII, p. 614. În 1839, cazarma din Tîrgul Ocna a fost dărîmată, fiind alocată suma de 9.297 lei pentru a nouă construcţie (*ibidem*, t. IX, partea a II-a, p. 679).

[80] *Ibidem*, 2/VIII, p. 615.

[81] *Ibidem*, 2/IX, p. 158.

[82] *Ibidem*, 2/XV, p. 966.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

În privința subunităților de pe graniță, cazarea acestora era asigurată prin construirea pichetelor și a bordeielor [83]. Numai pe linia Dunării, la 1837, existau 15 pichete prevăzute cu grajduri pentru cai și 15 bordeie [84]. Cutremurul din ianuarie 1838 a afectat într-o mare măsură adăposturile soldaților de pe graniță și în special de pe linia Dunării [85]. Măsurile inițiate pentru refacere au fost concretizate în elaborarea unui proiect de către Direcția Carantinei, în colaborare cu Pîrcălăbia Galați, proiect a cărui sumă era de 62 724 lei [86]. Lipsa de fonduri [87] a îngreuiat mult lucrările. În noile condiții, autoritățile militare au construit pe linia Dunării colibe din stuf, cu destinație temporară [88]. Conform indicațiilor date de Hătmănie, realizarea acestor adăposturi urma să se facă „prin gospodărească iconomie, întrebuințîndu-se și materialul vechi" [89]. Deoarece colibele din stuf erau nesatisfăcătoare, la stăruințele comandantului garnizoanei Galați maior Schelitti, Hătmănia a luat măsuri și pentru refacerea pichetelor, alocînd totodată un fond pentru „meremetul celorlalte, fiind anual remont" [90].

În cadrul eforturilor generale vizînd modernizarea oștirii pămîntene, o contribuție semnificativă pentru perioada analizată i-a adus-o serviciul sanitar militar. Evoluția sa se circumscrie în paralel cu cea a armatei, cunoscînd transformări ce îl impun pe aceeași linie ascendentă. Dată fiind importanța acestui serviciu, conducerea militară din Moldova i-a acordat un sprijin eficient sub toate raporturile. Printre instituțiile vizitate de Mihail Sturdza, la începutul domniei, spitalul militar din Iași „a fost acel întîi a vizitărisirii" [91], acordînd o atenție deosebită tuturor problemelor ce i-au fost prezentate și, în mod special, activității desfășurate de cadrele sanitare conduse de medicul șef Cihac [92] O situație similară s-a constatat și cu prilejul vizitei la spitalul din garnizoana Galați [93].

Cele două spitale militare de la Iași și Galați au fost completate prin organizarea celui de al treilea, în cadrul Mănăstirii Precista din Roman [94], mai curînd o secție, avînd în

---

[83] În general, bordeiele erau situate între pichete și erau ocupate de slujitori. Într-o rezoluție a comandantului garnizoanei Galați, pe un raport al hatmanului, din 3 decembrie 1842, se arăta că slujitorii de la linia de graniță a Dunării „se află toți față pi la 11 bordeie, ce sînt între becheturi"... (Arh. St. Iași, Miliția pămînteașcă, tr. 1760, op. I 2009, dosar 403, f. 131). Vezi și raportul hatmanului, din 4 decembrie 1842, către comandantul garnizoanei Galați, în care se sublinia că cei 32 de slujitori „ci după dispozițiile de mai inainte, ocupau bordeile de printre bicheturi"... (ibidem, f. 187).

[84] *APR*, 2/VIII, p. 614.

[85] Pentru a evita distrugerea adăposturilor de pe linia Dunării, în cazul unor noi calamități naturale, Hătmănia hotărăște ca în viitor acestea să fie construite înalte de 1 stînjen de la pămînt. În vara anului 1838, au fost construite 5 adăposturi, conform noilor indicații (*ibidem*, 2/IX, p. 157).

[86] *Ibidem*, p. 679. Privind construirea adăposturilor pe linia Dunării, autoritățile militare au colaborat cu direcția Carantinei Galați (Arh. St. Iași, Miliția pămînteașcă, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1167, f. 15).

[87] Din suma de 62.724 lei fixată la 1839 pentru refacerea adăposturilor, s-a aprobat doar 3.078 lei și 10 parale (*APR*, 2/IX, p. 679). În vara anului 1840, au fost terminate pe linia Dunării lucrările pentru refacerea doar a pichetelor, cheltuindu-se suma de 23.704 lei (*ibidem*, 2/X, p. 675).

[88] La 4 iulie 1841, Direcția Carantinei Galați făcea cunoscut comandantului de cordoane, maior Schelitti, că pentru adăpostirea soldaților „să se facă colibe de stuh, păn la primirea dezlegării pentru înființarea bicheturilor, în care cinurile de gios iarăși pot ave adăpostire" (Arh. St. Iași, Miliția pămînteașcă, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1167, p. 11).

[89] Cf. adresa Pîrcălăbiei Galați din 30 aprilie 1843, către hatmanul Nicolae Mavrocordat (ibidem, dosar 76, f. 16).

[90] Vezi ordinul hatmanului N. Mavrocordat, nr. 2000, din 12 august 1843, către maior Schelitti (ibidem, f. 50). Suma alocată pe anul 1843 pentru refacerea pichetelor și bordeielor de pe linia Dunării era de 1 200 lei (ibidem, f. 54). Suma era însă insuficientă pentru cele 32 de pichete și bordeie existente în acel moment pe linia Dunării (ibidem, f. 51).

[91] „Albina românească", Iași, anul VI, nr. 65 din 26 iulie 1834, p. 257.

[92] Pentru activitatea desfășurată în cadrul armatei, medicul Cihac, la propunerea hatmanului, aprobată de domn prin rezoluția din 8 aprilie 1836, a fost avansat la gradul de maior (Arh. St. Iași, Miliția pămînteașcă, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1013, f. 15).

[93] „Albina românească", Iași, anul VI, nr. 68 din 5 august 1834, p. 259.

[94] *APR*, 2/X, p. 675.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

vedere că era destinat pentru soldaţii bolnavi din cadrul micii subunităţi ce asigura paza arestaţilor la Tîrgul Ocna. O problemă constantă cu care a fost confruntat serviciul sanitar militar a constituit-o capacitatea redusă a spitalelor [95] în raport cu efectivele armatei şi cu numărul bolnavilor. Astfel, în perioada 1834—1835, cele două spitale de la Iaşi şi Galaţi au acordat îngrijire unui număr de 1 069 bolnavi, din care 981 au fost externaţi, 35 au decedat şi 53 au continuat spitalizarea şi la începutul anului 1836 [96]. În cursul anului 1835, „bolile s-au suit la 65 felurimi" [97], personalul sanitar făcîndu-şi cu abnegaţie datoria.

Greutăţile care continuau să persiste erau explicate prin „neagiungeri a tuturor predmeturilor ţiitoare spitalului ; pe de o parte, pentru că toate acele sînt măsurate şi cumpănite pentru 40 oameni", iar numărul a fost „pururea mărit de la 60 pără la 80 bolnavi" [98]. Drept remediu, hatmanul T. Balş solicita aprobarea domnului pentru majorarea fondului anual alocat spitalelor militare, cu 14 070 lei 114 bani, „mic adaos, dar mult folositor, pentru îmbunătăţirea miliţiei pe tot anul" [99]. Suma, conform unui deviz [100] elaborat, urma să fie folosită pentru o mai bună aprovizionare cu lemne, lumînări, lenjerie, medicamente, instrumente chirurgicale, crearea unui post de farmacist (plătit pînă atunci de medicul şef), îmbunătăţirea meniului bolnavilor [101]. Majorările solicitate erau greu de aprobat [102], chiar dacă uneori erau simbolice [103], în condiţiile în care serviciul sanitar, pe lîngă cheltuielile curente — în general insuficiente — trebuiau să-şi plătească şi chiria pentru localul în care funcţionau, local aparţinînd unor particulari. Lucrările de construcţie pentru cazarma de la Curtea Arsă din Iaşi, în spaţiul căreia era prevăzut şi spitalul, au fost urgentate ; astfel că localul destinat serviciului militar a fost dat în folosinţă din vara anului 1835 [104]. Graba cu care cazarma din Iaşi a fost preluată de conducerea armatei, în toamna anului 1836 [105], a impus ulterior, după cum am subliniat, numeroase remedii în construcţie, nece-

[95] Spitalul din Iaşi avea în 1835 o capacitate de 40 locuri (Arh. St. Iaşi, Miliţia pămînteasca, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1013, f. 4), care au fost dublate în 1846, cînd s-a produs transferarea din cazarma de la Curtea Arsă, în noul local de la Beilic (*APR*, 2/XIV, p. 356). Capacitatea spitalului din Galaţi era de 15 locuri pentru anul 1837 (*ibidem*, 2/VIII, p. 615), cunoscînd o majorare de încă 20, concomitent cu secţia de la Roman, din cadrul Mănăstirii Sf. Precista, în 1840 (*ibidem*, 2/X, p. 675).

[96] Vezi raportul hatmanului T. Balş către domn, din 19 martie 1836 (Arh. St. Iaşi, Miliţia pămînteasca, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1013, f. 15).

[97] Ibidem.

[98] Raportul hatmanului T. Balş către domn, din 14 decembrie 1835 (ibidem, f. 4).

[99] Ibidem.

[100] Cf. „Suret de banii ce să socotesc trebuitori a să adăugi pe tot anul la spitalul miliţiei pentru îmbunătăţirea lui" (ibidem, f. 6—8 verso).

[101] Ibidem.

[102] Conform rezoluţiei domneşti din 4 ianuarie 1836, la raportul hatmanului din 14 decembrie 1835, „nefiind închipuire, spitalul va rămîne după polojănie" (ibidem, f. 4).

[103] Cf. raportul hatmanului către domn, din 26 ianuarie 1836, prin care solicita suma de 3.000 lei în plus, faţă de suma alocată spitalelor (ibidem, f. 8). Pentru anul 1937, era alocată pentru spitale suma de 17.275,87 lei. Dar, deoarece numărul bolnavilor „nu să mărgineşte în acel hotărît prin polojănie", uneori dublîndu-se, la care se adăuga reînnoirea inventarului uzat, era solicitată o majorare de 3.000 lei (ibidem, dosar 1014, f. 156—157). Raportului îi era onorată o „Vidomostie pentru sumile trebuitoare întru ţinerea spitalului miliţiei, în cursul anului 1837" (ibidem, f. 158) şi „Socoteala pentru sumile spitalului miliţiei, pe anul 1837" (ibidem, f. 159).

[104] O dovadă că spitalul a fost dat în folosinţă din 1835, într-un „Extract de toate sumile de bani primite şi cheltuite prin dejurstva miliţiei, în curgerea anului 1835", era indicată suma de 6.375 lei, ce a fost cheltuită „pentru plata chiriei binalelor, ce au fost ocupate cu spitalul miliţiei pe 1834 şi 5 luni din anul 1835 (ibidem, f. 145—149). Pentru cele 5 luni şi 7 zile din cursul anului 1835, s-a plătit suma de 1.962 1/2 lei, la care s-a adăugat şi obligaţia de a repara clădirea, a cărui cost era de 654 lei (ibidem, dosar 1013, f. 12).

[105] Cf. *Supra*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

sare și spitalului [106]. În 1846, spitalul a fost mutat într-un local adecvat sub toate raporturile, la Beilic [107].

În ce privește spitalul din Galați, încă din 1836, s-a discutat necesitatea construirii unei clădiri proprii, dar transpunerea în practică a fost tergiversată din lipsă de mijloace financiare [108], fiind folosite și în acest caz clădirile particulare, închiriate [109]. După a perioadă de aproape un deceniu, în 1841, spitalul era obligat să părăsească imobilul închiriat, la cererea proprietarului, care dorea să-l demoleze [110]. Eforturile depuse de Eforia Galați, pentru a închiria un nou imobil au fost anevoioase, fiind găsite în final casele unui negustor gălățean, Stoian Dragoș [111], cu care s-a încheiat, la 16 august 1841, un contract „pentru darea în chirie a casălor dumisale, aflătoare într acest oraș, în mahalaua bisericii Sfînt Ilie, spre mutarea într-ănsele a spitalului melităresc" [112]. Contractul era pentru 1 an, fiind prevăzut drept chirie suma de 75 galbeni [113]. Eforia Galați va impune proprietarului „să grijească casele [...] cu așăzarea încheitorilor la uși, cît curățirea și îngrijirea odăilor, asăminea și cu așăzarea cercevelilor pi la ferești și a geamurilor, unde lipsăsc" [114]. Lucrările fiind terminate, Eforia va solicita, la 10 octombrie 1841, comandantului de garnizoană, maior Schelitti, eliberarea unei chitanțe de primire a imobilului „în care s-a mutat spitalul miliției" [115].

Dacă problema localului și-a găsit rezolvarea subliniată, serviciul sanitar militar a fost confruntat în anii ce au urmat cu insuficiența sumelor alocate anual [116], problemă de care depindea, într-o mare măsură, însăși evoluția acestuia. În condițiile în care la 1844, funcția de hatman a fost preluată de prințul D. Sturdza [117], problema financiară a cunoscut o nouă evoluție, fondurile solicitate fiind aprobate cu mai mare ușurință decît în perioada anterioară [118].

---

[106] La 13 decembrie 1836, în raportul adresat domnului, hatmanul T. Balș solicita aprobarea sumei de 206 lei, necesară „pentru mermetul neapărat trebuitoriu a să face la otdelenie spitalicească a miliției din Eși, pentru geamurile la ferestre și întocmirea ușilor și a broaștelor stricate"... (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1760, op I 2009, dosar 1014, f. 161).

[107] *APR*, 2 XIV, p. 356.

[108] *Ibidem*, 2 IX, p. 158.

[109] Pentru clădirea spitalului militar din Galați, închiriată pentru 1 an, s-a plătit suma de 1.750 lei „cursul Galațiului" sau 1.414 lei și 6 bani „cursul Vistieriei", la care se adăuga pentru reparații, suma de 274 lei „cursul Galațiului", sau 221 lei „cursul Vistieriei" (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1013, f. 25).

[110] Ibidem, dosar 600, f. 6.

[111] Ibidem, f. 25.

[112] Ibidem, f. 54.

[113] Ibidem.

[114] Vezi adresa Eforiei Galați către comandantul garnizoanei, din 6 septembrie 1841 (ibidem, f. 58—58 verso).

[115] Ibidem, f. 64. La 10 octombrie 1841, comandantul garnizoanei eliberează chitanța solicitată, „pentru primirea în bună stare a caselor neguțitorului Stoian Dragoș... pentru spitalul miliției di aice, din Galați"... (ibidem, f. 65).

[116] Cf. „Suma spitalului miliției pe 1842: veniturile, cheltuielile, perilipsis" (ibidem, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1707, f. 16—17 verso).

[117] La 29 septembrie 1844, este numit în funcția de hatman D. Sturdza, înlocuindu-l pe N. Mavrocordat („Albina românească", Iași, anul XVI, nr. 87, din 2 noiembrie 1844, p. 357). Alte publicații ale vremii plasează numirea la 13/24 noiembrie 1844 („Gazeta de Transilvania", anul VII, nr. 95 din 27 noiembrie 1844, p. 379).

[118] Hatmanul D. Sturdza, solicitînd la 15 ianuarie 1848, o majorare, pentru spitale, de 3.333 lei și 40 bani „căci fără așa agiutoriu nu este în putință polcul a ținea spitalul numai cu suma după așăzămînt", obținea aprobarea domnului, la 19 ianuarie, pentru întreaga sumă (Arh. St. Iași, Miliția pămîntească, tr. 1760, op. I 2009, dosar 1046, f. 4 și 5). Aceeași situație și pentru bugetul repartizat spitalelor militare pe anul 1849 (cf. raportul hatmanului către domn, nr. 4559, din 8 decembrie 1848. La 20 decembrie, raportul era aprobat. Ibidem, f. 8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Confruntat cu o multitudine de probleme, cum au fost lipsa unui local propriu, un buget anual insuficient dotarea cu instrumente chirurgicale, medicamente [119] și cadre specializate [120], serviciul sanitar militar din Moldova, și-a adus, pentru perioada analizată, o contribuție însemnată, deși posibilitățile sale erau modeste și grevate de numeroase neajunsuri.

Dacă evoluția Moldovei în general, în perioada 1834—1849, ni se înfățișează sub semnul realizărilor, dar și a contradicțiilor, pentru întreaga perioadă, dezvoltarea armatei ca instituție cunoaște un curs ascendent pe toate planurile și o complexă prefacere. Eludînd permanent prevederile regulamentare relative la armată și, prin aceasta, opunîndu-se celor care le susțineau, factorii de răspundere din epocă au obținut noi realizări, ce aveau să contribuie la transformarea armatei pămîntene într-o armată modernă și națională.

Pentru întreaga perioadă s-a acordat o atenție deosebită procesului de instrucție, de o mare complexitate și varietate, urmărindu-se cu precădere realizarea unei juste cooperări între cele două arme, infanteria și cavaleria, iar ulterior, odată cu organizarea sa, și cu artileria. În acest sens, marșurile, manevrele, tragerile cu armamentul și pregătirea în cadrul taberelor de vară au jucat un rol important. Sînt introduse noi regulamente și instrucțiuni militare, traduse în limba română și adaptate situației concret existente în Moldova. De reținut, în raport cu perioada precedentă, că pe lîngă problemele pur militare, sînt realizate traduceri ce conțineau elemente referitoare la administrație și serviciul sanitar. În vederea realizării unei dotări corespunzătoare a armatei s-au depus eforturi, în parte realizate, privind importul de armament la nivelul armatelor moderne ale vremii. În cadrul procesului de instruire, o preocupare constantă pentru armată a constituit-o organizarea unui învățămînt militar autohton. Inițiat prin deschiderea unor școli de scrimă și gimnastică, în 1844—1845, se va ajunge la crearea primelor școli militare pentru subofițeri, la Iași și Galați, frecventate și de soldați. O atenție deosebită s-a acordat în cadrul acestor eforturi, cum era și firesc, formării viitoarelor cadre, cadeții. Deși corpul de ofițeri provenea în continuare din rîndul boierimii, prin organizarea acestui început de învățămînt militar autohton, se realiza o primă breșă de o deosebită importanță în cadrul acestui sistem, fiind create condiții pentru promovarea în rîndul corpului de ofițeri a elementelor care nu aveau origine nobiliară, dar care posedau calități militare. Paralel cu aceste acțiuni, au fost făcute demersurile necesare pentru pregătirea cadrelor la școlile militare din străinătate.

Corespunzător procesului de pregătire și de formare a cadrelor, armata va cunoaște mutații esențiale privind structura organizatorică. Alături de eforturile vizînd desființarea unităților mixte de cavalerie și infanterie, un moment deosebit de important l-a constituit tentativa de a organiza și încorpora în structura armatei, marina și artileria, care, odată organizate ca arme, chiar într-o stare incipientă, vor contribui la o evoluție ulterioară, unitară a oștirii. În privința serviciilor, chiar dacă nu au fost realizări decisive în această perioadă, acestea și-au adus o contribuție însemnată în ce privește aprovizionarea, echiparea și, în special, cazarmarea și asistența medicală.

Eforturile depuse în perioada anterioară privind majorarea efectivelor, de către factorii de conducere, au fost continuate și extinse prin militarizarea corpului de slujitori și prin organizarea pompierilor, unități cu caracter semimilitar, care puteau fi transformate în trupe combatante, cînd condițiile externe ar fi permis. Se realiza și pe această cale o majorare a efectivelor militare permanente.

Evoluția armatei în acești ani, transformările pe care le cunoaște sub semnul noului aveau să înscrie oastea Moldovei într-o ultimă și decisivă etapă, care o va duce spre constituirea armatei naționale din 1859.

---

[119] În raportul din 8 decembrie 1848 adresat domnului, hatmanul D. Sturdza solicita aprobarea unor fonduri, printre altele și pentru „a să pute aduce de la Viena, în pripă, precum să cer proviziile de medicamente..." (ibidem).

[120] La capitolul cheltuieli pentru serviciul sanitar militar, pe anul 1842, era prevăzută și suma de 472 lei și 60 bani, reprezentînd „cheltuiala drumului întru venirea hirurgului angajarisit, în locul mortului hirurghu"... (ibidem, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1707, f. 17).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

LA RÉORGANISATION DE L'ARMÉE NATIONALE EN MOLDAVIE (1834—1849) *

RÉSUMÉ

En 1834, est entré an vigueur le *Réglement organique*, véritable constitution des Principautés Roumaines. Le premier prince qui, en Moldavie, a dû régner conformément au *Réglement organique*, Michel Stourdza (1834—1849), a pris l'initiative de réorganiser l'armée nationale selon un plan ample, détaillé et bien réaliste. Les structures mêmes de l'armée ont été visées : d'une part, on a supprimé les unités mixtes (de *cavalerie* et d'*infanterie*), d'autre part, on a incorporé à l'armée *la marine* et *l'artillerie*. On a réglementé *le recrutement*, dans le but d'augmenter *l'effectif* de l'armée et, pour améliorer *l'instruction*, on a organisé *l'enseignement militaire* et on a traduit et adapté beaucoup de réglements. Les divers *services* de l'armée (administration, service d'approvisionnement, assistance médicale etc.) ont été, eux aussi, réorganisés.

L'étude de tous ces problèmes est fondée, en premier lieu, sur de nombreuses informations *inédites*, tirées des archives.

* La première partie de cette étude a été publiée dans le tome XXI, de l'*Annuaire*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

GENEZA ŞI INSTITUIREA GARANŢIEI COLECTIVE A PUTERILOR SEMNATARE ALE TRATATULUI DE LA PARIS (1856) ASUPRA PRINCIPATELOR ROMÂNE (II) *

DE

GHEORGHE CLIVETI

Revoluţia de la 1848—1849 a avut o înrîurire profundă asupra devenirii societăţii româneşti. A fost firesc deci, să i se consacre o bogată istoriografie, a cărei evoluţie în timp şi diversitate de opinii ar putea constitui obiectul unui studiu amplu. Dintre numeroasele aspecte ale producerii unui eveniment de complexitatea celui la care ne referim, au fost relevate şi unele care prezintă un vădit interes pentru tema lucrării noastre. S-a constatat că revoluţia a deschis o nouă etapă „pe drumul internaţionalizării problemei româneşti" [1]; că, deşi numai în cazul Munteniei, a fost creat „statul burghez român, organizat sub forma monarhiei constituţionale", în măsură să-şi definească atitudinea faţă de actele politico-diplomatice ce-l implicau, să posede liberul exerciţiu al politicii externe şi să se opună oricărei imixtiuni sau intervenţii străine [2]; că afirmarea pe plan internaţional a statului revoluţionar a prilejuit şi începuturile diplomaţiei române moderne [3]. Ceea ce se cuvine însă să remarcăm în mod deosebit aici, este atenţia ce se acordă tot mai mult în ultima vreme evidenţierii faptului că revoluţia paşoptistă a însemnat înainte de orice, *consacrarea politică a naţionalităţii ca fundament al fiinţării noastre istorice* [4]. Drept urmare, s-a reuşit să se releveze cu mai multă claritate caracterul unitar al revoluţiei [5]; de asemenea, convingerea tuturor paşoptiştilor români că libertatea „dinlăuntru" sau „dinafară", ca şi dreptatea socială, nu se puteau dovedi decît iluzorii, atîta timp cît nu le erau recunoscute drepturile naţionale. Ţinînd cont de toate acestea, ne putem explica de ce, atunci cînd a fost ridicată problema statutului juridic internaţional al Principatelor, a fost invocat, cu precădere, principiul *suveranităţii naţionale*. Dealtfel, în programul politic al revoluţiei nu apare atacată direct suzeranitatea otomană, pentru a cărei instituire se susţinea că românii şi-au dat, ca gir al menţinerii drepturilor lor suverane, consimţămîntul, prin contractarea de domnitorii moldo-valahi şi Înalta Poartă a „vechilor capitulaţii", înţelese ca „tratate de alianţă inegală", deci cu caracter convenţional [6]. Se solicita, însă, încetarea încălcărilor „vechilor tratate" de Poartă şi, mai ales, înlăturarea

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în tomul XX, 1983, al *Anuarului*.

[1] *România în relaţiile internaţionale. 1699—1939*, Iaşi, 1980, p. 125.

[2] *Ibidem*, p. 126 şi urm.

[3] C. G. Florescu, *Aspecte privind poziţia internaţională a Ţării Româneşti în anul revoluţionar 1848*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. III, Bucureşti, 1963; D. Berindei, *Din începuturile diplomaţiei române moderne*, Bucureşti, 1965, passim.

[4] Vezi în acest sens Gh. Platon, *Geneza revoluţiei române de la 1848*, Iaşi, 1980, p. 235—284.

[5] V. Maciu, *Caracterul unitar al revoluţiei din 1848 în ţările române*, în „Studii", nr. 5/1968, p. 679—907; Şt. Pascu, *Legături şi trăsături de unitate ale revoluţiei de la 1848 în Ţările Române*, în „Anale", XIX, nr. 2/1973, p. 61—73; V. Russu, *Unitatea revoluţiei române de la 1848—1849*, în *ASUI*, istorie, Secţ. III, t. XIX, fasc. 2, 1973, p. 207—215.

[6] În documentele revoluţionare apare inserată atît titulatura de tratate, cît şi cea de „capitulaţii". Pentru sensul pe care-l atribuiau românii acestor acte, vezi, N. Bălcescu, *Drepturile românilor către Înalta Poartă*, în *Scrieri alese*, Bucureşti, 1973; vezi şi *Memoriul revoluţionarilor moldoveni aflaţi la Cernăuţi adresat lui Suleiman Paşa* (30 iulie/11 august 1848), la C. Bodea, *Anul 1848 la români. O istorie în date şi mărturii*, vol. I, Bucureşti, 1982, p. 612 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

protectoratului țarist, care, avînd ca fundament juridic acte încheiate doar de factori externi — Rusia și Turcia — contravenea de fapt și de drept suveranității românilor [7].

Dovedindu-se, după cum reiese și din cele menționate, buni cunoscători ai principiilor și normelor „dreptului ginților", revoluționarii români vor lăsa să se înțeleagă că ei nu concepeau garanția internațională decît ca fiind menită să se raporteze la „viața exterioară" a Principatelor ; organizarea „dinlăuntru" o considerau de domeniul dreptului public intern [8]. Într-un consens deplin cu un asemenea mod de a privi lucrurile, în Proclamația de la Islaz, marile puteri sînt invocate ca „arbitri" ai Europei, în fața cărora românii, susținînd legitimitatea acțiunii lor, lansau avertismentul că ar fi neavenită orice intervenție străină împotriva revoluției [9]. Europei, expunînd dorințele românilor și făcînd un aspru rechizitoriu protectoratului Rusiei și circularei cabinetului țarist din 19/31 iulie 1848, se adresează și Mihail Kogălniceanu, în numele *partidei naționale din Moldova* [10]. Iar în nota adresată de guvernul provizoriu de la București țarului Rusiei (24 iulie 1848) este afirmată hotărît intenția românilor de a face apel la Europa, punîndu-se „sub a ei de-a dreptul protecție" [11].

În tumultul evenimentelor revoluționare, apelurile românilor către Europa nu-și vor afla concretizarea în instituirea garanției colective asupra Principatelor, deoarece factorii în măsură să contracteze o atare obligație — marile puteri — se vor arăta, excepțînd, în parte, cazul Franței, preocupate de restabilirea „ordinii conservatoare". Cu toate acestea, faptul că românii și-au pus, prin revoluția lor, naționalitatea „în calendarul lumii", după cum aprecia Jules Michelet [12], va fi confirmat și chiar sporit de consecințele evenimentelor memorabilei „primăveri a popoarelor" asupra istoriei Europei. Deși înăbușite, revoluțiile, ce au cuprins o întinsă arie a „bătrînului continent", vor determina intrarea relațiilor internaționale într-o nouă etapă a evoluției lor — a „revoluțiilor și războaielor naționale" — și care, încheiată după unele opinii la 1871 [13], iar după altele la 1878 [14], va asigura triumful „forțelor de disoluție a vechii ordini europene" [15]. Noilor realități le va corespunde recunoașterea într-un grad tot mai înalt a rolului ce revenea românilor în viața internațională. Din calculele și proiectele pe care și le făceau „forțele de disoluție a vechii ordini", reiese că acțiunii românești i se atribuia o pondere considerabilă pentru reușita procesului făuririi Europei statelor naționale [16]. În replică, „forțele conservatoare" se vor arăta animate de dorința de a conferi un curs ce să corespundă intereselor lor, evoluției „chestiunii române" [17]. O foarte largă rezonanță în conștiința epocii avea și faptul că, afirmarea unei *națiuni latine*, într-o zonă vizată de tendințele panslavismului și ale pangermanismului, avea un rol deosebit pentru menținerea și dezvoltarea *tradițiilor romane* ale civilizației europene [18]. Pornind de la toate acestea, ro-

---

[7] M. Kogălniceanu, *Dorințele partidei naționale din Moldova*, la C. Bodea, *op. cit.*, I, p. 650 și urm.

[8] Aceasta reiese din opiniile românilor privitoare la suveranitatea internă a Principatelor. În acest sens, N. Bălcescu, în *op. cit.*, p. 91 și urm., invoca opinia lui Vattel, după care „un stat slab care, pentru siguranța lui se pune sub protecția altuia mai puternic și se îndatorează spre recunoștință la mai multe datorințe, echivalînd această protecție, fără însă a se despoia de dreptul de a se guverna, nu încetează pentru aceasta de-a figura între staturile suverane, *ce nu recunosc alte legi fără numai dreptul gintelor*" *(subl. ns.)*.

[9] C. Bodea, *op. cit.*, I, p. 533 și urm.

[10] M. Kogălniceanu, *op. cit.*

[11] *Anul 1848 în Principatele române. Acte și documente*, vol. II, București, 1902, p. 58 și urm.

[12] C. A. Rosetti, *Note intime. 1844—1859*, II, *1848—1849*, București, 1903, p. 23 ; apud L. Boicu, *Geneza „chestiunii române" ca problemă internațională*, Iași, 1975, p. 119.

[13] În general, istoricii francezi și germani.

[14] *România în relațiile internaționale*, p. 302 și urm.

[15] *Histoire des relations internationales* (sub red. P. Renouvin), vol. V, *Le XIX-e siècle*, I. *De 1815 à 1871*, Paris, 1954, p. 2 ; René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. II, *Le XIX-e siècle. 1815—1914*, Paris, 1974, p. 187.

[16] Al. Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României. 1848—1877*, București, 1930, passim.

[17] L. Boicu, *op. cit.*

[18] N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *loc. cit.*, p. 113 și urm. ; J. C. Brătianu, *Mémoire sur l'Empire d'Autriche dans la question d'Orient*, Paris, 1855, în *Acte și documente relative la istoria renașterii României* (ed. D. A. Sturdza ș.a.), vol. II, p. 856—885 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

mânii înşişi vor susţine, cu o mai mare fervoare decît înainte că, prin cultura lor originală, prin eforturile de a-şi constitui un complex economic naţional, prin acţiunile îndreptate în scopul făuririi statului modern, îndeplineau o *misie europeană* [19].

Profundele implicaţii internaţionale ale afirmării naţiunii române, în anii ce au urmat revoluţiei paşoptiste, nu trebuie însă să fie înţelese doar în funcţie de tendinţele menţionate, cu bătaie lungă în timp, ci şi într-o strînsă interdependenţă cu împrejurările imediate, determinate de noile evenimente, într-o Europă asupra căreia plana pericolul izbucnirii unui conflict general [20]. Pericol ce apărea de domeniul convingerii unanime, datorită efectului pe care-l va avea consolidarea — în urma intervenţiei militare sau diplomatice împotriva revoluţiei — poziţiei Rusiei în Europa centrală şi în Principatele române. Ameninţătoare pentru întreaga Europă, expansiunea Rusiei trebuia să fie oprită la Prut, rîu care devenise în ochii opiniei publice „un Rubicon al istoriei contemporane" [21].

Strînsa conexiune, dintre necesitatea constituirii statului naţional român şi turnura pe care tindea să o capete evoluţia evenimentelor internaţionale, va ieşi pregnant în lumină cu ocazia conflictului din anii 1853—1856, cunoscut sub denumirea de „războiul Crimeii" sau de „războiul din Orient". În împrejurările excepţionale ale producerii amintitului conflict, marile puteri vor fi nevoite să recunoască formal importanţa europeană a „chestiunii române" şi să se pună de acord în privinţa „soluţionării" acesteia. Sînt aspecte ce s-au bucurat, dealtfel, de o atenţie deosebită din partea literaturii de specialitate [22]. Fără a relua cunoscutele date, privitoare la mersul „marii politici" şi la interesele particulare ale „marilor cabinete", considerăm că, pentru relevarea sensului pe care-l vor atribui acestea din urmă „soluţionării chestiunii române" şi, implicit, asumării garanţiei colective asupra Principatelor, este necesar să ţinem seama şi de un fapt foarte interesant, ce pare să fi scăpat multă vreme aprecierilor istoriografiei. Este vorba despre contradicţia flagrantă, de care vor fi pătrunse profund atitudinile puterilor, dintre caracterul *european* al conflictului din anii 1853—1856 şi desfăşurarea principalelor ostilităţi pe terenul limitat al „problemei orientale" [23]. Or, acest teren a fost *ales* de Rusia, principala provocatoare, care, fiind convinsă că, prin rolul pe care l-a jucat în timpul evenimentelor din anii 1848—1849, puterea sa devenise uriaşă [24], a considerat sosit momentul pentru a transa în favoarea ei disputa pentru hegemonie în Europa. Simţindu-se toate ameninţate, „forţele europene", atît „conservatoare", cît şi „revoluţionare", se vor întîlni, nu însă şi concilia, pe *terenul* cauzei generale [25]. Tendinţelor politicii ţariste se vor opune însă direct, pe terenul „oriental", numai marile puteri — pe cale militară, Anglia, Franţa, apoi Sardinia, ca aliate ale Turciei, iar pe cale diplomatică, Austria şi Prusia. Aceasta pentru a se evita degenerarea disputei dintre *Europa şi Rusia*, într-o confruntare dintre forţele conservatoare" şi cele „revoluţionare", eventualitate ce ar fi riscat să fie din nou exploatată în profitul ei de „marea putere nordică". Nu întîmplător, „forţele revoluţionare", convinse, după experienţele anilor 1848—1849, că insurecţiile naţionale şi consolidarea poziţiei Rusiei pe plan continental s-au dovedit a fi „termeni corelativi", se vor menţine în „tăcerea" dictată de „cauza libertăţii superioare a Europei" [26].

Cele consemnate îşi vor afla o expresie edificatoare şi în atitudinea românilor. Deşi iniţial s-a sperat, îndeosebi de emigraţii paşoptişti că implicarea directă a Rusiei, „jandarmul Europei", într-un conflict, ar putea fi de natură să genereze împrejurările declanşării unei noi furtuni revoluţionare pe continent [27], tentativele româneşti în acest sens, ca dealtfel şi ale

---

[19] Idee afirmată îndeosebi de emigranţii paşoptişti. Vezi Al. Marcu, *op. cit.*; N. Corivan *Din activitatea emigranţilor români în Apus, 1853—1857*, Bucureşti, 1931.

[20] Vicomte de Guichen, *Les grandes questions européennes et la diplomatie des puissances sous la Seconde République française*, tome I—II, Paris, 1925 şi 1929.

[21] „La Reforme" (august 1848) (apud *România în relaţiile internaţionale*, p. 128).

[22] R. N. Florescu, *The Romanian Principalities and the Origins of the Crimean War*, în SEER, nr. 100, London, December 1964; L. Boicu, *Austria şi Principatele române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, Bucureşti, 1972 etc.

[23] G. Cliveti, *Un conflict european: „războiul Crimeii" (1853—1856)* (I), în *CI* (s.n.), vol. XII—XIII, Iaşi, 1981—1982, p. 403—424.

[24] S. S. Tatişcev, *Imperator Aleksandr II. Evo jizni i tarstvovanie*, vol. I, St. Petersburg, 1903, p. 119 şi urm.; E. V. Tarlé, *Războiul Crimeii*, vol. I, Bucureşti, 1952, p. 85 şi urm.

[25] G. Cliveti, *op. cit.*, p. 417 şi urm.

[26] E. Fourcade, *Histoire des causes de la guerre d'Orient*, Paris, 1954, p. IX şi urm.

[27] Al. Marcu, *op. cit.*, p. 73 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

altor mişcări naţionale [28], vor trebui să reculeze, din raţiunile pe care le-am invocat. Intuind sensul realităţilor, românii nu se vor arăta însă resemnaţi, aşteptînd pasivi soluţionarea cauzei lor de cursul evenimentelor. Dimpotrivă, îşi vor lega noi speranţe pentru iniţierea unei acţiuni româneşti, cu opţiune pentru tabăra puterilor aliate, mai ales în timpul desfăşurării ostilităţilor la Dunărea de Jos [29]. Şi aceste speranţe se vor risipi, ca urmare a încheierii convenţiei austro-otomane de la Boiadji-Keuy (14 iunie 1854), a ocupării Principatelor de trupele austriece, după ce, în prealabil, trebuiseră să fie evacuate de cele ruse şi otomane, toate aceste acte şi acţiuni contribuind considerabil la determinarea beligeranţilor să opteze pentru desfăşurarea principalelor operaţiuni militare în Crimeea, spre dezamăgirea nu numai a românilor [30], ci şi a polonezilor, a maghiarilor şi a adepţilor lui Mazzini din Apus [31]. În noile condiţii, a fost firesc ca eforturile românilor să se orienteze spre cultivarea interesului marilor puteri, îndeosebi al celor occidentale şi, de cînd va intra în calcul, al Sardiniei, faţă de „chestiunea română" [32]. Nu va putea fi neglijată nici cultivarea opiniei publice, ce avea un rol tot mai mare în determinarea mersului politicii generale [33].

Deşi pătrunse de sensul realităţilor, puterile europene, conformîndu-se unui limbaj de cancelarie ce să denote că era vorba despre un moment de „criză orientală", vor considera, este drept, ocuparea Principatelor române de trupele ruse ca un *casus belli*, însă în accepţiunea pe care diplomaţii o dădeau integrităţii şi independenţei Imperiului otoman [33 bis]. Dealtfel, în primele acte de mediere a conflictului [34] era doar consemnată ocuparea Principatelor şi se făcea propunerea ca Poarta otomană şi cabinetul ţarist să se menţină pe calea tratativelor diplomatice. Pentru prima dată, evacuarea Principatelor de trupele ruse a fost prevăzută în mod expres în proiectul de instrucţiuni elaborat la 8 septembrie 1853 de cabinetul austriac pentru reprezentanţii la Constantinopol ai Angliei, Austriei, Franţei şi Prusiei [35]. Problema evacuării Principatelor apare însă şi ea înţeleasă ca subsecventă principiului respectării integrităţii şi independenţei Imperiului otoman, stipulat în preambulul convenţiei de la Londra din 13 iulie 1841.

Desfăşurîndu-se pe întreaga durată a conflictului, acţiunile diplomatice vor trebui, din raţiuni asupra cărora nu este cazul să insistăm, să ţină seama de caracterul distinct al „chestiunii Principatelor", fapt ce reiese şi din evoluţia conceperii „bazelor păcii". În privinţa acestora din urmă, un pas important va fi realizat prin elaborarea celor „patru garanţii" („puncte") — considerate de Thouvenel „les quatre articles de foi du *crédo* diplomatique européen" [36] — cuprinse în nota din 8 august 1854 a conferinţei de la Viena, la care au participat reprezentanţii Angliei, Austriei şi Franţei. Primul „punct" menţiona că pacea nu va putea fi durabilă „si le protectorat exercé jusqu'à présent par la cour impériale de Russie sur les Principautés de Valachie, de Moldavie et de Serbie, ne cesse pas à l'avenir, et si les privilèges accordés par les sultans à ces provinces, dépendantes de leur empire, ne sont pas mis *sous la garantie collective des puissances* en vertu d'un traité à conclure avec la Sublime Porte et dont les dispositions régleraient toutes les questions de détail" [37] *[subl. ns.]*. Este cel dintîi document elaborat de o conferinţă diplomatică care prevede garanţia colectivă asupra Principatelor. Această garanţie va deveni, dealtfel, unul dintre obiectivele viitoarelor negocieri diplomatice, la care ne vom referi succint, pentru a scoate în relief unele puncte de vedere ale puterilor în legătură cu sensul obligaţiei pe care urmau să şi-o asume prin tratatul de pace.

---

[28] *Ibidem.*

[29] L. Thouvenel, *Pages de l'histoire du Second Empire d'après les papiers de M. Thouvenel*, Paris, 1903, p. 11.

[30] I. C. Brătianu, *op. cit.*

[31] Mazzini va privi desfăşurarea „războiului Crimeii" ca „un act de imoralitate internaţională" ; apud Al. Marcu, *op. cit.*, p. 73.

[32] N. Corivan, *op. cit.*, passim.

[33] Gh. Platon, *Lupta românilor pentru unitate naţională. Ecouri în presa europeană. 1855—1859*, Iaşi, 1974.

[33 bis] *România în relaţiile internaţionale*, p. 137.

[34] *Ibidem*, p. 138.

[35] *Ibidem.*

[36] L. Thouvenel, *op. cit.*, p. 9.

p 120.

[37] A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, vol. II, *La Révolution*, Paris, 1891, p. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Elemente semnificative pentru modalităţile diferite în care marile puteri concepeau garanţia colectivă asupra Principatelor, ne sînt oferite de lucrările conferinţei de la Viena (martie-iunie 1855) întrunită în scopul determinării Rusiei să accepte cele „patru puncte", ce au fost înaintate cabinetului din Petersburg prin cunoscutul memorandum austriac din 28 decembrie 1854. După expunerea lui Prokesch-Osten relativă la comisia ce se va ocupa de dezvoltarea „primului punct", plenipotenţiarii ruşi (Gorceakov şi Titov) vor obiecta asupra utilizării termenului de *protectorat*, aplicat raporturilor dintre Rusia şi Principate, susţinînd că acest termen nu se afla inserat în nici un tratat încheiat de cabinetul ţarist cu Poarta otomană [38]. Coroborînd această intervenţie cu o alta, a aceloraşi, prin care se propunea ca abolirea tratatelor ruso-turce să nu priveze Moldova şi Ţara Românească de unele avantaje obţinute anterior (în domeniile administraţiei, finanţelor şi comerţului) locuitorii celor două principate — al căror statut, va preciza Gorceakov, era deosebit de cel al Serbiei [39] — trebuind să fie consultaţi asupra menţinerii sau îmbunătăţirii „statutelor organice" în vigoare [40], ni se relevă intenţia Rusiei de a adera la principiul garanţiei colective în maniera ce să lase impresia că „marea putere nordică" consimţea doar să „împartă" o mai veche „grijă" a sa cu celelalte puteri [41]. Din cele menţionate, reiese totodată că în problema garanţiei colective, cabinetul ţarist se arăta preocupat în principal, de obiectul acesteia : soluţia, devenită necesară, pentru „chestiunea Principatelor". Fapt explicabil, ţinînd seama că garantia colectivă putea să fie doar acceptată de Rusia, în vreme ce obiectul ei se preta negocierilor.

Sezizînd intenţiile Rusiei, Austria, deşi luase iniţiativa să invite cîte un purtător de cuvînt din partea Principatelor, nu va mai insista ca aceştia să fie consultaţi de conferinţă [42]. În plus, cabinetul austriac va ridica, în problema garanţiei colective, unele aspecte de procedură, mai exact, privind exercitarea drepturilor garanţilor în raport cu „imunităţile şi privilegiile" celor două state româneşti. În acest sens, austriecii vor avansa propunerea de a se supune toate neînţelegerile dintre Principate şi Poartă unui *tribunal al ambasadorilor la Viena* [43]. Evident, cea care se va opune imediat va fi Rusia, pe considerentul că propunerea austriacă nu corespundea unei interpretări corecte a garanţiei colective, menită să consacre „imunităţile şi privilegiile" Principatelor [44].

Radical deosebită de poziţiile Rusiei şi Austriei, va apare cea a Franţei. Prin propunerea lui Bourqueney din 26 martie 1855 de a se anexa la protocol cunoscutul memorandum al cabinetului francez [45], se consacra recunoaşterea formală a „chestiunii române" ca problemă internaţională [46]. Memorandumul francez, venind în întîmpinarea dorinţei fundamentale a românilor — unirea Principatelor sub un prinţ străin — promova necesitatea considerării conţinutului „chestiunii române" ca fiind determinat nu atît de concertarea unor interese particulare ale puterilor, cît de „dorinţa celor două provincii" („le veu des deux provinces"), pe temeiul autonomiei lor interne. Franţa se dovedea deci, singura mare putere participantă la conferinţă care înclina să confere garanţiei colective un înţeles asemănător cu cel pe care-l dădeau românii. Şi atitudinea acestei puteri era dictată, evident, de interese proprii, însă acestea corespundeau tendinţelor de restructurare a „ordinii europene" prin impunerea *„principiului naţionalităţilor"* din a cărui promovare Franţa lui Napoleon III şi-a făcut un punct de onoare al politicii sale [47].

Urmărind să „videze incidentul" provocat de intervenţia lui Bourqueney, reprezentanţii Angliei, (John Russel şi Westmoreland) secondaţi de *Buol* şi *Aarifi Effendi*, vor susţine că iniţiativa eventualelor propuneri în privinţa Principatelor nu poate reveni decît Sublimei

---

[38] *Acte şi documente...*, vol. II, p. 618 şi urm.

[39] *Ibidem*, vol. II, p. 624 şi urm.

[40] *Ibidem*, vol. II, p. 619.

[41] În legătură cu acest fapt, în circulara lui Nesselrode din 10 mai 1855 se menţiona că „jusqu'ici, le soin de veiller à l'exécution des engagements pris par la Porte en sa qualité de puissance suzeraine, retombait sur la Russie seule. Elle partagera désormais cette obligation avec les autres puissances garantes", *ibidem*, vol. II, p. 723.

[42] T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, Bucureşti, 1944 (trad. din engleză), p. 50.

[43] *Ibidem*, p. 51.

[44] *Ibidem*.

[45] *Acte şi documente...*, vol. II, p. 641 şi urm.

[46] L. Boicu, *Geneza „chestiunii române"...*, p. 134 şi urm.

[47] A. Pingaud, *La politique extérieure de Napoleon III*, în „Revue Historique", sept. 1927, p. 41—49 ; Gh. I. Brătianu, *Napoleon III et les nationalités*, Paris, 1934 ; P. Henry, *Napoleon III et les peuples*, Clermont-Ferrand, 1943 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Porți [48]. Garanția colectivă apare înțeleasă de aceștia ca menită să asigure, în primul rînd, drepturile curții suzerane, unei asemenea interpretări pretîndu-se și memorandumul din 28 decembrie 1854 : „imunitățile și privilegiile" aparțineau Principatelor, însă ca „acordate", cu alte cuvinte, emanate din voința unilaterală a Porții.

În privința garanției colective asupra Principatelor, conferința de la Viena a trebuit să rămînă la acest stadiu al exprimării intențiilor. Aceasta deoarece Rusia, deși s-a declarat de acord cu primele două „puncte", constatînd totodată că lipsa de concertare a puterilor semnatare ale tratatului din 2 decembrie 1854 prinsese contur, va refuza să accepte al treilea „punct" — referitor la revizuirea convenției din 13 iulie 1841 și la neutralizarea Mării Negre — consfințind prin gestul său eșuarea lucrărilor conferinței. Ținînd seama de faptul că, cu excepția Austriei, celelalte puteri participante se arătau mai curînd preocupate de eventualitatea escaladării operațiunilor militare decît de încheierea păcii, atitudinea Rusiei nu a fost de natură să producă o mare surpriză. Referindu-se la această realitate, Benedetti va afirma că amintita conferință nu s-a dovedit „qu'une indigne comédie dont le denouement avait été fixé d'avance" [49].

Problemele ridicate în legătură cu „chestiunea română" de puterile participante la conferința de la Viena, vor fi reluate și dezvoltate cu ocazia Congresului de pace de la Paris (februarie-aprilie 1856). În privința lucrărilor congresului [50] și a locului „chestiunii române" în cadrul acestora [51], datorită atenției ce li s-a acordat din partea literaturii de specialitate, ar fi de prisos să insistăm prea mult aici, din moment ce au ajuns să fie foarte bine cunoscute pînă și unele elemente de detaliu. Credem totuși că, deși nu a fost complet trecut cu vederea, s-ar fi cuvenit să se țină seama într-o măsură mai mare de efectul pe care l-a avut, asupra punerii chestiunilor în dezbaterile congresului, modalitatea în care au fost împinse lucrurile spre încheierea păcii. După cum o probează și datele, aceasta nu va surveni ca urmare a unor succese militare decisive din partea aliaților. Căderea Sevastopolului (8 septembrie 1855) fără a echivala cu o înfrîngere totală a Rusiei [52], va avea drept consecință reducerea la minimum a posibilităților continuării operațiunilor militare în „Orient" [53]. Or, în condițiile în care armele nu au decis, calea spre încheierea păcii nu putea fi decît cea a „concesiilor mutuale" [54], răspunzînd-se numai într-o mică măsură necesității „de dompter la Révolution sans le secours de la Russie et de contenir la Russie sans le secours de la Révolution" [55]. Marile puteri, afișînd un *non possumus* în privința chestiunilor esențiale, cum erau cele naționale, se vor grăbi să contracteze o pace „honorable pour tous et humiliante pour

---

[48] Instrucțiunile trimise de cabinetul englez primului său plenipotențiar la conferință (lordul John Russel) indicau ca principal obiectiv sprijinirea cauzei Turciei. Ele nu pomenesc nimic de garanția colectivă asupra Principatelor. Într-o scrisoare particulară către Russel, Palmerston se declarase împotriva ideii unei asemenea garanții. W. G. East, *The Union of Moldavia and Wallachia. 1859. An episode in Diplomatic History*, Cambridge 1929, p. 31 și urm., apud T. W. Riker, *loc. cit.*

[49] Apud Fr. Charles-Roux, *Alexandre II, Gortchakoff et Napoleon III*, Paris, 1913, p. 23.

[50] Edouard Goudron, *Histoire du Congrès de Paris*, Paris, 1857 ; Gaston de Monicault, *La question d'Orient. Le traité de Paris et ses suites. 1856—1871*, Paris, 1898 ; H. Temperley, *The Treaty of Paris and its Execution*, în „The Journal of Modern History", 1932.

[51] H. Temperley, *The Union of Romanian in the private letters of Palmerston, Calrendon and Cowley. 1855—1857*, în *RHSEE*, XIV, 1937, no. 7—9, p. 218—242 ; V. N. Vinogradov, *Rossia i obiedinenia Rumînskih kneajestv*, Moskva, 1961 ; Ennio di Nolfo, *Questione italiana e questione dei Principati nell'azione de conte di Cavour al Congresso di Parigi (1856)*, în ASUI, ist., 1973, 2, p. 183—197 ; Gh. Platon, *Le problème roumain dans la politique européenne dans les années de la lutte pour l'union (1856—1859)*, în *RRH*, XIV, 1, 1975 ; L. Boicu, *Diplomația europeană... ;* St. Măreș, *Die preussische Diplomatie und die Vereinigung der rumänischen Fürstentümer. Bemerkungen aufgrund unveröffentlicher deutcher Unterlagen*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 35—67, etc.

[52] A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 139 și urm.

[53] *Ibidem.*

[54] Emile de la Bédollière, *Le Congrès de Paris*, Paris, f.a., p. 9.

[55] L. Girard, *Révolution ou conservatisme en Europe (1856). Une polémique de la presse parisienne après la guerre de Crimée*, în *Melanges Pierre Renouvin*, Paris, 1966, p. 264.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

personne" [56], a cărei condiţie principală nu putea fi decît compromisul, sintetizat de Bourqueney în cuvintele: „quand on lit le traité de Paris [...] on se demande quel est le vainqueur" [57].

Politica „concesiilor mutuale" din preajma şi din timpul lucrărilor congresului de pace îşi va afla reflectarea şi în unele mutaţii semnificative ce se vor produce în conceperea „primului punct". În cuprinsul acestuia nu mai apare inserat termenul *protectorat*, aplicat poziţiei pe care o avusese Rusia faţă de Principate, ci cel de *protecţie* [58]. Nu va mai apare nici formularea „privilegii şi imunităţi acordate de sultani", ci una nouă, pretabilă interpretărilor: „les Principautés *conserveront leurs privilèges et immunités*, sous la suzeraineté de la Porte, et le sultan, de concert avec les puissances contractantes, accordera en outre à ces Principautés ou y confirmera une organisation intérieure conforme aux besoins et aux voeux des populations" *[subl. ns.]*. În plus, Austria şi Anglia, suspectînd Franţa de o eventuală apropiere de Rusia, vor determina înscrierea a două condiţii noi în cadrul „punctului" relativ la „Principatele dunărene". Prima condiţie avea în vedere adoptarea de Principate, de acord cu puterea suzerană, a unui sistem defensiv, „reclamat de situaţia geografică", iar a doua preciza ca Rusia, „în schimbul fortăreţelor şi teritoriilor ocupate de armatele aliate" să consimtă la rectificarea frontierei sale cu Turcia europeană, „de o manieră conformă intereselor generale" [59].

Pentru cele „cinci puncte" — al cincilea, privitor la „condiţiile particulare" ale puterilor, fiind introdus la insistenţele Angliei — aşa cum apar în „proiectul de preliminarii", semnat la Viena (1 februarie 1856) congresul de pace nu s-a putut dovedi, după cum s-a sperat, o simplă „cameră de înregistrare" [60]. Imediat după ce s-a dat lectură „punctelor", vor surveni unele discuţii interesante, relative la „primul paragraf" al celui privitor la Principate. Prin intervenţia baronului Brunnow, erau reluate obiecţiile pe care diplomaţii ruşi le făcuseră cu ocazia conferinţei de la Viena faţă de utilizarea termenului de *protectorat* [61]. Replicînd că „protectoratul era în fapte şi în situaţie", Buol va susţine totodată că problema esenţială nu consta în punerea de acord asupra unui termen ce se raporta la o realitate trecută, ci în căutarea unei „redactări" de natură să pună capăt oricărei „garanţii exclusive" [62]. La rîndu-i, Aali Paşa, întîlnindu-se în gînduri cu plenipotenţiarul austriac, după ce va invoca faptul că termenul de protectorat apare inserat în „statutul organic" al Principatelor, va avansa propunerea ca „încetarea oricărui *protectorat particular* să excludă [...] orice idee de *protectorat colectiv*", iar „intervenţia puterilor" să fie „circumscrisă unei *simple garanţii*" [63]. Nemaifiind ridicate obiecţii noi de Rusia, participanţii la congres se vor pune de acord în privinţa asumării garanţiei colective asupra Principatelor. Va fi însă mult mai greu, din raţiuni cunoscute [64], să se întîmple acelaşi lucru cînd va fi vorba despre obiectul garanţiei: soluţia pe care contractanţii trebuiau să o dea „chestiunii române". Dealtfel, fiind temătoare să nu se compromită încheierea păcii [65], părţile contractante vor hotărî ca o comisie alcătuită în cadrul congresului să definească numai principiile reorganizării politice şi administrative a Principatelor, urmînd ca detaliile să fie precizate de o altă comisie, care să se reunească după semnarea tratatului.

Elaborat sub auspiciile unei concordii doar de circumstanţă, tratatul de la Paris va prezenta, inexorabil, aspecte contradictorii, unele dintre acestea raportîndu-se şi la garanţiile colective pe care şi le-au asumat puterile semnatare. Astfel, în preambulul actului politico-diplomatic la care ne referim, se subliniază faptul că, pentru restabilirea şi consolidarea păcii, era necesar să se asigure, „prin garanţii eficace şi reciproce, independenţa şi integritatea Imperiului

---

[56] Fr. Charles-Rous, *op. cit.*, p. 103.
[57] Apud Gaston de Monicault, *op. cit.*, p. 84.
[58] *Acte şi documente...*, vol. II, p. 844 şi urm.
[59] *Ibidem.*
[60] A. Debidour, *op. cit.*, vol. II, p. 149.
[61] *Acte şi documente...*, vol. II, p. 1004.
[62] *Ibidem.*
[63] *Ibidem*, p. 1005.
[64] T. W. Riker, *op. cit.*; L. Boicu, *op. cit.*, passim.
[65] În legătură cu acest fapt, Benedetti, secretarul congresului de la Paris, menţiona într-o depeşă către Thouvenel: „On signera d'abord un traité de paix qui contiendra la solution de toutes les questions renfermés dans les *cinq* garanties, à l'exception, toutefois, de ce qui concerne les principautés, dont on ne posera que les principes plus ou moins développés, et ce traité pourrait bien être signé..." (apud L. Thouvenel, *op. cit.*, p. 248 şi urm.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

otoman" [66]. În cuprinsul tratatului vor fi stipulate însă și garanții speciale, aplicabile în mod separat Imperiului otoman, Principatelor române și Serbiei [67]. Aceste garanții nu mai erau doar de principiu, ci *active*; ele erau și *colective*, adică fiecare dintre ele nu era întemeiată pe obligații izolate ale puterilor contractante, ci pe „une seule obligation solidaire et indivise qu'elles ont contractée ensemble [...] et qu'elles se sont engagées d'observer non seulement à son égard, mais en commun l'un envers l'autre, de sorte que chaque puissance était responsable devant les autres de toute infraction aux stipulations du traité". Fiind vorba de „une seule obligation solidaire et indivise, chaque puissance était liée par une *garantie commune*, et une telle obligation indivise ne pouvait être abrogée", decît cu asentimentul tuturor contractanților [68]. Dintre părțile garantate — Turcia, Principatele române și Serbia — numai cea dintîi a fost semnatară a tratatului și, drept urmare, între ea și ceilalți contractanți, obligațiile *stabilite* aveau caracter de reciprocitate. În schimb, garanțiile colective asupra Principatelor române și Serbiei, presupuneau obligații reciproce numai pentru cei șapte contractanți [69]. Referindu-se la cazul Principatelor, faptul că garanția colectivă asupra lor a fost stipulată separat de cea privitoare la Imperiul otoman, ar trebui să apară, după normele dreptului public internațional [70], ca o consacrare a suveranității celor două state românești. Să nu pierdem însă din vedere un alt fapt, anume că marile puteri au garantat, în primul rînd și prin același tratat, integritatea și independența Imperiului otoman, din care, formal, considerau că fac parte și cele două „provincii". Oricum, aplicarea separată a garanțiilor colective reflecta consacrarea prin tratatul de la Paris a două stări de lucruri distincte, pe de o parte, pentru Imperiul otoman, iar pe de alta, pentru Principatele române, chiar dacă cea de-a doua apare ca subsecventă celei dintîi. Realitățile ce determinau ca soluționarea „chestiunii române" în sens național să fie contrară consolidării poziției de natură feudală a Imperiului otoman față de Principate, își vor pune, inevitabil, amprenta asupra raportului dintre cele două garanții colective. Remarcînd contradicția flagrantă dintre acestea, Stratford Canning — susținător declarat al „cauzei otomane" — va afirma că mai bine și-ar fi tăiat mîna dreaptă decît ar fi semnat amintitul tratat [71].

Din analiza articolelor tratatului [72], ce stabilesc principiile „mai mult sau mai puțin dezvoltate" pe baza cărora marile puteri trebuiau, cu prilejul unei conferințe ulterioare, „a s'entendre sur [...] l'organisation des principautés" [73], rezultă că garanția colectivă nu se aplica doar cadrului juridic al raporturilor dintre cele două „provincii" și Poarta otomană, ci și unui privilegiu al garanților, generat de implicarea lor directă în soluționarea „chestiunii române". Nu era vorba deci, doar de garantarea unor drepturi preexistente, ci și a unora noi, ce aveau ca fundament juridic noul act politico-diplomatic încheiat, marile puteri văzîndu-se angajate și *direct* față de „chestiunea română", nu numai *indirect*. Semnificativ, în acest sens considerăm faptul că problemele legate numai de raporturile dintre Principate și Poartă urmau să constituie — ca și în cazul Serbiei [74] — obiectul consultărilor miniștrilor otomani cu ambasadorii puterilor la Constantinopol, pe cînd aspectele „chestiunii române", lăsate „în suspensie" de congres, erau considerate de competența unei conferințe la Paris.

Din momentul în care se va trece la punerea în aplicare a tratatului din 30 martie 1856, vor ieși și mai mult în lumină aspectele contradictorii ale stărilor de lucruri aflate sub incidența clauzelor acestuia. În ciuda afișării „concordiei" și a „dorinței sincere" de a-l respecta, fiecare dintre contractanți va proba, din motive ce au fost relevate [75], o manieră particulară

---

[66] *Acte și documente...*, vol. II, p. 1075.

[67] *Ibidem*, p. 1075—1084.

[68] Serge Goriainov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 141.

[69] Vezi preambulul tratatului de pace. *Acte și documente...*, vol. II, p. 1075 și urm.

[70] Vattel, *Le droit des gens ou principes de la loi naturelle appliquées à la conduite et aux affaires des nations et des souverains*, vol. II, Paris, 1863, p. 232 și urm.; *Dictionnaire diplomatique* (publ. sub direcția lui A. Frangulis), vol. I, Paris, (f.a.), p. 947 și urm.

[71] R. W. Seton-Watson, *Histoire des roumains de l'époque romaine à l'achèvement de l'unité*, Paris, 1937, p. 271.

[72] Interesantă analiza articolelor privitoare la Principatele române (XXII—XXVII) și a tratatului, în ansamblu, la A. D. Xenopol, în *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. XII, p. 182—186.

[73] L. Thouvenel, *op. cit.*, p. 248.

[74] *Acte și documente...*, vol. II, p. 1036.

[75] *România în relațiile internaționale*, p. 147 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de a-l interpreta. Ralierile a două sau mai multe puteri la o poziţie comună în privinţa aplicării unor clauze nu se vor dovedi, după cum o vor demonstra evenimentele, decît manevriere şi incongruente [76]. Semnarea unui tratat ce dezvolta doar „bazele orientale ale păcii" şi lipsa de audienţă a încercărilor Franţei, secondată de Sardinia, de a ridica unele „chestiuni naţionale" (italiană, poloneză) [77], în scopuri lesne de întrevăzut, vor face ca „aeropagul european" să se afle într-o situaţie foarte complicată, încercînd să troneze asupra a două „ordini" — una contractantă la 1815 şi alta la 1856 — care, prin cadrul lor juridic, apăreau mai curînd juxtapuse, decît întrepătrunzîndu-se ca părţi ale unui tot organic. Iar încheierea convenţiei din 15 aprilie 1856, prin care Anglia, Austria şi Franţa considerau *casus belli* orice infracţiune la tratatul din 30 martie [78], părea de natură să determine decisiv un pronunţat specific pentru conduita puterilor europene în „afacerile orientale". Numai că, tendinţele politicii fiecăruia dintre contractanţii păcii şi evoluţia raporturilor internaţionale, în ansamblu, vor pune şi „ordinea" din 1856 într-un flagrant delict de anacronism.

Complicaţii serioase vor fi provocate şi de dezvoltarea principiilor cuprinse de tratat, pe baza cărora marile puteri urmau să consfinţească „soluţia definitivă" pentru organizarea Principatelor. În această privinţă nu vom avea de-a face doar cu confruntarea intereselor puterilor contractante, ci şi cu exprimarea „dorinţelor" românilor, care presupunea, implicit, şi pronunţarea acestora din urmă asupra menirii garanţiei colective. Fapt deosebit de interesant, ţinînd seama că, prin tratatul de la Paris, puterile semnatare şi-au asumat doar obligaţia garanţiei colective, instituirea acesteia, ca *regim*, producîndu-se odată cu punerea de acord a garanţilor, cu ocazia viitoarei conferinţe, asupra *obiectului garanţiei:* „soluţia definitivă" pentru „chestiunea română".

În funcţie de poziţiile faţă de „chestiunea română", în mare, se vor derula şi atitudinile puterilor faţă de exprimarea „dorinţelor divanurilor ad-hoc". Cu toate intenţiile afişate de unele puteri — Franţa, Prusia, Rusia, Sardinia şi, o vreme, Anglia — de a veni în întîmpinarea liberei pronunţări a românilor, spiritul conservator, dominant în cadrul lucrărilor congresului de pace, va determina ca, prin instrucţiunile adoptate la 8 aprilie 1856 pentru comisia europeană „însărcinată să ia cunoştinţă de dorinţele populaţiilor", să se precizeze limpede că „divanurilor ad-hoc" nu li se recunoştea decît un rol consultativ şi numai „asupra reformelor ce care le reclamau statutele şi regulamentele în vigoare" [79].

După cum este cunoscut, „cele întîi, cele mai mari, mai generale şi mai naţionale dorinţi ale ţării" — autonomia, Unirea, prinţul străin şi guvernul constituţional — vor fi pronunţate într-o atmosferă de puternică efervescenţă revoluţionară pe plan intern, ce a caracterizat anii hotărîtori pentru triumful cauzei române (1856—1859) [80]. Toate energiile românilor erau orientate pentru înfăptuirea obiectivului central — Unirea — operă căreia realităţile îi vor conferi nu numai conţinutul unei afaceri interne, ci şi al uneia cu o pronunţată tentă internaţională. Nu întîmplător se va impune, ca deosebit de necesară pentru români, precizarea poziţiei lor faţă de factorii externi. Concepţia românilor în acest sens, se va reflecta în fundamentarea, cuprinsul şi sensul „dorinţelor" pe care urmau să le adreseze „areopagului european". Ca fundament principal, românii vor invoca drepturile „necontestabile şi neprescriptibile" ale *naţionalităţii* [81], ce trebuia să fie recunoscută ca *persoană politică*, în măsură să facă să vibreze „coarda" sa originală „în concertul omenirii" [82]. Vor fi invocate apoi şi „vechile drepturi", „recunoscute şi consfinţite prin garanţia colectivă a Europei" [83]. În privinţa drepturilor „recunoscute", se va susţine, făcîndu-se apel la nume sonore în materie de „dreptul ginţilor"

---

[76] *Ibidem.*

[77] Fr. Charles-Roux, *op. cit.*, p. 104 şi urm.

[78] *România în relaţiile internaţionale*, p. 145.

[79] *Acte şi documente...*, vol. II, p. 1069. În conformitate cu *instrucţiunile*, comisia „étudiera l'état financier, l'assiette de l'impôt, les rapports du clergé avec l'administration, le régime de couvents, le système militaire, les développements dont il est susceptible dans une juste proposition avec les ressources financières du pays. Elle examinera le principe constitutif du pouvoir et les questions qui s'y rattachent, mais elle ne discutera aucun système qui serait en opposition patente avec les principes généraux consacrés par le traité du 30 mars" *(ibidem)*.

[80] D. Berindei, *Epoca Unirii*, Bucureşti, 1979, passim.

[81] *Acte şi documente...*, vol. VI, 1, p. 73.

[82] *Ibidem*, vol. VI, 2 p. 53.

[83] *Ibidem*, vol. VI, 1 p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

— de la Hugo Grotius, la Vattel [84] — că ele nu trebuie să vină în contradicție cu cele dintîi. Altmintrelea, s-ar încălca valabilitatea istorico-juridică a „vechilor capitulații", iar tratatul din 30 martie 1856 și garanția colectivă ar fi lipsite de sens [85]. Fundamentele invocate îi vor îndreptăți pe români să confere „divanurilor ad-hoc" caracterul unor adunări reprezentative [86]. În ciuda rolului *consultativ*, ce le-a fost rezervat de puterile garante, adunările ad-hoc își vor aroga un *drept de decizie* asupra problemelor de interes național. În calitatea lor de reprezentanțe naționale, a fost firesc ca adunările să hotărască că marilor puteri trebuia să le fie aduse la cunoștință numai „dorințele" atingătoare de *organizarea politică* a viitorului stat român [87]. În ciuda apelurilor făcute de membrii comisiei europene în numele guvernelor lor, adunarea ad-hoc a Munteniei se va menține în hotărîrea sa de a nu supune deliberării puterilor garante reforme interne, pentru a evita să fie atins astfel dreptul de suveranitate [88]. Cît privește adunarea Moldovei, aceasta, din motive cunoscute, va intra și în dezbaterea unor probleme „dinlăuntru", însă după ce, prin intervenția lui Mihail Kogălniceanu, s-a făcut precizarea că nu vor fi elaborate „proiecte de legi", ci numai „oareșicare principii, care să prezideze la viitoarea organizare" [89]. În consecință, putem considera că românii se dovedeau consecvenți cu punctul lor de vedere, în conformitate cu care, garanția colectivă era menită să se raporteze numai la ființa exterioară a statului lor. Pe aceeași linie se va înscrie și ridicarea de adunarea ad-hoc a Moldovei a problemei „statornicirii" relațiilor cu puterile garante [90], în vreme ce forul similar de la București va solicita ca fiecărui principat să i se recunoască un vot consultativ la viitoarea conferință de la Paris [91].

Cu toate că vor purta girul proclamării lor de foruri reprezentative, „dorințele" vor fi doar „auzite", dar nu și ascultate de puterile garante. Evident, avem în vedere atitudinea în colectiv a garanților și nu pozițiile cu accente particularizante ale fiecăreia dintre puteri. Iar edificator pentru spiritul profund conservator al atitudinii în colectiv a puterilor se va dovedi chiar raportul comisiei internaționale în Principate [92]. Confruntate cu adîncirea crizei raporturilor internaționale și temătoare ca disputele lor pe seama „chestiunii române" să nu ducă la stingerea concordiei dintre ele și chiar la declanșarea unui conflict european, marile puteri, după cum o vor proba și întîlnirile franco-engleze de la Osborne [93] sau ruso-franceze de la Stuttgart (1857) [94] se vor lăsa antrenate în continuare în politica de „concesii mutuale". Desfășurată sub auspiciile unei asemenea politici, conferința de la Paris va elabora heteroclita convenție din 19 august 1858. Prin prevederile sale, cunoscute dealtfel, convenția va consti-

---

[84] V. Boerescu, *Principatele supt puntul de vedere al echilibrului european*, în *Ibidem*, vol. V, p. 982—991.

[85] Idem, *La Roumanie après le traité de Paris*, în *Ibidem*, vol. III, p. 13—113 ; I. C. Brătianu, *Mémoire sur la situation de la Moldovalachie après le traité de Paris*, Paris, 1857, în *Ibidem*, vol. III, p. 129—179 etc.

[86] I. Vîntu și G. G. Florescu, *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, București, 1965, p. 93 și urm.

[87] În legătură cu acest fapt, C. Hurmuzaki afirma în adunarea ad-hoc a Moldovei : „Ni se zice că rostind numai dorinți atingătoare despre organizarea dinlăuntru, nu jignim autonomia, *căci nu facem legi*. Dar eu întreb : dacă Congresul viitor n-ar încuviința vreuna din bazele ce am propune, unde este neatîrnarea guvernului național, unde deplina libertate de legislație — autonomia — ce ni s-au garantat prin tratatul de la Paris ?" (*Ibidem*, vol. VI, 1, p. 91).

[88] Vezi, Actul dezvoltător votului Adunării ad-hoc a Țării Românești de la 9/21 oct. 1857, în *ibidem*, vol. VI, 2, p. 133—144.

[89] *Ibidem*, vol. VI, 1, p. 96.

[90] Se solicita aceasta „pe temeiul vechilor capitulații" și al art. 25 din tratatul de la Paris" (*ibidem*, vol. VI, 1, p. 468). A. Panu, în raportul prezentat la 20 dec. 1857, în adunarea ad-hoc a Moldovei, invocînd „noua poziție creată Principatelor prin garanția colectivă a puterilor subscriitoare Tratatului de Paris", susținea că „pentru ca garanția puterilor (...) să fie lucrătoare și folositoare pentru Principate, trebuie a se da acestora un mijloc regulat și neatîrnat, prin care ele, la orice trebuință, să poată cere și dobîndi sprijinul făgăduit" (*ibidem*, p. 426).

[91] Aceasta prin Actul dezvoltător votului Adunării ad-hoc a Țării Românești de la 9/21 oct. 1857 (*ibidem*, vol. VI, 2, p. 143 și urm.).

[92] *Ibidem*, vol. VI, 1, p. 559—672.

[93] A. Oțetea, *L'Accord d'Osborne (9 août 1857)*, în *RRH*, III, 1964, nr. 4.

[94] *România în relațiile internaționale*, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

tui, cel puţin pentru problemele care interesează lucrarea noastră, un pas înapoi faţă de tratatul de la Paris. Chiar dacă straniul amestec de unire şi dezunire s-ar mai preta unor interpretări într-un sens sau altul [95], convenţia nu va lăsa nici un dubiu în privinţa faptului că cele două „provincii" făceau parte integrantă din Imperiul otoman ; că garanţia colectivă asupra „provinciilor" era subsecventă celei aplicată puterii suzerane şi, drept urmare, nu se putea da curs dorinţei românilor de a stabili raporturi directe cu puterile garante, indicîndu-li-se că drumul lor spre arena internaţională trece pe la Constantinopol, acel „dedal al intrigilor şi învălmăşelilor politice" [96].

Încheiată odată cu intrarea în vigoare a convenţiei de la Paris, instituirea regimului garanţiei colective asupra Principatelor, prin starea de lucruri pe care o consacra, se va dovedi departe de a împlini aşteptările românilor. Atitudinea acestora faţă de actele politico-diplomatice, ce consfinţeau noul statut juridic internaţional al Principatelor, se circumscrie unei maniere care, dacă nu-i sînt avute în vedere resorturile intime, apare de-a dreptul stranie. Pe de o parte, observăm, ca un leitmotiv, apelul românilor la tratatul şi la convenţia de la Paris, iar pe de alta, că, prin acţiunile lor, vor veni împotriva literei şi spiritului clauzelor acestora. Totodată, românii vor afişa că recunoşteau în puterile garante „areopagul" în faţa căruia trebuiau să pledeze pentru cauza lor, însă nu vor lăsa nici un semn de îndoială despre înţelegerea faptului că, în ciuda poziţiei favorabile din partea unor „curţi", toate împreună nu se puteau pune de acord decît asupra unor acte şi acţiuni cu un pronunţat caracter conservator. Or, calitatea de garanţi pentru puteri se întemeia tocmai pe ceea ce ele au reuşit sau vor reuşi să contracteze în colectiv.

Aspectele la care ne-am referit pe parcursul prezentei lucrări, multe dintre ele, ar necesita, ţinînd cont de complexitatea problematicii, o tratare mai amplă. Considerăm însă că şi în măsura în care le-am avut în vedere, ele s-au dovedit de natură să evidenţieze diferenţele de conţinut şi sens dintre garanţia colectivă pe care o reclamau realităţile româneşti şi cea pe care o vor institui marile puteri. Este drept, instituirea garanţiei colective a avut şi consecinţe pozitive, presupunînd înlăturarea protectoratului Rusiei şi a multora dintre sechelele acestei forme de dominaţie străină ce s-a dovedit atît de apăsătoare. Nu trebuie să pierdem însă din vedere faptul că garanţia colectivă asupra Principatelor a constituit, înainte de toate, o expresie a *conservatorismului* marilor puteri ce au contractat-o. Românii au solicitat-o pentru a li se asigura *dreptul de a fi* (suveranitatea), pe cînd „cei mari", dimpotrivă, s-au pus de acord să le impună un *mod de a fi* (de a se organiza). Deşi, după normele dreptului public internaţional trebuia să fie instituită în favoarea *părţii garantate* [97], ceea ce şi vor asuma garanţii în colectiv va însemna, în realitate, consacrarea unui compromis între interesele lor. A fost deci, o *garanţie interesată* [98], care, privită prin prisma instituirii şi fiinţării ei se va dovedi un *regim de cenzură*, aplicat de contractanţi afirmării unei naţiuni, fapt ce va reieşi şi din modul în care vor evolua raporturile dintre statul român şi puterile garante pînă la 1877. Conţinutul acestor raporturi va consta în confruntarea dintre eforturile unei naţiuni ce urmărea să-şi realizeze cadrul deplinei sale afirmări — statul naţional — şi interesele marilor puteri. Experienţa românească va constitui o demonstraţie *sui generis* a faptului că soluţionarea unei cauze naţionale nu poate reveni decît naţiunii însăşi.

---

[95] Interpretările pornesc de cele mai multe ori de la afirmaţiile lui V. Boerescu. Vezi, de acesta, *Convenţiunea relativă la organizarea Principatelor*, în *Acte şi documente*, VII, p. 408—439 ; Bun cunoscător al „dreptului ginţilor", V. Boerescu susţinea că „Nu e destul a se recunoaşte un drept, mai trebuie să ştim cum să-l exercităm ; căci exerciţiul este chiar conservarea dreptului. Europa aşteaptă ca noi să ne reorganizăm înăuntru, să formăm noua ordine socială ; dar ea mai aşteaptă ca să vadă şi cum o să ştim noi a exercita dreptul suveranităţii noastre" (*Trecutul şi prezentul*, în *ibidem*, p. 402 şi urm.).

[96] *Ibidem*, vol. VII, p. 419.

[97] *Dictionnaire diplomatique*, vol. I, p. 948 şi urm.

[98] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

LA GÉNÈSE ET L'INSTITUTION DE LA GARANTIE COLLECTIVE DES PUISSANCES SIGNATAIRES DU TRAITÉ DE PARIS (1856) SUR LES PRINCIPAUTÉS ROUMAINES *

RÉSUMÉ

L'auteur s'est proposé d'aborder le problème de la génèse et de l'institution de la garantie collective des puissances signataires du Traité du 30 mars 1856 dans la perspective de la conception de *l'histoire des relations internationales*. A l'encontre de la conception „traditionnelle", de l'histoire diplomatique", que partait de la considération que les Principautés n'ayant pas d'instruments de la représentation diplomatique officielle, ne pouvaient pas être *sujet* de droit international, mais *objet* de la dispute entre les puissances, dans ce travail on a eu en vue la réalité que, par son affirmation, la nation roumaine a constitué un *facteur actif* dans les relations internationales. Par conséquent, en abordant les aspects qui ont présenté de l'intérêt, on n'a pas eu comme point de départ la présentation du contexte européen en soi, mais l'intention de relever le sens de l'affirmation de la nation roumaine et des implications internationales de ce processus historique. De cette manière, on a réussi à expliquer *comment* et *pourquoi* sont arrivés les Roumains à solliciter la garantie collective sur les Principautés, dès la deuxième moitié du XVIIIe siècle, tout comme nous avons démontré dans la première partie du travail.

Pour la deuxième partie, l'auteur s'est proposé de relever le fait que les conséquences des évenements des années 1848—1849 sur la position internationale des Roumains, accentuées par les circonstances du conflit européen des années 1853—1856 allaient déterminer les puissances à placer les Principautés sous le régime de la garantie collective. Cette-ci a été assumée comme obligation par le traité du 30 mars 1856, mais son institution en tout que régime, soutient l'auteur, s'est finalisée quand les puissances contactantes se sont mises d'accord sur l'objet de la garantie — „la solution définitive" pour la question roumaine — par la Convention de Paris (1858).

* La première partie de cette étude a été publié dans le tome XX, 1983, de l'*Annuaire*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

MIGRAȚIILE LA LUCRU ÎN ROMÂNIA ȘI MAREA RĂSCOALĂ A ȚĂRANILOR DIN 1907

DE

ECATERINA NEGRUȚI

Marea răscoală a țăranilor din 1907 s-a impus în conștiința poporului român prin dimensiunea, intensitatea, forța revoluționară și ecoul pe care l-a avut în rîndul tuturor păturilor sociale din țară și de dincolo de hotare. Fenomen de mare complexitate, desfășurat la scară națională, răscoala, pe parcursul a circa trei săptămîni, a atras în vîlvătaia ei sute de mii de țărani din peste 700 de comune, răspîndite pe toată suprafața României de atunci. Pentru înăbușirea răscoalei, conducerea a fost nevoită să mobilizeze aproape întregul potențial militar al țării [1].

Explicarea cauzelor care au determinat această uriașă dezlănțuire a energiilor revoluționare ale țărănimii a preocupat de atunci și pînă astăzi numeroși specialiști de formații diferite. Ample studii, monografii și culegeri de documente s-au adunat an de an la dosarul marii tragedii din 1907. S-au evidențiat, deseori cu lux de amănunte, exploatarea cruntă la care era supusă țărănimea de către arendași și proprietari, contractele grele de munci agricole, suprasarcinile puse în contul sătenilor, abuzurile de tot felul, lăcomia, incompetența și venalitatea organelor administrative. Toți cei ce s-au ocupat de această problemă au subliniat că una din cauzele fundamentale ale răscoalei a fost lipsa de pămînt, nedreapta repartiție a proprietății funciare. De asemenea, s-a relevat creșterea vertiginoasă a prețului pămîntului, în bună parte datorită arendășiei și mai ales creării unor mari trusturi arendășești, care au agravat la maximum situația țăranilor lipsiți de pămînt sau cu pămînt puțin și, ca urmare, starea de tensiune la sate.

Un aspect asupra căruia nu s-a stăruit îndeajuns pînă în prezent în studiile de specialitate și care a avut, după opinia noastră, un rol covîrșitor în determinarea răscoalelor țărănești de la sfîrșitul secolului XIX și începutul celui următor, culminînd cu anul 1907, este acela al consecințelor migrațiilor de peste hotare la lucru în România.

În răstimpul menționat, numărul muncitorilor veniți la lucru de peste hotare a luat proporții considerabile, atingînd cifre de ordinul zecilor de mii, în ajunul răscoalei depășind chiar 200 000 de oameni. Marea majoritate a lucrătorilor veneau în timpul sezonului agricol și se angajau la muncă îndeosebi pe moșiile marilor proprietari și arendași.

Venirea muncitorilor de peste hotare în proporții pe care contemporanii vremii le considerau „colosale" [2] a reprezentat un fenomen cu largi implicații nu numai economice, dar și social-politice.

Situația s-a datorat, firește, cererii crescînde de brațe de muncă în domeniile cele mai importante ale vieții economice. Plasarea economiei românești pe coordonate capitaliste și dezvoltarea ei în ritm alert au fost însoțite de o mare nevoie de mînă de lucru calificată și necalificată. Extinderea suprafețelor cultivate, dezvoltarea agriculturii cu caracter comercial, introducerea mașinilor, apariția de noi întreprinderi industriale, mărirea capacității de producție a celor vechi, mecanizarea întreprinderilor și construcțiile din ce în ce mai mari și mai multe au determinat schimbări esențiale în viața socială și economică a tînărului stat român. Transformările profunde și rapide din economia românească au impus adoptarea unor soluții care să răspundă nevoilor imediate,

---

[1] D. Hurezeanu, *Răscoalele țărănești — moment specific al istoriei moderne a României*, în *Stat — Societate — Națiune*, Cluj-Napoca, 1982, p. 262—263.

[2] V. M. Kogălniceanu, *Muncitorii străini*, în „Agrarul", București, an. III, 15 august 1902, p. 596.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

printre acestea, s-au numărat și unele care reclamau acoperirea necesarului de muncă prin aducerea lucrătorilor de peste hotare.

Migrații de peste hotare la munci agricole au avut loc și în prima jumătate a secolului XIX, dar în mai mică măsură; ele au luat o dezvoltare deosebită abia după reforma din 1864. Firește, împroprietărirea țăranilor și desființarea obligațiilor de clacă a creat un gol de brațe de muncă pe marile proprietăți, tocmai în momentul cînd acestea se aflau în plin proces de transformare, de dezvoltare a agriculturii cu caracter comercial. În acele condiții, marii proprietari, au recurs pentru a-și putea asigura necesarul de brațe de lucru, la două mijloace esențiale: aplicarea unei legislații agrare care, prin măsuri draconice, să forțeze pe țăranii abia emancipați să le lucreze cu prioritate moșiile; aducerea de lucrători de peste granițe.

Marea majoritate a lucrătorilor veniți de peste hotare erau din teritoriile învecinate statului român; din Imperiul austro-ungar, în special din Transilvania și Bucovina, în majoritate covîrșitoare români, și din sudul Dunării, din teritoriile bulgărești și sîrbești, mulți fiind români de origine. Desigur, consecințele sociale și, mai ales, naționale pe care le-a avut acest contact periodic și direct dintre populația țării cu românii din afara granițelor ei au fost importante, dar nu e locul să insistăm aici asupra lor. Ceea ce trebuie subliniat însă este creșterea impresionantă a totalului acestor lucrători în deceniul premergător răscoalei din 1907 (după datele statistice cu totul incomplete, efectivul lor în curs de numai zece ani, între 1895 și 1906, s-a îndoit) și aceasta în condițiile în care populația rurală românească cunoștea un spor însemnat, iar numărul țăranilor lipsiți de pămînt, de mijloace de existență, atinsese proporții îngrijorătoare. Din anul Unirii (1859) pînă la izbucnirea primului război mondial populația țării aproape s-a dublat. Migrările neîntrerupte ale țăranilor la orașe și chiar peste hotare — este perioada cînd au loc emigrări, mai ales din Oltenia și nordul Moldovei în America — evidențiază faptul că brațele de muncă disponibile erau numeroase.

În condițiile creșterii populației rurale, cînd valoarea pămîntului se ridicase, iar numărul țăranilor lipsiți de pămînt sau cu pămînt prea puțin se înmulțise în mod considerabil, angajarea de către unii proprietari și arendași a sute și mii de lucrători de peste hotare devenea o sfidare. Nu este de mirare că cele mai mari răscoale țărănești din România s-au declanșat în perioada în care și importul de brațe de muncă a fost mai mare.

Pentru întreprinzătorii agricoli români, muncitorii aduși de peste hotare prezentau, desigur, unele avantaje. Datorită condițiilor geografice specifice, exista în teritoriile vecine o însemnată ofertă de brațe de muncă ieftine, oricînd la îndemîna solicitanților. Emigrările la lucru aveau loc, îndeosebi, din regiunile muntoase și de podiș înalt (Bucovina și Transilvania), din locurile mai puțin întinse și prielnice unor culturi agricole mari (nordul Bulgariei și Serbiei). Din totdeauna, locuitorii teritoriilor respective și-au căutat posibilități de lucru și de hrană pe moșiile întinse de la sud și răsărit de Carpați, și aceasta cu atît mai mult cu cît, în condițiile geoclimatice de la noi, există perioade de vîrf cînd lucrările agricole necesită executarea lor rapidă în timp foarte scurt. Pentru astfel de perioade, chiar în sate cu o densitate foarte ridicată, brațele de muncă locale nu reușeau de cele mai multe ori, să facă față situației. Angajarea lucrătorilor de peste hotare se putea face, deseori, *la sume mai mici decît cele plătite în țară în timpul campaniei agricole*. De asemenea, proprietarii și arendașii preferau muncitorii „străini", deoare ei, neavînd gospodării proprii și relații sau interese personale în locurile unde erau angajați sau prin apropiere, puteau fi mînuiți cu mai multă ușurință și folosiți mai intens la muncă.

Preferința marilor proprietari și, mai ales, arendași pentru muncitorii aduși de peste hotare a devenit din ce în ce mai evidentă la începutul secolului nostru, în ciuda sporirii în proporții însemnate a țăranilor lipsiți de pămînt și de orice alte mijloace de subzistență. La răscrucea celor două secole, V. M. Kogălniceanu, specialist în problemele agrare ale timpului, observa că, odată cu redeschiderea campaniei agricole, „timp de săptămîni întregi, de la începutul primăverii încoace asistăm parcă la o invaziune, atît e de mare și copleșitor numărul muncitorilor străini de care au nevoie arendașii și marii noștri proprietari pentru executarea lucrărilor pe cîmp" [3].

Cunoașterea cu exactitate a evoluției numărului lucrătorilor veniți la lucru de peste hotare este însă destul de dificilă din cauza datelor statistice incomplete care ne stau la dispoziție. Înregistrarea lucrătorilor intrați în țară a început să se facă abia din deceniul al nouălea al secolului XIX și numai a celor care erau aduși în grup, cu aprobarea Mi-

[3] Idem, *Lucrătorii agricoli străini*, în „Agrarul", 15 mai 1902, p. 26—27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

nisterului de Interne, cei mai mulți la lucrări agricole. Însă, numărul acestora nu reprezenta, uneori, nici măcar o pătrime din totalul lucrătorilor veniți de peste hotare, întrucît marea majoritate intra în țară cu pașapoarte individuale, fără avizul Ministerului de Interne. Intr-un raport prezentat în 1901 regelui de economistul P. S. Aurelian, atunci ministru de Interne, se arăta că în ultimul deceniu al secolului XIX au intrat în țară cu autorizația ministerului 486 181 lucrători, din care:

306 702 muncitori agricoli,
157 771 lucrători pentru exploatarea pădurilor și diferite lucrări,
21 708 pescari

486 181. În medie, anual au venit 48 618 muncitori, adică:
30 669 agricoli
15 778 pentru exploatări de păduri și alte activități.
2 171 pescari

48 618.

P. S. Aurelian observa că, în afara acestora, intra anual în țară un număr „destul de însemnat" de muncitori „în mod individual, care întrucît posedă acte în regulă de călătorie nu pot fi împiedicați de a trece frontiera" [4]. De exemplu, din totalul de 177 914 lucrători, înregistrați de statisticile oficiale ca intrați în țară în 1907, numai 24% (33 314) erau în grupe autorizate de minister [5]. În grup sau individual, numărul lucrătorilor de peste hotare a fost în continuă creștere, cunoscînd cifrele cele mai ridicate între anii 1900 și 1907. Însă, dacă pînă la 1902 s-a ținut o evidență mai bună a celor intrați cu autorizația Ministerului de Interne, după această dată, pînă la 1908, nu au mai fost înregistrați separat de cei veniți individual [6], ori, evidența acestora din urmă, așa cum recunoșteau și persoanele oficiale, era greu de efectuat. De aceea cifrele după 1902, pînă în 1908, sînt incomplete și contradictorii. De pildă, pentru anul 1905, „Buletinul statistic" consemnează un număr de 31 081 lucrători intrați în grup, în timp ce la ancheta întreprinsă în 1905 de Secțiunea de economie socială, cu ocazia organizării expoziției generale, s-au înregistrat 57 908 lucrători aduși numai pentru muncile agricole. În 1906, suma muncitorilor intrați în țară, mai ales individual, a fost considerabilă. O evidență a ei nu s-a putut însă efectua, întrucît în perioada 1 mai — 1 noiembrie au fost suspendate formalitățile cerute călătorilor străini care intrau în țară. „Buletinul statistic" publică pentru 1906 doar un număr de 37 601 muncitori intrați în grup. Se pare însă că peste 33 000 au venit numai din teritoriile de la sud de Dunăre [7], ori, contingentul cel mai mare de lucrători agricoli l-a dat întotdeauna Bucovina și Transilvania. Pentru anul 1907, datele sînt, de asemenea, contradictorii, unele publicații indicînd 33 314 lucrători intrați cu autorizația Ministerului, în special pentru muncile agricole, și 144 600 individual, ceea ce fac 177 914 [8], iar altele un total de numai 134 590 lucrători [9]. Cifrele avansate, mai mult sau mai puțin exacte, trebuiesc completate și cu un număr de cîteva *mii de păstori transilvăneni care veneau cu turmele la iernat în România* și care nu erau înregistrați între lucrători, ei fiind trecuți în statistici, de obicei, ca voiajori. În sfîrșit, la totalul important al lucrătorilor care intrau cu avizul Ministerului de Interne sau cu pașapoarte individuale se adăugau numeroșii indivizi care rămîneau la muncă în sezonul agricol, fie pe baza unor bilete de intrare în țară pe timp de 48 de ore sau cinci zile, acordate locuitorilor din satele apropiate de frontieră, fie pe baza unor vize de tranzit pe pașapoarte cu altă destinație, fie, în sfîrșit, strecurați peste frontieră clandestin. Afirmația unui muncitor din Argeș, în vara lui 1905, că „pe pămîntul românesc se mai

[4] „Jurnalul Societății Centrale Agricole din România", București, an. IX, nr. 14, 15 iulie 1902, p. 478.
[5] „Anuarul statistic al României", București, 1909, p. 541.
[6] M. Negreanu, *Muncitorii străini agricoli*, în „Curierul administrativ", București, an. II, 1908, nr. 2, p. 25.
[7] C. Georgescu-Severin, *La réforme agraire en Roumanie*, Paris, 1908, p. 269.
[8] M. Negreanu, *op. cit.*, p. 25.
[9] „Buletinul statistic al României", București, 1909, nr. 4, p. 160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

hrănesc zeci de mii de bulgari grădinari și sute de mii de lucrători străini" [10] nu era departe de adevăr. La populația totală a României de atunci [11], se mai adăuga anual peste 2% lucrători sezonieri de peste hotare.

Pentru a ilustra mai bine cele afiramte, dăm cifrele de care dispunem privind numărul lucrătorilor veniți cu aprobarea Ministerului în perioada 1885—1913, subliniind încă odată că ele nu sînt de ultimă exactitate și, oricum, nu reprezintă totalul lucrătorilor de peste hotare angajați la munci agricole.

Numărul muncitorilor agricoli intrați în țară cu avizul Ministerului de Interne [12]

Anul	Numărul	Anul	Numărul
1885	17 527	1900	36 110
1886	17 649	1901	43 462
1887	9 394	1902	47 510
1888	14 399	1903	50 264
1889	18 171	1904	57 885
1890	26 720	1905	57 908
1891	28 267	1906	37 601
1892	34 942	1907	33 312
1893	36 935	1908	26 906
1894	39 852	1909	17 505
1895	24 320	1910	25 530
1896	24 663	1911	21 338
1897	25 963	1912	26 170
1898	35 764	1913	10 382
1899	37 244		

Între anii 1900 și 1907 a luat proporții tot mai mari și numărul lucrătorilor intrați individual.

Astfel, după cifrele publicate în „Buletinul statistic" numărul lor a sporit cu aproape 80% între 1904 și 1907. După 1908 evidența indivizilor veniți la lucru în România, în special în domeniul agriculturii, este incomparabil mai riguroasă.

[10] T. Ionescu, *Străinii în România*, în „Gazeta țăranilor", Mușetești (Argeș), an. XIII, nr. 34, 21 august 1905, p. 2.

[11] În 1900, România număra 6 966 002 suflete („Anuarul statistic al României", București, 1912, p. 15).

[12] Pentru anii 1885—1892, după „Buletinul statistic general al României", București, an. II, 1893, nr. 4, p. 460; pentru 1893—1900, după „Buletinul Ministerului agriculturii, industriei și comerțului", București, 1901, p. 692—693; pentru 1901 și 1902, după L. Colescu, *Statistica agricolă a României*, I, București, p. 68; pentru 1903 și 1904, după „Curierul administrativ", an. II, 1908, nr. 2, p. 25; pentru 1905, după G. D. Scraba, *Starea socială a săteanului*, București, 1907, p. 192; pentru 1906 și 1907, după „Buletinul statistic al României", seria III, 1909, nr. 4, p. 160; pentru 1908—1913, după „Anuarul statistic al României", 1912, p. 156—157 și 1915—1916, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Numărul voiajorilor și lucrătorilor intrați în țară între 1904 și 1908 [13]

Anii	Individual		Muncitori în grup	Total muncitori
	voiajori	muncitori		
1904	93 455	75 087	30 618	105 705
1905	119 593	89 933	31 081	111 014
1906	156 248	99 330	37 601	136 931
1907	163 485	134 590	33 312	167 902
1908	159 370	132 375	33 876	166 251

Reprezentarea grafică a evoluției numărului muncitorilor veniți de peste hotare, cu avizul Ministerului de Interne între 1885 și 1914, deși nu cuprinde pe toți muncitorii care au intrat în țară în sezonul agricol, este deosebit de sugestivă. Ea reliefează cu toată evidența *coincidența neîntîmplătoare între momentele de vîrf ale importului de brațe de muncă și răscoalele țărănești din România* (1892, 1894, 1907).

Datele statistice prezentate mai sus evidențiază fără nici o putință de tăgadă că între 1885 și 1907 importul de brațe de muncă în România a cunoscut un spor impresionant. Deși, de la sfîrșitul secolului XIX numărul celor angajați temporar ca lucrători calificați și, mai ales, necalificați în industrie, construcții, transporturi etc. scade în favoarea celor localnici, cifra se ridică la proporții tot mai mari, datorită celor angajați în domeniul agricol.

Consecințele sociale ale afluxului de muncitori agricoli în condițiile creșterii generale a populației țării au fost considerabile și ele nu au fost îndeajuns subliniate pînă în prezent. În genere, majoritatea celor care s-au ocupat de problema agrară s-au limitat doar să menționeze că unii întreprinzători agricoli se foloseau de muncitorii „străini" ca mijloc de constrîngere față de țăranii de pe moșii. D. Hurezeanu, în volumul consacrat marii răscoale a țăranilor din 1907, s-a oprit ceva mai mult asupra acestui aspect, observînd că numărul mare de muncitori aduși în România „nu era necesitat de o lipsă reală a brațelor de muncă în interior. Mai curînd poate fi vorba, în condițiile țării noastre, de o suprapopulație agrară, existentă la începutul secolului al XX-lea". El constata că situația respectivă, aparent paradoxală, reprezintă însă una din contradicțiile regimului agrar. „Existența unei mase enorme de țărani lipsită de posibilitatea de a munci o suprafață de pămînt necesară asigurării traiului și, în același timp, apelul la forța de muncă din afară din partea moșierilor pentru a-și cultiva proprietățile, iată una din contradicțiile în care-și găsește expresie criza de structură a sistemului agrar din România" [14].

Cercetarea documentelor de epocă și mărturiile contemporane evidențiază că cele mai multe din cauzele răscoalelor țărănești, în această perioadă, își au sorgintea în importul masiv de brațe de muncă, iar politica agrară a statului român, cu totul greșită din acest punct de vedere, a generat și agravat o stare de fapt care nu putea duce decît la o dezlănțuire revoluționară ca cea din 1907. Favorizînd migrațiile la lucru, statul român nu a luat nici o măsură eficientă de protecție a lucrătorilor, mai ales agricoli, lăsînd brațele de lucru locale la liberul joc al cererii și ofertei. Această politică agrară nesănătoasă a încurajat rapacitatea marilor cultivatori care au profitat din plin, dezvoltînd producția agricolă de pe propriile lor domenii, în dauna țăranilor deveniți, în noile condiții, adevărați „robi albi" ai pămîntului. Importul masiv de brațe de muncă, în ceea ce privește relațiile agrare, a avut ca urmare : 1) reducerea treptată a rămășițelor feudale din agricultură ; 2) restrîngerea terenurilor date în folosința țăranilor și creșterea, în paralel, a suprafețelor cultivate în regie proprie ; 3) creșterea enormă a prețului pămîntului și a arenzilor ; 4) deprecierea mîinii de lucru și, în consecință, scăderea prețului de muncă, în ciuda ridicării costului vieții.

[13] „Buletinul statistic al României", 1909, nr. 4, p. 160.

[14] *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, București, 1967, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

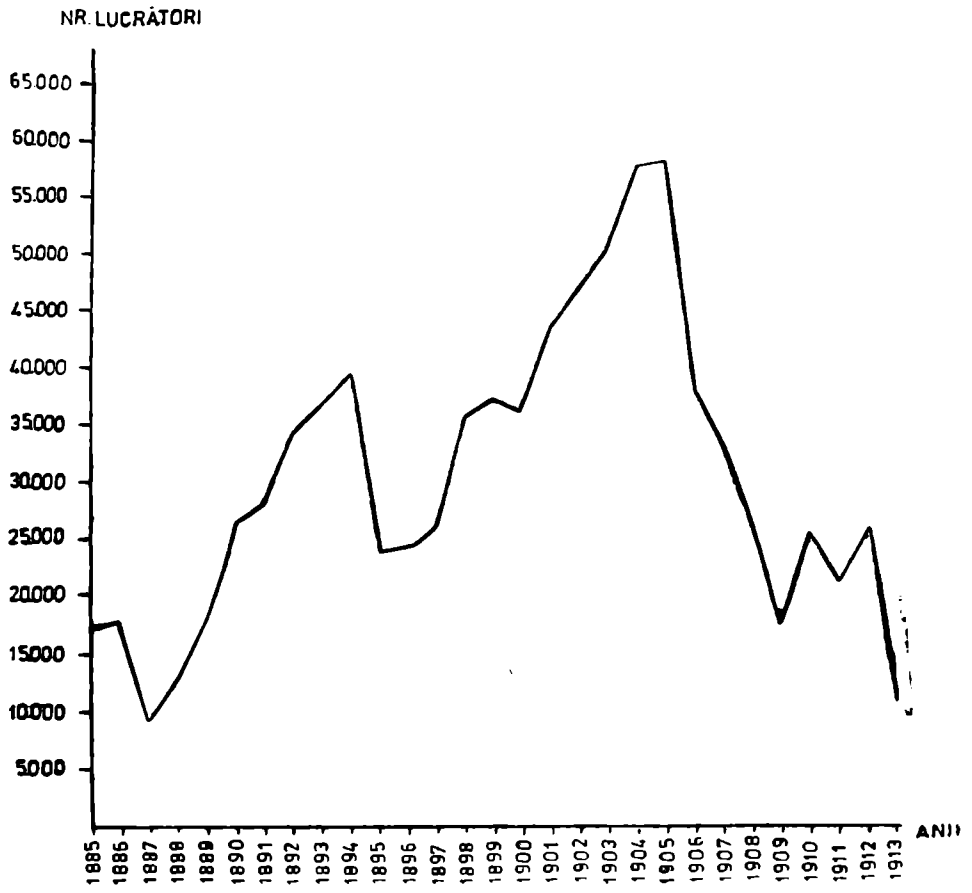

Numărul lucrătorilor intrați în țară cu avizul Ministerului de Interne între anii 1885 și 1913.

Desigur, prezența pe moșii a zeci de mii de muncitori agricoli de peste hotare, alături de numeroși sezonieri autohtoni veniți din localități îndepărtate, ridică probleme noi privind stadiul de dezvoltare a agriculturii românești. În mod cert, întinderile cultivate atinseseră proporții importante. În același timp, investițiile în mînă de lucru și mașini agricole au crescut. Munca salariată era mult mai răspîndită decît s-a presupus pînă în prezent, iar moșiile erau mult mai bine dotate în utilaje de muncă. În genere, ne-am obișnuit să judecăm stadiul de dezvoltare a agriculturii după situația țăranilor de pe moșiile respective. Dacă situația acestora era mizeră și învoielile lor pentru pămînt se reduceau la dijma la tarla, s-a concluzionat că agricultura era înapoiată, că relațiile agrare erau dominate de raporturile feudale sau semifeudale. Or, de la sfîrșitul secolului XIX, stadiul de dezvoltare capitalistă a agriculturii, avînd în vedere munca salariată folosită, era mult mai avansat. La zecile de mii de muncitori veniți de peste hotare trebuie să adăugăm alte zeci de mii de țărani care se deplasau în timul sezonului agricol la munci plătite, deseori la mari distanțe de reședința lor, fenomen asupra căruia, pînă în prezent, nu s-au întreprins studii aprofundate.

Dispunînd de mînă de lucru numeroasă și ieftină și de mijloace tehnice adecvate, marii cultivatori preferau să lucreze în regie proprie terenurile decît să le dea cu dijmă

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

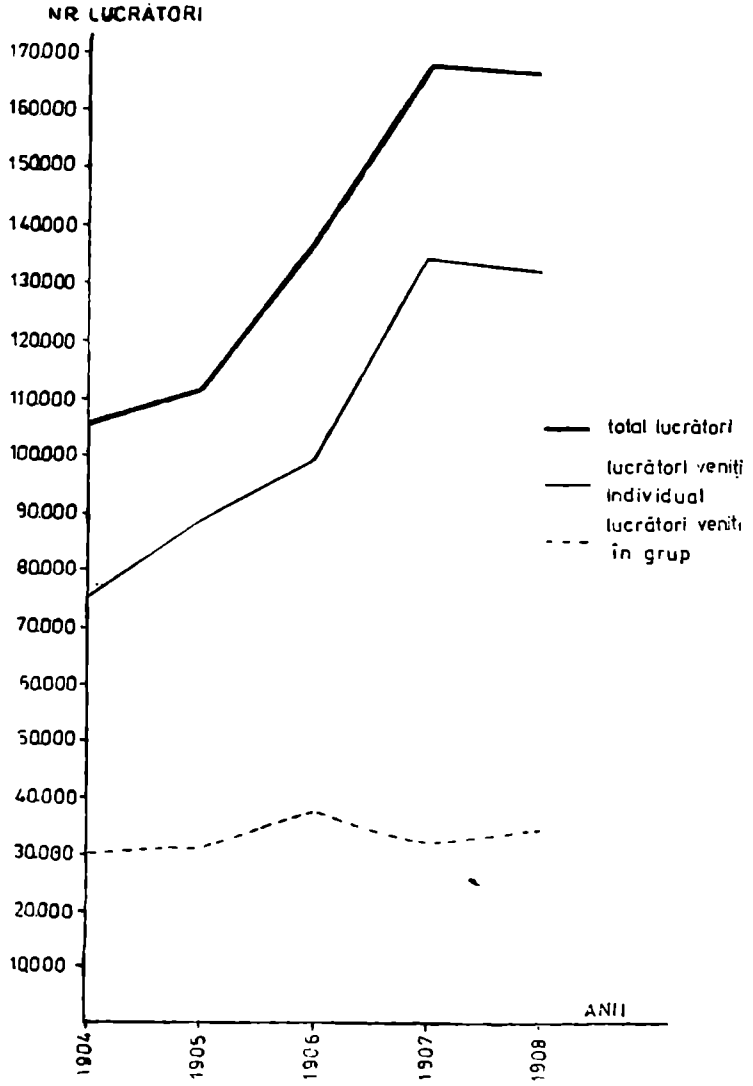

Numărul lucrătorilor veniți în țară între 1904 și 1908, după „Buletinul statistic al României", 1909, nr. 4, p. 160.

țăranilor localnici. Ca urmare, se subarenda din ce în ce mai puțin pămînt țăranilor de pe moșie. Firește, în noile condiții, prețul pămîntului și al arenzii a crescut vertiginos. În primii ani ai secolului nostru apărea evident că, spre deosebire de trecut, proprietarii și arendașii cultivau pe seama lor terenuri mult mai întinse. Cu prilejul anchetei din 1905 s-a constatat în numeroase județe ale țării, și chiar în cele mai puțin dens populate, că proprietarii și arendașii cultivau toată moșia pe seama lor, locuitorii fiind lipsiți de orice posibilitate de a găsi pămînt de arătură (de exemplu, în Teleorman, Ialomița, Vlașca, Romanați, Vîlcea, Rîmnicu Sărat, Brăila, Ilfov, Olt, Botoșani). În județul Vlașca, de pildă, la 1 000 de pogoane, pe care le ținea în arendă de la stat un arendaș grec, nu se

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

aflau „decît 20 de învoiți : aproape 800 de pogoane le muncește arendașul pe seama lui" [15]. În județul Ilfov, în urmă cu 30 de ani „proprietarii nu semănau ei întreaga moșie, ci numai două sau trei ha, pentru ei, restul îl arau și semănau locuitorii. Azi, moșiile sînt semănate toate de proprietari, lăsînd prea puțin pămînt pentru locuitori, iar la alții deloc" [16]. În județul Tutova, falcea de loc care în 1864 se arenda cu 20 lei, ajunsese în 1905 la 60 și 70 de lei [17]. Lozinca țăranilor răsculați „Noi vrem pămînt" era firească în condițiile în care, paralel cu înmulțirea populației rurale și pulverizarea proprietății țărănești, marii cultivatori, mai ales arendași, restrîngeau din ce în ce mai mult suprafețele ce le subarendau sătenilor.

Importul de brațe de muncă a dat ultimele lovituri rămășițelor feudale din agricultură, contribuind la reducerea pămîntului ce se dădea țăranilor în dijmă, și la creșterea prețului arenzilor. În același timp, a determinat și scăderea prețului zilei de muncă. Economistul G. D. Creangă observa că între 1883 și 1906 prețurile agricole s-au redus aproape la toate muncile și în toate județele cu aproximativ 20%. [18] În această privință, documentele sînt numeroase și cît se poate de concludente. La sfîrșitul lunii martie 1907, proprietarul unei moșii din județul Vaslui propunea ca remediu pentru îmbunătățirea situației țăranului „să i se plătească bine munca". „Considerînd că la noi în țară, în un period de 10 ani încoace, valoarea arenzilor moșiilor s-au urcat în mod fabulos, de trei ori chiar pe alocuri, că această urcare nu a fost în concordanță și cu urcarea prețului muncii, și pot zice chiar în detrimentul muncii, o urcare era naturală și logică a pămîntului și a muncii, aci stă tot răul căci prețul muncii agricole mai ales secera și prașila nu diferă mult de cele ce se plăteau acum cu 20 de ani în urmă" [19]. În acest interval, în timp ce costul articolelor de primă necesitate s-a ridicat considerabil [20] ca și prețul arenzilor, cel al muncii s-a menținut, iar în unele locuri a scăzut sub cel existent cu cîteva decenii înainte. În iunie 1907, într-un raport de constatare adresat procurorului general, judecătorul de instrucție Vespasian Erbiceanu observa că lucrătorul agricol în Franța cîștiga minimum 3 lei, 50 bani pe zi pentru o muncă de maximum 10—12 ore, iar la noi pentru 16 ore de muncă, muncitorul realiza maximum 30 de bani [21]. La o astfel de situație nu s-a putut ajunge decît în condițiile în care oferta de mînă de lucru era foarte ridicată. Numeroase documente ilustrează cît se poate de limpede rolul pe care l-a avut în această privință importul de brațe de muncă.

În preajma răscoalei din 1907, tot mai frecvente erau cazurile cînd marii proprietari sau arendași refuzau să facă învoieli de muncă cu țăranii localnici, preferînd să-și lucreze terenurile cu oameni aduși din alte părți. În 1904, de exemplu, un țăran din satul Zvorîște (Dorohoi) s-a angajat la arendașul unei moșii învecinate să secere grîul de pe 120 prăjini, primind înainte 30 de lei. Prezentîndu-se la lucru, arendașul i-a cerut să facă altă muncă decît cea pentru care se învoise. La protestele lui, arendașul l-a alungat, declarînd că preferă lucrătorii din Bucovina, pe care „nu-i vede în altă vară", în timp ce pe țăranii din sat îi găsește „cînd vroiește", ceea ce nu l-a împiedicat ca, în toamnă, să impute țăranului 60 de lei pentru cei 30 pe care îi datora [22]. La începutul secolului, pe moșiile din nordul Moldovei se refuza în mod curent angajarea localnicilor, aducîndu-se *lucrători de peste hotare*. În anii 1900—1907, pe moșiile arendate de frații Fischer s-au adus mii de astfel de lucrători : în 1904, Colman Fischer a angajat 800 de muncitori de peste granță pe moșia Ripiceni ; Abraham Fischer, 300 pe moșia Flămînzi ; Froim Fischer, alte cîteva sute pe moșia Zvorîște etc. [23]. Or, moșiile respective erau printre cele mai bine populate din țară. În 1909, de pildă, în comuna Zvorîște existau 1 500 capi de familie, iar în comunele învecinate 9 800, cu care arendașii nu voiau să încheie învoieli

[15] G. D. Scraba, *op. cit.*, p. 78.
[16] *Ibidem*, p. 79.
[17] *Ibidem*.
[18] G. D. Creangă, *Grundbesitzverteilung und Bauerenfrage in Rumänien*, Leipzig, 1909, p. 25.
[19] *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907*, II, București, 1983, p. 573.
[20] Între 1895 și 1899 prețul produselor alimentare a crescut cu peste 25%, în timp ce salariile s-au menținut aproape la același nivel *(Din istoricul formării și dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, sub redacția lui N. N. Constantinescu, București, 1959, p. 404—406).
[21] *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907*, II, p. 350.
[22] Arh. St. Botoșani, Prefectura Dorohoi, dos. 215/1904, f. 129.
[23] Idem, dos. 173/1904, f. 6 ; dos. 174/1904, passim ; dos. 18/1906, f. 7, 8, 10.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

pentru pămînt, preferînd muncitorii de peste graniță [24]. Locuitorii de pe moșia Vlădeni și Storești (Botoșani), se plîngeau în februarie 1907, că arendașii (Mochi Fischer și Avram Zaharia) „nu le face angajamente la munci agricole, nu vrea să le dea pămînt, nici imaș pentru vitele lor, lucrează moșia cu străini, ei sînt obligați să caute pămînt de hrană la Onești, județul Iași, la o depărtare de 52 km de la vetrele lor" [25]. Or, trustul fraților Fischer ținea în arendă 237 863 ha pămînt, în zece județe ale țării și aproape toată această întindere o exploata în regie cu muncitori aduși, mai ales, din alte părți, fără să dea pămînt de hrană țăranilor localnici. La începutul lunii martie 1907, 245 locuitori din comuna Todireni (Botoșani) se rugau de prefect „cu lacrimi în ochi să nu dați voie d-lui arendaș Marcu Juster să aducă oameni străini pe moșie pînă mai întîi nu ne va angaja pe noi... motivul pe care el nu voiește să ne angajeze e că noi cerem pe lîngă angajament și deosebit să ne dea și pămînt în bani, căci cu munca nu putem cuprinde pămînt cît ne trebuie de hrană" [26]. Situația se prezenta astfel nu numai în nordul Moldovei, ci în aproape toate județele țării. În comuna Bragadirul-Bulgar, (lîngă București, unde exista la începutul secolului nostru, pe lîngă mai multe grădinării lucrate de bulgari, o fabrică de conserve și una de spirt, se foloseau numai lucrători aduși din sudul Dunării și din Transilvania. Un martor ocular comenta: „Cîți țărani nu ar vrea să muncească la fabrică. Dar proprietarul are rar nevoie de brațele lor, pentru că-și are oamenii săi. La moșie, tot asemenea" [27]; un altul arăta că „a văzut sate întregi din județul Prahova în care locuitorii n-au obținut pentru cultura lor nici un metru pătrat de pămînt", proprietarii și arendașii evitînd să „trateze cu țăranii lor proprii" și aducînd muncitori agricoli de peste hotare [28]. În 1908, directorul prefecturii Ialomița consemna cazul unor arendași din județ care au refuzat să dea țăranilor pămînt, declarînd că au moșiile arate și semănate în întregime. Însă în momentul în care administrația le-a respins cererile pentru aducerea de lucrători de peste hotare au găsit să dea cîteva sute și chiar mii de pogoane sătenilor [29]. Firește, arendașii de origine străină erau mai lipsiți de scrupule decît proprietarii și arendașii localnici. La chestionarele trimise primarilor și directorilor școlilor rurale din mai multe județe cu ocazia anchetei sociale din 1905, răspunsurile au fost concludente și din acest punct de vedere. De exemplu, în județul Fălciu se arăta că țăranii erau în trecut mai bine plătiți pentru muncă. „Căderea prețurilor muncei vine din cauza lipsei de pămînt și invaziunea muncitorilor străini" [30]. În județul Botoșani se constata că munca era mai prost plătită decît cu 10—20 de ani în urmă din cauza sporirii brațelor și a numărului mare de lucrători veniți de peste graniță, iar în județul Dorohoi se observa că țăranul „e forate muncitor, însă n-are ce lucra, căci îi lipsește pămîntul; mai ales vara, proprietarul aduce sute de lucrători străini". Opinia celor ce au completat chestionarul în acest județ era că, „dacă nu s-ar da voie ca lucrătorii străini să vie la lucru, atunci sigur că soarta lui (a țăranului) ar fi mult mai îndulcită, fiindcă proprietarul, vrînd-nevrînd, ar trebui să-i plătească ca și celui străin" [31]. Ancheta privind învoielile de muncă ale țăranilor cu proprietarii și arendașii a uimit, chiar și pe contemporanii avizați, de arbitrajul și nedreptatea care domneau în raporturile agrare în condițiile cînd brațele de muncă ale sătenilor nu aveau căutare.

Încă de la sfîrșitul secolului XIX, numeroși oameni politici și economiști încep să sesizeze efectele nefaste ale concurenței muncitorilor de peste hotare în împrejurările în care prețurile muncii erau lăsate la liberul joc al cererii și ofertei. Prin 1890, marele proprietar și lider al Partidului Conservator, Nicu Filipescu, observa că lucrătorii de peste hotare făceau „o concurență *teribilă* sătenilor noștri" și, în consecință, „munca națională va suferi cu atît mai mult cu cît proprietarii și arendașii au cele mai mari înlesniri în facerea și executarea învoielilelor lor cu lucrătorii străini" [32]. În ziare și reviste se publicau tot mai des articole în care se pleda pentru protecția lucrătorilor

---

[24] Idem, dos. 114/1909. În județul Botoșani numărul țăranilor total lipsiți de pămînt se ridica în 1906 la 8 481 capi de familie (circa 40 000 de suflete) (G. D. Scraba, *Condițiunile de trai ale săteanului român*, București, 1906, p. 6—7).

[25] *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907*, II, p. 72—73.

[26] *Idem*, I, 1977, p. 373.

[27] A. V. Gîdei, *Monografia comunei Bragadiru-Bulgar*, București, 1904, p. 70, 104—105.

[28] N. Basilesco, *La réforme agraire en Roumanie*, Paris, 1919, p. 64.

[29] M. Negreanu, *op. cit.*, p. 26.

[30] G. D. Scraba, *Starea socială a săteanului*, p. 191.

[31] *Ibidem*, p. 190—191.

[32] N. Filipescu, *Cestiuni țărănești*, București, 1891, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de „invazia de muncitori străini care fac o concurență zdrobitoare muncitorilor noștri agricoli, mărind astfel mizeria țăranului român" [33].

În preajma răscoalei, tot mai numeroase sînt mărturiile privind agravarea situației sătenilor, ca urmare a migrațiilor sezonale de peste hotare. În iunie 1906, în ziarul liberal „Voința națională", se arăta că în loc să se angajeze locuitorii de la munte să lucreze la șes, cultivatorii aduceau lucrători străini „pentru a muia cerbicea localnicilor și a-i sili să primească pe alți ani prețuri cît mai joase pentru muncă și a plăti cît mai urcate pentru pămînt" [34]. În iulie, „Gazeta țăranilor" din Mușețești (Argeș) pleda pentru protejarea muncitorilor „indigeni", contra concurenței celor străini, subliniindu-se faptul că țăranul român „nu e prin nimic și de nimeni protejat" [35]. În mai același an, N. Iorga, în „Neamul românesc", menționa „concurența străsnică" pe care supușii Serbiei și Bulgariei o făceau „muncitorilor noștri la lucrul cîmpului" [36].

În lucrările publicate în ajunul răscoalei, V. M. Kogălniceanu, G. D. Creangă, Spiru Haret ș.a. au atras atenția conducerii asupra nemulțumirilor create la sate de angajarea cu preferință de către marii cultivatori a lucrătorilor de peste hotare. Astfel, economistul G. D. Creangă observa că țăranul își vindea munca din iarnă, încheind învoieli dezavantajoase, forțat să primească orice condiții; „cel puternic în fața celui slab, proprietarul care la fiecare moment se poate dispensa de munca țăranilor prin aducerea în țară de lucrători agricoli străini, și țăranul care n-are nici un mijloc de scăpare" [37]. Deosebit de ilustrative în această direcție sînt și observațiile făcute de Spiru Haret în broșura *Chestia țărănească*, publicată în 1905. Om de știință și de largă cultură, fost ministru al educației și învățămîntului, Spiru Haret arăta că, pentru îndreptarea situației țărănimii, „mai este un lucru pe care guvernul poate să-l facă și care poate fi un frîu puternic pentru exploatarea sătenilor; este de a nu mai permite angajarea de lucrători agricoli străini, sau cel puțin de a nu permite decît acolo unde ea nu poate aduce prejudiciu sătenilor noștri". El relata că, în „multe părți, dar mai ales în Moldova, proprietarii, mai cu seamă arendașii evrei, refuză de a angaja pe sătenii de pe moșiile lor sau de pe moșiile vecine și preferă să aducă lucrători de peste granită cu prețuri mai mici și care, uneori, nici nu le plătesc, Guvernul permite lucrul acesta, ajută chiar el a se crea în țară o concurență indigenilor din partea străinilor și, chiar pe unde sătenii noștri ar putea lupta contra exploatării, guvernul se unește cu exploatatorii ca să le facă lupta imposibilă. Am cunoștință de localități din Moldova, unde țăranii noștri au fost lăsați să moară literalmente de foame, pe cînd moșia pe care trăiau se lucra cu oameni aduși din Bucovina cu cîțiva bani pe zi mai ieftin". [38]

În anii imediat premergători răscoalei (1904, 1905, 1906) au venit cei mai numeroși lucrători de peste hotare din istoria României. Pentru asigurarea succesului expoziției naționale din 1906, guvernul a dispus ca între 1 mai și 1 noiembrie să fie îndepărtate formalitățile cerute la intrarea în țară a călătorilor străini, inclusiv perceperea taxei de viză a pașapoartelor [39]. În consecință, numărul celor veniți pentru muncă, mai ales individual, a crescut la proporții neobișnuite, după unele date la peste 200 000. Deși guvernele sîrb și bulgar au luat, în luna mai 1906, unele măsuri restrictive, ele nu au contribuit la reducerea numărului total a lucrătorilor veniți în țară după această dată [40]. Ca urmare, prețurile care s-au plătit pentru muncile agricole în vara și toamna anului 1906 au fost extrem de reduse, caracterizate în unele documente oficiale drept „ridicole" [41], ceea ce a ridicat starea de tensiune la sate. Încă din cursul anului 1906 au fost semnalate mișcări țărănești [42]; rapoartele prefecților către Ministerul de Interne erau de-a dreptul alarmante, însă guvernul conservator

---

[33] „Amicul agricultorului", București, an. XII, nr. 11, iunie 1901, p. 4.

[34] „Voința națională", an. XXIII, București, nr. 6 324 (ed. IV), 7/20 iunie 1906, p. 2.

[35] V. *Muncitorii agricoli*, în „Gazeta țăranilor", Mușețești, an. XIV, nr. 23, 4 iunie 1906, p. 1—2.

[36] „Neamul românesc", București, an. I, nr. 5, 25 mai 1906, p. 89.

[37] G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, p. LI, LIV.

[38] Sp. Haret, *Chestia țărănească*, București, 1905, p. 53—54.

[39] Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 111/1906, f. 96; Arh. St. Ploiești, Primăria Sîngeru (Prahova), dos. 16/1906, f. 6.

[40] „Voința națională" din 7/20 iunie 1906, p. 2; vezi și „Neamul românesc", 25 mai 1906, p. 89.

[41] Arh. St. Botoșani, Prefectura Botoșani, dos. 139/1907, f. 23.

[42] D. Hurezeanu, *Frămîntări țărănești pe moșia Flăminzi (Botoșani) pînă la 1907*, în *SAI*, III, 1961, p. 308.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

le-a trecut cu vederea [43]. Deși recolta anului 1906 a fost dintre cele mai bogate, țăranii au intrat în iarnă lipsiți, în cea mai mare parte, de mijloace de hrană. În aceste condiții, ei au încercat, firește, să-și asigure cît mai din timp pămînt de hrană și locuri de muncă în anul următor. Or, proprietarii și arendașii nu aveau nici un interes să grăbească încheierea unor învoieli cu țăranii moșiilor, fiind încredințați că, sub presiunea lucrătorilor pe care îi aveau sau se aflau în curs de angajare de peste hotare, contractele vor fi făcute cît mai profitabil pentru ei. Este grăitor faptul că, în mai toate satele, țăranii s-au răsculat numai atunci cînd arendașii și proprietarii au refuzat să încheie învoielile agricole, sau au căutat, sub diferite pretexte, să întîrzie întocmirea lor. În situația de atunci, marii cultivatori nu și-au dat seama că aceasta era ultima picătură într-un pahar prea plin. Scînteia s-a aprins tocmai în Moldova de Nord, pe una din moșiile arendate de frații Fischer : Flămînzi, acolo unde numărul lucrătorilor aduși de peste hotare, mai ales din Bucovina, prin intermediul unor negustori evrei, era cel mai ridicat, iar apogeul l-a atins în județele de cîmpie — Teleorman, Vlașca, Olt, Romanați —, unde numărul lucrătorilor angajați, în special din sudul Dunării, era mai mare.

Răscoala a impresionat prin simultaneitatea izbucnirii, prin caracterul îndîrjit pe care l-a avut în unele regiuni și prin revendicările radicale. În timpul răscoalei, s-au semnalat și încăierări între săteni și străini [44]. În comunele din nordul Moldovei, acțiunile țăranilor s-au îndreptat și împotriva evreilor, arendași, și, mai ales, a negustorilor care procurau mîna de lucru de peste hotare ; cei mai mulți dintre aceștia au fost nevoiți să părăsească satele [45]. Țăranii dinIșalnița (Dolj) au impus proprietarei să rezilieze contractele de arendare ale grădinarilor bulgari [46]. Răsculații din comuna Rădeni (Botoșani), au cerut, în februarie 1907 prefectului județului : 1) să nu mai fie admiși străini „de sînge și neam", în administrația moșiilor, în cumpărarea parchetelor de păduri mari și în arendarea moșiilor ; 2) să li se dea pămînt și imaș la prețuri convenabile ; 3) „a opri cu desăvîrșire aducerea muncitorilor străini de peste graniță, căci noi sîntem brațe îndeajuns pentru lucrarea pămîntului de pe moșiile arendașilor, căci străinii ne concurează cu prețul și numărul lor și din care cauză am suferit și suferim și astăzi atîtea neajunsuri" [47]. Locuitorii răsculați din comuna Deleni au cerut primăriei orașului Hîrlău, la 28 februarie 1907 (stil nou), „ca toți străinii să fie expulzați din comună și arendașii să le deie pămînt cu 25 lei falcea de arătură și 12 lei falcea de imaș" [48]. Țăranii din Comănești și de pe valea Trotușului, au izgonit în 15 martie 1907, pe străinii de la întreprinderile industriale din regiune [49].

În cursul răscoalei, nu sînt semnalate alte acțiuni mai importante împotriva muncitorilor veniți de peste hotare. Răscoala nu era îndreptată împotriva lor. Țăranii se arătau conștienți de faptul că vinovații nu erau acești lucrători veniți să-și cîștige o pîine prin muncă, ci proprietarii și arendașii care se foloseau de ei pentru a le impune prețuri de muncă scăzute și învoieli grele pentru pămînt. De altfel, în perioada cînd a izbucnit și s-a desfășurat răscoala (sfîrșitul lunii februarie și începutul lui martie), nu începuse nici sezonul agricol, nici venirea lucrătorilor de peste frontieră.

Oricum, muncitorii de peste hotare nu se puteau decît solidariza cu țăranii răsculați, pentru obținerea unor condiții mai bune de plată. Se știe că mulți țărani, bucovineni și transilvăneni, intenționau să treacă granița să-i ajute pe răsculați ; la cererea celui român, guvernul austriac a interzis după izbucnirea răscoalei intrarea în România a muncitorilor agricoli sezonieri [50]. În timpul răscoalei au circulat zvonuri, neconfirmate, potrivit cărora

---

[43] Multe din plicurile trimise de prefecți Ministerului de Interne nu au fost nici măcar desfăcute (*Noi documente privind răscoala țăranilor din anul 1907*, în *RA*, an. X, nr. 1, 1967, p. 251).

[44] C. Filipescu, *Cronica agricolă, economică și comercială*, în „Economia națională", București, an. XXXII, martie 1908, nr. 3, p. 215.

[45] Arh. St. Botoșani, Prefectura Dorohoi, dos. 267/1907, f. 32 ; vezi și dos. 260/1907, passim.

[46] V. Petrescu-Craiova, *Viața economică a satuluiIșalnița — Dolj. După înlăturarea bulgarilor de la cultivarea terenurilor de grădinărie*, în „Sociologia românească", București, 1937, an. II, nr. 9—10, p. 472.

[47] *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907*, I, p. 371.

[48] *Ibidem*, II, p. 79.

[49] *Ibidem*, p. 520.

[50] Octav Monoranu, Ioan Cocuz, *Momente ale răscoalei din 1907 în județul Suceava. Ecouri în Bucovina*, în „*Suceava*. Anuarul Muzeului Județean", 1977, p. 61—62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

la răscoala din județele din sud (Teleorman, Vlașca), ar fi participat și elemente din Bulgaria [51].

Printre primele măsuri luate atît de administrațiile locale, cît și de unii proprietari după înăbușirea răscoalei au fost cele privind muncitorii aduși de peste hotare. Astfel, în aprilie 1907 proprietarul moșiei Crăciunești de Jos (Olt) se obliga, în scris, la prefectură că, „în cazul cînd vreun locuitor muncitor de pămînt din comuna mea va veni la mine să-mi ceară a-l angaja, mă oblig a-l angaja în condițiunile și cu plata ce o dau și la cei 20 de lucrători sîrbi" ce-i avea pe moșie [52]. Înainte de aplicarea noilor legiuiri agrare, unii prefecți cereau organelor din subordine să „pună în vedere proprietarilor și arendașilor că nu se aprobă introducerea lucrătorilor străini pînă ce nu vor fi învoiți locuitorii de pe moșiile respective" [53].

Legiuirile agrare aplicate după reprimarea marii răscoale au avut în vedere cu prioritate învoielile agricole, prețul muncilor agricole, a arenzilor și problema muncitorilor de peste hotare. Prin legea învoielilor agricole din 1908 s-a dispus fixarea, de către comisii regionale a unui minimum al prețurilor agricole și un maximum al arenzilor. În felul acesta, li se interzicea cultivatorilor să reducă, prin diferite mijloace, salariul muncitorilor sub o anumită limită, iar prețul care se putea cere pentru pămîntul dat țăranului nu putea depăși o limită maximă. În ceea ce privește lucrătorii de peste hotare, art. 37 din legea învoielilor agricole prevedea ca introducerea în țară să nu le fie admisă de Ministerul de Interne decît pe baza avizului Consiliului Superior al Agriculturii, care își da acordul la cererile de muncitori de peste hotare numai în urma unei anchete administrative riguroase făcute în localitatea unde se afla moșia la care trebuiau să se aducă muncitorii. După dispozițiile Legii învoielilor agricole și a ordinelor circulare ulterioare, ancheta trebuia să răspundă la următoarele întrebări puse solicitanților :

1) Ce culturi au făcut în ultimii doi ani și ce întindere are fiecare cultură ;

2) care era suprafața semănăturilor de toamnă și a culturilor pe care intenționau să le facă în primăvară ;

3) numărul capilor de familie din satele de pe moșie și din satele învecinate ;

4) ce învoieli pentru arendare de pămînt în bani, dijmă și pentru pășunat au avut cu locuitorii de pe moșie în ultimii doi ani, indicîndu-se întinderea lor ;

5) ce învoieli pentru munci agricole au avut cu aceiași locuitori în ultimii doi ani ;

6) ce învoieli pentru arendare de pămînt au avut în ultimii doi ani cu locuitorii din alte sate, din județ sau alte județe ;

7) cîți muncitori străini au fost autorizați să introducă în anul precedent, cîți au fost introduși în realitate și la ce munci au fost întrebuințați ;

8) ce învoieli agricole pentru arendare de pămînt în bani, dijmă, pentru pășunat și pentru muncă au încheiat pentru anul agricol curent cu locuitorii de pe moșie.

Procesul-verbal întocmit de către primar, cuprinzînd răspunsurile cerute, era prezentat inspectoratului agricol respectiv, care îl înainta Consiliului Superior al Agriculturii după „o prealabilă cercetare în localitate, fiind responsabil de exactitatea constatărilor ce va face" [54]. Procesul-verbal trebuia să evidențieze limpede că țăranii din localitate, ca și cei din vecinătate, au asigurat dreptul la muncă pe moșia pentru care se solicitau muncitorii de peste hotare. Exactitatea datelor anchetei era mai imparțial verificată de inspectoratele agricole, decît de organele administrative ale prefecturilor.

De asemenea, prin lege s-a dispus publicarea în mod regulat a numărului de brațe de muncă disponibile în toate județele țării și crearea unor birouri speciale de plasare, la care să se adreseze cultivatorii interesați, eliminîndu-se, astfel, negustorii intermediari neautorizați de stat, care făceau o intensă speculă cu mîna de lucru din țară și, mai ales, de peste hotare.

Legiuirile agrare de după 1907 nu au fost simple paleative, așa cum s-a afirmat curent în istoriografia românească ; ele au răspuns cauzelor imediate și directe care au dus la dezlănțuirea marii răscoale.

---

[51] „Neamul românesc", an. I, nr. 91, 18 martie 1907, p. 604—606 ; vezi și M. Ionescu și C. Pătrașcu, *Cu privire la poziția unor puteri europene față de răscoala din 1907*, în „Studii", an. X, nr. 1, 1957, p. 21—22.

[52] Arh. St. Slatina, Prefectura Olt, dos. 16/1907, f. 179.

[53] *Documente privind problema țărănească din Oltenia în primele două decenii ale veacului al XX-lea*, I, *(1900—1910)*. Craiova, 1967, nr. 244, p. 309.

[54] Arh. St. Galați, Primăria Băneasa (jud. Covurlui), dos. 240/1908, f. 10 ; Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 118/1911, f. 24 etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Legea învoielilor agricole din 1908 nu a interzis intrarea muncitorilor la lucru în România, dar a limitat numărul și, mai ales, posibila lor concurență. Aplicarea ei a reliefat și mai limpede că foarte mulți dintre marii cultivatori care cereau autorizație pentru introducerea în țară de lucrători puteau găsi suficiente brațe de muncă în satele de pe moșiile respective sau din apropiere. Inspectoratul agricol al județului Muscel, de pildă, observa, în această privință, că cererile proprietarilor și arendașilor nu erau îndreptățite, regiunea fiind foarte bine populată ; „Chiar în ce privesc muncitorii grădinari și introducerea acestora este nejustificată, deoarece în acest județ grădinăria s-a îmbrățișat și de mulți români și se găsesc destui muncitori apți pentru grădinărie" [55]. Aceeași situație s-a constatat în mai toate județele. În toamna anului 1908, Ministerul de Interne scria prefecților că datorită aducerii cu prea mare ușurință a muncitorilor de peste hotare la exploatările forestiere, localnicii, îndeosebi acei din regiunea de munte, „au fost totdeauna lăsați la o parte" [56].

Firește, unii cultivatori au continuat și după 1908 să facă abuzuri, eludînd legea învoielilor agricole. În 1911, de exemplu, un arendaș din județul Iași a făcut angajamente cu toți locuitorii din comuna sa, după care a cerut, și a obținut permisiunea de a aduce muncitori străini. La lucrările agricole el i-a folosit exclusiv pe cei din urmă. La sfîrșitul anului însă, i-a trecut pe localnici datori pentru anul următor, solicitînd în același timp și alți lucrători de peste hotare, deși în comună și în satele din jur existau suficiente brațe de muncă [57]. Un alt arendaș, din județul Ilfov, a adus 70 de bulgari la secerat grîu, refuzînd să angajeze localnici [58]. Prin „Buletinul Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole", marii cultivatori incriminau Consiliul Superior al Agriculturii pentru faptul că nu acorda aviz de intrare lucrătorilor solicitați și pentru acuzația „că cerem și voim să aducem muncitori străini numai pentru a ne servi de ei ca mijloc de constrîngere față de țăranii de pe moșie sau din împrejurimi" [59]. Cu voia sau fără voia întreprinzătorilor agricoli, numărul lucrătorilor veniți în țară nu va mai atinge însă nivelul dinainte de 1907. Aceasta s-a datorat atît grijei manifestată de guvern cît și altor împrejurări. Datele statistice publicate arată că din numărul lucrătorilor solicitați de proprietari și de arendași între 1909 și 1913, ministerul a aprobat 71%, iar dintre aceștia nu au intrat decît 56%.

Numărul muncitorilor agricoli de peste hotare [60]

Anii	Ceruți	Aprobați	Introduși
1909	43 952	26 250	17 505
1910	53 703	36 261	25 530
1911	52 691	38 342	21 338
1912	65 163	51 683	26 170
1913	34 631	27 373	10 382
TOTAL =	250 140	179 909	100 925

La această situație au contribuit, firește, și acțiunile mai directe ale organelor administrative de protejare a sătenilor, organizarea birourilor de plasare a forței de lucru interne, publicarea periodică a numărului de brațe de muncă disponibile în țară, fixarea prețurilor minimale la muncile agricole — întreprinzătorii agricoli fiind obligați, în cazul muncitorilor străini, ca la salariul prevăzut să adauge și cheltuielile de transport, plata interme-

[55] Arh. St. București, Consiliul Superior al Agriculturii, dos. 208/1908, f. 2.
[56] Arh. St. Craiova, Prefectura Dolj, dos. 136/1908, f. 259.
[57] C. Oprișanu, *Chestiunea muncitorilor străini în România*, în „Viața agricolă", București, an. I, nr. 7—8, iulie—august, 1910, p. 682.
[58] Arh. St. București, Consiliul Superior al Agriculturii, dos. 178/1908, f. 11.
[59] „Buletinul Uniunii Centrale a Sindicatelor Agricole", București, an. II, nr. 38. 14 aprilie 1913, p. 213—214.
[60] „Anuarul statistic al României", 1915—1916, p. 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

diarilor și diferite taxe și contribuții în țară. În sfîrșit, un anumit rol l-au avut și împrejurările politice determinate de războaiele balcanice și izbucnirea primei conflagrații mondiale. Ca o dovadă concludentă menționăm că în 1913, numărul muncitorilor agricoli aduși de peste hotare reprezenta mai puțin de o cincime din numărul celor veniți în 1905.

Legislația agrară de după 1907 a contribuit la pregătirea terenului în vederea rezolvării mai radicale a problemei agrare în România. Pentru o astfel de rezolvare, care să pună capăt abuzurilor și speculei cu mîna de lucru, se impunea nu numai desființarea marilor latifundii și împroprietărirea țăranilor, ci și unirea cu țara a teritoriilor românești aflate sub stăpînire străină, care, datorită condițiilor geopolitice, dădeau cel mai important contingent de lucrători. Întregirea pieței naționale pentru mîna de lucru devenise, în noile împrejurări, o necesitate vitală pentru economia și societatea românească. După Marea Unire din 1918 și împroprietărirea țăranilor din 1921, importul de brațe de muncă în agricultură a încetat, iar mișcări țărănești de proporțiile celor de la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului nostru nu s-au mai produs..

LES MIGRATIONS AU TRAVAIL EN ROUMANIE ET LA GRANDE RÉVOLTE DES PAYSANS DE 1907

RÉSUMÉ

Le grand nombre d'étrangers venus en Roumanie pour les travaux agricoles pendant la dernière décennie du XIX-e siècle et les premières années du XX-e siècle a contribué, en grande mesure, à aggraver la situation des paysans roumains et à augmenter la tension dans le monde rural. Appuyé sur de nombreux documents et témoignages contemporains, l'auteur conclut que les causes des revoltes paysannes peuvent être retrouvées dans l'importation massive de force de travail ; la politique agraire de l'Etat roumain, fondamentalement erronée de ce point de vue, a généré une situation qui, de gré ou de force, devait mener à une révolte de grandes proportions. En facilitant les migrations au travail, le gouvernement n'a pris aucune mesure pour protéger les travailleurs agricoles roumains : le libre jeu de la demande et de l'offre a encouragé la rapacité des grands cultivateurs.

Les principales conséquences de cette situation : 1) les grands propriétaires ont limité les terrains attribués aux paysans et ont fait étendre les terrains cultivés en regie propre ; 2) l'énorme hausse du prix des terres et des affermages ; 3) la dépréciation de la force de travail et, par conséquent, la baisse du prix du travail.

Les lois agraires, votées après la répression de la grande révolte de 1907, ont visé spécialement le problème des contracts agricoles, les prix des travaux et des affermages, ainsi que le problème des travailleurs étrangers. Après l'application de ces lois, le nombre des travailleurs agricoles venus de l'étranger a graduellement diminué. La Grande Union de 1918 et la réforme agraire de 1921 ont finalement mis fin à l'importation de force de travail pour l'agriculture, ainsi qu'aux révoltes paysannes de grandes proportions.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

I. G. DUCA ŞI UNELE PROBLEME ALE RAPORTURILOR ROMÂNIEI CU MARILE PUTERI

DE

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Personalitate marcantă a vieţii noastre politice din primele trei decenii ale veacului al XX-lea, I. G. Duca a desfăşurat, în decursul misiunilor sale, şi o bogată activitate internaţională, istoria situîndu-l în rîndul marilor diplomaţi ai României moderne.

A făcut parte din generaţia *Marii Uniri* şi a fost unul dintre făuritorii actului de la 1918. S-a afirmat, de către unii contemporani, că, în perioada marilor încercări (1916—1918), I. G. Duca a fost colaboratorul „cel mai intim şi confidenţial" [1] al lui I. I. C. Brătianu şi omul de legătură între cunoscutul om politic român şi reprezentanţii statelor aliate, calitate în care avea, mai tîrziu, să pregătească, împreună cu Thomas Garigue Masaryk, solidaritatea ţărilor succesorale ale Imperiului austro-ungar la încheierea păcii de la Paris [2].

De fapt, iniţierea sa în problemele vieţii internaţionale s-a produs mult mai devreme, în timp ce îşi efectua studiile în drept la Paris. Vreme de 15 ani (1899—1914), I. G. Duca a comentat evenimentele internaţionale pentru „Universul", el introducînd în ziaristica noastră cronica externă [3]. Cel care în anii 1922—1926 a fost conducătorul diplomaţiei Bucureştilor afirma încă din 1913 : „Politica noastră externă, a României, nu poate să mai fie o politică de înfeudare. Ea poate să fie o politică de simple amiciţii, poate să fie o politică de alianţe, chiar de alianţe intime şi credincioase, dar nu o politică de supunere oarbă şi de abdicare a oricărei individualităţi şi a oricărui spirit de iniţiativă, căci o asemenea politică este incompatibilă cu interesele acestui Stat şi cu demnitatea noastră naţională" [4].

Într-adevăr, *Marea Unire* a creat ţării noastre posibilităţi mai largi pentru o politică externă independentă compatibilă cu interesele naţionale. Multe din cele afirmate de Duca în 1913 s-au putut atunci realiza graţie, pe de o parte, afirmării în viaţa internaţională a statelor mici şi mijlocii, constantă a veacului al XX-lea, iar, pe de alta, rolului jucat în anii '30 de cîţiva mari diplomaţi români, între care s-au remarcat I. I. C. Brătianu şi N. Titulescu.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm cîteva din realizările diplomaţiei Bucureştilor din perioada cît I. G. Duca a fost ministrul Afacerilor Străine, cu privire specială asupra raporturilor României cu Marile Puteri, îndeosebi cu Anglia. Acest lucru este cu atît mai necesar cu cît unul din postulatele politicii externe a României, de după 1918, a fost legat de amplificarea, pe diverse planuri, a raporturilor cu Marile Puteri. Cîteva chestiuni cu care s-a confruntat diplomaţia Bucureştilor în primul deceniu interbelic depăşesc cadrul strict cronologic al activităţii lui I. G. Duca. De aceea, socotim necesar ca, în măsura în care ele s-au răsfrînt *esenţial* asupra politicii externe a României, să le amintim în excursul nostru.

Un prim moment asupra căruia vom insista a fost acela legat de perioada Conferinţei Păcii cînd reprezentanţii României au mers pentru a prezenta, spre confirmare şi recunoaştere internaţională, în faţa Marilor Puteri şi a forumului păcii din capitala Franţei, *Hotărîrile plebiscitare de Unire* din 27 martie, 15 noiembrie şi 1 decembrie 1918. Studii recente [5] au relevat că la sfîrşitul primei conflagraţii mondiale raporturile României cu Marile Puteri Aliate au intrat într-o nouă fază a evoluţiei lor. Nu insistăm aici asupra greutăţilor pe care delegaţia României le-a avut de întîmpinat la Paris, ceea ce l-a determinat pe un contemporan

---

[1] Gh. Selten, *Viaţa şi opera lui I. G. Duca. Omul politic ca erou*, Bucureşti, 1935, p. 26.
[2] *Ibidem*, p. 27. [3] *Ibidem*, p. 75. [4] *Ibidem*, p. 22.
[5] V. F. Dobrinescu, *Some Considerations on the Romanian-English Relations (1916—1920)*, în *Anglo-Romanian Relations After 1921*, Iaşi, 1983, p. 133—165 ; idem, *Anglia şi România în timpul Conferinţei de Pace de la Paris (1919—1920)*, în *AMM*, Vaslui, II, 1980, p. 353—374.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

să aprecieze că, pentru noi, a fost un adevărat „calvar al păcii". Subliniem doar că poziția adoptată la Paris de I. I. C. Brătianu și de ceilalți reprezentanți ai României a avut în vedere, în primul rînd, *apărarea intereselor naționale* [6], atitudinea oficialilor de la București relevînd necesitatea statornicirii unor noi raporturi interstatale. Aprecierile lui I. G. Duca asupra forumului păcii din capitala Franței și a atitudinii reprezentanților României reies cu pregnanță și din amintirile sale politice [7]. Deși nu împărtășește total punctul de vedere adoptat de I. I. C. Brătianu, mai ales în ceea ce privește raporturile acestuia cu Take Ionescu [8], Duca, așa cum s-a afirmat recent și în istoriografia noastră, a aprobat, din principiu, comportamentul șefului guvernului de la București. Deși s-ar putea reproșa lui I. G. Duca că apartenența la Partidul Național Liberal a influențat obiectivitatea judecăților sale, consultarea însemnărilor nu îndreptățește o astfel de optică. Cu toate că a apreciat marile calități ale lui Take Ionescu, inteligența și flerul său politic, ambele puse în slujba intereselor naționale [9], nu a putut însă să-i aprobe atitudinea din anii 1919—1920, cînd acesta era dispus la tranzacțiuni politice [10]. După cum s-a demonstrat recent, fără politica de rezistență [11], inițiată de I. I. C. Brătianu și continuată, într-un anume fel, și de ceilalți reprezentanți ai României, *revendicările noastre naționale* ar fi avut de suferit la Conferința de la Paris. *Forumul păcii, este adevărat, a validat principiul naționalităților, bazat pe dreptul popoarelor de a dispune de ele însăle* [12]. Ceea ce trebuie reproșat Marilor Puteri, a fost tendința lor de a folosi Conferința pentru a-și menține și lărgi sferele de influență economice și politice [13].

Dintru început, I. G. Duca a fost convins de atitudinea șefului guvernului de la București. Astfel, înainte de a pleca spre Paris, I. I. C. Brătianu îi mărturisea colaboratorului său: „Să știți că voi lupta la Paris pentru aplicarea integrală a Tratatului. Sînt aproape sigur că Aliații nu-mi vor da tot Banatul. Dar puțin îmi pasă, nu mă duc pentru succese vremelnice, vreau, oricare ar fi hotărîrile de azi, să mențin pentru viitor neștirbită, măcar pe cale de solemnă protestare, integralitatea drepturilor noastre etnice. Ceea ce a făcut tatăl meu cu Basarabia la Berlin, voi face eu acum la Paris cu revendicările noastre spre Apus. Chiar dacă țara nu mă va înțelege și nu mă va aproba azi, am credința că odată va da dreptate atitudinii mele" [14]. Mai apoi, Duca, cunoscînd „intențiile" Marilor Aliați față de România, precum și angajamentele „într-un sens tranzacțional" [15] luate de Take Ionescu la Paris, nota că: „odată pornit pe drumul intransigenții, Brătianu a exagerat voit uneori nota și era logic să fie astfel" [16]. Cunoscutul om politic a văzut în poziția lui I. I. C. Brătianu „o atitudine de *demnitate* și de rezultate ce nu se pot culege pe moment" (subl. ns.) [17].

Analiza documentelor interne și externe, pentru această chestiune, ne îndreptățește să afirmăm că la Paris I. I. C. Brătianu a vorbit *„în numele dreptului la unitate națională a României"* [18]. Acolo, șeful delegației române a subliniat că noile provincii istorice, care se uneau cu țara, în integritatea lor, nu puteau fi puse în discuție fără a se atenta la „condițiile esențiale ale dezvoltării noastre" [19]. El a respins includerea României în categoria discriminatorie de „state cu interese limitate" [20] și s-a pronunțat pentru principiul egalității tuturor statelor, mari sau mici [21]. Observațiile delegației României au avut în vedere, îndeosebi, unele clauze din tratatul de la St. Germain, între care aceea a minorităților și sarcinile financiare ale tratatului cu Austria. În expozeul lui I. I. C. Brătianu s-a subliniat că forumul păcii nu a

---

[6] Idem, *Betrachtungen über die Aussenpolitik Rumäniens (1919—1940)*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 95.

[7] I. G. Duca, *Amintiri politice*, III, München, 1982, p. 182 și urm.

[8] *Ibidem*, p. 183. [9] *Ibidem*, p. 117. [10] *Ibidem*, p. 151.

[11] V. F. Dobrinescu, *Probleme ale politicii externe a României oglindite în „Memoriile" lui N. Iorga*, în „Hierasus", Anuar '80, III, 1981, Botoșani, p. 85; idem, *Considerații privind politica externă a României 1918—1940*, în „Hierasus", Anuar '79, Botoșani, 1980, p. 16.

[12] J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Cinquième édition, Paris, Dalloz, 1971, p. 10.

[13] Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale pînă la 1929*, Iași, „Junimea", 1981, p. 111—126; Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al R. S. România (în continuare se va cita Arh. M.A.E.), Fond 71, Conf. Păcii, 1919, vol. 181, f. 175.

[14] I. G. Duca, *Amintiri politice*, III, p. 158.

[15] *Ibidem*, p. 150. [16] *Ibidem*, p. 183. [17] *Ibidem*, p. 187.

[18] Arh. M.A.E., Fond 71, Conf. Păcii, 1919, vol. 222, f. 82—83 (telegramă de la Paris, 31 ianuarie 1919).

[19] *Ibidem*, f. 138—146; *D.B.F.P.*, First Series, vol. I, 1919, p. 7—11.

[20] Arh. M.A.E., Fond 71, Conf. Păcii, 1919, vol. 57, f. 180.

[21] *Ibidem*, f. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ţinut cont de obiecţiile juste ale Bucureştilor, ţara noastră figurînd în tratat numai pentru a-şi vedea *„impuse condiţii care îi jigneau independenţa politică şi îi compromiteau grav libertatea economică"* (subl. ns.)[22]. Convingerea şefului delegaţiei României era că, în nici un fel, nu putem primi asemenea condiţii, „deoarece am moştenit o ţară independentă şi pentru a-i întinde graniţele nu-i putem jertfi neatîrnarea"[23].

Faţă de atitudinea negativă a Conferinţei în problema Tratatului cu Austria, I. I. C. Brătianu a decis să plece din Paris, considerînd că ţara noastră este „un stat suveran, căruia nimeni nu i-a contestat independenţa". Poziţia României în chestiunea tratatului de la St. Germain a fost apreciată favorabil de presa franceză şi de unii deputaţi din această ţară, în timp ce Statele Unite şi Anglia se făceau remarcate, „ca autori ai politicii agresive a Conferinţei contra României"[24].

Apărarea independenţei şi suveranităţii naţionale a fost scopul esenţial care a călăuzit activitatea delegaţiei române la Paris. Din nefericire, Marile Puteri au nesocotit acest deziderat. Considerînd că „nimănui nu-i plac clauzele Tratatului cu Austria"[25] şi că „indignarea în opinia publică este mare"[26], N. Iorga nota cu amărăciune că „Aliaţii n-au fost nici drepţi, nici măcar amabili"[27] şi „în Parlamentul român e un adevărat proces făcut Aliaţilor care, evident, au şi ei greşelile lor faţă de ţară"[28].

Tratamentul la care a fost supus şeful delegaţiei române la Conferinţa de Pace de la Paris, I. I. C. Brătianu, de către David Lloyd George şi de ceilalţi reprezentanţi britanici, a creat o anumită tensiune în relaţiile dintre Londra şi Bucureşti. O recunoaşte însuşi Frank Rattigan care, la 1 decembrie 1920, scria la *Foreign Office* că Brătianu şi Mişu „au fost trataţi cu răceală, în special de Domnul David Lloyd George şi de delegaţii britanici", ambii întorcîndu-se la Bucureşti „complet deziluzionaţi"; el era convins că „un anume adevăr în aceasta exista" dar nu erau motive ca această atitudine să nu fie modificată în timp util deoarece „se merită"[29].

Observăm că, în timpul Conferinţei Păcii, I. G. Duca a sprijinit, fără echivoc, poziţia adoptată de I. I. C. Brătianu, considerînd politica acestuia demnă şi corespunzătoare intereselor României. În perioada imediat următoare, el va deveni conducător al diplomaţiei de la Bucureşti[30], calitate în care, beneficiind şi de ajutorul unor mari oameni politici ca N. Titulescu, va încerca să creeze o bază durabilă relaţiilor cu Marile Puteri.

Activitatea internaţională a României după 1920 a avut în vedere trei direcţii: întărirea legăturilor cu marile puteri aliate din timpul războiului, menţinerea unor raporturi bune cu vecinii şi dezvoltarea relaţiilor cu toate ţările, atît neutre cît şi foste inamice[31]. Dacă în perioada primei conflagraţii mondiale şi în timpul lucrărilor Conferinţei Păcii de la Paris, lupta diplomaţiei noastre s-a dat pentru obţinerea şi recunoaşterea dreptului la unitate naţional-statală, după realizarea acestui ţel şi semnarea tratatelor de pace, politica externă a României a avut ca obiectiv impunerea principiului „egalităţii suverane" a ţărilor, cît şi adoptarea în cadrul diferendelor rămase nesoluţionate a principiilor dreptului internaţional. Politicii externe promovată de Marile Puteri, România îi va opune o activitate diplomatică vie, care avea ca obiectiv central *menţinerea păcii prin conservarea integrală a tratatelor de pace.*

În acelaşi timp, datorită conjuncturii internaţionale, România a adoptat regionalismul ca doctrină politică în relaţiile externe, acţiune ce consta în favorizarea creării unor legături între diverse naţiuni dintr-o anumită zonă geografică.

Concretizarea unor atari obiective a fost urmărită cu consecvenţă de I. G. Duca, care, la 19 ianuarie 1922[32], devenea ministru al Afacerilor Străine al României, calitate în care va participa la două mari reuniuni internaţionale care au marcat viaţa diplomatică europeană din primul deceniu interbelic: conferinţele de la Genua şi Lausanne.

---

[22] Idem, vol. 222, f. 182—183 (telegramă de la Paris, 2 iunie 1919, I. I. C. Brătianu către M. Pherekide).

[23] *Ibidem.* [24] Idem, vol. 224, f. 243.

[25] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 273.

[26] *Ibidem*, p. 281. [27] *Ibidem*, p. 283. [28] *Ibidem*, p. 294.

[29] Great Britain, Public Record Office (în continuare se va cita: P.R.O. ...), *Foreign Office* 371/4692, f. 4 (telegrama nr. 314, de la Bucureşti către *F.O.*).

[30] I. Bitoleanu, *Din istoria României moderne, 1922—1926*, Bucureşti, 1981, p. 172—231.

[31] I. G. Duca, *La politique extérieure de la Roumanie*, Bucarest, 1924, p 4.

[32] Mioara Tudorică, Ioana Burlacu, *Guvernele României între anii 1866—1945. Liste de miniştri*, în *RA*, anul XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1970, p. 444.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Conferința de la Genua, începută la 10 aprilie 1922, a avut în centrul discuțiilor problema colaborării economice internaționale. Aceasta era rezultatul unei rezoluții, din 6 ianuarie 1922, a cinci mari puteri, document ce avea în vedere studierea mijloacelor de a restaura economic țările europene [33]. În același timp, rezoluția sublinia că: „prima condiție, care este de importanță primordială pentru reconstrucția Europei, este de a statornici relații cu toate națiunile europene pe baza unei păci stabile și durabile" [34]. O reuniune a experților, care a avut loc la Londra, în martie 1922, a stabilit ordinea de zi a conferinței.

Inainte de Genua, David Lloyd George și Poincaré, care s-au întîlnit la Boulogne, au stabilit că față de Rusia Sovietică fiecare stat rămîne liber să adopte politica ce o va crede, dar guvernul de la Moscova nu trebuie recunoscut [35]. *Foreign Office*-ul considera că la Genua nu trebuie să se aibă în vedere un joc larg și că această conferință nu trebuie să sufere influența unor învoieli preliminare. România, ca și Franța, aveau interesul ca la Genua, unde urmau să se discute, în primul rînd, chestiuni economice, acestea să fie despărțite de cele politice.

Pentru prima dată de la sfîrșitul primei conflagrații mondiale, s-au reunit, în jurul aceleiași mese, reprezentanții tuturor marilor puteri europene: David Lloyd George (Anglia), L. Barthou (Franța), G. V. Cicerin (Uniunea Sovietică), Rathenau (Germania) și Mussolini (Italia). În pofida poziției rigide a *Quai d'Orsay*-ului, care respingea ideea acordării de credite Uniunii Sovietice fără achitarea prealabilă a datoriilor contractate de statul țarist, au ieșit în evidență dorințele Angliei și ale Germaniei de a stabili relații comerciale cu Moscova [36]. Anglia a părut decisă să facă cele mai largi concesii, renunțînd la datoriile Germaniei, pentru a putea colabora cu ea, și a recunoscut necesitatea de a se relua raporturile economice cu Rusia Sovietică [37].

Printr-o notă adresată delegației sovietice, la 2 mai 1922, de reprezentanții Italiei, Franței, Marii Britanii, Japoniei, Poloniei, Elveției și Suediei, s-a solicitat Moscovei să restituie României valorile depuse la sfîrșitul primului război mondial [38]. Delegația sovietică, în răspunsul ei, din 11 mai 1922, a respins cererea și a anunțat că nu recunoaște Protocolul de la Paris din 28 octombrie 1920 [39]. Față de această situație, italianul Facta, președintele reuniunii, după ce a subliniat că prin tratatele de pace s-a consimțit, conform principiului autodeterminării popoarelor, desăvîrșirea unității naționale a României, a anunțat că la conferință nu se poate „să se ia act de protest" [40].

Marile Puteri au recunoscut, la Genua, ca îndreptățite doleanțele României [41]. În acest context, la 17 mai 1922, prin I. I. C. Brătianu și I. G. Duca, România și-a asumat un angajament unilateral și permanent de neagresiune, bazat pe *statu quo*, față de Rusia Sovietică [42]. Acest angajament, care reprezenta o concepție politică permanentă a burgheziei române, oferea un plus de securitate în zona orientală a Europei.

Încă din august 1919, cînd s-a impus Turciei tratatul de la Sevres, România a manifestat bunăvoință față de interesele turcești. Acest lucru se datora, pe de o parte, faptului că regimul care urma să fie stabilit strîmtorilor favoriza în foarte mare măsură țara noastră, iar, pe de altă parte, România fusese obligată de Marile Puteri Aliate să semneze tratatul *de la Sevres în condiții umilitoare, care loveau interesele sale vitale.*

România, avînd în vedere și eventualele alianțe care se puteau încheia în preajma tratatului cu Turcia, era interesată de rezolvarea pe cale pașnică a problemei strîmtorilor [43].

---

[33] *Dictionnaire diplomatique*, vol. I, Publié sous la direction de A. F. Frangulis, Paris, f.a., p. 951—952.

[34] *Ibidem*, p. 952.

[35] Biblioteca Academiei R.S.R. (în continuare se va cita: B.A.R.), Msse, Arh. I. I. C. Brătianu, II, Varia 3, f. 145.

[36] *Probleme de politică externă a României, 1919—1939*, București, 1971, p. 20.

[37] B.A.R., Msse, Arhiva I. I. C. Brătianu, dosar 13, 1922, f. 93—94.

[38] *F.R.U.S.*, vol. II, 1922, p. 786.

[39] A. Gianinni, *Les Documents de la Conférence de Gènes*, Roma, G. Bardi, 1922, p. 220.

[40] *Ibidem*, p. XVIII.

[41] Arhiva Ministerului Apărării Naționale (în continuare se va cita: Arh. M.A.N.), Fond 876, dosar 76, Poziția 318, 1922, f. 43.

[42] V. Moisuc, *Principiul naționalităților în noua ordine internațională de după 1918 și chestiunea revizionismului*, în *Rdl*, 2/1980, p. 297.

[43] Arh. St. București, Fond Casa Regală—Ferdinand, dosar 19, 1922, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

În vara anului 1922, unele cercuri politice britanice considerau oportun un protest al României împotriva modificării principiilor de bază ale tratatului de la Sevrès [44]. Ministrul român la Londra, N. Titulescu, a fost convocat, în septembrie 1922, în două rînduri la *Foreign Office* unde i s-a comunicat că ar fi în interesul României de a se opune unei ocupări a Constantinopolului de către forţele kemaliste [45]. Într-un mesaj adresat lui I. I. C. Brătianu, premierul britanic David Lloyd George îl întreba pe acesta care va fi atitudinea României faţă de strîmtori deoarece Anglia era hotărîtă să bareze calea la orice tentativă kemalistă de a le traversa; şeful cabinetului englez solicita, totodată, o cooperare militară, în cadrul aliat, a ţării noastre [46].

Poziţia Bucureştilor faţă de chestiunea strîmtorilor era determinată de mai mulţi factori. Primul avea în vedere întronarea unei păci trainice în sud-estul Europei prin apărarea intereselor internaţionale [47] şi întărirea legăturilor cu noul stat turc. Diplomaţia română ţinea cont, în atitudinea sa, de deosebirile de păreri existente între *Quai d'Orsay* şi *Foreign Office* în această chestiune [48]. La Londra, Amiralitatea şi *Foreign Office-ul* se pronunţau pentru menţinerea sultanului la Constantinopol [49]. Încă un element de care diplomaţia României trebuia să ţină cont era acela al apropierii, tot mai evidente, a statelor învinse în primul război mondial; astfel, în urma unor discuţii se încheiaseră acorduri între Berlin, Budapesta, Sofia, Moscova, Constantinopol [50].

Cînd delegaţii României au plecat la Lausanne, trei erau obiectivele pe care ei le urmăreau: 1) să se ajungă la stabilirea unei păci trainice în Orient; 2) să se creeze o zonă demilitarizată între Turcia şi Bulgaria; 3) să se stabilească un regim al strîmtorilor care să asigure, pe cît posibil, libertatea navigaţiei şi nestingherita dezvoltare pe viitor a intereselor noastre politice şi economice [51]. La Lausanne [52], învingătorii din 1918 încercau să impună voinţa lor unei Turcii care, la 1923, nu mai era învinsă [53].

Delegaţiile aliate au intenţionat să profite de reglementarea chestiunii strîmtorilor pentru a-şi asigura pe Dunăre un drept pe care nu-l aveau. Faţă de această situaţie, reprezentanţii români, îndeosebi I. G. Duca, au protestat considerînd intenţiile ca jignitoare, ceea ce a „indispus" pe experţii militari şi juriştii Marilor Puteri [54]. Acolo, I. G. Duca, — scria N. Iorga — a repurtat un frumos succes, făcînd să se impună punctul de vedere românesc [55].

Asupra prevederilor convenţiei de la Lausanne şi-a pus puternic amprenta poziţia delegaţiei engleze [56]. Lordul Curzon, şeful *Foreign Office*-ului, a transmis felicitări şi mulţumiri scrise pentru serviciile aduse de România Marilor Puteri în vederea întronării unei păci trainice în Orientul Europei. La rîndul său, regele Angliei, cu ocazia primirii suveranului român la Londra în 1924, menţiona în discurs „mulţumiri pentru concursul elocvent şi priceput pe care delegaţia română l-a adus Marii Britanii la Lausanne" [57].

România, susţinîndu-şi interesele proprii, a contribuit şi la elaborarea Convenţiei Strîmtorilor; ea avea în vedere principiile libertăţii navigaţiei, precum şi drepturile Turciei, creîndu-se astfel premise pentru dezvoltarea ulterioară a raporturilor dintre Bucureşti şi Ankara [58]. La Lausanne, unde s-a manifestat divergenţe între punctele de vedere ale Marilor Puteri,

---

[44] *Documente diplomatice N. Titulescu*, Bucureşti, 1967, (în continuare se va cita: *D.D.N.T.*), p. 78—80 (telegramă cifrată nr. 2226, 16 iulie 1922, Titulescu către I. G. Duca; idem, telegramă cifrată, nr. 2587, 5 august 1922, Titulescu către I. G. Duca).

[45] *Ibidem*, p. 84 (telegramă nr. 3102, Titulescu către I. G. Duca).

[46] Arh. St. Bucureşti, Fond Casa Regală—Ferdinand, dosar 15, 1922, f. 1.

[47] B.C.S., Fond Al. St. Georges, Arh. V. Antonescu, PXCII, dosar 6—22 (telegramă nr. 234, 19 septembrie 1922, semnată I. I. C. Brătianu). Arh. St. Bucureşti, Fond Microfilme Anglia, Rola 451, C. 50—53

[48] B.C.S., Fond Al. St. Georges, Arh. V. Antonescu, PXCII, dosar 6—22 (telegramă nr. 236, din 19 septembrie 1922).

[49] Arh. M.A.N., Fond 3831, dosar 128, 1919, Poziţia 2894, f. 15.

[50] Idem, Fond 5417, dosar 13, 1923, Poziţia 649, f. 10.

[51] Idem, Fond 5418, dosar f.n., 1923, Poziţia 1151, f. 8.

[52] I. Seftiuc, I. Cârţână, *România şi problema strîmtorilor*, Bucureşti, 1974, p. 137—188.

[53] B.A.R., Arh. George şi I. G. Duca, I, Msse 1, Note Duca, Lausanne.

[54] Arh. St. Bucureşti, Fond Casa Regală-Ferdinand, dosar 14, 1923, f. 4.

[55] N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, p. 43.

[56] R. Deutsch, *Conferinţa de la Montreux*, Bucureşti, 1975, p. 19.

[57] B.C.S., Fond Al. St. Georges, Arh. M. Mitilineu, dosar 1/CIII.

[58] Popa Mircea, *Quelques aspects des relations roumano-turques durant la période comprise entre les deux guerres mondiales*, în *RRH*, 4/1981, p. 753—760.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

diplomaţia Bucureştilor, prin I. G. Duca a urmărit şi obţinut ca, în hotărîrile finale, să fie „perfect întărite interesele României" [59]. În aprilie 1926, atunci cînd I. G. Duca îşi încheia mandatul de titular al diplomaţiei Bucureştilor, Titulescu îi adresa, de la Nisa, o emoţionantă scrisoare. Reţinem din aceasta pasajul în care ministrul român evoca „marele succes" de la Lausanne al lui Duca şi eforturile acestuia pentru „o politică de pace şi de demnitate" [60] a României.

O altă chestiune internaţională asupra căreia diplomaţia română, în speţă I. G. Duca, s-a preocupat cu toată atenţia a fost aceea a încheierii unui pact de garanţii conceput de *Foreign Office*. Iniţial, după aprecierea însărcinatului cu afaceri român la Londra, Laptew, Marea Britanie „nu era dispusă să admită includerea Poloniei şi a Cehoslovaciei" [61], în cadrul acestui pact, fapt ce reieşea limpede şi din discursul ţinut de Austin Chamberlain, unde se afirma că Anglia „începe să părăsească politica tradiţională a izolării" [62]. Secretarul de stat al *Foreign Office*-ului era convins că, numai printr-o înţelegere cu Germania, „se putea obţine ameliorarea situaţiei internaţionale pe continent" [63].

Faţă de un asemenea proiect, şeful diplomaţiei române, I. G. Duca, aprecia că el „va spori nesiguranţa Europei", împărţind-o în ţări cu „graniţele garantate şi în cele lăsate în voia propriilor mijloace" [64]. După ce sublinia că Statutul Ligii Naţiunilor şi Protocolul de la Geneva, cu toate imperfecţiunile şi lipsurile lor de sancţiuni efective, „ofereau, totuşi, o garanţie mai reală de pace", Duca ruga pe miniştrii Titulescu şi Diamandi să atragă serios atenţia guvernelor, pe lîngă care erau acreditaţi, „asupra primejdiei pentru pacea europeană a unor atari înţelegeri unilaterale şi să arate că, „dacă urmăresc, într-adevăr, consolidarea situaţiei create de război, trebuie să caute neapărat mijlocul de a da o garanţie şi celorlalte state" [65]. Din aceste motive, la Londra, ministrul român insistase asupra „absurdităţii" concepţiei şi subliniase că ideea revizuirilor „nu poate produce decît confuzie şi dezordine, procedeul atîrnînd pe capul ţărilor mici ca o sabie a lui Damocles" [66].

Conform instrucţiunilor primite de la Duca, Titulescu, în discuţiile cu oficialităţi britanice ca: A. Chamberlain, Lordul Cecil, Lampson, Wellesley [67], a accentuat punctul de vedere al Bucureştilor „după care distincţiunea între graniţe nu corespunde cu adevăratele exigenţe ale păcii" [68], şi a cerut Angliei să nu tolereze eventualele încercări de revizuire a tratatelor de pace. În ceea ce priveşte securitatea statelor europene — o constantă a politicii externe a Bucureştilor — Titulescu a insistat în favoarea creării unui „Locarno" pentru Europa centrală, care să acopere, într-un fel, lipsa de eficacitate a acordului primar pentru această zonă. Titulescu a insistat, şi în continuare, asupra poziţiei diplomaţiei noastre în problemele securităţii europene. Într-o convorbire cu Lampson, el a reamintit că în aceste chestiuni punctul de vedere al Bucureştilor este că „distincţiunea între graniţe nu corespunde cu adevăratele exigenţe ale păcii". La replica lui Lampson, după care politica externă engleză era cuprinsă în cuvîntarea lui Chamberlain, Titulescu a replicat „discursul trebuie completat printr-o declaraţie în Parlament" potrivit căreia Anglia are „interesul în menţinerea ordinei în Europa centrală" şi că „încercarea de a o modifica, prin mijloace violente, nu o poate lăsa indiferentă" [69]. Acest lucru era necesar deoarece şi opinia publică engleză se arăta refractară oricărui amestec în chestiunile Europei centrale şi orientale. Titulescu a mai menţionat că Anglia se va convinge, în curînd, că „dacă problema securităţii există pentru ea, aceasta nu poate fi decît generală". *Foreign Office*-ul, a subliniat ministrul român, „a desco-

---

[59] *D.D.N.T.*, pp. 87—91 (scrisoare din 4 octombrie 1922, de la Londra, Titulescu către I.G. Duca).

[60] N. Titulescu, *Pagini de „Jurnal"*, editat de Gh. Buzatu, în volumul *Titulescu şi strategia păcii*, Iaşi, 1982, p. 430.

[61] Arh. M.A.E., Fond 71, Anglia, vol. I, 1925—1932, f. 4 (telegramă nr. 579, de la Londra, 7 martie 1925).

[62] *Ibidem*, f. 2. (telegramă de la Londra, 6 martie 1925, semnată Laptew).

[63] Ibidem, f. 4 (telegramă nr. 579, de la Londra, 7 martie 1925).

[64] Idem, Fond 71, Germania, Locarno, 1925, vol. 112, f. 7 (telegramă din 11 martie 1925, semnată Duca).

[65] *Ibidem*, f. 17—18 (telegramă de la Londra, 27 martie 1925, semnată Titulescu).

[66] B.C.S., Fond St. Georges, Msse. Arh. M. Mitilineu, dosar 1/CIII.

[67] P.R.O., *F.O.* **371/11427, f. 50—51.**

[68] V. F. Dobrinescu, *Noi documente străine privind activitatea diplomatică a lui N. Titulescu*, în vol. *Titulescu şi strategia...*, p. 332.

[69] Arh. M.A.E., Fond 71, Anglia, vol. 1, 1925—1932, f. 7—8 (telegramă nr. 888, din 21 aprilie 1925, de la Londra, semnată Titulescu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

perit toate graniţele Europei centrale şi orientale prin afirmarea că nu le garantează" [70]. În mai 1925, Titulescu se prezenta, din nou, la *Foreign Office* pentru a declara că nu îmbrăţişa politica întortochiată a Angliei care, „în ceea ce privea România, nu-i asigura graniţele" [71]. Din cele reliefate pînă acum, rezultă că diplomaţia Bucureştilor, apărătoare a *statu quo*-ului teritorial stabilit după prima mare conflagraţie mondială, a aprobat orice acţiune care aducea un spor de securitate statelor din Europa, dar nu a acceptat niciodată ca hotarele ţărilor să fie garantate unilateral cum s-a procedat la Locarno.

Un capitol important al raporturilor României cu Marile Puteri a fost acela al prezenţei Bucureştilor la Liga Naţiunilor, unde ţara noastră a luptat pentru realizarea unei egalităţi reale între statele mari şi cele mici. La Geneva, I. G. Duca a reprezentat, adeseori, cu succes România, multe din propunerile sale fiind adoptate de acest for internaţional. Astfel, a cincea Adunare a Ligii Naţiunilor, desfăşurată între 1 septembrie—2 octombrie 1924, Comisia a III-a — Reducerea armamentului — a avut ca preşedinte pe I. G. Duca. Acest for a elaborat *Protocolul pentru reglementarea paşnică a diferendelor internaţionale*, considerat drept cel mai important document al Adunării din acel an [72]. În acest document îşi găsea expresie o bună parte din propunerile anterioare ale României şi se încerca, din nou, completarea Pactului Societăţii Naţiunilor, prin introducerea a trei elemente: arbitraj, securitate, dezarmare. Se prevedea obligaţia statelor semnatare de a nu recurge la război, ca mijloc de reglementare a diferendelor şi se preciza, pentru prima dată, delimitarea cazurilor de agresiune într-o formă incompletă. I. G. Duca propunea ca în stabilirea căilor concrete de aplicare a normelor şi principiilor protocolului să se ia ca model documentele perfectate de România cu statele din cadrul Micii Antante şi cu Polonia; totodată, se cerea să se treacă la încheierea unor pacte de neagresiune bilaterale sau multilaterale între statele vecine din diferite zone geografice, înserîndu-se în conţinutul acestora şi principiile recunoaşterii egalităţii juridice a statelor, independenţei, suveranităţii, respectului şi apărării integrităţii teritoriale [73]. Documentul nu a fost adoptat datorită poziţiei delegaţiilor statelor revizioniste, precum şi a celor britanici.

Corespondenţa purtată între Titulescu şi I. G. Duca reliefează din plin grija celor doi diplomaţi faţă de activitatea Ligii Naţiunilor, ţara noastră considerîndu-se aliata tuturor statelor membre ale acestei organizaţii. Permanent, Titulescu a informat pe I. G. Duca despre discuţiile care au avut loc la Geneva în problemele arbitrajului şi securităţii. La 6 octombrie 1924, el îi scria lui Duca că „pentru a nu rămîne izolată, România va accepta protocolul, dar va face o declaraţie separată" [74]. Protocolul din 1924 îi apărea lui Titulescu ca „un amestec de ipocrizie şi de nedibăcie care repugnă firii mele [...] Ipocrizie, pentru că se anunţă cu sunete de goarnă o eră nouă în care agresorul va vedea ridicîndu-se împotriva lui omenirea toată. Şi... obligaţiunea de asistenţă e nesancţionată. Nedibăcie, pentru că necunoscîndu-se destul de bine mentalitatea britanică, s-au pus în text formule obligatorii, imperative, şi în raport rezerve care le anihilează" [75]. În acelaşi timp, existau temeri faţă de sinceritatea Marilor Puteri care ne-ar impune, sublinia Titulescu, „un arbitraj unde am fi dezarmaţi fără să ni se confere, în schimb, nici un fel de securitate" [76].

În Liga Naţiunilor [77], România a văzut o garanţie a integrităţii teritoriale şi a suveranităţii naţionale a statelor, un organism politic capabil să instituţionalizeze normele de drept internaţional, care să le apere de ameninţarea cu forţa. De aici, interesul purtat pentru eficacitatea articolelor 10, 12 şi 16 din Statutul Ligii Naţiunilor, care garantau, în genere, securitatea.

Urmărind respectarea şi fortificarea Pactului Societăţii Naţiunilor, România a luat iniţiative care vizau atenuarea contradicţiilor dintre statele membre şi colaborarea loială a acestora. La Geneva, diplomaţia Bucureştilor s-a dovedit a fi printre cele mai întreprinză-

[70] *Titulescu şi strategia...*, p. 402—403 (telegramă de la Londra, 20 aprilie 1925, Titulescu către M.A.S. şi Vintilă Brătianu).

[71] *Ibidem*, p. 403 (telegramă de la Londra, 19 mai 1925, Titulescu către Duca).

[72] V. F. Dobrinescu, *Consideraţii privind...*, p. 19.

[73] M. Iacobescu, *Iniţiative şi preocupări ale României la Societatea Naţiunilor 1920—1933*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 344.

[74] *Titulescu şi strategia...*, p. 387 (scrisoare de la Geneva, 19 septembrie 1924, Titulescu către I. G. Duca).

[75] *Ibidem*, p. 391 (scrisoare din 2 noiembrie 1924, Cap Ferrat, Titulescu către Duca).

[76] Arh. M.A.E., Fond 71, Germania, Locarno, 1925, vol. 112, f. 11 (telegramă din 20 martie 1925, de la Paris, Titulescu către Externe).

[77] P. Bărbulescu, *România la Societatea Naţiunilor, 1929—1939*, Bucureşti, 1975.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

toare, propunerile ei, raționale și rezonabile, fiind menite să creeze o egalitate deplină între statele lumii, indiferent de mărimea și forța lor economică și militară.

Contribuțiile delegaților români la adunările Ligii Națiunilor din deceniul trei al secolului XX, îndeosebi Titulescu și Duca, eforturile lor constante pentru întronarea unei atmosfere de pace și destindere internațională în Europa le-au adus aprecierea întregii lumi diplomatice. În 1926, România a fost aleasă membră a Consiliului Permanent pe o perioadă de trei ani, obținînd la primul scrutin 41 de voturi, iar la al doilea 30 [78].

Arătam la începutul studiului nostru că unul din postulatele politicii externe a României din anii care au urmat *Marii Uniri* a fost legat de amplificarea raporturilor cu Marile Puteri, îndeosebi cu Anglia. Sesizînd importanța Londrei pentru evoluția raporturilor internaționale, România a trimis ca ministru pe Titulescu, numirea acestuia încadrîndu-se în eforturile diplomației noastre de *consolidare a păcii și de conservare a tratatelor din anii 1919—1920*. Prezența lui Titulescu la Londra a avut darul să contribuie la întărirea raporturilor bilaterale anglo-române, talentul și capacitatea sa fiind unanim apreciate în cercurile diplomatice și financiare engleze [79].

Ratificarea de către Anglia, la 14 aprilie 1922, a Protocolului de la Paris [80], colaborarea între Londra și București în timpul elaborării tratatului de la Lausanne au constituit importanți pași pentru apropierea dintre Londra și București. Stadiul raporturilor româno-engleze a fost reafirmat și în expozeul asupra politicii externe a guvernului, din 20 martie 1924, prezentat de I. G. Duca, unde se sublinia că „raporturile cu Anglia s-au dezvoltat în ultimii ani" [81].

Intr-adevăr, în cursul anului 1924 relațiile româno-engleze au cunoscut momente de apropiere, rolul ministrului român pe lîngă palatul St. James, N. Titulescu, fiind esențial. Acesta mărturisea reprezentantului Angliei de la București că cea mai sigură cale de a ajunge la o înțelegere cu Marea Britanie (diplomatul nostru avea însă în vedere toate statele) este „prin prietenie". În relațiile internaționale „trebuie să fii întotdeauna sigur pe faptele tale, să nu faci nici o promisiune care nu ar putea fi respectată, să arăți respect față de punctul de vedere opus și, în sfîrșit, să fii cinstit în dorința de conciliere" [82]. Oficialităților engleze și franceze, care invocau lipsa spiritului de internaționalism al României, ilustrul diplomat le răspundea: „Internaționalismul îl primesc cu condiția să fie bilateral [...] Cînd România are nevoie de credite, de mașini, nu aud niciodată vorbindu-se de internaționalism. Cînd statele străine au nevoie de bogățiile României, internaționalismul apare imediat. Să ne punem de comun riscurile și nevoile și pe urmă să căutăm cum internaționalismul se poate împăca cu suveranitatea națională" [83].

Un moment deosebit din istoria raporturilor bilaterale l-a constituit vizita din mai 1924 a suveranilor români la Londra. Pregătită de N. Titulescu [84], prezența regelui Ferdinand, însoțit de ministrul Afacerilor Străine, I. G. Duca, a ocazionat contacte între cele două diplomații și s-a încheiat cu un „desăvîrșit" succes, părere împărtășită, în unanimitate, și de presa engleză [85]. Cu prilejul discuțiilor, oficialitățile britanice au reafirmat sprijinul lor la integritatea teritorială a României și s-au aplecat asupra relațiilor comerciale și financiare dintre cele două țări aflate atunci în centrul preocupărilor Londrei și Bucureștilor. La sfîrșitul aceleiași luni, premierul englez a dat noi asigurări de sprijin a integrității teritoriale a României în discuțiile cu Titulescu [86].

Diferendele dintre marile puteri își puneau amprenta asupra raporturilor internaționale ale perioadei și provocau neliniștea diplomației României. Titulescu scria Ministerului Afacerilor Străine că „puterile occidentale îi fac impresia unor somnambuli care inconștient pun

---

[78] *Titulescu și strategia...*, p. 434; *Resumé Mensuel des Travaux de la Societé des Nations*, Genève, vol. VI, nr. 9, 15 octombrie 1926, p. 217.

[79] P.R.O., *F.O.* 371/9981, f. 185.

[80] B.C.S., Fond Al. St. Georges, dosar 15, PCCCLXVIII (telegramă nr. 255, 24 septembrie 1922, (V. Antonescu către I. G. Duca).

[81] Idem, Arh. M. Mitilineu, dosar 1/CIII.

[82] P.R.O., *F.O.* 371/9981, f. 74—75 (telegramă nr. 204, 24 aprilie 1924, Dering către *F.O.*).

[83] *Titulescu și strategia...*, p. 386.

[84] *Ibidem*, p. 379.

[85] *Ibidem*, (telegramă de la Londra, 14 mai 1924, Titulescu către M.A.S. și V. Brătianu).

[86] *Ibidem*, p. 380 (telegramă de la Londra, 28 mai 1924, Titulescu către M.A.S.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

foc propriei lor case" [87] şi aducea la cunoştinţă lui I. G. Duca că va face eforturi, pe lîngă *Foreign Office* şi *Quai d'Orsay*, pentru a sprijini eforturile de pace ale României. Din nou, în august 1924, Titulescu a insistat pe lîngă oficialii britanici pentru noi asigurări în scopul apărării „integrităţii teritoriale a României" [88]. El era convins că „trebuie să ne apărăm interesele continentale sprijiniţi pe Franţa şi, dacă nu se poate concursul britanic, ceea ce ar fi perfect, cu bunăvoinţa Angliei" [89]. Titulescu se arăta, într-o scrisoare către I. G. Duca, dezamăgit de promisiunile britanice, în special, de asigurările aliaţilor, în genere. „Nu văd frontul unic ferm — scria el — care singur ar putea face pe învinşii de ieri să se obişnuiască (sau să înceapă cel puţin a se obişnui) cu noua ordine de lucruri [...]. Marii Aliaţi se interesează numai de Tratatul de la Versailles, dar nu şi de celelalte (Trianon, St. Germain), de Protocolul din 28 octombrie 1920 de la Paris" [90].

Un rol deosebit a acordat diplomaţia României normalizării relaţiilor cu Rusia Sovietică, Bucureştii punînd de la început ca o condiţie *sine qua non* recunoaşterea integrităţii teritoriale. În timpul Conferinţei de la Lausanne, au avut loc discuţii între I. G. Duca, pe de o parte, Cicerin şi Racovski, pe de alta. Al doilea i-a mărturisit ministrului nostru de externe că „Basarabia nu e o chestiune esenţială pentru Rusia". După mărturiile lui N. Iorga, omul politic sovietic i-ar fi declarat lui Duca că Moscova „ar renunţa la Basarabia, dar din cauza curentelor de opinie publică n-ar vrea să admită de la început" [91].

Pînă în anul 1924, guvernul sovietic a fost recunoscut, *de jure*, de ţările limitrofe (cu excepţia României) în mod invariabil, prin tratate ce delimitau frontierele comune, şi de către Germania, prin tratatul de la Rapallo. „Problema Basarabiei — scrie Sally Marks — a împiedicat recunoaşterea română" [92]. Recunoaşterea guvernului sovietic de către Anglia, Italia şi Franţa, în 1924, şi-a pus amprenta şi asupra atitudinii Bucureştilor.

Influenţat de *Foreign Office*, guvernul român a trimis o notă prin care îşi exprima dorinţa de a relua raporturile diplomatice cu Moscova, cerînd preciziuni. Tratativele au început, la 3 aprilie 1924, la Viena, ele fiind o continuare a discuţiilor purtate la Tiraspol. În ceea ce priveşte conferinţa din capitala Austriei, instrucţiunile lui I. I. Ç. Brătianu transmise delegatului român arătau: „de la început, *veţi insista asupra faptului că noi nu ne amestecăm şi că nu ne vom amesteca în afacerile interne ale Rusiei şi că noi, întotdeauna, am refuzat să intervenim pentru a ajuta pe duşmanii ei* [...] *Sîntem gata să reluăm relaţii normale şi amicale, recunoaşterea frontierelor este necesară, căci fără frontiere nu se poate obţine armistiţiu şi relaţii normale între cele două state*" (subl. ns.) [93].

Între tezele susţinute de cele două delegaţii s-au ivit, încă de la început, deosebiri de vederi, ceea ce a dus la întreruperea negocierilor. Delegatul român, C. L. Răşcanu, transmitea că „între dorinţa Sovietelor de a ajunge la raporturi normale şi aceea a integrităţii teritoriului nostru nu se poate concepe nici un fel de tranzacţie" [94]. Conţinutul discuţiilor de la Viena a făcut obiectul dezbaterilor din Parlamentul român, prilej cu care au vorbit, printre alţii, Al. Vaida-Voievod şi dr. N. Lupu. Al doilea informa pe deputaţi că în Camera Comunelor Kenworthy, prieten cu Racovski, a interpelat guvernul liberal întrebîndu-l pe Ramsay Mac Donald dacă „tratatul pe care l-a iscălit Marea Britanie este ratificat şi dacă implică obligaţii militare". Premierul englez a răspuns că tratatul este ratificat şi că nu are nici un fel de obligaţii militare, aşa cum nu are nici una din ţările care 'au procedat într-un mod asemănător [95]. I. G. Duca şi deputaţii care au vorbit au subliniat, în intervenţiile lor, că România „este gata să restabilească relaţiile cu Rusia dacă aceasta încetează să mai revendice Basarabia" [96].

---

[87] *Ibidem*, p. 382 (telegramă de la Londra, 7 august 1924, Titulescu către M.A.S.).
[88] *Ibidem*, p. 384 (telegramă de la Londra, 17 august 1924, Titulescu către M.A.S.).
[89] *Ibidem*, p. 394 (telegramă din 21 noiembrie 1924, Cap Ferrat, Titulescu către Duca).
[90] *Ibidem*, p. 400 (scrisoare din 3 martie 1925, St. Moritz, Titulescu către Duca).
[91] N. Iorga, *Memorii*, vol. IV, p. 144—145.
[92] Sally Marks, *The Illusion of Peace. International Relations in Europe 1918—1933*, London, The MacMillan Press Ltd., 1976, p. 56—57.
[93] *Aspects des rélations russo-roumaines. Rétrospectives et orientations. Études*, Paris, Diffusion Minard, 1967, vol. I, p. 113.
[94] B.C.S., Fond Al. St. Georges, Arh. M. Mitilincu, dosar 1/CIII.
[95] *Ibidem*.
[96] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Între timp, la Londra s-a angajat o polemică româno-sovietică în chestiunea Basarabiei, la care au participat reprezentantul sovietic Racovski şi Titulescu [97]. Diplomatul român a militat pentru integritatea teritorială a ţării, convins fiind că „dorinţa sinceră (de a) relua raporturi normale cu Rusia nu se poate realiza (în) mod serios şi complet cîtă vreme graniţele nu sînt recunoscute" [98]. La 13 noiembrie, Titulescu s-a adresat ziarului „Epoca" din Roma, aducînd precizări în legătură cu faptul că un articol scris de Racovski (la 2 noiembrie) a deformat sensul intervenţiilor sale din presa britanică [99].

Situaţia s-a repetat şi la 7 mai 1925, cînd şeful diplomaţiei române a răspuns interpelării lui N. Iorga. După ce a luat cunoştinţă de cuvintele marelui istoric potrivit cărora „dacă nu ar fi fost Titulescu nu ar fi existat nici măcar relaţiile pe care le avem cu Londra", I. G. Duca a subliniat, din nou, că „nu am restabilit raporturile cu Uniunea Sovietică deoarece această ţară subordonează reluarea lor părăsirii, de către noi, a drepturilor asupra Basarabiei" [100]. Observăm, aşadar, că I. G. Duca s-a situat de partea acelor oameni politici din ţara noastră care doreau normalizarea raporturilor româno-sovietice, prin recunoaşterea integrităţii teritoriale a României şi a principiilor de drept internaţional. În cadrul contactelor care au avut loc cu Moscova [101], în anii 1922—1926, el nu a acceptat niciodată teza după care ar fi existat un litigiu teritorial între cele două ţări. Ca şi N. Titulescu, I. G. Duca nu era convins de sinceritatea angajamentelor luate de marile puteri apusene, mai ales Anglia, în legătură cu hotarele răsăritene [102] ale ţării noastre.

Am expus, în studiul de faţă, cîteva chestiuni legate de poziţia lui I. G. Duca faţă de unele aspecte ale politicii internaţionale ale României. Familiarizat cu problemele externe, încă din anii studenţiei, I. G. Duca a devenit, în 1922, conducător al diplomaţiei Bucureştilor, calitate în care a făcut eforturi ca România să desfăşoare o politică externă independentă. În acest scop, el a găsit în I. I. C. Brătianu şi N. Titulescu pe cei mai importanţi artizani ai politicii externe „prin noi înşine" a României din deceniul trei al secolului nostru.

Am arătat rolul jucat de Duca la o serie de conferinţe internaţionale, la adunările generale ale Ligii Naţiunilor, în special aceea din 1925, în cadrul raporturilor bilaterale româno-engleze ; peste tot, I. G. Duca a reprezentat ţara cu talent şi succes, ceea ce i-a atras aprecierea întregii lumi diplomatice europene.

Perioada 1922—1926 coincide cu o serie de realizări meritorii ale diplomaţiei Bucureştilor, succese care, fără îndoială, trebuie asociate şi de numele lui I. G. Duca. Acesta s-a situat, în raport de problemele internaţionale ale României, pe o poziţie corectă, de apărare a integrităţii teritoriale a statului nostru. Optica sa asupra politicii internaţionale a Bucureştilor se subsumează unui curent larg de opinie care a dominat viaţa politică a ţării după *Marea Unire* şi care solicita, îndeosebi, *apărarea integrităţii teritoriale*, prin excluderea intervenţiei Marilor Puteri în treburile interne ale micilor state.

I. G. DUCA AND SOME OF THE PROBLEMS CONCERNING ROMANIA'S RELATIONS WITH THE GREAT POWERS

SUMMARY

In the present study, basean an numerous Romanian and foreign documents (some of which have bean found in the Archives of the Foreign Office), the author present some of the diplomatic actions carried out by I.G. Duca in the third decade of our century.

---

[97] *Russia's Neighbours and their Policies : Romania and Bessarabia*, în „Nineteenth Century and After", XCV, June, 1924, nr. 568, pp. 791—803 ; *Bessarabia : The Roumanian Case*, în „Manchester Guardian" din 26 mai şi 7 iunie 1924.

[98] *Titulescu şi strategia...*, p. 373.

[99] *Ibidem*, p. 393.

[100] B.C.S., Fond Al. St. Georges, Arh. M. Mitilineu, dosar 1/CIII.

[101] Arh. M.A.E., Fond 71, U.R.S.S., Fond 96, 1942—1944, ff. 16—20.

[102] P.R.O., F.O. 371/11427, f. 59.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Having been familarized with international problems ever since he was a student in Paris, then as our leading commentator of foreign policy, I. G. Duca became Foreign Minister between 1922—1926. He played an important part in establishing the basic principles of Romania's foreign policy.

I. G. Duca found in I.I.C. Brătianu and N. Titulescu the best artisans of our foreign policy „through ourselves" during the 30-ies.

I. G. Duca participated in the Genua Conference and played an important part in the Lausanne, where a new regime of the straits was established. At the same time, the Romanian diplomat came to the fore due to his activity at the League of Nations and to his contribution to the development of the relations with Great Britain.

His outlook concerning Romania's international policy coincides with the one that dominated the country after the Great Union and which required, especially, the defence of Romania's territorial integrity, by expelling the intervention of the Great Powers in the affairs of the little states.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

JUDEȚUL PRAHOVA ÎN ANII 1940—1944. NOI CONTRIBUȚII DOCUMENTARE

DE

GH. I. FLORESCU, CONST. DOBRESCU

Odată cu instaurarea, în septembrie 1940, a guvernului legionaro-antonescian, România intra într-o nouă etapă evolutivă, ale cărei consecințe se vor repercuta în mod nefast asupra viitorului ei. Mutațiile intervenite în anii care au urmat, recuzate de întregul popor român, au modificat înfățișarea de ansamblu a țării și mai ales structura sa economică și politică. Cauzele care au favorizat și apoi au întreținut o asemenea stare de fapt sînt multiple și complexe și ele își au obîrșia în circumstanțele de ordin intern și extern ale epocii [1]

Angajarea României în cel de al doilea război mondial îi va agrava serios situația sa generală, marcată deja în mod vizibil, de erijarea în ipostaza supremei investituri ministeriale a guvernului de militari condus de generalul Ion Antonescu.

În asemenea împrejurări, realitățile economice s-au confruntat în permanență cu o inerentă criză, care a afectat nu numai agricultura, industria, comerțul, ci și finanțele țării [2].

Fiecare regiune a resimțit consecințele noii stări de fapt, agravate uneori de caracteristici proprii diferitelor provincii sau zone geografice. Județul Prahova, de pildă, care ocupă un loc aparte în ansamblul mecanismului economic național, a suportat într-o măsură mai mare repercusiunile modificărilor politice, survenite în România, în toamna anului 1940. Structura economică a acestui județ s-a metamorfozat în funcție de noua orientare a economiei românești, din ajunul și din anii celui de al doilea război mondial. Principalele întreprinderi au fost militarizate și reprofilate în virtutea necesităților reclamate de producția de război, în timp ce statul și-a extins monopolul asupra materiilor prime și a materialelor existente în zona Prahovei. Treptat, a fost instaurat un regim de exploatare sistematică a tuturor bogățiilor acestei regiuni, regim agravat de aservirea economiei naționale față de Germania hitleristă. Căci, în tot timpul cît au stat în România, germanii au urmărit punerea în practică a unui plan de jefuire organizată a resurselor naturale ale țării, influențat bineînțeles de desfășurarea confruntării de pe atîtea cîmpuri de luptă.

Astfel s-a ajuns ca o serie de întreprinderi prahovene să-și restrîngă activitatea, deoarece aprovizionarea cu materii prime devenise insuficientă. Această realitate era sesizată și consemnată de oficialitățile locale, care raportau bunăoară că, fabrica de postav „Dorobanțul" a redus programul de lucru din cauza lipsei de materii prime, fapt care a nemulțumit pe muncitori [3].

Numai rafinăriile continuau a-și respecta programul obișnuit, fără a se micșora în vreun fel cantitatea de țiței prelucrată zilnic. Mai mult decît atît, nu o dată s-a recurs la repunerea în funcțiune a unor rafinării închise cîndva, pentru a se determina o creștere a capacităților de producție. În 1941, atunci cînd criza economică luase forme agravante, se preciza că „la rafinăriile din județul Prahova activitatea este normală, prelucrîndu-se zilnic

---

[1] Cf. *A. Simion Regimul politic din România în perioada septembrie 1940—ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976, p. 110 și urm., Mihai Fătu, Ion Spălățelu, *Garda de Fier, Organizație teroristă de tip fascist*, București, 1980, p. 264 și urm. ; Ioan Scurtu (coordonator), Eufrosina Popescu, Vasile Hurmuz, Gheorghe Z. Ionescu, Doina Smârcea, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (6 septembrie 1940—23 August 1944)*, București, 1978, p. 21 ; General Ion Antonescu, *Temelia statului Național-legionar, 6 septembrie 1940—6 octombrie 1940*, București, 1940, p. 5 și urm.

[2] A. Simion, *op. cit.*, p. 110—113.

[3] Arhivele Statului Prahova (în continuare Arh. Stat. Prahova), Fond nr. 265, dosar 76/1942, f. 402.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cantitatea de cca. 1 350 de vagoane. De curînd s-a pus în funcţiune şi rafinăria Orion care a fost oprită în 1939" [4].

Adoptarea unei asemenea măsuri nu pleca însă, aşa cum s-ar putea crede, de la raţiuni care priveau interesele ţării, întrucît, remarca cineva, „faţă de consumul intern se face export mare de benzină, ulei, motorină, smoală şi reziduuri parafinoase" [5].

Pentru a se răspunde exportului sporit, s-a recurs de altfel la extinderea mijloacelor de transport," prin funcţionarea conductei spre Giurgiu şi prin înmulţirea garniturilor de tren care transportă produsele petrolului pentru nevoile armatelor aliate" [6]. Aşadar, se avea în vedere, înainte de toate, satisfacerea unor obligaţii de moment, întrucît, aşa cum se releva de fapt, „convoaie întregi se scurg spre Rusia sau Giurgiu-port", pentru a alimenta maşina de război hitleristă [7]. Cele mai mari dificultăţi, raportate de industria petrolieră şi reţeaua de transporturi feroviare, erau determinate, prin urmare, de alianţa cu Germania. Pierderile înregistrate de economia naţională, în aceste circumstanţe, se ridicau la cifre considerabile. Numai în domeniul căilor ferate, pagubele suportate în anii războiului au însumat 200 de miliarde lei [8]. Au fost distruse 1 337 km. de linie ferată, peste 1 000 de poduri şi podeţe au fost ruinate, iar jumătate din numărul total de locomotive şi aproximativ o treime din cel de vagoane au devenit impracticabile [9]. În cadrul acestor pierderi se înscrie, bineînţeles, scoaterea din funcţiune a Gării de Sud şi a Triajului din Ploieşti, precum şi a unor importante tronsoane de linii ferate din zona Gării de Nord şi a rafinăriilor [10]. Dar, cele mai grave prejudicii provocate industriei prahovene au fost înregistrate de întreprinderile petroliere [11].

Nici agricultura judeţului, mai ales după angajarea în război, nu a reuşit să preîntîmpine sau să diminueze consecinţele crizei generale suportate de România. Scăderea permanentă a producţiei a fost însoţită de o reducere treptată a suprafeţelor cultivate. În 1942, de exemplu, au fost dezmiriştite numai 9 505 ha din cele 26 058 ha de care dispunea judeţul [12]. Apoi, din cauza vremii nefavorabile, productivitatea era serios afectată, deoarece, aşa cum se precizează în unele documente ale vremii, „cultura grîului a avut de suferit prin faptul că acesta nu se va mai putea coace la timp şi chiar va fi supus putrefacţiei" [13]. O asemenea situaţie era agravată şi de faptul că în agricultură se resimţea, mai ales în răstimpul campaniilor de sezon, lipsa braţelor de muncă, datorită concentrărilor şi mobilizărilor masive, reclamate de desfăşurarea războiului. La toate acestea se adaugă urmările unor anotimpuri secetoase, ca primăvara anului 1941, cînd, aşa cum se precizează într-o notă informativă, „au fost regiuni în judeţ unde nu a plouat de 4 luni de zile" [14].

Activitatea economică a judeţului Prahova a fost apoi serios marcată, chiar de la începutul perioadei la care ne referim, de distrugerile provocate de cutremurul din 10 noiembrie 1940. Acest seism a afectat întreaga industrie prahoveană şi îndeosebi cea petrolieră. Pierderilor de moment trebuie să le adăugăm pe acelea determinate de întreruperea temporară a funcţionării a 13 rafinării. Totodată, în oraşul Ploieşti, construcţiile industriale şi celelalte clădiri au fost avariate în proporţie de 60%, iar 10% din ele au fost distruse în întregime.

Pagubele înregistrate în această regiune, în urma cutremurului din noiembrie 1940, s-au ridicat la sume de ordinul miliardelor de lei [15].

---

[4] Idem, dosar 57/1941, f. 100, vezi şi dosar 68/1941, f. 50.

[5] Idem, dosar 103/1942, f. 110.

[6] Idem, dosar 118/1942, f. 20. [7] Ibidem, f. 20.

[8] Această cifră are în vedere valoarea leului din 1938. Vezi C. Botez, D. Urmă, I. Saizu, *Epopeea feroviară românească*, Bucureşti, 1977, p. 302.

[9] *Cf. România în anii revoluţiei democrat-populare, 1944—1947*, Bucureşti, 1971, p. 73 ; Vasile Anescu, *Efortul economic al poporului român în războiul antihitlerist*, ed. II, Bucureşti, 1974, p. 67 ; *Reconstrucţia căilor ferate române*, Bucureşti, 1946, p. 6.

[10] Arh. Stat. Prahova, Fond ; Prefectura Jud. Prahova, dosar 89/1944, f. 1—2 ; dosar 95/1944, f. 14—17 ; dosar 102/1944 f. 1 ; dosar 104/1944, f. 2, Fond nr. 265, dosar 158/1944, f. 2.

[11] *România în reconstrucţie*, Bucureşti, 1946, p. 9 ; Vasile Anescu, *op. cit.*, p. 10 ; Gh. Răvaş, *Din istoria petrolului românesc*, ed. II, Bucureşti, 1957, p. 292, *Procesul marii trădări naţionale*, Bucureşti, 1946, p. 29.

[12] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 118/1942, ff. 40, 423, 437, 571, vezi şi dosar 118/1942, f. 40.

[13] Idem, dosar 118/1942, f. 571.

[14] Idem, dosar 43/1945.

[15] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 76/1940, ff. 182—186.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Încercînd a reface tabloul, chiar și sumar, al evoluției economice a județului Prahova în anii celei de a doua conflagrații mondiale, nu putem trece peste distrugerile provocate de numeroasele bombardamente la care a fost supusă această importantă zonă industrială, dar mai ales pe cele din 1 august 1943, 5, 15 și 24 aprilie 1944. Regiunea petrolieră s-a constituit de fapt într-un obiectiv predilect al raidurilor aeriene ale Aliaților, atît timp cît aici se afla principala sursă de aprovizionare cu combustibil a armatelor germane [16]. Daunele pricinuite de repetatele bombardamente din anii războiului au agravat criza economică cu care se confrunta zona Prahovei. Căci, așa cum s-a relevat deja, jumătate din cele 20 760 de clădiri distruse sau afectate de desele incursiuni aeriene se aflau pe raza acestui județ [17]. O statistică estimativă încerca să aprecieze proporțiile dezastrului cauzat de bombardamentele din aprilie 1944, în vederea faptului că din cele 16 488 de imobile existente în Ploiești, la începutul lunii, fuseseră distruse sau serios avariate 5 429 [18]. În același timp, în localitățile Cîmpina, Slănic, Vălenii de Munte, Urlați au fost ruinate 2 874 de case, iar 8 659 au fost, mai mult sau mai puțin, deteriorate [19]. Totodată, în timpul bombardamentelor la care a fost supusă zona urbană a județului Prahova au murit peste 895 de locuitori, în timp ce 568 au fost răniți. Numai în Ploiești, au fost omorîte 420 de persoane și rănite 427, se aprecia că „orașul Ploiești a suferit dintre toate orașele țării, cel mai mult de pe urma războiului" [20]. Dincolo de cifrele menționate, rapoartele organelor administrative locale evidențiau faptul că, așa cum era și de așteptat, cea mai afectată de bombardamente a fost populația săracă, a cărei stare de spirit era considerată a fi de-a dreptul alarmantă, de „teama unor noi bombardamente" [21]. De aceea, s-a procedat în așa fel încît pînă la 22 aprilie 1944, peste 85% din populație să fie evacuată din zona pasibilă a fi bombardată. În afară de cele arătate, bombardamentele, la care ne-am referit, au provocat pagube apreciabile și unor întreprinderi petroliere, precum erau rafinăriile „Româno-Americană", „Orion", „Astra", „Columbia" și „Lumina". Efectele bombardamentelor au fost resimțite și de rafinăriile „Steaua-Română" din Cîmpina și „Creditul Minier" din Brazi.

Intr-o asemenea conjunctură, în situația generală a județului Prahova puteau fi relevate simptome inextricabile. Lipsurilor obișnuite li se adăugau urmările bombardamentelor. Aprovizionarea populației cu articole de primă necesitate devenise aproape imposibilă, recurgîndu-se la fel de fel de improvizații, prin care nu se reușea însă a se ameliora, măcar în parte, condițiile de existență. Cu toate eforturile administrației, era greu să se depășească provizoratul, atît timp cît bombardamentele distruseseră rețeaua electrică de înaltă tensiune în proporție de 75%, iar pe cea subterană, de joasă tensiune, în proporție de 90%. De asemenea, 80% din rețeaua aeriană de iluminat public și particular a fost scoasă din funcțiune, în timp ce rețeaua de alimentare a orașului cu apă devenise impracticabilă, iar cea de canalizare era iremediabil compromisă [22]. Dezorganizarea și consecințele acestei stări de lucruri erau amplificate de faptul că autoritățile prahovene, în loc de a încerca să evite haosul ce amenința să se instaleze în întreaga regiune, s-au evacuat în diferite comune din județ, abandonîndu-și, în cele mai multe cazuri, obligațiile [23].

Celor arătate pînă aici li se adăugau pagubele, jafurile și pierderile provocate de trupele germane prezente pe Valea Prahovei. Se știe că începînd din seara zilei de 10 octombrie 1940, primele unități ale Misiunii militare germane în România se instalau deja în zona petroliferă

---

[16] Cf. Mihai Vulpescu, *Documente privind distrugerile provocate în municipiul Ploiești în perioada celui de-al doilea război mondial. Lupta oamenilor muncii pentru construirea Ploieștilor de azi*, în *Sesiune de comunicări și referate — 29 mai 1971*, București, 1973, p. 124; vezi și Nicolae Dinu, *Ploieștii în războiul aerian (1943—1944)*, în *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, 1971, p. 195.

[17] *România în reconstrucție*, p. 10; vezi și Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 275, dosar 73/1944, 158/1944 și 161/1944.

[18] Arh. Stat. Prahova, Fond Prefectura Județ Prahova, dosar 88/1944, f. 2, vezi și James Dugan, Caroll Stewart, *The Great Fround Air Battle of 1 August 1943*, New York, Random House, 1962, *passim*.

[19] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 133/1943, f. 101, dosar 128/1943, dosar 58/1944, ff. 33, 42, dosar 158/1944, ff. 111, 120.

[20] Idem, dosar 133/1943 ff. 101, 105 vezi și dosar 158/1944, f. 3, și Fond; Primăria Orașului Ploiești, dosar 7/1945, f. 59.

[21] Idem, Fond Prefectura Jud. Prahova, dosar 65/1944, f. 21 și dosar 70/1944, f. 39.

[22] Idem, Fond nr. 265, dosar 128/1943, f. 290, dosar 73/1944, ff. 21—24.

[23] Arh. Stat. București, Fond Ministerul de Interne, dosar 47/1944, f. 31, Arh. Stat. Prahova Fond nr. 265, dosar 73/1944, f. 53, dosar 78/1941, f. 140, dosar 41/1944, f. 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

a Prahovei. În scurt timp, numărul militarilor germani transportați în această parte a țării a crescut în mod considerabil, întrucît, regiunea avea o mare importanță strategică [24]. O primă consecință a prezenței trupelor germane pe Valea Prahovei, a fost agravarea situației economice a județului de care ne ocupăm. Distrugerile la care s-au dedat trupele hitleriste la scurt timp după instalare au atras atenția oficialităților române. În satul Urleta, soldații unei subunități militare germane, sfidînd ordinele și interesele populației, ocupau imediat după sosire, o suprafață pe care se găseau livezi și grîne, distrugîndu-le pentru a-și construi mai multe barăci. Autoritățile comunale raportau că în permanență „locuitorii vin la primărie și reclamă că trupele germane se întind zilnic și construiesc alte barăci noi pe locuri noi" [25]. În comuna Puchenii-Mari, o subunitate antiaeriană, instalată în iarna anului 1941—1942 pe izlazul comunal, după ce a primit, la 4 aprilie 1942, ordin să se deplaseze în altă zonă, „a băgat un tanc mare pe izlaz cu care a scos tunurile grele și pe o întindere de cca. 40 pogoane a distrus complet izlazul care nu va mai putea fi bun de folosit cel puțin 3—4 ani, din care cauză vitele locuitorilor sînt expuse a răbda de foame" [26]. În alte cazuri, unitățile hitleriste se instalau în mod abuziv în diferite imobile particulare sau defrișau, fără nici o autorizație, pădurile comunale [27]. A început, astfel, să se sesizeze în scris asemenea ingerințe, care tindeau să capete forme generalizatoare, remarcîndu-se că „aceste procedeuri sînt ilegale și abuzive" [28]. Cu toate acestea, diferite acte samavolnice au continuat a fi semnalate în întreg intervalul războiului. Așa se explică faptul că țăranii din comunele Românești, Bărcănești, Drăgănești, Mislea, Ploiștori, Păulești, Buda, Ariceștii, Filipeștii de Tîrg au rămas fără izlaz, în urma instalării trupelor germane în aceste localități [29]. Apoi, s-a ajuns la dereglarea transporturilor, întrucît unele drumuri comunale erau ocupate de hitleriști [30]. Treptat, autoritățile militare germane au renunțat la angajamentele inițiale, instituind un regim de spoliere sistematică a populației civile, fapt care a contribuit la încordarea stării de spirit. Organizația „Todt", bunăoară, care își trimitea reprezentanții în întregul județ Prahova, nu-și propunea altceva decît să jefuiască bogățiile acestei regiuni, fără a se gîndi la consecințe [31]. După unele calcule, numai dintr-o singură comună (Tomșani) oficialitățile militare germane au confiscat bunuri materiale în valoare de 960 000 de lei [32]. În asemenea circumstanțe, starea de spirit a devenit îngrijorătoare, datorită faptului că — așa cum s-a întîmplat în Poenarii Burchi —, în întreaga comună era instalată „multă armată germană, cetățenii n-au ce să mănînce" [33]. Alarmate de această situație, autoritățile române recomandau organelor administrative locale să încerce, recurgînd la „persuasiune", a împiedica jafurile germane. Bineînțeles că sugestia avansată nu a dus la nici un rezultat [34]. De aceea, la 27 aprilie 1944, Antonescu, pentru a diminua încordarea ce atinsese forme periculoase, instituia o comisie compusă dintr-un delegat al Președinției Consiliului de Miniștri, un altul al Ministerului Agriculturii și un reprezentant al Prefecturii Prahova, care urma a cerceta și stabili pagubele suferite de populația județului în urma instalării trupelor germane [35]. Marele Stat Major, acționînd în același sens, trimitea prefecturilor la 20 iunie 1944, un ordin circular în care cerea ca acestea să stabilească valoarea totală a mărfurilor și a produselor jefuite de armata germană, în vederea stabilirii unor despăgubiri [36].

O simplă trecere în revistă a acestor realități caracteristice județului Prahova este în măsură, credem, să demonstreze că situația economică a regiunii era deosebit de gravă și lipsită de perspectiva îndreptării. Circumstanțele amintite amenințau totodată să determine recrudescența crizei economice suportate de acest județ.

---

[24] A. Simion, *op. cit.*, p. 127—128.
[25] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 77/1942, f. 51, dosar 69/1944, f. 32.
[26] Ibidem, f. 103.
[27] Idem, Fond Prefectura Jud. Prahova, dosar 76/1944 f. 69 și dosar 69/1944, f. 32
[28] Idem, dosar 75/1944, f. 75.
[29] Idem, dosar 74/1944, f. 1, dosar 76/1944, ff. 9, 14, 38—39, Fond nr. 265, dosar 134/1944, f. 682, dosar 106/1944 f. 221.
[30] Idem, Fond Prefectura Jud. Prahova, dosar 76/1944, f. 91.
[31] Ibidem, f. 89.
[32] Ibidem, f. 60.
[33] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 76/1941, f. 13.
[34] Idem, dosar 75/1944, f. 191.
[35] Idem, dosar 76/1944, f. 22.
[36] Ibidem, ff. 47—49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Încercînd a reface tabloul evoluției județului Prahova după compromiterea dictaturii regale, se impune a stărui și asupra unor aspecte noi, pe care le învederează desfășurarea vieții politice odată cu instaurarea regimului legionar — antonescian. Se știe că după încercarea nereușită de a se afirma ca principală forță politică a țării, Garda de Fier a trecut la organizarea unei adevărate campanii de teroare împotriva adversarilor ei politici, dar nu numai a acestora [37]. Actele represive și asasinatele politice au fost transformate în puncte programatice de către un organism hibrid, ce se pretindea organizație politică, dar care nu avea nimic comun cu interesele naționale. Consecințele unei asemenea stări de lucru au fost imediat resimțite și de prahoveni. Încă de la început însă, așa cum era și de așteptat, chiar autoritățile locale s-au afirmat împotriva „mijloacelor" la care recurgeau noii guvernanți pentru a se impune în fața opiniei publice românești [38]. Faptul că legionarii încercau pe orice cale să se afirme a fost resimțit, de cele mai diverse categorii sociale prahovene, mult timp după 15 septembrie 1940. În noiembrie 1940, erau uciși opt civili și doi polițiști, fiind distruse în același timp sinagogile și școala confesională „Luca Moise" [39].

Pe teritoriul județului Prahova a fost asasinat, apoi, în noaptea de 27/28 noiembrie 1940 marele savant și patriot Nicolae Iorga.

În intervalul în care s-au aflat la guvern legionarii au trecut și la punerea în practică a unor măsuri rasiale cu caracter fascist, dispunînd astfel mutarea cu forța a 4 000 de evrei din Ploiești „într-un cartier izolat și cu acces spre șoseaua Ploiești — Buzău și Ploiești — București, fără a trece prin centrul orașului" [40]. Toate aceste imixtiuni au fost însoțite, bineînțeles, de numeroase abuzuri și jafuri. Nenumărate au fost cazurile, consemnate de altfel, cînd „poliția legionară acostează pe trecători noaptea pe străzi și îi brutalizează" [41]. Întreaga gamă a silniciilor barbare la care au recurs legionarii a fost însă mult mai largă. Un cetățean din Azuga, de pildă, reclama arestarea și reținerea sa samavolnică, de către poliție, „deoarece a insultat în mod grav mișcarea legionară" [42]. Învățătorul Iorgu Samuilă, din comuna Teșila, a fost atacat, bruscat și amenințat cu moartea, pentru atitudinea sa antilegionară [43]. În ziua de 4 noiembrie 1940, un grup de legionari, desemnați de organizația județeană, s-au prezentat la Fabrica „Dorobanțul", „deoarece în ultimul timp muncitorii începuseră să se miște din cauza salariilor de mizerie", operînd numeroase arestări, nu numai în rîndul celor angajați direct în producție, ci și a funcționarilor, la care se adăugau și directorii generali ai întreprinderii. Profitînd de această descindere tipică lor, legionarii s-au dedat la numeroase furturi din interiorul fabricii, înlocuind, în același timp, în mod arbitrar, pe unii dintre funcționari, sub pretextul că „majoritatea funcționarilor erau evrei" și preluînd administrația întreprinderii [44]. Ostilitățile, odată declarate, s-au îndreptat și împotriva unor membri ai aparatului represiv, care, într-o perioadă sau alta, au afișat o atitudine ostilă sau au ordonat unele măsuri îndreptate împotriva Gărzii de Fier. Astfel, un comisar, fost șef al detașamentului de poliție Urlați, raporta că, în noiembrie 1940, un grup de legionari l-au amenințat cu revolverul, percheziționîndu-l și arestîndu-l [45].

Cu o situație politică deosebită s-a confruntat județul Prahova în zilele rebeliunii legionare din 21—23 ianuarie 1941. La acțiunile gardiste organizate în județul Prahova în aceste zile au participat peste 870 de confrați de-ai lui Horia Sima [46]. La Ploiești, după ce au manifestat pe străzi, cerînd „guvern legionar", rebelii au ocupat cu forța, folosind arme, localul Prefecturii, centrala telefonică și Chestura poliției [47]. La atacul Prefecturii au participat și legionari din jurul capitalei de județ [48]. Pentru înarmarea „nemulțumiților", chestorul de poliție a ridicat, la 20 ianuarie 1941, din depozitul detașamentului de gardieni publici, 102 revolvere „Browning", șase puști mitraliere și 4 800 de cartușe. Scoaterea acestui armament a fost justificată de „necesitatea de a se înarma echipele legionare destinate să între-

[37] A. Simion, *op. cit.*, p. 67—110.
[38] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 77/1940, f. 165 și dosar 40/1940, f. 186.
[39] Idem, dosar 79/1940, ff. 321, 324, 351; dosar 84/1940 f. 20; dosar 112/1943, f. 155.
[40] Idem, dosar 76/1941, ff. 65—66, dosar 58/1941, f. 52.
[41] Idem, dosar 79/1940, ff. 224, 321.
[42] Idem, dosar 78/1949, f. 22.
[43] Idem, dosar 84/1949, f. 65.
[44] Idem, dosar 79/1940, ff. 101, 112.
[45] Ibidem, f. 130.
[46] Idem, dosar 84/1940, f. 46.
[47] Mihai Fătu, Ion Spălățelu, *op. cit.*, p. 354.
[48] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 84/1940, ff. 46, 63, 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

prindă o puternică acțiune împotriva comuniștilor"[49]. Ofițerii și soldații care au ripostat gardiștilor „au fost crunți bătuți de rebeli la prefectură și amenințați cu executarea"[50]. În timpul confruntării angajate între legionarii ce încercau să ocupe Prefectura și Divizia a XIII-a infanterie Ploiești, au fost răniți șapte soldați și un subofițer, pe cînd cinci rebeli au murit, iar alții cinci s-au ales cu răni mai mult sau mai puțin serioase[51].

Urmările rebeliunii, însă, au fost mult mai grave decît cele arătate de noi. Printre altele, legionarii au distrus biblioteca „Casa poporului" din Cîmpina și diferite imobile particulare din Ploiești[52]. Dacă gardiștii din Slănic au încercat să dezarmeze poliția și secția de pompieri din localitate, fără a reuși, cei din Filipeștii de Tîrg au izbutit să pună mîna pe armele posturilor de jandarmi din Dițești, Nedelea și Călinești[53]. Tot în zilele triste ale rebeliunii, populația orașului Predeal a fost terorizată, se precizează într-un raport „de un grup de aproximativ 30 de derbedei" (legionari — n. ns.), care au ținut-o „într-o atmosferă de spaimă și război, instalînd arme automate la Casa telefoanelor și în alte puncte ale orașului"[54]. În mediul rural, cei ce se erijaseră în ipostaza de „îndrumători ai neamului" au instaurat o atmosferă de teroare, provocînd în același timp grave dezordini. Astfel, o notă informativă a postului de jandarmi Puchenii — Moșneni ne informează că „în zilele de 21—23 ianuarie 1941, mai mulți indivizi constituiți în ceată armată au manifestat prin Pucheni, au blocat primăria și telefonul, instigînd populația la nesupunere"[55]. În comuna Ariceștii — Rahtivani, legionarii, conduși de ajutorul de primar, au molestat pe învățători, intimidînd restul populației[56]. Apoi, un locuitor din Cîmpina se plîngea că „o grupă de legionari i-a percheziționat casa, luîndu-i obiecte și cărți"[57].

Prin tot ceea ce au săvîrșit legionarii, după ascensiunea lor la guvern și mai ales în zilele de 21—23 ianuarie 1941, Garda de Fier și-a demascat adevărata ideologie și modalitatea de a o pune în practică, atrăgîndu-și împotrivirea întregii populații a țării. Înfrîngerea rebeliunii și măsurile ulterioare adoptate contra gardiștilor au fost primite cu satisfacție de opinia publică din Prahova. Dar, activitatea Gărzii nu a încetat după 23 ianuarie 1941. Mai mult decît atît, unii dintre membrii ei, fugiți în Germania, au organizat un grup special care se va ocupa de provocarea unor acte teroriste și antimuncitorești în Prahova[58]. Autoritățile prahovene, urmărind evoluția acțiunii gardiste după insuccesul rebeliunii, raportau de altfel că „în general agenții Gestapoului sînt văzuți mai mult în anturajul elementelor care au activat în mișcarea legionară", întrucît, așa cum era și de așteptat, ei „se folosesc în acțiunile lor informative mai mult de fostele elemente legionare pentru considerentul că îi cred mai devotați Germaniei"[59].

Înlăturarea Gărzii de Fier de la conducerea țării și instituirea formațiunii ministeriale propuse de Ion Antonescu nu au determinat o ameliorare a situației generale existente în România. Actele guvernamentale la care s-a recurs după renunțarea la colaborarea legionarilor au avut drept scop, înainte de toate, militarizarea întreprinderilor de stat și particulare. Apoi, un decret adoptat la 27 februarie 1941, stabilea că poate fi rechiziționată pentru muncă orice persoană civilă, bărbat sau femeie, pînă la vîrsta de 70 de ani. Totodată, ziua de muncă era fixată în mod oficial, la 10—12 ore, dar în unele ramuri industriale se lucra chiar și 14—16 ore[60]. Decretele-legi adoptate ulterior au agravat și mai mult condițiile de existență ale oamenilor muncii.

În aceste împrejurări, lipsurile de tot felul au devenit din ce în ce mai evidente. Regimul instituit de guvern și prezența trupelor germane în județul Prahova au făcut ca

---

[49] Idem, dosar 112/1943, f. 153.
[50] Ibidem.
[51] Idem, Fond nr. 265, dosar 26/1941, ff. 21, 22.
[52] Idem, dosar 32/1941, f. 2, dosar 84/1940, f. 106, dosar 38/1941, f. 26.
[53] Idem, dosar 84/1940, f. 59; dosar 79/1940, f. 33.
[54] Idem, dosar 84/1940, f. 191.
[55] Idem, Fond Postul de Jandarmi Puchenii Moșneni, dosar 7/1941, f. 1 și dosar 8/1941, ff. 1, 2.
[56] Idem, Fond nr. 265, dosar 79/1940, f. 133.
[57] Ibidem.
[58] Idem, Fond Chestura poliției Ploiești, dosar 669/1942, ff. 6—8.
[59] Idem, Fond nr. 265, dosar 123/1944, f. 191.
[60] „Monitorul Oficial" nr. 48 din februarie 1941, p. 946—968; nr. 233 din 2 octombrie 1941, p. 5836—5839.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

în unele comune, locuitorii să nu aibă cu ce se hrăni [61]. Nici în rîndul populației urbane, situația nu era mai bună. Privațiunilor de tot felul li se adăugau concedierile, care sporeau numărul șomerilor. Astfel, din cauza lipsei de materii prime, unele întreprinderi ploieștene și din județ se vedeau obligate să recurgă la concedieri [62]. Cu timpul, numărul celor rămași fără posibilitatea de a-și cîștiga existența a crescut în mod îngrijorător. Așa, de exemplu, numai în 1943, numărul muncitorilor concediați în orașul Cîmpina se ridică la peste 720, din care 200 erau numai de la Uzinele metalurgice David Zipsser [63]. Nici situația celor care-și păstrează locul de muncă nu este însă prea încurajatoare. „Majoritatea muncitorilor — raporta Chestura poliției Ploiești organelor centrale — au ajuns cu îmbrăcămintea distrusă, iar familiile și mai rău, așa încît mulți muncitori nu-și pot trimite copiii la școală, neavînd cu ce să-i îmbrace și cu ce să-i încalțe". Același document ne informează, în continuare, că „debilitatea crescîndă a multor muncitori se datorește subalimentației" [64]. Nici celelalte categorii de salariați nu beneficiau de condiții mai bune. Nu întîmplător, Comisariatul poliției din Cîmpina atrăgea atenția Chesturii poliției din Ploiești că „funcționarul public primește un salariu care este de mai multe ori absolut insuficient" [65]. Același raport, calcula că unei familii compuse din patru persoane îi era necesară, pentru existența zilnică, fără a include și îmbrăcămintea, încălțămintea, educația copiilor, suma de cel puțin 430 de lei. Dar, capul de familie, singurul care avea unde să muncească, primea în medie 200—300 lei pe zi, în condițiile în care o cămașă costa 4 000 de lei, iar un costum de calitate inferioară se ridica la 25 000 de lei [66]. Luînd în discuție scumpirile survenite în 1941, același document relevă că „dacă se ține seama și de calitatea materialelor actuale, față de cele din trecut, scumpirea apare și mai gravă. Rezultă, preciza același observator, că unui funcționar mijlociu plătit cu 9—12 000 lei pe lună îi trebuia circa 3—4 luni să nu mănînce nici el și nici familia sa pentru a-și putea face un costum de haine și una pereche de pantofi iar restul familiei nici gînd s-o mai poată îmbrăca" [67]. Chiar și alimentele raționalizate au fost supuse unor substanțiale ridicări de prețuri, care ajungeau uneori la aproape 600%, în timp ce salariile funcționarilor au sporit, în același interval (1940—1943), cu 20—30% [68]. Organele polițienești recunoșteau că o asemenea realitate „întreține în rîndul funcționarilor o stare de spirit încordată", provocînd în același timp creșterea nemulțumirilor în rîndul populației sărace [69]. Dintr-un tabel întocmit de Chestura poliției Ploiești, în care se avea în vedere modul în care au evoluat cîștigurile medii ale muncitorilor angajați la trei societăți petroliere și prețurile produselor alimentare, între 1941 și 1943, rezultă că acestea din urmă au crescut cu 100, 200 și chiar cu 300% [70]. Comentînd discrepanța mare dintre ritmul de creștere a salariilor în comparație cu prețurile, o obișnuită notă informativă a celor investiți cu prerogativele de apărători ai ordinii publice observa că „îndată ce statul acordă slujbașilor săi un spor de salariu, revine imediat cu urcări de prețuri la articolele raționalizate" [71]. Dimensiunea adevărată a dificultăților devine și mai evidentă dacă avem în vedere faptul, cunoscut de toată lumea, că principalele produse alimentare puteau fi procurate foarte greu, „numai din cauză că românii au dat mult grîu Germaniei" [72]. Chiar și atunci, însă, cînd pe piață apăreau diferite produse de strictă necesitate, „vînzările în general — se remarca adesea — sînt mult mai scăzute, majoritatea populației orașului Ploiești compunîndu-se din muncitori și salariați publici și particulari, cu venituri sub nivelul necesităților" [73]. O asemenea circumstanță, re-

[61] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 76/1941, ff. 130, 176, 236, 238, 345, 404, 514 și Prefectura Jud. Prahova, dosar 8/1942, f. 300 și dosar 58/1943, f. 204.

[62] Idem, Fond nr. 265, dosar 160/1943, dosar 73/1944; f. 262, dosar 72/1944, f. 1, dosar 62/1944 ff. 21, 25, 41, dosar 70/1944 f. 51, Fond Prefectura Jud. Prahova, dosar 57/1942, f. 192, 328, dosar 59/1943, f. 284 și Fond Chestura Poliției Ploiești, dosar 687/1942, f. 71 și Muzeul de Istorie și Arheologie al Jud. Prahova, fond I. C., dosar 3/1933—1944, ff. 48, 68.

[63] Idem, Fond nr. 265, dosar 160/1943, f. 118.

[64] Arh. Stat. Prahova, Fond Chestura Poliției Ploiești, dosar 901/1925—1942, f. 89.

[65] Idem, Fond nr. 265, dosar 160/1943, f. 84.

[66] Ibidem, f. 84.

[67] Ibidem, f. 85.

[68] Ibidem.

[69] Idem, dosar 118/1942, f. 461.

[70] Ibidem.

[71] Idem, dosar 160/1943, f. 5.

[72] Idem, dosar 42/1941, f. 1.

[73] Idem, Fond Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosar 3/1943, ff. 7—8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

marca cineva, făcea ca „populația să se limiteze în majoritate numai la hrana zilnică, deoarece nu au puterea de cumpărare obișnuită și chiar strict necesară" [74]. Un alt document întregește imaginea schițată mai înainte, adăugînd că „pîinea lipsește în municipiul Ploiești aproape regulat — 3, 4 și uneori 5 zile pe săptămînă" [75]. Iar atunci cînd se găsea, ea era „de cea mai proastă calitate și la care miezul este imposibil de mîncat" [76]. Îngrijorate de nemulțumirea generală față de proasta aprovizionare cu produse absolut necesare existenței, autoritățile județene cereau să se acorde „o atenție mai mare aprovizionărilor cu articole de strictă și generală necesitate a județului nostru, în special cu pîine, mălai, articole de pielărie, grăsimi vegetale și animale și mărfuri standardizate, întrucît județul Prahova este format în majoritate din muncitori industriali și este o necesitate superioară să se prevină cît mai mult cu putință nemulțumirile" [77]. Asemenea sugestii nu erau cauzate de sentimente de compasiune față de muncitori, ci de teama ca aceștia să nu reacționeze, atîta vreme cît „cu salariile actuale nu pot face față, fiind supuși traiului mizer, atrăgînd după sine flămînzirea, îmbolnăvirea lor și a familiilor lor" [78].

La sate, neajunsurile erau și mai grave. Obligate de asemenea evidențe, nu o dată, diferite rapoarte curente relevau că în multe comune, precum Vlădeni, Tîrgșorul Nou, Teșila, Ocina, Călinești, Trestieni și altele, „sînt familii care trăiesc numai și numai cu cartofi, din cauză că nu au nici pîine, nici mălai" [79]. În alte comune — Homorîciu, Teișani, Poiana Vărbilău, Mislea, Cosminele, Mălăești și Plopeni — situația era atît de gravă, încît organele locale atrăgeau atenția asupra faptului că în aceste localități „este lipsă generală de alimente" [80]. O asemenea precizare era însoțită de aceea că în mediul rural „lipsește încălțămintea, copiii de școală nu mai pot merge la cursuri din cauză că nu au cu ce se încălța, timpul fiind friguros, deși nu a căzut zăpada. Sînt comune în județ — constata același observator — unde copiii merg cu picioarele goale la școală pe acest timp de iarnă, astfel că sînt expuși la boală" [81].

În linii generale și apelînd doar la cîteva exemple, aceasta era situația economică și politică a ținuturilor prahovene în anii 1940—1944, reconstituită pe baza informației arhivistice inedite. Ca și în celelalte regiuni ale României, criza infestase întreaga evoluție a acestui important județ al țării. Dar, aici, mai mult decît oriunde, efectele crizei au căpătat forme deosebit de grave, repercutîndu-se asupra celei mai mari părți a populației. În asemenea circumstanțe, era și firesc să se ajungă la manifestarea unei accentuate stări de spirit potrivnice regimului politic, fascismului și războiului hitlerist. Formele pe care le-au îmbrăcat aceste acțiuni protestatare au fost diverse, îndreptate fiind împotriva dictaturii antonesciene, a fascismului și a războiului în general. Astfel, la scurt timp după instituirea guvernului condus de Ion Antonescu, Comisariatul poliției Cîmpina raporta organelor județene că „publicul cîmpinean este foarte nemulțumit pentru faptul că viața este foarte grea" [82]. O atitudine asemănătoare o manifestau și muncitorii unor mari întreprinderi petroliere din Ploiești, care se arătau revoltați „pentru salarizarea ce o au în timpul de față și pe care ei o numesc salarii de foame, pretinzînd că au rămas desculți și dezbrăcați, atît ei cît și familiile lor" [83]. Mai mult decît neliniștitoare era apoi starea de spirit a muncitorilor de la Rafinăria „UNIREA", întrucît, din cauza salariilor derizorii și a prețurilor ridicate, „au ajuns în imposibilitatea să poată presta serviciul în bune condițiuni" [84]. Aceleași cauze, generalizate la scara întregului județ, au provocat nemulțumiri din ce în ce mai îngrijorătoare, ajungîndu-se deocamdată la „o oarecare încordare între patroni și muncitori" [85]. Dar rapoartele organelor de siguranță învederau o atmosferă primejdioasă, conchizînd că „mișcarea muncitorilor amenință să ia forme grave", ordonînd numeroase arestări, pentru a preîntîmpina declanșarea unor revolte capabile să submineze ordinea internă existentă [86].

[74] Idem, dosar 6/1943, f. 81.
[75] Idem, dosar 2/1941, f. 237, dosar 3/1943, f. 207.
[76] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 103/1942, f. 296.
[77] Idem, Fond Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosar 2/1941, f. 209.
[78] Idem, Fond Inspectoratul Muncii Ploiești, dosar 46/1941, f. 19; Fond nr. 265, dosar 25/1941, f. 150 Fond Camera de Comerț și Industrie Ploiești, dosar 6/1942, f. 180.
[79] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 78/1942, f. 58.
[80] Ibidem.
[81] Idem, dosar 77/1942, ff. 78, 158, 159.
[82] Idem, dosar 42/1941, f. 1.
[83] Idem, dosar 118/1942, f. 46.
[84] Arh. Stat. Prahova, Fond Chestura Poliției Ploiești, dosar 901/1925—1942, f. 29.
[85] Idem, Fond nr. 265, dosar 76/1942, f. 399.
[86] Idem, dosar 79/1940, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Toate acțiunile muncitorești care amenințau în mod direct regimul social-politic sau care puteau genera manifestări transgresive ridicau mai multe semne de întrebare în cazul județului Prahova, deoarece așa cum se știe, zona petroliferă reprezintă o puternică citadelă muncitorească. Ecourile și semnificațiile oricărei acțiuni protestatare semnalate în această parte a țării erau considerate drept posibile premise ale unor ridicări în masă și tratate ca atare. De altfel, Chestura Poliției Ploiești, avînd în vedere aceste considerente, raporta, în anul 1941, că „din aproximativ 30 000 de muncitori și salariați particulari, peste 5 644 au formulat în scris nemulțumiri", față de înrăutățirea condițiilor de existență. Numai într-o singură lună, 20 ianuarie — 20 februarie 1942, Inspectoratului Muncii Ploiești i-au fost înaintate 2 816 cereri cu revendicări formulate de cei care erau nemulțumiți de nivelul salarizării, anularea concediilor, înrăutățirea condițiilor de muncă și în general a celor de existență, iar cu o lună mai tîrziu același Inspectorat va înregistra un număr record de cereri de revendicări, și anume 5 644 [87]. Pe măsură ce criza se agrava, starea de spirit protestatară devenea din ce în ce mai manifestă. „Majoritatea nemulțumiților, remarcau documentele vremii, sînt salariați din industria petroliferă și nemulțumirile cresc în toate straturile muncitorești din cauza lipsurilor și insuficienței salariilor și mizeriilor care domnesc în familiile muncitorilor" [88].

O asemenea stare de spirit a fost întreținută în întregul interval al războiului. În iulie 1944, bunăoară, 85 de muncitori de la Atelierele Societății „Astra Română", din Poiana Cîmpina, adresau un memoriu Comandamentului militar al acestor ateliere în care-și exprimau nemulțumirea față de condițiile de salarizare [89].

Dar nu numai petroliștii se găseau în această situație și acționau astfel. Acte de nemulțumire erau semnalate și în rîndul mecanicilor de locomotivă de la depoul C.F.R. Ploiești [90].

Treptat, starea de spirit protestatară a depășit forma petiționară, ajungîndu-se la organizarea unor conflicte colective de muncă. Numai în 1940, au fost înregistrate peste 1 045 de conflicte, dintre care 959 au avut loc în întreprinderi industriale, iar restul în întreprinderi comerciale. Cauzele acestora le constituiau nerespectarea contractelor de muncă, concedierile, neplata salariilor și a drepturilor cuvenite celor concentrați [91]. Exasperate de imposibilitatea preîntîmpinării conflictelor, autoritățile polițienești raportau că, dincolo de măsurile adoptate, „conflictele de muncă sunt în număr mare" deoarece, conchideau cei mai mulți observatori, județul Prahova este un puternic centru industrial, în care erau masați 25 694 de muncitori în orașe și peste 20 000 în mediul rural [92]. În aceste circumstanțe, o asemenea stare de spirit era explicabilă. Orice măsuri restrictive rămîneau fără nici un rezultat, De altfel, chiar în condițiile înăspririi regimului respectiv, în 1942, au fost înregistrate conflicte colective de muncă, în 52 întreprinderi industriale din județul Prahova, antrenîndu-se peste 8 160 de muncitori [93].

Cele mai importante, dintre cele izbucnite în anii 1942—1944, au avut ca loc de desfășurare rafinăriile „Dacia Română", „Vega", „Astra Română", „Aquila" și „Lumina", a Societății „Petrol-Mina", Societatea „Româno-Belgiană", Societatea „Prahova", Schelele Runcu, Chiciura, toate din Ploiești. Acestora li se adăugau Fabrica de produse chimice „Sargo", „Aerogenul" și „Feroemail" din Ploiești, precum și Fabrica „Banloc" din Florești, cea de ciment din Azuga, schelele Tonțești, Boldești, Hîrsa etc. [94].

O altă formă de manifestare a protestului oamenilor muncii prahoveni împotriva regimului de teroare întreținut de guvern și circumstanțele caracteristice războiului a reprezentat-o sabotarea producției de război hitleriste. Aceste sabotaje, active ori pasive, s-au constituit în cele mai eficiente acțiuni muncitorești din anii războiului. Nu întîmplător, organele represive recunoșteau că „Sabotajul industrial reprezintă o armă formidabilă în mîna mun-

[87] Idem, dosar 59/1942, ff. 126—139, dosar 76/1942, f. 129; Fond Chestura Poliției Ploiești, dosar 584/1940, f. 81.

[88] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 103/1942, f. 289; vezi și dosar 77/1942, f. 126; dosar 39/1944, f. 72.

[89] Idem, dosar 39/1944, f. 72, vezi și dosar 41/1944, f. 178.

[90] Idem, dosar 160/1943, f. 81, dosar 15/1944, f. 91.

[91] Idem, dosar 58/1941, f. 307.

[92] Idem, dosar 103/1942, f. 294.

[93] Arh. Stat. Prahova, Fond Inspectoratul Muncii Ploiești, dosar 59/1942, ff. 1—9; dosar 60/1942, ff. 24—25.

[94] Idem, Fond nr. 265, dosar 25/1941, ff. 43, 80, 134; dosar 46/1940, f. 57; Vezi și *Prahova — tradiții de luptă și înfăptuiri socialiste*, Ploiești, 1974, p. 56.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

citorilor" [95]. Acțiunile de sabotaj întreprinse în județul Prahova au fost numeroase și bine organizate. Printre cele mai obișnuite erau cele care precedau, de regulă, ziua de 1 Mai. Încetarea lucrului, defecțiunile provocate unor motoare, executarea cu întîrziere și deficiențe a diferite lucrări etc., s-au constituit în tot atîtea acte de sabotare a producției de război [96]. Alarmate de toate acestea, autoritățile de siguranță s-au văzut nevoite să adopte o serie de măsuri reclamate de împrejurări. Dar, actele de sabotaj au continuat, îmbrăcînd forme dintre cele mai neașteptate. Deși se instituise un regim de strictă supraveghere, prin care să se evite orice acțiune de sabotaj, delegații serviciului securității interne din rafinării recunoșteau că incendiul de la Rafinăria „Orion", din 13 iulie 1941, fusese provocat cu intenții răuvoitoare. Asemenea acte, care perturbau în mod serios desfășurarea normală a procesului de producție, provocau mari întîrzieri și pagube acuzate nu odată de mașina de război [97]. Repetate acțiuni de sabotaj au fost semnalate, în aceeași perioadă, și la Uzina de armament „Concordia" din Ploiești. Aici au fost semnalate, în dese rînduri, muniții, piese sau subansambluri fabricate cu dimensiuni mărite față de cele normale, fapt care le făcea inutilizabile sau provoca distrugerea armamentului. Cu toată supravegherea ordonată, numărul obuzelor cu defecte de fabricație reprezenta, în august 1941, peste 20% din producția uzinei. În același timp, erau identificate și alte acte de sabotaj, care constau în introducerea de sare, nisip sau șpan în baia de ulei a mașinilor, deteriorîndu-le și întrerupînd producția [98]. Acțiuni de sabotaj au fost înregistrate apoi la rafinăriile „Româno-Americană", „Astra Română", „Steaua Română", „Unirea" și „Vega" din Ploiești, la Fabrica „Dorobanțul" și la schelele petroliere unde erau incendiate sondele etc. [99].

În cursul anului 1942, acțiunile de sabotaj nu numai că s-au diversificat, dar au devenit și mai numeroase. La 10 martie 1942, Curtea Marțială Ploiești a „judecat procesul de sabotaj industrial de la societatea «Petrol Lemoine», care a constat în micșorarea producției și deci în desconsiderarea intereselor statului" [100]. În multe cazuri, prin tăierea firelor telefonice, telegrafice și a cablurilor electrice au fost sabotate unele unități militare, române sau germane din Ploiești, Cîmpina, Bărcănești, Strejnic, Bucov, Boldești etc. [101]. Chestura poliției Ploiești informa că a fost prins un cetățean „dînd foc la cablul telefonic german", în timp ce indivizi necunoscuți „au tăiat și luat firele telefonice ce leagă gruparea A.A. română cu flotila 2 vînătoare pe o distanță de 200 m" [102].

Pentru a contracara și evita acțiunile de sabotaj, ce tindeau să se transforme într-o realitate cotidiană, guvernul a instituit cele mai severe măsuri de supraveghere și control a instalațiilor petroliere, măsuri înscrise în ordinul Direcției Generale a Poliției din 4 aprilie 1942. Dar oficialitățile germane considerau aceste decizii ca ineficiente, în raport cu amploarea și gravitatea faptelor pe care le luau în discuție [103]. Și au avut dreptate, căci, în cursul lunii februarie 1943, trenurile petroliere încărcate la Rafinăria „Vega" și destinate exportului în Germania au înregistrat mari întîrzieri, din cauza unor deficiențe provocate sistemului de frînare [104]. Însă, acest fapt nu demonstra numaidecît inoperanța unor ordine, cît mai ales amploarea unei stări de spirit, ce dobîndise dimensiuni de ordin național. Pentru că, chiar și cu adoptarea unei atitudini de circumspecție sporită, actele de sabotaj au continuat a se produce. În 1944, parcă pentru a se sfida ordinele ce se voiau atît de drastice, în județul Prahova erau tot mai des semnalate cazuri de incendiere a vagoanelor cisternă încărcate cu benzină. Numai în ziua de 13 iulie 1944, o mașină infernală, montată la un tren, a făcut explozie, incendiind patru vagoane benzină. Apoi, în timp ce același tren, care avea destinația Berlin, oprise în stația Valea Largă — Posada, a explodat o altă mașină infernală, arzînd încă trei vagoane, de la care focul s-a extins în jur și a transformat în cenușă circa 200 de vagoane de lemne și numeroase butoaie de lubrefianți. Peste 12 zile,

[95] Cf. *RA*, nr. 2, 1962, p. 96.

[96] Olimpiu Matichescu, Elena Georgescu, *1 Mai în România 1890—1970*, București, 1970, p. 321 ; *RA*, 2/1969, p. 16—17 ; nr. 1, 1964, p. 74.

[97] Cf. *RA*, nr. 2, 1969, p. 76.

[98] Cf. Gh. I. Ioniță, A. Simion, *Clasa muncitoare — forța socială fundamentală a mișcării antifasciste din România*, București, 1974, p. 140.

[99] Arh. Stat. Prahova, Fond ; Chestura poliției Ploiești, dosar 734/1943, ff. 67—70.

[100] Idem, Fond nr. 265, dosar 25/1941, f. 85 vezi și dosar 77/1942, f. 89.

[101] Gh. I. Ioniță, A. Simion, *op. cit.*, p. 141 ; *Prahova — tradiții de luptă și înfăptuiri socialiste*, p. 57.

[102] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 41/1942, f. 49.

[103] Idem, Fond Chestura poliției Ploiești, dosar 669/1942, ff. 10, 27.

[104] Cf. *RA*, 2/1969, p. 77.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

între gara Băicoi și Cîmpina a fost semnalat un alt mare incendiu, la un tren format din 46 de vagoane cisternă, încărcate tot cu benzină [105].

Mișcarea grevistă a reprezentat o altă formă de manifestare a stării de spirit a populației prahovene, în anii ultimei conflagrații mondiale. Deși autoritățile antonesciene au interzis prin lege grevele, totuși, muncitorii celui mai important bazin petrolifer al țării nu au renunțat la această modalitate de afirmare a voinței lor și de reclamare a unor revendicări economice și politice. Cu tot regimul politic instaurat în țară, regim de severitate extremă, în 1941 au fost declanșate în județul Prahova nouă greve, la care au participat 11 000 de muncitori. În urma acestora, au fost pierdute peste 80 000 de zile de lucru [106]. În 1942, spiritul grevist s-a accentuat, astfel încît, o notă informativă a organelor însărcinate să vegheze asupra siguranței statului constata că numărul lor „este destul de mare în Prahova". De data aceasta, au fost organizate greve la Uzinele de armament „Concordia", la cea de reparat vagoane și la Fabrica „Feroemail" din Ploiești. Acțiuni greviste au mai izbucnit la rafinăriile de pe Valea Prahovei, precum și la exploatarea petrolieră „Mercur". Amintindu-le, pe toate acestea, este cazul, credem, să aducem în discuție și tentativa de grevă proiectată a fi declarată la rafinăria „Vega" [107]. De asemenea, se cuvine să adăugăm și manifestările greviste de mai mică amploare. Astfel, la 26 noiembrie 1942, 16 muncitori de la atelierele Societății „Concordia" au refuzat să înceapă lucrul, dacă nu li se evaluează sporul de salar în funcție de calculele maximale. Nu numai că cererilor lor nu li s-a dat curs, însă toți au fost arestați și deferiți Curții Marțiale [108]. La secția de turnătorie a Fabricii „Feroemail", trei muncitori au fost concediați și înaintați Curții Marțiale, întrucît „au îndemnat pe ceilalți să părăsească lucrul", provocînd, așa cum menționa o notă informativă, „chiar o încetare a lucrului" [109].

Numărul grevelor a continuat să crească și odată cu aceasta și amploarea lor, în anii 1943—1944. Astfel, la 27 aprilie 1943, 150 de muncitori ai Societății „Steaua Română" din Cîmpina nu s-au prezentat la lucru [110]. Nemulțumiți de tot ceea ce se întîmpla în țară, muncitorii de la Rafinăria „Creditul Minier" din Brazi au ajuns să amenințe cu greva conducerea acestei întreprinderi, declarînd că „vor arunca instalațiile în aer", dacă nu li se vor satisface revendicările. Asemenea manifestări erau considerate cu atît mai agravante, cu cît ele erau judecate drept simptome ale unei stări de fapt amenințătoare, deoarece „muncitorii și funcționarii nu mai au același interes pentru lucru" [111]. Cu timpul, sfera revendicativă a muncitorilor petroliști s-a extins, iar dezideratele lor au ajuns să se confrunte cu cele ale întregului proletariat român. Acela care, în 1943, raporta că „în schelele de exploatare petrolieră și chiar în unele centre de rafinare a produselor petroliere se duce o campanie contra actualei conduceri românești" sesizase că în zona prahoveană muncitorimea era nemulțumită nu numai de conducerea locală, ci de regimul social-politic existent [112]. De altfel, o altă notă informativă atrăgea atenția asupra faptului că „orice mișcare a acestor mari mase de muncitori, pe lîngă că ar putea paraliza cele mai mari întreprinderi din Valea Prahovei [...], ar putea avea o mare influență asupra celorlalte centre muncitorești din țară" [113]. Făcîndu-se o asemenea afirmație, se avea în vedere, bineînțeles, un fapt ce semnala, tot mai des, „o lipsă de tragere de inimă la lucru, lucrătorii înțelegînd să muncească conform programului și numai atît cît sunt supravegheați", ceea ce avea ca rezultat o „simțitoare scădere a randamentului la muncă" [114].

Nici populația satelor prahovene nu a rămas pasivă față de situația existentă în țară în intervalul 1940—1944. Țărănimea era nemulțumită, în primul rînd, de creșterea permanentă a costului vieții și de concentrările masive, care pustiau pur și simplu multe locali-

---

[105] Arh. Stat. Prahova, Fond Prefectura Jud. Prahova, dosar 70/1944, f. 63, dosar 74/1944, f. 25, vezi și Ion Șt. Baicu, *Muncitorimea din Valea Prahovei împotriva dictaturii antonesciene*, în *RdI*, 8/1979, p. 1559.

[106] *Prahova — tradiții de luptă și înfăptuiri socialiste*, p. 56.

[107] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 25/1941, f. 43; dosar 77/1942, f. 152; dosar 78/1942, f. 404.

[108] Idem, Fond Chestura Poliției Ploiești, dosar 901/1925—1942, f. 11.

[109] Idem, Fond Inspectoratul Muncii Ploiești, dosar 61/1942; f. 1; Fond nr. 265, dosar 67/1942, f. 8.

[110] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 160/1943, f. 44.

[111] Idem, dosar 77/1942, f. 105, dosar 122/1942, f. 41.

[112] Cf. *RA*, nr. 3, 1974, p. 384, 393.

[113] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 65/1947, f. 19.

[114] Idem, dosar 122/1942, f. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

tăți rurale [115]. Se adăugau, apoi, lipsa articolelor de primă necesitate, în special a grîului și a porumbului, precum și specula practicată de unii comercianți, ce se îmbogățeau de pe urma războiului [116]. Bineînțeles, discutînd toate acestea, nu pot fi omise abuzurile jandarmilor și ale celorlalte autorități locale și nici nivelul scăzut al ajutoarelor și pensiilor pentru invalizi și văduve de război [117]. Mai tîrziu, atunci cînd consecințele războiului deveniseră mai evidente, locuitorii satelor se arătau porniți și împotriva comandamentelor militare, care au părăsit nu numai orașele, ci și satele, lăsîndu-i doar pe țărani și familiile lor să suporte martiriul bombardamentelor aviatice [118]. În sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, țărănimea prahoveană se arăta nemulțumită față de distrugerile provocate de armatele germane cantonate în diferite sate [119].

Fără a se ajunge la forma de manifestare amenințătoare, de masă, starea de spirit protestatară a țărănimii prahovene a reprezentat o constantă a realităților sociale românești din timpul războiului. Numeroasele note informative, întocmite de organele polițienești, relevă, cu destulă pregnanță, această circumstanță. Astfel, o mare parte a locuitorilor comunei Strejnic erau revoltați pentru că „trăiesc într-o mizerie de nedescris". Cei din comuna Homorîciu, atrăgea atenția cineva, exasperați de condițiile în care își duceau existența și mai ales de perspectivele sumbre care se întrevedeau, „zilnic se prezintă în grupuri compacte la postul de jandarmi și la primărie, unde cer cu insistență a li se aduce porumb în comună, spunînd că mor de foame" [120]. În comuna Tîrgușorul Nou, se notează undeva, „există numeroase și serioase nemulțumiri pe motivul că în anul 1941, nu vor avea unde să ducă vitele la pășune, fiindcă de tot izlazul ce l-am avut au fost deposedați de el". Agitați erau și locuitorii comunei Gura Vitioarei, „pe considerentul că nu au izlaz comunal" [121].

Văduvele de război și soțiile concentraților din raza județului Prahova se arătau în permanență revoltate pentru faptul că nu li se distribuiau la timp ajutoarele cuvenite. În comuna Băicoi, ele au mers de mai multe ori la primărie, solicitîndu-și drepturile și plîngîndu-se de situația în care se găseau. Întrucît nu a intervenit nici o ameliorare, aceste nemulțumiri — se consemnează într-un raport polițienesc — iau „proporții din zi în zi, căci sunt familii de mobilizați și concentrați lipsiți complectamente de orice ajutoare și nici nu au pe ce cumpăra alimente de primă necesitate" [122]. Soțiile din comuna Strejnic, rămase văduve de pe urma războiului, reclamau faptul că „pensiile sunt mici față de standarul de viață" [123]. Cele ale mobilizaților din Bușteni, raporta un agent de siguranță, „în fiecare zi se prezintă la autoritățile comunale, administrative și polițienești cerînd să li se dea lemne de foc și porumb, întrucît le mor copiii de foame. Parte din ele — se remarcă în raport — au mers și au luat lemne cu forța din pădurea Eforiei" [124].

În unele comune, precum Aluniș, Bertea, Ștefești, nemulțumirile erau atît de manifeste, încît se releva că „starea de spirit a populației este foarte agitată" [125].

Deosebit de greu de suportat erau impozitele la care fuseseră impuși țăranii. Starea de spirit a acestora, determinată de o fiscalitate excesivă, era abordată chiar și în ședințele Consiliului de Miniștri, conchizîndu-se că cei mai mulți dintre locuitori satelor „nu se supun la plata impozitelor", nici în urma presiunilor făcute de organele administrative locale [126]. Totodată, în alte comune, locuitorii refuzau să se supună ordinelor militare, mai ales atunci cînd era vorba de rechiziții. Cercul de recrutare Prahova raporta eșaloanelor superioare că

---

[115] Idem, dosar 77/1942, ff. 20, 37, 93, 103.

[116] Idem Fond Pretura Plășii Filipești, dosar 1169/1943, f. 115; dosar 1063/1942, f. 215; dosar 1065/1942, ff. 164, 423; dosar 1066/1942; Fond nr. 265, dosar 57/1941, f. 20, dosar 25/1941, f. 110; dosar 139/1944, ff. 23, 102; dosar 118/1942, ff. 121, 162; dosar 27/1940, f. 56, dosar 59/1942, Fond Chestura Poliției Ploiești, dosar 784/1943, f. 79.

[117] Arh. Stat. Prahova, Fond Pretura Plășii Filipești, dosar 1063/1942, f. 143, Fond nr. 265, dosar 106/1944, f. 161, dosar 73/1944, f. 246, dosar 118/1942, ff. 272, 306, 431, 290, 461, dosar 59/1942, ff. 239, 241, 263, 303, 343, 351, 358, 387, 401, 406, 478, 482, 495, 496, 501, dosar 76/1941, ff. 11, 39, dosar 139/1944, f. 289.

[118] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 133/1943, f. 89.

[119] Idem, dosar 76/1941, f. 13, dosar 77/1942.

[120] Idem, dosar 77/1942, f. 112.

[121] Idem, dosar 76/1942, f. 13.

[122] Idem, dosar 77/1942, ff. 125, 161.

[123] Ibidem, f. 87.

[124] Ibidem, f. 39.

[125] Ibidem, f. 4.

[126] Arh. Stat. Prahova, Fond Poliția Orașului Filipești, dosar 15/1940, f. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

„aducerea rechizițiilor la unitățile militare de către populație se face greu" [127]. În același timp, populația județului Prahova refuză să se prezinte la construirea fortificațiilor ordonate de oficialitățile militare [128]. Mulți țărani reușesc să se sustragă de la plata impozitelor, să evite concentrările și mobilizările [129]. De aceea nu întîmplător, „munca cîmpului se efectua, datorită refuzului locuitorilor satelor de a se supune mobilizărilor agricole sub controlul jandarmilor", cu prizonieri de război. Silite de împrejurări, în comuna Mislea, „autoritățile polițienești îi scot pe oameni cu forța la arat" [130].

Un aspect caracteristic al stării de spirit a locuitorilor județului Prahova l-a reprezentat activitatea permanentă față de prezența trupelor germane în România și de regimul instituit de acestea. Așa după cum am văzut, intrarea în țară a trupelor germane, în toamna anului 1940, cu consimțămîntul guvernului, a complicat realitățile economice și politice ale regiunii. Dacă la 14 noiembrie 1940, în întregul județ erau instalați circa 3.500 de soldați germani, numărul lor a crescut mereu, astfel că, în iunie 1944, numai într-un sat (Urleta) se găseau încartiruiți peste 2.000 de indivizi îmbrăcați în uniforme hitleriste [131]. Actele de jaf și de ignorare, sau chiar de jignire a sentimentului național au provocat, așa cum era și firesc, reacția potrivnică a românilor. Cine ar fi tolerat și nu și-ar fi exprimat măcar dezaprobarea față de gestul brutal și necivilizat al acelor militari germani care, în ziua de 11 ianuarie 1942, puteau fi văzuți în plină zi tîrînd pe străzile Ploieștilor un steag românesc [132]? Sau, cum se simțeau românii prezenți într-un local din același oraș atunci cînd un grup de huligani veniți din capitala Reichului își împlîntau baionetele într-un tablou ce reprezenta bătălia de la Mărășești [133]?. Înainte încă de a se ajunge la manifestarea fățișă a sentimentelor antigermane, era de așteptat o asemenea atitudine. Chiar de la sosirea primelor subunități hitleriste pe Valea Prahovei, populația acestei importante zone economice și strategice a refuzat încartiruirea și apoi aprovizionarea lor. Afișarea unei asemenea atitudini era firească, atît timp cît armatele germane erau considerate „drept trupe de ocupație". De altfel, se preciza dintr-un început că „germanii au o atitudine de cuceritori față de noi și nu de aliați". În asemenea împrejurări, credem că nici organele polițienești nu erau surprinse atunci cînd constatau că populația orașului Cîmpina „îi urăște de moarte" [134].

Accentuarea subordonării economice a României față de Reichul hitlerist, după „acordurile" impuse țării în decembrie 1940, a resuscitat starea de spirit antigermană a prahovenilor, convinși că noile convenții ne „ating suveranitatea și că — remarcau ei — vom fi dirijați economicește de germani, iar de acum înainte ne va lipsi, așa cum era și de așteptat, petrolul și grînele" [135].

Încă de la început, cu ocazia debarcării în județul Prahova a primelor unități militare germane, la 1 octombrie 1940, „populația — nota un observator — privește cu îngrijorare sosirea acestora". Convingerea generală era aceea că „prin sosirea armatelor regulate germane, articolele de primă necesitate, care și așa sînt destul de scumpe, vor continua a se scumpi, avîndu-se de alimentat în plus și aceste unități, care nu trebuie să cunoască lipsa" [136]. Conștiente de ceea ce se va întîmpla, oficialitățile militare germane au luat chiar — din prima zi măsuri de siguranță, deși, acestea fuseseră garantate de șeful statului român. Trupele germane, sosite pe Valea Prahovei, erau însoțite de fapt și de unități specializate în culegerea de informații, pentru a se evita eventualitatea declanșării prin surprindere a vreunei acțiuni antigermane. Organele polițienești raportau de pildă că „unitatea germană ce se găsește cantonată în bărăcile de pe lîngă gara Băicoi este o formație specializată pentru a culege informații" privitoare la starea de spirit a populației din zona petroliferă [137].

După o perioadă de liniște aparentă sau resemnare, manifestările protestatoare nu au mai putut fi evitate. În tot mai multe note informative, întocmite de autoritățile românești,

---

[127] Idem, Fond, Chestura Poliției Ploiești, dosar 641/1941, f. 73.
[128] Cf. *RA*, 3/1974, p. 389.
[129] *Prahova — tradiții de luptă și înfăptuiri socialiste*, p. 57.
[130] Arh. Stat. Prahova, Fond. nr. 265, dosar 118/1942, f. 92, dosar 43/1945, f. 184.
[131] Idem, dosar 43/1945, f. 235.
[132] Idem, dosar 25/1941, f. 11, vezi și dosar 59/1942, f. 97, dosar 68/1941, f. 495.
[133] Idem, dosar 86/1941, f. 105.
[134] Idem, dosar 41/1944, f. 284; vezi și dosar 42/1941, f. 29, dosar 117/1942, f. 747.
[135] Idem, dosar 54/1939—1940, f. 254—255.
[136] Idem, dosar 46/1940, f. 343.
[137] Idem, dosar 160/1943, f. 153, dosar 134/1943, f. 220.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

se menționa că populația prahoveană era „nemulțumită de prezența trupelor germane, cantonate în regiune". Un asemenea comportament, însă, trăda o stare de spirit capabilă să îmbrace forme de manifestare violente, întrucît, se preciza în continuare, prahovenii „au o atitudine potrivnică actualilor noștri aliați, cărora le datoresc situația lor de mizerie și situația țării noastre din punct de vedere politic". Mai mult decît atît, în același document se învedera un fapt cu o semnificație generală, care trebuia avut în vedere, acela că „populația nu nutrește un sentiment de prietenie sinceră pentru Hitler și referitor la rezultatul războiului se observă în rîndul acesteia un început de scepticism" [133].

Așadar, o stare conflictuală devenise aproape inevitabilă. S-a ajuns de altfel destul de repede la incidente violente între populația civilă și armata română, pe de o parte, și trupele Wehrmachtului, pe de altă parte [139]. Referindu-se la aceste diferende care puteau lua oricînd amploare, documentele vremii consemnau că „militarii români nu văd cu ochi buni prezența trupelor germane în țară [...] și pentru faptul că din cauza acestora și sub patronajul și cu aprobarea lor ni s-au ciuntit granițele" [140]. În foarte scurt timp, întreaga populație a județului a ajuns să nutrească sentimente antigermane [141]. Una dintre formele obișnuite de manifestare a acestei atitudini potrivnice a constituit-o organizarea acțiunilor de sabotaj, îndreptate împotriva trupelor germane ce staționau în zona Prahovei [142].

Populația satelor, care resimțea într-o măsură mai mare consecințele prezenței trupelor germane în România, a adoptat o atitudine de permanentă împotrivire față de un așa-zis aliat, care nu urmărea altceva decît să ne subordoneze țara intereselor sale și să pună mîna pe bogățiile naționale. Țăranii din comunele Bărcănești, Pucheni, Românești, Tătărani și altele au acționat în consecință [143]. La fel au procedat și cei din comuna Tîrgușorul Nou, atunci cînd încordarea nu atinsese încă amploarea de mai tîrziu [144]. O notă informativă adresată în 1944 Prefecturii Prahova, discutînd starea de spirit existentă în comunele județului, conchidea că toată populația era nemulțumită, „începînd să răspundă cu violență" [145].

Alarmate de cursul pe care putea să-l ia o asemenea stare de fapt, autoritățile administrative s-au văzut obligate să desființeze Comitetele cetățenești mixte, care aveau misiunea „de a întreține bune relații cu soldații germani", întrucît ele deveniseră caduce [146]. Pe măsură ce nemulțumirea începuse a lua forme de împotrivire concretă, a trebuit să se recurgă la măsuri care să preîntîmpine deteriorarea ireparabilă a raporturilor intervenite între populația română și trupele germane. Astfel, la 2 aprilie 1944, Ministerul de Interne comunica prefecturilor că s-a stabilit, printr-un acord perfectat între Ion Antonescu și generalul Hansen, ca eventualele incidente să fie rezolvate pe loc, de către autoritățile locale și reprezentanții poliției militare germane.

O asemenea hotărîre lasă să se înțeleagă faptul că numărul incidentelor crescuse în așa măsură încît ele nu mai puteau fi luate în discuția organismelor centrale. Circulara la care ne-am referit preciza că toate comandamentele germane au primit ordin să păstreze liniștea, interzicîndu-li-se soldaților de a cumpăra sau vinde ceva populației române. De asemenea, celor care plecau din România nu li se mai permitea să ia cu ei nici un fel de mărfuri [147]. Însă, acest ordin nu a fost respectat, ajungîndu-se ca la 21 aprilie 1944 să se vină cu o nouă circulară [148].

Ostilitatea românilor față de armatele hitleriste și față de război în general, s-a accentuat și a devenit din ce în ce mai manifestă. Încă din 1942, un raport al Chesturii poliției

---

[138] Idem, dosar 46/1940, f. 345, dosar 134/1943, ff. 595, 581.

[139] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 77/1942; f. 35; dosar 117/1942, f. 172; dosar 78/1940; dosar 69/1944, f. 32; dosar 73/1944, f. 208, dosar 134/1943, ff. 164, 691, 758, dosar 139/1944, ff. 302—303, dosar 41/1944, ff. 6, 60, 82; dosar 139/1944, f. 23, dosar 78/1941, f. 163, dosar 68/1941, ff. 450—451, dosar 106/1944, ff. 144, 146.

[140] Cf. Vasile Mocanu, *Date noi privind starea de spirit a armatei române — premisă esențială a victoriei insurecției din august 1944*, în „Anale", 4/1976, p. 39.

[141] *RA*, 3/1974, p. 384, 393.

[142] Arh. Stat. Prahova, Fond nr. 265, dosar 77/1942, ff. 45, 69.

[143] *Prahova — tradiții de luptă și înfăptuiri socialiste*, p. 57, Arh. St. Prahova, Fond nr. 265, dosar 76/1941, f. 345.

[144] Arh. St. Prahova, Fond nr. 265, dosar 76/1941, ff. 13, 27.

[145] Idem, Fond Prefectura Jud. Prahova, dosar 69/1944, f. 32.

[146] Idem, Fond nr. 265, dosar 58/1941, ff. 80, 228, dosar 76/1942, ff. 19, 254, 470, 473.

[147] Idem, Fond Prefectura Jud. Prahova, dosar 75/1944, f. 75.

[148] Ibidem, f. 191, Fond nr. 265, dosar 134/1943, f. 740—741.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Ploieşti sublinia faptul că „locuitorii oraşului Urlaţi sînt convinşi că Germanii vor pierde războiul întrucît nu mai pot rezista din cauza lipsei de material de război". Dar, această atitudine nu se reducea numai la o constatare neangajată, căci, aşa cum nota în continuare acelaşi observator, referindu-se la relaţiile existente între români şi germani, „nu vom putea scăpa de ei decît reacţionînd uniţi şi pe faţă contra lor" [149]. Într-o atare conjunctură, la Predeal putea fi auzită o afirmaţie publică potrivit căreia „România va pierde războiul alături de Germania, iar Anglia şi Rusia vor ciştiga războiul". Cel care declara toate acestea, înainte de a fi fost arestat, aprecia că „Antonescu este sluga lui Hitler, iar starea economică a României este proastă din cauză că alimentele sînt luate de Germani" [150].

O stare de spirit asemănătoare era semnalată şi în rîndul soldaţilor români, care staţionau în diverse comune prahovene. Astfel, din cei 42 de ostaşi care se găseau în subzistenţa unei unităţi militare germane, încartiruite în satul Urleta, cinci au dezertat, iar ceilalţi „s-au hotărît a dezerta şi a se prezenta la unităţile româneşti". Cei 37, care aşteptau doar momentul prielnic, „înainte de a dezerta s-au hotărît să tragă în nemţi" [151]. Autorităţile locale raportau apoi faptul că ostaşii prahoveni ce se întorc de pe front „discută despre purtarea germanilor", care la Stalingrad „a lăsat de dorit şi care îi acuză că datorită românilor s-ar fi produs ruperea frontului. Ostaşii români, se arăta în continuare, sînt nemulţumiţi că sînt trataţi de germani cu multă aversiune" [152].

Derularea evenimentelor de pe frontul din EST era urmărită cu deosebită atenţie de populaţia judeţului Prahova. Atunci cînd deznodămîntul conflagraţiei devenise uşor de întrevăzut, aceasta a început să-şi manifeste faţiş atitudinea sa antirăzboinică şi antidictatorială. Ingrijorate de perspectiva trecerii la fapte, autorităţile judeţene raportau că populaţia oraşului Ploieşti condamna „politica dusă de actualul guvern, care este greşită în alianţa cu Germania". Respingînd linia politică adoptată de Ion Antonescu, „care nu va duce la rezultatul scontat", ploieştenii se arătau convinşi că „singurii care vor fi învingători din acest război vor fi numai aliaţii" [153]. O asemenea convingere era justificată de altfel de întreaga desfăşurare a războiului. De aceea, vestea debarcărilor de trupe americane în Africa era consemnată de documentele vremii cu precizarea că „se observă în public o vie satisfacţie" [154]. Aceeaşi reacţie era remarcată şi în momentul în care s-a aflat despre debarcarea din Sicilia. Cu această ocazie, locuitorii Cîmpinei se arătau convinşi că „victoria aliaţilor asupra axei este iminentă", întrucît, conchideau ei, „puterea combativă a axei a slăbit mult" [155]. Capitularea Italiei era salutată de cîmpineni şi considerată un act ce grăbea încheierea războiului. Entuziasmul manifestat atunci era determinat şi de faptul că fiecare român vedea „în Mussolini o piedică în retrocedarea Ardealului din nou României". Nimeni nu uitase umilitorul arbitraj impus ţării noastre prin forţă de cei ce se credeau îndreptăţiţi să împartă Europa după bunul lor plac. Căderea lui Mussolini, „acesta fiind considerat ca unul din autorii morali cei mai importanţi ai încheierii dictatului de la Viena", era apreciată ca o faptă de dreptate a istoriei înşăşi şi, odată cu acesta, se impunea concluzia că „actul de arbitraj de la Viena a devenit nul" [156]. Aprecierile făcute pe marginea unui asemenea eveniment nu s-au rezumat, bineînţeles numai la aceste constatări. Se comenta, de pildă, că după capitularea Italiei „Germania are puţini sorţi de izbîndă în ceea ce priveşte continuarea războiului". Transilvănenii refugiaţi în Prahova erau convinşi că dacă nu va mai interveni nici o modificare în desfăşurarea războiului, „va cădea şi Ungaria şi o dată cu ea şi dictatul de la Viena" [157].

Un alt moment deosebit al derulării confruntărilor ce evoluau către faza finală şi care a avut un deosebit ecou asupra stării de spirit a populaţiei prahovene a fost acela intervenit la 6 iunie 1944. Comisariatul de poliţie Cîmpina raporta de altfel că „ştirea dată la radio Bucureşti în ziua de 6 iunie 1944, în care se arată că armatele anglo-americane au debarcat pe coasta franceză, s-a răspîndit ca un trăsnet în rîndurile populaţiei şi în special în rîndurile muncitorilor din întreprinderi. Această ştire, se remarca în continuare, a fost primită de

[149] Idem, Fond nr. 265, dosar 36/1944, f. 5; vezi şi dosar 119/1944, f. 24.
[150] Idem, dosar 77/1942, f. 44.
[151] Idem, dosar 43/1945, f. 231.
[152] Idem, dosar 66/1942, f. 11, 15, dosar 134/1943, f. 6.
[153] Idem, dosar 160/1943, f. 275, dosar 73/1943, f. 46, vezi şi dosar 15/1941, f. 9.
[154] Idem, dosar 160/1943, f. 129, dosar 73/1944, f. 169.
[155] Idem, dosar 160/1943, f. 135, vezi şi dosar 106/1944, f. 344.
[156] Ibidem, f. 129, dosar 93/1943, f. 267.
[157] Idem, dosar 160/1943, ff. 126—128, vezi şi dosar 113/1943, f. 138.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

majoritatea muncitorilor şi a altor cetăţeni cu mare satisfacţie, avînd credinţa că de această debarcare va depinde terminarea cît mai curînd a acestui război" [158].

La curent cu ceea ce se întîmpla pe fronturile conflagraţiei dezlănţuite în urmă cu cinci ani şi deci în cunoştinţă de cauză, convingerea generală ajunsese a fi aceea că Axa se afla în pragul înfrîngerii totale. Cei însărcinaţi, să vegheze asupra ordinii observau, la 5 august 1944, că „populaţia îşi arată dorinţa ca România să încheie armistiţiu cu aliaţii, evitîndu-se prin aceasta ca ţara noastră să devină teatru de operaţiuni". În acelaşi raport se relevă că „în toate straturile muncitoreşti se comentează că România ar fi de dorit să înceteze ostilităţile" [159].

Vestea ieşirii României din alianţa cu puterile Axei şi deci încetarea războiului cu Naţiunile Unite a fost primită cu mare entuziasm de prahoveni [160]. Comisariatul de poliţie Sinaia se grăbea să raporteze că „ştirea despre dărîmarea regimului fostului mareşal Ion Antonescu a fost primită cu satisfacţie în majoritatea populaţiei, fiind dornică de libertate, scăpînd de regimul dictatorial la timp, cînd ţara se găsea într-un foarte greu impas" [161]. Locuitorii oraşului Cîmpina, alături de toţi românii, au primit cu „bucurie atitudinea guvernului şi hotărîrea luată de a înceta ostilităţile contra armatei sovietice şi de a începe războiul contra germanilor şi ungurilor pentru eliberarea Ardealului". În acelaşi document se preciza că „proclamaţia guvernului difuzată la radio privitor la armistiţiul României cu Naţiunile Unite şi ruperea alianţei cu Germania a fost primită în toate straturile sociale din Cîmpina cu mare satisfacţie. Entuziasmul a fost aşa de mare încît foarte mulţi cetăţeni au început să formeze hore pe stradă" [162]. Referindu-se la acelaşi eveniment, dar puţin mai tîrziu, atunci cînd el putea fi judecat în ansamblu şi din perspectiva timpului, autorităţile prahovene apreciau că la 23 August 1944, „muncitorul român a fost descătuşat, încetînd toate neajunsurile, dacă nu toate cel puţin au început speranţele în altă viaţă muncitorească [163].

Incercînd a reconstitui tabloul realităţilor economice, politice şi sociale caracteristice ţinuturilor prahovene între instaurarea, în septembrie 1940, a guvernului legionaro-antonescian şi insurecţia din August 1944, nu ne-am propus, desigur, să abordăm toate aspectele pe care le incumbă o asemenea analiză şi nici să stăruim, în egală măsură, asupra fiecăruia dintre ele. O asemenea întreprindere ar reclama o investigaţie monografică, circumstanţă care ar depăşi limitele întreprinderii de faţă, ce nu încearcă altceva decît a introduce în circuitul ştiinţific noi informaţii documentare şi a întregi sau nuanţa astfel rezultatele vechilor cercetări.

Din cele arătate, rezultă, credem, cu destulă pregnanţă, consecinţele mutaţiilor de ordin politic survenite în septembrie 1940, consecinţe materializate în criza economică cu care s-a confruntat acest judeţ şi dificultăţile de ordin social impuse populaţiei prahovene. Urmărind drumul parcurs de unul dintre cele mai importante judeţe ale ţării într-o perioadă distinctă a istoriei contemporane şi apelînd mereu la documentul inedit, nu am intenţionat altceva decît să adăugăm noi informaţii, necesare fără îndoială, pentru cunoaşterea cît mai exactă a evoluţiei României între 1940 şi 1944.

LE DÉPARTEMENT DE PRAHOVA EN 1940—1944. NOUVELLES CONTRIBUTIONS DOCUMENTAIRES

RÉSUMÉ

Le département de Prahova — où étaient concentrées les principales richesses pétrolières de la Roumanie ainsi que les installations pour leur extraction et usinage — a occupé une place distincte dans l'économie nationale roumaine.

[158] Arh. Stat. Prahova, Fond 265, dosar 41/1944, f. 87, vezi şi dosar 73/1944, f. 212.
[159] Idem, dosar 106/1944, f. 465, vezi şi dosar 160/1944, f. 19; dosar 139/1944, f. 23, dosar 73/1944, f. 210.
[160] Cf. Gh. Buzatu, Gh. I. Florescu, I. Saizu, D. Şandru, *Din istoria unei zile. Contribuţii la cronologia insurecţiei române din August 1944*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 71; Vezi şi A. Dumbrăveanu, *23 August pe Valea Prahovei*, în „Jurnalul de dimineaţă", din 22.VIII.1945, p. 1, Arh. St. Prahova, Fond nr. 265, dosar 73/1944, f. 262.
[161] Arh. St. Prahova, Fond nr. 265, dosar 117/1944, ff. 101—103.
[162] Idem, dosar 139/1944, ff. 294, 311, vezi şi dosar 73/1944, f. 264.
[163] Idem, dosar 43/1945, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Depuis toujours, la Vallée de Prahova a représenté une région stratégique d'une importance particulière, situation devenue encore plus évidente après l'éclatement de la deuxième guerre mondiale.

En utilisant des informations documentaires inédites, les auteurs se proposent de refaire le tableau de l'évolution économique, sociale et politique du département de Prahova, dans la période comprise entre Septembre 1940 et 23 Août 1944. Avant tout, les auteurs présentent les changements d'ordre politique et économique intervenus pendant ces années-là, en reconstituant ainsi le cadre général sur lequel ils vont fonder leur recherche. De cette manière, on met en évidence les conséquences de la crise économique qui confrontait le pays dans la période mentionnée, conséquences aggravées par les réalités spécifiques à la guerre ; l'installation dans le pays, à partir du 1-er octobre 1940, des troupes de la mission militaire allemande, la direction de l'économie vers la production de guerre, l'asservissement du pays à l'Allemagne hitlérienne, le pillage des richesses accompli par celle-ci, les périodes de sécheresse, le tremblement de terre du 10 Novembre 1940, les bombardements aériens des Alliés, entrepris surtout en Août 1943 et Avril 1944.

Dans ces circonstances, — on s'y attendait d'ailleurs — dans la situation économique du département de Prahova ont commencé à se manifester des symptômes inquiétants. Les mesures adoptées par le gouvernement, pour améliorer un tel état menaçant, n'ont pas déterminé les résultats prévus.

Quant à l'état d'esprit des habitants de ce département pendant la période présentée, les documents attestent le fait que la population a affirmé dès le début sa protestation contre la terreur instituée par le gouvernement et surtout par l'organisation fasciste „Garda de Fier". Dans les villes du département aussi bien que dans ses villages, les Roumains ont montré leur hostilité envers les troupes allemandes stationnées dans la Vallée de Prahova, protestant contre leur activité, sabotant la production de guerre destinée à l'Allemagne et accomplissant même des actions antihitlériennes.

La même attitude protestataire a été affichée envers le fascisme et la guerre hitlérienne, ainsi qu'envers la politique adoptée par I. Antonescu.

Suivant le développement de la guerre, les habitants du département de Prahova ont manifesté leur satisfaction toutes les fois que les Alliés remportaient une victoire, étant convaincus de l'échec de l'Axe dès 1942. Au moment où, le 23 Août 1944, la Roumanie cesse la guerre avec les Nations Unies, par sa séparation de l'Axe, toute la population du département de Prahova à montré la décision de lutter contre l'Allemagne hitlérienne et ses acolytes jusqu'à leur défaite finale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ISTORIOGRAFIA ROMÂNO-SLAVĂ DIN MOLDOVA. II. LISTA DOMNIILOR DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XV

DE

LEON ŞIMANSCHI

Am examinat, într-un studiu anterior [1], cronografia româno-slavă din Moldova referitoare la istoria celei de a doua jumătăţi a secolului XIV, insistînd mai ales asupra reconstituirii modelelor, toate de tipul *listei de domnii*, şi ajungînd la constatarea preexistenţei a *două prototipuri, simplu şi dezvoltat (PS* şi *PD)*. Cel dintîi a cuprins numai numele, preluate probabil din pomelnicul mitropolitan, şi durata domniilor, începînd cu cea a lui Bogdan, şi a putut fi întocmit încă de la sfîrşitul domniei lui Alexandru cel Bun, particularitatea cronologică ce-l caracteriza constînd în eludarea stăpînirii lui Iuga şi înglobarea anilor domniţi de acesta în guvernările predecesorului şi, respectiv, succesorului său [2]. Elaborarea celui de al doilea pare să aparţină anilor 1452—1453, deci unei perioade cînd disputele succesorale făceau necesară retrospectiva dinastică, iar intervenţiile externe, în speţă cele transilvănene, alimentau tradiţia „descălecatului" maramureşean. Tocmai de aceea, cu acest prilej, lista iniţială a fost completată cu domniile lui Dragoş — identificat cu Dragoş „restauratorul" —, Sas şi Iuga, precum şi cu informaţiile genealogice de strictă necesitate, iar ca modalitate de expresie a fost adoptată forma analelor sîrbeşti, pe care cel puţin mitropolitul Teoctist o putea recomanda. Paternitatea redactării *PD* aparţine însă mediului scriptual al curţii domneşti, aflat sub patronajul logofătului Mihail şi singurul în măsură să concentreze informaţia, oricît de sărăcăcioasă, necesară unei astfel de întreprinderi.

Desigur, în această sumară schiţă istorică a debutului cronografiei moldoveneşti, depăşind întrucîtva cadrul problematic al celei mai vechi liste, denumită de noi *Lista A*, abundă incertitudinile şi probabilităţile. Examenul critic al textelor se impune, de aceea, a fi continuat, luîndu-se în consideraţie şi materialul informativ referitor la perioada 1399—1457, cu şanse apreciabile de a contribui la clarificarea chestiunilor rămase în suspensie şi de a întregi arborele genealogic al prototipurilor. Textele de referinţă vor rămîne, firesc, aceleaşi, după cum autonomia formală a secţiunilor consacrate acestui interval se va întemeia pe observaţiile deja prezentate cu prilejul delimitării *Listei A* — observaţii „implicînd automat acceptarea unui text primar asemănător: *Lista domniilor de la Alexandru cel Bun la Petru Aron* (prescurtat *Lista B)* şi cu privire la domniile primei jumătăţi a secolului al XV-lea" [3]. Spre deosebire însă de informaţia privitoare la cea de a doua jumătate a secolului XIV, redată numai sub forma *listei de domnii*, cele două variante ale *Letopiseţului domnesc* (în continuare *LD*) [4] probează, pentru această secţiune, apariţia unei noi modalităţi de reflectare a substanţei istorice: compoziţiile *genealogice şi analistice*. Ele reprezentau, evident, faza superioară consemnărilor disparate de această natură, efectuate *ad-hoc* [5], aşa cum atestă cele refe-

---

[1] L. Şimanschi, *Istoriografia româno-slavă din Moldova. I Lista domniilor din a doua jumătate a secolului XIV*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 119—134.

[2] *Ibidem*, p. 131 şi n. 69.

[3] *Ibidem*, p. 123.

[4] Vom utiliza şi în acest text, pentru simplificare, denumirile şi prescurtările propuse în studiul deja citat.

[5] Spre deosebire de cele efectuate *post-festum* şi reprezentînd, deseori, preluări din alte surse scrise (vezi şi mai jos, n. 14), cum se înfăţişează consemnarea referitoare la înscăunarea şi durata domniei lui Alexandru cel Bun, cu văleatul corupt *(Repertoriul manuscriselor de cronici interne*, de I. Crăciun şi A. Ilieş, Bucureşti, 1963, p. 431), sau cele privind arhiepiscopia lui Iosif, cu văleatul, de asemenea, greşit, şi sfinţirea mitropolitului Theoctist; vezi şi G. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 134—135.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ritoare la decapitarea lui Ştefan II [6], precum şi la incursiunile tătărăşti din anii 1439 şi 1440, care întrerup relatarea conflictului dintre Iliaş şi Ştefan şi acuză chiar o iniţială independenţă redacţională [7].

Se adaugă, totodată, împrejurării de mai sus şi faptul că *Letopiseţul Ţării Moldovei* (în continuare *L T M*), de Gr. Ureche, înfăţişează evenimentele perioadei 1399—1457 nu numai adăugînd ştirilor interne altele, de provenienţă externă [8], dar şi extrăgîndu-le pe cele dintîi din surse istorice diferite, a căror disociere prealabilă se impune (vezi *Anexa I*). Juxtapunînd astfel naraţiunea din *L T M* secţiunilor corespunzătoare ale celorlalte texte cronicăreşti, se poate observa că „*Letopiseţul moldovenesc*", menţionat ca atare în mai multe rînduri, reprezenta o scriere ce îmbina datele oferite de un model putnean [9] cu o variantă proprie a *L D* [10]. Absenţa totală a informaţiilor referitoare la sfîrşitul lui Alexandru cel Bun, precum şi la familia acestuia — adică tocmai a celor aparţinînd fragmentului de factură genealogică transmis de *Letopiseţul de la Bistriţa* (în continuare *L B*) — este revelatoare în acest sens. De asemenea, varianta folosită nu indica durata primelor domnii ale lui Iliaş şi Ştefan, iar succesiunea confruntărilor militare ale acestora era astfel relatată încît permitea corelarea greşită a datelor de timp şi loc ce le particularizau şi, implicit, înmulţirea numărului lor de la patru la cinci. În schimb, aceeaşi sursă amintea, se pare, despre ajutorul muntenesc" al lui Ştefan, în bătălia de la „Loloni", precum şi despre biruinţa lui Bogdan II de la Crasna, din 1450, asupra armatei polone care-l susţinea pe Alexandrel [11]. Examinarea comparativă a textelor denotă, totodată, şi caracterul lacunar al modelului putnean inserat în „*Letopiseţul moldovenesc*", deoarece pentru completarea informaţiilor s-a apelat, în mai multe rînduri, la un aşa-zis *Letopiseţ latinesc* (în continuare *L L*), de provenienţă evident internă şi esenţialmente deosebit de ceea ce se înţelege obişnuit în *L T M* prin letopiseţul „leşesc" sau „latinesc", utilizat concomitent [12].

Cele trei ştiri ale intervalului care se revendică acestei surse: înscăunarea lui Alexandru cel Bun la 1413, durata primei domnii a lui Iliaş şi domnia unui oarecare Ştefan, după cea a lui Petru din 1448 [13], sînt, desigur, insuficiente pentru a-i contura integral conţinutul. Avînd însă în vedere că autorul *L T M* a nominalizat-o numai atunci cînd informaţiile ei se aflau în discordanţă cu celelalte, *L L* poate fi asimilat, în prima sa parte, unei liste de domnii obişnuită şi similară, probabil, celei din *Cronica moldo-rusă* (în continuare *C M R*) — prezentînd adică perioada 1359—1399 în versiunea *variantei greşite* a *Listei A*, iar anul modificat al înscăunării lui Alexandru cel Bun: 1407 (6915 — ҂ ѕцеї), lecturat greşit: 1413 (6921 — ҂ ѕцка) [14]. Este de presupus, totodată, că *L L* a preluat greşit adaosul

---

[6] P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 171.

[7] În acest sens ar putea fi luate în consideraţie lipsa zilelor de săptămînă la cele două date, precum şi ortografia приидошѫ (au venit) pentru прїидошѫ (*Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan*, în continuare *Cronicile* —, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 6).

[8] P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în *ARMSI*, s. III, t. IV.

[9] Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 389 şi 450.

[10] I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, Iaşi, 1925, p. 40—41 şi 179.

[11] *Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595), întocmit după Grigore Ureche vornicul, Istratie logofătul şi alţii de Simion Dascălul* — în continuare *Letopiseţul* —, ed. C. Giurescu, Bucureşti, 1916, p. 27—28, 29—30 şi 40—41; în ambele cazuri se impun totuşi rezerve, deoarece, acceptînd paternitatea lui Simion Dascălul asupra formulărilor din *L T M*, textul avut în vedere ar putea fi considerat chiar cel al lui Grigore Ureche, unde ştirile au putut fi preluate tot din sursă polonă (vezi şi I. Minea, *op. cit.*, p. 43—44).

[12] Cf. L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 123, n. 34.

[13] *Letopiseţul*, p. 20, 27—30 şi 34.

[14] Corupţie preluată, probabil nemijlocit, de *Cronica sîrbo-moldovenească* (*Cronicile*, p. 192), iar de aici, împreună cu însemnarea despre căderea Chiliei şi Cetăţii Albe sub turci, de autorul fragmentului analistic descoperit de Iaţimirscki (vezi mai sus, n. 5) întrucît numai această filiaţie explică şi eroarea produsă acum la încadrarea cronologică a ultimului eveniment: 1481 (6989), în loc de 1484 (6992), plasat de compilator în alineatul consacrat morţii lui Mehmed al II-lea (G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 139—140).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

din model referitor la decapitarea lui Petru Aron de către Ştefan cel Mare, confundîndu-l pe cel dintîi cu Petru II şi inserînd ştirea după domnia acestuia. Raţionamentul întrucîtva asemănător pe care l-a făcut autorul *Cronicii moldo-polone* (în continuare *C M P*) sau un predecesor al său, separînd domnia celui ce l-a sancţionat pe autorul asasinatului de la Reuseni de cea a lui Ştefan cel Mare, demonstrează aceeaşi situaţie [15]. Mai mult încă, se poate bănui că adaosul în discuţie conţinea şi un element temporal, de vreme ce în ambele cazuri i se acordă lui Ştefan o durată a domniei de unu şi, respectiv, trei ani — element care preciza probabil după cîţi ani anume a fost decapitat Petru Aron [16]. În acest fel se explică şi atitudinea deosebită a celorlalţi copişti faţă de modificarea cronologică, *C M R* şi *Letopiseţul de la Putna nr. II* (în continuare *L P II*) oferindu-ne interpretarea: „după cîtăva vreme", în timp ce *Letopiseţul de la Putna nr. III* (în continuare *L P III*) [17] şi varianta inclusă în *„Letopiseţul moldovenesc"* au ignorat-o complet, justificînd concluzia executării imediate a lui Petru Aron, aşa cum apare aceasta redată în *L T M*.

Din păcate, contopite într-o expunere unitară a istoriei moldoveneşti din acest răstimp, cele trei surse ale *L T M* identificate anterior nu-şi dezvăluie decît incidental textura formală care să le îndrituiască la o analiză comparativă detaliată, la fel cum nu vor putea fi luate în consideraţie, nici de această dată, cronologiile mult prea îndepărtate de forma originalelor, ale lui Giacomo di Pietro Luccari [18] şi mitropolitului Dosoftei [19]. Sfera exegezei critice trebuie restrînsă, de aceea, la listele de domnii înfăţişate de cele patru variante putnene [20], precum şi de *C M R*, dar, fireşte, nu înainte ca modelele slave ale celor care ne-au parvenit într-o altă limbă să fi fost refăcute (vezi *Anexa II*). *Astfel*, copia de la Bisericani a traducerii lui Vartolomei Măzăreanu, înfăţişează un text *(L P III)* ce sugerează, în primele sale *două* paragrafe, o înrudire formală cu modelul *C M R*, pentru ca apoi, pînă la domnia lui Bogdan, redarea informaţiilor să poarte specificul redacţiei *Letopiseţului de la Putna nr. I* (în continuare *L P I*), iar în final să urmeze exemplul *L P II*. Deosebit de concludent pentru această din urmă schimbare a raporturilor textice este mai ales paragraful corupt despre luarea de către turci a Ţarigradului, la 26 august 1454, rezultat din interpretarea eronată a unui text deteriorat, cuprinzînd cel puţin două din cele trei ştiri specifice inserate la domnia lui Alexăndrel. Acestea debutează, în versiunea *L P I*, cu soborul de la Florenţa, la care a participat şi împăratul bizantin, însoţit de patriarhul Ţarigradului (при нем сѫщиѧ цѣрь

---

[15] Element considerat iniţial, de B. Petriceicu-Hăjdeu, *Cronica cea mai vechia a Moldovei*, în *Arhiva istorică a României*, tom. III, Bucureşti, 1963, p. 21, ca un indiciu al începutului redactării operei, început pe care ulterior Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 291—292, îl completa, văzînd în călugărul Azarie pe posibilul său autor; v. şi *Cronicile*, p. 178.

[16] Considerînd că ambele cifre au preluat cîte un element din numărul iniţial, iar 1 (ѣ) reprezintă o interpretare deformată a lui 10 (ї), contaminat cu 3 (г), am putea presupune chiar că acesta era 13 (гї), rezultînd astfel că Petru Aron a fost decapitat în cel de al treisprezecelea an al domniei lui Ştefan cel Mare, deci între 12 aprilie 1469 şi 12 aprilie 1470, cum, de altfel, relatează şi cronicarul polon Jan Długosz (I. Minea, *Informaţiile româneşti ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iaşi, 1925, p. 49—51).

[17] Sintagmă prin care înţelegem copia de la Bisericani a traducerii lui Vartolomei Măzăreanu (vezi şi L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 122, n. 26). În ciuda rezervelor formulate de Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 460—461, atribuirea nu poate fi totuşi respinsă înainte de efectuarea unei critici amănunţite de text, pentru a se departaja „aportul" copistului, şi a precizării momentului cînd s-a executat traducerea.

[18] Apud N. Iorga, *Studii şi documente*, III, Bucureşti, 1901, p. LXIV—LXV; v. şi I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti*, p. 162—163. Întreruperile „listei" folosite de „epitomatorul analelor raguzane": între Iliaş şi Roman, şi între Ciubăr şi Ştefan cel Mare, ca şi reducerea întîmplărilor moldoveneşti din domnia acestuia doar la pierderea Chiliei şi Cetăţii Albe sînt totuşi reţinut, sugerînd o apropiere a sursei de *C M R* şi *L L*.

[19] *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII—XVIII)*, ed. de Dan Simonescu, Bucureşti, 1967, p. 50—51. Este evidentă utilizarea de către mitropolitul Dosoftei, ca şi pentru perioada 1359—1399 a unui *„letopiseţ domnesc"*, deoarece, după menţionarea lui Iliaş şi Ştefan, nu mai este pomenit, pînă la 1457 decît Bogdan II, deci numai domnia pe care i-o atesta izvorul scris.

[20] Luînd în consideraţie şi varianta de aceeaşi factură inclusă în *C M P*, prin intermediul *Letopiseţului mixt* (vezi L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 126 şi n. 49), şi denumită de noi *Letopiseţul de la Putna nr. IV (L P IV)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

гръчьскын и патрїархъ цароградскын...), continuă cu sfinţirea mitropolitului Theoctist, relatată atît de *L P I*, cît şi de *L P II* sau *L P IV*, pentru a se încheia, numai în ultimele două, cu adaosul referitor la moartea lui Alexăndrel, în Cetatea Albă, la 26 august 1454 (и оумре въ белом градѣ, въ лѣто ×ѕщѳ оугѳста кѕ). Evident, textul iniţial a putut fi descifrat : при нем вънид царь тръчьскын...оу...цароград („în vremea lui a intrat ţarul turcesc... în ...Ţarigrad..."), iar cel final, unde белом градѣ (Cetatea Albă) sugera numele aceleiaşi capitale bizantine, raportat automat la evenimentul deja anunţat.

Spre deosebire de divergenţa înrudirilor probate de *L P III*, textul conservat de *C M P* denotă un model aproape identic celui transmis de *L P II*, deşi intervenţiile traducătorului sînt în această parte mai numeroase decît cele operate asupra *Listei A*. Alături de utilizarea adverbului „apoi" *(potem, pothen, potim)* sau a pronumelor „care" *(ktori)* şi „acela, acelaşi" *(ten, tenze)*, ca elemente de legătură între paragrafe juxtapuse sau doar conexate în original cu ajutorul conjuncţiilor „şi" (и) sau „iar" (а), autorul polonez şi-a permis astfel nu numai să explicitеze textul prin adaosuri, ci să şi modifice semantica vocabulelor întîlnite, înlocuind, de exemplu verbul „a prins" (ѩтъ) cu „a trădat" *(zdrazil)*, sau să reformuleze uneori aliniate întregi, aşa cum s-a întîmplat cu cel referitor la decapitarea lui Ştefan, la sfinţirea mitropolitului Theocitist sau la darea turcească. Desigur însă că şi lacunele şi neclarităţile modelului, sesizate şi în cazul *Listei A*, au împietat asupra calităţii traducerii şi au favorizat denaturările, anul morţii lui Alexăndrel fiind considerat, de pildă, ca cel al înscăunării lui Bogdan, iar după domnia lui Petru Aron apărînd, aşa cum am menţionat deja, o alta, imaginară.

Procedînd, în continuare, la examinarea „intrinsecă" şi comparativă a celor cinci texte slave care conservă *Lista B* (vezi *Anexa III)*, rezultă suficiente paralelisme de natură să ateste, în suita domniilor dintre Alexandru cel Bun şi Alexăndrel, prelungirea raporturilor textice stabilite în cadrul *Listei A*, adică înrudirile *L P I — L P III* şi *L P II — L P IV*, precum şi singularitatea *C M R*, pentru ca ulterior acestea să se modifice treptat, justificînd separarea modelului *L P I* de cel al *C M R* şi al versiunilor putnene II, III şi IV. Astfel, modelul *C M R* nu prezintă nici una din ştirile specifice domniei lui Alexăndrel, ca, de altminteri, şi *Lista B* din *„Letopiseţul moldovenesc"* folosit de *L T M*, sugerînd împrejurarea că, în momentul alcătuirii acestei copii, prototipul nu le conţinea, după cum poziţia nefirească a precizării descendenţei lui Ştefan cel Mare, în paragraful consacrat domniei tatălui său : „a domnit Bogdan voievod, fiul lui Alexandru voievod, 2 ani, *însă tatăl lui Ştefan voievod* (s. ns.)", trădează adnotarea acestuia ulterior redactării sale iniţiale. De asemenea, lista de domnii înfăţişată de *L P I* se întrerupe, spre deosebire de celelalte versiuni, odată cu înregistrarea domniei lui Bogdan II, individualizînd-o pe cea care i-a succedat prin numerotarea separată a episodului de la Reuseni, anunţînd domnia lui Petru Aron : „17. Petru voievod, numit Aron, la Răuseni". Procedeul, în măsură să probeze, fără echivoc, absenţa unei eventuale continuări a *Listei B* în prototip [21], este confirmat, pe de altă parte, de formularea deosebită a stăpînirii lui Petru Aron în celelalte redacţii. Numele domnului apare astfel ignorat de *L P IV*, reţinut prin cognomenul său, „Aron", interpus între verb şi numeral, de către *L P II* şi *L P III*, pentru ca numai *C M R* să-l redea ca atare, dar în poziţie iniţială. Evident, acest tratament diferenţiat al numelui, în contextul repetării identice a celorlalte elemente, nu se poate explica, după părerea noastră, decît acceptînd adnotarea paragrafului anterior — consemnînd decapitarea lui Bogdan II de către Petru Aron —, adnotare care nu mai făcea necesară şi reluarea cuvîntului de referinţă. În plus, interpolaţia lui Axinte Uricariul din *L T M*, conform căreia „dajdea turcească" a început să fie plătită, după letopiseţul lui Azarie — cunoscut probabil, într-o altă copie decît cea de la Leningrad, —, în vremea lui Bogdan II [22], atestă că şi această precizare se afla în model într-un raport precar faţă de celelalte paragrafe, facilitînd astfel interpretări eronate.

[21] „Continuare" care ar putea fi pusă pe seama caracterului „defectuos" al copiei transmise de *L P I*, aşa cum observa încă I. Bogdan, *op. cit.*, p. 297—298. Unei astfel de obiecţii i se poate opune însă constatarea unei fidelităţi certe a copiei lui Isaia de la Slatina faţă de prototip, în prima parte a acestuia (1359—1451) — fidelitate probată de elementele specifice pe care le conţine *Lista A* (L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 128—129). Separarea textică a listei domniilor dintre 1359 şi 1451/1457 de analele ştefaniene se impune deci şi din acest punct de vedere.

[22] *Letopiseţul*, p. 41. Este sugestiv, totodată, şi adaosul lui Axinte Uricariul privind descendenţa lui Ştefan cel Mare din Bogdan II, întrucît el probează o situaţie textică parti-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Dar, dacă în urma observațiilor de mai sus ultimele trei enunțuri ale *Listei B*: domnia de doi ani a lui Petru Aron, darea turcească plătită de acesta și decapitarea sa de către Ștefan cel Mare, pot fi considerate rezultatul unei completări a textului originar, prezența știrilor despre Conciliul de la Florența și despre sfințirea mitropolitului Theoctist în lista cu șansele celei mai mari vechimi, din *L P I* — prima fiind reluată de modelul *L P III*, iar a doua de cel al *L P II* și *L P IV* — provoacă aparent o imposibilitate a derivațiilor logice. Într-adevăr, un prototip cuprinzînd întregirile de la domnia lui Alexăndrel ar putea fi explicat prin textul *C M R* numai admițîndu-se eludarea intenționată a acestora. Dar, în acest fel ar trebui admisă, în continuare, neglijarea știrii despre moartea lui Alexăndrel, de către *L P I*, și a celei despre Conciliul de la Florența, de către *L P II* și *L P IV*, ceea ce contravine spiritului conservator al vechii noastre cronografii. Căutarea unei alte soluții ni se pare, de aceea, îndreptățită, cel puțin pentru a satisface rigorile unei exegeze plenare.

Nu poate trece astfel neobservat faptul că prima dintre știrile în discuție, referitoare la Conciliul de la Florența, apare numai în *L P I*, adică în acel text care lasă deschisă posibilitatea figurării domniei lui Alexăndrel în prototip cu o durată de numai un an, la fel cum a fost aceasta receptată și de către *Cronica scurtă nr. I* (în continuare *C S I*). Evident, datarea greșită a știrii se explică prin lecturarea superficială sau deteriorarea cifrei zecilor din însemnarea originală [23]: 1449, ✕ ЅЦНЗ (6957), în loc de 1439, ✕ ЅЦМЅ (6947) [24], și corelarea văleatului obținut cu cei 49 de ani și șapte luni, cît trecuse de la cel mai apropiat reper cronologic intern al textului, înscăunarea lui Alexandru cel Bun, în 1399, pînă la ocuparea tronului de către nepotul omonim al acestuia. Dar, dacă autorul adaosului a ajuns să reconstituie cu relativă exactitate limita cronologică inferioară a primei domnii a lui Alexăndrel, anul 1449, nu este deloc întîmplătoare nici absența, din cuprinsul *L P I*, a celei de a treia știri, privind moartea lui Alexăndrel, care ar fi obligat la un altfel de calcul: 1454 minus 1 sau 4 ani = 1453 sau 1450, și deci la plasarea evenimentului într-o altă domnie. Tocmai de aceea, ni se pare extrem de sugestivă apariția acestei precizări, chiar cu văleatul greșit: 6962 <1454>, în loc de 6963 <1455>, abia o dată cu evaluarea domniei lui Alexăndrel la patru ani. Examinarea enunțului propriu-zis al domniei acestuia adaugă, de altminteri, la observațiile de mai sus, elemente noi. Astfel, dacă *L P I* și *C M R* prezintă într-o ordine firească componentele de bază ale paragrafului, celelalte versiuni putnene redau filiația într-o poziție cu totul neobișnuită: *L P II* și *L P III*, după durată, iar *L P IV*, înainte de nume, ceea ce atestă, după părerea noastră, o reelaborare certă a textului primar. Iar aceasta a putut avea loc tocmai cu prilejul înmulțirii anilor domniți de Alexăndrel, cînd, omițîndu-se descendența domnului, s-a procedat la un adaos marginal, care a generat apoi soluționări diferite. Din cele expuse mai sus rezultă deci o posibilitate de rezolvare a dilemei pe care o dovedesc raporturile textice ale *Listei B*, în cea de a doua parte a ei — rezolvare sugerată de existența a două momente distincte în procesul de elaborare și, implicit, a două prototipuri, pe care le vom denumi în continuare *B-1* și *B-2*.

Deși mai puțin disonantă, conformația primei părți a *Listei B* oferă totuși cîteva indicii suplimentare pentru înțelegerea structurii prototipului. Paragraful consacrat domniei lui Alexandru cel Bun din *C M R* și din *L P III* denotă astfel juxtapunerea datei înscăunării unei formulări ce continua spiritul *Listei A* — juxtapunere pe care enunțurile din *L P I*, *II* și *IV* o și confirmă, primul putînd fi considerat: „în anul 6907 <1399> s-a așezat la domnie Alexandru voievod", iar al doilea: „A domnit <Alexandru voievod> 32 de ani și 8 luni și *a murit*" [25]. Pe de altă parte, dacă absența calității de „prim" (ПРѢВѢЛИ) născut a

---

culară existentă în prototipul folosit de *„Letopisețul moldovenesc"*, așa cum indică, de altfel, și formularea din *C M R*, la care ne-am referit deja.

[23] O altă proveniență a știrii este greu de presupus, de vreme ce cronicile universale bizantine care au circulat în Moldova, prin intermediul traducerilor slave sud-dunărene (G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 106—114), nu relatează decît despre cele șapte sinoade ecumenice, iar letopisețele sîrbești care le continuă nu pomenesc nimic despre Conciliul de la Florența (cf. *Stari srpki rodoslovi i letopisi*, ed. j. Stojonović, Belgrad — Sr. Karlovci, 1927).

[24] Starea proastă de conservare a ultimelor două cifre se confirmă și prin interpretarea din *L T M*, unde evenimentul a ajuns să fie plasat în domnia lui Alexandru cel Bun, sub văleatul 6940 <1432> (*Letopisețul*, p. 25).

[25] În special această din urmă expresie, preluată, desigur, din modelele sîrbești (I. Bogdan, *op. cit.*, p. 294; G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 143), dar interpretată în mod original de vechii analiști, în sensul de „a murit <fiind domn>", așa cum probează situațiile constatate în

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

lui Iliaş, din textul *C M R* sau al *L P III*, nu se explică doar ca urmare a eludării unei cifre, *ѣ*, prin care se putea reda aceeaşi noţiune, atunci şi acest paragraf a putut avea anterior o alcătuire simplificată, mai ales că şi poziţia diferită a adverbului „singur" (**сам**), după verb, în *C M R* şi *L P III*, şi după durată, în *L P II*, *L P IV* şi, probabil, în *L P I*[26], sugerează aceeaşi posibilitate. Iar greşeala care s-a produs, cu prilejul retuşării sale, în redarea duratei domniei lui Iliaş: „2 ani şi 9 luni", în loc de „1 an şi 9 luni", cum sugerează *L B*, precum şi eludarea domniei următoare, a lui Ştefan, întăresc şi mai mult această probabilitate[27].

Din păcate, configuraţia paragrafelor următoare, relatînd despre diarhia Iliaş—Ştefan, ca şi despre domnia singulară a acestuia din urmă, alterînd substanţial conceptul de listă, nu mai îngăduie sesizarea structurilor arhetipului. Odată cu domnia lui Roman, elementele de această natură reapar însă. Repetarea descendenţei acestuia de către *L P III* probează astfel că întregul paragraf fusese redat iniţial prin toate elementele necesare autonomiei sale formale: verb, nume, filiaţie şi durată, dar, ca urmare a apariţiei unei precizări similare, filiaţia, şi în enunţul decapitării lui Ştefan, duplicarea ei a fost anulată în mod diferit: *C M R* şi *L P I* menţinînd-o în prima poziţie, iar *L P II* şi *L P IV*, în cea de a doua. Cu atît mai mult se impune, credem, admiterea acestei perturbaţii în structura de bază a *Listei B*, cu cît *L P I*, subordonînd aceluiaşi verb domniile lui Roman, Petru, Ciubăr şi Alexăndrel, atestă o perioadă mai largă în prototip, la fel cu a fost sesizată această modalitate de organizare a informaţiei şi în cadrul *Listei A*, iar *C M R* reia, tocmai pentru aceste paragrafe, ca, de altminteri şi pentru cel al lui Iliaş, expresiile introductive **по нем** („după dînsul") şi **и по нем** („şi după dînsul"), confirmînd factura lor tradiţională.

Dar, cu toate că disonanţele remarcate şi în prima parte a *Listei B* converg în a proba tot două momente în elaborarea acesteia, dificultăţile de interpretare a realităţii textice continuă. Cum a fost totuşi posibil ca *Lista B-1*, avînd probabil o structură autentică spiritului ei, să fie preluată de *C M R* şi de *L P I* împreună cu completările şi reformulările specifice domniilor lui Iliaş şi Ştefan din *Lista B-2*? Nu cumva lista iniţială este, la rîndul ei, produsul suprapunerii unei informaţii deosebite peste conceptul de bază al cronologiei domniilor din acest interval? O evaluare a surselor informative pe care le-au putut avea la dispoziţie autorii celor două prototipuri ar fi în măsură, desigur, să ofere cîteva repere grăitoare pentru soluţionarea alternativei. S-a observat deja, în acest sens, că ştirile furnizate de versiunile *Listei B* invită deseori la o corelare cu cele inserate în fragmentele de factură analistică şi genealogică din *L D*. Intr-adevăr, durata domniei lui Iliaş, „2 ani şi 9 luni", nu poate fi înţeleasă decît raportînd-o la cele „21 de luni" menţionate de *L D I*. De asemenea, prinderea şi orbirea lui Iliaş sau decapitarea lui Bogdan se regăsesc aidoma în acelaşi text şi chiar sfîrşitul lui Alexăndrel la Cetatea Albă, admiţînd, aşa cum s-a presupus, conexarea eronată a lunii şi zilei sale de naştere cu văleatul morţii[28]. Desigur însă că pentru celelalte informaţii ale *Listei B*, care nu se regăsesc în nici una din variantele *L D*, este necesar să fie acceptată o sursă deosebită, poate un grupaj de însemnări analistice tratînd momentele succesorale ale anilor 1447—1449, de felul celei referitoare la decapitarea lui Ştefan II, pe care o datorăm lui Gavril Uric[29].

Lista A (L. Şimanschi, *op. cit.*, p. 128—129), invocă apartenenţa la un prototip fără precizări cronologice absolute.

[26] Plasarea diferită a adverbului este de pus în legătură, totodată, şi cu repetarea acestuia în paragraful consacrat ultimei domnii a lui Ştefan, unde el reapare: în *L P I*, *II* şi *III* ca atare, dar este înlocuit cu expresia „după fratele său" (**послѣ брата своего**) în *C M R* şi prin interpretarea **послѣ**>**по ослѣ-пом** („după — după orbirea"), în *C M P* (vezi şi mai jos, n. 59).

[27] În acest sens trebuie luată în consideraţie, desigur, şi indicarea expresă a duratei, de către autorul fragmentului analistic inclus în *L B*, numai la primele trei domnii din prima jumătate a sec. XV — situaţie asupra căreia vom reveni.

[28] I. Minea, *op. cit.*, p. 42. Dealtfel, moartea lui Alexăndrel a survenit probabil înainte de 26 august, întrucît principalii săi colaboratori apar în sfatul lui Petru Aron înainte de această dată (cf. *D R H*, seria A, Moldova, vol. II, nr. 45—49, p. 63—70: Manoil, Stanciul, Oană Julici, Cozma Şandrovici, Albul, Petru pîrcălab şi Danciul pîrcălab); vezi şi mai jos, n. 72.

[29] Lipsa acestei precizări din şirul celor referitoare la evenimentele primei jumătăţi a secolului XV incluse în *L D* poate părea surprinzătoare, nu atît faţă de însemnarea în dis-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Dar, nu este greu de observat că racordarea listei inițiale a domniilor acestui interval la informațiile analistice și genealogice existente s-a soldat, de regulă, cu alterarea substanțială a realității istorice [30]. Domnia lui Iliaș a ajuns astfel să totalizeze cu un an mai mult, iar cea a succesorului său, Ștefan, să fie omisă [31], deși, după bătălia de la Dărmănești, din 1 februarie 1434, textul analistic, în ciuda neclarităților pe care le conținea, nu mai lăsa nici o îndoială asupra unei domnii singulare a acestuia, de peste un an și jumătate. În continuare, din aceeași combinație informativă a surselor a rezultat încetarea diarhiei Iliaș—Ștefan în momentul orbirii celui dintîi, deci în 1444 (6952), și nu în 1442 (6950), cum s-a întîmplat în realitate [32], iar mai apoi notificarea separată, cu cîte un an, a domniilor lui Roman și Petru, cînd, de fapt, ele s-au suprapus în cea mai mare parte. Adăugînd acestor anomalii pe cele produse, într-o a doua etapă, în partea finală a listei, cronologia imposibilă propusă, este adevărat mult mai tîrziu, de *L T M*, pentru deceniul premergător înscăunării lui Ștefan cel Mare, nu mai poate surprinde [33]. Peste informația primară a arhetipului *Listei B* s-au suprapus nu mai puțin de trei adaosuri și reformulări distincte și esențiale, efectuate în momente istorice diferite, care nu au mai putut fi disociate și interpretate corect de către cronicarii ulteriori.

Acestea fiind însă adevărurile pe care critica „intrinsecă" și comparativă a textelor le conturează, asamblarea lor într-o construcție unitară nu poate fi totuși efectuată înainte ca motivația istorică să-i probeze caracterul plauzibil. Este necesară, în primul rînd, plasarea în timp a momentelor elaborării deja sesizate, pentru ca astfel ele să poată fi transpuse într-o stemă reală a filiației manuscriptice. Firește, etapele superioare ale arborescenței textice, aparținînd primelor decenii ale secolului XVI, rămîn identice cu cele stabilite pentru *Lista A*: un letopiseț domnesc, elaborat curînd după 11 mai 1500, și un altul, putnean, alcătuit în intervalul 1517—1519. Spre deosebire însă de ceea ce permiteau să se presupună variantele *Listei A* cu privire la individualitatea *L P comun*: „o copie a *Listei domniilor de la Dragoș la Bogdan/Petru Aron* [34] — (denumită de noi *Lista C*), cele două momente diferite ale executării compilației putnene, puse în evidență de examenul critic întreprins oferă posibilitatea aprofundării raționamentului. Astfel, se poate afirma, cu certitudine de această dată, că ambele versiuni putnene de bază ale *Listei B*, nu sînt, la rîndul lor, decît copii ale unei cronologii elaborată anterior, deoarece chiar forma dezvoltată a acesteia fusese deja inclusă în *C M R*, alcătuită în vremea domniei lui Bogdan III [35]. De fapt, avînd în vedere adaosul specific al *Listei B-2*: domnia lui Petru Aron, se poate considera că acesta nici n-a putut fi operat decît spre sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, a cărui cancelarie n-a menționat niciodată în documente numele celui ce l-a ucis pe tatăl domnului [36]. Atribuind însă primilor ani

---

cuție (vezi mai sus, n. 6), cît mai ales față de inscripția pietrei tombale pe care a pus-o pe mormîntul unchiului său Ștefan cel Mare *(Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 273—274, nr. 80). După părerea noastră însă, aceasta nu este decît o dovadă că la acea dată secțiunea corespunzătoare a *L D* era redactată, noua informație ne mai putînd fi inserată în cronică.

[30] Pentru datarea corectă a evenimentelor și limitele precise ale domniilor, cf. L. Șimanschi, *Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432 și 1447*, în *AIIAI*, VII, 1970, p. 59—80.

[31] Omisiune înlesnită, de altfel, și de structura frazei din fragmentul analistic utilizat, similară, probabil, celei din *L B*: „Și a stăpînit Ilia voievod, după moartea tatălui său, Alexandru voievod, singur, 21 de luni; după războiul de la Loloni a stăpînit singur țara 22 de luni" *(Cronicile*, p. 6 și 15), mai ales dacă aceasta a fost scoasă din context și judecată separat, uitîndu-se astfel că biruința de la „Loloni" i-a aparținut lui Ștefan și nu lui Iliaș.

[32] L. Șimanschi, *op. cit.*, p. 72.

[33] *Letopisețul*, p. 35—41.

[34] L. Șimanschi, *Istoriografia*, p. 132.

[35] *Ibidem*, p. 121 și n. 23; G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 148—150.

[36] Vezi *DRH*, A, II și III, indici; mai mult chiar, se poate observa că actele de cancelarie ale lui Petru Aron nu au fost recunoscute nici atunci cînd au fost totuși reînnoite de Ștefan cel Mare, cum se înfățișează, de exemplu, privilegiul liovenilor din 1460 (cf. M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, nr. 231, p. 788—795, și I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, nr. CXXVIII, p. 272—282). Și în această privință, deci, nepotul lui Alexandru cel Bun a urmat pilda bunicului, care nu i-a recunoscut predecesorului său, Iuga, actele de guvernămînt (L. Șimanschi, *Mențiuni de acte moldovenești de la sfîrșitul secolului al XIV-lea*, în *CI*, 1973, p. 151—159).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de după 1500, cînd s-a elaborat definitiv *L D*, elaborarea versiunii dezvoltate a *Listei B*, rezultă implicit, că prima formă a acesteia nu numai că rămîne singura compatibilă cu domnia lui Ștefan cel Mare, dar se și revendică unui răstimp anterior secolului XVI. Din păcate, pentru delimitarea acestuia argumentele directe lipsesc, obligîndu-ne astfel, ca și în cazul *Listei A*, la judecăți conjuncturale și deducții logice.

Observăm, în primul rînd, că *L P*, indiferent de redacțiile prin care ne-a parvenit, nu poate fi considerat un elaborat propriu decît pentru ultima sa parte : 1504—1517/19, și unitar decît în ultima sa formă, deoarece, evaluat structural, el se dovedește a fi doar rezultatul compilării a două texte distincte : o listă a domniilor dintre 1399 și 1457 *(Lista C)*, și *Cronica domniei lui Ștefan cel Mare*, de la 1457 la 1500, la care s-au adăugat apoi cîteva paragrafe privind moartea lui Ștefan cel Mare, domnia lui Bogdan III și înscăunarea lui Ștefan cel Tînăr [37]. Dar, consecința logică a acestei situații este tocmai posibilitatea îmbinării celor două texte principale și înainte de redactarea definitivă a compilației. Discordanța momentelor finale ale domniei lui Ștefan cel Mare înregistrate de cele patru versiuni putnene : 1497, de către *L P I* [38], 1498, de către *L P III* și *L P IV* [39] precum și 1500, de către *L P II* [40], la fel ca varianta inclusă în *L T M* [41], se dovedește a fi, în acest sens, revelatoare, întrucît aceleași raporturi cronologice se regăsesc și în cazul redacțiilor de aceeași proveniență ale *Listei B*. Nu este desigur întîmplător că tocmai *L P I*, care se întrerupe la domnia lui Bogdan II, este și cel care nu relatează decît începutul războiului din 1497 [42]. În plus, este de remarcat că nici inserția știrilor așa-zise putnene în textul *Cronicii lui Ștefan cel Mare* nu a avut loc dintr-o dată, *L P III* începînd consemnarea lor odată cu sfințirea mănăstirii [43], *L P I* și *L P IV* continuîndu-le pînă la 1486 [44], iar *L P II* și varianta inclusă în *L T M* pînă la 1502 [45]. Evident, rezultă din acest paralelism că prelucrarea celor două surse, care va obține o formă definitivă abia în anii 1517—1519, începuse încă de la sfîrșitul secolului XV, așa cum atestă, de altfel și cealaltă compilație contemporană, *L D*, alcătuit din varianta greșită a *Listei A*, din însemnările genealogice și analistice privind perioada 1399—1455, precum și din fragmentele elaborate pînă atunci ale *Cronicii lui Ștefan cel Mare*. Relația informațională asupra căreia am insistat deja, existentă între însemnările înglobate de *L D* și prima prelucrare a *Listei B* poate fi transpusă însă, în acest fel, pe plan temporal și atribuită perioadei care a urmat apariției celor dintîi. Or, avînd în vedere unitatea de redacție pe care

---

[37] Vezi și I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 289, 305 și 385—387. Justificarea datei de început a cronicii sale, anul 1504, de către episcopul Macarie *(Cronicile*, p. 90), explicabilă numai în condițiile în care nici continuarea bistrițeană și nici epilogul putnean nu făceau corp comun cu textele ce tratau istoria Moldovei pînă la 1500 sau 1502, confirmă de fapt situația (vezi și I. Minea, *op. cit.*, p. 21).

[38] *Cronicile*, p. 47 (52).

[39] *Ibidem*, p. 73 și 172 (182).

[40] *Ibidem*, p. 60 (65).

[41] *Letopisețul*, p. 85. Desigur, se poate considera că această știre provine în *L T M* din varianta *L D*, dar, oricum, ea nu lipsea nici din cea a *L P* utilizat, de vreme ce, la anul 1502, este consemnată moartea egumenului Putnei, Paisie, și a duhovnicului Andonie Bolsun *(ibidem*, p. 89).

[42] Absența relatării ostilităților propriu-zise care au marcat conflictul polono-moldav din toamna anului 1497 nu poate fi pusă pe seama caracterului defectuos al copiei lui Isaia de la Slatina, întrucît proporțiile lacunei ar fi fost exagerat de mari comparativ cu ale celorlalte (vezi I. Bogdan, *op. cit.*, p. 297).

[43] *Cronicile*, p. 70. Deși se află numai în variantele putnene, știrea despre moartea lui Matei Corvin, în 1490, la care *L P I*, *L P II* și *L P IV* adaugă și pe cea referitoare la fiul marelui cneaz al Moscovei, provine, evident, dintr-un letopiseț sîrbesc (vezi I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXI (1908—1909), p. 145 ; Lj. Stojanović, *op. cit.*, p. 256).

[44] *Cronicile*, p. 46 (51) și 171 (181), cu observația că autorul *C M P* nu a preluat decît data numirii lui Paisie ca arhimandrit al Putnei : 15 februarie 1486, pe care a atribuit-o însă luptei de la Bulgari, pe Siret, din 6 martie.

[45] *Ibidem*, p. 60 (66) ; *Letopisețul*, p. 89. Spre deosebire de celelalte știri de aceeași natură, ultima, referitoare la Andonie Bolsun, care a răposat în 1502 august 4, „marți, *la miezul nopții* (s. ns.)", dovedește un cert caracter de contemporaneitate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

o acuză, în cadrul *L D* textul referitor la intervalul 1399—1475 [46], însemnările analistice şi genealogice menţionate pot fi considerate ca existînd la acea dată [47]. Mai mult încă, admiţînd că cel dintîi fragment al *Cronicii lui Ştefan cel Mare* : 1457—1468/9 — aşa cum ne-am îngăduit să-l individualizăm cu alt prilej [48] — a putut fi copiat, pentru noua ctitorie a domnului, încă de atunci — şi aceasta cu atît mai mult cu cît *L P III* nu conţine, ca ştiri putnene decît începutul construcţiei mănăstireşti şi sfinţirea acesteia [49] —, prototipul simplu al *Listei B-1* se cere a fi plasat în perioada anterioară, iar constatările de această natură privind *Lista A* vin tocmai în întîmpinarea unui astfel de raţionament.

Refăcînd, de aceea, prospectiv principalele momente ale elaborării şi transmiterii *Listei B* se poate considera, după părerea noastră, că perfectarea primei cronologii a domniilor din perioada 1359—1451, în vremea celei de a doua guvernări a lui Alexăndrel, nu a rămas un act istoriografic izolat şi fără urmări. În continuarea *Listei A*, care a obţinut atunci o formă definitivă, s-a încercat un elaborat similar şi pentru domniile primei jumătăţi a secolului XV, *Lista B* (vezi *Anexa IV)*, aşa cum pare să probeze structura iniţială a paragrafelor referitoare la Alexandru cel Bun şi Iliaş — elemente ce figurau probabil în continuarea *P S* al *Listei A* [50] — precum şi perioada care înglobează domniile din intervalul 1447—1449 Este de presupus însă că acest prim concept, patronat de susţinătorii familiei lui Iliaş, nu a luat în consideraţie, în mod intenţionat prima domnie a lui Ştefan, prelungind-o, în schimb, cu un an, pe cea a fratelui său, iar condominium-ul ulterior a fost redat probabil deformat [51], fapt care va impune mai tirziu reelaborarea secţiunii privind realităţile istorice din intervalul 1435—1442. Aceeaşi paternitate politică a listei explică, pe de altă parte, după părerea noastră, şi înscrierea separată, cu un an, a domniei lui Roman, fratele lui Alexăndrel, deşi întîietatea i-a fost permanent disputată, pînă ce a fost otrăvit [52], de către Petru II [53]. Incertă apare prezenţa, în această primă listă, şi a calităţii lui Ciubăr, a cărui guvernare a fost receptată şi de *Cronica scurtă nr. I (C S I)* [54], precum şi a văleatului inscăunării lui Alexandru cel Bun, evident ataşat la enunţul de bază al textului [55].

Dată fiind efervescenţa politică internă din anii 1454—1457, este foarte posibil ca preocupările istoriografice să fi fost coordonate, în continuare, de mitropolitul Theoctist, pentru cancelaria domnească rămînînd, tocmai de aceea, doar o copie a *Listei A*, conţinînd inversiunea specifică variantei greşite. Cu atît mai mult se impune, admiterea unui astfel de patronaj, cu cît în această primă formă conceptul pomelnicului utilizat ca îndreptar îşi mai tră-

---

[46] Unitate pe care i-o conferă folosirea titlului „Ţării Moldovei", antepus domniei lui Alexandru cel Bun şi reluat în paragrafele anilor 1472 şi 1475 *(Cronicile*, p. 6 (14), 8 (17) şi 9 (18) ; vezi şi L. Şimanschi, *Istoriografia*, p. 132—133).

[47] Vezi şi mai sus, n. 29.

[48] L. Şimanschi, *Începutul elaborării cronicii lui Ştefan cel Mare*, în vol. *Profesorul Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare*, Iaşi, 1983, p. 39—46.

[49] Informaţia referitoare la sfinţirea mănăstirii (vezi redacţia originară în *L P II : Cronicile*, p. 57) acuză într-adevăr, atît prin conţinutul ei, cît şi din punct de vedere gramatical (I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 296—297), o participare afectivă a autorului ei la eveniment, dovedind că redactarea s-a făcut în mănăstirea Putna.

[50] Nu este exclus, totuşi, ca domnia lui Ştefan II din anii 1433—1435 să fi figurat în acest prototip, după cea a lui Iliaş, dar fără indicarea duratei şi cu introducerea sugerată de *L L* : „a venit" (ПРІѢХА). În acest caz, ar rezulta că, după consemnarea domniilor din a doua jumătate a secolului XIV, spre sfîrşitul domniei lui Alexandru cel Bun, *P S* al *Listei A* a fost continuat pînă în anii primei domnii a lui Ştefan II (vezi şi mai sus, n. 27).

[51] În acest sens, credem că poate fi reţinută întreruperea cronologiei lui Luccari (vezi, mai sus, n. 18) după domnia lui Iliaş, întrucît şi prin celelalte informaţii transmise, referitoare la Dragoş, „baron de Ust", la Bogdan, confirmat ca domn de împăratul Bizanţului, şi mai ales la Iliaş, care s-a supus Poloniei (la fel ca şi *L L* !), ea pare să reflecte o redacţie anterioară oficializării definitive a listei domniilor dintre 1359 şi 1457.

[52] I. Minea, *Informaţiile româneşti...*, p. 38.

[53] *Ibidem*, p. 38—39 ; *DRH*, A, I, nr. 273—277, p. 386—392 ; v. şi Fr. Pall, *Intervenţia lui Iancu de Hunedoara în Ţara Românească şi Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii", 5/XVI, 1963, p. 1062—1063 ; L. Şimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare : Reuseni, 15 octombrie 1451*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 191—192.

[54] *Cronicile*, p. 39. Mărimea rupturii, de circa 3—4 litere, permite şi întregirea ЧЮКЪР (Ciubăr), cu ultima consoană suprascrisă.

[55] Vezi mai jos.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

dează încă prezența[56]. Schimbarea de domnie care s-a produs în primăvara anului 1457 va fi determinat, pe de altă parte, apariția unei noi perspective istorice asupra domniilor lui Iliaș și Ștefan, care, chiar dacă nu se consumaseră de prea multă vreme, se caracterizaseră printr-o extremă mobilitate. Se va fi procedat de aceea la o culegere de informații, apelîndu-se și la serviciile cancelariei domnești, unde vechile urice erau deseori examinate.

Și într-adevăr, începînd din 1464, în actele de proprietate emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare își face apariția expresia referitoare la cei doi frați: „cînd ei au fost în bună și binevoitoare pace"[57] — expresie de natură să indice trecerea de la stadiul pasiv la cel activ al memoriei istorice. Fragmentul analistic tratînd despre războaiele dintre cei doi domni este posibil să fi fost deja redactat. Oricum, în 1469, cînd se va fi efectuat presupusa copie putneană a primei secțiuni din *Cronica lui Ștefan cel Mare*, el exista, oferindu-i posibilitatea autorului ei să reformuleze paragrafele referitoare la domniile lui Iliaș și Ștefan, așa cum ni le transmite *L P I*. Probabil acum, cînd conflictul moldo-ungur încă nu se aplanase, același autor a adăugat marginal, la domnia lui Ștefan I, precizarea: „acesta a biruit pe Jigmont, craiul unguresc, la Hindău"[58], iar la cea a lui Petru II observația: „acesta a dat Chilia ungurilor".

De asemenea, avînd în vedere că aproape toate datele controlabile ale răstimpului 1399—1455, transmise de *L D*, s-au dovedit susceptibile de emendații[59], ne îngăduim să presupunem că nici momentul înscăunării lui Alexandru cel Bun: 23 aprilie 1399 (6907), nu a fost preluat dintr-o consemnare analistică aproximativ contemporană, ci reprezintă o deducție din durata de „32 de ani, 8 luni" și, adăugăm noi ca o ipoteză, „1 săptămînă", pe care o cuprindea prototipul *Listei B-1*. Rezultatul confruntării celor două texte s-a concretizat, așadar, în apariția unei precizări necesare fragmentului corespunzător al *L D*, în inserarea văleatului astfel obținut și în cuprinsul listei de domnii, dar și în pierderea unui amănunt sugestiv din durata domniei lui Alexandru cel Bun.

Dar, în acest fel, data înscăunării acestuia nu se mai înfățișează în ipostaza infailibilă care i-a fost conferită[60], putînd fi raportată critic la realitatea documentară și chiar contestată pe baza acesteia[61]. Un raționament ce dezvoltă observațiile avansate deja cu privire la modul de rezolvare a contradicțiilor cronologice specifice *Listei A*, vine, într-adevăr, în întîmpinarea supozițiilor de mai sus. Am afirmat astfel că, în forma ei inițială, lista domniilor de la Bogdan I întemeietorul la Bogdan II nu contrazicea nici anul „descălecatului" și nici pe cel al înscăunării lui Alexandru cel Bun, pentru simplul motiv că cele două date au apărut ulterior în cuprinsul ei[62]. Desigur însă că un punct de pornire în calculul cronologic al vechilor computiști a trebuit să existe, și pentru început, el n-a putut fi altul decît

---

[56] În afara semnului crucii, păstrat de *C S I*, și acuzînd această proveniență (L. Șimanschi, *Istoriografia*, p. 133), poate fi avută în vedere și o anumită particularitate structurală, deoarece, urmînd exemplul pomelnicului, fiecare nume a trebuit să figureze separat și numai o singură dată în lista inițială. Tocmai de aceea a și fost posibil tratamentul deja menționat al domniilor lui Ștefan II și Roman II.

[57] *DRH*, A, II, nr. 100, p. 143: „moșii noștri, Iliaș și Ștefan v(oie)v(o)d" (1461); nr. 121, p. 173: „unchii noștri, Ilie Voievod și Ștefan voievod, cînd ei au fost în bună și binevoitoare pace" (1464).

[58] Precizarea a putut fi inspirată de un letopiseț sîrbesc din varianta „Sofiski prvi" (G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 121), care relata, în același mod, înfrîngerea împăratului Sigismund la Nicopole, în 1395 (Lj. Stojanović, *op. cit.*, p. 219; cf. I. Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, p. 129 (141), într-o formulare chiar mai apropiată).

[59] L. Șimanschi, *Precizări cronologice...*, p. 75—76. Chiar nașterea lui Iliaș, la 20 iulie 1409 (*Cronicile*, p. 6) poate fi suspectată de neautenticitate, de vreme ce el nu a fost „primul" fiu al lui Alexandru cel Bun (*DRH*, A, I, nr. 23 și 25, p. 33 și 37; vezi și, mai sus, n. 26).

[60] C. Cihodaru, *Rectificarea unor date privind istoria Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea*, în *AȘUI*, Istorie, XXVI, 1980/31—46; idem, *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984, p. 54—69.

[61] În ceea ce privește datarea modelului (1400—1401) și a peceții (1409—1425) actului fals cu data de 11 februarie 1400, care ar proba, după prof. C. Cihodaru, printre altele, domnia lui Alexandru cel Bun încă de la începutul acestui an, vezi L. Șimanschi, *Falsificarea parțială a unui document din vremea lui Alexandru cel Bun*, în *RA*, an. XLVIII, vol. XXXIII, nr. 3, p. 487—488, unde se discută maniera de lucru a mistificatorului. Asupra valorii celorlalte date documentare în discuție, vom reveni cu alt prilej.

[62] L. Șimanschi, *Istoriografia...*, p. 122—123 și 131—132.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

însuși momentul asasinatului de la Reuseni, în octombrie 1451. Urmărind apoi retrospectiv corelația dintre totalul duratelor domniilor și momentele succesorale cunoscute, nu poate să nu surprindă coincidența dintre cei 19 ani și 11 luni, rezultînd din suma domniilor care au urmat celei a lui Alexandru cel Bun: 2,9+7+5+1+1,2+1+2, și răstimpul scurs de la moartea acestuia, la 1 ianuarie 1432, pînă la revenirea pe tron a lui Alexăndrel, probabil în noiembrie 1451 [63]. Tocmai de aceea ne permitem și presupunerea că singura dată certă din trecut, pe care au avut-o în vedere alcătuitorii listei primare, a fost oferită de moartea lui Alexandru cel Bun, la 1 ianuarie 1432 [64], domn de o netăgăduită importanță pentru istoria Moldovei de pînă atunci, cea a înscăunării acestuia fiind un „calc" cronologic, după cum cea a întemeierii, un împrumut din tradiția istorică transilvăneană. Și nu este întîmplător, desigur, că tocmai aceste două momente au suportat în secolul XVI, cînd încă se mai păstra probabil conștiința relativității lor, cunoscutele emendații din *C M R* și *C M P*. Evaluarea exagerată în ani a domniilor lui Ștefan I (cinci ani) și Alexandru cel Bun (32 de ani) se poate explica, în consecință, apelîndu-se, așa cum ne-am pronunțat deja [65], la eludarea inițială a domniei lui Iuga și la repartizarea celor aproximativ doi ani cînd acesta s-a aflat pe tronul țării, la domniile predecesorului și, respectiv, succesorului său. În acest fel însă, durata atribuită inițial domniei lui Alexandru cel Bun: „32 de ani, 8 luni" și <1 săptămînă>, poate fi diminuată, chiar pe baza rațiunilor specifice elaborării listei, cu un an.

După acest moment redacțional, databil în anii 1469—1470, activitatea istoriografică pare să fi continuat neîntrerupt, în cadrul cancelariei domnești, unde faptele deosebite ale domniei lui Ștefan cel Mare vor fi consemnate periodic. Se va fi desăvîrșit, totodată, și cel de al doilea text, de natură genealogică, referitor la familia lui Alexandru cel Bun [66], pe care un autor, de formație probabil sud-slavă [67], ca și mitropolitul Theoctist de altminteri, și provenind poate de la mănăstirea Bistrița [68] îl va insera, curînd după bătălia de la Vaslui, în scrierea intitulată *„Țarii Moldovei"*. Apărea în acest fel, după elaborarea celor două liste de domnii menționate și inițierea cronicii lui Ștefan cel Mare, o operă de incontestabilă maturitate istoriografică. Chiar dacă autonomia acesteia va fi ulterior estompată de continuarea analelor ștefaniene și înglobarea lor în corpul primului „letopiseț" al Moldovei, semnificațiile ei ideologice atestă, neîndoielnic, depășirea stadiului analistic al reflectării. Mesajul scrisului istoric devine explicit și el se integrează organic în opera domnească de restituție a unui trecut cu valențe suficiente pentru a documenta noblețea dinastiei și a poporului.

Dar, pentru a nu investiga un domeniu rezervat unui capitol distinct al reconstituirii pe care o intenționăm, să revenim la precizarea etapelor ulterioare ale transmiterii și completării *Listei B-1*. Întrerupte în 1486, analele domniei lui Ștefan cel Mare vor fi reluate cu prilejul răsunătoarei victorii de la Codrul Cosminului. Probabil atunci, în timp ce tocmai se elabora textul narativ — cel mai amplu al cronicii — despre conflictul moldo-polon din septembrie—octombrie 1497, s-a efectuat și copierea rezumativă a paragrafelor care se adăugaseră fragmentului inițial, copistul putnean întrerupîndu-și însă brusc munca, în momentul cînd descrierea ostilităților ajunsese abia la părăsirea asediului Sucevei [69]. Ulterior acest text a suportat adaosurile specifice putnene la cronica lui Ștefan cel Mare [70], precum și precizările privind domnia lui Alexăndrel, așa cum le înfățișează textul *L P I*.

[63] I. Minea, *op. cit.*, p. 43. Retragerea temporară a lui Alexăndrel în Polonia, ca urmare a încercării lui Petru Aron de a-i succeda la domnie lui Bogdan II, nu poate fi luată în considerație, deoarece Cetatea Albă și Cetatea Neamțului au rămas în stăpînirea oștenilor săi, iar în Suceava rivalul său probabil că nici nu intrase (L. Șimanschi, *O cumpănă...*, p. 184—185 și 196).

[64] Vălеatul 6942 (1434), din *L B*, este o evidentă greșeală de lectură, așa cum a observat încă D. Onciul, *Scrieri alese*, p. 185.

[65] L. Șimanschi, *op. cit.*, p. 131 și n. 69.

[66] Dar fără adaosul final: „Tot atunci s-a ridicat domn, la Mohile, Petru voievod, numit Aron" *(Cronicile*, p. 6 și 15), de o factură mai tîrzie.

[67] Asupra particularităților celor două fragmente vom reveni cu prilejul examinării *Cronicii lui Ștefan cel Mare*, al cărei preambul îl formează.

[68] Numai așa se poate explica, după părerea noastră, absența acestui fragment al *L B* din cea de a doua variantă a *L D*, ajunsă, prin intermediul *„Letopisețului moldovenesc"* în *L T M*.

[69] Vezi mai sus, n. 42.

[70] Glosele putnene nu provin din însemnări analistice contemporane, întrucît altfel nu s-ar putea explica nici apariția anului 1470, pentru sfințirea mănăstirii, în loc de 1469 (C. Cihodaru, *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474*, în *SCȘI*, Istorie, fasc. 1/1957, an. VIII, p. 10; vezi și, mai sus, n. 49), și nici plasarea morții lui Theoctist în 1477, și nu 1478, cum a fost în realitate *(Repertoriul monumentelor...*, nr. 52, p. 428).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Dar, întrucît opera nu era terminată şi nici considerată, poate, mulţumitoare, prin tendinţa ei excesivă de a rezuma, în anii următori operaţiunea a fost reluată şi continuată, încheindu-se relatarea războiului moldo-polon şi adăugîndu-se cea a evenimentelor din anul 1498. Probabil cu acest prilej, dată fiind şi stingerea definitivă a pretendenţei urmaşului lui Petru Aron, în 1501 [71], *Lista B-1* a fost desăvîrşită, adnotîndu-se marginal domnia acestuia şi modificîndu-se durata domniei lui Alexăndrel, pe baza datelor oferite de *L D*, tocmai încheiat, de la unu la patru ani [72]. O copie a noii liste *(B-2)*, care completa totuşi informaţia letopiseţului de la curtea domnească, a fost lăsată aici, aşa cum ne-a parvenit prin intermediul *C M R*, în timp ce textul putnean ne-a fost transmis prin mijlocirea *L P III*. În sfîrşit, cînd cele două texte ajunse astfel la mănăstirea Putna au fost coroborate, s-a ajuns la cea mai echilibrată variantă, caracterizată prin renunţarea la adaosul incert de la domnia lui Alexăndrel a Conciliului de la Florenţa [73], precum şi prin inserarea ştirilor putnene operate de *L P I* în cuprinsul Cronicii lui *Ştefan cel Mare*, aşa cum a fost ea prelucrată de *L P IV* [74].

Marea victorie de la Ciuhur împotriva tătarilor, obţinută, în 1519, de oştile Moldovei va fi redeşteptat apoi interesul istoric al călugărilor putneni, care au elaborat, pe baza analelor domneşti ce se continuau, cel de al treilea text al compilaţiei lor, prezentînd în spiritul vechii liste, domniile lui Ştefan cel Mare şi Bogdan III, înscăunarea lui Ştefan cel Tînăr, precum şi biruinţa din 1519. Ataşat *Listei domniilor de la Bogdan Întemeietorul la Petru Aron (Lista C)* şi versiunii putnene definitive a *Cronicii lui Ştefan cel Mare*, acest text va fi preluat de *L P II*, şi de varianta inclusă în *L T M*, în timp ce *L P I* şi *L P III* îl vor îmbina, aşa cum am amintit deja, cu cele două variante premergătoare ale scrierilor anterioare. În încheierea investigaţiei noastre ne îngăduim deci să avansăm o nouă observaţie ce depăşeşte limitele reconstituirii intenţionate: elaborarea pe etape şi în fragmente distincte a prototipului putnean, aşa cum s-a dovedit a fi de altminteri, şi cea a letopiseţului domnesc [75].

De la un simplu „epilog" al prototipului *Listei A*, cuprinzînd doar primele trei domnii ale secolului XV, s-a ajuns, aşadar, în anii 1452—1453, la completarea acestuia pînă la domnia lui Bogdan II, iar în anii 1469—1470, pe baza confruntării cu însemnările genealogice şi analistice privind aceeaşi perioadă, la reelaborarea sa, de către călugării noii ctitorii domneşti de la Putna. Spre deosebire însă de *Lista A*, care a circulat şi separat, *Lista B-1* s-a înfăţişat, la început, ca o continuare a celei dintîi. În această formă ea a fost îmbinată, la sfîrşitul secolului al XV-lea, cu rezumatul *Cronicii lui Ştefan cel Mare* şi apoi adăugită cu domniile lui Alexăndrel şi Petru Aron *(Lista B-2)*, pentru ca abia acum să obţină şi o independenţă textică, probată de *C M R*, iar în anii 1517—1519, să intre în structura prototipului putnean ca *Lista C*. Aşadar, o evoluţie de aproape un veac, dovedind o preocupare permanentă de reflectare, în forme specifice, a trecutului şi aflată în strînsă interdependenţă cu elaborarea analelor domneşti, iniţiată de Ştefan cel Mare încă din cel de al doilea deceniu al prodigioasei sale domnii.

---

[71] I. Ursu, *Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1925, p. 269.

[72] Va fi fost reţinută, ca justificare, cu acest prilej, şi data morţii lui Alexăndrel, care nu este exclus să fi fost în original 17 <aprilie> 1455, confuzia lunilor „aprilie" şi „august", scrise prescurtat (ѧп şi ѧг) şi avînd consoana finală ortografiată deasupra rîndului, fiind frecventă, iar descifrarea greşită a cifrei unităţilor din văleat, 2 (в) în loc de 3 (г) beneficiind de aceeaşi posibilitate. De altfel, decesul lui Alexăndrel în aprilie, după înfrîngerea sa de la Mohile, din 25 martie (vezi *DRH*, A, II, p. 64), pare chiar mai logic, de vreme ce activitatea de cancelarie a noului domn indică o normalizare a situaţiei începînd din luna iunie a anului 1455 *(ibidem*, nr. 46, p. 64—65, şi urm.; vezi şi mai sus, n. 28).

[73] Este posibil ca cele două ştiri de natură religioasă nici să nu fi făcut parte organică, în această etapă, din corpul *L P*, ci să fi constituit un grupaj independent de însemnări, aşa cum se prezintă cele ce însoţesc *Cronica sîrbo-moldovenească (Cronicile*, p. 191 şi 193). În acest caz, inserarea lor diferenţiată la domnia lui Alexăndrel este opera copiştilor (vezi şi mai sus, n. 23—24).

[74] Este totuşi incertă prezenţa în *L P IV*, inclus apoi în *C M P*, a ultimelor paragrafe ale *L P* (1504—1519), întrucît nici relatarea morţii lui Ştefan cel Mare sau a lui Bogdan şi nici cea a victoriei de la Ciuhur *(Cronicile*, p. 182—183) nu trădează particularităţi putnene, cum ar fi fost normal. Autorul *Letopiseţului mixt (L M)*, folosit de traducătorul polon, a preluat deci numai *Lista C* şi varianta putneană a *Cronicii lui Ştefan cel Mare*, pe care le-a continuat chiar el sau doar le-a îmbinat cu analele domniei lui Bogdan al III-lea, redactate de altcineva.

[75] I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 381—382; I. Minea, *op. cit.*, p. 24—26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

LEGENDĂ ŞI ISTORIE ÎN OPERA LUI I. G. DUCA

DE

AL. ZUB

Personalitatea lui I. G. Duca, incitantă sub mai multe unghiuri de privire, e departe de a-şi fi dezvăluit tainele. Om politic îndeosebi, dar şi publicist cu largi resurse, literat de mare fineţe, el nu e cunoscut decît prea puţin şi unilateral. Opera lui, cită s-a putut închega într-o existenţă scurtă şi zbuciumată, poartă semnele unei înzestrări de excepţie. Cu toate acestea, ea n-a fost pusă în valoare decît parţial şi univoc.

S-a putut vedea în I. G. Duca un „erou politic", cum a şi fost, pe lîngă literatul ce se degajă din atîtea pagini de nobilă publicistică şi de memorii [1]. A fost însă mai mult decît atîta: un interpret al problematicii româneşti — vastă, complexă, inextricabilă — din primele decenii ale secolului nostru. Într-o vreme cînd istorismul era departe de a-şi fi istovit resursele şi cînd sociologia politică făcea progrese importante, I. G. Duca a profitat de ambele directive pentru a scruta mai adînc societatea românească şi a căuta soluţii pentru numeroasele probleme cu care aceasta era confruntată. Mult timp, el a semnat în *Universul* (cu iniţiale) articole de un larg ecou, ridicînd publicistica zilei la un nivel de invidiat, mai ales în ce priveşte analizele de politică externă [2]. Dar s-a ocupat în acelaşi timp şi de artă, a schiţat efigii de oameni politici, iar eseul *Miinile* a devenit, de pe atunci, un text clasic. Volumul de *Portrete şi amintiri* (1925), ajuns la a patra ediţie (1934), vădeşte o bună cunoaştere a împrejurărilor istorice, o fină intuiţie psihologică şi o virtuozitate rară în caracterizarea personajelor. „Era gata oricînd să se entuziasmeze şi marile personalităţi istorice îi înflăcărau via lui imaginaţie", observă un contemporan, sesizînd larga receptivitate a acestui spirit de aleasă noblete [3]. Sînt însuşiri care l-au condus pe I. G. Duca nu numai la observarea atentă, sistematică, a realităţilor din jur, dar şi la studiul lor genetic. Cum le-ar fi putut înţelege fără o perspectivă istorică?

La o jumătate de secol după Unirea Principatelor, pătura conducătoare era în măsură să dea ţării o elită, ale cărei însuşiri s-au vădit cu ocazia marilor evenimente ce au dus la desăvîrşirea unităţii de stat. Adesea, oamenii noştri politici erau şi oameni de carte, în buna tradiţie a secolului XIX, beneficiind acum şi de o instrucţie mai sistematică. Ion I. C. Brătianu, se ştie, avea o excelentă pregătire istoriografică şi visa o consacrare în acest domeniu; P. P. Carp tradusese din Shakespeare şi beneficia de o aleasă cultură; Take Ionescu a scris, în tinereţe, proză fantastică şi era un orator de mare clasă; N. Titulescu, jurist şi om politic, era în acelaşi timp un bun cunoscător al istoriei şi un fin literat. Ce să mai spunem de un T. Maiorescu, de al cărui nume se leagă o întreagă epocă de cultură, ajuns acum la crepusculul carierei? Sau de N. Iorga, a cărui stea se afla în continuă ascensiune? Galeria ar putea fi întregită desigur cu alte nume, mai puţin glorioase, dar nu mai puţin semnificative pentru condiţia intelectuală a oamenilor politici de vîrf din vremea care ne-a dat Marea Unire.

Dintre acestea, figura lui I. G. Duca, ultimul mare reprezentant al Partidului Liberal, se detaşează în primul rînd prin nota de distincţie intelectuală ce se degajă din scrisul său, fie că e vorba de studii asupra cooperativismului, de istorie diplomatică, de discursuri şi conferinţe de articole în presă ori de memorialistică [4]. Spirit lucid, ştiind să păstreze buna

---

[1] Gheorghe Selten, *Viaţa şi opera lui I. G. Duca*, Bucureşti, 1935, p. 74.

[2] *Ibidem*, p. 75—77.

[3] Regina Maria, *Memorii*, apud I. G. Duca, *Amintiri politice*, II, München, 1981 (supracoperta).

[4] Bibliografia în vol. III din *Amintiri politice*, München, 1982, p. 245—246.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

distanță a unui observator realist în raport cu evenimentele, el se remarcă mai ales printr-un efort constant de a destrăma legendele, pe cele politice în primul rînd, și a stabili adevărul. Volumul de *Portrete și amintiri*, ca și cele trei volume de *Amintiri politice*, puse în circulație abia de curînd, abundă în tentative de acest fel. S-ar putea recunoaște aici o notă caracteristică a operei sale, una ce motivează lectura textelor sub acest unghi special și definitoriu. Fiindcă I. G. Duca n-a scris ca să dea verdicte, să impună concluzii de motivație doctrinară, ci ca să problematizeze și să explice epoca în care i-a fost dat să trăiască. De unde atîtea reflecții ce transgresează evenimențialul pentru a atinge condiția umană, a omului politic mai ales. O melancolie indicibilă se degajă din memorialistica sa, căci nici un om de seamă nu sfîrșește acolo decît în neînțelegere și tristețe. Cum ar fi putut să fie altfel? Lui N. Leon, care se arătase intrigat de mîhnirea ce plutea peste acele pagini de *Portrete și amintiri*, el îi evoca exclamația lui Brătianu: „Que c'est triste l'étude de l'histoire!" [5]. Memorialistul n-a ezitat să-i atribuie un caracter dramatic, gîndindu-se mai ales la poporul său, divizat multă vreme sub dominații străine și la soarta atîtor figuri care au încercat să-l scoată de sub presiunea unei vecinătăți persecutante, pentru a-și croi o soartă proprie, conform principiilor de drept admise de lumea civilizată [6]. Ca și alte mari personalități din vechime, el a tras din această istorie concluzii tonice, ușor de recunoscut în propria sa activitate.

Dar ca istoria mai veche sau mai nouă să-și dezvăluie resursele educative era necesară îndepărtarea legendei și restituția sistematică a adevărului. Citită sub acest unghi, opera lui I. G. Duca ne poate spune lucruri interesante. Nimic mai semnificativ pentru modul său de a privi realitatea istorică decît această remarcă din *Portrete și amintiri*, care ar putea servi drept *motto* pentru orice restituție de tip istoriografic: „În privința oamenilor, România este, mai mult decît oricare alta, țara legendelor. La apariția cuiva pe scena noastră politică, se creează îndată o legendă în jurul lui. Și persoana este osîndită pe urmă să trăiască ani de-a rîndul în opinia publică sub înfățișarea astfel făurită. Aceste legende, caracterizate printr-o uimitoare tenacitate, conțin însă de obicei un sîmbure de adevăr pe care, firește, cu vremea, fantezia unora și calomnia altora îl sporesc și îl deformează" [7]. Textul indică nu numai un fel de supremație a legendei în viața politică românească, supremație la care s-a referit adesea și Eminescu, a cărui mască memorialistul o păstra ca un *memento* în austera-i odaie de lucru, dar și calea de a o risipi, pentru a repune în drepturi adevărul: identificarea acelui sîmbure de adevăr și eliminarea progresivă a elementelor deformante. Așa a și procedat el însuși, făcînd din vasta-i galerie de figuri și tablouri aproape tot atîtea tentative de a denuda sîmburele de adevăr și de a-i urmări acțiunea dincolo de legendă. Iar legenda înseamnă adesea clișeu, prejudecată, dacă nu și intrigă politică. Pentru cine se ocupă de istoria contemporană, dificultățile decriptării sînt de aceea considerabile. În cazul de față, preocuparea de a demitiza provine din trebuința funciară de adevăr, trebuință pe care I. G. Duca o pune în legătură cu un program formativ. O națiune nu-și poate întemeia viitorul pe legendă și nu trebuie să tolereze ocultarea adevărului, fie acesta și dureros uneori. „Prea mult am oferit lumii spectacolul că România este țara impurității", observa memorialistul, adăugînd că „pentru educația morală a acestui popor înfierarea legală a vinovaților" e un imperativ [8]. O motivație înaltă se află la originea demersului său critic. Cum să îndrumi un popor fără a-i înlesni o mai bună cunoaștere de sine și cum să-i asiguri această cunoaștere fără un studiu atent, obiectiv, al conduitei sale în durată?

S-a spus despre I. G. Duca, memorialistul, că știa să asculte, fiind un interlocutor inteligent și discret, capabil să provoace mărturisiri. Nu e de mirare deci că atîția i s-au confesat și că de-a lungul unei cariere ce l-a dus pînă în vîrful piramidei, navigînd în diverse medii și cunoscînd perfect viața noastră politică, a strîns atîtea impresii. Pasiunea lui de cronicar al vremii l-a făcut să noteze totul, fidel, iar mai apoi să evoce totul pentru istorie. N-a cruțat pe nimeni, de la rege pînă la comilitonii săi de partid, supunînd faptele unei analize severe.

Întîia precauție pe care și-a luat-o a fost să distingă între ceea ce îi spunea propria experiență și ceea ce știa *de auditu*. A doua privea confruntarea faptelor bine stabilite cu legendele țesute de o societate imatură, dispusă la atitudini extreme, oscilînd între adulația hagiografică și batjocura fără motiv. Mari personalități de felul lui C. Stere sau N. Iorga ies diminuate, sub unghiul caracterului, reduse la proporții mai modeste, într-un fel umani-

[5] Apud G. Selten, *op. cit.*, p. 79—81.
[6] I. G. Duca, *Amintiri politice*, III, München, 1982, p. 5.
[7] Idem, *Portrete și amintiri*, ed. II, București, 1932, p. 23—24.
[8] Idem, *Amintiri politice*, III, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

zate prin izbucnirile lor subiective. Apostolul unităţii noastre apare îndoindu-se de izbîndă, convins că „sîntem prea păcătoşi ca să înfăptuim idealuri naţionale". În jur el nu observa decît lipsă de orizont, micime, ticăloşie. Trecutul, chiar, începuse a-i vorbi consensual [9]. Dar a trage concluzii din slăbiciuni pasagere nu e abuziv? Care om de seamă ar mai scăpa atunci de oprobiu? Efigia lui Delavrancea, alt apostol al ideii de întregire, nu-i părea mai puţin derutantă, desemnînd în epocă un contur nesigur: „În lipsa lui de perspectivă era o prezumţioasă micime [...], iar de la un capăt la altul întreaga sa operă este străbătută de un vădit oportunism, de toate meschinăriile unui politicianism care nu crede în nimic, care nu vrea, nu poate să se jertfească pentru nici o idee mare" [10].

Memorialistul polemizează evident cu imaginile consacrate, cu „clişeele" şi „legendele". O dublă legendă descoperă în biografia lui Carol I: una pentru epoca de pînă la 1890 („om fără inteligenţă şi fără capacitate"); alta după această dată („om superior, un rege mare şi glorios"). Ambele, după opinia lui I. G. Duca, erau inexacte [11]. Dacă prima izvora din atitudinea ostilă a unei boierimi neconsolate în aspiraţiile ei de putere, a doua era rezultatul unui proces de consolidare şi rutină în exerciţiul puterii. Adevărul ar fi undeva la mijloc, predominante fiind totuşi însuşirile negative: dezinteres pentru marile probleme interne, privite doar ca instrument în stăpînirea situaţiei; refuzul organizării economice pe baze naţionale, tergiversarea tocmelilor agricole; organizarea armatei în funcţie de interesele Germaniei etc. În toate, el apare mai curînd ca o frînă. I-a lipsit impulsul generos, atît de admirabil la Al. I. Cuza, a cărui domnie septenală a fost mai rodnică decît cele patru decenii şi mai bine ale succesorului. Unde-i aşadar gospodarul? Unde „marele căpitan"? Unde realizatorul independenţei noastre? Meschin în toate, obsedat de interesele dinastiei şi avînd grijă mai ales de mica sa gloriolă, el şi-a interzis accesul la glorie. Avea totuşi însuşiri de ordine, precizie, calcul, prudenţă care formau un complement indispensabil în viaţa politică a României, iar aceste însuşiri explică faptul că a putut fi multă vreme arbitrul necontestat al situaţiei. Lipsei de interes pentru valoarea timpului, el îi opunea un simţ al exactităţii depline, spiritului de improvizaţie — o conştiinciozitate deplină. „Într-o ţară de zvîcniri de entuziasm violent şi de descurajare pripită, sau cel puţin de rapidă plictiseală, el a adus o stăruinţă nezdruncinată, liniştită şi regulată ca bătăile numeroaselor orologii ce umpleau apartamentele sale. Într-o ţară plină de neastîmpăr, el a adus răbdarea care ştie să pregătească şi astîmpărul care ştie să-şi menţie pururea seninătatea" [12].

Sînt observaţii ce se cuvin a fi reţinute nu numai ca rezultat al unor preocupări etnopsihologice, dar şi pentru sugestiile — complementare — de pedagogie naţională. Căci orice om de stat trebuie să fie şi un pedagog, în sensul larg al noţiunii, un îndrumător al spiritului public. Opera lui I. G. Duca se cuvine a fi deci abordată şi sub acest unghi, mai ales că mulţimea portretelor schiţate şi a evenimentelor pe care le-a evocat se pretează la o asemenea „lectură". Iubitor de simetrie, cultivînd cu fineţe contrastele, el i-a opus domnia succesorului Ferdinand ca una de largă viziune şi generoasă dăruire (cap. VIII sqq.). Şi aici memorialistul are a risipi o legendă („leneş, incapabil, aplecat spre alcoolism") acreditată pe vremea cînd moştenitorul tronului, timid, reţinut, înţelegea să păstreze o perfectă rezervă în atitudini. Aparenţele îi erau în adevăr defavorabile [13]. I. G. Duca le examinează pe rînd, opunîndu-le constatării deduse din fapte şi observaţii îndelungi. Omul îi părea, dimpotrivă, de o reală şi frumoasă inteligenţă, cult, cu viziunea limpede a realului şi o bună cunoaştere de oameni, generos şi apt de gesturi mari. Studia atent istoria, adesea pînă la detaliu şi era în măsură să poarte discuţii erudite. Sub ochii înmărmuriţi ai lui N. Iorga, descifra, la Bălteşti, o inscripţie pe care istoricul n-o putuse citi complet. Iubea arta, era sensibil, îşi scria singur discursurile, improviza inteligent şi cu elocinţă. Democrat, înţelegea nevoile timpului şi era capabil de sacrificiu. Idealizare? Portretistul ştie să observe însă şi reversul medaliei: o „cumplită lipsă de voinţă şi de iniţiativă" [14].

În raport cu abulia lui Ferdinand, portretul Reginei se situează la antipod. Pagini memorabile evocă această personalitate stranie, dincolo de convenţii şi de strălucirile de suprafaţă, memorialistul fiind un psiholog şi un istoric totodată, unul care nu-şi îngăduie iluzii şi

[9] *Ibidem*, I, p. 172—173.
[10] *Ibidem*, p. 189.
[11] *Ibidem*, p. 91.
[12] *Ibidem*, p. 101. ezi obiecţiile lui N. Iorga, *Oameni cari au fost*, IV, Bucureşti, 1939, p. 317—326.
[13] *Ibidem*, p. 117.
[14] *Ibidem*, p. 118—121.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

nu vrea să fie-complezent față de nimeni. Firile enigmatice, psihologiile dificile îl îndeamnă mai curînd la analiză decît la abandon, chiar dacă știe că o explicație deplină nu e posibilă. Numeroase figuri se perindă în vasta lui panoramă. „Suverani, principi și politicieni, militari, avocați, profesori și artiști, scriitori, oameni de știință ori așa-ziși simpli muritori trăiesc, luptă, iubesc și pier în vîltoarea succeselor, dezamăgirilor și tragediilor din viața lor personală și publică, descrisă cu o rară putere de pătrundere a ființei omenești", observă un comentator avizat, apreciind că „unele din portretele lui Ion Duca sunt demne de pana lui Saint Simon" [15]. S-ar putea cita multe din ele *in extenso,* dacă demersul de față n-ar fi atît de strict circumscris. Să reținem doar cîteva elemente mai strîns legate de perspectiva istoriografică a lecturii noastre. „Carp — în aprecierea lui sintetică — era un convins și un intransigent, Maiorescu un sceptic plin de abilități și de subtilități, Filipescu un patriot și un impulsiv, Take Ionescu un intuitiv și un romantic, Ion I. C. Brătianu un om de concepții mari și de o voință neînfrîntă, Vintilă Brătianu un apostol în slujba unor credințe" [16]. Marghiloman ? Un paradox, un personaj indefinibil, o dramă a jucătorului deprins să cîștige ori să piardă totul. De aceea, observă memorialistul, viața și cariera acestuia „trebuie să fie judecate nu în lumina sentimentelor justificate, nu în cadrul rigid al logicii și al moralei, ci în perspectiva, în îngăduitoarea perspectivă a unei infinite melancolii" [17].

Asistăm și aici la o tentativă de a sesiza ce se ascunde după clișeu și legendă. Iar ceea ce i se descoperă e adesea o dramă : drama sterilizării, prin exces raționalist, la P. P. Carp ; drama iluziei de a stăpîni, atunci cînd evenimentele nu mai îngăduiau stăpînirea în vechile forme, la Carol I ; drama senzitivului amestecat în vîltoarea luptelor politice, la Take Ionescu ș.a.m.d. Personalitatea cea mai armonioasă i s-a părut a fi Ion I. C. Brătianu, omul politic de care și-a legat el însuși, într-o epocă de mari frămîntări, propria soartă. Însă „a cunoaște bine, s-a spus, este a cunoaște rău". Apropierea poate interzice perspectiva optimă. Ce rămîne din portretul zugrăvit cu devoțiune de discipol ? Mai întîi, I. G. Duca a ținut să risipească o legendă, aceea a unui personaj abulic, indecis, lenes, legendă pe care Brătianu n-a făcut nimic ca să o dezmintă, convins cum era că adevărul va sfîrși prin a se impune. Cel ce se atașase atît de mult de studiul istoriei, deși inginer ca formație, nu credea că trebuie să se impacienteze, fiind convins că istoria îl va justifica pe deplin. Îndoială, frămîntare ? Desigur, însă nu în ce privește programul politic, linia mare de conduită. Efigia schițată în *Viitorul* (1931), reprodusă apoi în *Portrete și amintiri,* e memorabilă prin asocierea de contraste [18]. Tonul e al unui discipol afectuos și deferent, dispus acum să jure *in verba magistri.* Spiritul său critic pare a ațipi în acest caz. Combătînd legenda omului politic nehotărît, taciturn, distant, I. G. Duca oferă imaginea unui *Cunctator* modern, propunîndu-ne deci o altă versiune legendară. S-ar spune că istoria e inseparabilă de legendă și că dispoziția noastră de a mitologiza e fără capăt.

Nota dominantă a memorialisticii lui I. G. Duca rămîne însă confruntarea legendei cu adevărul istoric, așa cum rezultă acesta din documente și din logica evenimentelor. El se comportă *en historien* atunci cînd procedează metodic la destrămarea legendei prin comparația cu datele realului. Și nu în chip facil, declarînd „legendă" ceea ce nu convine convingerii sale, ci explicînd genetic legenda însăși prin rudimentele de adevăr pe care le conține și care au putut frapa conștiința populară sau lua prin surprindere spiritele neavertizate. Legenda are atunci un *micez real, demn de luat în seamă, după cum în adevărul, oricît de sever restituit,* dăinuie o fărîmă de legendă. Cu atît mai mult se cade ca istoricul sau memorialistul preocupat de restituirea unei epoci să fie atent la cerința purificării adevărului de vechile scorii ale mitologiei politice. Este ceea ce caută să facă I. G. Duca, acest subtil ironicar ale cărui *Amintiri politice* sînt, în fond, un „fantastic caleidoscop" [19], menit să restituie, sub unghiuri mereu schimbătoare și totuși convergente, o epocă de convulsii social-politice și de viguros militantism pentru desăvîrșirea unității noastre de stat. Era firesc ca memorialistul, observator atent, lucid, perspicace, să caute a restabili adevărul „așa cum a fost". O atare exigență i-a impus, în tratarea materiei, scrupule de ordin istoriografic, pe cel al veracității depline în primul rînd. De unde regula de metodă a apelului doar la surse directe, fie acestea documente sau observații proprii.

Ministru în cea mai mare parte a intervalului descris, I. G. Duca a putut depune mărturia unui implicat în evenimente, o mărturie de preț pentru multe episoade și conjecturi.

[15] *Ibidem,* p. 7 : *Prolegomena* de Georges I. Duca.
[16] *Ibidem,* III, p. 79.
[17] *Ibidem,* p. 83.
[18] Idem, *Portrete și amintiri,* p. 61.
[19] Idem, *Amintiri politice,* III, p. 42.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Guvernarea averescană din 1918 a trebuit să o evoce însă cu ajutorul unor ştiri intermediate, lucru menţionat la locul oportun, fiindcă, ne avertizează autorul, „o valoare prezintă pentru mine faptele la care am luat parte şi alta cele ce le cunosc prin ceilalţi, oricît de buni şi serioşi ar fi fost aceşti informatori" [20]. Avînd această convingere, el se putea întreba ce preţ au memoriile scrise, ca în cazul lui N. Iorga, fără ca autorul să fi participat la evenimente. El consemna, de exemplu, o declaraţie a lui Brătianu, atribuindu-i un sens anume, fără a şti că era o declaraţie menită să-i ascundă „jocul" [21]. Acelaşi scrupul documentar şi de metodă îl făcea pe memorialist să nu insiste asupra tratativelor de pace duse de guvernul Marghiloman la Bucureşti, deoarece nu putea depune o mărturie directă [22].

Desigur, calitatea mărturiilor cuprinse în volum ţine de factori multipli, între care locul avut de observator în timpul evenimentelor şi acuitatea privirii sale. Experienţa lui sir Raleigh din Turnul Londrei [23] ne avertizează suficient pentru a nu privi cu prea mare entuziasm şansa restituţiei depline. Trebuie să observăm însă că I. G. Duca nu e memorialist de speţă comună, ci unul cu însuşiri excepţionale, capabil să-şi problematizeze condiţia şi să pună la lucru o rară forţă restitutivă. Înainte de a reface profilul unui personaj sau eveniment, el a trebuit să combată legende ca acelea privitoare la unele evenimente [24] sau protagonişti, precum Carmen Sylva [25], ţarul Nicolae II [26], I. Inculeţ [27], N. Titulescu [28], pentru a nu adăuga decît puţine nume la cele deja amintite din lunga serie de efigii.

Ar fi prezumţios să ne ocupăm aici de măsura în care memorialistul a putut restabili de fiecare dată adevărul. Cine ar mai putea cîntări cu precizie doza de adevăr şi de legendă ce intră în alchimia oricărui portret? Cine e în măsură, de exemplu, să definească precis rolul legendei ce i s-a creat, pe front, generalului Averescu în viitoarea lui ascensiune politică? N-am făcut, aici, decît să atragem luarea-aminte asupra unei tendinţe demitizante care a atins şi memorialistica într-un moment cînd şcoala critică îşi celebra triumful în istoriografia română. Ca şi aceasta din urmă, memorialistica lui I. G. Duca recunoaşte preeminenţa adevărului şi acordă maxim interes restituirii fidele a faptelor. Nu se va putea scrie istoria acelor ani de tumultuoasă, dramatică agitaţie, în care problema reformelor şi aceea a unităţii de stat îşi disputau prioritatea în conştiinţa publică, fără aceste memorii, scrise cu un excelent spirit de observaţie, cu detaşare şi faţă de comilitoni. Un spirit lucid, lipsit de iluzii şi deloc înclinat la reverenţe le prezidează. Pe ce se sprijină totuşi, pînă la urmă, optimismul evident al memoriilor lui I. G. Duca? Pe o bună cunoaştere a istoriei acestui neam, care a ştiut să se ridice mereu deasupra vicisitudinilor, construindu-şi o filosofie proprie, una menită a fi sursă de creaţie, de continuitate activă şi înnoitoare.

---

[20] *Ibidem*, p. 67.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*, p. 84.
[23] Cf. N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ed. III, Bucureşti, 1944, p. 36.
[24] I. G. Duca, *op. cit.*, I, p. 253; III, p. 172.
[25] *Ibidem*, I, p. 285—294.
[26] *Ibidem*, p. 33—34.
[27] *Ibidem*, III, p. 86—88.
[28] *Ibidem*, I, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DOCUMENTE NUMISMATICE PRIVIND RELAȚIILE SPAȚIULUI EST-CARPATIC CU ZONA GURILOR DUNĂRII ÎN SECOLELE XIII—XIV

DE

ERNEST OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU

Cercetările din ultimii ani au pus în evidență un aspect inedit în evoluția societății feudale din zona Gurilor Dunării și de pe teritoriile de la Est de Carpați în secolele XIII—XIV. Este vorba de prezența unor ateliere monetare locale, care au funcționat anterior celor deschise de statele feudale independente românești. Importanța documentară a acestei descoperiri depășește cu mult domeniul studierii circulației monetare, sau chiar a vieții economice și sociale. Emisiunile monetare locale alcătuiesc o sursă importantă pentru reconstituirea vieții politice din zona Dunării de Jos în perioada istorică decisivă care a premers crearea statelor feudale românești independente.

Pînă în prezent problemele legate de circulația monedelor locale în afara zonei lor de emitere nu au constituit încă obiectul unui studiu special. Ținînd seama de importanța acestei categorii de documente, considerăm deosebit de util să punem la dispoziția cercetătorilor interesați o primă încercare de a aduna la un loc descoperirile cunoscute pînă acum.

În lumina datelor de care dispunem astăzi putem afirma cu certitudine că primul atelier monetar de pe teritoriul românesc a funcționat la Isaccea, numită în secolele XIII—XIV *Saqči* [1]. Numele de Saqči figurează înscris cu litere arabe sau latine pe unele emisiuni monetare ale atelierului. Monetăria de la Isaccea și-a început activitatea în deceniul al optulea al secolului XIII, probabil în jurul anului 1285 [2], funcționînd, mai mult sau mai puțin continuu, pînă spre mijlocul secolului XIV. Soarta acestei monetării ilustrează foarte elocvent instabilitatea situației politice din zona Gurilor Dunării în secolele XIII—XIV. Emisiunile monetare ale atelierului de la Isaccea demonstrează că într-un interval de circa 60—70 de ani orașul și-a schimbat de cel puțin patru ori stăpînul [3]. Pe monedele de la Saqči apăr rînd

---

[1] Asupra activității monetăriei de la Saqci-Isaccea, cf. E. Oberländer-Târnoveanu și Irina Oberländer-Târnoveanu, *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 89—109, *idem*, *Noi descoperiri de monede emise în zona Gurilor în secolele XIII—XIV*, în *SCN*, 9, 1985 (sub tipar) și E. Oberländer-Târnoveanu, *Monede emise în secolele XIII—XIV în atelierul monetar de la Săqči-Isaccea*, în *SCIVA*, 37, 1986, (sub tipar).

[2] Inițial deschiderea monetăriei de la Isaccea a fost plasată în jurul anului 1290, cf. E. Oberländer-Târnoveanu și Irina Oberländer-Târnoveanu, *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 95.

[3] Între 1285 și 1295/6, atelierul s-a aflat sub controlul unei formațiuni politice locale, de tradiție bizantină, vasală lui Noghāy. Acestei formațiuni politice îi aparțin follarii de tip IC-XC, cu cruce greacă și legenda IC-X//N-K în cantoane și tipul cu acvila bicefală (cf. E. Oberländer-Târnoveanu și Irina Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 91 și 103—105).

Între 1295/6 și 1300/1, atelierul de la Sāqči emite dirhemi și puly cu numele sau tamghaua lui Noghāy, cu legenda în arabă, precum și dirhemi pentru Čaka (cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *Contribuții numismatice la istoria Europei de Sud-Est la sfîrșitul secolului al XIII-lea. Monedele lui Noghāy și Čakā*, comunicare susținută la sesiunea de comunicări științifice organizată de Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța, noiembrie 1980).

Monetăria de la Isaccea continuă să funcționeze și în secolul XIV. Numele cetății apare înscris cu litere latine pe o serie de follari de bronz emiși între 1307—1312 de o seniorie genoveză cu centrul în acest oraș dunărean, (E. Oberländer-Târnoveanu și Irina Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 91 și 105—106).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

pe rînd legende cu caracter creştin în limba greacă, legende în arabă şi latină, semnul crucii stă alături de tamghalele unor khani mongoli păgîni sau musulmani. Judecînd după numărul pieselor şi varietatea tipurilor care ne-au parvenit, monetăria de la Isaccea a fost una din cele mai importante. Aici s-au bătut atît monede de argint (dirhemi sau aspri), cît şi piese de bronz (follari şi puly).

În afară de monetăria de la Saqči, în zona Gurilor Dunării au mai funcţionat temporar şi alte ateliere, dar nici unul nu se poate compara ca importanţă cu cel de la Isaccea. Unul dintre acestea pare să fi funcţionat în a doua jumătate a secolului XIV la Chilia [4]. De acest atelier a fost legată baterea unei serii foarte rare de follari de bronz genovezo-tătari [5].

În deceniul şapte al secolului XIV, între 765 H. şi 769 H. (1363—1368) avem dovada existenţei unui atelier monetar pe teritoriul Basarabiei. Monedele vorbesc de existenţa unei monetării la Šehr-al Ǧedid sau Yanghi Šehr („*Oraşul Nou*") Šehr-al Ǧedid sau Yanghi Šehr reprezintă probabil denumirea în arabă şi cumană a aşezării medievale de la Orheiul Vechi [6]. Deşi de scurtă durată, monetăria locală din Basarabia a avut o activitate intensă, bătînd dirhemi şi puly pentru khanul 'Abd-Allah (1362—1369), precum şi monede anonime de bronz, probabil tot în timpul domniei aceluiaşi suveran.

Cercetînd descoperirile monetare, constatăm că emisiunile atelierului de la Isaccea au cunoscut o răspîndire largă. Aria lor de circulaţie acoperă întreaga Dobroge [7], Estul Munteniei [8], Moldova, Sudul Basarabiei, ajungînd spre Răsărit pînă la Azaq (Tana) [9]. În lumina informaţiilor de care dispunem pînă în prezent cele mai numeroase descoperiri de monede locale emise în zona Gurilor Dunării apar în Moldova.

Cea mai timpurile descoperire a unei monede bătute la Saqči cunoscută pînă în prezent pe teritoriul Moldovei provine de la Coroteni (com. Slobozia Bradului, jud. Vrancea) [10]. Este vorba de un follaro de bronz de tip $\overline{IC}$—$\overline{XC}$, emis de o formaţiune politică locală din nordul Dobrogei între 1285—1295. Ea a fost descoperită într-un mormînt de inhumaţie, aparţinînd după toate probabilităţile unui călugăr ortodox.

Din aceeaşi zonă, din Vrancea, provine o altă monedă de bronz bătută la Isaccea, păstrată în colecţia Muzeului judeţean de istorie din Focşani [11]. Piesa este ceva mai tîrzie, putînd fi datată în linii mari între 1296—1300/1301, cînd atelierul s-a aflat sub controlul

---

Tot în secolul XIV, probabil în timpul lui Toqtă şi Özbek, la Saqči se emit puly anonimi de bronz cu tamghaua Giučizilor şi legende în limba arabă şi greacă.

[4] F. Oberländer-Târnoveanu, şi Irina Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 102 şi 106.

[5] *Ibidem*, p. 106.

[6] Cf. mai recent S. A. Janina, *Numismatičeskij Sbornik*, 5, 1977, p. 195—210.

[7] Cf. F. Oberländer-Târnoveanu şi Irina Oberländer-Târnoveanu, *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 90 şi *idem*, *SCN*, 9, 1985 (sub tipar). Cf. de asemenea F. Oberländer-Târnoveanu şi Gh. Mănucu-Adameşteanu, *Monede din secolele XII—XIV descoperite de Nufăru, jud. Tulcea*, în *Peuce*, 9, 1984 (sub tipar).

[8] Este vorba de „*tezaurul*" de la Maraloiu, com. Gradiştea, jud. Brăila publicat cu numeroase greşeli de I. Cândea, *Danubius*, 8—9, 1979, p. 165—172. În realitate este vorba de două tezaure amestecate. Unul conţine monede emise de atelierul de la Saqči la sfîrşitul secolului XIII (un follaro de tip cu cruce greacă şi legenda IC-X//N-K în cantoane şi trei dirhemi de tip „imitativ" Toqtā/Noghāy). Lotul publicat pare să aparţină unui tezaur ascuns pe la 1299/1300 cu prilejul războiului civil dintre Toqtă, Noghāy şi Čaka. Cel de al doilea tezaur reuneşte monede de la Ştefan Dušan, regele Serbiei, de la Vlaicu I, Radu I şi Mircea cel Bătrîn voevozii Munteniei şi de la Ivan Stracimir, ţarul de Vidin. Acest tezaur a fost ascuns probabil înainte de 1396. Separarea tezaurelor, ca şi atribuirea pieselor emise la Isaccea şi a celei de la Dušan ne aparţin.

[9] Între monedele de la Azov (Azaq-Tana) publicate de N. M. Fomičev, *Sov. Arh.*, 1981, 1, p. 219—241 se întîlnesc şi cîteva exemplare emise la Saqči. Astfel nr. 1, p. 229 este un dirhem de tip C de la Noghay şi nu Toqta (?) cum crede primul editor. Nr. 199, p. 236, este un pul emis de Noghāy în acelaşi atelier (piesa nu a putut fi descifrată de N. M. Fomičev.

[10] Cf. E. Oberländer-Târnoveanu şi Irina Oberländer-Târnoveanu, *SCN*, 9, 1985, (sub tipar).

[11] Moneda ne-a fost prezentată spre identificare de către colegul A. Paragină de la Muzeul din Focşani. Piesa provine dintr-o localitate vrînceană neprecizată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

direct al lui Noghāy şi Čakā. Moneda poartă pe avers tamghalele reunite ale familiei lui Noghāy şi cea a neamului lui Batu 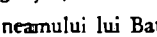 precum şi legenda cu caractere arabe ضرب ساقچی *Duriba <ji> Saqči*, ceea ce indică precis locul baterii. Pe revers este reprezentat un disc solar antropomorfizat [12].

Cel mai important document privitor la circulaţia monedelor emise în zona Gurilor Dunării pe teritoriul Moldovei în secolul XIII îl constituie tezaurul descoperit la Oţeleni, com. Hoceni, jud. Iaşi [13]. Tezaurul cuprinde alături de dirhemi de la khanii Tuda Manku, Tula Bugha şi Toqta şi o serie de monede care provin din monetăria de la Isaccea. Între acestea de un interes special sînt cinci dirhemi bătuţi de Noghāy. Monedele au fost atribuite iniţial khanului Tula Bugha, dar legenda de pe monede خان العادل نوغای — Khan 'Al-'Adil Noghay indică în mod clar faptul că ele aparţin fostului tümen-noyan, autoproclamat khan. Pe revers este indicat locul baterii ضرب ساقچی Duriba Saqči [14]. Monedele nu sînt datate, dar judecînd după analogiile cu tipurile datate, ele trebuie să fi fost emise între 1296—1299. Dirhemii lui Noghay din tezaurul de la Oţeleni fac parte din patru tipuri diferite (C, D, E şi F din clasificarea noastră) [15]. Toate poartă pe revers tamghaua neamului lui Batu şi nu cea specifică a familiei lui Noghay, acţiunea fiind menită să sublinieze legitimitatea aspiraţiilor la tron a lui Noghay şi a fiului său Čakā, în calitatea lor de descendenţi direcţi din Ginci, întemeietorul Hoardei de Aur.

Un alt dirhem al lui Noghay provine de la Pârteştii de Jos, jud. Suceava [16]. Piesa a fost descoperită într-un mormînt de înhumaţie tumular, aparţinînd unui demnitar al Hoardei de Aur [17].

Cele mai răspîndite tipuri de monede emise în atelierele din zona Gurilor Dunării o constituie aşa-numitele *„imitaţii"* după monedele tătăreşti [18]. Denumirea aceasta nu este una

---

[12] Cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *SCIVA*, 35, 1986,

[13] Tezaurul a fost publicat de O. Iliescu, *Arh. Mold.*, 3—4, 1964, p. 363—407.

[14] Monedele nr. 12—16, p. 367—369 au fost identificate de primul editor ca fiind posibile emisiuni de la Sarāy ale lui Tula Bughā. În realitate piesele aparţin lui Noghāy. Numele lui Tula Bughā se ortografiază întotdeauna pe emisiunile monetare بغا ، şi nu نوغای Prezenţa numelui نوغای însoţită de tamghaua indică fără îndoială că monedele aparţin lui Noghay. Atelierul monetar în care au fost bătuţi dirhemii în discuţie nu este Saray (?) ci ساقچی, Sāqči, cum de altfel a redat şi primul editor legenda foarte clară a pies ei nr. 15.

[15] Tipul C poartă pe revers sub tamgha imaginea unei pantere la pas, tipul D cea a unui şoim sau acvile, tipul E o floare de crin stilizată iar tipul F un desen geometric de forma

[16] Cf. O. Iliescu, *SCN*, 3, 1960, p. 268—269 nr. 1 şi *idem*, *Creşt. Colect.*, 39—40, 1972, p. 38, nr. 99. Moneda nu aparţine lui Tula Bughā ci este un dirhem de tipul C emis de Noghāy la Sāqči.

[17] Din informaţiile oferite de cercetătorul O. Iliescu, căruia îi mulţumim şi cu acest prilej, în mormînt a fost descoperit de asemenea un obiect de bronz, circular, de circa 10 cm diametru, avînd pe una din feţe reprezentarea unei tamghale. După părerea noastră acest obiect reprezintă o baisa (paitza), singura de acest fel cunoscută pe teritoriul României.

[18] Asupra acestor emisiuni cf. mai recent O. Iliescu, în *Colocviul româno-italian „Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII-XIV, Bucureşti, 27—28 martie 1975*, Bucureşti, 1977, p. 160—161. Autorul citat atribuie imitaţiile genovezilor de la Caffa, sau celor de la Chilia şi Licostomo, cf. O. Iliescu, *Peuce*, 2, 1971, p. 262—263. Noi considerăm că aceste imitaţii nu au nici o legătură cu *„asperi"* de Chili sau Licostomo, care nu erau monede

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

din cele mai corecte, pentru că tipurile în discuţie nu sînt nişte imitaţii propriu-zise. Ele se inspiră într-o manieră foarte liberă din aversul dirhemilor emişi la Qrym în 698 H. (1297/1298) de către Toqta, iar reversul este inspirat, sau în unele cazuri chiar identic cu cel al unor tipuri de dirhemi emişi de Noghāy şi Čaka [19]. Identitatea în unele cazuri a ştantelor de revers a celor două categorii de emisiuni ne îndeamnă să considerăm că *„imitaţiile"* după Toqta provin tot din atelierele din Nordul Dobrogei controlate de Noghay şi apoi de Čaka. Emiterea acestor emisiuni hibride pare să fi fost dictată de necesitatea realizării unui numerar care să poată fi utilizat în cadrul relaţiilor comerciale pe spaţii mai largi, inclusiv în cele rămase sub controlul lui Toqta. Structura tezaurelor, ca şi descoperirile izolate indică faptul că tipurile „imitative" s-au bătut în număr considerabil. În cazul tezaurelor de la Uzun Bair, (com. M. Kogălniceanu, jud. Tulcea), Oţeleni sau Maraloiu (com. Gradiştea, jud. Brăila) monedele de acest fel alcătuiesc peste 50% din totalul pieselor. Emisiunile de tip „imitativ" trebuiesc datate în linii mari între 1298—1300/1.

Alături de tezaurul de la Oţeleni, menţionat deja, monede de tip „imitativ" sînt prezente şi în tezaurul de la Prăjeşti, jud. Bacău [20], la Hlincea (jud. Iaşi) şi în tezaurul Cetatea Albă I (1904) [21].

---

efective ci de cont. „Imitaţiile" sînt cu cel puţin 60 de ani mai timpurii decît documentele de la Chilia. De altfel în Dobrogea monedele de argint tătăreşti emise de khanii care i-au urmat lui Toqtā sînt aproape inexistente. Monedele de argint contemporane cu documentele de la Chilia şi Licostomo descoperite în Dobrogea constau mai ales în groşii sîrbeşti, de la Ştefan Dušan, ducaţii lui Vlaicu I şi Radu I, precum şi groşii lui Ivan Alexandru şi Ivan Straćimir. Acestea trebuie să fi fost monedele efective în care se realizau tranzacţiile calculate în *„asperi"* de Chili şi Licostomo.

[19] Dirhemii lui Toqtā emişi la Qrym în 698 A. H. se prezintă astfel :

Khān
Al-Adil
Toqtā

Duriba
Qrym
698

Imitaţiile poartă pe avers legenda

sau

Khān
Al-'Adil
Toqā (sic !)

Qāan
Al-'Adil
Toqā

Pe revers legenda şi tamghaua, foarte barbarizate se află înscrise într-un hexafolium. Acest element este comun unor tipuri de dirhemi emişi de Noghāy şi Čaka, într-un atelier care lucrează într-un stil deosebit de cel de la Sāqči, sau de alţi meşteri monetari decît cei care au realizat majoritatea emisiunilor de la Isaccea (?). Reversul tipului IV de dirhemi imitativi este absolut identic cu cel al dirhemilor de tip G ai lui Noghay şi tip A ai lui Čaka. Între piesele de tip imitativ din tezaurul de la Oţeleni noi includem şi pe cele de la nr. 18—61, p. 369—382 şi 80—81, p. 387 socotiţi de către O. Iliescu, *op. cit.*, ca fiind emisiuni de la Toqtā. De asemenea considerăm foarte plauzibil ca şi moneda lui Toqta de la Hlincea, cf. O. Iliescu, *SCN*, 3, 1960, p. 269, nr. 2 să fie în realitate tot o piesă de tip imitativ, căci Toqtā nu a bătut dirhemi la Qrym în 690 H. Toate piesele cu acest an din tezaurul de la Oţeleni, ca şi din alte descoperiri, sînt imitaţii.

[20] Cf. O. Iliescu, *Genoveziі la Marea Neagră*, p. 165.

[21] Cf. G. A. Fedorov-Davydov, *Num. i Epigr.*, 1, 1960, p. 132, nr. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Descoperirile de monede emise în atelierele locale ne arată faptul că fluxul de monede nu era unidirecțional, dinspre Dobrogea spre Moldova, ci s-a desfășurat în ambele sensuri. In acest sens pledează monedele bătute în Basarabia, la Șehr-al Ǧedid descoperite în Dobrogea. Pînă în prezent cunoaștem două descoperiri de acest fel. De la Isaccea provine un dirhem bătut la Al-Mahruseh Șehr-al Ǧedid de către khanul 'Abd-Āllah în anul 769. (1367/1368)[22]. O altă piesă, de data aceasta un pul de bronz nedatat al aceluiași suveran, a fost descoperit în cursul săpăturilor arheologice de la Enisala (com. Sarichioi, jud. Tulcea) în 1983[23]. Cele două descoperiri de monede de la Șehr-al Ǧedid din Nordul Dobrogei au o importanță deosebită. Ele constituie singurele piese menționate pînă în prezent în afara zonei de emitere[24]. Ca și în Basarabia, și în Dobrogea, monedele lui 'Abd-Āllah încheie, în linii mari, prezența monedei tătărești în cadrul circulației monetare locale[25]. Dispariția monedei tătărești la sfîrșitul deceniului al șaptelea al secolului XIV nu este numai reflexul unui fenomen economic. Această dispariție este urmarea unei evoluții politice, în primul rînd consecința prăbușirii dominației Hoardei de Aur și a apariției statului feudal independent moldovenesc și a extinderii sale spre zona Gurilor Dunării și spre litoralul Mării Negre. Apariția statului moldovenesc va determina o lărgire a legăturilor tradiționale care o uneau cu zona Gurilor Dunării. In acest sens pledează în mod elocvent numeroasele descoperiri de monede moldovenești făcute pe întreg teritoriul Dobrogei[26].

Analiza descoperirilor monetare din Moldova scoate în evidență poziția importantă ocupată de zona Gurilor Dunării în viața economică a teritoriilor de la Est de Carpați în secolele XIII—XIV. În cadrul acestor relații Isaccea a jucat un rol mult mai important decît am fi înclinați să-l întrevedem pe baza izvoarelor istorice cunoscute pînă nu demult. In lumina izvoarelor literare orientale, a celor numismatice și arheologice de care dispunem trebuie să reconsiderăm în mod radical rolul jucat de acest oraș în istoria ținuturilor din zona Gurilor Dunării în secolele XIII—XIV. Așezată în dreptul celui mai important vad al Dunării înaintea vărsării în mare, Isaccea era desemnată în mod natural să joace rolul de releu al căilor de acces terestre și fluviale spre Moldova. Această poziție favorabilă era dublată de o importantă dezvoltare a meșteșugurilor și comerțului în Isaccea secolelor XIII—XIV, orașul întreținînd legături economice care acopereau un spațiu imens. În cadrul descoperirilor monetare de la Isaccea sînt prezente piese emise de: Imperiul bizantin, Țara Românească, Bulgaria, Serbia, Ungaria, Polonia, Hoarda de Aur, Armenia Mică, Egipt și Sultanatul selgiucid de la Rum. Acestora trebuie să le adăugăm pe cele provenite din atelierul de la Orheiul Vechi și monedele voevozilor Moldovei.

[22] Moneda se află în colecția M-rii Cocoș, com. Niculițel, jud. Tulcea.

[23] Piesa a fost descoperită de cercetătoarea Silvia Baraschi, de la Institutul de arheologie din București, căreia îi mulțumim pentru permisiunea de a menționa moneda.

[24] Monede emise la Șehr-al Ǧedid au fost descoperite la Orheiul Vechi, Costești, și Lozova în R.S.S. Moldovenească precum și la Cetatea Albă, reg Odessa, R.S.S. Ukraina, cf. A. A. Nudelman, *Topografia kladov i nahodok edinično monet*, Chișinău, 1976, p. 148.

[25] Pentru circulația monedei tătărești pe teritoriul Basarabiei cf. A. A. Nudelman, *loc. cit.* și V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 215. Pe teritoriul Dobrogei nu se cunoaște nici o descoperire de dirhemi emiși de khanii care s-au succedat între 1313 și 1362. De altfel, nici de la 'Abd-Allah nu cunoaștem decît un singur aspru, cel publicat acum.

acum. Ultima monedă cunoscută pînă în prezent în Dobrogea (de altfel, pe întreg teritoriul României) este dirhemul emis de Todileh Girei, făcînd parte din tezaurul de la Văcăreni, jud. Tulcea, cf. B. Mitrea, *Mag. Ist.*, 1978, 4, p. 59. Lipsa descoperirilor de dirhemi emiși după moartea lui Toqtă nu este întîmplătoare, ea legîndu-se probabil de o serie de realități economice și politice locale.

[26] Asupra circulației monedei moldovenești în Dobrogea cf. mai recent, C. Știrbu și P. Stancu, *BSNR*, 77—79, (1973—1975), p. 143—166, care menționează localitățile: Caliacra, Enisala, Niculițel, Rachelu, Mînăstirea Saun (com. Niculițel, jud. Tulcea), Silistra. Lor li se adaugă piesele descoperite la Garvăn, cf. O. Luchian, *SCN*, 1, 1957, p. 470, nr. 2 și Măcin, cf. O. Iliescu, *SCN*, 2, 1958, p. 456, nr. 22. Monedele moldovenești continuă să pătrundă în Dobrogea pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, după cum o demonstrează descoperirile de „șalăi" emiși în timpul lui Dabija Vodă. Cf. E. Oberländer-Târnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 511, nr. 179—180 (Isaccea), p. 513, nr. 202 (localitate necunoscută din jud. Tulcea). Alte piese de la Dabija Vodă provin de la Babadag (col. Muzeului Deltei Dunării) și Enisala (col. Muzeului de istorie națională și arheologie, Constanța).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Răspîndirea modelelor emise la Sâqči pe teritoriul Moldovei ca și a celor de la Sehr-al Ğedid în Dobrogea a fost favorizată și de faptul că în secolele XIII—XIV ambele regiuni au făcut parte din aceeași stăpînire politică. La sfîrșitul secolului XIII, teritoriile din zona Gurilor Dunării, Moldova și Basarabia erau reunite în cadrul khanatului lui Noghāy și Čakā [27]. În a doua jumătate a secolului XIV, între 1362 și 1368 documentele menționează numele lui Demetrius *„princeps Tartarorum"*, a cărui stăpînire se întindea în sudul Basarabiei și nordul Dobrogei [28].

Repartiția descoperirilor de monede locale emise în zona Gurilor Dunării sugerează pătrunderea lor în Moldova pe mai multe direcții. Descoperirile de la Maraloiu, jud. Brăila, din localitatea vrînceană neprecizată și cea de la Coroteni jalonează una din aceste căi. Ea urmează cursul Buzăului, îndreptîndu-se spre trecătorile din zona de curbură a Carpaților Orientali, asigurînd legătura zonei Gurilor Dunării cu Sud-Estul Transilvaniei. Această rută suprapune parțial celebrul *„drum al Brăilei"*, menționat documentar încă din deceniul al șaptelea al secolului XIV [29]. Descoperirile monetare vin să atesteze utilizarea lui mult mai timpurie, încă de la sfîrșitul secolului XIII. Existența unui asemenea drum încă la sfîrșitul secolului XIII este cu atît mai importantă cu cît indică în același timp existența unor legături între Transilvania și zona Gurilor Dunării, în ciuda relațiilor foarte încordate care au existat între Ungaria și Hoarda de Aur în deceniile opt și nouă ale secolului [30].

O altă direcție pe care pătrund monedele atelierelor dobrogene spre Moldova o constituie valea Siretului. Acest drum, devenit și el celebru în secolul XIV, este marcat de descoperirile de la Prăjești și Pârteștii de Jos. Cea de a treia cale terestră pe care par să sosească monedele locale spre ținuturile moldovenești este reprezentată de valea Prutului. Alături de principalele căi comerciale terestre menționate mai sus, emisiunile monetăriilor nord dobrogene din secolele XIII—XIV au putut ajunge în Moldova și prin intermediul drumului maritim vest-pontic. Moncastro-Cetatea Albă a jucat probabil rolul de principală poartă de acces a acestei căi, dar avem motive să credem că portul din limanul Nistrului nu era singura fereastră maritimă a Moldovei. Prezența unei monede de la Sehr-al Ğedid la Enisala, sugerează faptul că teritoriile moldovenești își realizau o parte din contactele maritime și prin intermediul unor porturi dobrogene. Acest lucru putea fi realizat și de porturile fluviale de la Isaccea, Chilia și Lycostomo.

Documentele numismatice analizate scot încă o dată în evidență relațiile strînse care au existat între zona Gurilor Dunării și teritoriile situate la Est de Carpații Orientali în secolele XIII—XIV. În lumina descoperirilor monetare apare și mai clar rolul de principală punte de legătură pe care l-a jucat Dobrogea între populația de pe teritoriul Moldovei și marile curente economice, culturale și politice care acționau în bazinul pontic și Levant.

Încercarea de față are numai un caracter preliminar. Lărgirea cercetărilor, publicarea în viitor a unor noi descoperiri vor contribui la reconstituirea mult mai fidelă a acestui tablou atît de dinamic și colorat.

---

[27] Cf. B. Spuler, *Golderne Horde. Die Mongolen in Russland, 1223—1502*, Leipzig, 1943, p. 75—76 și B. D. Grekov și A. I. Iakubovski, *Hoarda de Aur și decăderea sa*, București, 1953, p. 80—81.

[28] Cf. Gh. I. Brătianu, *RER*, 9—10, 1965, p. 39—46.

[29] Cf. mai recent M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 148—154.

[30] Asupra raporturilor maghiaro-mongole în a doua jumătate a secolului XIII și a consecințelor lor asupra Transilvaniei cf. P. Iambor, *AIIAC*, 17, 1974, p. 211—223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

CAPITULAȚIA LUI MEHMED II PENTRU PERA (1453)

DE

SERGIU IOSIPESCU

Sînt mai bine de șapte decenii de cînd Nicolae Iorga comunica Academiei Române [1] descoperirea, la British Museum, a originalului grecesc al privilegiului sultanului Mehmed II pentru Pera din 1 iunie 1453 — odinioară manuscrisul 2817 al colecției lordului Egerton — prilej bine venit pentru o succintă trecere în revistă a versiunilor grecești și italiene cunoscute atunci și a ediților importantului document. Se strecura și intuiția că *„în noaptea de 28 și 29 [mai 1453], fiind siguranța căderii Constantinopolei, genovezii au și încheiat tratatul lor separat*, și anume tot grecește, căci dacă versiunile italiene n-ar fi traduceri după un *alt* text grec, pierdut azi, n-ar avea greșeli și n-ar fi așa deosebite între ele ; și că, apoi, peste două zile, s-a redactat grecește *actul solemn*“ [2], tocmai descoperit. Intuiție remarcabilă, uitată însă pînă într-atît încît și clasica monografie a lui Franz Babinger consacrată lui Mehmed II nu reținea decît numai „tratatul formal“ de la începutul lui iunie 1453 [3].

Privilegiul lui Mehmed II pentru Pera din 1 iunie 1453 a fost publicat pentru prima oară de Joseph von Hammer, în anul 1827, după o copie a originalului grecesc aflat atunci la Istanbul [4]. Admirabil cunoscător al desfășurării evenimentelor, clasicul orientalist nu a ezitat să plaseze „capitulația Galatei“ la 29 mai 1453 [5], data căderii Constantinopolului. La aceeași dată a fost adusă și însemnarea finală a redactorului actului, Saganos pașa — „s-a scris în ultima decadă a lui Gumazi'ul ahir 857 în bine-păzitul Constantinopol... sărmanul Saganos“ — von Hammer socotind că luna trebuie corectată, din *Gumazi'ul ahir* în *Gumazi'ul evvel* [6]. 29 mai 1453 corespundea, în adevăr, ultimei decade a acestei luni, mai precis, după calculul său, lui 23 Gumazi'ul evvel 857. A fost considerată, deasemeni, o eroare plasarea capitulației la începutul lui iunie 1453 de către una din versiunile italiene [7]. Este meritul lui Nicolae Iorga de a fi restabilit cronologia actului grecesc cu prilejul republicării sale după originalul de la Londra.

---

[1] N. Iorga, *Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera (1 iunie 1453)*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVI, 1913, p. 69—76.

[2] *Ibidem*, p. 71—72.

[3] Franz Babinger, *Mahomet II le Conquérant et son temps. 1432—1481*, Paris, 1954, p. 127 (cu data de *2 iunie 1453* după Muralt, *Chronologie de l'Empire byzantin*, p. 888). Pentru impunerea datei de 1 iunie azi, v. studiile lui E. Dalleggio D'Alessio, *Traité entre les Génois de Galata et Mehmet II (1er juin 1453)*, în „Échos d'Orient“, t. XXXIX, 1940, p. 161—175 și *Le texte grec du traité conclu par les Génois de Galata*, în „Ελληνικα“, 11, 1939, p. 115—124. Este urmărit și drumul manuscrisului original de la Istanbul la Athena și de aici la Paris, pentru ca, pierzîndu-i-se urma, să fie regăsit la Londra.

[4] Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanishen Reiches*, vol. I, Pest, 1827, p. 675—677 (copia efectuată prin grija dragomanului internunțiaturii austriece la Constantinopol, baronul Antonio Testa).

[5] *Ibidem*, p. 678.

[6] *Ibidem*, p. 677, 678 ; desigur, dintr-o eroare tipografică la N. Iorga, *op. cit.*, p. 71, a apărut anul 856 H.

[7] Joseph von Hammer, *op. cit.*, p. 678. Nu este exclus ca pomenita „versiune italiană“ să fie chiar traducerea italiană modernă anexată copiei grecești făcute de dragomanul Antonio Testa.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

O versiune italiană cunoscută eminentului orientalist francez Sylvestre de Sacy a fost editată de Johann Wilhelm Zinkeisen în cunoscuta sa istorie a Imperiului otoman în Europa[8]. Ediția sa se întemeiază pe copia cuprinsă în primul volum al colecției *Traitez et Ambassades de Turquie*, manuscris din Biblioteca Arsenalului de la Paris[9]. O altă copie italiană era semnalată de J. W. Zinkeisen în *Relatione dello stato della Christianità di Pera e Constantinopoli obediente al sommo pontefice romano*, manuscrisul 10.068 al fostei Biblioteci regale de la Paris, azi Biblioteca Națională[10].

Intr-o recentă călătorie la Paris, am aflat o altă copie a versiunii italiene în *Recueil de traités avec les Turcs*, manuscrisul 4742 al Bibliotecii Arsenalului. O frumoasă legătură de marochin roșu închide cele 403 file (347×220 mm) ale manuscrisului care a aparținut eruditului intendent francez Nicolas-Joseph Foucault (1643—1721) — descoperitorul scrierii lui Lactantiu, *De morte persecutorum* —, abatelui Charles d'Orleans de Rothelin (1691—1744), membru al Academiei franceze și al celei de Inscripțiuni, lui Dugué de Bagnols, pentru ca, ajuns în biblioteca ambasadorului și academicianului Marc-Antoine René d'Argenson, marchiz de Paulmy (1722—1787), să intre, odată cu aceasta, grație munificenței contelui d'Artois — viitorul rege Carol X — în Biblioteca Arsenalului[11]. Copia din *Recueil de traités avec les Turcs* prezintă diferențe nesemnificative față de aceea publicată în 1854 de J. W. Zinkeisen ; raritatea operei acestuia la noi îndreptățește însă, *prima ediție românească* a versiunii italiene, după filele 39v—41r ale manuscrisului 4742 de la Biblioteca Arsenalului.

Capitulatione fatta dal l'Imperatore et sultan Mechemet con Perati l'anno 857

Io che sono il grande et potente Imperatore sultan Mehemet Chan cioe Principe et Re, fu di sultan Murath Chan, giuro per quel nutritore che creo il cielo et la terra et per spirito illuminato dello santo et gran Profeta mandato d'Iddio, che la grazia et misericordia Divina sia con esso et per li sette volumi della fede et per li cento vinti quattro mila propheti et per l'anima delli miei genitori et per l'anima di mio padre et per la testa mia et per quelle delli miei figlinoli et per la spada che io porto.

Essendo allò presente comparsi gli Ambasciatori il Barlaham Palavicin et Marchio dj Franco con l'interprete loro Nicolo Pavitio per parte del popolo et della nobilita di Pera, et in segno dj amicitia mi presentarono le chiave della terra loro et fattosi suditi et sottoposti a me cosi ancora li accetto con tale condizione : — possino vivere, regersi et governarsi si come per il passato hanno fatto, senza che io vaddi con l'esercito mio a occupar, in rovina loro la terra.

Et commando che l'haver, facolta, stabili, mobili, magazini, vigne, molini, possessioni, navi, navilij, barche, mercantie, moglie, figlinoli, figlie, schiavj, schiave siano stabilite nelle loro mani senza che io li impedisca.

Et piu possino andare, mandare, trafficare et per mare comme per terra secondo che fa il resto degli mio paese senza che da niuno sia impedito.

Et siano ancora essenti d'ogni gravezze solito che mi diano il tributo solito d'anno in anno come il resto delli miei suditi et io tenerli et conservarli nella mia nobile grazia, et deffenderli comme fo il resto dello mio paese et possino havere le loro chiese et officiare

---

[8] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, vol. II, Gotha, 1854, p. 26—27. Versiunea italiană din cronica Dolfin în G. M. Thomas, *Belagerung und eroberung von Constantinopel im Jahre 1453. aus der Chronik von Zorzi Dolfin*, în „Sitzungberichte der königliche Akademie — München", 1868, II[1], p. 39 ; N. Iorga, *op. cit.*, p. 72—74.

[9] Johann Wilhelm Zinkeisen, *op. cit.*, p. 26. Printr-o scăpare, N. Iorga, *op. cit.*, p. 69, atribuie acest manuscris (din Biblioteca Arsenalului, no. 4767, fost 637) Bibliotecii Naționale.

[10] Johann Wilhelm Zinkeisen, *op. cit.*, p. 27. Copia capitulației Perei începe la f. 236 a actualului ms. ital. 254, editat de E. Dalleggio D'Alessio, *Relatione dello stato della Christianità di Pera e Constantinopoli obediente al somme pontefice romano. Manoscritto della prima metà del XVII secolo*, Constantinopoli, 1925 — autorul relației, existentă și în mss. Vatican latin 6427 este Fra Giovanni Mauri della Fratta, vicar patriarhal la Constantinopol în 1629—1631 ; alte versiuni italiene și cea franceză din arhiva capucinilor de la Pera semnalate de E. Dalleggio D'Alessio, *Traité entre les Génois de Galata et Mehmet II (1er juin 1453)*, p. 162—174, unde se înregistrează și copia inclusă în relatarea sa de minoritul conventual Angelo Petricca di Sonino, misionar și în Moldova și Țara Românească la 1632—1638, v. *Călători străini*, vol. V, p. 55—59.

[11] Cf. Henry Martin, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque de l'Arsénal*, vol. IV, Paris, 1888, p. 441.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

secondo le leggi et costumi loro, con patto non possino adoperare campane. Et anchor io non debbe torre ne levare le loro chiese per faire le moschee, senza anchora ch'essi possino di nuovo fabricare chiese.

Et li mercanti Genuesi possino andare et venire a trafficare con pagare il datto deputato senza che nessuno li impedisca.

Ancora permetto non torre putti ne giovani per farne Gianizari, ne meno nessuno possi havere auctorita di fare un Christiano Turco per forza et senza sua volonta.

Ancora li concedo possino creare a chi a loro pare como protoiere cioe Primato per vedere et definire li loro affari et negotii.

Ancora gente di corte ne di caccia possino allogiare in casa loro ne d'altra sorte.

Ancora tutti quelli delle terre ne meno forestieri possino essere sottoposti a nessuna angaria.

Cosi sapiendo prestando al nobile sigillo ampla fede nell'anno 857.

După opinia lui Nicolae Iorga, versiunea publicată de J. W. Zinkeisen — similară textului de mai sus — ca și cele din Arhivele Genovei sau din cronica lui Zorzi Dolfin „sunt niște *analize prescurtate*, din veacul al XVII-lea" [12]. Angajindu-se mai departe în această direcție de interpretare, Eugenio Dalleggio D'Alessio considera versiunile italiene, franceze și turce prelucrări tardive după textul de reînnoire a capitulației din 1613, existent în *Libro Maestro* a Magnificei Comunități de la Pera [13]. În anul 1973 însă, profesorul Nicoară Beldiceanu a publicat textul turc osman al capitulației din 1453 a sultanului Mehmed II pentru Galata, a cărui confruntare cu versiunea italiană se impune.

Sultanul Mehmed, fiul sultanului Murad, jură să respecte acest hrisov.

Locuitorii Galatei au trimis cheia susnumitei cetăți prin Balaban Paravizin, prin Markihoz Frenku și prin tălmaciul lor Nigoroz Baluğu ca să încheie pacea. Au făcut dovada închinării cu scopul de a deveni supuși [ai sultanului].

Sultanul acordă locuitorilor păstrarea obiceiului ['adet] și legilor [erkan] lor după cum sînt în uz. El nu va porni împotriva lor și nu va dărăma cetatea. El întărește posesiunea bunurilor și mijloacelor lor de trai, proprietăților [mülk], hambarelor, viilor, morilor, corăbiilor, bărcilor, mărfurilor lor, femeilor și copilașilor lor, a robilor lor, bărbați și femei. Vor putea face negoț [neğberlik] ca și ceilalți supuși ai sultanului. Vor putea să călătorească slobod pe mare și pe uscat fără stînjenirea cuiva. Sultanului îi vor răspunde harağul prevăzut de šeri'at. Ei vor plăti cu toții, unii ca și ceilalți. Li se va arăta îngăduință și vor fi apărați precum toți ceilalți [supuși ai sultanului]. Își vor păstra bisericile și își vor exercita cultul după obiceiul lor, dar nu le este îngăduit să tragă clopotele sau să bată toacele. Sultanul nu le va preschimba bisericile în moschei dar ei [locuitorii Galatei] nu vor putea construi altele noi.

Negustătorii genovezi vor putea să plece și să se înapoieze pe mare și pe uscat și să facă negoț ; vor plăti însă vama [gümrük] după obicei.

Copiii nu li se vor lua pentru corpul ienicerilor [yeničerlik]. Un ghiaur nu va fi convertit prin silă la Islam. Ei vor alege pentru treburile lor un kethüda după voia lor. Nici șoimarii [toganğii] și nici sluibașii Porții [kapukul-ii] nu vor fi încartiruiți în casele lor. Locuitorii și negustorii cetății vor fi scutiți de corvezi [añgariya]. Scris în a treia decadă a lui Gumazi II 857" [14].

---

[12] N. Iorga, *op. cit.*, p. 71 (aserțiune opusă ideii dintîi a existenței unei alte categorii de texte).

[13] E. Dalleggio D'Alessio, *op. cit.*, p. 168—172. Reînnoirea din anul 1613 (an rectificat de autor) ar fi avut la bază o versiune italiană păstrată în arhivele Perei și înrudită cu aceea din cronica Dolfin (din care ar fi derivat și aceea din analele Sanudo, v. p. 168, 162). Cum însă socotea (p. 165) versiunea Dolfin o reproducere textuală a originalului grecesc din 1 iunie 1453, cu excepția ultimei faze, aserțiunea se vădește un cerc vicios, sau a considera că, de fapt, textele capitulației din 1453 și reînnoirii din 1613 sunt aproape identice.

[14] Nicoară Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle. Etudes et Actes* / Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul / Paris, 1973. p, 153—154 (traducerea franceză), 423—424 (facsimilul actului turc osman din mss. Fonds ançiens turcs no. 130 de la Biblioteca Națională de la Paris). O traducere ro-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Redacția textului turc osman consumă cu versiunea italiană și ambele diferă într-un punct esențial de actul lui Mehmed II pentru Pera din 1 iunie 1453. Anume, angajamentul luat de sultanul cuceritor de a nu ataca și dărîma cetatea Perei, precis exprimat în formele osmană și italiană ale capitulației: „El [Mehmed II] nu va porni împotriva lor și nu va dărîma cetatea" („senza che io vaddi con l'esercito mio a occupar, in rovina loro, la terra" — „fără ca eu să pornesc cu oastea mea să ocup, spre ruina lor, cetatea"). Dimpotrivă, hrisovul grecesc din 1 iunie 1453 îngăduie sultanului „să strice cetatea lor" (νά χαλάσο τό κάστρο τόν prevedere înregistrată și de versiunea capitulației din analele lui Sanudo („e che io debbo ruinar li muri della soa citade" — „și că eu trebuie să surp zidurile cetății lor") [15].

Discrepanța celor două categorii de texte a fost subliniată încă la 1854 de J. W. Zinkeisen. Pe temeiul observațiilor de teren și a surselor, el concludea că fortificațiile Perei au fost totuși demantelate. Faptul confirma articolul în discuție al actului din 1 iunie 1453. Astfel încît istoriografia actuală a reținut existența unei singure capitulații, aceea din 1 iunie 1453 care prevedea distrugerea zidurilor Perei, propunîndu-se felurite soluții de reducere a diferitelor versiuni la una singură [16].

Incongruența celor două categorii de texte ale capitulației Perei, depășește însă simpla discuție diplomatică, impunînd o reconstituire de ansamblu de istorie politico-militară. Reconstituire nediscriminatorie, menită să încorporeze atît datele versiunilor capitulației — 29 mai înainte de ziuă (textele italiene din cronicile Dolfin și Sanudo), 1 iunie și ultima decadă a lunii Gumazi'ul ahir — cît și prevederile contradictorii referitoare la fortificațiile Perei.

În dispozitivul otoman de asediu al Constantinopolelui, sectorul aflat în fața Perei — cuprinsă și ea în blocadă — era asigurat de trupele lui Saganos paşa [17], redactorul însuși al actului grecesc. Data încheierii capitulației Perei, după versiunea italiană, marți 29 mai 1453 înainte de a se face ziuă („in l'anno 6961, indizione prima, in nel mexe di mazo di 29, marti di, avanti zorno") [18] corespunde momentului decisiv al asediului: rănirea, printr-un foc de culeuvrină, a lui Giustiniani și destrămarea apărării cetății după retragerea sa de pe cîmpul de luptă. Convins de iminența căderii orașului, Angelo Zaccaria, podestà Perei, a început imediat negocierile cu Saganos paşa, căruia i se deschiseseră porțile Galatei. Acum se vor fi redactat în greacă, italiană și turcă condițiile capitulației, inclusiv aceea de conservare a fortificațiilor Perei. Acceptarea, o clipă, din calcul militar și politic, în preajma deplinei victorii a asaltului final, capitulația Perei a fost esențial modificată la 1 iunie 1453. Între timp, sub presiunea militară otomană, podestà Genovei la Galata încetase să mai funcționeze, cetății impunîndu-i-se un guvernator al sultanului [19]. La aceste scăderi se vor fi referind notațiile cronicilor Dolfin și Sanudo despre nerespectarea capitulației din 29 mai 1453

---

mână după această ediție a dat profesorul Mihail Guboglu în culegerea de texte comentate *Orașul medieval*, București, 1976, p. 174—175, cu adăugirea însemnărilor turce osmane din actul de la 1 iunie 1453 — publicat de von Hammer și N. Iorga —, care nu există însă în documentul turc osman. Actul publicat de profesorul Belldiceanu după un manuscris de *la începutul secolului XVII poate fi, eventual, o transcriere, ocazionată de reînnoirea capitulației* la 1613 (menționată pentru prima dată de von Hammer, *op. cit.*, p. 677 cu data 1612) a însuși textului turc osman al capitulației din 1453 înregistrat la Kalem — arhiva Porții. Ideea pare confirmată prin comparația cu textul reînnoirii din 1613 (v. Gabriel Effendi Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, vol. I. 1300—1789, Paris—Leipzig—Neuchatel, 1897, p. 111—112.

[15] N. Iorga, *op. cit.*, p. 70, 75, 72.

[16] Încă F. Miklosich și J. Müller, în *Acta et diplomata graeca*, vol. III, p. 287—288 și Belgrano, în *Atti della Società Ligure di Storia Patria* [= *ASLSP*], XIII, p. 226 s.u. emendau textul grec al actului din 1 iunie 1453 în sensul angajamentului lui Mehmed II de a conserva zidurile Perei. În direcția opusă, J. v. Hammer, *op. cit.*, p. 678, convertise toate elementele spre susținerea datei de 29 mai 1453.

[17] Pentru detalii și bibliografie, v. Steven Runciman, *Căderea Constantinopolului. 1453*, ed. Alexandru Elian, București, 1971.

[18] Versiunea Sanudo; la Zorzi Dolfin forma este „6 millia 9 cento et sesanto uno, indicione prima, del mese de mazo di vintinove, marti da matina" (N. Iorga, *op. cit.*, p. 73—74).

[19] Cf. W. Heyd, *Histoire du commerce du Levant au moyen-âge*, ed. Furcy Reynaud, vol. II, Leipzig, 1936, p. 309—311 — cu pătrunzătoare sugestii despre desfășurarea evenimentelor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

(„el qual zuramento non l'à oservado in niuna parte", „lo qual suo privilegio jurato mai hà oservato"), ca și suplica ambasadei genoveze a lui Luciano Spinola și Baldassare Maruffo la sultan (11 martie 1454) pentru restabilirea vechiului statut al Perei, inclusiv „repararea zidurilor, turnurilor" [20].

Odată cu vizita sultanului cuceritor la Pera (3 iunie 1453), prevederea militară a capitulației din 1 iunie — neutralizarea cetății — a fost aplicată, locuitorii fiind obligați să predea armamentul și muniția, începîndu-se, totodată, dărîmarea fortificațiilor terestre și umplerea șanțului. Măsuri de forță însoțite de altfel de precise dispoziții ale noii monarhii constantinopolitane musulmane, pentru repunerea în funcțiune a mecanismului economic al cetății. Galata genoveză avea să se transforme treptat în *Magnifica Communità di Pera* prin grația sultanului.

În pofida vitregiei vremurilor, cele două capitulații ale Perei, din 29 mai și 1 iunie 1453, s-au păstrat în multiple versiuni și còpii. Dacă textul celei din 1 iunie se conservă în originalul grec — copiat pentru J. v. Hammer și, eventual, tradus în italienește de dragomanul Antonio Testa la Istanbul, redescoperit la Londra, fotocopiat și publicat, după original, de Nicolae Iorga — și în prelucrarea italiană a lui Sanudo, în schimb capitulația din 29 mai 1453 s-a transmis prin versiunile italiene de la bibliotecile Arsenalului de la Paris, de la Arhivele genoveze, prin analele lui Dolfin și în forma turcă publicată de profesorul Nicoară Beldiceanu. Data acesteia din urmă, ca și a însemnării turce osmane de pe originalul capitulației din 1 iunie 1453 — „a treia decadă a lui Gumazi'ul ahir 857" — echivalentă perioadei 28 iunie — 7 iulie 1453 [21], este, cel mai probabil, un *lapsus calami* cît privește luna. Ar fi de fapt vorba nu de Gumazi'ul ahir (Gumazi II) ci de Gumazi'ul evvel (Gumazi I).

Împrejurările acordării privilegiului Perei în dimineața zilei de 29 mai 1453 — în clipele ultimelor rezistențe bizantine însuflețite de viteazul împărat Constantin — lămuresc originile tradiției istorice despre capitulația Constantinopolelui [22]. Pacea legată de comunitatea perotă cu sultanul Mehmed II, eveniment local cu o valoare precisă, a căpătat o semnificație simbolică *globală*, menită să explice supraviețuirea cultului celor învinși — într-un oraș cucerit cu sabia în numele Islamului — și, mai tîrziu, să apere grecitatea constantinopolitană, iar mai presus de aceasta Biserica Răsăritului — sublimarea ideii imperiale bizantine [24].

---

[20] N. Iorga, *op. cit.*, p. 74 ; L. T. Belgrano, *Documenti riguardanti la colonia genovese di Pera*, în *ASLSP*, XIII, 1877—1884, Genova, 1886, p. 265—266.

[21] Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 174 ; Nicoară Beldiceanu, *op. cit.*, p. 153 indică 28 iunie — 17 iulie 1453, data de zi superioară fiind desigur o eroare tipografică.

[22] Joseph von Hammer, *op. cit.*, p. 678. După un nou examen al originalului capitulației din 1 iunie 1453 (A. Belin, *Histoire de la latinité de Constantinople*, 2ème éd., Paris, 1894, p. 160, confirmat de Dalleggio D'Alessio, *op. cit.*, p. 167) ar fi vorba de o eroare de descifrare a datei turce osmane din finalul documentului care ar fi în realitate chiar Gumazi'ul evvel 857.

[23] Legătura dintre actul lui Mehmed II pentru Pera din 1 iunie 1453 și tradiția capitulării Constantinopolului a fost sugerată de profesorul Alexandru Elian (postfață la Steven Runciman, *op. cit.*, p. 306—307, n. 68) — numai cît împrejurările acordării privilegiului la 1 iunie 1453 nu se potrivesc legendarei capitulații a Constantinopolei bizantine în dimineața lui 29 mai.

[24] Relația dintre actul sultanului pentru peroți din 29 mai 1453 și tradiția istorică a capitulării Constantinopolelui este binomică : posibile împrumuturi și în sens invers nu pot fi excluse pînă ce descoperirea originalului capitulației Galatei de la 29 mai 1453 va tranșa chestiunea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

UN IZVOR REFERITOR LA MOARTEA LUI DMITAR JAKŠIĆ — SOLUL LUI MATIA CORVIN LA BAYEZID II

DE

TAHSIN GEMIL

Menționată în unele din vechile cronici otomane, data soliei maghiare condusă de Dmitar Jakšić [1] la Poartă a rămas o problemă încă nelămurită. Chestiunea prezintă însemnătate și pentru istoria românească, deoarece în sursele turcești timpurii această solie a fost înregistrată în corelație cu solia trimisă de Ștefan cel Mare la sultanul Bayezid II și cu încheierea păcii moldo-otomane.

Într-un studiu pe care l-am publicat relativ recent [2], am relevat faptul că între cele două solii există o evidentă distanță în timp. Solia moldovenească a fost semnalată la Poartă în toiul pregătirilor pentru pornirea campaniei marelui vizir Davud pașa împotriva mamelucilor, pe cînd cea maghiară condusă de Dmitar Jakšić a sosit la Poartă atunci cînd Davud pașa s-a întors din această expediție, iar sultanul se afla pe drum către Edirne. Acest studiu al nostru a fost apreciat drept o contribuție care „închide [...] definitiv «dosarul» acestei chestiuni, fixînd încheierea păcii moldo-otomane în 1486" [3] (aprilie). În aceeași lucrare am arătat, însă, că rămîne deschisă problema anului în care marele vizir s-a întors din expediția împotriva mamelucilor, deci și a datei la care a sosit la Poartă Dmitar Jakšić. În acest sens, am avansat cu rezerve ipoteza că „marele vizir Davud pașa s-a reîntors din expediție în toamna anului 1487 ; la această dată credem că a venit solul lui Matia Corvin la Bayezid al II-lea" [4].

---

[1] Deși, datorită semnelor diacritice, în cronicile otomane apare sub diverse forme *(Iahșioğlu, Bahsi-oğlu, Nahis-oğlu)*, identitatea acestui sol al Ungariei cu Dmitar Jakšić (Demeter Jaksics) credem că, într-adevăr, este stabilită, dat fiind faptul că și vechile izvoare sîrbești *[Osmanlı tarihinin ilk devrine ait Bulgar ve Sırp kronikleri* (Cronici bulgărești și sîrbești referitoare la prima epocă a istoriei otomane), trad. de A. N. Kurat, Ankara Univ. D.T.C. Fak. Tarih Araştırmaları Dergisi, III (1966), nr. 4—5, Ankara 1967, p. 188] consemnează moartea acestuia (în *octombrie 6995/1486)* la Smederevo (vezi și Ștefan S. Gorovei, *La paix moldo-ottomane de 1486 (Quelques observations en marge des textes)*, în *RRH*, 3—4, XXI, 1982, p. 421).

Dmitar Jakšić era unul din cei doi fii ai marelui nobil sîrb Jakša, care, după ce a participat, în tabăra otomană, la cucerirea Constantinopolului (1453), a trecut, împreună cu fiii săi, în slujba Ungariei. Regele Matia Corvin le-a donat, în 1464, un întins domeniu în comitatul Cenad ; apoi, prin meritele obținute, Jakšić-ii și-au extins posesiunile și în comitatele Cluj, Arad și Vukó. Celălalt frate, Stevan (în cîntecele populare sîrbești este numit și *Marko)*, a murit la Viena, în ianuarie 1489. Un *Dumitru Iacșici* este pomenit și în izvoarele românești, ca ucigașul lui Mihnea cel Rău (Sibiu, 1510) *(Letopisețul Cantacuzinesc*, în „Cronicari Munteni", I, ed. M. Gregorian, București, 1961, p. 96—97) ; acesta era nepotul de frate al lui Dmitar Jakšić (vezi Émile Picot, *Généalogie de la famille Branković*, „Columna lui Traian", nr. 1—2, IV (1883), p. 74—76 ; Aleksa Ivić, *Rodoslovne tablice srpskih dinastija i vlastele* (Tablourile genealogice ale dinastiilor și stăpînitorilor sîrbi), Novi Sad, 1928, tab. 11.

[2] Tahsin Gemil, *Quelques observations concernant la conclusion de la paix entre la Moldavie et l'Empire Ottoman (1486) et la délimitation de leur frontière*, în *RRH*, XXII (1983), nr. 3, p. 225—238 (și versiunea românească în *RA*, 2/1983, p. 117—128).

[3] Ștefan S. Gorovei, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 646—647.

[4] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 233 (p. 123).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Iată că la „dosarul" chestiunii se adaugă o nouă piesă, care, din păcate, ne-a scăpat din vedere atunci cînd am elaborat studiul mai sus amintit. Este vorba de suretul unei scrisori confidențiale trimisă, de la curtea regelui Ungariei, sangeacbeiului de Smederevo, Mihal-oğlu Ali bei. Expeditorul — numit în suret *Vûk Koločagovik (Koločagović)* — relatează, pînă la amănunte semnificative, reacția provocată în consiliul regal de vestea despre uciderea lui Yakşik (Yakş-oğlı), solul regelui la sultan [4 bis]. Din nefericire, documentul nu este datat. Credem însă că el vine în sprijinul supoziției noastre sus-menționate. Dat fiind caracterul ei confidențial și conținutul ei explicit, această scrisoare dezvăluie atitudinea lui Matia Corvin față de Bayezid II, avînd, deci, indirect, și o însemnătate aparte pentru aprecierea poziției lui Ştefan cel Mare în raport cu cei doi vecini ai săi. Pacea încheiată de Moldova cu Poarta otomană, în aprilie 1486, a fost o consecință firească a politicii de apropiere promovată în acea vreme de regele Ungariei, ca și de cel al Poloniei, față de sultanul otoman. La rîndul său, Bayezid II, era foarte interesat atunci să întrețină bune relații în această parte a Europei, datorită conflictului său cu mamelucii și din pricina gravei crize politice provocată de „cazul Djem".

Deși nu avem știri exacte despre conținutul soliei lui Dmitar Jakšić [5], este de presupus că ea a fost menită să cultive încrederea sultanului în dorința regelui de a evita conflictul dintre ei, caracter purtat, de altminteri, de toate scrisorile cunoscute ale lui Matia Corvin, trimise lui Bayezid II, după încheierea armistițiului otomano-maghiar din 1483 [6]. Cu alte cuvinte, nu atît valoarea în sine a soliei lui Dmitar Jakšić, cît semnificația morții sale explică de ce, dintre toți solii Ungariei (și nu numai ai ei) care au fost (destul de des) în acea vreme la Poartă, cronicarii otomani ai timpului au reținut doar numele său. Fără îndoială, asasinarea lui a reprezentat un act individual de răzbunare [7], dar faptul a produs o puternică

[4 bis] Documentul se păstrează la Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi-Istanbul, E—4088 (Arh. St. București, Colecția microfilme Turcia, rola 4, c. 382; rola 44, c. 271). A fost publicat numai în traducere maghiară, fără comentariu, împreună cu alte zece documente din aceeași perioadă, de György Hazai, *A Topkapu Szerái Müzeum Levéltárának Magyar Vonatkozású Török Iratai* (Documente turcești referitoare la maghiari păstrate în Arhiva Muzeului Topkapı Sarayı), în „Levéltári Közlemények", 26, 1955, p. 292—293. G. Hazai datează, fără explicații, acest raport în anul 1487, iar numele autorului lui îl reproduce sub forma *Vuk Kulucsegovics*, dar fără să-l identifice.

[5] Într-o scrisoare, datată *Sopron, 8 iunie (17 Cemaziyelahır)*, Matia Corvin reamintea lui Bayezid II încălcările săvîrșite în teritoriul Ungariei de beii din Bosnia, exprimîndu-și însă convingerea că sultanul nu are știre de aceste acțiuni contrare spiritului de bună înțelegere dintre ei. Totodată, regele anunța că a dispus găsirea ucigașilor și a bunurilor unui negustor evreu, supus otoman, care fusese ucis și jefuit între hotarele regatului, „deoarece — declara regele — nu dorim ca din partea noastră și a oamenilor nostri oamenii vostri să fie năpăstuiți". Editorul acestei scrisori (Tayyib Gökbilgin, *Korvin Mathias (Mátyás)' in Bayezid II'e mektupları tercümeleri ve 1503 (909) osmanlı-macar muahedesinin türkçe metni (La traduction des lettres de Corvin Mathias à Bayezid II et le texte turc du traité hungaro-ottoman de 1503 (909)*, în „Belleten", vol. XXII (1958), nr. 87, Ankara, p. 379—380) a raportat-o la anul 1487, cînd cele două date menționate coincid. Nu este exclus ca această scrisoare să fi fost dusă la sultan chiar de Dmitar Jakšić (vezi și J. von Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman...*, I, Paris, 1844, p. 368—369, datează în 1487 solia lui Dmitar Jakšić, ca și N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 167).

[6] Vezi Tayyib Gökbilgin, *op. cit.*, p. 369—388.

[7] Iată cum este relatat evenimentul în ms. Cambridge, atribuit (noi îl socotim o variantă a „Cronicilor anonime") cronicii lui Orudj bin Adil. „După <aceea> [revenirea marelui vizir Davud pașa la curte — n. ns.], din vilaietul unguresc a venit în solie un renumit ghiaur, pe nume Nahis-oğlu. Potrivit obiceiului, <sultanul> l-a căftănit și, dîndu-i răspuns, l-a trimis înapoi în țara sa. În timp ce acesta poposise la hotarul Smederovei, se afla acolo un gaziu viteaz, căruia i se spunea gaziul Mustafa. Spunînd „intenția mea este lupta sfîntă" (gaza), acesta s-a năpustit asupra solului; repezindu-și calul asupra lui, lovindu-l cu sabia peste față și ochi și în cap, l-a doborît, deoarece, <mai înainte, Nahis-oğlu> îl legase de frigare și îl învîrtise <pe foc> pe fratele acestui gaziu, iar lui însuși îi smulsese cei treizeci și doi de dinți. Atunci l-au făcut martir pe acel gaziu, în anul hegirei 891" (1486) (Orudj bin Adil, *Tewarich-i Al-i Osman*, ed. F. Babinger, Hannover, 1925, p. 134—135). Trad. rom. integrală a ms. Cambridge la Tahsin T. Gemil, *Lucrare de diplomă*, Facultatea de istorie-filozofie, Universitatea „Al. I. Cuza" — Iași, 1965, p. 91—92 (ms.).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

impresie, într-o vreme în care „dreptul ginților" era ținut încă la mare cinste, iar Poarta era deosebit de dornică atunci să mențină bune relații cu Ungaria. Tocmai o asemenea îngrijorare a Porții față de eventualele consecințe politice ale asasinării lui Dmitar Jakšić constituie și motivul documentului pe care îl prezentăm aici. Rezultă din el că expeditorul l-a întocmit la cererea expresă a lui Mihal-oğlu Ali bei. În calitatea sa de „bei de margine" și de comandant al acîngiilor din zona Smederevo, el avea obligația să urmărească cu maximă atenție situația din Ungaria și dispunea de libertatea de a lua operativ toate măsurile pentru a preîntîmpina acțiuni nedorite din partea acesteia.

Documentul probează puternicul șoc produs la curtea ungară de vestea despre uciderea lui Dmitar Jakšić, dar și hotărîrea fermă a regelui de a nu rupe relațiile pașnice cu sultanul. La rîndul său, acesta din urmă s-a grăbit să-și trimită solul la rege, desigur, pentru a-i oferi explicații în legătură cu moartea lui Dmitar Jakšić. Faptul este confirmat chiar de autorul raportului ce îl avem în vedere aici: „Și, a sosit vestea că vine solul turcului". O știre asemănătoare — semnalată de N. Iorga [8] și reprodusă parțial de Șt. S. Gorovei [9] — găsim și în raportul ambasadorului Caesar Valentinus, trimis din Viena, la 31 decembrie 1487, ducelui de Ferrara, Hercule d'Este: „Questo Signor Re ha adviso, essere gionto nelle confine de Ungaria uno Oratore del Turcho, che vienne da Sua Maesta, se existima sie per loratore de questo Signore Re, che nel ritorno suo dal Turcho, fu morto nele parte de Servia, come per altre mie significaj ad V. Excellentia, et, che vengha pertestificare e justificare tale delicto, non essere stato cum alchuna scientia ne voluntade de eso S. Gran Turcho, et pare, che per quanto ha intexo, la predetta Maesta, che epso habia facto tagliare la testa al Bassa, e superiore de quello, pare, che intervenisse a tale cossa, tutavia pueria essere etiam per altra cagione venendo et intendendo la causa dela sua venuta, V. S. ne sera advisata" [10].

Fără îndoială despre acest sol scria și regina Beatrix a Ungariei, la 20 ianuarie 1488, tot din Viena, aceluiași duce de Ferrara: „Item el XVIII del presente un solenne ambasciatore del turco e stato con Signore Re et datali una solemne audiencia, per stare io allecto non ho possuto intendere, che causa sia. Ma credo, che vel ratificare per alcuni altri anni la pace col turco et chel turco intende voltarse in tutto verso Levante" [11].

Sîntem de părere că pe același sol al sultanului îl avea în vedere și Bonfinius, cînd nota: „Eodem quoque anno [1488 — *n. ns.*] Turcarum Legati pro confirmandis saepius inducîis, in Pannoniam venêre" [12].

Așadar, este cert faptul că, la jumătatea lunii ianuarie a anului 1488, la curtea maghiară, aflată atunci la Viena, se găsea un sol al sultanului, ceea ce permite datarea acestui raport al lui Vuk Koločagović în ultimele zile ale anului 1487 sau în primele zile ale lui 1488.

Un alt argument în sprijinul acestei supoziții îl constituie și faptul — arătat clar de Vuk Koločagović — că știrea despre moartea lui Dmitar Jakšić i-a parvenit regelui *într-un loc îndepărtat* și cînd oastea sa era *istovită*. Știm că, în ianuarie 1487, Matia Corvin a declanșat campania decisivă împotriva Wiener Neustadt-ului; a intrat în această cetate abia la jumătatea lunii august același an, după care a desfășurat acțiuni și pentru cucerirea altor fortărețe din Austria. În orice caz, sigur este faptul că Vuk Koločagović a scris acest raport cel puțin după cîteva săptămîni de la data la care a sosit la curtea ungară vestea despre moartea lui Dmitar Jakšić, iar sezonul de atunci nu era prielnic campaniilor militare, fiind cu mult înainte de primăvară. „Să nu crezi pe nimeni — atenționa raportorul — că pînă la primăvară se va face oaste sau altceva din partea ungurului. În acea privință să nu fiți delăsători. Într-adevăr, dacă, fiind înșelați de ei, veți face expediție în cealaltă parte, atunci să știți că ei vor ruina țara voastră". Totuși, la 14 martie 1488, beilerbeiul Rumeliei, Hadîm Ali pașa, a pornit într-o nouă expediție împotriva mamelucilor [13].

Solul turc, prezent la Viena în ianuarie 1488, a reușit să rezolve destul de ușor incidentul produs de moartea lui Dmitar Jakšić, de vreme ce — așa cum arăta regina în scrisoarea mai sus citată — fusese foarte bine primit de rege, discuțiile fiind concentrate asupra

---

[8] N. Iorga, *op. cit.*, p. 167.

[9] Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 421.

[10] *Monumenta Hungariae Historica. Acta extera*, VI, Budapest, 1877, p. 375—376.

[11] *Ibidem*, p. 378.

[12] Antonii Bonfinii, *Rerum Ungaricarum*, decadiis IV, liber VIII, Viennae, 1744, p. 507 (știre reprodusă, după altă ediție, și de Tayyib Gökbilgin, *op. cit.*, p. 373 și 386, nota 9).

[13] Vezi Selahattin Tansel, *Sultan II Bâyezit'in siyasî hayatı* (Viața politică a sultanului Bayezid al II-lea), Istanbul, 1966, p. 106 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

problemei reînnoirii tratatului de pace care expira în acel an. De altminteri, însuşi Vuk Koločagović reproduce declaraţia lui Matia Corvin în legătură cu uciderea solului său : „chiar dacă ar muri toţi Jakšić-ii, eu nu-mi voi strica legămîntul cu împăratul". Credem că acest sol otoman nu numai că a obţinut acordul de principiu al regelui pentru reînnoirea păcii (armistiţiu) din 1483, ci s-a întors la Poartă însoţit de un împuternicit al lui Matia Corvin [14]. În conceptul (suret) „cărţii de legămînt" *(ahd-name)*, adresat de Bayezid II lui Matia Corvin, probabil în 1488, se arată : „mai înainte de aceasta, între fratele meu şi ruda mea *(hısmım)*, regele Matias..., şi noi au fost multe vorbe în privinţa înţelegerii şi prieteniei dintre noi ; şi, au fost trimise, de la unul la celălalt, scrisori şi ştiri. În cele din urmă, pentru ca pomenita înţelegere şi prietenie să fie fermă şi temeinică, regele l-a numit ca locţiitor plenipotenţiar pe modestul şi înţeleptul său vizir Gál diac. Şi, încredinţînd acestuia toată treaba şi <chestiunea încheierii> înţelegerii, l-a trimis la Poarta mea-adăpost al lumii, împreună cu un mare număr de oameni vrednici şi demni de respect". Este cît se poate de posibil ca acest plenipotenţiar maghiar să se fi înapoiat la rege cu această *ahd-name*, la sfîrşitul căreia sultanul preciza : „această înţelegere şi prietenie şi bună vecinătate s-a încheiat pentru doi ani. Şi, începutul acestor ani este în ziua în care sus-numitul rege va jura în faţa solului meu" [15].

În orice caz, Bonfinius a înregistrat prezenţa unui sol otoman la rege către sfîrşitul anului 1488 : „Paucis post diebus, honestissima Turcarum legatio adfuit, quae non modo inducias, sed pacem instantissimè postulabat, ut acceptam, et sane gravissimam, eo anno à Soldano in Styria (Syria — n.ns.) cladem, compositis cum Pannone rebus, ulcisceretur" [16]. Fără îndoială, cronicarul avea în vedere lupta de la Ağaçayırı (între Adana şi Tarsus), din 16 august 1488, în care otomanii au suferit o nouă şi grea înfrîngere din partea mamelucilor [17]. Nu ştim dacă regele a acceptat imediat „cererile insistente de pace" ale acestui împuternicit al sultanului şi nici modul în care s-a încheiat noul acord dintre cele două părţi [18]. Dar, cert este faptul că *ahd-name-ana*, în forma de suret (concept) [19] ce s-a păstrat, a fost redactată în anul 1488 ; iar înţelegerea otomano-maghiară credem că a fost reînnoită oficial către sfîrşitul anului 1488, sau, cel tîrziu, la începutul anului următor.

Aşadar, raportul lui Vuk Koločagović, coroborat cu alte surse, datează moartea lui Dmitar Jakšić în toamna anului 1487 (octombrie sau noiembrie), ceea ce înseamnă că solia acestuia la Poartă a avut loc la mai bine de un an după încheierea păcii moldo-otomane.

O problemă foarte dificilă o reprezintă însă identificarea lui Vuk Koločagović, autorul acestui veritabil raport de spionaj. Este limpede că el se număra printre apropiaţii regelui maghiar. De asemenea, numele său ne îndeamnă să-l considerăm membru al fostelor familii domnitoare sud-slave refugiate în Ungaria.

---

[14] *Cronicile anonime* semnalează primirea de către sultan, la Istanbul, a unui sol al Ungariei, tocmai în vremea plecării lui Hadîm Ali paşa în campania orientală, în martie 1488 *(Die Altosmanischen Anonymen Chroniken*, ed. Fr. Giese, teil I, Breslau, 1922, p. 120).

[15] Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi — Istanbul, E—3861 (Arh. St. Bucureşti, Colecţia microfilme Turcia, rola 4, c. 312. A fost publicat de două ori de György Hazai, *op. cit.*, p. 294—295 şi *Urkunde des Friedensvertrages Zwischen König Matthias Corvinus und dem turkischen Sultan 1488*, „Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung", Berlin, 5 (1965), p. 141—145. Această a doua lucrare nu am reuşit s-o consultăm.

[16] Antonii Bonfinii, ed. cit., decadis IV, liber VIII, p. 508.

[17] Vezi Gabriel Hanotaux, *Histoire de la nation égyptienne*, tome IV par Gaston Wiet, Paris, s.a., p. 599.

[18] La 25 iunie 1489, episcopul Angelo, nunţiu apostolic în Ungaria, raporta, din Buda, papei Inocenţiu VIII, că Matia Corvin i-ar fi declarat : „Ego scio, quid loquor Dicit sua Sanctitas, quod magnam habet cum Soldano [al mamelucilor — *n.ns.*] intelligentiam, et quod oratores sui venerant ad suam Sanctitatem. Ego habeo maiorem intellingentiam cum Soldano, quam sua Sanctitas habeat" (Hurmuzaki, *Documente*, II-2, p. 309).

[19] Acest suret al ahd-namelei cuprinde şi prevederea : „benim asker-i zafer-peykerim karındaşım krâlın vilâyetinden *yahud Kara Boğdan yâ Eflâk ilinden mezkûr krâl* ma'rifetsiz geçüb gayri vilâyet kâfirlerine akın eylemeğe gecmiyeler (Oastea mea cu chip biruitor să nu treacă fără înştiinţare prin ţara fratelui meu regele *sau pomenitul rege prin ţara Moldova sau Ţara Românească*, pentru a face incursiune asupra ghiaurilor din altă ţară). Pasajul în cursive pare tăiat cu o linie subţire. Nu admitem ca o certitudine anularea ulterioară a pasajului în discuţie, datorită faptului că în acelaşi suret mai există un pasaj (din partea introductivă) în aceeaşi situaţie : „la-cerem *'âlem-i dünyada mûsalah ve dostluk fevkinde hiç*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Se ştie că după lupta de la Kossovo (1389), a început migraţia sîrbilor în Ungaria meridională, fenomen ce a luat amploare după 1459, cînd Serbia a fost transformată în sangeac. Ideea statului sîrb independent a continuat însă să fie întreţinută în sudul Ungariei, unde Matia Corvin a încurajat (după căderea Bosniei, în 1463) reîntărirea despotatului sîrb, pentru a încredinţa acestuia apărarea graniţelor sudice ale regatului împotriva asalturilor tot mai insistente ale forţelor otomane. În acest sens, regele s-a adresat fiului lui Grgur, Vuk Branković, aflat atunci în serviciul sultanului. În 1465, Vuk Branković a trecut în Ungaria, unde, în 1471, Matia Corvin l-a numit despot al sîrbilor *(Rasciae despotus)*, reînfiinţînd astfel instituţia ce existase încă din vremea lui Sigismund de Luxemburg [20].

Este exclusă posibilitatea de a face vreo legătură între despotul Vuk Branković şi autorul raportului ce îl avem aici în vedere, nu numai pentru faptul că cel dintîi s-a distins — dobîndind şi porecla de *Zmajognjeni* (Dragonul de foc) — ca un aprig duşman al turcilor, în primul rînd chiar al lui Mihal-oğlu Ali bei, ci şi pentru simplul motiv că Vuk Branković a murit în aprilie 1485. În schimb, nu am fi atît de categoric în privinţa verilor acestuia, Giuragi şi Jovan, fiii lui Stevan Branković, care l-au succedat în funcţia de despot al sîrbilor din Ungaria. Dar şi această ipoteză pare puţin probabilă, dat fiind faptul că la sfîrşitul scrisorii sale, Vuk Koločagović a ţinut să adauge că face acest serviciu „de dragul fraţilor mei care se află în slujba (robia) voastră". Or, ambii fraţi, Giuragi şi Jovan Branković, ca şi sora lor, Maria, la acea dată se găseau de mult în Ungaria [21].

Nici patronimul, aşa cum este el grafiat în document — *Koločagovik* (poate fi citit şi *Koločegovik* sau *Kulučegovik*) — nu ne oferă vreun indiciu sigur de identificare, căci el nu este menţionat, nici măcar într-o formă apropiată, în izvoarele şi lucrările pe care le-am consultat. Sîntem de părere că el derivă de la numele localităţii *Kalocsa* [22], situată în sudul Ungariei, deci exact în regiunea unde erau aşezaţi refugiaţii sîrbi.

De asemenea, nu excludem nici posibilitatea de a-l identifica pe acest spion otoman de la curtea maghiară cu unul dintre descendenţii ducelui Vuk Kosača (Herţegovina). Se ştie că, în anul 1470, unul dintre cei trei fii ai ducelui Stjepan Vukčić (Kosarić), anume Stevan, a trecut la islamism şi s-a căsătorit, în 1484, cu fiica sultanului Bayezid II, fiind cunoscut în istoria otomană sub numele de Hersekzade Ahmed paşa [23]. Acesta este cel care, în 1486, a fost înfrînt şi luat prizonier de mameluci, fapt ce a provocat ripostа sultanului prin declanşarea expediţiei comandată de marele vizir Davud paşa [24]. Cei doi fraţi mai mari ai lui Stevan (alias Ahmed paşa), Vladislav şi Vladko, au împărţit ducatul între ei. Dar, după un timp, primul a fugit în Ungaria, unde a şi murit (după 1487), iar celălalt a murit în 1489, după ce, în 1480, fusese izgonit de otomani şi din mica porţiune de ducat ce îi mai rămînsese în stăpînire [25]. Considerăm plauzibilă ipoteza ca Vuk Koločagović să fie unul dintre aceşti doi fraţi ai lui Hersekzade Ahmed paşa, deşi nu putem răspunde la întrebarea de ce în document el nu a fost totuşi desemnat cu numele sub care a rămas în istorie.

În sfîrşit, admisibilă este şi posibilitatea de a-l identifica pe acest Vuk Koločagović cu unul dintre numeroşii nobili sud-slavi care se aflau în slujba lui Matia Corvin. Nu era

---

nesne olmaz" (fără îndoială, *în această lume* nu este *nimic* <mai bun> *în afara înţelegerii şi prieteniei*). Dacă în primul caz fraza are înţeles şi fără pasajul în curvise, în cel de al doilea propoziţia devine fără sens dacă sînt eliminate cuvintele care par tăiate (cu cursive). Totodată, este de observat faptul că fiecare prevedere din acest act are caracter bilateral; obligaţia unei părţi este urmată imediat de reciproca. Dacă excludem pasajul referitor la Moldova şi Ţara Românească, atunci acea prevedere ar deveni unilaterală, parţială. De aceea, pînă la cunoaşterea textului oficial, adoptat de ambele părţi, al acestei *ahd-name*, considerăm pasajele în discuţie ca părţi integrante ale documentului.

[20] Vezi Yovan Radonitch, *Histoire des Serbes de Hongrie*, Paris, Barcelone, Dublin, 1919, p. 30—50.

[21] Émile Picot, *op. cit.*, p. 76—80; Aleksa Ivić, *op. cit.*, tab. 7—8.

[22] Vezi <Kosáry Domokos>, *Benezetés a Magyar történelem forrásaiba és irodalmaba* (Introducere în izvoarele şi literatura istoria ungară), III, Budapest, 1958, p. 246.

[23] Hersek-zade Ahmed paşa a avut o mare influenţă în Imperiul Otoman, deţinînd funcţia de beilerbei al Anatoliei şi, apoi, de trei ori, pe cea de mare vizir (1497—1498; 1503—1506; 1511).

[24] Vezi Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 231—232.

[25] Aleksa Ivić, *op. cit.*, tab. 9; Ismail Hami Danişmend, *Izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (Cronologia explicativă a istoriei otomane), I, Istanbul, 1971, p. 300, 346, 381.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

atunci un fapt extraordinar ca o parte a unei familii princiare sau nobiliare din regiunile balcanice cucerite de turci să fie în serviciul sultanului otoman, iar cealaltă parte a aceleiași familii să-l slujească pe regele maghiar.

Cu alte cuvinte, rămîne deschisă problema identificării acestui spion otoman aflat, se pare, într-o importantă funcție din cancelaria regelui Matia Corvin.

Deși publicat de multă vreme, acest document a rămas totuși necunoscut istoriografiei noastre (în ceea ce ne privește, mărturisim că am aflat de ediția sus-citată a lui G. Hazai abia după definitivarea prezentului articol). Raportul lui Vuk Koločagović — indiferent cine a fost el în realitate — reprezintă un prețios element de referință și pentru corecta deslușire a opțiunilor politice românești din acea vreme. Publicăm documentul potrivit exigențelor științifice actuale (transliterare, traducere și fotocopie), pentru a putea fi inclus ca o piesă însemnată în corpusul mărturiilor privind epoca lui Ștefan cel Mare.

Hüve [1]

Suret-i mektub. Vûk Koloçagovik [2] Mihâl-oğlu Ali Beğ'e [3] göndermiş.

Ma'lûm ola kim bana Yakş-oğlı' [4] nın haberin gönderesin deyü denilmiş idi. Bilesiz kim Yakşik'den haber gelicek ben kıral yanında bulundum idi. Ol dostluk üzere olan kâğıdları [5] kırala virib okutdular. Andan sonra Yakşik'in ölüsi haberin dediler. Mezkûr kıral bu haberi işidicek ayag üzere kalkub iki elin birbirine urdı ve dedi ke hûnkârın ahid⟨i⟩ulu amma 'abes ve yine oturub aytdı ke eğer hep Yakşikler ölürse ben hûnkârla ahidimi bozmazın (*sic*). Mezkûr elçinin karındaşı [6] Novâkrad altında bulunub karındaşın öldi deyü haber göndermişler. Mezkûr dahi bıçak çıkarıb kendüzün boğazlamak istemiş; yanında beğler [7] bulunub men' eylemişler. Kıral dahi beğlerin cem' edüb aytdı ke beğler bu ne idi ke oldı; pâdişâhlar arasında olmuş değildir. Beğler dahi aytdılar ke müslümanlar mecmû' vilâyetleri aldad⟨t⟩ılar; işte seni dahi aldad⟨t⟩ılar, en eyü beğini öldürdiler, sonra memleketüni dahi alurlar ve hisârlarını dahi feth ederler. Kıral dahi aytdı ke beğler gördük ke bizi aldad⟨t⟩ılar ve bize büyük rüsvâyilik eylediler evid ne dersiz, biz dahi anları nice aldayâvuz?! Beğler dahi aytdı ke anlarınla etdüğün ahid⟨i⟩ dahi mühkem evle zirâ hûnkâr öte yakaya [8] sefer etse gerekdir; ol vakit göresiz kardaşımız Yakşik'in intikamın alur muyuz almaz muyuz. Kıral dahi aytdı beğler ben sizin ihtiyârunuzlayın (sic), amma şimdi tahammül idek, ırâk yerde bulunub dururuz ve çerimiz dahi yorgundur; anlar evlerinde oturub çerileri dahi hazırdır, biz anları incidirsevüz anlar bize çok ziyân eder.

Ve mezkûr Vûk dahi kendüden Ali Beğ'e dimiş ke hiç kimseye inanmiyasın ke bahâra değin Ungürüs tarafından çeri vâ gayri nesne ola. Ol bâbda üşenmivesiz evîd sizi aldayub öte yakaya sefer olursa bilesiz ke memleketinizı harabe verürler. Ve haber geldi ke Türk'ün elçisi gelür deyü. Yakş-oğlı [4] dahi kırala aytdı ke ne buyurursun, ben dahi anların elçisin öldürevim mi, anlar benim kardaşım öldürdükleri gibi [9]?! Kıral aytdı ke şeytân fulorumuz elemedi [10]; bir Ungürüs kâfirin bulmaz mısın ke ben ana fulori virem öldürdevüz, nice anlar dahi bir âdem üçrete durub senin ve benim kardaşımı öldürtdiler. Ve tasavvûr etmivesiz ke bu kaziyyeleri ben bir âher kimesneden işitmiş olam. Kendüm kapuda durub kulağımla beğlerden işitdüğümdür kâğıda yazardum. Ve mâdâm ke ben kıral kapusunda olam ve Ungürüs beğlerinden gelen kâğıdlar elümde ola cemi' Ungürüs beğlerinin ve kıralın re'ylerin ve fikirlerin ne ise yazub bildirem: şundan ötürü ke senün kûlunum ve kûlluğunuzda olan kardaşlarum hâtırı içün.

Arh. St. Bucureşti, Colecția microfilme Turcia, rola 4, c. 382 (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi — Istanbul, E-4088).

El [1]

Suretul scrisorii trimisă de Vuk Koločagović [2] lui Mihal-oğlu Ali bei [3].

Este cunoscut că ⟨mi⟩ se spusese: „să-mi trimiți știrea despre Jakš-oğlu [4]!" Știți că atunci cînd a venit știrea despre Jakšić, eu m-am aflat lîngă rege. Dînd regelui acele hîrtii de prietenie [5], au pus să fie citite. După aceea au spus vestea despre moartea lui Jakšić. Cînd pomenitul rege a auzit această știre, s-a ridicat în picioare și, lovindu-și mîinile una de alta, a zis că „legămîntul împăratului este mare, dar gol". Și, așezîndu-se din nou, a spus: „chiar dacă ar muri toți Jakšić-ii, eu nu-mi voi strica legămîntul cu împăratul".

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Fratele[6] amintitului sol fiind ⟨atunci⟩ sub Novagrad, i-au trimis veste zicînd: „a murit fratele tău". ⟨Atunci,⟩ acesta, scoţîndu-şi cuţitul, ar fi vrut să-şi taie gîtul; l-ar fi împiedicat beii[7] care se aflaseră lîngă el.

De asemenea, adunîndu-şi beii, regele le-a spus: „bei, ce a fost aceasta care s-a întîmplat?! Aşa ceva nu a ⟨mai⟩ fost între padişahi". La rîndul lor, beii au zis că „musulmanii au înşelat toate ţările; uite, te-au înşelat şi pe tine; l-au omorît pe cel mai bun bei al tău, apoi vor lua şi ţara ta şi, de asemenea, vor cuceri şi cetăţile tale". De asemenea, regele a spus: „bei, am văzut că ne-au înşelat şi ne-au făcut o mare ocară. Într-adevăr, ce spuneţi? Cum să-i înşelăm şi noi pe ei?!" La rîndul lor, beii au zis: „să întăreşti şi mai mult legămîntul pe care l-ai făcut cu ei, pentru că împăratul trebuie să facă expediţie în cealaltă parte[8]; veţi vedea atunci dacă îl vom răzbuna sau nu pe fratele nostru Jakšić!" De asemenea, regele a spus: „eu împărtăşesc opinia voastră, dar acum să avem răbdare, ⟨căci⟩ ne aflăm într-un loc îndepărtat, iar oastea noastră este şi istovită, ⟨pe cînd⟩ ei stau în casele lor, iar oştile lor sînt şi pregătite. Dacă îi vom supăra, atunci ei ne vor produce multe stricăciuni".

Şi, pomenitul Vuk a mai zis de la el lui Ali bei: „să nu crezi pe nimeni că pînă la primăvara se va face oaste sau altceva din partea ungurului. În acea privinţă să nu fiţi delăsători. Într-adevăr, dacă, fiind înşelaţi de ei, veţi face expediţie în cealaltă parte, atunci să ştiţi că ei vor ruina ţara voastră. Şi, a sosit vestea că vine solul turcului. De asemenea, Jakš-oğlu[4] i-a zis regelui: „ce poruncеşti, să-l ucid şi eu pe solul lor, aşa cum[9] ei l-au omorît pe fratele meu?" Regele a spus: „s-ar necăji diavolul nostru de florin[10]; nu poţi să găseşti un ghiaur ungur, pentru ca eu, dîndu-i florini, să-l pun să-l omoare ⟨pe solul lor⟩, aşa cum ei, la rîndul lor, plătind un om, l-au ucis pe fratele tău şi al meu?!".

Şi, să nu vă închipuiţi că aceste chestiuni eu le-aş fi aflat de la altcineva. Ceea ce am scris pe hîrtie am auzit de la bei, cu urechile mele, stînd la uşă. Şi, atîta vreme cît eu voi fi la uşa regelui şi hîrtiile venite de la beii maghiari vor fi în mîna mea, voi scrie şi voi înştiinţa despre părerile şi gîndurile tuturor beilor unguri şi ale regelui, aşa cum vor fi ele; ⟨Fac⟩ aceasta, pentru că sînt slujitorul[11] tău şi de dragul fraţilor[12] mei care se află în slujba[11] voastră.

---

[1] Invocaţie divină

[2] În text *Koločagovik (Kulučegovik)*.

[3] Mihal-oğlu Ali bey — renumit comandant de acîngii. În acea vreme era sangeacbei de Smederevo. A fost prins şi omorît în 1492, cînd se întorcea dintr-o expediţie în Carintia.

[4] Traducătorul acestui raport în turca veche ştia bine că sufixul slav *ić* (aici, *ik*) este echivalent cu substantivul turc de filiaţie *oğlu*. De aceea el foloseşte ambele forme.

[5] Ele fuseseră înmînate de sultanul Bayezid II lui Dmitar Jakšić, pentru a fi prezentate regelui Matia Corvin.

[6] Stevan (Marko?) Jakšić.

[7] Desigur, este vorba de nobili. Am păstrat forma din textul turcesc, pentru a releva echivalenţele turco-osmane ale termenilor europeni din acea vreme (vezi şi *padişah, hünkâr — împărat*). Originalul raportului nu a fost redactat în turcă.

[8] În Anatolia răsăriteană, împotriva mamelucilor.

[9] În text *bigi* — evidentă greşeală de grafie, în loc de *gibi*.

[10] Se pare că este o traducere a expresiei: „să-i ia dracul de bani!"

[11] *Kul* — rob, slujitor. Reiese şi de aici faptul că termenul nu desemna atît starea de *rob, sclav* — cum este înţeles de obicei —, cît pe cea de dependenţă în accepţiune feudală.

[12] În limba turcă nu există gen; prin urmare, poate fi vorba aici şi de sora (surorile) lui Vuk Koločagović.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

4038

تحریر مکتوب ورق مولدوه بن

محال اوغلی علی بکه کوندرمش

معلوم اوله کم بکا یمش اوغلینک خبرین کوندرمش دیو دیلو ایدی بله ذکر
یسلادن خبر کلیجک بن قرال یانینده بولندم ایدی اول دوستلق اوزره
اولن کاغدلری قرالله ورب اوقدیلر اندن یغشیک اوغلی خبرن دیلر
مذکور قرال بو خبری ایشیدیجک ایاغ اوزرنده طوروب یکی ایان بر برلرینه اوزرینه
ویردی که خونکارک عهدی اولو اما عجب دینه اوروب ایتدیکه اگر
عجب یغشیک اولورسه بن خونکارله عهدیمی بوزمازن مذکور ایلچیسی
بونجه … قرال انلنده بولنوب قرداشک الدی دیو خبر کوندرمش ز
مذکور دخی … کندوزن بوغزلق استمیش یاننده بکلر بولنوب
منع ایلمشلر قرال دخی بکلرین جمع ایدب ایتدیلر که بکلر بونده ایدی …
پادشاه … اولینی دکلدر بکلر دخی ایتدیلر که مسلمانلر … کلابدری
… ایشت سیندرخ الدیلر اگر ایو بکو کی الدردیلر …
دخی اوزرک … دخی فتح ایدلر قرال دخی ایتدیلر که بکلر کوردکده
یری الدیلر ویره بیولت رسولیلق ایلدیلر ایدنه دریز … املری
… الدیلر بکلر دخی ایتدی که اندن اندوکت عهد دخی محکم ایله
… وندنقایه سفر ایسه کرکدر اول وقت کوکارز …
یغشیکن … الزمیوز قرال دخی ایتدی بکلر …
انجیالکوزلهاین … تحمل ایدلی یکا … بولنیدر دورد
وجریدی … بوردیدر … اولنده اوروب جریده …
اعهدنیاوز … چوق زیان اولدی ومذکور … دخی کندودن
علی بکه دیش که … کسیه … که بیاره ذکی اونکروس …
جریی باغیری … اوکلا اقلنیانده اوشنیایر اوی دیری الدایک
اونه یتیایه سفر اولورسه بیلایرزکه مملکتکری خرابه ویردلر وحضور … که
بونکن کلمیکوزدو یمش اوغلی دخی قرال ایتدی که نه بیو دیمش
بیدخ الموت الجیش الداهی اندیر … قرداشم الدردکلری یکی قوان
ایدی که شیطان ملوریر الدی ز انکروس کافرن …
بن اکا ملوبی وریر الدرداوز … دخی بلاد … دوتوب
سنک ونیم … الدیدیلر ونصوح … لرکی …
بو اخر لسندن … اولور کندوم قاپوده دورب … بکلر دخی
ایشدیکدنکدر کاغده یزدم ومادام که بن قرال قاپوسنده اولام
واونکروس بکلرندن کلان کاغدلر الدم … اونکروس بکلرینک
وقرالک … ورکلرینی نه ایسه بارب بیلدیم … اوروکه
سنک … اولان قدر اندکم حاضر بولون

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ASPECTE ALE SOCIETĂȚII ITALIENE A RENAȘTERII ÎN OPERA LUI B. CASTIGLIONE

DE

D. CIUREA

Înlăturat echivocul „Renașteriloț" [1], „Renascentia" lui Erasmus se conturează puternic ca un grandios fenomen istoric european, care se identifică în toate domeniile activității umane, de la economic la artistic [2]. Modul de viață a suferit și el o transformare radicală, care se remarcă în conformația și raporturile claselor sociale [3].

Aportul italian la această puternică manifestare a spiritului colectiv european rămîne — cum s-a admis și recunoscut aproape unanim — esențial [4]. H. Taine și J. Burchardt au insistat, în această ordine de idei, asupra superiorității societății italiene față de cea franceză și germană, în materie de cultură, confort și maniere. „Italienismul" a devenit o modă în secolul XVI, continuată și în secolul XVII, pe care se grăbeau să o adopte curțile europene, cea din Paris, ca și cele germane și cea din Cracovia, cea din Buda și apoi din Alba Iulia. Curțile italiene, reședințe ale micilor „tirani" pe care Burckhardt i-a zugrăvit așa de pitoresc și realist aveau o ambianță în care se combinau rafinarea și luxul, perfidia și imoralitatea, îmbrăcate în exteriorul pompos al arhitecturii clasicizante, galeriilor de pictură și bibliotecilor pline de manuscrise rare. Între acestea, curțile din Ferrara, Mantova și Urbino se situează pe prim plan. Prima dădea poemele-parodii ale lui Boiardo, Ariosto și Tasso [5], urmate de altele mai puțin cunoscute [6], ultima operă de faimă europeană, conținînd, într-o mormă atractivă și disimulată, normele de viață pentru omul de curte al epocii [7].

---

[1] Cf. și I. Huizinga, *Im Bann der Geschichte. Betrachtungen u. Gestaltungen*, Nijmegen, 1942, p. 21, 58—59 (despre o „inflație" a terminologiei și noțiunii de Renaștere). Cf. și „Revue d'Esthétique", t. 509/2, 1957, p. 214.

[2] Cf. G. de Ruggiero, *Storia della Filosofia (Rinascimento, Riforma e Controriforma)*, vol. I, ed. 2, Bari, 1937, p. 4. „Si suol dire che, di fronte alla compagine saldamente unitaria del Medio Evo, l'età del Rinascimento rappresenti una forza che dirompe in mille moti centrifughi, così nella vita sociale e politica, dove dallo spezzato involucro dell'unità teocratico-feudale balzan fuori e si lanciano per vie divergenti nuove forme politiche e istituti sociali e organizzazioni religiose, come nella vita culturale, dove la teologia, la filosofia, le scienze particolari si distaccano dal ceppo comune e si fanno indipendenti l'una dàll'altra...". Cf. și „Rivista di Letterature moderne e comparate", aprile-giugno, 1957, p. 112; „Occorre valutare il Rinascimento in tutta la sua complessa e poliedrica ricchezza, non troncarlo tentando di inquadrare la sua efficacia storica in una sola formula strettamente circoscritta" (G. Weise).

[3] Cf. și A. Lefranc, *La vie quotidienne au temps de la Renaissance*, Paris, 1938, p. 108—109, 135—136.

[4] Apare exagerată ipoteza unei Renașteri italiene tributare culturii medievale franceze (Nordström), față de aceea, mai veche, a unei Renașteri italiene cu o puternică radiație în Europa (cf. și H. Rüdiger, *Wesen und Wandlung des Humanismus*, Hamburg, 1937, p. 63). Cf. și Jean Delumeau, *Réinterprétation de la Renaissance*, în „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine", 1967, p. 296—314.

[5] Cf. și H. Hauvette, *L'Arioste et la poésie chevaleresque à Ferrare au debut du XVI-e siècle*, Paris, 1927; C. Vasoli, *La cultura delle corti*, Bologna, 1980.

[6] Cf. între acestea *Il fidamante, poema eroico dell'ill, mo signor Curtio Gonzaga*, în Veneția, 1591.

[7] Cf. și A. Vallone, *Cortesia e nobiltà nel Rinascimento*, Asti, 1955, V. și O. Brunner, *Adeliges Landleben und europäischer Geist...*, Salzburg, 1949, cap. II *(Ethos und Bildungswelt des europäischen Adels)*, p. 110—113.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Opera umanistă a lui B. Castiglione (1478—1529) a cunoscut o difuzare intensă în timp și spațiu și formează încă obiectul unor noi ediții și comentarii și studii [8]. Unele remarci a făcut, recent, Amedeo Quondam. Preocuparea este de a desprinde cîteva din aspectele originale ale societății italiene, așa cum fidel le redă opera acestui nobil, cavaler, om politic, voiajor neobosit și umanist, apreciat, în mod deosebit, de Carol Quintul și redat de Raffael. În opera lui B. Castiglione, ca și în atîtea altele, se abuzează așa de mult de nume și episoade din antichitate, care nu se leagă organic de viața Renașterii, încît clasicismul apare aici ca un balast inutil și ca o obsesie [9]. Montaigne a stigmatizat, ulterior, mania clasicistă.

În opera sa, cu expunerea prezentată sub formă de dialoguri, ca și altele ale epocii, Castiglione redă, în conversațiile unor personaje de la curtea din Urbino, propriile sale concepții despre societatea italiană, în comparație cu cea europeană, statul contemporan lui și funcțiile acestuia, despre nobilime și celelalte categorii sociale și despre curtea din Urbino și educația nobilului din ambianța ei.

Castiglione căuta, în mod evident, să afirme superioritatea italienilor față de francezi, care puneau încă accentul pe ocupațiile de natură militară în dauna culturii. Francezii considerau că armele dau strălucire nobilului; restul nu contează la ei. Urăsc literele și literații sînt pentru ei oameni de nimic, iar cuvîntul „scriitor" este o insultă. Dar, reflectînd asupra situației politice, Castiglione arată că și italienii aveau un alt mare defect: au pierdut înclinația spre acțiuni militare [10]. Ar trebui ca gloria armelor să se îmbine, în Italia și în Franța, cu aceea a literelor. Castiglione citează, ca o excepție pentru Franța, cazul ducelui de Angoulême, viitorul rege Francisc I, care iubea literele și stima pe literați [11]. De altfel și Commynes scria că nu se poate abține de la blamarea seniorilor ignoranți [12].

Castiglione remarcă la francezi o vioiciune neobișnuită, care le este congenitală de altfel. Italienii caută să imite pe francezi, dar le reușește numai celor crescuți acolo de mici copii [13]. Castiglione considera pe italieni mai apropiați de spanioli, model de „curtenie" și excelenți jucători de șah. Italianul nu trebuie să se izoleze, ci este necesar să cunoască limbile franceză și spaniolă, datorită relațiilor așa de strînse între aceste popoare. Curțile celor doi monarhi aveau numeroși cavaleri nobili, care se răspîndeau în toată lumea și trebuie să se cunoască limba lor pentru a putea conversa cu ei [14]. Un defect serios al ita-

---

[8] Prima ediție a apărut în 1528, la Veneția (marele centru tipografic al epocii) sub titlul *«Il libro del Contegiano des conte Baldesar Castiglione»* (nelle case d'Aldo Romano), dedicat lui Alfonso Ariosto. O alta în 1568 (menționată în cea din 1733) sub titlul *«Il Cortegiano...»* (appresso Domenico Farri) cu biografia autorului de monsig. Paulo Giovio vescovo di Nocera. Ediția din 1733 (Padova), sub titlul *«Opere volgari e latine»*, conține biografia lui Castiglione de Bernardino Marliani (la p. 415—422 se dă un «Catalogo di molte delle principali edizioni del Cortegiano»). O nouă ediție a fost publicată în 1955 (Torino), cu recenzie în «La Rassegna della letteratura italiana» (Genova), 1957, a. 61, seria VII, nr. 1, p. 66—68 (de Franco Mancini). Cf. și E. Loos, *Baldassare Castigliones „Libro del Cortegiano". Studien zur Tugendauffassung des Cinquecento*, Frankfurt am Main, 1955; B. Castiglione, *Il libro del Cortegiano*, Torino, 1960. O ediție în limba română din 1967. Cf. și „Studii", 3/1967. O imitație polonă din 1566 (Cracovia) de L. Gornicki. Bibliografie recentă în „Aevum", Milano, 3, 1983, p. 435—441 (G. La Rocca, D. Perocco).

[9] Castiglione le numește „le maravigliose cose degli antichi". Cf. *Il Cortegiano*, vol. II, Milano, 1929, p. 12.

[10] Cf. *ibidem*, vol. I, p. 103. „...gli Italiani col lor saper lettere aver mostrato poco valor nell'arme da un tempo in qua, il che pur troppo è più che vero... ma assai più a noi saria vergognoso il publicarla che a'Franzesi il non saper lettere...".

[11] *Ibidem*, vol. I, p. 100—101, 107. „...egli summamente amava ed estimava le lettere ed avea in grandissima osservanzia tutti e'litterati; e dannava i Franzesi proprii dell'esser tanto alieni da questa professione, avendo massimamente in casa un così nobil studio come è quello di Parigi dove tutto il mondo concorre...".

[12] Cf. *Mémoires* de Ph. de Commynes (ed. B. De Mandrot), I, Paris, 1901, p. 133. „Encores ne me puis je tenir de blasmer les seigneurs ignorans...".

[13] *Ibidem*, vol. I, p. 174.

[14] *Ibidem*, p. 175.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

lienilor este şi exagerarea în materie de costumaţie ; imitînd pe francezi şi spanioli, germani şi chiar turci, ei nu mai aveau o îmbrăcăminte specifică lor [15].

Castiglione manifestă ca şi alţi literaţi italieni, un pesimism profund, imprimat de dificultăţile epocii, dar, sublinia el, spiritul trebuie să se degajeze cu curaj de gîndurile ce-l apasă. Italia a suferit şi suferă enorm din cauza invaziilor străine, datorită atît conducerii rele cît şi bogăţiilor de care este plină [16].

Scrierea lui Castiglione reflecta puternic încă fracţionarea teritorială a Italiei, regionalismul, particularismul local. Cînd se referă la aspecte cu caracter general, el vorbeşte de italieni şi de Italia. Dar Lombardia este „paese", Toscanii sînt o „naţiune", ca şi spaniolii, şi vorbesc o limbă „toscană". Moda florentină este pe primul plan ; cei rămaşi în urmă se comportă „alla bergamasca" [17].

Castiglione nu pune în nici un mod problema unificării Italiei, dar se referă la o mai bună conducere locală bazată pe colaborarea între un consiliu popular şi altul al nobililor ajungîndu-se astfel la un „corp", constituit din principe, nobili şi populari. Oraşele italiene cad în ruină şi numai un efort întrunit le-ar putea reface. Dar, scria Castiglione, majoritatea cetăţenilor nu trebuie să fie nici prea bogaţi, nici prea săraci, pentru că primii devin adesea aroganţi şi temerari, iar săracii necinstiţi şi înclinaţi spre acţiuni rele. Deci Castiglione credea că o nivelare materială ar putea aduce o atmosferă considerată normală [18]. „Dal non sapere governare i popoli nascon tanti mali", scria Castiglione, ca şi Commynes.

Castiglione este sensibil la progresele modernizării societăţii italiene şi combate acel retrograd curent de opinie favorabil trecutului şi ostil prezentului. S-ar putea distinge o discordanţă, o separare netă între bătrîni şi tineri, oamenii trecutului şi generaţia nouă. Curţile moderne nu sînt cu nimic în urma celor atît de lăudate de bătrîni [19].

Dar Castiglione însuşi este retrograd, cum era şi firesc, prin atribuirea rolului celui mai important nobilului. Tendinţa sa sinceră este de a contribui substanţial la regenerarea şi reconsolidarea acestei clase dominante, care, totuşi, nu mai poate rămîne o castă. Unul dintre personaje (Gasparo Pallavicino) subliniază că esenţială pentru nobili nu trebuie să fie originea. În timp ce descendenţi din vechi familii nobile sînt plini de vicii, oameni de rînd s-au distins prin virtuozitatea lor [20]. Această concepţie se mai întîlneşte, de altfel, şi la alţi contemporani [21].

Nobilul trebuie totuşi să se separe net de ţărani — cum susţinea, de altfel, ulterior şi Guevarra — să nu participe la serbări şi petreceri ale ţăranilor, sau să se ia la întrecere cu ei, căzînd într-o postură nefericită în caz de înfrîngere [22]. Ţăranul este ridiculizat de Castiglione, dar nu trebuie tratat ca în trecut [23]. Ţăranii au meritul de a păstra vechiul limbaj pe care

---

[15] Cf. *ibidem*, p. 158—159. „...e chi si veste franzese, chi alla spagnola, chi vol parer tedesco, nè ci mancano ancor di quelli che si vestono alla foggia de'Turchi. ...gl'Italiani tanto son vaghi d'abigliarsi alla altrui fogge. Ma io non so per qual fato intervenga che la Italia non abbia come soleva avere, abito che sia conosciuto per italiano...".

[16] Cf. *ibidem*, p. 142, 147, 163,

[17] *Ibidem*, p. 181, 81, 83. Cf. şi Machiavelli, *Opere*, vol. II, Napoli, 1878, p. 3—8.

[18] *Ibidem*, vol. II, p. 145, 148, 157. Cf. şi „Nuova Rivista Storica", 1950, 5—6.

[19] *Ibidem*, vol. I, p. 123, 129.

[20] *Ibidem*, p. 58—59.

[21] Cf. M. Reinhard, *Elite et noblesse dans la seconde moitié du XVIII-e siècle*, în *RHMC*, III, 1956, p. 6.

[22] Cf. *Mémoires* de Ph. de Commynes, vol. I, p. 137. „...non saria conveniente che un gentilomo andasse ad onorare con la persona sua una festa di contado, dove i spettatori ed i compagni fussero gente ignobile... troppo brutta cosa e for della dignità vedere un gentilomo vinto da un villano...". Este o replică la afirmaţiile unui personaj (Gasparo Pallavicino) că în Lombardia, regiunea cea mai dezvoltată din punct de vedere economic şi evoluată din punct de vedere social din Italia, nobilii dansează cu ţăranii (villani, omini di villa) şi fac întreceri cu ei. Cf. şi Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien*, Berlin, 1941, p. 154.

[23] Cf. *Il Cortegiano*, ed. cit., vol. I, p. 235. Ţăranul înşelat de un student sicilian din Padova, care i-a furat claponii ce-i avea de vînzare, p. 192 ; p. 220—221, ţăranul înşelat de un medic din Urbino care i-a luat banii pentru a-i reda vederea unui ochi pierdut ; p. 229, ţăran păstor de vite (vacaro bergamasco) îmbrăcat în haine de cavaler, demascat de conversaţie. Vol. II, p. 142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

nobilii îl consideră demodat [24]. Cinstea şi demnitatea femeii de ţară sînt scoase în relief de Castiglione [25]. Şi clericul obtuz nu scapă satirizării fine. Cultura lui unilaterală nu-i ajută să rezolve cea mai simplă problemă practică [26]. Negustorului i se recunoaşte rolul important în societatea italiană a Renaşterii. El nu ezită să înfrunte riscuri, traversînd Europa de la un capăt la altul şi Asia, pentru a satisface exigenţele materiale ale societăţii [27].

Curtea din Urbino aşezată pitoresc la picioarele Apeninilor, într-o regiune fertilă şi cu aer sănătos, este glorificată frecvent de Castiglione, împreună cu principii cei înţelepţi, Frederic „lumina Italiei" şi Guidobald, care nu au ambiţii de noi cuceriri şi dominaţie [28]. Dar curtea din Mantova este mai pompoasă şi Francesco Gonzaga apare mai mult ca un rege al Italiei decît ca stăpîn al unui oraş [29].

În contrast cu alte manifestări ale epocii, Castiglione punea accentul pe viaţa sobră şi moralitate, cum s-a subliniat de altfel. Deşi expunerea sa este combinată cu diverse anecdote şi vorbe de spirit gen Boccaccio, Castiglione subliniază că diferă net de el în concepţii şi nu-i urmează modelul. Elogiul său se îndreaptă spre persoana şi opera lui messer Francesco Petrarca „il qual cosi divinamente scrisse in questa nostra lingua gli amori suoi...", pentru Madonna Laura [30]. Curteanul trebuie să fugă de manifestări brutale şi sensualism [31].

Castiglione are încă multe reproşuri de făcut cavalerului şi chiar femeii din anturajul curţii. În curtean trebuie să se îmbine armonia fizicului cu distincţia spirituală. Detestabili sînt acei „uomini vasti di corpo e di ottuso ingegno" [32].

Curteanul trebuie să fie bine proporţionat, cu prestanţă, îngrijit, dar nu exagerat ca unele femei, să ştie a stăpîni caii, să joace tenis şi să danseze, dar scamatoriile nu sînt demne de el, ci de jongleur (giocolatore). Unii curteni exagerează dînd spectacol publicului în piaţă [33].

Castiglione stigmatizează o serie întreagă de manifestări detestabile ale gentilomilor, care se exprimă vulgar faţă de femei, se izbesc pe scări, se lovesc cu lemne sau cărămizi, îşi aruncă praf în ochi, îşi omoară caii prăbuşindu-i în gropi, la masă îşi varsă conţinutul farfuriilor în faţă şi fac haz, se între în mîncare şi băutură [34]. Curteanul trebuie să iubească muzica, şi să ştie să aprecieze valoarea operelor de artă, sculpturilor antice şi celor moderne [35].

---

[24] Cf. *ibidem*, vol. I, p. 83. „...queste parole che non s'usano più in Fiorenza sono restate ne'contadini e come corrote e guaste dalla vecchezza sono dai nobili rifiutate".

[25] *Ibidem*, vol. II, p. 70—71.

[26] *Ibidem*, vol. I, p. 193. Ducele Frederic se consulta cu un abate ce să facă cu pămîntul scos pentru fundaţiile palatului. Acesta îl sfătuia să facă o groapă mare în care să încapă.

[27] Cf. *Ibidem*, vol. I, p. 197; vol. II, p. 14. Un negustor toscan din Lucca, aflat în Polonia, se gîndeşte să cumpere blănuri de zibeline pentru a le duce în Italia şi a realiza un important beneficiu. Neputînd merge personal la Moscovia, din cauza războiului dintre regele Poloniei şi „ducele" Moscoviei, a cerut prin intermediari ca negustorii moscoviţi să vină la frontieră cu blănurile. Negustorul italian merse spre Nipru, care era „duro di ghiaccio comme un marmo". Pe ţărmul celălalt se aflau negustorii moscoviţi şi au început să strige unii la alţii, dar vorbele le îngheţau în aer. A fost necesar ca polonii să facă un foc la mijlocul apei pentru ca vorbele să se dezgheţe „come la neve dai monti il maggio !". Preţul a fost prea ridicat şi italianul s-a întors fără blănuri".

[28] Cf. *ibidem*, vol. I, p. 129, vol. II, p. 11, 12, 110. „...quanto la corte d'Urbino fusse a tutte l'altre della Italia superiore...". „...quanto la corte d'Urbino fusse degna di laude e come di nobili cavalieri ornata...".

[29] Cf. *ibidem*, vol. I, p. 151. „...far conviti magnifici, feste, giochi, spettacoli pubblici, aver gran numero di cavalli eccellenti per utilità nella guerra e per diletto nella pace; falconi, cani e tutte l'altre cose che s'appartengono ai piaceri de' gran signori e dei populi, come a'nostri dì avemo veduto fare il signor Francesco Gonzaga, marchese di Mantua, il quale a queste cose par più presto re d'Italia che signor d'una città".

[30] *Ibidem*, vol. II, p. 79.

[31] *Ibidem*, p. 183, 190.

[32] *Ibidem*, vol. I, p. 66.

[33] *Ibidem*, vol. I, p. 136. „...degli esercizii del corpo sono alcuni che quasi mai non si fanno se non in pubblico, come il giostrare, il torneare, il giocare a canne..."; p. 136: „...altri incontrandosi in piazza o dove si sia con qualche amico si mettono subito in atto di giocar di spada e di lottare...".

[34] *Ibidem*, vol. I, p. 173, 174.

[35] *Ibidem*, p. 116.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Castiglione este un pasionat al muzicii, care aduce „un refrigerio de'fastidii" și dă satisfacții înalte și femeilor. Un maestru al muzicii instrumentale și dansului la curtea din Urbino era Barletta. Dansul la modă era „roegarze" și femeile îl execută cu multă grație. În schimb „moresca" se joacă în piață [36]. Între distracții se mai practică și jocul de cărți și zaruri, care sînt vechi, ca și jocul de șah (gioco de'scacchi), distins și ingenios [37].

Castiglione idealizează în mod vădit, în opera sa, viața de curte ; el caută să demonstreze că numai aici se poate forma nobilul cavaler și poate avea satisfacțiile cele mai înalte.

Ca o reacție puternică la această concepție apărea curînd replica dură a lui Antonio Guevarra [38], care-și deplîngea anii petrecuți în anturajul curții spaniole. Exista, de altfel, un adevărat curent ostil vieții de curte și se aflau în circulație o serie de dictoane, de expresii care o detestau [39]. Nobilul onest trebuia să stea retras la țară și să fugă de vîltoarea de pasiuni și falsitate de la curtea princiară.

Cine a ales viața de curte trebuie să fie înzestrat cu multă răbdare pentru a putea suporta încercările prin care va trece. Satisfacțiile nu vor veni curînd sau chiar deloc. Aceasta a arătat-o și Ronsard în versurile sale. Curteanul are o optică falsă cînd crede că toți cei din afara curții ar fi ignoranți și grosolani și că numai el este distins, talentat, elocvent [40]. Guevarra reflectează : cîți oameni ponderați și culți nu stau la țară și cîți curteni grosolani nu se află la curte ? Cîți nobili nu-și ară cîmpurile ? [41]. Justificarea invocată pentru preferarea vieții de curte este evitarea unei dependențe considerate umilitoare, în timp ce ea se datorește, în realitate, înclinației nestăpînite spre viața frivolă [42]. Guevarra reproduce, între altele, versurile lui Horațiu, în care este admirat cel care, urmînd pe strămoși, își lucrează cîmpul liniștit, evitînd orașul și pe cei puternici. Replica lui Guevarra se conjugă cu publicistica agrară care conținea norme pentru organizarea manuarului de tip nou [43]. S-a scris, de altfel, despre transformarea masivă a nobililor în această epocă, din oameni de arme în agricultori, dar exagerarea nu lipsește.

Replica lui Guevarra n-a convins și procesul diferențierii în curteni și gentilomi se va adînci în secolul XVII. A constituit doar un mijloc de consolare pentru cei decepționați și de confortare pentru nobilii rămași izolați la țară.

În schimb, opera lui Castiglione, care a cunoscut un tiraj imens și preceptele căreia apăreau ca valabile încă în secolul XVIII, a contribuit la dezvoltarea unui nou gen literar [44], steril și perimat în cele din urmă, dar eficace în modelarea și moralizarea nobilului.

---

[36] *Ibidem*, vol. I, p. 108, 121, 131, 141. Castiglione manifestă nostalgie pentru muzica trubadurilor : „...ma sopratutto parmi gratissimo il cantare alla viola per recitare... empiono l'animo della musical dolcezza...".

[37] Cf. *ibidem*, vol. I, p. 166.

[38] *Mespris de la cour et louange de la vie rustique composé premierement en espagnol par dom Antoine de Guevarre evesque de Mondognedo*, 1605 (ed. în limbile spaniolă, franceză, germană, italiană). Cf. și P. De Vaissières, *Gentilhommes campagnards...*, Paris, 1904.

[39] Cf. și A. Djivelegov, *Ocerki italianskogo Vozrojdenia*, Moscova, 1929, p. 45.

[40] Guevarra, *op. cit.*, p. 526.

[41] *Ibidem*, p. 528.

[42] *Ibidem*, p. 570.

[43] Cf. și R. Grand, *L'agriculture au Moyen Age de la fin de l'Empire romain au XVI-e siècle*, Paris, 1950, p. 725. Cf. și C. Beutler, *La littérature agricole... au XVI-e siècle*, în „Annales" ESC, 1973, p. 1280.

[44] Cf. între altele, și operele ulterioare ale celor doi Castiglione (Sabba și Desiderio) : *Ricordi o vero ammaestramenti di monsig. Sabba Castiglione, cavalier gerosolimitano, nei quali, con prudenti e christiani discorsi, si ragiona di tutte materie honorate che si ricercano a un vero gentilhuomo* (in Venetia, appresso Giovanni Griffio, 1575) ; *Dialoghi historici e politici contenenti le vere massime della politica et l'idea d'un perfetto ambasciatore...* (Venetia presso l'Hertz, 1674). În prima operă este sensibilă deja influența Contrareformei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Astfel, opera lui Castiglione privită, izolat şi idealist apare, într-adevăr, ca un manual de educaţie sui generis. Dacă însă se are în vedere şi epoca şi evoluţia clasei nobiliare, oferă elemente, care n-au fost decît superficial discutate sau trecute cu vederea, de o deosebită importanţă pentru redarea cadrului social al Italiei cinquecentiste.

Umorul şi sarcasmul, austeritatea şi tragicul sînt manifestate de B. Castiglione discret, dar net în textura acestei cronici literarizate.

Aceluiaşi gen literar îi aparţin cele două opere ale lui L. Dolce *(Imprese nobili et ingeniose di diversi prencipi et d'altri personaggi illustri nell'arme e nelle lettere le quali col disegno loro estrinseco dimostrano l'animo et la buona o mala fortuna degli autori loro.* In Venetia, Presso Francesco Ziletti, 1583 ; *Dialogo della pittura,* Firenze, 1735). La fel, *Commentaires* de Blaise de Montluc, care conţineau norme pentru omul de arme. Cf. şi H. Mutio, *Il Gentilhuomo,* Venezia, 1571 ; L. Ducci, *Trattato della nobiltà,* Ferrara, 1603.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

CĂLĂTORI ITALIENI ÎN MOLDOVA ŞI NOI DATE DESPRE NAVIGAŢIA ÎN MAREA NEAGRĂ ÎN SECOLUL XVII *

DE

ANDREI PIPPIDI

Seria misionarilor catolici care au călătorit prin ţările noastre ne e cunoscută doar incomplet. Nici unul dintre ei nu este fără însemnătate, deoarece prin rapoartele lor se adaugă informaţii interesante şi variate despre o situaţie pe care izvoarele obişnuite, ori prea sărace, ori într-o formă convenţională, stereotipă, n-o pot reconstitui decît fragmentar.

Un asemenea vizitator este dominicanul Giovanni de Lucca. Deşi misiunile cu care a fost însărcinat, de caracter apostolic, dar şi politic, l-au dus în Crimeea şi în ţinuturile Caucazului, în cursul unora dintre ele călugărul italian a străbătut Moldova dinspre Polonia către Bagce Sarai, reşedinţa hanului tătar. În Arhivele Statului din Veneţia se află o scrisoare, pînă acum inedită, adresată de el dogelui, la 10 octombrie 1645, din „Iaşi, curtea domnului Moldovei", adică Vasile Lupu [1]. Ştirile din acest document se referă la pregătirile de război din Imperiul otoman, îndreptate în primul rînd împotriva Veneţiei, pentru cucerirea Cretei: despre sultan „se zice aici că, oriunde sînt păduri, pune să se construiască nave şi galere spre a-şi întări flota" [2]. De asemenea, „aici, în acest oraş, vin neîncetat ceauşi de la Constantinopol ca să ceară bani şi zic turcii că sultanul a poruncit tătarilor să nu meargă în Polonia, căci se teme de partea aceea, dar polonii nu se încred în cine nu-şi ţine cuvîntul dat şi-i vor aştepta toată iarna viitoare" [3].

Autorul scrisorii se numea Giovanni Giuliani şi era originar din oraşul Lucca [4]. Biografia sa, bazată pe informaţii din arhiva Congregaţiei *De Propaganda Fide*, cele mai multe publi-

---

* Comunicare ţinută în ziua de 22 noiembrie 1983 la sesiunea „Pontica" la Muzeul de istorie naţională şi arheologie din Constanţa.

[1] Documentul a figurat, cu nr. 41, în expoziţia „Venezia e la Persia. Testimonianze e documenti", la Archivio di Stato, în zilele de 11—18 octombrie 1971. „Spero essere in Baccesarai al più longo alli 20 del corrente", scrie Giovanni, care avea să-şi urmeze drumul din Crimeea spre Persia pe ţărmul oriental al Mării Negre.

[2] „Dicono qui in ogni luogo dove sono boschi fà fabricare navi et galere per rinforzare la sua armata e l'anno venturo nuocere maggiormente alla innocente Serenissima Republica di V.A.S.". Războiul veneto-otoman începuse din iunie 1645.

[3] „Qui, in questa città, vengono continuamente giausi da Constantinopoli per denari et dicono i Turchi che il Turco ha ordinato alli Tartari che non venghino in Pollania per la paura che à da questa parte, ma i Pollacchi non si fidano di chi non osserva la parola et li staranno spettando tutto questo inverno". De fapt, pacea dintre Polonia şi Imperiul otoman nu împiedica nici incursiunile tătăreşti, nici planurile regelui Wladyslaw de a relua ostilităţile într-un viitor apropiat. Scrisoarea se încheie cu o intervenţie pentru aducătorul ei, un nobil napolitan, venind din Polonia: „Raccomando a V.A.S. il latore, et li agurio *(sic)* dal Cielo continue vittorie, di Jassa, corte del Prencipe di Bogodania *(sic)*, li 10 di 8-bre 1645".

[4] Ca „Giovanni da Lucca", fără nume de familie, este menţionat de Sebastiano Ciampi, *Bibliografia critica delle relazioni fra l'Italia e la Polonia*, II, Firenze, 1830, p. 59. Vezi Raymond Loenertz, O.P., *Le origini della missione secentesca dei Domenicani in Crimea*, în „Archivum Fratrum Praedicatorum" (în continuare se va cita: *AFP*), 5, 1935, p. 261—288. Regretatul istoric nota: „Forse un giorno torneremo a trattare dell'attività svolta in Oriente da questo viaggiatore domenicano a cui furono affidate varie missioni di carattere politico" (*art. cit.*, p. 265). Vezi de asemenea Ambrosius K. Eszer, O.P., *Giovanni Giuliani da Lucca, O.P., Forschungen zu seinem Leben und zu seinen Schriften*, în *AFP*, 37, 1967, p. 353—468.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cate recent [5], începe în 1625, cînd a debarcat la Caffa, însoţit de un tovarăş din acelaşi ordin al dominicanilor, Emiddio Portelli, amîndoi fiind trimişi să poarte de grijă catolicilor din Crimeea, descendenţii „barbarizaţi", între tătari şi greci, ai vechilor colonişti genovezi. Despre urmaşii unor familii ilustre — Doria, Spinola, Giustiniani, Grimaldi — ni se spune că se numeau Aslan, Aitemir sau Cantemir şi că trăiau din creşterea vitelor, cultura legumelor şi munca sclavilor lor. Erau scutiţi de plata haraciului, spre deosebire de armeni şi de greci. Evitînd căsătoriile cu acei „schismatici", se menţinuseră ca grup etnic izolat. Totuşi, uitaseră limba italiană, ceea ce l-a obligat pe Giovanni Giuliani să înveţe turceşte [6].

El menţionează întîlnirea sa, în 1626, cu un „principe al Moldovei, grec, care trăia pe lîngă hanul tătarilor ce voia să-i redea stăpînirea, de care fusese lipsit de către sultan" [7]. Acest pretendent, care se refugiase în 1624 sub protecţia hanului Şahin Ghirai şi este amintit în documentele veneţiene sub numele de „Roditi" — poate Rhodinòs, cel din Rodos —, a încercat să obţină succesiunea lui Radu Mihnea la tronul Moldovei [8]. Trei ani mai tîrziu, el se găsea încă în Crimeea, dovadă scrisoarea de la 6 februarie 1628 pe care o trimitea papii Urban VIII prin intermediul misionarilor dominicani, semnînd „Ioan Mihnea, voievod a toată Ungrovlahia, fiul lui Vlados Vodă" [9]. Îl putem identifica, astfel, cu un fiu al lui Vlad, la rîndul său fiul lui Miloş (II) fratele mort la Constantinopol al lui Alexandru Mircea şi al lui Petru Şchiopul. Miloş murise în 1577. Vlad moare şi el, la 6 august 1587, scurt timp după căsătoria sa cu Velica, fiica lui Ivan Iogofătul şi nepoata lui Mircea Ciobanul, după ce el însuşi tocmai fusese numit domn al Ţării Româneşti [10]. Unul dintre ei sau, mai degrabă, amîndoi au fost înmormîntaţi la mănăstirea Pammakaristos, sediul patriarhiei ecumenice pînă în 1587 [11]. Vlad avusese deci un fiu postum, purtînd numele străbunului Mihnea cel Rău şi gata să revendice tronul unuia sau altuia dintre principate, ca membru al dinastiei lor comune.

---

[5] Hugh Fenning, O.P., *The Dominicans and Propaganda Fide, 1622—1668. A Catalogue of the First Series of the SOCG*, în *AFP*, 41, 1971, p. 241—323, şi 43, 1973, p. 137—213. Prescurtarea din titlu înseamnă „Scritture originali riferite nelle Congregazioni Generali". Volumele indexate pînă în 1648, de la 1 la 30 în prima parte a studiului şi de la 31 la 55 în a doua, sînt impropriu denumite „Lettere d'Italia".

[6] R. Loenertz, *art. cit.*, p. 279, citează un raport de la 15 decembrie 1625 : „per imparare un poco lingua turca necessaria in queste parti.. stamemo per questo inverno in Caffà, dove stanno questi Christiani cattolici che parlano bene in Turco... Et frà Giovanni da Lucca... hà atteso assai alla lingua turca, in tanto che potrebbe hormai confessar, non sapendo li Christiani di Fecciala in italiano, se non il Pater Noster et Ave Maria". Aceşti catolici „stanno fra Tartari et Infedeli, e con loro non apparentano, ne tampoco con Greci, essendo scismatici". Dar din altă relatare se constată relaţii de bună vecinătate cu ortodocşii. Primiţi în audienţă de han, Giuliani şi Portelli îi fac lecturi religioase.

[7] *Ibidem*, p. 284 : „andassimo in casa del principe di Bogodania, che è Greco et si tratteneva appresso il Rè de Tartari che voleva rimetterlo nel suo possesso, del quale era stato spogliato dal Gran Signore, et detto principe ci fece gran honore e cortesia, tenendoci in casa sua".

[8] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 406, 413—414. Cf. Fahsin Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional (1621—1672)*, Bucureşti, 1979, p. 63, fără a fi observat că acest pretendent e acelaşi cu „Mihnea-oglu cipriotul", despre care vezi N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, în *ARMSI*, s. II, t. XXI, 1899, p. 170, şi M. Ciuntu, *Pretendenţi domneşti în sec. XVII*, Bucureşti, 1940, p. 44.

[9] A. Eszer, *art. cit.*, p. 360, n. 32. Prin urmare, nu e vorba de un fiu al lui Mihnea-Turcitul. Despre aceeaşi scrisoare, Francesco Ingoli îl informa pe cardinalul Barberini la 23 iunie 1628, cf. H. Fenning, *art. cit.*, p. 254.

[10] N. Iorga, *Un pact de familie şi o nuntă domnească în 1587*, în *ARMSI*, s. III, t. XII, 1932, p. 27—33 ; idem, *Ştiri nouă privitoare la familia lui Petru Şchiopul*, ibid., p. 285—290 (aici se sugerează în treacăt că soţia lui Vlad ar fi fost „Ruxandra doamna" al cărei portret figurează printre ctitorii de la Sf„ Sava din Iaşi ; în realitate, această fiică a lui Mihnea Turcitul a fost probabil căsătorită cu postelnicul Ioan Caragea, după cum vom căuta a dovedi cu alt prilej). Cf. idem, *Ştiri noi despre sfîrşitul secolului al XVI-lea românesc*, ibid., t. XIX, 1, 1937, p. 33—39.

[11] Hans Belting, Cyril Mango, Doula Mouriki, *The Mosaics and Frescoes of St. Mary Pammakaristos*, în *DOP*, XV, 1978, p. 39—42, unde e menţionat şi mormîntul unui „fiu al lui Alexandru voievod, domnul Moldovlahiei", care nu poate fi decît Mihail-Petru, mort în 1576.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Pe Giuliani îl vom urmări mai departe în călătoriile sale : în 1627 la Constantinopol, în 1633 în Moldova pentru prima oară, în 1634 la Veneţia, Viena, Cracovia şi Varşovia, apoi în 1635 din nou la Caffa, revenind la Roma pentru a-l conduce pe un sol al hanului Crimeii [12]. Anii 1636—1637 i-a petrecut în Armenia şi în Persia, de unde s-a întors în Italia prin Polonia [13]. În această perioadă, Polonia, prin pacea cu Suedia, părăsise frontul baltic iar Imperiul otoman redeschisese vechiul conflict cu Iranul Safavid. Regele Wladislaw IV Vasa, apropiindu-şi politica externă de cea a Habsburgilor, crea ordinul cavaleresc al „Imaculatei Concepţiuni" în vederea unei noi cruciade, acorda statut legal bisericii ortodoxe din Polonia şi trata cu domnii români Vasile Lupu şi Matei Basarab în acelaşi scop, încuraja ca diversiune o acţiune militară a Iranului la frontiera otomană [14]. De aceea, Giuliani a primit o misiune diplomatică la curtea şahului Persiei [15]. În 1639 îl regăsim la Varşovia. La sfîrşitul anului 1644 îşi redacta la Napoli raportul către conducerea Propagandei, cerînd să fie iarăşi lăsat să plece la Constantinopol şi de acolo în Kabardia, dar se pare că superiorii săi nu aveau o părere favorabilă despre aventurosul călugăr care, de data asta, îşi alesese ca însoţitori pe nepotul secretarului italian al regelui Poloniei şi pe o rudă a sa, tot din Lucca, Bonaventura Barsi [16]. Acesta din urmă era desigur rudă (frate ?) cu acel Niccolo Barsi, autorul unei descrieri a Moldovei din aceeaşi vreme [17]. Între alte motive pentru care nimeni nu se grăbea să le

---

[12] A. Eszer, *art. cit.*, p. 437—439.

[13] E. Smurlo, *Le Saint-Siège et l'Orient orthodoxe russe, 1609—1654*, Praga, 1928, p. 179 ; K. Heeringa, *Bronnen tot de Geschiedenis von den Levantschen Handel*, I, S'Gravenhage, 1910, p. 366.

[14] A. Jobert, *De Luther à Mohila. La Pologne dans la crise de la chrétienté 1517—1648*, Paris, 1974, p. 376—382. E vorba, în 1634, de pacea cu Rusia (tratatul de la Polanovo) şi cu Imperiul otoman (confirmată de Murad IV la Davud-Paşa), precum şi, în 1635, de armistiţiul de la Stumsdorf cu Suedia. În 1637 are loc căsătoria regelui cu arhiducesa Cecilia.

[15] E. Smurlo, *op. cit.. p. 179*, se referă la această călătorie „pro rege Poloniae, qui eum ad regem Persarum cum legationis honore misit".

[16] H. Fenning, *art. cit.*, p. 320. În cursul călătoriei de întoarcere din Crimeea, începută din 1639, deoarece n-a ajuns la Veneţia decît scurt timp înainte de 10 martie 1640, Bonaventura Barsi a trecut prin Moldova, unde episcopul catolic de Bacău, Zamoyski, ar fi vrut să-l reţină scriind chiar la Roma în acest scop. Dar Barsi şi însoţitorul său, Paolini, au fost atacaţi de tîlhari, care le-au luat caii şi scrisorile. Barsi îşi pune cunoştinţele despre Moldova şi „Tartaria" la dispoziţia lui Ingoli. „Domnul Moldovei e cel mai mare duşman al catolicilor". Cei de la Propaganda Fide să nu creadă ceea ce spune despre Vasile Lupu părintele Benedetto (Remondi) din Milano. După o săptămînă, la 17 martie, într-un nou raport, Barsi îl denunţă pe Paolini şi repetă, de astă dată cardinalului Antonio Barberini, declaraţiile sale : la Iaşi, *domnul*, un mare duşman etc., l-a poftit să rămînă în Moldova. La 21 iulie 1641, de la Palermo, şi la 6 şi 20 iunie 1642, de la Napoli, Barsi stăruie mereu, fără succes, să i se acorde aprobarea de a pleca iarăşi în Armenia, cf. H. Fenning, *art. cit.*, p. 143, 149. *Ibidem*, p. 175 ; la 15 octombrie 1644, de la Lucca, Barsi, aflînd că Giovanni (Giuliani) ar fi la Roma, îl roagă pe Ingoli să-i trimită pe amîndoi în Crimeea. Giovanni era însă la Napoli, de unde, la 8 octombrie, i se plînge lui Ingoli că la Roma a fost tratat mai rău decît la turci : a fost expulzat, fiindcă generalul ordinului dominicanilor l-a văzut intrînd într-o tavernă din piaţa San Pietro, pe cînd, chipurile, el intrase în casa de alături, unde locuieşte un nepot al său... Îşi scrie relatarea pe care ar dori să o tipărească, dedicînd-o viceregelui, la Napoli *(ibidem*, p. 179—180). În aceleaşi împrejurări apar alţi dominicani, ca tînărul Gregorio Servantio, nepotul secretarului regal Virgilio Puccitelli, şi Giuseppe Maria Caracciolo, din familia ducilor de Aquano, în legătură cu Giuliani, pe care cel din urmă îl ajuta să-şi redacteze raportul de misiune *(ibidem*, p. 180—181). Prin scrisoarea de la 12 noiembrie 1644, către Ingoli, Barsi se apără de învinuirea că şi-ar fi asumat un rol diplomatic.

[17] Vezi C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, în *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, I, 1925, p. 295—330 ; *Călători străini despre ţările române*, V, Bucureşti, 1973, p. 69—90, cu introducere şi note de Maria Holban. E posibil ca cei doi să fi călătorit împreună, deoarece Niccolo a plecat din Bagce Sarai la 19 august 1639 iar în martie următor Bonaventura era deja la Veneţia. Nu pot fi aceeaşi persoană din cauza numelor diferite. Apoi Bonaventura era frate laic dominican, iar Niccolo, probabil, franciscan, unul din cei doi autori ai Vieţii capucinului Valeriano Magni (G. Cygan, *Vita prima Valeriani Magni a Nicolo de Luccæ et Ludovico de Salice descripta*, în „Collectanea Franciscana", 45, 3—4, 1975). Într-un pasaj din manuscrisul relatării lui Niccolo Barsi (f. 78 v.) nere-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

primească serviciile oferite insistent, displăcuse la Roma dorința lui Giuliani de a interveni în treburile politice mai mult decît ar fi fost necesar ca să asigure succesul acțiunii sale de convertire a musulmanilor și de întreținere a credinței catolice în Orient. A doua lui călătorie în Persia a avut loc în 1645—1646, pe un drum trecînd prin Palermo, Viena, Flandra, Gdansk, Wilno, Varșovia, Iași, Caffa [18]. Acum se plasează un episod interesant: în martie 1646, Giovanni era primit la Napoli chiar de viceregele spaniol, căruia îi solicita, din partea Republicii venețiene, fonduri destinate regelui Poloniei, care urma să intervină în războiul antiotoman [19]. Informația ni-l arată în continuare pe Giuliani în rolul de agent diplomatic, o carieră paralelă în care pare să fi avut mai mult succes decît în cea clericală.

Țărmurile Mării Negre și ale Mării Caspice rămăseseră sau redeveniseră la începutul secolului XVII un teritoriu de misiune, pentru care baza se afla în Polonia și în Moldova. Era ultimul val al unui curent care, în Evul Mediu, făcuse să apară efemere episcopate latine la gurile Dunării și pe coasta de apus a Mării Negre la Varna, Vicina, Licostomo, Cetatea Albă [20].

Această regiune continua să fie vizitată de predicatorii dominicani. Giuliani a fost de două ori, în 1633 și în 1644, la Ciubărciu, pe malul stîng al Nistrului, „un sat mare, locuit de moldoveni", unde a găsit cîteva familii de unguri catolici — 200, după Bandini, în 1646 [21]. În 1659, fratele Giovanni Crisostomo de Cosenza înregistra acolo peste 30 de case de unguri și sași, în mare parte cîștigați de calvinism și folosind în biserică *limba română* („in maiori parte italica corrupta") [22]. Același misionar descrie amănunțit ceremoniile religioase, la sărbători, înmormîntare și căsătorie, ale acestei mici colonii întemeiate de husiți la vadul Nistrului încă din vremea lui Ștefan cel Mare [23].

Despre litoralul pontic ne informează un document din aceeași epocă, a cărui publicare, într-o revistă greu accesibilă istoricilor români, n-a atras încă atenția acestora. E vorba de un text din 1634, intitulat *Descrittione del Mar Negro et della Tartaria*, manuscris din fondul Kinsky al Bibliotecii Universitare din Praga. Autorul, Emiddio Portelli din Ascoli Piceno, fusese în 1625 tovarăș de călătorie al lui Giovanni Giuliani. Mai tîrziu, a devenit prefect al misiunii dominicane în Tartaria și, la data cînd scria, după zece ani de experiență, cunoștea limbile greacă, turcă și armeană [24]. În 1635, fiind la Constantinopol, a participat la o dispută teologică cu pastorul calvinist Antoine Léger, a cărui influență asupra patriarhului Chiril Lukaris era o gravă problemă pentru misionarii catolici [25].

Raportul lui Portelli, probabil adresat superiorilor săi de la Roma, dă o idee destul de precisă despre situația contemporană a litoralului pontic. În paginile închinate Crimeii sînt note referitoare la citadela inexpugnabilă a Mangopului — în general cunoscută din relatările unor călători mai tîrzii care au poposit între ruinele sale — și o descriere a Caffei cu locuitorii ei turci, greci, armeni și evrei. Pentru o populație atît de amestecată din punct de vedere etnic și religios, existau 70 de moschei, 15 biserici ortodoxe (grecești), 28 armenești și două sinagogi. Numărul credincioșilor de rit latin era în scădere: la biserica lor, San Pietro dei Italiani, zisă *Frenk Eklisia*, mai veneau unii poloni aflați în captivitate la tătari și cîte un negustor din Veneția sau Chios, în trecere.

---

produs de C. C. Giurescu se precizează: „il mese di luglio dell'anno passato, che fummo del 1639" — indicație că textul a fost redactat în 1640.

[18] E. Smurlo, *op. cit.*, p. 332; A. Eszer, *art. cit.*, p. 439; H. Fenning, *art. cit.*, p. 189—190. La 27 februarie 1645 Giuliani era la Gallipoli, dar în martie s-a întors de la Zante la Palermo. Barsi revenise și el la Napoli.

[19] Ștefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645—1647*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 152 și n. 24.

[20] Vezi Jean Richard, *La Papauté et les Missions d'Orient au Moyen-Age (XIII-e—XV-e siècles)*, Roma, 1977.

[21] V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, în *ARMSI*, s. II, t. XVI, 1895, p. 330; *Călători străini*, V, p. 22—89, 232, 284, 446, 508.

[22] Vezi, în anexă, documentele reproduse după A. Eszer, *Die Gemeinde von Čobruči am Dnestr und die II Krim-Mission der Dominikaner*, „Angelicum", 46, 1969, p. 366—386.

[23] Cf. C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 213—216.

[24] A. Eszer, *Die „Beschreibung des Schwarzen Meeres und des Tatarei" des Emidio Portelli d'Ascoli, O. P.*, în *AFP*, 42, 1972, p. 199—249.

[25] K. Heeringa, *op. cit.*, I, p. 366: la 12 noiembrie, cardinalul Spada informează Congregația despre două scrisori din partea lui Portelli.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Cu privire la regiunea maritimă din jurul Caffei, Portelli menționează belșugul de carne, păsări, vinuri, pești, brînzeturi și fructe. „Proviziile aduse din zona Mării Negre la Constantinopol sînt multe" spune el, „adică grîne de la Varna, de la Chilia, Balcic și din alte locuri și porturi ale Rumeliei din apropierea Dunării". Din morunul pescuit în Dunăre, 200 de butoaie cu saramură pleacă anual la Veneția. E amintit comerțul cu miere, ceară, sare, unt, caviar, piei de bou și de bivoli, în direcția Italiei, Flandrei, Angliei și Franței. Portelli cunoaște obligația domnilor Moldovei de a trimite ca tribut hanului tătar 12 butoaie cu miere pe an, cu toată cheltuiala transportului [26].

Principalul interes al descrierii dominicanului italian este, totuși, altul. Prin enumerarea tuturor punctelor de escală de pe coasta anatoliană pînă la peninsula Taman, precum și, în sens opus, de-a lungul litoralului occidental, de la Constantinopol pînă la Caffa, avem, datorită lui Portelli, un adevărat portulan. Precizarea distanțelor, de fiecare dată, îngăduie, prin comparație, o apreciere a acelor știri din alte surse despre exactitatea cărora mai stăruie îndoieli. În situația cartografiei premoderne a Mării Negre sînt binevenite informațiile următoare :

„De la Balcich la Cavrna 10 mile, de la Cavrna la Chielevria tot atîtea, de la Chielevria la Bancalia la Chiosté 36 mile, de la Chiosté la Cara-arman 36 mile, de la Cara-arman la Bortitia 18 mile, de la Bortitia la Chetestes 18 mile, de la Chetestes la Selina 40 mile, de la Selina la Chieli 50 mile, de la Chieli la Acriman 50 mile" [27]. De asemenea, după observația că Marea Neagră are „foarte puține porturi bune" — Sinope și Trapezunt în Asia Mică, în Mingrelia doar Buiuk-Liman, actualul Novorossiisk —, Portelli adaugă : pentru legătura pe mare cu Rumelia nu e altul decît Cara-arman".

Așadar, navigația practicată în secolul XVII și recomandată în text era una de cabotaj, de-a lungul coastei. Toponimul românesc *Portița*, a cărui vechime s-a presupus cu dreptate, apare acum, în 1634, pentru prima oară [28]. Forma „Selina" este apropiată de cea bizantină, *Selinas*, pentru Sulina. „Chiosté", în loc de Küstengé, sau „Acriman" pentru Akkerman sînt simple deformări ale unor denumiri banale. Dar ce ar fi enigmaticul „Chetestes", dacă nu o greșeală de lectură a editorului ? Poate Portelli n-a reținut exact, *din auzite*, numele turcesc al localității Sf. Gheorghe, Kidrillis sau Hadr Ilyas, a cărei absență din această listă este altfel inexplicabilă. Evaluarea distanțelor dintre acest punct și Portița sau Sulina sugerează că el ar fi de căutat la principala vărsare a brațului Sf. Gheorghe în mare, ce se găsea atunci mai la sud decît în zilele noastre. Se pune și întrebarea ce fel de milă s-a folosit pentru măsurarea distanțelor. Comparînd atît cu Portulanul grecesc de la Leyda cît și cu hărți italiene — de pildă, cea a lui Giacomo Cantelli da Vignola, gravată de G. G. Rossi la Roma în 1686 [29] —

---

[26] A. Eszer, *art. cit.*, p. 220 : „Il Principe di Boghdania è in obbligho di mandargli da 12 botte di miele l'anno per far bevenda, con tutti li bovi et spese che sono necessarie a condurli dentro Tartaria".

[27] *Ibid.*, p. 206 : „I beni che del Mar Negro vengono in Costantinopoli sono molti, cioè frumenti da Varna, da Chieli, Balcich et altri lochi et scale maritime della Romelia d'intorno al Danubio". Situația nu s-a schimbat deci, față de cea constatată în documente cu trei secole mai devreme, cf. V. Gjuzelev, *Du commerce génois dans les terres bulgares durant le XIV-e siècle*, în „Bulgarian Historical Review", 7, 1979, 4. Despre navigația de-a lungul litoralului vest pontic, la Eszer, *art. cit.*, p. 216 : „Da Balcich a Cavrna 10 miglia, da Cavrna a Chielevria altratanti miglia, da Chielevria a Bancalia 50 miglie, da Bancalia a Chioste 36 migli, da Chioste a Carà arman 36 miglia, da Carà arman a Bortitia 18 miglia, da Bortitia a Chetestes 18 miglia, da Chetestes a Selina 40 miglia, da Selina a Chieli 50 miglia, da Chieli a Acriman miglia 50... Per la navigatione poi della Romelia non vi è altro che Carà arman". Echivalentul în mile marine al distanțelor Balcic-Cavarna-Caliacra-Mangalia-Constanța-Vadu-Portița-Sf. Gheorghe (?)-Sulina-Cetatea Albă este indicat *ibidem*, p. 212. Vezi în anexă distanțele aceluiași itinerariu după un izvor din 1677.

[28] C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, București, 1974, p. 135 : „Prima mențiune a Portiței este în harta țărmului Mării Negre, tipărită de J. B. Homann, la Nuremberg, pe la 1710". Totuși, autorii au presupus că toponimul este anterior secolului XIII, adăugînd : „un alt topic vechi romanic este *Biserica* sau *Bisericuța*, numire dată unei mici ridicături (3 metri) de pe malul de est al trecerii din Razim în Golovița". Această ipoteză e confirmată prin harta de la Cortona care, în aceeași epocă, înregistrează deja denumirea *Chiexe*, traducerea numelui dat de localnici. Despre această hartă, vezi V. Eskenasy, *Note la istoria litoralului vest-pontic*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 421, 424.

[29] *Descritione delli Principati della Moldavia e Valachia, tolta da Giacomo Cantelli da Vignola, Geografo del Serenissimo Duca di Modena etc. da un Esemplare trovato nel Ga-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

rezultă că Portelli n-a calculat în mile greceşti, ci italiene. Prin urmare, ori a transformat pe unele în altele, ori, mai degrabă, şi-a cules informaţiile de la corăbieri italieni care, după cum o indică şi menţiunea unor legături comerciale între această regiune şi Veneţia, nu dispăruseră cu totul din apele Pontului occidental.

Am semnalat acest document cu speranţa că va putea fi în viitor utilizat pentru istoria navigaţiei în Marea Neagră. Informaţia cu privire la Caraharman (Vadu de astăzi) relevă însemnătatea acelui port, cîndva mai mare decît a Constanţei. Lămuririle topografice vor înlesni, poate, identificarea, încă nesigură, a unor puncte de pe coastă cunoscute din izvoare cartografice şi literare mai vechi.

În sfîrşit, rămîne de reţinut motivul pentru care un călător ca Portelli şi cei cărora le era destinată această *Descriere a Mării Negre* se interesau de asemenea ştiri. Motivul este legat de pregătirea unei noi ofensive antiotomane care, prin minuţioase investigaţii la faţa locului, prin prozelitism religios şi prin demersuri diplomatice pe lîngă cîrmuitorii locali, cuprindea conturul întreg al bazinului pontic. Aceasta era concepţia politicii romane, aceeaşi de la sfîrşitul veacului precedent, din vremea lui Mihai Viteazul. În 1594, trimiţîndu-l în Moldova pe contele Lodovico Anguisciola, papa Clement VIII îl îndemnase pe ţarul Feodor Ivanovici să se alăture alianţei împotriva turcilor, luînd drept bază de atac Moldova şi cetăţile de pe litoral [30].

În 1618, cînd a fost creat ordinul „Militia Christiana", din iniţiativa contelui de Althan şi cu intenţia unei restauraţii bizantine în favoarea ducelui de Nevers, inspiratorul proiectului este franciscanul milanez Valeriano Magni, neobosit organizator de cruciadă, consilier influent al regelui Poloniei, teoretician al irenismului religios şi adversar al iezuiţilor. Lui Magni i se părea atunci aplicabilă ideea ca Habsburgii să-l ajute pe Sigismund III Vasa să-şi recupereze regatul suedez, pentru ca, drept răsplată a sprijinului lor militar, cruciaţii să aibă dreptul de a se instala, ca Teutonii odinioară, pe ţărmul golfului Finlandei. De la Gdansk ar fi început expediţia care, urmînd cursul Pripetului şi al Nistrului, i-ar fi condus „nel Mare Negro a confini di Moldavia" [31]. Pe acelaşi Magni îl regăsim apoi ca duhovnic al lui Wladyslaw IV, a cărui căsătorie cu arhiducesa Cecilia-Renata a negociat-o, şi ca prieten al lui Petru Movilă, împreună cu care a pus la cale marele plan politic din anii 1645—1647 în cadrul căruia ţările române urmau să fie eliberate de turci. Acţiunile unor agenţi obscuri ca Barsi sau Portelli ţinteau către acelaşi scop. Se întrevedea posibilitatea ca *lacul turcesc* „Kara Deniz" să fie reluat în stăpînire de către navigatorii italieni [32]. Astfel se înţeleg mai bine relaţiile cu Veneţia

---

binetto del Prencipe di Transilvania (Paris, Bibliothèque Nationale, Ge. DD. 2787, no. 5944). Cf. P. Ş. Năsturel, *Le littoral roumain de la Mer Noire d'apres le portulan grec de Ieyde*, în *RER*, XIII—XIV, 1974, p. 121—134. În anexă am inclus şi datele referitoare la ţărmul românesc din două hărţi nautice greceşti, a corfiotului Ioannis Xenodochos şi a cretanului Gheorghios Sideris Kalapodas, despre care vezi Stephanos I. Makrymichalos, Ἕλληνες χαρτόγαφοι, τοῦ 16οῦ αἰ. în Ὁ Ἑρανιστής, II, 9—10, 1964, p. 158—162.

[30] Русская Историческая Библиотека, VIII, St. Petersburg, 1872, p. 21—26. Citãm din scrisoarea papii, datată 27 ianuarie 1594 : „a Noi pare che fosse più utile, nè più travaglioso l'indurre quel principe a mandare qualche ajuto di momento alle vicine parti, ove si ha da guerreggiare, perche estendendosi il dominio suo fino a Smolensko, di là con poco viaggio può inviare li suoi eserciti in Podolia e dalla Podolia in Moldavia, per far poi la guerra ai Turchi nella Tracia et assaltare le città del Mar Maggiore, che li metterà incommodi gravissimi". O anticipare a misiunii episcopului Luca de Buzău, trimis de Mihai Viteazul la Moscova în 1596. În schimbul intervenţiei armatei ruse, papa oferea „speranza d'acquistare ottime spoglie da saccheggiamenti delle città ricche di quella contrada".

[31] T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281—1913)*. Paris, 1914, p. 182, 199—201, 521—528, publicînd un document semnalat de N. Iorga. Despre Magni, vezi A. Jobert, *op. cit.*, p. 236, 255, 257, 376—382, 384—400 şi R. J. W. Evans, *The Making of the Habsburg Monarchy*, Oxford, 1979, pass.

[32] Cf. Şt. Andreescu, *art. cit.* şi datele culese mai demult de Al. Dobosi, *Relaţiile comerciale ale principatelor române cu Veneţia*, Cluj, 1936, p. 21—33. Vezi şi scrisoarea lui Ştefan Petriceicu, editată în „Columna lui Traian", IX, 1882, p. 177—178. Ca mărturie literară (modestă) a interesului Romei faţă de popoarele sud-est europene, T. Onciulescu, *I Romeni in un poema italiana del Seicento*, în „Acta Philologica", III, 1964, p. 257—267, a semnalat o operă din 1637, „La Bulgheria convertita" de un autor minor, Francesco Braccolini.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ale lui Vasile Lupu și Matei Basarab, atrași de aceste proiecte, ca și, mai tîrziu, în 1673, apelul lui Ștefan Petriceicu către Genova, în care Miron Costin introducea referiri istorice la prezența genovezilor la gurile Dunării.

ANEXE

I

Din itinerariul lui Giovanni Giuliani din Lucca (noiembrie 1633—martie 1634), Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, cod. Barb. lat. 5319, f. 244 :

„...giunsimo alla Moldavia che divide il fiume Nistro, il che passato con barche, alla ripa sta la grossa villa di Cobeve, habitata da Moldavi et qui trovai 12 case di Ungari, et domandando mi dicevano che erano Papisti, come in effetto trovai, poichè fui dalla chiesa, et viddi il messale latino, sebene l'altare senza figure nè croce. Non havevano sacerdote, et domandandoli la causa mi dissero che haveva pigliato moglie et che era non conveniente alli Papisti tal cosa, et per questo l'havevano mandato via..." (*A. Eszer*, Die Gemeinde von Čobruči am Dnestr und die II Krim-Mission der Dominikaner, *„Angelicum"*, *46, 1969, p.* 382).

II

Dintr-o relatare a lui Giovanni Giuliani (octombrie 1644 — februarie 1645, Napoli), Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 3165, f. 21 v.—22 :

„...Pues entrados ay por que toda esta provincia de Bogodania da tributo assi al Turco, como al Tartaro, y al Polaco, luego que entramos, nos reçebiron, juntamente con nuestros cavallos, y el mismo fué hecho por todas las demas villas por donde pasavamos ; y entre las dichas villas, una sola ne fué habitada de Ungaros Christianos Catholicos que se llama Cubarcé, situada sobre la riva de dicho rio Nitro ; y áqui particularmente se há de avertir que esta villa con otras sus çercanas y debajo de la jurisdiçion adonde al presente se halla el Padre letor fray Jacinto de Osimo, que es vicario del obispo de Zamosci, de nuestra religion Dominicana, si bien en esta provincia von misioneros los padres de San Francesco, los quales por havernos faltado de yr ay por mucho tiempo casi estavan privos ; y quando sehico el obispo de nuestra religion yntroduxio los frayles de dicha religion ; en esta villa çelebre la Missa, y me pedirno a quella gente, que yo bautiçase, confesase, que los comulgasse. Yo los acçete el todo, eçeto que el bauticar, atento que los Tartaros, mis companeros, no me dieron lugar de poderlo haçer, y haviendo los perguntado, como estavan sin saçerdote, me respondieron que ne tenian uno y quatro meses eran que lo echaron de ay, porque liçençiado, que debia dar buen exemplo de castidad (...) y por esto lo sacaron y lo echaron via..." (*A. Eszer*, art. cit., *p. 383—384*).

E vorba de același episod, cunoscut din relatarea precedentă despre Ciubărciu. Episcopul nu era de Zamość, ci de Bacău, numit Ioan Baptista Zamoyski și rezident în Polonia. În lipsa lui, vicar general era Giacinto Franceschi de Osimo, cf. *Călători străini*, V, p. 81, 82, 89, 230, 232, 250.

III

Relatarea dominicanului Giovanni Crisostomo de Cosenza (1659), Roma, Archivum generale Ordinis Praedicatorum, XIII, 381, nr. 6 :

„Relatio Missionis Apostolic[a]e in Cirbugium.
Ciburgium est magna villa Tartarorum Precopensium in confinibus Vallachie in principio regni Crim ubi me contuli in mense Martii 1659 missus cum literis patentibus et comunica-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

tione facultatum que adhuc apud me estant (sic) *ab admodum Reverendo Patre Raymondo de Sancto Casimiro, Ordinis Praedicatorum Missionis Tartariae Praefecto, cum quo a Roma discessi ; ibique reperi ad triginta et plus domos Catholicorum, natione ungarica et sassonica, homines rudes, simplices atque pauperrimi, quorum caput est quidam sassonus, nomine Stefanus, quem vocant Diacolum, quod sonat servitor seu economus ecclesiae, igitur adepta lingua Vallachica, que facilis est, utpote in maiori parte italica corrupta, evidenter probavi, quod etsi Catholici vocentur, attamen cun[c]ta peragebant ut scismatici, et Calviniste decepti ab ipso Diacolo, qui explicite Calvinista est, negans Penitentie Sacramentum, et fere omnia S[acrae] R[omanae] Ecclesiae praecepta, utpote asserens ibi non posse, nec deberi in esequtionem poni, quiquidem quamvis homo intelligens linguam latinam, et sufficienter sit doctus, a me tamen gratia Dei convictus retorquendo sua argumenta necnon adducendo nonnullas rationes, et monitus et rogatus ad sequendam veritatem iam ab ipso Dei misericordia agnita, obstinatus profitetur velle mori in ea fide in qua sui parentes decesserunt, etiam si certe sciret eos in inferno esse, attamen per Dei misericordiam et gratiam, tribus demtis, obstinatis in cecitate Diacoli, omnes ad rectitudinem ritus Sanctae Romanae Ecclesiae Catholicae reduxi.*

Cum igitur multi transacti essent anni, commorantes sine sacerdote, assueti erant, diebus festivis, chriescente (sic) *die secum ferre ad suas possessiones, quamvis non laboris, sed recreationis causa, et hora prandii redire, nihil curando de praecepto audiendi sacrum, etiamsi scirent aliquando adesse sacerdotem per modum transeuntis ; attamen in magnis sollennitatibus utpote Nativitatis Domini, Paschatis et Paschatis [=Pentecostes] et Corporis Christi non ad possessiones sed ad ecclesiam se contuelbant, pulsante campanam ipse Diacolo, ab ipsoque perlecta cunta sacrificii Missae usque ad Te igitur, cantando cum ipsis Chirie, Gloriam et Sanctum et Credo sassonice tamen, postea concionem ad eos habebat lingua sassonica, qua peracta quasdam cantilenas sassonicas persolvebantur, et tacitas orationes (utpote osterente* [sic] *ipso Diacolo utilius et rectius esse Deum adorare in c[a]elo, quam in hostia etc.), pulsante ipso Diacolo tribus vicibus parvam campanulam, ut pulsatur in elevatione Missae, eos signo Crucis benedicente, statim discedebant ad prandium, quo peracto, omnes iterum ad ecclesiam de foris tantum veniebant, deferentes quidquid unusquisque habebat in prontu* [sic] *ad comedendum et bibendum, per alteram, in alio ecclesiae pariete de foris similiter, per alteram in altero, et ultimo in quarto pariete usque ad serum comedentes carnes, pisces, ova, hactenus bibendo unam potionem que dicitur Braá, confectam ex miglio et pomis turpis coloris, densam et saporis amari, et sic l[a]eti ita manentes per totum* [sic] *diem, et femin[a]e et homines ibique in terra jacebant, magna ebrietate affecti, quasi per totam noctem, quod et scismatici faciunt.*

Quando quis moritur, sive adultus, sive puer, etiam recenter natus, cum crucem deferunt (cadaver) ad ecclesiam (nam cultus ibi liber est et ecclesia cum campana de foris, quod in nulla parte Tartarorum et Turcarum reperitur), domus namque Catholicorum sunt omnes prope ecclesiam, sed tribus vicibus circuunt de foris ipsam ecclesiam cum cadavere ; et postea ingrediuntur, et ipse Diacolus cantabat in altari missam defunctorum usque ad Te igitur, *et postea exibant ad cimiterium, ubi reperiunt foveam prius peractam quam Diacolus benedicebat cum stola et aqua ab ipso benedicta, et postea cadaver humando, terramque superponendo, et postea spinas (indicantes quod, nisi spinae apponerentur, de nocte cadaver assurgere, et homines et feminas plures occidere), postea terra totam foveam implentes tacite orabant atque femin[a]e omnes, magno ut puto, manibus ut brachiis denudatis terram ipsam, ac si esset aqua lavabant (que omnia et ipsi scismatici et ruteni faciunt) unusquisque ad suam domum se conferebat.*

Tempore jejunii estivo quadragesimali cibo utantur, ieiunium non tenebatur, sed quater et quinquies in die comedebant ; vinum non est, nec oleum, sed Braà bibunt et crematum turpem, quod ex siligine faciunt.

Ego per quinque menses ob vini carentiam non potui habere sacrum, sed pecunia postea acquisito vino ex quadam civitate maritima in Mare Negro, que dicitur Alba, habui sacrum, et ipsos Catholicos Dei gratia docui servare cunta iuxta ritum Sanctae Romanae Ecclesiae abiectis et abiuratis erroribus et superstitionibus scismaticorum et Calvinistarum, sed ipse Diacolus, invidia et magna ira affectus, venit ad me indutus vestibus sacerdotalibus et dixit, quid facit Reverentia vestra ? *cui respondi,* ad Dei gloriam et salutem animarum volo facere sacrum, *qui respondit,* non est necesse, *tulit calicem de altare et abiit, dicendo,* calix iste meus est ; ego a Tartaris comparavi, qui voluerunt hic te habere, provideant de calice, ego autem nolo, *et ipse namque est vir uxoratus cum filiis, et nullo insignitus continue matrimonia copulabat, pueros baptizzabat et ecclesiasticas ceremonias modo sassonico persolvebat, quibus privatus me presente, magno furore extuabat [=aestuabat], sed ipsi Catholici compellerunt* [sic] *ipsum redire [=reddere] mihi calicem, ob quas res concitavit contra me Tartaros*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

dicendo me habere magnam pecuniam, qui per duo menses continue me afflixerunt magnis tribulationibus, verberibus et vulnere ; abstulentes parvam pecuniam quam habebam, ita ut etiam fame perirem, et saltim semel in septimana comedebam crudam herbam que vocatur mahea, magna fame afflictus.

Sed invadentibus Cosaccis, omnes in silvis aufugerunt, et ego in Vallacchiam aufugi, prius in Jasim et postea in unam civitatem que dicitur Galatia, ad littus Danubii, per quem navigando et per Mare Nigrum me contuli in Constantinopolim magnis tamen tribulationibus et periculis captivitatis et pestis, sperans remeare per ipsum Mare Nigrum usque Caffà ad meum Patrem superiorem prefectum, et ad alium socium, quem alium socium reperi ibi in Constantinopoli, et retulit mihi mortuum fuisse Patrem Praefectum, et sic opportuit redire.

Missionem Ciburgii praetendunt Franciscani et Jesuitae qui sunt in Vallacchia et Moldavia, sub pretestu quod quoamvis a Tartaris possideatur ipsa magna villa Ciburgii, tamen est sub jur[is]dif[c]tione Episcopi utriusque Vallacchiae, utpote situata in ultimo, scilicet in limitibus Vallacchiae, et est continua discordia et lis". (A. Eszer, art. cit., *p. 384—386).*

Despre acest misionar nu se știe mai nimic, înafara faptului că era originar din Calabria. Vezi „Diplomatarium Italicum", I, p. 203, 211, 215. În schimb, dascălul sau diacul **(termeni echivalenți) Ștefan Secuiul** (deci nu era sas) este denunțat și de Bartolomeo Bassetti în 1642, cf. *Călători străini*, VII, București, 1980, p. 50. Conflictul dintre el și dominican lasă impresia unei concurențe între doi șamani și se desfășoară pe fundalul vieții aspre duse de acești țărani săraci la frontiera dintre creștinătate și Islam. Misionarul catolic se vede confruntat cu superstițiile locale, în care este evidentă, ca și în limba vorbită de urmașii coloniștilor maghiari sau germani, contaminarea cu tradițiile populației românești. De pildă, în scena înmormîntării, riturile occidentale sînt asociate bizar cu credința în strigoi. Deși sub stăpînirea tătarilor musulmani, a căror apropiere se simte și din lipsa vinului, înlocuit cu **bragă, Ciubărciul mai este considerat parte** din Moldova. Amintirea acestei situații istorice, la care face aluzie și Bandini *(Codex Bandinus*, p. 156), îndreptățea pretenția franciscanilor și a iezuiților de a interveni pe un teritoriu care altfel ar fi aparținut misiunii dominicane, a cărei autoritate se întindea asupra ținuturilor tătărești. Despre Ciubărciu, mai vezi Francise Pall, *Le controversie tra i Minori Conventuali e i Gesuiti nelle missioni din Moldavia*, „Diplomatarium Italicum", IV, 1940, p. 124 (90 de catolici în 1671), 128, 147, 158 (80 de catolici în 1691). Cf. *Călători străini*, VII, p. 81, 208, în 1668—1670, populația era de 325 de locuitori, din care, în 1682, 40 de familii erau catolice *(ibid.*, p. 339).

IV

The Six Voyages of John Baptista Tavernier, a noble man of France now living, through Turky into Persia and the East Indies, finished in the Year 1670... together with a New Relation of the Present Grand Seignor's Seraglio, by the same Author, made English by J[ohn] P[hilipps], to which is added a Description of all the Kingdoms which Encompass the Euxine and the Caspian Seas, by an English Traveller, never before Printed (London, 1678) : acesta este titlul întreg al traducerii celor două cărți, apărute la Paris între 1675 și 1677, ce cuprind notele de călătorie ale lui Tavernier în Orient. Informațiile cu privire la țara noastră și-au găsit locul cuvenit în *Călători străini*, vol. cit., p. 524—525. Cum era firesc, editorii colecției au folosit textul francez original. În traducerea engleză, p. 113, se indică alte distanțe între diverse puncte de pe litoralul Mării Negre și ele sînt în general mai corecte. Astfel, între Varna și Balcic *36* mile — în loc de 200, cifră explicabilă prin confuzia cu distanța de la Constantinopol la Varna ! Mai departe, între Balcic și Mangalia („Bengali"), nu 36 de mile, ci *70*, ceea ce coincide cu informația dată de Portelli, și numai *60*, în loc de 70 de mile, de la Mangalia la „Constance". Tavernier nu menționează Karaharman și consideră Mangalia cel mai bun port de pe coasta vestică. Taxa percepută aici de vama turcească este de doi piaștri de fiecare balot de marfă, sau, în traducerea engleză, p. 116, doar o jumătate de piastru.

Tipărită la Londra încă din 1677 și reeditată în anul următor în volumul amintit, *A short Description of all the Kingdoms...* prezintă știri variate, adunate din propria sa experiență de peste douăzeci de ani de către un irlandez, nobil și sărac. Acest personaj, poate fictiv, s-a înrolat în armata suedeză și a fost luat prizonier de ruși — ar rezulta că în 1656, în luptele din Livonia, — rămînînd zece ani la Astrahan. Apoi, ca rob al tătarilor, ajunge la Azov și în Crimeea, fuge în Ucraina, devine polcovnic în oastea hatmanului cazac Doroșenko, e iarăși prins de tătari și vîndut unui spahiu, în serviciul căruia va trăi în Anatolia

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cinci ani. In acest timp a avut o „soție" româncă pe care, după răscumpărarea lor, a trimis-o în țara ei, la rude, dînd-o în seama unor boieri veniți cu o solie la Poartă: „At the same time I very happily met with some Vallachian Gentlemen, who were sent on a message from their Vayvod unto the Grand Signior. They gladly received my woman and took her along with them, promising upon their return into their own country to restore her unto her Parents" (p. 119).

În același text, distanțele indicate între porturile de pe țărmul apusean al Mării Negre sînt, iarăși, *altele:* 16 mile de la Varna la Balcic, după care „to Mangalley 40, to Constancha 40, to Caraharman 40, to Kelley, 80, to Ackermen or Beallohorda 100" etc.

Tot aici, p. 108, se găsește informația interesantă că Dunărea s-ar vărsa în mare prin *patru* guri, numite de turci după cum urmează: „*Boctegen* Bohasse, *Edreleisse* Bohasse, *Sullena* Bohasse, *Kelley* Bohasse". Identificarea ultimelor trei fiind sigură — Sf. Gheorghe, Sulina și Chilia —, Boktegen pare a corespunde brațului Imputita (la sud de Sulina): ordinea în care apare menționat, înainte de Sf. Gheorghe, ar fi o greșeală.

În discuția deschisă de curînd de Sergiu Iosipescu *(Dans la Mer Noire pendant l'Antiquité et le Moyen Age: en louvoyant à la recherche de l'ancienne bouche sud du Danube,* în *RRH,* XXI, 2, 1982, p. 283—302 — vezi acum demonstrația unor concluzii opuse de N. Panin, *Black Sea Coast Line Danube Mouths as Described by the Ancients,* în „Dacia", N. S., XXVII, 1—2, 1983, p. 175—184) se mai pot invoca noi argumente. Unul dintre ele ar fi harta geografului englez Robert Morden, *Transilvania, Moldavia, Valachia, Bulgaria* etc. (un exemplar în posesia noastră), care indică în 1642 nu mai puțin de *cinci* brațe ale Dunării, cel mai larg fiind cel sudic. Pe o hartă publicată la Paris în 1717 de N. de Fer, „Géographe de Sa Majesté Catholique", și intitulată *La Hongrie, la Transilvanie, la Valaquie, la Moldavie* etc., se vede o „bouche du Danube appellée de Carahirmen ou Meridionale". Merită relevată și o notă a geografului grec Markos Antonios Katsaitis (1717—1787) care a călătorit prin Dobrogea și de-a lungul Dunării în 1742. Căutînd să verifice pe teren informațiile lui Ptolemeu, autorul înregistrează faptul că fluviul „în prezent nu mai are decît cinci guri", cea mai sudică fiind la Karaharman *(Saeculum,* Iași, 1977, p. 64).

În documentatul său studiu, *Izvoare cartografice medievale despre teritoriul românesc,* în *RdI,* 33, 4, 1980, p. 759—766, V. Eskenasy a reținut o serie de toponime de pe țărmul de vest al Mării Negre, menționate între 1320 și 1606 pe hărți din biblioteca Vaticană. Un prilej de a completa rezultatele acestei investigații ni-l oferă somptuosul volum, editat de Banca Națională a Greciei, *The Greek Merchant Marine, 1453—1850,* Atena, 1972.

Dintre numeroasele reproduceri de cărți, unele ne interesează în chip deosebit. Cea mai veche este aceea din 1447, datorită majordomului Gabriel de Vallsecha, păstrată la Paris, Bibliothèque Nationale, Res. Ge. C. 4607 (vol. cit., pl. 119). Aici apar localitățile: *Carbona, Cavarna* (deci diferite), *Caiacra, Lasilusicho, Mangalia, Costanza, Zanavarda, Grosa, Stravico, Laspra, Maurocastro.*

O hartă de la Muzeul din Veneția poartă însemnarea: „Ego Ioanis Xenodocos da Corfui composuit Anno Domini MCCCCCXX ex dies XXIIII Setembrio" *(ibid.,* pl. 120; Lucia Casanova, *Inventario dei Portolani e delle Carte nautiche del Museo Correr,* „Bollettino dei Musei Civici Veneziani", 3—4, 1957, p. 26—27). Denumirile consemnate sînt: *Carbona, Cavarna, Taiacra, Laxelasico, Pangalay, Constança, Zanavarda, Grossa, Stravico, Laspera, S. Zorzi, Solinar, Leucostoma* (aici e desenată o cetate, fără steag, la deschiderea a două brațe ale Dunării, cel sudic vărsîndu-se în mare la *Grossa;* pe mal, cetatea „Froma" (Stoma?), cu un steag galben; în apropiere stă scris: UNGARIA), *Salina, Falconara, Moncastro* (cetate cu steag verde).

În sfîrșit, din 1565 datează un portulan al Mediteranei și Mării Negre de „Giorgio Sideri, dictus Calapoda, Cretensis", aflat la Paris, Bibliothèque Nationale, Res. Ge. D 4497 *(ibid.,* pl. 122, p. 176, 486; St. I. Makrymichalos, *art.cit.,* p. 160—162). Aici, sub numele UNGARIA, VLACHIA, CUMANIA, în interior sînt desenați munți, steaguri galbene, roșii sau negre cu semiluna. Denumirile înșirate de-a lungul coastei alcătuiesc o listă mai completă decît cele precedente: *Carbona, Cavarna, Taliacra, Xolusico, Zanavarda, Grosea, Proslavica, Stravichio, Lasprea, Fidonixi* (insulă), *Licostomo, Saline, Falconara, Qilicastro, Moncastro.*

Dacă, acum, ni se mai îngăduie cîteva observații pe marginea acestor documente, cea dintîi va fi constatarea unor dublete toponomastice, reale sau false. Într-adevăr, „dublarea" Carbona-Cavarna, care nu apare înainte de 1447, corespunde unei realități, prima dintre aceste localități fiind Balcicul. Există însă două Stravico (unul fiind Burgas) și două Mangalii (Eski-Pangola și Yeni-Pangola în epoca otomană, cea nouă fiind situată mai la sud). Laxelluzo-Lasilusicho-Xolusico etc. nu înseamnă decît „micul Anhial": numele diminutivat este al por-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

tului Axillo-Anchialos-Achelos-Ahiolu. Acest punct de escală este același cu Seluda din portulanul lui Dimitrios Tagias, posibil de identificat cu Șabla, cum au făcut-o N. Grămadă, M. Popescu-Spineni și P. Ș. Năsturel. Între Sulina (forma „Solinar" este coruptă și nu se întîlnește decît la Xenodochos, în 1524, și la Girolamo da Verrazano în 1529) și *Saline* asemănarea e doar aparentă. A doua denumire poate fi localizată lesne la nord-nord-est de Chilia, unde o gîrlă și o așezare purtau numele de Sărata (cf. *Andrees Allgemeiner Handatlas*, Bielefeld und Leipzig, 1914, pl. 136), dacă nu chiar la Tuzla basarabeană (C. C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, I, București, 1964, p. 48). Asocierea între Grossida și Grossea se înregistrează numai la P. Vesconte și M. Sanudo în 1320—1322, după care prima denumire dispare, ea putînd fi tot un diminutiv. În orice caz, Groxea sau Grossea — formele cu *gl-* sînt *rare* și tîrzii — n-are nimic a face cu γλῶσσα , limbă (de pămînt). Numele ne duce cu gîndul mai degrabă la un cuvînt românesc, „Groasa", dar și la un posibil antroponim, „Grozea".

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

NOI PRECIZĂRI PRIVITOARE LA BĂTĂLIA CÎȘTIGATĂ DE MATEI BASARAB ÎN ÎMPREJURIMILE BUCUREȘTILOR

(OCTOMBRIE 1632)

DE

PAUL CERNOVODEANU

Așa cum a scris atît de inspirat Ioan Lupaș la comemorarea a 300 de ani de la înscăunarea lui Matei Basarab, acesta „își începu domnia în toamna anului 1632, în chip revoluționar, împotriva voinței sultanului suzeran, sprijinit însă pe voința poporului, care [...] izbuti să ducă la izbîndă, cu braț înarmat, cauza celui ce s-a dovedit mai tîrziu vrednic de toată încrederea și dragostea țării cîrmuite de dînsul" [1].

După așezarea în București, scaunul de reședință al țării, joi 20/30 septembrie 1632 [2], Matei vodă a dat de aici primul său hrisov cunoscut pînă în prezent, datînd din 6 octombrie, prin care scutea de lucru la sare, la Ocnele Mari, pe românii din Soaș (Vîlcea), ai mănăstirii Bistrița [3]. Este interesant de subliniat faptul că voievodul — prins în vîrtejul evenimentelor și al pregătirilor pentru înfruntarea armată decisivă cu adversarii săi, reuniți în jurul lui Radu Iliaș, alesul Porții otomane — nu și-a constituit sfatul domnesc decît destul de tîrziu, după victoria obținută în marginea Bucureștilor asupra vrăjmașilor și anume de abia la 20 noiembrie 1632, cînd sfatul este întîlnit pentru prima oară în următoarea componență: Ivașco (Băleanu), mare vornic, Gheorghe (din Măgureni), mare logofăt, Radul Năsturel, mare vistier, Teodosie (Corbeanu) mare spătar, Nica mare comis, Barbu (Brădescu), mare paharnic și Constantin (Cantacuzino), mare postelnic [4]. Unii dintre acești boieri, ca de pildă Ivașco Băleanu, Gheorghe din Măgureni sau Teodosie Corbeanu au fost chiar comandanți ai oștirii lui Matei vodă în lupta dată cu Radu Iliaș și susținătorii săi pe șesul mîlos al Colentinei, din apropierea Bucureștilor, între mănăstirile Plumbuita și Mărcuța, „dăspre Dudești".

Matei Basarab se pregătise să dea o ripostă nimicitoare cotropitorilor. Un fapt demn de relevat îl constituie și reflectarea în documentele vremii a bazei sociale largi pe care se sprijinea noul domn prin prezența în rîndurile călărașilor și a dărăbanilor săi a numeroși români, care, părăsindu-și stăpînii, se înscriseseră la oaste. Izvoarele amintesc astfel pe românii din satul Parapani (azi Vedea, Giurgiu) ai mănăstirii Radu Vodă (27 noiembrie 1632) [5], pe acei ai logofătului Bunea Grădișteanu (27 noiembrie 1632) [6], sau pe vecinii din Jigorani (Vlașca) ai vtori-vistierului Gheorghe și ai soției sale Sofica (29 decembrie 1633), care, pe vremea cînd domnul a venit de la „Mehmed Abăza pașa de la Necopol, [...] toți s-au scris călărași și dărăbanți" [7] și au venit cu domnul în București „la scaun".

Lupta hotărîtoare între oastea lui Matei Basarab și trupele năvălitoare ale lui Radu Iliaș s-a dat la marginea Bucureștilor. Cînd a avut loc, însă, această aprigă bătălie, în urma căreia Matei vodă și-a consolidat domnia și pe ce arie s-a desfășurat ea? Prima întrebare ar părea, la prima vedere, fără sens, întrucît în *Letopisețul Cantacuzinesc* — în toate variantele ce ne-au parvenit — se precizează fără echivoc că atunci „cînd au fost la *octombrie 25 dni, sîmbătă*, lovitu-s-au străjile din jos de mănăstirea Plumbuitei și [Radu Iliaș cu

---

[1] Ioan Lupaș, *Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania* în *ARMSI*, s. III, t. XIII (1933), p. 352. Vezi pentru împrejurările generale ale luării domniei de către Matei, studiul lui Nicolae Stoicescu, *Lupta lui Matei din Brîncoveni pentru ocuparea tronului Țării Românești*, în *RdI*, 9/35, 1982, p. 985—1002.

[2] I. I. Georgescu, O *copie necunoscută a Letopisețului Cantacuzinesc* în *MO*, 7—9/XIII, 1961, p. 536.

[3] *DRH*, B, XXIII, p. 618—619, nr. 419.

[4] *Ibidem*, p. 630, nr. 429. [5] *Ibidem*, p. 633—634, nr. 433.

[6] *Ibidem*, p. 632—633, nr. 432. [7] *Ibidem*, XXIV, p. 215, nr. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

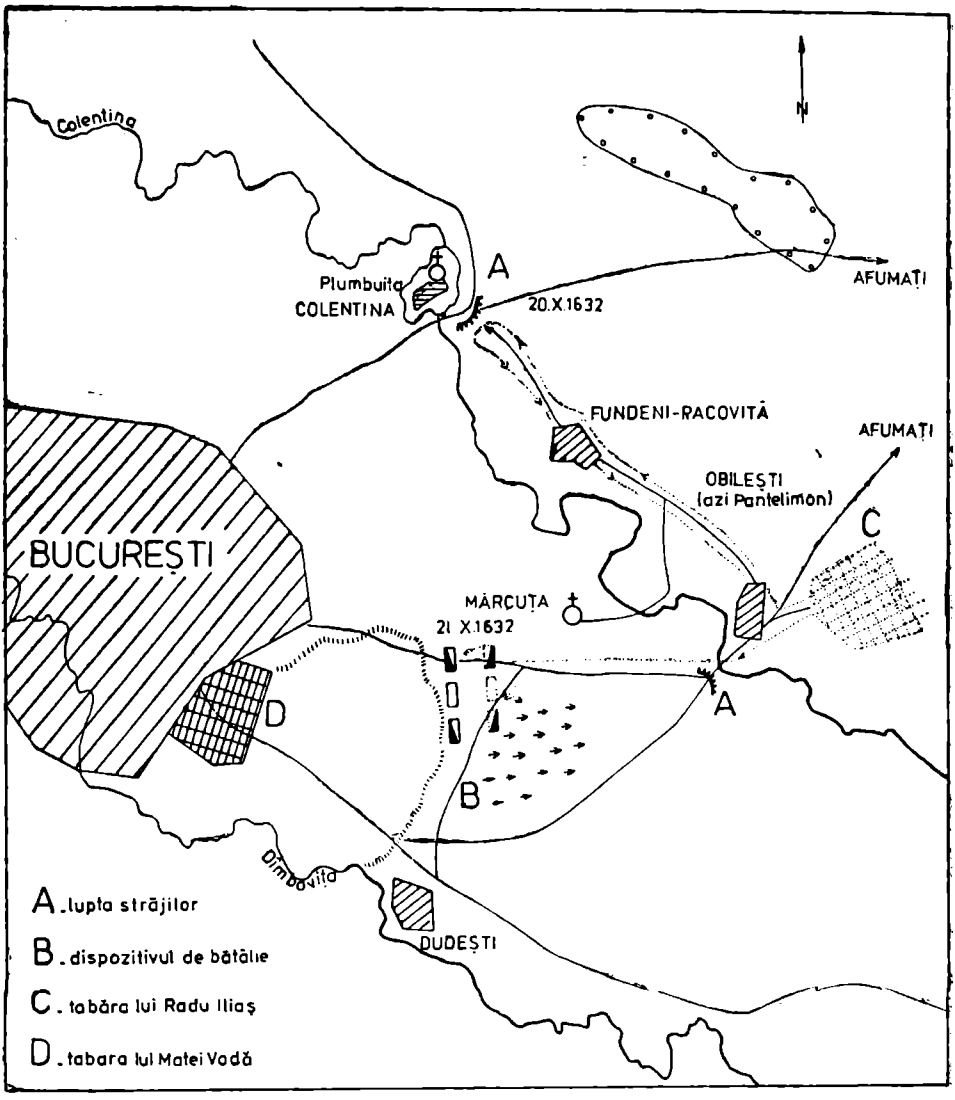

partizanii săi, cu sprijin de la Alexandru Iliaș al Moldovei și cu tătari=*n.n.*] fură foarte rău înfrînți. Iar a doao zi, duminecă, lovitu-s-au toți de față"[8]. Deci, conform acestui izvor, lupta s-ar fi dat în zilele de simbătă 25 și respectiv duminică 26 octombrie st. v. (adică 4 și 5 noiembrie st. n.). Dar în realitate lucrurile nu stau așa și aceasta pentru că potrivit calendarului, în anul 1632, 25 octombrie/4 noiembrie și 26 octombrie/5 noiembrie n-au căzut sîmbătă și duminică, ci de fapt *joi* și *vineri*[9]. Și cu toate că ziua sf. Dumitru

[8] *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc* (ed. critică C. Grecescu—D. Simonescu), București, 1960, p. 102.

[9] Ion Ionașcu și Francisc Pall, *Elemente de cronologie* în *DIR, Introducere*, vol. I, București, 1956, anexele XI—XII, p. 626—627.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

este considerată ca o mare sărbătoare în calendarul creștin iar victoria lui Matei obținută de ziua acestui sfînt ar fi trebuit neapărat înregistrată de cronică ca atare, *Letopisețul* păstrează o neobișnuită tăcere în acest caz, lucru ce dă naștere de la început la suspiciuni. Pe de altă parte, inadvertența între data calendaristică și cea a zilei bătăliei însemnate de cronică pentru anul 1632, au constatat-o încă de mult Ion Sîrbu și Nicolae Iorga, dar soluțiile pe care le-au dat nu au fost satisfăcătoare. Astfel, în 1899, I. Sîrbu, printr-o argumentație destul de artificială, susținea că datorită faptului că 26 octombrie este zi de sărbătoare (Sf. Dumitru), autorul *Letopisețului Cantacuzinesc*, reconstituind evenimentele din memorie mai tîrziu, ar fi confundat ziua de sărbătoare cu duminica și atunci, firește, ziua precedentă, ar fi căzut într-o sîmbătă [10]! N. Iorga, în schimb, corectează de la sine data evenimentului, arătînd, tot în 1899, că lupta de la Plumbuita s-ar fi desfășurat în zilele de 6—7 noiembrie *st. n.*, deoarece în 7 și nu în 5 noiembrie (cum arăta cronica) a căzut duminica [11]; cîțiva ani mai tîrziu, același autor va repeta (1905) afirmația de mai sus, redînd-o însă în stil vechi, arătînd că străjile celor două oști vrăjmașe s-au lovit încă de sîmbătă 27 octombrie [12]. Într-adevăr 27 octombrie/6 noiembrie și respectiv 28 octombrie/7noiembrie au căzut într-o sîmbătă și duminică, dar acestea, oare, să fie datele reale ale bătăliei? Răspundem categoric *nu* iar în stabilirea adevărului izvoarele vremii ne vin în mod substanțial în ajutor. Astfel, însuși Iorga a publicat o interesantă scrisoare a lui Matei Basarab adresată principelui Rákóczi la *17 octombrie (st. v.) 1632*, din București, din conținutul căreia reiese că domnul Țării Românești se afla în așteptarea înfruntării armate cu adversarii săi, deci *înaintea bătăliei* [13]. Același voievod răsplătește însă la *23 octombrie* și respectiv *24 octombrie* (st. v.) *1632* pe niște boieri credincioși ai săi pentru vitejia de care au dat dovadă în lupta cu vrăjmașii din preajma Bucureștilor. Astfel, la 23 octombrie din orașul de scaun, Matei vodă dăruiește lui Mareș căpitanul din Ploiești, satul Stoenești (jud. Prahova), „pentru că acest sat [...] fost-au al Neculei vistier [...] iar Necula vist(ier) cu o seamă din boiari(i) cei mari ai țerăi s-au rădicat spre domnia mea cu oaste și cu războiu" [14]; iar la 24 octombrie, Matei răsplătește pe Drăghici logofăt și Ianiu postelnic din Pleșoi cu moșia Stejarul (jud. Mehedinți) „pentru direaptă și credincioasă slujbă ce au slujit domnii méle și țerii la împărăție în Țarigradu [15] și cînd au venit vrăjmașii domnii méle asupra țerii și a domnii méle aicea la scaun în București, cu oaste și cu mare război" [16].

Așadar, bătălia din șesul Colentinei trebuie plasată în intervalul dintre 17/27 octombrie (care a căzut într-o *miercuri*) și 23 octombrie/2 noiembrie, ce a fost *marți*; dacă luăm drept corecte indicațiile *Letopisețului Cantacuzinesc* că bătălia s-a dat într-o *sîmbătă* și o *duminică*, atunci este evident că ea a avut loc *sîmbătă 20/30 octombrie* și respectiv duminică *21/31 octombrie 1632*. Cum se explică însă în *Letopiseț* eroarea cifrei de zi? Aici emitem o ipoteză care ni se pare plauzibilă. După cum se știe, cifra 20 se exprimă în alfabetul chirilic prin semnul K. Este suficient ca în manuscrisul original al cronicii, acest K să fi fost scris cu o înfloriturâ sau o buclă, pentru ca ulterior copiști mai puțin versați să fi interpretat semnul ca fiind alcătuit din două cifre distincte, K și E care înseamnă 25, cifră transmisă nouă prin toate cópiile *Letopisețului* ce ne-au parvenit pînă astăzi.

Oricum, data bătăliei de lîngă București, de sîmbătă și duminică (!) 25—26 octombrie (st. v.) 1632, acceptată pînă acum de întreaga noastră istoriografie [17] — cu excepția amintită

---

[10] Ion Sîrbu, *Matein-Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen 1632—1654*, Leipzig, 1899, p. 32—33, n. 2.

[11] N. Iorga, *Cronicele muntene. Cronicele din secolul al XVII-lea*, București, 1899, p. 37.

[12] Idem, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IX, București, 1905, p. 14.

[13] *Ibidem*, p. 15—17.

[14] George Potra și N. L. Simache, *Istoricul orașelor Ploiești și Tîrgșor (1632—1857)*, București, f.d., p. 139, doc. 1.

[15] Despre trimiterea la Poartă a unor boieri de către Matei pentru negocieri în vederea recunoașterii înscăunării sale, vezi și raportul rezidentului olandez la Constantinopol, Cornelius Haga, adresat Stărilor generale la 6/16 oct. 1632 ap. N. Iorga, *Studii și documente...*, vol. IV, București, 1902, p. 194—195, nr. XLIV.

[16] *DRH.*, B, vol. XXIII, p. 623—624, nr. 425.

[17] Vezi, de pildă și în ultimele contribuții în materie: N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 998—999 și Constantin Rezachevici, *Începutul epocii lui Matei Basarab și Vasile Lupu în lumina relațiilor cu Imperiul otoman și cu Transilvania*, în *RdI*, 9/35, 1982, p. 1005. În schimb, doar George Potra, în articolul său *Matei Basarab în lumina unor documente referitoare la răsplătiri de servicii, iertări de rumânie și ordine date* publicat în vol. *Matei Basarab și Bucu-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

a lui N. Iorga — trebuie revizuită, deoarece nu corespunde calendarului şi contravine izvoarelor vremii, care arată că *la 23 octombrie (st. v.) lupta avusese loc*. De aceea, în mod logic, ea trebuie plasată după 17 octombrie şi înainte de 23 ale lunii, cel mai corect în zilele de sîmbătă 20/30 şi duminică 21/31 octombrie 1632.

Dacă în privinţa datei bătăliei de lîngă Bucureşti am văzut că există controverse, în schimb în ceea ce priveşte aria pe care s-a desfăşurat ea lucrurile sînt mai clare. Atît *Letopiseţul Cantacuzinesc* cît şi cronica mai tardivă a vornicului Radu Popescu concordă în privinţa reperelor topografice ale înfruntării. *Letopiseţul* precizează că „Matei vodă [...] îndată-şi strînse oştile şi puse tabăra pre marginea oraşului, *dăspre Dudeşti* [...] iar Radul vodă încă au fost tăbărît cu oastea lui şi cu boiarii ţării la pod la *Obileşti, la Colintina, din jos de mănăstirea lui Dan dvornicul*“ [18] (m-rea Mărcuţa). Cronica lui Radu Popescu atestă, la rîndul ei, că Radul vodă şi boierii „au şi venit cu tabăra, *lîngă Colentina*, unde să chiamă *Obieleşti* [în alte variante: *Obileşti — n.n.*], avînd şi moldoveni şi tătari de strînsură şi era şi schimni aga cu dînşii. Iar Matei aga cu ai lui au eşit în marginea oraşului *între Dudeşti* şi între mănăstirea *Mărcuţii*“ [19].

Prima ciocnire a avut loc în cea dintîi zi a bătăliei între avangărzile — „străjile“, după cum scrie *Letopiseţul Cantacuzinesc* — celor două oştiri *„din jos de mănăstirea Plumbuitei*“ [20], cu retragerea năvălitorilor, dar fără un rezultat decisiv, cînd „bucureştenii cu copiii să suea pe garduri de să uita cum se bate războiul“ [21], cum amintea Radu Popescu.

Căpeteniile lui Matei peste călăraşi erau Teodosie spătarul Corbeanu şi Gheorghe spătarul din Măgureni, peste roşii vornicul Ivaşco Băleanu şi paharnicul Barbu Brădescu iar peste dorobanţi aga Oprea din Bucu şi căpitanul Lupul Buliga din Ciovîrnişani [22].

Soarta bătăliei a fost hotărîtă însă a doua zi, cînd s-a înfruntat grosul oştirilor, făcînd tătarii „năvală mare“ — precizează varianta Narcis Creţulescu a *Letopiseţului Cantacuzinesc* — „mai întîi *din sus la podul Hrizei dvornesc*, apoi *din jos dăspre Dudeşti*“ [23], dar victoria a revenit oştenilor lui Matei. „Ci cînd fu în deseară — relatează mai departe izvorul amintit — au dat Dumnezeu de au fost izbînda lui Matei vodă, iar Radu vodă au dat dosul de au fugit *prin pădurea Obileştilor*“ [24], înspre *Ajumaţi* [25]. Pe cîmpul de luptă au căzut — printre alţii — din rîndurile vrăjmaşilor domnului, neînduplecatul adversar al lui Matei, Necula vistiernicul din Ianina şi logofătul Papa din Greci [26]. Ceilalţi boieri — printre care vornicul Hrizea din Bălteni, Miho Racotă spătarul, Necula Catargi, aga Vasilache Paindur şi Dumitru Dudescu vistierul — au scăpat cu fuga, întovărăşînd pe Radu Iliaş în Moldova [27]. În afară de Catargi, inamic neîmpăcat al domnului victorios, toţi boierii amintiţi mai sus, în majoritate pămînteni, s-au întors mai tîrziu în Ţara Românească, fiind iertaţi de Matei vodă şi redobîndindu-şi slujbele şi moşiile. În schimb, toate averile rămase în ţară de pe urma răposatului Necula vistier din Ianina, ale postelnicului Mano greceul, ca şi acelea ale Catargieştilor, au fost confiscate pentru „hiclenie“ pe seama domnului şi împărţite ca răsplată susţinătorilor lui din lupta de la marginea Bucureştilor, anume Mareş căpitanul din Ploieşti (23 octombrie 1632) [28], Drăghici logofătul şi Ianiu postelnicul din Pleşoi (24 octombrie 1632 şi 6 mai 1633) [29], Iancu căpitanul din Gherghiţa (19 ianuarie 1633) [30] şi Radu iuzbaşa din Tîrgşor

---

reştii, editat de Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti, Bucureşti, 1983, a intuit adevărul (p. 37), *independent* de noi, care am analizat pe larg această problemă în comunicarea *Probleme controversate privind pe Matei Basarab şi începuturile domniei sale*, ţinută la 27 octombrie 1982 la Institutul de istorie „N. Iorga“ în cadrul unei şedinţe comemorative organizate de Comisia de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie.

[18] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 102.

[19] Radu Popescu vornicul, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* (ed. C. Grecescu), Bucureşti, 1963, p. 95.

[20] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ibidem.

[21] Radu Popescu, *Ibidem*.

[22] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ibidem.

[23] I. I. Georgescu, *O copie necunoscută...*, p. 537. [24] *Ibidem*.

[25] Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei* (trad. de George Sion), tom. II, Bucureşti, 1859, p. 91.

[26] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 103. [27] *Ibidem*.

[28] G. Potra şi N. I. Simache, *op. cit.*, p. 139, nr. 1.

[29] *DRH*, B, XXIII, p. 623—624, nr. 425; XXIV, p. 71—73, nr. 556.

[30] *Ibidem*, p. 5—7, nr. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

(6 iulie 1633)[31] sau rudei sale Dragomir din Plăviceni, devenit mare armaș și apoi mare vornic (1639 și 1646—1647)[32]; de asemenea, au fost eliberați și sătenii din Vlădila (Romanați) (26 februarie 1634), rumâniți cu silnicie de amintitul Necula vistier[33].

Letopisețul Cantacuzinesc arată că după izbîndă, din porunca lui Matei Vodă, „făcutu-s-au de trupurile acelora [ce căzuseră în bătălie = *n.n.*] *o movilă mare* în marginea orașului, *dăspre Dudești*, ca să se pomenească"[34] iar în varianta Crețulescu „și mulți din tătari și din moldoveni și de tot féliul au căzut supt sabie și s-au făcut movilă mare *despre Dudești* pentru pomenire"[35]. În sfîrșit, în versiunea oferită de cronicarul sas Johann Filstich din *Tentamen Historiae Vallachicae* se afirmă că Matei, după biruință, „se îngriji de îngropă trupurile neînsuflețite"[36].

Din relatările mai vagi ale solului polon, Jerzy Krasinski, în trecere prin București între 1 și 4 aprilie 1636[37] și cele ceva mai amănunțite ale misionarului catolic chiprovicean Petru Bogdan (Deodat) Bakšić din 3 septembrie 1640, aflăm că Matei vodă a înălțat chiar o cruce de piatră albă cu o inscripție, deasupra movilei dinspre Dudești, spre pomenirea morților îngropați acolo și amintirea victoriei[38]. Punînd această cruce, Matei n-a făcut decît să se conformeze obiceiului împămîntenit, ca o victorie voievodală să fie evocată printr-un astfel de monument, avînd ca predecesori în București pe „doamna Mircioaia" (Chiajna, văduva lui Mircea Ciobanul)[39] apoi pe Alexandru II Mircea[40] și chiar pe fostul său rival Leon vodă Tomșa[41]. Mai tîrziu, Matei Basarab a mai ridicat o cruce și pe movila care a acoperit trupurile ostașilor căzuți în bătălia victorioasă de la Finta (jud. Dîmbovița, 17/27 mai 1653)[42] iar urmașul său în scaun, Constantin vodă Șerban, a înălțat două cruci la Drăgănești și Valea Urloii (jud. Prahova)[43], după izbînda de la Șoplea (16/26 iunie 1655) asupra seimenilor și dorobanților răsculați.

Din păcate, din toate aceste cruci, exceptînd — bineînțeles — pe cele din veacul XVI de mult dispărute, numai cele puse de Matei nu ni s-au mai păstrat pînă astăzi. De aici se naște firească întrebare: *unde* s-a înălțat, oare, cea ridicată de voievod în urma strălucitei sale biruințe obținută în octombrie 1632? Istoriografia noastră nu s-a preocupat pînă acum de această problemă. Doar I. Sîrbu într-o fugară mențiune a cărții sale din 1899 mărturisea că „dacă crucea mai există încă, nu-mi este cunoscut"[44], fără să manifeste vreun interes special pentru acest interesant vestigiu istoric, care dacă s-ar fi conservat pînă în zilele noastre, ar fi elucidat, fără îndoială, prin inscripția sa, și chestiunea controversată a datei bătăliei din șesul Colentinei. Deoarece am manifestat o legitimă curiozitate în amintita problemă, eforturile mi-au fost răsplătite, parțial, prin cîteva descoperiri ce se cad a fi împărtășite.

---

[31] *Ibidem*, p. 157, 161, nr. 117.

[32] *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, IV, București, 1981, p. 672—673, nr. 1546; Stoica Nicolaescu, *Documente cu privire la Mateiaș voevod* în „Arhivele Olteniei", XX, 1941, nr. 113—118, p. 76—77, nr. IV.

[33] *DRH.*, B, XXIV, p. 282—285, nr. 208.

[34] *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 103.

[35] I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 537.

[36] Johann Filstich, *Încercare de istorie românească* (ed. A. Armbruster—Radu Constantinescu), București, 1979, p. 168 și 169.

[37] *Călători străini despre țările române*, vol. IV, București, 1973, p. 120.

[38] *Ibidem*, p. 217—218.

[39] P. Cernovodeanu și N. Vătămanu, *Considerații asupra „calicilor" bucureșteni în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. Cîteva identificări topografice legate de așezările lor* în [București] „Materiale de istorie și muzeografie", vol. III, 1964, p. 39.

[40] *Ibidem*, p. 31—32.

[41] P. Cernovodeanu, *Complexul istoric de la Slobozia. Crucea lui Leon vodă* în *GB*, 7—8/XXIX, 1970, p. 773—776.

[42] *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 112; I. I. Georgescu, *op. cit.*, p. 541.

[43] N. Iorga, *Studii și documente...*, IV, p. 243—244; Lidia Demény, L. Demény și N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară? 1655. Țara Românească*, București, 1968, p. 137, n. 19; Radu Crețeanu, *O a doua cruce a lui Constantin Vodă Șerban privind răscoala de la 1655* în „Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare", vol. 3, București, 1969, p. 129—130.

[44] I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 32—33, n. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

În valorosul *Repertoriu bibliografic al monumentelor feudale din București* alcătuit de N. Stoicescu, se face trimiterea la un document din 5 mai 1753, publicat de N. Iorga [45]. Într-adevăr, avînd la dispoziție o veche condică a mănăstirii Pantelimon, proprietate a răposatului colonel Mihail Ghica, N. Iorga a publicat, sub formă de regeste, documentele inserate în cuprinsul ei; printre ele se afla și cel din 6 (nu 5) mai cu vălcatul 7263, calculat greșit 1753 în loc de 1755 [46], constituind o hotarnică a moșiei Obileasca (a mănăstirii Pantelimon) de către cea învecinată, de la Floreștii de Sus a Roxandrei Cantacuzino, nora fostului domn Șerban vodă Cantacuzino. Printre topicele menționate răzleț în cuprinsul hotărniciei, se menționa și „crucea răposatului Matei Vod<ă>", fără vreo altă precizare. Am avut perseverența de a căuta și a descoperi chiar originalul acestei hotărnicii, aflată odinioară în colecțiile Bibliotecii Academiei R.S.R., astăzi la Arhivele Statului din București.

În cuprinsul acestui document, purtînd în realitate data de 6 mai *1752* (fără nici un vălcat),se arată următoarele: din porunca lui Grigore II Ghica Vodă, ctitorul mănăstirii Pantelimon zidită pe moșia Obileasca (în trecut Obilești, loc pe care știm că și-a așezat tabăra Radu Iliaș în octombrie 1632 înainte de bătălia din șesul Colentinei), doi boieri hotarnici, anume Constantin Brîncoveanu mare logofăt și Ștefan Văcărescu mare vistier, au primit sarcina de a alege pămîntul mănăstirii de cel cu care se învecina la miazăzi, de la Floreștii de Sus, aflat în stăpînirea Roxandrei Cantacuzino, ca moștenire de la socrul ei, Șerban vodă Cantacuzino. In urma măsurătorii efectuate, a reieșit necesitatea unui schimb de terenuri între mănăstirea Pantelimon și amintita boieroaică, deoarece casele ei și satul Florești căzeau pe pămînt mănăstiresc iar „spitalul cel dă jos al sfîntului Visarion" (este vorba de micul spital de ciumați [47], clădit în apropierea spitalului cel mare de boli cronice, Pantelimon, amîndouă ridicate de Grigore II Ghica și aparținînd lăcașului omonim) — „cădea pe moșiia Florești a mai sus numitei jupînese". De aceea, a dat „numita jupîneasă din moșiia Florești lîngă mănăstire la capul moșii dăspre *Colintina* în lat stînjeni 300 și în lungu stînjeni înfundați 500, asemenea dînd și mănăstirea <din> moșiia Obileasca, la capul dăspre *Pasărea* unde îi sînt casele și satul <boieroaicei = *n.n.*> în lat stînjeni 300 și lung 500". Și trăgînd suma stînjenilor și punînd semne despărțitoare, boierii hotarnici precizează: „însă schimb ce au dat dumneaei jupîneasa Roxandra din piatra care s-au pus deasupra, lîngă *crucea răposatului Matei Vodă* care îi merge trăsura în lung la vale *spre apa Colintinii* păn măgura care s-au zidit mănăstirea păn doi ulmi ce sînt la colțul mănăstirii dăspre răsărit și scoboară iar la vale păntr-un plop curat <curățit = *n.n.*> și merge pănă unde dă în matca Colentinii și s-au pus piatră. Și așa puind noi sfoară dăn piatra ce s-au pus lîngă *crucea răposatului Matei Vodă*, am tras în moșiia Florești spre răsărit stînjeni 300 pănă unde am pus doao pietre lîngă doi ulmi mici ce i-am curat și i-am împletit lîngă drum. Și de acolea am tras la vale spre apa Colintinii pe lîngă capul șanțului ce au fost ciutărie și de acolo la vale pe lîngă un anin ce l-am curat în baltă drept apa Colintinii, unde s-au pus piatră în grădina Bratului sin Bercea; și s-au curat și un tufan drept doi copaci dă teiu stufoși ce sînt de ceaia parte de Colintina, pe *moșiia Dudeștilor* și de acolea iar am tras pă lîngă apa Colintinii în sus pînă iar în piatra ce s-au pus pe moșiia Obileasca lîngă matca Colintinii drept plopul cel curat, ce s-au numit și mai sus. Așijderea am tras și schimbul ce s-au dat jupînesii Roxandrii din moșiia Obileasca adică din piatra ce s-au pus în piscul Pasării [...] pe malul apei în lat stînjeni 300 iar lungul din matca Pasării [...] spre pădure stînjeni 500. Și așa au rămas și casile numitei jupînese cu satul pe moșiia dumneaei și spitalul sfîntului Visarion pe moșiia mănăstirii" [48].

Ce rezultă, însă, pentru problema care ne interesează din această lungă înșirare de repere topografice specificate în alegerea moșiei Obileasca de către Floreștii de sus la 6 mai 1752? În primul rînd, că Matei Basarab a înălțat crucea pe movila care acoperea trupurile celor căzuți în bătălia din octombrie 1632 la *Obilești*, în marginea dinspre Floreștii de Sus, acolo unde și-a avut tabăra Radu Iliaș și unde domnul Țării Românești a obținut izbînda hotărîtoare în a doua zi a luptei și nu în ciocnirea premergătoare din apropierea mănăstirii Plumbuita. Locul acesta — în apropierea căruia a fost clădită un veac mai tîrziu mănăstirea Pantelimon cu anexele ei spitalicești — se afla aproape de apa Colentinii și de moșia Dudeștilor, repere amintite în hotarnică și corespunzînd, așadar, indicațiilor izvoarelor contemporane lui Matei Basarab, precum că movila cu cruce a fost ridicată „dăspre Dudești". Din

[45] N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 334, n. 6.

[46] N. Iorga, *Studii și documente...*, V, București, 1903, p. 499, nr. 76.

[47] P. Cernovodeanu, *Spitalul de ciumați Sf. Visarion de la Pantelimon* în vol. *Apărarea sănătății ieri și azi...* (redactor dr. G. Brătescu), București, 1984, p. 73—74.

[48] Arh. St. București, *Documente istorice*, CCCLXVII/163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

nefericire, hotarnica din 1752 este singurul document cunoscut nouă în care se face mențiune despre crucea lui Matei vodă, dispărută, probabil, încă de la sfîrșitul veacului XVIII și a cărei amintire s-a pierdut de tot.

Ce s-a întîmplat însă mult mai aproape de zilele noastre? Cu prilejul unor excavații făcute la cărămidăriile din Colentina, de la marginea lacului Fundeni, s-a descoperit în 1925 — după relatările presei vremii [49] — o groapă ce conținea osemintele a cîteva mii (!) de oameni în apropierea ruinelor edificiului de la capătul străzii „Ziduri între vii", considerat după tradiție a fi fost un palat ridicat de Matei Basarab. Cercetările întreprinse atunci de avocatul Mircea Eliade Rădulescu, nepotul de fiu al lui Ion Eliade Rădulescu revoluționarul de la 1848, și de prof. Gh. Lungulescu i-au dus la concluzia că osemintele găsite nu puteau aparține decît ostașilor căzuți în lupta de lîngă Plumbuita din 1632 [50] iar pentru glorificarea victoriei lui Matei, din inițiativa Societății Culturale „Vrancea" și a Ateneului Popular „Obor" a fost înălțată în acel loc, la marginea lacului Fundeni, o cruce comemorativă, inaugurată cu mare solemnitate duminică 8 noiembrie 1925 în cadrul unei ceremonii la care au participat o serie de oficialități și notabilități ale vremii [51]. Osemintele descoperite — îngropate în același loc, lîngă cruce — au fost deshumate ulterior, în 1936, de ziua Eroilor, la 21 mai, din inițiativa lui Ion Sachelarescu, preotul paroh al bisericii Plumbuita și depuse într-o criptă special amenajată înlăuntrul acestui lăcaș [52].

Palatul de la Fundeni, considerat a fi fost construit de Matei Basarab — de care s-au ocupat în trecut arh. Horia Teodoru [53] iar mai recent arheologul P. I. Panait [54] — corespunde, din punctul de vedere al arhitecturii și sistemului de construcție, stilului epocii amintitului voievod, mare ctitor și restaurator de edificii bisericești și laice. Despre această clădire nu s-au găsit pînă în prezent consemnări scrise, exceptînd, poate, relatarea de călătorie a lui Evlia Celebi — relevată, dealtfel, de P. I. Panait — care, pe la 1664, menționa, cu prilejul unei plimbări, urmată de o petrecere, în afara Bucureștilor, de „un palat mare pentru boi, făcut în întregime din calcar, așezat pe malul rîului Colentina" [55], în zona „mănăstirii Colentina" [56], ce poate fi identificată cu Plumbuita sau Mărcuța. Din nefericire ruinele acestui edificiu au fost rase de pe suprafața pămîntului la cîțiva ani după sfîrșitul celui de al doilea război mondial, iar crucea comemorativă din 1925 — amintind de victoria lui Matei Basarab din 1632 — a fost și ea distrusă în 1952 printr-un act gratuit de vandalism și aruncată în apele lacului Fundeni [57].

În concluzie, victoria strălucită obținută de Matei Basarab la marginea Bucureștilor, în octombrie 1632, asupra rivalului său Radu Iliaș și a partizanilor lui sprijiniți de turci și tătari, i-a consolidat și legitimat, incontestabil, înscăunarea. Poarta a trebuit să se încline și să accepte politica „faptului împlinit" iar după biruința sa pe plan militar ce i-a ridicat foarte mult prestigiul, Matei a dobîndit un mare succes și pe plan diplomatic, fiind chemat de sultan la Istanbul și căpătînd steag de domnie la 3/13 februarie 1633 [58].

Astfel s-a încheiat, cu victoria completă a lui Matei Basarab pe plan politic și militar, îndelungatul și frămîntatul proces al înscăunării sale, consolidat prin izbînda din șesul Colentinei, inaugurînd o domnie prestigioasă de peste două decenii și înfloritoare — în atîtea privințe — care i-a înscris numele la loc de cinste în letopisețul de aur al patriei.

[49] „Universul", XLIII (1925), nr. 257 (7 nov.), p. 1 și nr. 258 (8 nov.), p. 7; „Dimineața", XXI (1925), nr. 6813 (8 nov.), p. 7 și nr. 6814 (9 nov.), p. 10.

[50] C. Or<ășanu>, *Inaugurarea unui monument comemorativ la Obor* în „Universul", XLIII (1925), nr. 260 (11 nov.), p. 1.

[51] *Ibidem*; „Dimineața", XXI (1925), nr. 6816 (11 nov.), p. 5; „Neamul Românesc", XX (1925), nr. 253 (11 nov.), p. 2.

[52] „Universul", LIII (1936), nr. 140 (23 mai), p. 1.

[53] Horia Teodoru, *„Zidurile între vii"* în *BMI*, 1/XL, 1971, p. 59—61 + il.

[54] Panait I. Panait, *Un palat bucureștean atribuit lui Matei Basarab* în vol. *Matei Basarab și Bucureștiul*, p. 87—96. Pentru istoricul satului Fundeni și a zonei limitrofe unde s-a înălțat palatul vezi și Nicolae Ghinea, *Așezări sătești din sec. XV—XIX pe teritoriul orașului București* în „București. Materiale de istorie și muzeografie", VII (1969), p. 247—250.

[55] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, București, 1976, p. 718.

[56] *Ibidem*, p. 719.

[57] Bazîndu-se pe unele supoziții mai vechi ale mele, infirmate însă în urma cercetărilor ulterioare, N. Stoicescu, *Lupta lui Matei din Brîncoveni...*, p. 999 afirmă că în lacul Fundeni s-ar fi scufundat chiar crucea ridicată de Matei Basarab, cînd în realitate este vorba de cea comemorativă din 1925. Paulin Popescu, *Cruci memoriale în București*, în *BOR*, 11—12/LXXVIII, 1960, p. 1114, amintește numai de crucea de la Fundeni că e dispărută și căutată de cercetători.

[58] *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 105.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

O HARTĂ OSMANĂ A DOBROGEI DE LA MIJLOCUL SECOLULUI XVII

DE

ANCA RADU POPESCU

În al doilea volum din *Cronici turcești privind țările române*, alcătuit de profesorul Mihail Guboglu, se găsește în facsimil o hartă a Dobrogei [1]. Autorul ei este un mare învățat osman din veacul XVII, Katib Çelebi, supranumit Hagi Khalfa, spirit enciclopedic celebrat în istoriografia turcă [2] printr-o semnificativă metonimie: secolului XVII i s-a spus „secolul lui Katib Çelebi".

Harta invocată mai sus (în fapt, aproape întreaga imagine cartografică a *sancak*-ului Silistrei, adică porțiunea ponto-danubiană de la nord de golful Burgas și pînă la gurile Dunării) [3] este conținută în binecunoscuta, în epocă, operă geografică a cărturarului osman — *Cihannuma* (Cosmografia) — și anume în partea ei finală intitulată *Cihannuma'nin Rumeliye aid kismi* (Partea din Cosmografie referitoare la Rumelia), cu deosebire prețioasă pentru istoria teritoriului românesc dunărean. Căci, alăturată altor izvoare de același gen sau de altă natură, ea poate furniza unele lămuriri în noianul de probleme rămase încă neelucidate privind spațiul danubiano-pontic în perioada stăpînirii otomane. În același timp, considerîndu-l pe drept cuvînt pe Katib Çelebi prin pregătirea sa vastă și temeinică drept un „indicator" al epocii în care trăiește, harta sa este și o mărturie a gradului de dezvoltare atins de știința cartografică la data aceea [4].

Teritoriul cuprins între Dunăre și Marea Neagră, Dobrogea, de veche sinteză romană, intră începînd cu primele decenii ale secolului XV, în circumstanțe ale căror detalii rămîn încă să fie precizate [5], în stăpînirea directă a statului otoman. Din punct de vedere

---

[1] *Cronici turcești privind țările române*, II, volum întocmit de Mihail Guboglu, București, 1974, p. 117.

[2] Cu ocazia comemorării în anul 1957, la Istanbul, a trei sute de ani de la moartea sa.

[3] Katib Çelebi și-a organizat „atlasul" urmărind împărțirea administrativă a *sancak*-urilor. Astfel, planșa care conține această hartă poartă semnificativ numele *Resm-i memleket-i Silistre* (Despre ținutul Silistrei). Deși întinderea *sancak*-ului spre apus este „tăiată" cu puțin înainte de a-și atinge limita, în schimb, se poate observa că această demarcație figurată printr-o linie punctată dincolo de care începe *sancak*-ul Kîrk-Kilise („granița" lasă *în sud* localitatea *Foros* (Phoros), pandantul nordic fiind *Burgas*-ul).

[4] Cosmografia, datînd din 1648, a cunoscut prima ediție turcă în anul 1732 datorată clujeanului renegat Ibrahim Muteferrika, cel care a introdus tiparul în împărăția osmană. S-au păstrat însă mai multe manuscrise ale lucrării în marile biblioteci din Istanbul, Paris sau Viena, unul aflîndu-se și în Biblioteca Academiei R.S.R. (mss. orientale, inv. nr. 265), fiind semnalat de profesorul Mihail Guboglu în *Manuscrisele orientale din Biblioteca Academiei*, din „Studii și cercetări de documentare și bibliologie", 3—4/1967, București, 1967, p. 277—287. Fragmentele traduse în volumul de cronici se bazează pe manuscrisul aflător în Biblioteca Topkapî Saray, Istanbul (fond Revan 1651, 67 f.), al cărui microfilm există la Arhivele Statului București (rola 27, c. 762—828). Harta însăși a Dobrogei (de fapt planșa care o conține) este publicată ilustrativ (la p. 117), dar fără a fi și ea tradusă.

[5] Pentru stadiul actual al problemei vezi studiile Ancăi Ghiață: *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în „Studii istorice sud-est europene", I, București, 1974, p. 43—127; *Aspecte ale organizării politice în Dobrogea medievală, sec. XIII—XV*, în *RdI*, 10/34, 1981, p. 1863—1897. Cf. Tudor Mateescu, *Permanența și continuitatea românilor în*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

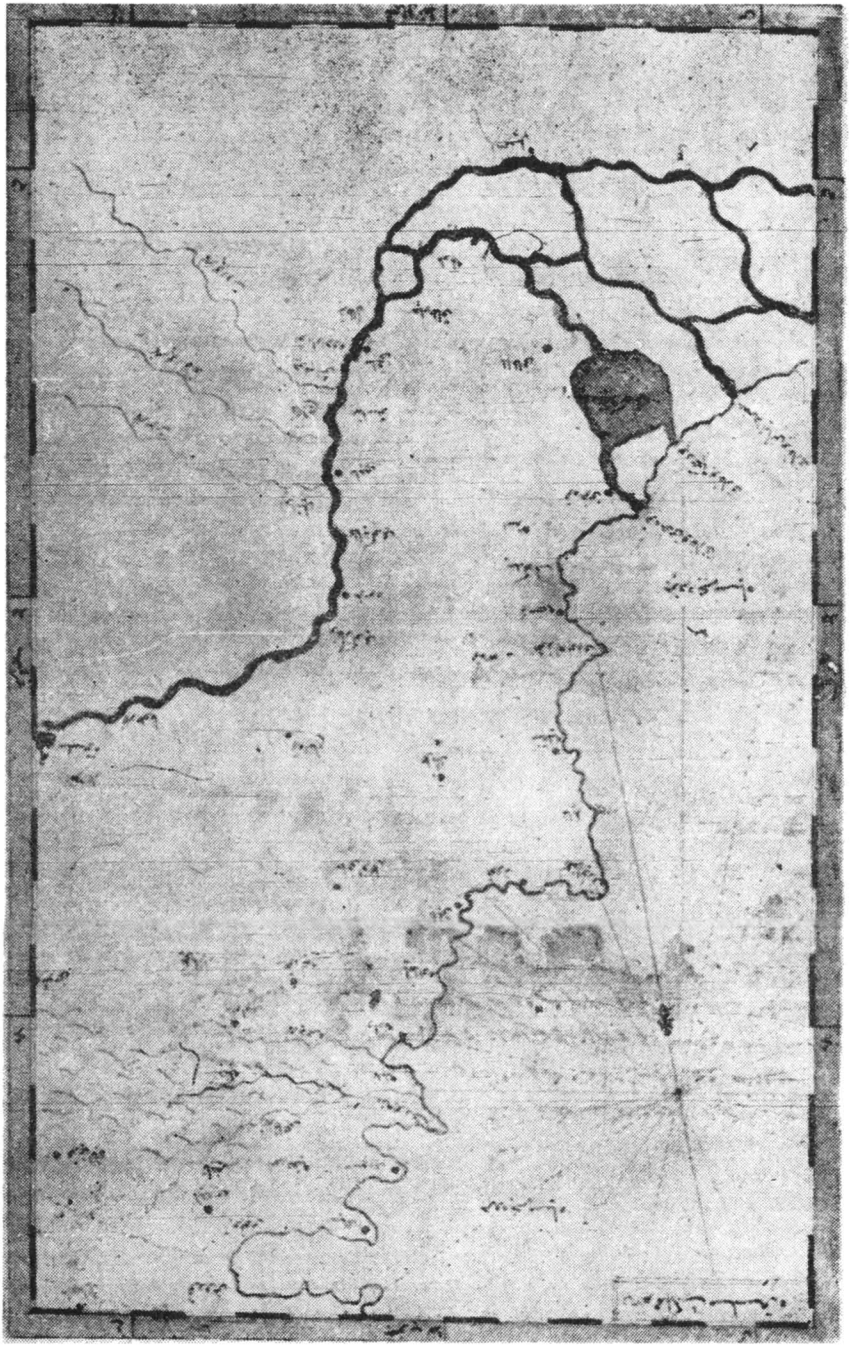

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

administrativ, acest teritoriu este inclus în *sancak*-ul de Silistra, la rîndul său aparţinînd *beğlerbeğlik*-ului Rumeliei [6]. La începutul secolului XVII, o nouă restructurare administrativă [7] ridică *sancak*-ul Silistrei la rangul de *beğlerbeğlik*, cu un nume ce începe să se impună tot de acum — eyaletul de Silistra-Özu (Oçakov). Motivul era de ordin militar-strategic: contracararea unei presiuni externe prin concentrarea efectivelor armate în zona ameninţată [8]. Dobrogea rămîne în continuare în cuprinsul eyalet-ului *(beğlerbeğlik*-ului) de Silistra-Oçakov.

I. Fără îndoială, această urcare a rangului provinciei dintre Dunăre şi Mare nu s-a repercutat numai asupra aparatului militar, ci a avut efecte mai largi. Edificatoare în privinţa schimbărilor survenite în numărul, importanţa reală şi rangul localităţilor dobrogene [9] este compararea izvorului reprezentat de harta lui Katib Çelebi, de la mijlocul veacului XVII 1(648), cu un altul (necartografic) datînd de la sfîrşitul secolului XVI: un *defter* (condică) al *celepkeşanilor* [10] din Bulgaria nord-estică şi Dobrogea [11]. Pe harta lui Katib Çelebi, în porţiunea delimitată de Dunăre, Marea Neagră şi o linie imaginară Silistra—Varna, apar peste 30 de localităţi, dintre care 12 sînt sedii de *kaza*. Acestea sînt: Silistra *(Silistre)*, Hîrşova *(Hirsova)*, Isaccea *(Sakçy)*, Tulcea *(Tulçe)* [12], Brăila *(Ibrail)*, Măcin *(Maçin)*, Ismail *(Ismail)*, Babadag *(Babadağı)*, Mangalia *(Mankalye)*, Hagioğlu *(Hacioğlu)*, Balcic *(Balçik)* şi Varna *(Varna)*. Mărturii ale călătorilor contemporani (Paul de Alep la 1653, Evlya Celebri la 1651) [13] confirmă sau întregesc tabloul. Astfel, Mangalia [14] era un kadiat cu rang de 300 de akcele, la fel ca Hagioğlu [15] şi Ismail [16] [despre care Paul de Alep spune că era şi *vakif* al sultanei favorite (haseki)] [17], în vreme ce Hirşova [18], Brăila [19] şi Tulcea [20] erau kadiate cu rang de 150 de akcele. Restul localităţilor care apar ca: Boaz-Köy *(Boğaz-Köy)*, Daia-Köy *(Daya-Köy)*, Monastîr *(Monastir)*, Tomorova *(Tomarova)*, Ceardac *(Çardak)*, Karaharman

Dobrogea, Bucureşti, 1979, p. 16. Vezi şi Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre şi Mare — Dobrogea*, Bucureşti, 1979, p. 180—190.

[6] Ayni Ali Efendi, *Osmanli Imparatorluğunda Eyalet Taksimati Toprak Dağitimi ve Bunlarin mali güçleri*, sene 1018/1602, manuscris, traducere în turca modernă de Hadiye Tuncer, Ankara, 1964. V. şi Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. The classical Age, 1300—1600*, New York-Washington, 1973, p. 106.

[7] Anca Ghiaţă, *op. cit.*

[8] Sistemul acesta se înscria într-o practică veche şi obişnuită în administraţia otomană (avînd similaritate cu cea imperial-romană); v. Halil Inalcik, *op. cit.*, cap. XIII. În cazul de faţă mobilul era respingerea detaşamentelor de cazaci ale căror raiduri, devenite tot mai supărătoare, perturbau securitatea în bazinul Mării Negre, ajungînd uneori pînă la Istanbul. Seriozitatea acestui pericol în prima jumătate a secolului XVII, era mare devreme ce renumitul călător turc Evlya Çelebi îl menţionează cu ocazia şi drept cauza construirii cetăţii Karaharman: asigurarea ţinuturilor interioare dobrogene supraveghindu-se unul dintre canalele de acces dinspre mare. *(Călători străini despre ţările române*, vol. VI, Bucureşti,, 1976, p. 386).

[9] Schimbări determinate de noua situaţie administrativ-militară, nu în exclusivitate însă, altele continuînd firesc vechi linii de evoluţie.

[10] Dregători otomani însărcinaţi cu evidenţa celepilor adică a celor ce se ocupau cu negoţul de oi, vite.

[11] Bistra A. Cvetkova, *Tenen osmanski istocnik za istoriata na Dobrudja prez XVI* v., în „Izvestia na Narodnia Muzei Varna", t. VIII, [23], 1972, Varna, p. 209—231. Bistra A. Cvetkova i Anca Ghiaţă, *Novonameren otkis ot dielepkeşanskia reghistr za severoiztocina Bălgaria i Dobrudja ot 1573 g.*, în „Isvestia na narodnata biblioteka Kiril i Metodii", t. XIV (XX), 1976, p. 351—358.

[12] Alexander Kuzev, *Primnosi kăm istoriata na srednovekovnite kreposti po dolniia Dunav*, IV, *Silistra i Hărsovo*; V, *Isaccea (Obluciţa) i Tulcea*, în „Izvestiia na Narodnaia Muzei Varna", t. V (XX), 1969, p. 137—157; VII (XXII), 1971, p. 77—93, în legătură cu importanţa acestor centre în sistemul de fortificaţii al Dunării de Jos.

[13] *Călători străini*, *cit.*, p. 288 şi 326.

[14] *Ibidem*, p. 380. [15] *Ibidem*, p. 377. [16] *Ibidem*, p. 283.

[17] Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 303.

[18] *Călători străini*, VI, p. 450.

[19] *Cronici turceşti privind Ţările Române*, II, Bucureşti, 1974, p. 120.

[20] *Călători străini*, VI, p. 760—770.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

(Karaharman), Ester *(Ister)*, Constanța *(Köstence)*, Karasu *(Karasu)*, Șabla *(Şablar)*, Kara-a'aci *(Kara-agaci)*, Coslugea *(Kozluce)* etc., sînt de importanță mai mică. Comparînd cu defterul de la 1573/1574 (al celepkeșanilor), se observă că localitățile Hîrșova, Isaccea, Măcin, Techirghiol, care la Katib Çelebi sînt kadiate, acum sînt abia sate. Constanța actuală *(Kostence* la Katib Çelebi, *Anadolli=Anadolchioi* în defter) n-a progresat: o găsim la stadiul de „sat" la sfîrșitul secolului XVI, fără nici o indicație specială la Katib Çelebi și descrisă de Evlya Çelebi [21] ca fiind ruinată din cauza atacurilor cazăcești. Silistra, veche reședință de *sancak*, menționată la 1526—1529 cu un venit de 117 831 de akcele [22], apare în defterul din 1573 în categoria „oraș", iar descrierile lui Evlya Çelebi și Ioan Travelski [23] (la 1651) concordă în a o arăta ca pe o așezare înfloritoare și importantă (era de altfel reședința eyaletului de Silistra-Oșakov).

În registrul celepkeșanilor (1573/1574) apare un număr mai mare de localități dobrogene decît în harta lui Katib Çelebi. Faptul este explicabil prin finalitatea diferită a celor două tipuri de izvoare: primul, o evidență strictă de ordin economic, la un moment precis, al doilea, imaginea administrativ teritorială a ținutului, într-o etapă anume. Textul lui Katib Çelebi vorbește și de marele drum dobrogean (șahrak) [24], ale cărui puncte de sprijin sînt figurate și pe hartă: Isaccea, Babadag, Ester, Karasu, Silistra. Se confirmă deci caracterul selectiv („reprezentativ") al acestui izvor.

Harta lui Katib Çelebi este un argument interesant nu numai pentru situația toponomastică discutată mai sus; ea este totodată tabloul hidrografic, „de epocă", (rămîne de văzut cît real și cît tradițional — în sensul preluării unor „cutume cartografice"). Temeinicia și varietatea cunoștințelor (istorice, geografice, matematici, astronomie, științe ale naturii, etc.) care fac gloria meritată a acestui „polihistor" osman, oferă garanția (probată în multe cazuri) unui mod de lucru bazat pe examinarea critică a izvoarelor și pe o documentație bogată. Pentru a fructifica însă acest avantaj în cazul de față, este obligatoriu să se știe: 1) dacă harta a fost întocmită strict pe baza altor izvoare cartografice (căci era un bun cunoscător nu numai al geografilor arabi ci și al celor europeni ca Mercator, Cluverius, Ortelius); 2) dacă, fiind un demers „de cabinet", acesta a fost dublat de cunoașterea și directă a locurilor. În primul caz este neapărat necesară depistarea surselor sale. Problema ridicată nu este gratuit teoretică. Pentru că harta lui Katib Çelebi prilejuiește sesizarea cîtorva neconcordanțe: fie cu situația actuală (explicabile ipotetic în virtutea schimbărilor petrecute pe acest pămînt deosebit de activ al porțiunii finale a Dunării) fie cu alte opere cartografice din epocă. Iar pentru a face necesarele identificări pe teren este obligatorie cunoașterea „ecuațiilor de transformare" între cele trei grupe de date.

II. După Katib Çelebi, ultimii afluenți ai Dunării sînt, de la est la vest: Prutul *(nehr-i Purut)*, Bîrladul *(nehr-i Burlat)*, Siretul *(nehr-i Seret)*. Dar, după cum se vede astăzi, Bîrladul este un *afluent pe stînga al Siretului*, nu al Dunării. Să însemne că la mijlocul secolului XVII Bîrladul se vărsa *independent* în Dunăre? Și atunci harta lui Katib Çelebi ar data această etapă despre care vorbesc geografii și geologii? Totuși, o hartă de la sfîrșitul secolului XVI (1595) a lui Levinus Hulsius [25] indică situația pe care o cunoaștem astăzi. Se pare deci că geograful osman se bazează pe un izvor mai vechi de 1595 (sau pe unul mai recent dar care a folosit o reprezentare mai veche). Interesant este însă că această confuzie revine chiar într-o hartă din secolul al XVIII-lea [26]: între Brăila și Galați sînt desenate *două* rîuri care se varsă *direct* în Dunăre, deși al doilea, nenumit, vine din *dreapta* Siretului. Să fie vorba de reverberarea cartografică (neconfruntată cu situația din teren) a conștiinței despre acest fenomen, real cîndva?

---

[21] *Ibidem*, p. 773—776.

[22] Tayyib Gokbilgin, *Kanunî sultan Suleyman devri başlarinda Rumeli eyaleti, livalari, şehir ve kasablari*, în „Belleten", vol. X, nr. 78, 1956.

[23] *Călători străini*, II, 1973.

[24] *Cronici turcești*, II, p. 119.

[25] *Monumenta cartographica Moldaviae, Valachie et Transilvaniae*, Dem. Dimăncescu, 1933.

[26] *Ibidem*, harta lui Emanuel Bowen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

III. Controversata chestiune a evoluției deltei dunărene, a brațelor și gurilor fluviului [27], are după această hartă încă un punct de construcție. În versiunea oferită de ea, vărsarea Dunării în Marea Neagră, se face prin *două* brațe, care se ramifică în *cinci* guri. Trei dintre acestea (sudicele) sînt numite astfel: gura Karaharman (*Karaharman boazi*), gura Portița (*Portiçe boazi*) și gura Sf. Gheorghe (*Hizir-i Elias boazi*. Dunărea s-a vărsat cîndva printr-un canal care se deschidea în dreptul actualului sat Vadu din județul Constanța? Harta lui Katib Çelebi susține ipoteza. Astăzi, fosta gură Karaharman este înnisipată dar este deductibilă prin existența a trei gîrle ce făceau cîndva legătura între coada lacului Sinoe și apele mării. Totodată, harta osmană conține mențiunea mai timpurie cu un secol decît se cunoștea pînă acum [28], a gurii Portița, care există și astăzi, ca debușeu al lacurilor Razelm—Golovița).

IV. Actualele lacuri Razelm, Golovița, Sinoe, apar „unificate": un lac destul de mare ca întindere, deschis spre mare prin gurile Karaharman și Portița, delimitînd totodată ceva ce pare a fi o insulă. Situația nu e insolită, revenind încă odată în atenție. Să fie vechea Peuce, despre care vorbeau anticii ca fiind situată pe brațul (cu același nume) cel mai sudic al Istrosului?

Numele lacului nu este trecut pe hartă, dar apare menționat în text: *Burniçe* sau *Burnița*. Avînd în vedere că pentru textele scrise în caractere arabe probabilitatea erorii e foarte mare, fiind vorba de puncte și grupe de puncte care decid *semnul* și deci sensul unui cuvînt (puncte care pot apare sau dispare atît de lesne fără legătură cu voința celui ce le-a așternut), este probabil ca „Burnice" să fie lectura, viciată de hazard, tot a unei „Portiçe" (paleografic este deplin plauzibil). Deci, *gurii Portița* (menționată pe hartă) i-ar corespunde *lacul Portița*, menționat în text ca *Burnița* și căruia, în forma din urmă, nu i se cunoaște corespondentul [29]. Comparația întregii situații înfățișate cu alte izvoare cartografice [30] medievale și moderne este mai mult sau mai puțin derutantă: complexul lagunar apare sau nu, numărul gurilor variază între trei și șapte, brațele sînt figurate fie avînd insule fie neavînd. Interesantă este și o hartă din 1822, aparținînd cartografului francez A. H. Brué, în care apar *cinci* guri ale Dunării, în aceeași ordine și cu aceleași nume ca la Katib Çelebi, apoi complexul de lacuri, mai diferențiat, dar amintind foarte bine de imaginea osmană. Este de bănuit fie că a cunoscut harta lui Katib Çelebi (dar ce motiv avea s-o transcrie pentru 1822?), fie că dintr-o sursă oarecare avea aceeași informație. La indiferent ce distanță documentară, se poate presupune, ca numitor comun, situația reală, existentă cîndva (admițînd și avatarurile firești). Faptul că A. H. Brué numește gura Sf. Gheorghe „bouche Saint Elias", îngăduie prespunerea că informația i-a parvenit prin filieră turcă. Exemplele pot continua tot mai deconcertant. Problema este numai aparent fără soluție: o critică minuțioasă a documentelor cartografice, lămurirea întîietății și a valorii surselor, se impune și rămîne de făcut *.

---

[27] Analiza problemei, cu înnoitoare conexiuni la Sergiu Iosipescu, *Dans la mer Noire pendant l'antiquité et le moyen âge: en louvoyant a la recherche de l'ancienne bouche sud du Danube*, în *RRH*, XXI, 2/1982, p. 283—302.

[28] V. Constantin C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, Constanța, 1966, p. 48. Dar o mențiune mai timpurie chiar decît a lui Katib Çelebi se află în pandantul său european reprezentat de dominicanul Emiddio Portelli prin care data primei atestări a Portiței devine 1634 (Andrei Pippidi, comunicare ținută la sesiunea Pontica 1983 — cf. *supra*, p. 614—615.

[29] Cf. Tudor Mateescu, *op. cit.*, p. 26, care preia lectura „Burnice" pentru lac și în plus îl identifică cu lacul Babadag, pe cînd, se știe, Portița este deschiderea spre mare a lacurilor Razim—Golovița, lacul Babadag neavînd comunicare directă cu marea.

[30] În afară de atlasul Dimăncescu v. Marin Popescu Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, vol. II, București, 1938.

* Lucrarea a fost prezentată într-o primă formă în cadrul sesiunii cercurilor științifice studențești din anul 1982, ca parte a tezei de licență, avînd drept conducător științific pe lect. dr. Mihai Maxim. Ulterior am putut s-o amplific și s-o restructurez avînd posibilitatea să consult cărți și publicații care mi-au fost puse la dispoziție cu generozitate de către profesorul Mihail Guboglu, dr. Petre Diaconu, cercetător științific principal la Institutul de Arheologie din București, precum și Sergiu Iosipescu, cercetător la Institutul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie militară, București. Le exprim și pe această cale tuturor, recunoștința mea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

TRANSCRIEREA HĂRȚII [31]

I. *Litoralul* (dela sud la nord)

1. *Foros* = Phoros.
2. *Burgas* = Burgas
3. *Ahyoglu* = Anhialos (Pomorie)
4. *Missevri* = Messembria (Nesseber)
5. *Emine burunu* = capul Emine (Emona)
6. *Galata* = Gallata
7. *Varna* = Varna
8. *Batavo* = Batova
9. *Balcik* = Balcic
10. *Kavarna* = Cavarna
11. *Kalakra burunu* = capul Caliacra
12. *Şablar* = Şabla
13. *Mankalye* = Mangalia
14. *Tuzla burunu* = capul Tuzla
15. *Köstence* = Constanța
16. *Südgölü* = Siutghiol
17. *Karaharman* = Caraharman (Vadu)
18. *Karaharman bogazî* = gura Caraharman
19. *Portiçe bogazî* = gura Portița
20. *Hiziri Elyas bogazî* = gura Sf. Gheorghe

II. *Cursul Dunării*

a) malul drept

21. *Karaharman* = Caraharman (Vadu)
22. *Tulçe* = Tulcea
23. *Çardak* = Ceardac
24. *Sakçî* = Isaccea
25. *Manastîr* = Mănăstirea (Niculițel)
26. *Macin* = Măcin
27. *Daya köy* = Dăieni
28. *Hirşova* = Hirșova
29. *Bogaz köy* = (Cernavoda)
30. *Silistre* = Silistra

b) malul sting

31. *Kili* = Chilia
32. *Ismail* = Ismail
33. *Kartal* = Cartal
34. *Tomarova* = Tomorova (Reni)
35. *Cercelış* = Giurgiulești
36. *Galac* = Galați
37. *Ibrail* = Brăila

---

[31] Pentru numele actual al localităților (numai din județele Tulcea și Constanța) vezi, mai recent, Anca Ghiață, *Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă*, în „Memoriile secției de științe istorice", seria IV, t. V, 1980; cf. și P. Koledarov, *West Black Sea in the late Middle Ages (14th-16th centuries) listed on nautical charts*, în *Études historiques a l'occasion du XIII-e Congrès international des Sciences Historiques*, Moscou, Août, 1970, t. V, p. 241—272.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

III. *Localităţi interioare* (de la nord la sud)

38. *Babadagi*	= Babadag
39. *Ister*	= Ester
40. *Karasu*	= Carasu (Medgidia)
41. *Ali-beg*	= Alibey [32]
42. *Kara-agaçi*	= Caragaci,
43. *Eflaklar (?)*	= Vlahi
44. *Haci-oglu*	= Hagiolu (Bazargic) [33]
45. *Şumnu*	= Şumla (Şumen)
46. *Yeni-bazar*	= Ienipazar
47. *Kozluca*	= Coslugea [34]
48. *Provadi*	= Provadia
49. *Karniabad*	= Karnobat
50. *Aidosa*	= Aitos
51. *Umur Fakih*	= Umur Fakih [35]
52. *Fazar* (?)	= neidentificat

IV. *Hidrografie*

53. *nehr-i Tuna*	= Dunărea
54. *nehr-i Purlat*	= Bîrlad
55. *nehr-i Purut*	= Prutul
56. *nehr-i Seret*	= Siretul
57. *nehr-i Kamci*	= Kamcia
58. *nehr-i Varna*	= Varna
59 *Cenki*	= Genke

[32] Vezi Anca Ghiaţă, *op. cit.*, p. 49 şi 56.
[33] *Călători străini*, VI, p. 365, n. 133.
[34] *Ibidem*, p. 390, n. 335.
[35] *Cronici turceşti privind Ţările Române*, II, 1974, p. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

NOTE LA O GENEALOGIE A FAMILIEI CONACHI

DE

PAUL PALTANEA

Emanuel Vogoride-Conachi, fiul lui Nicolae Vogoride-Conachi și al Ecaterinei (Cocuța) Conachi [1], a comentat, în ediția a doua a poeziilor lui Costache Conachi, o genealogie a familiei Conachi întocmită chiar de poetul logofăt. Concluzia comentariului este reală : „Familia Conachi a fost o familie curat moldovenească" [2] din „neamul Golăeștilor sau Goeștilor" (de fapt este vorba de neamul de răzeși Goescu), dar ascendenții poetului, „Ilie vel spătar", „Vasile vel medelnicer" sau „marele comis Anghel", nu au fost mari boieri, așa cum s-ar deduce din titlurile atribuite de Emanuel Vogoride-Conachi [3].

Am „redescoperit" această genealogie [4] și chiar dacă discutarea ei, în lipsa tuturor documentelor de care s-a folosit Conachi, ar putea părea prematură, o comunicăm, totuși, în primul rînd cu speranța că ea va suscita și interesul altor cercetători, care vor contribui, desigur la completarea informațiilor pe care le prezentăm acum [5].

Această spiță genealogică, cu referiri numai la începătorii neamului Conachi, în linie masculină, a fost întocmită, mărturisește chiar Conachi, „după ispisocul domnului Mihai Racoviță v(oie)vod din 7230 (1721) dec(embrie) 29 și după iarăși zapisele vînzătorilor". Spița nu este datată și a fost alcătuită, desigur, cu ocazia unui proces pentru moșiile Tălăbești sau Gîrlești și Crîngeni. Cunoaștem, astfel, că la 6 martie 1817 Costache Conachi este vechilul surorii lui, Maria Balș [6], în procesul pe care-l are cu răzeșii din Gîrlești, care împresuraseră moșia satului Tălăbești [7]. La 19 septembrie 1827 se încheie judecata pe care Costache Conachi o are cu egumenul mănăstirii Rîmnic pentru o parte din moșiile Tălăbești și Crîngeni. În dezbaterile procesului sînt amintite și documentele folosite la întocmirea spiței [8]. Tot pentru moșia Tălăbești, cumpărată de la sora lui, Maria [9], Costache Conachi se judecă, în 1844, cu Matei Millo [10].

---

[1] S-a născut la 10 aprilie 1847 (G. T. Kirileanu, *Testamentul și pomelnicul marelui logofăt C. Conachi*, în *CvL*, XLII, 1908, p. 614).

[2] Al. Papadopol-Calimach afirmă, după informațiile lui Emanuel Vogoride-Conachi, că familia Conachi este „o familie veche moldovenească, o familie de boieri mari și cu renume" (*Scrisoare despre Tecuci*, în *CvL*, XIX, 1885, p. 923). În secolul al XIX-lea a circulat părerea că această familie este de origină „fanariotă" (*La Moldavie. Recueil d'articles*, II, Paris, 1844, p. 11).

[3] Costache Conachi, *Poesii. Alcătuiri*, Iași, 1887, p. 8—10.

[4] ASB, *Doc. ist.*, MCIV 24, 25, Anexa V, VI.

[5] La depistarea unora din documentele pe care le comentăm, de mult folos ne-a fost *CDM*, III—IV, București, 1968—1970.

[6] ASB, *Doc. ist.*, XCIX/203, 205 ; CII/33, 34 ; ASI, *Doc.* 489/19. Maria Conachi este fiica lui Manolachi Conachi și a Saftei Sturdza, cea de a doua soție. A fost căsătorită cu Nicolae Balș. Căsătoria era încheiată la 10 decembrie 1816 (ASB, *Doc. ist.*, XCIX/201).

[7] Satul, astăzi dispărut, a fost pe apa Birladului. Este menționat, pentru prima dată, în documente, la 15 iulie 1448 (*DRH*, A, I, p. 397—398). Numele satului este în legătură cu onomasticul Talabă, care poate fi explicat prin apelativul „talabă", picior mare. Într-o hotarnică din 22 noiembrie 1722 (ASB, *Doc. ist.*, XCIX/198) se arată că satul este pe apa Călmățuiului, care se varsă în balta Tălăbeasca, lîngă Hanu Conachi, comuna Fundeni, județul Galați. Editorii volumului *DRH*, A, XXI, p. 648 plasează satul lîngă Fundeni.

[8] ASI., *Litere* K, 393, f. 151 ; *Uricariul*, VI, Iași, 1875, p. 344.

[9] G. T. Kirileanu, *Testamentul*, p. 621.

[10] ASB, *Doc. ist.*, MCIV/41, 42, 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

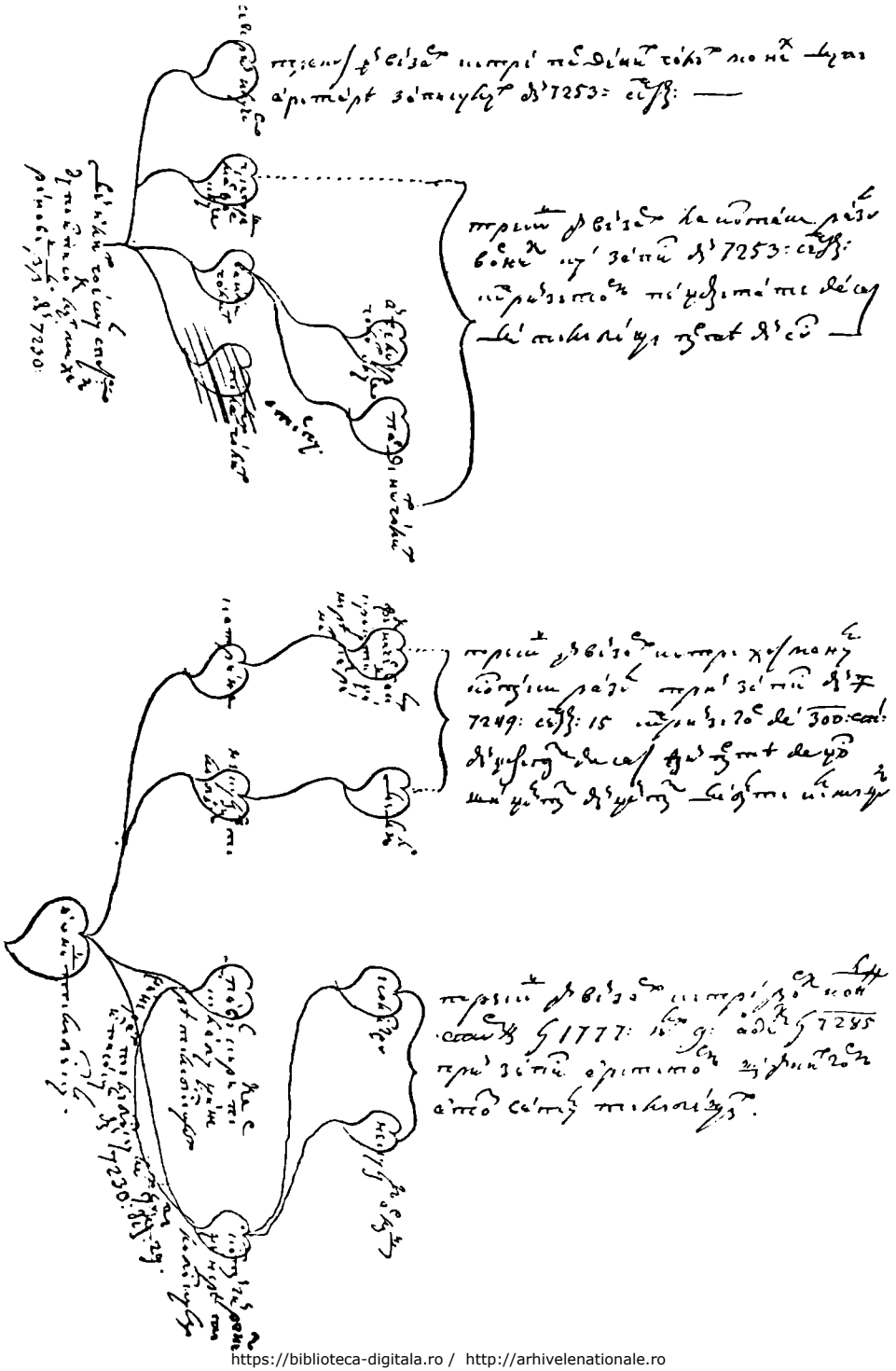

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Odată cu spiţa începătorilor neamului său, Costache Conachi mai realizează şi o spilă a descendenţilor şi ginerilor lui Ioniţă Tălăbescu, care este, după cum a arătat Sever Zotta, vărul cronicarului Miron Costin [11] şi socrul unui Conachi [12] neindicat în spiţele poetului logofăt.

Nu am regăsit încă „ispisocul" din 29 septembrie 1721 în care este amintit Ilie sin Goescu spătar [13] care stăpînea, la sfîrşitul secolului al XVI-lea sau începutul celui următor, părţi din moşia Tălăbeşti. În mod greşit, Emanuel Vogoride-Conachi i-a atribuit rangul de „mare spătar", căci, după cum ne lămureşte o „învoială" inedită din 25 noiembrie 1721 [14], Ilie Goescu nu are nici un rang, tatăl său fiind „spătar", dar din categoria dregătorilor subalterni ai marelui spătar [15].

Nu putem preciza încă ce grad de rudenie există între Ilie Goescu şi Ion Goescu, amintit într-un document din 29 mai 1597, cînd nepoata lui, Todosia, fiica Ilenei, vinde o silişte pe Crăsniţa, pe care a avut-o bunicul ei din „uricul lui Ştefan voievod" [16]. De asemenea, nu ştim cum se înrudea Ilie Goescu cu Petre Goescu, unchiul lui Toader Goescu, care la 23 ianuarie 1662, dăruieşte lui Golăe, fiul lui Ilie Goescu, părţile lui din Ştiboreni, ţinutul Vaslui, şi din Tălăbeşti [17]. Despre proprietăţile neamului Goescu în Ştiboreni şi Tălăbeşti se vorbeşte într-o jalbă a egumenului schitului Ştiboreni, din 3 iulie 1818, împotriva unor răzeşi care au luat „15 pămînturi din moşie Ştiboreni" pe motiv „că ar fi avut moşie la un loc cu toţi în moşie Tălăbeşti ce să află la ţinutul Tecuciului şi zic cică ar fi vîndut-o Grigoraş Mardari clucerul şi Paladi Golăe" [18], nepoţii lui Ilie Goescu.

Este sigur că neamul Goescu este originar din Ştiboreni, căci, aşa cum vom vedea, Golăe şi Mardare, fiii lui Ilie Goescu, îşi desfăşoară cea mai mare parte a activităţilor lor în jurul acestui sat. În această zonă îşi cumpără noi ocine sau îndeplinesc porunci domneşti.

Nu ştim încă cum a ajuns neamul Goescu din Ştiboreni să stăpînească jumătate din Tălăbeşti, partea de sus, cealaltă jumătate fiind a lui Ioniţă Tălăbescu, moştenită de la tatăl său, Dumitru postelnicul [19]. La 20 septembrie 1688, domnitorul Constantin Cantemir dă o „carte domnească" lui „Mărdari ci-au fostu părcălab şi lui Golăe şi Neculai ficiorul lui Margini şi lui Toader Goescul şi alţi răzeşi, cari sînt nepoţii Goescului, ca să hie volnici cu cartea domniei mele a-şi opri a lor dreaptă ocină şi moşie, giumătate de sat de Tălăbeşti, parte(a) din sus, pre zapise ce au de moşie şi de cumpărătură, despre Ion Tălăbescul ci au fost părcălab" [20].

După spiţa lui Conachi, Golăe şi Mardare sînt fiii lui Ilie Goescu, ceilalţi doi nepoţi ai Goescului nemaifiind menţionaţi. I-a trecut însă pe Severin clucerul [21], care, după învoiala din 25 noiembrie 1721, este, de asemenea, nepotul lui Ilie Goescu.

---

[11] Sever Zotta, *Dumitru postelnicul fratele lui Costin hatmanul şi descendenţii lui*, în *RI*, XI, 1925, 10—12, p. 261—262.

[12] Ibidem, 264—265.

[13] Numele s-a format, prin aferză, de la Neagoe: Goe + sufixul *escu* (N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti 1963, p. 233.

[14] ASB, *Doc. ist.*, XCIX/193, Anexa III.

[15] Pentru atribuţiile acestora, vezi N. Stoicescu, *Despre subalternii marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XV — mijlocul sec. XVII*, în *SMIM*, VI, 1973, p. 70—71.

[16] *DIR*, XVI, A, IV, p. 165. Uricul citat poate fi din vremea lui Ştefăniţă Vodă sau din cea a lui Ştefan cel Mare.

[17] ASB, *Doc. ist.*, XCIX/200.

[18] ASB, *M-rea Ştiboreni*, V/29.

[19] S. Zotta, *op. cit.*, p. 261. Urmaşii lui Ion Tălăbescu, nepotul său Dediul, fiul lui Nicolae Tălăbescu, şi Vasile Cracatiţă, ginerele Catrinei, fata lui Ioniţă Tălăbescu, au vîndut vornicului Constantin Razu, la 26 iunie 1739, partea lor din Tălăbeşti (ASB, *Doc. ist.*, XCIX/197, 196). Un alt ginere al lui Ion Tălăbescu, Constantin Ranete, mai stăpînea, partea lui din Tălăbeşti, la 24 iunie 1740 (Ibidem, CCC/177). La 15 decembrie 1873 se mai cunoştea în satul Fundenii Noi, la răsărit şi miazănoapte de sat, „movila lui Ranete" (BARSR, ms. rom., 229, f. 317; T. Ciuntu, *Dicţionarul geografic, statistic şi istoric al judeţului Tecuci*, Bucureşti, 1897, p. 69, înregistrează „moşia Ranete.

[20] ASB, *Doc. ist.*, XCIX/190, Anexa I. Vezi şi Constantin Solomon, C. A. Stoide, *Documente tecucene*, I, Bîrlad, 1938, p. 41—42, document din 28 august 1688.

[21] La 1 mai 1717, clucerul Severin cumpără părţi de moşie în Beneşti, lîngă Ştiboreni (ASI, *Doc.*, 829/53). De la Maria, soţia lui Ursachi stolnic, a luat, la 15 iulie 1717, doi

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

O primă menţiune documentară a lui Golăe este din 2 septembrie 1641, cînd, împreună cu soţia lui Aftimia, cumpără părţi din Tălăbeşti de la Niţă sin Petrii [22]. Aftimia este fiica lui Nicolae Agarici, vornic de gloată, care i-a dat fiicei sale, la căsătorie, ca zestre, şi părţi din moşia satului Tălăbeşti [23]. La 31 ianuarie 1672, Tănase, feciorul lui Cocioagă, îi dăruieşte lui Golăe vătavul partea lui din moşia satului Ţăpeni, ţinutul Fălciu [24]. Nu putem preciza, deocamdată, dacă este vreo legătură între proprietăţile ce le avea Golăe în acest sat, în afară de ceea ce va primi Aftimia ca zestre, şi cele de mai tîrziu ale lui Constantin Conachi fost mare vornic [25].

Safta şi Stanca Roboe sînt despăgubite de Golăe vătavul, în intervalul 1 septembrie 1673 — 31 august 1674, cu 70 de lei pentru nişte vii pe care le-au plantat, fără voia lui, la Tălăbeşti [26].

La 12 septembrie 1674, cumpără a treia parte din satul Budeşti, ţinutul Fălciu [27], iar la 9 noiembrie 1674 îşi întregeşte părţile din Tălăbeşti cu „două vii tinere" [28]. În anul următor, la 26 iulie se judecă pentru nişte zapise ale ocinelor ce le avea la Ivăniţeşti (Vineţeşti) şi Lungani, ţinutul Fălciu [29]. În anul 1680 primeşte mai multe danii de moşii : la 5 februarie la Ivăniţeşti [30], şi la 25 februarie la Ştiboreni [31], iar la 8 septembrie cumpără părţi din Bălăneşti şi Budeşti [32]. La 3 mai 1681 cumpără părţi din satul Recămuşi pe Muşata, ţinutul Fălciu [33]. Mai cumpără la Budeşti şi Şurineşti la 9 mai 1686 [34].

---

copii de ţigani (ASB, *Doc. ist.*, XXXV/184). Era decedat la 12 aprilie 1732, cînd soţia lui Aniţa restituie lui Palade Golăe jumătate din satul Tălăbeşti, stăpînită o vreme de soţul ei, pentru nişte bani daţi lui Palade şi Mardare Golăe. Au avut două fete : Ilinca şi Maria (Ibidem, XCIX/195).

[22] ASB, *Doc. ist.*, XCIX/182 ; C. Solomon, C. A. Stoide, *op. cit.*, II, 1939, p. 16—17, transcriu numele vînzătorului Enuţă sin Petrii. Nu putem preciza dacă Apostol Golăe, care stăpînea, la 13 iunie 1665, părţi de moşie în satele Popeşti şi Moiceşti, ţinutul Vaslui (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IV, Iaşi, 1908, p. 30) este din neamul lui Ilie Goescu.

[23] C. Solomon, C. A. Stoide, *op. cit.*, II, p. 25—26. Probabil tot ca zestre a primit şi părţi din moşiile satelor Bălăneşti şi Ţepeni, ţinutul Fălciu *(Uricariul*, XX, 1892, p. 187—188). Mai trăia la 14 iunie 1710, cînd stăpînea, împreună cu feciorii ei, 152 de »pămînturi" în satul Lieşti, ţinutul Vaslui *(TC*, V, 1936, p. 9). Din copiii ei cunoaştem numai pe Irina cu care se judeca, la 24 septembrie 1751, Andronic Agarici pentru moşiile Popeşti şi Budeşti. Iordache Canta mare logofăt, care face judecata, îi dă dreptate Irinii. Pentru aceleaşi părţi de moşie, Andronic Agarici s-a judecat, fără a cîştiga, şi cu Palade şi Angheluţă Golăe (ASB, *Doc. ist.*, LXX/227). După o spiţă a neamului Agarici, făcută la 2 mai 1732, de Dumitraşcu logofăt de taină, Aftimia Golăiasa este fiica lui Irimie Agarici (Petru Dimitriu, *Un neam de „viteji" pe valea Lohanului*, Iaşi, 1943, p. 21). P. Dimitriu afirmă, fără a indica sursa documentară, că Aftimia a fost căsătorită cu Palade Golăe *(ibidem*, p. 31).

[24] ASB, *Episcopia Huşi*, XLII/2 ; *DIR*, XVI, A, III, p. 5 nr. 9 cu data 1572. Pentru data reală, vezi observaţiile din *CDM*, III, nr. 2139, valabile şi pentru nota 31.

[25] BARSR, ms. rom., 4506. f. 153.

[26] C. Solomon, C. A. Stoide, *op. cit.*, II, p. 25—26.

[27] Gh. Ghibănescu, *Surete*, V, 1908, p. 29. Aftimia Golăiasa a vîndut o parte din această cumpărătură, înainte de 22 martie 1718, lui Radu al doilea logofăt (ASB, *Doc. ist.*, LXX/197).

[28] ASB, *Doc. ist.*, XCIX/183 ; C. Solomon, C. A. Stoide, *op. cit.*, II, p. 27.

[29] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 29.

[30] *Ibidem*, p. 44.

[31] ASB, *M-rea Ştiboreni*, VIII/2 nr. 11, *DIR*, XVI, A, III, p. 131 nr. 164 cu data 1580. În acest sat mai cumpără ocine în intervalul 1 septembrie 1683 — 31 august 1684 (ASB, *M-rea Ştiboreni*, VIII/2 nr. 10. *DIR*, XVI, A, III, p. 230 nr. 281, cu data 1583—1584), la 26 martie 1686 (ASB, *M-rea Ştiboreni*, VIII/2 nr. 8 ; *DIR*, XVI, A, III, p. 311 nr. 377 cu data 1586) şi la 1 martie 1687 (ASB, *M-rea Ştiboreni*, VIII/2 nr. 7 ; *DIR*, XVI, A, III, p. 339 nr. 413, cu data 1587). Vezi şi N. Iorga, *Neamul Agarici, răzeşi fălcieni şi vasluieni*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVII, 1914, p. 194.

[32] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, V, p. 45.

[33] *Uricariul*, VI, 1875, p. 180.

[34] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, V, p. 49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Domnitorul Constantin Cantemir îi dă carte domnească, la 1 decembrie 1687, să stăpînească, împreună cu Mardare „ce-au fost pârcălab", jumătate din satul Tălăbeşti [35]. La 12 decembrie era vornic de poartă şi făcuse o cercetare pentru hotarele satului Leţcani, ţinutul Vaslui [36]. La 25 septembrie 1688, Goliie şi Mardare urmau să se prezinte la „divanul domnesc" pentru judecata ce o aveau cu Ion Tălăbescu [37].

Disputa pentru moşia din Tălăbeşti continuă şi în anii următori. La 27 noiembrie 1698, domnitorul Antioh Cantemir scrie lui Dediul „ce-au fost medelnicer" ca să meargă la Tălăbeşti „şi să aleagă jumătate de sat, de sus, toată partea lui Goliie" [38]. Carte domnească primeşte şi Goliie „ci-au fost vornic de poartă", la 11 decembrie 1698, ca să oprească „toată piine(a) şi tiutiun şi finaţ şi alte toate cîte va fi luat Ion Tălăbăscul de a zeci, să stea toate la un loc pînă or veni boiarul nostru, cari s-au socotit hotarnic acolo" [39]. Dediul, fiind „în gios" cu alte slujbe, trimite la Tălăbeşti pe clucerul Gheorghe Strâjescu, care nu-i poate împăca pe împricinaţi, la 5 martie 1699, şi le fixează „zi" la divanul domnesc [40].

Goliie a murit înainte de 1 iunie 1709, cînd Aftimia „vorniceasa răposatului Goliie ce-au fost vornic de poartă" dăruieşte lui Ştefan Luca al treilea logofăt părţile ce le stăpînea în Bălăneşti şi Ţăpeni, „pentru mult folos şi bine ce am cunoscut de la Dumnealui" [41].

Deci Goliie a fost mai în toată vremea un dregător de sat, vătav, şi de-abia spre sfîrşitul domniei lui Constantin Cantemir ajunge „boiariul nostru", fiind numit vornic de poartă. Nu a avut niciodată rangul de „vel medelnicer", cum a susţinut Emanuel Vogoride-Conachi. Vasile medelnicer, citat de acesta, nu este fiul lui Ilie Goescu, ci un nepot al lui, Vasile Goliie căpitan, fiul lui Goliie, trecut în învoiala din 25 noiembrie 1721.

Pe Mardare „pârcălabul de Vaslui", fratele lui Goliie, îl întîlnim, deocamdată, menţionat, pentru prima oară, în documente, tot la 2 septembrie 1641. Tot Mardare „pârcălabul ot Vaslui" iscăleşte şi la 12 martie 1670, cînd este martor la vînzarea unei părţi din Brincani, ţinutul Vaslui [42]. Într-un zapis din 22 ianuarie 1686, pentru vînzarea unei părţi din Şerbeşti, ţinutul Vaslui, semnează „Mardare biv pârcălab" [43]. La 17 mai, tot în acelaşi an, cumpără o parte de moşie în Ştiboreni [44], la care mai adaugă şi alte părţi în anul următor [45]. La 19 mai 1690 asistă la întocmirea unui zapis de danie pentru o parte din satul Giurgeşti, ţinutul Fălciu, şi semnează „Mardarie biv pârcălabu ot Ştiboreni" [46]. Este numit apoi vornic de poartă. Aşa semnează, la 10 mai 1692, un zapis pentru vînzarea unei părţi din Şurineşti, ţinutul Vaslui [47]. La 2 iunie este din nou la Şurineşti cu o carte domnească pentru hotărnicirea unor răzăşii [48]. Pe un zapis tot pentru Şurineşti semnează „vornicul Mardari ot Ştiboreni" [49]. Peste puţină vreme, 11 iunie, hotărniceşte la Băloşeşti, împreună cu Vasile Buhăescu, părţile pe care le cumpărase Alexandru postelnicul cel mare [50].

Păstrează funcţia de vornic de poartă şi în domnia lui Constantin Duca. La 31 martie 1694, domnul îi porunceşte să hotărnicească, împreună cu Talpeş vornic de poartă, locul

---

[35] C. Solomon, C. A. Stoide, *op. cit.*, I, p. 41. Într-o însemnare din 27 mai 1766 se precizează că Mardare şi Goliie au vîndut o parte din Tălăbeşti, dîndu-se, în schimb, răzeşilor din Ştiboreni alte părţi, pe care urmaşii acestora le aveau în sat (*ASI, Doc.*, 110/21). Conachi trece în spiţă un zapis din septembrie 1744 prin care vornicul Costache Razu cumpără jumătate din Tălăbeşti, partea urmaşilor lui Ilie Goescu. (ASB., *Doc. ist.*, MCIV/24, 25).

[36] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XVI, Iaşi, 1926, p. 109.

[37] ASB, *Doc. ist.*, XCIX/189.

[38] Ibidem, XCIX/191.

[39] Ibidem, XCIX/192.

[40] Ibidem, CII/27.

[41] *Uricariul*, XX, p. 187—188.

[42] ASB, *Doc. ist.*, XXX/71.

[43] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, V, p. 330.

[44] ASB, *M-rea Stiboreni*, VIII/2 nr. 2. În zapis este numit Mardare vornic.

[45] Ibidem, VIII/2 nr. 1, 3.

[46] Idem. *Episcopia Huşi*, XIV/1.

[47] Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, VIII, Iaşi, 1914, p. 143.

[48] Ibidem, p. 145—146.

[49] ASI, *Doc.*, 174/80; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, VIII, p. 147.

[50] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, Bucureşti, 1904, p. 145—146; Gh. Ghibănescu, *Cuzeştii*, 1912, p. 245.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

pe care-l stăpînea Panaiotache Morona mare postelnic în moşia tîrgului Vaslui [51]. Tot cu Talpeş vornic de poartă hotărniceşte, la 10 aprilie 1694, satul Mărăşenii pe Bîrlad [52].

Aşa dar nici Mardare, pe care Emanuel Vogoride-Conachi nu-l va aminti, pentru că din el descinde o ramură colaterală a Conăcheştilor, nu a avut rang de mare boier.

Însemnările lui Costache Conachi despre fiii lui Golăe sînt cam nesigure. Într-o primă variantă [53] îl trece pe Parthenie monah, care iscăleşte Parthenie Golăe [54], şi pe Angheluţă Golăe „din care se trag Conăcheştii". În cea de a doua variantă [55] sare peste generaţia lui Golăe şi notează că Vasile Golăe are doi fii: Parthenie Golăe şi Angheluţă clucer, care nu mai este arătat ca strămoş al Conăcheştilor. Dovada o avem într-un act din 29 septembrie 1744 prin care preotul Ştefan, nepotul lui Mardare, Parthenie monah şi Angheluţă pitar vînd vornicului Constantin Razu jumătate din satul Tălăbeşti, partea de sus [56].

Cît priveşte pe Angheluţă, fiul lui Golăe, „din care se trag Conăcheştii" acesta este, aşa cum am mai arătat, Angheluţă din Galaţi [57]. Emanuel Vogoride-Conachi a afirmat despre acesta, bineînţeles numindu-l „marele comis Anghel", că „după o tradiţie de familie" a fost rînduit „de domnie privighitor şi păzitor al conacurilor pentru armata turcească şi curtea sultanului la anul 1672, atunci cînd sultanul Mehmed a purces singur la asediul Cameniţei. De acolo porecla, după slujba de conacciu, şi numele de Conachi" [58]. „Tradiţia de familie" este de fapt „o biografie a logofătului Costache Conachi scrisă de spătarul Dimitrie Burduja [59]. Poate că o asemenea slujbă de „conacciu" a avut-o mai de grabă fiul lui Angheluţă de Galaţi, Constantin, care, aşa cum vom vedea, este numit Conachi, în documentele redactate după moartea lui.

La informaţiile comunicate, cu alt prilej, despre Angheluţă de Galaţi, mai adăugăm acum alte date. Presupunem că Angheluţă din Iaşi, negustor de oi, amintit în hrisovul din 5 aprilie 1662 dat de domnitorul Eustratie Dabija „prietenului" său Rustea neguţătorul, ca să se „aşeze" în Moldova „unde-i va fi voia" [60], este totuna cu Angheluţă de Galaţi, deoarece, pe acesta din urmă, îl găsim iscălind ca martor în cîteva procese ale lui Rustea pentru moşiile Dănceni şi Şendreni din apropierea Galaţilor. În afară de mărturiile din 22 aprilie 1665 şi 23 septembrie 1668, pe care le-am citat [61], mai este prezent la un alt proces al lui Rustea, pentru Şendreni, pe la sfîrşitul anului 1670 [62]. La 10 februarie 1675 „giupînul Angheluţă" asistă la întocmirea unui zapis pentru o nouă cumpărătură făcută de Rustea [63]. Iscăleşte ca martor şi pe zapisul cu care Tudor de Galaţi cumpără, la 12 noiembrie 1687 o

---

[51] Gh. Ghibănescu, *Surete*, XV, 1926, p. 104, 106, 234.

[52] Ibidem, p. 105.

[53] ASB, *Doc. ist.*, MCIV/24.

[54] Ibidem, XCIX/200. Mai trăia în septembrie 1742.

[55] Ibidem, MCIV/25.

[56] Ibidem, XCIX/199.

[57] Paul Păltănea, *Costache Conachi. Despre originea logofătului*, în „Manuscriptum", *XIII, 1982, 2*, p. 154—159. Al. Papadopol-Calimach i-a atribuit rangul de „mare comis" *(op. cit.*, p. 923). Nu se poate admite nici afirmaţia lui C. Solomon că se numea Anghel Conachi şi a fost „mare comis" *(Biserica şi moşia Conăcheştilor de la Lărgăşeni-Tecuci*", în *AnM*, II, 1—2, 1942, p. 37).

[58] C. Conachi, *Poesii. Alcătuiri*, p. 10.

[59] *Biografia răposatului logofăt Costache Conachi alcătuită de spătarul Dimitrie Burduja* (BARSR, *Arhiva G. Kirileanu*, VII (1), Varia 1). Este o copie în transcrierea lui Iuliu Tuducescu. Emanuel Vogoride-Conachi, atunci cînd nu a fost de acord cu textul ei, a şters sau a făcut modificări. Manuscrisul exista în 1943 la ASI. Într-o scrisoare din 14 aprilie 1943, G. Kirileanu îl înştiinţează pe Constantin Turcu că vrea să colaţioneze textul biografiei „pe care i-o arătase prietenul Gh. Ungureanu" (ASI, *Fond personal C. Turcu, Mapa G. Kirileanu*, II/43). Manuscrisul s-a pierdut în timpul războiului.

[60] ASB, *M-rea Brazi*, XXV/7; C. A. Stoide, *Negustorii din Şarhorod în Moldova*, în *RIR*, V—VI, 1935—1936, p. 386.

[61] P. Păltănea, *op. cit.*, p. 155.

[62] ASB, *M-rea Brazi*, XXV/25, data documentului a fost propusă de *CDM*, III, nr. 2009. La acest proces mai este prezent şi negustorul Şerbu Brăileanu amintit şi el în hrisovul din 5 aprilie 1662.

[63] ASB, *M-rea Brazi*, XXV/17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

parte din moşia Munteni sau Cinci cîini, lîngă Galaţi [64]. Tot ca martor, dar semnează Angheluţă vameş, apare şi în actul din 12 ianuarie 1693, prin care Marcu vameş cumpără o casă şi o vie în Galaţi [65].

În „sinetul" de împărţeală făcut de ginerii şi nepoţii lui Ioniţă Tălăbescu cu data de 7249 (1740) septembrie 14, (aceasta este data transcrierii actului, semnat doar de marele logofăt [66]), publicat de Sever Zotta [67], este trecut şi Conachi „ginere Tălăbescului", care primeşte, ca zestre, părţi de moşie în Tălăbeşti, Năneşti, Crăigeni, (de fapt Crîngeni), ţinutul Tecuci şi Opaci, ţinutul Covurlui. Folosindu-se de datele publicate de Emanuel Vogoride-Conachi, Sever Zotta presupunea, la editarea documentului, în 1925, că fiica lui Ioniţă Tălăbescu ar putea fi Paraschiva, care a murit la Năneşti, în 1719, iar soţul ei „Anghel, poreclit Conachi" [68]. Prezumţii care, după cum vom arăta mai jos, nu mai pot fi acceptate.

Spiţa ginerilor lui Ion Tălăbescu, întocmită de Costache Conachi după documentul din 7249 septembrie 14, cuprinde numai pe doi dintre ei: Constantin Ranete şi Pavel Chirica. Sînt omişi: Conachi şi Paizan, probabil, pentru că nu-l interesau, în cadrul procesului pe care-l susţinea, părţile acestora din Tălăbeşti.

Conachi, ginerele lui Ion Tălăbescu, nu poate fi Angheluţă de Galaţi, cum presupunea Sever Zotta, ci fiul acestuia, Constantin sin Angheluţă sau Constantin comisul. Cunoaştem, deocamdată, 20 de documente originale emise în intervalul 19 aprilie 1717 [69] şi 11 mai 1736 [70] în care acesta nu este numit Conachi. Probabil că era cunoscut şi sub această poreclă, pe care am întîlnit-o numai în documentele redactate după moartea lui Constantin sin Angheluţă. De exemplu, într-o hotarnică a satului Năvărneţ, ţinutul Tecuci, din 16 iulie 1742, pentru părţile cumpărate, în 1725 de comisul Constantin, este numit „comis Constantin Conache" [71]. După documentele cercetate pînă acum, comisul Constantin a decedat între 11 mai 1736 şi 16 iulie 1742.

La 15 mai 1720 „giupîneasa" lui Constantin mare comis era Paraschiva [72], fiica lui Vasile Costache mare vornic şi a Catrinei, fata lui Iordache Toderaşco Cantacuzino [73]. Aşa dar, trebuie să se renunţe la afirmaţia lui Emanuel Vogoride-Conachi, folosită de Al. Papadopol-Calimach şi Sever Zotta, că Paraschiva a murit în 1719 [74]. Paraschiva a mai trăit şi după moartea soţului ei, căci într-o carte domnească din 22 martie 1745, pentru o pricină a moşiei Bărgăoani, ţinutul Neamţ, stăpînită în parte şi de Constantin comisul, este amintită şi „hotarnica comisoaiei lui Conachi, fiind cea mai multă moşie a lor" [75].

Pînă la găsirea unor documente cu informaţii sigure, presupunem că Paraschiva este cea de a doua soţie a lui Constantin comisul, prima fiind fata lui Ioniţă Tălăbescu. Căsătoria a avut loc, poate, chiar înainte de cea de a doua domnie a lui Mihai Racoviţă, (20 iulie 1707 — 17 octombrie 1709), cînd Constantin comisul stăpînea în Năneştii de jos „cum-

---

[64] Idem, *Doc. ist.*, XCIX/67, copie din 27 noiembrie 1827. Moşia începea din malul lacului Brateş şi mergea pînă aproape de Valea Lozovei, fiind între moşiile satelor Cişmele, com. Smîrdan şi Odaia Manolache, com. Vînători (ASB, *Planuri Covurlui*, 2, întocmit la 15 august 1825).

[65] ASB, *Doc. ist.*, III/242.

[66] Fetele lui Ioniţă Tălăbescu se căsătoresc în preajma anului 1700. De pildă Sanda era căsătorită cu Pavel Chirică, la 3 iulie 1707, cînd dăruiesc mănăstirii Aftonia „a lui Andonie visternicul" o parte din moşia Gurueţi (ASB, *M-rea Neamţ*, XX/116 nr. 26).

[67] S. Zotta, *op. cit.*, p. 264—265. Conachi aminteşte acest act în spiţă, dar cu data de 15 septembrie.

[68] S. Zotta, *op. cit.*, p. 265.

[69] ASI, *Doc.*, III/3.

[70] ASB, *Doc. moldoveneşti*, LVIII/4.

[71] Idem, *Doc. ist.*, CII/105. Satul Năvărneţ a fost pe teritoriul com. Corod. iud. Galaţi. R. Rosetti menţionează un document din 10 septembrie 1779 în care se aminteşte hrisovul din iunie 1718 dat de domnitorul Mihai Racoviţă lui „Constantin Conache sin Angheluţă" pentru moşia Braniştе de lîngă Iaşi (*Cronica Bobotinului*, în *ARMSI*, s. II, t. XXVIII, 1906, p. 175). Nu am avut încă posibilitatea să verificăm afirmaţia lui Rosetti.

[72] ASB, *Doc. ist.*, LXIX/92.

[73] P. Păltănea, *op. cit.*, p. 156. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova, sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1971, p. 382 nu o aminteşte printre copiii lui Vasile Costache.

[74] C. Conachi, *Poesii. Alcătuiri*, p. 14; Al. Papadopol-Calimach, *op. cit.*, p. 924.

[75] *Uricariul*, XXV, p. 137.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

părătura Tălăbăscului de la Mitrofan" şi „partea lui Iurașco snă Ivașco, socrul Tălăbăscului Ioniță logofăt" [76]. Despre această parte a lui Iurașco se precizează, într-un hrisov din 19 august 1722, că ea este cumpărătură lui „Constantin biv vel comis de la Tălăbăscul" [77]. Poate este o simplă întîmplare că în cele trei hrisoave acordate de Mihail Racoviță lui Constantin comisul, la 1 decembrie 1721, 19 august 1722 şi 20 mai 1726, pentru stăpînirea părților din Năneştii de jos, ca şi în hotarnica lui Negrea Apostol din 27 iunie 1744 [78], nu sînt amintite şi părțile de zestre primite de la Ioniță Tălăbescu.

Costache Conachi ştia despre Paraschiva că „şăde(a) la satul Năneşti de gios zăs Fundenii", care „au fost răzăşenţăea veche a neamului Conăchesc" [79]. În afară de părțile de moşie din Năneşti, pe care le-a primit ca zestre, Constantin comisul a mai cumpărat şi de la răzeşi alte ocine, pentru care se va judeca cu neamul lui Grigoraş Dodan. La 1 decembrie 1721, domnitorul Mihai Racoviță îi întăreşte stăpînirea pe „acele cumpărături, căci au făcut şi altă cheltuială multă cu beseareca şi cu altele ce-au trebuit şi nime în trei ani nu l-au gîlcevit, nici l-au poprit să nu cheltuiască" [80]. Neînțelegerile cu răzeşii din Năneştii de jos, care la 20 mai 1726 se numea Fundeni, au continuat. La 4 septembrie 1726 Costache fost mare medelnicer şi Gheorghe Stamate mare căpitan au hotărnicit partea de loc cumpărată de „Dumnealui comisul Constantin de la neamul Tălăbăscului", împresurată de răzeşi [81]. Judecata pentru aceste cumpărături nu era terminată nici la 27 iunie 1744.

La părțile din moşia satului Năneşti, Constantin comisul a adăugat şi ocine din satele mărginaşe. Neculai Apostol căpitan, fiul lui Gheorghiță Apostol paharnic, îi dăruieşte partea lui din Călieni, ținutul Tecuci, care se „hotărăşte cu Năneştii în capul hotarului Năneştilor din sus" [82].

Menționarea „giupînesei Paraschiva" la 15 mai 1720, în hrisovul prin care domnitorul Mihai Racoviță îi întăreşte lui Constantin comisul stăpînirea peste cîteva ocine cumpărate în satul Bărgăoani, ținutul Neamț, este, poate, în legătură cu zestrea ei. O parte din acest sat o cumpără Constantin comisul, la 27 martie 1718, de la Alexandra Musteţoae, fata lui Ilie Pleşcă [83], Calistru jicnicer îi vinde partea lui la 29 noiembrie 1718 [84]. De la Maria, soția lui Todose Bărgăoanul, îşi procură, în acelaşi an, la 18 decembrie, şase pămînturi [85]. Iftimie, feciorul lui Istrate Ciupărcă, îi vinde, la 24 ianuarie 1719, opt pămînturi, ca să-şi scoată „copiii din foamete" [86]. Alte 11 pămînturi a luat, la 22 martie 1719, de la un Lupul [87]. La 22 martie 1720 se întocmeşte un „izvod" de pămînturile ce le avea în acest sat, în afară de 311 pămînturi „ce-au fost luate (de) Duca Vodă de la Bărgăoani şi-au fost lipit la Bă-

---

[76] ASB, *Doc. ist.*, CDXXXII/81. Într-o hotarnică a părților stăpînite de Constantin comisul în Năneştii de jos, făcută de Negrea Apostol, la 10 iunie 1746, este amintit şi un zapis de la Constantin Ranete „ginerele Tălăbăscului", referitor la partea cumpărată de socrul lui de la Puia, feciorul Chirei iuzbaşa (Ibidem, CDXXXII/85). Satul „Năneşti (Fundeni)" nu face parte din com. Rarincea, jud. Bacău, cum afirmă N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 585.

[77] ASB, *Doc. ist.*, CDXXXII/82.

[78] Ibidem, CDXXXII/84.

[79] G. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 611, 621. La 15 decembrie 1873, la nord de satul Fundenii Noi era locul „la curțile bătrînului Manolache Conachi" (BARSR., ms. rom., 229, f. 317). Din referințele citate de N. Stoicescu pentru această localitate, unele (*DIR*, XVII, A, IV, p. 145 ; *IN*, 1926—1927, p. 272), *Repertoriul*, p. 312), privesc satul Fundeni, care a fost „în gura Berheciului", lîngă Negrileşti, com. Munteni. Într-o poruncă domnească din 20 mai 1726 se arată că „Fundeni, moşie Dumisali comisului Constantin, care acia moşie mai înainte vreme s-au chemat Năneştii de gios". Trebuia să se cerceteze pe unde era hotarul satului „cînd s-au despărțit acest sat, căci mai înainte vreme ar hi fost tot un sat şi de la o samă de vreme s-au despărțit giumătate de sat de o parte şi altă giumătate de altă parte, care se numesc acum două sate, Năneştii de sus şi Năneştii de gios" (ASB, *Doc. ist.*, CDXXXII/83).

[80] ASB, *Doc. ist.*, CDXXXII/81.

[81] ASB, AN, CCXV/3.

[82] Idem, *Doc. ist.*, XCIX/73 ; BARSR, ms. rom., 4506, f. 151v cu anul 7228, în loc de 7227 cum este în documentul original.

[83] ASB, *Doc. ist.*, LXXIII/35 ; LXIX/92.

[84] Ibidem, LXXIII/38.

[85] Ibidem, LXXIII/39.

[86] Ibidem, LXXIII/40.

[87] Ibidem, LXXIII/41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

lineşti" [88]. Moşia, hotărnicită la 30 martie 1720 de Sandu Sturdza ban, Neculai fost mare sulger şi Axinte Uricarul, însuma, la această dată, 196 de pămînturi [89]. Alte părţi le-a cumpărat de la Grigore Gorovei fost căpitan şi soţia lui Dochiţa, dar neprimind toate pămînturile pentru care făcuse tocmeala, Constantin comisul a mai luat, de la călugărul Bărlici, fratele Dochiţei, o parte din moşia satului Coşitriniţi, ţinutul Orhei [90]. Moşia din Bărgăoani au stăpînit-o Conăcheştii pînă la 9 martie 1760, cînd Costache Conachi fost mare stolnic o dă lui Vasile Razu fost hatman, pentru moşia „Ţigăneşti sat întreg şi cu alte părţi de moşie ci mai sînt împreunate în această moşie" [91].

Apostol, feciorul lui Grigore din Mirceşti, ţinutul Vaslui i-a dăruit, la 20 februarie 1718, o prisacă în pădurea satului [92]. Tot ca danie, primeşte, la 20 februarie 1719, o parte din satul Corotceni, ţinutul Orhei [93]. În „perilipsis de pi scrisorile ce au rămas de la răposatul părintele nostru Costache Conachi", întocmit la 16 iunie 1786, de Gavril Conachi, mai sînt menţionate cîteva danii făcute lui Constantin comisul ale căror zapise nu le-am aflat în depozitele de arhivă. Le citǎm, dar, după acest „perilipsis" : Ştefan Pârvul îi dăruieşte, la 25 noiembrie 1717, două silişti la satele Drăghiceni şi Bălăneşti, ţinutul Tutova. În ţinutul Fălciu a primit, de la Constantin Scarlat postelnic, o parte din satul Giurcani. La 6 martie 1718, Hilohi sin Matei îi dăruieşte a treia parte din satul Paşcani, ţinutul Iaşi, şi o prisacă la Căbăşti, pe Bâcu, ţinutul Orhei. Un Ursul i-a dat, la 26 august 1718, jumătate din satul Telegeşti, ţinutul Tecuci [94]. Mai reamintim şi daniile domnitorului Mihai Racoviţă din „branişstea care este la ţinutul şi ocolul Iaşilor" [95] şi satul Grămeşti [96], ţinutul Cernăuţi.

Acapararea ocinelor răzăşeşti rămîne o preocupare statornică şi la descendenţii lui Constantin comisul, mai hrăpăreţ fiind, fără îndoială, mare logofăt Costache Conachi.

După cum se poate observa din documentele prezentate, au mai rămas în genealogia familiei Conachi cîteva chestiuni neelucidate încă pe deplin. Încheiem consideraţiile noastre la spiţa întocmită de marele logofăt Costache Conachi cu concluzia că familia lui nu este de origină boierească. Înaintaşii săi fiind răzeşi din satul Ştiboreni, ţinutul Vaslui, cu urice din vremea lui Ştefăniţă Vodă sau chiar Ştefan cel Mare.

Anera I

1688 (7197) septembrie 20, Iaşi. *Constantin vodă Cantemir întăreşte lui Mardare fost pîrcălab şi lui Golăe, nepoţii Goescului, părţile lor din Tălăbeşti.*

Noi Constantin voevoda b(o)ji(io) mil(o)st(iio) g(os)p(o)dar zemle Moldavscoi datam cartea domnii meali lui Mărdari ce-au fostu părcălab şi lui Golăe şi Neculai ficiorul lui Margini şi lui Toader Goescul şi altor răzeşi carii sunt nepoţi Goescului ca s(ă) hie volnici cu cartea domnii meali a-şi opri a lor dreaptă ocină şi moşie gium(ă)tate de sat den Tălăbeşti partea den sus pre zapis ce au de moşie şi de cumpărătur(ă) desp(r)e Ion Tălăbăscul ci au fost părcălab şi cini ar hi arat sau cosit pre acea parte a lor de moşie den Tăl(ă)beşti, să aibă a lua tuturor de a zece şi den păine şi den fănaţi şi den grădini şi den tot locul cu tot

[88] Ibidem, LXXIII/43.
[89] Ibidem, LXXIII/44 ; LXIX/92.
[90] Ibidem, LXXIII/45 ; *Uricariul*, XXV, 135, 137.
[91] ASB, *Doc. ist.*, LXXIV/58 ; *Uricariul*, XXV, p. 161—163.
[92] ASI, *Doc.*, 173/12, BARSR, ms. rom., 4506, f. 151.
[93] ASB, *Doc. ist.*, CII/52 ; BARSR, ms. rom., 4506, f. 153v.
[94] BARSR, ms. rom., 4506, f. 151—153.
[95] ASI, *Doc.*, 111/3, 9, 10 ; Melchisedec, *Cronica Huşilor şi a episcopiei*, Bucureşti, 1869, p. 326 ; *IN*, VI, 1926, p. 218.
[96] BARSR, ms. rom., 4506, f. 153.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

venitul ce ar hi pre ace(a) gium(ă)tate de sat şi nime să nu cuteze a sta împotriva cărţii domnii meali.

U Iaş, 1(ea)t 7197 săpt(embrie) 20

+ Saam g(os)p(o)din veleal

Vel log(o)f(ăt)

ASB, Doc. ist., XCIX/190
Orig. hîrtie (31×31,4) pecete în tuş.

*

Anexa II

1698 (7207) noiembrie 27, Iaşi. *Antioh vodă Cantemir scrie lui Dediul fost mare medelnicer să hotărnicească partea lui Mardare vornicul şi a lui Golăe din Tălăbeşti.*

Noi Antioh Costandin voevoda b(o)ji(io) mil(o)st(iio) g(os)p(o)dar zemle Moldavscoi. Scriem domnia mea la credincios boiarinul nostru dumnealui Deadiul ce-au fost medelnicer mari, facim ştir(e) dumitali că aici înainte(a) domnii meli au făcut jalbă boiarinul nostru Golăe ce-au fost vornic de poartă şi Mărdare vornicul şi Istratie fratili lui Hagi şi alţi fraţi ai lor, pentru satul Tălăbeşti ci-i la ţinutul Tecuciului, zicînd Golăe şi cu fraţii lui precum giumătate de sat din Tălăbeşti, parte(a) de sus, cari îmblă în patru bătrîni, iaste a lor, iar giumătate de sat, parte(a) de gios, iaste a lui Ion Tăl(ă)băscul.

Acum s-au sculat Ion Tălăbăscul şi zici cum au cumpărat moşie şi din bătrînii lor din parte(a) de sus şi le-(a)u împresurat toată moşiia şi cum zeciuiaşte piste tot locul. De cari lucru domnia mea am socotit şi am ales (...)[1] pe boiarinul nostru, pe Străzăscul vornicel de poartă şi s-au trimis de aici acolo ca să hie împreună cu dumn(ea)ta. Deci viind acolo, domn(ea)ta te vei scula şi vei merge împreună acolo la sat la Tălăbeşti şi vei strînge oameni buni megiiaşi şi răzeşi din sus şi din gios şi împreună cu toţi să socotiţi foarte cu mari dreptati şi s(ă) alegi dintr-ace(a) giumătate de sat, de sus, toată parte(a) lui Golăe, cît va hi de moşie şi de cumpărături pe zapis ce va arăta şi s(ă) alegi şi parte(a) lui Mardari vornicul şi lui Margini şi a Fătului tot dintr-această gium(ă)tati di sat, de sus, şi pi cum veti alegi şi hotără să-l şi stălpiţi, ca să li s(ă) ştie părţili ales(e), unii de alţi(i), şi făcînd şi mărturie pe hotărătur(ă), să li să facă şi dres(e) domneşti.

Aşijderili şi pentru cumpărăturili lui Ion Tălăbăscul di s-ar afla în bătrînii lui Golăe şi lui Mărdari şi altor fraţi ai lor şi ei nimică n-au ştiut şi el le-(a)u fost împresurat şi moşie lor, să-i întoarcă banii Tălăbăsculuí, pentru căci Golăe vornicul au mai fost oprit Tălăbăscului din cumpărăturili lui cu o carte a răposatului părintelui nostru Constantin vod(ă) şi să li ai samă şi pentru cît va fi luat Ion Tăl(ă)băscul de a zece depre moşiili lor mai dinainte şi di esti timpu să li pliniţi di la Ion Tălăbăscul şi dănd pre sama lui Golăe şi a fraţilor lui, p(r)e cum veţi socoti ca hi mai drept, aşa să aşezaţi.

Aceasta scriem, cum că aici au dat sama Istrati, frati lui Hagi, p(r)e cum în zilele lui Ştefăniţă vod(ă) s-au mai fost ho(tă)răt ace(a) gium(ă)tati de sat despre Tălăbăscul cu Flori(a) căpitan.

U Iaş, 1(ea)t 7207 noe(m)v(rie) 27

Vel log(o)f(ă)t vă divan

<Note tergale :> Carte(a) lui Antioh Vodă de giudecată la Dediul med(elnicer). Carte la dumnialui Dediu spăt(ar) şi esti şi soroc pi răzăşi(i) noştri.

ASB, Doc. ist., XCIX/191

Original difolio (31, 7×22,6), pecete domnească în tuş.

[1] Loc rupt

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Anexa III

1721 (7230) noiembrie 25, Iaşi. *Severin clucer, Grigoraş Mardare clucer, Vasile Golăe căpitan şi Palade Golăe se învoiesc cu Pavel Chirică şi Constantin Ranete pentru nişte zapise ale satului Tălăbeşti.*

Adecă facem ştire cu aciastă mărturie anumi Severin clucer şi Gligoraş Mardar clucer şi Vas(i)le Golăe căpitan şi Păladi Golăi pentru giumătate de sat din Tăl(ă)beşti, parte(a) de sus, ce este la ţinutul Tecuciului, care ace(a) parte esti de ocină, esti-ne nouă de la moşul nostru Ilie Goescul sin Goescu spătar. Aciastă moşie aflăndu noi cinci zapise la dumnialui părcălabul Pavăl Chirică şi la dumnialui Costantin Ranite, cari zapise fostu-au văndut unii din răzeşii noştri dum(i)sale răposatului Ioniţă Tăl(ă)băscul vtori logofăt [1]. Deci pentru un zapis de danie de la Istrate Hagi, aflînd o carte de blăstăm asupra Tăl(ă)băscului, s-au stricat acel zapis şi iar am aflat un zapis de la unii, iar văndut Tăl(ă)băscului drept 2 iepe (şi) un cal, deci socotind zapiseli s-au aflat la noi un zapis, iar de la acel Nis, cumpărat mai înainte, deci aşa ni-am aşezat pentru acest zapis, de s-au rupt zapisul Tăl(ă)băscului ci-au fost de la acel Nis şi s-au mai aflat 3 zapise de la nişte răzeşi ai noştri, cari pentru acele 3 zapise ni-am învoit şi ne-am aşezat frăţeşte ca s(ă) înto(a)rcem noi dum(i)sale părcălabului Pavăl Chiricăi şi lui Constantin Ranite pe acele trei zapisee cît le-au fost vănzarea 30 lei şi 2 iepe. Şi întorcînd să ne ţinem cu paci ace(a) giumătate de sat din Tăl(ă)beşti, parte(a) di sus, pi unde au fostu stălpit, iar dumnialor să n-aibă triabă într-ace(a) gium(ă)tate de sat, însă di s-ar scula cinevaşi din seminţia noastră ca s(ă) vănză cuivaşi din străini, ca s(ă) nu hie volnic, ce numai să întrebe pi tot neamul dum(i)lor sale şi al nostru.

Aşijder(i) şi dintru seminţie dum(i)lor sale de ar vrea cinevaşi să vănză iar din gium(ă)tate de sat Tăl(ă)beşti, din parte(a) de gios, să nu fie volnic a vinde altor neamuri străine, ci numai la acesti ale noastre niamuri, şi la aciastă a noastră frăţască tocmală s-au tămplat mulţi boeri mari şi mici, cari mai gios s-au iscălit şi noi în di noi ni-am iscălit.

H Iaş, v(ălea)t 7230 noe(m)v(rie) 25 dni

Severin clucer, Gligoraş Mardar clucer, Costandin Costache vel spăt(ar), Gheorghieş vel pit(ar), Vasile Golăi, Paladi Golăi, Costandin Ruset, Sandul Crupenschi biv med(elnicer), Axinte Uricar, Vasile uricar, Ştefan Luca, Ionaşco log(ofăt) p(en)t(ru) vist(ier).

ASB, Doc. ist., XCIX/193[2]

Orig., în folio (31×18,5 cm).

[1] Al doilea logofăt.

[2] Documentul cu cota XCIX/194 are un conţinut asemănător, dar este semnat de Constantin Ranete şi Pavel Chirică

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Anexa IV

1740 (7249) septembrie 14. *Ginerii şi nepoţii lui Ion Tălăbescu îşi împart averea rămasă de la acesta.*

Suret ce s-au scos după împărţeala ce-au avut ginerii şi nepoţii Tălăbăsculuí după moşii ce au avut Tălăbăscul, cari mai gios sînt toţi iscăliţi.

Facem ştire cu aciastă scrisoare a noastră precum de bună voe noastră ni-am învoit noi fraţii cari mai gios ni-am iscălit şi ni-am împărţit moşie ce avem de pe moşul nostru Tălăbăscul fiind în: 600 stînjeni pol satul Tălăbeşti, să ţiie Dediul Tălăbăscul: 150 stînjeni i Vasile Cracatiţ biv vtori jicnicer zet[1] Tălăbăsculuí, 150 stînjeni. Iar 300 stînjeni ce mai rămîn în Tălăbeşti să-i ţie Constantin Ranet zet[1] Tălăbăsculuí şi Ion Chirica vnog[2] Tălăbăsculuí şi Paizan zet[1] Tălăbăsculuí şi Conachi zet[1] Tălăbăsculuí. Aşijderea să mai ţie Năneştii din vechi ot Tecuci. Iar Constantin Ranet şi Ion Chirica şi Paizan şi Conachi să ţiie 300 stînjeni Crăigeni de la cămpu şi Crăigenii din baltă şi o parte din Opaci ot Covurlui i o parte din Lieşti ot Tecuci şi moşii ce sînt necăutate, după ce s-or cerca şi ci s-or putea alege, iar pe fraţi s-or împărţi. Şi pentru înştiinţare ni-am iscălit mai gios.

Vel logofăt

Le(a)t 7249 (1741) [sic] septembrie 14

După S. Zotta, *Dumitru postelnicul...*, p. 264—265.

[1] Ginere
[2] Nepot

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ASB, *Doc. ist.*, MCIV/24

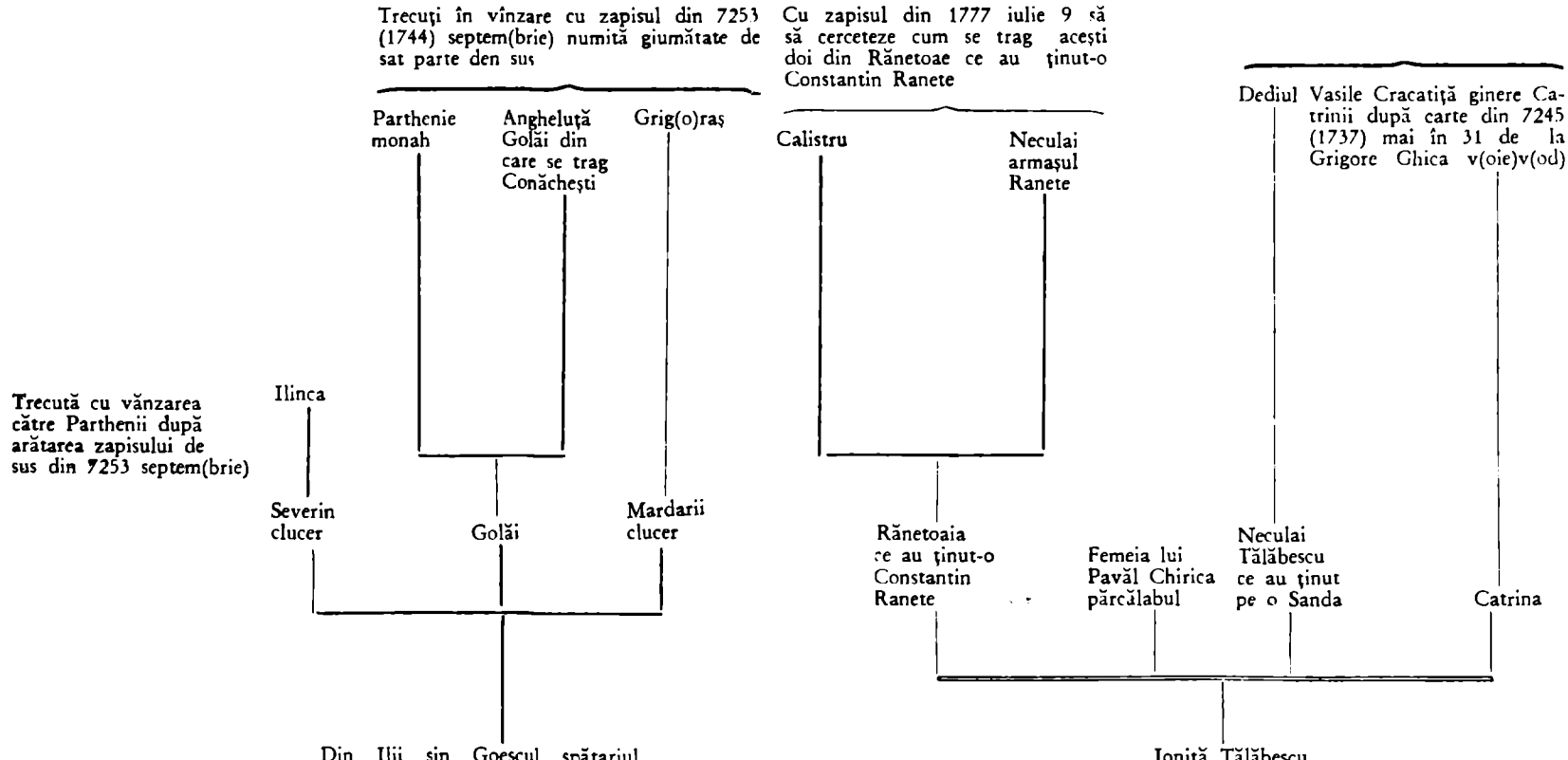

După ispisocul domnului Mihaiu Racoviţă v(oie)v(o)d din 7230 (1721) dec(embrie) 29 şi după însăşi zapisele vănzătorilor.

Ginerii lui Ioniţă Tălăbescu după ispisocul din 7230 (1721) decem(brie) 29

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Trecute în vînzare la Costache Razul vornic cu zapis din 7253 (1744) sept(e)m(brie) cuprinzător pe giumătate de sat din Tălăbeşti, partea de sus.

Trecuţi în vînzări către hatmanul Costachi Razul prin zapis din 7249 (1740) sept(embrie) 15 cuprinzător de 300 st(în)j(eni) din giumătate de sat partea de gios şi giumătate din giumătate din balta Călmăţui.

Trecuţi în vănzari către vornic Ioniţă Sturza la 1777 iulie 9 adecă 7285 prin zapis arătătoriu şi închiitoriu a tot satul Tălăbeşti.

Anghelută Golii, clucer

Parthenii Golii

Trecute în vînzare către Parthenii Golăi monah după arătarea zapisului din 7253 (1744) septem(brie)

Severin clucer

Grigoraş Mardare clucer

Vasile Golii

Paladi Golii sterp

Din Ilie Goescul spătar după ispisoc lui Mihaiu Racoviţă v(oie)v(o)d din 7230

iignicer Vasile Cracatiţă, ginere Catrinii

Catrina

Dediul

Neculai Tălăbescu

Pavăl Chirica părcălabu, ginere Tălăbesculuí

Calistru

Neculai armaşu

Constantin Ranete ginere Tălăbesculuí

Ioniţă Tălăbescu

Gligorie Tălăbescul după ispisocul din 7230 (1721) dec(embrie) 29

https://biblioteca-digitala.ro / https://archivelinternationale.ro

CRITERII MODERNE DE ORGANIZARE A ÎNVĂȚĂMÎNTULUI TEHNIC SUPERIOR ÎN ROMÂNIA (PERIOADA INTERBELICĂ)

DE

I. SAIZU

Preocupările în atare domeniu se aflau sub incidența modificărilor esențiale cerute imperativ și pe plan continental, adică: lărgirea bazei științifice spre a da un nou imbold progresului industrial; completarea pregătirii tehnice prin una socială; introducerea unor metode raționale, cu randament mai ridicat; dezvoltarea aptitudinilor intelectuale în direcția tehnică [1]. Dar, deși era firesc ca învățămîntul să pregătească aparatul de cadre în conformitate cu asemenea comandamente, a trebuit un timp destul de îndelungat pentru ca școlile tehnice superioare de pe continent să înțeleagă, după exemplul celor din America [2], utilitatea introducerii cursurilor de organizare și de administrare rațională a întreprinderilor, alături de prelegerile tehnice [3].

Așadar, în pofida faptului că, în Europa, cerința organizării raționale a producției și a muncii s-a resimțit tot mai mult, adaptarea învățămîntului tehnic superior la imperative s-a făcut cu întîrziere. Cum problemele n-au mai putut fi ignorate, școala politehnică a trebuit să introducă noi materii în programele sale, subordonate ideii tayloriste că organizarea științifică a muncii nu constituia o sumă de rețete predate incidental la cursuri, ci „o revoluție mintală". Introducerea disciplinei respective nu avea, prin urmare, ca țintă să transmită cunoștințe în legătură cu cîteva procedee sau metode; ea viza să pregătească o mentalitate nouă care nu lua în considerare decît faptele bazate pe raționament și pe experiențe științifice, respingînd rutina și hazardul. O atare optică se putea dobîndi printr-o vedere de ansamblu a tuturor principiilor și a problemelor de care se ocupa organizarea științifică a muncii, ca și prin experimentarea lor.

La noi, problema căpătase relativ aceeași particularitate, întrucît România întregită — se arăta justificat într-un memoriu — cerea cu insistență ingineri cît mai mulți, de specialități cît mai diferite, unele cu totul noi față de perioada antebelică. Politica de industrializare accentua și mai mult această nevoie. Drept urmare, s-au înființat școli politehnice, cărora, de la început, li s-a cerut foarte mult, lăsate fiind să lupte cu nivelul scăzut al absolvenților învățămîntului secundar și cu insuficiența mijloacelor materiale. Cu toate aceste neajunsuri, tehnica și economia au găsit în licențiații lor numeroși și valoroși factori de concepție, de realizare și de conducere corespunzător exigențelor și ritmului [4].

Problema și-a dobîndit un loc statornic în chiar dezbaterile forurilor profesionale și științifice, în parte și ca ecou al manifestărilor de peste hotare. De pildă, secția a patra a celui de-al II-lea Congres al inginerilor din România (Timișoara, 1—7 octombrie 1922) a luat cunoștință de comunicările *Învățămîntul tehnic superior* (A. Bunescu) și *Problema învățămîntului tehnic* (C. Nicolau). Cîștiga astfel teren convingerea că progresul tehnicii, al economiei naționale, ca și bunăstarea poporului, depindeau în bună parte de felul cum era organizat învățămîntul superior. De aceea, dezvoltarea sa în două direcții paralele (în școli politehnice și în institute tehnice universitare) a fost apreciată ca „o rea folosire a mijloacelor intelectuale și, mai ales, materiale" [5].

---

[1] Em. Em. Anastasiu, *Învățămîntul tehnic superior*, în *BAGIR*, XII, 1930, 10, p. 319.

[2] Între altele, în vara anului 1928, Școala de administrație economică pentru licențiații Universității din Harvard, în dorința de a extinde învățămîntul direct asupra industriei, a organizat cursuri destinate șefilor de întreprinderi *(BIROM*, II, 1928, p. 6. 90).

[3] P. P. D(ulfu), *Specializarea inginerilor în economia întreprinderilor*, în idem, II, 1928, 4, p. 84.

[4] *Memoriu privitor la învățămîntul tehnic superior*, în *BSP*, LV, 1941, 11, p. 1 139.

[5] C. D. Bușilă, *Raționalizarea învățămîntului tehnic superior*, în *BAGIR*, XVI, 1934, 11, p. 349 c.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

În fapt, stringerea la un loc și consolidarea tuturor forțelor din învățămîntul tehnic superior a fost cerută, în interes general, imediat după Marea Unire, dar alte criterii au învins atunci. Necesitatea îndepărtării unei asemenea risipe apare încă din 25 aprilie 1921, în memoriul consiliului profesoral al Școlii Politehnice din București, în care se sublinia că institutele tehnice de pe lîngă universități trebuiau transformate în școli politehnice sau facultăți tehnice, că educarea și formarea inginerului era costisitoare și că, deci, nu era potrivit să se creeze instituții paralele în același scop [6]. Mai mult, nu puteau coexista în același oraș două școli tehnice cu obiectiv similar, caz înregistrat în București. O atare soluție era cu totul irațională chiar de la conceperea ei. Teza avea să stăruie, traversînd anii cu argumente pe cît de variate, pe atît de solide. Dovadă, între altele, că N. Vasilescu-Karpen, în conferința ținută la 29 noiembrie 1930 în cadrul „Săptămînii culturii raționalizate", punînd temei pe adevărul că rezultatele învățămîntului tehnic nu puteau apare imediat, ceea ce recomanda ca organele conducătoare să le prevadă și să acorde sprijin unei atare școli, a reafirmat, în spiritul celor indicate și demonstrate în memoriul din 1921, că instruirea tehnică superioară era costisitoare prin aceea că necesita importante instalații și laboratoare. De aici, a extras concluzia că era nerațională existența a două politehnici și a patru școli de inginerie electrică dintre care două la București, într-o țară în care industria electrică era la începuturile ei [7]. Aprecierea era formulată inclusiv pentru institutele universitare de chimie industrială și de electrotehnică [8].

Ca și Vasilescu-Karpen, G. Ionescu-Sișești, observînd că învățămîntul tehnic superior a dat, prin structura lui, naștere la o „zăpăceală" [9], s-a pronunțat pentru concentrarea lui cît mai mult, astfel ca rezultatele să fie cît mai bune, răsplătind sacrificiile făcute de stat.

Cînd conceptul de planificare și de organizare științifică a muncii sociale a transformat calitativ mentalitatea unor factori politico-științifici, mai cu seamă odată cu perioada de marasm economic 1929—1933, ideea de concentrare a învățămîntului tehnic superior, ca manifestare a raționalizării, s-a plasat în centrul atenției. Latura financiară a chestiunii continua a obseda, de data aceasta însă în contextul în care a început a predomina constatarea că erau „suficienți" ingineri și nu trebuia ca statul să cheltuiască mijloace bănești pentru întreținerea unui număr prea mare de școli [10]. Devenise acum, mai evident ca oricînd, că evoluția corpului tehnic, ca și a întregii economii, atîrnau de modul cum erau organizate și-și făceau datoria școlile din învățămîntul tehnic superior.

Dîndu-și perfect seama de aceasta, precum și de rolul lor excepțional pe plan social, inginerii, absolvenți ai școlilor politehnice, ai institutelor tehnice universitare și ai celor din străinătate, au depășit animozitățile dintre ei, căzînd de acord ca, toți, să lucreze pentru un scop unic : organizarea rațională a învățămîntului tehnic superior, sistem care trebuia să înceapă cu concentrarea activităților la școlile politehnice și cu desființarea institutelor tehnice universitare [11].

Toate cadrele didactice de specialitate cu simț economic doreau concentrarea învățămîntului tehnic superior, găsind-o rațională ; ea nu este conformă — spunea M. Manoilescu — „unui interes de breaslă și nici măcar unui interes de învățămînt, ci corespunde unui *interes național*" [12]. Defalcînd avantajele doritei legiferări a concentrării școlilor tehnice superioare în politehnici, Șt. Mihăescu era convins că se putea obține liniștirea corpului inginerese, progresul învățămîntului respectiv și buna dezvoltare a economiei naționale [13]. Trona părerea că readaptarea învățămîntului tehnic superior la noile cerințe urma a fi efectuată cu respectarea în primul rînd a ceea ce era cîștigat ca idee — concentrarea și autonomia — și cu realizarea coordonării între diferitele trepte ale învățămîntului tehnic.

Inițiativa pentru declanșarea unei acțiuni comune în vederea strîngerii învățămîntului tehnic superior în școlile politehnice a fost luată de N. Vasilescu-Karpen, rectorul celei din București, la ale cărui argumente, menționate deja mai sus, aveau să se adauge, cu repeziciune, motivații într-o gamă foarte variată. Concentrarea viza — după o categorie de demonstrații —

---

[6] *Memoriul consiliului profesoral*, în BSP, XXXV, 1921, 3—4, p. 210.
[7] „Universul", 3 decembrie 1930, p. 9.
[8] „Argus", 12 iulie 1929, p. 1.
[9] *Ibidem*.
[10] Em. Em. Anastasiu, *Învățămîntul tehnic superior*, în *BAGIR*, XII, 1930, 10, p. 319—320.
[11] Șt. Mihăescu, *Organizarea rațională a învățămîntului tehnic superior*, în *BAGIR*, XVIII, 1936, 5, p. 166.
[12] „Dezbaterile Senatului", ședința din 19 februarie 1937.
[13] Șt. Mihăescu, *Organizarea rațională a învățămîntului tehnic superior*, în *BAGIR*, XVIII, 1936, 5. 166.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

o bună și uniformă pregătire a inginerilor și înlăturarea sacrificiilor inutile făcute într-o epocă de mari lipsuri și greutăți, deci de evitare a risipei mijloacelor materiale și financiare de întreținere [14].

Examinînd situația exactă a învățămîntului tehnic superior sub raportul ideii de organizare și de raționalizare, M. Manoilescu, în baza considerentelor că România avea o economie subdezvoltată, că cultura revendica numeroase trebuințe, că cifra profesorilor și a specialiștilor era restrînsă, că disponibilitățile financiare erau permanent dominate de insuficiență, a ajuns la constatarea că tendința către centralizare se confunda cu însăși aspirația spre raționalizare. Plecînd de la atributele taylorizării, care, sub raport organizatoric, vizau realizarea a maximum de eficacitate, în mod constant cu anumite mijloace, pe care se ridica întreaga organizare rațională modernă, și admițînd că în cazul diferențelor de regim standurile superioare se devalorizează atrase de cele inferioare, el a stabilit că alăturarea nivelului de instruire oferit de școlile politehnice față de cel al institutelor de pe lîngă universități conducea la aceeași depreciere. În afară de acest paradox, împărțirea forțelor între două instituții era un „exemplu catastrofal de dezorganizare, institutele universitare constituind *„o sfidare permanentă față de... ideea de calitate"* [15]. Nu era admisibil — demonstra M. Manoilescu — ca, mai ales în domeniul tehnic, pătruns de conceptul de raționalizare, să poată dăinui o asemenea anomalie, că, dimpotrivă, trebuia să funcționeze „o îmbinare logică a instituțiilor naționale care să dea *cu minimum de mijloace, maximum de randament"* [16].

Soluționarea rațională a problemei învățămîntului tehnic superior preocupase adînc și pe C. D. Bușilă; el formulase o singură rețetă: concentrarea în școlile politehnice [17], care, fără a fi adus o știrbire drepturilor cîștigate, trebuia să premeargă raționalizării propriu-zise și se cuvenea conjugată cu o politică de stat bine precizată, consecvent urmărită [18]. Dat fiind că evoluția învățămîntului tehnic superior în raport cu progresul științei și al tehnicii avea drept țintă să-l „acomodeze" cu „necesitățile complexei vieți economice" [19], cronologic, raționalizarea putea să aibă și întîietate, pentru a ajunge la „bunele propășiri economice pe bazele solide pe care știința și tehnica ni le pune la dispoziție" [20]. În atare caz, raționalizarea subsuma și dreptul acestuia de a îndruma și controla, în ideea de a-l armoniza, întregul învățămînt tehnic și profesional de grad mediu și inferior, drept exercitat printr-un consiliu al învățămîntului tehnic și profesional, format din profesori de școli superioare, din oameni remarcabili ai vieții economice și din delegați ai învățămîntului tehnic mediu și inferior. În cadrul consiliului respectiv, spiritul emanat de instituțiile de învățămînt tehnic superior trebuia să dețină rolul important. În viziunea sa integratoare, C. D. Bușilă considera, în 1934, că buna așezare economică, tehnică și culturală a țării cerea ca raționalizarea învățămîntului tehnic superior să fie rezolvată cu hotărîre și cît mai curînd, făcîndu-se astfel un mare pas pe calea raționalizării și simplificării organizațiilor publice [21].

Chestiunea se manifesta ca o cerință absolută pentru a se da caracter unitar școlilor politehnice, ca și așezămintelor de învățămînt superior implicate în formarea inginerilor de diferite specialități pentru viața economică și buna ordine administrativă și finnaciară a statului.

Toate argumentele și justificările într-o direcție sau alta nu puteau decît să întărească adevărul că „învățămîntul tehnic superior necesita o raționalizare de baze unitare și trebuie strîns în școlile politehnice independente de universități, dar similar organizate, în linii generale, ca instituțiuni de învățămînt superior" [22].

Pentru a realiza dezideratul — afirma C. D. Bușilă — era nevoie „de o concepție unitară rațională și în concordanță cu adevăratele interese ale vieții economice, tehnice și cul-

---

[14] *Acțiunea pentru concentrarea învățămîntului tehnic superior*, în *BSP*, XLIX, 1935, 3, p. 561.

[15] M. Manoilescu, *Concentrarea învățămîntului tehnic superior*, în *BAGIR*, XVII, 1935, 3, p. 85.

[16] „Dezbaterile Senatului", ședința din 19 februarie 1937.

[17] C. D. Bușilă, *Raționalizarea învățămîntului tehnic superior*, în *BAGIR*, XVI, 1934, 11, p. 349 c.

[18] Idem, *Politica de stat și chestiunea învățămîntului tehnic superior*, în *BSP*, XLIX, 1935, 3, p. 506, 516.

[19] Idem, *Raționalizarea învățămîntului tehnic superior*, în *BAGIR*, XVI, 1934, 11, p. 347 c.

[20] *Ibidem.*

[21] *Ibidem*, p. 351 c.

[22] *Ibidem*, p. 350 c.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

turale ale țării" [23], concepție posibilă prin punerea în acord a tuturor celor ce acționau în acest domeniu. O atare politică nu putea fi ea însăși decît rezultatul unei organizări științifice și chiar a planificării raționale a învățămîntului tehnic superior. Concentrarea era, cu adevărat, singura soluție care conducea la raționalizarea școlii respective, dar respectarea drepturilor cîștigate — cum sugerase C. D. Bușilă — nu fusese admisă de M. Manoilescu, care se pronunța împotriva echivalării atît în colegiul inginerilor, cît și în corpul tehnic a absolvenților institutelor universitare cu cei din politehnici. Altminteri, totul se asemăna cu lăsarea robinetului deschis la risipă și la devalorizarea învățămîntului tehnic superior [24].

Numărul adepților raționalizării școlii tehnice superioare nu s-a oprit aici. Fl. Manoliu, de pildă, formula imperativ concentrarea ei cît mai rațională, motivată, în afară de argumentul cultural, adică formarea intelectuală completă a viitorului inginer, de economiile bugetare la care ar da loc, de apărarea prestigiului corpului tehnic minat de pletora de ingineri pe care nevoile economice nu o pot absorbi în întregime, de posibilitatea de a da o nouă organizare și a stabili o legătură rațională între materiile predate și instituția respectivă, mai cu seamă în ultimii ani de specializare [25]. La rîndu-i, P. Nicolau subliniase că pentru pregătirea adecvată a corpului tehnic era necesară atît o rațională organizare a școlilor tehnice superioare, cît și selecționarea unui corp profesoral specializat, entuziast, cu deplină autoritate morală și tehnică [26]. De asemenea, T. Tănăsescu, într-un raport asupra chestiunii învățămîntului tehnic, relevase categoric cît de necesar era ca să învingă considerentul de concentrare a învățămîntului tehnic superior, ca una din soluțiile „cele mai evident raționale" [27]. Dar tot el remarcase că legile și situația din școala tehnică determinau ca propunerile privind raționala ei organizare să întîmpine mari dificultăți. Din aceasta, a desprins meritul A.G.I.R. de a pune problema pe unul din principalele planuri, spre a atrage atenția factorilor răspunzători de nevoia absolută de adoptare „a unui sistem rațional de învățămînt, în pas cu necesitățile create de dezvoltarea tehnicii și economiei naționale" [28].

Referindu-se la învățămîntul tehnic superior, P. P. Dulfu, secretar general al I.R.O.M., sublinia în sens raționalizator la Primul congres al Asociației Inginerilor Diplomați din București (29—30 noiembrie 1931) că, dacă absolvenții școlii politehnice puteau fi considerați „*produsul*" ei, iar economia națională drept „*consumatoarea*" lor, se cuvenea aplicat și instituției respective principiile proprii oricărei întreprinderi industriale, adică de a corespunde unei utilități reale în societate, de a produce ireproșabil cu minimum de cheltuieli și de a asigura posibilități în repartiția cadrelor [29]. El aprecia ca grav faptul că numai primele două puncte au intrat sub incidența rezolvării și că al treilea a preocupat mai puțin forurile competente. Nesoluționarea într-o perioadă care se caracterizează prin subconsumație obliga pe absolvenții școlilor politehnice să primească funcții inferioare pregătirii lor sau să șomeze. Se revendica, așadar, ca numărul absolvenților din învățămîntul tehnic superior „să fie în funcție de capacitatea de absorbție sau posibilitatea plasării în diversele ramuri de producție ale țării, după care trebuie regulată producția acestor școli" [30].

Adaptarea învățămîntului tehnic la cerințele epocii, de utilitatea căreia nimeni nu se îndoia, semnifica așezarea lui pe baze metodologice similare economiei capitaliste. Precum P. P. Dulfu, N. Vasilescu-Karpen considera că școala politehnică nu putea să-și atingă menirea de a forma elemente destoinice, capabile să conducă activitatea de producție, de circulație și de schimb a țării, fără a se ocupa, întocmai ca un industriaș, de cerințele pieței, adaptîndu-i continuu cantitatea și calitatea producției [31].

---

[23] *Ibidem*, p. 349 c.

[24] M. Manoilescu, *Concentrarea învățămîntului tehnic superior*, în *BAGIR*, XVII, 1935, 3, p. 87.

[25] Fl. Manoliu, *Pentru „Universitatea tehnică"*, în „Analele ind. și comerțului", II, 1937, 1, p. 1—2.

[26] P. Nicolau, *Bazele învățămîntului tehnic superior*, în *BAGIR*, XVI, 1934, 10, p. 182 c — 186 c.

[27] T. Tănăsescu, *Raport asupra chestiunii învățămîntului tehnic*, în *BAGIR*, XVI, 1934, 12, p. 423 c.

[28] *Ibidem*, p. 421 c.

[29] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 8 1931, f. 121 ; dosar 1 1937, nepag.

[30] C. Gr. Cristea, *Ocrotirea muncii naționale și șomajul intelectual (în speță ingineresc)*, București, 1932, p. 33.

[31] „*Săptămîna culturii raționalizate*", în *BUGIR*, IX, 1930, 19—20, p. 269.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Chestiunea preocupase și unele asociații profesionale. În toate ocaziile, Societatea Politehnică și A.G.I.R., considerînd problema ca pe una de bază în evoluția și propășirea României, au luat parte la campaniile duse pentru a asigura unitatea învățămîntului respectiv prin raționalizarea și concentrarea lui în școlile politehnice, corespunzător spiritului vremurilor și adevăratelor interese economice și culturale [32]. Astfel, în comunicarea *Raționalizarea învățămîntului tehnic superior*, apreciată drept „sufletul" secțiunii a șaptea a celui de-al XII-lea Congres al A.G.I.R. (Galați, octombrie 1934), s-a arătat că aria de activitate a inginerilor s-a mărit pe măsura nevoilor ce omenirea și le-a creat în raport de progresele științei și tehnicii. Drept urmare, era necesară o serioasă pregătire teoretică și practică. Formarea lor devenise „o mare chestiune de bună așezare a vieții economice [33].

Pledoaria era făcută și în ideea de a pune stavilă abuzurilor foarte numeroase și dăunătoare „armoniei sociale" și economiei naționale. Moțiunile adoptate cu acel prilej limitau însă explicația privind „ruperea armoniei sociale" la diferențele de tratament consemnate la categoriile de profesiuni intelectuale, ceea ce impunea ca proiectele privind *Concentrarea învățămîntului tehnic superior numai în școlile politehnice* și *Protecția exercitării profesiunii de inginer și a înființării colegiului inginerilor* să aibă prioritate în transformarea lor în legi [34].

Dincolo de atare explicație, moțiunile au cuprins la capitolul învățămînt tehnic superior: raționalizarea organizării și concentrării lui în școlile politehnice existente; interzicerea și ridicarea dreptului de a practica învățămîntul tehnic prin corespondență, ca și a institutelor particulare de a decerne diplome de ingineri, ajutori de ingineri sau conductori; completarea secției cadastrale de pe lîngă Școala Politehnică din București spre a pregăti cadrele corpului cadastral; recomandarea ca, în vederea raționalizării și a realizării de economii, să nu se dezvolte institute proprii de cercetare pe lîngă instituțiile și întreprinderile de exploatare atunci cînd ele ființau la școlile politehnice și să le folosească la studii și încercări de materiale [35].

Revendicările aveau să figureze și la alte congrese ale A.G.I.R. În programul celui de la Iași (11—13 octombrie 1936), de pildă, se trecuse la secția întîia, ca problemă centrală, concentrarea învățămîntului tehnic, iar în moțiunea adoptată se revendica raționalizarea și unificarea lui prin înființarea de îndată a unei universități tehnice la București, cuprinzînd Școala Politehnică, institutele tehnice universitare, Academia de Agricultură și Școala de Arhitectură, ca și prin constituirea unei facultăți tehnice la Iași [36].

Raționalizarea învățămîntului tehnic superior implica și o solidă predare și asimilare a cunoștințelor după metode moderne și în cadrul unor discipline noi. Apelînd la judecata lui Taylor și Fayol, ca și la a urmașilor lor, care au arătat că administrația, organizarea întreprinderilor și munca pot forma obiectul unui studiu bazat pe legi și pe principii asimilabile și transmisibile, studii ce sînt tot atît de necesare ca și perfecționările de ordin tehnic pentru realizarea celor mai bune condiții de producție, P. P. Dulfu a demonstrat că învățămîntul tehnic, trebuind să adapteze absolvenții la nevoile practicii, era dator să introducă noi discipline în programă [37].

Semnificativ sub acest raport este și faptul că la întrunirea comună din 21 aprilie 1929 a I.R.O.M. și a Comisiei Românești de Normalizare, acestea, relevînd că Societatea Politehnică s-a preocupat de introducerea principiilor organizării științifice în programele de instruire a viitorilor tehnicieni, au apreciat că studierea metodelor raționale de producție trebuia asigurată la fiecare curs deosebit de organizarea unor lecții libere [38]. Dat fiind că programele erau încărcate, s-a subliniat necesitatea ca, mai întîi, să se raționalizeze întregul învățămînt tehnic și aceasta pentru considerentul că organizarea științifică a muncii a pătruns după primul război mondial în mai toate școlile tehnice, impunîndu-se ca o doctrină aparte, îmbrățișînd principiile generale ale studiului muncii sub diferitele sale aspecte de care inginerul modern nu se poate lipsi. Cu acea ocazie, Stavri C. Cunescu, punînd în relație direct proporțională categoriile de industrie și de tehnică, a relevat însemnătatea organizării științifice pentru toate gradele ierarhiei tehnice din industrie și a propus ca I.R.O.M. să întreprindă o acțiune pentru

---

[32] C. D. Bușilă, *Concentrarea învățămîntului tehnic superior*, în *BSP*, LI, 1937, 12, p. 881—882.

[33] Idem, *Raționalizarea învățămîntului tehnic...*, p. 347 c.

[34] *Moțiuni*, în *BAGIR*, XVI, 1934, 12, p. 426 c.

[35] *Ibidem*, p. 429 c.

[36] *Moțiuni*, în *BAGIR*, XVIII, 1936, 11, p. 345 c.

[37] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 8/1931, f. 122.

[38] Idem, dosar 1/1929, f. 253.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ca acest învăţămînt să fie introdus nu numai în şcolile tehnice superioare, ci şi în cele medii şi de meserii [39].

Problema fusese judecată şi din unghiul strictei eficienţe, motiv pentru care P. P. Dulfu a şi cerut ca progresele în pregătirea absolvenţilor să urmeze întotdeauna ritmul accelerat al perfecţionării şcolii [40]. Analizînd limitele eficienţei învăţămîntului în raport de practica economico-socială, el apreciase că şcoala de orice categorie se rezema „pe o bază falsă atunci cînd urmăreşte în primul rînd să facă pe elevi «să ştie», iar nu «să poată»" [41]. Astfel conceput, învăţămîntul urmărea să dezvolte „calităţi pasive", de înmagazinare a cît mai multe cunoştinţe într-un timp dat, în loc să accelereze „calităţile active", singurele care puteau servi absolvenţilor în viaţă [42].

Într-o etapă de precizare a ideilor organizării ştiinţifice, M. Manoilescu inaugura, în 1931, la Şcoala Politehnică din Bucureşti, ca anexă la disciplina de *economie politică*, cursul de raţionalizare. Faptul — după remarca lui P. P. Dulfu — era prea puţin, satisfăcînd numai prin aceea că s-a recunoscut oficial nevoia introducerii lui chiar sub formă de anexă în programa permanentă a Şcolii Politehnice din Bucureşti, întrucît importanţa problemei era cu mult mai mare [43]. Era, într-adevăr, o biruinţă minimă dacă luăm în considerare că tot secretarul general al I.R.O.M. afirmase necesitatea ridicării tuturor gradelor de învăţămînt tehnic la nivelul şcolilor din Apus, fapt care trebuia să se reflecte şi în cuprinderea în programele şcolilor politehnice, a Academiei comerciale, a Şcolii de agricultură a cursurilor „de organizare şi administrare raţională" [44], iar în Memoriul Consiliului profesoral al Şcolii Politehnice din Bucureşti relativ la institutele tehnice universitare şi la admiterea absolvenţilor acestor institute în cadrele corpului tehnic al statului se consemnase că „chestiunea organizării raţionale a activităţii omeneşti în toate direcţiunile se studiază în timpurile prezente cu un interes din ce în ce mai mare" [45].

Oricare din pledoarii se întemeia pe adevărul că şcoala nu mai putea să formeze cadrele doar în direcţia pur tehnică, lăsîndu-le în necunoştinţă de cauză în cea mai complexă şi mai complicată „maşină" — omul. Cadrul tehnic superior trebuia nu numai să-şi adapteze cultura la cerinţele practice profesionale, dar şi să-şi aducă contribuţia şi să-şi satisfacă nobila aspiraţie sufletească — nevoia de a crea [46].

Cu adevărat, noua etapă cerea modificarea pregătirii, transformările de organizare fiind mereu necesare spre a adapta şcoala tehnică condiţiilor societăţii. După opinia lui Emil Emanoil Al. Anastasiu, una din reformele capitale consta în reducerea expunerii orale, lăsînd studenţii să citească tot ce pot, întrucît „nu erudiţia, ci spiritul ingineresc trebuie căpătat în şcoală" [47]. Trebuia, de asemenea, să se insiste asupra materiilor ajutătoare, care puneau din ce în ce mai insistent pregătirea profesiunii de inginer. Pe primul loc se plasau ştiinţele economice care puneau într-o postură deosebită întreprinderile, introducîndu-se un şir obligatoriu de conferinţe asupra organizării ştiinţifice a muncii, asupra înfiinţării şi conducerii fabricilor, asupra modului de aranjare a atelierelor, asupra legislaţiei tehnice etc. El considera că într-o ţară mică, în care dezvoltarea industriei nu era în floare, specializarea inginerilor reprezenta o dificultate. De aceea, un absolvent era dator să cunoască multe domenii ca să-şi poată găsi plasament. Aceasta era considerată şi problema cea mai dificilă a învăţămîntului nostru tehnic. Părerea se afla în opoziţie cu a unor ingineri apreciaţi de acelaşi specialist ca „inadaptabili", care negau rostul pregătirii economice [48]. Oricum privită problema, era limpede că economia, în primul rînd industria, avea nevoie de oameni de diferite specialităţi care să-şi poată lua răspunderi depline [49].

---

[39] *Ibidem*, f. 254.
[40] Idem, dosar 1/1937, nepag.
[41] Idem, dosar 8/1931, f. 121.
[42] *Ibidem*.
[43] *Ibidem*, f. 123.
[44] P. P. Dulfu, *Statul şi problema muncii*, în *BIROM*, I, 1927, 3, p. 45.
[45] „Argus", 14 octombrie 1929, p. 1.
[46] Arh. St. Bucureşti, fond I.R.O.M., dosar 1/1937, nepag.
[47] Em. Em. Al. Anastasiu, *Pregătirea inginerilor*, Bucureşti, 1930, p. 9.
[48] Idem, *Pregătirea economică a inginerilor*, în *BAGIR*, XIX, 1937, 1, p. 5
[49] „Argus", 5 iunie 1924, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Demnă de menționat este și inițiativa luată în 1937 de un grup de tineri ingineri pentru înființarea unui centru de predare a cunoștințelor de organizare științifică a muncii absolvenților învățămîntului tehnic superior și economic, spre a răspunde cît mai bine misiunii lor de conducători de întreprinderi, și, apoi, a unui birou de experți. În memoriu, semnatarii justificau cursul postuniversitar prin absoluta nevoie ca, în vederea împlinirii exemplare a sarcinii de conducători de întreprinderi, cadrelor licențiate de profilul menționat să li se completeze cunoștințele cu o serie de principii și de metode moderne din domeniul științei organizării muncii. Memoriul a rămas fără urmări. La 2 noiembrie același an a avut loc o ședință restrînsă pentru studierea organizării pe lîngă I.R.O.M., în strînsă legătură cu U.G.I.R., a celor două forme de pregătire cerute [50].

Mai mult, contemporanii cu gîndire penetrantă au subliniat necesitatea introducerii *obligatorii* în programa analitică a următoarelor discipline: organizarea științifică a muncii, înființarea și conducerea întreprinderilor, modul de aranjare a șantierelor, legislația tehnică [51]. Faptul era cu atît mai necesar, cu cît, în comparație cu situația din alte state de pe continent, la noi se predau cîteva cursuri tratînd subiecte cu caracter general din vastul domeniu al transmiterii cunoștințelor de organizare și de administrare rațională a întreprinderilor alături de prelegerile de tehnică [52], deși cererile n-au lipsit, după cum am văzut [53], și chiar cîteva inițiative trecuseră pragul practicii. Între cele din urmă pomenim faptul că, în 1933, se admisese în programul de studii al secției industriale a Politehnicii din București un curs de industrie grafică, al cărui scop imediat profesional și social, care coincidea cu însuși interesul ramurii, era de a introduce pe inginer în domeniul respectiv de activitate tehnică. Nu numai la noi, industria grafică era un teren care trebuia „defrișat", în ale căror exploatări lipsa inginerului a reprezentat „o infirmitate organică" [54].

Problemei i s-a căutat o rezolvare prin legea din 1938 a raționalizării învățămîntului tehnic superior, măsură prin care institutele tehnice au trecut la școlile politehnice și tot pe lîngă acestea academiile de agricultură sub formă de facultăți de științe agricole. Prin urmare, învățămîntul tehnic căpăta o arie foarte largă. Toate specialitățile erau strînse la un loc într-o adevărată universitate tehnică.

Concentrarea atrăgea după sine mari chestiuni, a căror soluționare trebuia bine cumpănită pentru a aduce profesiunii de inginer tot folosul. Legea introducea principii noi capabile să determine importante schimbări în structura învățămîntului tehnic superior. Prin colaborarea strînsă între inginerii practicii și cei din învățămînt se putea îndruma activitatea școlilor politehnice în direcția rezolvării problemelor nemijlocite de producție, cu un dublu avantaj: pentru profesiunea de inginer și pentru asigurarea, la un nivel înalt, a progresului cunoștințelor și a științei [55].

Rămînea ca deziderat chestiunea completării specialităților existente cu aceea de inginer economist. Se aprecia că „minunile" raționalizării erau posibile numai în urma conlucrării intime între economiști și tehnicieni, conlucrare care, singură, va conduce la înfăptuirea celei mai rodnice opere — raționalizarea economiei naționale — pentru binele patriei [56].

Să mai reținem că legea raționalizării nu a dat în întregime satisfacție, inclusiv cu privire la structura disciplinelor. Se știa foarte bine că, încă din 1913 [57], Cincinat I. Sfințescu a arătat nevoia de a se introduce în învățămîntul tehnic și unele studii speciale, precum cele referitoare la construirea orașelor și a locuințelor. Cu toate acestea, în 1939 învățămîntul urbanistico-edilitar era predat în două categorii de școli: *medii*, de pregătire profesională,

---

[50] Arh. St. București, fond I.R.O.M., dosar 8/1931, f. 157—158.

[51] Em. Em. Anastasiu, *Pregătirea inginerilor*, în *BAGIR*, XII, 1930, 3, p. 129, 132.

[52] P. P. D(ulfu), *Specializarea inginerilor în economia întreprinderilor*, în *BIROM*, II, 1928, 4, p. 84.

[53] Vezi și N. D. Chirculescu, *Statul și problema muncii*, în *BIROM*, I, 1927, 3, p. 45.

[54] A. D. Bunescu, *Școala Politehnică și industria tiparului*, în *BAGIR*, XV, 1933, 3, p. 156.

[55] C. C. Teodorescu, *Învățămîntul tehnic superior în fața legii recente de raționalizare a învățămîntului*, în *BAGIR*, XX, 1938, 10, p. 248, 250.

[56] Al. Braniski, *Tehnica și raționalizarea*, în *BAGIR*, XXIII, 1941, 2—3, p. 41.

[57] Cincinat I. Sfințescu, *Orașele, grădini engleze*, în *BSP*, XXIX, 1913, 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

mai mult administrativă ; *politehnice* (numai la Facultatea de Arhitectură din Bucureşti). „De unde — se întreba Sfinţescu — vor fi recrutaţi... specialiştii urbanistico-edilitari, care vor trebui să întocmească sutele, chiar miile de planuri de sistematizare pentru toate comunele din ţară", cînd însăşi legea de raţionalizare din 1938 a restrîns posibilităţile de pregătire ? Grija pentru continua dezvoltare a învăţămîntului tehnic superior avea să se accentueze în pragul şi în timpul celei de a doua conflagraţii mondiale.

România trăia o vreme cînd, la tot pasul, se vorbea de organizare în toate domeniile, dar, nu oricum, ci de una *raţională* şi *ştiinţifică*. „Secolul organizării", cum l-a caracterizat M. Manoilescu, era cel mai potrivit pentru creaţiile de ordin tehnic, corespunzător epocii inginerilor [58]. În acest fel, creşterea importanţei învăţămîntului tehnic superior deriva din însăşi datoria inginerului de a învinge tradiţionalismul şi empirismul, pentru „a înscăuna raţionalismul în toate domeniile tehnicii moderne" [59]

[58] C. Cristea, *Epoca tehnicizării*, în *BAGIR*, XXIII, 1941, 9—10, p. 187.
[59] Al. Braniski, *Tehnica şi raţionalizarea...*, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DEBARCAREA ÎN NORMANDIA ÎN VIZIUNEA PRESEI ROMÂNE

DE

I. POPA

Evenimentele militare ale anului 1944 (prăbușirea Grupului de Armate german „Centru", debarcarea aliată din iunie, insurecția națională de la 23 August) au jucat un rol hotărîtor în grăbirea victoriei coaliției antihitleriste [1].

Investigarea unor aspecte ale debarcării și ofensivei aliate în vestul Europei, precum și operațiunile ce au urmat pe parcursul cîtorva luni formează obiectul preocupării noastre în rîndurile ce urmează.

Dată fiind amploarea hotărîtoare a evenimentului, acesta fiind îndelung analizat [2], ne propunem să relevăm modul cum o parte din presa din România a oglindit pregătirea și iminența debarcării, apoi după înfăptuirea acesteia, scopurile tactice și strategice urmărite, desfășurarea luptelor. Desigur, fiind vorba de presa supusă cenzurii, amploarea și consecințele luptelor nu au fost dezvăluite în întregime.

Coroborarea știrilor din presă cu cele oferite de literatura de specialitate demonstrează, cel puțin în problemele mari, generale, că ziarele informau corect cititorii. Știrile sînt preluate după agențiile de presă germană și ale țărilor aliate lor. Mai rar sînt citate și informații oferite de presa din țările neutre (Elveția, Turcia, Suedia în special) arătîndu-se străduința diversificării surselor.

Ziarele cercetate („Universul", „Curentul", „Timpul") au întreprins analize proprii asupra importanței politice și militare a debarcării în vestul Europei.

Au fost avansate date precise asupra zonei și perioadei cînd va surveni evenimentul. Astfel, ziarul „Curentul" aprecia că „pregătirile anglo-americane pentru invazie sînt făcute pentru anotimpul actual și, deci, orice întîrziere ar face inutilă debarcarea cel puțin pentru 6 luni, timp în care germanii ar putea dispune de forțele pe care le țin imobilizate în apus. Condițiile atmosferice sînt acum favorabile pentru debarcare" [3]. Aspectele realiste ale unei astfel de întreprinderi sînt surprinse, credem, în constatarea pe care aceleași ziar o face asupra impactului politic al debarcării: „Anglo-americanii își dau seama de strîmtorarea internă dacă invazia nu reușește, datele politice ale războiului ar fi fundamental schimbate, în timp ce germanii își dau bine seama ce ar însemna o invazie reușită, de aici îndîrjirea luptei împinsă pînă la paroxism" [4].

Odată produsă, după confuzia din primele zile datorită știrilor controversate, evenimentele sînt reproduse în general așa cum s-au desfășurat. Luptele îndîrjite, rezistența înverșunată își găsesc locul uneori prin reportaje transmise de corespondenții ziarelor la Berlin. Uneori se caută o minimalizare a succeselor aliate, inserîndu-se știri în sensul că poziții im-

---

[1] Vezi Gheorghe Zaharia, *La contribution de la Roumanie à la victoire remportée sur l'Allemagne nazie*, Bucarest, 1975, p. 21 și urm.

[2] D. D. Eisenhower, *Cruciadă în Europa*, București, 1975. H. Michel, *La seconde guerre mondiale*, 2 vols, 1968—1969, Eddy Bauer, *Histoire militaire de la seconde guerre mondiale*, vol. I—III, Monaco-Ville, 1964, L. M. Chassin, *Histoire militaire de la seconde de guerre mondiale* (1939—1945), Paris, 1959, *Marea conflagrație a secolului XX. Al doilea război mondial*, Ed. II, București, 1974, Kurt von Tippelskirch, *Istoria vtoroi mirovoi voini*, Moskva, 1956, Général de Gaulle, *Mémoires de guerre*, vol. II, Raymond Cartier, *La seconde guerre mondiale*, 2 vols, Paris, 1965—1966, T. Fuller, *Vtoraja mirovaia voina*, 1939—1945, Moskva, 1956.

[3] „Curentul" din 5 mai 1944, p. 1.

[4] „Curentul" din 18 mai 1944, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

portante au fost cedate numai după ce au fost complet distruse sau că retragerea armatei hitleriste a fost dictată de necesităţi de scurtare a frontului.

Pe măsură ce avansau pregătirile Aliaţilor în vederea declanşării operaţiunilor, iar, pe cealaltă parte a Canalului se consolidau fortificaţiile Zidului, se înţesa cu trupe şi armament se înmulţeau zvonurile cu privire la data debarcării, întreţinîndu-se în rîndul opiniei publice din Germania şi ţările supuse ei o stare de tensiune în aşteptarea asaltului, considerat de ambele părţi ca fiind hotărîtor pentru destinul războiului. Virtuţile inexpugnabile ale Zidului Atlanticului au crescut în ochii propagandei, nu gratuit, firește, odată cu numirea lui Erwin Rommel, aureolat cu faima campaniei sale în Africa de Nord, în funcţia de inspector al fortificaţiei vestice [5].

Măsurile grabnice luate pentru completarea şi întărirea barierei de apărare, energia şi imaginaţia sa au întărit încrederea Germaniei în respingerea asaltului venit de peste Canal, ca şi îndoiala Aliaţilor care se pregăteau cu febrilitate. Data invaziei continentului nu mai putea fi amînată pentru a nu stîrni reproşurile, întemeiate dealtfel, ale Uniunii Sovietice. Angajamentul deschiderii celui de-al doilea front în Europa de vest a fost luat în cursul convorbirilor tripartite de la Teheran din noiembrie-decembrie 1943 [6].

Necesitatea acestui front a fost înţeleasă încă de la începutul schimbului de mesaje între I. V. Stalin şi W. Churchill [7].

Preludiul invaziei l-a constituit organizarea unor intense şi continue bombardamente aeriene, de zi şi de noapte, asupra Germaniei ca şi asupra zonelor ocupate, asupra Franţei în special. Aceste acţiuni vizau uzine de armament, rafinării de petrol, căi de comunicaţii, poduri, canale [8]. În timpul acestor bombardamente, firește, populaţia civilă şi ea a avut mult de suferit [9].

Presa le-a calificat ca fiind teroriste. Pierderile înregistrate de aviaţia aliată, deşi mari, erau vădit exagerate [10]. Ziarele „Universul", „Curentul", „Timpul" s-au făcut ecoul ştirilor ce arătau amploarea atacurilor aeriene. În spatele acestei propagande fiecare vedea apropiindu-se clipa în care Aliaţii vor pune piciorul pe ţărmurile Franţei. Luna mai şi începutul lunii iunie au reprezentat apogeul operaţiilor aeriene prevestitoare debarcării. În ceea ce privește locurile vizate, aviaţia aliată manifestă predilecţie pentru coasta de nord a Franţei, regiune unde se afla concentrată armata a XV-a germană, înzestrată cu puternice fortificaţii [11]. Persistenţa atacurilor a mărit convingerea comandamentului german, a populaţiei orientată de către propagandă că debarcarea va avea loc în acest sector. Erau interesaţi în această credinţă şi Aliaţii care au contribuit la intoxicarea serviciilor de spionaj naziste pe diferite căi [12].

Concentrările masive de nave, trupe şi material de pe coasta de sud a Angliei nu au trecut neobservate [13]. Era exprimată convingerea că debarcarea nu poate întîrzia prea mult. „Timpul" opina că, „avînd în vedere presupusa rezistenţă a trupelor germane, planul americano-englez de invazie cuprinde întrebuinţarea în proporţii fără precedent de trupe de parașutiști şi de trupe de debarcare pe calea aerului" [14].

Aşteptată cu nerăbdare de o parte şi de alta, „invazia continentului", după opinia germană, „debarcarea eliberatoare", după Aliaţi, s-a produs în noaptea de 5/6 iunie 1944. O uriaşă armată, însumînd milioane de oameni, mii de vase şi avioane, s-a pus în mişcare

---

[5] Cornelius Ryan, *Ziua cea mai lungă*, Bucureşti, 1965, p. 27.

[6] Gheorghe Buzatu, *Dosare ale războiului mondial*, Iaşi, 1978, p. 133.

[7] *Corespondenţa preşedintelui Consiliului de Miniştri al U.R.S.S. cu preşedinţii S.U.A. şi cu primii miniştri ai Marii Britanii în timpul Marelui Război pentru apărarea patriei*, Bucureşti, 1958.

[8] D. D. Eisenhower, *Cruciadă în Europa*, p. 329.

[9] „Timpul" din 3 mai 1944, p. 1; „Curentul" din 3 mai 1944, p. 1; „Universul" din 3 iunie 1944.

[10] „Universul" din 3 mai 1944, p. 1; „Curentul" din 3 mai 1944, p. 1; „Timpul" din 3 mai 1944, p. 1, anunţă aceleaşi pierderi (1128 avioane şi 10.000 personal navigant, cifră evident eronată).

[11] D. D. Eisenhower, *op. cit.*, p. 319—320.

[12] *Ibidem*, p. 329.

[13] „Curentul", din 2 mai 1944, p. 1.

[14] „Timpul", din 17 mai 1944, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Impresia, reală dealtfel pentru martori, era că o adevărată armada se îndrepta spre continent [15].

Aprecierea comună însă tuturor rezidă în calificarea începutului „ca o operație în stil mare". Același ziar aprecia că, „atacurile trupelor lansate cu parașutele împotriva Normandiei urmăresc să pună mîna pe o serie de aerodromuri spre a putea debarca cu ajutorul avioanelor planoare și a altor avioane de transport trupe prevăzute cu armament greu..." [16]. Aria de desfășurare a forțelor era cuprinsă în spațiul Le Havre-Orne-Vire, coasta de est a Normandiei. Lansarea de parașutiști urmărea dezorganizarea transporturilor ca și stăpînirea podurilor.

Spațiul mare în care se desfășoară trupele lăsa să se întrevadă concluzia că elementul surpriză și-a spus cuvîntul, deși centre de rezistență sînt menționate pe cuprinsul întregii zone. Încă din primele zile se conturează direcțiile mari de atac și tendința de unificare a punctelor de debarcare. Pierderile provocate Aliaților sînt mari datorită rezistenței îndîrjite a armatei germane, cît și timpului nefavorabil din zona de operații. Toate ziarele recunosc superioritatea maritimă și aeriană a Aliaților [17]. Aceste forțe operează în sprijinul trupelor, la aprovizionarea și împrospătarea lor.

Trupele desantate în zona Cherbourg-Lessay-Coutence au scopul de a izola peninsula Cotentin [18]. În zona Caen-Bayeux acționează trupe anglo-canadiene, care au intenția, deslușită de către observatori, de a face joncțiunea cu cele debarcate la Carentan [19]. Încetineala cu care acționează Aliații în zonă este explicată prin înverșunarea cu care se apără germanii care continuau rezistența în forturile lor, cît și prin vremea care a împiedecat desantul exact al trupelor [20]. Cu toate aceste greutăți reale, în capetele de pod create au fost introduse 350—400 000 de soldați [21]. Obiectivul imediat al acestora era stabilirea legăturii între capetele de pod, de-a lungul șoselelor de pe litoral. „Timpul" din 15 iunie preciza că teritoriul ocupat pe coastă reprezenta o fișie lungă de 100 km și o adîncime de aproximativ 25 km între Saint Vaast de la Vogue și Cotentin, pătrunderea maximă fiind pe direcția Bayeux. În ciuda ritmului lent de înaintare, era recunoscut deci succesul aliaților, care la 11 iunie reușesc să unească capetele de pod [22].

Sugestivă ni se pare remarca potrivit căreia, atunci cînd Aliații erau deja fixați solid pe continent, Normandia nu era punctul cheie de debarcare, acesta trebuind să fie căutat în altă parte [23].

Se manifestă încă o dată credința, exprimată de nenumărate ori de oficialități germane, că debarcarea va avea loc în zona cea mai apropiată de coasta engleză : zona Calais.

Obiectivul imediat pentru trupele anglo-americane în cadrul așa zisei bătălii a capului de pod era consolidarea pozițiilor și ocuparea porturilor principale din zona Caen și Cherbourg.

Pentru toți comentatorii de presă, avînd în vedere operațiile trecute din acest război, era evident că după realizarea joncțiunii, pentru a nu fi blocate, trupele aliate trebuiau să inițieze acțiuni ofensive către Saint-Mère Église și Bayeux [24].

Fără să mărturisească direct, totuși, se deduce ușor din frecvența cu care revin în cuprinsul comunicatelor că un rol important în succesul aliat l-au avut și partizanii francezi desemnați de către sursele germane ca fiind „teroriști" [25]. Despre contribuția lor la cauza aliată numeroase personalități au scris după război [26].

---

[15] C. Ryan, *op. cit.*, p. 51.

[16] „Universul" din 8 iunie 1944, p. 1.

[17] „Curentul" din 9 iunie 1944, p. 1 ; „Universul" din 11.06.1944, p. 1.

[18] „Curentul" din 10 iunie 1944, p. 4.

[19] „Universul" din 10 iunie 1944, p. 1.

[20] D. D. Eisenhower, *op. cit.*, p. 345—346.

[21] „Universul" din 13 iunie 1944, p. 3.

[22] „Timpul" din 15 iunie 1944, p. 1.

[23] „Timpul" din 11 iunie 1944, p. 1. În același timp într-un articol, corespondentul „Universului" recunoștea că „...dacă se compară avantajele și dezavantajele strategice din peninsula Normandia atunci trebuie să recunoaștem că situația strategică favorizează pe aliați...", „Universul" din 12 iunie 1944, p. 1.

[24] „Curentul" din 12 iunie 1944, p. 1.

[25] „Timpul" din 12 iunie 1944, „Curentul" din 14 iunie 1944, „Universul" din 14 iunie 1944.

[26] General de Gaulle, *Mémoires de guerre*, II (L'Unité), 1942—1944, 1956, Henri Michel, *La guerre de l'ombre. La resistence en Europe*, Paris, 1970.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

După consolidarea pozițiilor și unirea capetelor de pod, ofensiva a fost continuată de trupe mereu proaspete — după afirmația ziarului „Timpul" —, la 11 iunie fiind debarcate 15—16 divizii [27].

Atacurile terestre erau susținute în permanență de puternice bombardamente aeriene, nu numai în zona apropiată luptelor, ci pe toată adîncimea liniilor de comunicație. Presiunea exercitată în est, la Caen-Bayeux, a creat posibilitatea americanilor, în ciuda rezistenței disperate, să ocupe orașul Carentan [28].

Pasul următor era Saint-Mère Église, unde fuseseră desantați parașutiști spre care afluiau pe șosea importante forțe [29].

Concentrînd totodată importante forțe la Saint-Lô, important nod de comunicații, americanii se apropiau de momentul tăierii posibilităților de retragere de noi forțe în vederea apărării Cherbourgului de către germani [30].

Armata germană se agață cu disperare de orice obstacol, cele mai înverșunate lupte avînd loc în spațiul Caen-Tilly-Caumont, unde timp de cîteva săptămîni ziarele înregistrează lupte cu sorți schimbători.

Ziarul „Timpul" consemnează această situație, arătînd că după lupte înverșunate britanicii au reușit să lărgească o spărtură, în jurul localității Baron, cîștigînd aproximativ 7 km în adîncime și 3—4 km în lărgime, fiind ajutați și de artileria navală [31].

Înverșunarea germană se explică prin nevoia păstrării teritoriului de la est de Caen, unde se aflau rampele de lansare ale noii arme „V_1". Londra a început să fie bombardată cu „arma secretă" începînd cu 12 iunie, dar presa înregistrează primele acțiuni la 18 iunie [32]. În jurul noii arme se face mare tapaj. „Wuwa" (Wunder waffe — arma minune) începuse să fie anunțată de cercurile conducătoare germane încă din toamna anului 1943, ca represalii la noile bombardamente aeriene asupra Berlinului [33].

Forța lor destructivă era foarte mare, dar efectele sînt exagerate, ca fiind capabile să pericliteze succesul operației în curs.

Impresia în rîndul cercurilor conducătoare engleze este creată prin preluarea unor citate din declarația lui W. Churchill care arăta că britanicii au încercat o evaluare a armei și au organizat bombardarea centrelor de cercetare. Dacă nu ar fi întreprins acest lucru, probabil că bombardamentele ar fi început cu șase luni mai devreme, debarcarea fiind abandonată [34]. Aceste informații sînt confirmate, de altfel, de D. D. Eisenhower [35].

Ținta preferată de „V1" o constituiau Londra și zonele portuare, unde au produs serioase daune. Englezii, deși marcați de noile distrugeri, au suportat teroarea, iar guvernul a luat măsuri de evacuare a femeilor și copiilor [36]. Propaganda germană în jurul noii arme se amplifică în măsura în care englezii întăresc măsurile defensive.

Astfel, „Timpul" din 23 iulie scria că barajele de baloane au fost deplasate spre stăvilirea bombelor, iar artileria antiaeriană a fost transportată pe coasta de S—E în vederea interceptării lor [37].

Importante forțe aeriene au trecut la distrugerea presupuselor locuri de lansare din zona Canalului. Centrele de cercetare, uzinele de producție din Germania au fost atacate în valuri succesive de aviația engleză [38].

Pe frontul din Normandia bătălia capului de pod se apropie de sfîrșit. Depășind problemele provocate de o furtună puternică ce punea în primejdie aprovizionarea ritmică a fron-

---

[27] „Timpul" din 11 iunie 1944, p. 1.
[28] „Curentul" din 14 iunie 1944, p. 4.
[29] „Curentul" din 16 iunie 1944, p. 1.
[30] „Universul" din 18 iunie 1944, p. 1.
[31] „Timpul" din 2 iulie 1944, p. 1.
[32] D. D. Eisenhower, *op. cit.*, „Universul" din 18 iulie 1944, p. 7.
[33] „Universul" din 19 iulie 1944, p. 1.
[34] „Curentul" din 7 iulie 1944.
[35] D. D. Eisenhower, *op. cit.*, p. 352—353.
[36] „Timpul" din 4 august; „Curentul" din 5 august 1944, p. 1 apreciază că „meteorii de dinamită", „bombele zburătoare", au distrus 17000 de case, au avariat 300000 (600000 fiind totuși locuibile) și au impus evacuarea a 100000 de oameni. Loviturile date de acestea sînt *„teribile și irezistibile"*.
[37] „Timpul" din 23 iulie 1944, p. 4.
[38] „Universul" din 24 iulie 1944, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

tului a fost distrus unul din cele 2 porturi artificiale special construite [39]. Aliaţii depuseseră la sfîrşitul lunii iunie 1944 o cantitate impresionantă de oameni şi materiale [40].

Grele bătălii sînt angajate la Tilly şi Caumont, ce îngăduie accesul spre mare [41]. În această zonă sînt concentrate puternice forţe blindate. Aici lupta Armata a II-a engleză şi Armata a I-a americană, comandată de gen. Bradley, în sectorul căruia s-au dat lupte la Saint Jores, Vindfontaine. Progresele aliate, în opinia germană, sînt neînsemnate din vreme ce au ocupat 5200 km². Ei anticipează totuşi o accelerare a ofensivei după degajarea trupelor din peninsula Cotentin [42]. Bătălia pentru oraşul Caen, calificată drept o bătălie de material şi oameni, continuă în jurul oraşului Tilly, unde britanicii pe un front îngust de 7—8 km au concentrat 3 divizii de blindate şi 3 divizii de infanterie [43]. Ele au fost sprijinite de către aviaţie şi artileria navală care au bombardat concentrările de trupe germane.

Creînd o breşă în satul Baron, unităţile engleze deschideau astfel calea unei încercuiri a oraşului [44]. Cîştigurile de teren au costat în schimb o mare cantitate de tehnică de luptă şi oameni, permiţînd totuşi apropierea la aproximativ 2 km de oraş. Lărgirea cîmpului de luptă a permis extinderea atacului la N. şi V. de oraş, introducîndu-se noi unităţi, în total 12 divizii de infanterie şi blindate [45]. În preajma căderii oraşului Caen, linia frontului avea aproximativ următorul traseu: Caen-Bayeux-Carentan-şoseaua spre Periers-nodul de comunicaţii La Haye de Puits-Saint-Lô. În aceste momente critice, din nou este semnalată o vie activitate a rezistenţilor, vizibilă mai ales din frecvenţa inserării comunicatelor privind executarea lor [46].

În timp ce în sectorul englez bătălia pentru oraşul Caen atrage atenţia, în mod special după căderea oraşului Cherbourg [47], forţele americane sînt dirijate spre sud către Carentan-Saint-Lô [48]. Se profilează două direcţii de înaintare: una în E, după căderea oraşului Caen la 9 iulie [49], cînd britanicii încearcă să cucerească cota 112 de la Esquay, pe care „Universul" o aseamănă cu cota 304 de la Verdun din războiul precedent, datorită importanţei sale, stăpînirea ei deschizînd întreaga regiune a Senei inferioare şi Parisul. Iată de ce violente lupte au loc aici, localitatea trecînd de mai multe ori dintr-o mînă în alta [50]. Cota a fost curînd cucerită de britanici, care s-au angajat pe şoseaua Caen-Sroarn, Caen-Lisieux, către Maltot şi Venedes.

Pe a doua direcţie, în vest, trupele gen. Bradley luptau pe şoselele ce convergeau spre Saint-Lô. Ele au înaintat de la Saint André L'Epiné spre Saint-Croix, ajungînd la 2 km. În zilele ce au urmat s-au angajat lupte de stradă în oraş [51].

Presiunea permanentă întreţinută de Aliaţi determină pe comentatorul ziarului „Timpul" să conchidă că acela va fi probabil sectorul viitoarei ofensive aliate [52].

Asaltul împotriva oraşului Saint-Lô a fost semnalul unei ofensive generalizate pe întreaga lungime a frontului, utilizîndu-ne pe scară largă blindatele şi aviaţia, operîndu-se în cursul acesteia o străpungere în direcţia Avranches. Tenta ofensivă a fost menţinută prin folosirea a 620 de blindate. Oraşul Granville a fost cucerit [53], oferindu-se posibilitatea exploatării printr-o înaintare radială către vest, în interiorul peninsulei Bretagne ca şi în direcţia Rennes [54]. Reluînd comentariile germane, „Timpul" consemna că, „pentru prima dată de la

[39] D. D. Eisenhower, *op. cit.*, p. 353—354.
[40] *Ibidem*, p. 365—366.
[41] „Curentul" din 28 iunie, p. 4; „Universul" din 30 iunie 1944, p. 7.
[42] „Universul" din 7 iulie 1944, p. 7.
[43] „Timpul" din 3 iulie, 1944, p. 1.
[44] *Ibidem.*
[45] „Timpul" din 12 iulie 1944, p. 1.
[46] „Universul" din 8 iulie 1944, p. 1.
[47] „Curentul" din 28 iunie 1944, p. 1. J. Madaule, *Istoria Franţei*, Bucureşti, 1973, vol. III, p. 358, indică capitularea oraşului la 26 iunie 1944, în ciuda continuării rezistenţei răzleţe în zona Arsenalului maritim.
[48] „Timpul" din 9 iulie 1944, p. 3.
[49] J. Madaule, *op. cit.*, vol. 3, p. 359.
[50] „Timpul" din 19 iulie 1944, p. 1. „Universul" din 22 iulie 1944, p. 7.
[51] „Timpul" din 21 iulie 1944, p. 1.
[52] „Timpul" din 1 august 1944, p. 3.
[53] „Universul" din 3 august 1944, p. 7.
[54] „Timpul" din 2 august 1944, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

invazie, înaintarea americană de pe coasta de vest a Normandiei către sud, în regiunea Avranches, *a modificat esențial* situația de la capul de pod 51" [55]. Breșa de la Avranches. prin consecințele sale este asemuită cu marea ofensivă germană de la Sedan din 1940. Rezistența germană înverșunată transformă operația — se pare într-un război în mișcare, datorită acțiunilor armatei a II-a americane care a preluat toate tancurile Arm. I, și a înaintat spre Bretagne, ocolind punctele întărite [56].

In urma acestei reușite americanii au alcătuit cinci coloane cu care au înaintat către porturile Bretagniei, după cum urmează: prima, luptă în direcția Rennes-St. Nazarie, a doua către Mayene-Laval, a treia către St. Malô, iar următoarele către Morlaix-Brest și Lorient [57].

Intențiile Comandamentului american au fost intuite în mod corect de către presă, fiind confirmate ulterior de comentatorii militari [58]. Luptele din Normandia au crescut în intensitate, englezii (Armata a VI-a, a generalului Dempsey) dezlănțuind atacul la sud de Caen, avînd ca obiectiv Falaise. Ofensiva engleză a fost precedată de bombardamente aeriene care au lansat asupra pozițiilor germane aproximativ 6000 de tone de bombe [59].

Cadența de înaintare aliată capătă tot mai mult caracterul unei urmăriri precipitate. Din nou, analizele presei arată fără echivoc obiectul ofensivei: „Comandamentul aliat are intenția ca, printr-o mișcare de încercuire, să înconjoare formațiile germane aflate în Normandia și apoi să le nimicească" [60].

La 7 august, pentru a stăvili ofensiva americană la Mortain, Hitler a ordonat o contraofensivă cu scopul, vizibil, al strangulării pătrunderii. La acest atac au participat 5 divizii fără o acoperire aeriană suficientă [61], înregistrîndu-se la început totuși unele succese.

Curînd unitățile americane au sosit la Laval, iar de acolo au cotit spre E către Alençon-Argenton [62]. In același timp cu atacul din S, S-E, trupele anglo-canadiene înaintează către Falaise. Lupte grele se dau pe parcursul cîtorva zile, germanii stăvilind avansul aliat în speranța salvării urităților Armatei a VII-a, angajată în cursă spre Sena [63]. Argentan în sud și Falaise în nord sînt menținute ferm de către germani, cu toate că Armata a II-a britanică a traversat rîul Orne.

La încercuire participă aproximativ 12 divizii americane [64]. Alte unități germane afluiau în spațiul dintre rîul Eure-Le Mans-Lore. Bătălia de mișcare cu direcția Paris continuă. Orașele Chartres, Orléans, Tours sînt eliberate curînd [65]. Inversiunea luptelor din zona Argentan-Falaise, nevoia menținerii celor două localități, de către armata germană, pentru a permite retragerea ultimelor elemente este redată cu toate amănuntele. „Universul" reproduce declarația germană care compară situația de la Falaise „cu un sac ce urmează să fie ținut deschis și neturtit, după ce a fost golit" [66].

Rezultatul luptelor din zonă nu a putut fi complet de teama bombardării propriilor linii. Reluînd o informație germană, ziarul „Curentul" aprecia că „pierderile suferite în cursul acestei acțiuni încununate de succes nu sînt nici ele neînsemnate" [67]. Debarcarea aliată în sudul Franței (Operațiunea Anvil), la 15 august, a determinat evacuarea restului teritoriului francez din S-V, unde au rămas doar cîteva centre de rezistență în orașele porturi.

[55] Idem, din 8 august 1944, p. 1.
[56] Idem, din 9 august 1944, p. 1.
[57] „Curentul" din 11 august 1944, p. 6.
[58] D. D. Eisenhower, *op. cit.*, p. 569—570, J. Modoule, *op. cit.*, p. 260,
[59] „Timpul" din 12 august 1944, p. 1.
[60] „Universul" din 14 august 1944, p. 7.
[61] Marechal Montgomery, vicomte d'Alamein, *Histoire de la guerre*, Paris, 1970, p. 574.
[62] „Timpul" din 9 august 1944, p. 1.
[63] D. D. Eisenhower, *op. cit.*, p. 373—374.
[64] „Universul" din 14 august 1944, p. 7.
[65] „Curentul" din 18 august 1944, p. 4.
[66] „Universul" din 19 august 1944, p. 1.
[67] „Curentul" din 24 august 1944, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

UN DOCUMENT PRIVIND COMERŢUL BRAŞOVULUI CU MOLDOVA LA SFÎRŞITUL SECOLULUI XV (II) *

DE

GERNOT NUSSBÄCHER

1/1 [21.V.1480] De asemenea Ferencz Andreas în ziua Rusaliilor a adus din Moldova boi 9, rămîne dator şi plăteşte pentru lichidarea datoriei 43 aspri.

1/2 [23.V.] Deschi Marton, marţi după Rusalii, aduce boi 54 din Moldova, plăteşte 5 florini 8 aspri.

1/3 [24.V.] Tot Miclos, miercuri după Rusalii, aduce boi 18 din Moldova, plăteşte 1 florin 38 aspri.

1/4 [24.V.] Lang Andreas, miercuri după Rusalii, aduce din Moldova blănuri de vulpe 52, plăteşte 20 aspri.

1/5 [24.V.] Urbanus Carnifex, miercuri după Rusalii, aduce din Moldova boi 84, plăteşte 8 florini 7 aspri.

1/6 [26.V.] Ladislaus Carnifex, vinerea după Rusalii, aduce morun poveri 2, plăteşte 16 aspri.

1/7 [26.V.] Sep Janusch, vinerea după Rusalii, aduce din Moldova morun poveri 22, icre poveri 1, plăteşte 2 florini 80 aspri.

1/8 [27.V.] Fodor Marton, sîmbăta după Rusalii, aduce peşti : morun poveri 9, somn poveri 1, plăteşte 70 aspri.

1/9 [27.V.] Jacobus Schram, sîmbătă după Rusalii, aduce din Moldova peşti : morun poveri 14, plăteşte 2 florini 5 aspri.

2/1 [28.V.] Petrus Torteler, duminica după Rusalii, aduce din Moldova peşti : morun poveri 2, crapi povară 1, blănuri povară 1, blănuri de vulpe 13, plăteşte 20 aspri.

2/2 [1.VI.] Schrame Jacobus, în ziua Corporis Christi, aduce din Moldova butoaie de lămîi 6, peşti : morun poveri 4, plăteşte 1 florin şi 3 aspri.

2/3 [2.VI] Vellend Simon, vinerea după ziua Corporis Christi, aduce din Moldova butoaie cu lămîi 14, plăteşte 1 florin şi 16 aspri.

2/4 [6.VI.] Cristel Penkener, marţi după Rusalii [sic, recte : după Corporis Christi] aduce din Moldova peşti : morun poveri 24, crapi poveri 2, somn poveri 5, butoaie cu lămîi 6, plăteşte 5 florini 32 aspri.

2/5 [6.VI.] Lazar de Moldavia, marţi după Corporis Christi, aduce morun poveri 13, butoaie cu lămîi 5, plăteşte 2 florini şi 22 aspri.

2/6 [7.VI.] Mathias Lederer, miercuri după Corporis Christi, aduce din Moldova peşti : morun [poveri] 12, plăteşte 92 aspri.

---

* Textul acestui document — aflat la Arhivele Statului Braşov, fond Primăria Braşov, Socoteli alodiale Braşov, VI 1 — a fost publicat în tomul XXI, 1984, al *Anuarului* ; pentru economie de spaţiu, în cele ce urmează s-a tradus integral numai prima însemnare de sub fiecare dată, la celelalte însemnări traducîndu-se doar părţile importante, lăsînd la o parte formulele care se repetă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

2/7 [7.VI.] Lucas Swertfeger, miercuri după Corporis Christi, aduce din Moldova peşti : morun poveri 14, plăteşte 2 florini 10 aspri.

2/8 [7.VI.] Petrus Swertfeger, miercuri după Corporis Christi, aduce din Moldova peşti : morun poveri 12, plăteşte 92 aspri.

3/1 [12.VI.] Andreas Lederer din strada Neagră, luni după Barnabas Apostolul, aduce din Moldova blănuri de vidră poveri 1, lînă poveri 1, piei de boi 7, culoare verde [?], plăteşte 1 florin 16 aspri.

3/2 [12.VI.] Fodor Marton, luni după Barnabas Apostolul, aduce din Moldova butoaie cu lămîi 11, peşti : morun poveri 2, plăteşte 1 florin 17 aspri.

3/3 [13.VI.] Tot Miclos, marţi după Barnabas Apostolul, aduce din Moldova boi 17, plăteşte 1 florin 30 aspri.

3/4 [13.VI.] Petrus Tarteler, marţi după Barnabas Apostolul, aduce din Moldova boi 30, plăteşte 3 florini.

3/5 [14.VI.] Lucas Swertfeger, miercuri [după Barnabas], aduce din Moldova crapi poveri 5, somn poveri 2, porţii de ceară 7, sare — o jumătate de chintal fără trei funţi, plăteşte 32 aspri.

3/6 [15.VI.] Hanko, joi după Barnabas Apostolul, aduce din Moldova boi 25, plăteşte 2 florini 23 aspri.

3/7 [15.VI.] Stanczul Bolgar, joi după Barnabas Apostolul, aduce din Moldova boi 20, plăteşte 1 florin 48 aspri.

3/8 [16.VI.] Petrus şi Bartholomeus, vineri după Barnabas Apostolul, aduc boi 10, plătesc 48 aspri.

3/9 [17.VI.] Jeronimus Vilencz, sîmbătă după Barnabas Apostolul, aduce din Moldova boi 30, plăteşte 3 florini fără 4 aspri (=2 florini 46 aspri).

4/1 [23.VI.] Wlcze Bolgar, în ajunul zilei sf. Ioan Botezătorul, aduce din Moldova boi 58, crapi poveri 7, somn poveri 4, plăteşte 5 florini 40 aspri şi 1 florin 15 aspri (=6 florini 55 aspri).

4/2 [23.VI.] Racz Andreas, vineri în ajunul sf. Ioan Botezătorul, aduce piei de boi 23, plăteşte 5 aspri.

4/3 [23.VI.] Johannes Bogner, vineri [înainte de sf. Ioan Botezătorul], aduce peşti : morun poveri 12, plăteşte 92 aspri.

4/4 [24.VI.] Andreas Lederer din strada Neagră, în ziua sf. Ioan Botezătorul, aduce din Moldova peşti : morun poveri 11, piei de boi poveri 3, plăteşte 1 florin 48 aspri.

4/5 [26.VI.] Krwecze Martinus, luni după sf. Ioan Botezătorul, aduce din Moldova peşti : morun poveri 16, crapi poveri 5, somn poveri 3, plăteşte 3 florini 12 aspri.

4/6 [26.VI.] Brweleders Andreas, luni după sf. Ioan Botezătorul, aduce din Moldova morun poveri 16 şi 12, plăteşte 4 florini 16 aspri.

4/7 [29.VI.] Russe Petrus, în ziua sf. Petru şi Pavel, aduce din Moldova peşti : morun poveri 22, [?] datorează 23, de asemeni piei poveri 1 1/2, plăteşte 3 florini 31 aspri.

4/8 [29.VI.] Petrus Bolgar, în ziua sf. Petru şi Pavel, aduce din Moldova boi 49, de asemeni [?] 3 capre [?], plăteşte 4 florini 40 aspri.

4/9 [29.VI.] Gal şi Paulus, în ziua sf. Petru şi Pavel, aduc din Moldova boi 28, plătesc 2 florini şi 66 aspri.

4/10 [29.VI.] Dorban Janusch, în ziua sf. Petru şi Pavel, aduce peşti : somn poveri 4, ceară saci doi, plăteşte 61 aspri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

5/1 [2.VII.] Danczul de Moldavia, în ziua veşmîntul Maicii Domnului, aduce legături de smochine: 200 mari, apoi 460, apoi 170, plăteşte 2 florini 22 aspri.

5/2 [7.VII.] Stoika, vineri după veşmîntul Maicii Domnului, aduce din Moldova peşti 4 1/2 poveri, plăteşte 20 aspri.

5/3 [7.VII.] Lucas Swertfeger, vineri după veşmîntul Maicii Domnului, aduce din Moldova peşti: morun poveri 8, plăteşte 60 [aspri].

5/4 [7.VII.] Krwecze Marton, vineri după veşmîntul Maicii Domnului, aduce peşti din Moldova: morun poveri 9 1/2, plăteşte 1 florin 72 aspri.

5/5 Stephanus Zekel de Zent Ywerg aduce din Moldova peşti: morun poveri 8, [plăteşte] 60 [aspri].

5/6 [6.VII.] Lucas Swertfeger, joi după veşmîntul Maicii Domnului aduce din Moldova butoaie cu lămîi 20, piei 5, plăteşte 2 florini.

5/7 [6.VII.] Lazăr de Moldavia, joi după veşmîntul Maicii Domnului aduce ceară, saci doi sare chintale 2, funţi 11, plăteşte 32 aspri.

5/8 Petrus Torteler aduce din Moldova piei de berbeci poveri 2, plăteşte 8 aspri.

5/9 [7.VII.] Todor de Braschovia, vineri după veşmîntul Maicii Domnului, aduce peşti: somn poveri 3, morun poveri 1, amestecaţi povară 1/2, plăteşte 12 aspri.

6/1 [7.VII.] Stan Stanilla de Moldavia, vineri după veşmîntul Maicii Domnului, aduce blănuri de jder 14, blănuri de vulpe 4, plăteşte 6 aspri.

6/2 [7.VII.] Hanko şi Danczul, vineri după veşmîntul Maicii Domnului, duc blănuri de vulpe 70 din Moldova, plătesc 29 aspri.

6/3 [7.VII.] Andreas Lederer de Braschovia, vineri după veşmîntul Maicii Domnului, aduce din Moldova blănuri de oaie poveri 4, plăteşte 11 aspri.

6/4 [29.IV.] Stephanus de [illegible]dovia, sîmbătă după sărbătoarea sf. Gheorghe aduce smochine poveri 1 şi a avut legături [?] 9, plăteşte 15 aspri.

6/5 [1.V.] Andreas Lederer, luni după sf. Gheorghe aduce din Moldova blănuri de vulpe 200, de asemeni de vidră 4, ceară chintal 1 sau doi saci, plăteşte 4 1/2 florini şi XVIII aspri.

6/6 [27.V.] Brwelederş Andreas, sîmbătă după Rusalii, aduce din Moldova peşti: morun poveri 12, somn povară 1, plăteşte 100 aspri.

6/7 [17.VII.] Dobre, luni după sf. Margareta aduce din Moldova poveri 2 [peşti] amestecaţi crapi şi somn, blănuri 5, boi 7, somn poveri 3, plăteşte 42 aspri.

6/8 Fraencz de Tatruss aduce peşti: morun poveri 22, plăteşte 3 florini 13 aspri.

7/1 [19.VII.] Hanko, miercuri după ziua Apostolior, aduce din Moldova boi 61, plăteşte 6 florini.

7/2 [19.VII.] Lucas Swertfeger, miercuri după ziua Apostolilor aduce peşti: crapi poveri 5, somn poveri 1 1/2, plăteşte 31 aspri.

7/3 [19.VII. sau 3.V.] Michael Messerschmidt, miercuri după ziua Apostolilor Filip şi Iacob duce spre Moldova mărfuri pentru 4 1/2 florini şi pentru 16 florini, plăteşte 1 florin.

7/4 [19.VII.] Petrus, ginerele preotului, miercuri după ziua Apostolilor duce spre Moldova mărfuri pentru 27 florini, [aduce] peşti: crapi poveri 2, somn poveri 5, ceară chintal 1 fără 3 funţi, plăteşte 2 florini 6 aspri.

7/5 [24.VII.] Zoeke Mihal, în ajunul zilei sf. Iacob duce spre Moldova mărfuri pentru 5 florini, acelaşi duce [aduce] peşti somn poveri 2, plăteşte 19 aspri.

7/6 [28.VII.] Balco şi Ylgesch de Moldovia, vineri după ziua sf. Iacob, aduc boi 22, plătesc 4 florini 15 aspri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

7/7 [3.VIII.] Brweleders Endres din strada Neagră, joi după ziua vincula Petri aduce din Moldova peşti: crapi poveri 4, somn poveri 1, plăteşte 26 aspri.

7/8 [3.VIII.] Bartholomeus de Tataross, joi după ziua vincula Petri, aduce peşti: morun poveri 5, somn poveri 6, plăteşte 1 florin 4 aspri.

8/1 [15.VIII.] Dobre cel bătrîn, în ziua Sîntămaria mare aduce crapi poveri 9, somn poveri 7, de asemeni are peşti: crapi poveri 6, somn poveri 1, plăteşte 33 aspri şi 12 aspri.

8/2 [18.VIII.] Andreas Lederer, vineri înainte de ziua regelui Ştefan aduce din Moldova peşti: crapi poveri 5, somn poveri 7 1/2, somn poveri 4 1/2, crapi poveri 1/2, somn poveri 7 1/2, crapi poveri 1/2, plăteşte 1 florin 46 aspri.

8/3 [19.VIII.] Czihac, în ajunul zilei regelui Ştefan, aduce din Moldova orez poveri 1, o stofă de mătase măsuri 1, o stofă de bumbac bogasia baloturi 10, basmale 4, feţe de pernă bucăţi 2, thus [?] funţi 10, rămîne dator, orez chintale 3 fără 6 funţi, plăteşte 41 aspri.

8/4 [23.VIII.] Scharoschi Paul, în ajunul zilei sf. Bartolomeu, aduce din Moldova boi 64 rămîne dator. Geken Thomas rămîne dator 1 florin, a plătit vama vigesima pentru Scharoschi Paul 5 florini 44 aspri.

8/5 [26.VIII.] Fodor Marton, sîmbătă după ziua sf. Bartolomeu aduce din Moldova peşti: morun poveri 12, orez chintal 1, rămîne dator, somn [poveri] 3 1/2 şi somn poveri 2 pentru un român, plăteşte 2 florini 40 aspri.

8/6 Thomas de Moldovia aduce pălării turceşti 11, ştergare turceşti 5, pînză albastră baloturi 2, plăteşte 14 aspri.

9/1 [7.IX.] Wlcze Bolgar, în ajunul naşterii sf. Maria, aduce din Moldova peşti: crapi poveri 1, somn poveri 3, piei de boi poveri 2, plăteşte 23 aspri.

9/2 [7.IX.] Lucas Swertfeger, în ajunul naşterii sf. Maria, aduce din Moldova peşti: somn poveri 4. crapi [poveri] 4, plăteşte 32 aspri.

9/3 [7.IX.] Horga de Moldovia, în ajunul naşterii sf. Maria aduce [blănuri de] jder 11, ceară butoaie 18 1/2, de asemenea Gal asociatul său are ceară un sac şi butoaie 17, Horga are ceară chintale 2, de asemenea Gal asociatul său are chintale 1 şi funţi 23, plătesc 2 florini 32 aspri.

9/4 [8.IX]. Petrus Torteller, în ziua naşterii sf. Maria aduce piei de boi poveri 6 1/2, blănuri de vulpe 11, jder 1, stofă de mătase măsuri 4, plăteşte 48 aspri.

9/5 [8.IX.] Lucas Swertfeger, în ziua naşterii sf. Maria aduce din Moldova peşti: somn poveri 11, crapi poveri 8, morun [poveri] 2, plăteşte 2 florini.

9/6 [10.IX.] Petrus Bolgar, duminică după naşterea sf. Maria aduce din Moldova peşti: crapi [poveri] 8 1/2, somn poveri 2, morun poveri 2, crapi poveri 2, plăteşte 1 florin 22 aspri.

9/7 [10.IX.] Marcus, duminică după naşterea sf. Maria aduce din Moldova peşti: morun poveri 9 1/2, plăteşte 1 florin.

9/8 [15.IX.] Jacobus Lederer aduce vineri după Înălţarea sf. Cruci peşti: crapi poveri 5, somn poveri 4, plăteşte 42 aspri.

10/1 [17.IX.] Russe Petrus, duminica după Înălţarea sf. Cruci aduce din Moldova peşti: morun poveri 7, plăteşte 1 florin.

10/2 [21.IX.] Rawen Hans aduce din Moldova în ziua sf. Matei apostolul peşti: crapi poveri 2, somn poveri 3, nisetru poveri 1, apoi crapi poveri 4, somn poveri 4 1/2, nisetru poveri 1, plăteşte 1 florin 13 aspri.

10/3 [22.IX.] Thomas de Moldovia, vineri după ziua sf. Matei aduce împreună cu asociatul său boi 35, plăteşte 3 florini 20 aspri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

10/4 [17.IX.] Turk Miclos, duminică după ziua Înălțării sf. Cruci aduce din Moldova pești: crapi poveri 7. somn poveri 3 și poveri 61, crapi poveri 7, apoi somn poveri 3, crapi poveri 4, știucă poveri 2, plătește 2 florini 31 aspri.

10/5 [26.IX.] Stoyka, marți după ziua sf. Matei apostolul, aduce din Moldova pești poveri 8, plătește 28 aspri.

10/6 [29.IX.] Czerres Hannes, în ziua sf. Mihail aduce pești: crapi [poveri] 3, morun poveri 3, „Kamith" bucăți 7, plătește 96 aspri.

10/7 [1.X.] Michael de Rosnaw, duminică după ziua arhanghelului Mihail aduce pești: somn poveri 8, crapi poveri 3, ceară saci 1, de asemeni crapi poveri, a plătit.

11/1 [5.X.] Gașpar Carnifex, joi după ziua sf. Francisc, aduce din Moldova boi 28, plătește 2 florini 10 aspri.

11/2 [5.X.] Koar de Moldovia, joi după ziua sf. Francisc aduce ceară saci 4, de asemenea în doi saci nu multă [?], blănuri de vulpe 2, ceară chintale 1 1/2, de asemenea funți 27, plătește 1 forin 34 aspri.

11/3 [7.X.] Crestel Penkener, sîmbătă după ziua sf. Francisc aduce din Modova pești: crapi poveri 19, somn poveri 25 1/2, plătește 4 florini 10 aspri.

11/4 [9.X.] Scharoschi Paul, luni după ziua sf. Francisc, aduce din Moldova pești: crapi poveri 6, somn poveri 13 1/2, somn poveri 3, crapi [poveri] 5, și încă crapi poveri 2 1/2, somn poveri 1, încă somn poveri 2 1/2, încă crapi poveri 2 1/2, plătește 160 aspri.

11/5 [9.X.] Cristel Penkener, luni după ziua sf. Francisc, aduce din Moldova pești: crapi poveri 18, somn poveri 11, morun poveri 2, icre poveri 1/2, plătește 3 florini 10 aspri.

11/6 [10.X.] Michael Braschovie, marți [după sf. Francisc] aduce din Moldova pești: crapi poveri 1, somn poveri 12, ceară în doi saci, stam [?] într-un sac are ceară [pe seama] lui Michael, face chintale 1/2, plătește 1 florin 13 aspri.

11/7 [10.X.] Michael de Moldovia, marți după ziua sf. Francisc aduce ceară saci 1 1/2, face chintale 1 1/2, rămîne dator măsuri 10, plătește 30 aspri.

12/1 [11.X.] Urbanus Carnifex, miercuri după ziua sf. Francisc, aduce din Moldova boi 17, plătește 1 florin 15 aspri.

12/2 [7.X.] Wlcze, sîmbătă după ziua sf. Francisc aduce din Moldova pești: crapi poveri 13, somn poveri 7 1/2, este dator cu 1 florin; am scris în altă parte pe seama lui Scharoschi Paul, ceea ce am scris de două ori, după cum mi-a spus sluga.

12/3 [16.X.] Lang Andreas, în ziua sf. Gallus aduce din Moldova ceară saci 8, face chintale 8, de asemenea lucruri [=mărfuri] pentru 8 florini și 80 aspri importă în Moldova, plătește 3 florini 20 aspri.

12/4 [16.X.] Petrus, ginerele preotului, în ziua sf. Gallus duce spre Moldova mărfuri pentru 14 florini, aduce [din Moldova] somn poveri 6, morun poveri 1 1/2, somn poveri 2 1/2, plătește 87 aspri.

12/5 [16.X.] Brwlederș Fndres, în ziua sf. Gallus aduce din Moldova ceară chintale 6, covor 1, de asemenea duce spre Moldova mărfuri pentru 4 florini, plătește 4 florini, plătește 1 florin și 120 de aspri.

12/6 [18.X.] Glogan Simon, în ziua Celor 11.000 de fecioare aduce pești din Moldova: somn poveri 10, plătește 40 aspri.

12/7 [18.X.] Thodoran Bolgarus, în ziua sf. Luca Evanghelistul, aduce din Moldova pești: somn poveri 5, crapi poveri 3, plătește 36 aspri.

13/1 [21.X.] Glogan Simon, în ziua celor 11.000 de fecioare aduce pești din Moldova: somn poveri 4 1/2, nisetru poveri 1 1/2, somn poveri 2 1/2, plătește 16 aspri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

13/2 [26.X.] [8.XII.] Sep Stephanus, în ziua sf. Dumitru aduce peşti din Moldova, crapi poveri 4, somn poveri 3, rămîne dator. Acelaşi în ziua zămislirii Maicii Domnului aduce crapi poveri 5, plăteşte 35 aspri.

13/3 [27.XI.] Cristannus Penkener, în ajunul sărbătorii Simon şi Iuda aduce ceară saci 5, plăteşte 80 aspri.

13/4 [27.XI.] Laurentius Thimar, în ajunul sărbătorii Simon şi Iuda aduce din Moldova piei de boi poveri 3, plăteşte 20 aspri.

13/5 Michael Bolgar aduce din Moldova peşti: crapi poveri 15, somn poveri 4 1/2, morun poveri 1/2, plăteşte 96 aspri.

13/6 [28.X.] Brweleders Andreas, în sărbătoarea Simon şi Iuda aduce din Moldova peşti: somn poveri 13, crapi poveri 3, icre poveri 1, ceară saci 3, somn poveri 4, plăteşte 2 florini.

13/7 [28.X.] [12.XI.] Raw Hannes, în ziua Simion şi Iuda aduce din Moldova peşte: morun poveri 6 1/2, crapi poveri 2, somn poveri 2, somn poveri 4, crapi poveri 1, acelaşi Raw Hannes morun poveri 3, somn poveri 1, crapi poveri 3 1/2, morun poveri 2 1/2, ştiucă poveri 1, ceară saci, rămînînd dator; duminica după ziua sf. Martin plăteşte 5 florini 10 aspri.

14/1 [28.X.] Hemeschen Johannes, în ziua Simion şi Iuda aduce din Moldova bumbac saci 2, de asemenea bumbac saci 4, morun poveri 8, crapi poveri 3, somn poveri 1/2. icre poveri 1/2, morun poveri 1 1/2, somn poveri 4 1/2, rămîne dator pentru bumbac, face chintale 6, plăteşte 3 florini şi 2 florini.

14/2 [28.XI.] Monailla Bolgarus, în ziua Simion şi Iuda aduce din Moldova peşti: somn poveri 4, morun poveri 1, crapi 3 1/2, ceară într-un sac face chintal 1, plăteşte 1 florin şi 16 aspri.

14/3 [30.X.[Gretten Johannes, luni după Simion şi Iuda importă spre Moldova mărfuri pentru 146 florini, acelaşi Gretten Johannes importă spre Moldova duminică după ziua tuturor sfinţilor mărfuri pentru 60 florini, plăteşte 9 florini.

14/4 [1.XI.] Gretten Johannes, în ziua după Toţi Sfinţii aduce din Moldova peşti: crapi poveri 2 1/2, morun poveri 6 1/2, somn poveri 3 1/2, morun poveri 2, somn poveri 1/2, plăteşte 1 florin.

14/5 [4.XI.] Hemischen Johannes, sîmbătă după ziua Tuturor Sfinţilor aduce din Moldova peşti: somn poveri 9, de asemenea somn poveri 7, plăteşte 50 aspri.

14/6 [4.XI.] Martinus Krwecze, sîmbătă după ziua Tuturor Sfinţilor, aduce din Moldova peşti: crapi poveri 2 1/2, ştiucă poveri 1/2, somn poveri 7, crapi poveri 1, crapi poveri 8, somn poveri 3, morun poveri 1, ceară chintal 1/2, plăteşte 2 florini 24 aspri.

14/7 [4.XI.] Cristel Benkner, sîmbătă după ziua Tuturor Sfinţilor, aduce din Moldova peşti: crapi poveri 4, somn poveri 6, plăteşte (1) florin.

15/1 [4.XI.] Petrus Bolgar, sîmbătă după ziua Tuturor Sfinţilor aduce din Moldova peşti: crapi poveri 3 1/2, somn poveri 6 1/2, crapi poveri 2, plăteşte 1 florin.

15/2 [5.XI.] Pwy de Moldovia, duminică după ziua Tuturor Sfinţilor aduce blănuri de lup face 207, de asemenea orez în doi saci, face chintale 3, de asemenea rămîne dator vama (vectigal) pentru 10 florini, plăteşte 2 florini.

15/3 [6.XI.] Michael Messerschmid, luni după ziua Tuturor Sfinţilor, aduce din Moldova covoare 9, pînză baloturi 8, bumbac un chintal şi 9 funţi, plăteşte 27 aspri.

15/4 [6.XI.] Christianus Benkner, luni după ziua Tuturor Sfinţilor aduce din Moldova bumbac chintale 6 şi funţi 17, piatră acră chintale 6, orez chintale 2, piper chintal 1, bumbac chintale 7, plăteşte 4 florini.

15/5 [10.XI]. [8.XII.] Deschi Marton, în ajunul zilei ✠. Martin, aduce din Moldova peşti: crapi poveri 9, ceară saci 4, ceară chintale 4 fără 12 funţi, de asemenea datorează o povară de crapi în ziua zămislirii maicii domnului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

15/6 [11.XI.] Mihal Bolgar, în ziua sf. Martin aduce din Moldova pești: crapi poveri 17 1/2, somn poveri 2 1/2, plătește 2 florini 8 aspri, plătește 1 florin.

15/7 [11.XI.] Stanczul, în ziua sf. Martin aduce din Moldova pești: crapi poveri 9, somn poveri 9, plătește 40 aspri.

15/8 [12.XI.] Krewcze Marton, duminică după ziua sf. Martin, aduce din Moldova pești: crapi poveri 7 1/2, știucă poveri 2, ceară un sac, plătește 65 aspri.

16/1 [12.XI.] Hamsa Petrus, duminica după ziua sf. Martin aduce din Moldova pești: crapi poveri 15 1/2, morun poveri 1/2, plătește 90 aspri.

16/2 [13.XI.] Petrus Bolgar, luni după ziua sf. Martin, aduce din Moldova pești: crapi poveri 4 1/2, somn poveri 5, ceară un sac, plătește 53 aspri.

16/3 Sor Danczul aduce ceară, face chintale 2 și 15 funți, de asemenea Nestur, asociatul său, are un chintal și 27 funți, plătește 1 florin 10 aspri.

16/4 [16.XI.] Twrk Miclos, joi înainte de ziua sf. Elisabeta, aduce din Moldova pești: crapi poveri 3, somn poveri 3, crapi poveri 6, știucă poveri 3, ceară poveri 2. Pentru pești a plătit [vamă] 98 aspri.

16/5 [17.XI.] Janusch de Moldovia, vineri înainte de ziua sf. Elisabeta, aduce pești: știucă poveri 11 1/2, crapi poveri 1 1/2, rămîne dator. Brwelederș Andreas chezaș a plătit pentru lichidarea datoriei 1 florin.

16/6 [17.XI.] Mihal Walachus, de asemenea Michael Schram, vineri înainte de ziua sf. Elisabeta, aduce din Moldova pești: crapi poveri 11, somn poveri 1, morun poveri 1, știucă poveri 2, crapi poveri 1 1/2, piei poveri 1/2, ceară un sac, plătește 2 florini 3 aspri.

16/7 [17.XI.] Zoke Michael, vineri înainte de ziua sf. Elisabeta aduce din Moldova pești: somn poveri 12 1/2, plătește 1 florin.

17/1 [18.XI.] Prinschi [?] Lazo, în ajunul zilei sf. Elisabeta, aduce din Moldova pești: somn poveri 7, crapi poveri 10, crapi poveri 4, știucă poveri 1, plătește 42 aspri.

17/2 Glogan Simon aduce pești: crapi poveri 3, știucă poveri 1, crapi poveri 4, plătește 1 florin 10 aspri.

17/3 [19.XI.] [26.XI.] Schram Jacobus, în ziua sf. Elisabeeta aduce saci în trei saci, de asemenea în ziua de duminică după ziua sf. Ecaterina ceară saci 2, face chintale 3 și 78 funți, plătește 2 florini.

17/4 [21.XI.] Scharaschi Paul, în ajunul zilei sf. Cecilia, aduce din Moldova pești: crapi poveri 2, somn poveri [1], plătește 11 aspri.

17/5 [24.XI.] Czeress Johannes, în ajunul zilei sf. Ecaterina, aduce din Moldova pești: somn poveri 8 1/2, crapi [poveri] 3 1/2, de asemenea somn poveri 2, plătește 60 aspri.

17/6 [24.XI.] Brwelederș Andreas, în ajunul zilei sf. Ecaterina aduce din Moldova pești: crapi poveri 6, de asemenea crapi poveri 6, plătește 77 aspri.

17/7 [24.XI.] Bartholomeus de Moldovia, în ajunul zilei sf. Ecaterina, aduce somn poveri 9, crapi poveri 1, crapi poveri 4, același știucă poveri 13, crapi poveri 8, din nou somn poveri 7 și crapi poveri 7. Același știucă poveri 3 și chintale [?] 3, același crapi poveri 4, știucă poveri 2, plătește 7 florini.

18/1 Paulus Sarosii, somn poveri 13, crapi poveri 11, somn poveri 6, crapi poveri 2, plătește 1 florin.

18/2 [25.XI.] Nicolaus Thurcus, în ziua sf. Ecaterina aduce crapi poveri 11, plătește 56 aspri.

18/3 [25.XI.] [8.XII.] Lucas Gladiator, în ziua sf. Ecaterina aduce crapi poveri 15, știucă poveri 4 și în ziua zămislirii Maicii Domnului aduce crapi poveri 4, plătește 128 aspri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

18/4 [26.XI.] Bartholomeus de Moldavia, duminică după ziua sf. Ecaterina aduce crapi poveri 3 1/2, ştiucă poveri 2 1/2, ştiucă poveri 9.

18/5 [26.XI.] Gorman, duminică după ziua sf. Ecaterina aduce crapi poveri 3, plăteşte 14 aspri.

18/6 [26.XI.] Anthonius Cerdo, duminică după ziua sf. Ecaterina aduce blănuri de oi poveri 8 1/2, este dator 8 aspri, plăteşte 32 aspri.

18/7 [26.XI.] Vsik [?], în aceeaşi zi aduce ceară poveri 2, plăteşte 1 florin 26 aspri.

19/1 [26.XI.] Paulus Sarosii, duminică după ziua sf. Ecaterina [aduce] crapi poveri 2 şi somn are [poveri] 2, crapi poveri 3, somn poveri 3, plăteşte 1 florin.

19/2 [26.XI.] Fiul lui Nicolaus Parvus, în aceeaşi zi aduce crapi poveri 7, plăteşte 40 aspri.

19/3 Nicolaus Toth are crapi poveri 2, ştiucă poveri 9, plăteşte 40 aspri.

19/4 [29.XI.] Bartholomeus de Braschouia, în ajunul zilei sf. Andrei aduce porci 54, plăteşte 2 florini 10 aspri.

19/5 [3.XII.] Jacobus Thimar, în ajunul zilei sf. Barbara, aduce din Moldova piei de boi poveri 4, blănuri de oi poveri 3 1/2, ceară un sac, crapi poveri 7, somn poveri 3, plăteşte 1 1/2 florini.

19/6 [3.XII.] Janusch Diak, în ajunul zilei sf. Barbara, aduce peşti: crapi poveri 7, de asemenea crapi poveri 4, plăteşte 1 florin.

20/1 Mihaila aduce peşti: morun poveri 1, crapi poveri 1/2, crapi poveri 10, morun poveri 3, nisetru poveri 6, crapi poveri 1, acelaşi poveri 20 1/2, crapi poveri 2 1/2, ştiucă poveri 8, crapi poveri 1, plăteşte 2 florini 32 aspri.

20/2 [4.XII.] Farkas de Moldovia, în ziua sf. Barbara aduce somn poveri 8, crapi poveri 4, crapi poveri 11 1/2, somn poveri 1/2, piei de boi [poveri?] 4, plăteşte 2 1/2 florini.

20/3 Preotul din Breţcu are somn [poveri] 2, plăteşte 4 aspri.

20/4 [8.XII]. Andreas Cerdo, în ziua zămislirii Maicii Domnului aduce crapi poveri 22, plăteşte 2 florini 28 aspri. De asemenea acelaşi în ziua sf. Lucia duce spre Moldova pălării pentru 20 florini, plăteşte 1 florin.

20/5 [9.XII.] Anthonius Sporor, a doua zi după zămislirea Maicii Domnului, aduce somn poveri 5, crapi [poveri] 2, somn [poveri] 1, crapi poveri 5, somn poveri 4, plăteşte 78 aspri.

21/1 Nicolaus Kobel aduce din Moldova porci 11, plăteşte 20 aspri.

21/2 [16.XII.] Anthonius Sporor [aduce] crapi poveri 9, somn poveri 5, acelaşi, sîmbătă după ziua zămislirii Maicii Domnului aduce hrişcă poveri 15 1/2; în aceeaşi zi acelaşi aduce poveri 9 şi crapi poveri 2, de asemenea crapi poveri 2 şi somn poveri 6, plăteşte 4 florini şi 26 aspri.

21/3 [9.XII.] Johannes Scerer are somn poveri 7, în ziua de sîmbătă după zămislirea Maicii Domnului, acelaşi un sac cu ceară, face 1/2 chintal şi 20 funţi, de asemenea somn poveri 5. Acelaşi, vineri după sf. Lucia aduce 2 poveri „wayl", plăteşte 66 aspri.

21/4 [11.XII.] Lucas Gladiator, luni după ziua zămislirii Maicii Domnului aduce porci 65. Plăteşte 2 florini.

22/1 [16.XII.] Andreas Suttor din Rîşnov, sîmbătă după ziua sf. Lucia, aduce porci 19, plăteşte 36 aspri.

22/2 [16.XII.] German, sîmbătă după ziua sf. Lucia, aduce peşti poveri 2, somn [poveri] 1, morun amestecat cu crapi poveri 1/2. Plăteşte 22 aspri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

22/3 Johannes Scerers [aduce] peşti poveri 6, plăteşte 28 aspri.

22/4 [16.XII.] Paulus Sarosy, sîmbătă după ziua sf. Lucia aduce porci 17, plăteşte pentru lichidarea datoriei 22, [în total] 50 aspri.

22/5 [22.XII.] Raw Jakop, vineri după ziua sf. Toma aduce crapi poveri 5, ştiucă poveri 2, ceară poveri sau saci 2, şi face 3 chintale fără 4 funţi, plăteşte 65 aspri.

23/1 [24.XII.] Petrus Pellifex, în ajunul naşterii Domnului nostru, aduce crapi poveri 5, plăteşte 1/2 florin.

23/2 Hanko de Bolgaria aduce din Moldova boi 17, porci 7, plăteşte 1 florin 20 aspri.

23/3 [1.I.1481] Petrus Plucz, în ziua tăierii împrejur aduce boi 6, plăteşte 20 aspri.

23/4 [2.I.] Georgius Tassner, a doua zi după tăierea dimprejur, aduce ceară chintale 3, are 41 poveri de blănuri de oi şi rămîne dator, acelaşi rămîne dator 8 florini pentru ştiucă, acelaşi duce [spre Moldova] mărfuri pentru 18 florini, acelaşi [aduce] crapi poveri 14, ştiucă poveri 5, crapi [poveri] 3. Plăteşte 122 aspri.

23/5 [3.I.] Iacobus Gerdo, miercuri după tăierea dimprejur aduce crapi povrei 9 1/2, ştiucă poveri 1/2, crapi poveri 3 şi ştiucă [poveri] 1, plăteşte 74 aspri.

24/1 [3.I.] Raw Jakep, miercuri înainte de Bobotează aduce crapi poveri 7 1/2, ştiucă poveri 1 1/2, plăteşte 46 aspri.

24/2 [3.I.] Paulus Fusor [?], miercuri după tăierea dimprejur aduce crapi poveri 3, somn poveri 7, plăteşte 38 aspri.

24/3 [9.I.] Farkas, marţi după Bobotează aduce poveri 4, somn poveri 3, acelaşi somn poveri 8, crapi [poveri] 5, plăteşte 2 florini fără 6 aspri [=1 florin 44 aspri].

24/4 [11.I.] Janusch Diack, joi după Bobotează, aduce crapi poveri 5, plăteşte 28 aspri.

24/5 [27.I.] Rvs Piter, sîmbătă după ziua convertirea sf. Pavel, aduce crapi poveri 2, ştiucă poveri 3, crapi poveri 2, plăteşte 22 aspri şi rămîne dator 12 aspri.

25/1 [28.I.] Ieys, duminică după convertirea sf. Pavel, aduce crapi poveri 1, acelaşi crapi poveri 11, plăteşte 1 florin 10 aspri.

25/2 [29.I.] Thimar Andreas, luni înainte de Întîmpinarea Domnului, aduce crapi poveri 4 1/2, crapi poveri 3, ştiucă poveri 2, ceară saci 3, ceară sac 1 [face] chintale 2 1/2, plăteşte 2 florini.

25/3 [29.I.] Lucas Swertfecher, luni înainte de Întîmpinarea Domnului, aduce crapi poveri 3, ştiucă poveri 2, crapi poveri 1, crapi poveri 7, ştiucă poveri 4, crapi poveri 2 1/2, ştiucă poveri 3 1/2, ceară saci 1, face 1/2 chintal, plăteşte 2 florini 18 aspri.

25/4 [29.I.] Paulus Sarosy, luni după convertirea sf. Pavel, aduce crapi poveri 9, plăteşte 48 aspri.

25/5 [2.II.] Michael de Rosno, în ziua Întîmpinarea Domnului, aduce crapi poveri 5 1/2, somn [poveri] 5 1/2, plăteşte 1 florin.

26/1 [10.II.] Andreas Thimar, în ziua sf. Scolastica, aduce ştiucă poveri 9, somn poveri 3, plăteşte 40 aspri.

26/2 [11.II.] Jacobus Cerdo, duminică după ziua sf. Scolastica aduce icre de morun butoaie 2, blănuri de oi poveri 7, blănuri de oi poveri 1, plăteşte 28 aspri.

26/3 [17.II.] Martinus Fodor, sîmbătă după ziua sf. Juliana aduce crapi poveri 7, somn poveri 12, crapi poveri 2, ştiucă poveri 4, crapi poveri 2, ştiucă poveri 1, crapi poveri 2, ştiucă poveri 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

26/4
27/1 Martinus Fodor aduce din Moldova crapi poveri 7, somn poveri 16, somn poveri 3, crapi poveri 3, ştiucă poveri 6, somn poveri 5, plăteşte 6 florini şi 20 aspri.

27/2
[17.II.] Georgius Thasner, sîmbătă după ziua sf. Juliane, aduce crapi poveri 18 1/2, ştiucă poveri 10 1/2, crapi poveri 10, ştiucă poveri 3, crapi poveri 5 1/2, ştiucă [poveri] 4 1/2, somn poveri 7, plăteşte 6 florini 4 aspri.

27/3
[18.II.] Urbanus Carnifex, duminică după ziua sf. Juliane, aduce somn [poveri] 3, ceară un sac, plăteşte 27 aspri.

27/4
[18.II.] Raw Jakep, duminică înainte de ziua „cathedra Petri" aduce crapi [poveri] 3, somn poveri 3, crapi poveri 4 1/2, ştiucă poveri 1/2, plăteşte 1 florin.

28/1 Lucas Gladiator [aduce] crapi poveri 6, ştiucă poveri 15, ştiucă poveri 8, crapi poveri 1, plăteşte 3 florini 12 aspri. Acelaşi măcelar [?] 1/2 povară de ceară [?], 1/2 povară morun, 1/2 povară crapi, 1/2 povară morun. Plăteşte 8 aspri.

28/2
[19.II.] Thatvl, luni după ziua sf. Juliane, aduce crapi poveri 4, crapi poveri 4, plăteşte 45 aspri.

28/3
[22.II.] Paulus Sarosy, în ziua [cathedra] sf. Petru, aduce crapi poveri 10, ştiucă poveri 6, plăteşte 76 aspri.

28/4
[24.II.] Valentinus Cerdo, în ziua sf. Matei Apostolul, aduce crapi poveri 5, somn poveri 6, somn poveri 10, crapi poveri 6, plăteşte 105 aspri.

28/5
29/1
[14.II.] Hoth Grewe Theys, în ziua sf. Valentin aduce crapi poveri 1/2, ştiucă [poveri] 2, piei [poveri] 1/2, somn poveri 5, crapi [poveri] 3 1/2, crapi [poveri] 6 1/2, ştiucă poveri 5 1/2, plăteşte 2 florini.

29/2
[25.II.] Petrus Gagan, duminică după ziua sf. Matei, aduce crapi poveri 4, ştiucă poveri 2, plăteşte 28 aspri.

29/3
[25.II.] Nicolaus Thot, duminică după ziua sf. Matei, aduce crapi poveri 7, somn poveri 2, crapi poveri 7, crapi poveri 5, ştiucă poveri 3, plăteşte 2 florini şi 6 aspri.

29/4
[25.II.] Andreas Hermani, duminică după ziua sf. Matei aduce crapi poveri 10, somn poveri 18, crapi poveri 8, ştiucă poveri 8, plăteşte 4 florini 5 aspri.

29/5
[25.II.] Laurentius Gladiator, duminică după ziua sf. Matei aduce somn poveri 12, crapi [poveri] 1, plăteşte 30 aspri.

30/1 Un om, jude din Crasna, [aduce] crapi poveri 1, ştiucă [poveri] 15, nisetru [poveri] 1, plăteşte 65 aspri.

30/2
[26.II.] Martin Kerestesch, luni după ziua sf. Matei aduce din Moldova peşti: crapi poveri 6, somn poveri 5, plăteşte 46 aspri.

30/3
[2.III.] Andreas Timar, vineri după ziua sf. Matei aduce somn poveri 2, crapi poveri 2, crapi poveri 5, ştiucă poveri 1, plăteşte 50 aspri.

30/4 Martinus Desy, [aduce] crapi poveri 2 1/2, somn [poveri] 2, crapi poveri 2, ştiucă [poveri] 1, plăteşte 36 aspri.

30/5
31/1
[2.III.] Vis Piter, vineri înainte de carnaval, [aduce] crapi [poveri] 1, ştiucă [poveri] 1/2, crapi[poveri] 2 1/2, ştiucă [poveri] 1, crapi poveri 4, ştiucă poveri 1, ştiucă poveri 9, crapi poveri 1, ştiucă poveri 4, plăteşte 80 aspri.

31/2
[4.III.] Brato Bolgar, în ziua sf. Adrian aduce din Moldova peşti: somn poveri 3, crapi poveri 7, crapi poveri 8, ştiucă poveri 5, plăteşte 2 florini 14 aspri.

31/3
[4.III.] Michael Simon, fiul lui Bartalis, în ziua sf. Adrian [aduce] crapi poveri 1 1/2, ştiucă poveri 1, crapi poveri 3, crapi poveri 1, plăteşte 32 aspri.

31/4 Lucas Gladiator [aduce] crapi poveri 6, somn [poveri] 4, crapi poveri 4, ştiucă poveri 4, crapi poveri 7, ştiucă poveri 15, plăteşte 2 florini şi 80 aspri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

31/5 [9.III.] Georgius Tasner, vineri după carnaval aduce crapi poveri 3, știucă poveri 7, plătește 46 aspri.

32/1 Tathul [aduce] crapi poveri 2 1/2, știucă [poveri] 1/2, crapi poveri 2, știucă poveri 2, plătește 35 aspri.

32/2 [15.III.] Michael Seke [?] și Martinus Fodor, joi după ziua sf. Grigore papă, aduce crapi poveri 4, știucă [sic], ceară saci 2, somn poveri 6, somn poveri 5, plătește pentru ceară 20 aspri și pentru pești 24 aspri.

32/3 Georgius Tasner [aduce] somn poveri 10, crapi [poveri] 1, somn poveri 7, crapi poveri 1, plătește 70 aspri.

32/4 [19.III.] Vallentinus Suttor, luni după ziua sf. Gertrud aduce crapi poveri 10, plătește 56 aspri.

33/1 [21.III.] Matheus de Crasna, în ziua sf. Benedict, [aduce] somn poveri 10, plătește 47 aspri.

33/2 Martinus Desy, joi după ziua sf. Benedict, are crapi poveri 4 1/2, somn poveri 6 1/2, plătește 42 aspri.

33/3 [23.III.] Paulus Sarosi, vineri înainte de Buna Vestire, [aduce] crapi poveri 1/2, somn poveri 10, crapi poveri 1, același în aceeași vineri, somn poveri 3, plătește 80 aspri.

33/4 [23.III.] Jacobus Videnbeker, vineri înainte de Buna-Vestire, aduce somn poveri 9, în aceeași vineri același [aduce] somn poveri 2 1/2 și crapi poveri 1/2, piei de boi poveri 1, plătește 36 aspri.

34/1 [23.III.] Bartholomeus de Moldavia, vineri înainte de Buna Vestire, aduce crapi poveri 5, somn poveri 1, somn poveri [1 ?], același încă somn poveri 8, crapi poveri 8, plătește 3 florini.

34/2 [23.III.] Michael, fiul lui Simon Bartalus, vineri înainte de Buna Vestire, aduce somn poveri 10 1/2, crapi poveri 1/2, crapi poveri 3, știucă poveri 2, plătește 60 aspri.

34/3 [23.III.] Andreas Cerdo, în ajunul zilei Buna Vestire, aduce somn poveri 6 1/2, crapi poveri 1 1/2, plătește 21 aspri.

34/4 24.III.] Scharuss Paul, în ajunul zilei Buna Vestire, aduce din Moldova somn poveri 5.

35/1 [25.III.] Barthol, în ziua Buna Vestire, aduce din Moldova crapi poveri 3, știucă poveri 5, plătește 33 aspri.

35/2 [25.III.] Nicora de Moldavia, în ziua Buna Vestire, aduce crapi amestecați cu știucă și cu somn poveri 7 1/2, plătește 32 aspri.

35/3 [26.III.] Johannes Kylhaw, luni după Buna Vestire, aduce ceară chintale 20, plătește 8 florini.

Suma face 300 florini 80 denari.

GLOSAR

(se dau formele cuvintelor din document)

alaun (lat.) = piatră acră
allemonia (lat.) = lămîi
barbatus (lat.) = somn
homel fel (germ.) = piei de berbeci
husones (lat.) = morun
kamith = probabil produs textil din mătase

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

blo laynuet (germ.) = pînză albastră
bodem, bodon (ung.) = butoi
bogaschi = stofă din bumbac (bogasia)
bombasium (lat.) = bumbac
boves (lat.) = boi
centenarium (lat.) = chintal
ceroyt (lat.-ung.) = ceară
crinale (lat.) = cerc de sfoară, pe care sînt trase smochine
cziehen (săseşte) = faţă de pernă
eidem (germ.) = ginere
faigen (germ.) = smochine
farbgrin (germ.) = culoare verde
feigenkrencz (germ.) = cercuri de smochine
fel = blană, piele de animal
git = orez
hanttwech (germ.) = ştergar, prosop
harscha (ung.) = hrişcă
hausen, hawsen (germ.) = morun
hoep thuecher (germ.) = baticuri, basmale
pelles vulpis (lat.) = blănuri de vulpe
piper (lat.) = piper
pisces (lat.) = peşti
pondus (lat.) = povară (de cal)
porcio (lat.) = porţie, o cantitate comercială
porcus (lat.) = porc
pulagrana (lat.) = icre
res (lat.) = mărfuri (de export din Braşov)
rogen (germ.) = icre
saccus (lat.) = sac
sal (lat.) = sare
sericum thablei (lat.) = stofă de mătase
stoer (germ.) = nisetru
tapeta (lat.) = covor
karpones (lat.) = crapi
kantner (germ.) = chintal
kerpen (germ.) = crapi
lagena (lat.) = butoi
laynuet (germ.) = pînză
legel (germ.) = butoiaş
litter (lat.) = măsură pentru stofe de mătase
lucei (lat.) = ştiuci
mardo (lat.) = jder
mardo pelcz (lat.-germ.) = blană de jder
masa (ung.) = chintal
merces (lat.) = mărfuri (de export din Braşov)
morder (germ.) = jder
oderen (germ.) = vidră
oriss (lat.) = orez
otter (germ.) = vidră
pecia (lat.) = piesă, bucată
pelles (lat.) = blănuri
pelles bovium (lat.) = piei de bou
pelles ovium (lat.) = blănuri de oaie
tela (lat.) = pînză
therhe (ung.) = povară (de cal)
tok (ung.) = nisetru
thus = ?
türckesch hanttwech (germ.) = ştergare, prosoape turceşti
valar, vallar, valler (germ.) = somn
vectigal (lat.) = vamă (de graniţă ?)
vigesima (lat.) = vamă de tîrg, reprezentînd a douăzecea parte din valoarea mărfurilor
vol (germ.) = lînă
wayl = ?
zam, zavm, zoem, zom, (germ.) = povară (de cal).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DIN ARHIVA ISTORICĂ A ROMÂNIEI CONTEMPORANE (II)

DE

GH. BUZATU şi CLAUDIU SECAŞIU

Aniversarea a 40 de ani de la cotitura istorică a României în al doilea război mondial din 23 August 1944 a prilejuit apariţia a numeroase şi temeinice lucrări ce valorifică extrem de bogate şi variate informaţii inedite ori a unor volume cuprinzînd documente din arhivele române şi străine (vezi îndeosebi : Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Muşat, eds., *23 August 1944. Documente*, I—IV, Bucureşti, 1984—1985 ; Gh. Buzatu, ed., *Actul de la 23 August 1944 în context internaţional. Studii şi documente*, Bucureşti, 1984 ; Stelian Neagoe, ed., *Pagini din cartea rezistenţei naţionale antifasciste şi antiimperialiste a poporului român*, I—II, Bucureşti, 1984). Au fost investigate multiplele aspecte privind pregătirea, declanşarea şi victoria insurecţiei române din August 1944, context în care, se înţelege, nu a putut fi neglijată participarea unor personalităţi politice şi ştiinţifice, în cazul în speţă — prezenţa istoricului Gh. I. Brătianu. Despre activitatea istoricului în vara anului 1944, cele dintîi detalii au devenit cunoscute de îndată după doborîrea dictaturii antonesciene, din mărturiile proprii ori ale altora, apoi în 1946 — din declaraţiile făcute în cadrul procesului fostului guvern antonescian, iar, cel mai recent, în studiile de specialitate (cf. de exemplu : Gh. Buzatu şi colaboratori, *Din istoria unei zile. Contribuţii la cronologia insurecţiei române din August 1944*, Iaşi, 1979, *passim*). Pînă de curînd (cf. Gh. Buzatu, ed., *Actul de la 23 August 1944 în context internaţional...*, p. 286 şi urm.) nu au fost cunoscute însemnările lui Gh. Brătianu (datate 8 ianuarie — 29 noiembrie 1946), care, stăruind asupra propriilor demersuri din zilele de 22—23 august 1944, oferă detalii din cele mai interesante referitoare la condiţiile înseşi în care s-a produs debarcarea Antoneştilor, prin voinţa unanimă a întregului popor român (I). Dat fiind că documentul în discuţie cuprinde şi unele informaţii contradictorii în raport cu mărturiile mai vechi (vezi, de exemplu, ştirea despre prezenţa istoricului la şedinţa Consiliului de Miniştri de la Snagov din dimineaţa zilei de 23 August 1944), am considerat necesar să reproducem (II—III) propria mărturie din 1946, ca şi declaraţiile lui Ion şi Mihai Antonescu de la procesul lor din acelaşi an. Numai confruntîndu-le, istoricul va putea reconstitui, cu exactitate, cronica insurecţiei române ce s-a înscris — prin implicaţiile sale profunde pe plan internaţional — între evenimentele decisive ale ultimei faze a conflagraţiei mondiale din 1939—1945. Supunînd atenţiei specialiştilor, cititorului în general, notele lui Gh. I. Brătianu din 1946, insistăm asupra reţinerii cu care documentul trebuie luat în consideraţie, date fiind, înainte de toate, înseşi condiţiile neclare în care documentul a ajuns în posesia noastră. Pe de altă parte, numeroase dintre informaţiile furnizate de acest document îngăduie explicaţii ce lipseau pînă acum istoricului în tentativa sa de a propune „scenariul" complet al faptelor survenite în August 1944.

I) EVENIMENTELE DIN ZILELE DE 22 ŞI 23 AUGUST

În dimineaţa zilei de 22 august, trupele ruse erau la 20 km de Bolgrad, 10 km de Bîrlad şi 5 km de Bacău.

Dezastrul total se apropia cu paşi repezi, iar pe front armatele române, în faţa retragerii germane, se predau sau atacau pe germani.

În Bucureşti, mareşalul Antonescu discuta cu Clodius ultimele amănunte privind încheierea unei convenţiuni comerciale, care nu era altceva decît o crimă, căci procentele de cereale, oleaginoase şi petrol erau sporite, iar resursele nu mai puteau fi asigurate faţă de perspectiva pierderii teritoriului într-o cadenţă uluitoare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

În aceste împrejurări, am vizitat la ora 11,30 a.m. pe atașatul militar al Turciei, rugîndu-l să comunice din partea opoziției unite, printr-un cod stabilit între blocul național și Aliați, întrebarea ce o adresam celor trei puteri și anume: 1) Admit Națiunile Unite ca România să declare în mod unilateral în termen de trei zile (respectiv pînă în seara de 24 august, ora 24) că încetează lupta? 2) Admit Națiunile Unite ca această declarație să fie făcută eventual de însuși mareșalul Antonescu? Puneam această întrebare pentru că răspunsul afirmativ ar fi putut înlătura calificarea celor doi Antonești drept criminali de război; 3) Pot Națiunile Unite să ne dea răspuns încă în cursul zilei de 22 august?

Cifrul a fost expediat la Cairo și Ankara, primul la ora 12,40, al doilea la ora 14. La ora 17, atașatul militar al Turciei a remis secretarului meu răspunsul: Iată-l: 1) Punctul 1 din chestionarul blocului democratic este admis fără rezerve, cu adăugirea că nota scrisă trebuie remisă de ministrul României la Ankara celor trei ambasadori ai Națiunilor Unite în cel mult 24 de ore de la proclamația adresată prin radio românilor; 2) Se admite [menținerea] mareșalului Antonescu, însă guvernul trebuie să se retragă după încheierea armistițiului și semnarea lui la Moscova. Prin aceasta, Aliații renunță la calificarea de criminali de război, cu condiționarea ca cei doi Antonești să recunoască în preambulul armistițiului înfrîngerea și să semneze actul; 3) Se insistă că este ultima ocazie de a ne asigura un viitor demn de vechile prietenii ce am avut cu Aliații și de memoria lui Titulescu.

La ora 17,15 blocul democrat a luat cunoștință de răspuns, hotărînd a face imediat demersurile necesare pe lîngă Mihai Antonescu și a se obține o întrevedere cu mareșalul Antonescu. În același timp, am trimis pe dl. Bebe Brătianu la rege pentru a-l pune în curent cu evoluția situației. Condițiunile armistițiului erau: 1) teritoriale, frontiera din 1940; 2) militare, demobilizarea a 1/2 din armată, iar 20 de divizii să ocupe Ardealul de Nord; 3) economice, 1 miliard de dolari, plătibil în patru ani în mărfuri; 4) politice, garnizoane în Moldova, în orașele capitale de județ pe timp de cinci ani. Fiecare punct avea mai multe paragrafe și urmau să fie discutate la Moscova.

La orele 19, regele mi-a comunicat prin secretarul său că a obținut suprimarea garnizoanelor, reducerea efectivelor pentru Ardeal și că de urgența încheierii armistițiului depind îmbunătățirile condițiunilor economice și financiare. În ce privește chestiunea reacțiunii germane, întrucît ea nu fusese pusă de Aliați, urma să se ceară ca germanii să părăsească țara în șapte zile, iar la prima agresiune să declarăm Germaniei război.

Blocul democrat a aprobat raportul și a hotărît facerea ultimului demers pe lîngă guvern. La ora 21, Mihai Antonescu a fost primit de dl. C. Brătianu, declarîndu-se în total de acord cu hotărîrile luate și luînd angajamentul să convingă pe mareșal de a nu pierde ultima ocazie de a se salva. La ora 23, spre surprinderea mea, am fost rugat de o voce la telefon să nu părăsesc casa, întrucît, într-un sfert de oră, urma să fiu vizitat de o persoană amică.

Am așteptat la poartă nerăbdător să aflu un moment mai devreme cine putea fi. Am fost stupefiat să văd pe rege, însoțit de un caporal din regimentul de gardă călare. Mi-a declarat zîmbind că a șters-o prin dos și a luat un camarad cu el, ca să-l conducă, întrucît acesta știa strada unde locuiesc, deoarece fusese curier la Corpul cavaleriei și îmi adusese pe vremuri o corespondență. Regele era îmbrăcat în pull-over, cu pantaloni golf și de la stația Scala venise cu tramvaiul 16, în clasa 2, urcînd direct pe platforma din fața unui vagon deschis; bilet nu și-a scos el, ci caporalul le-a cumpărat pe amîndouă. Intrînd în biroul meu, l-am lăsat pe caporal împreună cu soția mea și cu secretarul meu, care aștepta telefonul de la Mihai Antonescu.

Regele mi-a declarat deschis că se teme că, lăsînd pe Antonești să semneze armistițiul, aceștia vor încerca să se cramponeze de putere, ceea ce nu mai poate admite. Mi-a indicat și a insistat asupra faptului că nu are nici o încredere în Antonești și că el personal și-a ales garda pentru ziua de 23 august, înarmînd-o suplimentar, și a adăugat că el a luat toate măsurile ca lovitura să reușească, însă trebuie grăbit și terminat chiar a doua zi. Iar motivul adevărat pentru care venise era următorul: să se constituie, chiar în acea noapte, un nou guvern, pentru orice eventualitate. În fața insistenței regale, am chemat pe d-nii Dinu Brătianu și Pătrășcanu, arătîndu-le situația. Am promis regelui că la ora 7,30 dimineața, a doua zi, va avea lista guvernului și am plecat apoi, însoțindu-i pe jos pînă la Fundație, de unde Regele a trimis pe caporal înainte și apoi s-a strecurat după el, prin aripa neterminată. Probabil că se înțelesese cu sergenții din postul de la stradă și cu ostașii din gardă. La înapoiere, soția mea mi-a comunicat că, în convorbirea avută cu caporalul ce însoțise pe rege, acesta i-a declarat că pe tot parcursul distanței de la Palat la mine regele i-a înjurat pe mareșal și pe soția sa, gratificînd-o cu diverse epitete foarte populare. La ora 1, am primit o comunicare telefonică de la Mihai Antonescu, care m-a anunțat că mareșalul, în urma

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

expunerii sale și a vizitei d-lui Mihalache, a hotărît convocarea unui Consiliu de Miniștri plini pentru 23 August, ora 10 a.m., unde sînt rugat să iau parte ca delegat al blocului democratic. La ora 2 noaptea, într-o scurtă vizită la dl. C. Brătianu, am aflat că guvernul era constituit și gata să facă față oricărei eventualități.

Am remis lista secretarului meu, care a înmînat-o la Palat la ora 7 dimineața; în același timp i-a remis-o regelui și generalului Sănătescu.

La ora 10, m-am prezentat la Președinție. La ora 10,15 a sosit și mareșalul, încruntat, cu cravașa în mînă. Luau parte la consiliu Mihai Antonescu, Ioan Petrovici, Atta Constantinescu, V. Tomescu, I. Marinescu, Marian, gen. Ștefleа, Pantazi, Piki Vasiliu, col. Elefterescu etc. Redau textual discuțiile urmate:

Mareșalul: D-lor, domnii din opoziție au găsit de cuviință să se constituie în bloc și să trateze pacea peste capul guvernului. Recunosc că este un act de curaj, dar răspunderea o are mareșalul I. Antonescu, singurul care are dreptul să aprecieze asupra chestiunii de a se încheia sau nu un armistițiu cu U.R.S.S. Nu Dumnealor (arătînd spre mine și ridicînd tonul) și probabil complicele dumnealor, regele, de la Sinaia, au a se amesteca în această chestiune. Apoi, ironic: Și au aerul să-mi spună: Uite, te salvăm și pe dumneata, numai grăbește-te și încheie armistițiul. Nu, domnilor, mareșalul Antonescu nu are nevoie să fie salvat. El e tare și patriot.

Am aruncat o privire d-lui Mihai Antonescu și, la gestul său arătînd că și el e surprins de atitudinea mareșalului, m-am sculat și am întrebat:

— Aceasta este atitudinea Dvs. definitivă?

Mareșalul: Așteaptă, ai răbdare. Ce, ai vreun interes?

Eu: Da, al Țării și dacă D-ta crezi că este timp de circ, te rog să dai reprezentație pe frontul care a ajuns la 250 km de noi și mîine va fi la 150 km. Îți repet: aceasta este hotărîrea d-tale? pentru că nu ai d-ta ultimul cuvînt.

Mareșalul: Tăcere d-lor. Ca să nu se spună că sînt încăpățînat, voi oferi Rusiei un armistițiu. Voi preveni și Germania. Și cum, sînt sigur, vor refuza să discute cu mine, voi avea descărcarea de a duce războiul pînă la ultimul om; (strigînd): pînă la capăt; (răcnind): pînă la victoria finală a *Axei*.

Tăcere mormîntală, apoi: Ei, ești mulțumit, d-le Brătianu?

Eu: Nu, dar nu înțeleg să discut cu d-ta în fața Consiliului.

În acest moment, Mihai Antonescu este chemat afară. Înapoindu-se, anunță pe mareșal că regele dorește să-l vadă.

Mareșalul: Să mă lase în pace. Spuneți-i că acum am altă treabă mai importantă de făcut decît să mă duc la Palat.

Apoi, cu un gest mirat, m-a invitat într-o cameră alăturată, unde a urmat următoarea convorbire:

Mareșalul: De ce ești nemulțumit?

Eu: D-le mareșal, ți s-a spus că Aliații admit să discute cu d-ta și că consecința pentru d-ta este să scapi de răspunderea crimei de război. Cum vrei d-ta să anunți Germania? D-ta ai fi putut face aceasta dacă ai fi avut siguranța că ți se respinge oferta, atunci da, n-ai fi avut altă ocazie, deși te previn că, dacă Aliații refuzau să discute cu d-ta, toate măsurile erau luate. Sînt împuternicit de cele patru partide să-ți comunic că d-ta nu ai altceva de făcut decît să execuți ce ți se cere. Totul a fost pus la punct și, dacă anunți Germania, țin să-ți fac serviciul să te anunț că armata din Moldova va ridica armele împotriva Germaniei.

În acest moment, gen. Ștefleа anunță că au căzut Bolgradul, Zorlenii și că rușii sînt în împrejurimile Bacăului.

Mareșalul: Bine, dați-mi răgaz pînă la ora 2, cînd voi merge la rege să tratez.

Eu: Ce să tratezi? Ascultă, d-le mareșal. Sîntem oameni serioși sau ne jucăm cu soarta Țării?

Mareșalul: Aveți cuvîntul de onoare al Mareșalului Antonescu că nu voi anunța Germania dacă mi se garantează securitatea mea, și să știți că Mareșalul nu-și calcă cuvîntul.

Eu: Însuși regele vă garantează securitatea. Vă veți putea adăposti la Palat dacă aveți temeri.

Mareșalul: Și soția mea?

Eu: Și.

Mareșalul: Bine, la 2, la Palat.

M-a condus la ușă. Cînd am ieșit cu mașina de la Președinție, caporalul care însoțise pe rege a făcut semn șoferului să oprească, s-a urcat în mașină și mi-a comunicat să merg

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

la stăpînul său. Regele, foarte furios, îmi comunică grav că s-a gîndit să-l cheme pe mareșal și să-i ceară să termine mai curînd. I-a răspuns obraznic. L-am calmat, apoi mi-a spus: Să știi că-l oblig să trimită telegrama cifrată din biroul meu, ca să mă asigur și apoi, imediat, cît nu se termină emisiunea de radio, să dăm un comunicat sobru, iar seara voi citi proclamația. Nu cumva crede că o va da el...

Am aprobat soluția și am plecat; s-a comunicat blocului, care a adoptat-o pe loc. La ora 14,30, am primit un telefon de la Palat. Mareșalul nu sosise. Am plecat imediat la Snagov, unde am găsit pe mareșal furios. Cu mare greutate l-am convins să plece la 15,30 la Palat cu Ică Antonescu. La ora 16, oaspeții intrară pe poarta Palatului. Nu mai funcționa nici un telefon între Palat și oraș, afară de al d-lui C. Brătianu, unde ne aflam toți.

Legăturile cu Snagovul fuseseră tăiate. Surprinderea noastră a fost totală. La ora 16,30 un telefon de la Palat previne pe d-l C. Brătianu că d-l gen. Sănătescu cheamă pe toți miniștrii din guvernul constituit în noaptea precedentă. Stupoare. La ora 17, miniștrii erau strînși în sala de așteptare. La ora 17,30 a apărut, fără nici un protocol, regele, care le-a spus: D-lor, luați-vă posturile în primire și socotiți-vă un Consiliu de Miniștri extraordinar, sub președinția mea. Antoneștii au fost obraznici și i-am arestat. S-a terminat cu era lor. Nu puteți depune jurămîntul, căci trebuie desființat decretul 3 072. Nu-mi cereți amănunte. Am înregistrat pe placă convorbirea cu Antoneștii și nu veți avea nevoie de nici o lămurire mai mult. Și acum la lucru. Rolul meu de purtător de cuvînt al opoziției luase sfîrșit. După ce mi-a mulțumit, regele mi-a făcut din ochi și m-a condus la ușa holului.

Acasă am găsit pe gen. Arhip, care mi-a povestit următoarele: La ora 17,30 a primit pe gen. Dobre, care fusese prevenit că mareșalul a plecat la Palat și că miroase că se petrece ceva. În cazul cînd la ora 17,30 n-a ieșit de la Palat, el, Dobre, să ia măsuri de a-i înlesni plecarea de la rege. La ora 17,30 gen. Dobre s-a prezentat la gen. Arhip, căruia i-a declarat că mareșalul se pare că ar fi deținut cu forța la Palat și că trebuie ca Statul Major să ia măsuri de salvare. Gen. Arhip l-a respins: Dacă mareșalul este deținut cu forța la Palat, aceasta înseamnă că a pierdut încrederea regelui și a Țării. Cum îți închipui d-ta că o să încercuiesc Palatul și pe șeful armatei, regele, ca să salvez un particular? Gen. Dobre a plecat cu coada în jos.

Astfel s-a terminat domnia Antoneștilor. Printr-un curaj de nedescris, regele, lucrînd pe cont propriu, ajutat numai de ostași (cinci la număr), a pus la punct întreaga rețea de microfoane, aparate de înregistrat, construite de rege și soldații săi, arme automate subtilizate de la unitate, sonerii sub biroul regal, toate cu scopul de a se dovedi în fața istoriei ședința istorică din după-amiaza zilei de 23 August 1944.

Arestarea bandei era opera exclusivă a regelui și a fost determinată de atitudinea celor doi Antonești și, mai ales, a mareșalului. Lăsare lor în libertate le-ar fi dat posibilitatea să distrugă în ultimul moment tot ce se clădise de la 14 aprilie 1944, ar fi provocat ocuparea germană și intrarea rușilor ca dușmani, în loc de aliați, în România, iar condițiile ar fi fost mult mai grele din toate punctele de vedere. Hotărîrea României a dus la o nouă îmbunătățire a condițiilor economice și a scurtat războiul, fapt recunoscut de Puterile Aliate.

II) DEPOZIȚIILE MARTORILOR: MARTORUL GEORGE BRĂTIANU

[...] În ziua de 23 August [1944], dimineața, am fost trimis la Snagov de către șefii partidelor de opoziție, constituite atunci în Blocul Național-Democratic.

D-nii Dinu Brătianu, Iuliu Maniu și Titel Petrescu — d-l Pătrășcanu era urmărit de poliție și nu putea fi găsit —, ca reprezentanți ai partidelor din Blocul Național-Democrat, mi-au dat însărcinarea să mă duc la Snagov și să vorbesc cu d-l mareșal Antonescu, pentru încheierea imediată a armistițiului, aceasta în urma evenimentelor petrecute pe frontul din Moldova.

Am executat această însărcinare, am fost la Snagov și am vorbit cu d-nii mareșal Antonescu și Mihai Antonescu. Adaug că înaintea mea fusese, în același scop, d-l Ion Mihalache. Detaliile discuțiilor nu interesează; interesează în special concluzia. În timpul cît se discuta, d-nii Antonescu și mareșalul Antonescu au avut inițiativa unei audiențe la Palat și chiar s-a telefonat, fiind de față acolo, în acest scop.

D-l mareșal Antonescu mi-a cerut asentimentul scris al șefilor opoziției, care atunci reprezentau țara, pentru ca să încheie armistițiul, în condițiunile care erau cunoscute și mi-a spus — îmi aduc aminte — că, dacă va obține acest asentiment în scris, indiferent de părerea germanilor, el va încheia armistițiul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Eu l-am asigurat că voi face toate sforțările pentru obținerea acestui consimțămînt pînă la ora 3, cînd trebuia să aduc răspunsul, d-lui Mihai Antonescu.

M-am înapoiat la București — a survenit o oarecare întîrziere pînă să se poată întruni cei trei șefi de partide —, am comunicat acestora răspunsul d-lui mareșal Antonescu și au fost toți de acord să dea un asentiment scris pentru ca d-l mareșal Antonescu să trateze armistițiul, asentiment care urma să fie formulat în cursul zilei. M-au autorizat să mă duc de îndată la d-l Mihai Antonescu și să-i comunic acest lucru. Am fost la d-l Mihai Antonescu, cîteva minute înainte de orele 3 — a fost ultima dată cînd m-am întîlnit cu d-sa —, și i-am spus că reprezentanții Blocului Național-Democrat, și anume cei trei șefi de partide, sînt de acord pentru a-și da asentimentul în scris, asentiment pe care îl vor prezenta în cursul zilei și că în audiența de la Palat se poate folosi de acest asentiment.

[...] Cînd am fost la Snagov dimineața [mareșalul Antonescu] mi-a spus de întrevederea cu Clodius ; de Killinger nu-mi aduc aminte. Mi-a spus chiar că Clodius s-ar fi arătat mai înțelegător față de situația noastră, ceea ce a fost desmințit apoi de evenimente. Cît privește constituirea unui guvern pentru semnarea armistițiului, știu că era vorba ca mareșalul Antonescu să semneze armistițiul. Aceasta era problema care se punea..."

(Procesul marii trădări naționale, București, 1946, p. 187—188).

III) INTEROGATORIUL ACUZATULUI ION ANTONESCU (6 mai 1946 d.a.)

. . . . . .

Președintele : Vi s-a propus să faceți armistițiu ?

Acuzatul : D. Maniu, d. Mihalache, dr. Brătianu și toți oamenii politici care veneau atunci...

Președintele : Au vrut să-l faceți chiar Dvs. armistițiul ?

Acuzatul : Imi cereau de mai multe ori să fac eu armistițiul și eu am spus : nu pot face armistițiul, eu sînt soldat, nu pot să întorc armele împotriva celor lîngă care am luptat și le-am oferit — am documente : luați Dvs., faceți ce vreți, nu vă fac nici o opoziție, vă dau tot concursul, devin soldat și voi executa orice ordin dat. Am spus : luați conducerea.

Președintele : Ce vi s-a răspuns ?

Acuzatul : Negativ, toți au susținut că eu trebuie să fac armistițiul. Atunci am renunțat și la acest lucru, dar le-am cerut o scrisoare de garanție : Să-mi dați o scrisoare prin care să mi se arate că am căzut de acord asupra condițiilor armistițiului. Dar nu am putut pînă la 23 August să obțin acest lucru. A venit și d. Gheorghe Brătianu, l-am găsit la d. Mihai Antonescu în birou.

Acuzatul Mihai Antonescu : Venit special.

Acuzatul Ion Antonescu : Am spus : Iată, d-le Brătianu, fac armistițiul, dar îmi trebuie această scrisoare de garanție, fiindcă era vorba de o răspundere istorică, și atunci luați-vă și Dvs. această răspundere printr-un act scris, nu discuțiuni care se pierd și care pot fi negate mîine. D. Gheorghe Brătianu a răspuns : Mă duc să vă aduc scrisorile — era vorba de scrisorile d-lor Maniu și Brătianu. N-a venit, m-am dus la Palat, am discutat cu M. S. Regele la 23 August, fiind de față d. Mihai Antonescu și d. general Sănătescu. In seara zilei precedente discutam cu Clodius și, pentru prima oară, era și d. general Pantazi, ca exponent al armatei, să asiste la acestea discuțiuni. De obicei, nu băgam pe nimeni, pe miniștri, în conversațiunile acestea, dar atunci l-am băgat expres fiindcă armistițiul era consecința înfrîngerii pe front și generalul Pantazi a asistat astfel la discuțiuni — și i-am spus d-lui Clodius că trebuie să ies din război.

Președintele : Aveați intenția să cereți avizul Germaniei ?

Acuzatul : Da, am cerut să ies din război, voiam să evit războiul între noi și Germania.

Acuzatul Mihai Antonescu : Dacă mi-ați îngădui în legătură cu avizul, fiindcă eu l-am chemat pe d. Clodius...

Acuzatul Ion Antonescu: Da, d. Clodius a stat mai multe ceasuri acolo, i-am spus de ieșirea din război și că vreau să am răspunsul Germaniei că mă autorizează să ies din război. D Clodius a plecat de la mine.

Președintele : Ultimul Consiliu de la Palat [Snagov] cînd a avut loc ?

Acuzatul : In dimineața zilei de 23 August — eu m-am întors de pe front în seara zilei de 22 august, i-am văzut pe d. Mihalache și pe d. Clodius, am venit tîrziu acasă și a

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

doua zi dimineața am chemat un Consiliu de Miniștri restrîns în care majoritatea erau militari — era un Consiliu care privea chestiunile de evacuare.

Președintele : Acolo s-a discutat problema rezistenței ?

Acuzatul : Da, d-le Președinte, totul intra în cadrul principiilor de conducere a războiului.

Președintele : În ce consta rezistența ?

Acuzatul : Pe linia Focșani — Nămoloasa — Galați aveam să pregătim din timp linii de rezistență și trupe. Operația aceasta de a crea centre de rezistență succesive este o datorie pentru orice comandant militar. Dacă nu le pregătește, este un adevărat criminal de război, pentru că nu a avut perspectiva și nu a văzut toate eventualitățile și nu a pregătit ducerea războiului așa cum trebuia.

Acuzatorul public Stoican : În Consiliul de Miniștri de la Snagov s-a discutat sau nu plecarea guvernului și instituțiilor principale la Hațeg și retragerea armatei pe o linie care mergea din Oltenia și pînă în Bihor ?

Ion Antonescu : Intra în cadrul problemei de care am vorbit mai înainte.

. . . . . .

(Procesul marii trădări naționale, p. 57—58).

IV) INTEROGATORIUL ACUZATULUI MIHAI ANTONESCU

. . . . . .

Președintele : La 23 August ați participat la Consiliul de la Snagov ?

Acuzatul Mihai Antonescu : Da.

Președintele : S-a pus acolo problema continuării războiului ?

Acuzatul Mihai Antonescu : La începutul Consiliului de Miniștri s-au discutat diferite probleme curente. După aceea a venit d. Gheorghe Brătianu. D-sa a venit la mine, cu voia d-lui mareșal Antonescu, rectific ceea ce d-sa a spus ieri : nu întîmplător, ci într-o misiune specială. Mă găseam și eu în Consiliul de Miniștri, cînd am fost anunțat că a venit d. Gheorghe Brătianu, la locul unde se ținea Consiliul de Miniștri. Atunci m-am dus și am vorbit cu d. Gheorghe Brătianu, care mi-a spus că vine de la o întîlnire a d-lor Maniu și Dinu Brătianu și că aceștia ar fi fost de acord cu [ca] d. mareșal Antonescu să încheie armistițiul și că venise ca să solicite și să determine pe d. mareșal Antonescu să primească acest lucru. D. mareșal a ieșit din Consiliul de Miniștri, a discutat cu d. Gh. Brătianu rațiunile sale de întîrziere și i-a cerut o scrisoare în legătură cu condițiunile pe care le cerea d. mareșal Antonescu privitor la încheierea armistițiului. D. Gheorghe Brătianu a plecat după aceea, d. mareșal a intrat în Consiliul de Miniștri și s-au discutat unele chestiuni militare după cum explica ieri d. mareșal, în legătură cu eventuala retragere...

(Procesul marii trădări naționale, p. 81—82).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

PE MARGINEA UNOR IPOTEZE ȘI DEDUCȚII

PROBLEMA PRETINSULUI OMAGIU AL LUI NICOLAE ALEXANDRU (DIN 1344 !) CA PRIM PAS AL PRESUPUSEI COLABORĂRI ROMÂNO-UNGARE CONTRA TĂTARILOR DIN 1345

DE

MARIA HOLBAN

I

Problema pretinsului omagiu din „1343", recte 1344, a fost deschisă în 1946 de către Emil Lăzărescu în studiul *Despre relațiile lui Nicolae voievod cu ungurii*, din „Revista Istorică" (XXXII, 1946), înfățișînd analiza critică a capitolului 3 din Cronica lui Ioan de Târnave, și a fost reluată mai apoi de noi cu unele argumente în plus, în legătură cu relațiile încordate dintre rege și papa Clement VI și cu sensul misiunii episcopului Dimitrie, în studiul din 1962 : *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină. Problema stăpînirii efctive a Severinului și a suzeranității în legătură cu drumul Brăilei* („Studii", XV, 1962, nr. 2, cuprins și în volumul nostru : *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XII—XIV*, București 1981).

Ulterior, reușind să ajungem la soluția firească a problemei, rezultînd dintr-o confuzie a cronicarului între omagiul *nereal* al lui Nicolae Alexandru prestat chipurile lui Ludovic, la venirea acestuia în Transilvania (în 1344), și cel *real* al lui Basarab, prestat lui Carol Robert în vara anului 1324, am atins incidental și această chestiune într-o recenzie critică a volumului lui C. C. Giurescu, intitulat : *Probleme controversate în istoriografia română* (București, 1977). Recenzia noastră de 12 pagini, *(Pe marginea unor probleme controversate...* etc., în *RdI* 1978, nr. 6), a fost „suprarecenzată" în aceeași revistă în 1979 de către S. Iosipescu într-un text de 20 de pagini *(Despre unele controverse ale istoriografiei românești)*. Ulterior, același autor a adus încă alte completări în studiul : *Românii din Carpații meridionali...* făcînd parte din volumul colectiv *Constituirea statelor feudale românești* (București, 1980) și mai apoi în *RdI*, 1983, nr. 3 (se vor cita sub forma Iosipescu, 1980 și idem, 1983). Fără a discuta aici urmărirea celorlalte *„probleme controversate"*, vom analiza obiecțiile ce le aduce soluției înfățișate de noi în problema pretinsului omagiu al lui Nicolae Alexandru din 1344.

Într-o primă fază, a fost tăgăduită pur și simplu existența unei răscoale a sașilor în 1324, sub cuvînt că acele mișcări *(quasdam commotiones)* menționate de cronicar, s-ar referi la un moment din anul 1344, anume la certurile și neînțelegerile — *rixe, discordie et diverse materie questionum* — dintre episcopul Transilvaniei și ordinele privilegiate ale Transilvaniei, nobilii, sașii și secuii, cu privire la modul abuziv de exercitare a jurisdicției ecleziastice. Citățm : „Pentru a restabili pacea Transilvaniei, *sfîșiată* de contestații, neînțelegeri, certuri, *lupte* (rixae)" (regele a dat diploma din 27 iulie 1344). Într-o notă se dă traducerea termenului de *rixae* ca „ceartă *cu încăierare*, contestație *cu armele*", socotită preferabilă celei din *DIR*, C, XIV, 4, doc. 254 („certuri" pur și simplu). În dicționarul lui Quicherat găsim un evantai de termene pentru *rixa* : „contestation, dispute, différend, rixe, lutte, combat", dintre care este aleasă acuma această stranie combinație de cîte doi termeni pentru o redare cît mai dramatică, neconfirmată de context. Așadar „între participările sașilor la *«rixae»* și *«quasdam commotiones»* apropierea pare evidentă" (!). *„Aceasta mai cu seamă dacă se ia în considerație tehnica redactării analelor medievale și concepția socio-politică a autorului"* (reproducem întocmai fraza fără a o înțelege). Exprimarea neprecisă a cronicarului s-ar datora, nu unei informații lacunare, ci unor reticențe ale sale, motivate de recunoștința sa față de episcopul Andrei, fostul său patron și binefăcător. Dar această explicație, împrumutată lui Pór Antál, biograful cronicarului, care a emis-o în 1893, acum nouă decenii, ca o simplă sugestie, mai are nevoie de dovezi. Acestea vor fi furnizate acum. Din textul diplomei lui Ludovic se redă în original numai partea introductivă despre certuri *(rixae)* etc., exagerîndu-li-se violența. Din substanța însăși a actului — un fel de judecată a lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Solomon — din care s-ar înțelege mai bine caracterul acelor neînțelegeri, nu se dă nimic. Din clauza prohibitivă de la urmă („Să nu cuteze..." etc.) se face o admonestare severă. În sfîrșit, se leagă de această situație, fără a se arăta cum, schimbarea voievodului Transilvaniei, înlocuit prin Ștefan Lackfi. Aceasta, probabil, pentru a sugera o stare de criză gravă. Pentru a implica în mod special pe sași în acea „mișcare", se invocă faptul păstrării acelei diplome în arhivele săsești, precum și *„preluarea amplificată a pasajului cronicii în marea compilație a analelor săsești, Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sub anul 1345.*

În realitate, singura aluzie la acele evenimente este fraza: *Omnium primo domuit saxones in Transilvania rebellantes*, care este un ecou indubitabil al textului cronicii lui Ioan de Tîmave! Observăm că acele compilații invocate aparțin sfîrșitului secolului XVI și veacului următor, și toate au la bază textul cronicii arhidiaconului Ioan. Trebuie bine precizat că acea Cronică a stat la baza tuturor cronicilor și istoriilor ulterioare, atît aparținînd genului intermediar al *Decadelor* lui Bonfinius, cît și al istoriilor din secolul XIX și din vremea noastră. Istorici ca Fessler și Hóman s-au străduit să descopere acele pretinse frămîntări din Transilvania, de la începutul domniei lui Ludovic, și de fiecare dată este vorba totodată și de omagiul lui Alexandru al lui Basarab! Dar în realitate se știe că o mare răscoală a sașilor, a avut loc în anul 1324, fiind reprimată de voievodul Transilvaniei, cu ajutorul cetelor cumane ale regelui, trimise anume în acest scop. Conducătorul răscoalei, comitele Henning de „Villa Petri" (Petersdorf) a pierit în luptă și toate bunurile sale au fost confiscate de rege și dăruite voievodului Toma, care s-a grăbit să renunțe cu mărinimie la ele în favoarea orfanilor rebelului, contra unei plăți de 200 de mărci de argint fin.

De altminteri, recenzentul din 1979 s-a putut convinge foarte curînd de realitatea și gravitatea acelei răscoale, de care pomenește în 1980 (Iosipescu, 1980, p. 70), fără vreo retractare a tăgăduirii din anul precedent, mai adăugînd că desfășurarea de forțe aduse cu acest prilej, l-ar fi determinat pe Basarab la prestarea omagiului, admițînd deci acea închinare a lui Basarab din acel moment. Așadar, dispărea în mod logic toată argumentarea împotriva răscoalei sașilor și a omagiului din 1324.

Dar iată că ideea omagiului lui Nicolae Alexandru (în 1344) nu este părăsită, ci demonstrată *da capo*. Regele Ludovic ar fi venit atunci în Transilvania din cauza *„unei grave crize interne de acolo" (ibidem*, p. 94), aducînd cu sine mari forțe militare, care l-ar fi determinat pe Nicolae Alexandru la omagiu, *petrecut probabil în 1344"*, (probabilitate ce se referă la an, nu la omagiu), sub *„presiunea militară exercitată asupra apanajului românesc nord-carpatic, Țara Oltului sau a Făgărașului"*. Ideea unui atare apanaj fusese emisă în recenzia din 1979, p. 1970. Citățm: *„Ipotetic se poate atribui nobilului bărbat... Alexandru Basarab calitatea de voievod al românilor din Țara Oltului transilvan sau a Făgărașului!) Delegat aici al tatălui său(!) el trebuia să apere acest pămînt nord-carpatic al Țării Românești amenințat de puterea angevină. Verificarea ipotezei unei situații distincte a principelui Alexandru Basarab"* ar rezulta din faptul că *„în războiul din 1330 marele Basarab a avut sprijinul «fiilor» săi și ajutorul românilor, probabil al celor aduși de principele Alexandru" (!)... Pentru a-și salva apanajul nord-carpatic... a fost obligat... să presteze omagiul* (p. 1971). Bunele relații cu regele s-ar fi menținut pînă la moartea lui Basarab. Ca „dovadă documentară" se trimite la un document din 1347, fără alte explicații acum, dar care va fi folosit în studiul din 1980 (p. 94). În acel document din 1347, regele pomenește de războiul din 1330 și de Basarab sub forma: „Bozorad Olacum, *tunc* regni et sacrae coronae infidelem", dovadă că la emiterea acelei diplome, în 1347, *„poziția nu mai era aceeași!"* Dar sensul real al acelui *tunc* reiese din citirea integrală a documentului, unde expediția din 1330 e situată în trecut, folosindu-se termenul de *olim* (= odinioară) de două ori, de care se leagă acel *tunc*, și nu de un *nunc* subînțeles.

Închizînd această paranteză, reluăm firul argumentării propuse. De-a lungul întregii sale desfășurări, se trece de la nenumărate sugestii ipotetice — sub diferite forme ca: ipoteză, scenariu cu titlu ipotetic etc., sau „se poate presupune cu oarecare probabilitate", „nu este exclus ca" etc. — și declarații afirmativ-dubitative (ca: „va fi fost", „va fi dus" etc.) la afirmații categorice, spre a reveni apoi la prudență, declarînd că este vorba de o *reconstituire ipotetică*. Iată și unele exemple de asemenea oscilări". *Întrevederea dintre cei doi principi a avut loc [...] în apropierea frontierelor stăpînilor lor, poate în podișul Hîrtibaciului, nu departe de Biertan în iulie 1344 [...]*. Bunele relații ale principelui Țării Oltului *se vor fi menținut pînă la moartea* [...] *lui Basarab"*. Se face acum trecerea la rolul episcopului Dimitrie de Oradea, căci noul domn *„nu mai putea fi vasal regelui Ungariei în calitatea sa de domn"* etc. De aici necesitatea negocierilor episcopului de Oradea... etc. Într-o notă (98) citim că *„Textul diplomei* [din februarie 1355 dată episcopului — n.n.] *relevă sensul misiunii episcopului, de reformare (!) a raporturilor dintre cele două țări, pornind*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de la bazele anterior stabilite prin întrevederea dintre principe şi rege [sublinierea autorului]. Dar de fapt în diplomă scrie: „occasione pacis et concordie inter nos et eundem tractande, disponende et firmande". Este vorba de tratarea, aşezarea şi întărirea păcii şi bunelor relaţii între Ungaria şi Ţara Românească, prin negocierile episcopului care a călătorit „de mai multe ori" (în acest scop). Neţinîndu-se seama de declaraţia regelui că misiunea episcopului Dimitrie a început îndată după înălţarea sa la episcopat (adică la sfîrşitul lui 1345), se afirmă acum într-o formă destul de ambiguă: *Diplomaţia episcopului... etc... negociator al regelui în Ţara Românească după 1351/52, a constat în convingerea lui Nicolae Alexandru de a recunoaşte (ante februarie 1355) în noua sa calitate de mare voievod suzeranitatea angevină pe care o acceptase atunci cînd era doar principe sau baron al Ţării Oltului transilvan*". Lungile pertractări de 9—10 ani sînt acum reduse la diplomaţia exercitată în intervalul 1351/52, — februarie 1355) iar pe pagina următoare, la acordurile din „preajma lui februarie 1355".

Cam în acelaşi fel e folosită şi diploma din 1359 dată lui Carapciu împreună cu fraţii săi, care au plecat din Ţara Românească *eo tempore quo Alexander Bazarabi, wayvoda transalpinus nos pro domino naturali renuebat*, ceea ce „ar indica existenţa unei perioade de timp în care marele voievod Alexandru *a renegat* recunoaşterea regelui Ungariei ca suzeran al său, dar după ce anterior o acceptase [...] perioadă care ar putea corespunde intervalului 1351/52 — ante februarie 1355". — Numai că verbul renuere nu se traduce prin „a renega", ci „a refuza!" (vezi dicţionarul lui Quicherat).

După afirmaţiile recenzentului din 1979 că omagiul din 1344 a fost determinat de presiunea militară ameninţînd apanajul nord-carpatic al lui Nicolae Alexandru, vedem că în finalul studiului din 1980 se mai oferă şi altă explicaţie (Iosipescu, 1980, p. 94), independentă de prima. *„Contextul internaţional al momentului face posibilă şi o interpretare mai largă a schimbării atitudinii politice a domniei Ţării Româneşti"*. [Adică a lui Basarab însuşi!]. *„Restabilirea legăturii cu Ungaria angevină, nu este exclus să fie interpretată ca o tentativă a politicii româneşti de restabilire a echilibrului de forţe la Dunărea de jos, ameninţat de agresivitatea tătară"*, căci *„acum, la 1347, poziţia marelui voievod nu mai este aceeaşi"*. Este citată diploma din 1347, cu acel *tunc* invocat în acest sens, precum şi *„privilegiul acordat de Ştefan Duşan raguzanilor în septembrie 1349 prevăzînd interzicerea transportului prin Serbia a armelor destinate Ţării Româneşti (ibidem*, n. 256, trimiţînd la Şt. Ştefănescu, *Ţara Românească de la Basarab întemeietorul pînă la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970). Dar de fapt în acea clauză se specifica limpede că negustorii raguzani nu vor putea transporta prin Serbia arme spre a le trece „în Bulgaria, sau în ţara lui Basarab, sau la unguri, sau în Bosnia, sau la greci, *şi nici în altă ţară", ci ele vor trebui să fie vîndute numai în imperiul condus de el!* Deci, cum cercetarea textului nu confirmă tălmăcirea sa rezumativă oferită la p. 94, urmează că şi această dovadă prezumată a schimbării de atitudine a lui Basarab este tot atît de puţin valabilă ca tălmăcirea în mod izolat a acelui *tunc* invocat în acelaşi sens.

Un alt argument mai este invocat tot acuma *(ibidem)*, fiind socotit foarte bine venit pentru a spulbera „aserţiunea" [noastră] „a unei continue stăpîniri române la Severin". Aceasta „este totuşi infirmată pentru anii 1344—1350, ai voievodatului lui Ştefan Lackfi în Transilvania, cînd este datată o scrisoare a unui magistru Nicolae, protonotar al voievodului, aflat în slujba regească *a garnizonării Severinului"* (sublinierea noastră). Socotind lucrul dovedit, se adaugă „Prezenţa unei garnizoane regale angevine la Severin reintroduce în discuţie chestiunea omagiului prestat de Alexandru... etc., episod descris de Ioan de Tîrnave".

Este evident că prezenţa la Severin într-o misiune regească a protonotarului voievodului Transilvaniei merită să fie urmărită cu atenţie, dar aceasta înainte de a trage nişte concluzii arbitrare. Nu ştim de ce natură era misiunea protonotarului Nicolae, şi de aceea e gratuită declaraţia că ar fi avut vreo legătură cu *„garnizonarea* Severinului". Felul acesta de a cita un text, adăugîndu-i elemente necuprinse în el, este de natură a crea confuzii. Şi tot astfel ambiguitatea de exprimare pentru intervalul 1344—1350, în care se înscrie momentul redactării acelei scrisori, care pare să se confunde acum cu durata situaţiei imaginate cu privire la existenţa acelei garnizoane ungare la Severin. O explicaţie mult mai firească s-ar putea referi la negocierile în curs, purtate în intervalul 1348—1355. Nu este exclus, ca să împrumutăm şi noi stilul ipotetic, ca la un moment dat să fi intervenit voievodul Transilvaniei în acele tocmeli prea lungi, trimiţîndu-şi protonotarul cu vreun mesaj ultimativ, sau cu propuneri noi din partea regelui. Oricum, calitatea de protonotar se potriveşte mai mult cu asemenea rosturi decît cu sarcini militare.

Studiul din 1980 se încheie cu declaraţia că *„este încă prematură reconstituirea scenariului sfîrşitului domniei...* [lui Basarab]... *prin participarea Ţării Româneşti la războiul angevin*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

împotriva Hoardei de Aur. Nu este însă exclusă o componentă românească făgărășană alături de forțele transilvane ce inițiaseră «reconquista» în Moldova".

De-a lungul întregii demonstrații s-a putut observa un fel de oscilație ritmică între ipotetic — categoric — ipotetic. Dar de la un moment încolo se întîlnește o ezitare între două explicații ale pretinsei închinări din 1344, a lui Nicolae Alexandru, care e, ba determinată de presiuni militare asupra apanajului său ipotetic, constînd din Țara Oltului transilvan, omagiul său angajîndu-l numai pe el, și numai pentru acel pămînt, ba dimpotrivă, gestul său trebuie înțeles ca o tentativă a politicii românești, deci a domniei, restabilind legătura cu Ungaria angevină în fața noii agresivități tătare.

În sfîrșit, într-un articol următor, *Schiță a construirii statelor medievale românești (RdI*, 1983, nr. 3), asistăm la fuzionarea celor două explicații. *„În vara anului 1344 prințul moștenitor, Alexandru Basarab* [...] *reînnoda legăturile feudale cu regele Ludovic I d'Anjou, salvgardînd astfel stăpînirea Făgărașului, și asigurînd Țării Românești alianța ungară împotriva hanatului Hoardei de Aur*". Dar în paragraful precedent includerea Țării Oltului (=Făgărașul) printre posesiunile lui Basarab este iarăși înfățișată ca „plauzibilă", ca un apanaj „probabil" al fiului său, Alexandru.

Pentru a dovedi această stăpînire a Făgărașului de către Basarab se recurge la argumentele cele mai variate, de la contestarea dăruirii sale în 1369 lui Vlaicu, și interpretarea ciudată a formulei de *nova plantatio* în sensul grupului de editori ai publicației *Documenta Valachorum*, pînă la exploatarea unei inadvertențe a scribului unui document din 7 aprilie 1331, în care este pomenită înfrîngerea lui Carol Robert în 1330: „dum idem dominus rex fuisset percussus et convictus per Bazarab, woivodam *Transalpem (!) Olacorum*". Lectura *Transalpem* a fost schimbată în *trans Alpem*, și acea frază tradusă prin: „Cînd domnul nostru regele a fost lovit și dovedit (!) de voievodul Basarab *în curmezișul muntelui românilor*". Observăm că aici *convictus* trebuie tradus prin *„înfrînt"*, și nu „dovedit" (vezi dicționarul lui Quicherat), iar prepoziția *trans* se traduce prin *„dincolo de"*, și nu *„în curmezișul"*. Din notele 151 și 152 rezultă că autorul respinge emendarea lui G. Györffy, editorul textului, care vedea în acel „Transalpem" o stîlcire a cuvîntului „Transalpinum". și că el încearcă să întîmpine obiecțiile unor nenumiți cu privire la traducerea lui *trans*... Obiecții, firește, dintr-o fază anterioară publicării.

În concluzie, toate aceste scenarii ipotetice oferite cu dărnicie nu ajung să lămurească problema raporturilor dintre „apanajul" lui Nicolae Alexandru și autoritatea domnului. Fiul său apare în același aliniat ca *voievod* (ipotetic) al românilor din țara Făgărașului, și ca *„delegat"* al tatălui său, marele voievod. În fraza următoare e vorba de „situația distinctă" (tot în sens ipotetic) a sa. Ca atare l-a sprijinit pe Basarab în 1330, aducîndu-i ajutorul românilor săi. [Oare din țara Făgărașului?] Am arătat incidental, într-o privire generală asupra raporturilor dintre primii trei domni ai Țării Românești și regii angevini ai Ungariei, lucrare cuprinsă în volumul „Nouvelles Études d'Histoire", alcătuit pentru Congresul Internațional de Istorie de la București, din 1980, sub titlul: *Du dialogue entre les trois premiers princes de la Valachie et les rois angevins de Hongrie*, sensul mențiunii din diploma regelui din 2 ianuarie 1332 despre ajutorul primit de Basarab din partea românilor *aggregata sibi quandam potentia et societate olakali* („ce qui ne peut signifier qu'une chose: le ralliement d'autres chefs roumains, cnèzes ou voïvodes à la résistance de Basarab aux envahisseurs"). Ne refeream, bine înțeles, la conducătorii români din părțile situate în afara hotarelor lui Basarab înaintea războiului din 1330. Prin alipirea lor s-a realizat întinderea statului lui Basarab spre est continuată și sub Nicolae Alexandru. Nu este prea clar de ce pomenirea lui Basarab împreună cu fiii săi, părtași ai „rebeliunii" sale, ar putea avea ca implicație afirmarea unei situații distincte a lui Nicolae Alexandru față de domn. Ar fi fost desigur nevoie de o asemenea situație pentru a susține caracterul distinct al pretinsului său omagiu cît mai trăia Basarab. Dar cum rămîne cu caracterul de *delegat al domnului* pentru acel *apanaj*? Putea el să se lege numai pe sine, fără asentimentul domnului?

Lucrul părînd poate îndoielnic și autorului acestui scenariu, s-a trecut în subsidiar oarecum la a doua ipoteză. Impresionat de agresivitatea tătarilor, domnul însuși ar fi fost de acord să *„restabilească legăturile cu Ungaria angevină"*. Ipoteza nouă strecurată discret la sfîrșitul studiului din 1980 (p. 94), dar cu toată siguranța în articolul din 1983, cînd fuzionează victorios cu scenariul dintîi. Dar de fapt înfiripărea acelui „apanaj" nemaiîntîlnit nici înainte, nici după, este un fel de reeditare a argumentului asociației la domnie invocat mai de mult de alții pentru a înlătura piedica serioasă constituită de existența lui Basarab la acea dată.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Acestea sînt cîteva din nedumeririle trezite de teza recenzentului din 1979, cu reveniriile din 1980 şi 1983. Dacă expunerea ei a fost cam lungă, este pentru că am încercat să o redăm în propriile cuvinte ale recenzentului, spre a nu cădea în vreo răstălmăcire involuntară, întotdeauna supărătoare, ca cele de care ne-am lovit în redarea alterată a spuselor, şi chiar a intenţiilor noastre. Fără a mai pomeni de fatalitatea unor inadvertenţe, ca cea care ne atribuie o confuzie elementară între părţile orientale şi occidentale ale banatului unguresc de Severin (Iosipescu, 1980, p. 64).

Este mai grav procesul de intenţii ce ni se face cu referire la diploma lui Ludovic din 24 aprilie 1351, în care apare pretinsul ajutor pe care l-ar fi căpătat Basarab în 1330 din partea păgînilor vecini şi a celorlalţi „infideli" faţă de Carol Robert. Comentariul nostru firesc cum că aici nu au fost menţionaţi precis tătarii, şi că „se încearcă doar de ochii lumii să se sporească efectivele duşmanilor care l-au înfrînt pe rege" întîmpină o primire severă: „*Se acordă astfel documentului calităţile unui manifest propagandistic, fără valoare ca sursă istorică pentru reconstituirea războiului din 1330*"... Apoi: „Surprinde *veracitatea* elementelor campaniei din 1330... şi contrastul evident cu versiunea altor acte din vremea domniei lui Carol Robert însuşi: nu se aminteşte nimic despre cursa întinsă „de... Basarab... «cavalcadei» paşnice a regelui şi escortei sale prin Ţara Românească, de pacea mincinoasă precum în *documentul din 2 nov. 1332*, etc." Dar nu era nevoie să ni se demonstreze toate acestea, *deoarece în 1967 noi înşine subliniam faptul că el (= documentul din 1351) nu pomeneşte nici un cuvînt despre pretinsa pace frăţarnică şi cursă mişelească a lui Basarab. Aceasta este dovada cea mai evidentă că pînă la acea dată nu se crease nici o legendă în această privinţă*. Semnalăm în treacăt că documentul din 2 nov. 1332, care inaugurează formula de repecetluire a diplomelor regale este un „manifest propagandistic", şi că aceeaşi susceptibilitate care se vădeşte la Ludovic în 1351, a inspirat şi prima versiune oficială a înfrîngerii, făurită special pentru papă în 1331. O dată cu învinuirea că nesocotim valoarea documentului din 1351 „ca sursă istorică" se mai afirmă că în studiul nostru din 1967 am fi „sugerat *posibilitatea confuziei* între fictivii aliaţi ai lui Basarab I şi prezenţa cumanilor, dar în oastea regelui Carol Robert d'Anjou" (!). Această descoperire din 1979 (p. 1963) este valorificată în studiul din 1980 (p. 90—91), n. 330). „*M. Holban sugera posibilitatea unei preluări eronate a menţiunii cronicii (desigur a celei pictate, şi nu a lui Bonfini) de către redactorii diplomei... din 1351, astfel apărînd ideia ajutorului păgîn pe care l-ar fi avut Basarab I. Dacă această ipoteză (!) s-ar verifica, ar rezulta în primul rînd o datare a elaborării Cronicii Pictate oricum anterioară anului 1351, datare respinsă în repetate rînduri de cercetătoarea română*". Aşadar noi am fi sugerat ideea stranie că pentru a redacta o diplomă a regelui, redactorul trebuia mai întîi să consulte cronica, şi că în urma unei asemenea consultări s-a putut produce acea confuzie! Ni se mai atribuie şi o confuzie proprie între autorul Cronicii pictate şi Bonfinius! neştiindu-se poate că acesta a reprodus cu mai multă emfază ştirea din Cronică despre prăpădul cumanilor din oastea lui Carol Robert (trimitem la „Decadele" sale în ediţia lui Bel, p. 329). Noi l-am amintit de preferinţă pe el pentru ecoul său amplificator. Departe de a-i confunda, noi am marcat distanţa dintre *cronicarul* contemporan cu Ludovic şi *istoricul* „Decadelor". Frezliile cronologice ce ni se pun în seamă cu privire la schimbarea datării Cronicii Pictate, botezate cu tact „ipoteză ce trebuie verificată", nu ne aparţin. După atîta străduanie de prisos, redarea cuvintelor noastre din 1962 va produce oarecare decepţie: „În realitate nici chiar cronica de curte contemporană nu pomeneşte de vreun ajutor străin. În schimb, istoricul Bonfinius vorbeşte cu patos de prăpădul nespus al cumanilor ce luptau în oastea regelui Carol Robert". Precum e lesne de înţeles, pomenirea cumanilor din oastea regelui era o săgeată îndreptată contra unor istorici, ca Györffy de pildă, ce făceau pînă şi din Basarab un tătar. Voiam să arăt cu acest prilej de partea cui luptau păgînii.

II

Cum pe pretinsul omagiu din 1344 se sprijină întreaga reconstituire istorică a cooperării româno-ungare contra tătarilor, această problemă este prezentă şi în studiul intitulat *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei şi consolidarea statelor feudale româneşti*, de Şerban Papacostea, din volumul *Constituirea statelor feudale româneşti* (Bucureşti, 1980) *Triumful* este consacrat în primul rînd întemeierii Moldovei, dar întîlnirea cu cronica lui Ioan de Tîrnave duce în mod automat la interpretarea capitolului 3, din care a purces încă de cîteva decenii discuţia despre omagiul lui Nicolae Alexandru. În studiul acesta nu vom întîlni scenarii ipotetice, ci jaloane legate între ele prin afirmaţii nete, tem-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

perate uneori de o nuanță de probabilitate. Afirmațiile se fac pe bază de deducții și uneori prin trimiterea la concluziile unor istorici anteriori. Dacă probabilitatea este invocată întotdeauna în sensul tezei susținute, ea are și o formă negativă de îndoială hipercritică, de pildă atunci cînd e vorba de înfrîngerea lui Ludovic la Dunăre în 1368. Îndoială care dispare totuși în concluzia finală a acelui episod.

Cooperarea româno-ungară contra tătarilor este dedusă din două premise socotite absolut sigure: omagiul din 1344 și înființarea episcopiei Milcoviei în 1347, completate de constatarea recuperării de la tătari a unor teritorii ce sînt menționate foarte curînd. Această eliberare este atribuită unor lupte comune româno-ungare, neaflîndu-se — potrivit autorului — altă explicație pentru acest fenomen. Pentru atestarea acestor teritorii recuperate de la tătari este invocată la p. 171 porunca trimisă de papa Clement VI provincialului minoriților din Ungaria spre a îndrepta misionari „în părțile Cumaniei și ale altor multe națiuni necredincioase aflate *în* hotarele Ungariei"... (pentru a consolida „noul răsad" implantat în teritoriile asupra cărora se întinsese stăpînirea regatului ungar). Am încheiat citatul, constînd din traducerea din original, redată între ghilimele, și lămurirea autorului, izolată de noi în paranteză, pentru a nu crea confuzie, întrucît nu am reprodus-o integral. Ea constă într-un scurt rezumat, urmat după „noul răsad" de o explicare a acestuia, fiind totodată concluzia la care a ajuns autorul pe baza textului. Acesta se află publicat în Hurmuzaki (I/2, pp. 7—8). Theiner, și mai recent în *Acta Pontificum Romanorum, Acta Clementis VI*, series III, vol. IX din *Fontes*. Observăm că în citatul parțial din n. 23, prepoziția din original *infra* este înlocuită din inadvertență prin *intra*, care îi schimbă total sensul. Căci nu mai poate fi vorba de părțile Cumaniei, etc. aflate *înlăuntrul* hotarelor („*intra* fines"), ci în afara lor („*infra* fines"), *dincolo de ele*. În sensul acesta este și traducerea din *DIR*, XIV, 4, p. 443, doc. 627 din 31 mai 1348. Deci nu se mai poate deduce de aici înglobarea lor recentă în cuprinsul regatului Ungariei, cum se afirmă în citatul dintre paranteze. Acest îndemn al lui Clement VI a fost folosit și de noi în 1962 pentru a deduce existența unor „teritorii în afara stăpînirii regelui Ungariei... eliberate pe altă cale, decît prin mijlocirea lui" și implicînd extinderea autorității domnului Țării Românești spre răsărit.

Îndemnul papei din 31 mai 1348 este deosebit de interesant, dacă ne gîndim că în anul precedent, la 29 mai 1347, el autorizase sfințirea unui episcop de Milcovia „in regno Ungarie, in fines videlicet Tartarorum", folosind redactarea unei autorizații similare dată în 1332 pentru Vitus de Monteferreo. Formularea identică, motivată pe recuperarea bunurilor episcopiei însușite de unii „potentes" din acele părți, fără nici o aluzie la condițiile noi de acolo, scade mult semnificația acelei numiri, care nu diferă prin nimic de cea zadarnică din 1332. Ca și atunci ea este un act de complezență, fără vreo implicație politică decurgînd din înfiripărea incipientă a viitoarei Moldove. Pentru o prezență concretă papa trebuia să apeleze la acțiunea misionarilor franciscani. Despre caracterul iluzoriu al episcopului din 1332, și îndoielnic al celui din 1348, vezi *Acta Clementis*, VI, pp. 188—189, n. 4.

Alături de reînființarea episcopiei Milcoviei, al doilea argument capital pentru cooperarea militară româno-ungară este „reconcilierea" cu regatul angevin. Se ajunge astfel la chestiunea pretinsului omagiu al lui Nicolae Alexandru în 1344, evocat în cronica lui Ioan de Tîrnave. La p. 173 este reprodus integral textul capitolului 3 fără însă a i se reda și titlul *De obedientia Alexandri*... etc., termenul acesta de „închinare" sau „supunere" fiind înlocuit în scurtul comentariu ce urmează îndată, prin cel de *reconciliere*. Se declară că datorită conciziei extreme a textului și a lipsei altor izvoare nu se poate ști dacă ea se datorește unei presiuni militare, sau unui gest spontan, ceea ce pare să indice o disociere de punctul de vedere foarte perseverent al recenzentului din 1979, prezent chiar în același volum. Despre analiza noastră a acelui text în recenzia noastră din 1978 nu se face nici o mențiune. În schimb, în nota comună de la p. 173 (n. 30) este citat studiul nostru din revista „Studii" din 1962, XV, nr. 2, în care abordam într-o primă fază problema pretinsului omagiu din 1344. Trimiterea aceasta urma îndată după aceea la studiul (remarcabil) al lui Emil Lăzărescu, despre care se spune că „a deplasat evenimentul după 1352" (adică după moartea lui Basarab, deși, de fapt, el sugera mai degrabă anul 1359, cînd regele a venit în Transilvania). Despre studiul nostru se declară: „M. Holban situează reconcilierea în 1346, dar îi reduce mult semnificația", formulă care ar putea să lase impresia că acceptam ideia acelui omagiu, dar îi mutam doar data de la 1344 la 1346. De fapt termenul folosit de noi nu era cel de reconciliere (p. 334), ci de *„înțelegere încheiată prin episcopul Dumitru prin 1346, în sensul probabil al unui statu quo pe timpul complicațiilor italiene"*. Dar despre misiunea episcopului la Nicolae Alexandru nu se pomenește acum nimic, deși rolul său e atestat de diploma regelui din februarie 1355 (*DRH*, D, p. 69—72. Această misiune de negociator s-a întins pe o perioadă de 9 ani (sf. 1345 — feb. 1355), cum reiese din acea

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

diplomă. De ce ar mai fi fost nevoie de aceste tocmeli, dacă „reconcilierea", adică omagiul, s-ar fi produs încă din 1344 ?

Afirmaţia (p. 173—174) că regele în ianuarie 1365 „aminteşte în termeni generali convenţia *(pacta)* încheiată *cu 20 de ani în urmă* poate crea oarecare confuzie în mintea cititorilor mai puţin informaţi, care ar înţelege greşit că acea durată de 20 de ani ar fi fost afirmată în acel text al regelui, înfăţişat de altminteri *in extenso* la p. 178. În realitate, de la declararea suzeranităţii în 1355 pînă la chemarea la oaste din ianuarie 1365 sînt 10 ani.

Scrisoarea papei din 17 octombrie 1345, analizată de noi în 1962, în legătură şi cu raporturile încordate dintre rege şi papă, este acum invocată ca o dovadă a „reconcilierii" din 1344, căci altminteri cum ar fi ajuns Alexandru al lui Basarab la cunoştinţa papei ? [Dar oare tot regele i-a semnalat papei şi pe ceilalţi români „Olahi romani" (din Maramureş şi Transilvania) înşiraţi pe lista din epistola papei ?] Se susţine că menţionarea lui Alexandru al lui Basarab ar fi o consecinţă a reconcilierii, ca şi căsătoria cu catolica doamnă Clara. În interpretarea noastră tocmai acea căsătorie îl situa pe Alexandru al lui Basarab printre simpatizanţii pe care credeau franciscanii că se vor putea bizui. Mai departe trimiterile din notele 33 şi 35 la *Istoria Românilor* de N. Iorga, vol. III din 1937, ca şi în n. 36 la studiul lui Gh. Brătianu din 1935, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, adică la lucrări dintr-un moment anterior schimbării opticii faţă de cronica lui Ioan de Tîrnave, ca urmare a semnalării critice a lui E. Lăzărescu din 1946, nu poate aduce o dovadă în sensul dorit de autor. N. Iorga acceptă pur şi simplu mărturia cronicarului la p. 185, iar la pagina următoare, *căutînd — cum era şi firesc — rostul misiunii episcopului Dumitru după aceea*, crede că ea *„trebuie pusă în legătură cu căsătoria între Alexandru Vodă şi Clara din Dobîca, prin care se crea o nouă legătură cu catolicismul, şi deci cu statul regal din vecinătate"*, trimiţînd în notă la Auner în „Revista Catolică", II, p. 68. La rîndul său, Gh. Brătianu, citat în n. 36, se referă şi el la textul cronicii, deşi la el aflăm în citatul redat, anul 1345 (!), desigur tot 1343, (ca la toţi istoricii pînă atunci), deoarece este îndată vorba de marea victorie a expediţiei peste munţi a voievodului Transilvaniei (!) care a urmat după doi ani. Şi aici informaţia este luată din cronica amintită.

Cît priveşte invocarea în n. 33 a diplomei lui Ludovic din 1347 în care este menţionată campania din 1330 „contra Bozorad Olacum, *tunc* regni et sancte corone infidelem", am explicat mai sus sensul acelui *tunc* în contextul său.

Dar să urmărim atitudinea autorului şi faţă de celelalte capitole din Cronică cu referire la ţările noastre. Capitolul 2 (despre răscoala saşilor) legat de cap. 3, pe care îl introduce oarecum, nu este luat în discuţie. Cap. 39, despre campania din Ţara Românească (din 1368) punea la încercare încrederea acordată pînă acum Cronicii. Trebuia adoptată o poziţie clară în privinţa artificiului semnalat în studiul nostru din *SMIM*, I, 1956, constînd în substituirea unei victorii mai tîrzii, 1375 sau 1376, înfrîngerii suferite de rege la Dunăre în 1368. Dar aici apar rezerve. Citim p. 183 că *„oastea de la Dunăre nu a reuşit — dacă ştirea cronicii ungare nu se referă la un fapt ulterior (!) decît să ocupe cetatea Severinului"*. Într-o notă se trimite în general pentru evenimentele din 1368 la studiul nostru din *SMIM*, I, dar fără nici o lămurire privind interpretarea noastră a textului cronicarului. Alături de evitarea unei concluzii ferme e minimalizat şi pretinsul rezultat obţinut chipurile de rege la Dunăre, *care nu a reuşit decît să ocupe cetatea Severinului !* Ca şi cum un asemenea rezultat nu ar fi însemnat începutul sfîrşitului ! Dar în fraza următoare, p. 184 se spune : „Luînd iniţiativa, *în urma respingerii asaltului lui Ludovic*, Vladislav trece la rîndul său Dunărea, şi intră în Vidin cu sprijinul localnicilor", cu trimitere aici la cronica franciscană. [Numai că declaraţia că Vlaicu trece Dunărea *la rîndul său* sugerează că şi Ludovic a trecut Dunărea probabil atunci cînd n-a ocupat decît cetatea Severinului. Cum a putut după aceea să treacă şi Vlaicu Dunărea şi să ocupe Vidinul ? Este o performanţă ca cea oferită de reconstituirea lui Thalloczy în care asistăm la un fel de balet, Ludovic ocupînd Severinul în vreme ce Vlaicu ocupă Vidinul. Pentru desfăşurarea întregii acţiuni trimitem la *SMIM*, I. Cu referire la întemeierea Moldovei nu sînt reţinute decît cîteva rînduri din capitolele 39 şi 49, adică menţiunea numeroaselor expediţii contra sîrbilor şi moldovenilor din cap. 39, şi fraza despre creşterea numărului de români locuind în Moldova, şi prefacerea acestei ţări într-un stat (din cap. 49) precum şi afirmarea obligaţiilor de vasalitate ale domnilor din Moldova faţă de regele Ungariei. Toate acestea sînt primite întocmai (p. 186), mai adăugîndu-se, p. 190, că „Moldova reintră în sfera de influenţă a regatului angevin, sub o nouă domnie, a lui Petru" cu lămurirea în notă (95) că jurămîntul către Vladislav Iagello a însemnat *o nouă orientare politică*, şi că cronicarul care foloseşte *tehnica amalgamării faptelor din epocă*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

diferite, se referă desigur, cînd afirmă acele obligaţii de vasalitatea la prima perioadă a domniei lui Petru. Aceeaşi tehnică a amalgamării e desigur avută în vedere şi la cap. 6 despre expediţia lui Andrei Lackfi contra tătarilor, căci alungarea acestora pînă spre mare este situată acum *„probabil în deceniul următor"* fără alte explicaţii. Este evident vorba de luptele contra lituanilor şi tătarilor din intervalul 1352—1354. [Numai în capitolul 38 despre lupta de la Dunăre nu s-a ţinut seama de tehnica amalgamării esmnalată de noi cu alte cuvinte cu acel prilej]. Afirmarea acestei „tehnici a amalgamării" este singura apreciere critică exprimată faţă de Cronică. Urmărind sinteza, autorul nu se opreşte la amănunte particulare, sau la nepotriviri prezente în textul cronicarului. Acestea sînt lăsate altora. În n. 30 despre problema omagiului lui Nicolae Alexandru nu este discutată problema însăşi, ci este evocat doar momentul ivirii sale acute în urma studiului lui Emil Lăzărescu din 1946. Lipseşte însă menţionarea momentului următor, acela al soluţiei dată de noi, este drept incidental, în recenzia noastră din 1978, *Pe marginea unor probleme controversate*, şi repetată apoi în *Du dialogue* etc., din 1980, cu care ar fi trebuit să se încheie acea problemă. Dar n. 30 se termină cu declaraţia: *Intreaga chestiune a fost readusă în discuţie în timpul din urmă de S. Iosipescu în „Despre unele controverse..." etc., 1979, pp. 1967—1974.* Este vorba de acea „suprarecenzie" a recenziei noastre, în care sînt combătute cu superioritate toate afirmaţiile noastre asupra tuturor punctelor, din toate unghiurile, cu toată convingerea şi cu un arsenal întreg de ipoteze, şi îndeosebi cu privire la interpretarea dată de noi capitolelor 2 şi 3 din cronica amintită. Citarea doar a ecoului, e drept mult amplificat, fără a pomeni de cauza sa, nu se explică decît prin necunoaşterea acesteia. Necunoaştere datorată discreţiei excesive cu care am înfăţişat o interpretare ce înlătură o eroare transmisă din istoric în istoric de vreo şase veacuri încoace.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

CU PRIVIRE LA FRAȚII DUPĂ MAMĂ AI LUI PETRU RAREȘ

DE

C. CIHODARU

În lipsa materialului documentar, necesar pentru lămurirea unor probleme istorice încurcate, cercetătorul este pus de multe ori în situația de a încerca rezolvarea lor cu ajutorul unor ipoteze, care în unele cazuri se verifică, alteori, nu. Avînd la dispoziție unele date pe care el le consideră sigure, le analizează și judecă în raport cu altele presupuse de el drept probabile și după aceea trage concluzii. Se întîmplă însă că uneori însăși premizele de la care pleacă în construcțiile sale să fie greșite. Natural, deducția la care ajunge el în urma utilizării unor astfel de date nu se verifică și pînă la urmă devine caducă. De un astfel de neajuns suferă o ipoteză propusă de mine într-o lucrare publicată cu cîțiva ani în urmă, ipoteză cu privire la identitatea dintre Toader Bubuiog, marele logofăt al lui Petru Rareș și fratele acestuia, Toader pîrcălabul de Hotin [1].

Premizele false la care s-a făcut aluzie mai sus sînt mai multe. În primul rînd referințele sultanului Soliman cel Mare dintr-o scrisoare adresată regelui Poloniei după expediția sa în Moldova în luna Septembrie 1538 și după fuga lui Petru Rareș în Transilvania scrisoare prin care el îi cerea să-i fie predat fratele acestuia logofătul și pîrcălabul de Hotin", Toader, fratele refugiat pe teritoriul polon. O cercetare mai atentă a materialului documentar relativ la cei doi dregători notați mai sus ar fi dus la constatarea că titlurile acordate fratelui voievodului fugar proveneau dintr-o informație greșită și că sultanul nu știa de existența a doi înalți dregători cu numele de Toader în Moldova din acea vreme, unul mare logofăt, iar celălalt, pîrcălab de Hotin.

S-a făcut, pe de altă parte, o apropiere între data probabilă a uciderii lui Toader, fratele lui Petru Rareș și moartea marelui logofăt în ultimele zile ale lunii decembrie 1538 și s-a pus de aici semnul identității între cei doi dregători omonimi ai lui Petru voievod. De fapt Toader, fratele acestuia a fost predat turcilor de dregătorii poloni în cursul lunii noiembrie 1538 și peste cîteva zile, la trecerea convoiului ce ducea pe captivi prin Moldova, el a fost luat de oamenii lui Ștefan Lăcustă și ucis.

În formularea acestei ipoteze în care marele logofăt Toader Bubuiog se confundă cu Toader, pîrcălabul de Hotin, fratele lui Petru Rareș nu-mi revine meritul prioritații [2]. Au existat și alți istorici care au crezut la fel. O examinare a materialului documentar privitor la cariera celor doi dregători, la proprietățile și la urmașii lor ar fi dus la cu totul alte concluzii. O asemenea operație este cu atît mai necesară cu cît în listele de dregători din primele trei decenii ale secolului XVI se înscriu mai mulți demnitari cu numele de Toader, deținînd diferite funcții înalte.

Au fost deja luați în discuție șase dintre ei și anume Toader pîrcălab de Hotin în timpul domniei lui Bogdan III, Toader pîrcălab de Roman spre sfîrșitul domniei aceluiași voievod și sub urmașul său Ștefăniță, Toader vistier, Toader stolnic, Toader Bubuiog mare logofăt și un alt Toader pîrcălab de Hotin, fratele lui Petru Rareș [3].

---

[1] C. Cihodaru, *Pretendenți la tronul Moldovei între anii 1504 și 1538*, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 116 și urm.; idem, *Politica internă* în vol. *Petru Rareș*, București, 1978, p. 57 și urm.

[2] I. Minea, *Despre Toader, fratele lui Petru Vodă Rareș*, în *CI*, 3/VIII—IX, 1932—1933, p. 350.

[3] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod*, Iași, 1943, p. 62.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Un pîrcălab de Hotin cu numele de Toader apare încă din ultima parte a domniei lui Ştefan cel Mare, avînd drept coleg în funcţia citată pe Purice [4]. A fost menţionat în aceeaşi dregătorie şi în timpul domniei lui Bogdan voievod pînă la data de 15 septembrie 1508 [5]. La 21 septembrie 1510, îl găsim trecut printre boierii fără dregătorie [6], ceea ce înseamnă că ajunsese la adînci bătrîneţe. De altfel în anii următori dispare din sfatul domnesc. Este din altă generaţie şi nu are nimic comun cu Toader Bubuiog logofătul şi nici cu Toader, fratele lui Petru Rareş.

La 10 decembrie 1516, pe lîngă Petrică, este menţionat ca pîrcălab de Cetatea Nouă (Roman), pentru prima oară, un alt Toader [7]. Aceasta a continuat să deţină dregătoria arătată şi în timpul domniei lui Ştefăniţă pînă în anul 1523, cînd s-a produs marea răscoală a boierimii împotriva domnului [8]. În cursul acestui an, pe lîngă Toader pîrcălabul de Roman, mai apare un alt Toader, pîrcălab de Hotin împreună cu Hrincovici [9]. Nici între acesta şi ceilalţi dregători cu numele de Toader din timpul domniei lui Ştefăniţă şi Petru Rareş nu se poate face nici o legătură. Nu putem şti ce s-a întîmplat cu el în timpul răscoalei boiereşti. Putem bănui că s-a compromis şi a fost înlocuit de domn, că a pierit în luptele care au avut loc atunci în Moldova sau că a fugit peste hotare.

Pîrcălabului Toader de la Roman, încă din timpul lui Bogdan III, i s-au întărit de către Ştefăniţă voievod mai multe sate, al căror nume le descoperim apoi repetat împreună cu altele în şirul proprietăţilor confirmate de Petru Rareş marelui logofăt Toader Bubuiog [10]. Ele apar şi în uricul din 30 noiembrie 1540 dat de Ştefan Lăcustă mănăstirii Humor pentru a-i întări stăpînirea peste satele sale, în parte danii de la acest boier, ctitorul ei [11]. Aceasta înseamnă că pîrcălabul în cauză a sprijinit pe domn să înăbuşe răscoala boierească din anul 1523, şi că pentru meritele cîştigate cu această ocazie, el a fost avansat de domn la rangul de mare logofăt. A păstrat această funcţie pînă la căderea lui Rareş în toamna anului 1538. A încetat din viaţă la 1 ianuarie 1539 [12].

Vistiernicul Toader [13], întîlnit în această calitate ca martor în listele de dregători ale documentelor din anii 1525—1527 nu se poate confunda cu Toader Bubuiog, căci este menţionat împreună cu el în aceleaşi acte. Avea proptietăţi prin ţinutul Neamţ [14] şi se înrudea cu boierii din familia Prăjescu [15].

La cele scrise despre Toader, pîrcălabul de Hotin, fratele lui Rareş [16], s-ar mai putea adăuga doar puţine informaţii. Se cunoaşte atitudinea sa din toamna anului 1538, precum şi tragicul său sfîrşit. Se ştie de asemenea că ar fi avut o fiică Grozava [17] şi un fiu care ar fi pierit împreună cu dînsul. Ar mai trebui să se cerceteze dacă în 1530, Petru Rareş i-a în-

---

[4] *DRH*, A, III, p. 260—262.

[5] *DIR*, A, 1/XVI, p. 82.

[6] *Ibidem*, p. 83, 85, 86. A fost înlocuit cu Dan Bolea.

[7] *Ibidem*, p. 102.

[8] *Ibidem*, p. 219, 220.

[9] *Ibidem*.

[10] *Ibidem*, p. 125—126, 150, 194, 221—222, 249—250, 924, 372. V. şi Ştefan S. Gorovei, *Toader Bubuiog şi familia sa*, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 539—546; Adrian Vătămanu, *Trei mari dregători din Moldova secolului al XVI-lea*, (1. *Logofătul Toader Bubuiog*, 2 *Toader Movilă*, 3. *Logofătul Matiaş Stroici*), Bucureşti, 1983. A se vedea şi recenzia lui Şt. S. Gorovei în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 554—561.

[11] *DIR*, cit. p. 401—402; 2/XVI, p. 40.

[12] Gh. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928, p. 331—332.

[13] *DIR*, 1/XVI, p. 225, 244 (12 februarie 1525 — 16 apr. 1527).

[14] *Ibidem*, XVI, 2, p. 108—109. Satul Costinţi, care acum se numeşte Prăjeşti, la obîrşia Oarbicului. Pentru satul Vîrtop v. Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, II, p. 196.

[15] I. C. Miclescu-Prăjescu, *Obîrşia unei familii din Moldova*, în *RIR*, X, 1940, p. 175—209.

[16] Printre cele mai recente studii a se vedea Ştefan S. Gorovei, *Toader pîrcălabul de Hotin*, în *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 683—686; Idem, în vol. *Petru Rareş*, p. 169, 269; Constantin Rezachevici, *Ibidem*, p. 183; Ştefana Simionescu, *Noi date despre situaţia internă şi externă a Moldovei din anul 1538 într-un izvor inedit*, în „Studii", XXV (1972), nr. 2, p. 225—240; N. Stoicescu, *Dicţionarul marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 331.

[17] *DIR*, A, 2/XVI, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

credințat funcția. de mare răspundere, cum era cea de pîrcălab de Hotin și dacă nu cumva în perioada anterioară nu ocupase dregătorii mai modeste. S-ar mai putea, de asemenea, aduna cîteva date relative la familia din care făcea parte.

Nu descoperim nici un indiciu în documentele din primii doi ani de domnie ai lui Petru Rareș, indiciu prin care să se constate că el s-a îngrijit de rudele sale după mamă și că le-a încredințat unele funcții oricît de mărunte. Nu a voit în nici un chip să jignească pleiada de dregători moștenită de la înaintașul său, Ștefăniță. Înainte de a le încredința dregătorii, Petru Rareș s-a îngrijit ca rudele sale după mamă să fie înzestrate cu proprietăți. Astfel în luna martie 1528, el a cumpărat de la nepoții lui Druje cel Bătrîn satul Drujești, de pe Sitna, împreună cu pricutul (cătunul) său Chiselești cu 1030 de zloți tătărești și le-a dăruit fratelui său după mamă. Acesta este numit simplu „credincioasa noastră slugă și fratele domniei mele, pan Toader". Atît. Nici un titlu de dregătorie cît de mărunt [18]. Abia pe la începutul lunii martie 1529 lui Petru i s-a oferit posibilitatea să opereze prima remaniere a consiliului său. În perioada dintre 18 mai 1528 și 5 martie 1529 a murit marele vornic Hrană [19]. La 5 martie 1529, postul său era liber [20]. La 9 martie în același an în locul său apare ca mare vornic Grozav. În locul acestuia ca pîrcălab de Roman este numit Zbierea. Postul acestuia de stolnic, devenit liber, a fost dat lui Toader, fratele de pe mamă al domnului [21]. Domnul opera această remaniere în ajunul intervenției sale în Transilvania.

În compoziția obținută acum, sfatul domnesc a rămas pînă la 23 aprilie 1530, cînd Toader a fost numit pîrcălab de Hotin [22]. La această dată printre noii membri ai consiliului domnesc se numără și Popescu ceașnic, de care vom avea ocazia să ne ocupăm mai jos. În legătură cu Toader stolnicul trebuie să reținem că el încetează să mai fie menționat în sfat în momentul cînd între membrii acestuia apare Toader pîrcălabul de Hotin. Aceasta înseamnă că este vorba de una și aceeași persoană și că fratele lui Petru Rareș și-a început cariera politică în 1529 cu modestul rang de stolnic. Există și un document din 28 aprilie 1551 prin care Ștefan Rareș voievod întărește lui Marco, Vasia și Vlad o seliște care acum se numește Scumpia, cumpărată de la Dumitru, Gheorghe, Grozava și Can<dachia>, fiii lui Toader stolnic [23]. S-ar putea construi pe baza acestor date o legătură între Toader stolnic din acest document și Toader stolnic cel care a devenit pîrcălab de Hotin. Aceasta cu atît mai mult cu cît o fiică a sa poartă numele de Grozava ca și cea a pîrcălabului. S-ar putea să fie însă o simplă coincidență și nimic mai mult.

Există alte documente din care se poate constata că în adevăr Toader, pîrcălabul de Hotin a avut mai mulți frați și surori care pînă acum au rămas necunoscuți. Astfel, de pildă, într-un act din 25 septembrie 1579, Petru vodă Șchiopul a schimbat cu „Zamfira, fata Popescului" și cu Păscălina, fiica lui Constantin, „fete" lui Toader pîrcălabul niște sate. Ele au dat domnului satul Mînjești, din ținutul Cîrligătura și au primit în schimb de la el satele Onești și Boroseni, pe Miletin. În continuare se arată că satul Mînjești a fost dat de domn mănăstirii Galata, ctitoria sa [24]. În textul dat mai sus, termenul „fete" provine dintr-o lectură greșită în loc de „frate". Toader pîrcălabul menționat în acest act nu este altul decît Toader, fratele lui Petru Rareș. Bunicul Zamfirei este Popescu, ceașnic al aceluiași domn și apoi pîrcălab de Hotin sub Ștefan Lăcustă. Soția lui, bunica Zamfirei a fost deci soră pîrcălabului și după mamă, soră, de asemenea, lui Rareș. Bunica Zamfirei și tatăl Păscălinei, dețineau satul ca danie de la fratele lor, Toader pîrcălabul, care îl cumpărase de la Mînjea vătah. Pentru a obține acest transfer de proprietate. Toader trebuie să fi fost rudă apropiată a acestuia și făcea probabil parte după mama sa din același neam cu acesta, adică din neamul Mînja.

Stăpînirea nepoților lui Toader pîrcălabul nu a decurs netulburată în satul Mînești. La cîțiva ani după moartea lui Rareș, el a fost revendicat de Anghelina, fiica lui Mînjea păharnicul. La 13 martie 1550, Iliaș Rareș voievod îi întărea acesteia stăpînirea peste satul arătat împreună cu altul vecin Văcotești. Ele fuseseră ale tatălui ei, dar luate de la stăpînirea lui, deci confiscate de unul din domnii precedenți, nenumiți [25]. La scurt timp după

[18] *Ibidem*, 1/XVI, p. 256—257.
[19] *Ibidem*, p. 296.
[20] *Ibidem*, p. 299.
[21] *Ibidem*, p. 300.
[22] *Ibidem*, p. 322.
[23] *Ibidem*, 2/XVI, p. 123—124.
[24] *Ibidem*, 3/XVI, p. 123—124.
[25] *Ibidem*, 1/XVI, p. 590.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

această confirmare satul a trecut din nou în stăpînirea nepoților lui Toader pîrcălabul, așa cum îl găsim în actul din 1579. Urmașii lui Mînjea păharnicul nu l-au mai revendicat de la mănăstirea Galata. Ei s-au mulțumit cu rectificări de hotar [26] și au rămas mai departe proprietari în satele vecine, Văcotești și Mînjești. Pe acesta îl moșteniseră de la Marena, soția lui Mînjea păharnicul, descendentă din neamul Găneștilor [27].

Întrucît satul Mînjești fusese dăruit de Toader pîrcălabul fratelui său Constantin și cumnatului său Popescu, fiica sa Grozava nu mai apare ca moștenitoare acolo. Ea vindea la 5 mai 1554 lui Mogîldea vistier a treia parte din satul Medveja. Tatăl ei avea privilegii asupra lui, date de Petru voievod Rareș [28].

Actul din 25 septembrie 1575 nu este singurul care să arate că Toader pîrcălabul de Hotin a mai avut un frate Constantin. Altul, un zapis de mărturie dat de Ionașco, fiul marelui logofăt Luca Stroici ne arată că înainte cu 6 zile de moartea ei, mama sa Păscălina, i-a lăsat cu limbă de moarte satul Telița din ținutul Orhei, aproape de Nistru. Ionașco îl avea ca „dreaptă ocină și moșie de la tatăl său Toader pîrcălabul" [29]. Evident că, întrucît în document se arată precis că Ionașco era fiul logofătului Luca Stroici, Toader pîrcălabul nu mai putea avea calitatea de tată al său. Se vede că termenul ΡΟΔΗΤΕΛΗ care nu înseamnă numai „părinte", ci și „unchi" sau „bunic", a fost tradus greșit prin „tată". Toader pîrcălabul era bunicul după mamă al lui Ionașcu Stroici și de la el mama sa moștenise satul Telița. În act se arată că acest sat se afla trecut în uricul Drujeștilor, iar acesta se găsea la mănăstirea Pobrata. E vorba de satul Drujești de pe Sitna pe care îl cumpărase Petru Rareș pentru fratele său Toader. Menționea aceasta nu mai lasă nici o îndoială că logofătul Luca Stroici era ginerele lui Constantin, fratele acestuia. Se poate deci presupune că atunci cînd el a fost predat de dregătorii poloni trimisului sultanului a lăsat dispoziții cu privire la averea sa, dispoziții care au fost aduse apoi la îndeplinire de Petru Rareș în a doua domnie. Așa a ajuns satul Drujești în stăpînirea mănăstirii Pobrata, iar altele la fiica sa Grozava, la fratele său Constantin și la cumnatul său Popescu.

Mai există un alt act din 22 iunie 1546 care menționează pe Tecla, fiica lui Isaic, nepoata lui Toader pîrcălabul de Hotin, care vindea satul Micleștii de la obîrșia Podragăi [30]. Bunicul ei avea privilegii de la Ștefan voievod (cel Mare). Se vede însă că e vorba de Toader, pîrcălabul de Hotin, din vremea acestuia și a urmașului său Bogdan III.

Din toate cele discutate pînă aici rezultă clar că Petru Rareș nu a avut un singur frate după mamă, pe Toader, care în timpul primei lui domnii a deținut funcția de stolnic și apoi pe cea de pîrcălab de Hotin, ci și un altul Constantin și o soră, al cărei nume nu-l cunoaștem, căsătorită cu Popescul, ceașnic sub Petru Rareș și apoi pîrcălab de Hotin sub Ștefan Lăcustă. Fiica lui Constantin a fost Păscălina, soția marelui logofăt Luca Stroici [31].

Din analiza documentelor menționate mai sus ar rezulta că familia după mamă a lui Petru Rareș era originară din satul Mînjești, situat în ținutul Cîrligătura și că membrii ei purtau numele de Mînjea. Faptul acesta justifică apropierea ce s-a făcut între acest nume și cel de Petru Mînja, dat pretendentului la tronul Moldovei, menționat în tratatul încheiat în anul 1510 între domnul acestei țări, Bogdan al III-lea și Sigismund, regele Poloneii [32]. El a fost numit de unii istorici Petru Pribeagul și nu este altcineva decît viitorul domn al Moldovei Petru Rareș. Cronicarul Grigore Ureche ne informează că cel de-al doilea nume al acestui voievod venea de la o poreclă dată soțului mamei sale, locuitor în tîrgul Hîrlău.

[26] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, II, p. 191 ; V, 190 ; *DIR*, A, 2/XVII, p.

[27] Ștefan S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii*, în *CI*, (s.n.), II, 1971, p. 149, arată că Ștefan Mînjea, cumnat al Găneștilor, ar fi participat la complotul care a dus la uciderea lui Ștefan Lăcustă.

[28] *DIR*, A, 2/XVI, p. 63.

[29] *Ibidem*, 4/XVII, p. 3.

[30] *Ibidem*, p. 537—538.

[31] Un document din 27 apr. 1541 (v. *DIR*, A, 1/XVI, p. 404—405), menționează o vară a lui Petru, căsătorită cu Ion Popovici vătag. Numele ei nu se poate cunoaște din cauza deteriorării textului în locul unde era înscris. Cf. C. Rezachevici, *Petru Rareș*, p. 222. Pentru Avram Banilovschi, presupus frate al lui Petru Rareș și al pîrcălabului Toader, vezi Sever Zotta, în *„Ion Neculce*. Buletinul Muzeului municipal Iași" VII, 1928, p. 227 și urm. Identificarea s-a făcut pe baza unei rezumări greșite a unui document publicat în „Arhiva istorică", I, p. 35. Cf. și I. Minea, *Despre Toader, fratele lui Petru vodă Rareș*, în *CI*, 3/VIII—IX, 1932—1933, p. 349 și urm.

[32] Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Referindu-se la acest fiu natural al lui Ştefan cel Mare, Ureche îi adaugă şi numele de Măjarul [33], care nu se poate explica. S-ar putea presupune că numele acesta avea în textul folosit de cronicarul arătat forma de Mănjanul, ceea ce înseamnă că era originar din satul Mînjeşti al unor proprietari cu numele de Mînjea. Adăugăm aici că în cronica amintită nu se face nici o legătură care să arate apartenenţa locală a voievodului şi faptul că în tinereţe ar fi fost pescar sau negustor de peşte. Tradiţia păstrată la cronicarul Ion Neculce, din generaţia următoare lui Ureche, s-a format pe baza comentariilor relative la numele corupt de Măjarul şi nu are o bază reală.

O dovadă că în perioada anterioară anului 1527, Petru Rareş nu se afla în Moldova şi nu-şi cîştiga liniştit aici existenţa ca negustor de peşte s-ar putea scoate dintr-un pasaj corupt al unui document cu data de 28 martie 1533. Prin el Petru Rareş întărea stăpînirea nepoţilor lui Stan Vărzar asupra unei părţi din satul Văscoaia, de pe Nîrnova [34]. L-am redat în articolul citat, dar, întrucît a fost reprodus cu unele greşeli de tipar [35], ne vedem obligaţi, pentru o mai bună înţelegere a problemei să-l prezentăm din nou aici. Ne servim de transcrierile lui A. Sava [36] şi M. Costăchescu [37] care l-au publicat sau au încercat să-l publice. Lectura dată de primul dintre autorii citaţi locului în cauză are forma : а тїн привилїи ѡни изгибл (...) коли воевали татарове нашꙋ землю и коли и мили <rupt>

În textul transcris de M. Costăchescu, text după care s-a făcut traducerea publicată în DIR, locul în cauză are forma : а тїн привилїи ѡни изгибл<и> коли воевали татарове нашꙋ землю и коли и ми<воевали> Литва (iar acele privilegii ei le-au pierdut cînd tătarii au lovit cu război ţara noastră şi cînd noi am lovit cu război Litva <Lituania>). în notă se arată că lectura cuvîntului „Litva" este nesigură, întrucît textul în această parte este şters [38]. Comparînd pasajul în cauză, aşa cum a fost publicat de A. Sava cu cel redat în copia lui M. Costăchescu, s-ar putea restabili textul corupt în felul următor : а тїн привилїи ѡни изгибл<и> коли воевали татарове нашꙋ землю и коли и ми <би>ли <въ прибѣ> гство ceea ce înseamnă că „acele privilegii ei le-au pierdut cînd au atacat [39] tătarii ţara noastră şi cînd noi <am fost în pribe>gie". Fragmentul de cuvînt cu care se termină acest loc corupt este — гство . Editorii anteriori ai acestui document au distins bine literele — тв —, dar nu şi restul şi ne-au dat lectura eronată литва. În cazul cînd acceptăm lectura aceasta, trebuie să admitem că evenimentul semnalat a avut loc în timpul domniei lui Petru Rareş, adică în anii 1527—1532. În unul din aceşti ani, Moldova ar fi purtat un război cu Polonia, iar în timpul lui, aşa cum ar rezulta din documentul în cauză, ea a avut de înfruntat şi o invazie tătărească. Războiul cu Polonia (nu cu Lituania care de mult timp nu mai exista ca stat aparte) pentru Pocuţia, provincie anexată din punct de vedere adminstrativ tot la Polonia, a început în 1531. În timpul acestor patru ani, izvoarele, atît interne, cît şi externe, nu menţionează nici un atac al tătarilor asupra Moldovei.

Este evident însă că documentul nu se referă la un război moldo-lituanian şi nici la o invazie, care nu a avut loc în Moldova în anii 1530—1532, ci la raidul tătăresc în această ţară din 1518, raid care s-a terminat în mod nenorocit pentru invadatori în marea luptă de la Gura Ciuhurului. Al doilea fapt consemnat în acest act la locul în cauză se referea la situaţia de pribeag în care se afla Rareş atunci. Deci după menţionarea invaziei din 1518, domnul arăta că atunci el „a fost în pribegie". Restabilit în felul acesta, cuprinsul documentului din 28 martie 1533 infirmă prin urmare ipoteza construită pe baza tradiţiei că înainte de data de 20 ianuarie 1527, Petru Rareş nu ar fi fost în pribegie şi că el s-ar fi ocupat liniştit în ţară cu negoţul de peşte.

---

[33] *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a 2-a P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 148.
[34] *DIR*, A, 1/XVI, p. 363.
[35] C. Cihodaru, *Pretendenţi...* (citat) p. 113—114.
[36] A. Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Lăpuşna*, Bucureşti, 1940, p. 7.
[37] Copia se află în pachetul dăruit de autor Institutului de Istorie „N. Iorga" din Bucureşti şi în microfilm la Institutul de istorie „A. D. Xenopol" din Iaşi.
[38] *DIR*, cit., p. 363 şi nota 1.
[39] În text воевали, tradus impropriu prin „au lovit cu război", în loc de „au atacat".

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Ar mai rămîne de adăugat cîteva cuvinte în legătură cu datarea şi cu apartenenţa mormintelor din pronaosul bisericii Sf. Dumitru din Suceava. Unul din ele este acoperit cu o piatră în chenarul căreia s-a săpat o inscripţie din care se poate vedea că el aparţine lui Bogdan, fiul lui Petru Rareş, complet lizibilă şi are următorul conţinut: Сън гробь ѹкраси Иѡ Петрь воевода снѹ своемѹ Богданѹ иже прѣстави сѧ къ вѣчнымь ѡбителѣмь и погребень естъ здѣ в<ъ> лѣто ҂змн м<ѣ>с<ѧ>ца сеп г adică: „Acest mormînt l-a împodobit Io Petru voievod fiului său Bogdan, care s-a pristăvit spre veşnicul locaş şi a fost îngropat aici, în anul 7048 <1540>, luna septembrie 3" [40]. Din textul acesta se poate constata că piatra a fost pusă în urma unei măsuri luate de Petru Rareş în primii ani din cea de-a doua domnie a sa şi nu în anul 1540, căci în acest timp el se afla la Constantinopol, iar domn în Moldova mai era încă Ştefan Lăcustă. Data de 3 septembrie 1540 este data morţii sau a înmormîntării lui Bogdan, în împrejurări ce se cer a fi lămurite.

Bogdan este unul din fiii cunoscuţi ai lui Rareş născut din prima căsătorie, trecut de vîrsta copilăriei în anul 1528, cînd a fost menţionat ca martor în primul document al lui Rareş, purtînd lista sfatului domnesc [41]. A continuat să apară în fruntea consiliului pînă în anul 1534. În documentele din anul următor şi în continuare, în locul lui sînt înscrişi Iliaş şi Ştefan, fiii din a doua căsătorie, cu Elena, fiica despotului Brancovici. Aceasta nu înseamnă că fiul mai mare al domnului a murit atunci [42], ci numai că ambiţiile doamnei au fost satisfăcute.

Pentru a lămuri împrejurările în care şi-a pierdut viaţa acest fiu al lui Rareş este necesar să luăm în consideraţie unele informaţii relative la evenimentele cu care s-a încheiat prima domnie a lui Rareş în Moldova. În această privinţă Stanislas Górski, secretarul reginei Bona a Poloniei, relatează într-o scrisoare trimisă unui prieten al său, aflat la studii în Italia, că în timp ce încerca să urmeze pe tatăl său în Transilvania, un fiu al lui Rareş, pe care acesta promisese, în timpul tratativelor cu Polonii, să-l trimită ostatec la curtea regelui, ar fi fost prins şi ucis de oamenii lui Ştefan Lăcustă [43]. Nu ştim la ce dată a fost redactată această scrisoare a lui Górski, dar el arată precis că se referea la evenimentele petrecute în Moldova din septembrie pînă în noiembrie 1538 [44]. După cele spuse de Górski ar urma să înţelegem că moartea lui Bogdan Rareş a avut loc în toamna anului 1538. Piatra de la biserica Sf. Dumitru din Suceava ne arată însă că el a murit în 1540 [45].

Ştirea furnizată de această inscripţie pare să fie confirmată de un raport trimis regelui polon la 30 octombrie 1540 de către Nicolae Seniawski, castelanul din Belz [46]. Acesta ne arată că la puţin timp înainte de data arătată (non ita pridem actis diebus), Ştefan Lăcustă ar fi avut de înfruntat încercările a doi pretendenţi la tronul Moldovei. Dintre aceştia, unul era considerat drept fiu al lui Rareş, iar celălalt se pretindea fiul răposatului Ştefan voievod (cel Mare). Ilie Minea, întrebîndu-se cine putea fi acest fiu al lui Rareş, credea că e vorba de fratele său Toader, pe care îl confunda cu logofătul Toader Bubuiog [47]. În scrisoarea lor către regele polon, scrisoare pe care boierii participanţi la uciderea lui Ştefan Lăcustă în decembrie 1540, încearcă să justifice fapta lor, ei arată că văzînd pe domn mai cu priinţă turcilor, decît lor, „creştinilor", după trei răscoale împotriva lui, l-au ucis într-o noapte cu turcii săi cu tot [48]. În toate aceste informaţii se află destule date reale, dar şi unele care nu se verifică. Astfel ştirea că fiul lui Rareş — este vorba de Bogdan — ar fi fost ucis de oamenii lui Ştefan Lăcustă în timp ce încerca să se strecoare prin munţi în Transilvania nu trebuie să fie luată ca adevărată în întregime. El a fost făcut prizonier atunci, în toamna anului 1538 şi dus lui Ştefan Lăcustă care, cu gîndul de a-l şantaja pe Rareş, nu l-a ucis,

---

[40] Eugen Kozak, *Inschriften aus der Bukovina*, Viena, p. 139; Gh. Balş, *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1928, p. 334.

[41] *DIR*, A, 1/XVI, p. 229 (3 martie 1527).

[42] C. Cihodaru, *Pretendenţi...*, p. 120.

[43] Ştefana Simionescu, *Noi date...* (citat) p. 233.

[44] *Ibidem*, p. 238.

[45] Pentru ipoteza că el nu a fost ucis în lupta din munţi din toamna anului 1538, ci mai tîrziu din ordinul lui Ştefan Lăcustă, — C. Rezachevici, în vol. *Petru Rareş*, p. 185.

[46] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti 1899, p. 233.

[47] I. Minea, *Ioan Vodă Armeanul înainte de domnie*, în *CI*, 2/VIII—IX, 1932—1933, p. 208—209.

[48] N. Iorga, *op. cit.*, p. 188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ci l-a ținut prizonier pînă la începutul lunii septembrie 1540, cînd va fi avut loc una din răscoalele amintite de boieri. Se prea poate că boierii să fi încercat să-l scape din mîinile domnului, fapt care ar fi determinat pe acesta să-l ucidă. Evenimentul avea loc în primele zile ale lunii septembrie 1540, deci la o dată apropiată de aceea a scrisorii lui Nicolae Seniawski, citată mai sus.

Tulburări se vor fi produs și cu ocazia răpirii lui Toader, fratele după mamă al lui Petru Rareș, din mîinele turcilor care-l preluaseră din Polonia și-l duceau sultanului în toamna anului 1538. Din această cauză, Ștefan Lăcustă prezentîndu-l ca fiu al lui Ștefan cel Mare și ca pretendent la tron, i-a tăiat nasul și apoi a pus să-l ucidă.

In cazul cînd lectura de pe cealaltă piatră din biserica Sf. Dumitru din Suceava este corectă și anume „noiembrie 1541" [49] mormîntul pe care îl acoperă nu mai este al „pîrcălabului de Hotin", Toader, ci al fostului ceașnic al lui Petru Rareș, Popescu [50], cel care a fost ridicat la pîrcălabia arătată în timpul domniei lui Ștefan Lăcustă. Prezent la întîmpinarea lui Rareș la Brăila, cînd acesta a revenit în a doua domnie, el va fi fost iertat de acesta pentru colaborarea lui cu înlocuitorul său din anii 1538—1540. Înmormîntarea lui Popescu în biserica Sf. Dumitru din Suceava, ctitorie a lui Rareș, se explică prin faptul că el era cumnatul acestui domn. Încheiem aici cercetarea noastră cu privire la frații după mamă ai lui Petru Rareș, cu regretul că materialul documentar existent nu ne oferă mai multe posibilități pentru a lămuri și alte tragice evenimente din anii 1538—1540.

[49] E. Kozak, *op. cit.*, p. 140 ; Gh. Balș, op. cit., p. 534.

[50] C. Rezachevici, *op. cit.*, p. 210, nota 30. Ipoteza aceasta a fost acceptată și de Șt. Gorovei, în *AIIAI*, XVI, 1979, p. 540, nota 26.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

PE MARGINEA UNEI RECENZII

DE

MUSTAFA ALI MEHMET

În paginile prestigioasei publicații din Iași *(Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"*, XXI, 1984, p. 567—570), a apărut, sub semnătura lui Sergiu Iosipescu, o recenzie la lucrarea: *Documente turcești privind istoria României, vol. II (1774—1791)*, întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, XVIII + 350 p.

Faptul în sine este îmbucurător, întrucît constituie un prilej pentru difuzarea în cercuri tot mai largi de cititori a realizărilor istoriografiei contemporane, printre altele, și în domeniul valorificării izvoarelor turco-orientale ale istoriei poporului român. Pe de altă parte, orice recenzie alcătuită în spirit constructiv nu poate fi decît binevenită, ea putînd contribui la îmbunătățirea activității în viitor, mai ales cînd este vorba de realizarea unor colecții de izvoare, care presupun o muncă susținută și, totodată, îndelungată.

O contribuție în acest sens am fi așteptat și de la recenzia mai sus amintită, dar spre dezamăgirea noastră, lectura ei ne-a sugerat unele nedumeriri, poate mai puține decît ale autorului recenziei la lucrarea noastră, ceea ce ne-a determinat să le prezentăm tot în paginile *Anuarului*, fără însă intenția de a veni și cu unele „justificări". Dacă nu ar fi fost vorba de o *colecție de izvoare*, care necesită o muncă îndelungată și în viitor, poate că nu ar fi meritat să insistăm asupra unor „observații", multe din ele discutabile, de altfel, din punct de vedere științific, după cum vom vedea mai departe. Unele din aceste „observații" par a avea un caracter mai general, iar altele se referă la detalii, mergînd pînă la „căderea unor litere la tipar", motive de nedumerire din partea recenzentului.

I. În prima categorie de „observații" pot fi incluse următoarele:

1. Încă de la primele fraze, autorul recenziei manifestă oarecare „neîncredere" față de ansamblul colecției de izvoare orientale, în general, față de cel de-al doilea volum de *Documente turcești*, în special, dacă nu și față de „editorul" acestui volum (Mustafa A. MEHMET), al cărui nume evită să-l menționeze, măcar o singură dată, pe tot parcursul recenziei, ceea ce ne îndeamnă și pe noi să procedăm la fel.

2. Pornind de la titlul colecției, recenzentul nostru apreciază că „rămîne o taină a editorilor" faptul că „aceste excerpte de izvoare diplomatice și narative turcești" se numesc astfel „și nu otomane" (p. 567). În această privință, este suficient să-i amintim că este vorba de izvoare „turcești", respectiv, „în limba turcă" și nu într-o „limbă otomană (!), care nu a existat în realitate, fiind vorba, în fond, tot de *limba turcă*.

3. Recenzentul găsește nepotrivită și partea a doua a titlului: „privind istoria României", întrucît, „cuprinsul surselor (uneori) — ne asigură domnia-sa — și dorința noastră (întotdeauna) l-ar indica, mai de grabă, *al romanității orientale*" (p. 567). Am fi de acord cu sugestia recenzentului, dar pentru aceasta ar trebui să mergem înapoi, cu secole, dacă nu chiar și la epoca „Romaniilor orientale" din primele veacuri ale e.n., dar, în acest caz, nu am mai avea nevoie de izvoare turco-orientale.

4. Amintind de „realizările istoriografiei române" din ultima vreme, recenzentul ține să scoată în relief, în primul rînd, „cele două tomuri ale *Catalogului documentelor turcești* (1960—1965) și *Crestomația turcă* (1978) (de ce nu *otomane?*), subliniind totodată, în chip deosebit, „sîrguința nedesmințită a profesorului Mihail Guboglu" (p. 567). Desigur, pare lău-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

dabilă generozitatea recenzentului nostru față de sîrguințele altor autori, chiar dacă o face ignorînd, voluntar sau involuntar, mai multe volume de documente și cronici apărute pînă în prezent în cadrul colecției de *Izvoare orientale privind istoria României*, în timp ce lucrările menționate de recenzent reprezintă cu totul altceva. De altfel, *Crestomația* nu cuprinde nici un document, iar cît privește *Catalogul documentelor turcești*, ar fi fost de dorit ca recenzentul să fi comparat măcar cîteva documente *traduse integral* în *volumul nostru* și *rezumatele* documentelor respective din *Catalogul* amintit, cel puțin, din curiozitate, dacă nu dintr-o anumită exigență științifico-profesională. Nu vrem să intrăm în detalii în această privință, dar îi sugerăm recenzentului să arunce o privire, măcar de acum încolo, asupra *Cuvîntului introductiv* al volumului pe care a avut amabilitatea să-l recenzeze cu atîta sîrguință !

5. Deși, după cum remarcă și recenzentul „lipsa unei liste a rezumatelor documentelor", în fruntea volumului, este o realitate, totuși, pare exagerată, credem, concluzia că aceasta „face de la început anevoioasă orientarea în volum" (p. 567), întrucît, documentele urmează în ordinea lor cronologică, iar în fața fiecărui document se află un regest (rezumat) destul de amplu, pentru a nu mai fi repetat și în altă parte a volumului. De altfel, acest sistem a fost adoptat de comun acord cu conducerea Editurii Academiei R.S.R., tocmai pentru a se evita unele repetări inutile, iar orice alt rezumat mai concis ar fi însemnat să se ofere cititorului date incomplete despre un document sau altul. Dacă recenzentul ar fi sugerat ca rezumatele respective să fie traduse într-o limbă de circulație și introduse la sfîrșitul volumelor de *Documente*, cel puțin de acum încolo, poate că ar fi adus un serviciu mai cu folos, decît o simplă „observație" cu caracter de reproș. Dar recenzentul nostru nu se oprește aici !

6. „În chip surprinzător, — se miră autorul nostru — nu toate documentele sînt de proveniență otomană", aici fiind inclusă și „corespondența principilor Țării Românești și Moldovei cu Poarta" (p. 567). Autorul recenziei consideră, categoric (!), că locul lor ar fi „între actele externe ale emitenților respectivi și nicidecum aici" (p. 567). Credem că însăși premisa de la care pornește recenzentul este eronată, deoarece ce pomenește de documente „de proveniență otomană". Am fi tentați să-l întrebăm : *Despre ce este vorba ? La ce se referă recenzentul cu această expresie ?*, etc.

Pe de altă parte, chiar dacă observația ar fi justificată, iar sugestia lăudabilă, totuși, există numeroase impedimente în realizarea unor colecții, cît de cît, *pure !* Este suficient să amintim faptul că, deși *Seria nouă* din *Colecția Hurmuzaki* poartă subtitluri speciale, ca : *Rapoarte consulare ruse* sau *Rapoarte consulare austriace* ș.a., totuși, volumele respective cuprind numeroase acte provenind din cancelaria domnilor români, de la boieri, mitropoliți etc. Or, în cazul nostru, dispunem deja de o colecție specială de *Izvoare orientale privind istoria României*, iar documentele emise de domnii români sau fanarioți și incluse în volumele de *Documente turcești*, fie că au fost redactate în limba turcă (nu *otomană* !), fie că s-au păstrat în traducere turcă, ceea ce justifică pe deplin prezența lor în această colecție și nicidecum în altă parte ! Același lucru se poate spune și despre documente emise de alte autorități, dar ajunse la noi în limba turcă (vezi doc. nr. 9 din volum).

Mai mult, actele emise de autoritățile otomane, de o parte, și cele care provin de la domnii români sau de la alte autorități, de altă parte, se află într-o strînsă interdependență, ele explicînd unele pe altele și completîndu-se reciproc, iar prezența lor într-o succesiune cronologică și cauzală, în volumele respective, înlesnește înțelegerea evoluției raporturilor româno-otomane sau a altor aspecte ale istoriei poporului român.

7. Autorul recenziei consideră limita superioară a volumului (1791) ca „inexplicabilă prin excluderea tratatului de pace ruso-otoman (9 ianuarie 1792 — stil nou)". Dacă ar fi consultat primul volum, recenzentul ar fi constatat faptul că limita superioară a acestuia coincide cu limita inferioară a volumului următor (1774). Tot astfel, cel de-al treilea volum începe cu anul 1791 ș.a.m.d.

Se pune, de asemenea, și problema dacă, în perioada întocmirii volumului respectiv, „editorul", oricine ar fi fost el, a avut sau nu la îndemînă documente pentru evenimentele sugerate de recenzent, ceea ce se poate verifica, și din *Catalogul documentelor turcești*, care cuprinde mai ales fondurile existente în țară și pe care, de altfel, recenzentul îl cunoaște foarte bine. Același lucru se poate spune și despre unele documente privind raporturile turco-austriece, ale căror absență din volum este considerată de recenzentul nostru ca făcînd parte din „aceeași categorie a omisiunilor inexplicabile..." (p. 567). Desigur, pe măsură ce

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

asemenea documente vor fi descoperite sau procurate din alte arhive, ele vor intra în atenţia celor ce se ocupă sau se vor ocupa, în viitor, de completarea colecţiei respective.

8. În continuare, recenzentul prezintă, pe larg, diferite informaţii selectate dintr-o serie de documente inserate în volum, privind statutul intern sau internaţional al ţărilor române în perioada respectivă sau alte probleme, pornind tot de la documentele din volum, dar le oferă cititorului recenziei drept consideraţiuni personale, deşi nu ezită să reproducă şi unele pasaje din diferite documente.

II. Nemulţumindu-se, totuşi, cu astfel de observaţii de „principiu" după care ne putem forma o idee oarecare despre intenţiile recenzentului, domnia-sa trece, în continuare, la o serie de „detalii", avertizîndu-l însă pe cititor, încă de la început, că: „mai toate documentele, prin rezumate, prezentare şi explicaţii stîrnesc nedumeriri şi se pretează la îndreptări" (p. 569).

Pentru a-şi „justifica" o asemenea opinie, formulată, poate, cu anticipaţie, recenzentul a pornit cu *lupa* în căutare de „greşeli", printre cele 350 de pagini ale volumului (cuprinzînd 281 de documente). Să-l urmărim şi noi:

1. Nemulţumit pentru *folosirea*, mai de grabă, pentru *păstrarea* în traducere, a unor termeni turco-orientali care definesc anumite instituţii sau alte stări de lucruri, printre care şi termenul de *„caza" (kaza)*, recenzentul sugerează că, pentru *caza*, „traducerea ar fi trebuit să dea — pretutindeni — echivalentul corect: *ţinuturi*" (p. 569).

Este greu de presupus o identitate între „ţinut" şi „caza", deşi noi am folosit, în unele împrejurări similare, termenul de „judeţ", mai apropiat, ca sens şi ca întindere, de „caza" (unitate administrativ-judiciară în Imperiul otoman). Dar menţinerea unor astfel de denumiri turco-orientale în traducere, chiar dacă nu era vorba de teritorii otomane, se datorează, în primul rînd, faptului că documentele respective nu sînt însoţite nici de facsimile (în afară de cîteva cu caracter ilustrativ), nici de transliteraţie (în caractere moderne), care să îngăduie cititorului, la nevoie, să apeleze la ele pentru satisfacerea curiozităţii sale ştiinţifice sau pentru orice altă eventualitate. Pe de altă parte, ele ne indică şi punctul de vedere otoman, sau concepţia otomană despre anumite stări de lucruri din vremurile respective. Tot din astfel de considerente au fost păstrate în traducere şi denumiri ca „bei" *(Bey)*, „voievod" *(Voyvoda)*, pentru „domni", etc. Menţinerea lor în traducere nu schimbă cu nimic realităţile istorice din acele vremuri. Dimpotrivă, ne dau o imagine mai clară asupra felului de a gîndi al oamenilor de atunci.

De asemenea, volumele de *Documente* cuprind şi *Glosare* de termeni turco-orientali sau mai puţin cunoscuţi, la care cititorul poate apela pentru unele informaţii suplimentare.

2. Nu putem identifica, oricît am vrea, *Ohri (Ohrida)* din R.S.F. Iugoslavia, cu *Orhei*. De fapt, în textul documentului era vorba de „mutasarrîful de Ohri" (doc. nr. 8), ceea ce nu era cazul la Orhei.

3. S-ar putea ca boierul Deleanu să fie, într-adevăr, Iordache Cantacuzino-Deleanu, dar acesta fiind un boier deja cunoscut încă cu patru decenii în urmă (faţă de 1778), am presupus că ar putea fi vorba, mai de grabă, de un urmaş al acestuia (doc. 11 şi 12).

4. În legătură cu documentul 23, recenzentul a sesizat, într-adevăr, o eroare de tipar: „aprilie 70", în loc de „10". Dar, recitind documentul respectiv, am constatat o eroare la transformarea datei Hegirei: *7 djemazi 1197*, care corespunde cu *10 mai 1783*, în loc de *10 aprilie 1782*, cum a apărut în volum (p. 39). Oricum, însă, această corectare o datorăm sesizării recenzentului.

5. Tot în legătură cu acelaşi document, autorul recenziei, din spirit de „precizie", ne aminteşte că Raicewich „nu era secretarul împăratului Iosif al II-lea", cum s-ar lăsa să se înţeleagă din volum (p. 41, nota 6), ci „secretar actual al Curţii cezaro-crăieşti" (p. 569). Desigur, s-ar putea obiecta că la „Curtea cezaro-crăiască" nu se afla pe atunci un alt împărat, în locul lui Iosif al II-lea, iar în document se foloseşte expresia „primul său secretar", ceea ce sugerează, de la sine, că era vorba de persoana împăratului şi nu de Curtea sa. De altfel, pe vremea aceea împăraţii se identificau nu numai cu Curtea lor, dar şi cu întreg imperiul lor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

6. La documentul 24, de astă dată, recenzentul confundă *o casă de comerț austriac (Willeshofen)* cu niște negustori, pe care, datorită deformărilor din text, noi i-am descifrat ca: „Antonio Matiyo și Ieleșofen (?) și asociații lor...". O lectură mai atentă a textului l-ar fi scutit de această observație.

7. De asemenea, la doc. 35, recenzentul consideră „timpurie atribuirea poreclei de Firaris (Fugarul) lui Alexandru V. Mavrocordat (ianuarie 1785), pe motivul că „fuga și porecla au venit abia peste aproape doi ani" (p. 569). Trebuie să recunoaștem însă și faptul că cu porecla respectivă a rămas cunoscut acest domn fanariot și așa îl deosebim de un alt Alexandru Mavrocordat *(Deli-Bei)* sau de alți Mavrocordați, mai ales dacă ne referim la el în rezumate de documente sau la aparatul critic, fie și înainte de a fi devenit „Firaris", cu adevărat. Credem că, procedînd astfel, venim în ajutorul cititorului documentului respectiv, scutindu-l de eventuale „nedumeriri".

8. În căutare de „erori" sau de „nepotriviri", autorul recenziei găsește, după opinia sa, și unele „imposibilități geografice", cum ar fi cazul, în rezumatul doc. 37, cu „deplasarea din Imperiul otoman la Hotin fără a trece prin Moldova" (p. 569). În rezumatul cu pricina se vorbește: „de căile de circulație spre cetățile Bender, Hotin etc., fără a se trece prin Moldova" (p. 58).

Dacă este vorba, într-adevăr, de „o imposibilitate geografică", această „eroare" poate fi atribuită, cel mult, autorilor care au redactat documentul respectiv, la vremea lor, în frunte cu „padișahul". Noi nu am făcut decît să rezumăm conținutul documentului în cauză. Chiar dacă împărtășim sentimentele autorului recenziei, totuși, realitățile istorico-geografice rămîn așa cum au fost ele, pe atunci.

9. Tot astfel, recenzentul găsește „curioasă confuzia între *fregate* și *galioane*, inclusă în doc. 43" (p. 569). În documentul respectiv este vorba de *două categorii de corăbii:* un „galion" *(kalyon)*, care fusese deja construit la Galați, și de o „fregată" *(firkate)*, pe care domnul Țării Românești urma să-l construiască „în semn de mulțumire pentru bunăvoința împărătească...", după cum se afirmă în text.

10. Recenzentul consideră o „eroare" și „traducerea termenului otoman *Felemenk* prin *Olanda*" (p. 569). Și astăzi, în limba turcă, denumirea de *Felemenk* semnifică *Olanda*. De multe ori, se pune semnul egalității între: *Felemenk, Nederland* și *Hollanda (I. H. Uzunçarșili, Osmanli Tarihi* = Istoria Otomană, vol. IV, partea I, p. 599 și partea II, p. 231). Și în diferite *dicționare*, Felemenk se identifică prin *Hollande* (Kelekian, *Dict. Turc-Français*, Constantinople, 1911, p. 910).

11. Autorul recenziei constată și la doc. 51 și 112: „numeroase inconsecvențe de traducere și interpretare" (p. 569). Care sînt acestea? — Nu mai insistăm aici asupra aceluiași termen de „caza", folosit, de astă dată, pentru *Codru*. Din aceleași considerente a fost reținut și toponimul de *Diugur*, în loc de *Ciuhur*, prima formă fiind mai apropiată de pronunția locală, în epoca respectivă, întrucît, indică mai bine poziția geografică, în „vale" (șukur), a satului în cauză. De asemenea, este adevărat că ing. francez Jean de Lafitte a trebuit să poarte și gradul de „colonel", ca să ajungă „general", dar cu acest ultim grad a rămas el cunoscut și așa este menționat și în diverse enciclopedii. Tot în legătură cu cele două documente, autorul recenziei se îndoiește și de faptul că fortificațiile la care lucrase la cetatea Oceacov *(Ozu)* De Lafitte „nu pot fi metereze" (p. 570), deși în documentul respectiv, în original, se folosește în mod expres termenul de „*metris*", care are sensul de „meterez". Cuvîntul derivă din persanul „meters", semnificînd „adăposturi", din pămînt etc., pentru apărare în fața inamicului. Și în *Dicționarul explicativ al limbii române* (ed. 1975), ni se dau următoarele sensuri despre *meterez:* „Întăritură sau parte dintr-o întăritură militară din trecut; parapet (la partea superioară a zidurilor și turnurilor de apărare ale unei cetăți); crenel", iar la urmă se precizează și etimologia: „din turcescul *meteris*" (p. 543). Ce altceva putea să construiască inginerul genist francez, de care a fost vorba, dacă nu întărituri de acest fel, rămîne o taină a recenzentului.

12. De asemenea, recenzentul nostru ține să ne reamintească faptul că „Tombasar al doc. 84 este, desigur, Dubăsari", deși acest lucru a fost deja menționat în mai multe documente, iar la *Indice* se face trimeterea: *Tombasar*, v. *Dubăsar* (p. 339), fiind enumerate, la locul respectiv, și documentele în care apare acest toponim în volumul nostru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

13. Tot „o inconsecvență repetată" i se pare și „transcrierea și traducerea localității Timarabad, vechiul toponim românesc fiind *Reni*" (p. 569). Același lucru se poate spune și despre „Bogaz", în loc de „canal" sau „brat", deși au fost folosite și acestea din urmă (în legătură cu Brațul Sulina). Am menționat deja mai sus că o serie de termeni turcești (instituții etc.) sau toponime, ca cele amintite, au fost păstrate în text tocmai pentru a suplini lipsa unor mijloace de verificare la îndemîna cititorului (facsimile, etc.). Nu mai este nevoie să mai reamintim că volumele de *Documente turcești* conțin atît *Glosare*, cît și *Indice*, la care cititorul poate apela, pentru unele explicații suplimentare, fie și incomplete.

14. Nemulțumirea recenzentului se referă și la rezumatul doc. 104, în sensul că diferitele categorii de scînduri erau folosite, nu pentru „construirea tunurilor", cum am formulat noi, ci „serveau de fapt confecționării afetelor lor", cum ne precizează recenzentul (p. 569). Nu știm dacă nu se foloseau și pentru alte componente ale tunurilor respective.

15. În legătură cu toponimul „Sisub" (deformat) din doc. 108, autorul recenziei înclină, deși „cu probabilitate", să-l identifice cu „Sozopol, azi în Bulgaria" (p. 570). Este, relativ, ușor de făcut „identificări" după auz sau după asemănări de litere, silabe etc., cum este cazul și între: *Sisub* și *Sozopol*. Documentul ne sugerează, însă, că ar trebui să fie vorba de o regiune păduroasă, mai ales cu lemn de esență tare, pentru diferite construcții, ceea ce nu credem că s-ar găsi la Sozopol, de pe malul bulgăresc al Mării Negre. Noi am fi înclinat pentru Sinob (avînd în vedere o eventuală greșeală de copiere a documentului respectiv), dar ne-am abținut, preferînd să-l lăsăm așa cum l-am găsit în text, alături de alte cîteva denumiri tot așa de deformate.

16. O nedumerire ne-a produs, de astă dată nouă, considerațiunile recenzentului în jurul termenului de „lagim" (sau lagum), care, „din vocabularul militar otoman" a pătruns și în limba română, „dar — ne asigură recenzentul — sensul nu este de *tunel*, cum ne propune editorul (p. 200), ci de mină explozivă" (p. 569).

În vocabularul turcesc, inclusiv cel militar otoman, termenul de *„lagîm" (lagım)* are mai multe sensuri: *canal subteran, tunel, mină pentru explozie* etc., folosindu-se și astăzi pentru *sistemul de canalizare* din orașe. Noi am optat pentru *tunel (lagun)*, considerînd termenul de mină mult mai susceptibil de interpretare și mai nepotrivit în contextul dat. Într-adevăr, în documentul respectiv (nr. 158), la care ne trimite recenzentul, termenul de lăgîm nu a fost folosit în sensul de „mină explozivă", cum ne propune autorul recenziei, întrucît, fiind vorba de repararea și fortificarea unei cetăți stăpînite de turci *(Bender* = Tighina), nu se punea problema ca ei să arunce în aer propria lor cetate. Nu avem pretenția de a fi specialiști în „vocabularul militar otoman", dar, în astfel de împrejurări, este indicat să luăm în considerație nu numai termenii folosiți, ci și *logica textului*.

17. De altfel, recenzentul insistă și asupra altor termeni turcești folosiți în volumul de *Documente*, purtîndu-ne chiar și dincolo de limbile română și turcă. Astfel, dacă, în documentul 251, pentru termenul turcesc *koçaș* am folosit „coceașuri", recenzentul, după ce recunoaște textual: „cuvînt mie necunoscut", ne explică, totuși, mai departe că: „înseamnă *cocii*, trăsurile cu arcuri, împrumut al ambelor limbi *(adică turca și româna n.n.)* din sîrbescul *Kocija*, el însuși provenit din *cochio* italian" (p. 570).

Nu intenționăm să emitem aici considerațiuni pe marginea unor etimologii. Menționăm doar faptul că termenii de *koçu* și *koçaș* (forma mai arhaică fiind *koçaç*) au existat în limba turcă mai de demult, în sensul de *cocie*, cel de-al doilea termen însemnînd *cocie mai mică* sau *cel care conduce cocia*. Cu acest ultim sens, termenul de *coceaș* (pl. *coceașuri)* circulă și în graiul popular din Oltenia.

18. Se pare că spre sfîrșitul lecturii volumului, tot căutînd „erori", pentru a-și exprima „nedumerirea", recenzentul a obosit, încît nu a mai fost în stare să înțeleagă nici unele *rezumate*, după opinia noastră, destul de clar formulate, dar pentru domnia sa „fie că nu corespund textului, fie că sînt greu de înțeles" (p. 570). Într-adevăr, este vorba de documentul nr. 255, la al cărui rezumat a căzut, la tipar, *o literă* la sfîrșit de rînd, cuvîntul respectiv apărînd: *recomanda* (în loc de *recomandat) de domn*, precum și de doc. nr. 272, în care se cerea ducerea familiilor unor boieri din Adrianopol în satul Arnabud (sau Arnavud) din cazaua Tîrnovo, boierii respectivi avînd poruncă să locuiască în satul amintit.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

III. După asemenea „nedumeriri" şi „îndreptări" la „mai toate documentele", autorul recenziei trece din nou la unele „observaţii" cu caracter mai general :

1. De pildă, găseşte „procedeu cu nimic mai justificat" faptul că „editorul a omis, de asemenea, publicarea notelor marginale, tergale, ale unor documente, ca şi inscripţiile sigiliilor, în cazul cînd nu erau scrise în turca-osmană" (p. 570). Noi am fi dorit ca asemenea operaţii să se fi efectuat în toate cazurile, nu numai pentru unele documente, cum sugerează recenzentul, dar în cele mai multe cazuri, sigiliile respective cuprind unele formule religioase, uneori identice, iar însemnările marginale nu aduc elemente noi. Totuşi, acolo unde era vorba de nume de emitenţi, de destinatari, de adrese sau de alte elemente noi, ele au fost luate în considerare pentru lămurirea textului respectiv. În genere, asemenea însemnări marginale nu au fost neglijate cu totul. Chiar şi simpla menţionare a existenţei unor sigilii poate fi de folos sigiliografilor sau altor specialişti.

2. Recenzentul a avut de spus unele lucruri şi în legătură cu *Introducerea* la volumul nostru. Dezvăluindu-şi de astă dată, cu mai multă claritate intenţiile sale insinuante, recenzentul afirmă textual : „Autorul pare a fi adoptat opinia că în secolul al XVIII-lea Ţările Române (Moldova şi Ţara Românească) erau sub administraţia otomană (p. VIII—IX), împărtăşind punctul de vedere exprimat în 1966 de Erol Urunga" (p. 570) şi ne trimite la p. VI, nota 4 din volum.

Citatul de mai sus reprezintă o denaturare, voluntară sau involuntară, a textului *Cuvînt introductiv,* dacă nu o încercare de a atribui „editorului" unele interpretări care nu-i aparţin. De fapt, la p. VI, nota 4, noi nu am făcut altceva decît să traducem titlul unei lucrări turceşti, unde autorul Urunga foloseşte şi termenul de „idaresinde", în esnsul de „sub administraţia", „sub conducerea", cînd şi-a formulat titlul lucrării sale, iar în paginile VIII—IX nu se fac referiri la punctul de vedere exprimat de Urunga în titlul lucrării mai sus menţionate, ci se discută alte probleme.

3. De altfel, recenzentul recurge şi la alte reproduceri trunchiate sau deformate din textul *Introducerii* pentru a-şi „argumenta" punctul său de vedere. Astfel, dintr-o trimitere : „N. Iorga, *Acte şi fragmente...,* vol. I—III", recenzentul desprinde doar „vol. III (p. VII, n. 6)" (p. 570)

4. Una din puţinele constatări demne de crezare ale autorului recenziei se referă la domnul Moldovei, Constantin Mavrocordat-Firaris, care este, într-adevăr, „personaj inexistent", fiind vorba, în realitate, de Alexandru Mavrocordat-Firaris (p. XV). Evident, a fost o scăpare. Totuşi, şi în acest caz *Indicele* redă forma corectă a numelui acestui domn fanariot (vezi p. 334), oferind, astfel, posibilitate de verificare pentru orice eventualitate. Desigur, aceasta nu reprezintă o scuză, decît, poate, pentru un cititor binevoitor, ceea ce nu putea fi cazul cu recenzentul nostru.

Într-adevăr, după cum se poate constata din cele expuse pînă aici, în care am încercat să reproducem principalele pasaje ale recenziei respective, autorul ei şi-a pus toată capacitatea sa intelectuală pentru a ne oferi o gamă întreagă de expresii, ca : „taină a editorilor", „în chip surprinzător", „omisiuni inexplicabile", „stîrnesc nedumeriri", „se pretează la îndreptări", „mai toate documentele", „eroare de traducere", „numeroase inconsecvenţe de traducere şi interpretare" şi altele de acest fel.

Dacă toate aceste expresii ar fi rezultat din confruntarea traducerii cu originalele documentelor respective, pentru a scoate în evidenţă unele inadvertenţe, ne-ar fi fost, desigur, de mare folos în activitatea noastră în pregătirea volumelor următoare din seria de *Izvoare orientale privind istoria României,* în cadrul Institutului de Studii Sud-Est Europene. Nu ştim însă ce am putea reţine din recenzia pe care ne-am străduit s-o prezentăm cititorilor cît mai obiectiv posibil.

Se pare că, totuşi, există ceva de reţinut şi anume fraza de încheiere, în care, deşi într-o formă îndoielnică, recenzentul îşi exprimă într-un anume fel, că „şi acest volum de documente poate aduce servicii cunoaşterii istoriei româneşti şi a relaţiilor ei cu aceea otomană" (p. 570).

15 decembrie 1984.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DIN ISTORIA DREPTULUI ISLAMIC AL POPOARELOR : DOCTRINA *DJIHAD*-ULUI (I) *

DE

VIOREL PANAITE

„Ca să înceapă războiul trebuie dușman ; dacă nu există dușman, nici războiul nu e cu putință" [1] — cugeta dervișul Rumi (1207—1273) [2], surprinzînd prin simplitate în a spune un mare adevăr. Prin ceea ce spune, celebrul poet ne îndeamnă la o deducție logică simplă : dacă ai purtat sau vrei să porți război, fără a exista un dușman natural (și el nu există), atunci trebuie să inventezi o întreagă teorie, care să-ți justifice viitoarele (sau trecutele) acțiuni războinice.

Este cazul lumii musulmane (și nu numai) [3], care, prin activitatea teoretică a *mudjtahid*-ului (jurisconsult cu putere de a crea norme juridice) [4], și-a elaborat în jurul conceptului de

---

* Prezentul studiu reprezintă prima parte dintr-o lucrare mai mare, *Război și pace în teoria și practica Islamului medieval (doctrina djihad-ului)*, bazată pe valorificarea tezei de licență cu acest titlu, elaborată și susținută în 1983 la Universitatea din București, sub conducerea profesorului Mihai Maxim, căruia autorul îi exprimă și pe această cale întreaga sa gratitudine.

[1] *Cugetări persane*, antologie de Viorel Bageacu, București, 1983, p. 349, nr. 3581.

[2] Toate datele sînt în era creștină.

[3] Fără a intra în detalii, să subliniem efortul Sf. Augustin de a găsi criterii pentru deosebirea unui război drept de unul nedrept *(auctoritas principi, causa iusta* și *intentio recta)*, iar mai apoi, în aceeași lume creștină, întreaga ideologie a cruciadelor bazată pe legile canonice ale bisericii catolice. O lucrare de primă mînă pentru studiul doctrinei cruciate rămîne cea a lui J. A. Brundage, *Medieval Canon Law and the Crusader*, The University of Wisconsin Press, Medison, Milwaukee and London, 1969. Vezi și F. M. Russel, *The Just War in the Middle Age*, Ed. a 2-a, Cambridge, 1977.

[4] L. Milliot, *Introduction a l'étude du droit musulman*, Recueil Sirey, Paris, 1953, p. 181. Din cele patru surse formale, recunoscute ca atare în dreptul musulman, *mudjtahid*-ului îi corespund *idjmâ* (consensul comunității, sau mai precis, consensul învățaților) și *kîyâs*-ul (raționamentul prin analogie), surse desemnate de către Milliot drept „surse legale derivate cu caracter rațional" și care stau la baza tratatelor de drept musulman. Caracterul derivat al acestora este dat de existența „surselor legale originare", *Coranul* și *sunna*, al căror autor a fost însuși Muhammad. Fondatorul științei dreptului islamic sunnit, as-Shafi'i (m. 820), a fost cel care a reunit *Coranul, sunna, idjmâ* și *kîyâs*-ul în cele patru surse fundamentale ale dreptului musulman *(usul al-fikh) (ibidem*, p. 182—183). Vezi și J. Schacht, art. *Urūl*, în *Encyclopédie de l'Islam*, Houtsma (Th. H.), R. Basset, T. W. Arnold, Leyda, 1913—1936 (în continuare *EI* [1]), vol. IV, p. 1112—1116 ; Fr. Buhl, art. *al-Kor'ân*, în *EI* [1], II, p. 1124—1139 ; A. J. Wensinck, art. *Sunna*, în *EI* [1], III, p. 581—583 ; I. Goldziher (J. Schacht), art. *Fikh*, în *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, B. Lewis, Ch. Pellat, J. Schacht, Paris, Leyda, E. J. Brill, 1954 — în curs de apariție (în continuare : *EI* [2]), II, p. 906—912 ; M. Bernard, art. *Idjmâ*, în *EI* [2], III, p. 1046—1052 ; idem, art. *Kîyâs*, în *EI* [2], V, p. 238—242 ; H. Laoust, *Contribution a une étude de la méthodologie canonique d'Ibn Taimîya*, Cairo, 1939 ; E. Tayn, *Méthodologie et sources de droit en Islam*, în „Studia Islamica", X, 1959, p. 79—111.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

djihad (prezent deja în *Coran*[5] și *sunna*[6] Profetului) o adevărată doctrină pentru a legitima marile cuceriri arabe de pînă la 750[7], dar și pentru a servi drept ghid suveranilor în politica lor față de nemusulmani.

Precizăm că atunci cînd vorbim despre doctrina *djihad*-ului ne referim la „lupta pe calea lui Allah" dusă cu sabia, teoretizată de tratatele de drept musulman în partea numită *Siyar*. Ramură a Legii sacre *(shari'a)*[8], *siyar*-ul își capătă numele — după definiția lui as-Shaybani[9] — de la „descrierea conduitei *(sîra)* musulmanilor în relațiile lor cu infidelii atît cei care locuiesc în teritoriul inamic *(ahl al-harb)*, cît și cei cu care s-au încheiat tratate *(ahl al-ahd)*, fie că vor fi beneficiarii unui permis de liberă trecere *(musta'min)* sau tributari *(ahl al-dhimma)*. El cuprinde în aceeași măsură raporturile cu apostații *(murtaddîn)*, care constituie cea mai vicleană specie de infideli din cauza abjurării credinței..., și cu rebelii *(ahl al-baghy)*"[10]

Bazele doctrinei au fost puse prin contribuțiile jurisconsulților din perioada „clasică" a dreptului islamic, cuprinsă între anii 750 și 850, cînd s-au constituit cu aproximație cele patru școli sunnite (hanefită, șafi'ită, malkită și hanbalită)[11]. Scrierile ulterioare, atît din

---

[5] Sensul de bază al noțiunii de *djihad* (încă din epoca preislamică) este de „efort susținut spre un scop determinat", și el apare implicit în toate accepțiunile pe care le va primi ulterior *djihad*-ul. În Coran, cuvîntul djihad este folosit cu două sensuri, corespunzătoare celor două etape ale Revelației: „munca credinciosului pentru a-și dovedi credința", în surele din perioada mekkană, și „război contra arabilor nemusulmani", în surele revelate la Medina, deci după *hidjra* (622 e.n.). Analiza făcută de A. Morabia asupra celor 35 de versete în care apar termeni legați de cuvîntul *djihad* vine să înlăture tendința manifestată atît în epoca medievală, cît și în epoca modernă, în gîndirea musulmană sau nemusulmană, care le acordă o valoare exclusiv războinică. Astfel, de 22 de ori semnificația este de efort în general, de 10 ori desemnează activități războinice și de 3 ori *djihad*-ul are o tentă spirituală. Evoluția sensurilor și semnificațiilor noțiunii de *djihad* către cel de „război sfînt cu sabia" are loc în virtutea faptului că Muhammad era propriul său doctrinar (deci, cel ce căuta să-și legitimeze acțiunile politice), Coranul reflectînd cu fidelitate schimbarea condițiilor istorice și a gîndirii Profetului. (A. Morabia, *La notion de ğihad dans l'Islam médieval (des origines a al-Gazâli)*, thèse présenté devant l'Université de Paris IV le 1-er juillet 1974, Service de reproduction des thèses Université de Lille III, 1975, p. 179—223; *Dictionnaire Arabe-Français-Anglais / Langue classique et moderne / Arabic-French-English Dictionary*, par R. Blachère, M. Chouémi et C. Denizeau, Paris, 1972, vol. III, p. 1814—1831; E. Tyan, art. *Djihad*, în *EI*[2], II, p. 551; R. Peters, *Djihad: War of Aggression or Defense?*, în „Abhandlungen der Academie der Wissenchaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse", nr. 98, 1976, p. 282—290].

[6] *Sunna* Profetului exprimă modul de acțiune al acestuia, indicat prin cuvintele, faptele și gesturile sale, sau prin aprobarea sa tacită. Din primul secol al hegirei (arab. *hidjra*), *sunna* îmbracă forma tradiției *(hadith)*, relatare făcută de contemporanii lui Muhammad, privind comportamentul acestuia. *Sunna* este ceea ce *a vorbit sau a făcut* Profetul, *hadith*-ește ceea ce se povestește sau se scrie că *ar fi făcut* acesta. Tradiția accentuează caracterul belicos al Revelației coranice și exaltă calitățile războinice ale arabilor. În tradiție se găsesc toate accepțiunile noțiunii de *djihad*, inclusiv cea generalizată apoi, de „război sfînt contra infidelilor". (A. J. Wensinck, art. *Sunna*, p. 581—583; J. Robson, art. *Hadith*, în *EI*[2], III, p. 24—28; A. Morabia, *op. cit.*, p. 269—275).

[7] Este cunoscut faptul că, practic, înaintarea musulmană în Occident a fost oprită de Carol Martel în anul 732, prin victoria de la Poitiers, pentru ca în Orient, rezistența armatei chineze pe rîul Talas (Taraz) în anul 751, să marcheze punctul maxim al expansiunii arabe în răsărit. (D. Sourdel și J. Sourdel-Thomine, *Civilizația Islamului clasic*, București, 1975, vol. I, p. 65; vol. III, p. 201; *Istoria medie universală*, coordonator R. Manolescu, București, 1980, p. 103).

[8] M. Khadduri, *The Islamic Law of Nations-Shaybani's Siyar*, Baltimore, 1966, p. 5.

[9] Muhammad as-Shaybani (m. 805), cadiu din Raqqa, apoi Rayy, de la care ne-a parvenit, prin comentariile lui as-Sarabsî (m. 1090), lucrarea *Kitâb as-Siyar al-Kabîr*, în care sînt sistematizate opiniile fondatorului școlii și ritului hanefit, Abu Hanifa (m. 767). (A. Morabia, *op. cit.*, p. 290).

[10] *Ibidem*, p. 302.

[11] *Ibidem*, p. 487.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

lumea arabo-musulmană, cît şi turco-osmană, cu toate încercările de adaptare, nu fac decît să compileze şi să repete afirmaţiile primilor învăţaţi.

Doctrina *djihad*-ului s-a vrut a fi o construcţie teoretică solidă. Deci, în mare măsură, nu avem a ne plînge de lipsa logicii interne, cît de discordanţa dintre teorie şi practică, ce s-a manifestat în dublu sens, atît ca *reflectare* a celei de-a doua de către prima, cît şi ca *aplicare* a doctrinei în practică. Intenţia noastră este de a merge pas cu pas pe firul logic al doctrinei, în acest fel sperînd o reconstituire cît mai exactă a acesteia. Nu vor lipsi referirile la practica politică reflectată în izvoarele de cancelarie sau narative, la documentele ce poartă amprenta doctrinei *djihad*-ului.

O precizare metodologică este necesară înainte de a intra în miezul problemei. Deoarece, în trăsăturile sale esenţiale, doctrina nu diferă de la o sectă la alta, în consecinţă fiind vorba de „specificităţi" shi'ite, kharidjite etc., şi nu de doctrine distincte [12], vom merge pe linia asemănărilor în trasarea structurii de bază (deci pe doctrina sunnită), fără a neglija sau subestima deosebirile.

Fenomenul belicos, ca şi cel irenologic, din lumea musulmană, în speţă doctrina *djihad*-ului, a preocupat întotdeauna pe orientalişti, aceştia consacrîndu-i adeseori studii integrale, alături de omniprezentele referiri din lucrările generale despre Islam. Au fost consacrate pagini *djihad*-ului de istorici care au abordat Islamul, fie cronologic (M. Gaudefroy-Demombynes [13], W. M. Watt [14], W. Irving [15], Miquel André [16], E. Levi-Provencal [17], D. Sourdel şi J. Thomine-Sourdel [18], P. Coles [19], Standford Shaw [20], H. Inalcik [21] etc.), fie cînd ne-au oferit studii despre dreptul şi instituţiile musulmane (M. Gaudefroy-Demombynes [22], I. Goldziher [23], as-Sanhury [24] etc).

Analize mai nuanţate şi mai adînci privind doctrina *djihad*-ului nu au survenit prea des. Totuşi realizări sînt. Punct de referinţă pentru orice lucrare serioasă despre război şi pace în Islam rămîne, din 1955 încoace, lucrarea lui Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Richmond Virginia (S.U.A.). Pe aceeaşi linie se înscriu contribuţiile unor istorici ca : A. K. S. Lambton [25], W. M. Watt [26], R. Peters [27], E. Kohlberg [28], culminînd cu teza

---

[12] R. Peters, *Djihad : War of Aggression or Defense*, p. 284 ; A. Morabia, *op. cit.*, p. 303—304.

[13] M. Gaudefroy-Demombynes, *Le monde musulman et byzantin jusqu'aux croisades*, Paris, 1931, passim.

[14] W. M. Watt, *The Majesty that was Islam. The Islamic World (661—1100)*, London, 1976, passim.

[15] W. Irving, *Mahomet and his Successors*, Milwaukee, London, 1970, passim.

[16] M. André, *L'Islam et sa civilisation (VII—XX)*, Paris, Armand Colin, 1977, passim. passim.

[17] E. Lévi-Provencal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, tomes I—III, Paris. G.-P. Maisonneuve, 1950—1953, passim.

[18] D. Sourdel şi J. Sourdel-Thomine, *Civilizaţia Islamului clasic*, passim.

[19] P. Coles, *The Ottoman Impact of Europe*, London, 1968, passim.

[20] Standford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. I : Empire of the Gazis : The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280—1808*, London, New York-Washington, Melbourne, 1976, passim.

[21] H. Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age (1300—1600)*, New York, Washington, 1973, passim.

[22] M. Gaudefroy-Demombynes, *Les institutions musulmane*, Paris, 1953, passim.

[23] I. Goldziher, *Le dogme et la loi de l'Islam*, trad. franc., Paris. 1920, passim.

[24] As-Sanhury, *Le Califat. Son évolution vers une société des nations orientale*, Paris, 1926, passim.

[25] A. K. S. Lambton, *A Nineteenth Century View of Jihad*, în „Studia Islamica", XXXII. 1970, p. 181—193.

[26] W. M. Watt, *The Significance of the Theory of Jihad*, în „Abhandlungen der Academie der Wissenchaften in Göttingen, Philologische-Historische Klasse", nr. 98, 1976, p. 390—394.

[27] R. Peters, *Djihad : War of Aggression or Defense ?* ; idem, *Islam and Colonialism. The Doctrine of Jihad in Modern History*, Gravenhage, 1979.

[28] E. Kohlberg, *The Development of the Imami Shii Doctrine of Jihad*, în „Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft. Wiesbaden", 126, nr. 1, 1976, p. 64—88

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de doctorat a lui Alfred Morabia [29], care aduce o lumină nouă și o tratare aproape integrală a noțiunii *djihad*-ului. Spunem „aproape", căci ea se limitează la doctrina clasică a *djihad*-ului, adică pînă la 1111, anul morții lui al-Ghazzali (mare jurisconsult musulman) și al intrării într-o nouă epocă istorică, delimitată de cruciade și invazia mongolă, care prin influența lor asupra lumii musulmane constituie, pentru autorul nostru, punct de cotitură în evoluția doctrinei *djihad*-ului.

Cercetările privind legea războiului și a păcii în Islam nu s-au oprit la anii 70. Ultimile studii de a căror apariție sîntem informați (dar care nu ne-au fost accesibile) sînt ale lui R. M. Speight [30], R. Stehly [31], A. Morabia [32], M. Arkoun [33].

Cît privește aportul istoriografiei românești la studierea concepției musulmane despre război și pace, el s-a concretizat în aplicarea stipulațiilor doctrinei *djihad*-ului (dreptul islamic al popoarelor) la relațiile dintre Țările Române și Imperiul otoman. În acest sens se înscriu realizările lui Ion Matei [34], Ștefan S. Gorovei [35], Mihai Maxim [36] și Tahsin Gemil [37]. De asemenea, la o relativ recentă dezbatere, ce a avut loc la Institutul de Studii Sud-Est Europene (10 iunie 1981) sub titlul *Forme ale păcii în sud-estul european în secolele XIV—XVII* [38], problemele păcii și ale războiului în concepție musulmană și-au găsit concretizarea în intervențiile istoricilor Andrei Pippidi, Sergiu Iosipescu, Mustafa Ali Mehmet, Liviu Marcu, Mihai Maxim și Tahsin Gemil. Este un început de discuție extrem de fructuos pentru cunoașterea dreptului islamic al popoarelor, care, de va fi continuat, nu va aduce decît cîștig de cauză.

Considerăm, de asemenea, salutară și deschizătoare de noi orizonturi pentru studenții de astăzi — cercetătorii de mîine ai relațiilor româno-otomane, inițiativa profesorului Mihai Maxim de a ține în cadrul Facultății de Istorie-Filozofie din București, un ciclu de prelegeri consacrate *Introducerii în dreptul islamic al popoarelor*.

În cadrul acestor preocupări mai recente ale istoriografiei noastre de a îmbrățișa dintr-o perspectivă cît mai largă și din unghiuri cît mai diferite evoluția relațiilor dintre țările noastre și lumea turco-musulmană, se înscrie și studiul de față, care reprezintă cea dintîi încercare de proporții din istoriografia noastră — cu inerentele-i riscuri! — de a aborda în mod distinct și cuprinzător problema dreptului islamic al popoarelor, începînd, deocamdată, publicarea considerațiilor privind doctrina *djihad*-ului, ce va fi urmată, sperăm, de aceea a notațiilor asupra legii păcii (corolarul doctrinei *djihad*-ului) în Islam.

Desigur, ar fi fost ideal ca aceste probleme să fie studiate și la noi de istorici ai dreptului. Cum perspectiva se arată însă a fi prea îndepărtată, am crezut necesar să nu întîrziem cu publicarea acestei încercări temerare, spre a umple cu un ceas mai devreme un gol istoriografic.

---

[29] A. Morabia, *La notion de ğihad dans l'Islam médiéval*.

[30] R. M. Speight, *Un recueil primitif de traditions sur le Djihad*, în „Études théologiques et religieuses", 56, nr. 1, 1981, p. 97—102.

[31] R. Stehly, *Violence et religion en Islam*, în „Études théologiques et religieuses", 56, nr. 1, 1981, p. 91—96.

[32] A. Morabia, *Ibn Taimiyya, dernier grand théoriticien du gihad médiéval*, în „Bulletin d'Études orientale", (Damasc), 1978 [1980], 30, nr. 2, p. 85—100.

[33] M. Arkoun, *Réflections brèves sur le Djihad*, în „Études théologiques et religieuses", 56, nr. 1, 1981, p. 103—106

[34] Ion Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays Roumains (concernant particulièrement la Valachie)*, în *RESEE*, X, nr. 1, 1972. p. 66—81; și anul XI, nr. 1, 1973, p. 81—97.

[35] Ștefan S. Gorovei, *Moldova în „Casa Păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relații moldo-otomane*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 635—667; idem, *Pacea moldo-otomană din 1486*, în *RdI*, 7/1982, p. 807—821 (și versiunea franceză în *RRH*, 3—4/1982, p. 405—421).

[36] Mihai Maxim, *L'autonomie de la Moldavie et de la Valachie dans les actes officiels de la Porte de la seconde moitié du XVI-e siècle*, în *RESEE*, anul XVI, nr. 2, 1977, p. 207—232; idem, *Din istoria relațiilor româno-otomane — „Capitulațiile"*, în „Anale", 6/XVIII, 1982, p. 34—68; idem, *Teritorii românești sub administrație otomană în secolul al XVI-lea*, în *RdI*, 8/1983, p. 802—817; și nr. 9, 1983, p. 879—890.

[37] Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979.

[38] Publicată în „Revista de istorie", nr. 1, 1982, p. 139—160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

1. *Fundamentele doctrinei.*

1.1. La baza întregii construcții teoretice stau trei concepte : *dar al-Islam (Casa Islamului), dar al-harb (Casa războiului)* și *dar al-sulh* sau *dar al-ahd (Casa păcii).*

Disjuncția *dar al-Islam / dar al-harb* este esența doctrinei *djihad*-ului și de ea se leagă toate aspectele privind legea războiului în Islam. Cea mai timpurie concepție de acest fel apare la Abu Yusuf Ya'kub (m. 798), jurist din Kufâ, apoi Bagdad, urmaș și continuator al școlii întemeiate de Abu Hanifa [39].

Sursa distincției au constituit-o versetele din Coran în care se specifică sfera celor care nu practică religia adevărului (islamismul), cu toate că cei doi termeni nu sînt formulați explicit. Deși tradiția *(hadith)* remontează pînă în epoca medineză concepția împărțirii lumii în două, prin invocarea somațiilor de convertire adresate de Profet lui Cezar și Chosroès [40], singura discriminare cunoscută și folosită de Muhammad rămîne totuși cea dintre credincios *(mu'min)* și necredincios *(kâfir)* [41]. „Cei necredincioși urmează deșertăciunea și cei credincioși urmează adevărul" — spune Coranul, XLVII, 3. Aceasta venea să desemneze raporturile dintre „Trimisul lui Allah" și cei neconvertiți, relații deloc pacifice, căci Muhammad avea drept ultimă țintă transformarea Arabiei în „pămîntul lui Allah", iar pe arabi în musulmani [42].

Prin noile concepte, *dar al-Islam* și *dar al-harb*, învățații nu făceau decît să exprime o realitate, faptul că rezultatul practic, cel mai obișnuit, al *djihad*-ului era transformarea nemusulmanului (cînd era înfrînt) în *dhimmi* prin intermediul capitației *(dzizye)*, în loc de universalizarea religiei (convertirea forțată la islamism), universalismul social-politic al Islamului, ceea ce presupunea în același timp înaugurarea politicii de toleranță [43]. Asta nu înseamnă că idealul „primitiv" (transformarea păgînilor în drept-credincioși) va dispare. Are loc o suprapunere a celor două. Cum altfel să interpretăm cuvintele lui Ducas, cînd spune indirect despre Mehmed I (1413—1421) că „scopul lui era să mărească poporul profetului și să micșoreze cel al bizantinilor. Și multe orașe și țări le-a împreunat cu împărăția musulmanilor" [44] ?.

1.2. Deci, conform doctrinei *djihad*-ului, lumea este împărțită în *dar al-Islam* și *dar al-harb* [45]. Cele două concepte sînt complementare ; nu se poate vorbi de unul fără a-l implica și pe celălalt. *Dar al-Islam* este ansamblul teritoriului în care guvernează legea revelată *(shari'a)*, la autorii musulmani desemnat și prin expresia *dârunâ* (țara noastră) [46]. O recentă luare în discuție a problemei, definește astfel *Casa Islamului : „dar al-Islam* poate fi considerată ca o expresie politico-teritorială a comunității în care religia islamică este practicată și în care este protejată de un conducător musulman" [47].

Locuitorii săi sînt musulmani prin naștere sau convertire și necredincioșii care au preferat să plătească *djizya* (capitație) în schimbul practicării cultului sub dominația Islamului, devenind astfel „minorități privilegiate" *(dhimmi)* [48].

---

[39] W. M. Watt, *The Significance of the Theory of Jihad*, p. 394 ; Abu Yusuf Ya'kub, *Kitâb al-kharâdj (Le livre de l'impôt foncier)*, trad. E. Fagnan, Paris, 1921.

[40] A. Abel, art. *Dar al-Islam*, în *EI*², II, p. 129.

[41] A. Morabia, *op. cit.*, p. 313.

[42] A. Jeffery, *The Political Importance of Islam*, în „Journal of Near Eastern Studies", vol. I, nr. 4, oct. 1942, p. 386 ; A. Morabia, *op. cit.*, p. 312.

[43] W. M. Watt, *The Significance of the Theory of Jihad*, p. 393.

[44] Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341—1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958, p. 186.

[45] M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Richmond, Virginia (USA), 1955, p. 51. Această concepție legal-religioasă aparține juriștilor teologi, și ea nu recunoaște granițe pentru Imperiul mahomedan. Alături de ea, din secolul IX apare o atitudine laică, manifestată de negustorii musulmani (curentul pluralist) prin genul literar *masalik wa l-mamalik* (geografie totală), și care promulga recunoașterea diviziunii „indivizibilului doctrinar". (M. Parvin și M. Sommer, *Dar al-Islam : the Evolution of Muslim Territoriality and its Implication for Conflict Resolution in the Middle East*, în „International Journal of Middle Eastern Studies" (New York), 11, nr. 1, febr. 1980, p. 11 ; Miquel André, *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu de 11-e siècle. Géographie et géographie humaine dans la littérature arabe des origines à 1050*, Paris, La Haye, 1967, p. 268—269).

[46] A. Abel, *Dar al-Islam*, p. 130—131.

[47] M. Parvin, M. Sommer, *op. cit.*, p. 4—5.

[48] M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Deşi, din punct de vedere religios, *dhimmii* sînt necredincioşi (deci, „buni pentru djihad"), ei sînt — după al-Ghazzali — „a doua clasă de cetăţeni", după musulmani [49].

Dar al-harb înglobează teritoriile în care legea musulmană nu-şi exercită valoarea în domeniile cultului şi protecţiei musulmanilor şi „minorităţilor privilegiate" [50]. Pentru doctrinarii *djihad*-ului (în special Abu Hanifa) tot ce este în afara *Casei Islamului* este *Casa războiului*. După Mouragea d'Ohsson : „nume general pentru toate ţările străine" [51].

Locuitorii acestui teritoriu sînt numiţi *harbî* (inamici virtuali) [52] care trebuiesc distruşi sau transformaţi în *dhimmi*. Termenul ca atare vine să exprime mai bine raporturile teoretice dintre musulmani şi nemusulmanii din afara lumii islamice, decît cel de *kâfir* (necredincios). Totuşi, ultimul nu a fost înlăturat, ci s-a păstrat ca termen generic pentru populaţia exterioară comunităţii musulmane [53]. Dimitrie Cantemir spunea despre turci că, „ei dau la toţi creştinii numele insultător de ghiauri, infideli ; cum şi kiafir, hulitor de Dumnezeu..." [54].

In cronicile osmane termenul de „ghiaur" devine universal în desemnarea inamicilor creştini [55]. Cît priveşte atitudinea lor faţă de „credincioşi", Kâtib Çelebi spunea (citîndu-l pe Pecevî) că : „Ghiaurii nu pot fi din suflet şi inimă prieteni ai muhamedanilor. La momentul oportun ei îşi manifestă duşmănia" [56].

Conform doctrinei *djihad*-ului, *Casa războiului* este destinată, teoretic, a se diminua progresiv printr-un război permanent în folosul *Casei Islamului*, pînă cînd nu va mai exista decît un singur imperiu, cel islamic. Cum, datorită condiţiilor istorice, lumea musulmană a suferit adesea reculuri teritoriale, s-a simţit nevoia clarificării teoretice a acestei probleme Prin al-Kâsânî, marele sistematizator al doctrinei hanefite (m. 1191), ne-a parvenit teza lui Abu Hanifa privind condiţiile în care un teritoriu din *dar al-Islam* luat de nemusulmani redevine prin statut, un teritoriu al *Casei războiului*. Ele sînt trei : 1) legea necredincioşilor să înlocuiască legea islamică ; 2) teritoriul în chestiune să fie vecin imediat al *Casei războiului*, 3) musulmanii şi tributarii lor *(dhimmii)* să fie lipsiţi de orice protecţie [57].

Practic, în Islamul clasic, *dar al-harb* cuprindea : păgînii şi idolatrii din sudul şi estul *Casei Islamului* (Africa şi Orientul mijlociu şi îndepărtat) ; imperiile şi regatele creştine din nordul şi nord-vestul *Casei Islamului* (Europa) [58].

Pentru turcii osmanlii Imperiul Bizantin a constituit, ca şi pentru lumea arabo-musulmană, un teritoriu al războiului, şi pînă la cucerirea Constantinopolului (1453) împotriva lui

---

[49] Hava Lazarus-Yafeh, *Studies in al-Ghazzali*, Jerusalem, 1975, p. 442.

[50] A. Abel, art. *Dar al-harb*, în *EI* [2], II, p. 129.

[51] Ignace Mouragea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*. Vol. 5 *(Contenant les codes politique, militaire et civile)*, Paris, 1824, p. 41.

[52] A. Morabia, *op. cit.*, p. 331 ; H. Lazarus-Yafeh, *op. cit.*, p. 442.

[53] J. P. Charnay, *Sociologie religieuse de l'Islam*, Paris, 1977, p. 139.

[54] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman. Creşterea şi căderea lui*, trad. rom. I. Hodoşiu, Bucureşti, 1876, vol. I, p. 66, nota 7.

[55] La Enverî (cronicar otoman din secolul XV), şi în general la cronicarii turci, *tokfûr (din armeniana tokhavor)* venea să desemneze pe toţi suveranii necredincioşi. *(De Destân d'Umûr Pacha/Düstûr-name-i Enverî*. Texte, trad. et notes par Irène Mélikoff-Sayar, Paris, 1954, p. 47, nota 6).

[56] *Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase*, vol. II (sec. XVII — începutul sec. XVIII), volum întocmit de M. Guboglu, Bucureşti, 1974, p. 89.

[57] A. Morabia, *op. cit.*, p. 314 ; A. Abel, *Dar al-harb*, p. 129. Cum teritoriul islamic era considerat sacru, iar abandonarea lui un sacrilegiu, doctorii legii s-au grăbit în a justifica cedările teritoriale prin reînvierea, în anumite condiţii a doctrinei emigrării *(hidjra)*). *Hidjra* este o datorie opusă *djihad*-ului. Ea se impune oricărui musulman dintr-un teritoriu nemusulman *(dar al-harb)*, care nu mai poate să-şi celebreze public religia, şi constă în emigrarea acestuia, fără a abandona, însă, spiritul de reîntoarcere. (A. Morabia, *op. cit.*, p. 314, nota 109 ; H. Laoust, *La profession d'Ibn Batta* (texte et traduction), Damasc, 1958, p. 14, nota 4 ; J. Welhausen, *The Arab Kingdom and its Fall*, trans. by M. Graham Weir, Calcutta, 1927, p. 26 ; Ahmad Aziz, *The Shrinking Frontiers of Islam*, în „International Journal of Middle Eastern Studies", 7, nr. 2, 1976, p. 154 ; M. Parvin, M. Sommer, *op. cit.*, p. 3).

[58] B. Lewis, *The Middle East and the West*, Indiana University Press, Bloomington, 1964, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

s-au purtat multe „războaie sfinte". Apoi, statele creştine din Balcani, inclusiv Ţările Române, au fost ţinte ale *gaza*-lelor (corespondentul *djihad*-ului în lumea osmană).

Iată ce spune cronicarul turc Kivâmî (care trăieşte şi scrie în secolul XV), descriind istoria sultanului Bayezid II (1481—1512): „Sultanul Bayezid han, implorînd ajutorul lui Allah, şi-a pus în gînd şi a îndreptat război sfînt împotriva Kara-Bogdaniei [Moldova] pentru cauza lui Allah..." Este vorba de expediţia împotriva Chiliei (Kili) şi Cetăţii Albe (Akkerman) din 1484. Conform scopului propus „oastea Islamului a trecut pe marginea cealaltă a Dunării, în *dar al-harb*" [59].

1.3. Demne de subliniat sînt trăsăturile zonei de contact dintre *Casa Islamului* şi *Casa războiului*. Destinată a creşte continuu, teoretic, *dar al-Islam* nu putea să aibă graniţe fixe. *Djihad*-ul preconizat avea să schimbe permanent limitele lumii musulmane. Practic, între cele două sfere exista o întindere de pămînt ce se putea numi „un pămînt al nimănui". Aceasta era frontiera *(al-thughur)* permanent mobilă, recunoscută ca atare de juriştii musulmani [60]. O astfel de situaţie exista între al-Andalus (Spania musulmană) şi regatele creştine din nord [61], sau, la celălalt capăt al lumii islamice, între Califatul Arab şi Imperiul bizantin [62].

Pe de altă parte, zonele încercate de conflicte puternice şi permanente au căpătat denumirea „războiului sfînt". Astfel, ca urmare a expediţiilor anuale *(sa'ifa)* organizate de suveranii musulmani din Spania, Peninsula Iberică era cunoscută în lumea musulmană, prin geografii arabi din secolul X, ca *dar djihad* (teritoriul „războiului sfînt") [63]. O situaţie similară este surprinsă de Mehmed Raşid în *Tarih-i Raşid (Cronica lui Raşid)* pentru conflictul puternic de la sfîrşitul secolului XVII dintre Imperiul otoman şi cel habsburgic. Şesul Belgradului era pentru el *dar al-djihad* [64], deşi Belgradul se afla la acea dată în mîinile turcilor.

1.4. Realitatea politică şi războinică a demonstrat însă că dihotomia *dar al-Islam/dar al-harb* era depăşită şi nu acoperea precedentele istorice ale Profetului şi urmaşilor săi. Apare astfel în cadrul doctrinei o categorie intermediară, *dar al-sulh (Casa armistiţiului)* sau *dar al-ahd (Casa pactului)* — ambele formule fiind traductibile şi prin *Casa păcii* — care avea să justifice raporturile de coexistenţă paşnică dintre lumea musulmană şi cea nemusulmană. Ea va fi abordată însă, într-un studiu aparte, consacrat legii păcii în Islam.

2. Djihad-*ul* — *instrument al doctrinei.*

Raţiunea de a fi a lumii musulmane era realizarea unei *pax islamica* nu neapărat pentru universalizarea religiei, cît prin dominaţia Islamului asupra celorlalte religii şi popoare în cadrul unui *Imperium mundi* mahomedan [65]. Pînă la realizarea acestui ideal nici un musulman nu trebuia să aibă odihnă. *Casa războiului* trebuia transformată progresiv în *Casa Islamului*. Mijlocul cel mai rentabil şi cel mai eficace pentru atingerea acestui scop a fost găsit de doctrinari în *djihad* („război contra infidelilor").

Tratatele de drept musulman apărute după anul 750 au ridicat *djihad*-ul coranic („război contra politeiştilor arabi") la rang de principiu fundamental al „dreptului popoarelor" în statul islamic, în condiţiile în care, prin marile cuceriri, încetase lupta pentru supravieţuire a unei mici comunităţi [66].

Djihad-ul (turc. *gaza*) devine astfel instrumentul de bază, o doctrină în slujba realizării unui imperiu mondial atotcuprinzător, în care cuvîntul lui Allah să domine, iar „aurul" (ca să luăm un termen generic) să abunde în vistieria reprezentantului Celui de sus pe pămînt.

---

[59] M. Guboglu, *Crestomaţie turcă. Izvoare narative privind istoria Europei centrale şi orientale (1263—1683)*, Univ. din Bucureşti, Fac. de istorie, 1977, p. 176—177.

[60] M. Parvin, M. Sommer, *op. cit.*, p. 12; E. Honigman, art. *al-Thughur*, în *EI* [1], IV, p. 777; A. Morabia, *op. cit.*, p. 135.

[61] W. M. Watt, *Islamic Survey. Vol. 4: A History of Islamic Spain*, Edinburgh, 1965, p. 34—35.

[62] M. Canard, art. *al-Awâsim*, în *EI* [2], I, p. 783—784.

[63] E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, vol. III, p. 79, nota 1; p. 103, 465.

[64] *Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase*, vol. III (sfîrşitul sec. XVI — începutul sec. XIX), volum întocmit de M. A. Mehmet, Bucureşti, 1980, p. 180.

[65] M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, p. 55—73; A. Morabia, *op. cit.*, p. 314.

[66] A. Abel, *Dar al-harb*, p. 129.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Iată de ce problema eficacității (o caracteristică a oricărui mijloc de acțiune) a preocupat foarte mult pe jurisconsulți. Aceasta a venit să se exprime în: 1) exclusivismul *djihad*-ului; 2) alternanța *djihad* ofensiv — *djihad* defensiv; 3) stabilirea caracterului colectiv sau individual al djihad-ului. ca obligație religioasă și poziția adoptată de doctrinari față de locul acestuia între „stîlpii Islamului"; 4) legitimarea stării permanente de război ca *bellum justum*.

2.1. Prima condiție impusă de doctrinari, pentru ca prin *djihad* statul islamic să-și atingă ținta *(pax islamica)*, a fost exclusivismul. „Războiul contra infidelilor devine singura formă de război concepută în Islam, căci teoretic Islamul trebuie să constituie o singură comunitate organizată sub o autoritate unică" [67].

Djihad-ul urma să fie orientat numai în afara comunității musulmane, căci el trebuia să urmărească cu asiduitate realizarea scopului final religios, impunerea legii sacre *(shari'a)* în *dar al-harb*.

În dreptul islamic al popoarelor inamicul exterior *Casei Islamului* este *harbî*-ul, locuitor al *Casei războiului*, expus permanent acțiunii represive a statului islamic. În principiu, acesta nu are nici un drept, averea și persoana sa nefiind sub protecția legii musulmane. În rîndul inamicilor externi *(ahl al-harb)* se înscriu toți politeiștii idolatri, adoratori ai focului sau pietrelor, evreii, creștinii și magii întîlniți în *Cartea impozitului funciar (Kitâb al-kharadj)* a lui Abu Yusuf Ya'kub [68].

Într-o formă sistematizată, aceștia pot fi grupați după un criteriu etnic, în arabi și nearabi, și după unul religios, în politeiști-idolatri și „Oamenii Cărții" *(ahl al-kitâb)* sau „Scripturarii". O explicație aparte credem că necesită ultima categorie.

„Oamenilor Cărții" li se subsumează — după aprecierea juristului Ibn Taimiyya (1262—1328) — toți acei ce „cred în Profeție în general, dar tratează ca impostori anumiți Profeți, ca Isus și Muhammad. Atîta timp cît și ei cred în anumiți Profeți, dar refuză a crede în alții, sînt în realitate infideli" [69]. Din rîndul lor fac parte popoarele care au primit o „Carte", evreii cu Tora, creștinii cu Evanghelia (în principal), și prin extensie, sabeenii *(sâbi'ûn)*, zoroastrienii (madjûs), ba chiar și idolatrii din India [70]. Deși. prin calitatea lor de infideli, ei sînt buni de *djihad*, pentru că „admit în plus o parte mult mai considerabilă de revelații profetice" [71], atitudinea musulmanilor față de „Oamenii Cărții" trebuie să fie mai tolerantă decît față de politeiști. Restul inamicilor din afara *Casei Islamului*, care nu au Carte revelată au fost desemnați prin termenul generic de politeiști [72].

Împotriva tuturor necredincioșilor din exteriorul *Casei Islamului*, după o tipologie ades folosită, se duce un *djihad extern*. Atitudinea comunității musulmane față de *ahl al-harb* este diferențiată [73] și ea se exprimă cel mai bine prin somația, textual „invitația" *(da'wa)*, adresată de „credincioși" înainte de începerea luptei.

Astfel pentru „arabii adoratori de idoli" (la fel ca și pentru apostați) „nu existau decît două alternative: „De la aceștia nimic nu poate fi acceptat în afară de Islam sau sabie" [74].

Argumentația școlii hanefite constă în neștiința „ca Profetul, însoțitorii și califii următori să fi acceptat plata capitației [a treia alternativă — n.ns.] de la arabii idolatri, care nu puteau alege decît între convertire sau moarte" [75]. Este o somație incompletă sau, după

---

[67] E. Tyan, *Djihad*, p. 551; A. Morabia, *op. cit.*, p. 416.

[68] Abu Yusuf Ya'kub, *op. cit.*, p. 101, 198.

[69] H. Laoust, *Contribution a une étude de la méthodologie canonique d'Ibn Taimîya*, p. 93.

[70] G. Vajda, art. *Ahl al-kitâb*, în *EI*², I, p. 272,—274.

[71] H. Laoust, *Contribution...*, p. 93—94.

[72] Mai mult, termenul a căpătat și alte semnificații. O tradiție spune că „acei care insultă pe Arabi sînt politeiști" (B. Lewis, *Islam from the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, Vol. II: *Religion and Society*, London, 1976, p. 195). Chiar și trinitatea greco-ortodoxă era privită, de unii teologi musulmani, ca o formă de politeism.

[73] Toleranță mai mare s-a manifestat față de nearabi și „Scripturari" comparativ cu arabi, respectiv politeiștii-idolatri. Atitudinea cea mai dură s-a practicat în privința arabilor idolatri, care întruneau calități etnice și religioase incompatibile. (Abu Yusuf Ya'kub, *op. cit.*, p. 100—103; W. M. Watt, *The Majesty that was Islam*, p. 33).

[74] As-Shaybani, *Kitâb al-Siyar al-Kabîr (Marea carte a expedițiilor)*, Cairo, 1958, vol. I, p. 75—80, apud. J. A. Williams, *Themes of Islamic Civilization*, Berkeley, Los Angeles, 1971, p. 277.

[75] Abu Yusuf Ya'kub, *op. cit.*, p. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Mouragea d'Ohsson, „o somaţie religioasă", prima adresată de conducătorul musulman oricărui inamic.

Pentru „Oamenii Cărţii" şi politeişti exista alternativa capitaţiei *(djizye)*, ce se constituia (după chemarea la Islam) în „somaţie politică" [76]. Aceasta vine să ilustreze convingător transformarea universalismului religiei în universalismul politic al Islamului, căci în ultimă instanţă inamicul era chemat a se integra într-o ordine bazată pe principii islamice, ordine ce era asigurată în primul rînd, ca orişiunde, de recunoaşterea autorităţii celui mai puternic (respectiv a statului islamic).

Dacă acceptau această somaţie, „Scripturarii" şi politeiştii nearabi deveneau *dhimmi* („minoritate privilegiată") [77]. În caz de respingere, *djihad*-ul se putea declanşa fără mustrări de conştiinţă [78]. În principiu este ilegal de a ataca oamenii la care apelul de convertire (şi respectiv la *djizya)* n-a parvenit [79]. Şi, totuşi, obligaţia de a adresa somaţie este relativă. În acest sens as-Shaybânî spunea : „noi obişnuim uneori a-i chema şi uneori nu-i chemăm şi îi atacăm. Aceasta indică că toate acestea sînt bune, a-i chema din nou şi din nou cînd convertirea lor este dorită, dar dacă nu este dorită, atunci nu este un ultragiu în atacarea lor fără nici o invitaţie la Islam" [80]. Tot marele jurist spunea : „Cînd musulmanii întîlnesc politeişti la care Islamul n-a ajuns niciodată, *nu este necesar să-i combată pînă ce ei nu sînt chemaţi la Islam*" [81], de unde se trage concluzia că postulatul obligativităţii somaţiilor se găseşte sub presiunea datoriei de a face *djihad*, şi mai ales a „urgenţei evenimentelor" — cum spune Cantemir [82].

Somaţia de convertire trebuia să se facă timp de trei zile la rînd. La începutul celei de a patra zi se soma plata *djizyei* şi la refuzul ei se ataca imediat [83]. Prin adresarea celor trei invitaţii către Constantin Dragases (1449—1453), ultimul împărat al Bizanţului, Mehmed II a vrut să respecte un precept al dreptului popoarelor, chiar dacă marca în acelaşi timp dorinţa de a pune mîna pe un oraş care n-ar fi fost expus jafului [84].

Deci, din punct de vedere legal-religios, respingerea primelor două alternative implica acceptarea celei de a treia, ceea ce corespundea cu declanşarea *djihad*-ului.

Pentru ca tot potenţialul comunităţii musulmane să fie direcţionat către duşmanul din afara *Casei Islamului* se impunea interzicerea oricăror lupte între musulmani, căci, logic, doctrina nu putea concepe ca un grup de credincioşi să verse sîngele altui grup de musulmani. Ruperea unităţii islamice încă de la mijlocul secolului VIII, cu apogeul proclamării califatelor independente faţă de Bagdad în secolul X, a pus pe tapet problema calificării războaielor survenite în interiorul comunităţii musulmane [85].

Ideea esenţială a războaielor dintre musulmani era legitimitatea. Pe linia acesteia, se înscriu toate aprecierile făcute de jurisconsulţi, indiferent de nuanţa religioasă. Ei trebuiau să justifice fie ridicarea steagului revoltei contra unei puteri calificată injustă şi abuzivă, fie adunarea adevăraţilor credincioşi pentru a reprima veleităţile de rebeliune, prin argumentul datoriei de a asculta suveranul. „Un *djihad* între musulmani era deci legitim, dacă se dove-

---

[76] I. Mouragea d'Ohsson, *op. cit.*, vol. V, p. 53—54.

[77] M. Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, p. 80.

[78] O somaţie adresată politeiştilor din Fars suna astfel : „Vă chem la Islam ; dacă veniţi, veţi avea aceleaşi drepturi şi aceleaşi obligaţii ca noi ; dacă refuzaţi, vărsaţi-ne capitaţia întreagă în mod umil ; dacă încă refuzaţi, noi vă vom combate" (Abu Yusuf Ya'kub, *op. cit.*, p. 296, 299—300). Somaţia adresată de Profet lui Heraclius, împăratul Bizanţului (610—641), ar fi fost formulată astfel (după Abu'Ubaid) : „Te invit a îmbrăţişa Islamul Dacă te supui, tu vei avea aceleaşi drepturi şi aceleaşi obligaţii ca supuşii. Dar, dacă tu nu aderi la Islam, achită *djizia*..." (M. Hamidullah, *Documents sur la diplomatie musulmane à l'époque du Prophète et des Khalifes Orthodoxes*, Paris, 1935, p. 21).

[79] Mouragea d'Ohsson, *op. cit.*, vol. V, p. 55 ; A. Morabia, *op. cit.*, p. 358 ; D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, vol. I, p. 308, nota 114.

[80] As-Shaybani, *op. cit.*, vol. I, p. 75—80, apud. J. A. Williams, *op. cit.*, p. 278.

[81] *Ibidem*, p. 277.

[82] D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, vol. I, p. 308, nota 114.

[83] R. Peters, *Islam and Colonialism*, p. 18—19.

[84] H. Inalcik, *The Policy of Mehmet II toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City*, în *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy*, Collected Studies, Londra : Variorum Reprints, 1978, p. 231.

[85] E. Tyan, *Djihad*, p. 551.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

dea a fi în interesul *ummei* [comunității musulmane — n. ns.], în dubla ei căutare de puritate și unitate" [86].

Pentru shi'iți luptele dintre musulmani nu au ridicat probleme de teorie, deoarece era clar că refuzul adeziunii la învățătura lor echivala cu infidelitatea [87], ceea ce atrăgea după sine legitimitatea *djihad*-ului împotriva celor ce se situau în afara *Casei imâm*-ului *(dar al-imâm)*. Shi'it-ul Shaykh Mufid (m. 1022/1023) este cel care a adăugat la *Casa războiului* și *Casa Islamului* categoria *dar al-imâm*, „care cuprinde acele locuri în care domina adevărata credință (shi'ism-ul), în timp ce *dar al-Islam* consta din teritoriile unde era practicat Islamul, altul decît shi'ism-ul" [88]. În virtutea spiritului de dreptate (invocat adeseori în textele shi'ite alături de *djihad)* lumea sunnită inclusă în categoria dizidentului *(ahl al-baghy)*, inamic intern, era privită ca responsabilă pentru persecuțiile suferite de adepții lui Ali [89]. Pentru învățații sunniți, adepți ai postulatului că „Allah nu iubește dezordinea și scandalul, indiferent din partea cui vine", calificarea războaielor dintre musulmani drept *djihad* a fost o mare problemă. Dilema rezultă din necesitatea categorisirii musulmanilor contra cărora se ducea război, drept „infideli", căci numai împotriva „infidelității" (de tipul „încălcării cuvîntului lui Allah") se putea duce „război sfînt". Deși nu au respins total ideea *djihad*-ului coercitiv [90], mai ales cînd era cerut pentru a justifica acțiunile respective ale autorității de drept [91], terminologia exactă folosită de învățații sunniți pentru a desemna luptele intercomunitare, rămîne totuși, în principal, *kitâl* și *harb* (luptă, război) [92].

Cadiul shafi'it al-Mâwardî (m. 1058) le numește „războaie de interes general" *(hurub al-masâtih)* și grupează toate luptele interne dintre membrii *ummei* în trei categorii: „în afara *djihad*-ului împotriva politeiștilor, mai sînt trei feluri de lupte (războaie): împotriva apostaților [92 bis] împotriva rebelilor și împotriva răufăcătorilor *(al-muhâribîn)*" [93]. Un caz tipic, foarte interesant, ni-l oferă secolul XIV osman, cînd sultanii se aflau într-o permanentă ofensivă pe frontul din Balcani, căutînd în același timp a-și întinde dominația asupra principatelor turco-musulmane din Asia Mică. Sultanii de la Bursa au calificat atacurile pe la spate ale principilor musulmani ca „act de trădare împotriva Războiului Sfînt pe care ei îl duceau [împotriva creștinilor — n. ns.], susținînd că această ofensivă a ajutat inamicilor Credinței". În consecință conform cu *șeriatul* (legea sfîntă; arab. *shari'a)* lupta împotriva fraților în credință devenea o datorie pioasă. Imperiul otoman a folosit frecvent această politică, pentru a-și legitima propriile atacuri împotriva principatelor musulmane din Asia Mică [94]. Cu aceeași semnificație credem că se poate folosi și pasajul din Pseudo-Ruhî, în care se spune că sultanul Murad I (1362—1389), intenționînd „să treacă în Rumelia, în scopul unei expediții în Ungaria", și trecînd deci Strîmtorile pentru a duce „război sfînt" contra infidelilor, s-a văzut atacat de armatele beyilor din părțile de mai sus de Rûm. Pus într-o

[86] A. Morabia, *op. cit.*, p. 491.

[87] E. Tyan, *Djihad*, p. 552.

[88] A. K. S. Lambton, *op. cit.*, p. 181.

[89] Vezi studiul lui E. Kohlberg, *op. cit.*, p. 64—88.

[90] A. Morabia consacră un subcapitol aparte *djihad*-ului coercitiv, încadrat de autor în categoria *djihad*-ului intern (*op. cit.*, p. 488—502).

[91] *Ibidem*, p. 491.

[92] E. Tyan, *Djihad*, p. 551.

[92 bis] Categoria apostaților cuprindea, teoretic, pe toți cei ce au renegat Islamul, dar, practic, lor le-au fost asimilați toți cei ce se ridicau împotriva autorității de drept sau o amenințau într-un anume fel. Edificator este cazul shi'iților (în frunte cu dinastia safavidă) din Iranul secolului al XVI-lea, priviți de turcii-osmanlîi ca apostați; în virtutea acestui fapt împotriva lor s-a dus un război pe viață și pe moarte. Practic, era vorba de pericolul ce îl reprezenta noua dinastie și statul creat de ea, pentru integritatea Imperiului otoman. (Irène Beldiceanu-Steinherr, *Le règne de Selim I*, în „Turcica", nr. 6, 1975, p. 35—48; Irène Melikoff, *Le problème kizilbaș*, în „Turcica", nr. 6, 1975, p. 49—67; I. Mouragea d'Ohsson, *op. cit.*, vol. I, p. 123; vol. V, p. 68—70; D. Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhamedane*, trad., st. intr., comentarii de Virgil Cândea, Edit. Minerva, București, 1977, p. 425; C. H. Imber, *The Persecution of the Ottoman Shî'ites acording to the Mühimme Defterleri 1565—1585*, în „Der Islam", Bd. 56, Heft 2, 1979, p. 245—273).

[93] Al-Mâwârdî, *Al-Ahkâm al-Sultâniya*, Cairo, 1960, p. 55—64, apud J. A. Williams, *op. cit.*, p. 273—276; A. Morabia, *op. cit.*, p. 417. Lucrarea sa este considerată „cel mai important tratat de drept public al sunniților".

[94] H. Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age. 1300—1600*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

situație dilematică „...sultanul Murad Han Întîiul a cerut lămuriri de la ulema-lele și învățații vremii în această problemă fundamentală : Ce este mai folositor (mai convenabil) : să faci mai întîi *gaza*, sau să respingi dușmanul ? În cele din urmă, ulema-lele cele onorabile și învățații cei mari au răspuns în acest chip : *Este preferabilă respingerea dușmanului decît gazaua (gazadan ise def'-i düşman igrekdur)*. Pentru că ulema-lele au spus așa, (sultanul) a amînat *gazaua* și trimițînd cărți în toate părțile, a strîns oșteni din ținuturile aflate în părțile stăpînite (de el)" [95].

Acest text este revelator atît pentru doctrina „clasică" a *djihad*-ului, dar mai ales, pentru nuanțele pe care aceasta le-a căpătat în lumea turco-osmană. În primul rînd, iese în evidență rolul *ulema-lelor* și al jurisconsultului suprem otoman *(șeyh-iül Islam)* [96] în viața politico-religioasă a Imperiului otoman și aportul lor la dezvoltarea doctrinei *djihad*-ului, în calitate de practicieni și creatori de drept islamic, prin *fetva* lele lor [97].

Ulema (pluralul de la *alim* — învățat, savant) este dat tuturor servitorilor lui Allah și ai Legii. Corpul *ulemale*-lor cuprinde deopotrivă cadii, jurisconsulți, müftii, imami, emiri, călugări, etc. [98]. Ei sînt „ghizii spirituali" ai societății turco-musulmane. Într-un sens mai restrîns, prin *ulema* înțelegem *imamii* (cei care prezidează riturile musulmane), *müftii* (doctorii legii) și *cadii* (miniștri justiției) [99]. „*Șeyh-iül Islam* este capul *ulema*-lelor" — după *kanünname*-lele lui Mehmed II [100]. El „este considerat printre turci, ca șef și oracol al religiei și legii lor" — spunea Ricaut [101]. În această calitate era consultat de musulmanii credincioși, inclusiv de sultan, în diferite probleme de drept islamic și *șeriat*. „Răspunsul dat de müftiu (sinonim cu *șeyh-iül Islam)* ...reprezenta o consultație juridică și nicidecum o decizie legală. Aceasta era emisă pe baza *fetva*-lei de către cadiu (judecător) sau sultan (în problemele majore)" [102].

În ceea ce privește doctrina *djihad*-ului contribuția esențială și originală a *șeyh-iül Islam* consta în *fetva*-lele cerute întotdeauna de sultan atunci cînd era vorba de a porni război sau a încheia pace. Era o formalitate pe care suveranul otoman nu putea s-o neglijeze, în condițiile în care, comunitatea turcilor osmanlîi era, totuși, continuatoarea celei arabo-musulmane și avea la bază *șeriatul*. În al doilea rînd, din punct de vedere terminologic, demn de subliniat este faptul că osmanlîii sînt fideli doctrinei *sunnite de* rit hanefit, căci cronicarul nu se avîntă în a folosi termenul de *gaza* („război sfînt" contra infidelilor) și pentru acțiunea armată îndreptată împotriva musulmanilor.

Din contra, reiese clar că „războiul sfînt" este un apanagiu al infidelilor din afara *Casei Islamului*, iar războaiele dintre musulmani trebuiau să-și găsească, totuși, o altă denumire și o altă justificare.

Pe de altă parte observăm căderea *gaza*-lei, deci a „războiului sfînt" ofensiv, pe plan secundar, în caz de agresiune din spate, și transformarea lui în război defensiv.

Notațiile făcute pe marginea acestui text, mai mult din punct de vedere formal, nu trebuie să ne inducă în eroare asupra conținutului politic și militar real.

---

[95] Idem, *The Conquest of Edirne (1361)*, în *The Ottoman Empire. Conquest, Organization and Economy*, p. 200.

[96] Despre evoluția funcțiilor titlului de *șeyh-iül Islam*, vezi studiul lui R. W. Bulliet, *The Shaikh al-Islam and the Evolution of Islamic Society*, în „Studia Islamica", XXXV, 1972, p. 53—69.

[97] Celebru, în acest sens, este Ebussuud Efendi (1490—1574), care în calitate de *șeyh-iül Islam* timp de 29 de ani (cel mai mult sub Süleyman Kânuni), a căutat să mențină *șeriatul* în Imperiul otoman dînd 1000 de *fetva*-le, interpretînd legea și aplicînd-o la condițiile istorice ale timpului său. (Standford Shaw, *op. cit.*, p. 139).

[98] Alfred de Besse, *L'Empire Turc. Histoire et statique. Etat politique et religieux. Moeurs et usages. Situation actuell*, Paris, 1854, p. 68—69.

[99] M. Le Baron Roguet, *Législation des Musulmans*, Paris, 1857, p. 101—102.

[100] *Turski izvori za istoria na pravete v bulgarskite zemli (Izvoare turcești despre istoria dreptului pe pămînturile bulgărești)*, tom. I, ed. Dimitör Galabov, Sofia, 1961, p. 11.

[101] Ricaut, *Tableau de l'Empire Ottoman, où l'on trouve les moeurs et coutumes des turcs, leurs lois, leurs religion, leur differentes sectes l'état de leurs forces par mer et par terre ; et généralment tout ce qui concerne leur gouvernament civil, militaire et ecclesiastique*, à La Haye, MDCCIX (1709), p. 49—50.

[102] Midhat Sertoglu, art. *Fetva*, în *Resimli Osmanli Tarihi Ansiklopedisi (Enciclopedia ilustrată a istoriei otomane)*, Istanbul, 1958, p. 106.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

La urma urmei, Murad I nu a amînat *gazaua* pentru că așa au zis *ulema*-lele, (deși, tot formal, el a ținut să aibă și avizul acestora), ci pentru că, strategic vorbind, nu duci un război ofensiv atunci cînd ești atacat în propriul teritoriu.

Această ultimă considerație este, prin extensie, valabilă pentru întreaga ideologie a *djihad*-ului, și o putem trece între concluziile acestui studiu.

Întorcîndu-ne la problema legitimității războaielor dintre musulmani, să subliniem că doctrinele inventate de cei ce se ridicau împotriva autorității de drept (rebelii) se structurau în jurul dreptului imprescriptibil de a răsturna suveranul vinovat de trădarea însemnelor religiei. Apar astfel teorii de tipul „răscoalei pentru cauza lui Allah" *(gawn bi-amri l-lâh)*, „demonstrația insubordonării" etc. [103].

În concluzie, se poate spune că *djihad*-ul a fost adoptat și folosit în încercările de legitimare a luptelor dintre musulmani, ceea ce a dat o grea lovitură logicii doctrinei în ansamblu, reducînd, în același timp, eficacitatea ce rezultă inițial din exclusivismul „războiului sfînt", ca *djihad* extern.

[103] A. Morabia, *op. cit.*, p. 497.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

RENAȘTEREA ȘI ROMÂNII *

DE

P. P. PANAITESCU

I. *Renașterea în orientul ortodox*

Renașterea este o parte vie a culturii popoarelor moderne, nu, cum s-ar putea crede, un fenomen depășit al trecutului, o fază istorică după care a urmat alta total deosebită. Cultura europeană trebuie înțeleasă ca o sinteză de elemente succesiv adaose pe fondul primitiv ; o cultură întreagă și integrată în spiritul european nu poate fi concepută fără aportul Renașterii, cum nu poate fi concepută fără creștinism sau fără tezaurul culturii antice. Cu toată tendința anti-istorică a unor contemporani, nu este de înțeles o cultură scrisă pe o tablă albă, fără rădăcini în istorie, fără sucul bogat al straturilor succesive, ce reprezintă, fiecare, descoperirile sufletești și materiale ale generațiilor. Desigur, și în Renaștere, ca și în Antichitate sau în cultura Evului Mediu, sînt elemente moarte pentru noi, dar sensul abstract al justiției de la romani purcede, precum cinstirea femeii se trage din Evul Mediu. Renașterea înseamnă individualism, spirit critic, cinstirea frumosului și un anume sens al politicii. Un popor care n-a avut Antichitate sau Renaștere poate împrumuta în epoca contemporană de-a gata elementele culturii de la popoarele civilizate, dînd aparența superficială a unei culturi. Această cultură nu va fi însă originală și nici nu va avea forțe creatoare noi, nu va fi o participantă a culturii europene, ci o palidă imitație. Negrii care poartă joben, [dar] umblă cu picioarele goale, mahalagiii lui Caragiale, care întrebuințează cuvinte alese, dar neînțelese de ei, sînt forme exagerate și comice ale aceleiași adaptări pripite și neproductive. Adevăratele popoare de cultură sînt popoarele vechi de cultură, cu adînci rădăcini în istorie. Renașterea este unul din cele mai importante straturi ale culturii moderne, o revoluție spirituală care înseamnă începutul gîndului modern. Culturile care au trecut direct de la Evul Mediu la [cel] contemporan sînt incomplete, fără sevă.

Să punem, acum, brutal, întrebarea, în lumina celor afirmate mai sus : este cultura românească o cultură completă, organică prin tendințele ei, sau o cultură de imitație ? In special, deocamdată, ne preocupă numai problema Renașterii în cultura noastră. Orientul ortodox — Rusia, Balcanii, românii — deși părtaș al comunității europene, pare a fi rămas străin de unele curente mari de cultură internațională din Evul Mediu și în vremurile moderne. Fapte de cultură în Apusul și centrul Europei, care se nasc aproape simultan în mai

---

* Studiul de față, datorat unuia din marii istorici ai poporului român, vede integral lumina tiparului la *patru decenii* după redactarea lui. Această întîrziere nu este, totuși, de natură să răpească autorului său o întîietate la care s-au referit, în anii din urmă, Virgil Cândea *(Rațiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 332) și Dan Horia Mazilu *(Literatura română în epoca Renașterii*, București, 1984, p. 7). A-l introduce în circuitul științific *acum*, cînd problemele pe care le abordează sînt în plină dezbatere, mi se pare o îndoită datorie : și față de cultura românească, dar și față de autorul care, din diferite motive, a șovăit să tipărească el însuși acest text. Se vor găsi, desigur, în el, idei și afirmații pe care, în stadiul actual, nu le mai putem accepta, concluzii uneori nejustificate, insuficient fondate — dintre care la unele va renunța ulterior autorul însuși iar pe altele le va reformula sau le va nuanța (s-a subliniat, de altminteri, de către Virgil Cândea, viziunea oscilantă pe care P. P. Panaitescu a avut-o cu privire la umanismul românesc). Restituția apare, din acest punct de vedere, nu numai meritată și utilă, dar și necesară.

Se reproduce — cu îngăduința d-nei *Silvia P. Panaitescu* — forma stabilită, cu mai mulți ani în urmă, în vederea includerii într-un volum, de *Dan Zamfirescu* ; d-sale i se datorește și verificarea, completarea și actualizarea notelor. Le mulțumim amîndurora. *Șt. S. G.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

multe centre, ca nevoi spirituale ale vremii, se transmit apoi în curente ce trec cu undele lor peste granițele politice și etnice, unificînd în numele lor neamurile continentului. Dar talazurile lor par a se opri la granițele religioase ale ortodoxiei. Fără ziduri chinezești, fără bariere naturale vizibile pe teren, granițele dintre regiunile ortodoxe și cele catolice (sau reformate) opresc, cel puțin în aparență, răspîndirea marilor curente înnoitoare de idei, simțire și forme. Hurticq, cunoscutul istoric francez al artei, spunea că religia este principalul fapt de cultură, care fixează granițele între civilizațiile de caracter deosebit.

Deocamdată nu analizăm această afirmație, ne mărginim să arătăm, la sfîrșitul acestui articol, că ortodoxia este ea însăși un fapt de cultură deosebitor de cele din apusul și centrul continentului. Datorită acestor împrejurări economice diferite, în această parte a Europei, ortodoxia este o urmare, un fapt derivat nu un fapt fundamental. Ne mulțumim să constatăm acum că atît cavalerismul feudal, cu literatura eroică legată de el, cît și Renașterea și umanismul n-au avut centre și n-au dat roade de creație eternă pentru omenire în țările din Răsăritul și Sud-Estul Europei, în epoca în care înfloreau în Apus.

Din această constatare generală vom desprinde fenomenul Renașterii în legătură cu cultura românească. Lipsa Renașterii în istoria culturii românești ar echivala, cum am spus, cu un salt brutal de la Evul Mediu la cultura contemporană, lipsa unei verigi organice și normale în istoria culturii europene.

S-ar putea răspunde la această învinuire adusă culturii românești că, în schimbul acestor perioade ale culturii apusene, care lipsesc într-a noastră, sînt alte perioade de creație pe care le-a avut Răsăritul, cum ar fi cultura bizantină, pe care n-a avut-o Occidentul. Cu alte cuvinte, cultura noastră ar fi o cultură răsăriteană, organică și ea, dar cu alte elemente, fundamental deosebită de cea apuseană; ceea ce este adevărat, într-o anumită măsură, dar vom încerca să arătăm, în cele ce urmează, că nici Renașterea n-a lipsit din cultura noastră.

În anume aspecte ale ei, chiar în epoca „Renașterii" apusene, ea a avut înrîuriri la noi, sub alte aspecte ea s-a manifestat cronologicește mai tîrziu, dar nu ca o imitație artificială, ci tot ca un aport organic în cultura românească. Motivele acestei întîrzieri se pot cerceta și stau în legătură cu cauzele generale ale fenomenului Renașterii.

II. *Renașterea ca stare de spirit a societății*

Renașterea este o epocă a istoriei umanității cu o anume înnoire în starea de spirit a societății, cu repercusiuni în toate manifestările vieții omenești. Întocmai precum romantismul, în veacul al XIX-lea, n-a fost numai o școală literară, ci o epocă generală a civilizației, tot astfel Renașterea n-a fost numai o perioadă în istoria artei, ci un spațiu de timp în istoria generală a omenirii; adică o renaștere în ideile politice, în viața morală, în știință, ca și în viața economică. Dacă vrem să studiem înrîurirea Renașterii într-o țară, trebuie să privim acest fenomen sub aspectul său general.

Greșit a fost considerată Renașterea ca o simplă imitație a Antichității; ea „nu este o imitație sau o compilare a unor piese izolate ale antichității, ci o *regenerare*" [1], adică o dezvoltare de elemente noi a culturii pe temelia medievală și pe fondul național. Nici chiar Renașterea italiană nu este centrul unic din care a pornit o mișcare de imitație; Renașterea a fost în realitate un fapt general („Ainsi, partout en Occident de nouvelles formules artistiques prospéraient. La Renaissance a donc été, en somme, un fait général" [2]. Principala caracteristică a spiritului Renașterii a fost individualismul. Față de opera de creație socială a Evului Mediu, în Renaștere „nici un om nu se mai sfiește să bată la ochi, să fie altfel sau măcar să pară altfel" [3]. Dezvoltarea personalității ajunge pînă la formarea marilor personalități atotcuprinzătoare: l'uomo universale [4]. Umanismul, care este aspectul literar al Renașterii, reprezintă aceeași predominare a individualismului. Cercetarea și cultul literaturii antice exista și în Evul Mediu, dar în Renaștere această cercetare e bazată pe „metoda libe-

[1] Jakob Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, traducere de N. Balotă și Gh. Ciorogaru, prefață, tabele cronologice, note și indici de Nicolae Balotă, București, 1969, vol. I, p. 216. Autorul studiului de față a folosit versiunea franceză a lucrării lui Burckhardt *La civilisation en Italie au temps de la Renaissance*, traduction de M. Schmitt, sur la seconde édition annotée par L. Geiger, 2, vol., Paris, (f. a.), ed. a 7-a.

[2] J. Calmette, *L'élaboration du monde moderne*, în colecția „Clio", Introduction aux études historiques, Paris, 1934, p. 358.

[3] Burckhardt, *op. cit.*, vol. I, p. 162.

[4] *Ibidem*, p. 168—169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

rului examen", adică cu dreptul spiritului critic, nota caracteristică a individualismului. Însăși Reforma religioasă are rădăcini în umanism prin atitudinea critică față de textele religioase [5]. Prin individualism și prin corolarul său, spiritul critic, Renașterea se distinge radical de Evul Mediu și stă la temelia vremilor noi. Acest aspect fundamental al Renașterii se manifestă în artă, în literatură, știință și politică. Aspectul cel mai strălucit a fost, precum se știe, arta. Arta Renașterii nu mai este, ca în Evul Mediu, o operă colectivă și anonimă (cum sînt de pildă catedralele gotice sau cele bizantine), ci o operă personală și individuală. Fiecare pictură, fiecare sculptură poartă pecetea originalității autorului ei, *nu mai este un cor către dumnezeire, ci un solo ce poartă mai mult pecetea cîntărețului decît inspirația divină*. Deși încă religioasă ca subiect, arta Renașterii este, ca spirit, laică. În literatură și în știință se manifestă același spirit dualist. Cele două mari pasiuni ale Renașterii: cărțile și monumentele sînt în legătură cu colecțiile personale. Poeții și literații de curte, moda protejării lor, mîndria principilor de a avea în jurul lor spiritele cele mai cultivate, transformau curțile din Renaștere în centre de adunare ale marilor personalități creatoare. Era o datorie și o mîndrie pentru un suveran din vremea aceea să aibă cît mai mulți scriitori de geniu, artiști și oameni de știință. Una din prerogativele principilor, împăraților și regilor era încoronarea *poeților laureați*, un fel de consacrare din partea statului. Se poate vorbi, pentru epoca Renașterii, de o politică a culturii, dar nu de o cultură pentru mase, ci numai de încurajarea personalităților mari, fără scopuri practice de răspîndire a învățăturii. Politica de cultură a Renașterii era, în acest sens, de *artă pentru artă*.

Preferințele gustului Renașterii sînt caracteristice pentru noul spirit individualist: Evul Mediu a iubit pe Virgil, poetul mistic, muzical și evocator al imperiilor și maselor, al marilor legende ce se pierd în ceața timpurilor de glorie. Renașterea a preferat pe Cicero, care acum (începînd mai ales cu Petrarca) cîștigă o mare actualitate. Cicero, orator și filozof eclectic fără adîncime. Suflul poeziei adevărate apusese. „Cultura" ia locul poeziei [6]. În filozofie, Aristotel, cu viziunea integrală a lumii, cu justificarea logică și completă a universului, este acum atacat și contestat, după ce domnise ca o revelație divină în scolastica medievală. Spiritul de comunitate al Evului Mediu [7] nu mai convenea analizei și spiritului critic umanist.

Cu umanismul, scolastica aristotelică apune. În religie doctrina unei „docta pietas" înlocuiește doctrina *ignoranței* sfinte [8]. În sfîrșit, spiritul critic al Renașterii deschide porțile cercetărilor *științifice*, închise în timpul Evului Mediu. În special rolul *geografiei* este hotărîtor în Italia [9], dar mai ales în Germania, cu școlile geografice din Nürnberg și Viena (Sebastian Münster și Martin Beheim, care au scris despre țările noastre) [10]; apoi urmează medicina și matematica.

Se poate vorbi de o politică a Renașterii, o înțelegere a destinelor statelor și neamurilor, specială pentru Renaștere. Însăși expresia *Stat, lo stato* [11] în loc de *stăpînire* sau *țară* vine din Renașterea italiană [12]. Imboldul care împinge pe stăpînitor spre acțiune este acum *gloria*, concept total necunoscut Evului Mediu. Gloria medievală este derivată firește din Antichitate, dar acum capătă o nouă și adîncă înțelegere. Gloria este numele bun pe care-l obține cineva pentru el și pentru faptele sale. Faptele unui cavaler medieval erau închinate umil dumnezeirii, adesea se înecau în opera colectivă. *Evul Mediu a cunoscut datoria și*

---

[5] Henri Hauser et Augustin Renaudet, *Les débuts de l'âge moderne, La Renaissance et la Réforme*, în colecția *Peuples et civilisations*, Histoire générale publiée sous la direction de Louis Halphen et Philippe Sagnac, Paris, 1929, p. 151; ed. III, revăzută și adăugită, 1946, p. 156—157.

[6] Giuseppe Toffanin, *Storia dell'umanesimo dal XIII al XV secolo*, ed. Roma 1940, p. 106—108. Vezi și ed. a II-a, Bologna, 1952 ca volumul II din *Storia dell'Umanesimo, volume secondo. L'Umanesimo italiano (dal XIV al XVI secolo)*, p. 100—116 („Cicero e Petrarca": La „Legenda di Cicerone nei successori").

[7] *Ibidem*, ed. 1940, p. 345—346.

[8] *Ibidem*, p. 116 (ed. II, p. 116—126).

[9] *Ibidem*, p. 129.

[10] Hauser et Renaudet, *op. cit.*, p. 296—297; ed. III, p. 303—304.

[11] Statul este un concept științific, spre deosebire de conceptul natural al țării. El presupune o știință de a guverna și de aci apariția unor doctrine ale guvernării în epoca Renașterii, dintre cari, cea mai celebră este, cum se știe, a lui Niccolo Machiavelli.

[12] Burckhardt, *op. cit.*, vol. I, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

smerenia, Renașterea a cunoscut trufia splendidă a gloriei [13]. În *Corteggiano* de Castiglione, acel manual al omului perfect al Renașterii, se poate citi: „Sapete che delle cose grandi e arrischiate nella guerra, il vero stimolo è la gloria. E chi per guadagno e altra causa a ciò si muove, oltre che mai non fa cosa buona, non merita essere chiamato gentiluomo ma vilissimo mercante. E che la vera gloria sia quella che si commenda al sacro tesoro delle lettere, ognun pò comprendere, eccetto quegli infelici che gustate non l'hanno" [14]. Setea de glorie este unul din aspectele esențiale și deosebitoare ale politicii din vremea Renașterii, o răsturnare totală a politicii vremii, cu o răspîndire peste toată Europa. Nu e nevoie să explicăm de ce o asemenea concepție pur individualistă nu-și putea avea locul în Evul Mediu.

Nu intenționăm să dăm aci o imagine completă a Renașterii, în toate caracterele ei deosebite, aceasta ne-ar depărta de scopul nostru, care este numai cercetarea influenței Renașterii asupra românilor. Dar era necesar să precizăm cîteva puncte de reper, care ne vor ajuta să putem urmări, comparativ, pătrunderea ei la români.

III. *Originile Renașterii*

Înainte de a trece la studiul influenței Renașterii la români trebuie să punem problema, atît de dezbătută, a originilor. Originile Renașterii, cunoașterea temeliei pe care stau splendidele producții de artă și știință din veacurile XV—XVI ne vor ajuta să înțelegem de ce anume elemente ale culturii Renașterii nu s-au putut implanta pe temelia deosebită românească, de ce altele s-au putut ivi mai tîrziu.

Multă vreme s-a crezut că Renașterea în Italia se datorește trecerii acolo a grecilor învățați, siliți să-și părăsească patria în urma căderii Imperiului Bizantin. Bizanțul a păstrat intactă comoara culturii antice și ar fi transmis-o, prin reprezentanții ei de seamă în exil, Italiei. Astfel s-ar explica renașterea Antichității pe un teren unde ea apusese în întunericul Evului Mediu. Azi însă această explicație este perimată și nimeni nu mai crede în ea. Renașterea italiană s-a dezvoltat pe teren italian, pe temelia unei culturi splendide a veacurilor XIII și XIV, care, în forme originale, înseamnă o trecere de la Evul Mediu spre vremurile noi. Abia în a doua perioadă a Renașterii (după epoca lui Petrarca, Dante, Boccaccio) au sosit grecii la Florența (Manuel Chrisoloras își începe învățămîntul la Florența în 1397), ca urmare a conciliilor de la Constanța, Ferrara și Florența, care deschid calea grecilor în Italia. Atunci încep traducerile din grecește în italienește, din Tucidid, Polibiu, Strabon [15]. Papa Nicolae V spunea că a traduce o operă din grecește înseamnă a mîntui un suflet din purgatoriu.

Introducerea studiilor grecești și începutul învățămîntului limbii grecești în Italia este o urmare a Renașterii, a interesului oamenilor de cultură din acea țară pentru cultura antică grecească, nu o cauză a ei. Premizele Renașterii erau de mult puse, cînd au fost primiți grecii în Florența și alte orașe cu învățămîntul lor.

O a doua explicație, spiritualistă, a originilor Renașterii, este aceea a lui Burckhardt, în clasica lui istorie a Renașterii: organizarea statelor italiene, state mici, cît un oraș, cu organizație republicană care a dezvoltat individualismul, silind pe fiecare cetățean să ia *parte la trebile publice* [16], *individualismul fiind, așa cum am mai spus, temelia spirituală a* Renașterii. Este limpede că și această explicație e insuficientă. Orașele libere, cu organizație comunală autonomă, au existat, în ultima perioadă a Evului Mediu, în toată Europa, chiar în Răsărit (Novgorod, Pskov, orașele săsești din Ardeal etc), nu numai în centrele de origine ale Renașterii. Desigur că între ridicarea orașelor italiene și originea Renașterii este o strînsă legătură, dar ne rămîne să explicăm de ce în aceste orașe s-a născut nevoia unei culturi superioare, literare și artistice, căci literatura politică a burghezilor nu este o cauză suficientă.

În 1924, istoricul norvegian H. Koth a dat formă definitivă unor concepții care pluteau și înainte în atmosfera studiilor istorice și în opera sa: *Le problème des origines de la Renaissance* [17] a pus temeliile explicației materialiste a Renașterii. Originea Renașterii stă, în adevăr, în ridicarea orașelor italiene, anume în civilizația comunală burgheză, care s-a dezvoltat de pe urma liberalismului comercial, întemeiat de aceste orașe după cruciade.

---

[13] Pentru rolul politic al gloriei în Renaștere, Burckhardt, I, p. 175 și mai ales Toffanin, *op. cit.*, p. 290 și urm.; ed. II, p. 304 și urm.

[14] Apud Toffanin, 293, notă; ed. II, p. 307, nota 3.

[15] Toffanin, p. 177—198; ed. II, p. 185—187.

[16] Buckhardt, *op. cit.*, I, p. 161 și urm.

[17] „Revue de synthèse historique", 1924, p. 107—116.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Deschiderea drumurilor de comerț din Italia spre Orient, drumuri desfundate de expedițiile cruciate, a îngăduit îmbogățirea negustorilor din Veneția, Florența și de aiurea, crearea unei burghezii bogate, care avea mijloace să cultive luxul și deci arta, forma cea mai rafinată a luxului. Influența grecească a artei și literaturii bizantine se poate explica tot așa de bine prin trecerea italienilor în Grecia, ca și prin venirea grecilor în Italia iar civilizația individualistă a Renașterii este o urmare a culturii comerciale liberale din orașele care făceau comerț peste mare și a aristocrației urbane ieșite din negustori. Ruperea zăgazurilor protecționiste și a organizației strîmte, pe bresle închise, din orașele medievale a făcut loc, în cele italiene, unui comerț liber, cu legături depărtate cu alte civilizații, cu posibilitate de emulație între orășeni. Aceste explicații sînt suficiente, credem, pentru a lămuri originile spiritului Renașterii și ale bazelor materiale pe care s-a clădit dezvoltarea culturii.

Renașterea coincide cu începuturile capitalismului în Europa și desigur că nu e vorba de o simplă coincidență. În veacul al XV-lea se pregătește iar în cel următor are loc o revoluție economică cu primele victorii ale capitalismului comercial (Früh-Capitalismus) [18]. Comerțul italian cu Orientul era un negoț de lux, un negoț cu obiecte de aur și metale prețioase, singurul comerț posibil în starea de atunci a tehnicii manuale (pe drumuri lungi, cu întreținere foarte costisitoare) [19]. Pentru asigurarea acestui comerț se fac primele bănci, banca „di San Giorgio" la Genova, pentru Orient, băncile germane și cea din Amiens, pentru comerțul peste oceane. Spaniolii și portughezii au descoperit țările de peste mare, dar germanii (în special cei din Bavaria) au finanțat comerțul în aceste țări. Rezultatul acestui comerț mondial a fost, în Europa veacului al XVI-lea, o devalorizare generală a monetei, deci creșterea prețurilor, cea mai însemnată caracteristică a „revoluției economice" a veacului al XVI-lea [20]. Devalorizarea monetei în Europa începe în Apus: Franța, Spania, Anglia și se întinde peste tot continentul, atingînd chiar moneta turcească, *aspru*, nu însă și pe cea de aur, care rămîne valută forte. Descoperirea minelor de argint de la *Potosi* (în America), în 1545, aruncă imense cantități de argint în Europa, cantități ce se socot, pentru acea perioadă, la 266.000 kg [21]. Devalorizarea monetei și creșterea prețurilor aduc o mare circulație a monetei în țările cu civilizație orășenească, posibilitatea întreținerii marilor lucrări publice, a operelor de artă, legăturile cu țările civilizate depărtate, circulația ideilor. Dar în același timp, pentru țările cu civilizație agricolă, autarhică sau semi-autarhică, ce nu se bucurau de ploaia de aur din Apus, devalorizarea însemna îngreunarea legăturilor cu Occidentul, sărăcire și izolare, o întîrziere în dezvoltarea culturii, pînă ce capitalismul va începe să se intereseze de comerțul grînelor.

IV. *Umanismul la români*

Umaniștii italieni și germani ai veacului al XV-lea au fost primii învățați apuseni cari s-au interesat și au scris despre români. Existența unui neam latin în ținuturile depărtate de la Dunăre, unde a rămas o colonie de urmași ai legionarilor romani, nu putea să nu deștepte curiozitatea și simpatia celor ce cultivau Antichitatea și considerau Roma ca leagănul tuturor virtuților și științelor. Se poate spune, fără exagerare, că *românii au fost descoperiți pentru știință de către umaniști*. Cel dintîi, Eneas Sylvius Piccolomini (Papa Pius III, 1458—1464), spirit veșnic cercetător, a căutat să explice originea coloniilor ai căror membri vorbeau o limbă așa de apropiată de cea latină și a născocit explicația etimologică: Olachus-Valachus. După el, Bruneto Latini și Poggio Braciollini au subliniat romanitatea românilor, cari au păstrat, în mijlocul barbariei, sunetele clare ale limbii latine, dînd exemple și de cuvinte românești.

În Germania, marele cosmograf din Nürnberg, Hartman Schedel, apoi Sebastian Münster au vorbit despre originea latină a românilor și despre limba lor în monumentalele lor „cosmografii" (Geografie universală), cărți care s-au bucurat de nenumărate ediții și traduceri.

Dar și pe altă cale au fost cunoscuți românii de către oamenii Renașterii, anume prin umaniștii din jurul Curiei romane, unde ideea cruciadei împotriva păgînilor rămînea mereu trează. Campionul acestei lupte pentru alungarea semilunei din Europa era socotit, nu, cum s-ar fi cuvenit pe drept, Ștefan cel Mare, ci Matei Corvin, regele român al Ungariei, vedeta

[18] Hauser et Renaudet, op. cit., p. 60 și urm.; ed. III, p. 61 și urm.
[19] *Ibidem*, p. 329—330; ed. III, p. 337—338.
[20] *Ibidem*, p. 305; ed. III, p. 312.
[21] *Ibidem*, p. 393—420; ed. III, p. 406—429.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

opiniei publice europene a veacului. Oamenii Renașterii, Polizian, poetul favorit al lui Lorenzo de Medicis și alții mai mărunți, scriau despre Matei Corvin și-i preamăreau numele: Antonio Tebaldeo scrie în italienește o operă specială: *Oratio ad Mathiam invictissimum Pannoniae regem* [22].

Matei Corvin era căsătorit cu o principesă italiană, Beatrice de Milan și prin ea a pătruns influența italiană în Ungaria. În acea epocă au apărut primii umaniști în această țară *care însă erau români*. Nicolae Olachus (adică românul), arhiepiscop de Strigoniu, a fost un mare umanist, autor de scrieri în latinește, studii asupra antichității, un istoric și filolog erudit, tipul perfect al umanistului. Nu e vorba de un român deznaționalizat, pierdut pentru noi, care s-ar fi adaptat cu totul mediului unguresc, ci de un om care și-a manifestat calitatea de român prin numele ce-l purta în scrierile sale: Olachus-Românul, prin genealogia care arată cu mîndrie descendența sa din familia domnitoare a Țării Românești, căci nu era de origine român ardelean, ci muntean. Ungaria era pe atunci un stat internațional; regii ei erau, în veacurile XIV și XV, italieni, francezi, germani, poloni. De aceea avem dreptul să revendicăm pe Nicolae Olachus, umanistul, pentru români [23].

Umaniștii români din Ardeal sînt deci o dovadă a atingerii Renașterii, în formele ei cele mai pure, cu românii, cel puțin cu o parte a românismului. În ce privește primii umaniști din principatele autonome, Țara Românească și Moldova, putem spune că cel dintîi a fost Iacob Heraclide Despotul, domnul Moldovei, fost profesor la Universitatea protestantă din Rostock, autor al unor dialoguri în limba latină și al unui studiu de artă militară. (Machiavelli scrisese, în aceeași epocă, cele șapte dialoguri despre arta războiului împotriva armatelor de mercenari). În Moldova, Despot a înființat colegiul umanist de la Cotnari, aducînd profesori și eruditi din Germania și Polonia și chiar pictori, care zugrăvesc, pe pereții din casele domnești de la Suceava, luptele lui împotriva lui Alexandru Lăpușneanu-Vodă, probabil în stilul preferat de o școală a Renașterii, care cultiva, în frunte cu Pinturichio, scenele de război. Reformele lui Despot n-au prins și acesta este un moment foarte caracteristic pentru istoria culturii: răscoala boierilor moldoveni a adus repede prăbușirea și moartea lui. Nu numai pe temă religioasă (încercarea lui de a introduce Reforma în Moldova) se datorește căderea lui, ci mai ales încercarea de a dărîma *datina*. Între datină și revoluția umanistă în Moldova veacului al XVI-lea, datina a învins. O spune lămurit Ieremia Vodă Movilă, *patru decenii mai tîrziu*: „Despot Vodă, antecesorul nostru, s-a apucat, de voia repede și cu puțină minte să înlăture și obiceiurile acestei țări și jugul turcesc și pentru că n-a izbutit, a adus asupra țării și apoi asupra lui însuși o mare nenorocire" [24]. Douăzeci de ani după Despot apare în Țara Românească un *domn umanist*, Petru Cercel, care nu era un venetic, ci un vlăstar al neamului domnesc, călătorise în Franța și Italia, era autor de poezii și scrieri latinești, aduce în țară un secretar italian și încearcă să introducă printre supușii săi obiceiurile apusene: paturi în loc de rogojini... Rezultatul este același ca în Moldova: doi ani mai tîrziu, intrigile boierilor îl alungă din scaun și Petru Cercel e ucis, în cele din urmă, la Constantinopol [25]. Aceste fapte sînt caracteristice: s-au făcut încercări, în secolul Renașterii, ca ea să fie introdusă la noi prin patronaj domnesc, forma cea mai obișnuită a acestei reforme culturale, care a fost adusă de sus claselor superioare. La noi a fost o înfrîngere, încercările de patronaj n-au avut urmări și datina boierimii de proprietari agricoli, cu mentalitate medievală, s-a impus învingătoare. E limpede că nu era un mediu receptiv de cultură apuseană la noi și încercările celor doi domni au fost episoade trecătoare. Dar nu e mai puțin adevărat că rămîn ca puncte de reper ale istoriei Renașterii la români.

---

[22] G. Toffanin, *op. cit.*, p. 144—145; ed. II, p. 149.

[23] Cf. în special studiul lui Șt. Bezdechi, *Nicolaus Olahus. Primul umanist de origine română*, Gorj, 1939, apoi Ion Lupaș, *Doi umaniști români în secolul al XVI-lea*, comunicare făcută în ședința Academiei Române, la 11 noiembrie 1927, retipărită în *Studii, Conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1928, p. 89—108. Este vorba de N. Olahus și Mihail Valahul (Csáki).

[24] Despre Despot, în *Deux vies de Jacques Basilicos*, ed. Legrand; scrisoarea lui Ieremia Movilă, la P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 55.

[25] Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfîrșitul sec. XVI*, Cluj, 1944, în special relația lui Sivori, p. 276—277. Există și două vieți romanțate ale lui Cercel de Al. Cartojan, *Petru Cercel, viața, domnia și aventurile sale*. Craiova (f. a.) și C. Manolache, *Tragedia lui Petru Cercel*, București, 1940.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Dacă vrem să aflăm primele începuturi temeinice ale umanismului la români, adică ale culturii clasice, antice, trebuie să cercetăm epoci ceva mai tîrzii. Cunoașterea Antichității, a mitologiei și a istoriei grecilor și romanilor este foarte veche la noi, se poate spune că se confundă cu începuturile culturii în țările noastre. Această afirmație, care pare îndrăzneață, este însă perfect îndreptățită, dar cunoașterea anticului nu a venit prin umanism, ci prin Bizanț. Bizanțul, cum se știe, a păstrat mai bine ca Apusul amintirea culturii clasice și, în forme mai rudimentare, mai simple, a transmis-o și țărilor ortodoxe, de la care le-au luat și românii. Încă din veacul al XV-lea, cînd au circulat la noi, copiate în mănăstiri și la curțile domnești, manuscrise în limba slavonă, se află în Moldova și în Țara Românească istorii universale, în care se vorbește de greci și de romani ca urmare a istoriei biblice. Numele și faptele împăraților romani erau cunoscute boierilor și clericilor români, cari citeau slavonește în cronografele de origină bizantină, dintre cari nu puține s-au copiat și s-au păstrat în mănăstirile noastre. În vremea lui Ștefan cel Mare s-a copiat, pentru judecătorii domnești, *pravila* bizantină a lui Matei Vlastares cu influențe depărtate de drept roman. La sfîrșitul manuscrisului, alcătuit la curtea din Suceava, este un vocabular, în care se lămuresc cuvintele ce înseamnă demnități romane: *praetor*-vornic, *dux*-spătar etc.

În prima jumătate a veacului al XVI-lea, a trăit în Moldova un prelat erudit, Macarie, care devenise episcop de Roman, autorul unei cronici slavonești a lui Petru Rareș. Influențat de cronica bizantină versificată a lui Constantin Manasses, el cunoaște și folosește din belșug, în scrierea sa, mitologia greco-romană. Mai mult din pedanterie, spre a-și arăta erudiția, Macarie folosește calendarul roman cînd povestește evenimentele istoriei Moldovei și astfel avem date după calende și ide sub pana acestui călugăr, crescut într-o mănăstire românească.

Deși nu putem vorbi încă de umanism la noi cu aceste scrieri bizantine, este limpede că noțiuni de cultură antică s-au păstrat în țările noastre și în epoca limbii slavone-medievale. Ca să putem avea însă primele elemente umaniste la noi, trebuie să ajungem la influența culturii polone apusene în Moldova.

Chiar conștiința originii noastre romane se ivește într-una din cronicile slavonești ale Moldovei: în letopisețul anonim al Moldovei, păstrat în anexele cronicii rusești *Voskresenskaia lietopis*, se arată originea românilor din cei doi frați eponimi: Roman (român) și Vlahata (vlah), cari au venit în aceste părți din Italia.

Întrebarea primordială ce se pune pentru umanismul la români este aceasta: în care școli au învățat mai întîi latinește? E limpede că boierii moldoveni au învățat latinește în școlile iezuite din Polonia, întemeiate odată cu ultimele decenii ale veacului al XVI-lea în toate provinciile polone și anume în cele cu populație moldo-ruteană de la marginea Moldovei (colegiile din Lemberg, Camenița, Vinița, Bar). Școli latine au fost în Polonia și înainte de această epocă, e vorba de Universitatea din Cracovia, întemeiată la 1400, dar elevii din Moldova, înscriși în matricolele acestei universități în veacul al XV-lea nu erau români, ci, după cum îi arată numele, germani catolici din tîrgurile moldovenești: Baia, Siret, Suceava și care se pregăteau pentru preoție. Școlile iezuite, în schimb, erau deschise pentru ortodocși, iar moldovenii au început să le frecventeze: cronicarii noștri Grigore Ureche, Miron Costin, acolo s-au format. Mai mult chiar, iezuiții au trecut cu școlile lor de limbă latină chiar în Moldova, unde încă din vremea lui Petre Șchiopul (pe la 1585) se înființează primul colegiu iezuit în Iași, continuat apoi în vremea domnilor însetați de cultură din familiile Movileștilor, iar de atunci, fără întreruperi serioase, în tot veacul al XVII-lea. Învățămîntul era în limba latină și floarea boierimii moldovenești a studiat în școlile iezuite, după cum se vede din listele de daruri ce se trimiteau școlii de către boierii ce-și aveau odraslele lor la carte la iezuiți. De asemenea școala ortodoxă a lui Vasile Lupu de la Iași, colegiul așezat în curtea mînăstirii Trei Ierarhi, era o școală latină, materiile se predau în limba latină și, după modelul colegiilor apusene, se învăța gramatica, dialectica, retorica și poetica latină. Profesorii erau foști dascăli ai Academiei lui Petru Movilă din Kiev, școală ortodoxă latină, fundată de marele prelat de origine românească. Un al treilea centru de învățătură latină, la care au studiat românii în veacul al XVII-lea a fost Academia patriarhiei din Constantinopol, înființată de patriarhul Chiril Lucaris, academie în care, alături de greacă se studia limba latină, artele și științele apusene, cu profesori formați la Padova, celebru centru universitar italian. Elevii români din acest de-al treilea centru universitar latin au fost: Nicolae Milescu, geograful care a descris China, și cea mai importantă figură a culturii românești vechi, Dimitrie Cantemir, care nu poate fi înțeles fără pregătirea lui la această academie din Constantinopol. Un al patrulea centru în care boierii nostri ar fi putut învăța latinește în această epocă era Ardealul cu Ungaria (școala superioară din Buda, înființată la 1649, sub stăpînire turcească), dar nu avem dovezi că au fost pe acolo elevi din principate. În sfîrșit, unii boieri, în special Constantin Stolnicul Cantacuzino, au studiat

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

chiar în Italia şi anume la Padova. Fapt este că în veacul al XVII-lea boierimii române i se deschide, în primul rînd, orizontul culturii latine, deci nu în secolul Renaşterii, ci un veac mai tîrziu.

Caracteristic este faptul că Ieremia Movilă, boier şi domn care aparţine veacului al XVI-lea, scrie unui nobil polon, la moşia căruia se adăpostise în vremuri de băjenie, că pentru a-i arăta sentimentele de recunoştinţă ar trebui un „Cicero eloquentissimus". Interesant este nu numai faptul că Ieremia vornicul, mai apoi domn al ţării, ştia cine este Cicero ca orator, şi că probabil îl citise, ci mai ales că numele lui Cicero, care era idolul Renaşterii, înlocuind, cum am spus, pe Virgil, apare sub pana unui boier moldovean.

Perioada marilor cronicari şi a scriitorilor din veacul al XVII-lea şi de la începutul celui următor a fost, de mai multe ori, socotită ca o Renaştere a românilor sau asemănată cu Renaşterea. Trebuie însă să precizăm în acest studiu, închinat special Renaşterii la români, ce elemente de Renaştere conţine în realitate literatura românească a veacului al XVII-lea. Primul şi cel mai important este, nu cunoaşterea Antichităţii, care, cum am văzut, era mai dinainte introdusă la noi pe calea bizantinismului, ci *valorificarea ei pentru cultura românească*. Pentru Bizanţ, Antichitatea era o perioadă din istoria proprie, nu o minune, un model al perfecţiunii, ca pentru umanişti. Cronicarii şi scriitorii români din veacul al XVII-lea au descoperit Antichitatea ca o valoare general omenească. Atunci cînd Udriste Năsturel şi mai tîrziu Nicolae Milescu afirmau că limba română este, în cuvintele sale, în majoritate de origine latină, afirmau noblețea acestei limbi. Dosoftei, mitropolitul, o afirma lămurit: „limba noastră este de bun neam", adică *nobilă*. Cronicarii, în special Miron Costin, apoi Dimitrie Cantemir, Constantin stolnicul Cantacuzino, au arătat originea latină a coloniştilor care au format, spuneau ei, poporul român. Nu era, pentru nici unul, rezultatul unei cercetări erudite, ci o afirmare de noblețe a neamului. Dovadă este că Miron Costin în *De neamul moldovenilor*, pune în faţa cititorilor lui numărul provinciilor şi izbîndelor romane, care înconjurau lumea toată şi cu mîndrie strigă: „acum priveşte-te ca într-o oglindă". Descoperirea trebuia comunicată şi străinilor. De aceea Miron Costin o scrie şi în limba polonă, iar Dimitrie Cantemir în latineşte: să afle popoarele mari creştine că aici la Dunăre este un popor latin, care trebuie salvat, căci nu se cuvine să fie lăsat în ghiarele barbariei. *Ideea latină a fost o idee forţă pentru toată cultura românească*, începînd cu cronicarii, continuînd cu Şcoala Ardeleană. Ea ne-a dat curaj şi ne-a făcut mîndri şi încrezători. Dimitrie Cantemir stabilea că romanii se trag din grecii lui Aeneas, veniţi de la Troia, ai căror urmaşi am fi fost deci noi. Nu cuceririle şi războaiele romanilor şi grecilor au constituit faima lor, ci cultura lor. Nu e grec cine e de neam grec, ci de cultură greacă. Ideea aceasta este o idee esenţialmente de Renaştere şi prezenţa ei în cultura noastră arată din plin prezenţa Renaşterii în cultura noastră, o schimbare faţă de Evul Mediu.

În al doilea rînd, cunoaşterea *clasicilor* în veacul al XVII-lea şi traducerea lor este destul de dezvoltată, dar e vorba mai ales de greci: Herodot e tradus în românește în veacul al XVII-lea (ms. de la Coşula). Miron Costin înserează în cronica lui pasaje din Plutarch, citează pe Aristotel, pe Ovidiu (pe care nu-l cunoştea direct). Nicolae Costin citează pe Cicero.

Pasiunea Renaşterii pentru monumente şi opere antice artistice se vede şi la noi: Miron Costin aminteşte de turnul lui Sever, de valul lui Traian, de podul aceluiaşi împărat la Severin, arată cum l-a văzut cu ochii lui. Vorbeşte de ruinele unei cetăţi romane la Gherghina, lîngă Galaţi, unde s-au găsit bani de-ai romanilor. Dimitrie Cantemir aminteşte cu dragoste în *Istoria Imperiului Otoman* de operele antice din palatul său de pe Bosfor: un relief de marmură antică ce se afla în posesia lui.

Preocupările de limbă literară tot atunci apar, în primele lor forme, în opera lui Miron Costin, în ultima şi cea mai perfectă operă a sa: *De neamul moldovenilor*, în care fraza era evident moldovenească, dar voit influenţată de sintaxa şi topica latină. Dimitrie Cantemir a încercat o revoluţie în limba română, atît în sintaxă, cît şi în lexic, în *Istoria hieroglifică* precum şi în *Hronicul vechimii a româno-moldo-vlahilor*, revoluţie premergătoare aceleia a şcolii latiniste, dar menită aceleiaşi înfrîngeri în faţa ridicării realiste şi solide a limbii populare. Preocuparea de limbă literară se întăreşte la mitropolitul Simion Ştefan, care caută cuvintele ce umblă ca banii cei buni, la Dimitrie Cantemir, care spune că în judeţul Iaşi se vorbeşte o limbă mai aleasă, datorită apropierii curţii domneşti; model de limbă bună la Dosoftei, care are cel dintîi conceptul frumosului literar.

Filozofia Renaşterii, cu combaterea lui Aristotel, idolul scolasticii, apare în opera lui D. Cantemir: *Indepingibilis imago*, scriere ciudată, o cumulare de idei moderne: combaterea lui Aristotel, conceptul de experienţă, o teorie nouă asupra timpului şi de apărare a ortodoxiei, cunoaşterii prin revelaţie. Importanţa lui Dimitrie Cantemir stă în aceea că el este, ca idei şi cunoştinţe, cel dintîi român modern, un om de Renaştere complet: istoric, geo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

graf, filozof, matematician, compozitor muzical, dar în același timp ține să nu se dezbine de credință, căci concepția centrală a personalității sale creatoare este ortodoxia. Concilierea ortodoxiei cu ideile Renașterii poate fi studiată ca un fenomen cultural rar și cu mari consecințe pentru înțelegerea culturii noastre în opera lui Cantemir.

În sfîrșit, *preocupări științifice* tocmai în aceleași cercuri creatoare completează această atmosferă de Renaștere. Geografia, cu primele hărți ale țărilor noastre (harta Stolnicului la Padova 1700, a Moldovei de D. Cantemir, 1716), opera geografică a lui Cantemir *(Descrierea Moldovei)*, descrierea regiunii Caucazului. Descrieri geografice ale Moldovei se întîlnesc și în opera lui Miron Costin. Dimitrie Cantemir era și matematician, se preocupa și de probleme de fizică, printre care și de *perpetuum mobile*, pe care pretindea că l-a rezolvat.

Așadar, o serie de caracteristici ale Renașterii se găsesc în cultura noastră. Nu e vorba de elemente disparate și întîmplătoare, ci de o mișcare organică, o școală umanistă, care a introdus Renașterea, în elementele sale esențiale, în cultura românească, care a lăsat urmări fecunde în istoria noastră. Totuși, sînt de făcut unele observații: e vorba de o Renaștere tîrzie, cu două secole după cea apuseană, și apoi lipsesc unele caracteristici ale adevăratei Renașteri: *individualismul* manifestat prin scriitori culți. Scriitorii moldoveni sînt tradiționaliști creduli (Dimitrie Cantemir, Miron Costin credeau în minunile cerului, nu sînt răsturnători de idei). Se remarcă o umflare pedantă a cunoștințelor clasice, înșirări de nume bombastice din mitologie (Miron Costin), de erudiție (Nicolae Costin, Dimitrie Cantemir), fără linii clare de gîndire, deci aspecte străine de umanism.

Explicația este simplă: influențele de cultură clasică n-au venit la români pe calea propriu-zisă a Renașterii, ci a unei post-fețe a acestei mișcări culturale. E vorba de *cultura iezuită*. Umanismul a fost o cultură latină de învățați cu spirit critic; perioada iezuită a însemnat trecerea studiului culturii antice pe mîna călugărilor iezuiți, a mișcării catolice produse de Contrareformă. Veacul al XVII-lea este, în cultura literară, secolul iezuit, în artele plastice este cunoscut sub numele de perioada *barocului*. Dar preferăm, cînd e vorba de cultura literară, termenul de *iezuit*, acelui de *baroc*.

Am spus că ideile Renașterii au trecut la noi mai ales prin școlile iezuite din Polonia, unde învățau fiii boierilor moldoveni. E limpede că nu e vorba de Renașterea propriu-zisă, ci de ideile ei filtrate în epoca decadentă a iezuitismului. Iezuitismul sau barocul este, într-un sens, exagerarea Renașterii, pedanterie și umflare a virtuților anticului, dar pe de altă parte, o sărăcire a ei, lipsa spiritului critic la călugării conformiști, lipsa puterii de creație, înlocuită cu o imitație searbădă. Un istoric francez se exprimă astfel despre cultura iezuită: „Lipsită de tot ce-i dăduse îndrăzneală și preț în veacul precedent, cultura umanistă devine o retorică banală și goală, nepericuloasă (pentru dreapta credință), ce se împacă ușor cu respectul tradiției și al credințelor impuse ca program, în colegiile lor" [26]. Tocmai aceste lipsuri le găsim și la noi, și, cum am mai spus, lipsa de spirit critic, de revoluție creatoare, de individualism puternic. De altfel, nu e vorba de *altă cultură*, ci tot de Renaștere: iezuiții sînt moștenitorii *autentici* și geloși ai ideologiei umaniste [27], numai că e vorba de vulgarizarea, de răspîndirea prin școli a acestor idei, care pînă acum rămăseseră în sferele restrînse ale marilor spirite creatoare. Fiind vorba însă de o cultură de *școală*, este ușor de înțeles de ce îi lipsește geniul creator, înlocuit cu popularizarea, și de ce spiritul critic a fost înlocuit cu dogmatismul de catedră.

Fără a prejudicia asupra concluziilor acestui studiu, putem de pe acum găsi o explicație a faptului că Renașterea propriu-zisă n-a putut pătrunde la români, căci se cerea o comunicare cu personalitățile superioare, cu centrele de cultură. Dimpotrivă, colegiile iezuite erau răspîndite în toate centrele provinciale, în regiunile schismatice, ca în Galiția, Podolia și Moldova. Cultura popularizată putea mai ușor străbate decît știința pură la popoarele mai depărtate de centrele de cultură și de altă credință.

Rămîne fapt stabilit că Renașterea umanistică, cu toate ideile ei principale (însă în forma și cu spiritul iezuit) a intrat într-o perioadă organică a culturii noastre. Epoca zisă a cronicarilor sau a culturii românești a veacului al XVII-lea poate fi numită cu un nume mai precis: *perioada Renașterii iezuite la români.*

V. *Influența culturii eline la români.*

Avem însă un alt aspect al umanismului la români: contactul nostru cu clasicismul s-a făcut și pe o altă cale decît aceea a legăturilor destul de precare cu Apusul în veacul al

[26] Hauser et Renaudet, *op. cit.*, p. 535; ed. III, p. 542.
[27] Giuseppe Toffanin, *op. cit.*, p. 334; ed. II, p. 353.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

XVII-lea. E vorba de influența *elenismului* asupra românilor. Se poate vorbi fără exagerare despre o adevărată luptă între influențele apusene și cele grecești, nu numai la noi, dar și în tot Sud-Estul Europei și chiar în Rusia de la sfîrșitul veacului al XVII-lea și începutul celui următor. În Rusia a fost o rivalitate vie între reprezentanții elevilor școalelor latine apusene și ai celor grecești. Influența școalei apusene a pătruns la Moscova prin elevii Academiei latine din Kiev, fundată de Petru Movilă, iar influența greacă prin grecii veniți de la Constantinopol, în frunte cu patriarhul Dosoftei de Ierusalim. Conflictul dintre cele două școli s-a manifestat prin polemică, intervenții la curtea țarului, învinuiri de erezie, pînă ce Petru cel Mare a hotărît definitiv scoaterea culturii grecești în favoarea Occidentului.

În Peninsula Balcanică, o pătrundere a clerului grecesc în locul celui național a grecizat biserica și cultul sîrbilor și al bugarilor încă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. În principatele române, școala latină de tip kievean de la Iași, a lui Vasile Lupu, a fost curînd grecizată, profesorii de cultură apuseană au fost alungați și înlocuiți cu profesori greci. Academiile domnești care au funcționat la Iași și la București din veacul al XVII-lea pînă la 1822, au fost școli grecești și se poate spune că noi am avut mai bine de un veac și jumătate un învățămînt superior sub oblăduirea domnească, învățămînt de caracter grecesc. Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, campionul culturii grecești în Rusia, adversarul lui Petru cel Mare, a stat și la Iași și la București în vremea lui Vodă Brîncoveanu, a fundat tipografii grecești în cele două capitale românești și a patronat pe profesorii greci de la școlile domnești.

Se poate spune, deci, că lupta dintre Apus și Răsărit s-a terminat la noi prin victoria celui din urmă, că influența apuseană umanistă, momentul cronicarilor și al lui Cantemir, a fost înăbușită de elenismul ortodox învingător, care a stăpînit cultura noastră pînă în veacul al XIX-lea. Am arătat importanța școlii cronicarilor pentru introducerea culturii apusene la noi și am spus că ea înseamnă Renașterea noastră, de factură iezuită. Deși mai tîrziu marii ardeleni de la Blaj au reluat-o și au fost adevărații continuatori ai lui Miron Costin și Cantemir, totuși cultura apuseană a suferit la noi o lungă eclipsă, fiind înlocuită prin elenism.

În general însă, caracterul acestei influențe elenice, care cronologic se confundă cu perioada politică a domnilor fanarioți, este privit cu multă ușurătate de istoriografia noastră. A prezenta influența greacă asupra societății românești înalte ca o înrîurire a poporului grecesc, care ne silea să învățăm limba lui (de care cultura noastră s-a grăbit să se descotorosească ca de o pată rușinoasă), înseamnă a prezenta lucrurile în chip necomplet. De altfel, cultura grecească din Academiile grecești nu se făcea în neo-greacă, ci în elină. Toate comorile literaturii și filosofiei antice au fost dezvăluite tinerilor boieri români. De o intensitate mult mai mare decît în școlile iezuite, generații întregi de boieri au învățat limba greacă veche, au fost în stare să citească pe Platon și pe Aristofan. Unii, Goleștii între alții, au încercat chiar să prelucreze în românește dialoguri în stil platonic. Alții, ca Grigore Brîncoveanu, editau, traduceau și comentau operele clasice grecești. Bibliotecile, vestite și în Apus, ale lui Nicolae Mavrocordat și ale fiului său Constantin, la Mănăstirea Văcărești, cuprindeau sute de manuscrise clasice adunate din Orient, de care se auzise și la curtea regală din Paris. Sutele de liste de elevi ai școalelor domnești, păstrate și azi, dovedesc că elevii români știau să compună în limba elină, fiind perfect conștienți de frumusețea acestei limbi clasice. Această perioadă a culturii noastre nu trebuie bagatelizată. Am avut o epocă de umanism elin de mare valoare în cultura noastră pe altă cale decît în Apus. Aceleași efecte culturale ca ale Renașterii s-au produs și la noi. Românii au trăit în cultură antică, în ritm de seninătate antică. Un anume stil al vieții boierilor vechi, trăind epicureic la țară, în mijlocul bibliotecilor de cărți rare, fără multă voință, cu multă putere de a lua din viață tot ce este frumos și senin, se resimte de pe urma acestei influențe culturale. Consecințele pentru cultura noastră, dacă integrăm în ea această perioadă și n-o respingem cu dispreț, cum se face în general, este faptul că *noi am avut o epocă umanistă românească, de studii clasice, care, ca și în Apus, a precedat romantismul și naționalismul modern.* Noi nu am avut Renaștere propriu-zisă, dar mai tîrziu au pătruns la noi toate ideile și pasiunile Renașterii; această comoară de cultură nu ne-a rămas străină, prin contactul cu mișcările culturale ce au venit mai tîrziu.

VI. *Renașterea artistică*

Dacă umanismul este latura literară a Renașterii, artele plastice sînt forma cea mai cunoscută și eternă a acestei mari mișcări de reînnoire a spiritului omenesc. Nu se poate vorbi de Renaștere într-o țară fără înflorirea artelor și tocmai în acest capitol se pare că

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

noi nu am avut o Renaștere românească. Arta românească din veacul al XVI-lea și al XVII-lea continuă să păstreze formele bizantine. Arta bizantină are caractere medievale: artă religioasă, spirit de creație comună, stilizare spiritualistă. Între veacul al XIV-lea și al XV-lea și cele două următoare, nu se constată nici o discontinuitate în arta bisericilor românești, nici o revoluție, ca în Apus. Cel mult, între bisericile lui Ștefan cel Mare și ale lui Neagoe și cele din veacul al XVII-lea se poate observa o decadență pe aceeași linie stilistică. Dacă în domeniul umanist avem, măcar în forme tîrzii, o Renaștere literară românească, în cel artistic nu putem vorbi de așa ceva. Care este pricina acestei deosebiri la români între două domenii înrudite, o vom arăta la sfîrșitul acestui studiu. Fapt este, deocamdată, că Renașterea trebuie considerată ca o mișcare internațională, cu aceleași aspecte în toate țările. Din pricina strălucirii Renașterii italiene și a răspîndirii influenței ei, ea a rămas ca forma esențială a acestei revoluții cînd se vorbește de ea în alte țări. Totuși, a existat o renaștere franceză, germană, spaniolă, care nu sînt asemenea celei italiene, ele reprezintă aspecte specifice și naționale întemeiate pe vechile culturi locale medievale și populare. Chiar în Franța, unde influențele italiene au fost așa de numeroase, un istoric al Renașterii constată, privitor la dezvoltarea artelor plastice și a arhitecturii: „Progresele imitației străinătății rămîn, în definitiv, mediocre. În genere, Renașterea a fost mai mult o fecundare a forțelor vii locale, decît o imitație" [28]. Dar chiar așa, a existat o revoluție, fie și locală, în arta țărilor apusene, care la noi nu se constată decît într-o măsură foarte redusă. Se pot aduce totuși unele fapte în acest domeniu, în istoria artei românești. La sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare, pictori italieni (Bartolomeo Fioraventi) chemați la Moscova de țarul Ivan III cel Mare, treceau prin Moldova, dar fură opriți de domnul Moldovei la curtea lui. Nu se constată și nu se știe dacă ei au lucrat ceva în Moldova. În vremea lui Vasile Lupu, pe lîngă bisericile de stil tradițional bizantin (Trei Ierarhi, de pildă), apare o biserică cu ornamentații exterioare *clasice* de Renaștere, coloane corintice încastrate în zid. Această inovație, pe care astăzi o socotim de prost gust, a pricinuit admirația contemporanilor. Miron Costin scrie despre Golia că după fire covîrșește toate celelalte biserici moldovenești, iar țarul Petru cel Mare, vizitînd Moldova în vremea aliatului său Dimitrie Cantemir, zicea despre Golia că are meșteșug arăbesc, grecesc, bizantin și leșesc (adică apusean). Dar Golia rămîne un fenomen izolat, de influență parțială apuseană.

În schimb, deși se păstrează cadrele artei răsăritene în țările noastre, arta tradițională a bisericii, apar totuși aspecte de Renaștere în sensul unor manifestări de cultură generală, caracteristice pentru această perioadă. Una din ele ar fi patronajul cultural și artistic al curții domnești. Un principe de Renaștere nu caută atît o faimă de războinic, cît aceea de a fi un protector al artelor. Un principe italian este ctitor de opere de artă, înconjurat numai de oameni de talent, atrași chiar din alte țări [29]. Și la noi au fost asemenea ctitori, cari nu erau numai închinători de opere religioase, după tradiția medievală, ci aveau o curte de artiști după rețeta Renașterii. Despot vodă, primul umanist în România, a chemat la curtea lui profesori și scriitori din Apus, a pus să se picteze pe pereții palatului său luptele lui cu Alexandru vodă Lăpușneanu. Învățați greci au stat la curtea lui Matei Basarab și a lui Vasile Lupu. Dar mai ales patronajul artistic al lui Brîncoveanu are un aspect pronunțat de Renaștere. El a avut la curte arhitecți italieni iar ca secretar pe scriitorul Del Chiaro. Construcțiile sale n-au fost numai religioase, ci și civile: palatele brîncovenești de la Mogoșoaia și Potlogi în care, alături de influențe ornamentale răsăritene, se remarcă și înnoirea stilului venețian. Brîncoveanu trimisese elevi români în școlile apusene, se înconjura de eleniști de seamă. S-a observat cu drept cuvînt că vechile locuințe domnești și bisericești pînă la Brîncoveanu erau cetăți clădite pentru apărare, cu ziduri groase închise și ferăstrui mici, iar înăuntru cu chilii de mănăstire, pe cînd palatele acestui domn au logii deschise, săli mari luminate, sub ale căror ferestre se așterneau parcuri cu flori și lacuri. E un aspect de artă, de încîntare în locul celui războinic și închis al epocii precedente. În acest domeniu restrîns este deci o schimbare și la noi.

De observat că și aici, dacă e vorba de aspecte de Renaștere, ele apar mult mai tîrziu, sînt contemporane, nu cu Leon X și Michelangelo, ci cu marele secol al lui Ludovic al XIV-lea.

VII. *Spiritul Renașterii în viața politică*

Omul politic al Renașterii este esențial deosebit de cel medieval, el luptă pentru gloria individuală, fiind adesea un aventurier. Nu este omul legat cu fibre adînci de comunitate,

[28] Hauser et Renaudet, *op. cit.*, p. 114.
[29] Burckhardt, *op. cit.*, I, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

moştenitorul datinei dinastice, este o personalitate care se ridică prin meritele sale deasupra celorlalţi.

Un stăpînitor medieval a fost în Moldova Ştefan cel Mare, cu înţelepciunea bărbătească a ultimelor veacuri ale Evului-Mediu. Ştefan luptă cu o armată de boieri, de ţărani şi de orăşeni ai ţării, oaste de ţară; în bătăliile lui foloseşte *pădurea,* elementul geografic caracteristic pentru apărarea Moldovei. În politica sa internă a lucrat la o mare operă de colonizare a „pămînturilor pustii" prin curteni (ţărani oşteni), în politica externă a fost întotdeauna prudent şi aliat cînd cu unii, cînd cu alţii din vecinii săi împotriva celorlalţi, ca să nu fie niciodată singur. Şi-a apărat ţara fără idei mari de politică imperialistă, ca un boier care-şi apără hotarele moşiei împotriva vecinilor hrăpăreţi, de aceea a dus numai războaie defensive. Credea însă, ca toţi stăpînitorii din vremea lui, în „republica creştină", unitatea politică a tuturor principilor creştini, datori să lupte solidar împotriva turcilor: aşa spune în soliile către papă şi către dogele Veneţiei. Scrie puţin şi se dăruieşte puţin, nu e retoric în scrisori, ci sfătos şi cu bun simţ popular, e un om al poporului moldovenesc, un arbore mai înalt din pădure, a cărui coroană străjuieşte deasupra celorlalţi, dar trunchiul şi rădăcina rămîn alături de ceilalţi.

În faţa lui stă, ca un contrast, Mihai Viteazul, care îşi dăruieşte viaţa şi tinereţea pentru fapte de glorie. Războaiele lui sînt de cucerire, peste graniţele ţării, luată şi ea cu ajutorul boierilor, prin răsturnarea predecesorului său. Armata lui este de lefegii străini, cu arme de foc, necunoscute oamenilor de ţară, după pilda condotierilor italieni. În politica internă sprijină pe boieri împotriva ţărănimii deposedate de pămînt; în politica externă visează cucerirea Constantinopolului şi a Poloniei. În scrisori este elocvent şi sentimental, mişcător, are cuvinte de foc, biciuiri de fulger. Dorinţa lui, o spune, e să lase un nume de glorie în istorie. Este o mare personalitate, o individualitate puternică în stilul Renaşterii. Ştefan, cînd se adresează oştenilor, le spune că înfrîngerea e pedeapsă de la Dumnezeu pentru păcatele noastre, iar de izbîndă nu ne mîndrim noi oamenii, ci să privim umil la voia Celui de sus; dar Mihai aminteşte boierilor originea lor română şi cheamă în discursuri strălucite pe oşteni la fapte eroice. Sînt două epoci ce stau faţă în faţă. Ştefan a rămas în conştiinţa populară, pentru că se confunda cu Moldova veche. Mihai n-a rămas în amintirea oamenilor, pentru că era numai Mihai Viteazul.

Deosebirea nu e o întîmplare datorită temperamentelor diferite: sînt două faze în istoria politică a neamului nostru, una medievală, cealaltă de Renaştere. Că este aşa se vede din faptul că alături de aceste două mari figuri caracteristice, avem o serie de alţi stăpînitori medievali de mai mică anvergură în epoca lui Ştefan cel Mare: Vlad Ţepeş, Radu cel Mare, Neagoe Basarab şi o serie de stăpînitori de Renaştere în vremea lui Mihai Viteazul: Despot vodă, aventurierul care aminteşte pe Cezar Borgia, Radu Şerban şi toţi boierii deveniţi domni prin merite personale.

Renaşterea înseamnă o cotitură în istoria politică. E vremea tiraniei (în sensul antic al cuvîntului), cînd personalităţi puternice iau locul vlăstarelor vechilor dinastii, e vremea căderii principiului dinastic [30]. Atunci, în veacul al XVI-lea se sting şi la noi dinastiile Basarabilor şi Muşatinilor, iar boierii îndrăzneţi, fără os domnesc, se urcă pe scaunele domneşti. Această schimbare politică de la Evul Mediu la epoca modernă se verifică şi pentru aspecte secundare.

Un principe al Renaşterii avea o curte, la care aduceau oameni învăţaţi, într-un cadru de lux, era ctitor de opere de artă religioasă şi profană. În veacul al XVII-lea avem şi noi asemenea domni, începînd cu Matei vodă şi Vasile Lupu, fundatori de şcoli, aducînd profesori din ţări străine, ctitori de tipografii pentru cultura poporului. La curtea lui Vasile vodă se dădeau serbări cu bucătari din ţări străine, aveau loc alergări de cai împodobiţi, jocuri de măscărici etc. La nunta fetei lui Radu Mihnea, la Tecuci, s-au clădit cerdace asemenea unor decoruri de teatru; la curtea lui Şerban Cantacuzino a fost adus un artist indian, un fachir care şi-a arătat minunile. Curtea de la Iaşi, la sfîrşitul veacului al XVII-lea, era împodobită cu ceramică olandeză, cu covoare şi vase chinezeşti, hainele domnului erau de mătase, brodate cu flori de aur. Desigur, *o curte* în sens de Renaştere, adică lux şi patronaj artistic, a fost mai ales aceea a lui Brîncoveanu. Contrastul cu vechea curte militară şi ascetică aproape a domnilor din Evul Mediu, este izbitor, avem şi aci un aspect al Renaşterii, al felului cum se înţelegea viaţa unui principe în această epocă nouă. Este însă un alt aspect al vieţii politice a Renaşterii, care apare mai tîrziu la români.

Evul Mediu este stăpînit de datină, cu Renaşterea începe epoca reformatorilor. Reformatorul este o individualitate care stăpîneşte vremile şi oamenii şi vrea să le dea alt curs

[30] Burckhardt, *op. cit.*, I, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

decît cel hotărît de natură, lucru care nu intră în mentalitatea medievală. Ideea de *progres* este o idee de Renaștere [31], spiritul religios al Evului Mediu înțelege lumea ca fiind *dată* de Dumnezeu, cu toate faptele, instituțiile, bogățiile și mizeriile ei, cărora mîna și spiritul omului nu le poate da altă direcție. Și mai ales în spiritul răsăritean, această concepție statică a lumii este valabilă.

În fața datinilor, inițiativa conducătorilor statelor românești este foarte mică. Ea există, e drept, și în Evul Mediu, reformele monetare și inițiativele de comerț internațional ale lui Mircea cel Bătrîn, opera de colonizare a pămînturilor pustii, întreprinsă de domnii moldoveni sînt dovezi că și noi am avut stăpînitori activi. Dar nu e vorba de concepție de *progres*, de îmbunătățire a situației poporului, ci probabil de anume reforme care aveau în vedere pur și simplu creșterea veniturilor domnești, consolidarea militară a poziției domnului. În veacul al XVI-lea și al XVII-lea, anume reforme de caracter social devin necesare din cauza evoluției lente a stării proprietății, lichidarea treptată a proprietății moșnenești în favoarea celei boierești. În marginile acestui proces social este și „legătura" lui Mihai Viteazul, care face șerbi din țăranii mutați de pe o moșie pe alta, reforma lui Miron Barnovschi de a restitui răzeșilor ocinele lor pierdute. Dar și într-un caz și în celălalt, e vorba de măsuri de necesitate imediată, nu de *ideea* de progres, care subînțelege un anumit idealism, o reformă făcută pe temeiul unei idei de iubire de oameni.

Se poate spune că primii reformatori în sens modern în țările noastre, dărîmători de datină, au fost abia domnii fanarioți. Cînd Constantin Mavrocordat, în Adunarea obștească a țării, declară liberi pe șerbi, el spune că nu se cuvine ca un frate să robească pe un alt frate întru Christos. Ideea aceasta înseamnă o revoluție. Codicele de legi fanariote ale lui Ipsilanti, Caragea și Callimachi sînt legi influențate de cele occidentale, care înlocuiesc obiceiul pămîntului, dreptul consuetudinar, cu legea scrisă și nu cum fuseseră codicele lui Matei Basarab și Vasile Lupu, niște simple manuale pentru judecători, alături de obiceiul pămîntului, în cazuri grele. Introducerea industriei în țară sub fanarioți (fabrici de postavuri, de sticlă, de porțelan, de fringhii) înseamnă o încurajare cu privilegiu domnesc a inițiativei particulare, pe cînd morile de hîrtie ale lui Matei Vodă, tipografiile lui Brîncoveanu sau exploatarea ocnelor înseamnă monopoluri domnești. Fanarioții au fost în țara noastră primii reformatori în sens occidental ai vieții politice și economice românești: dar nu poate fi vorba aci de Renaștere. Introducerea pașapoartelor, a poștei publice, sînt de asemenea reforme esențiale ale fanarioților.

Desigur, în spiritul de inițiativă fanariot se ascunde educația lor occidentală, dar trebuie să cercetăm și problema dacă starea societății românești îngăduia „reforme" în veacul al XVIII-lea, pe cînd în veacurile precedente anume împrejurări sociale nu erau potrivnice unor astfel de inițiative. Venim astfel la punctul central al acestui studiu: care au fost împrejurările ce au îngăduit sau dimpotrivă au împiedicat dezvoltarea revoluției Renașterii pe teren românesc în trecut?

VIII. *Temeliile economice și sociale ale Renașterii la români*

Acesta este rezultatul inventarului nostru privitor la Renașterea la români. Am semnalat o serie întreagă de manifestări de cultură și politică ce dovedesc, dacă nu existența unei Renașteri românești, prezența în istoria culturii românești a elementelor esențiale ale umanismului, ale Renașterii politice, politica de glorie și alte aspecte ale acestei revoluții culturale. Caracteristicile istoriei noastre nu erau pînă acum recunoscute de istorici care nu vorbesc, nici unul, de cultura Renașterii în trecutul nostru. Totuși, trebuie să constatăm că în privința *intensității* mișcării, umanismul cronicarilor veacului al XVII-lea se reduce la un cerc restrîns de boieri bogați. În ce privește epoca apariției fenomenelor caracteristice ale Renașterii, aflăm o vădită întîrziere pentru unele aspecte, chiar de secole, față de Occident. De asemenea, unele caractere esențiale ale Renașterii lipsesc aproape total: de pildă, înflorirea artelor plastice profane. Istoricul care cercetează cauzele fenomenelor istorice trebuie să explice de ce nu a putut înflori complet Renașterea la noi și apoi care au fost totuși condițiile ce au îngăduit dezvoltarea unor aspecte parțiale ale ei.

Am arătat care sînt ultimele concluzii asupra originilor Renașterii. Renașterea nu poate fi despărțită de ivirea capitalismului comercial. Capitalismul comercial începe să apară în veacul al XV-lea și înflorește în chip splendid în cel următor. Originea lui stă în orașele comerciale din Italia, Flandra și Germania, deci în dezvoltarea burgheziei, apoi în statele unitare regale, în care monarhia se sprijină pe aceeași clasă socială. Cu alte cuvinte Renașterea,

[31] J. Calmette, *op. cit.*, p. 311.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

dacă nu este creaţia burgheziei, este în tot cazul, în mare parte, rezultatul direct sau indirect al ridicării acestei clase sociale. De aci şi caracterele ei: individualism, aspecte de bogăţie şi lux, politică de parveniţi (gloria).

În lumina acestei constatări, examinînd situaţia de la noi, trebuie să recunoaştem că, faţă de economia şi cultura orăşenească a Apusului şi centrului Europei, în principatele române avem o economie agricolă, ceea ce nu înseamnă, cum greşit s-a spus, o viaţă *ţărănească*, ci dimpotrivă, o viaţă *feudală*. Cultura românească în veacul al XVI-lea nu putea fi decît reflexul acestei feudalităţi: cultura bisericească, cu aspecte religioase medievale prelungite peste sfîrşitul Evului Mediu în Europa. *Aceasta este cauza principală care a împiedicat înflorirea Renaşterii la români: lipsa temeliei sociale şi economice care a existat în Apus*. Deci nu ortodoxia, slavonismul sau alte forme de cultură, care sînt, cum am arătat într-un alt studiu, urmările şi nu cauzele fenomenelor economice şi sociale [32].

Totuşi au fost încercări de pătrundere a capitalismului comercial în teritoriul românesc în veacul al XVI-lea şi anume în Ardealul mai deschis drumurilor ce vin din Europa centrală. Astfel, cînd Ferdinand de Austria a încercat să ia tronul Ungariei, după dezastrul de la Mohács, oştile şi funcţionarii lui pătrunseseră în Ardeal, bogăţiile miniere ale provinciei fură concesionate casei Fugger, celebri capitalişti din Augsburg şi Nürnberg, ce stăpîneau piaţa europeană a epocii. Năvălirea oştilor lui Petru Rareş, ca sprijinitor al lui Ioan Zapolya şi vasal al sultanului Soliman Magnificul, ruinează planurile Fuggerilor iar agenţii lor sînt puşi pe fugă. Dintre marii capitalişti ai veacului al XVI-lea sînt şi membrii familiei Thurzo, care se ocupau cu comerţul mătăsii şi al spiţeriilor. Erau asociaţi cu Fuggerii şi aveau afaceri în Italia, Germania, la Amiens şi la Lisabona. Familia Thurzo era originară din Levocea (Leutschau) în Spitz, în Slovacia, oraş care fusese transformat într-o comună italiană, cu arhitectură veneţiană [33]. Acolo, în acel oraş, s-a ridicat familia Laski, Hieronim Laski a fost ambasadorul sultanului Soliman, Ian Laski, un mare scriitor şi reformator, Albert Laski a adus în Moldova pe Despot vodă, cu oştile de mercenari. Albert Laski şi familia lui îşi datorau ridicarea capitaliştilor Thurzo şi, deşi nu cunoaştem bine aceste împrejurări, vedem că finanţarea expediţiei lui Despot în Moldova trebuia să aibă ca urmare logică pătrunderea afacerilor familiei Thurzo în această ţară.

Dintre creaţiile noi ale capitalismului în veacul al XV-lea şi al XVI-lea avem industria: tipografiile, morile de hîrtie şi fabricarea armelor de foc (pe lîngă fabricarea postavurilor, industria mare a Evului Mediu) [34].

Este vorba însă de încercări cari n-au izbutit sau n-au avut urmări. O ţară agricolă, fără burghezie, nu putea lua parte la mişcarea capitalistă. Dimpotrivă, cum am arătat la începutul acestui studiu, caracteristica veacului al XVI-lea a fost o cădere masivă şi repede a monetei în toată Europa, datorită marelui import de argint din America. Ţările agricole fură lovite de această devalorizare a argintului, căci acolo circulaţia monetară era foarte redusă. Rezultatul a fost îngreunarea legăturilor comerciale între ţările agricole şi cele industriale, ale căror produse se scumpiseră foarte mult. De notat că în Evul Mediu şi în veacul al XVI-lea principatele dunărene nu erau exportatoare de grîu, ci numai de vite. Am arătat într-un studiu asupra epocii lui Mircea cel Bătrîn, că, pînă la mijlocul veacului al XVI-lea, Ţara Românească importa grîu din Ardeal, fapt care la prima vedere pare paradoxal, dar se explică prin întinderea mare a stepelor şi pădurilor şi prin extinderea culturii meiului, principala cereală cultivată de plugarul român în această epocă.

Trebuie să mai ţinem seama de un alt fapt, care a mai fost relevat; comerţul mondial de tranzit al Hansei prin Polonia în Moldova, unde se întîlnea cu comerţul maritim genovez şi veneţian şi care a îmbogăţit ţările noastre în vremea lui Ştefan cel Mare. El încetează însă în veacul al XVI-lea, cînd turcii taie drumul comercial prin cucerirea Chiliei şi Cetăţii Albe şi prin blocarea Mării Negre. Prin urmare, drumul european de comerţ ce trecea pe la noi în Evul Mediu se închide şi caracterul exclusiv agricol şi păstoresc al ţărilor noastre se accentuează într-o epocă în care, în Apusul şi centrul Europei se întîmplă o evoluţie exact contrară. Nu este deci de mirare că revoluţia burgheză a Renaşterii nu s-a putut produce în ţările noastre.

---

[32] *„Perioada slavonă" la români şi ruperea de cultura apusului*, în *Interpretări româneşti*, Bucureşti, 1947, p. 9—32, Retipărit în P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1971.

[33] Hauser et Renaudet, *op. cit.*, p. 341—342; ed. III, p. 350—351.

[34] Hauser et Renaudet, *op. cit.*, p. 345; ed. III, p. 354.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Căderea bruscă a monetei de argint atinge asprul turcesc, care era moneta de circulație în veacul al XVI-lea în țara noastră, unde înlocuiesc moneta națională, care nu se mai bate, precum și florinul unguresc.

Devalorizarea a atins țara noastră în epoca lui Mihai Viteazul, căci contractele și confirmările de vînzări de moșii de la sfîrșitul domniei amintesc de prețurile de la începutul ei, „însă după cum umbla asprul pe atunci" (Arhivele Statului, doc. inedite). Domnia lui Mihai Viteazul înseamnă, din punctul de vedere economic, un moment crucial în istoria noastră.

Totuși, am arătat că în veacul al XVII-lea anume aspecte ale umanismului și ale Renașterii au pătruns și la noi. Boierii moldoveni învață în școlile iezuite din Polonia, boieri, între care Constantin Stolnicul Cantacuzino, ajung pînă în Italia, fapt pentru care trebuiau bani grei. Cu atît mai mult costau palatele brîncovenești, oștile de mercenari nemți, tipografiile care lucrau în pierdere, ca opere de binefacere pentru înzestrarea bisericilor, cheltuieli ce nu existau în veacul al XV-lea. În adevăr, în veacul al XVI-lea și mai ales în cel următor se ivește un izvor nou de bani în țară. Este comerțul grînelor cu Imperiul otoman. Turcii aveau nevoie, pentru aprovizionarea Constantinopolului și a armatei lor, de grînele românești. Fiind singurii clienți, ei creează un fel de monopol, care ține pînă în 1829 și care nu era menit să ridice prețurile, totuși aducea bani în țară. Agenții acestui comerț nou erau negustori greci, iar beneficiarii erau, bineînțeles, boierii proprietari.

Acest comerț devenise esențial încă sub Mihai Viteazul. Cînd marele domn încheie pace cu turcii la 1598, el se scuză față de regele Rudolf II că a fost nevoit s-o facă, împins de necesități economice imperioase: românii nemaiavînd cu ce trăi fără negoțul de peste Dunăre.

Firește, comerțul grînelor care, o repetăm, nu exista în veacul al XV-lea, a avut urmări deosebite pentru economia țării, urmări care n-au fost studiate pînă acum. Cultura meiului a fost înlocuită cu a grîului pe marile domenii boierești; boierii intensifică producția pe moșiile lor, legînd pe țăran de glie, schimbînd exploatarea în dijmă prin exploatarea în regie. Producția autarhică a marilor domenii medievale e înlocuită în parte, pentru prima oară, cu o exploatare pentru export. Moneda olandeză, *leul*, apare atunci ca monedă a țării noastre, căci olandezii erau în acel timp principalii clienți ai Imperiului otoman. Atunci boierimea înlocuiește în rosturile de conducere domnia și ia în mîinile ei dirijarea economică, politică și spirituală a țării. Toate aceste fenomene economice, cari nu sînt specifice pentru țara noastră, ci și pentru celelalte state agricole: Ungaria și Polonia, nu pot fi prezentate aci decît sumar, pentru a lămuri problema Renașterii, care ne preocupă. Ne rezervăm să revenim în chip documentat asupra lor într-un studiu special.

Deocamdată trebuie să analizăm care au fost urmările pentru cultura românească ale acestor stări de lucruri din viața economică.

Într-un studiu intitulat *Începuturile literaturii în limba română* am arătat că înlocuirea limbii slavone în cultura noastră prin cea națională a fost rezultatul ridicării boierimii în locul autorității casei domnitoare. Limba slavonă era tradiția medievală a domniei; cîtă vreme domnul și curtea lui au patronat cultura, ea a rămas îmbrăcată în haina slavonă. *Cînd însă s-a ridicat boierimea*, cînd statul a devenit aristocratic din voievodal, atunci și cultura a devenit apanajul nobilimii de proprietari. Boierii nu știau slavonește și de aceea ridicarea lor coincide cu introducerea limbii române în locul celei slavone în istoriografie, în cancelarie și în cele din urmă și în biserică[35]. Începuturile literaturii în limba vulgară nu formează propriu-zis o caracteristică a culturii Renașterii. În Apus, ele se ivesc în Evul Mediu. Dar e limpede că pentru cultura noastră fac parte din complexul de manifestări culturale ce urmează ridicării boierimii în veacul al XVI-lea în locul ordinei voievodale. Din acest complex fac parte și toate aspectele de Renaștere pe care le-am analizat în paginile precedente.

În prezentul studiu am arătat pentru prima oară, că ridicarea boierimii în veacurile XVI și XVII nu are numai un aspect negativ, în sensul că fiind tăiate drumurile de comerț, proprietarii agricoli au rămas singura putere economică în stat, ci și unul pozitiv: ridicarea boierimii a fost însoțită de o intensificare a culturii grînelor și de comerțul cu grîne în sudul Dunării cu Imperiul otoman. Comerțul acesta a adus ceva bani în țară, bani ce nu mai intrau în visteria domnească, cum fusese cazul, prin vămi, cu comerțul de tranzit din veacul al XV-lea, ci în a boierilor. Astfel au putut boierii să-și trimită copiii peste granițe

[35] P. P. Panaitescu, *Începuturile literaturii în limba română*, în „Revista Fundațiilor Regale", anul X, 1943, Nr. 9, p. 601—625, retipărit în volumul *Interpretări românești*, p. 231—256 și din nou în *Contribuții la istoria culturii românești*, p. 343—369.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

la studii, să susţină pe seama lor o nouă domnie, aleasă din rîndurile boierimii, cu oşteni mercenari şi cu anume creaţii în ţară.

Îmbogăţirea boierilor explică, însă, nu numai posibilitatea ivirii unor aspecte de cultură de Renaştere la noi, schimbarea în unele privinţe a datinilor medievale, dar şi direcţia specială pe care au luat-o aceste influenţe. Am spus că negoţul grînelor se făcea prin negustorii greci. Grecii au pătruns în acest chip în ţările noastre şi aceasta este principala cauză a pătrunderii şi influenţei grecilor în principatele române. Comerţul grînelor nu constituia însă o legătură cu Apusul şi centrul Europei, dimpotrivă, îi întorcea spatele. După venirea grecilor în ţară însă, s-a putut introduce umanismul *elenic* al şcolilor domneşti, despre care am vorbit şi care înseamnă contactul mai fecund al culturii româneşti cu Antichitatea. Acele aspecte ale culturii Renaşterii apusene care contraziceau mentalitatea agrară feudală a boierimii noastre nu s-a putut împămînteni în Moldova şi în Ţara Românească, mai ales *individualismul laic*. E uşor de înţeles de ce *Renaşterea apuseană a fost burgheză*. Tot din această pricină *spiritul critic şi reformator* al burgheziei bogate din Apus nu a pătruns la boierimea noastră, legată de biserică precum şi de pămînt, şi a trebuit să aşteptăm perioada fanarioţilor ca să avem, la noi, concepţia progresului. De asemenea marile opere de artă caracteristice pentru o societate bogată şi îmbogăţită, nu au fost imitate la români, cari numai îmbogăţiţi n-au fost în perioada Renaşterii.

Nu e cazul să ne depărtăm aci de subiectul nostru prin dezvoltări ale unor chestiuni colaterale, dar putem spune pe scurt că influenţa apuseană la noi în epoca fanariotă, începutul unor legături economice şi apoi culturale, ce n-au încetat pînă azi, se datoreşte deschiderii comerţului Peninsulei Balcanice şi ţărilor române cu Austria în veacul al XVIII-lea, epocă în care această ţară ajunge în expansiune pînă la Carpaţii Meridionali şi la Dunărea de jos (la Belgrad şi la Banat).

În concluzie, *Renaşterea n-a lipsit din istoria culturii româneşti*. Am avut un strălucit *umanism românesc*, de stil iezuit, apoi grecesc, aspecte interesante de Renaştere în mentalitatea politică, idei şi forme de Renaştere chiar în viaţa artistică. *Renaşterea face parte integrantă din cultura noastră*. Ea a fost însă în legătură cu boierimea, nu ca în Apus cu burghezia, care nu exista la noi, şi de aceea anume aspecte ale acestei revoluţii culturale lipsesc la noi, întîrzie sau iau altă formă.

Pentru integrarea istorici românilor în istoria universală, problema Renaşterii are o importanţă capitală, cercetarea ei dovedeşte, pe de o parte, că trecutul nostru se poate înţelege numai în legătură cu marile curente ce au străbătut Europa şi au transformat spiritul ei, pe de altă parte ea arată cum au fost transformate sau întîrziate aceste curente de împrejurările speciale, economice şi sociale în care a trăit poporul românesc.

21 februarie 1945.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

EPOCA RENAȘTERII ÎN LITERATURA ROMÂNĂ ?

DE

ANDREI PIPPIDI

Nădăjduim că titlul de mai sus lasă să se înțeleagă o șovăială. Ea nu-i încearcă pentru prima oară pe istoricii noștri literari. Înaintea diversității și discontinuității fenomenului pe care-l studia, acum patruzeci de ani, Dimitrie Popovici se îndoia și el de „existența exclusivă, în literatura română, a unui anumit curent" [1]. De atunci, a fost adoptată, ca mai adecvată, o împărțire în *perioade*, mai degrabă decît în *curente*. Oprindu-se la acea soluție, recenta carte a lui Dan Horia Mazilu — *Literatura română în epoca Renașterii*, București, Ed. „Minerva", 1984, 460 p. — ne-a atras atenția prin dezinvoltura cu care, după ce autorul studiase *un curent*, barocul, tinde acum să introducă în discuția specialiștilor *o perioadă* mai veche. Ca slavist deci ca om al unei discipline exacte, D. H. Mazilu ar fi putut interveni salutar în dezordinea actuală a ideilor în jurul subiectului său. Adesеori, acribia filologică a specialistului într-o limbă moartă și într-o literatură inaccesibilă, altfel decît în traduceri, majorității cititorilor, a contribuit esențial la progresele istoriei vechii culturi românești. E curios că autorul a ales cu totul alt demers, unul ale cărui dezavantaje se vădiseră îndeajuns în cursul cercetării sale asupra *Barocului în literatura română din secolul al XVII-lea* (1976), temă care nu pare să poarte noroc celor care se apropie de ea!

Întorcîndu-se de la Baroc spre Renaștere, refăcînd în sens invers drumul parcurs de literatura română de la origini pînă la intrarea ei în epoca modernă, studiul urmărește să demonstreze o tezǎ. În parte, aceasta este la adăpost de orice contrazicere, cîtă vreme revendică textele în limba slavonă ca aparținînd aceleiași dezvoltări organice și unitare pe care o constatăm mai tîrziu în faza maturității ei, de conținut și expresie, în românește. Riscată, într-adevăr greu de susținut, este partea originală a teoriei și anume că literatura română a avut o Renaștere — în secolul XVI —, pregătită de un veac de „prerenaștere". Această periodizare derivă din intenția autorului de a argumenta *europenitatea* culturii noastre. Din capul locului, problema este fals formulată, deoarece *Europa nu se reduce la Occident*, nici la culturile majore doar. Renașterea, umanismul, noțiuni cu care, inevitabil, autorul va manevra de la un capăt la altul al cărții, nu sînt niciăieri definite precis, deși discuția ar fi trebuit să înceapă de la această deslușire a criteriilor de comparație.

Nimeni nu se îndoiește — și nici n-a încercat vreodată să conteste serios — că literatura română are un trecut mult mai vechi decît scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung, cu cele 190 de cuvinte ale ei. Există o literatură latino-polonă care cuprinde opera istorică a lui Dlugosz: de ce cronica lui Macarie n-ar fi reținută printre cele mai de seamă realizări ale literaturii slavo-române? Cu totul altfel se prezintă lucrurile dacă cineva emite pretenția ca același Macarie să fie considerat un cărturar al Renașterii (în primul rînd pentru calofilia sa stilistică) sau primul memorialist român (fiindcă în textul cronicii sale se află trei referiri direct autobiografice). Nu-i de prisos a aminti că Ioan Bogdan, cel care i-a descoperit atît pe Macarie cît și pe rivalul acestuia, Eftimie, îi caracteriza astfel: „tonul lor encomiastic, stilul lor obscur și peste măsură de înflorit, imitat în totul după al bizantinului Manasses din sec. XII, contrastează în mod neplăcut cu simplitatea analiștilor de dinaintea lor și cu naturalețа și claritatea cronicarilor ce au scris în românește după dînșii. Constatarea acestui fapt ne arată ea singură ce influență binefăcătoare au trebuit să aibă asupra culturii moldovenești relațiile cu polonii, popor cu civilizație apuseană și cu o literatură istorică bogată, pătrunsă de spiritul renașterii și al humanizmului" [2]. Așadar, pentru generațiile precedente

[1] D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières* Sibiu, 1945, p. 15.
[2] I. Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de cercetători, tocmai cei pe care D. H. Mazilu îi socoate fruntaşi ai curentului „umanist" identificat de d-sa personificau tendinţa opusă Renaşterii. Insurecţia contra unei convenţii tradiţionale este, în principiu, lăudabilă, însă noua interpretare nu poate evita, la rîndul ei, să i se verifice temeiurile.

Pînă acum, încercările de a schiţa un profil istoric al literaturii române din secolele XV—XVI — dincolo de care, în ultimii 25 de ani, s-a stabilit consensul quasi-general de a vedea un umanism („întîrziat", adaugă unii) care ocupă aproximativ perioada veacului XVII — s-au mărginit la semnalarea unor influenţe ale culturii occidentale şi la explicarea împrejurărilor care au zădărnicit cîteva prilejuri mai timpurii de pătrundere a acestei culturi la noi.

În comunicarea sa *Receptarea antichităţii în literatura română*, cu care a început, în 1959, să se impună problema examinată în cartea de faţă, Tudor Vianu recunoştea că „Renaşterea şi umanismul la români" reprezintă „o temă rezervată cercetării viitoare". El adăuga: „Această temă nu va putea fi realizată decît atunci cînd vechea literatură română nu va mai fi studiată cu simplul interes lingvistic şi istoric-pragmatic, adică drept o colecţie de documente pentru atestări de limbă sau ca izvoare de fapte istorice, aşa cum s-a întîmplat în toată epoca pozitivismului. Este necesară, pentru înţelegerea mai adîncă şi pentru aprecierea literaturii române vechi, considerarea ei din punctul de vedere al istoriei generale a culturii" [3]. Observaţie căreia îi corespunde pe deplin, ca intenţie, lucrarea lui D. H. Mazilu. Totuşi, după cum se ştie, criteriul în funcţie de care Vianu aprecia existenţa unui umanism românesc era contactul cu izvoarele culturii clasice iar concluzia acestei cercetări era, chiar după momentul iniţiatic din secolul XVII, lipsa unei literaturi de inspiraţie savantă.

Alte două contribuţii de seamă la precizarea conceptului de umanism în spaţiul cultural românesc au fost aduse de P. P. Panaitescu şi M. Berza. Evoluţia ideologică sinuoasă a celui dintîi s-a manifestat prin afirmaţii contradictorii. D. H. Mazilu citează *Inceputurile şi biruinţa scrisului în limba română* (din 1965), uitînd să arate că în 1958, în introducerea la *Operele* lui Miron Costin, Panaitescu declarase categoric: „umanismul propriu-zis al Renaşterii, de esenţă orăşenească, nu a putut pătrunde în ţările noastre, unde i-a lipsit baza socială". Această explicaţie de caracter sociologic apare în scrisul istoricului român încă din ianuarie 1944, în articolul *„Perioada slavonă" la români şi ruperea de cultura apusului* (preţial reeditat în 1971, în *Contribuţii la istoria culturii româneşti)*, unde găsim mărturisirea că „Renaşterea şi Humanismul n-au atins nici ele ţările noastre, cu cortegiul lor de artişti [şi] învăţaţi, iar în vremea cînd domnea Ludovic al XIV-lea la Versailles românii n-aveau oraşe mari, nici filosofi, nici dramaturgi, nici fabulişti". De altminteri, dacă am înlătura un strat după altul din această construcţie teoretică, ar ieşi la iveală o idee diferită a autorului, după care factorul determinant al dezvoltării culturale ar fi cel rasial — în cazul nostru, substratul tracic — ceea ce nu era de mirare în 1941, cînd Panaitescu publica în „Convorbiri literare" unele reflecţii ale sale, intitulate *Destin românesc*.

Pentru M. Berza, a cărui perspectivă asupra istoriografiei româneşti, într-un text din 1946 (rămas inedit), acorda oarecare importanţă influenţei umaniste în opera lui Ureche şi Costin, ca efect al modernizării gîndirii, barajul ridicat multă vreme în calea unor contacte mai stăruitoare cu cultura apuseană a fost de ordin confesional. Criteriile la care învăţatul se va opri, în cele din urmă, pentru a identifica *umanismul românesc* în veacul XVII şi ca parte componentă a unui mai cuprinzător *umanism sud-est european*, sînt: „o conştiinţă vie a valorilor antichităţii clasice, întemeiată pe contactul direct cu operele literaturii antice şi pe interpretarea ei renascentistă, o trezire a spiritului critic care stimulează o incipientă critică a surselor, o mai largă curiozitate intelectuală legată de un sentiment nou al valorilor umane, convingerea că cultura, dezvoltînd capacităţile spirituale şi morale, îl înnobilează pe om, această ultimă trăsătură asociindu-se cu ideea unei misiuni speciale a cărturarului, care face din umanist un militant pentru ridicarea poporului său din condiţiile de viaţă în care el se găsea" [4].

Ceea ce au în comun punctele de vedere amintite mai sus este orientarea lor către o singură Renaştere, cea italiană, cu ecourile ei în Europa occidentală şi centrală, apoi, într-un tîrziu, în Sud-Est. Spuneam, totuşi, în 1981, că „se poate invoca şi o influenţă a celui de-al doilea umanism bizantin, mai veche, durabilă, profundă, pe care investigaţiile de amănunt au surprins-o adesea, dar care merită o cercetare de ansamblu. Aceasta va fi anevoioasă, avînd de urmărit sursele greceşti, intermediarul slavon şi prelucrarea românească". Cu acelaşi prilej, remarcam că umanismul este „un stil de gîndire" şi că reacţia faţă de el n-a fost numai

[3] Tudor Vianu, *Opere*, vol. XI, Bucureşti, 1983, p. 257.
[4] Apud Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 337.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

favorabilă — „de imitare" sau „asimilare" — ci și de „înfruntare"[5]. Cartea lui D. H. Mazilu este și nu este acea cercetare pe care o prevedeam. Pentru anumite pricini care se vor înțelege de îndată.

De un umanism ale cărui manifestări sînt databile între 1600 și 1670 au vorbit istoricii literaturii neo-elenice C. Dimaras și B. Knös. Cunoscutul bizantinist D. Zakythinos, înregistrînd acest curent de idei, ale cărui centre au fost la Constantinopol, București și Iași și revendicîndu-l pentru cultura grecității, îl numește „al doilea umanism" în raport cu întîiul, care ar fi caracterizat activitatea intelectuală din a doua jumătate a veacului XV. Motivul pentru care ne-am îngăduit a-l număra *pe acesta* (de fapt, o continuare a „Renașterii Paleologe") ca „al doilea" este că o Renaștere bizantină și un „prim umanism", în secolele IX—X, au fost sesizate convingător de Paul Lemerle[6].

În cartea de care ne ocupăm, se face mai totdeauna referire la literatura bizantină și nu la aceea a Occidentului, încă necunoscută românilor în veacurile XV—XVI, dar cititorul ajunge curînd să se întrebe *ce n-a fost* Renaștere sau umanism în cultura Bizanțului, căci i se înșiră pe pagini întregi, împrumutate din lucrări de largă circulație ale bizantiniștilor sovietici și bulgari, atît numele de notorietate — de la Vasilie cel Mare și Ioan Hrisostomul pînă la Grigorie Palamas — cît și altele, obscure, presărate neobosit, fie că au sau nu de-a face cu tradiția manuscrisă slavo-română și indiferent de poziția acestor cărturari față de valorile moștenite de la cei vechi. Cu toții, împărați, teologi, istorici, geografi, matematicieni, astronomi, medici, filosofi și poeți, sînt mobilizați pentru o „prerenaștere" bizantină, extinsă apoi la întregul domeniu al Europei răsăritene, în cadrul căreia se caută, printr-o îndîrjită polemică cu D. S. Lihaciov, trăsăturile proprii unor școli naționale, îndeosebi în scopul de a delimita cît mai clar cultura românească de cea bulgară.

Prezumția că orice cultură înfloritoare trebuia să treacă prin etapele „prerenașterii" și „Renașterii" precede și produce demonstrația că în Țările Române: a) s-a dezvoltat o cultură înfloritoare în secolele XV—XVI; *b)* aceasta a străbătut cele două faze obligatorii. „Există — scrie D. H. Mazilu — date care confirmă că limba greacă nu a încetat a fi cunoscută și folosită de cărturarii români" (p. 53). Autorul are, fără îndoială, dreptate: contrariul ar fi fost surprinzător în condițiile în care Moldova și Țara Românească întrețineau relații strînse cu Bizanțul, de care depindea direct ierarhia lor ecleziastică, mediu intelectual prin excelență, în Evul Mediu. Totuși, ceva mai departe (p. 134), citim: „cum se știe, literatura română veche — ca și literatura veche rusă, de altfel, — nu a comunicat direct (decît mai tîrziu și într-un grad nu foarte semnificativ) cu literatura bizantină". Dar nu aceasta interesează, ci faptul că structura mentală a românilor nu a fost mai puțin aptă decît a slavilor pentru gîndirea Bizanțului.

Confuzia derutantă apare acolo, unde, în loc de argumente pentru existența umanismului, ni se înfățișează dovezi ale „prezenței efortului artistic" (p. 15). Scrisul cu intenție literară nu e caracteristic pentru Renaștere numai; ar fi inutil să citățm exemple din acelea pe care le pot oferi din belșug antichitatea și secolele medievale. Altădată (p. 287), D. H. Mazilu se străduiește să evidențieze că literatura română în limba slavonă nu s-a redus la copierea unor texte bizantine, deja traduse în această limbă, ci a fost „și un spațiu în care s-au elaborat scrieri originale". De acord, altfel n-ar fi fost literatură!

Cu aceasta, încă nu vedem de ce autorul consideră „renascentiste" exercițiile hagiografice sau encomiastice și de ce *Învățăturile* lui Neagoe Basarab „promovează un umanism politic de o extracție superioară" (aici comparația obișnuită cu textele parenetice bizantine nu mai e suficientă, făcîndu-se apel la Machiavelli, Erasmus și Picodella Mirandola). Nici D. H. Mazilu, nici alți cercetători tot atît de entuziaști nu ne pot convinge că i-au citit de plăcere pe Neagoe sau pe Macarie — în original firește. Dacă e vorba de traducerile acestor texte în românește, ele au, desigur, astăzi mai mulți cititori decît în secolul XVII — dar acești cititori sînt istorici, din partea cărora cu greu s-ar putea aștepta fiorul de voluptate mistică ori estetică pe care-l presupun asemenea expresii de exaltată admirație.

De aceea, ar trebui să ne întrebăm nu numai cine citea (în această privință, evaluarea nivelului și răspîndirii educației în Țările Române înainte de 1650 este frecvent exagerată: D. H. Mazilu pare chiar să creadă în existența Academiei lui Alexandru cel Bun!), ci și cine *era citit*. Așa cum au arătat studii recente[7], *literatura bizantină a fost o literatură fără*

[5] Andrei Pippidi, *Pentru istoria umanismului românesc — trei note de lectură*, în *RITL*, 2/30, 1981, p. 189.

[6] Cf. Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Paris, 1971.

[7] *Byzantium and the Classical Tradition*, edited by Margaret Mullett and Roger Scott, Birmingham, 1981; Cyril Mango, *Byzantium and Its Image*, London, 1984.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

public. Faptul nu e, desigur mai puţin adevărat în cazul celei mai vechi literaturi româneşti. Limba greu inteligibilă, tendinţa arhaizantă şi retorică, preţul manuscriselor, toate laolaltă implică o izolare orgolioasă a elitei intelectuale. Aceasta este într-adevăr o trăsătură caracteristică atît pentru umanismul bizantin cît şi pentru cel occidental, iar autorul recunoaşte, urmînd pe P. P. Panaitescu, caracterul de clasă" (p. 113) al culturii slavo-române. *Dar şi în Evul Mediu situaţia fusese aceeaşi*. Educaţia a rămas scumpă şi mai tîrziu, dovadă un document pe care D. H. Mazilu nu-l ignoră, deoarece îl citează în cartea d-sale despre Udriţte Năsturel: în 1669, întemeietorul şcolii din Cîmpulung îşi exprima regretul că „ţeara noastră este uă ţară săracă şi făr de învăţătură şi oamenii, pentru sărăcie, nu-şi pot da copiii lor la învăţătură" [8]. N-avem nici un motiv să nu-l credem.

Tot în legătură cu această distanţă între cărturari şi mase, ar mai fi de discutat despre alt aspect al culturii umaniste, *hermetismul*. Interesul pentru pseudo-ştiinţe (astrologie, iatrochimie, diverse manţii) era o formă de ocultare a învăţăturii faţă de neiniţiaţi şi, în acelaşi timp, un element al tradiţiei clasice care a dăinuit atît la Bizanţ, cît şi în Europa de apus. El a fost trecut cu vederea, ca şi cum ar fi sub demnitatea cercetătorilor să dea atenţie unor credinţe superstiţioase. Şovăim să închegăm o bibliografie din următoarele cîteva titluri: Dragoş Moldoveanu, *L'ésotérisme baroque dans la composition de l'„Histoire hiéroglyphique"*, în „Dacoromania", 2, 1974, p. 197—224; Mihai Moraru, *Formules oraculaires et leur rôle dans la technique narrative de Cantemir*, ibidem, p. 225—232; Nicolae Milescu, *Aritmologhia*, ed. Pandele Olteanu, Bucureşti, 1982; Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI—XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 74—77, 83—90. Totuşi, viziunea despre lume a românilor din epoca premodernă a fost formată şi prin acest gen de lecturi. Petru Şchiopul, gînditor umanist după părerea lui D. H. Mazilu (p. 112, 276—279), avea preocupări astrologice, Evliya Celebi observa că astrolabul nu era un instrument necunoscut în Ţara Românească, Paisie Ligaridis îl citea pe Horus Apollon, scriitori ca Iamblichos sau „Hermes Trismegistos" se găseau în biblioteca Mavrocordaţilor, a căror curiozitate faţă de speculaţiile Cabalei nu este mai puţin grăitoare pentru iluminism decît pentru Renaştere.

Vorbind de continuitatea tradiţiei clasice, D. H. Mazilu nu nesocoteşte nici o mărturie, oricît de puţin relevantă, care ar contribui la „o imagine mai puţin deprimantă a contactelor intelectualilor români cu gîndirea antică" (p. 79). Dimpotrivă, exagerează cîteodată. De pildă, cînd subliniază însemnătatea tratatului de logică al lui Theodor din Raithu pentru istoria filosofiei româneşti. Faptul că un tratat al acestui autor din secolul VI, tradus în slavoneşte împreună cu altul al gramaticului Georgios Choiroboskos [9], a fost copiat de două ori în două sute de ani nu dovedeşte mare lucru. Din categoria florilegiilor sapienţiale se mai menţionează opera lui „Menandru cel Înţelept" (probabil, retorul Menander din Laodiceea, sec. III), o culegere de excerpte atribuite lui Euripide, Alexandru cel Mare, Diogene, Hermias, Theophrast şi Cyrus persanul — înşirare destul de eclectică — precum şi un alt *potpourri* în care, alături de Aristotel şi de Ioan Damaschin, apare „Aristocrate" (p. 77), despre care istoria literaturii eline nu ştie nimic pînă în ziua de azi. Asemenea nume nu acoperă o realitate mai substanţială decît cele ale filosofilor şi sibilelor din pictura exterioară moldovenească. În aceste condiţii, e inutil a discuta cu gravitate despre distincţia ierarhică dintre Aristotel şi Platon, din punctul de vedere al influenţei fiecăruia asupra culturii româneşti în cursul secolelor XV—XVI.

Dacă mai e nevoie, vom adăuga o pildă tot atît de luminoasă despre posibilitatea de acces a „umaniştilor" români din această vreme la textele antice. *Varlaam şi Ioasaf*, roman ascetic medieval, este tradus în româneşte de nimeni altul decît de Udriţte Năsturel. Traducătorul era unul dintre cei mai învăţaţi români ai epocii sale, dar pentru el poeţii sînt „făcătorii cei de cîntece" şi în locul lui Hephaistos, printr-o neaşteptată scindare, găsim „doi voinici tineri, pre nume *Erot* şi *Festu*". Ultimul reprezentant al Renaşterii româneşti, după D. H. Mazilu, logofătul Udriţte transcrie fără şovăială comentariile cele mai aspre despre imoralitatea zeilor din Olimp. De exemplu, despre Apollon: „crez, nu se cade să fie Dumnezeu pizmătareţ, sărac şi viorar", sau despre Venus: „o curvă ca aceia, plîngătoare şi jelitoare de ibomnici". La mijlocul secolului XVII, cultura românească, dominată de această atitudine clericală, era încă o lume închisă spre antichitate. Negreşit, ni s-ar putea obiecta că şi în literatura bizantină a existat o ostilitate asemănătoare din partea monahismului ri-

[8] Dan Horia Mazilu, *Udriţte Năsturel*, Bucureşti, 1974, p. 45, n. 1.

[9] Incidental, acesta nu s-a ocupat de estetică şi n-a fost contemporan cu celălalt, ci a trăit în sec. VIII—IX — cf. W. Bühler şi Chr. Theodorides, în *BZ*, 69, 1976, p. 397—401.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

guros față de cultura antică, dar ea n-a împiedicat acolo să se dezvolte acel „umanism creștin" despre care a scris H. Hunger [10].

Tot pentru reconstituirea utilajului mental al secolului XVI este esențial răspunsul la o altă întrebare, nu mai puțin importantă decît aceea referitoare la educația clasică, și anume în problema orizontului geografic. D. H. Mazilu o expediază rapid, salutînd de departe „spiritul iscoditor specific umanismului prerenascentist răsăritean" (p. 68). Din păcate, singura probă invocată este circulația în Moldova lui Ștefan cel Mare a scrierii lui Cosmas Indicopleustes, *Topografia creștină*, o „descriere a lumii" care datează din secolul VI. În aceste condiții, nu ne mai surprinde însemnarea lui Radu Popescu despre descoperirea Lumii Noi de către „Cristov Columbul, călugăr frîncesc", eveniment pe care, pe baza aceleiași cronici, un român din Șcheii Brașovului, după încă o sută de ani, deci chiar pe vremea revoluției americane, îl nota și el, înșelîndu-se în privința datei la care s-ar fi petrecut [11]. Curiozitatea nu lipsea, dar informațiile pătrundeau greu și se înnoiau încetul cu încetul. Este excepțional că geografia lui Cantemir includea cunoștințe despre cafri („Cafaron") și Monomotapa. Totuși, odată cu introducerea Africii în universul imaginat, din acesta nu ies încă sirenele și inorogul.

Acum, după năzuința de a îmbrățișa o zare cît mai largă, să ne amintim o altă atitudine specifică umaniștilor, privirea îndreptată scrutător către sine, altminteri zis : contemplarea vieții interioare a omului. Comportarea pe care o întrevedem din documente nu se schimbă decît, iarăși, la mijlocul secolului XVII. Agonia lui Gheorghe Ștefan, după o îndelungată pribegie care l-a dus pînă pe țărmul Mării Baltice, e observată de călugărul Antonie de la Moldovița, care veghea la căpătîiul său, cu o atenție intensificată de milă. Pagina scrisă atunci, în 1667, nu e un discurs moralizator despre moarte. Obișnuința fatalității nu scade luciditatea și arhimandritul Antonie este, probabil, primul român care, punînd accentul nu pe mîntuirea sufletului, ci pe suferințele trupului, a crezut că imaginea acestora, crudă și veridică, merită a fi reținută. Dar trăirile proprii nu se ridică încă pînă în zona conștiinței, a reflecției, și nimeni nu-și permite să le mărturisească celorlalți. Scrisoarea de dragoste apare tîrziu, într-o formă convențională, de imitație. „Memoriile" lui Petru Movilă nu sînt decît o culegere de legende pioase, aproape fără element personal, și genul memorialistic se va dezvolta la noi numai din veacul XIX. În plină epocă fanariotă, „efemeridele" banului Constantin Caragea sau ale lui Manolachi Manu aparțin, ca și ale lui Ioan Cariofil cu un secol mai devreme, unui gen hibrid, făcînd tranziția între cronică și jurnal. De aceea, ar greși cine ar crede că interesul pentru individualitatea umană poate fi recunoscut, între români, încă din vremea Renașterii.

Ce mai rămîne atunci drept criteriu acceptabil al acelui umanism căutat de H. D. Mazilu atît de timpuriu ? Numai întoarcerea pasionată către origini, descoperirea romanității poporului român. În Quattrocento, la precursorii Renașterii italiene, în frunte cu Petrarca, se născuse un mare entuziasm pentru Roma și însuși Flavio Biondo, cel care, preocupat de obîrșia latină a limbilor romanice, constata că o asemenea limbă era vorbită chiar în vremea lui pe malurile Dunării, încercase să reconstituie, cu sensibilitate de anticar, Cetatea din antichitate pe baza izvoarelor literare și a primelor descoperiri arheologice. Nici o dovadă a interesului românilor pentru vestigiile stăpînirii romane în Dacia nu e mai veche decît 1663, an în care Miron Costin a văzut podul lui Traian de la Turnu Severin [12]. Totuși, conștiința romanității este atestată, chiar cu o jumătate de secol înainte de Flavio Biondo, datorită mărturiei unui misionar dominican, arhiepiscopul Ioan de Sultanyeh, care avusese prilejul, pe la 1400, să-i audă pe românii sud-dunăreni invocînd tradiția populară a descendenței lor din romani [13]. Dar modelul adoptat de cărturarii români care scriau slavonește a fost acela al „romeilor". Antichitatea pe care ei au receptat-o, de altfel foarte superficial, nu era cea latină — ci elenică. Deși în biblioteca palatului din Suceava a existat, pare-se, un manuscris al tratatului lui Cicero, *De Republica*, el a rămas necunoscut și necitit, pînă cînd a dispărut, furat de unul din mercenarii polonezi ai lui Despot [14].

---

[10] Cf. *Literatura Bizanțului. Studii*, antologie de N. Ș. Tanașoca, București, 1971, p. 121—143.

[11] *BCIR*, XII, 1933, p. 66—67.

[12] Andrei Pippidi, *Vechi epigrafiști și anticari în Țările Române*, în *St Cl.* XI, 1969, p. 279 și urm.

[13] Șerban Papacostea, *Un călător în Țările Române la începutul veacului al XV-lea*, în „studii", 1/XVIII, 1965, p. 171—174.

[14] N. Iorga, în *RI*, XXI, 1935, p. 315.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

În Europa centrală şi răsăriteană, ideea înrudirii între grupuri lingvistice a apărut devreme, în forma „genealogiilor" de popoare, sub influenţa bizantină. Prima încercare de a-i da consecinţe politice se întîlneşte în 1278, cînd regele Cehiei Otokar II a cerut ajutorul polonilor, făcînd, în zadar, apel la argumentul solidarităţii între slavi [15]. Prima şi, pentru multă vreme, ultima : pînă la teoriile fără succes ale lui Juraj Križanić, către sfîrşitul secolului XVII. Învesmîntarea patriotismului medieval în haina împodobită a tradiţiei savante nu s-a petrecut înainte de începutul epocii moderne. Utilizarea limbii vernaculare în locul slavonei nu înseamnă — orice ar zice D. H. Mazilu — „întoarcerea culturii române în Europa latină" (p. 96).

Altfel, cu intransigenţă doctrinală a autorului, am fi condamnaţi la neînţelegerea acelui efort stăruitor de reintegrare în unitatea europeană care străbate trei secole : XVI, XVII şi XVIII. Sincronizarea a fost posibilă numai cu ultima din marile crize ale culturii apusene, cu revoluţia burgheză. Cele două precedente, Renaşterea şi Reforma, au avut ecouri la noi — şi atît. În încercarea de a găsi altceva, o privire ciclopică se roteşte zadarnic, în gol, sau se fixează numai asupra unei părţi din ţinta căutată.

Adevăratul subiect al cărţii îl reprezintă modernizarea structurilor literaturii române. Nici pe acest teren, autorul n-ar fi trebuit să păşească fără precauţii. Atunci, de pildă, cînd, spre a compensa „aşa-zisa absenţă a poeziei culte" (p. 146), îi recuperează ca poeţi români pe Evstatie de la Putna, Nicolae Olachus, Petru Cercel şi Matei al Mirelor, ca să nu trecem de pragul veacului XVII. Dacă versurile italieneşti ale lui Petru Cercel sînt un simplu accident, Olachus aparţine în egală măsură literaturii maghiare ca şi celei române, iar compunerile sale în latineşte nu erau desigur destinate contemporanilor din Ţara Românească, deşi el avea acolo rude apropiate. Matei al Mirelor şi Stavrinos ştiau româneşte (erau, poate, vlahi), dar au scris numai în greceşte : subiectul poemelor lor şi locul unde au fost redactate n-are importanţă din acest punct de vedere, după cum Multatuli nu e un scriitor indonezian, ci olandez. Cel mai ciudat ni se pare să-l găsim pe Evstatie printre poeţi : protopsaltul de la Putna a fost cîntăreţ, scrib şi inovator în domeniul notaţiei muzicale, un compozitor ingenios şi prolific [16].

E timpul să ne întrebăm cît de serioasă este cunoaşterea vastei materii tratate în această expunere. Improprietatea alegerii unor termeni atrage atenţia : „a expia", adică a ispăşi, în loc de „a *expira*", în sensul de a muri (p. 159), „vindicţie" (p. 312), „apărător de talie" (p. 26) şi alte expresii pe care nu le-ar admite decît un jurnalist grăbit şi pretenţios. În aceeaşi categorie intră şi „filozoful creştin din sec. IV e.n." (p. 240). Citatele latineşti incorecte (p. 54, 239, 249, 347) îngăduie bănuiala că autorul nu cunoaşte această limbă. Despre cele greceşti să nu mai vorbim (chiar în textul românesc numărul greşelilor de tipar este nepermis de mare). *Nomikon Procheiron* devine „Prochoronos" (p. 25). Forma unor nume dă impresia că ele nu-i sînt familiare autorului : „Daschamps" (p. 21 şi indice), pentru Eustache Deschamps, „Constanza" (p. 41, 58, 99) pentru oraşul conciliar Konstanz, aflat astăzi în R.F.G., „Leontius Pilat" în loc de Leonzio Pilato, „Farell" cu un *l* de prisos, „Ioan de Capistranus", Kiril de „Tur" (adică *Turov*), „Marzio Galeotto" (de fapt, Galeotto Marzio). Mihail Paleologul este al VIII-lea, nu al III-lea.

Acestea sînt însă inadvertenţe fără însemnătate în raport cu alt tip de erori, care discreditează informaţia autorului în problemele de istorie, chiar românească. Atributul „cel Nou" dat de cronicar lui Alexandru Lăpuşneanu se explică lesne, fiindcă Eftimie se gîndea la Alexandru cel Bun, pentru el „cel Vechi". D. H. Mazilu crede că aluzia se referă la Alexandru Macedon şi-şi construieşte pe această falsă impresie un capitol întreg. Portretul lui Radu Mihnea de la Iviron n-a putut fi pictat după turcirea tatălui său, Mihnea. Petru Cercel nu mai era ortodox, ci se convertise la catolicism. Cariera lui Dimitrie Liubavici nu s-a încheiat la Tîrgovişte, avînd după acel episod o continuare de aproape douăzeci de ani, plină de peripeţii. Cînd Radu Paisie o lua de soţie pe Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab, el *fusese* călugăr la Argeş (autorul scrie : „viitorul cuvios monah"). Dacă data „1635" pentru domnia lui Despot este o greşeală de tipar (p. 81), tot nu se înţelege cum ar fi scris Sommer o elegie latină în pădurile în care se ascundea ca să-şi salveze viaţa : de asta îi ardea lui atunci ?! Hresmologhionul citat de D. H. Mazilu după Gh. Brătianu a fost scris de Ligaridis, despre lucrarea cu acelaşi titlu atribuită lui Nicolae spătarul (Milescu) nu se ştie aproape nimic. Autorul n-a băgat de seamă că Maxim Trivulis (nu „Trivalis", p. 195 şi indice) şi Maxim Grecul sînt una şi aceeaşi persoană. Simeon Noul Teolog (949—1022) trece

[15] Fr. Graus, în *Eastern and Western Europe in the Middle Ages*, London, 1970, p. 21.
[16] Dimitri E. Conomos, *The Monastery of Putna and the Musical Tradition of Moldavia in the Sixteenth Century*, în *DOP*, 36, 1982, p. 15—28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

printre reprezentanții hesychasmului, curent caracteristic pentru cultura bizantină din secolul XIV.

Sistemul de a cita practicat de D. H. Mazilu rezervă și el surprize : trimiterile pentru istoria Bizanțului la autorități științifice ca academicianul bulgar D. Anghelov ori revista „Obzor" (publicație de popularizare de la Sofia), citarea lui Victor Papacostea ca „reputatul nostru bizantinolog", rezolvarea problemelor de istorie a literaturii române prin referiri la G. Ivașcu, Șt. Bîrsănescu, Al. Piru și I. Rotaru sau chiar la *Mica enciclopedie a figurilor de stil*. Alteori, sursa nici nu e semnalată. De pildă, D. H. Mazilu menționează doar în treacăt două lucrări de „N. Lazarev", fără să indice că s-a folosit de o a treia. Acest autor, istoricul de artă sovietic Viktor Nikitici Lazarev, în cartea sa *Teofan Grecul și școala sa* (trad. V. Florea, p. 38), scrie despre Maximos Planudes că „a studiat cu multă meticulozitate autori latini precum Cato cel Bătrîn, Ovidiu, Cicero și Caesar, ba a făcut și multe traduceri din limba latină în greceşte". D. H. Mazilu rezumă (p. 25) : „El i-a tradus în greacă — nota bene, în secolul al XIII-lea — pe Cato cel Bătrîn, pe Cezar, pe Cicero și pe Ovidiu". De asemenea, despre alt cărturar bizantin :

V. N. Lazarev, p. 38 :

„Demetrios Triklinios, cunoscător al lui Pindar, Eschil, Sofocle, Euripide, Aristofan, Theocrit"

D. H. Mazilu, p. 26 :

„Demetrios Triklinios, cunoscător strălucit al operelor lui Pindar, Eschil, Sofocle, Euripide, Aristofan și Theocrit, critic umanist ca tipologie și remarcabil comentator de texte".

Încă un exemplu al aceluiași procedeu : D. S. Lihaciov, *Prerenașterea rusă*, trad. C. Golopenția, p. 45 :

„În Franța veacului al XIV-lea, faptele istorice ale Jeannei d'Arc, scrierile retorice ale lui Alain Chartier, poeziile lui *Daschamps*, apelurile literare pentru unirea francezilor au creat mediul pentru sfîrșitul fărîmițării feudale. Ele au definitivat conștiința națională franceză, din ele s-a născut franceza medie".

D. H. Mazilu, p. 21 :

„În Franța secolului al XIV-lea, din texte cum au fost cele ale lui Alain Chartier sau *Daschamps* [17] s-a închegat limba franceză medie".

Comparațiile de mai sus inspiră puțină încredere în informația personală a autorului. Așa, fără exagerate scrupule, se improvizează în materie de erudiție.

Pe scurt, o carte care s-ar fi putut intitula mai exact *Bizanțul și începuturile literaturii române* și care, cît privește acest subiect, este de refăcut. În schimb, denumirea „epoca Renașterii" a fost prea arbitrar aplicată literaturii noastre. Alte investigații, mai metodice, ar fi ajuns, poate, și ele la concluzia că această epocă n-a existat. Meritul lui D. H. Mazilu este de a fi sugerat același lucru prin exagerarea ipotezei opuse.

[17] Numele poetului *Eustache Deschamps* este de două ori stîlcit de o greșeală de tipar comună.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DATAREA FERECĂTURII EVANGHELIARULUI LUI LAȚCU CÎNDE DE LA MĂNĂSTIREA NEAMȚ

DE

ADRIAN ANDREI RUSU

Dintre frumoasele odoare păstrate în lăcașurile Moldovei, evangheliarul mănăstirii Neamțului, ferecat pe cheltuiala pîrcălabului de Hațeg, Lațcu Cînde, a fost remarcat în mod deosebit, atît pentru vechime cît și pentru realizare. După ce fusese semnalat literaturii istorice pentru prima dată în anul 1884, de către Melchisedec Ștefănescu [1], s-a bucurat mai apoi de reluări notabile. Inscripția ferecăturii a fost corectată și citită integral de către Nicolae Iorga, în anii 1910—1911 [2]. Istoriografia de artă i-a acordat o atenție specială. V. Vătășianu a stabilit că „ferecătura e una din cele mai frumoase din veacul al XV-lea", servind „ca model și izvor de inspirație meșterilor moldoveni de mai tîrziu" [3]. Abia în anii din urmă, la o atentă analiză, s-a constatat că de fapt argintăria ferecăturii îmbina cîteva fragmente disparate, după cîte se pare, neunitare ca realizare.

În legătură cu datarea ferecăturii ori, mai corect, a părții celei mai vechi, opiniile au fost, pînă într-un moment dat, simple și unanime: imediat după anul 1436. Certitudinea acestei date era procurată de momentul încheierii transcrierii evangheliarului de către cunoscutul diac și artist, Gavril Uric. Prin studiul stilistic a rezultat o nouă încadrare cronologică la sfîrșitul secolului XV și în primul sfert al veacului XVI [4]. Ambele datări trebuiau susținute prin identificarea donatorului și explicarea prezenței sale în Moldova. Nicolae Iorga a încercat să explice relația dintre Lațcu Cînde și Moldova mai întîi notînd despre „Hațeganul mutat în Moldova" [5], altădată, cu mai mult răgaz, a identificat personajul cu Ladislau Cînde de Rîu de Mori, cel care apărea destul de des în colecția Hurmuzaki. Cu ultimul prilej, Iorga mai nota: „între ele [serviciile aduse regilor Sigismund și Albert — *n. ns.*] — trebuie pusă și vreo solie în Moldova a acestui nemeș român din Ardeal, care, *păstrînd legea sa* [subl. N. I.], făcu o danie Neamțului, pentru a plăcea și Domnului" [6]. Alții au făcut legătura dintre fuga în Moldova a unor cnezi și preoți din Rîușor (Hațeg), — semnalată în dreptul anului 1435 — și o eventuală trimitere după ei a dregătorului regal, Ladislau-Lațcu Cînde [7].

Cea de-a doua datare a propus o apropiere a lui Lațcu Cînde de Ladislau II Kendefy de Rîu de Mori. Personajul fusese descoperit într-o delimitare a hotarelor dintre Hațeg și

---

[1] *Catalog de cărțile serbesci și rusesci, manuscrise vechi, ce se află în biblioteca m-rei Neamțului*, în *RIAF*, II, 3, 1884, p. 141.

[2] *Ștefan cel Mare și mănăstirea Neamțului*, în *BCMI*, 3, 1910, p. 100 și *Contribuții la istoria bisericii noastre*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXIV, 1911—1912, p. 454.

[3] *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1956, p. 457.

[4] Corina Nicolescu, *Argintăria laică și religioasă în țările române (sec. XIV—XIX)*, București, 1968, p. 42—43, 272.

[5] N. Iorga, *Contribuții...*, p. 454.

[6] Idem, *Ștefan cel Mare...*, p. 105, nota 4.

[7] Șt. Lupșa, *Biserica ortodoxă română din Ardeal și Ungaria în vremea lui Iancu de Hunedoara*, în *MA*, I, 1956, p. 222. Ideea a fost reluată mai amplu de către Nestor Vornicescu (*Relații bisericești-culturale între Mănăstirea Neamț și Transilvania, din cele mai vechi timpuri pînă în preajma anului 1918*, în *MMS*, 11—12/XLIV, 1968, p. 665—666) cu destule neconcordanțe pentru istoria Cîndeștilor, și ele rezultat al nivelului de informație al momentului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Oltenia, în 1520 [8]. Asupra lui nu s-au făcut nici un fel de comentarii din lipsa informațiilor accesibile. Ori, acela nu se numise niciodată altfel decît Kendefy ca urmare a apartenenței sale la nobilimea maghiarizată catolică. În aceeași vreme, cetatea Hațegului se înregistra ca un castel fără prea mare importanță, administrat de slujbașii hunedoreni ai urmașilor regelui Matia Corvinul [9]. Deci, totul respingea identitatea cu Ladislau Kendefy, donatorul de la Neamț. Ca urmare, trebuie să revenim la vechea idee a lui Iorga, cu atît mai mult cu cît în arborele genealogic al Cîndeștilor din Rîu de Mori, în intervalul secolului XV, nu mai există alt personaj cu numele de Lațcu-Ladislau.

Așa cum se observă, toate încercările de a justifica prezența lui Lațcu Cînde în Moldova porneau de la premiza venirii lui *imediat* după terminarea redactării evangheliarului. Dar, după determinarea corectă a apartenenței familiale, interpretările s-au oprit la numai un pas de elucidarea problemei.

Între timp documentația asupra istoriei cetății Hațegului a fost îmbogățită și sistematizată [10], în paralel cu aceea a familiei Cîndeștilor din Rîu de Mori [11]. În consecință se reconsideră și momentul în care frumoasa ferecătură, în părțile cele mai vechi cel puțin, a fost executată și donată mănăstirii Neamțului.

Ladislau sau Lațcu Cînde de Rîu de Mori a trăit în intervalul cuprins între primele două decenii ale veacului XV și anul 1479. A fost primul din familie cu acest apelativ. Ladislau II Kendefy i-a fost nepot (fiul lui Mihai Kendefy, fiul lui Ladislau I Cînde). Prima atestare documentară a sa este din anul 1430, alături de părintele său Ioan Cînde și alți trei frați [12]. De aici se extrage deja constatarea potrivit căreia peste alți șase ani trebuie să fi fost mult prea tînăr (în jur de 20—25 de ani) pentru a accede la titlul de castelan. Împreună cu întreaga familie a Cîndeștilor din Rîu de Mori a luat parte activă la luptele împotriva turcilor și la toate celelalte campanii ale lui Iancu de Hunedoara. Relația cu marele om de stat s-a cimentat în timp, foarte solid, cu dimensiuni nemaiîntîlnite între ceilalți feudali români ai Hațegului. Răsplata credinței, participărilor militare și a jertfelor de sînge s-a tradus printr-o generozitate de excepție. Tot în favoarea lor, Iancu a luat decizia de a-i numi în funcții administrative și politice. Parte din ei au ajuns castelani și comiți în comitatele Maramureșului, Beregului și Ugocei [13]. În același context, cel dintîi Ioan Cînde a primit demnitatea de castelan al cetății regale a Hațegului.

După cîte se pare el a ocupat funcția nu îndată ce zidurile cetății Hațegului au fost înălțate și aduse din nou în activitate. Între anul 1420 și 1441, anul în care Iancu a ajuns voievod al Transilvaniei, cetatea fusese abandonată. Primul ei castelan cunoscut, din anul 1444, a fost guvernatorul, în sens de voievod, Lorand Lepeș [14]. Acest adevăr contrazice și el datarea cea veche a ferecăturii. Abia după 1444 este de luat în considerare preluarea castelaturii Hațegului de către Ioan Cînde. Atestarea sa în slujbă se limitează la data de 3 martie a anului 1448 [15]. Ar fi greu de presupus ca tatăl să fi succedat în demnitate fiului, respectiv lui Ladislau-Lațcu. La fel de improbabil ne pare a admite o asociere ori dualitate castelan-vicecastelan. Importanța cetății Hațegului, la mijlocul secolului XV, scăzuse considerabil iar apariția a doi castelani simultani ar fi fost nejustificată și contrară tradiției locurilor. Nici vicecastelatura nu era fundamentată de realitate. Socotim deci că donatorul de la Neamț a devenit castelan după moartea tatălui său, adică foarte curînd după martie 1448 [16].

În uzul curent, gestul de ploșenie trebuie să fi urmat la o anume distanță de momentul în care donatorul a vizitat personal sau a luat în vreun fel cunoștință de lăcașul căruia

---

[8] N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 473; I. Donat, în *Arhivele Olteniei*, 16, 1937, p. 229—233. Cf. *Inscripțiile medievale ale României*, vol. I, *Orașul București*, București, 1965, p. 626, nr. 877.

[9] Vezi Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea. Studiu și documente*, București, 1973, passim.

[10] Vezi articolele noastre *Castelani din comitatul Hunedoara în secolul al XV-lea*, în *SUBB, historia, 1/26*, 1981, p. 15—16; *Cetatea Hațegului. Monografie istorică și arheologică*, în *Sargetia*, 16, 1984, sub tipar.

[11] Idem, *Cnezi români din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara — Cîndeștii din Rîu de Mori*, în *RdI*, 6/37, 1984, p. 556—568.

[12] *Cîndeștii din Rîu de Mori...*, p. 558. Și în continuare vom cita articolele de la notele 10 și 11 și nu sursele directe folosite cu acele prilejuri.

[13] *Ibidem*, p. 561—562.

[14] *Cetatea Hațegului.*

[15] *Castelani...*, p. 15.

[16] *Cîndeștii din Rîu de Mori...*, p. 560.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

vroia să-i ofere donația. Ori, o datare post-martie 1448, ne îngăduie să apreciem și fixarea acelui obligatoriu contact. Nu mai departe de lunile ianuarie-februarie ale anului numit, un corp de oaste transilvană pătrunsese în Moldova spre a-l depune pe domnitorul Roman II și a-l înălța în scaunul de la Suceava pe domnitorul Petru II. Artizanul acțiunii era Iancu de Hunedoara. Nimic mai firesc deci ca în rîndul transilvănenilor să figureze, în fruntea unui grup de români hațegani, și omniprezentul Ladislau Cînde de Rîu de Mori. A fost cel mai bun prilej în care el putea vedea mănăstirea Neamțului. Judecînd după itinerariul din Transilvania a lui Iancu de Hunedoara [17], expediția a plecat din Bistrița pe vechiul drum comercial al Băii. După instalarea lui Petru II, probabil că transilvănenii au coborît spre Tîrgu Neamț, în drum spre Chilia [18]. Vestea morții tatălui și necesitatea de a-i prelua atribuțiile din Hațeg nu l-au reținut pe Ladislau în Moldova pînă în 1449, la sfîrșitul intervenției (sau intervenției) transilvane comandate de nobilul Csupor (Ciubăr-Vodă). Pentru prezența de scurtă durată a lui Ladislau Cînde ne servește drept argument un act de donație din 1449, dat de Iancu pentru Cîndești. El s-a pierdut și nu avem cronologia lui absolută. În relație cu drumurile guvernatorului el trebuie să fi fost acordat în intervalul ianuarie-mai 1449, atunci cînd s-a aflat în Banat și Transilvania. Beneficiarii nu erau decît Ladislau Cînde și fratele său Ioan Cîndreș, precum și unchiul lor Cînde, respectiv toți Cîndeștii care se aflau în viață. Dar numai Ladislau-Lațcu era în măsură să cunoască decesul lui Dumitru Barb de Rîu Bărbat (Hațeg) și să solicite posesiunile lui rămase fără stăpîn, prin desherență. Se pare că el era căsătorit chiar cu una dintre fiicele răposatului. Atît Ioan Cîndreș, cît și Cînde, se găseau de multă vreme departe de posesiunile în cauză, îndeplinind slujbe importante în nordul regatului. Ori, în luna mai a lui 1449, în Moldova, acțiunile lui Ciubăr-Vodă nu erau încă terminate [19].

Reîntors în Transilvania, probabil încă în cursul anului 1448, Ladislau Cînde a dat comanda pentru executarea ferecăturii de argint, însemnîndu-și numele și cu atributul de castelan pe care îl dobîndise între timp, după moartea tatălui. Aici va trebui să adăugăm că Ioan Cîndreș, fratele lui Ladislau-Lațcu, procedase și el la un gest de generozitate către biserică, *tot înainte de mijlocul anului 1449*. Un document inedit al lui Iancu de Hunedoara (8 iulie 1449) ne spune că pe vremea cînd Ioan Cîndreș fusese comite al Maramureșului (între 1445 și 1449) [20], el a construit prin cheltuială proprie, în cetatea Hust, o *capella lapidea* închinată Fecioarei [21]. În lumina acestor date am conchide că ofrandele celor doi frați au fost aproape concomitente. Motivația trebuie căutată în comemorarea morților din familie. În 1448, alături de Ioan Cînde, stins probabil la senectute, a mai pierit luptînd împotriva turcilor și un frate al ctitorilor, pe nume Nicolae.

Pînă la acest punct istoria Cîndeștilor din Rîu de Mori sprijină o datare destul de strînsă. Vom merge însă și mai departe. Stabilirea unui termen *ante quem* este mai dificilă. După 1448, cu toate contestările regale din 1457, cetatea Hațegului a rămas în mîna Cîndeștilor. În 1462 regele Matia Corvinul le-a donat-o cu depline drepturi dar sub alt nume [22].

---

[17] Între 17 ianuarie și 1 februarie a circulat în perimetrul dat de localitățile Odorhei, Tg. Mureș și Bistrița. Pentru expediția în Moldova vezi mai ales Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii", 5/XVI, 1963, p. 1053.

[18] Pentru stăpînirea Chiliei, în urma expediției transilvane, vezi Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în „Studii", 3/XVIII, 1965, p. 619—620. Interpretări mai noi, care nu ne-au fost accesibile, afirmă că în acel moment a avut loc o luptă cu turcii (informație de la Șerban Papacostea).

[19] Vezi N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare*, Iași, 1978, p. 168—169.

[20] *Cîndeștii din Riu de Mori*, p. 561.

[21] Arhiva Națională Maghiară, Budapesta, Dl. 25.201/4.

[22] *Cetatea Hațegului.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Prin intrarea cetății între bunurile lor directe, ea nu a mai reprezentat practic nimic în sistemul administrativ al districtului, așa încît titlul de castelan devenea desuet. Ladislau Cînde a rămas în Hațeg preocupîndu-se de administrarea și sporirea pămînturilor sale. Nimic nu ne lasă să înțelegem că a mai participat la vreo campanie militară ori a mai ocupat vreo slujbă care să-i dea prilejul unei călătorii în Moldova.

Din cele expuse rezultă că ferecătura evangheliarului scris de către Gavril Uric a fost executată cel mai devreme imediat după începutul anului 1448, în urma prezenței lui Ladislau-Lațcu în Moldova, în expediția trimisă în favoarea lui Pentru II, și a avut drept scop veșnica pomenire a celor dispăruți dintre consîngeni.

Vom mai adăuga, în încheiere, că legătura în sine s-a putut executa chiar în Hațeg. Există dovezi sigure pentru prezența acolo a unor meșteri și a unor produse de orfevrărie lucrate după canoane ortodoxe [23]. Ferecătura de la Neamț ar fi una dintre cele mai reușite.

[23] Vezi *MB*, 10—12/XXXII, 1982, p. 652—653.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ŞTIRI DESPRE ROMÂNI ÎNTR-O PUBLICAŢIE ILUMINISTĂ: „BERLINISCHE MONATSSCHRIFT"

DE

ŞTEFAN LEMNY

Nu s-a întreprins pînă în prezent o explorare sistematică a tuturor informaţiilor străine cu privire la români risipite în cărţi şi periodice, încît unui asemenea interes — de netăgăduită însemnătate — i s-a răspuns doar prin preocupări ocazionale. Cea mai importantă explicaţie a unei atare situaţii constă în dificultatea de a parcurge toate sursele susceptibile de un astfel de interes, surse greu de cercetat integral în lipsa instrumentarului adecvat de studiu: bibliografii, indici de publicaţii ş.a. Constatarea rămîne valabilă şi în ceea ce priveşte publicaţiile periodice germane din secolul XVIII a căror fişare bibliografică se află încă la început, în ciuda tradiţiilor remarcabile ale cercetării din acest spaţiu. O mărturie a acestui început sînt volumele cu valoare de experiment *(Probeausdruck)* dintr-un mare *Index deutschsprachiger Zeitschriften des 18. Jahrhunderts*, scos de Academia de ştiinţe din Göttingen (I—IV, 1977) cu referiri deocamdată la anii 1789—1790. O altă cale capabilă să înlesnească controlul periodicelor germane din unghiul de vedere al cercetătorului interesat de ştiri despre români o reprezintă bibliografiile unor reviste. Pe această cale am ajuns să identificăm, în timpul scurtului popas de studii la „Biblioteca Augusta" din Wolfenbüttel noi informaţii ce pot interesa istoria noastră. Ele apar într-o revistă de seamă din peisajul iluminist german, „Berlinische Monatsschrift", revistă ce a reprezentat, după opinia lui Werner Kraus, „instanţa cea mai însemnată pe care a avut-o la dispoziţia sa iluminismul german, în faza sa ultimă şi cea mai pronunţată" [1]. Întemeiată în anul 1783 de Johann Erich Biester şi F. Gedike, ambii cărturari distinşi, membri ai Academiei berlineze, revista a dezbătut problemele mari ale ştiinţei şi cunoaşterii în spiritul progresist al vremii, reuşind să treacă, în acelaşi timp, cu abilitate prin grila cenzurii prusace. Este revista în care au apărut, faimoasele articole ale lui Moses Mendelssohn *(Über die Frage: was heisst aufklären?)* şi Immanuel Kant *(Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?)*, articole cu valoare programatică şi astăzi. Într-o asemenea publicaţie, a cărei însemnătate în cultura germană a fost bine definită, am regăsit, graţie bibliografiei ce ne-a stat la îndemînă [2] şi cîteva articole cu privire la români.

În ce constă interesul pentru aceste articole, trei la număr?

Mai întîi, ele aduc alte elemente sugestive pentru conturarea unei imagini a românilor în cultura europeană şi, cu deosebire, în spaţiul german din veacul luminilor. Astfel, cel mai important text din articolele la care ne referim este o scrisoare semnată de Friedrich Schmidt, în a cărei scurtă notă prefaţatoare, Biester spunea că anunţă şi alte epistole „cu atît mai interesante cu cît ele se referă la o ţară a Europei încă foarte necunoscută pînă acum". Din păcate scrisoarea a fost singura care a apărut, dînd ştiri demne de luat în seamă despre societatea românească la începutul secolului XIX. Un fapt necunoscut este însăşi prezenţa la Iaşi a autorului acestei scrisori, Friedrich Schmidt, despre care aflăm din prezentarea lui Biester că era al patrulea fiu al cunoscutului (la vremea aceea) scriitor, pastorul Friedrich Traugott Schmidt (1742—1813) din Mecklenburg [3]. Dintre fraţii săi, doi s-au remarcat în

---

[1] Werner Krauss, *Opera şi cuvîntul*. Traducere de Yvette Davidescu, Bucureşti, 1976, p. 104.

[2] Ursula Schulz, *Die Berlinische Monatsschrift (1783—1796). Eine Bibliographie...*, Bremen, 1968 şi Paul Hocks, Peter Schmidt, *Index zu deutschen Zeitschriften der Jahre 1773—1830*, I—III, 1979 (bibliografia care ne-a semnalat textele la care ne referim).

[3] Alte date despre acesta în *Das gelehrte Teutschland oder Lexicon der jetzt lebenden teutschen Schriftssteller*, von G. C. Hamburger, VII, 1798, p. 219—220 şi *Das gelehrte Teutschland im neunzehnten Jahrhundert*, von J. G. Meusel, XX, 1824, p. 184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

domeniul literaturii : Heinrich Peter Schmidt (1774—1829) [4] şi Iacob Fr. Chr. Schmidt (1772—1847), acesta din urmă cunoscut mai ales ca autor de povestiri comice [5].

Autorul scrierii despre Moldova avea 25 de ani, studiase teologia dar, îşi prevenea Biester cititorii, „nu i-a plăcut deloc". A stat apoi vreme de un an la Paris unde s-a întreţinut din lucrări literare, s-a reîntors la Berlin şi a plecat în decembrie 1803 spre capitala Moldovei unde la data la care trimitea amintita epistolă (februarie 1803) era profesor al celor doi fii ai lui Alexandru Moruzi. Mulţumită acestei corespondenţe, aflăm astfel cîteva date noi privitoare la ambianţa culturală din Iaşi în momentul respectiv, în preajma unui domn preţuit pentru cunoştinţele şi virtuţile de conducător.

Tînărul german care preda zilnic cîte 4 ore franceza, istoria, geografia şi aritmetica remarcase „nenumăraţi greci care se află totdeauna în suita curţii" şi care posedau „mai multă cultură decît s-ar putea aştepta". La boierii ţării sesizase faptul că ei „vorbesc de obicei două sau trei limbi", iar dintre învăţaţii deosebiţi ai oraşului îi menţiona pe Daniel Philippide, medicii Hesse şi Athanasius, trei persoane diplomatice între care fiul astronomului parizian Méchain.

In rest, scrisoarea lui Fr. Schmidt dădea o descriere a oraşului din care nu lipsea constatarea potrivit căreia „cuvîntul *european* se foloseşte aici foarte mult".

Ştirile despre profilul cultural al Iaşului, îmbogăţite mai recent de corespondenţa lui Daniel Philippide cu Barbié du Bocage dobîndesc astfel prin epistola de faţă noi contururi.

Alte amănunte interesante sub acest unghi se desprind şi din articolul *Nachricht von den Neugriechen*, cu subtitlul : „din hîrtiile unui bărbat care a stat multă vreme în Imperiul turcesc", cu referiri la Rigas Velestinlis şi la fostul consul al Prusiei în Moldova, Ernest Frederic König. Din textul mai lung al articolului am reţinut în cele ce urmează doar fragmentul privitor la acesta din urmă.

In fine, ultimul articol care ne-a reţinut atenţia din faimoasa gazetă berlineză conţine o notiţă despre comerţul Poloniei cu Moldova.

Publicăm în continuare textele în cauză, cu speranţa că ele aduc noi elemente la imaginea deja schiţată [6] a românilor în conştiinţa germană [7].

I.

HANDEL MIT DER MOLDAU

Dieser Handel war für Polen ehemals vortheilhafter, weil es seine Produkte daselbst theuer absetzte, und von dort Salz einführte. Der Hospdar Mourrowicz * gab unsern Kaufleuten den ersten Stoss, weil er verbot, Brantewein einzuführen, und die Kaufleute will kührlich behandelte. Die Schatzkommission hat dieses und den grossen fürs Land daraus erwachsenden Schaden dem Könige und dem Immerwährenden Rathe vorgestellet, aber vergeblich. Die Kommission ergrif [sic] endlich das Mittel, dem zur Revision der Provinz Russland und der Ukrainischen Zollkammern aus ihren Mittel abgeschickten Kommissar den Auftrag zu geben, zu sehen, wie diesem Uebel abgeholfen werden könne. Es ist abseiten der Kommission den Fürsten zu Iassy unter dem 31 Juli 1787 eine Vorstellung eingereichet, und ihm die Traktaten zwischen König Siegmund I und Bogdan vom J[ahr] 1510, wie auch zwischen eben diesem Könige und Johann Peter, ferner, da mit den Moldauer Fürsten nicht mehr direkte traktirt worden ist, mit dem Kaiser Solyman in den J[-en] 1553—1568, und spätere Traktaten, wie auch der 8. Artikel des Karlowitzer Traktats zu Gemüthe worden. Die Wirkungen der Erklärung des Fürsten hierauf hat der einbrechende Krieg verhindert.

(*Berlinische Monatsschrift*, XX, Jul.-Dez. 1792, p. 261—262).

---

[4] Despre el, un necrolog în *Freimütiges Abendblatt*, XI, 1829, nr. 563.

[5] Cf. Carl Schröder, *Mecklenburg und die Mecklenburger in der schönen Literatur*, Berlin, 1909, p. 185.

[6] Manfred Steinkühler, *La Roumanie vue par les voyageurs allemands. (1800—1940)*, în *Mélanges de Philologie Romane dédiés à la mémoire de Jean Boutière*, Liège, II, 1971, p. 911—931.

[7] Mulţumim colegului Andrei Corbea pentru ajutorul la colaţionarea şi revizuirea textelor în limba germană.

* Pentru Moruzi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Dintr-un articol mai larg cu titlul : *Auszug aus dem Bericht, welchen die zu Untersuchung der Kronschatskommission ernannate Deputazion durch den Kastellan von Kaminiez Podolski, derrn Morski, den versammelten Reichständen abgestattet hat.*

II.

NECHRICHT VON DEN NEUGRIECHEN

Aus den Papieren eines Mannes, der sich lange im Türkischen Reiche aufgehalten hat [...].

UEBER DEN EHMALIGEN PREUSSISCHEN KONSUL IN DER MOLDAU, KÖNIG

König, aus Schlesien gebürtig, ein Jurist, war — ich weiss nicht wie — nach Siebenbürgen gekommen. Man verschrieb ihn nach Jassi, wo er als lateinischer Lehrer an der dasigen Griechischen Schule mit einem Gehalt von tausend Piastern angestellt wurde. Er machte sich durch seinen Fleiss und seine Geschicklichkeit bei Jedermann beliebt, gab auch Privatlekzionen in der Stadt. Man zog ihn in juristischen Fällen oft zu Rathe ; allein hiebei soll er sich nicht immer als ein rechtschafener Mann gezeigt haben.

Endlich verschafte er sich das Preussische Konsulat in der Moldau. Er reisete nach Konstantinopel, um wegen einer in Jassi zu erbauenden lutherischen Kirche sich mit dem Gesandten zu besprechen ; und kam hierauf zurück.

Als im J[ahre] 1787 der Krick zwischen den Türken und Russen ausbrach, war der alte Ypsilanti, der Vater des itzigen Fürsten, Fürst in der Moldau. Dieser stand mit den Oestreichern in einer heimlichen Korrespondenz. König, der hievon Wissenschaft hatte, soll die Unbesonnenheit beganzen haben, sich öffentlich verlauten zu lassen, dass er die Absichten des Fürsten gar wohl kenne, und sie gehörigen Orts anzeigen werde. Diese Aeusserungen des Konsuls wurden dem Fürsten gar bald hintergebracht, welcher nun, seiner eigenen Sicherheit wegen, Jenen als einen gefährlichen Feind betrachtete und behandelte. Genug, als König einst wegen einer Angelegenheit zum Fürsten fuhr, kam er nicht wieder zurück. Auch der Kutscher ist nicht mehr gesehen worden. Die Pferde nebst dem Wagen fand man auf dem Koppo, einem hahe an der Stadt liegenden Berge, ohne irgend einen Führer oder Bedienten. Man sagte allgemein, der Fürst habe die Grausamkeit gehabt, ihn beim Heraus gehn aus der Audienz, von etlichen Arnauten greifen, und in den Abtritt versenken zu lassen.

König hatte eine deutsche Siebenbürgerinn zur Frau. Diese überliess er einem Griechischen Kaufmann. Der Kaufmann starb in Smyrna, und die Witwe heiratete dort einen Englischen Arzt. Mit diesem kam sie nach Jassi zurück, wo sie zum zweitenmal Witwe ward, und sich noch aufhält. Auch ist noch eine Tochter von dem Konsul vorhanden, die einen Deutscher Kaufmann in Jassi geheiratet hat.

Für itzt befindet sich kein Preussischer Konsul in Jassi. Die dasigen Preussischen Unterthanen stehen entweder unter Kaiserlicher oder unter Russischer Protekzion.

(Neue Berlinische Monatsschrift **, IX, 1803, p. 388—390).

III.

BRIEFE ÜBER DIE MOLDAU

Der Verfasser der nachstehenden Briefe ist ein junger deutscher, isst in Iassi (Yassi, Jassij, Jassy, Yassy) lebender, Gelehrter. Sie sind um so interessanter, da sie von einem bisher noch immer sehr unbekannten Lande Europas handeln ; und werden natürlich an Interesse zuhmen, sowie der Verfasser dort einheimischer wird, indem, wie er auch selbst sagt, dieser erste Brief nur vorläufige Nachrichten ertheilen kann.

** Seria nouă a revistei, editată între 1799—1811 numai de Erich Biester, cf. Paul Hocks, Peter Schmidt, *Literarische und politische Zeitschriften, 1789—1805*, Stuttgart, 1975, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Hr. Friedrich Schmidt ist der vierte Sohn des auch als Schriftsteller bekannten Predigers Hrn. Friedr. Traugott Schmidt zu Wahren in Meklenburg (Der zweite Sohn desselben ist Hr. Heinrich Schmidt, Lehrer der jungen Grafen von Pless in Jvenack, Verfasser des Briefes über die Flörkesche Tonlei der Vokale, Junius S[eit] 476—478). Unser moldaischer Brielsteller studirte Anfangs Theologie, welches Fach ihm aber nicht ganz gefice. Er war vor drei Jahren eine geraume Zeit in Berlin, und ging sodann auf ein Jahr nach Paris, wo er sich durch literarrische Arbeiten erhielt, und an beiden Orten die Gelegenheit zur Geistesausbildung benutzte. Er ist itzt 25 Jahre alt, ein wohlgebildeter gesunder Mann, mit ungemein vieler Anlage zu verschiedenen Wissenschaften, der besonders Mathematik, Chemie, Technologie und verwandte Fächer mit Eifer betreibt und Welt- und Sprachkenntnisse besitzt. Gegenwärtig steht er in Jassi als Lehrer der zwei jungen Prinzen Murusi, Söhne des Hospodars der Moldau, Fürsten Murusi. Seine Anstellung (die in den Zeitungen auf sehr widersprechende, und übertriebene Art angegeben ist indem man ihm bald 800, bald 1 000, bald 1 400 Dukaten Jahrgeld ertheilte) beruht auf folgenden Bedingungen: Er erhielt 200 Dukaten Reisegeld; die Zusicherung eines jährlichen Gehaltes von 400 Dukaten; und das Versprechen, wenn er drei Jahre seinem Posten vorgestanden hätte, ein ansehnliches Geschenk das nicht unter 600 Dukaten sein solle, zu bekommen.

Er reiste im Dezember voriger Jahres von hier nach dem Ort seiner Bestimmung ab. Seine Briefe, aus welchen das allgemein Lesenswerthe mit seiner Genehmigung öffentlich bekannt gamacht wird, sind an zwei Freunde in Berlin gerichtet.

Etwas ältere Nachrichten über die Neugriechen und über Jassi, von einem Manne der sich lange im Türkischen Reiche aufgehalten hat, stehn im Mai 1803, Nr. 4.

B[iester]

•

Iassi, 16/28 Februar 1804

Nach einer Menge überstandner Mühseligkeiten, welche regniges Weter, über allen Begrif schlechte Wege, und ein in Rücksicht auf Reisebequemlichkeiten beinahe völlig wildes Land nur herbeiführen können, bin ich endlich seit drei Wochen glücklich an den Ort meiner Bestimmung angelangt. Ich habe bloss darum nicht früher geschrieben, weil ich doch etwas von meiner hiesigen Lebensart beifügen wollte. Aber auch so kann ich freilich nur noch bloss vorläufige unvollständige Notizen geben.

Von Lemberg (den dort an Sie abgeschickten Brief werden Sie erhalten haben) bis an die moldauische Gränze, sind noch 32 starke Meilen, die man bei guter Witterung wohl in zwei Tagen, und, was unglaublich scheint mit denselben Pferden zurücklegt. Ich brauchte hingegen sechs Tage dazu, weill der Regen die Wege fast gründlos gemacht hatte. Die Wirthshäuser auf dieser Strasse sind in höchstem Grade erbärmlich: statt Betten fndet man Ungeziefer, statt Stroh nur feuchtes Heu; sodass es nicht einmal möglich ist auf Streu zu liegen. Während meiner ganzen Reise, die etwas über sechs Wochen dauerte, habe ich überhaupt nur vier Nächte in einem Bette geschlafen, die übrigen entweder auf Streu, oder auf der platten Erde, oder im Wagen zugebracht. Von Räubern habe ich gar nichts erfahren: gleichwohl sind, im Sommer vorzüglich, die hiesigen Gegenden keineswegs davon frei. Wölfe traf ich an: bei gelinder Witterung hat man jedoch nichts von ihnen zu fürchten; bei starkem Frost aber fallen sie oft, zu 20 bis 30 versammelt, Heerden und Reisende an.

Sobald ich die erste Moldauische Stadt erreicht hatte, gab man mir, weil der Fürst den Befehl so ertheilt hatte, 12 Pferde und 3 Wagen, um mich schnell und bequem fortzuschaffen. Welche Menge von Personen und Sachen mogte man sich vorgestellt haben? Sie bestanden indess bloss aus mir, einem einzigen Bedienten, und meinem wenigen Gepäck. Auch emfingen und bewirtheten mich die Isprawniks (erste obrigkeitliche Personen) der Städte, durch welche ich kam, mit ausgezeichneter Höflichkeit. Da verschidene derselben Französisch sprachen, so konnte ich mich mit ihnen unterhalten, und blieb deshalb auch zwei Tage länger als ich nöthig hatte, unterwegs, um vorläufig das Land und die Sitten etwas näher kennen zu lernen.

Am 6ten d[es] M[onates] erreichte ich Iassi. Ich blieb die erste Nacht bei dem sehr würdigen Doktor Hesse ***, und liess mich am folgenden Tage dem Fürsten vorstellen. Er

*** Leibarzt des Fürsten, en geborner Erfurter. Die Hinderufung des Hrn Schmidt ist durch seine Hände geganzen (nota lui Fr. Schmidt).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ist ein Mann der zum Regenten geboren scheint, und auch alle dazu nöthige Kenntnisse besitzt. Er spricht das Französische, Italiänische, Türkische, Arabische, Perssiche, Neugriechische, Lateinische und Moldauische; und ist mit den politischen Verhältnissen der Europäischen Mächte vollkommen bekannt. Seine beiden Söhne sind zwei junge Männer, welche die Natur in Rücksicht auf körpeliche und geistige Vorzüge wahrhaft mütterlich behandelt hat. Sie sind 18 und 16 Jahre alt, und haben schon starke Bärte. Im Altgriechischen unterrichtet sie ein besonderer Lehrer, ein wackerer Mann auch im Türkischen, ein eigener Lehrer. In beiden Sprachen, sowie im Französischen, haben sie schon bedeutende Fortschritte gemacht. In Wissenschaften sind sie hingegen noch ganz roh, sodass ich ein ziemlich weites Feld vor mir habe. Ich scheine ihre Achtung und Liebe in dem Grade erworben zu haben, der zur Erreichung meines Zwecks die unumgängliche Bedingung ist. Indess lebe ich an einem Hofe, und die mancherlei Hindernisse welche dieser Umstand herbeiführen kann, machen es unmöglich, mit Gewissheit einen günstigen Erfolg meiner Bemühungen vorauszusagen; gleichwohl habe ich gegründete Ursache ihn zu erwarten, da mir von Seiten der vortreflichen Eltern der Prinzen Alles möglichst erleichtert wird. Für itzt gebe ich ihnen täglich vier Stunden Unterricht: im Französischen, in Geschichte, Geographie und Arithmetik.

Ich kann nicht anders sagen, als dass ich bis itzt sehr glücklich lebe. Auffallend ist die Verschiedenheit der Sitten und Gebräuche, wenn man sie mit unsern Berlinischen oder den Parisischen vergleicht. Als Franke ist man aber völlig ungebunden, und geniesst des grossen Vortheils, annehmen zu dürfen was Einem von hiesiger Lebensart behagt, und im übrigen seiner väterlichen Gevohnheit zu folgen. So z.B. sieht man hier in den Zimmern keine Tische; was wir auf Tischen vornehmen, geschieht Alles auf dem Sofa, der freilich dafür auch wenigstens die Hälfte des Zimmers einnimmt, und (um mich so auszudrücken) zwei Stockwerke hat: deren ersteres sich nur etwa einen halben, das zweite aber anderthalb bis zwei Fuss über dem Boden erhebt. Spiegel gehören gleichfalls zu den Möbeln die man hier nicht kennt, oder wenigstens nur im Schladgemach der Damen antrift. Die Kleidung ist, mit Ausnahme des Kopfputzes, Türkisch; und man macht darin unglaublichen Aufwand. Die gewöhnliche aber völlige Kleidung einer Mannes oder einer Frau kostet wenigstens mehrere tausend Piaster.

Unter den zahlreichen Griechen, die sich jedesmal im Gefolge des Hofes befinden, ist mehr Kultur als man erwarten sollte. Sie besitzen meist ziemliche Sprachkenntnisse, und viel äussere Geschliffenheit. Auch die Bojaren des Landes sprechen gewöhnlich zwei oder drei Sprachen sind aber, soviel ich sie itzt habe kennen lernen, in hohem Grade roh und abergläubisch. Von den mehrern sehr gescheidten und selbst gelehrten Leuten, die es hier in Jassi giebt, will ich nur einige nennen; Pater Daniel, der Lalande's *Astronomie* ins Neugriechische übersetzt hat, und Lehrer an der hiesigen Stadtschule ist; der Arzt Athanasius, der sieben Jahre in Halle studirt hat, schätzbare Kenntnisse besitzt, sich auch Gilberts *Annalen der Physik*, die *Allgem[eine] Literaturzeitung* und mehr andre Journale hält; verschiedene Französische Hauslehrer; drei diplomatische Personen, worunter der Sohn des Pariser Astronomen Méchain ist u.s.w.

Jassi hat etwas zwischen 30 und 40 000 Seelen, kann aber freilich mit einer Europäischen Stadt nicht verglichen werden. (Der *Ausdruck Europäisch* wird hier selbst, als Gegensatz, allgemein gebraucht, weil man sehr gut weiss, dass man schon Asiatische Sitten hat). Denken Sie sich also statt einer Stadt vielmehr ein weit ausgedehntes Dorf, mit einigen hundert grossen und zum Theil ganz gut gebauten Häusern, worin die vornehmen Familien wohnen; daneben dann mit einer der Volksmenge angemessenen Zahl elender Hütten, in denen man, statt der Fenster, Oefnungen sieht, die entweder mit Rindsblasen oder mit Papier verklebt sind und das Tageslicht durchzulassen. Hin und wieder stehen diese Häuser und Hütten regelmässig genug bei einander, um den Gang zwischen denselben eine Gasse nennen zu können. Diese Art Gassen sind an einigen Stellen mit Bohlen belegt; der Koth ist bei schlechtem Wetter ungeheuer. Deshalb, und auch aus einem Vorurtheil der Einwohner, geht kein rechtlicher Mensch hier zu Fuss. Man steht also eine erstaunliche Menge Ekipagen.

Die Gegend um Jassi ist sehr reizend und wie überhaupt die ganze Moldau, in so hohem Grade fruchtbar, dass man den Dunger entweder verbrennt oder in die Flüsse wirft, damit er (nach hiesiger Meinung) den Boden nicht verderbe. Es wächst ein sehr guter Wein hier, der noch etwas wohlfeiler ist als das Bier in Berlin. Ich trinke ihn lieber als den Franzwein, finde ihn auch meiner Gesundheit sehr zuträglich, und hoffe durch den mässigen Gebrauch desselben mich gegen die endemischen Fieber zu schützen, welche hier sonst den Ausländern viel Unheil verursachen.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Die Belustigungen hier bestehn grösstentheils im Reiten; im *jeu de javelot*, wo man mit Geschicklichkeit im schnellen Galop einem andern Reiter einem Wurf beizubringen sucht; und im Bärenhetzen. Zuweilen giebt man Bälle, woran jedoch unverheiratete Frauenzimmer keinen Anteilnehmen dürfen. Die Musik, welche man hier sehr liebt, ist so heterogen von der unsrigen, und steht nach meinem Gefühl so fief unter ihr, dass nur eine Reihe von Jahrhunderten sie mit dieser in Gleichheit zu bringen im Stande ist. Ausserdem hält man vorzuglich viel auf Speise und Trank. Eine Tafel von 40 bis 60 Gängen und von 20 Arten Desert (so speist man gewöhnlich bei Hofe) kontrastirt ziemlich auffalend mit den frugalen Mahlzeiten des nördlichen Deutschlands. Die Zubereitung der Speisen weicht aber so sehr von der Europäischen ab, dass man erst eine Zeitläng sich daran gewöhnt haben muss, um sie so schmackhaft als die unsrigen zu finden. In Verbindung der vortreflichen seinen griechischen Weine (Zyper, Xanto, Zefalonia u.s.w.), kitzeln sie jedoch den Gaum auf eine ganz eigenthümliche Weise.

Ich lebe der Hofnung, von hier aus, nach Verlauf einiger Jahre, jenen glücklichen himmelstrich zu sehn der das Menschengeschlecht einst zu seiner höchsten Blüthe brachte. Sollte auch der Fürst in dieser Zeit nicht nach Konstantinopol zurückkehren, so werde ich diese Reise für mich selbst unternehmen, zumal da sie wenig kostspielig ist.

Fr. Schmidt

(*Neue Berlinische Monatsschrift*, XII, Jul.-Dez. 1804, p. 66—76).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

RECEPTAREA OPEREI LUI A. D. XENOPOL PESTE HOTARE ŞI AFIRMAREA CONTINUITĂŢII POPORULUI ROMÂN

DE

ZAMFIRA MIHAIL

În 1886, „Revue des questions scientifiques" din Bruxelles publica un studiu de mare întindere al reverendului Joseph Van den Gheyn, *Les populations danubiennes. Études d'ethnographie comparée* (difuzat şi în extras, Gand, 1886, 291 p.). Lucrarea aparţinea unui cercetător cu o temeinică pregătire în limba sanscrită *(Remarques sur quelques racines sanscrites de la 8-e classe*, 1884 şi 1886 ; studiul de mitologie comparată *Cerbère*, Bruxelles, 1883). Ulterior, ca şef al secţiei de manuscrise va edita primele 10 (din cele 13) volume din *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Belgique*, Bruxelles, 1901—1919 (la data apariţiei vol. X însă decedase).

În lucrarea despre populaţiile dunărene el consideră studierea popoarelor dîn această zonă drept cea mai importantă pentru etnografia europeană. În capitolele I şi II urmăreşte originea şi istoria tracilor (şi a dacilor), iar în capitolul III analizează argumentele etnologice, arheologice şi lingvistice ale continuităţii poporului român în nordul Dunării (p. 213—260). Martore ale romanizării sînt Coloana lui Traian şi inscripţiile latine descoperite în această arie. În reprezentările de pe coloană se regăsesc dovezile civilizaţiei materiale perpetuate pînă în zilele noastre. Persistenţa populaţiei dace sub stăpînirea romană este argumentată, după dovezile furnizate de „notre savant ami, M. Xenopol, professeur d'histoire roumaine à l'Université de Jassy qui (la) prouve sur pièces authentiques" (p. 220), atît prin antroponimia română care se atribuia locuitorilor autohtoni, cît şi prin faptul că dacii se înrolau în armata romană (Cohors Prima Aelia Dacorum, Augusta Dacorum, Cohors III Dacorum).

Argumentul lingvistic este prezentat in extenso. În primul rînd marile gramatici ale limbilor romanice datorate lui Diez în Germania, Fauriel şi Ampère în Franţa, care analizează limba română printre limbile romanice. Procentul de elemente latine perpetuate în limba română este, de asemenea, semnificativ şi citează statisticile propuse de Cihac, Morfill, Hasdeu, Max Müller, Ubicini, Vaillant, ca şi pe J. Goldis, *Die Latinität der romänischen Sprache* şi V. Maniu, *Zur Geschichtsforschung der Rumänen*. O terminologie care înglobează un strat originar de termeni latini este cea a agriculturii. Van den Gheyn îi citează „parce qu'ils prouvent du même coup le fait de la colonisation des Daces par les Romaines [ara(r), arie, falce, ogor, grîu, orz, secară, moară, jug, viţă, vin, poamă, must]" ca şi numele zilelor lunilor şi a zilelor săptămînii, terminologia religioasă. O disjuncţie severă între fondul limbii (astăzi numită structura internă) şi partea variabilă demonstrează, după părerea sa, că „les Slaves, les Grecs, les Turcs, les Albanais, les Magyars n'ont dû se répandre que comme des alluvions tardives, puisque nulle part ils n'ont affecté le fond de la langue, mais seulement son vocabulaire, c'est à-dire sa partie variable et extérieure" (p. 234). Numai după sec. al X-lea „les Slavons imposèrent aux peuples du Danube leur système d'écriture", vechile manuscrise cu litere latine fiind arse. Să ne întrebăm, continuă autorul retoric, dar plasînd în acelaşi timp problema în coordonate europene, „ce qui serait devenu l'espagnol s'il eût vivre déguisé sous des caractères arabes ?". Perpetuarea limbii române a continuat chiar şi în domeniul manifestărilor religioase unde oficialitatea impusese slujba în slavonă, dar rugăciunile au continuat să se pronunţe în româneşte (p. 239). Iniţiativa marilor bărbaţi ai ţării care au propus, încă din sec. al XVIII-lea, revenirea la scrierea cu caractere latine i se pare, la acea dată (1886) încununată de succes.

Un capitol important se ocupă şi de obiceiurile populare de la nuntă, înmormîntare, de credinţe şi superstiţii a căror origine latină este general recunoscută.

După această introducere istorică, care aduna datele cele mai semnificative ale formării poporului român, autorul dezvăluie însă aspectul ştiinţific militant al intervenţiei sale. Era o perioadă în care întreaga Europă ştiinţifică urmărea controversele, generate de motive politice,

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

referitoare la originea și continuitatea poporului român. Autorul o recunoaște : „le lecteur instruit ne nous pardonnerait pas de lui laisser ignorer et encore moins de ne pas trancher une controverse importante qui s'est élevée parmi les savants au sujet de l'origine des Roumains" (p. 246). El își propune să răspundă numai cu argumente științifice la întrebarea : „Peut-on établir la persistance de l'influence romaine depuis Aurélien jusqu'au XIII-e s., ou, en d'autres termes, est-il possible de démontrer qu'après l'évacuation de la Dacie par Aurélien, il resta au nord du Danube pendant le moyen âge assez de Daco-Romains pour former ensuite le noyau de la nationalité roumaine". Și, într-adevăr, reușește o demonstrație de bună cunoaștere a istoriei poporului român, printr-o argumentare serioasă, densă și logică. Van den Gheyn citează o bogată bibliografie, dar precizează de la început că se bazează mai ales pe lucrarea lui A. D. Xenopol, *Les Roumains au moyen âge*, Paris, 1885, deoarece „on peut se contenter de l'ouvrage de M. Xénopol déjà bien des fois cité. Le savant professeur de Jassy expose d'une manière complète le grand débat soulevé au sujet de la descendence des Roumains et nous semble avoir repondu d'une manière victorieuse aux principaux arguments de ses adversaires" (p. 248).

Istoriografia problemei începe cu dezvăluirea motivelor pentru care François-Joseph Sulzer a formulat „l'objection de la non-continuté contre l'opinion traditionnelle de l'origine romaine des Moldo-Valaques". Acestea sînt două : Sulzer „prétandait réfuter un ouvrage du prof. Jean Thunmann de Halle qui avait été témoin, comme juge dans les colonies Saxonnes de la Transylvanie, des vexations auxquelles les Roumains étaient soumis de la part de ses compatriotes ; il voulu les justifier à ses propres yeux". Teoria lui Sulzer a răspuns atît de bine intereselor politice ale „opresorilor națiunii române" încît „elle fut érigée en un dogme que devait admettre tout vrai patriote allemand, transylvain ou hongrois" (p. 249). Apariția lucrării lui R. Roesler a repus pe tapet opinii pe care savanții nu le mai luau în considerație. Contribuția sa, ce conține „une foule d'interprétations fausses, de déductions illogiques et d'étymologies de fantaisie" a găsit totuși ecou pentru că, consideră Van den Gheyn, a lipsit „une theorie contraire soutenue avec le même entrain et le même appareil scientifique". „Cependant, les objections que devaient soulever les erreurs de Roesler firent bientôt contrepoids. Si la défense des Roumains, présentée par M. Hasdeu eut peu de succès (n. n. *Istoria critică a Românilor*, București, 1874), les travaux de MM. Tomaschek, Jung, Ficker, Pič, Kanitz, Diefenbach, Xénopol et Maniu (n. n. *Zur Geschichtsforschung über die Romänen*, ed. a 2-a, Leipzig, 1885) fournissent des réponses victorieuses aux arguments de la thèse de Roesler" (p. 250).

J. Van den Gheyn răspunde, la rîndul său, cu competență și autoritate la teza că evacuarea romană a lăsat locurile pustii și că reveniți după secolele IX—XIII fatal aceștia nu mai erau români ci deveniseră slavi. Deși niciodată vreun document nu menționează că românii ar fi *revenit* de altundeva, el procedează științific, combătînd detaliat fiecare dintre cele patru afirmații pe care se bazează Roesler și adepții săi : adoptarea slujbei religioase în limba slavonă, tăcerea documentelor referitoare la locuitori în această perioadă, toponimia care ar indica că regiunile ar fi fost deșarte și identitatea de limbă a dacoromânilor cu macedoromâna. Prima parte a lucrării sale *Les populations danubiennes* conține toate probele epigrafice descoperite pînă atunci care contrazic afirmația lui Vopiscus (ceilalți doi Sextus Rufus și Eutropius copiaseră pe Vopiscus, după cum demonstrase Xenopol). Analiza *relațiilor* bisericii din Moldova și Valahia cu Ohrida concordă în a susține că românii n-au primit liturghia slavă decît la nordul Dunării. În ceea ce privește tăcerea cronicarilor, ea nu este totală, așa după cum se credea, există mărturiile notarului regelui Bela și Cronica lui Nestor dar „on écarte systématiquement ces deux sources, fort importunes pour les partisans de la Thèse de Roesler" (p. 256). Opiniei că toponimia așezărilor (orașelor) din Transilvania ar fi de origine slavă, maghiară sau germană Van den Gheyn le opune raționamentul științific „il faut s'en prendre à toute la toponymie. Or, les montagnes et les rivières principales portent toutes les noms romains et daces".

Identitatea dintre cele două idiomuri — dacoromân și macedoromân — o explică cu argumentele lui Pič și Tomaschek : „Quand l'invasion des Slaves suivie de près par celle des Bulgares vint se jeter sur les Daco-Romains, ceux-ci furent divisés en deux tronçons. Une partie de la nation trouva un refuge dans les Balkans et le Pinde ; l'autre fut rejetée dans les Carpathes" (p. 257).

Concluzia logică a întregii sale demonstrații, subliniată cu toată responsabilitatea unui savant onest, conștient de greutatea afirmațiilor sale, se impune și astăzi prin justețea sa : „il demeure établi sur des preuve très plausibles que les Roumains sont bien des descendents directs et immédiats des Daco-Romains et que le berceau de leur nationalité ne doit pas être cherché ailleurs que dans les régions formant l'ancienne Dacie de Trajane, au nord du Danube" (p. 259).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Cercetătorul belgian a ştiut să decanteze cu probitate din multitudinea de scrieri relative la această problemă pe cele cu o documentaţie de prima mînă şi o metodologie ştiinţifică în analizele întreprinse. Firește, specialitatea sa fiind circumscrisă altor coordonate, el a folosit cu precădere contraargumentele furnizate de către autoritatea cea mai distinsă în materie care era A. D. Xenopol. Aprecierea elogioasă a operei şi personalităţii istoricului român au contribuit la impunerea lucrărilor acestuia în mediile ştiinţifice din Europa. Pledoaria lui J. Van den Gheyn în favoarea receptării juste a istoriei poporului român a fost entuziastă, nu lipsită, firește, de anumite formulări juvenile, dar expusă clar şi susţinută de o întinsă documentare. El a făcut un serviciu cauzei poporului român.

În România, lucrarea lui Van den Gheyn nu s-a bucurat, însă, de receptarea corespunzătoare. În şedinţa din 13 februarie 1887, A. Papadopol-Calimach o prezintă Academiei Române. În şedinţa din 20 februarie 1887, B. P. Hasdeu intervine, însă, şi arată că studiul autorului belgian este o „compilaţiune nerumegată, sau rău rumegată, întemeiată grosso modo pe lucrările d-lui A. Xenopol sau pe aberaţiuni de-ale d-lui de Rosny" şi „este regretabil că recenzentul [A. Papadopol-Calimach — n. n.] face pe Van den Gheyn renumit filolog şi istoric fără a spune pe ce anume se reazimă această pretinsă reputaţiune" (Analele Academiei Române, seria II, tom. IX, 1886—1887, p. 20—21, în *B. P. Hasdeu şi contemporanii săi*, vol. I, Bucureşti, 1982, p. 210—211). Aşa după cum reiese din corespondenţa primită de B. P. Hasdeu, publicată recent, Van den Gheyn adresase în noiembrie 1886 un exemplar din lucrarea sa acestuia cu rugămintea „si cet ouvrage pouvait me valoir le titre de membre correspondent de l'Académie" şi adăuga „Mon ami M. Xénopol de Jassy pourrait vous fournir de plus amples details sur ma personalité et vous démontrer par mes articles, que je puis rendre quelque service dans nos contrées à la cause de la nationalité Roumaine, sujet des si vifs débats entre les savants" *(op. cit.*, p. 210). Or, la acea dată legăturile dintre B. P. Hasdeu şi A. D. Xenopol erau dintre cele mai reci. În 1885, atunci cînd Xenopol se prezentase cu lucrarea sa *Teoria lui Roesler* pentru premiul Academiei, raportul lui Hasdeu a fost defavorabil (cf. corespondenţa dintre ei în *B. P. Hasdeu şi contemporanii săi*, vol. II, Bucureşti, 1983, p. 321—327, citatul la p. 325). La aceasta se adaugă faptul că Van den Gheyn prezentase prea puţin favorabil în lucrarea sa contribuţiile lui B. P. Hasdeu, printre care şi *Istoria critică a românilor* (p. 250) sau unele dintre etimologiile acestuia pe care le consideră „des plus hasardées" (p. 207). Şi astfel a intrat în uitare o contribuţie a unui cercetător străin interesat sincer de istoria ţării noastre [1].

[1] N. Iorga a citat studiul lui Van den Gheyn în lucrarea sa *„Romania" dunăreană şi barbarii în secolul al VI-lea*, în „Revue belge de philologie et d'histoire", 1924 (republicată în N. Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, Bucureşti, 1984, p. 32—33).

Este regretabil că această demonstraţie strălucită a continuităţii poporului român, datorată lui Van den Gheyn, a fost omisă de N. Stoicescu, în lucrarea sa *Continuitatea românilor*, Bucureşti, 1980.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DOUĂ SCRISORI DE LA MARTHA BIBESCU

COMUNICATE

DE

ION TODERAȘCU

O personalitate fascinantă, care și-a iubit cu devoțiune țara, ni se dezvăluie, treptat, în toată complexitatea ei [1]. Este Martha Bibescu aflată, în acești ani de restituire cultural-științifică, „la începutul unei mari cariere postume" [2]. Scriitoare română de expresie franceză, de la care au rămas lucrări nenumărate, literare, istorice, jurnale, însemnări zilnice, corespondență, Martha Bibescu a voit să aparțină, prin opera și acțiunea ei, țării natale. Patriotismul acestei „mîndre fiice a României" nu s-a mărginit doar la expresia literară. I s-a adăugat, mereu, fapta, acțiunea, adică ceea ce dă valoare concretă sensibilității, vibrației artistice. Iubind trecutul pămîntului românesc „pentru lunga lui poveste și pentru suferința-i plină de răbdare" [3], Martha Bibescu s-a implicat în istoria țării sale și a Europei. Ziua de 1 decembrie 1918, cînd, după ani mulți de luptă, poporul român și-a desăvîrșit unitatea politică, a fost pentru această română mîndră și inteligentă „ziua cea mai sfîntă din calendarul [...] personal" [4]. Prezentă în înaltele cercuri vest-europene, mereu în preajma oamenilor de decizie, Martha Bibescu a susținut pretutindeni interesele României a cărei „ambasadoare, niciodată oficială", a fost în anii interbelici [5].

Spirit princiar, aparținînd înaltei societăți, Martha Bibescu nu a fost străină ori indiferentă față de viața celor „de jos", țărani și orășeni [6]. A fost generoasă, a avut ceea ce am putea numi *vocația caritații*, a filantropiei. În momentele grele din 1916, Martha Bibescu a condus un spital pentru răniți în București. A rămas în fruntea acestui loc de însănătoșire pentru cei ce luptau cu arma în vederea făuririi României Mari și sub ocupația germană [7]. Și-a făcut o „datorie de onoare" din restaurarea castelului de la Mogoșoaia, ctitorie brîncovenească, în care scop a colaborat, vreme de 17 ani, cu un arhitect venețian [8]. În 1931, Martha Bibescu a conceput un memoriu pe teme urbanistice, edilitare, pe care l-a înaintat Primăriei Municipiului București. Era o inițiativă ce conținea multe măsuri „cu un caracter inovator dintre cele mai îndrăznețe", printre care și extinderea spațiilor verzi ale capitalei ca și înființarea unui muzeu național „care să strîngă laolaltă giuvaerurile artistice și istorice ale țării..." [9].

Grija acestei femei de mare distincție pentru actul de interes public ni se dezvăluie, în termenii cei mai autentici, și din următoarele două scrisori [10], adresate primarului din Comarnic în septembrie 1941. Sînt rînduri așternute pe hîrtie îndoliată (era curînd după moartea lui George-Valentin Bibescu) unde stăruie preocuparea pentru construirea dispensarului din Co-

---

[1] Martha Bibescu, *Jurnal politic, ianuarie 1939 — ianuarie 1941*, București, 1979; Maria Brăescu, *Istoria țării în opera Marthei Bibescu*, în „Magazin istoric", 6, 1977; eadem, *Interferențe românești în opera Marthei Bibescu*, București, 1983; Cristian Popișteanu, *Istoria clipei*, București, 1984, p. 145—176.

[2] Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 163.

[3] Maria Brăescu, *Interferențe...*, p. 56.

[4] Cristian Popișteanu, Nicolae Minei, *Introducere* la Martha Bibescu, *Jurnal politic*, p. 20.

[5] Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 145.

[6] Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 56—75.

[7] Cristian Popișteanu, Nicolae Minei, *loc. cit.*, p. 16, nota 1.

[8] Maria Brăescu, *op. cit.*, p. 7.

[9] Cristian Popișteanu, Nicolae Minei, *loc. cit.*, p. 17, nota 1.

[10] Scrisorile aparțin studentei Carmen-Marta Rădulescu, de loc din Comarnic, care a avut amabilitatea să ni le ofere pentru publicare. Îi aducem, și aici, mulțumirile noastre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

marnic, „spre înălțarea" numitei localități „a cărei bună stare lasă mult de dorit...". De asemenea, aflăm despre instituirea unui fond de 6 000 lei lunar, „pentru ajutorarea familiilor sărace ale mobilizaților din Comarnic...".

Reproducem în continuare scrisorile la care ne-am referit, nou temei documentar pentru cel ce va cuteza a scrie „acea necesară poveste a fascinantei doamne care a fost Martha Bibescu [...], personaj literar, social <și> diplomatic al societății românești și europene" [11].

1

POSADA

prin Comarnic
(Prahova)

11 Septembrie 1941

Domnule Primar,

Îți mulțumesc pentru lămuririle date și pentru adresa Domnului Medic Primar al Județului. Îi voi scri în curînd în privința Dispensarului pe care urmează să-l clădim spre înălțarea iubitului nostru Comarnic, a cărui bună stare lasă încă mult de dorit, după cum știi prea bine D-ta, care porți astăzi răspunderea progresului ce se va face în comună.

Cu urări de bine și sănătate,
Principesa Bibescu

2

POSADA

prin Comarnic
(Prahova)

30 Septembrie 1941

Domnule Primar,

Am primit cu mare mulțumire adresa din 30 Septembrie 1941, arătînd că suma de lei 6 000 lunar, ce am înființat împreună cu Domnița Valentina pentru ajutorarea familiilor sărace ale mobilizaților din Comarnic, a fost primită în numele comunei cu recunoștință.

Am citit cu un viu interes numele acelor cari prin buna îngrijire a Dvs. au primit pînă acum partea lor din această sumă.

Vă rog să primiți, Domnule Primar, asigurarea sentimentelor mele cele mai alese.

Principesa Martha Bibescu

P.S. Cu acest prilej vă aduc la cunoștință că am scris Domnului Medic Primar al Județului Prahova, spre a-i aduce la cunoștință dorința noastră de a înființa Dispensarul ce va purta numele Principelui Gheorghe Valentin Bibescu, și aștept visita D-Sale la Posada, în curînd, spre a lua în primire planurile pentru acest dispensar.

[11] Cristian Popișteanu, *op. cit.*, p. 148.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

CONTRIBUŢII LA *BIBLIOGRAFIA ROMANEASCĂ VECHE* (II)

DE

PAUL MIHAIL

1.

Alexandru I Împăratul, *Manifest de mulţumire că Europa ia parte de bunăvoie la război împotriva tiranului libertăţii statelor*, St. Petersburg, 1813, lb. rusă ; Chişinău 1814, lb. română.

Inceput

Годъ тому назадъ, любезные наши вѣрноподданные, приносили Мы благодаренїе Богу за избавленїе Царства Нашего... не проходитъ еще года... и ополчавшаяся противъ Насъ Европа нынѣ добропольно шествуетъ съ Нами..,

(Cu un an în urmă, iubiţii noştri supuşi credincioşi, Noi aduceam mulţumiri lui Dumnezeu pentru izbăvirea Împărăţiei noastre... nu trece nici un an şi Europa înarmată împotriva noastră acum de bunăvoie păşeşte alături de Noi...).

Sfîrşit :

Печатань въ Санктпетербургъ при Сенатѣ Декабря 24, а ся оного при Свя тѣйшемь Синодъ 25 дня 1813 года.

(S-a tipărit în Sanct Peterburg, la Senat, decembrie 24, iar de pe acela la Prea Sfîntul Sinod în 25, a anului 1813).

фачемь арътаре де wбщїе ла тоть нородꙋл

Sfîrşit : S-au tipărit în Sanct Peterburgul, la Senat. Dekembrie în 24, iar de pre acela la Presfîntul Sinod în 25 zile a anului 1813, iar moldoveneşte s-au tălmăcit şi s-au tipărit în Exarhiceasca tipografie a Basarabiei, în Chişinău, în anul 1814.

Exarhiceasca Decasterie a Chişinăului şi Hotinului, în raportul său din 13 ianuarie 1814 către Mitropolitul Gavril Bănulescu-Bădeni, scrie : „Exarhiceasca Tipografie a Basarabiei, la începutul anului 1814, a tipărit Pre Înalt Manifest a Împăratului, tălmăcit moldoveneşte, în 850 bucăţi, cari şi s-au trimis pre la biserici, ca să se ceteească şi întocma îndeplinire".

În folio, 2 foi volante. O foaie cu o pagină în text rusesc civil, iar altă foaie cu o pagină cu caractere chirilice în limba română, ruptă, din care a rămas numai o parte.
Hîrtie gri fără filigran.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Muzeul Bisericesc din Chişinău, dosar nr. 9 din 1814, f. 15. (Fig. 1).

2.

Apelul Ministerului Finanţelor pentru îndeplinirea hotărîrii Sfîntului Sinod, a Sfatului Împărătesc şi Ocîrmuitorului Senat pentru ridicarea monumentului şi baterea medaliei în cinstea Împăratului Alexandru Pavlovici, (Chişinău, 1814), lb. română.

дела министрꙋль финанцїилорь кътръ лъкꙋиторїй чїй ѫмпърътещи

Inceput : Slavă lui Dumnezeu a tot ţiitoriului. Slavă celui mare DOMN a nostru ÎMPARAT. Rossiia s-au mîntuit, s-au înălţat mai pre sus de cît toate ÎMPARAŢIILE pămînteşti... Dînd LUI cea căzută mulţămire, Pre Sfîntul Îndreptătoriul Sinod, ÎMPARATESCUL Sfat şi Ocîrmuitoriul Senat, la 25 de zile a trecutei luni Aprilie [1814] cu o unire au hotărît ca să să

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

БОЖІЕЮ МИЛОСТІЮ

МЫ АЛЕКСАНДРЪ ПЕРВЫЙ

ИМПЕРАТОРЪ и САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕРОССІЙСКІЙ,

и прочая, и прочая, и прочая.

Объявляемъ всенародно:

Годъ тому назадъ, любезные НАШИ вѣрноподданные, приносили МЫ благодареніе Богу за избавленіе Царства НАШЕГО отъ лютыхъ и сильныхъ враговъ. Не проходитъ еще года, какъ уже побѣдоносныя НАШИ знамена вѣютъ на берегахъ Рейна, и ополчавшаяся противъ НАСЪ Европа нынѣ добровольно шествуетъ съ НАМИ. Всѣ лежащія между предѣлами Россіи и Франціи Державы, послѣдуя примѣру НАШЕМУ, несутъ оружіе свое, соединенное съ НАШИМЪ оружіемъ противу притѣснителя свободы Царствъ. Толь Великая на всемъ лицѣ земли перемѣна, не могла совершиться безъ особливой на то власти Божіей. Его Всемогущая десница возноситъ, и низлагаетъ судьбы народовъ и Царствъ. Кто безъ Него силенъ? Кто безъ воли Его крѣпокъ и твердъ? Обратимъ къ Нему умъ и сердце наше, не возгордимся дѣлами своими, и не возмечтаемъ въ себѣ быть нѣчто вышнее немощи смертныхъ. Что мы? Доколѣ рука Бога надъ нами, до тѣхъ поръ мудрость и сила съ нами. *Безъ Него тамъ же бысть еже бысть.* И такъ да умолкнетъ предъ Нимъ всякая слава человѣческая, да принесется она отъ каждаго изъ насъ во всесожженіе Тому, Кто даровалъ намъ оную: истинная слава и честь наша есть благоговѣйное предъ нимъ смиреніе. МЫ увѣрены, что всякъ изъ вѣрноподданныхъ НАШИХЪ всегда, наипаче же послѣ толикихъ изліянныхъ на насъ милостей Божескихъ, чувствуетъ сіе во глубинѣ души своей. Сего ради, внимая гласу собственнаго НАШЕГО и ихъ благоговѣнія, ПОВЕЛѢВАЕМЪ, да отворятся и нынѣ во всемъ пространствѣ Области НАШЕЙ всѣ Божественные Храмы, да принесется во всѣхъ Церквахъ торжественное молебствіе и колѣнопреклоненіе Всемогущему Творцу; да проліются отъ всего народа горячія слезы благодарности за неизреченное Его къ НАМЪ милосердіе: Онъ высокою мышцею своею изъялъ насъ изъ хлябей бездны и поставилъ на высоту славы. Что воздадимъ Ему, кромѣ радостныхъ слезъ и рыданій.

Главная квартира Гросъ Герцогства Баденскаго Столичной городъ Карлсру Декабря 6 дня 1813 года.

На подлинномъ подписано собственною ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА рукою тако:

АЛЕКСАНДРЪ.

Печатанъ въ Санктпетербургѣ при Сенатѣ Декабря 24, а съ онаго при Святѣйшемъ Синодѣ 25 дня, 1813 года.

Fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

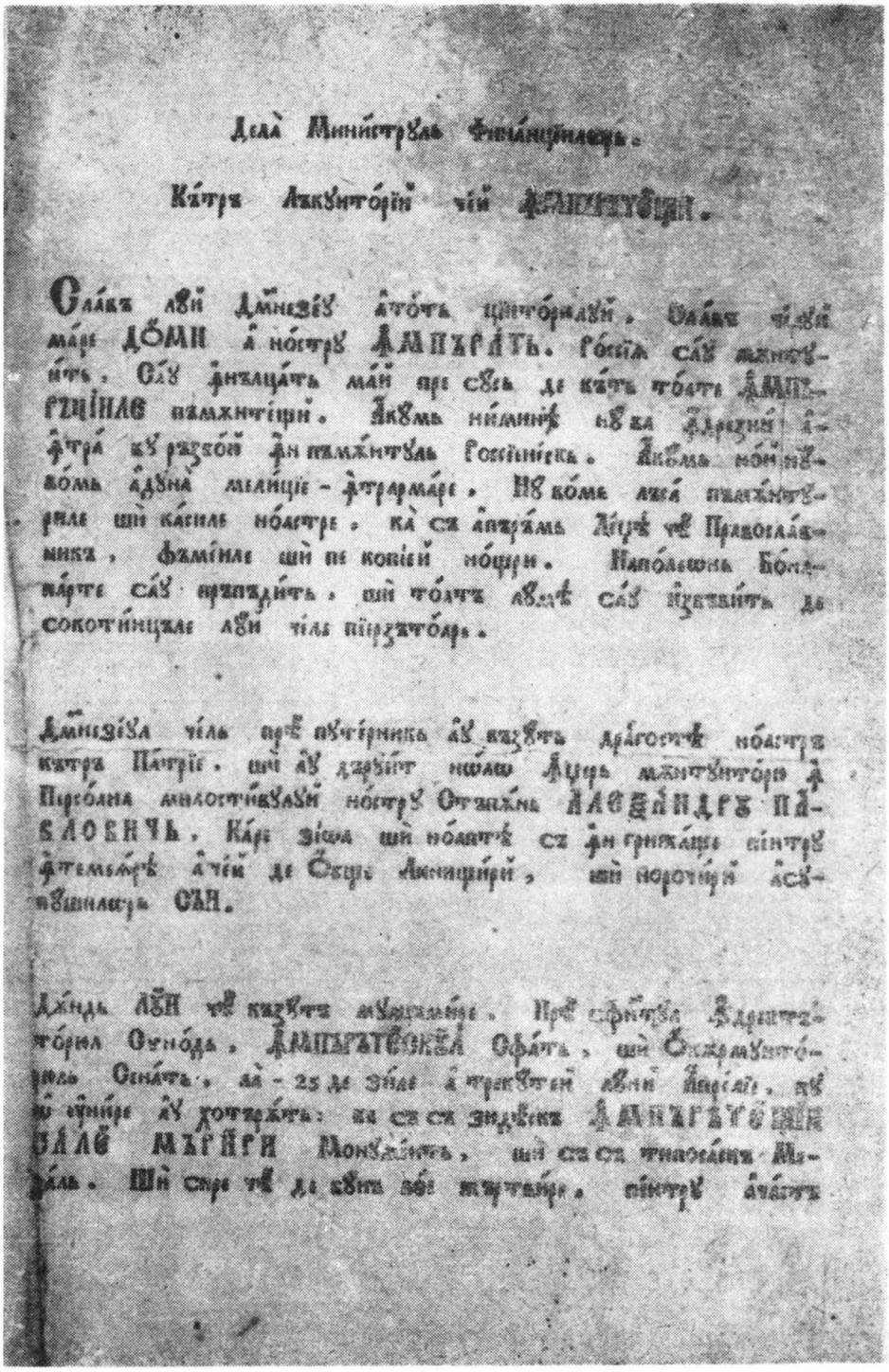

Fig. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

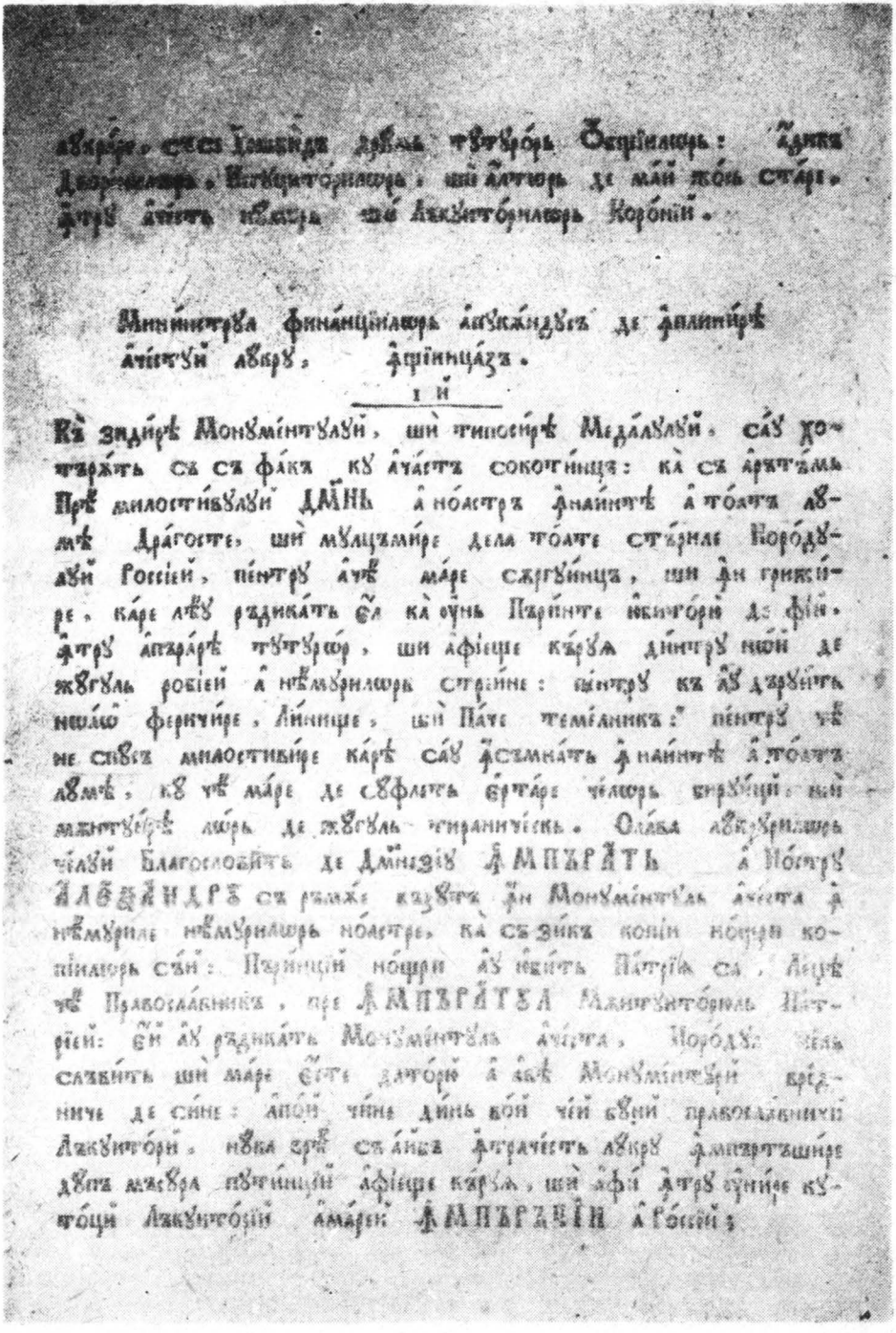

Fig. 2 a

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

zidească ÎMPĂRĂTEȘTII SALE MĂRIRI Monument, și să să tiposască Medali. Și spre cea de bună voie jărtvire, pentru această lucrare, să să deschidă drum tuturor obștiilor: adică Dvorenilor, Neguțitorilor și altor de mai jos stare, întru acest număr și Lăcuitorilor Coronii.

Prin Manifestul tipărit în anul 1814, *(BRV*, t. IV, nr. 386), Alexandru I aprobă propunerea de a i se ridica monument în orașul său de scaun și să se bată o medalie în amintirea războiului. Ca urmare, Ministerul finanțelor lansează apel pentru adunarea fondurilor de la toți locuitorii împărăției.

Exemplarul cercetat nu este complet, are numai o foaie în folio, de culoare albastră verzui și un fragment din filigran „M." cu cifre albe „18". Foaia a doua este ruptă.

Transcrierea în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Muzeul Bisericesc din Chișinău, dosar cu ucazuri pe anul 1814, f. 23. (Fig. 2 și 2 a).

3.

Alexandru I Împăratul Rusiei, *Manifest de începerea războiului*, Chișinău, 1815, lb. română.

La cele cunoscute [1], se completează următoarele:

Prin ucazul sf. Sinod nr. 1571 din 3 iunie 1815 se trimit Mitropolitului Gavriil al Chișinăului și Hotinului exemplare tipărite la Senat în 29 mai 1815 a Manifestului Împăratului Alexandru dat la Viena, la 9 mai 1815, despre sfîrșitul Congresului de la Viena și ridicarea armelor împotriva uzurpatorului tronului Franței.

Se poruncește, ca exemplarul tipărit de Senat să fie adus la cunoștința publică, prin cetirea lui în biserici după sfîrșitul dumnezeeștii liturghii.

În prima duminică sau sărbătoare a se oficia Te-Deum cu îngenunchiere, în catedrale de însuși episcopi, în lavre și mânăstiri de proistoși, în bisericile de oraș de protopopi și la sate în sobor.

Te-Deum a se oficia după cărticica numită: *Urmarea cîntărilor de rugăciune asupra vrăjmașului*, tipărită și trimisă în *1806 noiembrie 19*, dar, deoarece de la zilnica ei folosință multe au ajuns a se învechi, apoi se trimite din nou acea cărțulie cerîndu-se cîte 12 parale pentru exemplarul legat.

Mitropolitul Gavriil poruncește, ca exemplarul rusesc al Manifestului să fie tradus și să se tipărească în limba românească, în 895 exemplare, în tipografia exarhicească și apoi să se trimită cu ucaz la bisericile moldovenești și la conducerea duhovnicească din Tiraspol.

Manifestul s-a tipărit la 9 iulie, și cu ucazul din 14 iulie 1815 se trimetea la biserici, contra 19 parale exemplarul.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar nr. 31, pe anul 1815, f. 61.

4.

Ucaz, ca preoții să cunune țiganii, numai cu adeverință din partea Contorei, Chișinău, 1821, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Pravlenia Oblastei Basarabiei cu nr. 9195 din 11 noiembrie 1821 pe baza raportului Economiceștii Expediții a Caznaceistvii expune arhiepisc. Dimitrie al Chișinăului și Hotinului, că din timpul așezării granței pe Prut și înființării Contorei Țiganilor coroanei, în care au intrat, din fosta stăpînire moldovenească și austriacă, clanul ursarilor și a lingurarilor, s-a orînduit de către stăpînire ordinea, ca țiganii doritori a intra în căsătorie legală, să aibă pentru aceasta adeverință de la epistat sau supraveghetor, prin care să se arate, că pentru însoțire nu se află nici un impediment, care orînduire și se păstrează nestrămutat pînă în prezent.

În ultimul timp, unii preoți de enorie din Oblastie sau blagocinii lor, au cununat țigani din clanul lăieșilor, fără vreoare care adeverire din partea Contorei, ci numai pe baza cererii țiganilor, cari folosindu-se de dezordine, întrebuințează calea, că mulți logodind pe fiica cu unul, apoi în taină o dau după altul, în timp ce primul mire atît la logodnă cît și la pregătirile pentru nuntă, nu puțin a cheltuit.

[1] *BRV*, IV, p. 145, nr. 198.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Alte ori, prin mijlocul mărturiilor mincinoase înaintea preotului, se căsătoresc nu numai cu rudele sale, ci şi cu ţărance ale moşierilor sau dau fiicele lor în căsătorie după ţărani.

Acestea toate nu s-ar întîmpla dacă s-ar cere de către preoţi adeverinţe de la Contoră, care prin mijlocirea starostelor ţiganilor ar fi putut constata impedimentele în căsătorie.

Pravlenia Oblastei roagă, deci, pe arhiepiscopul Dimitrie, ca să interzică preoţilor de enorie să cunune ţiganii doritori fără adeverinţă scrisă şi cu pecete din partea Contorei.

Prin rezoluţia sa din 13 noiembrie 1821, arhiepisc.[a] Dimitrie porunceşte, ca această comunicare să se traducă în moldoveneşte şi să se tipărească, după numărul bisericilor, trimiţîndu-se cu ucazuri.

Din dosar, nu se poate preciza numărul exemplarelor tipărite, aflîndu-se numai traducerea în manuscris a ucazului în l. română, iscălit de protoiereul Nazarie Hîncu şi secretar Monastîrschi.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chişinău, dosar pe anul 1821, f. 113—116.

5.

Table lancasteriene, Chişinău, 1822, lb. română.

La cele cunoscute[2], se completează :

Prin ucazul N. 577 din 2 martie 1822, Dicasteria Chişinăului a ascultat propunerea arhiepiscopului Dimitrie al Chişinăului din 1 martie cu următorul cuprins :

„Majestatea Sa Împăratul a binevoit a porunci ca tablele de învăţătură reciprocă în limba moldovenească în număr de 600 exemplare fiecare să fie tipărite în Tipografia Duhovnicească din Chişinău, preferabil oricărui alt loc. Deoarece *primul :* pentru tipărirea aceasta sînt necesare litere de aşa mărime cu care sînt tipărite tablele ruseşti trimise din Sanct Peterburg după chipul cărora se cuvine a tipări şi tablele moldoveneşti, de care litere în tipografia aceasta nu se află, dar sînt numai literele a trei sorturi de calibru mic, din care numai cele mijlocii pot fi întrebuinţate la tipărirea tablelor a celor patru operaţiuni de aritmetică şi unele table pătrate. În afară de aceasta *a doua :* deoarece în tipografia duhovnicească locală, nu sînt cifre şi *a treia :* pentru şase bucoavne clasa 1-a cu litere moldoveneşti nu pot fi altfel editate, decît după gravarea lor pe aramă, după care chip au fost editate în Rusia în Sanct Petersburg ;

Deaceea poruncesc igumenului Ioanichie şi tipografului călugăr Ignatie de îndată a se ocupa cu următoarele :

1. Pentru şase table de litere de calibru întîi, a se cumpăra şase table de aramă de cuvenită măsură. În ce priveşte lucratul lor şi gravarea literelor pe ele, apoi aflarea meşterului şi încheierea contractului de învoială, eu primesc asupra mea.

2. De făcut trei sorturi de stampe, fiecare cîte 45 pentru matriţe, necesare la turnatul literelor pentru table, adunări şi cuvinte pentru clasele a 2-a, 3-a, 4-a, 5-a şi 6-a, deasemenea şi pentru table de cetire.

3. De făcut trei sorturi de stampe pentru matriţe necesare la turnatul cifrelor : mari, mijlocii şi mici fiecare cîte 9 în total 27 şi pentru aceasta :

4. a se cumpăra aramă pentru matriţă atîta, cît va fi necesar, fără de prisos.

5. Pentru turnatul literelor şi cifrelor a se cumpăra deasemenea cantitatea necesară de plumb.

6. Pentru gart, antimonii cantitatea proporţională.

7. Fier de tablă pentru gart după proporţia cantităţii.

8. În tipografie, la două teascuri a se preface fundamentele de aramă, barabanele de fier, ramele şi săniile cu labe după măsura hîrtiei formatului mare, pe care se vor tipări amintitele table.

În afară de cele mai sus a se cumpăra cantitatea necesară a măruntelor materiale, ca : smoală, pocost, oloi şi a măruntelor aparate, leică, perii, lină, lumânări.

Lemnele pentru turnatul literelor vor fi eliberate din Economia Casei, fără plată, după propunerea tipografului către mine.

Deoarece lucrul acesta este al statului şi se execută după deosebita voinţă a Majestăţii Sale Împăratul, apoi poruncesc lor igumenului Ioanichie[3] şi monahului Ignatie, cu toate mă-

[2] *BRV*, IV, p. 152, nr. 438.

[3] Igumenul Ioanichie era starețul m-rei Horodiștea, ţin. Orhei şi membru al Dicasterici.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

surile a stării şi a priveghea în toate la cumpărarea lucrurilor şi la încheierea contractelor trebuincioase, în folosul statului, avînd grija ca preţurile să nu fie peste măsură, dar cele mai avantajoase, despre care preţuri ei sînt îndatoraţi a mă înştiinţa, şi dela mine personal vor primi şi banii necesari pentru plată".

Semnaţi : Arhiepiscop Dimitrie
Protoiereu Nazarii Hâncu
Secretar colegial şi cavaler Monastârschii
Sovetnic titular Florov.

Tipărirea tabelelor de învăţătură reciprocă după metoda lui Lancaster, în tipografia duhovnicească din Chişinău, a continuat nouă luni de zile, începînd de la 1 martie şi sfîrşind la 30 noiembrie 1822, în care timp s-au pregătit instrumente şi materiale, precum şi însăşi tipărirea lor.

În acest timp cheltuielile au fost următoarele :

Pentru lucrători :

1) Ion Agapii pentru nouă luni întrebuinţat la turnarea slovelor, la tîmplărie şi probar la tipărire			225 lei
2) Teodor Cucerenco pentru	5 luni	5 zile	190 lei
3) Chiril Berezovschi pentru	9 luni	—	225 lei
4) Monah Martirii pentru	4 luni	15 zile	112 lei 20 para
5) Teodor Savitchi, dascăl pentru	7 luni	10 zile	183 lei
5) Nicolai, poslușnic pentru	1 lună	6 zile	30 lei
7) Miron Gherasim pentru	4 luni	7 zile	105 lei 33 1/3 para
8) Timotei Dudceac [4] pentru	4 luni	—	100 lei
9) Iacov Covalschi, ţăran [5] pentru	4 luni	—	100 lei
16) Nestor Ploşniţă, dascăl [6] pentru	4 luni	—	100 lei
11) Sava Aruncheviei, ponomar [7] pentru	1 lună	—	25 lei
12) Gheorghe Popovici, poslușnic [8] pentru	1 lună	—	25 lei
13) Monah Damaschin pentru	3 luni	—	75 lei
14) Preotul Nicolai pentru	1 lună	10 zile	39 lei 13 1/3 para
		Total =	1470 lei

În afară de aceştia, în rîndul al doilea a lucrat :

15) Monah Irinarh pentru	5 luni	—	75 lei
16) Monah Anastasii pentru	2 luni	15 zile	37,20 lei
17) Monah Epifanii pentru	2 luni	—	10 lei
		Total =	122,20 lei

Meşterului la turnatul literelor şi lucratul stampelor cîte 31 lei 26 para	5 luni	—	158 lei 13 2/3 para
Monahului Averchie, tîmplar			16 lei 26 2/3 para
Gheorghie, fierarul			116 lei 6 2/3 para
Monahului Iosif, care a lucrat stampele			45 lei
Bucătarului pentru 4 luni			40 lei
Monahului Ignatie, tipograful, pentru	9 luni	—	40 lei
Arhimand. Ioanichie, conducătorul tipografiei			112 lei 20 para
		Total	2441 lei 5 para

[4] Din ţinutul Hotin, satul Ianovăţ.
[5] Din ţinutul Izmail.
[6] Dascăl al doilea din Bravicea, ţin. Orhei, poslușnic la m-rea Frumoasa.
[7] Din ţinutul Hotin, satul Cobalcic.
[8] Fiu de preot.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Pentru materiale :

s-au turnat diferite sorturi de litere, cifre, spații, capitale, în greutate de 884 oca, pentru care s-a întrebuințat plumb în 1057 oca, din care :

520 3/4 oca cîte 1 leu și 35 para	976	76 1/4	
536 1/4 oca cîte 1 leu și 14 para	723	37 1/2	
	1700	13 3/4	
Antimonii 81 oca	282	30	
Tăeturi de fier 40 3/4 oca	15	27 1/2	
Pentru plumb și antimonii cumpărat în Odesa s-a plătit vama	7	4	
Pentru întreținere, la plecarea în Odesa	7	32	
Pentru transport s-a plătit	13	22	
Pentru lucratul ștampelor, 27 coase cîte 2 lei	54		
S-a cumpărat pile pentru lucru și prujini de oțel	33	20	
S-a cumpărat aramă pentru matrițe 7 ocă a cîte 7 lei	49	lei	
S-a cumpărat aramă pentru două noui instrumente în care se turnau literele mari și cifre, 3 ocă	21	lei	
S-a turnat 2 fundamente de aramă, la care s-a întrebuințat 49 ocă aramă cîte 7 lei	343	lei	
S-a turnat 2 labe de aramă în greutate de 22 oca, s-a plătit	129	lei	3 para
Pentru două rame s-a întrebuințat fier pentru	29	lei	15 para
Pentru 18 ocă lumînări la iluminatul tipografiei	25	lei	32 para
Pentru 4 1/2 ocă oloi	15	lei	15 para
Pentru 50 ocă pocost cîte 58 para oca	72	lei	
Pentru 93 1/2 ocă smoală pentru sajă cîte 16 para	37	lei	16 para
Pentru 3 1/2 ocă nuci de cerneală, cîte 11 lei 16 para	38	lei	
Pentru 6 table de aramă, în greutate 2 puduri, 8 funduri	85	lei	
Pentru lucratul și netezitul acestor șase table de aramă	60	lei	
Pentru gravatul a 6 tăbliță de aramă și alte materiale	895	lei	
în total general =	3367	lei	23 1/4 para

Prin urmare pentru tipărirea tablelor de învățătură reciprocă după metoda lui Lancaster s-a început a se aduna materiale și a se găti instrumente din ziua de 1 martie 1822. Tipărirea primelor șase tăbliță de aramă s-a început la 24 iulie, iar textele sf. scripturi și restul tăbliței de bucoavnă s-a început a se tipări la 1 august și a continuat pînă la 30 noiembrie, în total 9 luni.

S-a cheltuit pentru lucrători	2441	lei	5 para
Pentru instrumente și materiale	3367	lei	23 1/4 para
Total =	5808	lei	28 1/4 para

Arhimandritul Ioanichie, cu raportul din 30 noiembrie 1822, raportează că la acea dată tablele de învățătură reciprocă în 600 exemplare s-au tipărit, pe hîrtia mare nemțească de 195 topuri dată de împlinitorul funcției de namestnic al Basarabiei, general locotenent Inzov.

Roagă a i se da dispoziție unde să depună cele 600 exemplare tipărite de table.

Cu rezoluția din 1 decembrie 1822, arhiepiscopul Dimitrie al Chișinăului dispune : „În ce privește de depozitarea tablelor de învățătură reciprocă, apoi neavînd alt loc, acela a se depune în biblioteca filialei Biblice locale, unde ele și se vor păstra pînă la predare, acelui căruia se va porunci".

Plata către tipografie s-a făcut de către stat la 7 iulie 1822, a sumei de 895 ruble și 563 lei 32 para. Urmează să se mai primească 5244 lei 36 1/4 para. Cursul banilor era 156 lei pentru 100 ruble.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar nr. 29 început la 1 martie 1822, f. 3—23. (Fig. 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

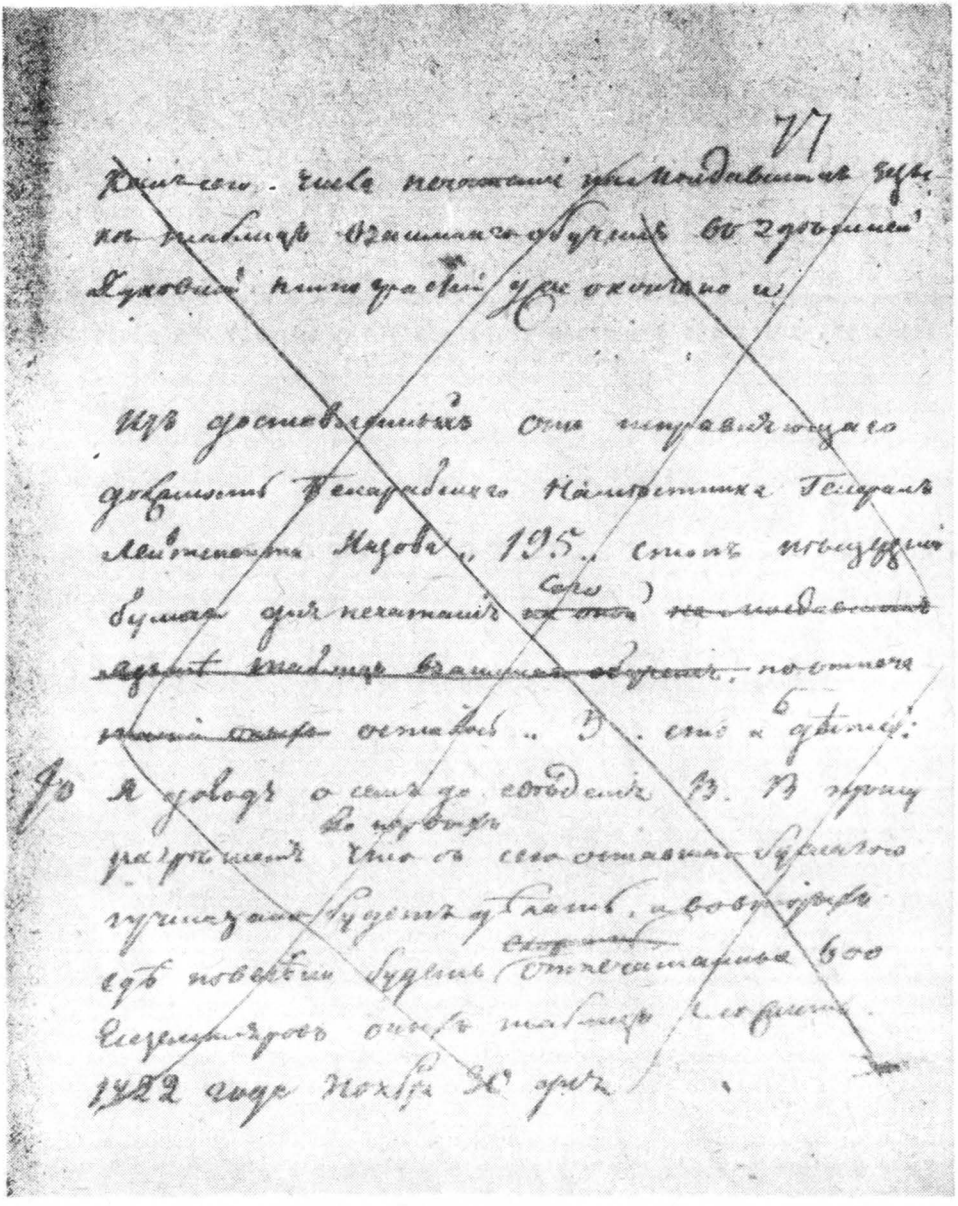

Fig. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

6.

Rinduiala Proscomidei, Chișinău, 1822, lb. română.

La cele cunoscute [9] se completează :

La 30 noiembrie 1822, arhim. Ioanichie, conducătorul tipografiei duhovnicești din Chișinău, raportează arhiepiscopului Dimitrie al Chișinăului, că din hîrtia mare nemțească de 195 stopuri dată de Inzov, namesnicul Basarabiei, pentru tipărirea tablelor lancasteriene au rămas 3 stope și 6 desti. Cere a i se arăta, ce să facă cu hîrtia rămasă.

Cu rezoluția din 1 decembrie, arhiepiscopul Dimitrie poruncește ca : „pe hîrtia rămasă a se tipări 800 exemplare *Proscomidii* pe limba moldovenească pentru trimitere pe la bisericile moldovenești, în care nu se află de loc această tipăritură, iar restul de hîrtie a se păstra în tipografie pentru viitoarele trebuințe".

La 23 decembrie a.c. se raportează că la tipărirea Proscomidiei începută la 9 și sfîrșită la 11 decembrie s-au cheltuit următoarele :

Hîrtie s-a întrebuințat 960 foi pentru	22 lei 8 para
Pocost s-a întrebuințat ocă pentru	3 lei —
Boia chinovar 250 drame pentru	22 lei —
Lemne și lumînări pentru	4 lei 8 para
Leafa slujitorilor tipografi pentru 3 zile	25 lei —
Pentru literă, mașini și instrumente	7 lei 24 para
Total =	84 lei

Prin urmare, pe tipografie un exemplar o costă 4 1/2 para. Se propune a se vinde exemplarul cîte 1 leu. În aceeași zi se dă aprobarea și cele 960 exemplare se predau spre vînzare călugărului Damaschin.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar nr. 29 din anul 1822, f. 72 și 101. (Fig. 4).

7.

Ucazuri și circulări, Chișinău, 1822, lb. rusă și română.

N-am văzut exemplare.

Dicasteria duhovnicească din Chișinău, prin referatul său din 21 octombrie 1822, a cerut arhiepiscopului Dimitrie al Chișinăului, ca toate ucazurile și circularele în lb. rusă și română să fie tipărite în tipografia duhovnicească din Chișinău.

În aceeași zi, arhiepiscopul Dimitrie dă aprobare.

Cu ucazul Nr. 3312 din 8 noiembrie 1822, se dă de știre despre aceasta arhimandritului Ioanichie, conducătorul tipografiei, trimițîndu-i-se să pună sub tipar *ucazul în l. moldovenească* privind trimiterea de nume a pribegilor greci și moldoveni din trecutul an al împilării... (Apelul cneazului Alexandru Golițin din 24 iulie 1821 tipărit la Chișinău [10] anunța că mii de nenorocite jertve a împilării încă din martie 1821 caută scăpare la Odesa și în Oblastia Basarabiei... numai în orașul Odesa să numără... aproape de patru mii de aceștia...).

și *circulara în l. moldovenească* privitoare la ținerea condicelor de venituri și cheltuieli ale bisericilor.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul ce se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar nr. 151 pe anul 1822, f. 52.

---

[9] *BRV*, IV, p. 152, nr. 439.
[10] *BRV*, IV, p. 151, nr. 436.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

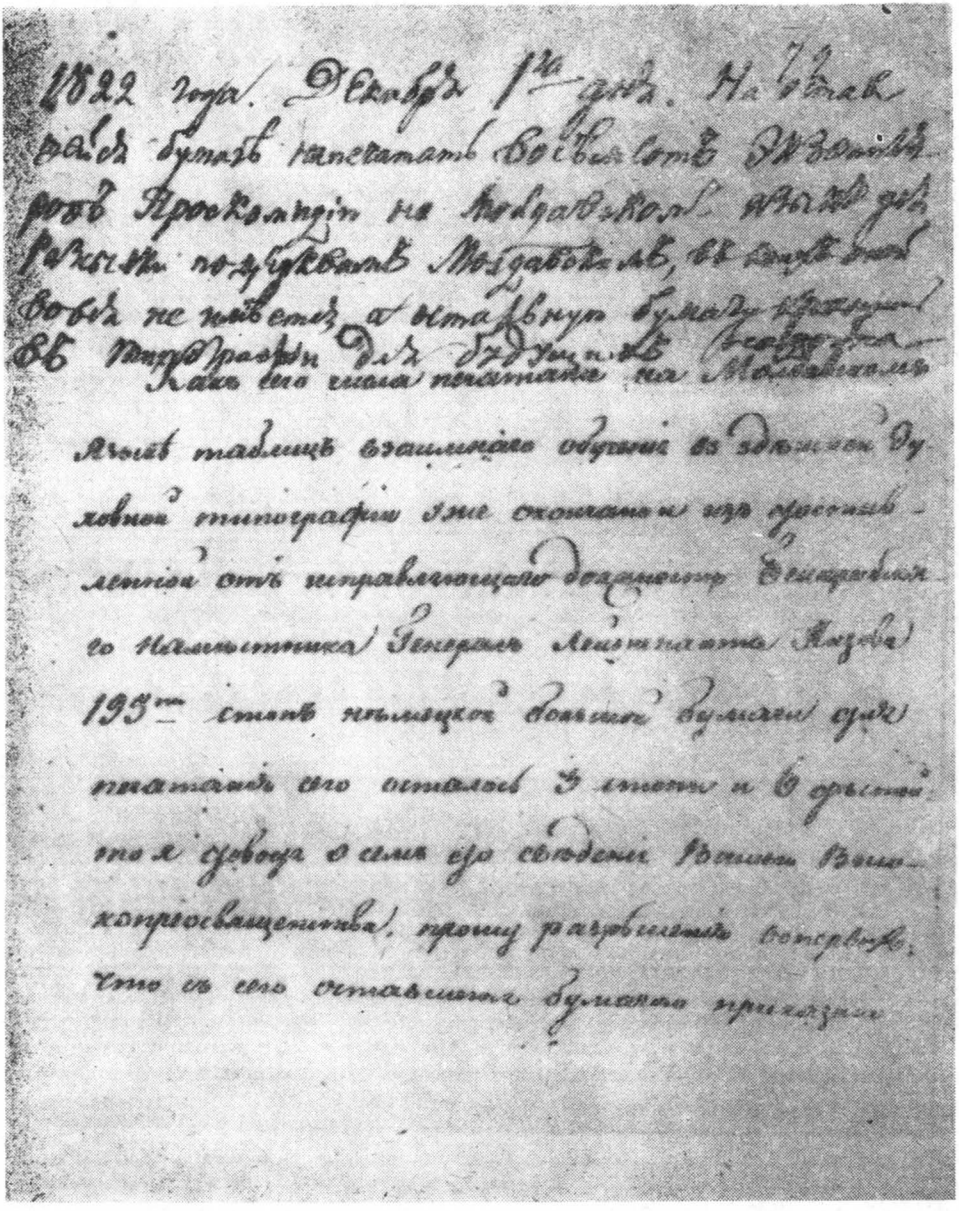

Fig. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

8.

Formă de Ectenii, Chișinău, 1822, lb. română.

La cele cunoscute [11] se adaugă :

Prin scrisoarea autografă arhiepiscopul Dimitrie al Chișinăului poruncește conducerii tipografiei duhovnicești din Chișinău să tipărească în 700 exemplare, în limba moldovenească, *Formă pentru înălțarea la slujbe* a numelui nou născutei mari cneaze Olga Nicolaevna.

Scrisoarea are data de 15 octombrie 1822.

La 17 octombrie 1822 arhimandritul Ioanichie, conducătorul tipografiei, raportează că pentru tipărirea *Formei* a cumpărat 7 1/2 desti de hîrtie, cîte 20 parale, în total pentru 3 lei și 30 parale și că *Forma* este tipărită.

Cu data de 18 octombrie a.c. secretarul Decasteriei semnează că a primit 700 exemplare de *Formă* pentru a fi împărțite la bisericile din Basarabia și Administrației duhovnicești din Tiraspol.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar nr. 48 din anul 1822, f. 45—46.

9.

Pecetluit, Chișinău, 1822, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Arhim. Ioanichie conducătorul tipografiei duhovnicești din Chișinău, prezintă la 3 decemb. 1822 arhiepiscopului Dimitrie, „Lista de numărul pecetluiți trebuincioși a se tipări în l. moldovenească pentru anul 1823 pentru următoarele ținuturi și protopopii.

1. Ținutul Orhei	1450	pecetluit
2. Ținutul Hotin	1200	„
3. Ținutul Iași	1100	„
4. Protopopia Bender	220	„
5. Protopopia Acherman	220	„
6. Protopopia Reni	220	„
7. Protopopia Izmail	200	„
8. Protopopia Bolgrad	250	„
Total =	4860	

Rezoluția arhiepiscopului Dimitrie al Chișinăului : „1822 decembrie 5. Binecuvîntez a se tipări arătatul număr de *Pecetluit* în l. moldovenească în tipografia duhovnicească a Basarabiei".

La 30 dec. 1822, conducerea tipografiei, raportează, că a sfîrșit de tipărit și roagă să se fixeze prețul exemplarului.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar nr. 47 pe anul 1822, f. 75.

10.

Bucoavna, Chișinău, 1822, lb. rusă și română.

La cele cunoscute [12] se adaugă :

Prin scrisoarea autografă din 13 decembrie 1822 sub nr. 649 arhiepiscopul Dimitrie al Chișinăului poruncește arhimandritului Ioanichie conducătorul tipografiei duhovnicești a Basarabiei, de a începe de îndată a tipări bucoavna ruso-moldovenească, după modelul arătat, în 1200 exemplare. Hîrtia trebuincioasă se va lua din cea cumpărată în noiembrie a.c.,

[11] *BRV*, IV, p. 151, nr. 437.
[12] *BRV*, III, p. 393—394, nr. 1152.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

iar după tipărire a se raporta costul exemplarului de bucoavnă și cu cît s-ar cuveni a se vînde.

Cu raportul din 31 decembrie 1822 arhimandritul Ioanichie raportează că a tipărit cele 1200 exemplare de bucoavnă ruso-moldovenească făcînd următoarele cheltuieli:

Hîrtie s-a întrebuințat	18 stope	pentru	270 lei 25 para
Bibulă s-a întrebuințat	1/2 stopă	pentru	1 leu 30 para
Luminări s-au întrebuințat	3 oca	pentru	3 lei 24 para
Smoală s-a întrebuințat	10 oca	pentru	4 lei 10 para
Oloi s-a întrebuințat	1/2 oca	pentru	1 leu 30 para
Sfoară s-a întrebuințat		pentru	— 30 para
Leafa tipografilor			274 lei 20 para
Pentru lemne			17 lei 11 para
Pentru legatul a 1200 exemplare (în meșină)			210 lei — para
Pentru litere, mașini și instrumente			78 lei — para
		Total =	862 lei 20 para

Prin urmare fiecare bucoavnă costă 28 3/4 para tipografia.

Se cere a se vinde exemplarul după prețul vechi de 2 lei 20 para. În aceeași zi se dă învoirea.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar nr. 47 pe anul 1822, f. 81.

11.

Antimis, Chișinău, 1822, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Cu raportul din 28 decembrie 1822 arhim. Ioanichie, conducătorul tipografiei duhovnicești a Basarabiei, raportează că în luna ianuarie a.c. a tipărit 156 antimise cu slovă moldovenească, care au fost primite de eclisiarhul arhimandritul Sinesie în casa arhierească, dar plata tipografiei nu s-a făcut; cere a se da dispoziție.

Cu rezoluția din 3 ianuarie 1823, arhiepiscopul Dimitrie al Chișinăului poruncește a se plăti tipografiei cîte 1 leu și 10 para pentru fiecare antimis, din sumele capelei arhierești.

La 29 iunie 1857 preotul din satul Cornova, ținutul Orhei, raportează stăpînirei Eparhiale că antimisul de la 1822 este vechi și șters și roagă a i se preschimba.

La 1870, arhiepiscopul Pavel al Chișinăului, în vizita canonică a găsit un astfel de antimis la biserica din satul Ghetlova, ținutul Orhei.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească, dosar nr. 71 pe anul 1822, f. 68, f. 87; dosar nr. 73/1857, f. 116 și dosar nr. 61/1870, f. 16.

12.

Alexandru I Împăratul. *Manifest pentru logodna mavelui cneaz Mihail Pavlovici*, Chișinău, 1823, lb. română.

La cele cunoscute [13] se adaogă, că prin ucazul nr. 6034 din 10 decembrie 1823, sf. Sinod la propunerea ministrului Cultelor, tainicul sovetnic și cavaler cneazul Alexandru Golițân, poruncește, „ca în toate bisericile după sf. liturghie a se săvîrși rugăciuni de mulțămire și cu tragerea clopotelor ziua întreagă, iar la ectenii a se introduce numele pre înalte".

[13] *BRV*, IV, p. 152, nr. 441.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Pe acest ucaz arhiepiscopul Dimitrie care se afla la şedinţele Sinodului de la Peterburg scrie rezoluţia :

„Îndatoresc Dicasteria de a face aceasta cunoscut tuturor bisericilor şi ca urmare pentru bisericile moldoveneşti a tipări în limba moldovenească numărul necesar de exemplare a acestui Manifest Pre Înalt, de pe exemplarul tradus în moldoveneşte, aci alăturat".

Dicasteria cu ucazul N. 4738 din 22 decembrie 1823 vesteşte toate bisericile despre aceasta, poftind pe mitropolitul Grigorie al Ierapolei trăitor în Chişinău [14] de a sluji în catedrala oraşului cu hramul sf. arhangel Mihail, cuvenita slujbă la 23 decembrie. Pentru exemplarele în limba moldovenească urma a se plăti 20 para de exemplar.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Muzeul Bisericesc din Chişinău, dosar cu ucazuri pe anul 1823, f. 83.

13.

Despre datoriile presviterului [15], Chişinău, 1823, lb. română.

Potrivit poruncii arhiepiscopului Dimitrie al Chişinăului, negustorul Ioan Alfimov a adus de la iarmarocul din Harcov 100 topuri de hîrtie necesară pentru tipărirea cărţii : *Despre datoriile presviterului.*

Costul unui top de hîrtie a fost tîrguit pentru 14 lei 30 para. Transportul pînă la Chişinău s-a făcut în zece zile, cheltuindu-se 120 lei.

La 23 octombrie 1822 arhiepiscopul Dimitrie aproba cumpărarea hîrtiei şi plata cheltuielilor de transport.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chişinău, dosar nr. 53 pe anul 1822, f. 50.

14.

Preţul cărţilor româneşti tipărite de la 1815—1822, Chişinău, 1823, lb. rusă.

Conducătorul tipografiei duhovniceşti din Chişinău, arhimandritul Ioanichie în raportul nr. 1 de la 1 ianuarie 1823, arhiepiscopului Dimitrie, scrie : „îndrăznesc a raporta Înalt Preasfinţiei voastre că preţurile cărţilor tipărite sînt fixate peste măsură şi după opinia mea lor trebuie să li se facă reducere, macar acelor cărţi care în prezent să află de faţă în dughiana de cărţi a tipografiei şi anume :

1) Bucoavnele ne costă 20 parale exemplarul, dar se vinde cîte 2 1/2 lei, se poate lăsa fără reducere ;

2) Liturghierul ne costă pe hîrtie olandeză 12 lei 14 para exemplarul, se vinde cu 35 lei, dar se poate vinde cu 25 lei ;

3) Liturghierul pe hîrtie proastă ne costă 9 1/2 lei, se vinde cu 30 lei, dar se poate vinde cu 20 lei :

4) Te-Deumurile cele mari ne costă 2 lei 35 para exemplarul, se vinde cu 6 lei, se poate lăsa fără reducere ;

5) Catehizisul ne costă 32 para exemplarul, se vinde cu 3 lei unul, se poate lăsa fără reducere ;

6) Te-Deum la Crăciun ne costă 17 para exemplarul, se vinde cu 2 lei unul, se poate lăsa fără reducere ;

7) Ceaslovul ne costă 15 lei 30 para exemplarul, se vinde cu 35 lei, dar se poate vinde cu 25 lei ;

8) Registrul panahizilor ne costă 15 para se vinde cu 1 leu, se poate lăsa fără reducere ;

9) Psaltirea ne costă 7 lei 17 para exemplarul, se vinde cu 20 lei exemplarul, se poate vinde cu 15 lei ;

10) Mineiul de obşte ne costă 8 lei 31 para exemplarul, se vinde cu 40 lei, se poate vinde cu 18 lei ;

11) Gramatica ruso-moldovenească ne costă cîte 1 leu 17 para exemplarul, se vinde 5 lei 20 para, se poate vinde cîte 3 lei 20 para ;

[14] Venit din Moldova, în octombrie 1812, odată cu ieşirea oştilor.

[15] *BRV*, III, p. 428, nr. 1187.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

12) Trebnicul (Molitvelnicul) ne costă 9 lei 14 para exemplarul, se vinde cu 20 lei, se poate vinde cu 17 lei ;

13) Broșura alăturată la Molitvelnic despre unirea altor confesiuni către biserica ortodoxă ne costă 1 leu 37 para, se vinde cu 8 lei, se poate vinde cu 3 lei astfel că Molitvelnicul cu broșura să se vindă cu 20 lei.

Față de cărțile vîndute în anul 1821 pentru suma de 4 598 lei, în cursul a zece luni ale anului 1822 în dugheana de cărți a tipografiei s-au aflat 3 774 exemplare pentru suma de 37 960 lei, din acest număr s-au vîndut 543 exemplare pentru suma de 4 598 lei, date în Cont 549 exemplare, pentru suma de 3 795 lei 5 para, rămase în dugheană cărți cu diverse titluri 2 682 exemplare pentru suma de 29 864 lei 35 para.

Raportînd activitatea de zece luni a tipografiei și opinia mea referitoare la schimbarea prețurilor pentru cărți vechi aflate în dugheana de cărți a tipografiei, aștept înalta dispoziție și în cazul dacă opinia mea va fi aprobată, apoi toate acele cărți de îndată vor fi înregistrate în noua carte șnuruită care va fi dată vînzătorului de cărți cu arătarea noilor prețuri".

Arhiepiscopul Dimitrie cu rezoluția din 16 ianuarie 1823, sub punctul 5 „Referitor la prețurile cărților, găsesc și din partea mea necesar a se reduce, poruncesc cu data de astăzi a se elibera cărți spre vînzare cu prețurile reduse arătate aici".

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar nr. 1 pe anul 1823, f. 1—3.

15.

Formă de Ectenii, Chișinău, 1824, lb. română.

La cele cunoscute [16] se adaugă : Cununia marelui cneaz Mihail Pavlovici cu marea cneaghină Elena Pavlovna s-a oficiat în biserica palatului de iarnă din Petersburg la 8 februarie 1824 și potrivit ucazului nr. 1645 a Sf. Sinod se trimit *Formă pentru înalțarea numelor pre înalte la ectenii.*

Arhiepiscopul Dimitrie poruncește a se tipări *Forma* numelor pre înalte în limba moldovenească pentru bisericile moldovenești și a se trimite contra cost pentru slujbe. Slujba în biserica Sf. arhanghel Mihail catedrala orașului s-a săvîrșit la 27 februarie.

Cu nr. 859 din 5 martie 1824 Dicasteria raportează că a trimis *Forma* în 870 exemplare la biserici, mănăstiri, și conducerea Duhovnicească din Tiraspol, contra 15 para exemplarul.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar nr. 79 pe anul 1824, f. 33.

16.

Înștiințarea în legătură cu ușurarea și plata dărilor, Chișinău, 1824, lb. română și rusă [17].

Se rectifică data tipăriturei în anul 1824.

In Vedomostia tipografiei duhovnicești a Basarabiei pe luna aprilie 1824, se arată că „s-au tipărit 950 foi : Arătare de la Novorossischi Gheneral Gubernator de către Ocîrmuirea Basarabiei, pe hîrtie dată de ei, cu preț de 53 ruble asignații".

Exemplarul cercetat are însemnarea :

„Acesta s-a dat la biserica din sat Mănceștii cu hramul Sf. Voevozi să se cetească în trii sărbători înaintea norodului.

Blagocin preot Feodor Costin 1824 mai 21".

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Muzeul Bisericesc din Chișinău, dosar cu ucazuri pe anul 1824, f. 19.

---

[16] *BRV*, III, p. 446—447, nr. 1229.
[17] *BRV*, IV, p. 157, nr. 478.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

17.

Înștiințare pentru crearea comisiei recensămîntului, (Chișinău, 1824), lb. rusă și română.

Se rectifică *(Tipărituri românești*, în colecția „Studii și cercetări", XLVI, Academia Română, București, 1940, p. 43—44, nr. 62, și *Bibliografia Românească Veche*, tom. IV, nr. 471) data tipăriturii în anul 1824 pe baza însemnării datate de la sfîrșitul textului foii volante :

„Aceasta s-au dat la biserica din sat Mănceștii cu hramul sfinților voevozi să să cetească în trei sărbători înainti norodului. 1824 mai 21. Blagocin preot Feodor Costin".

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Muzeul Bisericesc din Chișinău, dosar cu ucazuri pe anul 1824, f. 15. (Fig. 5—6).

18.

Pravile pentru desrădăcinarea faptelor rele, Chișinău, 1824, lb. română.

La cele cunoscute [18] se adaugă :

Cu ucazul Nr. 723 sf. Sinod trimite pravilele arhiepiscopului Dimitrie al Chișinăului, care cu rezoluția sa din 25 ianuarie 1824 poruncește Dicasteriei ca 200 exemplare în limba rusă să fie împărțite bisericilor unde sunt clerici ruși, iar pentru bisericile moldovenești un număr de 865 exemplare a se tipări în limba moldovenească în tipografia duhovnicească, luîndu-se pentru exemplarele rusești 15 copeice, iar pentru cele moldovenești 15 parale.

Clerului i se pune în vedere că păstrînd aceste pravile în biserică, să le cetească cît mai des și să stăruie să se ferească de faptele rele arătate în pravile.

Protopopii și stareții mănăstirilor să aibă îndatorirea ca în cercetările lor pe la biserici să impună ca clericii să cetească pravilele în ființa lor, iar în toate împrejurările a sfătui și convinge de a se feri de faptele rele.

În recomandările ce vor face Stăpînirei Eparhiale, protopopii și stareții să ia aminte și să fie cu băgare de seamă asupra persoanei recomandate, dacă este cu frica lui Dumnezeu, dacă urmează învățăturile lui Hristos și dacă nu s-au observat fapte rele din cele arătate în pravile.

Cu ucazul Nr. 797 din 29 februarie 1824, se trimit pravilele pe la biserici.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar 99 din anul 1824, f. 29—30.

19.

Formă la ectenii, Chișinău, 1825, lb. română.

Cele cunoscute [19] se întregesc : *Forma la ectenii* s-a făcut în urma nașterei de către marea cneaghină Alexandra Feodorovna la 12 iunie 1825 a marei cneaze care s-a numit Alexandra Nicolaevna. Pe ucazul sf. Sinod Nr. 3429, arhiepiscopul Dimitrie al Chișinăului, la 23 iunie a.c. iscălește rezoluția :

„După aceasta, spre a se face Paraclis de mulțămire prin bisericile din orașul Chișinăului, să însemnează de mîine, pentru care s-au și scris de către mine după cuviință D. Gubernator politicesc de aice Katacazi, iară ce să atinge a să face împlinire după acest ucaz și prin celelalte biserici, mănăstiri și Schituri din eparhia Chișinăului, Dicasteria va tipări numărul trebuincios de exemplare în limba moldovenească și are să scrie căzutele cui să vor cuvine porunci fără întîrziere".

Pe un exemplar cercetat are însemnarea :

„S-au primit ucazul acesta Iulie 23 zile 1825 goda [anul] și s-au făcut molebenu duminică în 28 zile a lui Iulie. Arhim. Victor dela mănăstirea Horodistea".

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar nr. 69 pe anul 1825.

---

[18] *BRV*, IV, p. 153, nr. 449.
[19] *BRV*, IV, p. 154, nr. 455.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Объявленіе отъ Новороссійскаго Генералъ-Губернатора и Полномочнаго Намѣстника Бессарабской Области, Генералъ-Адъютанта, Генералъ-Лейтенанта и Кавалера Графа Воронцова.

Арътаре дела Новоросіискіулъ Генерал-Губернатор шй Деплин-Ымпутерничитул Намѣстникъ а Област[illegible] Бессарабией Генерал-Адъютантъ, Генерал-Лейтенантъ шй Кавалер Графул Воронцов.

По основаніи правилъ, предписанныхъ въ Уставѣ образованія Бессарабской Области, Верховная Экономическая Экспедиція должна собирать [illegible] свѣдѣнія и наличныя списки со всѣхъ вообще жителей Области порознь по каждому городу, мѣстечку и селенію, съ раздѣленіемъ жителей сихъ на классы и состоянія, имъ свойственныя, и съ означеніемъ ихъ преимуществъ. [illegible] [illegible] свѣдѣнія сіи крайне необходимы для благосостоянія народнаго, [illegible] [illegible] [illegible] въ томъ видѣ, въ какомъ нужны они для вѣрнаго счета податей и повинностей, дабы никто не [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], что онъ [illegible] тѣмъ [illegible], какой [illegible] отъ него слѣдуетъ. Теперь для [illegible] таковыхъ [illegible], [illegible] [illegible] утвержденнымъ Верховнымъ Совѣтомъ [illegible] Коммиссіи изъ Дворянъ и Чиновниковъ, кои и займутся исполненіемъ того [illegible] для лучшей выгоды [illegible], чтобы [illegible] [illegible] ихъ отъ [illegible] [illegible] въ [illegible] [illegible] въ Цынутный городъ, для подачи свѣдѣній о [illegible].

Въ [illegible] [illegible], [illegible] на [illegible] [illegible] Области и на ВСЕМИЛО-СТИВѢЙШЕ дарованныхъ ей правахъ и преимуществахъ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] свѣдѣнія всѣхъ жителей Бессарабской Области, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] благосостоянія края. При [illegible] [illegible] [illegible] податей [illegible] [illegible] и [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] на всѣхъ [illegible].

Дупъ [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Бессарабией. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Областій, [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Комисій дела Дворянй шй Чиновникй, [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ПРЕАМИЛОСТИВА МОНАРХЪ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Областій Бессарабией, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

Fig. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Fig. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

20.

Ucazul cu trimiterea reestrului de pomenire a numelor împărătești, Chișinău, 1826, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Sf. Sinod prin ucazul Nr. 6242 din 13 iulie 1826 face cunoscut arhiepiscopului Dimitrie al Chișinăului, că a tipărit în tipografia sinodală din Moscova reestrul pentru pomenirea anuală a împăraților, împărăteselor, țari și țarine și a familiei prea înalte, care carte se trimite tuturor eparhiilor contra 50 copeice exemplarul. Poruncește ca la primirea exemplarelor să fie trimise bisericilor, iar banii pentru cost a se trimite contorei sinodale.

Rezoluția arhiepisc. Dimitrie al Chișinăului „Dicasteria va traduce exemplarul alăturat îl va tipări în limba moldovenească și-l va trimite bisericilor, spre întocma îndeplinire. 30 iulie 1826".

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar cu ucazuri pe 1826, f. 33.

21.

Cîntare de mulțămire, Chișinău, 1826, lb. română.

La cele cunoscute [20] se adaugă :

Potrivit ucazului nr. 6679 din 19 august 1826, se face cunoscut că prea sfințitul Serafim mitropolitul Novgorodului și Sanct Petersburgului la 15 iulie 1826 a primit aprobarea înaltă a Împăratului, pentru cîntarea de mulțămire Domnului Dumnezeu, care a dat biruință asupra distrugerii cramolei din 14 decembrie 1825, ce amenință toată împărăția rusească. Se poruncește ca, această cîntare de mulțămire să fie tipărită, împărțită pe la biserici și apoi săvîrșirea slujbelor cu cîntare de mulțămire.

Rezoluția arhiepiscopului Dimitrie al Chișinăului din 25 august 1826 :

„Cartea de mulțămire a se traduce în limba moldovenească și după tipărirea ei în tipografia locală duhovnicească de la numele meu a se da dispoziție, ca. la 3 septembrie în toate bisericile parohiale să se facă Te-Deum și cu procesiune de la Sobor la locul ce se va hotărî.

Despre aceasta, am și dat cuvenita îndrumare Protoiereului catedralei ; iar către împlinitorul datoriei a gubernatorului local, să se facă din partea sa cunoscut aceasta autorităților civile și militare.

La acest ucaz s-au trimis numai două exemplare de Te-Deum, aceste a se repartiza la Soborul Catedralei și biserica Casei arhierești ; iar după primirea restului și a celor ce se vor aduce din tipografia duhovnicească locală exemplarele moldovenești, să fie repartizate la toate bisericile, însoțite de cuvenita dispoziție.

Pentru bisericile rusești în caz că nu vor ajunge aceste cărțulii, cu prima poștă a se cere numărul necesar de la tipografia sinodală din Moscova.

„D[imitrie] A[rhiepiscop] Kișinăului și H[otinului]".

La 2 septembrie se raportează că tipografia a tipărit în 860 exemplare *Cîntare de mulțămire* și cere a se fixa prețul la distribuire.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chișinău, dosar 31 din anul 1826.

22.

Pravile pentru construcția viitoarelor biserici, Chișinău, 1826, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Prin ucazul Nr. 3824 din 7 mai 1826 al sf. Sinod către arhiepiscopul Dimitrie al Chișinăului, se poruncește că, pentru construcțiile viitoarelor biserici de piatră, să se țină seama de pravilele *Ministerului de Interne*, la care sf. Sinod adaugă că, are în vedere cele

[20] *BRV*, III, p. 511, nr. 1282.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

două categorii de biserici. Unele biserici sînt construite din banii vistieriei statului şi altele sînt construite şi reparate de parohieni sau cu sume adunate benevol.

Toate planurile trebuie aprobate. Construcţiile trebuie să aibă faţade, loc îndeajuns în jurul lor, la sate să fie rezervate un anumit număr de desetine de pămînt pentru întreţinerea clerului, ca şi pentru casa parohială. Deoarece în unele locuri parohienii doresc a zidi biserici după planul celor vechi, sf. Sinod va alcătui cîteva feluri de planuri după modelul bisericilor vechi ortodoxe.

În concluzie, se cere supravegherea atentă de către chiriarh a construcţiilor şi reparaţiilor bisericilor şi îndeplinirea întocmai a planurilor aprobate de sf. Sinod şi Ministerul de Interne.

Rezoluţia arhiepiscopului Dimitrie: „S-a primit la 3 iunie 1826. Poruncesc a se tipări în limba moldovenească aceste pravile pentru construcţia bisericilor, iar pentru cele ruseşti, a se trimite cele alăturate".

La 27 iunie, se raportează că pravilele pentru construcţia bisericilor s-au tipărit şi se cere învoire de a se trimite pe la biserici, contra cost.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chişinău, dosar 18 pe anul 1826, f. 65.

23.

Ucazul Sinodului, ca ţăranilor să nu li se facă împiedicări, cînd sînt aleşi epitropi bisericeşti, Chişinău, 1826, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Sf. Sinod, cu ucazul Nr. 4504 din 28 mai 1826, face cunoscut arhiepiscopului Dimitrie al Chişinăului că, potrivit voinţei Împăratului, se cere ca stăpînirea gubernială să impună respectarea de către moşieri a regulelor aşezate, prin care ţăranilor să nu li se facă diferite împiedicări, atunci cînd ei sînt aleşi epitropi bisericeşti, altfel rămînînd bisericile fără cuvenita supraveghere.

Rezoluţia arhiepiscopului Dimitrie din 9 iunie 1826 porunceşte ca ucazul să fie de îndată tălmăcit şi tipărit în „limba moldovenească", în tipografia duhovnicească.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chişinău, dosar pe 1826, f. 118.

24.

Ucaz despre scrierea corectă şi păstrarea cărţilor metricale în biserici, Chişinău, 1826, lb. română.

N-am văzut exemplare.

Prin ucazul Nr. 4853 din 31 mai 1826, sf. Sinod porunceşte să se ia cuvenitele măsuri ca, în cărţile metricale de naştere şi de mărturisire, clerul să înscrie cu exactitate datele, fără ştersături şi alte adausuri, ţinîndu-se seama de ucazurile din anii 1722 iulie 16, 1737 februarie 18, 1779 noiembrie 23 şi 1802 mai 16. Anual să se raporteze de către chiriarh situaţia cărţilor metricale precum şi persoanele ce s-au făcut vinovate de dezordini şi lipsuri.

Rezoluţia arhiepiscopului Dimitrie: „S-au primit la 12 iunie. A se tipări în limba moldovenească şi a mi se raporta". La 23 iunie 1826 se raportează că s-a dat la tipografia duhovnicească tipărirea ucazului şi că s-au tipărit 890 ucazuri moldoveneşti, cerîndu-se costul tiparului de 50 lei 27 parale.

Transcriere în Arhivele Statului Iaşi, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la Casa arhierească din Chişinău, dosar pe 1826, f. 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

FOI VOLANTE ETERISTE. CONTRIBUȚIE LA *BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHE*

DE

DAN RÂPA-BUICLIU și MIHAI CARATAȘU

La grupajul de publicații eteriste, integrate în monumentalul corpus istorico-cultural, ce-l reprezintă *Bibliografia românească veche* [1], adăugăm alte opt foi volante.

Aceste produse ale tiparului ieșean, cu conținut istoric documentar, în redacție greacă, pe care le relevăm în materialul nostru, bazat pe investigația unei informații extrase din diverse surse documentare istorice edite, interne [2] și externe [3], completează cu noi piese secțiunea „Addenda" a repertoriului bibliografic național vechi.

Mulțumim, în mod deosebit, dr. Cornelia Danielopol-Papacostea, pentru solicitudinea manifestată față de cercetarea noastră.

I. [Bilet de prenumerant, anonim, pentru suma de 100 galbeni olandezi, depuși de un „iubitor de neam și de frumos", în sprijinul Eteriei], Iași, 1821, ianuarie 1, greceşte.

Foaie volantă, in-folio, circa 16×7,3 cm, oglinda textului 14,5×5,2 cm; 7 rînduri text, formular imprimat care are locuri goale, completate cu elementele: numărul de emitență al biletului și semnătura casierului (?).

Obs. În Bilet se specifică faptul că valabilitatea acestuia se va face prin prezentare după restabilirea Greciei.

Exemplare publicate, în I. K. Mazarakis, *op. cit.*, planșa A_1 (cele trei „Bilete", cu nr. 1164, 3095 și 1289) (Fig. 1).

II. [Adeverință formular, prin care se certifică de epitropi înscrierea de către o oarecare persoană pe lista prenumeranților pentru editarea Filocaliei grecești în 16 volume], Iași, 182[1] ianuarie 1, greceşte.

Foaie volantă, in-folio, circa 16×7,2 cm; oglinda textului: 14,7×5,8 cm, 9 rînduri text, formular imprimat avînd locuri goale pentru a fi completat cu numele prenumerantului.

Exemplar publicat, în I. K. Mazarakis, *op. cit.*, planșa A-1 a. (Fig. 2).

III. Ipsilanti, Alexandru, [Ordin de zi dat din Cartierul general din Iași, către toți soldații (*stratioții*) greci, de sub comanda *hiliarhului* (*polcovnicului*) Vasile Caravia, prin care sînt felicitați cu ocazia victoriei repurtate la Galați și totodată îndemnați să lupte eroic și disciplinați pînă la victoria finală], Iași, 1821, februarie 21, greceşte.

Foaie volantă, in-folio, oglinda textului 15,4×13,9 cm; 14 rînduri text, Exemplar publicat, în I. K. Mazarakis, *op. cit.*, planșa A-6. (Fig. 3).

IV. Ipsilanti, Alexandru, [Ordin de zi dat de epitropul general și generalisimul trupelor grecești, către Tabăra generală greacă de la Galata, în care se comunică o serie de măsuri organizatorice privind armata grecească], Iași, 1821 februarie 25, greceşte.

---

[1] I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, tom. III (1817—1830), București, 1936, poz. 1132—1142, p. 387—390.

[2] Vezi îndeosebi *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821. Eteria în Principatele Române*, vol. IV, București, 1960.

[3] I. K. Mazarakis, *Monopsilla tù agonos Prokirixis — Thespismata — Diatagmata (1821—1827)* (Foi volante ale revoluției grecești. Proclamații. Decrete, Ordine (1821—1827), Prefață de I. A. Meletopoulos, Introducere de I. K. Mazarakis, Atena, 1973, vol. I (1821, Iași).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Foaie volantă, in-folio, circa 29,5×18 ; oglinda textului 27,2×15,8 cm ; 38 rînduri text.

Obs. Ordinul este emis din Tabăra generală greacă din Galata. Publicat în traducere după text german de Emil Vîrtosu, în *Despre Tudor Vladimirescu*, București, 1947, p. 68—69 ; republicat integral cu text paralel grec-român, în *Documente privind istoria României*, doc. 75, p. 135—137, publicat în I. K. Mazarakis, *op. cit.*, planșa A-7. (Fig. 4).

V. Ipsilanti, Alexandru, [Proclamație către compatrioții săi din Moldova și Țara Românească, prin care îi cheamă, „în numele Patriei", să lupte sub steagul libertății pentru a scăpa de situația umilitoare în care se află], [Iași], 1821 februarie 25, grecește.

Foaie volantă, în-folio, oglinda textului 15,4 × 12,8 cm ; 19 rînduri text.

Obs. Proclamația este emisă din Tabăra generală de la Galata.

Publicată în I. Filimon, *Dokimion istorikon peri tis ellinikis epanastascos*, vol. II, Atena, 1859, p. 291 ; Ilie Fotino, *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti în revoluțiunea din anul 1821, supranumită Zavera*, București, 1874, p. 34 ; traducere românească în C. D. Aricescu, Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821, Craiova, 1874, p. 97—98, nota nr. XLI : „Proclamația lui Ipsilanti către pribegiții eleni" ; publicată în I. K. Mazarakis, *op. cit.*, planșa A—8. (Fig. 5).

VI. Cantacuzino (Deleanu), Gheorghe, [Înștiințare prin care se confirmă unui eterist primirea scrisorilor trimise prin Constantin Pendedeca, referitoare la lucrurile luate de la locuitori, și totodată se ordonă ca acestea să fie înapoiate, în afară de arme și pîine. De asemenea, se menționează expres ca populația săracă să fie ocrotită, afirmîndu-se că țelul mișcării eteriste nu este asuprirea și jefuirea locuitorilor Moldovei, ci lupta pentru libertate și credință, împotriva jafului otoman], Iași, 1821 mai 23, grecește.

Foaie volantă, in-folio, circa 24 × 21 cm, oglinda textului : 22 × 19,5 cm ; 34 rînduri text.

Un exemplar original în Arh. St. București, Acte de familii, Fond Krupenski, A. N., doc. CXXXVI/38.

Text publicat în paralel, în *Documente privind istoria României*, doc. 126, p. 190—192 ; publicată ca planșă în I. K. Mazarakis, *op. cit.*, planșa A—12. (Fig. 6).

VII. Cantacuzino (Deleanu), Gheorghe, [Ordin de zi al prințului Gh. Cantacuzino, comandant de unitate, către soldați, prin care le reamintește înaltul țel al mișcării, lupta împotriva „inumanului și barbarului tiran", pentru a obține libertatea, îi atenționează asupra păstrării unei atitudini demne, civilizate și disciplinate față de locuitorii Moldovei, care i-au primit ca „frați de aceiași credință și i-a ajutat să ridice steagul libertății", înfierînd totodată actele de furt săvîrșite],

[Iași], 1821 mai 25, grecește.

Foaie volantă, in-folio, oglinda textului f. 1 r : 18,1 × 13,5 cm ; text imprimat pe o foaie : recto — 29 rînduri, verso — 10 rînduri.

Obs. Ordinul este emis din Tabăra grecească din Iași.

Publicat în I. K. Mazarakis, *op. cit.*, planșa A—13. (Fig. 7).

VIII. Cantacuzino (Deleanu), Gheorghe, [Ordin de zi, prin care se condamnă acțiunea de dezertare a lui Constantin Pendedeca, Balasie și Spiru Haramis, și se face cunoscut că acei dezertori soldați care își vor manifesta sincer regretul, vor fi reprimiți în rîndurile ostașilor greci patrioți], [Iași], 1821 iunie 10, grecește.

Foaie volantă, in-folio, circa 24 × 21 cm ; oglinda textului 20 × 18,4 cm., 22 rînduri text.

Obs. Ordinul este emis de generalul prinț Gh. Cantacuzino din Tabăra grecească de la Stînca — Iași.

Publicat în I. K. Mazarakis, *op. cit.*, planșa A—14. (Fig. 8).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

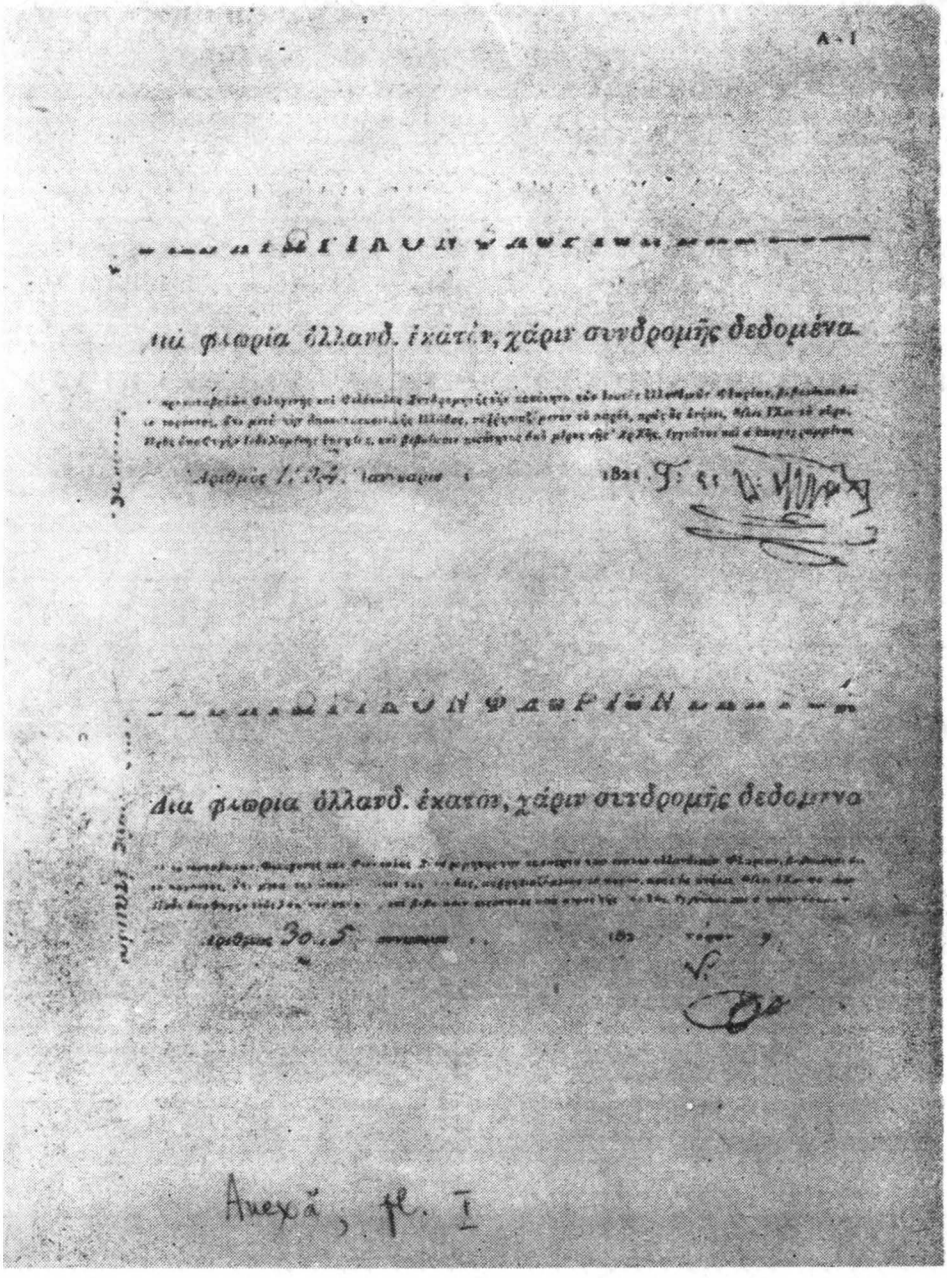

Fig. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

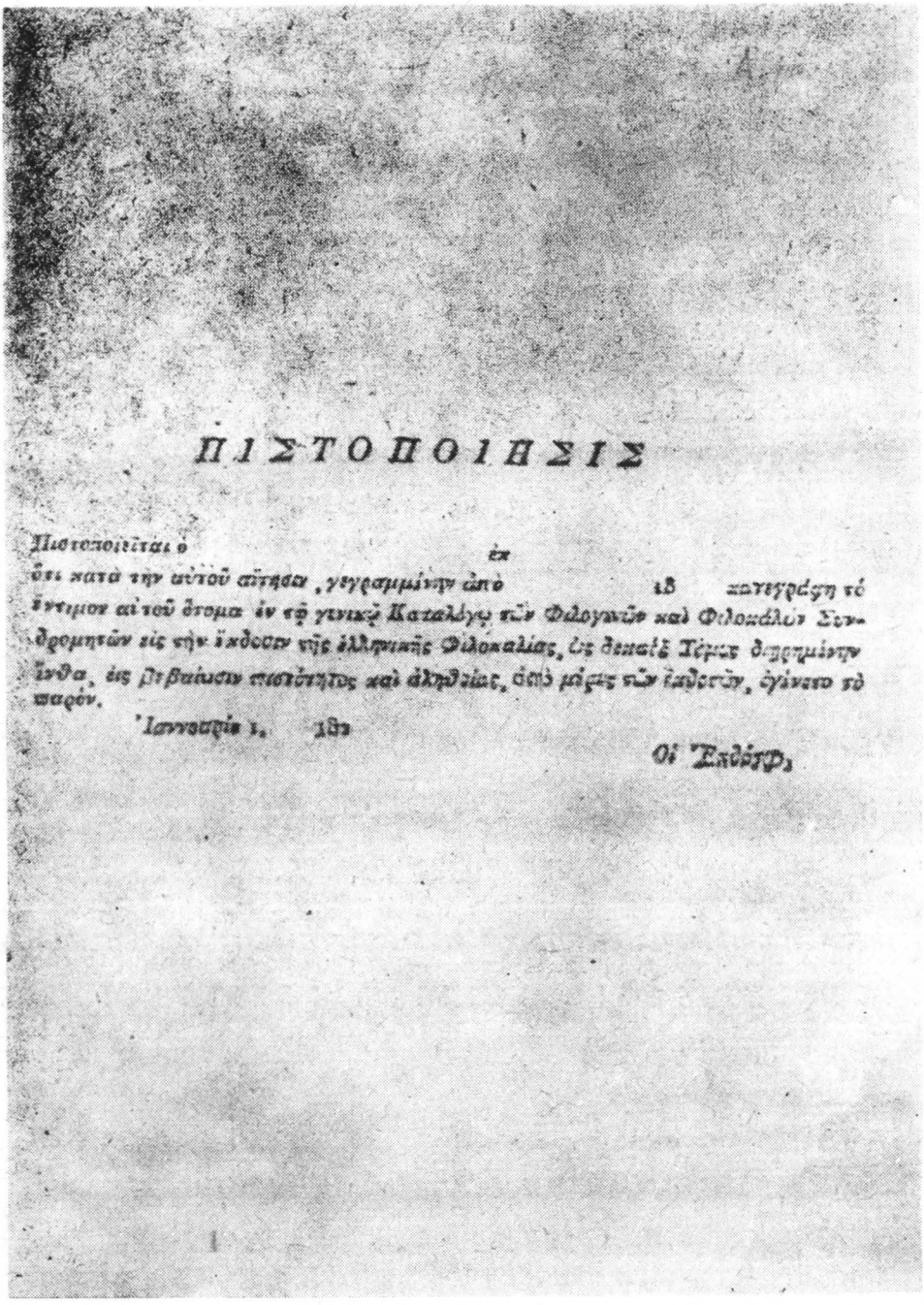

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΣΙΣ

Πιστοποιεῖται ὁ ἐκ
ὅτι κατὰ τὴν αὐτοῦ αἴτησιν, γεγραμμένην ἀπὸ 18 κατεγράφη τὸ
ἔντιμον αὐτοῦ ὄνομα ἐν τῷ γενικῷ Καταλόγῳ τῶν Φιλογενῶν καὶ Φιλοκάλων Συν-
δρομητῶν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς ἑλληνικῆς Φιλοκαλίας, ὡς δεκαὲξ Τόμως διῃρημένην
ἔνθα, εἰς βεβαίωσιν πιστότητος καὶ ἀληθείας, ἀπὸ μέρους τῶν ἐκδοτῶν, ἐγένετο τὸ
παρόν.

Ἰαννοαρίου 1. 182

Οἱ Ἐκδόσῳ.

Fig. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

A 6

ΕΦΗΜΕΡΟΣ ΔΙΑΤΑΓΗ.

Ἐν τῷ Γενικῷ ϛρατοπέδῳ εἰς Ἰάσιον τὴν 24ην Φεβρουαρίου 1821.

Ἕλληνες ϛρατιῶται! Ὅσοι εἴσθε ὑπὸ τὴν Διοίκησιν τοῦ Χιλιάρχου Βασιλείου Καραβιᾶ!

Η πολύφθογγος Σάλπιγξ τῆς φήμης διεκήρυξεν πανταχοῦ τὴν ἐν Γαλαζίῳ Νίκην Σας καὶ τὰ γενναῖα Κατορθώματά Σας. Η Πατρίς, ἐγὼ, οἱ ἀδελφοὶ ἅπαντες, εἴμεθα εὐχαριστημένοι διὰ τὸ λαμπρόν Σας τοῦτο ἔργον! Ἀγωνίζεσθε λοιπὸν ἀνδρεῖοί μου Στρατιῶται καὶ εἰς τὸ ἑξῆς μὲ τὸν αὐτὸν ζῆλον καὶ μὲ τὴν αὐτὴν γενναιότητα. Στήσατε καὶ ἄλλα πολλὰ Τρόπαια τοῦ Πατριωτισμοῦ, καὶ Στέφανοι ἀμάραντοι ἑτοιμάζονται νὰ ζώσουν τὰς Κεφαλάς Σας. Ἔχετε συντρόφους ἀχωρίστους τὴν εὐταξίαν καὶ τὴν εἰς τοὺς ἀνωτέρους Σας, καὶ εἰς τὸν ἄξιον Ἀρχηγόν Σας, Βασίλειον Καραβιᾶν εὐπείθειαν, [illegible] ὅτι ποτὲ ἡ νίκη δὲν θέλει φύγῃ ἀπὸ τὰ πλευρά Σας.

Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης.

Fig. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

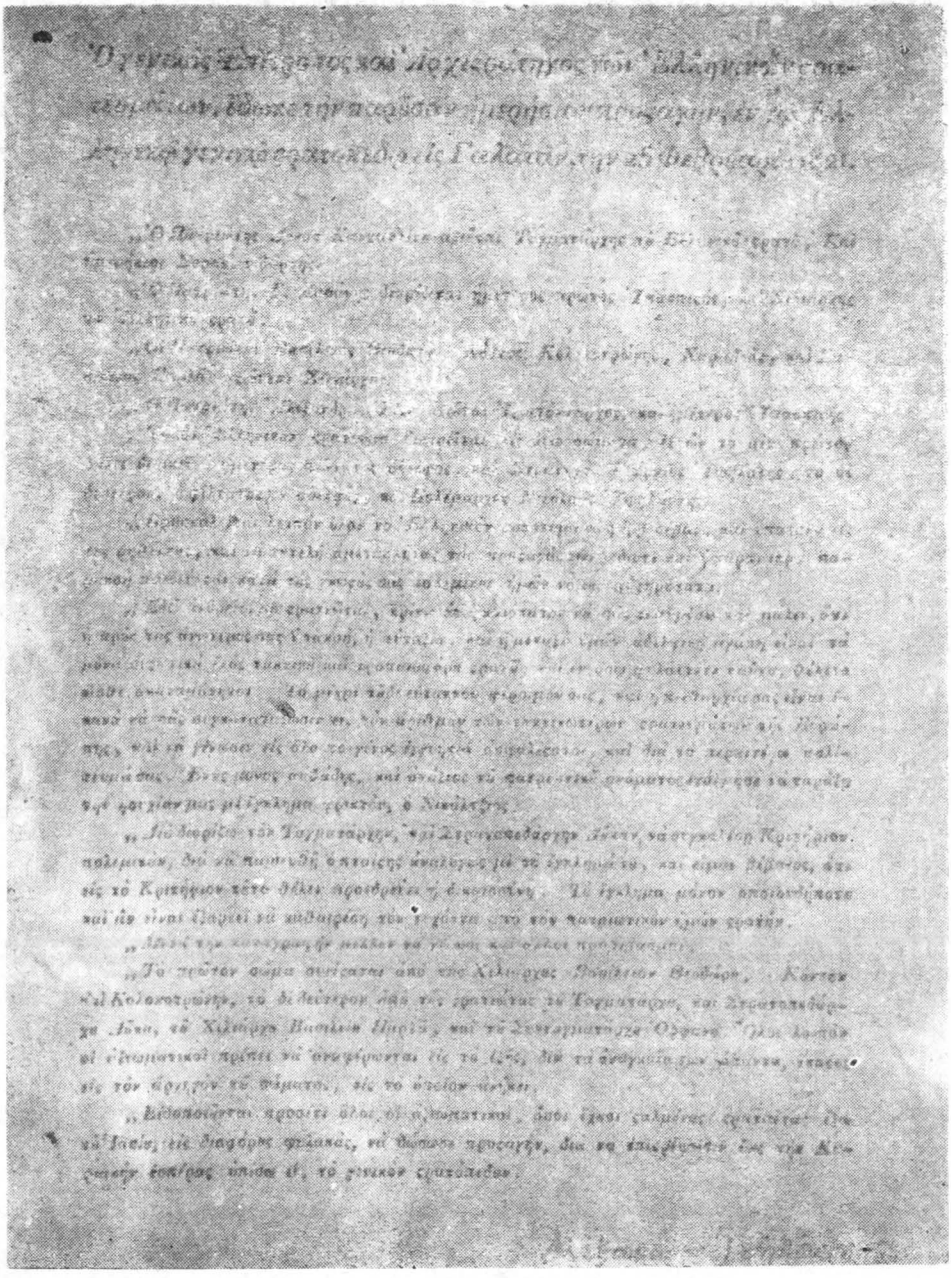

Fig. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

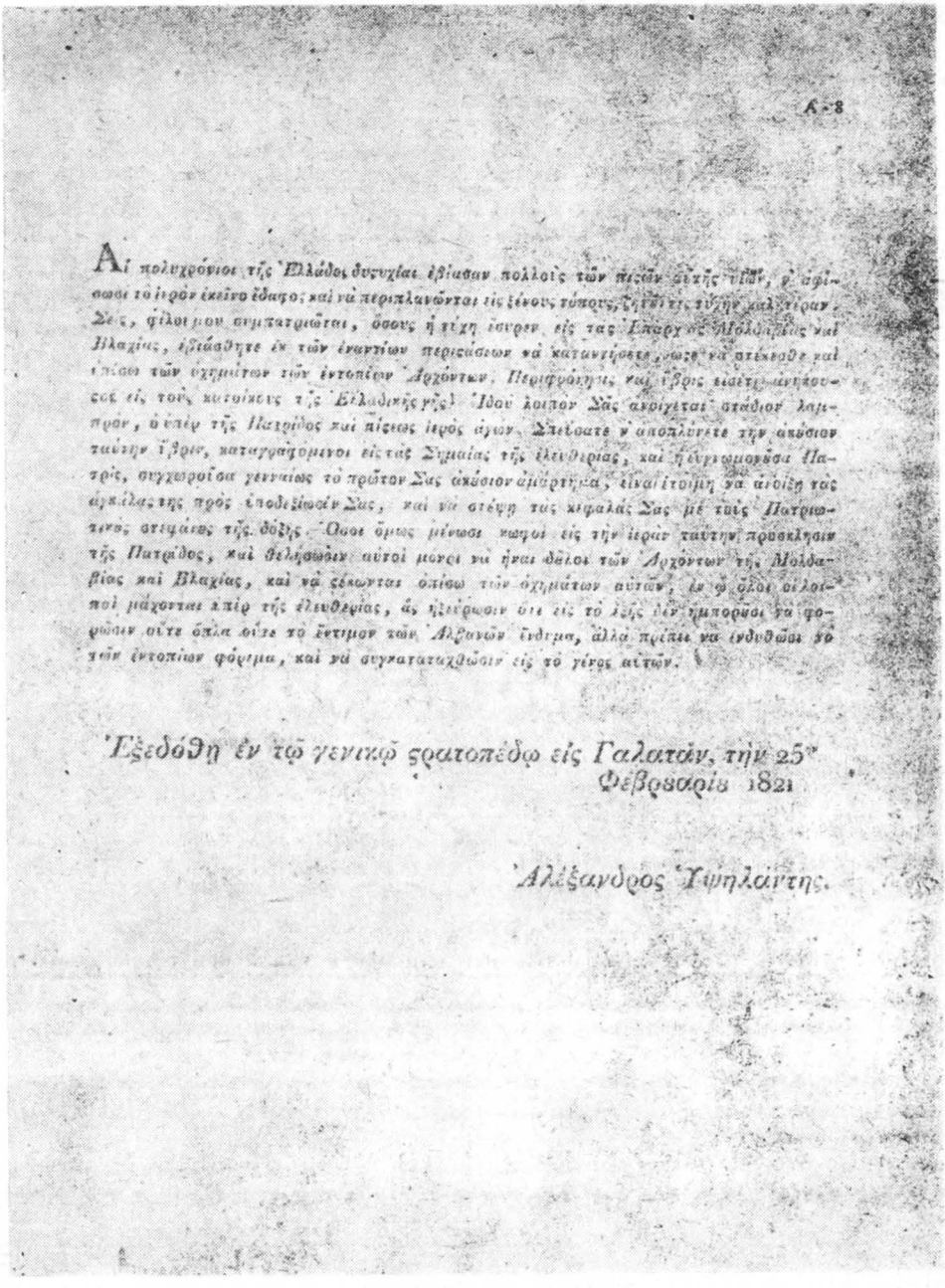

Αἱ πολυχρόνιοι τῆς Ἑλλάδος δυστυχίαι ἐβίασαν πολλοὺς τῶν πιστῶν αὐτῆς υἱῶν, ν' ἀφίσωσι τὸ ἱερὸν ἐκεῖνο ἔδαφος καὶ νὰ περιπλανῶνται εἰς ξένους τόπους, ζητοῦντες τύχην καλητέραν. Σεῖς, φίλοι μου συμπατριῶται, ὅσους ἡ τύχη ἔσυρεν εἰς τὰς Ἐπαρχίας Μολδαβίας καὶ Βλαχίας, ἐβιάσθητε ἐκ τῶν ἐναντίων περιστάσεων νὰ καταντήσετε, ὥστε νὰ στέκεσθε καὶ ὀπίσω τῶν ὀχημάτων τῶν ἐντοπίων Ἀρχόντων. Περιφρόνησις καὶ ὕβρις εἰσέτι ἀνήκουσος εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλαδικῆς γῆς! Ἰδοὺ λοιπὸν Σᾶς ἀνοίγεται στάδιον λαμπρόν, ὁ ὑπὲρ τῆς Πατρίδος καὶ πίστεως ἱερὸς ἀγών. Σπεύσατε ν' ἀποπλύνετε τὴν ἀκούσιον ταύτην ὕβριν, καταγραφόμενοι εἰς τὰς Σημαίας τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἡ εὐγνωμονοῦσα Πατρὶς, συγχωροῦσα γενναίως τὸ πρῶτον Σας ἀκούσιον ἁμάρτημα, εἶναι ἑτοίμη νὰ ἀνοίξῃ τὰς ἀγκάλας της πρὸς ὑποδεξίωσιν Σας, καὶ νὰ στέψῃ τὰς κεφαλὰς Σας μὲ τοὺς Πατριωτικὸς στεφάνους τῆς δόξης. Ὅσοι ὅμως μένωσι κωφοὶ εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην προσκλησιν τῆς Πατρίδος, καὶ θελήσωσιν αὐτοὶ μόνοι νὰ ἦναι δοῦλοι τῶν Ἀρχόντων τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας, καὶ νὰ στέκωνται ὀπίσω τῶν ὀχημάτων αὐτῶν, ἐν ᾧ ὅλοι οἱ λοιποὶ μάχονται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, ἃς ἠξεύρωσιν ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς δὲν ἠμποροῦσι νὰ φορῶσιν οὔτε ὅπλα οὔτε τὸ ἔντιμον τῶν Ἀλβανῶν ἔνδυμα, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐνδυθῶσι τὸ τῶν ἐντοπίων φόρεμα, καὶ νὰ συγκαταταχθῶσιν εἰς τὸ γένος αὐτῶν.

Ἐξεδόθη ἐν τῷ γενικῷ στρατοπέδῳ εἰς Γαλατὰν, τὴν 25ᵐ Φεβρουαρίου 1821

Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης.

Fig. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

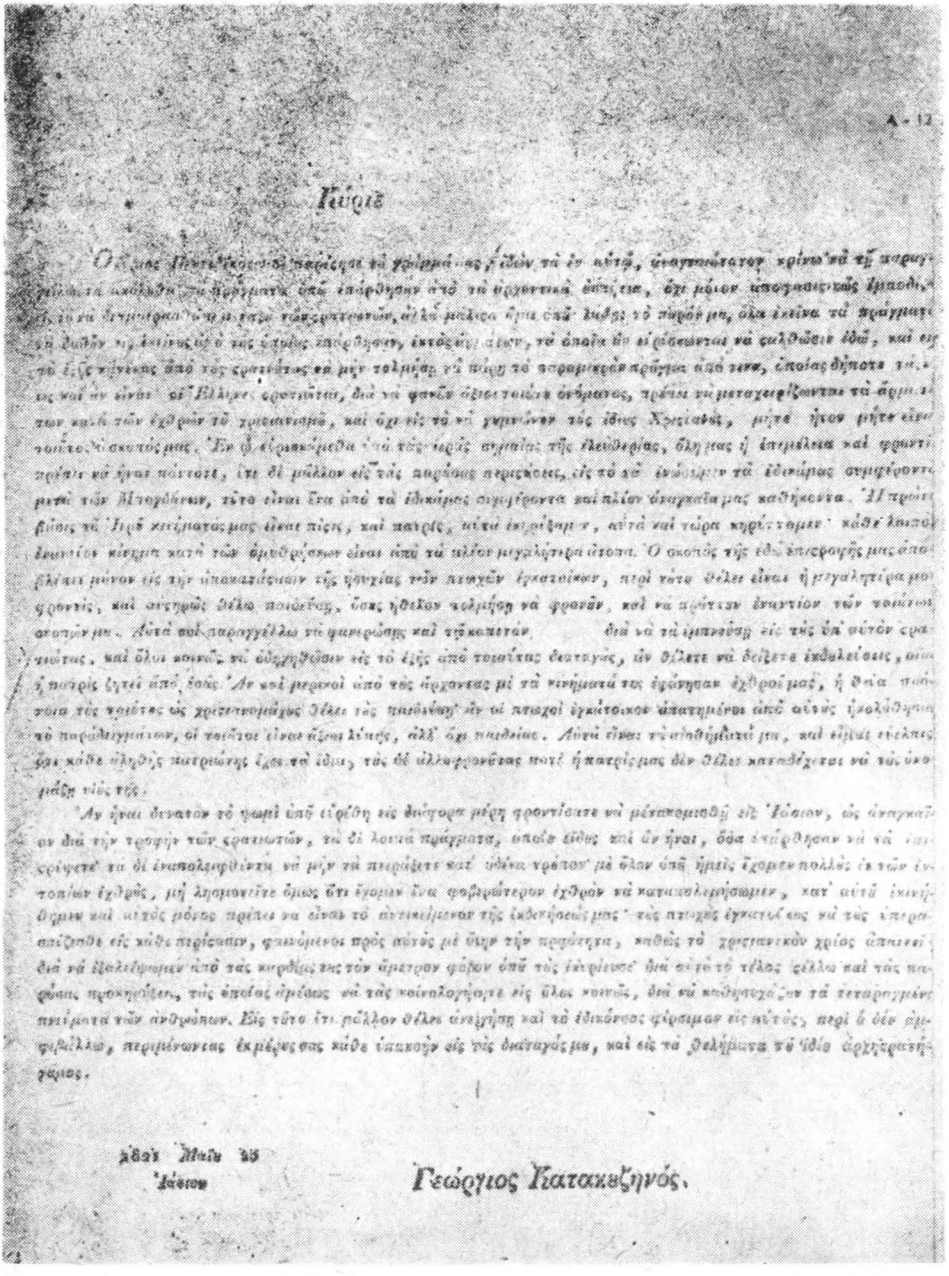

Κύριε

Fig. 6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

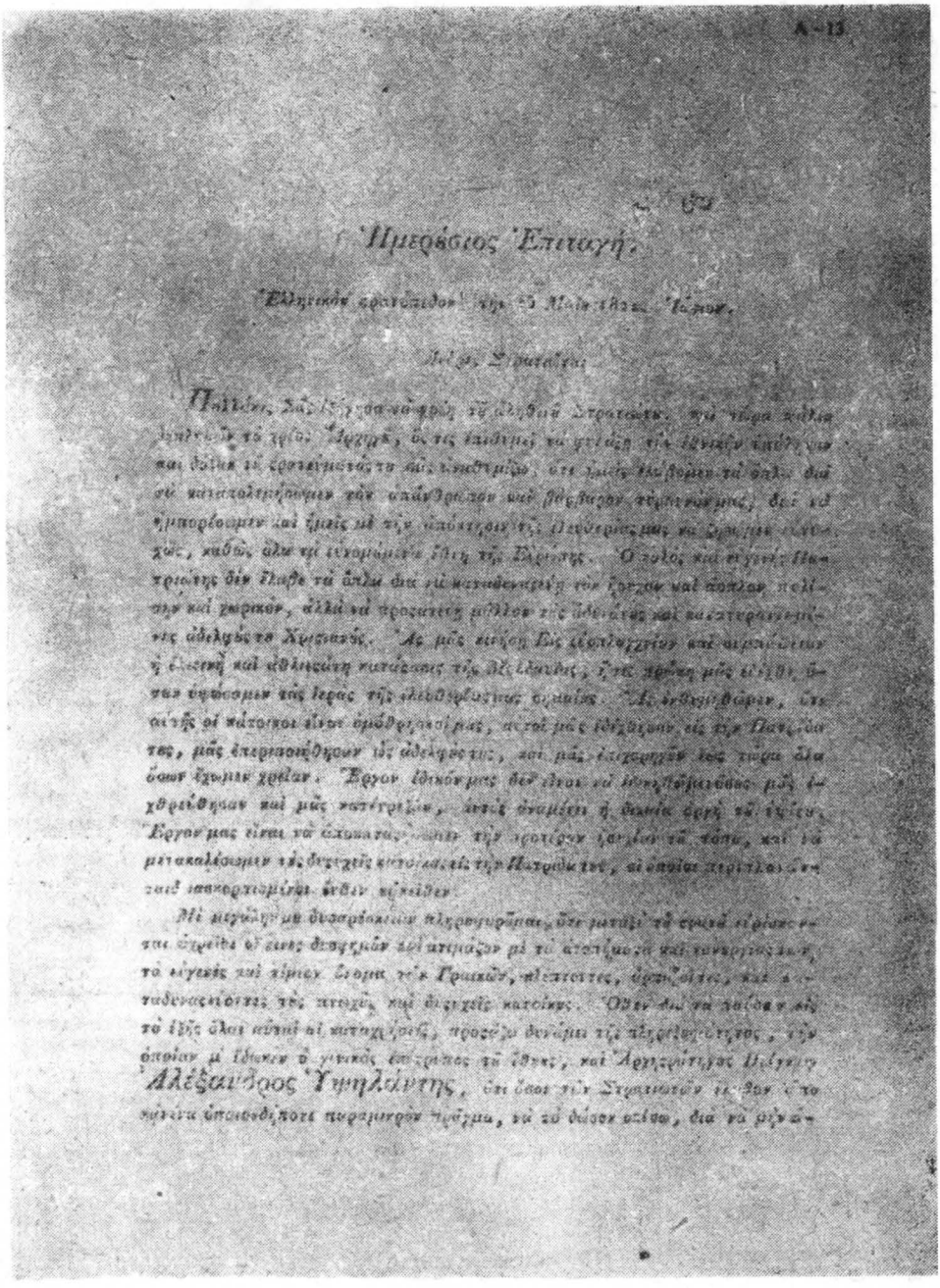
A-13

Ἡμερήσιος Ἐπιταγή.

Ἐλληνικὴ ἀρχιστρατηγία τῆς 25 Μαΐου 1821 ἔτους. Ἐν Ἄργει.

Πρὸς τὸν Στρατηγὸν

Παλληκάρι, δὲν ἔχομεν καιρὸν τῆς ἀληθοῦς Στρατιώτου, νὰ τὸν κάθεται ἡσυχάζει τὸ χέρι. Ἔλεγε, ὅτι τὸ παιδάκι του γράφει τὰ ἐξαίσιον ἐπιδέξια καὶ δύλον τὸ ἐρωτεύεται τὸ ἀδελφάκι του, ὅτι μοιάζει τὸ ὅλο. Διὰ τοῦτο καταλαμβάνομαι τὸν ἀπάνθρωπον καὶ βάρβαρον τύραννόν μας, δὲν τὸ ἐμπορέσωμεν καὶ ἐμεῖς νὰ τὸν ὑποτάξωμεν τὸ Ὀκτώβριόν μας τὸ ἔχομεν κάθε χωρὶς, καθὼς ὅλοι τὸ ἐνορμίσατε ἔδιε τὸ Ἐλληνικόν. Ὁ τόλμη καὶ ἡ γενναία Πατρωνιὰ δὲν ἔλαβε τὰ ὅπλα διὰ νὰ καταδουλώσῃ τὸν ἔθνος καὶ σπίτια πολίτην καὶ χωρικόν, ἀλλὰ νὰ προμαχήσῃ μᾶλλον τὰς ἀδελφάς καὶ καταστρατηγήσῃ τὸν ἀδελφὸν τὸ Χριστιανόν. Ἂς μᾶς εἶπεν Ὁ ἐξουσιαστὴς καὶ αὐτοκράτωρ ἡ ἐλευθερία καὶ ἀδιάκοπη κατάκτησις τῆς ἀδελφάδος, ἔτσι πρέπει μᾶς εἶπεν ὅπου ἐγκόσμιον τὰς ἱερὰς τῆς ἐλευθερίας ὁμοιάς. Ἂς ἀνοίγωμεν, ὅτι αὐτὸς οἱ πάτριοι εἶναι ἀφιλόξενοι μας, αὐτοὶ μᾶς ἐδέχθησαν εἰς τὴν Πατρίδα τους, μᾶς ἐπεριποιήθησαν ὡς ἀδελφούς, καὶ μᾶς ἐκαμαν ὅλα ὅσα ἤμπορεν χρεία. Ἔργον ἐδικόν μας δὲν εἶναι νὰ ἐπολεμήσωμεν μὲ ἐχθρεύθησαν καὶ μᾶς κατέστρεψαν, ἀντὶ ἀναμένει ἡ ἁγία ὀργὴ τὸ ἔθνους. Ἔργον μας εἶναι τὸ ἀκόπως τὴν προτέρων ἐμπόδια τὰ κάμῃ, καὶ τὰ μετακαλέσωμεν τὰς ἀνοχὰς εἰσοδικὰς τὴν Πατρίδα τους, αἱ ὁποῖαι πεφιτλοῦνται καὶ ἀσπορτιμένοι ἄνθρωποι εἶναι.

Μὲ μεγάλην μου ὑποχρέωσιν πληροφορήθην, ὅτε μοιάζει τὸ σμικρὸ κάμασι ἀγαθὰ οἱ ἐντὸς ἀναγκῶν ἀεὶ ἀπομένει μὲ τὸ ἀσπάζωμα καὶ συνεργήσωμεν τὸ κίνημα καὶ κάμωμεν ἕνωμα τὸν Ἕλληνα, ἀδιάστατον, ἀμεταβλήτους καὶ ἀναδεκαετίστους τὰς ἀνοχὰς καὶ ἀνοχὰς κατόπιν. Ὅθεν δὲν τὰ ἐπόθεν αὐτὸ ἔχῃ ὅλοι αὐτοὶ οἱ κατηχήσεις, προσέχῃ ἀνάμεσα τὴν ἀληθοφάνειαν, τὴν ὁποίαν μὲ ἔδωκεν ὁ γενικὸς ἐπιτροπὸς τὸ ἔθνους, καὶ Ἀρχιστράτηγος Ὑψηλάντης Ἀλέξανδρος, ὅτι ὅσοι τὸν Στρατιώτων τὸ ἔχῃ ὁ τὸ κάτω ὑποκοιμήσῃ ποτὲ παράμερον πρᾶγμα, νὰ τὸ ἀδύσῃ αὐτὸ, διὰ νὰ μὴν ἐ-

Fig. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

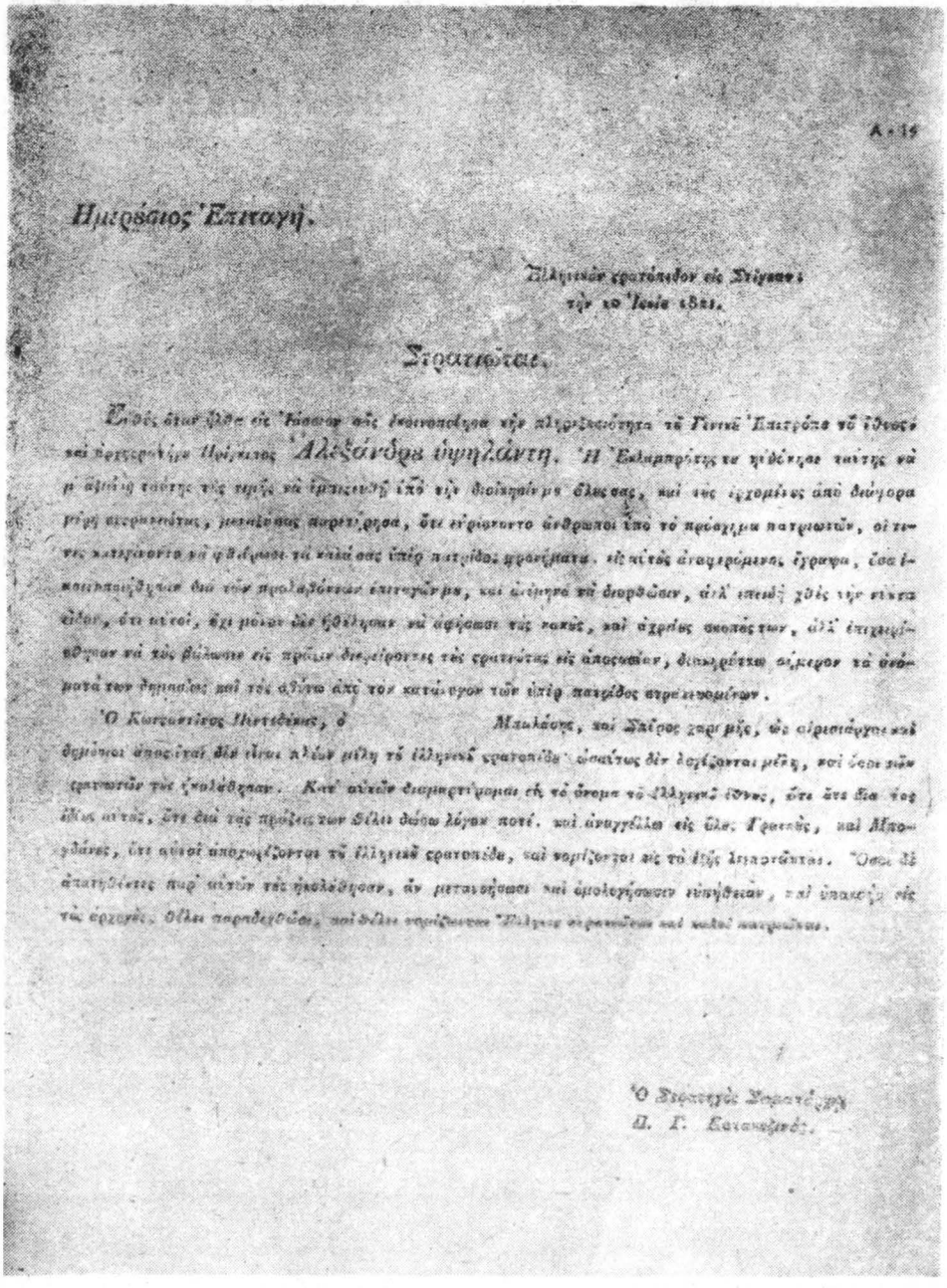

Ἀ. 19

Ἡμερήσιος Ἐπιταγή.

Πλήρεις ἐρωτήσεων εἰς Σύριγγας
τὴν 10 Ἰουλ. 1821.

Στρατιῶται,

Ἔτσι ἀπὸ ἕξη ἐτῶν εἰς Ἴασσον αἱ ἐκπαιδεύσεις τῆς πληρεξουσιότητος τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτρόπου τοῦ ἔθνους καὶ ἀρχιστρατήγου Πρίγκιπος Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη. Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπιτροπὴ ἐν ᾧ ἐκάθησε ταύτης νὰ μὲ ἀφήσῃ ταύτης τῆς τιμῆς νὰ ἐμπιστευθῇ ἐπὸ τὴν διοίκησίν μου ἔλεγεν, καὶ ἐγὼ ἐμόλις ἀπὸ διάφορα μέρη ἀεροπόρτες, μετέβαινα παρατήρησα, ὅτι εὑρίσκοντο ἄνδρωποι ὑπὸ τὸ πρόσχημα πατριωτῶν, οἱ τινες κατέγνωστο νὰ φθείρωσι τὰ καλὰ σας ὑπὲρ πατρίδος μυστήματα. εἰς αὐτὸς ἀναφερόμενος ἔγραφα, ὅσα ἐκατηγορήθησαν διὰ τῶν προλαβόντων ἐπιστολῶν μου, καὶ ἐλύπησε τὴν διορθώσιν, ἀλλ' ἐπειδὴ χάρις τὴν τύχη εἶδον, ὅτι τινὲς, ἔχι μόνον δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀφήσωσι τὰς τάξις, καὶ ἀχρὶς σκοπός των, ἀλλ' ἐπιχειρήθησαν νὰ τὸν βάλωσιν εἰς πρόξεν διεφείροντες τὸν ἐρωτῶντας εἰς ἀποστασίαν, διωμολόγησα σήμερον τὰ ὀνόματα των δημοσίως καὶ τὸν αὐτὸν ἀκόμη τὸν κατάγνωσιν τῶν ὑπὲρ πατρίδος ἀγαθοεργιῶν.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἱωαννίδης, ὁ Μαυρόκορδος, καὶ Πάτρος χαρμπῆς, ὡς αἰρετίσαντες καὶ δημόσιοι ἀποστάται δὲν εἶναι πλέον μέλη τῆ ἑλληνικῆ ἐρωτοπόλει· ὡσαύτως δὲν λογίζονται μέλη, καὶ ὅσοι τῶν ἐρωτώντων τὸν ἐγκολέθησαν. Καὶ αὐτῶν διαμηνύομαι ἐκ τὸ ὄνομα τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, ὅτε ἄν ἔλθωσι εἰς αὐτὸ, ὅτε ἐκεῖ τὰς πρόξεις των θέλει δώσω λόγον ποτέ. καὶ ἀναγγέλλω εἰς ὅλους Ἕλληνας, καὶ Μπογδάνος, ὅτι αὐτοὶ ἀποχωρίζονται τῆ ἑλληνικῆ ἐρωτοπόλει, καὶ νορίζονται εἰς τὸ ἑξῆς λησταρτάτοι. Ὅσοι δὲ ἀπατηθέντες παρ' αὐτῶν τὰς ἠκολούθησαν, ἂν μετανοήσωσι καὶ ἀποκερήσωσιν ἐνυπόθετον, καὶ ὑπακοὴν εἰς τὰς ἀρχὰς, θέλει παραδεχθῶσι, καὶ θέλει νορίζωνται Ἕλληνες στρατιῶται καὶ καλοὶ πατριῶται.

Ὁ Στρατηγὸς Στρατάρχης
Δ. Γ. Καντακουζηνός.

Fig. 8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

I. *DOCUMENTA ROMANIAE HISTORICA*

1. DOCUMENTE

Un document de la Ştefan cel Mare 1495 (7003) ianuarie 12.

Ispisoc al domnului Ştefan voevod din leat 7003 <1495> ghenarie 12 ce s-au văzut la răzăşii din moşia Rădeni.

Monitorul oficial al Moldovei, III, nr. 108, 18 februarie 1861, p. 442. Regest menţionat într-o hotarnică a moşiilor logofătului Costache Ghica din ţinutul Covurlui : Frumuşiţa, Stoeşti, Luceşti, Scînteieşti, Tămăoani, Colţoiu, întocmită la 15 noiembrie 1808 de serdarul Neculai Lenţu.

Satul Rădeni a dispărut. A fost pe teritoriul satului Stoicani, la nord de „piscul mare ce-i zic Cetăţuea" (aşezarea arheologică). În hotarnica din 15 noiembrie 1808 se arată că hotarul ce despărţea Rădeni de Stoicani pornea „din apa Prutului drept pe la gîrla Tochilina [1] şi la piscul mare ce-i zic Cetăţuea şi de acolo tot soare spre apune pînă la dealul văei Frumuşiţa... şi tot înainte peste valea Frumuşiţei în dealul văii Scînteieştilor... şi de acolo tot înainte prin dreptul lacului Plopului [2] pînă în valea Lozoviţei". La 25 iunie 1872, cu ocazia unui proces pentru această moşie, un martor declară că punctul de hotar dintre Rădeni şi Stoicani, „ce-i zic Cetăţuia" este „movila Cetăţue care vine în sus de satul Stoicani", iar „stăpînirea Stoicanilor au rămas din acest punct la vale" [3].

Probabil că prin anii 1621—1625, cînd Ionaşco Ghenghea mare logofăt cumpără părţi din satele Tulucești, Ghinduşeni [4], şi răzăşii din Rădeni îi vînd acestuia din ocinele lor. La 24 martie 1642 domnitorul Vasile Lupu îi dă lui Lupu Prăjescu mare medelnicer, ginerele lui Ionaşco Ghenghea, o carte domnească pentru stăpînirea moşiilor ce le primise de la socrul lui. „Au arătat — se spune într-un regest al documentului — dresă pe părţi din sat din Lăleşti, din Rădeni şi din Stoicani" [5]. Satul este moştenit de Dumitrache Prăjescu, nepotul lui Lupu, care, la 21 noiembrie 1669, îl vinde domnitorului Gheorghe Duca împreună cu satele Stoicani, Lăleşti, Tulucești şi Ghindușani [6]. Probabil în anul 1681, cînd domnitorul Gheorghe Duca dăruieşte satul Stoicani mănăstirii Cetăţuia [7] şi Rădenii ajung în stăpînirea acestei mănăstiri. La 6 decembrie 1681, Gheorghie şi Covre, împreună cu alţi răzeşi, vînd egumenului Macarie de la mănăstirea Cetăţuia o ocină ce era între Stoicani şi Rădeni [8].

---

[1] Pe harta bălţii Bratеşului, făcută la 4 aprilie 1835 de Leon Braun şi Iosif Beller, este însemnată la nr. 14 : balta Tochileanca (ASB, *Planuri Covurlui*, 3. Era lîngă un cot al Prutului, în dreptul orezăriei Stoicani. H. 1 : 100 000, Măstăcani).

[2] Lacul Plopului a fost, probabil, la nord-est de Fîntînele, unde este Valea Plopului.

[3] ASG, *Curtea de Apel Focşani*, sec. I-a, 1870, dos. 10, f. 52.

[4] Paul Mihail, *Documente şi zapise moldoveneşti de la Constantinopol (1607—1806)*, Iaşi, 1948, p. 30 ; *DIR*, A, 5/XVII, p. 67—68 ; p. 378.

[5] ASG, *Tribunalul Covurlui*, sec. I-a, Judecătoreşti, dos. 2, f. 47.

[6] ASB, *Doc. moldoveneşti*, I/26 ; P. Mihail, *op. cit.*, p. 69—71 cu data 21 noiembrie 1670.

[7] ASB, ms. 628, f. 13 v.

[8] ASG, *Tribunalul Covurlui*, dos. 2, f. 47

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

La 23 decembrie 1837 mănăstirea Cetăţuia se judecă cu logofătul Iorgu Ghica, pentru că luase o parte din Rădeni şi o alipise moşiei Frumuşiţa [9]. Satul a fost cumpărat, la 24 ianuarie 1841, de vornicul Vasile Alecsandri, tatăl poetului, de la logofătul Lupu Balş, împreună cu alte silişti ale moşiei Folteşti [10].

În judeţul Galaţi a mai fost un sat Rădeni, la vărsarea pîrăului Ialan în Prut, la nord de satul Vădeni, com. Cavadineşti.

Paul Păltănea

---

[9] *Ibidem.*

[10] ASB, *Doc. ist.*, CDXXXII/21 ; Paul Păltănea, *Ştiri inedite despre legăturile lui Vasile Alecsandri cu oraşul Galaţi*, în *SAMNB*, V—VII, 1979, p. 158.

Documente noi

⟨Cca. 1627⟩ aprilie 25, Hoiseşti

† Adecă eu, Sofroniia, fata...[1], însămi pre mene mărturisăscu cu cest zapis al meu cum eu, de neme nevoit(ă), nece asuprit(ă), ce de a mea bonăvoe, am vîndut a mea dreaptă ocenă de moşie, ce-am avut den sat den Oneşt(i), den ţînutul Cîrlegăturii, partea mea, cît să va alége ; vîndutu-o-am dumisale, lui Gheorghie Roşca vistérnic, dreptu doodzăci de taler(i) bătuţ(i).

Şi mi-au făcut plata deplen, dennaintea lui Sileon, şi a lui Iurdachii, şi a lui David, şi a popei de Coiseşti [2] şi a mulţi oameni buni.

Şi, pre mai mare credinţă, pusu-ne-am peceţele ş-am iscălit, ca să aibă a-ş(i) face dumnealui şi drése dumneşt(i), да с(ѣ) знает[3].

Пис v Хоисещ(и), м(ѣ)с(ѧ)ца а(при)л(їꙗ) к҃е.

Аз С(и)лиѡн искал ‹m. p.›.

Аз Юрдакїи искал ‹m. p.›.

Ştefan Ciocîrlan ⟨m.p.⟩.

David ⟨m.p.⟩.

⟨Pe verso-ul filei a II-a, o însemnare contemporană⟩ : † Zapis pe One[ş]şti.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CXXXVIII/21. Orig., hîrtie (26,5 × 20 cm), difolio, filigran, patru peceţi inelare în fum. (fig. 1).

Datat după zapisul de schimb din 1627 (7136) decembrie 20 (*DRH*, A, XIX, nr. 279).

---

[1] Loc alb în orig.

[2] Greşit, în loc de „Hoişeşti" (v. mai sus).

[3] Ca să se ştie.

⟨1627 (7136)⟩ decembrie 16, Iaşi

+ Се ѹбо ми, Аѳанасїе архїиеп(и)ск(о)пъ и митрополит Сѹчавскои, и Диѡнисїе еп(и)ск(о)пъ Романскїи, и Митрофан еп(и)ск(о)пъ Хѵшскїи, и Дѹмитрашко Щефан вел лѡг(о)фет, и Гѣꙗгѧ вел дворник Долнѣи Земли, и Некоар(ъ) хетман и пръкълаб Сѹчавскои, и Гаврилаш вел дворник Кишнѣи Земли, и Некѹла Катарцинѹл вел вистѣрник, и Костин вел постелник, и Костантин вел чашник, и Грама вел столник, и фортѹна вел комис, и Чехан вел питар, и Дѹмитрашко Бѹхѵш вистѣрник, и Арсенїе дворник, и Потлог дворник, и Иѡнашко Жорѣ дворник, и Фармакїе дворник[1], dăm ştire cu ceast(ă) scrisoare

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

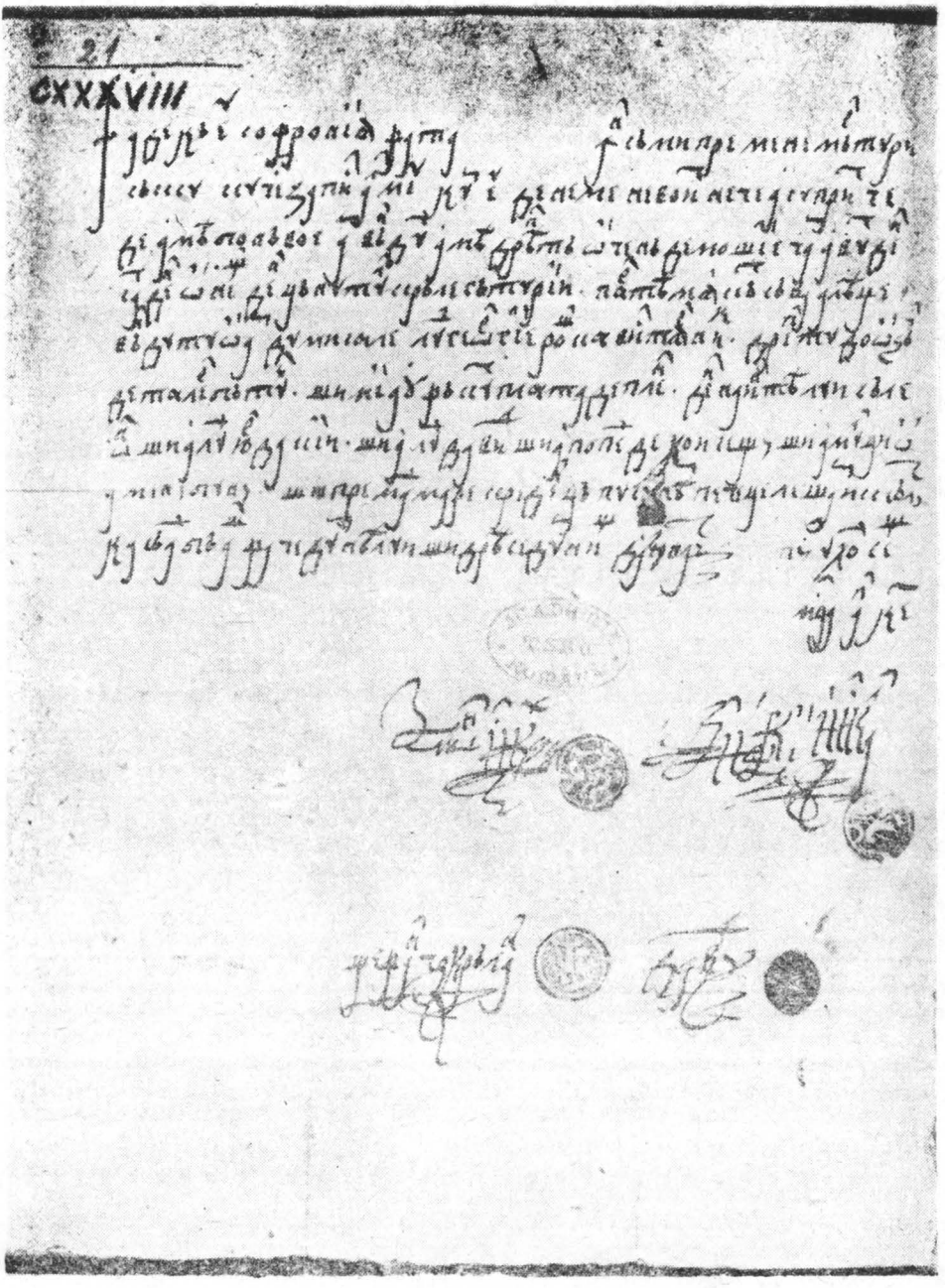

Fig. 1

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

a noastră cum au venit înnaintea noastră Gligorașco Uréche logofătul al treile ș-au făcut schimbătură cu Gheorghie Roșca visternicul cu a lor dirépte ocine și sate.

Deci, Gligorașco Uréche log(o)f(ă)t au dat lui Gheorghie Roșcăi vistérnic toat(ă) partea lui, cîtă să va alége, din sat din Onești, ce sînt în ținutul Cîrligăturei, partea de moșie și partea de cumpărătur(ă) și partea de răscumpărătur(ă), cu ⟨loc⟩ [2] de iaz și moar(ă) și cu prisеci și cu pomete și cu tot venitul. Iar pentru acéle părți de ocin(ă) din sat din Onești, i-au dat Gheorghe Roșca vistérnic lui Gligorașco Uréche log(o)f(ă)t partea lui de ocin(ă) din sat din Drăculeșt(i), ce-s în ținutul Lăpușnei, cu vad de moară și cu bălți de péște la Prut și cu tot venitul.

Deci, noi, vădzînd a lor de bun(ă)voe tocmal(ă) și schimbu, noi încă le-am făcut zapis de mărturie de la noi, ca să le hie de credință, pînă-ș(i) vor face și ispisoace domnești.

Și, mai pre mar(e) credință, iscălit-am și ne-am pus și pecețile cătră acest adevărat zapis, ca să s(e) știe.

Пис у Ꙗс, дек(емврїе) ѕї д(ь)ни.
Дꙋмитрашко Щефан вел лѡг(о)ф(е)т <m.p.>.
Аз Гѩнгѣ вел дворник m.p.
Гаврил Мътиаш вел дворник <m.p.>.
φουρτουνας κωυνσος <m.p.>.
Аз Дꙋмитрꙋ <m.p.>.
Аз Лꙋпꙋл бив вел дворник <m.p.>.
. . . . . . [3] <m.p.>.
. . . [4] вист(ѣрник) <m.p.>.
Аз Арсенїе лѡг(о)ф(е)т дворник прилoжихом на въсїю токмеж <m.p.>.[5]
Дꙋмитрꙋ Бꙋхꙋш вистѣрник <m.p.>.
Грама вел столник <m.p.>.
Чехан искаχ <m.p.>.
Аз Башѡтъ бив вист(ѣрник) <m.p.>.

(Pe verso-ul filei a II-a, o insemnare contemporană) : + Запис ѡт <О>[6]нещи[7].

Arh. St. București, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CXXXVIII/20. Orig., hîrtie (30× 21 cm), difolio, filigran, pecețile Mitropoliei Sucevei, a Episcopiei de Roman și a Episcopiei de Huși, rotunde, in tuș negru, și cinci peceți inelare.

Datat după zapisul de schimb din 1627 (7136) decembrie 20 (*DRH*, A, XIX, nr. 279). (Fig. 2—3).

---

[1] † Iată dar noi, Aftanasie arhiepiscop și mitropolit de Suceava, și Dionisie episcop de Roman, și Mitrofan episcop de Huși, și Dumitrașco Ștefan mare logofăt, și Ghenghea mare vornic al Țării de Jos, și Necoară hatman și pîrcălab de Suceava, și Gavrilaș mare vornic al Țării de Sus, și Necula Catargiul mare vistiernic, și Costin mare postelnic, și Costantin mare ceașnic, și Grama mare stolnic, și Fortuna mare comis, și Cehan mare pitar, și Dumitrașco Buhuș vistiernic, și Arsenie vornic, și Potlog vornic, și Ionașco Jorca vornic și Farmachie vornic.

[2] În orig. apare cuvîntul „iaz", scris de altă mînă pe loc șters. Litera з (z) este scrisă peste o titlă, probabil a literei suprascrise к, de la cuvîntul „loc".

[3] Iscălitură grecească, greu descifrabilă, a lui Constantin Cantacuzino, însoțită de o pecete inelară octogonală, în a cărei exergă se distinge numele, în majuscule grecești.

[4] Iscălitură indescifrabilă, probabil a lui Necula Catargiul mare vistier.

[5] Eu, Arsenie logofăt, vornic, m-am prilejit la toată tocmeala.

[6] Omis.

[7] Zapis pe ⟨O⟩[6]nești.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

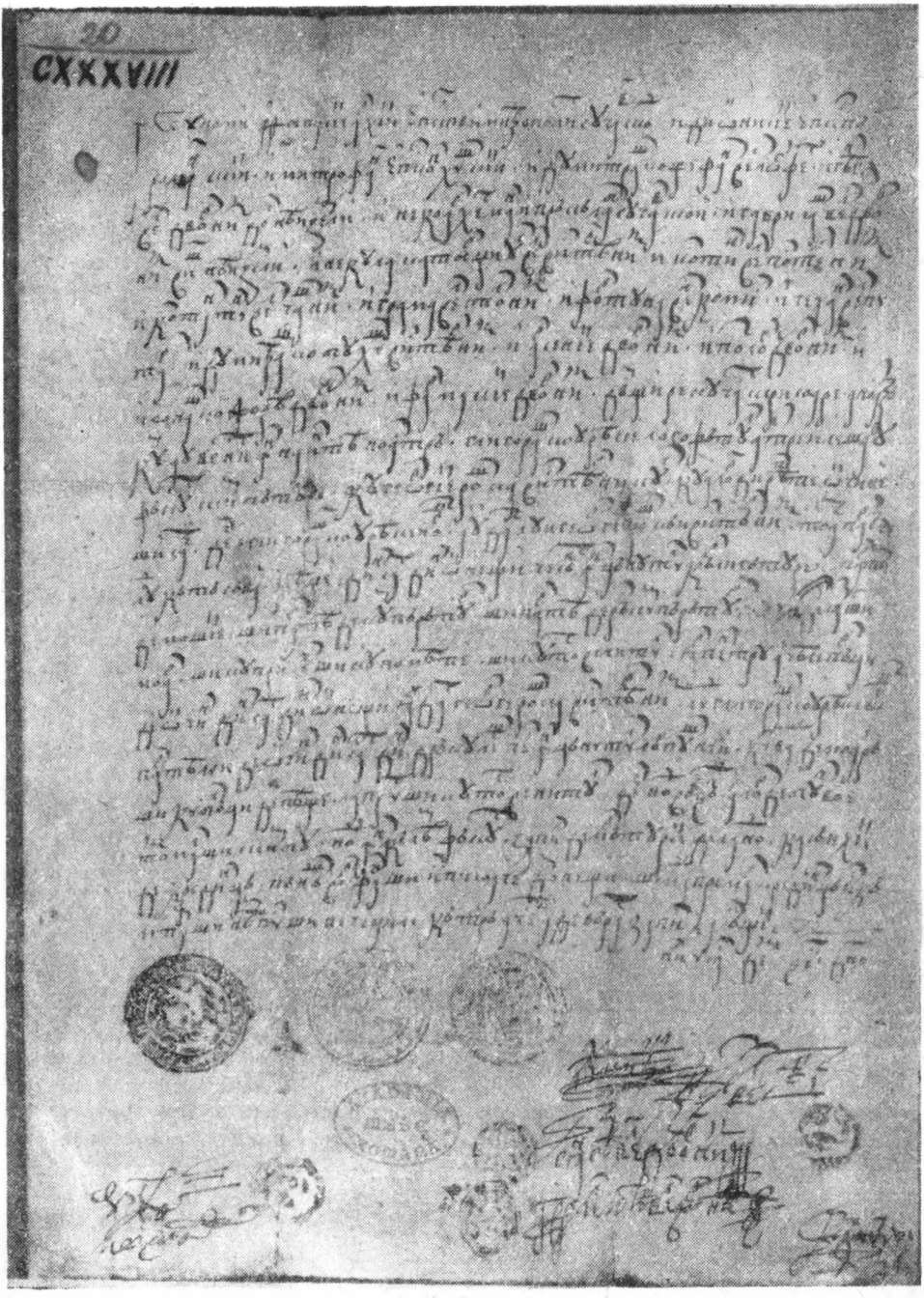

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

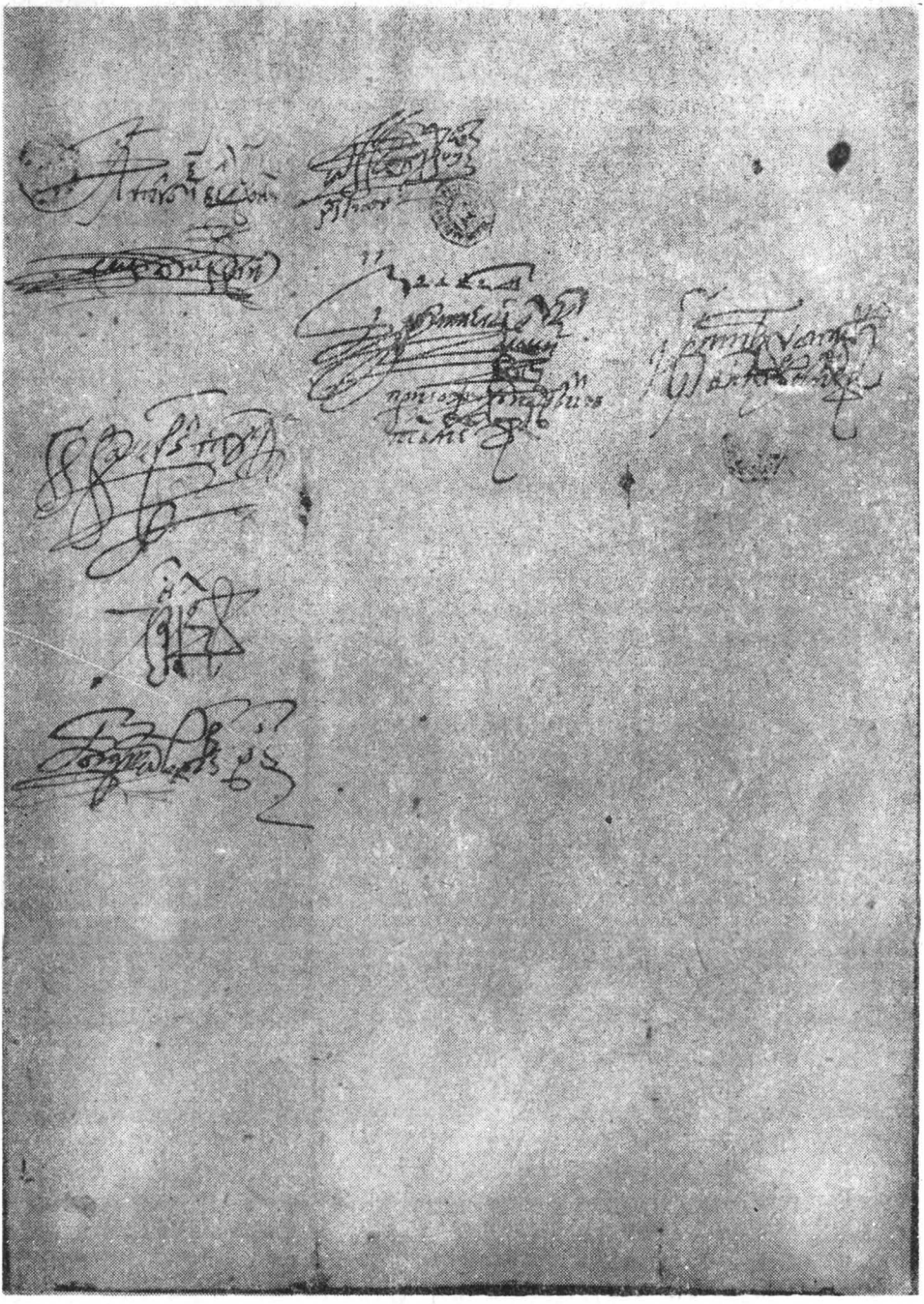

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

1632 (7141) decembrie 1

7141 ⟨1632⟩ dec(hem)v(rie) 1.

Zapisul lui Toadir, ficior lui Anton, cu cari vindi o parti di moşii ocină, din sat Andrieşăştii, lui Pană ci au fost pah(arnic).

Arh. St. Iaşi, Tr. 806, op. 916, dosar 9, f. 38r. Rezumat într-un jurnal din 1838 iulie 21. Ibidem, f. 38r (rez. într-un perilipsis din 1838 octombrie 22).

1633 (7141) martie 12.

Tălmăcire.

Noi Alexandru Iliiaş v(oie)vod, cu mila lui Dumnezeu, domnu Ţării Moldavii. Iată, aceste adivărate slugile noastră [1], Pătraşco cu fratile său, Frangole ce-au fost vătav za aprozi, au slujit altor luminaţi domni înnainte noastre [1] ce-au fost, cu dreptate şi cu credinţă, iar astăzi au slujit şi noao cu dreptate şi credinţă. Drept aceia, văzind noi a lor driaptă credincioasa slujbă cătră noi, i-am miluit cu osebită mila noastră şi li-am dat şi li-am întărit şi li-am miluit şi de la noi întru al nostru pămînt Moldoviei a lor driaptă ocină şi danie şi miluire, din ispisocu de danie şi de miluire, cu mare blăstăm, ce-au avut de la Moisei Movila v(oie)vod, un sat, anume Arenii, cu heleşteu, anume Luciul, şi cu alte locuri de heleştei şi cu tot venitul, ce-i în ţinutul Sucev[v]ii, ce-i în ocolul tîrgului Sucevii.

Pentru aceia, ca să le fie şi de la domniia mea slugilor noastră [1], Pătraşco şi fratelui său Frangole biv vătav za aprozi, acel de mai sus numit sat, anume Arenii, şi cu un

său Frangole biv vătav za aprozi, acel de mai sus numit sat, anume Arenii, şi cu un heleşteu, anume Luciul, şi cu alte locuri de heleştei şi cu tot venitul, driaptă ocină şi moşiie şi daniie şi miluire şi uric şi întăritură şi cu tot venitul, neruşuit nici odinioară, în vecii vecilor.

Şi altul să nu să amestice.

7141 ⟨1633⟩ mart(ie) 12.

Noi[2] Alexandru Iliiaş v(oie)vod [3].

Cirste Damiian ⟨a scris⟩ [4].

S-au posleduit, Costandin Leondari sulger ⟨m.p.⟩.

Vel logofăt.

Arh. St. Iaşi, CCCXXXIX, p. 784, nr. 2. Copie din 1818, de Teodor Gaspaarovici diac de divan, după trad., în Condica Mitropoliei Moldovei.

---

[1] Aşa în copie.
[2] Greşit, în loc de : Io.
[3] Urmează, într-un cerc, menţiunea : L(ocul) p(eceţii) g(os)pod.
[4] Parantele noastre.
[4] Parantezele noastre.

1633 (7142) noiembrie 30.

Un uric di la Moisăi Movil(ă) vodă, pin cari răspundi di Pedecăuţi, i Răvăcăuţi, i Cuciur i din Toltri, cu suretul lui, scos pe întăles, şi cu veletul 7142 ⟨1633⟩ noev(rie) 30.

Arh. St. Bucureşti, Doc. istorice (fost Bibl. Acad.), CXXXVIII/142, f.lr., nr. 1. Rezumat, într-un „Izvod de scrisori de Pedecăuţi, ce-am luat de la dumneei, mama Zoiţa stolniceasa, după moartea moşului Gavril, la velet 1775 iulie 20. Const(antin) Donici".

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

1634 (7142) februarie 18.

Adică eu, Sîlivestru, și Medelian, și Costandin și Toader, Bobineștii, tuspatru frații, scriem și mărturisim (cu) [1] acest zapis al nostru înșine de bunăvoia noastră și de nime siliț(i) și nevoiț(i), cu toț(i) frații, și ni-am tîrguit cu Vasile Păulel biv pîrcălabu ѡт волост Dorohoiul, de i-am vîndut în sat în Giumătățeni, la Jijie, den giumătate de sat, din a tria parte, giumătate, partea din mijloc, drept 30 de galbeni de aur.

Și într-această tocmală fost-au mulți oameni buni, anume: Vasilie Maziri biv vel armaș, și Avram șoltuz cu 12 pîrgari ot Ștefănești, Pătrașcu Prutianul, și Condre Leoa, moșan de acole, și Alexa, și Vlad Ștedlă <și>[1], Dragomir, și Vasilie Voicu și mulți oameni buni; așijdire și dregătorii de Ștefănești, Dumitru și Fătul.

Drept acéia, și de oamenii noștri, de va vrea cineva să întoarcă ce am vîndut noi, să nu aibă a întoarce, că am vîndut să-i fie driaptă moșie, în veci.

Și, spre mai mare credința, ni-am pus și pecețile, ca să s(e) știe.

Л(ѣ)т(о) × зрмв фев(рѹарїе) нї.

Arh. St. Iași, CDLVI/9, f. 81v.—82r. Copie din sec. XVIII, într-o condică de documente a familiei Stîrcea.

---

[1] Omis.

Rectificări de date.

Vol. XXII, nr. 107.

Data de an este (1631), nu (Cca. 1634). În documentul scris pe aceeași hîrtie, din 1635 mai 28, se face mențiunea că Grama stolnicul a ținut banii „din dzilel(e) lui Moisei vodă, *domniia dintîiu*, pîn(ă) în dzilel(e) lui Vasilie vodă".

Nistor Ciocan

2. OBSERVAȚII ASUPRA INDICILOR DE NUME

Mircea Ciubotaru și Ion T. Sion au publicat, în acest *Anuar* [1], o sumă de observații privind indicele de nume al colecției *DRH*. Adăugăm altele care se referă numai la toponime din județul Galați.

Aldești (1496 ianuarie 25, *DRH*, A, III, 198, vezi nota arheografică): sat, lîngă Piscu, j. Galați (*ibidem*, p. 560).

Satul Aldești, care nu a dispărut (în indice este trecut cu asterisc) este pe valea Horincei și a intrat în componența com. suburbane Berești-Meria.

Blănești (1430, *DRH*, A, I, 96): sat pe Bîrlad, lîngă Bucești, c. Ivești, j. Galați (*ibidem*, p. 440). Localizare folosită și de Al. Gonța [2].

Satul Blănești a fost pe Bîrlad, dar mult mai la nord decît îl localizează editorii. A fost în hotar cu Spineni, cum precizează documentul din 1430. Amănunte găsim într-o hotarnică a Blăneștilor din 20 mai 1663: „să începi hotarul de către Borosăști (în secolul al XV-lea se numea Spineni n.n.) din apa Bîrladului... de acolo tot spre răsărit pînă în matca Corozelului... de acolo se întoarce spre apus alăture cu hotarul Țigăneștilor" [3]. Într-o altă hotarnică din 24 iunie 1762 se arată că satul era la „gura" văii Blăneasa, unde este astăzi

---

[1] *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 677—682; XXI, 1984, p. 533—536.

[2] Alexandru Gonța, *Le fleuve scitique Ararus des „Histoires" d'Herodote ou Ierasus de la „Geographie" de Ptolomée dans la tradition roumaine*, în *BS*, 12, 1971, p. 403.

[3] I. Antonovici, *Documente bîrlădene*, III, Bîrlad, 1915, p. 255—256; D. Ciurea, *Documente moldovenești*, în *CI*, X—XI, 1934—1936, 2, p. 68—69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

satul Slobozia Blăneasa, com. Munteni [4]. La est de acest sat este dealul Blăneşti [5]. Deci satul nu a dispărut, cum indică editorii.

Localizarea satului lîngă Bucești a fost determinată de faptul că în unele documente ulterioare anului 1430, de pildă cel din 20 martie 1608 [6], Blăneştii sînt amintiţi împreună cu Poienele Sasului (care a fost lîngă Bucești, astăzi pe teritoriul com. Suraia, jud. Vrancea). Acest document din 20 martie 1608 este menţionat în hrisovul lui Mihai Racoviţă din 1 octombrie 1721, prin care se întăreşte lui Ilie Catargi mare logofăt satul Blăneşti, pe care-l avea ca zestre „de la socrul D/umi/sale răpăosatul Iordachi Rosăt vornicu, iar lui Iordachi Rosăt vornicul încă i-au fost de zestri de la soacră sa Dafina doamna Dabijăi Vodă" [7]. Hotarnica făcută la 20 mai 1663, amintită mai sus, dovedeşte că satul Blăneşti a fost al doamnei Dafina.

Băloteşti, (1459 septembrie 3, *DRH*, A, II, 87): sat, mai sus de Comăneşti, c. Cavadineşti, j. Galaţi (*ibidem*, p. 465).

Satul Băloteşti a fost pe Chineja,. în apropiere de satul Comăneşti, care a fost în „gura" Chinejei, lîngă satul Umbrăreşti, astăzi inclus în oraşul Tîrgu Bujor. Această localizare a precizat-o, de altfel, Al. Gonţa [8]. Satul Comăneşti din com. Cavadineşti este pe pîrăul Horincea.

Bran, pe Cneaja, (1459 septembrie 3, *DRH*, A, II, 87): sat pe Cneaja (Brăneşti, c. Vlădeşti, j. Galaţi) (*ibidem*, p. 469).

Nu se poate admite această localizare, pentru că satul Brăneşti din com. Vlădeşti este pe valea Prutului. Al. Gonţa [9] afirmă că este, probabil, lîngă Comăneşti-Umbrăreşti (Tîrgu Bujor). Nici această localizare nu poate fi acceptată, pentru că cele patru sate de pe Chineja, Bran, Voroveştii, Băloteşti şi mai jos Comăneşti, sînt amintite în document dinspre izvorul pîrăului înspre vărsarea lui. Opiniem că satul Bran a fost mai sus de com. Băneasa sau poate chiar pe teritoriul acesteia.

Comăneşti, (1459 septembrie 3, *DRH*, A, II, 87): sat, mai jos de Băloteşti, c. Cavadineşti, j. Galaţi (*ibidem*, p. 474).

Documentul nu se referă la actualul sat Comăneşti din com. Cavadineşti, care este pe Horincea şi apare în documente la 27 martie 1546 [10], ci la un sat care a fost la „gura Cneajei" (Chinejei), amintit în documente la 15 iulie 1448 [11] şi localizat corect de editorii volumului *DRH*, A, 1: lîngă satul Umbrăreşti, inclus în Tîrgu Bujor.

Dăbeşti, (1634 septembrie 14, *DRH*, A, XXII, 260): sat, la obîrşia Gerului, lîngă Drăguşeni, j. Galaţi; în hotar cu satul Măcişeni (*ibidem*, p. 377).

Satul a fost latura de apus a satului Urleşti, com. Corni. În indicele volumului *DRH*, A, I, este localizat corect: „lîngă Smulţi, care se învecina cu Dăbeşti şi Urleşti".

Făreşti, (1448 iulie 15, *DRH*, A, 1, 280): sat, pe Prut, lîngă Folteşti, c. ~ j. Galaţi (*ibidem*, p. 458).

Satul a fost mai la sud de Folteşti, pe teritoriul satului Stoicani, în zona desecată a bălţii Brateşului, la nord de cotul Brînză [12]. Pe o hartă a bălţii, întocmită la 4 aprilie 1835 de inginerii Leon Braun şi Iosif Beller, la nr. 15 este explicaţia: „o siliște veche numită Fereşti" [13]. Siliştea este amintită şi în contractul de arendare pe anul 1844—1845, încheiat de Nicolae Privileghi cu Mitropolia Moldovei [14].

Fîntîna, (1627 martie 12, *DRH*, A, XIX, 163): sat (probabil Siliştea, ţ. Tecuci, j. Galaţi) (*ibidem*, p. 668).

Siliştea, sat în com. Umbrăreşti, este pe Bîrlad, or Fîntîna a fost pe Gerul, cum precizează documentul. Satul a fost pe teritoriul com. Costache Negri, în partea de sud, spre

---

[4] I. Antonovici, *op. cit.*, III, p. 265.

[5] Theodor Ciuntu, *Dicţionarul geografic, statistic şi istoric al judeţului Tecuci*, Bucureşti, 1897, p. 23.

[6] I. Antonovici, *op. cit.*, III, p. 249.

[7] *Ibidem*, p. 263.

[8] Al. Gonţa, *Indicele numelor de locuri din „Documente privind Istoria României, A, Moldova, veacurile XIV—XVII (1384—1624)*, 1961, s. voce, manuscris consultat prin bunăvoinţa preotului Igor Jechiu, Galaţi, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[9] Al. Gonţa, *Indicele*, s. voce.

[10] *DIR*, A, 1/XVI, p. 428—429.

[11] *DRH*, A, I, 280.

[12] Hartă, 1 : 100 000, 1973 (Măstăcani).

[13] Arh. St. Bucureşti [în continuare: ASB], *Planuri Covurlui*, 3.

[14] *APR*, XIII, 2, Bucureşti, 1903, p. 218. Vezi şi contractul pentru anii 1838—1839, Ibidem, p. 200.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Pechea. În unele documente, cum este cel din 15 ianuarie 1623 [15], este numit *Fântăneale*, iar în altele, mai numeroase, *Fintîna Gerului*. Așa este numită moșia, (satul dispare în secolul al XVIII-lea) și într-o hotarnică din 12 septembrie 1859 [16]. Toponimul *Fintîna* era folosit la 31 august 1861 [17], dar la 6 noiembrie 1866 se folosește toponimul *Rediul lui Botez* sau *Fintîna Gerului* [18]. În indicele volumelor *DRH*, A, XXI și XXII, satul este localizat corect.

Fintînele, (1627 noiembrie 20, *DRH*, A, XIX, 260, în text Fîntîneni); pe Bîrlad, ț. Tecuci, sat lîngă Hanu Conachi, j. Galați (*ibidem*, p. 669).

Satul a fost pe teritoriul com. Ivești. În recensămintele din anii 1772—1774 a fost folosită ordinea următoare: Fîntînelili, Vulturul Vechi, Ivești [19]. De asemenea într-un document din 5 iunie 1783 se amintește de un iaz de moară făcut „în sus (de Lieşti n.n.) cu 50 stînjeni spre moșie Iovești" (Ivești) [20]. La 10 ianuarie 1881, cu ocazia unui proces, se declară că Blăjerii de Sus, care era atunci cătun al com. Vultureni (astăzi Ivești) „sînt alături cu Fîntînele" [21].

Fundeni, (1485 ianuarie 11, *DRH*, A, III, 155): selişte pe Bîrlad (s. Fundeni, c. ~ j. Galați) (*ibidem*, p. 587).

Theodor Ciuntu, făcînd cercetări în jurul anului 1897 în satul Bucești, a găsit aici o copie a documentului din 12 ianuarie 1495, prin care se dăruiește lui Fete și fraților lui, Văsiu și Tatul, partea de jos a satului Fundeni (*DRH*, A, III, 162). De aceea crede că documentul nu se referă la satul Fundeni de astăzi, care este mai la sud, ci la „unghiul ce-l face Bîrladul cu Siretul, unde a fost satul Lieşti și Bucești" [22]. T. Cuntu are dreptate, pentru că satul Fundeni de astăzi și-a căpătat acest nume între anii 1722—1726. La 19 august 1722 domnitorul Mihai Racoviță întărește lui Constantin fost mare comis stăpînirea pe „părțile din Nănești din gios" [23], dar într-o altă carte domnească, dată la 20 mai 1726, poruncește lui Costache fost mare medelnicer, Gheorghiță pitar și Stamatin mare căpitan să meargă la sat „la Fundiani, moșie dumisali comisului Constantin,. care acia moșie mai înainte vreme s-au chemat Nănești de gios" să facă cercetare [24].

Satul Fundeni a fost, probabil, în vecinătatea satului Mereşti, la sud de Lieşti. Stan Mieriul, căruia i se face dania din 11 ianuarie 1495, fiind, poate, originar din Mereşti sau Miereşti.

Ghiduşeni, Ghinduşari, (1633 martie 8, *DRH*, A, XXI, 308): sat ț. Covurlui, între Scînteești și Tulucești, j. Galați (*ibidem*, p. 601).

Localizarea este greșită, căci într-un document din 21 noiembrie 1669 [25] despre Ghinduşari se spune că sînt „alături cu Tulucetșii, pre din gios, care iaste aproape de Galați". Or, Scînteieștii sînt în partea de nord-vest a Tuluceștilor, la o depărtare de circa 15 km. Numele satului nu are nici o legătură cu cel al boierului Ionașco Ghenghea, cum afirmă Dragoș Moldoveanu [26]. Satul avea această denumire și înainte de 30 mai 1623, cînd Ionașco Ghenghea începe să cumpere părți din acest sat [27].

Golîmboanie, (1448 iulie 27, *DRH*, A, I, 282): sat cu vad de trecere, pe Siret, lîngă Cosmești, j. Galați (*ibidem*, p. 462).

---

[15] ASB, ms. 628, f. 208 v.

[16] Arh. St. Galați [în continuare: ASG], *Tribunalul Covurlui*, tr. Iași, 1857, dos. 126, f. 58. Vezi și Moise N. Pacu, *Cartea județului Covurlui*, III, Galați, 1891, p. 36.

[17] ASG, *Tribunalul Covurlui*, tr. Iași, 1861, dos. 302, f. 6.

[18] *Ibidem*, 1865, dos. 11, f. 63.

[19] P. G. Dmitriev, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774*, I, Chișinău, 1975, p. 548.

[20] C. Solomon, C. A. Stoide, *Documente tecucene*, I, Bîrlad, 1938, p. 74.

[21] ASG, *Curtea de Apel Focșani*, sec. I, 1879, dos. 8, f. 70 v.

[22] T. Ciuntu, *op. cit.*, p. 34.

[23] ASB, *Doc. ist.*, CDXXXII/82.

[24] *Ibidem*, CDXXXII/83/.

[25] Idem, *Doc. moldovenești*, I/26.

[26] D. Moldoveanu, *Sufixul „ari" în toponimia românească*, în *ALIL*, XXVII, 1979—1980, p. 56.

[27] Constantin N. Velichi, *Documente moldovenești, 1607—1673, din arhiva metohului Sfîntului Mormînt din Constantinopol*, II, București, 1942, p. 56—57; Paul Mihail, *Documente și zapise moldovenești de la Constantinopol*, Iași, 1948, p. 32—33; *DIR*, A, 5/XVII, p. 222—223.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Într-un document emis, probabil, în jurul datei de 20 iulie 1677, se spune despre sat, numit Golumbi, că este „din gios de Mărcești" [28]. Mărceștii au fost, pe Siret, la sud de satul Furceni, com. Cosmești, în dreptul satului Străjești, com. Garoafa, jud. Vrancea, căci într-o hotarnică a acestui sat din 20 iulie 1677 se arată că „răzeșii din Mărcești nici au avut cu nimic cu ce dovedi cum să le treacă hotarul peste Siret" în Străjești [29]. Într-un alt document din 1 ianuarie 1708 se arată că moșia satului Gulubi se întindea „din apa Sîreatului pînă în hotarul tîrgului Tecuciului" [30]. Deci satul Golîmboanie a fost la sud de satul Furcenii Noi, com. Cosmești. În indicele volumului XXI, p. 603 este o localizare mai apropiată de propunerea noastră : în hotar cu orașul Tecuci ; în hotar cu Mărceștii.

Gorneşti, (1634 septembrie 14, *DRH,* A, XXII, 260) : Satul Gorneşti a fost pe valea Gerului, pe teritoriul com. Smulți, înspre hotarul cu satul Mîndrești, com. Valea Mărului. Amintim documentul dat de domnitorul Antioh Cantemir, în 1705 (7213) lui Adam căpitanul, ca să-și stăpînească părțile ce le are în Gorneşti, unde este menționat și un „zapis de schimbătură de la dumnealui Gheorghii Apostol" pentru o „parte din Gorneşti, ce este la sat la Zmulți" [31]. În 1872 era cătun al com. Smulți [32]. Tot așa era și în 1893 [33]. În indicele volumului *DRH,* A, I, p. 462 este localizarea corectă : Gorneşti, contopit cu Smulți.

Grozeştii lui Marco, (1448 iulie 15, *DRH,* A, I, 282) : (sec. XVII, Mărcești) sat în hotar cu tîrgul Tecuci (*ibidem,* p. 463 ; *idem,* A, XXI, p. 620).

Satul a fost la sud de satul Furceni, com. Cosmești, pe malul stîng al Siretului, în dreptul satului Străjescu, com. Garoafa, jud. Vrancea. Am mai amintit hotarnica din 20 iulie 1677 în care se arată că răzeșii din Mărcești „nici au avut cu nimic cu ce dovedi cum să le treacă hotarul peste Siret" în Străjești [34].

Hărmăneşti, (1632 iulie 25, *DRH,* A, XXI,. 158) : sat, ț. Bîrlad, azi Ghermănești, c. Banca, j. Vaslui (*ibiacm,* p. 606').

Credem că este vorba de fapt,. de satul Hărmănești, de lîngă Românești, astăzi Bălăbănești [35], care a fost pe Jeravăț. Într-un document din 13 septembrie 1780, Vasile Bușilă din Lungești (sat în com. Bălăbănești) declară că împrejurul satului său sînt moșiile Joreşti, Românești, Hărmănești, Comănești și Vicoleni [36].

Ilieşti, (1491 octombrie 16, *DRH,* A, III, 101) : sat pe Soholui, probabil lîngă Drăguşeni, j. Galați (*ibidem,* p. 595).

Satul a fost sigur lîngă Drăguşeni. Într-un document din 1 septembrie 1700 se spune despre sat „că-i tot un hotar cu Răspopii" [37], care a fost lîngă Drăguşeni, unde este astăzi dealul Răspopi.

Itovoieşti, (1491 octombrie 15, *DRH,* A, III, 98) : sat pe Berheci, Otovoiești, în Gohor, j. Galați (*ibidem,* p. 397).

Localizare preluată, probabil, de la T. Ciuntu : „Otovăești, vechea numire a satului Gohor" [38]. Referința nu este exactă, pentru că la 5 decembrie 1740 se folosea toponimul Gohor [39]. Satul Itovoieşti a fost în com. Brăhășești, în partea de jos. La 27 iunie 1835 se anunță că logofătul Costache Conachi a vîndut domnitorului Mihai Sturdza 548 stînjeni din „hotarele Itovăești de sus și de jos, porecliți Brăhășești" (în text Bruhușești) [40]. Aceeași precizare o găsim și într-un document din 28 februarie 1836 [41]. De fapt numai partea de jos a satului Brăhășești s-a numit Itovoieşti, cea din sus se numea Mălăieşti, după cum se arată într-un document din 26 octombrie 1837 [42].

---

[28]. C. Solomon, C. A. Stoide, *op. cit.,* I, p. 33.

[29] *Ibidem,* p. 33—34.

[30] ASB, ms. 573, f. 205.

[31] Constantin I. Andreescu, *Documentele satului Măcișeni din ținutul Covurlui,* în *AR,* X, 1945—1946, p. 255.

[32] D. Frunzescu, *Dicționar topografic și statistic al României,* București, 1872, p. 200.

[33] Moise N. Pacu, *Dicționar geografic și statistic al județului Covurlui,* 1893, p. 106.

[34] C. Solomon, C. A. Stoide, *op. cit.,* I, p. 33—34.

[35] I. Antonovici, *op. cit.,* IV, p. 116 ; George Felix Tașcă, *Bălăbănești. Contribuții documentar-istorice,* în „Danubius", X, 1980, p. 151—152.

[36] G. F. Tașcă, *op. cit.,* p. 156.

[37] T. Ciuntu, *op. cit.,* p. 154.

[39] I. Antonovici, *op. cit.,* V, Huși, 1926, p. 302—304.

[40] *Buletin. Foae oficială,* III, nr. 50, 27 iunie 1835, p. 189.

[41] Arh. St. Iași [în continuare : ASI], *Anaforale* 23, f. 4.

[42] Idem, Doc., 67/98.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Laţco Furul, seliştea lui ~ (1448 iulie 15, *DRH*, A, 280): pe Suholui; (sec. XVI, Lăţca lîngă Corni, j. Galaţi (*ibidem*, p. 471).

Dacă seliştea lui Laţco Furul este totuna cu Lăţcani, atunci nu a fost lîngă com. Corni, pentru că în două documente din (1591 septembrie 1—1592 august 31) [43] şi 15 iulie 1609 [44], satul este arătat lîngă Oncani, fost cătun al satului Diocheţi, com. Drăguşeni [45]. Un loc Leţcani este la sud-vest de satul Jorăşti, în marginea dealului Tălpăloaia şi la nord de Valea Piersicului.

Mealure, unde este Oancea (1448 iulie 27, *DRH*, A, 1, 282): Mălureni, c. Nicoreşti, j. Galaţi (*ibidem*, p. 475).

Pentru că şi alte sate menţionate în acest document sînt tot pe Bîrlad, credem că este vorba de satul Mălurenii, de pe apa Bîrladului, care a dispărut. A fost pe partea stîngă a Bîrladului, la nord de limita actuală a oraşului Tecuci [46].

Nebureşti, (1448 iulie 27, *DRH*, A, I, 282): lîngă Cosmeşti, j. Galaţi (*ibidem*, p. 481).

În document, satul este trecut între Golîmboanie şi Săseni sau Săseşti, care a fost în marginea de nord a oraşului Tecuci. În secolul XIX acest sat a purtat denumirea de Odaia. Aşa îl înregistrează condica din 1816 [47]. În 1881, cînd se numea Odaia Statului a fost înglobat în oraşul Tecuci [48]. Deci satul Nebureşti a fost în apropierea oraşului Tecuci, în spre nord.

Ogrineşti, unde a fost jude Ordzea (1497 martie 9, *DRH*, A, III, 209): sat pe Corod, probabil lîngă Ungureni s.c. al c.s. Munteni, m. Tecuci, j. Galaţi (*ibidem*, p. 618).

Satul a fost pe teritoriul actual al com. Corod, probabil pe versantul vestic al dealului Găgeşti, şi a contribuit la formarea acesteia prin contopirea cu satele Oţeleşti, Cobuleni, Movileni, seliştea Sîrbilor şi Scăpăreni [49].

Olteni, (1498 noiembrie 14, *DRH*, A, III, 239): loc pe Bîrlad la Ţăpeşti, Lozova, c. Braniştea, j. Galaţi (*ibidem*, p. 618).

Toponimul „la Olteni" mai apare şi în alte documente: 1 septembrie 1435, „şi oraşul Tecuci cu tot ocolul şi Oltenii" [50]; 17 decembrie 1514, „Oltenii între Călieni şi Năneşti, acum Lungociul" [51]. Tot la acest loc se referă şi documentul din 16 martie 1529 [52]. „Pustiul Oltenilor", dintre Călieni şi Năneşti, „anume Lungociul" mai este menţionat şi într-o carte de judecată din 12 august 1752 [53]. Un loc „din pustie, la Olteni" era, la 27 martie 1546, la „obîrşia Lozovei, la Fîntîna Cucului" [54] (astăzi com. Cuca). Locul „ce se numeşte la Olteni pe vîrful Lozovei" este reamintit şi într-un document din iunie 1783 [55]. Într-o hartă a Moldovei întocmită de F. Arnold, după anul 1776, „Oltenii" sînt indicaţi pe Milcov [56]. După opinia lui Constantin C. Giurescu toponimul se referă la o regiune din sudul fostelor judeţe Tecuci şi Covurlui şi răsăritul judeţului Putna [57].

Piscani, (1628 ianuarie 18, *DRH*, A, XIX, 298; 1628 august 25, (*Ibidem*, 395): sat lîngă Tulucești, j. Galaţi (*ibidem*, p. 711).

Presupunem că documentele se referă la satul care a fost pe Prut, la vărsarea Ialanului, lîngă satul Vădeni, com. Cavadineşti. Această localizare este propusă de Al. Gonţa şi de

---

[43] *DIR*, A, 4/XVI, p. 37—38.

[44] Idem, 2/XVII, p. 228.

[45] D. Frumzescu, *op. cit.*, p. 332.

[46] T. Ciuntu, *op. cit.*, p. 127—128; Harta 1 : 25 000, (Tecuci).

[47] Corneliu Istrati, *Condica Visteriei Moldovei din anul 1816*, Iaşi, 1979, p. 50.

[48] T. Ciuntu, *op. cit.*, p. 150; ASG, *Tribunalul Tecuci*, dos. 32.

[49] Ion Lefterescu, Costache Pintilie, *Monografia comunei Corod*, ms. dactilografiat, p. 30, la ASG.

[50] M. Costăchescu, *Documente înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 682.

[51] *DIR*, A, 1/XVI, p. 96.

[52] *Ibidem*, p. 305.

[53] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, IX, Iaşi, 1916, p. 237.

[54] *DIR*, A, 1/XVI, p. 427—428.

[55] ASI, *Divanul Ţării de Jos*, dos. 788, f. 13.

[56] O. Luchian, A. A. Bolşacov-Ghimpu, *O hartă necunoscută a Moldovei din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Comunicări de istorie a Dobrogei*, II, 1983, p. 53.

[57] Constantin C. Giurescu, *Oltenii şi Basarabia. Colonizări muntene în sudul Moldovei în veacurile XIV şi XV*, în *RIR*, X, 1940, p. 130—139; Idem, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al XV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967, p. 251—253.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

editorii volumului *DRH*, A, XXI. Documentul din 8 mai 1632 este scris la Piscani şi se referă la o danie din moşia satului Hănăşeni, care este lîngă Murgeni şi în apropiere de satul de pe Prut. Piscani este menţionat pentru prima oară în documente la 28 martie 1533 [58]. Nu am întîlnit, pînă acum, nici un document care să ateste existenţa unui sat Piscani lîngă Tulucești.

Rădeni, (1497 martie 20, *DRH*, A, III, 227): sat cu iezer, la gura Ialanului; (balta Rădeana, lîngă Vădeni, c. Murgeni, j. Vaslui) (*ibidem*, p. 625).

Balta Rădeana de lîngă Vădeni aparţine de com. Cavadineşti, j. Galaţi.

Răspopi, (1491 octombrie 16, *DRH*, A, III, 101): sat pe Soholui, probabil lîngă Drăguşeni, j. Galaţi (*ibidem*, p. 626).

Satul a fost la est de Drăguşeni, unde este dealul Răspopi şi chiar un loc numit Răspopi. Vezi şi *Ilieşti*.

Românești, unde a fost Roman, (1460 decembrie 5, *DRH*, A, II, 97): sat cu două părţi pe Jeravăţ [Bălăbăneşti (?) (*ibidem*, p. 514)].

Nu putem preciza dacă Românești este primul nume al satului Bălăbăneşti sau este vorba de un alt sat, care a fost unde este acum dealul Românești, la nord-est de satul Bălăbăneşti. Mai la nord de deal este şi Valea Românești, care se varsă în Valea Bălăbăneşti [59].

Românești, (1491 octombrie 15, *DRH*, A, III, 98): sat pe Berheci, lîngă Buciumeni, j. Galaţi (*ibidem*, p. 626).

Românești este vechiul nume al satului Ipoteşti, astăzi Ţepu. Într-un document din 18 mai 1671 se precizează că „Românești se numeşte acum Epoteşti" [60]. Valea Ipoteşti este în marginea de est a com. Ţepu [61].

Seliştea Sîrbilor, la Movila Corodului (1438 iulie 6, *DRH*, A, I, 185): probabil lîngă Brătuleşti, c. Corod, j. Galaţi (*ibidem*, p. 497).

Satul a fost lîngă „movila cea mare", la intrarea în com. Corod, venind dinspre Tecuci, deci mai la sud de Brătuleşti.

Sîrbii, (1493 octombrie 26, *DRH*, A, III, 136): sat la obîrşia Slivnei, (sec. XVIII Slivna s.c. a.c.s. ~ Bereşti-Meria, or. Bereşti, j. Galaţi (*ibidem*, p. 630).

Satul Sîrbii a fost pe partea răsăriteană a dealului Bîzanu sau în marginea vestică a satului Prodăneşti, com. suburbană Bereşti-Meria, căci aici este „obîrşia" sau „vîrvul" pîrăului Slivna. Numele satului Prodăneşti, existent în a doua jumătate a secolului XVIII [62], este, fără îndoială, în legătură cu cel al neamului Prodănescu, care stăpînea satul Sîrbii în 1493. La o hotărnicie din 15 mai 1801, răzeşii din Slivna arată şi un suret al actului din 1493 [63], deci sau moşiile celor două sate s-au contopit la un moment dat, sau satul Sîrbii s-a mutat mai la vale, unde este astăzi Slivna.

Spineni, (1430, *DRH*, A, I, 86): sat pe Bîrlad, lîngă Bucești, c. Iveşti, j. Galaţi (*ibidem*, p. 496).

La 25 mai 1610 satul se numea Boroşeşti [64], dar într-un alt document din 1629 se vorbeşte de „satul Spineşti care acum se cheamă Boroseşti" [65]. Dintr-o hotarnică făcută la 24 iunie 1762 ştim că Boroseşti se mărginea „din sus cu Negrileşti şi din gios cu Blăneşti" [66]. Deci satul Spineni sau Boroseşti a fost pe Bîrlad între satele Negrileşti şi Slobozia Blăneasa, com. Munteni.

Stoeneşti, (*1438* iulie 6, *DRH*, A, I, 185): seliște pe Prut, mai jos de gura pîrăului Oancea, lîngă Oancea, j. Galaţi (*ibidem*, p. 498).

Această seliște, numită în secolul XVIII (12 aprilie 1777) Stoeneasa, nu a fost lîngă com. Oancea, ci mult mai la sud, pe teritoriul com. Vlădeşti, în partea de sud a dealului Stoeneasa, care este la sud-est de satul Slobozia Oancea. De lîngă acest deal se formează şi

---

[58] *DIR*, A, 1/XVI, p. 361—362.

[59] G. F. Taşcă, *Bălăbăneşti*, p. 149—150.

[60] *ASI*, *Doc.*, 156/3; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, XXII, Iaşi, 1929, p. 26—27.

[61] I. Basoc, *Cercetări perieghetice pe teritoriul com. Ţepu, judeţul Galaţi*, în „Danubius", X, p. 23, 25.

[62] Satul nu este amintit în recensămintele din anii 1772—1774, dar biserica satului, cu hramul Sfinţii Voievozi, a fost ctitorită în 1787 (Arhiepiscopia Tomisului şi a Dunării de Jos, 1872, dos. 1183, informaţie comunicată de preot Eugen Drăgoi, căruia îi mulţumim şi pe această cale).

[63] Constantin Velichi, *Acte covurluiene*, în *RI*, XXIII, p. 173.

[64] C. Solomon, C. A. Stoide, *op. cit.*, II, p. 10; *DIR*, A, 2/XVII, p. 295.

[65] ASB, *Doc. ist.*, MCIV/5.

[66] I. Antonovici, *op. cit.*, III, p. 270.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Valea Stoenesei, care vine pînă la Vlădești, la Prut. În regestul unui act din 2 februarie 1812 se precizează că moșia Stoeneasa este „din sus de Pașcani“ [67]. Astăzi, Pașcani este un cătun al com. Vlădești, așezat însă în partea sudică a acesteia.

Sușnești, (1434 ianuarie 29, *DRH*, A, I, 125) : sat pe Bîrlad ; azi deal la Bălăbănești, j. Galați (*ibidem*, p. 501).

Satul nu a fost pe Bîrlad. Expresia „lîngă Bîrlad“ din document nu se referă la rîu, ci la oraș, căci satul este amintit în hotarul tîrgului întărit de Ștefan cel Mare înainte de 10 ianuarie 1495 [68]. În indicele volumului *DRH, A*, III, satul este localizat corect.

Timpești, (1628 aprilie 12, *DRH*, A, XIX, 340 ; 1628 septembrie 16, 404) : sat lîngă Ciorăști, ţ. Tecuci, j. Galați (*ibidem*, p. 727), (1632 septembrie 8, *DRH*, A, XXI, 203) : sat, ţ. Tecuci, în hotar cu tîrgul Tecuci (*ibidem*, p. 649).

Satul Timpești amintit în cele două documente emise în anul 1628 a fost, după părerea noastră, la sud de satul Poșta, com. Gohor, căci într-un document din 12 martie 1593 este arătat în vecinătatea satului Ursăști, care era pe Bîrlad în „gura“ Pereschivului [69]. Acest pîrîu se varsă în Bîrlad la sud de satul Poșta.

Hotarul celuilalt sat Timpești se învecina cu cel al tîrgului Tecuci, dar satul a fost pe teritoriul com. Drăgănești, pe malul drept al Bîrladului. Despre hotarul unui loc din moșia tîrgului Tecuci se spune în documentul din 8 septembrie 1632 că mergea „pînă la hotarul Timpeștilor,. peste Bîrlad“. Pe o hartă, datată 22 februarie 1814, Timpești este însemnat în fața satului Drăgănești [70].

Tocești, (1632 septembrie 1 — 1633 aprilie, *DRH*, A, XXI, 191) : sat, ţ. Tecuci, lîngă Fundeni, c. ~ j. Galați (*ibidem*, p. 650).

Toponimul este o formă elidată a numelui satului Tomcești. Celălalt document din acest volum (1633, după octombrie 7 — noiembrie) se referă la satul Torcești, com. Umbrărești, cum a demonstrat Ion T. Sion [71].

Tomcești, (1495 ianuarie 11 *DRH*, A, III, 158 ; 1628 aprilie 12, XIX, 340) : sat lîngă T. Vladimirescu, ţ. Tecuci, j. Galați (*ibidem*, III, p. 641, XIX, p. 730) ; (1632 mai 28, XXI, 93, 94, <După 1633> martie 30, 323) : sat, ţ. Tecuci, probabil lîngă Vameș, c. Piscul, j. Galați (*ibidem*, p. 651).

Toate aceste documente se referă la un singur sat, Tomcești sau Tocești, care a fost pe Bîrlad în hotar cu Tălăbești. Într-o hotarnică a satului Tălăbești din 7098 (1590) se menționează „hotarul de către Tomcești... priste Bîrlad pără în Siretiu“ [72]. Pe o hartă întocmită, în 1825, de inginerul Dumitrache Chelemen, satul este între Ciofrești la răsărit și Tălăbești la apus [73], deci chiar pe teritoriul satului Tudor Vladimirescu.

Tonceşti, (1448 iulie 15, *DRH*, A, I, 280) : sat, pe Bîrlad, lîngă Tudor Vladimirescu, c j. Galați (*ibidem*, p. 504).

Satul Tonceşti nu a fost pe Bîrlad. Menționarea lui în textul documentului se face după enumerarea satelor de pe Bîrlad, lîngă „gîrla Brateșului“. În partea de sud a bălții Brateșului, pe harta din 4 iulie 1835 [74], de care am mai amintit, lîngă Vadul Ungurului, cartier în limita nord-estică a orașului Galați, este siliștea Tonceşti. Despre acest sat, un călător polon, fiind la Galați, în 1640, spune : „am mers patru mile pînă la satul Tonceşti“ [75]. Toponimul se mai folosea și în anii 1844—1845 [76].

Ţipători, (1628 septembrie 14, *DRH*, A, XIX, 402) : sat, probabil lîngă Tulucești, ţ. Covurlui, j. Galați (*ibidem*, p. 731).

---

[67] Arh. St. Botoșani, *fond L. Dauș*, dos. 314.

[68] *DRH*, A, III, 151.

[69] *DIR*, A, 4/XVI, p. 69—70.

[70] ASI, *Doc.*, 238/5. Vezi și *Ibidem*, 237/12, hartă făcută de inginerul Dumitrache Chelemen ; 265/12, hartă nedatată.

[71] *AIIAI*, XXI, p. 535—536.

[72] *DIR*, A, 3/XVI, p. 445.

[73] ASB, *Planuri Covurlui*, 24.

[74] *Ibidem*, 3.

[75] P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 42 ; *Călători străini despre Țările Române*, V, 1973, p. 159. Editorii volumului afirmă că satul este „pe Bîrlad inclus în satul Vameș“. Călătorul polon avea, probabil, în vedere *mila de poștă* (1949, 04 m) și nu *mila poloneză* (8534, 25 m).

[76] *APR*, XIII, 2, p. 218.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

O moşie Ţipătoare exista pe Valea Chinejei, probabil pe teritoriul com. Băneasa, la 30 octombrie 1863[77].

Undi a fost Dragoşă, la Corod (1438 iulie 6, *DRH*, A, I, 185): sat cu două judecii la Corod, probabil Drăguşeni, j. Galaţi (*ibidem*, p. 456).

Satul nu poate fi localizat la Drăguşeni, pentru că acesta este pe Valea Suhurluiului şi nu pe Corod. A fost pe teritoriul com. Corod, probabil alături de siliştea lui Stan Sîrbul şi siliştea Sîrbilor, de lîngă Movila cea mare. Ion Elefterescu şi Costache consideră că „Unde a fost Dragoşă" este totuna cu satul Oţeleşti, pe care-l situează aproape de punctul „Gura văii", la sud de Movila cea mare a Corodului[78]. Această localizare nu concordă cu spusele documentului. „unde a fost Dragoşă" fiind mai sus de Movila cea mare.

Unde a fost satul bulgăresc (1468 septembrie 24, *DRH*, A, II, 154): sat pe Covurlui, mai sus de Rădiceşti, (lîngă Viile, c. Fîrţăneşti, j. Galaţi (*ibidem*, p. 515).

Editorii volumului *DRH*, A, I, p. 500 localizează „siliştea Scheilor", amintită în documentul din 15 iulie 1448[79], care este „satul bulgăresc" din 24 septembrie 1468, „lîngă Fîrţăneşti". M. Costăchescu a crezut că e în apropiere de moşia Sîrbii din com. Oancea[80]. „Valea Slovenească" de lîngă Oancea, pe care o citează, nu există. A confundat-o cu Valea Stoeneasa. Presupunem că „Unde a fost satul bulgăresc" (siliştea Scheilor) a fost la Dealul Sîrbului, la răsărit de satul Moscu, care este la nord de dealul Rădiciu, unde a fost satul Rădiceşti.

Vlăsineşti, (1627 ianuarie 26, *DRH*, A, XIX, 144): sat, probabil, ţinutul Putna, j. Vrancea (*ibidem*, p. 737).

Satul a fost în vecinătatea satului Dănceni, pe teritoriul com. suburbane Şendreni. La 26 iunie 1823, banul Gheorghe Hermeziu şi alţi proprietari de moşii din împrejurimile Şendrenilor declară că moşiile Dănceni şi Vlăsineşti se întind pînă în Siretul vechi[81].

Voroveşti, (1459 septembrie 3, *DRH*, A, II, 87): siliştе, probabil pe Chineja, j. Galaţi (*ibidem*, p. 532).

Siliştea a fost sigur pe pîrăul Chineja, pe teritoriul com. Băneasa. La 7 octombrie 1858, comisul Haralambie Macri anunţă Tribunalul ţinutului Covurlui că soţia sa Anica stăpîneşte moşia Băneasa-Slobozie, iar el a cumpărat, de la Elena Racoviţă, o „hlizâ" Voroveşti, „care acum amîndouă formează un singur trup". La răsărit, moşia Voroveşti se învecina cu satul Rogojeni, com. Suceveni[82].

Paul Păltănea

[77] ASG, *Tribunalul Covurlui*, tr. Iaşi, 1863, dos. 55, f. 1 v.
[78] I. Lefterescu, C. Pintilie, *op. cit.*, p. 1.
[79] *DRH*, A, I, 280.
[80] M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 333—334.
[81] *IN*, VIII, 1930, p. 222—223.
[82] ASG, *Tribunalul Covurlui*, tr. Iaşi, 1858, dos. 150, f. 2, 35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

II. *VARIA*

Precizări necesare

Studiul *Un episod din „recuperarea" Bizanțului. Prima „operă" a spătarului Nicolae „Milescu"*, inclus chiar în acest tom al *Anuarului* (cf. *supra*, p. 441—460) se afla sub tipar cînd identificarea unor documente — practic, nu inedite, dar, în chip ciudat, neintrate încă în circuitul științific — a făcut posibilă precizarea unora din detaliile asupra cărora însumi avusesem îndoieli. Am socotit — din dorința de a marca și etapele cercetării — că e mai corect a lăsa textului forma originară, cu dubiile și „greșelile" provenind, uneori, din preluarea unor date din alte lucrări de specialitate. Corectarea și precizarea lor aici mi se pare ilustrativă și pentru ceea ce s-ar putea numi *capcanele* cercetării în istorie.

1. Bizuindu-mă pe listele cronologice alcătuite și tipărite de pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, am afirmat (p. 445) că la 1723 — cînd este datată povestirea de care m-am ocupat — *Gheorghe, presupusul ei autor sau transcriitor, nu era încă mitropolit al Moldovei.* **În adevăr,** și în versiunea din 1975 a listelor [1] și în sinteza din ultimii ani [2], mitropolitul Gheorghe IV figurează cu păstoria între *sfîrșitul anului 1725* și *toamna anului 1729*. Intrucît N. Iorga fixase această păstorie în perioada *1723/1724—1730 (?)* iar Al. Elian în *1723—1730* [3], mi-am închipuit că noua datare poate fi rezultatul unei investigații speciale, cu atît mai mult cu cît și moartea predecesorului lui Gheorghe IV, Ghedeon, e arătată la *1725*, indicîndu-se și mormîntul său la Agapia. Concluzia că datarea *1723* a povestirii îndeamnă la un plus de prudență era, astfel, firească. De aici ghilimelele din p. 459 : „1723".

Numai că există mai multe documente — și cunosc, pînă azi, *11* ! — care atestă că *Gheorghe IV a păstorit și în cursul anilor 1723, 1724 și 1725* ; cel dintîi dintre aceste documente e din 16 ianuarie 1723 și e în legătură cu o cercetare privind o pricină a mitropolitului Gheorghe cu vornicul Ion Balș. Din faptul că în primele zile ale anului 1723 se făcea o asemenea cercetare de către vornicii de poartă s-ar putea deduce că Gheorghe IV a ocupat scaunul mitropolitan *încă de la sfîrșitul anului 1722* (la 5 noiembrie 1722 Ghedeon mai era în viață). Celelalte documente datează din intervalul cuprins între 6 februarie *1723* și 8 noiembrie *1725*.

Datarea eronată a începutului păstoriei lui Gheorghe la Iași spre sfîrșitul anului 1725 este în legătură cu sfîrșitul episcopatului său la Roman : „Către sfîrșitul anului 1725, episcopul Gheorghe a fost trecut în scaunul mitropolitan, iar la Roman a fost ales ieromonahul *Atanasie* de la mănăstirea Putna. La 28 decembrie 1724, el întărea așezămîntul sau «catastiful» breslei de meseriași din Roman..." [4]. La mijloc este, desigur, o confuzie, căci respectivul catastif datează din 28 decembrie 7233, adică din 1724 [5]. La această eroare de calcul, s-a adăugat necunoașterea documentelor menționate, dintre care unele fac parte din vechea arhivă a Mitropoliei Moldovei, fiind dăruite de Iosif Naniescu Academiei Române, de unde acum cîțiva ani au trecut la Arhivele Statului București.

Restabilind acest punct al cronologiei carierei lui Gheorghe IV, data povestirii — 1723 februarie 17 — cade tocmai *la începutul păstoriei sale ca mitropolit al Moldovei*. Este un argument însemnat pentru *atestarea momentului 1723 din istoria acestei povestiri*, în sensul

---

[1] Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, în *BOR*, 3—4/XCIII, 1975 (extras), p. 14.

[2] Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, București, 1981, p. 348, 364 ; III, p. 524, 527.

[3] N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, II², București, 1930, p. 82—83 și 326 ; Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 119.

[4] Mircea Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 364.

[5] Melchisedec, *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*, II, București, 1875, p. 11—15.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

că este posibil să nu avem de-a face cu o simplă atribuire tardivă. Rolul mitropolitului Gheorghe IV — copist sau compilator — rămîne să fie lămurit, după cum şi biografia sa rămîne să fie scrisă [6].

2. Cea dintîi atestare a povestirii din 1723, în forma avînd ca autor pe mitropolitul Gheorghe IV, se află în hotărîrea „sinodului" din 1 ianuarie 1752 „împotriva infiltrării greceşti în înalta ierarhie ecleziastică a Moldovei" [7]. Actul acesta este şi el bănuit — cum am arătat mai sus, p. 459 — a fi de fabricaţie mai nouă, bănuială întărită oarecum de faptul că originalul (după care C. Erbiceanu a dat şi un facsimil parţial) nu mai era cunoscut, verificarea autenticităţii sale fiind astfel imposibilă. În veacul trecut, Teodor Codrescu menţionase că „s-au făcut patru de asemenea cărţi autentice ce s-au depus una în arhiva Mitropoliei şi celelalte trei în arhivele Episcopiilor de Roman, de Rădăuţi şi de Huşi" [8]. În adevăr, în fondul de documente foste ale Academiei Române (acum la Arhivele Statului Bucureşti) se păstrează *patru exemplare* ale acestui document. Originale — *dar nu întru totul identice* — ele se află sub cotele LXVI/19, XCV/86 şi 107 şi CLXX/32, după cum cu desăvîrşită bunăvoinţă mi-a comunicat (27 mai 1985) prof. N. A. Ursu. Studierea lor — sub aspect paleografic, diplomatic şi sigilografic — va aduce răspunsul definitiv cu privire la autenticitate. O primă cercetare a facsimilelor nu pare să îngăduie, însă — trebuie spus din capul locului — speranţa unui verdict pozitiv.

Actul acesta, care a circulat şi în formă manuscrisă (cf. *supra*, p. 459), a cunoscut, însă, şi o versiune tipărită, semnalată de Elena Dima în 1980 [9]; datarea acestei tipărituri *în 1752* se datoreşte, însă, unei confuzii, după cum am putut constata (16 mai 1985) cînd autoarea a avut bunăvoinţa să-mi arate această tipăritură al cărei unic — se pare — exemplar se păstrează la Direcţia Generală a Arhivelor Statului din Bucureşti.

3. Mărturii de un interes cu totul deosebit am găsit cu privire la cel care, în 1778, a făcut „izvodul" multiplicat şi trimis mănăstirilor moldoveneşti, *logofătul Grigoraş*. Diata sa (ciornă) din 26 martie 1787 este revelatoare pentru identitatea şi personalitatea acestui — pînă acum misterios — logofăt al Mitropoliei din Iaşi. Între cei cărora le destinează unele din obiectele sale, se află un *cămăraş Grigoraş* precum şi *Grigore Hudici*, ceea ce confirmă presupunerea formulată mai sus (p. 460, n. 160) că logofătul Grigoraş şi pisarul Grigore Hudici sînt persoane diferite. Între lucrurile care îi formau averea (în totalitate, *avere mobilă*), logofătul Grigoraş avea şi un număr de cărţi româneşti şi altele greceşti, dintre care citează „tomurile lui Rolin şi a Vizantidei", adică — după explicaţia pe care o datorez prietenului Andrei Pippidi — volume din opera lui Charles Rollin (1661—1741) şi *ediţia de la Luvru a scriitorilor bizantini!* Modest era acest cărturar ieşean de la sfîrşitul veacului XVIII, care avea în chilia lui de la Mitropolia din Iaşi *Bizantina* de la Luvru...

Nu e, de altminteri, nimic surprinzător în această ştire: Grigoraş logofătul a fost acela care, în calitatea sa de „Metropolitan-Secretair", l-a ajutat pe Andreas Wolf în decembrie 1781 să „scotocească" întreaga arhivă a Mitropoliei din Iaşi, pentru a stabili începuturile acestei instituţii şi lista mitropoliţilor de pînă atunci şi Wolf, mărturisind (şi într-o scrisoare către Sulzer) că Grigoraş i-a fost de cel mai mare ajutor, spune că el ştia foarte bine slavoneşte şi greceşte [10].

Astfel, trei momente esenţiale din istoria povestirii lui „Milescu" — *1723*, *1752* şi 1778 — capătă o documentare suplimentară, care va îngădui reluarea cercetării cel puţin în ceea ce priveşte ultima etapă, care a fost veacul XVIII. Pentru subiectul abordat şi pentru demonstraţia propusă, toate aceste precizări, *necesare*, sînt suficiente; dar, prin ele însele, ştirile aduse aici în discuţie pot arunca lumini noi asupra altor capitole din istoria veacului XVIII. De aceea, semnalîndu-le, doar, acum, îmi propun să le înfăţişez şi să le analizez, cu alte prilejuri, în toată amănunţimea şi cu toată atenţia pe care, desigur, le merită.

Ştefan S. Gorovei

[6] Al. Elian, *op. cit.*, p. 144.

[7] *Ibidem*, p. 120.

[8] T. Codrescu, *Uricariul*, II², Iaşi, 1889.

[9] Elena Dima, *Însemnări cu valoare de document pe cărţile vechi româneşti din Arhivele Statului*, în vol. *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional. Valorificare-cercetare*, I, Rîmnicul Vîlcea, 1980, p. 230.

[10] Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fuerstenthums Moldau*, I, Sibiu, 1805, p. 140—141; II, p. 19, notele *m* şi *n*; scrisoarea către Sulzer, în scrierea acestuia, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, III, Viena, 1782, p. 503—507.

2.VII.1985.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ISTORIA ROMÂNILOR

DAN GH. TEODOR, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești—Vaslui*, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 152 p. (71 fig.).

Noul volum al apreciatului arheolog ieșean Dan Gh. Teodor își propune să introducă într-un larg circuit științific rezultatele cercetărilor din una din cele mai temeinic investigate așezări prefeudale de la răsărit de arcul carpatic din a doua jumătate a mileniului I al e.n. Cititorii mai puțin avizați și-ar putea pune întrebarea, în mare parte îndreptățită, de ce volumul ce înfățișează global realitățile arheologice din Moldova secolelor V—XI a precedat monografia unei așezări pe care autorul și-a clădit multe din concluziile sale, cînd în mod firesc succesiunea elaborării lor ar fi trebuit să fie inversă. Cazul este departe de a fi singular în arheologia românească. Există și situații mai puțin fericite, în care unica lucrare tipărită a unor specialiști rămîne cea concluzivă, izvorului arheologic propriu-zis — monografia sau raportul amplu de săpături — nemaifiindu-i dat să fie publicat. Ne grăbim să disculpăm, dacă într-adevăr poate fi vorba de vreo vinovăție, pe o mare parte din arheologii care sînt nevoiți să procedeze așa. În tendința de a-și cîștiga un număr cît mai mare de cititori, majoritatea editurilor, nu numai de la noi, ci de pretutindeni, solicită și acceptă cu prioritate lucrările cu caracter de sinteză, față de care marele public este mult mai receptiv decît față de cele ce prezintă izvoare de factură aridă, accesibile în detaliu numai cercurilor restrînse de inițiați. Publicarea acestor din urmă lucrări se face cu mai mare largheță după ce operele de sinteză au conferit nimbul notorietății autorilor ce le-au elaborat. Șirul apariților editoriale purtînd semnătura lui Dan Gh. Teodor nu este departe de situația pe care am evocat-o în rîndurile anterioare.

Monografia a cărei prezentare ne preocupă și-a fixat drept scop valorificarea exhaustivă a rezultatelor săpăturilor arheologice metodice întreprinse între 1967 și 1975 la Dodești (com. Viișoara, jud. Vaslui) de un colectiv de specialiști ieșeni și vasluieni, condus cu competență de Dan Gh. Teodor, în așezările din secolele VI—VII, VIII—IX și X—XI de la punctele denumite Călugăreasca și Șipot. Vestigiile arheologice din satul Dodești atrăseseră atenția scriitorului Victor Ion Popa încă în perioada interbelică, fiind semnalate în literatura de specialitate de Ghenuță Coman în anul 1969, în urma unor repetate cercetări de suprafață. Inițierea săpăturilor cu caracter metodic s-a datorat în mare parte insistențelor regretatului profesor Ion Nestor.

În afara vestigiilor din a doua jumătate a mileniului I al e.n., cu prilejul cercetărilor efectuate în 1967—1975 au fost dezvelite consistente urme de locuire din neoliticul tîrziu (aspectul Stoicani-Aldeni) și din secolele IV—V (cultura Sîntana de Mureș—Cerniahov), la care se adaugă și altele, mai puțin numeroase, din neoliticul timpuriu (cultura Criș), epoca tîrzie a bronzului (cultura Noua) și din evul mediu (secolele XV—XVIII). Cîteva descoperiri corespunzătoare aspectului Stoicani—Aldeni și-au găsit deja locul în periodicele de specialitate, restul materialelor arheologice urmînd să fie publicate ulterior.

Volumul cuprinde o parte introductivă (p. 7—9), un capitol ce prezintă descrierea așezărilor, stratigrafia și metoda de săpătură (p. 10—19), alte trei capitole afectate așezărilor din secolele VI—VII (p. 30—48), VIII—IX (p. 49—106) și X—XI (p. 107—128) și un ultim capitol, concluziv, asupra însemnătății investigațiilor arheologice de la Dodești pentru problema continuității populației autohtone în zona meridională a Moldovei (p. 129—140). Rezumatul și explicația figurilor în limba franceză (p. 141—148) și indicele toponimic și onomastic (p. 149—152) încheie lucrarea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Introducerea redă un succint istoric al cercetărilor, scoţîndu-se totodată în evidenţă elementele ce au determinat investigarea cvasiexhaustivă a perimetrului nedistrus din cadrul aşezărilor datînd din mileniul I al e.n. În primul capitol se prezintă cadrul natural în care au vieţuit comunităţile umane din zona actualului sat Dodeşti, făcîndu-se apoi descrierea celor două sectoare cercetate: Călugăreasca şi Şipot. Lipseşte din păcate o hartă a localităţii, din care cititorul să-şi formeze o imagine mai exactă asupra dispoziţiei tuturor resturilor de locuire. Registrul stratigrafic de la punctul Călugăreasca cuprinde un strat neolitic tîrziu (cu 12 platforme de locuinţe din chirpic ars de tip Stoicani—Aldeni), suprapus de un strat cu urme Noua şi de alte două din secolele IV—V. Din acestea din urmă s-au surprins 34 de locuinţe de tip adîncit şi de suprafaţă. Deasupra orizontului cultural Sîntana de Mureş—Cerniahov se află nivelul datat în secolele VIII—IX, din care s-au cercetat 14 locuinţe, precum şi cel cu resturi din secolele XVI—XVII. În sectorul Şipot, situat la numai 100 m nord-vest de Călugăreasca, cele mai vechi urme aparţin neoliticului timpuriu (cultura Criş), suprapuse de un nivel corespunzător perioadei de evoluţie a culturii Noua şi de altele datate în secolele IV, VI—VII, VIII—IX, X—XI şi XV—XVII. Din stratul aferent secolelor VIII—IX s-au dezvelit cinci locuinţe. Rezultatele cercetărilor de la Dodeşti ar fi fost desigur şi mai revelatoare dacă s-ar fi reuşit să se descopere şi necropolele corespunzătoare aşezărilor, cu atît mai mult cu cît datele de care dispunem în prezent relativ la ritul de înmormîntare al populaţiei autohtone de la nordul Dunării de Jos sînt încă insuficiente.

Prezentarea vestigiilor din cele trei aşezări suprapuse din a doua jumătate a mileniului I urmează, cum era şi firesc, un plan comun, constînd dintr-o expunere de ansamblu asupra cercetărilor, urmată de o detaliată şi riguroasă descriere a tuturor complexelor de locuire, a gropilor de provizie, a cuptoarelor de copt pîine, precum şi a obiectelor de inventar (unelte, arme, obiecte de uz casnic, de podoabă şi de vestimentaţie, ceramică). Toate observaţiile înregistrate în legătură cu sistemul de construcţie a locuinţelor au fost reproduse cu scrupulozitate, planurile şi profilele complexelor de locuire, gropilor şi cuptoarelor acompaniind textul. Un interes aparte prezintă locuinţa nr. 15 din orizontul datat în secolele VIII—X, cu un sistem de construcţie particular. Interpretarea ei drept atelier de prelucrare a metalelor este, judecînd după inventarul descoperit, pe deplin îndreptăţită (p. 65—68).

Pe lîngă ceramica lucrată în mediul local, atît cu mîna cît şi la roată, apar în mod izolat şi fragmente de amforă (p. 92 şi fig. 57), expresie a relaţiilor comerciale cu regiunile balcanice din aria de reverberaţie a civilizaţiei bizantine. Inventarul aşezărilor din a doua jumătate a mileniului II cuprinde, de asemenea, obiecte de fier (vîrfuri de săgeată, amnare, cuţite, ace, scoabe, seceri, otice, cosoare, foarfece, cuie, sfredele, catarame, cîrlige de undiţă, pinteni), bronz (cercei, inele, catarame, tipare, mărgele), piatră (tipare, cute), bazalt (o cruciuliţă), os şi corn (împungătoare, spatule) etc. Dintre obiectele publicate avem dubii că ar putea aparţine secolelor X—XI cuţitul din locuinţa 2, prevăzut cu aripioare de bronz între mîner şi lamă (p. 114—115, fig. 61/1). Astfel de cuţite sînt caracteristice, precum indică descoperirile de la Baia, Lunca, Vatra Moldoviţei etc., secolelor XIV—XV. În pofida numărului relativ redus de piese, se remarcă o varietate destul de mare a lor, ceea ce reflectă, între altele, diversitatea meşteşugurilor rurale şi relaţiile de schimb întreţinute cu alte colectivităţi umane, unele aflate la mare distanţă.

În legătură cu modul de prezentare a inventarului locuinţelor cercetate, se cuvine a releva că pentru absolut toate obiectele descoperite, indiferent de materialul din care au fost realizate, s-a indicat complexul de unde provin, astfel că şi alţi specialişti au posibilitatea să verifice concluziile autorului privind încadrarea cronologică şi culturală a vestigiilor dezvelite. Publicarea în acest fel a documentului arheologic — singura corectă şi cu adevărat utilă — va permite eventual precizări suplimentare într-un viitor în care stadiul cercetărilor se va situa la un nivel superior celui din prezent. Meritoriu este, de asemenea, faptul că pentru fiecare din obiectele recuperate sînt indicate cele mai apropiate analogii existente în Moldova şi în celelalte regiuni româneşti. În cazul cîtorva piese se fac comparaţii şi cu exemplarele similare descoperite în regiuni mai îndepărtate din sud-estul, estul şi centrul Europei. Imprejurarea că numele autorului apare de foarte multe ori autocitat este firească. Dan Gh. Teodor evidenţiindu-se de peste un sfert de veac prin fervoarea cu care s-a dedicat investigării vestigiilor din cea de a doua jumătate a mileniului I e.n., dezvelirea celor mai numeroase şi importante aşezări din spaţiul moldav cuprins între Carpaţii Orientali şi Prut legîndu-se de activitatea sa.

În capitolul concluziv cu care se încheie lucrarea propriu-zisă autorul formulează cîteva judicioase observaţii ce evidenţiază semnificaţia rezultatelor săpăturilor întreprinse la Dodeşti. S-a relevat, între altele, continuitatea aproape neîntreruptă de locuire din această localitate vreme de aproape un mileniu, dat fiind că în vatra satului au fost depistate prin cercetări

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de suprafață și antichități caracteristice secolelor I—III (p. 129—130). Autorul constată că anumite elemente de cultură materială (locuințe, cuptoare) rămîn în mare parte neschimbate de-a lungul mai multor secole, în vreme ce diferite tipuri de obiecte cunosc o evoluție în timp (p. 130). În continuare, Dan Gh. Teodor face cîteva succinte dar relevante considerații de ordin istoric privind evoluția populației locale din spațiul est-carpatic, conexiunile sale cu comunitățile înrudite din celelalte regiuni românești, pe baza cercetărilor de la Dodești și din alte așezări de la răsărit de lanțul carpatic. Evaluarea globală a descoperirilor arheologice întreprinse în ultimele decenii în aria carpato-dunăreană permite constatarea — la care subscriem — că, în întregul spațiu din stînga Dunării Inferioare, cultura materială și spirituală se caracterizează prin unitate, reflectînd similitudini în dezvoltarea economico-socială a populației autohtone și continuitatea sa de viețuire (p. 137, 139).

Materialul ilustrativ, compus dintr-o hartă, planuri, desene după obiecte și ceramică, precum și dintr-o încercare de reconstrucție a unei locuințe-atelier, este de foarte bună calitate, iar distribuirea sa în planșe făcută cu gust. La realizarea sa au contribuit desenatoarele Emilia Platon și Waltraud Delibaș și arhitecta Mariana Zup. S-ar fi cuvenit, poate, să se nominalizeze cine a realizat fiecare din cele 71 de figuri. La reușita volumului nu trebuie uitat aportul redactorei de carte, Ada Fărtăiș și al tehnoredactorilor Mihai Bujdei și Al. Humulescu.

Rod al unei bogate și rodnice experiențe profesionale, monografia dedicată așezărilor din secolele VI—XI de la Dodești se înscrie între lucrările de mare utilitate pentru arheologia teritoriilor extracarpatice, menite să scoată din conul de umbră „mileniul întunecat" și să contribuie la lămurirea unor importante probleme referitoare la etnogeneza românească. Atît săpăturile arheologice cu caracter metodic, cît și fructificarea lor pe planul concluziilor de ordin istoric, s-au realizat la nivelul exigențelor actuale, reprezentînd din ambele puncte de vedere exemple ce se cer reiterate.

În încheiere, considerăm că se impune să remarcăm, consecvența cu care Editura „Junimea" s-a angajat în ultimii ani la valorificarea științifică a unor importante vestigii ale trecutului românesc și ținuta grafică elevată, de competitivitatea continentală, pe care a impus-o monografiilor cu caracter arheologic.

Victor Spinei

Istoria învățămîntului în România, vol. I, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1983, 461 p. + 52 p. anexat + 1 hartă + indice.

A apărut, acum doi ani, o carte care ne trebuia și care ne lipsea. Este prima sinteză de proporții — realizare ce nu are termen de comparație în istoriografia, în domeniu, de pînă acum, depășind, cu mult, cunoscuta lucrare a lui N. Iorga sau compendiile și culegerile de studii ulterioare — întemeiată pe adevărul istoric obiectiv, care înfățișează, în dimensiunea și semnificațiile ei, evoluția instituțiilor de învățămînt și educație, conținutul acestora — de la formele începătoare, pînă la 1821 — ca parte integrantă a dezvoltării istorice, economico-sociale și politice a societății de pe teritoriul patriei noastre.

Acest prim volum al sintezei este o carte a adevărului, bine scrisă, într-un stil sobru, științific, solid închegată, după o concepție și metodologie moderne. Un imens material faptic, relațional și de idei este „condensat" și interpretat în cele trei mari capitole ale cărții (organizate, la rîndu-le pentru o mai bună sistematizare, în numeroase subcapitole), succedate de rezumate în limbi străine, indicele general și o bogată iconografie.

Beneficiind de colaborarea a 31 de specialiști (sub coordonarea acad. Ștefan Pascu), retrospectiva dezvoltării învățămîntului și activității de educație este realizată în înțelesul larg, complex — așa cum a și fost, de fapt — congruent cu fenomenul cultural. Oricum, orice cercetare a trecutului românesc pînă în epoca modernă, a culturii și spiritualității românești are, de acum, la îndemînă o reușită sinteză a unui domeniu fundamental al devenirii istorice a națiunii noastre.

Analiza evoluției sistemului instructiv educativ se întemeiază pe noi date și fapte, nevalorificate sau prea puțin valorificate în studiile de pînă acum, mai ales cele oferite de folclor, cărți populare, literatură parenetică și de către arhive, desigur. Sînt prezentate, astfel, aspecte ale fenomenului instructiv, mai puțin cunoscute în lucrările de pînă acum. Toate acestea duc la constatări care modifică punctul de vedere cu privire la răspîndirea științei de carte, la nivelul de cultură, la numărul de școli și la calitatea învățămîntului, în dinamica dezvoltării sale, pe întreg teritoriul istoric al României. Se fac încheieri, se argumentează concluzii exacte,

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

obiective, chiar curajoase — dar nu mai puțin întemeiate. Retrospectiva sintetică privește toate formele de învățămînt — elementar, mediu, superior, confesional, de specialitate etc. — și integrează, cu deplină obiectivitate în judecată și analiză, evoluția și locul școlilor în beneficiul naționalităților conlocuitoare — maghiare, germane, sîrbești etc., implementările acestora în dezvoltarea învățămîntului românesc, în general. Prin dovezi actualizate, prin punerea în circulație a rezultatelor noilor cercetări se fac cuvenite corijări și puneri la punct. Dintre acestea, să remarcăm aici doar că, pe baza mărturiilor arheologice și recentelor cercetări, în volum se demonstrează gradul și modalitățile de instruire ale geto-dacilor, care au cunoscut scrierea greacă și latină înainte de începutul romanizării Daciei ; se oferă un răspuns și o explicație, printre altele, întrebării privitoare la începutul scrisului în limba română (unde se fac considerații foarte întemeiate, corecte, fără patimă) ; ca și pentru începuturile școlii românești în limba greacă sau celor referitoare la nivelul unor instituții de învățămînt din trecutul sistemului școlar românesc — deși existența timpurie a școlii în limba natală poate fi afirmată (în urma „desfășurării" dovezilor, desigur) mai tranșant decît se face în lucrare (la p. 92).

Noutățile sînt de diferite „ordine", putem spune : cele *„absolute"* privesc, mai ales, istoria școlilor în limba naționalităților conlocuitoare, precum și activitatea personalităților marcante ale acestui învățămînt ; iar cele privitoare la dezvoltarea formelor și instituțiilor de instrucție și educație ale românilor sînt, mai ales, *„intregitoare"* și, nu puține, de ordin interpretativ.

Concepția integratorie, de sinteză, care guvernează elaborarea cărții este realizată și prin asimilarea firească, de fapt, a datelor, informațiilor, cifrelor etc., privitoare la dezvoltarea școlii pe întreg teritoriu istoric românesc, în cadrul procesului unic cultural desfășurat pe acesta, chiar dacă părți din el s-au aflat sub stăpîniri străine. Referirile la dezvoltarea, în continuare, a școlii și culturii românești în teritoriile dintre Prut și Nistru, după 1812, și la activitatea mitropolitului Gavril Bănulescu Bodoni sînt dovezi în acest sens. Succinte pagini de istorie a manualelor, a primelor bucoavne și biblioteci școlare (de la cele mănăstirești, confesionale — catolice sau ortodoxe — pînă la cele ale instituțiilor strict profilate) completează această manieră modernă, eficientă, în care a fost concepută cartea.

Bine compartimentată, pe criteriul succesiunii cronologice a marilor etape din dezvoltarea culturală a poporului român, capitolele cărții (I, *Geneza procesului instructiv educativ pe teritoriul României*, p. 17—63 ; II, *Dezvoltarea instrucției și educației pe teritoriul României de la încheierea procesului de formare a poporului român pînă la începuturile învățămîntului modern*, p. 64—229 ; III, *Începuturile învățămîntului modern (începutul secolului al XVIII-lea — începutul secolului al XIX-lea)*, p. 230—416) fac retrospectiva dezvoltării activității instructiv educative în unitatea și aspectele specifice de pe întreg teritoriul celor trei țări române, după ce o *Introducere generală* și un *Cuvînt introductiv* detaliază baza principială și normele metodologice (absolut moderne) care guvernează lucrarea și, respectiv, anunță obiectul acestui prim volum. Desigur, vastitatea materialului și marele număr de date — mai ales în cele din afara domeniului strict — au făcut, credem, să se strecoare unele erori, care nu sînt de așteptat într-o lucrare elaborată de asemenea „forțe", ca cea de față. *Necesitatea unei mai acribioase atenții acordată tuturor aspectelor este dovedită și de cele* ce remarcăm aici, doar spre exemplificare : de ce se confundă Principatele Române cu principatele dunărene (p. 234, de exemplu) ? ; criteriul selectiv nu a fost judicios aplicat dacă, în retrospectivarea actelor normative privind învățămîntul în Principate în secolul XVIII și la începutul celui următor, autorul s-a oprit la anul 1766 (semnificativ, într-adevăr, dar urmat de alte hrisoave la fel de importante pentru dezvoltarea domeniului, în direcția modernizării și laicizării). Și privitor la selecție — de ce în subcapitolele referitoare la *Școli românești calvinizate* (p. 138—140) și *Învățămîntul de grad superior în Transilvania (secolul al XVII-lea)* (p. 152—156) nu au fost reținute cele 15, respectiv, 19 puncte impuse mitropoliților Simion Ștefan și Sava Brancovici de către principii calvini ai Transilvaniei, în care se prevedeau și înființarea de școli cu dascăli români, înființarea de tipografii pentru cărți în limba română, obligația preoților de a ține slujbă în limba română etc. ? Pentru a întregi sistemul instituțiilor de învățămînt care a funcționat în țările noastre, chiar dacă românii nu au beneficiat de ele, credem că ar fi fost interesant să se fi înseriat și cîteva date referitoare la școlile turcești din Banat, așa cum s-a făcut în legătură cu cele sîrbești, de exemplu. Astfel, în 1624, numai în Timișoara sînt atestate 8 școli turcești — o medrese și 7 mekteb. Principele Radu Cantacuzino (fiul lui Ștefan Cantacuzino, domn al Țării Românești între 1714 și 1716) a trăit, într-adevăr, multă vreme la Viena, dar n-a murit aici (p. 149) ci, după 1752, tocmai în Polonia (în capitala austriacă nici nu mai avea ce căuta după „aventurile" din Prusia și după ce ajunsese, iarăși, la Istanbul) ; iar generalul conte Marsigli nu a fost „în

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

slujba regelui polon" (p. 201) ci, doar, a împăratului Leopold I. La 1827, Hrisant Nottara nu putea face o nouă donație bibliotecii Academiei domnești din Iași (p. 368), nemaiexistînd, atunci, nici instituția, nici personajul. Din motive ce ni le oferă cercetarea documentelor vremii și investigația bibliografică, încă nu sîntem convinși că Baptista din Vesentino „a fost adus special pentru a organiza o școală" (p. 98) la Suceava, la începutul secolului XVI; harta anexată lucrării (de ce volantă?) nu corespunde conținutului, în sensul că nu sînt figurate toate „primele școli orășenești" din secolele XI—XIX, de pe întreg teritoriul românesc, așa cum se notează în text, căruia trebuie să i se suprapună, de fapt. Există unele greșeli și de altă natură (scăpări, poate, de corectură), care împietează asupra acurateței gramaticale a textului: de ce Imperiul otoman se grafiază cu inițială mică? (p. 97, de exemplu); de ce „o-dată" în loc de „odată" (la p. 368), de pildă, r. 21?; numele reorganizatorului Academiei domnești din Iași, înainte de 1821, se ortografiază „Govdela" sau „Gobdelas"? etc. Și în ceea ce privește întocmirea „aparatului" științific a „tehnicii" trimiterilor există scăpări sau abateri de la normele în vigoare. Spre dovadă: lucrarea nr. 303, din lista de la p. 413, a apărut în „Convorbiri literare", XX, 1867—1936 (?/) — cînd adică? Faptul că volumul este produsul colaborării multor autori explică repetițiile, distonanțele de stil, destule ca să deranjeze, care au scăpat coordonării științifice.

Revenind însă la cele spuse la începutul acestor rînduri, satisfacția în legătură cu apariția acestei prime sinteze de istoria învățămîntului la români fortifică interesul și nădejdea pentru apariția, cît mai grabnică, a volumului (sau volumelor) următor(e). Pentru că, dacă, întotdeauna s-a recunoscut că cea mai valoroasă investiție socială a fost și va rămîne școala, nu mai puțin valorează și o investiție într-o carte bine scrisă despre școală.

Gabriel Bădărău

EUGENIA NEAMȚU, VASILE NEAMȚU, STELA CHEPTEA, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, II. *Cercetările arheologice din anii 1977—1980*, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 276 p.

Nu se poate spune îndeajuns cît de însemnată este, pentru cunoașterea generală a trecutului nostru, această prezentare metodică a rezultatelor scoase la lumină de campaniile arheologice care se succed la Baia an de an de aproape două decenii. După primul volum, apărut în 1980 (cf. *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 723—725), cel de-al doilea adîncește și lărgește cadrul investigațiilor, surprinzînd noi aspecte — unele cu totul neașteptate — din viața acestui centru al Moldovei medievale. *Neașteptate* nu pentru că ar fi ieșite din comun, ci pentru că pînă acum cercetări similare nu par a fi ajuns la asemenea descoperiri.

Imaginea noastră despre orașul medieval moldovenesc începe să capete contururi ceva mai precise în urma săpăturilor de la Baia și a publicării rezultatelor. Sîntem, în acest domeniu, beneficiarii privilegiați ai interesului constant pe care profesorul Vasile Neamțu îl poartă problemelor de etnografie; simpla cercetare a rămășițelor și a inventarului celor 11 locuințe scoase la lumină în anii 1977—1980 nu ar fi putut conduce, prin ea însăși, la reconstituirile amănunțite și precise care ni se propun; s-a apelat la cercetarea caselor bătrînești din zonă, meșterii dulgheri ai locului au fost chestionați cu privire la tradițiile meseriei lor, așa încît concluziile la care se ajunge cu privire la construcția locuințelor la Baia pot fi primite fără rezerve. *Lignea urbs* — cum o caracterizează Bonfini descriind campania regelui Matiaș din 1467 — Baia se înfățișează ca o așezare în care majoritatea locuințelor sînt adîncite în pămînt (90%), restul fiind locuințe de suprafață. Se conchide că, din cauza ploilor (multe și bogate în această zonă), casele trebuie să fi avut acoperișuri înalte, în patru ape — și sînt emoționante reconstituirile grafice ale unor asemenea locuințe (p. 25) precum și a unui colț din piața tîrgului (p. 41). Modalitățile de construcție asigurau căldura locuințelor, nelipsind, însă, nici sobele cu cahle — a căror apariție s-ar plasa în ultimul sfert al veacului XIV (p. 39), probabil în legătură cu așezarea mai masivă a coloniștilor sași. Este aceeași vreme în care se poate constata și „o creștere a numărului locuitorilor bogați, a patriciatului" *(ibidem)* precum și „o operă constructivă intensă", continuată și la începutul veacului XV, reflectînd „serioase preocupări de urbanistică" (p. 40). În adevăr, în sectorul cercetat s-a putut constata, peste ceea ce s-a numit „prundișul mușatin", așternut în a doua jumătate a secolului XIV, „un pavaj alcătuit din pietre de rîu, datat cu monede de la Alexandru cel Bun"; „este lesne de înțeles — se conchide — că n-a fost vorba de inițiative individuale, ci

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de un efort al întregii comunități urbane, bine dirijat de conducerea ei" (p. 45). Se poate bănui o mică rețea de uliță pavate, conducînd spre piața tîrgului.

Desele incendii care mistuiau periodic vechile noastre așezări urbane — atestate din belșug și la Baia! — au făcut să se păstreze puține urme ale amenajărilor interioare; cîte ceva se poate recupera din rămășițele metalice, ceramice sau de altă natură.

Chiar dacă nu se poate compara cu ceea ce documentele au dezvăluit cu privire la viața dintr-un sat al Franței medievale (Em. Le Roy Ladurie, *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Paris, 1982; cf. *AIIAI*, XX, 1983, p. 566—567), aceste rezultate ale cercetărilor arheologice de la Baia înseamnă un pas — și încă un pas mare! — înainte spre cunoașterea vieții înaintașilor noștri. Această imagine este completată de ultima secțiune a cărții, despre *Ocupațiile locuitorilor*, din care aproximativ jumătate privește olăritul. Pentru fiecare din aceste ocupații, sînt prezentate urmele care le atestă, direct sau indirect. Astfel, creșterea animalelor este ilustrată prin descoperirea unor țesale, stricnele și coase precum și a urmelor de adăposturi; cultura cerealelor, legumicultura și pomicultura sînt documentate de uneltele de arat, seceri, hîrlețe, săpăligi, cosoare. Ocupație veche, mineritul — evocat de însuși numele așezării, *Baia* — este bine ilustrat atît prin cîteva unelte cît și prin zgura și lupele de fier descoperite; dealtminteri, și documentar un fierar este menționat la 1423 și un altul, prin piatra sa de mormînt, la 1580 (p. 62); cîteva unelte (daltă, dornuri, ciocan) precum și nenumărate piese de fier descoperite la Baia dezvăluie prezența fierarilor și a atelierelor de fierărie în această așezare: cuie, țițini, balamale, scoabe, închizători, lacăte — unele din ele puteau fi și importate, dar, oricum, numărul foarte mare și variat de exemplare descoperite este sugestiv pentru starea materială a locuitorilor, care *aveau ce să păzească și să pună la adăpost, în lăzi bine ferecate!* — sfeșnice, cuțite etc. Două piese de fier ar putea fi interpretate ca aparținînd mecanismului unui ceas. Nenumărate alte piese provin de la mijloacele de transport ale vremii (care și căruțe); nu lipsesc potcoavele, cataramele, scările de șa, pintenii. Din domeniul armamentului, s-au descoperit fragmente de pumnal, de săbii (și vîrful metalic al unei teci de sabie), de lance precum și mai multe săgeți. Evident, nu se poate afirma cu deplină certitudine că toate acestea erau produse la Baia, unele piese prezintă vădite analogii cu acelea descoperite în alte țări; importul de arme și de obiecte de uz curent din Transilvania, Polonia, Cehia, Slovacia era o realitate și el atestă faptul că Moldova acelei vremi nu trăia într-o „splendidă izolare" care, din punct de vedere economic dar și cultural, nu-i putea fi decît dăunătoare. Aceste relații, pe planul meșteșugurilor, sînt ilustrate și de alte descoperiri de la Baia și de mărturii documentare; unele din piesele din aramă și din argint sînt, desigur, produsul unor meșteri străini așezați la Baia sau chiar al unor ateliere de dincolo de hotarele Moldovei; reține atenția aplicele și fibula — din aramă — cu inscripții în caractere gotice care „se numără printre cele mai vechi texte de limbă germană din Moldova" (p. 120).

Exploatarea și prelucrarea metalelor prețioase sînt și ele documentate la Baia, nu numai prin obiectele de podoabă și accesoriile vestimentare descoperite, dar și prin menționarea expresă a unui *aurifaber* din Baia, la 1510 (p. 124—125). „Din rîndul giuvaergiilor din zonă — se precizează într-o notă — trebuie să-l eliminăm pe boierul Stanciul aurar, menționat la 29 mai 1454 (*DRH*, A. Moldova, II, p. 402), înrudit cu familia lui Oană Julici..." (p. 124, n. 283). Este o precizare foarte bine venită, întrucît această identificare — *falsă și falsificatoare* — bîntuie istoriografia noastră de vreo trei decenii, de cînd în prefața unui volum din colecția *DIR* s-au făcut (1954) afirmații surprinzătoare cu privire la „existența unor meșteșuguri de lux" atestată de... „prezența unui Stanciu aurar. Acesta reușește să-și agonisească de pe urma meseriei sume care să-i permită să cumpere, de exemplu, «un loc de moară»" (*DIR*, 2/XV, p. III). Identificarea este surprinzătoare pentru că provine de la un colectiv care avea în față toate documentele pe baza cărora Stanciu aurarul putea fi identificat absolut corect. Beneficiar al unei întăriri domnești pentru un loc de moară pe Brădățel, la 29 mai 1484 (1454 este, desigur, o greșeală de tipar), Stanciu aurarul este atestat și la 1498, ca soț — fără să se poată ști dacă el mai era în viață — al Vasutcăi, fiica lui Romașco, nepoata lui Drăgoi (*DRH*, A, III, nr. 230, p. 407—408), care nu este altul decît Drăgoi „mareșalul". *Dragoy marschalcus*, *Drăgoi marele*, din documentele anilor 1387—1414, care avusese urice de la Alexandru cel Bun pentru satele Drăgoiești, Lucăcești, Botești și Căcăceni (v. și T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, p. 75). Aceste sate sînt, la 1498, în posesia Vasutcăi; peste șase decenii, „monahul Todosie fost ceașnic și sora sa Odochia, fiii lui Drăgoi, nepoții Vasutcăi, fiica lui Romașco, nepoata lui Drăgoi, femeia lui Stanciul aurar", dăruiesc mănăstirii Voronețului satul Drăgoiești, adăugînd, după 17 ani, și satele Lucăcești și Botești (*DIR*, A, 2/XVI, nr. 98, p. 105; 3/XVI, nr. 75, p. 57); în acest din urmă document, dăruitorii precizează că înaintașii lor au fost îngropați la Voroneț, în calitate de *ctitori* („unde zac și trupurile acestor mai sus scriși ctitori"). *Stanciul aurar*, cu sotia *Vasutca* și fiul *Ioan*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

sînt menționați și în pomelnicul mănăstirii Bistrița (cf. ed. Damian P. Bogdan, p. 117); pe de altă parte, la Drăgoiești (Suceava) s-a găsit, mai de mult, o lespede care a acoperit mormîntul pîrcălabului *Ion Drăgoi*, mort la 16 octombrie 1512 — personaj care este, desigur, identic cu fiul „aurarului" din pomelnicul Bistriței. Unind toate aceste informații, avem o mică spiță a neamului „meșteșugarului de lux" din veacul XV:

Drăgoi marscalcus 1387—1414 — Romașco — Vasutca = *Stanciu aurarul* — Ion Drăgoi pîrcălab + 16.X.1512 — Todosie 1558, 1575 / Odochia

Despre un boier cu același „titlu" — *Toma aurarul*, aflat, în 1529, între solii moldoveni care îndemnau pe bistrițeni la încheierea păcii cu Rareș (Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 1, p. 336) — N. Iorga nota: „Aurarul — nu strîngătorul de aur din ape, ci *primitorul părți cuvenite Domnului*" (*ibidem*, n. 2; subl. ns). Aceasta va fi fost și însărcinarea pe care o primise ginerele marelui boier Romașco. Altminteri, e greu de imaginat că un meșteșugar — fie el și de lux... — își putea vedea numele în pomelnicul unei mănăstiri ca Bistrița și se putea înhuma, *in calitate de ctitor* (deci unul care făcuse danii), într-o mănăstire ca Voronețul...

Mi se va ierta această lungă digresiune, menită să întărească și să documenteze afirmațiile autorilor și să pună capăt fantomei „meșteșugarului de lux" [1].

Unelte diferite (unele și de *tipuri* diferite) — topoare, bărzi, fierăstraie, tesle, cuțitoaie, dălți, sfredele etc — atestă existența meșteșugurilor legate de prelucrarea lemnului (v., în acest sens, și articolul din prima parte a acestui *Anuar*, p. 269—280). Interesante sînt și observațiile prilejuite de descrierea cîtorva piese de os: între ele, piese pentru cimpoi (dude)!

Excepțional documentată este prelucrarea pieilor și a blănurilor; meșterii din acest domeniu — pielari, tăbăcari, cojocari, blănari, curelari, cizmari — erau, ca și la Suceava, foarte numeroși și unul dintre ei este atestat încă din 1385; mai tîrziu, 14 calfe de cizmari din acest tîrg vor intra în „Frăția Sf. Ioan" din Sibiu (p. 136). Știrile documentelor sînt foarte bine ilustrate de descoperirile de la Baia, care datează această activitate *încă de la mijlocul veacului XIV*. Nu lipsesc nici piesele atestînd „industrii casnice", ca țesutul și croitoria, pentru care există și mărturii documentare — un țesător era, la 1421, în sfatul tîrgului iar Mihail logofătul va construi aici dîrste, țeze și pive. Se prelucrau, însă, și țesături „de import", de la care s-au păstrat plumburile, dintre care unul pare a indica o proveniență poloneză iar altul — una boemă (p. 144—145).

Partea cea mai întinsă a cărții o reprezintă descrierea ceramicii descoperite la Baia. Ceramica locală arată — cum era și de așteptat — evoluția formelor tradiționale; cea de import documentează legături de o anume intensitate (pentru sfîrșitul secolului XIII și prima jumătate a celui următor) cu „regiunile aflate sub o puternică influență a culturii bizantine, unele dintre ele fiind sub controlul Hoardei de Aur" (p. 164); ceramica aceasta, de factură bizantină, dispare „după incendiul de la jumătatea secolului al XIV-lea, incendiu care poate fi pus în legătură cu expedițiile organizate de Ludovic de Anjou la est de Carpați" (p. 245); influența ei se va resimți, însă, în „producția de olărie glazurată din Moldova și Muntenia din secolele XIV și XV" (p. 166). De o descriere foarte amănunțită — pe grupe, categorii, tipuri și variante — se bucură cahlele, realizîndu-se un adevărat embrion de repertoriu.

Circulația monetară este ilustrată de monede moldovenești, de la cele dintîi, ale lui Petru I, pînă la cele ale lui Bogdan III [2], monede ungurești, cehe și poloneze (începînd tot din veacul XIV), o monedă munteană de la Vlad I (1394—1396), două monere transilvănene din secolul XV, un aspru otoman din același veac și un șiling suedez din secolul XVII.

Rezultatele săpăturilor arheologice întreprinse la Baia în 1967—1980, înfățișate în cele două volume apărute pînă acum, sînt, după cum se vede, deosebit de importante pentru reconstituirea corectă a istoriei noastre. Continuarea acestei cercetări se impune, la capătul ei trebuind să stea monografia orașului medieval Baia, pe care o așteptăm de la același colectiv de istorici.

Ștefan S. Gorovei

[1] Înrudirea cu familia lui Oană Julici nu se poate susține.

[2] Nu mi se pare, însă, justificată adoptarea anului *1399* pentru începutul domniei lui Alexandru cel Bun.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

C. CIHODARU, *Alexandru cel Bun*, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 335 p.

Afirmîndu-se încă de acum 50 de ani printr-o asiduă muncă de cercetare în cîmpul istoriei, fostul elev al lui Ilie Minea, O. Tafrali și Gh. I. Brătianu, profesorul Constantin Cihodaru a devenit, între timp, unul dintre cei mai reputați specialiști ai istoriei evului mediu românesc. (vezi *AIIAI*, XIX, 1982, p. 921—922). Beneficiind de această îndelungată experiență, Constantin Cihodaru reia un subiect la care puțini s-ar fi încumetat, oferind o valoroasă reconsiderare a istoriei Moldovei de la sfîrșitul secolului XIV și începutul celui următor. Este vorba de epoca lui Alexandru cel Bun, una din cele mai proeminente figuri ale istoriei noastre naționale.

Reține atenția faptul că alături de problemele generale ale epocii își găsește locul, într-o fericită simbioză, analiza de amănunt, deosebit de importantă în lămurirea multor probleme ale evului mediu românesc, și așa de sărac și confuz în informații. Maniera de abordare a temei are scopul vădit nu numai de a pune la punct unele probleme controversate, dar și de a aduce importante contribuții de ordin interpretativ, în direcția înfățișării vieții sociale, politice și culturale din această perioadă. De altfel, scopul mărturisit al lucrării este să „îmbrace forma unei sinteze a tot ce s-a scris pînă acum sau tot ce a rămas valabil din ceea ce s-a scris pînă acum despre Alexandru cel Bun" (p. 14). În acest scop autorul a abordat planurile creației materiale și spirituale, ale organizării sociale și politico-instituționale, oferind, într-o manieră riguroasă, observații ce reținem interesul. Ipotezele noi abundă, nu fără temei, ci, așa cum mărturisește autorul, avînd drept punct de plecare izvoarele documentare.

În capitolul *Moldova în cadrul situației internaționale din centrul, estul și sud-estul Europei la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea* (p. 26—39), C. Cihodaru prezintă sintetic conținutul și formele ideilor politice ale vremii, raporturile dintre statele Europei centrale și răsăritene, pentru a putea încadra începutul domniei lui Alexandru (p. 40—75). Referindu-se la moștenirea lui Petru I și Roman I autorul subliniază, pe baza izvoarelor cunoscute, direcțiile în politica externă inițiate de domnii Moldovei pînă la 1399. Lacunele informaționale creează dificultăți nu numai în reconstituirea faptelor, dar și în cronologia acestei perioade. Din multitudinea de interpretări și ipoteze referitoare la sfîrșitul domniei lui Ștefan I este respinsă aceea conform căreia acesta ar fi murit în lupta din 12 august 1399 de la Worskla, autorul opinînd pentru luna aprilie 1399 cînd așează și începutul domniei lui Alexandru cel Bun. Referitor la gradul de rudenie a lui Ștefan I cu Petru I autorul își menține concluziile din 1980 *(Rectificarea unor date privind istoria Moldovei la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea*, în *AȘUI*, Istorie, XXVI, 1980, p. 31—46) deosebite de acelea ale lui N. Grigoraș *(Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare*, 1978, p. 63) și Ștefan S. Gorovei *(Mușatinii*, 1976, p. 36) la care se poate adăuga recentul studiu al lui Leon Șimanschi *(Istoriografia româno-slavă din Moldova. I. Lista domnilor din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 119—136 și continuarea din t. XXII, 1985, p. 567—578) ce întreprinde o minuțioasă analiză internă și comparativă a cronicilor și fragmentelor de cronici referitoare la perioada 1359—1457.

*Prin stabilirea datei morții lui Ștefan I se intră, de fapt, în problema limitelor cro*nologice ale domniei lui Alexandru. Autorul se oprește, în primul rînd, asupra documentului din 11 februarie 1400 *(DRH*, A, I, p. 418—419) prin care Alexandru cel Bun dăruiește lui Dan vameșul locuri de sate, document considerat un fals din secolul XVI. Referindu-se la faptul că plastograful a cunoscut actul autentic, modificîndu-i doar hotărnicia, autorul presupune că în februarie 1400 Alexandru domnea. Făcînd rectificări de traducere, precum și îndreptări cronologice pe baza stilului bizantin, coboară data emiterii documentului prin care Alexandru și jupan Bogdan dăruiește lui Mogoș un sat pe Vilna *(DRH*, A, I, p. 18) de la 1 septembrie 1400 la 1 septembrie 1399. În final, prin scăderea celor 32 de ani și opt luni de domnie menționați în *Letopisețul anonim* din data de 1 ianuarie 1432, propusă de autor, se obține ca dată de început a domniei anul 1399 aprilie 23.

Completînd cu informații noi raporturile dintre Iuga și asociatul său, Alexandru, precum și relațiile dintre Moldova, Țara Românească și Polonia, autorul urmărește drumul parcurs de Alexandru spre consolidarea domniei, dar și eforturile acestuia de a înlătura disensiunile din mijlocul boierimii moldovene.

O parte substanțială a lucrării îi este consacrată capitolului referitor la societatea moldovenească în timpul lui Alexandru cel Bun (p. 75—149). Începutul domniei acestuia inaugurează o perioadă de avînt economic, de stabilitate internă, de colaborare între factorii de decizie și celelalte clase sau pături sociale. Succesele sînt în strînsă legătură și cu du-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

rata relativ mare a domniei acestuia, 32 de ani, ce putea constitui o garanție a continuității concepțiilor sale politice, economice și sociale. Capitolul dovedește capacitatea de sinteză a lui C. Cihodaru, oferind imagini calitativ noi cu privire la societatea moldovenească în primele trei decenii ale secolului XIV. Structura socială a Moldovei, relațiile stabilite între clase, între unele dintre acestea și domn pentru potolirea anarhiei interne sînt surprinse într-un cadru viu. Clarificarea terminologiei referitoare la vîrfurile societății feudale din Moldova, explicarea constituirii domeniilor boierești sînt luate în discuție de autorul volumului. Lipsa imunităților judiciare acordate mînăstirilor și ingrădirea celor acordate boierilor de către acest domn sugerează întîietatea puterii centrale față de cea a marii boierimi. O consecință a liniștii și siguranței ce domnea în Moldova este dezvoltarea economiei. Autorul sesizează din unele formulări diplomatice chiar și o „explozie demografică" prin popularea locurilor pustii, prin fenomenul de roire a satelor dar și prin emigrările dinspre Transilvania și Maramureș spre regiunile estice ale Carpaților.

Îmbinînd minuțioasa analiză a documentelor cu rezultatele cercetărilor arheologice, C. Cihodaru se oprește și asupra satelor și orașelor moldovene. Cu toate că informațiile arheologice referitoare la orașul medieval românesc sînt atît de puține — excepție făcînd doar Baia, despre care apăruse primul volum *(AIIAI*, XVIII, 1981, p. 723—725), anul acesta apărînd și cel de-al doilea (XXII, 1985, p. 811—813) — autorul încearcă o reconstituire a vieții urbane. Apariția unor orașe și consolidarea altora, dezvoltarea agriculturii și a meșteșugurilor oferă imaginea unor transformări social-economice pe care le suferă societatea moldovenească la începutul sec. XV. Dezvoltarea comerțului este pus în strînsă legătură cu dezvoltarea forțelor de producție, Moldova întreținînd relații comerciale cu Transilvania, T. Românească, Polonia, Ungaria, Țările de Jos, Boemia, Silezia, precum și coloniile italiene de la Marea Neagră.

Se insistă asupra negustorilor, a organizării și preocupărilor acestora, asupra locurilor de desfacere a mărfurilor (bîlciurile, iarmaroacele), a posturilor vamale și chiar asupra mărfurilor ce se vindeau sau se cumpărau în Moldova. Reține atenția în acest subcapitol circulația monetară, tipurile de monede folosite în tranzacțiile comerciale, emisiunile domnului moldovean precum și rolul jucat de monedă în stimularea schimbului de mărfuri.

Capitolul al V-lea referitor la *organizarea politico-administrativă* (p. 150—177) a Moldovei în timpul lui Alexandru cel Bun pune în lumină principalele instituții medievale de la începutul secolului XV. Referindu-se la instituția domniei, C. Cihodaru trage concluzia că „domnia în Moldova în vremea lui Alexandru cel Bun se bucura de atîta putere, prestigiu și autoritate, încît stîrnea adesea gelozia suveranilor străini" (p. 153). Această autoritate deriva nu numai din concepția autocratică bizantină, ci și din puterea economică de care beneficia domnul în comparație cu cea a marilor boieri. Avînd colaboratori credincioși, dar folosindu-se și de rivalitățile dintre unele grupări boierești, Alexandru se îngrijește încă din timpul vieții de reglementarea succesiunii la tron pentru a înlătura situația de la începutul domniei.

Complementar instituției domniei, sfatul domnesc este și el luat în discuție, rezervîndu-i-se însă un spațiu mai restrîns. Analizarea relațiilor dintre domn și sfatul său se dovedește totuși deosebit de interesantă deoarece ea explică atitudinea celor aflați la conducerea statului față de anumite probleme de politică internă și externă, în strînsă legătură cu poziția statelor învecinate Moldovei. (Tema formează obiectul unei lucrări speciale aparținînd lui Gh. I. Brătianu referitoare la *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române* imprimată de Compagnie française d'impression în 1977).

Reține atenția grija lui Alexandru cel Bun de a organiza cancelaria domnească (vezi și *AIIAI*, IX, 1972 și X, 1973). Cu toate dificultățile ce apar în studiul dregătoriilor existente, C. Cihodaru enumeră și precizează, acolo unde se poate, atribuțiile acestora, subliniind totodată desele fluctuații din primii ani ai domniei ca un reflex al căutărilor în alegerea sfetnicilor dar și în a fixa atribuțiile acestora. Sînt totodată subliniate preocupările lui Alexandru cel Bun în direcția îmbunătățirii organizării administrative și militare.

Acestui domn îi revine meritul de a clarifica relațiile bisericii moldovene cu Patriarhia din Constantinopol ce aruncase afurisenia asupra întregii țări. Intervenția domnului la patriarhul Antim a dus la recunoașterea episcopului Iosif, ceea ce a contribuit la menținerea unității religioase a românilor într-un moment în care, în apus, se mai spera la unirea bisericii ortodoxe cu cea romano-catolică.

Alături de transformările survenite în viața economică și socială, autorul surprinde, într-un capitol aparte, manifestările spirituale, făcînd precizări semnificative privind, de exemplu, valoarea operelor realizate în această perioadă. Observațiile făcute pe marginea *Vieții Sfîntului Ioan cel Nou* privind paternitatea lui Grigore Țamblac asupra acestei lucrări, precum și a datei cînd a fost alcătuită sînt deosebit de interesante. Construcțiile, atît

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cele laice cît și eclesiastice, artele minore și alte asemenea manifestări culturale întregesc imaginea Moldovei din timpul lui Alexandru cel Bun.

Penultimul capitol se oprește asupra *politicii externe*, scoțind în evidență chibzuința de care a dat dovadă Alexandru cel Bun, inițiativele favorizate, ce-i drept, și de specularea intereselor divergente ale Poloniei, Regatului maghiar, Lituaniei și Imperiului otoman. Trăsătura caracteristică o constituie „lipsa de agresivitate față de feudalii vecini" precum și „măsurile defensive și strădania depusă pentru a cruța țara de invaziile pustiitoare ale oștirilor străine" (p. 224) concretizată prin strînsa colaborare cu Țara Românească, cel puțin pînă la 1420. Cu toată lipsa de informații, autorul încearcă să reconstituie relațiile Moldovei cu statele vecine pe grupe de ani, în funcție de evoluția raporturilor dintre țările central și sud-est europene, a modificărilor de frontiere, dar și echilibrului de forțe. Se observă că în primii ani de domnie, faptul politic extern este în strînsă legătură cu necesitatea păstrării ordinii interne. În timp ce statele din zonă erau confruntate cu frecvente lupte interne pentru putere, cu frămîntări sociale și religioase, Alexandru își îndreaptă atenția spre o bună așezare a țării, pe baze solide, întreținînd legături cu Mircea cel Bătrîn a cărui jungă domnie reprezenta un important factor de stabilitate politică în această regiune.

În final, capitolul *Viața de la curte* are menirea să reconstituie, sumar, aspecte din atmosfera curții lui Alexandru, întregind informațiile și cu prezentarea familiei acestuia.

Aprecierile, deci, se impun atît datorită faptului că lucrarea se prezintă sub forma unei densități considerabile de informații și interpretări, cît și faptului că se prezintă sub forma unui produs al deplinei maturități și experiențe în cîmpul istoriei. Este cert că lucrarea va constitui un moment de referință indispensabil investigațiilor viitoare, ca una din cele mai reprezentative monografii ale istoriografiei românești contemporane.

Lucian Nastasă

SCARLAT PORCESCU, *Episcopia Romanului*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1984, 414 p.

Autorul, unul din cei mai distinși specialiști în istoria noastră ecleziastică, domeniu în care a dat, de-a lungul deceniilor, nenumărate contribuții, s-a ocupat de istoria eparhiei romașcane încă din 1941, cînd a tipărit *Episcopia Romanului în secolul XV. Întemeiere și organizare*. Reluarea și continuarea acestei preocupări este întrutotul justificată, vechea monografie a lui Melchisedec — el însuși vrednic vlădică în scaunul de la Roman — apărută în 1874—1875, fiind în bună parte depășită. Datorită pasiunii și strădaniilor lui Scarlat Porcescu, avem azi o monografie nouă, întemeiată pe o amplă documentare, frumos imprimată, cu ilustrații de calitate bună — o carte care se ia în mînă cu plăcere și se citește cu interes și cu folos.

Materia este distribuită între cele 15 capitole, autorul procedînd la o cercetare și o expunere metodică și documentară, punîndu-și întrebări și dînd răspunsuri, neocolind problemele spinoase ori mai puțin clare, înfățișînd diversele opinii exprimate pînă acum, cîntărind argumentele și explicînd opțiunea finală. Primul capitol (p. 9—16) este o schiță de istorie a orașului Roman, pagini care, evident, nu puteau lipsi din această monografie. Cea dintîi mențiune, din documentele moldovenești (30 martie 1392), privește, însă, *cetatea* și nu orașul (p. 11), a cărui istorie trebuie să înceapă cu mențiunea, *mai veche*, din lista rusă a orașelor (p. 15). Pecetea — „Sigiliul orășenilor din *tîrgul lui Roman*" — nu poate fi, totuși, mult mai veche decît finele veacului XIV: a urca această vechime mai sus decît domnia lui Petru I (1375—1391), e, desigur, imprudent. Numele orașului nu poate fi raportat la Roman I (1391—1394), ci, așa cum conchide și autorul, la un alt personaj, cu același nume, poate un cneaz local (p. 16). Al doilea capitol (p. 17—31) tratează despre *Întemeierea Episcopiei Romanului*, în cadrul, mai larg, al începuturilor organizării ecleziastice în Moldova medievală. Nu se poate spune că moldovenii, „trecînd peste scaunul ecumenic, au rînduit, ca mitropolit al Moldovei, pe Iosif..." (p. 19), întrucît — așa cum arată autorul însuși — „Moldova depindea canonic de patriarhia constantinopolitană" (p. 21); rînduirea întîi-stătătorului nu era de competența autorităților locale. Ipoteza că Mitropolia Moldovei s-ar fi ridicat din episcopia de Rădăuți (D. Dan, P. Rezuș, M. Păcurariu) este respinsă, *cu cea mai îndreptățită justificare* („Ipoteza nu are, însă, o acoperire documentară" — p. 23): suprema instituție ecleziastică a Moldovei s-a născut din ridicarea episcopiei de Asprokastron (Cetatea Albă) la treapta de mitropolie (cf. studiul meu din *RRH*, 3/1985). Dependența canonică

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de scaunul Haliciului este, însă, o realitate — altfel, Iosif nu putea fi consacrat, ca *episcop de Asprokastron*, de Antonie de Halici! Dealtminteri, trebuie să se observe că și organizarea ecleziastică a catolicilor și cea a armenilor din Moldova era în legătură tot cu Haliciul.

Data și împrejurările întemeierii scaunului episcopal de la Roman rămîn neluminate de documente, lăsîndu-se drum liber ipotezelor. Un drum, însă, care nu mai este, azi, chiar atît de liber pentru desfășurarea nestînjenită a tuturor ipotezelor, ca acum 50 sau 100 de ani! Dacă în cronica lui Ureche ctitorul este indicat — ca și pentru episcopia de Rădăuți — în persoana lui Alexandru cel Bun, în schimb Melchisedec credea că începuturile pot fi duse „cu mult timp înainte de Alexandru cel Bun" (p. 23). Ceea ce se știe în mod cert este faptul că în septembrie 1408, cînd se amintește îngroparea Anastasiei (mama lui Alexandru cel Bun) în biserica Sf. Vineri din Roman, *episcopia nu exista*; primul titular apare abia 37 de ani mai tîrziu, în septembrie 1445, în persoana „Prea Sfințitului Mitropolit, kyr Calist al Romanului" (p. 23). În cadrul acestui interval — 1408—1445 — autorul optează pentru anii *1408—1413* (p. 31), bazîndu-și opțiunea pe aceste argumente: episcopia Rădăuților e atestată la 1413; lui Alexandru cel Bun i se atribuie înființarea ambelor episcopii; „Din moment ce eparhia Rădăuților este pomenită în anul 1413, prin urmare pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun, foarte probabil, tot acest domn a întemeiat și eparhia din nordul Moldovei" (p. 30); „Spre a cinsti memoria mamei sale, Alexandru a întemeiat episcopia Romanului..." (p. 28), în legătură și cu stăvilirea propagandei catolice.

Cred că nu e singura ipoteză care se poate susține. Atrag mai întîi atenția asupra faptului că nici documentul din 1414/1419, prin care sînt răsplătiți cei doi zugravi pentru treaba pe care o vor îndeplini, nu menționează existența episcopiei de la Roman, deși în act e vorba de pictarea unei biserici din oraș, biserică despre care autorul e convins că e tocmai catedrala episcopală (p. 51). Deci nu poate fi vorba de această eparhie la vremea cînd s-a emis actul în cauză.

Problema aceasta poate fi studiată și adîncită în legătură și cu *Titulatura scaunului eparhial de la Roman*, cum se intitulează al treilea capitol, cu adaosul: *Episcopie sau Mitropolie?* (p. 32—43). Aici, discuția ar fi trebuit începută cu ceea ce constituie, de fapt, *cea mai veche mențiune* (pînă azi cunoscută) a scaunului de la Roman și anume interpolația aflată într-unul din manuscrisele care conțin *Ekthesis nea**; această interpolație atestă categoric înființarea, *după 1430*, a celui de-al doilea scaun mitropolitan în *Forum Romani*, cu un vlădică numit *mitropolit de Roman* (cf. însemnările pe care le-am dat, cu bibliografia, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 537). Știrea este atît de precisă și concordă atît de bine cu ceea ce reflectă documentele interne moldovenești din secolele XV—XVII (cf. Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*, p. 35—36, nota 16), încît nici măcar o umbră de îndoială nu mai poate să rămînă: *citarea autorilor mai vechi* — începînd cu N. Dobrescu și S. Reli — ori mai noi, care nu au cunoscut această însemnare, *nu are absolut nici o valoare*. A bănui confuzii din partea celor care redactau actele de cancelarie, sub privegherea marelui logofăt *și uneori chiar și a mitropolitului de Suceava*, e dincolo de marginile posibilului! Și dacă, totuși, prin absurd, se pot admite asemenea greșeli în actele scrise (nenumărate mențiuni, cum arată însuși autorul), e mai greu de admis o „greșeală" și pe clopotul de la 1477 (cf. p. 77)!

Pe baza tuturor datelor cunoscute azi, ținînd seama și de situația deosebită a episcopului de Roman în viața ecleziastică a Moldovei — realitate atestată de Dimitrie Cantemir, dar și de documente, cum este acela din 1738, citat de autor, în care se arată că eparhia Romanului este „mai veche și mai cinstită decît alte episcopii ale acestei țări, al doilea scaun după mitropolitul țării" (p. 31) — cred că se poate avansa ipoteza că *eparhia Romanului a fost creată ca Mitropolie*, la cererea domnilor moldoveni, în timpul împărțirii țării între Iliaș și Ștefan II. Pînă atunci, mitropolitul de Suceava avusese un singur sufragan — pe episcopul de la Rădăuți — și aceasta marca un anumit dezechilibru: *ambele scaune vlădicești erau concentrate în nordul țării*. Situația se explică, însă, dacă ținem seama că, inițial, cele două episcopii erau oarecum simetrice: Asprokastron și Rădăuți. Cred, de aceea, că Meletie — tovarășul de luptă și de suferință al lui Iosif în ultimii ani ai veacului XIV — e tocmai acela care va fi avut „o situație quasi-episcopală" în mănăstirea (necropolă dinastică) din satul Rădăuți. Transferarea scaunului de la Asprokastron la Suceava a făcut necesară crearea unei eparhii, pentru jumătatea sudică a țării; pe acest teren s-a produs împărțirea țării între fiii lui Alexandru cel Bun, ambițiile lui Ștefan II fiind satisfăcute și pe

* Nu este altceva decît acel „act patriarhal datat septembrie 1386", care menționează întemeierea Mitropoliei Moldovei (p. 23), identic și cu acel „manual epistolar bizantin în uz în cancelaria patriarhală din Constantinopol..." (p. 38, citat după P. Ș. Năsturel).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

planul organizării ecleziastice prin *crearea Mitropoliei de Roman.* Primul ei titular cunoscut este acel *kyr Calist,* din septembrie 1445, a cărui lespede funerară a fost mai demult descoperită la Mănăstirea Neamțului; mă alătur, în această privință, concluziilor lui Ioan Ivan (cf. *MMS,* 1—2/1970), împărtășite și de Scarlat Porcescu: deși numit tot „arhiepiscop și mitropolit", Calist nu are loc în șirul mitropoliților *întregii Moldovlahii* (să se observe că și în Țara Românească dublarea s-a făcut păstrîndu-se pentru ambii numele Ungrovlahiei în titlu). Această situație explică și alternarea termenilor folosiți pentru a desemna pe vlădica de la Roman, al cărui statut de mitropolit a încetat odată cu suprimarea diarhiei, fiind redus la treapta de episcop, dar păstrînd — tocmai în virtutea vechii sale trepte — privilegiile atestate de Cantemir și de documente. De aceea, episcopul de Roman este calificat drept *mitropolit* numai în actele interne, în timp ce în cele destinate cancelariilor de peste hotare acest termen nu este folosit. Era util de amintit, în acest capitol, titlul purtat de Macarie, în două acte „externe", datînd din 30 noiembrie 1547 și 22 iunie 1553: „episcopul Romanului și al Cetății Noi și al întregii țări de jos" (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele Poloniei. Secolul al XVI-lea,* București, 1979, p. 147 și 177).

Capitolul IV privește *Teritoriul de jurisdicție al eparhiei Romanului* (p. 44—47), în funcție de modificările teritoriale ale Moldovei și de schimbările survenite în împărțirea administrativă a țării; în 1949, scaunul de la Roman a fost unit cu cel de la Huși.

Capitolul V este consacrat *Bisericii episcopale din Roman* (p. 48—73); vechea ctitorie, cu hramul Sf. Paraschiva, a fost înlocuită, în vremea lui Petru Rareș, cu actuala biserică, terminată în domnia lui Iliaș II, al cărui nume, însă, a fost ras din pisanie, în urma turcirii sale, în 1551. Se descrie amănunțit monumentul, se dau și însemnările care s-au mai putut citi pe ziduri (p. 60), una din ele menționînd data morții (necunoscută altfel) a episcopului Antonie (17 mai 1796).

Clădirile din jurul bisericii episcopale formează subiectul capitolului VI (p. 74—80); următorul tratează despre *Averea de odinioară a Episcopiei Romanului. Privilegiile episcopului și ale personalului* (p. 81—96). La fel de amănunțită și documentată este și expunerea din capitolul VIII, *Episcopia Romanului în viața social-culturală a credincioșilor* (p. 97—140): breslele (ale căror catastife se păstrau în arhiva Episcopiei — p. 100), școlile (un vătav la 1764 fiind atestat de unul din grafitele menționate!), spitalele, scaunul de judecată.

Cel mai amplu capitol este al IX-lea, despre *Episcopii Romanului* (p. 141—337). Prezentarea se face pe secole, începînd cu mitropolitul de Roman de la 1445, kyr Calist. Numai pentru a se combate încă o dată, se reproduce celebra corespondență falsă dintre Ștefan cel Mare și arhiepiscopul Dorotei al Ohridei, discutată pe larg (p. 144—150). Autorul se raliază demonstrației pe care a făcut-o în 1927 M. Lascaris, socotind-o „deplin concludentă" (p. 149). Este spre cinstea d-sale această acceptare a adevărului istoric pur și simplu, pe care alți istorici ecleziastici au refuzat — tot atît de pur și simplu! — să-l accepte; citez numai ciudatele „considerații" apărute sub semnătura Pr. Prof. Liviu Stan, care îl acuza pe Lascaris — prieten sincer al românilor, care a „debutat" în scrisul istoric în revistele românești — că ignora „în mod intenționat comunitatea de viață bisericească și culturală a românilor cu slavii din sudul Dunării", în speță, cu arhiepiscopia de Ohrida, căreia i-ar fi arătat „o vădită deconsiderare, deși aceasta a fost un stîlp vajnic al ortodoxiei, în timp ce Patriarhia Ecumenică se pleca în fața Romei" *(Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei,* în *MMS,* 3—4/XXXVI, 1960, p. 200, n. 72) — deși adevărul e că tocmai arhiepiscopia de Ohrida era cea deosebit de plecată Sublimei Porți și în relații uneori foarte strînse cu Vaticanul, unii arhiepiscopi trecînd chiar la catolicism! Născocitorul legendei ar fi fost, după Liviu Stan, *Lascaris însuși,* „situîndu-se vădit pe o poziție slavofobă — manifestînd o bulgarofobie cronică — reflex tîrziu al opticii bizantine — devenită maladie incurabilă" *(ibidem,* p. 209, n. 114). Sînt „considerații" ... științifice, care nu au nevoie de vreun comentariu.

Legăturile cu Ohrida n-au fost nici măcar în momentul căderii Constantinopolului, cum a crezut cîndva profesorul Al. Elian (p. 149), ci abia un veac mai tîrziu, cum a demonstrat Tit Simedrea, într-un studiu foarte frumos (necitat, totuși, de autoarea recapitulare a problemei) și cum au dovedit documentele turcești descoperite și publicate de Mihai Maxim (citat doar cu articolul din „Contemporanul", nu, însă, și cu studiul din *RESEE,* 4/XIX, 1981, p. 653—671).

Dintre următorii episcopi de Roman, s-au remarcat *Vasile,* aflat în corespondență cu mitropolitul Gherontie al Moscovei, *Teoctist* (viitor mitropolit, al doilea cu acest nume, vreme de două decenii), marele cărturar *Macarie* (cronicarul). Despre episcopul Gheorghe din vremea lui Ioan vodă cel Cumplit, socotit nesigur (p. 169), se știe că el era încă în funcție

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

la 4 noiembrie 1572 (cf. Const. A. Stoide, *Frămîntări în societatea moldovenească la mijlocul secolului al XVI-lea*, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 82—83 — și despre judecarea sa de către un sobor constituit anume).

Cu privire la Anastasie (II) Crimca — fost (1600) episcop de Rădăuți și, ulterior, mitropolit al Moldovei (1607—1629) — este justificată constatarea autorului că „nu sînt documente convingătoare privind egumenia lui [...] la Galata; se pare că este vorba de un alt Anastasie" (p. 179, n. 5); este, dealtminteri, ceea ce am stabilit, pe baza documentelor, într-un studiu tipărit acum șase ani *(Anastasie Crimca. Noi contribuții*, în *MMS*, 1—2/LV, 1979, p. 147); egumenul de la Galata se numea *Atanasie* și apare cu titlul de arhimandrit la 1606, cînd Crimca era episcop de Roman.

Probleme delicate pare să pună succesorul lui Crimca, *Mitrofan II* (1607—1612). Două documente din toamna anului 1611, editate în volumul al doilea al colecției lui Ilie Corfus (apărut spre începutul anului 1984, nemaiputînd fi folosit de autor), arată soarta tragică a vlădicăi Mitrofan, victimă a brutalității lui Vasile Lozonschi, fratele Doamnei Elisabeta Movilă (pentru care, v. *AIIAI*, XIX, 1982, p. 667—668); citez din unul din aceste documente, care este o jalbă adresată regelui Sigismund III al Poloniei de către Nestor Ureche și ginerele său, Isac Balica: „A mers [Vasile Lozonschi] și în apropierea mănăstirii noastre, căreia îi zic Secul, fiind acolo părintele Mitrofan, episcopul Romanului. Acesta l-a poftit la masă în mănăstire, cum este obiceiul în țara noastră. Apoi l-a ospătat ca pe un om mare. El, îmbătîndu-se, și-a adus aminte de mînia de mai înainte pe care o nutrea împotriva noastră. *A lovit tare cu buzduganul pe acel episcop, culcîndu-l la pămînt, făcîndu-i cîteva răni în cap, călcîndu-l în picioare, în sfîrșit i-a scos patru dinți și l-a lăsat așa ca mort în șiroaie de sînge.* Călugării, sărmanii, au luat-o la fugă care încotro prin munți, ca înaintea unui dușman mare, și au lăsat mănăstirea pustie" (Ilie Corfus, *op. cit.*, II, *Secolul al XVII-lea*, București, 1983, p. 69—70). Mi se pare greu de crezut că, după o asemenea întîmplare, Mitrofan a mai trăit încă 28 de ani, pentru a păstori de trei ori la Huși și încă o dată (1634—1639) din nou la Roman (cf. p. 183—185); de obicei, se trecea de la un scaun mai mic la acela de la Roman, nu și invers. E mai plauzibilă ipoteza că avem de-a face, totuși, cu două personaje diferite: Mitrofan (II), de la 1611 și Mitrofan (III), episcop de Huși și apoi de Roman, cel care a dăruit mănăstirii Secu satul Brătulești (cu privire la care, pe lîngă documentele citate, sînt și cele publicate de D. Constantinescu în *AIIAI*, VII, 1970, p. 339—347).

La Anastasie III (1644—1658), sînt de făcut unele precizări, pornind de la lespedea sa funerară, aflată la Moldovița și datată *7160 ianuarie (1652)* (p. 189); N. Iorga a citit data *7160 ianuarie 10 (Inscripții bucovinene*, în vol. *Românismul în trecutul Bucovinei*, București, 1938, p. 393); dar, dat fiind faptul că succesorul său, Sava, trece de la Rădăuți la Roman în 1658, ne putem întreba dacă lespedea avea efectiv data 7160 — ϛρξ — sau ultima cifră nu a mai putut fi citită, și atunci vălcatul trebuie reconsiderat, 716[.], adică în intervalul 1652—1661; în acest caz, data morții lui Anastasie III ar fi 10 ianuarie 165<8> (716<6>). În aceeași lucrare, Iorga a mai citat o lespede funerară, tot la Moldovița, a unui alt episcop de Roman, anume *Gheorghe*, din 7173 (1664/1665) *(ibidem)*; ar trebui verificat — în cazul cînd lespedea mai există — dacă a fost corect citită.

Din șirul celorlalți episcopi de Roman, se desprinde chipul cărturarului *Dosoftei* (1659/1660—1671); în secolul XVIII, *Pahomie*, cu un mare rol în crearea legendei despre trecerea și viețuirea lui Grigore Țamblac prin Moldova, *Gheorghe II*, viitor mitropolit *(Gheorghe IV)*, autorul povestirii din 1723 de care m-am ocupat în paginile acestui *Anuar* (cf. *supra*, p. 441—460 și p. 805) și *Leon Gheuca*, al cărui chip îl vedem acum, cred, pentru întîia oară; în secolul XIX, se remarcă *Veniamin Costachi* și *Melchisedec*.

Ultimele capitole privesc *Cancelaria eparhială* (X), *Pecețile episcopale* (XI), *Pomelnicele Episcopiei Romanului* (XII), *Preoți și diaconi în eparhia Romanului* (XIII), *Mănăstiri și schituri în eparhia Romanului* (XIV) și, în final, *Patrimoniul religios-istoric păstrat în eparhia Romanului și Hușilor* (XV); aici, se discută (p. 364—365) și despre felonul pe care tradiția îl socotește a fi tot un dar venit din partea împăratului Ioan VIII Palcologul (se dau și imagini fotografice).

Pentru a încheia: este o bucurie de a putea semnala o carte ca aceasta și de a putea discuta pe marginea unora dintre problemele pe care ea le readuce în atenția specialiștilor. Ar rămîne de urmat exemplul lui Melchiseec, pentru a da o nouă *Cronică a Hușilor*, al lui Dimitrie Dan, pentru o *Cronică a Rădăuților* și al lui C. Erbiceanu, pentru o nouă *Istorie a Mitropoliei Moldovei*, în anul (sau anii) celei de-a șase sutea aniversări a întemeierii acestei instituții.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

TAHSIN GEMIL, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești (1601—1712)*, București, 1984, 532 p.+35 pl. nenumerotate.

Unul dintre tinerii cei mai valoroși specialiști ai noștri în istoria relațiilor româno-otomane, Tahsin Gemil, ne-a dăruit acum o bogată și extrem de prețioasă culegere de documente otomane, cu privire la domeniul său predilect de studiu — secolul XVII. Ea vine să întregească în chip substanțial seria de acte pentru aceeași epocă, publicate în ultima vreme mai ales de regretatul prof. Aurel Decei [1], precum și de Mustafa Al. Meimed [2], creînd astfel pentru prima oară un teren în vederea deslușirii conținutului real, din viața „de zi cu zi", al legăturilor dintre români și turci, în cadrul statutului special de care au beneficiat Țările Române față de Poarta otomană, în tot secolul menționat.

Este vorba de un număr de 236 de documente, publicate atît în transliterație, în alfabetul turc actual, fapt care le va face accesibile și cercetătorilor de peste hotare cunoscători ai limbii izvoarelor turco-osmane, cît și în tălmăcire românească. Textele actelor sînt precedate de o consistentă *Introducere* (p. 5—33) și de o *Notă asupra ediției* (p. 34—37), iar în urma lor a fost inclus un prețios *Glosar* (p. 503—519), precum și un *Indice* de nume de persoane și locuri (p. 520—532). Singura observație de ordin „tehnic" pe care ne-o îngăduim privește ilustrațiile de la sfîrșitul volumului. Nenumerotate, majoritatea planșelor cuprinde cîte una sau două reproduceri fotografice ale actelor incluse în culegere, ceea ce era cu totul firesc și chiar necesar pentru ținuta științifică a lucrării. Totuși, din cînd în cînd și fără nici un rost, te întîmpină și cîte o reproducere de gravură de epocă, de altminteri toate arhicunoscute, cu imagini ale orașelor românești! Am fi preferat ca spațiul tipografic umplut cu aceste ilustrații fără legătură cu scopul precis al volumului să fi fost folosit tot pentru reproduceri fotografice de documente.

Trecînd la examinarea conținutului documentelor editate de T. Gemil, vom spune mai întîi că o parte dintre ele sînt „piese justificative" la teza lui de doctorat, publicată în 1979 [3]. Ne gîndim de pildă la textul turcesc al convenției polono-otomane de la Jaruga, din 1617, dar și la alte acte (doc. nr. 98, 101, 103, 109, 117, 118, 123 și 125), care din acest motiv nu mai reclamă comentarii suplimentare în limitele recenziei de față. De asemenea, un grup de acte, care lămuresc enigma „Hotarului lui Halil pașa" și a „Celor două ceasuri" (doc. nr. 142, 144 și 147) au fost iarăși valorificate anticipat de T. Gemil, în cadrul unei comunicări prezentate la Ankara, în 1981. Notele noastre urmăresc să pună în lumină doar cîteva elemente noi pe care le oferă această proaspătă culegere de mărturii documentare otomane, fără a avea bineînțeles pretenția să epuizăm nici pe departe „filonul" de informații constituit prin apariția ei.

A. Veress a publicat odinioară un memoriu din iunie 1651 înaintat la Viena împăratului Ferdinand III de către un inamic ereditar al familiei lui Mihai Viteazul, Ladislau Csáki, fiul lui Ștefan Csáki de Keresztszeg. Autorul memoriului, printre altele, contesta lui Mihai Pătrașcu, nepotul de fiu al Viteazului, pe atunci încă adăpostit de Habsburgi, dreptul de a se intitula „voievod ereditar al Țării Românești", pe temeiul faptului că tatălui său, Nicolae, boierii munteni i-au crestat nările, spre a-l împiedica să mai ajungă vreodată la domnie: „...pater istius ob abominationem Michaelis, Avi praetendentis, ejectus ex Valachia, particula naris mutilatus fuit, quo uno symbolo in perpetuum incapax redditus fuit vaivodatus Valachiae" [4]. Veress a glosat astfel pe marginea acestei știri: „Amănunt cu totul nou, dar, se pare, inexact, în legătură cu Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul" [5]. Iată că unul din actele editate de T. Gemil (doc. nr. 34) aduce o confirmare neașteptată a realității episodului, pe care, în plus, îl plasează într-un anumit context. La 24 ianuarie 1609, sultanul Ahmed I îi cerea lui Radu Șerban, domnul Țării Românești, să-l extrădeze pe „fiul răufăcătorului Mihai, Pătrașcu", care, după o tentativă nereușită de a apuca, cu armele, scaunul domnesc, trecuse în Transilvania, unde, însă, fusese prins de principele Gabriel Báthory și

---

[1] Aurel Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documene turcești inedite*, în *AIIAC*, XV, 1972, p. 49—84.

[2] Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455—1774), București, 1976.

[3] Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979, 232 p.

[4] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, X, București, 1938, nr. 145, p. 225—227.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

trimis lui Radu vodă Şerban. Ultimul a înştiinţat Poarta despre aceste desfăşurări, care au întîrziat strîngerea haraciului, şi că, în sfîrşit, lui Nicolae Pătraşcu, „tăindu-i-se nasul, printr-o viclenie, acesta a fost întemniţat". Radu Şerban nu s-a conformat poruncii sultanului, ci i-a îngăduit lui Nicolae Pătraşcu, acum însemnat la nas şi deci fără să mai reprezinte un pericol în calitate de pretendent, să rămînă în Ţara Românească, cu titlul de postelnic, ba chiar i-a restituit stăpînirile moştenite de la părintele său, aşa cum reiese dintr-un zapis din 16 decembrie 1610 [6]. Merită să arătăm că şi cronicarul sas Peter Banfi a consemnat, în al său *Tagebuch* pentru răstimpul 1599—1616, sub data 12 ianuarie 1609, ştirea sosită la Braşov că lui Nicolae Pătraşcu i-a fost însemnat nasul în „Ţara Românească" [7]. Şi tot datorită cronisticii săseşti sîntem în măsură să reconstituim în parte cronologia acţiunii întreprinse de fiul lui Mihai Viteazul şi de sprijinitorii lui în 1608 [8]. Astfel, Michael Weiss a notat că, la 3 iunie 1608, adversarii lui Radu Şerban, anume Pătraşcu, fiul lui Mihai, logofătul Stoichiţă din Strîmba — pînă la 30 mai 1608 mare logofăt în sfatul lui Radu Şerban! —, Mihai Cămărăşul şi alţi boieri au fost închişi la Braşov. Cu toţii, însă cu excepţia lui Nicolae Pătraşcu şi a lui Stoichiţă, au fost, la 2 octombrie 1608, trimişi domnului Ţării Româneşti [9]. Se vede că apoi, din ordinul lui Gabriel Báthory, şi ultimii doi prizonieri au trebuit extrădaţi, probabil contra făgăduielii că vor fi lăsaţi în viaţă, ceea ce s-a şi întîmplat [10]. Este aşadar limpede că tentativa lui Nicolae Pătraşcu de a reocupa scaunul domnesc al Ţării Româneşti s-a petrecut la sfîrşitul lunii mai 1608 [11].

Un alt document care ne-a atras în chip special atenţia este firmanul Sultanului Süleyman II din 15 noiembrie 1688 prin care confirmă în scaunul domnesc al Ţării Româneşti pe Constantin Brîncoveanu (doc. nr. 180). A fost un act de ratificare a faptului împlinit, deoarece se ştie că Brîncoveanu s-a proclamat domn la 29 octombrie 1688, numaidecît după încetarea din viaţă a lui Şerban Cantacuzino, reînviind astfel unul din atributele fundamentale ale autonomiei politice a statelor româneşti în raport cu Poarta — alegerea liberă, dinlăuntru, a domnilor. Virgil Cândea a demonstrat mai demult că Brîncoveanu, în aşteptarea confirmării sau respingerii alegerii lui de către turci, alternativă care însemna de fapt pace sau război cu Imperiul otoman, spre a-şi consolida poziţia în interior, a folosit drept „manifest" chiar şi vestita *Biblie*, a cărei imprimare se încheiase în realitate încă din luna septembrie, sub Şerban vodă. El a poruncit astfel să se tipărească o nouă foaie de titlu, pentru exemplarele încă nedifuzate, în care erau subliniate atît legitimitatea lui ca succesor al lui Şerban Cantacuzino — „nepot de soră măriei sale" —, cît şi legalitatea actului însuşi

---

[5] *Ibidem*, p. 226, nota 1.

[6] Ioan Bianu, *Documente româneşti*, partea I, *Epoca dinainte de Matei Basarab (1632) şi Vasile Lupu (1634)*, t. I, fasc. 1—2 (1576—1629), Bucureşti, 1907, nr. 16, p. 15; vezi şi Ion Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 489. O ştire din „Letopiseţul brancovicesc" atestă că, în anul 1611, „...Radul Mihnea a venit cu turcii, iar Şerban şi Pătraşcu au fugit spre Viena, şi Radul Mihnea a fost făcut domn al românilor *(SMIM*, IX, 1978, p. 141).

[7] A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica (Cronicari români despre saşi — Românii în cronica săsească)*, Bucureşti, 1980, p. 231.

[8] Vezi şi datele reunite despre acest episod de Damian Todiţă, *Pătraşcu cel Tînăr fiul lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1982, p. 80—82.

[9] A. Armbruster, *op. cit.*, p. 230.

[10] Pentru cariera ulterioară a lui Stoichiţă din Strîmba (Rioşeanu), vezi N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 92.

[11] Concomitent, la Praga, în vara anului 1608, Marco voievod, vărul primar al lui Nicolae Pătraşcu, se pregătea şi el să pătrundă în Ţările Române, în cadrul unui proiect de cruciadă patronat de baronul austriac Michael Adolphus Althan şi cu ajutorul unor mercenari demobilizaţi de Habsburgi *[Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem (1592—1628)*, t. IV, *Epistulae et acta Antonii Caetani (1607—1611)*, Pars III, Sectio 2, ediţie de Milena Linhartová, Praga, 1946, nr. 97, p. 333—335 şi nr. 115, p. 364—367; vezi şi T. G. Djuvara, *Cent projets de partage de la Turquie (1281—1913)*, Paris, 1914, p. 521—528].

[12] Virgil Cândea, *Semnificaţia politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii", 3/XVI, 1963, p. 663—664 şi 667—668.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

al ocupării tronului: „...den, alégerea a toatei țări rumânești" [13]. Ulterior, Ilie Corfus a descoperit și publicat o însemnare de pe un exemplar al *Bibliei*, dăruit de Brîncoveanu mănăstirii Bistrița (Vîlcea) — ctitorie de familie, pe care o ajutase încă dinainte de domnie [13] —, al cărei cuprins verifică din plin, după părerea noastră, concluzia demonstrației citate. Redăm pasajul esențial: Constantin Brîncoveanu a fost înălțat domn „... cu strigarea a toatii Țări Rum<â>nești. Și i-au venit caftanul și sabiia și buzduganul, împreună cu sangeacul și cu surguciu de la împăratu turcescu, sultan Suliman, aici în țara mării sale, care iaste încoronat cu dînsa de putearnicul Dumnezeu de la moșii și strămoșii mării sale..." [14]. Este parcă o întregire și, de fapt, un epilog al textului de pe pagina de titlu, amintit mai sus. S-a ținut în mod vădit să se înregistreze, fie și printr-o însemnare manuscrisă, dar tot pe un exemplar al *Bibliei*, încheierea fericită a cutezătoarei acțiuni a lui Brîncoveanu și a partizanilor lui, începută fără încuviințarea și chiar împotriva uzanțelor impuse de Poartă. Nu putem să nu remarcăm totodată iuțeala cu care autoritățile otomane au recunoscut alegerea lui Brîncoveanu, consacrînd astfel succesul acestei foarte importante manifestări de autonomie a Țării Românești de la sfîrșitul secolului XVII. Ea s-a datorat desigur conjuncturii internaționale, nefavorabile Imperiului otoman, care, în confruntarea cu Habsburgii, abia pierduse Transilvania, dar pe care încă spera să o poată recupera (vezi, de pildă, doc. nr. 178) și, deci, nu avea nevoie de un conflict suplimentar în spațiul carpato-danubian.

Mulțumită unui alt document, un firman al sultanului Mustafa II acordat patriarhului Dositei al Ierusalimului în 12—21 iunie 1696 (doc. nr. 214), avem putința să controlăm odată mai mult exactitatea informației culese și utilizate de cronicarii noștri. În speță este vorba de următorul pasaj din cronica lui Ion Neculce: „De la Cantemir-vodă niscaiva bani avere ficiorilor beizadelilor nu le-au rămas, pentru că ce era vinitul îl mînca alții, precum mai sus s-au scris. Și atuncea la moarte Cantemir-vodă cinzăci de pungi de bani le-au dat la patriarhul de Ierusalim să le mistuiască și patriarhul, pentru voia muntenilor, a Brîncoveanului-vodă, le-au spus turcilor și le-au luat. Și beizadelilor nu le-au rămas mai mult decît vreo zece-cinsprăzece pungi de bani" [15]. Actul la care ne referim vădește că, atunci cînd Dositei a ajuns în Moldova, „fiind în viață" Constantin vodă Cantemir, „îi încredințase acestuia spre păstrare treizeci de pungi de galbeni" — și nu cincizeci, cum a auzit Neculce! —, pentru care fapt i-a luat „din mîna sa două rînduri" de chitanțe. Patriarhul a trecut din Moldova în Țara Românească, iar în locul lui Constantin Cantemir, care a murit (18 martie 1693), a „devenit voievod Constantin" Duca (vezi, pentru numirea lui, doc. nr. 204 din volumul de față). Se adevărește întru totul că apoi Brîncoveanu a fost cel ce a destăinuit turcilor, mai precis marelui vizir Bozoklu Mustafa pașa, că a aflat despre suma de bani respectivă, dar actul lămurește în plus și de ce a făcut-o: „...pentru ca <acei bani> să fie luați de către mirie în contul datoriei pe care amintitul decedat o avea față de mirie" (=fiscul otoman). Un trimis otoman, împreună cu un boier muntean numit „Vergû", care nu este altul decît marele portar Vergo [16], au mers la București și au „călcat conacul unde se afla pomenitul patriarh, luînd astfel, cu sila, pentru mirie, în întregime cele treizeci de pungi de galbeni". Au urmat, la Istanbul, nu mai puțin de două procese între Antioh și Dimitrie Cantemir, pe de o parte, și patriarhul Dositei al Ierusalimului, pe de alta, în urma cărora, prin actul acum editat, ultimul a fost definitiv absolvit de datorie.

Dacă avem ceva de reproșat lui T. Gemil, în calitate de editor de documente, sînt identificările de persoane, de multe ori lăsate nedezlegate, deși ar fi putut fi relativ ușor făcute, pe baza instrumentelor de lucru existente [17]. Iată numai un singur caz, care ni s-a părut de-a dreptul surprinzător. La 3 iunie 1631 sultanul Murad IV a emis o poruncă adresată lui Moise Movilă, domnul Moldovei, ca să-l încredințeze pe fratele său „Ioan Vodă", „care mai înainte a venit în Moldova, din părțile Transilvaniei", capugiilor trimiși de la Poartă în acest scop (doc. nr. 94). Or, în rezumatul actului, T. Gemil a pus semnul întrebări pe lîngă numele „Ioan Vodă", ceea ce indică faptul că nu știe despre cine este vorba.

---

[13] Vezi, de pildă, Ștefan Andreescu, *Ușile brîncovenești ale mănăstirii Bistrița (Vîlcea)*, în *MO*, an. XVI (1964), nr. 9—10, p. 743—745.

[14] Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, 1975, p. 1—2.

[15] *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Luca (manuscrisul „Mihail")*, ed. Zamfira Mihail și Paul Mihail, București, 1980, p. 56.

[16] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 253.

[17] „Cuga armaș", menționat la 13 septembrie 1627 (doc. nr. 83), este marele armaș *Goga* al lui Alexandru vodă Coconul [Marieta Adam, *Lista unor dregători de categoria a doua, în secolele XV—XVII (Țara Românească)*, în *SMIM*, IX, 1978, p. 186].

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Însă despre pretendentul Ioan Movilă dispunem, din fericire, de suficiente date. Mai întîi, graţie unui raport transilvănean de la Poartă, din 28 mai 1630, ştim că încă de pe atunci, cînd încă el se găsea în Transilvania, s-a pus problema aducerii lui acolo drept chezăşie pentru fidelitatea fratelui său, proaspăt numit domn al Moldovei, dar desigur, ca orice membru al familiei Movileştilor, suspectat de legături prea strînse cu Polonia [18]. Memoriile lui Ioan Kemény atestă că în 1631 Ioan Movilă doar a trecut în grabă prin Moldova, fără ca măcar să-şi întîlnească fratele mai mare, de unde „s-a dus în Polonia şi de aici la regele Suediei", pentru ca apoi să meargă la Kiev, la celălalt „frate mai mare, Petru, care era călugăr şi mitropolit al Kievului" [19]. Momentul culminant al carierei politice a lui Ioan Movilă se situează la capătul toamnei anului 1637 cînd, revenit în Transilvania, în contextul confruntării de atunci dintre Matei Basarab şi Vasile Lupu, era cît pe aci să fie instalat pe tronul Moldovei, cu încuviinţarea principelui Gheorghe Rákóczy I, care-l trimisese cu un detaşament de la pasul Oituzului, la Breţcu [20].

Însemnătatea materialelor documentare din arhivele otomane puse la dispoziţia noastră prin strădania lui T. Gemil se va vădi neîndoielnic în timp. Putem totuşi aprecia de pe acum că, alături de masiva colecţie de documente din arhivele polone scoasă la iveală de regretatul Ilie Corfus, acest volum reprezintă unul dintre cele mai de seamă succese recente ale istoriografiei noastre în domeniul editării izvoarelor externe.

Ştefan Andreescu

II. Osman adına yazilmiş zafer-nâme (Cronica victoriei scrisă pe numele lui Osman II) <ed.> prof. dr. YAŞAR YÜCEL, Ankara, 1983, XXXIX + 187 p. *(Osmanlı Devleti düzenine ait matinler, VI* — Texte privind organizarea Imperiului otoman, VI.) *.

Urmînd pilda turcilor selgiuci (1038—1308) [1], succesorii lor, turcii osmanlîi, fie cu ocazia unor expediţii armate împotriva unor ţări ostile, fie la ocuparea unor cetăţi „ghiaure", scriau misive de cucerire sau cronici minore. Acestea, intitulate *fetihnâme* („scrisori de cucerire"), *gazavat-nâme* (cronici de expediţie), *nusret-nâme* (scrisori de biruinţă), *zafer-nâme* (cartea victoriei) etc. se refereau, de obicei, la un singur eveniment. Ca proporţie, unele se reduc la cîteva file, iar altele ating sau chiar depăşesc suta de pagini. Aceste izvoare narative diplomatice, adresate prietenilor Porţii otomane spre îmbucurare şi duşmanilor spre intimidare, completează cronicile Imperiului otoman sub diverse aspecte. Deşi bizantiniştii şi istoricii au socotit că aceste „Litterae laureatae" sînt de origine romano-bizantină, totuşi savantul prof. Fuat Köprülü (m. 1966) a dovedit, în cadrul unui studiu bine documentat şi intitulat *Influenţa Bizanţului asupra instituţiilor otomane* [2], că acestea au fost folosite în statele turco-islamice anterioare, ale samanizilor, gaznevizilor şi selgiucizilor. Bizanţul, înainte de fondarea Imperiului otoman (1299), nu prea a avut legături cu aceste state vechi turceşti.

Unele menţiuni documentare ne arată că primele *fetihnâme*'le *gazavat-nâme*'le etc. au fost scrise după victoriile de la Cossova (iunie 1389) şi Nicopole (septembrie 1396), la care a participat şi Mircea cel Bătrîn. Cu ocazia bătăliei şi victoriei de la Varna (noiembrie 1444), la care au participat români în stil mare, au fost scrise vreo duzină de „scrisori de biruinţă" de către sultanii Murad II şi fiul său Mehmed II [3], în vîrstă de 13 ani. De asemenea, a fost

[18] A. Veress, *op. cit.*, X, Bucureşti, 1937, nr. 244, p. 308.

[19] Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény János (Traducerea şi adnotarea pasagiilor privitoare la români)*, Bucureşti, 1900, p. 22.

[20] *Ibidem*, p. 30—31 ; A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 9, p. 12 şi 14 şi nr. 14, p. 23—24.

* *Ankara Universitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları*, No. 338.

[1] Cf. Mihail Guboglu, *Turcii selgiuci şi statele lor*, în SAI, XXXII, 1976, p. 33—43.

[2] *Bizansın Osmanlı Müesselerine te'siri...*, în „Türk Tarih Hukuku ve İktisât tarihi Mecmuası" („Revue de l'histoire juridique et économique Turque"), I (Istanbul, 1931), p. 272—273 (IV). Are o traducere italiană (Roma, 1953) şi o nouă versiune turcă, de Orhan Köprülü, fiul lui Fuat Köprülü (Ed. Ötüken, Istanbul, 1981).

[3] Trei din aceste *Fetihnâme-i Varna...* au fost publicate în colecţia A. Feridun, *Münşa'at es-Selatin* (Corespondenţa sultanilor) ed. I, Istanbul, 1264 H./1848 şi ed. II, Istanbul, 1274 H. 1858, cu unele diferenţe. Una, de Adnan Sadık Erzi, *...II. Murad'ın Varna muharebesi hakkinda feth-nâmesi* (Scrisoarea de biruinţă a lui Murad II despre

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

redactată o cronică anonimă *Gazavat-nâme* privind victoria lui Iancu de Hunedoara la Zlatița/Izladi (decembrie 1443) și dezastrul armatei cruciate la *Varna (10 noiembrie 1444)*[4] asupra căreia am insistat în altă parte[5]. O scrisoare de biruință, în persană *(Fath-Nâma)*, păstrată în arhiva Topkapi din Istanbul, sub cota E. 9510, în formă de sul, atribuită lui Mehmed I cu ocazia expediției împotriva Țării Românești (1416—1417) am dovedit că se referă la bătălia de la Valea-Albă sau Războieni (26 iulie 1476)[5a]. Deși în document apare 818 (=1415—1416 e.n.), în realitate este 881 H., fiind vorba de o metateză grafică. Termenul de Kara-Boğdan, folosit de cîteva ori, și mai ales conținutul scrisorii ne arată clar că este vorba de o bătălie în Moldova. În fine, un alt *Fetihnâme-i Kara Boğdan* (Cronica cuceririi Moldovei) a fost scrisă de N. Matrakçi (*Matraki*), descriind campania sultanului Suleiman I Magnificul în Moldova[6]. Astfel de „scrieri de biruință" și „cronici de expediții" *(Gazavat-nâme* etc.), peste 300 la număr (1444—1853), au fost catalogate și succint descrise de Agâh Sırrı Levend[7]. Această colecție bogată cuprinde și o serie de *Gazavat-nâme*'le etc., privind Țările Române.

Revenind la opera recenzată, amintim că editorul, prof. dr. Yaşar Yücel, fost decan al Facultății de Limbă și istorie-geografie, Univ. Ankara, actualmente președinte al secției de istorie turcă de pe lîngă înalta societate *Atatürk*, este un istoric bine cunoscut, unul dintre cei mai buni medieviști ai Turciei contemporane. Printre lucrările sale amintim *Istoria Anatoliei de nord-vest în sec. XII—XV. Principatele, Cobanoğlu și Candaroğlu*"[8], care, avînd o serie de știri și pentru Țara Românească, este prezentată într-o recenzie specială (cf. *infra*, p. 844—848). A urmat publicarea unor condici pentru prețuri *(Es'ar defteri)* din 1640[9], iar mai înainte i-a apărut „Cartea plăcută" *(Kitâb-i müstetâb)*[10], cuprinzînd texte din prima jumătate a secolului XVII, în legătură cu reorganizarea statului și societății otomane, deja în plină decadență. Acestea din urmă au o strînsă legătură cu *Zafer-Nâme*, consacrată sultanului Osman II (1618—1622) care, inițial, a fost prezentată de prof. Y. Yücel drept comunicare la cel de al IV-lea congres internațional de studii sud-est europene (Ankara, august 1979) și publicată ca articol, ilustrat cu facsimile[11].

Privită în ansamblu, „Cronica victoriei" lui Osman II, publicată de Y. Yücel, cuprinde o frumoasă ediție facsimilată a acestei opere istorice (p. 1—187 text otoman) precedată de: I. *Introducere* (p. I—IV); II. *Informații despre operă* (p. IV—V) cu o descriere a manuscri-

---

bătălia de la Varna), în „Belleten", T.T.K. Basımevi, Ankara XIV/56 (1950), p. 612—647, și una de L. Fekete, în *Einführung in die persische Paläographie 101 Dokumente*, ed. von G. Hazai, Budapest, 1977, p. 90 și urm. etc.

[4] *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân — Izladi ve Varna Savaşları (1443—1444) üzerinde Anonim Gazavâtnâme*, ed. Halil Inalcik Mevlûd Oguzz edit. T.T.K. Basımevi, Ankara, 1978, X + 120 p. + textul facsimilat.

[5] Recenzat în *RdI*, 12/32, 1979, p. 2 390—2 399.

[5a] Cf. recenzia citată și Mihail Guboglu, *Izvoare turco-persane privind relațiile lui Ștefan cel Mare, cu Imperiul otoman*, în *RA*, 2/1982, p. 134—145.

[6] Mss. Bibl. Topkapısaravı Müzesi, Istanbul, fond Revan nr. 1 284, 122 fol. I. Süudi Celebi, *Selimname*, fol. 1—105 a.; II. Nasuh el-Matraki, *Fetih-name Kara Bogdan* fol. 105 b.—122 a.cf. Fehmi Edhem Karatay, *TKSM. Türkçe Yazmalar Katalogu*, Istanbul — 1961, (vol.) C. II, p. 368, nr. 2 961. Trad. liberă în *Cronici turcești...* I, 1966, p. 219—232 (XIII).

[7] *Gazavat-Nameler ve Mihaloglu Ali Bey'in Gazavat-Namesi* Agâh Sırrı Levend. T.T.K. Basımevi, Ankara 1956, VII" + 392 p. + facs. (anexă).

[8] *XIII—XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi*, ÇOBAN-OGULLARI, CANDAR-OGULLARI BEYLIKLERI, Prof. Dr. Yaşar Yücel Türk Tarih Kurumu Üyesi, T.T.K., Basımevi, — Ankara 1980 X + 224 /—225/ p. in 8°.

[9] Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine ait Metinler IV ve V, 1640 tarihli Es'âr Defteri*, Tıpkıbasımı, Ankara — 1981, Degerlendirilmesi ve Transcriptionu, Ankara — 1982 (Texte privind organizarea Imperiului otoman IV și V, Condica de prețuri din 1640, text original și transliterat).

[10] *Osmanlı Devlet düzenine ait Metinler I. KITÂB-I Müstetâb*, Yayinlayan: Doc. Dr. Yaşar Yücel, Ankara Universitesi Basimevi, 1974, 47 + 77 p. in 8°.

[11] Prof. Dr. Yaşar Yücel, *Yeni bulunan II. Osman adına yazılmış bir „ZAFER-NÂME"* (O „Cronică a victoriei", găsită recent, scrisă pe numele lui Osman II). în „Belleten", cilt (vol.) XLIII, sayi (nr.) 170, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1979, p. 313—326 + text facs. p. 327—364. (Cu extras).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

sului ; III. *Scurt rezumat al operei* (p. VI—XII) ; IV. *Observaţii asupra conţinutului cronicii* (p. XIII—XXII). Urmează o hartă cu itinerariul campaniei lui Osman II de la Istanbul pînă în nordul Moldovei în 1621 (1030 H.). Pe această hartă, întocmită după textul cronicii, apar localităţile Davut-paşa (29 aprilie — 5 mai 1621), Burgas (15 mai), Adrianopole-Edirne (3 iunie), Yanbolu-Iampol (16 iunie), Devne lîngă Varna (29 iunie), Uzun Ali Cayırı (6 iulie), Yayla Çayrrı (7 iulie) în apropiere de Dunăre *(Tuna)*. După traversarea Dobrogei, oastea sultanului este la Isaccea *(Isakçi)*, unde are un popos îndelungat (12—29 iulie). Oastea ridică, aici, o fortăreaţă puternică cu turnuri *(kule)*. Podul pe Dunăre nefiind încă gata, sultanul trecu în sudul Moldovei pentru cercetări. După trecerea Dunării urmează localităţile *Yeniköy* („Satul-Nou"), (31 iulie), *Tătăreni* (8 august), *Değirmen-Kurbu* (Curba-Morii, 19 august), Iaşi *(Yaş)*, Ţuţora *(Çuçore*, 20 august), *Boğdanşere* (recte : Bogdăneşde sau Bogdăneşti) (24 august) şi Conţeşti *(Konçane* (26 august). Unele dintre aceste localităţi proiectate pe hartă trebuie identificate şi mai bine aşezate. După versiunea engleză a celor indicate *(Summary* etc., p. XXII—XXXIII), urmează un Index general *Genel dizin*, p. XXXIV—XXXIX), bine întocmit, care ajută la folosirea textului otoman. Se impunea indicarea unor elemente toponomastice şi din partea introductivă, precum şi identificarea lor [12].

Titlul complet al cronicii este *Zafer-nâme-i Belâgat-unvân der Beyân-ı sultan Osman Han-ı Gâzi* (Cartea victoriei în forma meşteşugită în explicarea sultanului Osman han gazıul). Autorul ei, după cum rezultă şi din distihul de încheiere a cronicii (p. 187), este *Halisî*, avînd dedesubt, la un calcul numeric *(Ebget)*, anul 1030 H. (=1621). Numele de Halisî nefiind cunoscut în istoriografia otomană, editorul presupune că ar fi un pseudonim sau o poreclă pentru *Kilârî Mehmed efendi* care, după *Enciclopedia (Keşfü'z-zünûn)* a lui Kâtip Çelebi sau Hagi Khalfa (m. 1657), ar fi scris o cronică privind expediţia la Hotin (p. IV—V) [13]. Presupunerea editorului cred că este verosimilă. În altă ordine de idei se arată, pe bună dreptate, că este o cronică importantă nu numai pentru expediţia în sine, din 1621, împotriva Poloniei, ci şi pentru reorganizarea statului şi a societăţii otomane. Y. Yücel vede în tînărul Osman II un adevărat reformator, care a încercat să întărească autoritatea sultanului, să reformeze armata din capitală şi din provincii prin întronarea vechii discipline militare, să pună capăt corupţiei în societatea otomană prin luarea de mită *(ruşvet*, rom. *ruşfet)* [14], să oblige raelele şi timarioţii să respecte vechiul regim otoman, oglindit în codice *(kanun-nâme)* [15], să curme răscoalele otomane conduse de rebelii „gelâlî" [16] etc. Încercarea de a reînvia timpurile lui Suleiman I Magnificul (1520—1466) a fost costisitoare pentru tînărul sultan Osman II, care a sfîrşit ucis la Yedi-Kule, în chinuri îngrozitoare, de ienicerii răzvrătiţi.

Y. Yücel observă just că cronicile lui I. Pecevi (m. 1650) Kâtip Celebi (m. 1657/58) şi a lui M. Nai'ma (m. 1716) — de fapt a lui Şarih ül-Mennârzade (m. 1656) — povestind campania lui Osman II în Moldova (1621), au unele repetări. Ne surprinde însă că nu citează cronica rimată *Şehname-i Nadiri* (m. 1526/27), consacrată domniei lui Osman II, avînd o parte întinsă cu privire la expediţia din 1621. Opera lui M. Nadiri este ilustrată cu 20 de miniaturi turceşti, în culori, privind asedierea cetăţii moldoveneşti Hotin (Mss. Bibl. Top-

---

[12] În vederea identificării unor localităţi din Bugeac cf. Zamfir Arbore, *Dicţionar geografic al Basarabiei*, Bucureşti, 1904, 237 p.

[13] Bazîndu-se tot pe Kâtip Çelebi (Enc. cit.) A. S. Levendi, *op. cit.*, p. 105 : *Tarih-o Sefer-i Hotin* ar fi fost scris de Mehmed Kilari.

[14] Şi *ruşfet* a intrat în română : = 1. plocon, dar de mituire ; 2. mită, mituire ; şperţ — cf. L. Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, Bucureşti, 1900, II, 1. Vorbe populare, p. 303. Cf. şi Dr. Ahmet Mumcu, *Osmanlı devletinde Rüşvet (Özelikle Adlî Ruşvet)*. [Ruşfetul în Imperiul otoman (îndeosebi ruşfetul juridic)], Ankara, 1969 LV + 382 p. in 8°. Studiu temeinic, cu unele ştiri despre *Bogdan-Eflak* (Moldo-Valahia, p. 109, 116, 158, 160, 161, 301, n. 47).

[15] Ömer Lûtfi Barkan, *XV ve XVI-inci asırlarada Osmanlı Impartorluğunda Zirâi Ekonominin Hukuki ve Malî Esaslari* (Bazele economiei agrare în Imperiul otoman în sec. XV—XVI şi bazele sale financiare) I. *Kanunlar* (Codicele), Isuanbul, 1943, LXXII + 559 p. + 62 facs., (anexă).

[16] Răscoalele gelaliilor (sfîrşitul sec. XVI şi primele decenii ale sec. XVII) au zguduit din temelie Imperiul otoman, mai ales în Anatolia. Despre durata, intensitatea şi urmările lor, cf. A. S. Tveritinova, *Vosstanie Kara Yazidji — Deli Hasana v Turţii* (Răscoala lui Kara Iazigi — Deli Hasan în Turcia), Izdatel'stvo Akad. Nauk S.S.S.R., Moskova-Leningrad, 1946, 88 p. şi mai ales prof. Mustafa Akdag, *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası. „Celalî isyanlari"* (Cauza poporului turc pentru feude-pămînt şi organizare), Ed. „Bilgi Yayinevi", Özel dizi : 15, Ankara, 1975, 539 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

kapısarayı, Istanbul, fond Hazine, nr. 1124, 77 fol.). Se ştie că în legătură cu acest eveniment există izvoare şi lucrări europene, îndeosebi polone care probabil n-au fost accesibile editorului.

În partea introductivă a cronicii, se aminteşte că în ajunul domniei lui Osman II a fost adus ca muhafiz de Oceacov *(Özi)* Iskender paşa, pentru înlăturarea incursiunilor căzăceşti spre Marea Neagră şi Ţările Române. Cu această ocazie, se descrie lupta lui Iskender paşa, Kalgay sultan şi Han Timur Mîrza lîngă Tuţora *(Cuçure)* care se încheie cu fuga cazacilor înfrînţi de forţele turco-tătare (1617). În acelaşi timp, marele amiral *(kaptan)* Halil paşa, cu ocazia unei expediţii navale la Dunăre alungă pe cazaci, luînd 200 de prizonieri (p. VI).

În primele două decenii ale secolului al XVII-lea, Imperiul Otoman nu avea linişte din cauza incursiunilor cazacilor, care, coborînd cu şăicile lor pînă la Bosfor, paralizau comerţul şi viaţa economică. Polonia, deşi simula prietenie faţă de sultan şi divan, prin plata unui haraci anual, ajuta totuşi pe cazaci să atace Moldova, Ţara Românească şi Dobrogea, precum şi ţărmurile Mării Negre. De aceea, spre a curma această stare de lucruri, sultanul Osman II a pornit o expediţie armată împotriva Poloniei (29 aprilie 1621/1030 H.). Oastea expediţionară, în frunte cu tînărul padişah, cu trupele din Anatolia şi Rumelia, cu oastea de Poartă din Istanbul, a traversat, pe rînd, localităţile din Turcia europeană şi nord-vestul Bulgariei (cf. mai sus). La Isaccea *(Isakçi)*, pe malul Dunării *(Tuna)*, avînd loc un popas îndelungat (12—29 iulie), Hüsein paşa, muhafiz de Oceacov *(Özi)*, anunţîndu-l pe sultan despre nimicirea a 18 şăici căzăceşti, a oferit padişahului 10 cazaci prizonieri. După construirea unui pod trainic peste Dunăre, oastea expediţionară în frunte cu sultanul a trecut în sudul Moldovei (29 iulie), aşezîndu-se la „patru paşi" *(hatve)* de Dunăre în satul „Yeniköy", unde a poposit 18 zile. Aici, sultanul a primit în dar, de la şahul Iranului, pentru elefanţi mari, veşti bune de la amiralul (kaptan) flotei otomane, Halil paşa, despre distrugerea şăicilor căzăceşti la strîmtori *(Bogaz)* şi o scrisoare îmbucurătoare de la hanul tătar că vine cu oaste de 150 000 ostaşi, evident exagerat. Este de reţinut că la 8 august, cînd turcii erau în popas la menzilul Tataran (Tatar-Bunar ?), a sosit domnul Ţării Româneşti (Radu Mihnea), cu o oaste de 6 000 de oameni, în desăvîrşită ordine şi pregătire pentru luptă, care „au arătat alai" în faţa sultanului, adică au *defilat*. In continuare, se arată sosirea unei scrisori de la principele ardelean *(Erdel)* Bethlen Gabor *(Bitlinigabor)*, prin care îl anunţa pe sultan despre urmărirea şi distrugerea unor cete ale împăratului Austriei, trimise în ajutorul regelui polon (cf. text, p. 85). Aici aflară de la iscoada *(dil)* leşească că în faţa Hotinului au fost săpate şanţuri şi aşezate meterezuri *(metrisler)*, pentru apărare, cu o armată ghiaură de 50—60 000 de oşteni. După părăsirea localităţii Ţuţora, cu ocazia poposirii la Bogdăneşti, ienicerii defilînd în faţa sultanului, primiră solde, daruri şi recompense. Afară de aceasta, auzindu-se că domnul Moldovei (= Alexandru Iliaş) făcuse cauză comună cu duşmanul, a fost mazilit, fiind înlocuit cu voievodul Ştefan *(Iştifani)* (= Ştefan II Tomşa) [17].

In timp ce sultanul şi oastea sa aflau la Conţeşti (27 august), în apropiere de Hotin, au sosit soli de la hanul tătăresc, cerînd tunuri pentru lupta cu duşmanul leah. Au fost trimise, îndată, 25 de tunuri cu o ceată de ostaşi sub comanda lui Nogay paşa, bey'ul de Aydın (Izmir) şi a voievodului Ţării Româneşti Radu (Mihnea). Duşmanul leah, însă, auzind de acest ajutor, o luă la fugă. La 27 şi 28 august, aflîndu-se că oştile leşeşti intenţionează să atace Moldova *(Boğdan)*, au fost trimişi cîţiva sangiacibey, cerchezul Hüseyin paşa şi domnul Ţării Româneşti, Radu, cu oştile lor, care se apucară îndată de luptă. Ceata duşmanului fiind învinsă, a fost forţată să fugă. La 29 august, forţele lui Hüseyin paşa trecînd dincolo de rîu, unde erau cazaci, aceştia spre a se salva de ascuţişul săbiei otomane, se aruncară în Prut. La 30 august, turcii, sosiţi la un nou menzil, aflînd că duşmanii sînt în apropiere, trimiseră îndată oaste împotriva lor. La 2 septembrie, oastea otomană, cu domnii români şi oştile lor, au ajuns în faţa cetăţii Hotin, începînd asediul la 3 septembrie. Din ordinea de bătaie a taberei otomane, instituită la 4 septembrie, amintim următorul dispozitiv: pe ţărmul fluviului Nistru *(Torlu*, recte Turla sau în grafia vocalizată Turlı) era Dilâver paşa cu oştile sangiacurilor, iar la marginea pădurii hanul tătar, domnul Ţării Româneşti şi alte trupe; în apropiere era tabăra sultanului care urmărea lupta şi asedierea cetăţii. Neputînd cuceri numita fortăreaţă, cu tot efortul depus,

[17] După *Zafer-Nâme* a lui Halisî, această schimbare a domniei în Moldova a avut loc pe la finele lunii august 1621 şi nu în octombrie, cînd pacea a fost încheiată şi oastea expediţionară era la Adrianopole.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

mai ales din lipsă de tunuri de asediu, numite *„balyemez"* [18], la 12 septembrie forțele turco-tătare au trecut Nistrul, și au început incursiuni de pradă *(akınlar)* în Polonia.

Între timp, oștile lui Kantemir mîrza, sangiacbey'ul de Silistra — Oceacov *(Özi)*, luptară vitejește și la 30 septembrie, împreună cu Hüseyin pașa și cetele otomane, dărîmară o puternică palancă leșească. Deși tătarii pătrunseseră adînc, cam cu 25—30 de conace, în Polonia, totuși cetatea asediată nu putea fi cucerită. Apropiindu-se iarna, ambele părți erau dornice de pace. Și din relatarea altor cronici turcești știm că prin mijlocirea domnilor români, aflați în tabăra otomană, polonii demoralizați de pierderi mari și pagube ireparabile, au acceptat tratativele de pace cu turcii, trimițînd soli în tabăra sultanului așezată în nordul Moldovei (4 octombrie). După trei zile de tratative încordate, polonii au acceptat condițiile Porții otomane, semnînd tratatul de pace *(ahidnâme)* [19]. Cetatea Hotin a fost înapoiată domnului Moldovei, regatul polon se angaja să plătească, în continuare, haraci vistieriei imperiale *(Hazine-i hümayün)* și să nu mai ajute pe cazaci ca să pustiască Țările Române și țărmurile Mării Negre. Unele cifre date de Halisî — polonii ar fi avut 300 000 de prizonieri și 100 000 de dispăruți — sînt evident exagerate. De fapt, ambele tabere au avut pierderi mari, dar greu de evaluat.

Odată cu încheierea păcii, sultanul și oastea sa s-au retras din Moldova. După un popas mai mare la Iași *(Yaş)*, turcii, în marș forțat de frica iernii, s-au îndreptat spre Isaccea, de unde, prin traversarea Dobrogei, au ajuns în vreo două săptămîni la Adrianopole și de aici, în cîteva zile, la Istanbul. Cel puțin pentru Osman II expediția la Hotin n-a fost de nici un folos. O parte din ienicerii rebeli, nemulțumiți cu expediția în Moldova, fie din cauza soldelor, fie din cauza că erau puși la munci și mereu mustruluiți, instigați și din umbră s-au răsculat și au ucis pe primul sultan reformator, tînărul Osman II (20 mai 1622). Este just, însă, că nici Osman II n-a știut să ducă o politică mai maleabilă față de ieniceri.

Dată fiind bogăția de știri pentru Țările Române, se impune traducerea integrală a acestei cronici pentru completarea colecției noastre de *Cronici turcești privind Țările Române sec. XVII* (vol. II, București, 1974) cu un nou izvor narativ, de prima mînă, privind îndeosebi Moldova la 1621.

Mihail Guboglu

La tentation du Baroque, dans les cultures du Sud-Est européen (Colloque de Bucarest, 1980), în „Baroque" (Montauban), 1983, 11, p. 69—113.

Lucrările colocviului de la București au la temelie o varietate de convingeri ce ilustrează aproape toate nuanțele existente între două modalități diferite de a înțelege istoria culturilor sud-est europene. Una din aceste modalități o găsim rezumată în următoarele afirmații: „Il y a, certes, un décalage entre la période d'épanouissement des grands courants européens jusqu'à l'orée du XIXe siècle, et le moment de leur réception par la culture roumaine. Ce décalage est dû aux voies tortueuses, indirectes et de long parcours que les idées et formes occidentales ont suivi, aussi bien qu'au manque d'un climat culturel propice et de moyens de diffusion — réception permanents. Aussi, est-il nécessaire de regarder avec prudence les essais portant sur leur présence dans la culture roumaine" (p. 109). Cealaltă modalitate de lucru apare și ea la fel de clar definită în chiar paginile revistei de la Montauban: „Accepter l'explication positiviste, selon laquelle les grands styles se sont diffusés du centre vers la périphérie en vagues de plus en plus douces, c'est recourir à une formule, il est vrai, très simple, mais aussi très simpliste, car elle appauvrit l'éxperience intellectuelle de l'humanité.

[18] A intrat și în română sub forma de *balimez* și *balieme'z* = tun mare — cf. H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Bukarest, 1896, I, p. 149. Termenul nu este de origine turcă (din *bilimez* — „ignorant" după Vasile Bogrea), ci din italiană *pallamezza*, la otomani cel mai mare tun.

[19] Despre clauzele tratatului turco-polon din 9 octombrie 1621 (1030 H), între Osman II și Sigismund III, cf. Reșat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülâsiyonlar 1300—1920...* Tratatele otomane și capitulațiile), Istanbul, 1934, ed. „Türkiye Matbaasi", p. 61—62: Polonia se angaja să nu se mai amestece în treburile Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei; Moldova și Crimeea rămîneau sub suzeranitatea Porții, Nistrul era hotar între Imperiul otoman și Polonia etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Ce ne sont pas les résistances ou bien le caractère freiné des économies et des sociétés de cette partie du continent qui peuvent rendre compte du refus de Baroque.; pour mieux saisir les accueils et les refus, il nous semble plus approprié d'analyser le contenu de l'imaginaire et la fonction de l'imagination dans les cultures soumises à la comparaison" (p. 76).

Nu este de mirare deci că, aşezate unele lîngă altele, comunicările creează aparenţa unei discuţii în contradictoriu, cu o varietate surprinzătoare de forme.

Valeriu Râpeanu identifică abia în teatrul de la începutul secolului XIX o receptare semnificativă a barocului la români, cu funcţia de a lansa noul curent: romantis.nul. Autorul comunicării *Le Baroque dans le théâtre roumain. Métamorphoses et confluences* (p. 109—113) afirmă că „le Baroque représenta dans la structure du spectacle et du théâtre roumain une composante de la mentalité publique". Anca Bratu (pornind, este adevărat, de la alt material concret) ajunge la o concluzie diferită: spiritualitatea noastră se dovedeşte „absolument etrangère au baroque" (p. 102).

Opinii la fel de variate se exprimă şi în jurul celor două întrebări fundamentale: prezenţa elementelor de baroc în culturile sud-est europene se datorează împrumuturilor sau propriei lor dezvoltări?; ce loc revine barocului în ansamblul sistemului cultural?

Adriana Buzilă se opreşte la un exemplu particular: Dom-Platz (actuala Piaţă a Unirii) din Timişoara, şi analizează amănunţit acest ansamblu arhitectonic, văzut în corelaţie cu împrejurările istorice care i-au determinat apariţia. În pofida intervenţiilor ulterioare, la Timişoara se păstrează încă mărturiile unui baroc provincial de inspiraţie vieneză, introdus cu scopuri politice precise de curtea habsburgică în secolul XVIII, după ce austriecii îi izgoniseră pe turci din Banat *(Un ensemble de monuments baroques à Timişoara*, p. 96—99).

Dominanta barocă din pictura bisericii Bîrsana (1806) din Maramureş, lucrare a zugravului român Hodor Toader, stă în centrul comunicării semnate de Anca Bratu *(L'accueil du baroque dans les églises villageoises de Maramureş*, p. 93—95). Autoarea ne ajută să înţelegem cum, la nivel rural, într-una din provinciile româneşti cele mai izolate în aparenţă, au fost receptate şi transformate modalităţi de expresie plastică tipice barocului. Preluarea lor s-a făcut prin intermediul ţinuturilor înconjurătoare (tot româneşti sau slave) în care ortodoxia îşi însuşise (pentru valoarea lor decorativă, nu pentru conţinutul dogmatic) procedee ale artei baroce.

După opinia lui Grigore Ionescu, elementele izolate, rezultate dintr-o influenţă barocă şi-au făcut apariţia în arhitectura ţărilor române încă din secolul XVII; edificii aparţinînd acestui stil se ridică însă abia în secolul XVIII *(Le style baroque dans l'architecture des pays roumains*, p. 86—88). Din spusele autorului s-ar înţelege că în Transilvania barocul s-ar datora mai ales unor influenţe exterioare, în timp ce în Ţara Românească el ar rezulta din „căutarea arhitecţilor timpului" (care se axau pe dezvoltarea formelor dramatizate), iar în Moldova am avea o prelucrare locală tîrzie, la aproape un secol distanţă, a cîtorva din elemente împrumutate pe la jumătatea secolului XVII (prezente la biserica Golia din Iaşi). O situaţie aparte au curţile boiereşti (mai înclinate spre păstrarea formelor vechi), faţă de palatele, chioşcurile, fîntînile ridicate de fanarioţi (cu evidente influenţe mediteraneene).

Alt grup de comunicări descifrează existenţa încă în secolul XVII a multiple înnoiri, puse de unii autori — cu reticenţe — sub semnul mentalităţii consonante cu barocul, considerate de alţii expresii elocvente ale acestui curent.

Monica Breazu semnalează cîteva *Elements du baroque dans l'art du livre roumain, XVIIe—XVIIIe siècles* (p. 106—108). Punctele lor de pornire stau în contactele (frecvente pe atunci) cu alte culturi; în interpretarea meşterilor români elementele preluate capătă însă întrebuinţări şi semnificaţii noi. Autoarea se opreşte mai ales la înfăţişarea paginii de titlu a cărţilor, ca şi a verso-ului (pe care se găseau simbolurile heraldice — cele voievodale, de obicei — alături de versurile dedicate lor), la frontispicii şi letrine, la decoraţiile florale, toate mărturisind prezenţa noului, fără a produce o ruptură de tradiţie.

Atunci cînd vorbeşte despre *Mutations stylistiques et iconographiques dans l'espace pictural à l'époque de Brancovan* (p. 100—105), Anca Vasiliu consideră necesar să delimiteze în primul rînd specificul sensibilităţii din această epocă în raport cu perioada anterioară. Ecloziunea spiritului analitic, transformarea simbolului medieval în imagine aluzivă sau alegorie, înlocuirea viziunii simbolice unificatoare cu naraţiunea legendară urmărită în succesiunea momentelor ei, sînt tot atîtea înnoiri ce impun schimbări de sintaxă formală. Spaţiul pictural îşi păstrează însă valoarea exemplară, nu devine mimesis.

Anca Vasiliu analizează realizările diferite conferite aceloraşi teme iconografice în pictura lui Constantinos şi a zugravului român Ioan, dar şi interpretările divergente aparţinînd lui Constantinos însuşi. Concluzia este că pictura din timpul lui Brâncoveanu conţine un

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ultim ecou al artei bizantine tîrzii : „On pourrait attribuer ces styles de basse-époque au baroque, mais à un baroque privé de ses dimensions véritables, de ses qualités essentielles, sans poids et sans drames, sage et harmonieux, auquel manquerait son envergure sublime susceptible de contester non seulement la structure de l'esthétique byzantine mais aussi notre spiritualité, absolument étrangère au baroque".

Tereza Sinigalia reţine trei dintre schimbările caracteristice arhitecturii de după mijlocul secolului XVII *(L'esprit baroque dans l'architecture du XVIIe siècle de la Valachie,* p. 89—92). Prin unificarea spaţiului interior al bisericii (în locul zidului ce despărţea pronaosul de naos se aşază coloane, eliminate apoi şi ele) se creează o zonă de penumbră şi se dematerializează masa construită. Generalizarea exonarthexului deschis (cu ascendenţe în vechile portice deschise ale bisericilor bizantine, dar şi în prispele caselor ţărăneşti) duce la comunicarea spaţiului interior cu cel exterior. Deplasarea accentului vertical al monumentului spre apus (prin aşezarea turnului pe pronaos sau pe exonarthexul deschis) măreşte „efectul faţadei", în paralel cu grija deosebită acordată decorării şi pictării părţii vestice a bisericilor. Fiecare din aceste înnoiri arhitectonice luate separat nu aparţin barocului definit ca stil istoric (dar definit numai pe baza datelor oferite de Occident, am adăuga noi). Ele au luat însă naştere dintr-o mentalitate căreia barocul nu-i era străin.

Răzvan Theodorescu aduce în discuţie un material impresionant de bogat relativ la treptele de sus ale ierarhiei sociale *(Goûts et attitudes baroques chez les Roumains au XVIIe siècle,* p. 80—85). „Au-delà de son aspect figuratif [...] ce baroque [...] doit être interrogé surtout dans une «forma mentis» propre aux princes et aux dignitaires des trois pays roumains, au niveau de ces «homines novi», arrivés au sommet du pouvoir politique, au plus haut de l'échelle sociale, avec l'appui de la Sublime Porte et de la Pologne au XVIIIe siècle, avec celui de la Turquie, de la Russie et de l'Autriche au siècle «phanariote», le XVIIIe, il s'agit de ces «hommes nouveaux» visant parfois les deux trônes roumains, de Bucarest et de Jassy, témoignant d'une fierté monarchique inconnue jusqu'alors".

Pentru acest baroc, Răzvan Theodorescu enumeră cinci surse formale. Din Polonia se răspîndea o artă nobiliară, al cărei „sarmatism" era el însuşi îmbibat de Orientul otoman şi persan, dar şi de manierismul german, flamand, neerlandez. Sursa ucraineană-rusă s-a făcut cunoscută prin Kievul atît de deschis în secolul XVII dialogului cu Occidentul, dar şi prin Moscova, centru al barocului oriental, cu puternice amintiri bizantine. Arta italiană ajungea la noi fie prin misionarii trimişi de colegiul Propaganda Fide din Roma, fie prin Veneţia, atît de influentă în principatele române la sfîrşitul secolului XVII. Prin Transilvania (deci în interiorul perimetrului spiritual românesc), veneau ecouri ale unui baroc legat direct de Italia şi Germania. Sursa constantinopolitană se distinge prin eclectismul ei, din care românii reţin în special bogăţia formelor decorative.

Autorul aduce mărturii din arhitectură, pictură, vestimentaţie, decoraţii interioare, ceremonialul de curte, festivităţi, care ilustrează coexistenţa unor gusturi felurite, într-o relativitate tipic barocă. O atenţie particulară acordă atitudinii istorizante în justificarea ambiţiilor monarhice. Gusturile şi atitudinile menţionate au determinat şi apariţia unei creaţii artistice baroce, în a cărei studiere cercetătorii trebuie să treacă dincolo de investigarea influenţelor formale.

Pentru a înţelege dacă există un baroc sud-est european sau doar elemente de baroc apărute în secolele XVII—XVIII, Alexandru Duţu propune să analizăm conţinutul imaginarului şi funcţia imaginaţiei în culturile comparate. Un pas hotărîtor îl facem dacă stabilim valoarea acordată „înţelepciunii dinafară" şi „înţelepciunii dinăuntru", precum şi raportului dintre „inteligenţă" şi „imaginaţie". Cumpăna înclină în favoarea imaginaţiei, acolo unde limbajul artistic devine tot mai sensibil la datele noi din universul psihic şi fizic ; se deschide astfel calea spre adoptarea motivelor baroce propuse de artele ţărilor învecinate.

Sud-estul european apare ca o zonă diferită de Occident, fără a se prezenta însă omogen în interiorul lui. În regiunile unde barocul făcea parte din programul cultural al puterii politice, schema mentală tradiţională s-a modificat sensibil (precum în Serbia, de exemplu). La curţile voievozilor români, în arhiepiscopiile catolice, în centre intelectuale atît de diferite ca Muntele Athos şi Istanbulul, formele baroce s-au instalat, favorizate de îndreptarea atenţiei spre efemer, ca şi de tradiţia savantă. Dar acolo unde atenţia se îndrepta spre permanenţe şi unde domina cultura comună, apar doar elemente de baroc, evidente mai ales la nivelul decorativului. La celelalte nivele, atît în pictură cît şi în literatură, se perpetuează motivele tradiţionale, cu o funcţie nouă, într-un context mental diferit. Înnoirile identificate sînt „signes de la fin de la période postbyzantine et de la culture des ulemas ottomans et, en même temps, indices d'une expérience intellectuelle originale".

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Virgil Cândea *(Considérations préliminaires,* p. 73—75) se opreşte mai ales la valoarea de noutate a faptelor culturale din secolele XVII—XVIII şi atrage atenţia că între manifestările artistice din Occident şi cele din Sud-Est nu există similitudine perfectă, chiar cînd aparţin aceluiaşi curent.

Privite din această perspectivă, contribuţiile reunite în colocviul de la Bucureşti se dovedesc valoroase tocmai prin lipsa lor de uniformitate şi prin afirmaţiile polemice. Pentru a înţelege originea şi locul elementelor de baroc în culturile noastre avem nevoie atît de cercetarea amănuntelor (deseori contradictorii), cît şi de integrarea acestora într-o viziune sintetică a întregului.

Alături de grupul de studii semnat de specialiştii români, se mai găsesc în acelaşi număr al revistei „Baroque" articole semnate de: André Gabriel, *Diane et le poète* (prezenţa femeii în poezia franceză din secolul XVII); José-Antonio Maravall, *Vue d'ensemble* (prezentare a opiniilor sale despre rădăcinile politice ale barocului); Bartolomé Benassar, *Introduction au temps des troubles* (marile mişcări sociale din secolele XVI—XVII); Janine Garrisson-Estebe, *Henri IV, un souverain baroque* (divergenţa între „être" şi „paraître", disimularea, ostentaţia); Robert Sauset, *Baroque et contre-Réforme dans la France méridionale au XVIe siècle.* La finele acestor din urmă studii (comunicări la colocviul ţinut în Montauban, septembrie 1980), sînt reproduse şi discuţiile care le-au urmat.

Cătălina Velculescu

HERODOT, *Istorii.* Ediţie îngrijită de LIVIU ONU şi LUCIA ŞAPCALIU. Prefaţă, studiu filologic, note, glosar de LIVIU ONU. Indice de LUCIA ŞAPCALIU, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1984, LXVIII+868 p.

O nouă ediţie a vechii traduceri româneşti a operei *părintelui Istoriei* era de mult necesară: cea dintîi — şi singura pînă la cea de azi — o dăduse în 1909 N. Iorga, după manuscrisul descoperit de el însuşi cu un an înainte la mănăstirea Coşula (azi, ms. rom. 3499 de la Biblioteca Academiei) şi care este o cópie executată la 1816 la Botoşani, după un alt manuscris, datat 1746 şi indicat, într-o însemnare, ca fiind copiat, la rîndu-i, după un altul, „din cărţi domneşti". După acelaşi manuscris, Liviu Onu şi Lucia Şapcaliu dau noua ediţie, însoţită de un amplu „studiu filologic", de aproape 200 de pagini (p. 479—661), al lui Liviu Onu (un capitol, *Tehnica traducerii şi sursa elină,* p. 504—522, aparţine Feliciei Ştef). Ca traducător, Iorga propusese pe Eustratie logofătul; ulterior, G. Pascu a propus pe spătarul Nicolae „Milescu" (1922) iar în 1976 N. A. Ursu a identificat pe traducătorul *Istoriilor* lui Herodot în persoana lui Dosoftei (N. A. Ursu, *Dosoftei necunoscut,* în „Cronica", XI, nr. 6 din 6.II.1976, p. 4). La această identificare a aderat, în anii următori, şi Doru Mihăescu *(Une version roumaine d'Hérodote au XVIIe siècle,* în *RESEE,* XVI, 1978, nr. 3, p. 529—551 şi 4, p. 745—770).

Identificarea lui Dosoftei ca traducător al *Istoriilor* lui Herodot a fost respinsă de Liviu Onu *(Concordanţele lingvistice sau capcanele stabilirii paternităţii unui text. Probleme de metodă,* în „Limba română", XXXIII, 1984, nr. 1, p. 44—54 şi 2, p. 119—132). Pînă la apariţia răspunsului lui N. A. Ursu *(Din nou despre paternitatea primei traduceri româneşti a* Istoriilor *lui Herodot şi despre revizia* Vechiului Testament *tradus de Nicolae Milescu,* în „Limba română", XXXIV, 1985, nr. 1, p. 30—45), noua ediţie a fost pusă în circulaţie, popularizînd numele spătarului ca traducător al operei lui Herodot. Într-un articol apărut imediat după difuzarea volumului, N. A. Ursu şi-a susţinut încă o dată punctul de vedere *(O nouă ediţie a primei traduceri româneşti* a Istoriilor *lui Herodot,* în „Cronica", an. XX, nr. 8 (995) din 22.II.1985, p. 5).

Întinsul „studiu filologic" al lui Liviu Onu — intitulat *Cea mai veche traducere românească a Istoriilor lui Herodot şi problemele pe care le ridică* — nu convinge, totuşi, cu privire la paternitatea traducătorului; demonstraţia este clădită şi condusă în aşa fel, încît ea poate, eventual, să convingă de faptul că traducătorul *nu a fost Dosoftei,* ceea ce nu înseamnă că, *ipso facto,* este demonstrată paternitatea lui „Milescu".

Între probele pe care Liviu Onu le aduce, din „examenul intern al textului", pentru a sprijini paternitatea lui „Milescu", cea dintîi este „preferinţa cu totul neobişnuită pentru termenul *laconi,* în loc de *lachedemoni* şi *spartiani,* explicabilă prin **originea etnică a traducătorului"** (p. 549; sublinierea ultimelor patru cuvinte îmi aparţine). Întrucît eu însumi am consacrat o cercetare specială acestei probleme (cf. *AIIAI,* XXI, 1984, p. 183—185),

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ajungînd la concluzia că spătarul era *categoric* de origine greacă, tatăl său fiind originar din Laconia (Lacedemonia, Peloponez), m-am îndreptat, firește, cu interes spre paginile în care și Liviu Onu discută aceleași texte pe baza cărora se pot trage concluzii cu privire la „originea etnică a traducătorului". E curios că deși Liviu Onu a folosit aceleași surse pe care mi-am întemeiat și eu cercetarea, d-sa nu a observat că spătarului nu i se dă *niciodată* în timpul vieții sale numele de *Milescu* — fapt asupra căruia atrăsese mai de mult atenția și Corneliu Bărbulescu ; din contra, Liviu Onu începe biografia viitorului spătar cu aceste cuvinte care, după felul în care sînt scrise, par să exprime un adevăr demult demonstrat și unanim acceptat : „Născut în 1636, în ținutul Vaslui, la Milești (localitate al cărei nume este direct înrudit cu numele tatălui lui Nicolae, boierul Gavril Milescu, care avea moșii aici)..." (p. 551). Cu excepția anului 1636 ca dată a nașterii spătarului, *niciunul din detaliile care urmează nu corespunde adevărului :* tatăl spătarului nu se numea Gavril *Milescu,* acestui personaj nu i se cunoaște nici o proprietate (nu numai în ținutul Vaslui, dar nici în vreun alt ținut), numele satului Milești are o legătură numai cu *fratele* spătarului Nicolae, Apostolache (și el spătar), întrucît *acesta,* prin căsătorie, a devenit stăpînul satului Mileștii, urmașii săi „poreclindu-se", după numele satului, *Milescul* (cf. studiul citat, în *AIIAI,* XXI, 1984, p. 181—183).

Deși restabilește corect sensul formulei *moldavo-lacon* cu care spătarul însuși se desemnează, Liviu Onu părăsește, ulterior, firul logic al demonstrației — care ar fi putut să-i fie de folos — diluînd, ca să spun așa, însemnătatea acestui argument, prin aducerea în discuție a unor concluzii foarte puțin întemeiate din punct de vedere genealogic, care urcă străbunii greci ai spătarului tocmai la generația străbunicilor (cf. p. 567). Asemenea interpretări încîlcite sînt de neînțeles față de mărturiile categorice, *din epocă,* relative la originea lui Gavril : „grec din [...] Peloponez", spune Dositei Notaras ; „grecul Nicolae spătarul, nobil din Moldova", spune la 1671 comandantul fortului Smolensk. Față de toate aceste mărturii categorice, față de explicația corectă a termenului *moldavo-lacon,* față de absența patronimului, concluzia cu privire la originea familiei în care s-a născut viitorul spătar nu poate fi decît una singură ; trebuie să se renunțe la poveștile cu „străbunica [...] originară din Peloponez" și cu descendența din Paleologii de la Mistra. O atît de îndepărtată filieră grecească nu putea constitui un argument pentru „preferința" traducătorului față de termenul *lacon* sau — cum spune Liviu Onu — „cheia acestei atitudini subiective..." (p. 563).

De altfel, Liviu Onu dă o interpretare contradictorie acestor știri ; o dată, *moldavo-lacon* îi pare „o confirmare în plus a originii etnice de *româno-grec* a lui N. Milescu" (p. 565 ; subl. n.), altă dată afirmă, pur și simplu, „originea sa românească" (p. 569 și n. 24 ; v. și p. 605). Pentru folosirea termenului *moldavo-lacon,* Liviu Onu ajunge să formuleze cea mai ciudată explicație : «Oricum, observăm că N. Milescu recurge la numele etnic *moldavo-lacon* în situații în care era cazul să „demonstreze", într-un fel, profunzimea cunoștințelor sale de limbă greacă și familiarizarea cu spiritualitatea grecească» (p. 569). Mărturisesc că, în ceea ce mă privește, nu mai cunosc nici un caz în care un cărturar să ducă atît de departe atașamentul său pentru o limbă și o spiritualitate (altele decît cele ale nației sale), încît să se declare ca aparținînd și etnic acelei națiii de a cărei limbă și spiritualitate se ocupa... „Milescu" ar deține, probabil, un record absolut... Ce contează mărturia *grecului* Dositei Notaras, a *rusului* de la Smolensk, a *olandezului* Witsen — mărturii concordante asupra *originii grecești ?!* Concluzia e fermă : »Originea sa românească și, pînă la stabilirea în Rusia, apartenența sa la poporul român și la cultura românească și europeană sînt mai presus de orice îndoială" (p. 569). Dar distincția trebuie făcută : *originea etnică* este *una* iar *apartenența la o cultură* este *alta ;* planurile nu trebuie confundate ; exemplul cronicarului Neculce și cel al stolnicului Cantacuzino sînt grăitoare în acest sens.

În ceea ce privește familia spătarului, trebuie să se observe că toate înrudirile pînă acum cunoscute duc la... greci : Postolache „Milescu" s-a căsătorit cu Catrina, fiica sulgerului Apostol și a Alexandrei, fata comisului Duca și a Zlatei Cehan (de la care le venise stăpînirea satului Mileștii) ; o soră a Alexandrei, Nastasia, fusese căsătorită cu grecul Pamfil (Panhilie) Iarali stolnic, fiul clucerului Dumitrașco Iarali și al Margăi, una din verele lui Vasile vodă Lupu. Cu privire la spătarul însuși, date fiind mărturiile citate mai sus, s-ar putea *cel mult* conchide că *mama* sa era românca din Moldova — și poate tocmai această realitate genealogică voia el să o desemneze cu termenul *moldavo-lacon ;* din păcate, însă, nu avem, pînă azi, nici o mărturie cu privire la soția boierului Gavril. În nici un caz nu poate fi vorba, însă, de o situație inversă, cum ar crede Șerban Cioculescu : „el însuși se recomanda moldavolacon, socotindu-se după tată moldovean iar după mamă grec, din Laconia (Sparta)" (cf. „România literară", an. XIII, nr. 10 din 7.III.1985, p. 7).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Dar, dincolo de toate acestea, *a putut fi Nicolae spătarul traducătorul* Istoriilor *lui Herodot?* Traducerile sale în limba română, cîte au ajuns la cunoştinţa noastră, nu par să indice un program precis, e vorba mai mult de mici traduceri ocazionale, cum e cazul hrisoavelor bizantine de la mănăstirea Neamţului, în 1655 (v., în acest tom, studiul *Un episod din „recuperarea" Bizanţului*), a *Cărţii cu multe întrebări*, în 1660 (textul păstrat este datat 10 ianuarie 1661, deci traducerea trebuie plasată în anul precedent) sau a „indicaţiilor tipiconale" din codicele lui Gheorghe vodă Ştefan (cf. Liviu Onu, *op. cit.*, p. 552—553). Singura traducere de amploare pe care a început-o — „dar mai dapoi pentru neaşezămîntul vremilor s-au lăsat" — a fost *Vechiul Testament*, o muncă anevoioasă, care nu pare să-l fi entuziasmat în chip deosebit şi pe care n-a făcut-o nici în tihnă, nici cu deosebită tragere de inimă: „izvodul lui Necolae, pentru degraba scriindu-l [...] era pentru neîntocmirea lui foarte cu greu a să înţelege vorba tălmăcirei şi abaterea cuvintelor" (cf. Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 162—163). Pe lîngă aceste aprecieri, aflate în manuscrisul 45 din Biblioteca Academiei din Cluj (devenit celebru în urma discuţiilor purtate în jurul lui !), altele, la fel de puţin măgulitoare pentru calitatea traducerii lui „Milescu", aparţin — după opinia lui N. A. Ursu, lui Daniil Panoneanul: opera lui „Nicolae spatariul moldovean", „pentru multă pripă", avea „greşlale şi prea mare învăluială care era lucru foarte cu greu a în[ţelege]" (N. A. Ursu, *O nouă ediţie*, loc. cit.). Explicaţia stă, firesc, în originea etnică a spătarului, pentru care e greu de crezut că „limba poporului său" (Liviu Onu, *op. cit.*, p. 607) era tocmai... limba română. Aprecierile citate nu sînt tocmai de natură să sprijine identificarea traducătorului lui Herodot în persoana spătarului Nicolae.

Nici datarea acestei traduceri nu e deosebit de convingătoare. Pentru datare, nu există decît un singur element: în capitolul 59 din cartea a III-a, cînd vine vorba de insula Creta şi de cetatea Candiei, traducătorul a adăugat aceste cuvinte: „care nu o pot turcii lua acum" (Herodot, *Istorii*, p. 157). Asediul insulei Creta a durat 24 de ani, „încercările de cucerire a Candiei de către turci au avut loc în: 1645, 1649 şi 1667—1669" (Liviu Onu, *op. cit.*, p. 605). Atribuind-o lui Dosoftei, N. A. Ursu a datat traducerea în jurul anului 1650; atribuind-o lui „Milescu", Liviu Onu a trebuit să găsească argumente pentru datarea ei în funcţie de itinerariul spătarului pînă la sfîrşitul verii lui 1669, cînd Candia s-a predat. Părerea d-sale este aceasta: „excluzînd anul 1667 şi începutul anului 1668, perioadă în care Milescu încă nu-şi găseşte echilibrul sufletesc, noi propunem c a d a t ă a t r a d u c e r i i anii 1668—1670,cu excepţia primelor luni ale lui 1668" (Liviu Onu, *op. cit.*, p. 606).

Trecînd peste... dezechilibrul sufletesc al spătarului, despre ale cărui cauze nu ni se spune nimic (?!), se va observa că, practic, *întregul an 1668 trebuie scos din calcul:* revenit în Moldova după moartea lui Gheorghe vodă Ştefan (ianuarie 1668), spătarul a rămas aici pînă la mazilirea, în noiembrie 1668, a noului său protector, Iliaş vodă Alexandru, cu care va pleca la Istanbul. Nu rămîne, astfel, pentru presupusa traducere a *Istoriilor* la Istanbul decît intervalul cuprins de *primele nouă luni ale anului 1669*. Menţiunea din capitolul 59 al cărţii a III-a exclude orice altă interpretare; traducătorul nu putea să fi ajuns, cu munca sa — avînd în vedere că, aşa cum spune însuşi Liviu Onu, „traducerea unei opere atît de vaste ca *Istoriile* reclama un volum foarte mare de timp" (p. 604) — *atît de departe*, încît să nu revină asupra remarcii abia făcute!

Pe de altă parte, trebuie spus că menţiunea aceasta nu se potriveşte cu *ultimele luni ale unui asediu*, ea nu poate să oglindească tocmai *etapa finală*, în care, ca întotdeauna, se vede destul de clar de partea cui începe să încline balanţa. Pentru cineva despre care se presupune că îşi făcea tălmăcirea tocmai în inima Imperiului otoman, nu se pot bănui nici măcar întîrzieri în sosirea informaţiilor sau alterări ale acestora pe drum, cum s-ar putea accepta în cazul cînd traducătorul ar fi lucrat în Moldova. Formularea „care nu o pot turcii lua acum" evocă foarte clar, după părerea mea, nu ultimele luni ale asediului, ci o perioadă anterioară, cînd cucerirea Cretei devenise unul din punctele centrale ale programului politic al Porţii, determinînd ample desfăşurări de forţe, dar cu rezultate încă indecise.

Cu totul nesigură mi se pare filiera prin care manuscrisul lui „Milescu" ar fi ajuns de la Istanbul în Moldova. La *presupunerea* că a fost scris de „Milescu" la Istanbul, se adaugă (p. 622—625) *presupunerea* că de acolo l-ar fi luat Dositei sau Hrisant Notaras (ambii patriarhi ai Ierusalimului; Şerban Cioculescu, în articolul citat, îl transformă pe Hrisant în patriarh al Constantinopolului !), pentru a-l trimite în Moldova, eventual în biblioteca Mavrocordaţilor. Este drept că atît Dositei cît şi Hrisant Notaras au fost propagatori ai culturii, dar ai culturii *în limba greacă*, au făcut tipografii şi şcoli, au sprijinit tipărirea unor cărţi, dar totul pentru *propagarea culturii greceşti*, chiar atunci cînd ostilitatea populaţiei locale era foarte vădită (cf. Hurmuzachi-Iorga, *Documente*, XIV, 2, p. 791). La fel, e adevărat că Dositei Notaras „aproviziona, din cînd în cînd, pe Nicolae Mavrocordat, la Iaşi,

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cu cărți și manuscrise" (p. 624), dar era vorba în primul rînd de scrieri în limba greacă sau în limbi occidentale! De altfel, cataloagele cunoscute ale bibliotecii Mavrocordaților (p. 625) nu menționează un asemenea manuscris, cu o traducere românească a *Istoriilor* lui Herodot.

Manuscrisul editat are o însemnare din care se vede că a existat o cópie făcută la 1746 pentru logofătul Ianachi Buzilă, „de pre izvodul cel vechi moldovinescu", izvod despre care Liviu Onu presupune că ar fi identic cu manuscrisul presupus a fi făcut parte din biblioteca Mavrocordaților. Aceste presupuneri se întemeiază pe primele cuvinte ale însemnării în cauză: „Și acăstă iaste din cărți domnești". De fapt, nu se înțelege clar dacă precizarea se referă la „izvodul cel vechi moldovinescu" sau la însăși copia din 1746; pe de altă parte, „din cărți domnești" nu e obligatoriu să se refere la biblioteca Mavrocordaților, putînd fi vorba, eventual, și de cărțile Academiei domnești; a miza numai pe o singură posibilitate — cea a apartenenței la biblioteca Mavrocordaților — înseamnă a restrînge (în mod deliberat, bineînțeles!) șansele viitoarelor investigații cu privire la circulația manuscrisului.

O asemenea posibilitate de a identifica o altă eventuală cale pe care presupusa operă a lui „Milescu" să fi ajuns la cunoștința lui Ianachi Buzilă a fost foarte la îndemîna lui Liviu Onu, dar, din cine știe ce motive, d-sa nu a luat-o în considerare. D-sa citează (p. 626) un document din 1753, «prin care postelnicul Neculai Bucium vinde vărului său Neculai Cogălniceanu, cu 400 lei, întreagă moșia Frenciucii din ținutul Vaslui, care, într-o parte, mărginea cu „Șendrenii lui Enachi Buzilă"». Trimiterea se face la *„Surete și izvoade,* X, 1915, p. 106". Dacă Liviu Onu ar fi avut curiozitatea să întoarcă pagina și să citească și începutul documentului, ar fi aflat, la p. 105, că vînzătorul satului Frenciugi, postelnicul Neculai Bucium, era „nepot Milescului crucerului", avînd numita moșie „de pe maică-me[a] Maranda, fiica Milescului". În adevăr, unul din fiii spătarului Apostolache, serdarul Ștefan Milescu, a avut o fiică Smaranda, care, din căsătoria cu Constantin Bucium, a avut, la rîndul ei, un băiat, care este tocmai vînzătorul de la 1753, *vecin de moșie cu Ianachi Buzilă pînă la această dată!* Liviu Onu ar mai fi putut lua în considerare și faptul că Dositei Notaras era în bune legături și cu Apostolache spătarul — căruia la 1675 îi transmitea condoleanțe pentru moartea soției — și atunci o nouă filieră pentru transmiterea manuscrisului lui „Milescu" de la Istanbul spre Moldova s-ar fi conturat cu mai multă probabilitate decît cea propusă de d-sa, prin intermediul intangibilei biblioteci a Mavrocordaților: recuperat de Dositei Notaras, manuscrisul a putut fi trimis lui Apostolache de la care a fost moștenit de fiul său, Ștefan Milescu, de la care a ajuns la nepotul acestuia, postelnicul Neculai Bucium, de la care l-a copiat vecinul de moșie, Ianachi Buzilă!

Lung prilej de vorbe și de ipoteze... Din păcate, nimic din toate acestea nu se poate dovedi și nici măcar ca ipoteză nu se poate susține prin interpretarea corectă a mărturiilor cunoscute pînă acum. Liviu Onu discută pe larg unele concordanțe între traducerea lui Herodot și *Biblia* de la București, pe de o parte, și între aceeași traducere și *Cartea cu multe întrebări,* pe de altă parte. Dar aceste concordanțe pot proveni tot așa de bine din pana unui eventual revizor unic al textelor vizate, revizor care poate fi, de fapt, el însuși, traducătorul *Istoriilor* lui Herodot. Acolo unde se admit atîtea ipoteze și atîtea lanțuri de ipoteze, nu se poate exclude și una ca aceasta. Și e o întrebare dacă un *grec de neam* și un *savant de limbă greacă,* precum era „Milescu" (cf. mărturia lui Pomponne din 1667, citată la p. 554: «comme sa principale étude a été le grec, il y est beaucoup plus savant") ar fi făcut acea *traducere aberantă,* punînd *dihor* în loc de *pisică* (p. 591)!

Dar ceea ce mi se pare foarte ciudat e faptul că *ipoteza* avansată de editor devine — chiar înainte de sfîrșitul demonstrației! — o *certitudine absolută,* Liviu Onu afirmînd „paternitatea sigură a lui N. Milescu asupra celei mai vechi traduceri românești a *Istoriilor* lui Herodot" (p. 604). Ceea ce, „sub raport metodologic", este, firește, o „învățătură"...

Ștefan S. Gorovei

POMPILIU TEODOR, *Interferențe iluministe europene,* Cluj-Napoca, „Dacia", 1984, 254 p.

Istoriografia românească îi datorează profesorului clujean Pompiliu Teodor una dintre cele mai însemnate contribuții în direcția reconsiderării veacului XVIII și a epocii Luminilor. Mărturia acestei contribuții sînt mai întîi cîteva lucrări de restituție, mulțumită cărora opera

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cărturarilor români din veacul XVIII a fost repusă în circuitul culturii. Lor li s-au adăugat analizele detaliate ale unor aspecte ale gîndirii şi culturii (cu deosebire istorice) dar şi eforturi de lămurire teoretică cu interes pentru metodologia proprie unei asemenea cercetări. Adăugînd la acestea efortul de direcţionare a cercetărilor speciale (efort vizibil în coordonarea volumului *Enlightenment and Romanian Society)* sîntem îndreptăţiţi să vedem în contribuţia de pînă acum a universitarului clujean şi expresia unei şcoli istorice româneşti în continuă afirmare, avînd ca ţintă reevaluarea unui secol dintre cei mai discutabili din istoria românilor. O notă esenţială în această afirmare este tocmai maniera reuşită de racordare la preocupările similare din lume. Faptul se înţelege şi din depăşirea liniei interpretative Kant-Cassirer în acord cu demersurile inovatoare din ultima vreme, preocupate de istoria globală care nu se rezumă doar la piscurile unei gîndiri, ci explorează adîncurile ei pentru a afla raportul real dintre inovaţie şi tradiţie. Peter Gay, Franco Venturi, Eduard Winter, Pierre Chaunu sînt în această privinţă nume de referinţă, capabile să întreţină atenţia cercetătorului de azi, interesat nu doar de anumite compartimente ale unei civilizaţii şi culturi, fie ele de rezonanţă (filosofie, literatură ş.a.), ci de structurile globale ale societăţii. Cu alte cuvinte, după cum se întreba autorul, „ce reprezintă realităţile secolului XVIII în raport cu gîndirea ce domină lumea elitelor" (p. 10).

Racordarea priveşte însă nu numai cercetătorul ci şi subiectul atenţiei sale. Din perspectiva din urmă ne reţine mai ales atenţia volumul la care ne referim, volum ce reuneşte şi cîteva din contribuţiile anterioare ale autorului. Însuşirea unificatoare a volumului decurge din preocuparea de a se pune în relaţie iluminismul românesc cu cel european, o relaţie ce nu exprimă doar legătura dintre un fenomen şi sursele sale. Fiindcă, după cum a precizat Pompiliu Teodor, „civilizaţia Luminilor a situat lumea într-un sistem de vase comunicante prin care începe să circule şi seva rezultată din structurile unei lumi considerată pînă nu de mult ca debitoare universale" (p. 16). De aici necesitatea imperioasă de a se depăşi vechile clişee de analiză şi de a se făuri un instrumentar adecvat stadiului actual al cercetărilor iluministe asupra căruia stăruie prima articulaţie a lucrării de faţă. De notat însă că înnoirea de metodă şi viziune la care face apel autorul îşi are obîrşia şi în gîndirea istorică românească, mai ales în aceea a lui N. Iorga. „A ocoli idei de mult formulate înseamnă a face descoperiri ştiute" or, precizează prof. Pompiliu Teodor, ideile marelui istoric pot încă constitui „un fertil punct de plecare" (p. 24). Este ceea ce se poate spune şi în legătură cu contribuţia lui Lucian Blaga, mai ales în discuţia prilejuită de preiluminismul din cultura română prin care s-a făcut de altfel un pas însemnat în direcţia racordării spaţiului istoric românesc la fenomenele de respiraţie europeană. Meritul filosofului era acela de a fi stăruit asupra crizei conştiinţei tradiţionale, o cale adîncită acum de Pompiliu Teodor cu dorinţa de a surprinde atitudinile proprii acelui Frühaufklärung marcat de *pietas et eruditio*. Exemplul cantemirian se dovedeşte edificator în acest sens. Una din interesantele precizări ale profesorului clujean demne de reţinut este şi aceea că în disputa dintre înţelept şi lume dezbătută de principe „nu atît soluţia la care aderă este importantă, cît controversa în sine, dezbaterea publică" (p. 52). Ea trădează neîndoios un spirit nemulţumit de adevărurile tradiţionale decis să consoleze conştiinţa neamului printr-o nouă operă de edificare morală în care regîndirea istoriei românilor în raport cu istoria universală se dovedeşte o notă interesantă. *Scrisul istoric inspirat de Contrareformă în contextul determinat de unirea bisericii* ortodoxe cu catolicismul susţine, complementar, aceeaşi tendinţă: o dovedeşte între altele lucrarea iezuitului praghez Andrei Freyberger *(Historica relatio Unionis Valachicae...,* 1702) căreia autorul îi surprinde semnificaţia în istoriografia unirii. Este, de altfel, meritul constant al autorului de a refuza schematizarea excesivă a istoriei ideilor veacului XVIII care a pus adesea simplist în antiteză religia cu filosofia. „Or — precizează el — secolul XVIII, pînă ajunge să exprime opiniile materialiştilor francezi a trebuit să parcurgă şi alte experienţe, din rîndul cărora nu putem elimina fermentaţia de idei din interiorul bisericii, care şi-a propus prin Reforma catolică, jansenism sau pietism o vastă operă de renovaţie" (p. 84). Asupra aspectului din urmă se opreşte un capitol *(Ecouri janseniste şi galicane în cultura românească,* p. 83—89), reluînd o contribuţie anterioară a autorului, deosebit de importantă în decelarea valorilor sociale şi etice ale creştinismului originar pe care iluminismul le-a opus catolicismului ultramontan, hrănind spiritul critic al veacului şi dorinţa de renovare a instituţiilor tradiţionale. Străduaniile pentru o biserică naţională, inspirată de galicanism, se încadrau aceluiaşi curent, cu prelungiri ideologice pînă mai tîrziu (S. Bărnuţiu este un exemplu) în romantism. Elocvent este însă mai ales cazul lui Samuil Micu a cărui formaţie rezumă un întreg context specific tranziţiei culturii române spre modernitate. Dacă traducerile şi prelucrările sale din opera lui Claude Fleury (altă articulaţie a volumului la care ne referim) sugerează primatul confesionalismului nonconformist (galican, jansenist) traducerile şi prelucrările filosofice după Baumeister şi viziunea istoriografică deschid „un orizont

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

modern ca realitate și aspirație" (p. 103). Șh. Șincai a făcut un pas mai departe atît prin erudiție cît și prin atitudinea sa critică, consumate deopotrivă în terenul metodologiei istorice și a idealului național.

Lumea ideilor se întîlnește cu lumea faptelor, deasupra căreia tronează marea experiență a răscoalei lui Horea, unul din evenimentele prin care realitățile românești s-au reflectat în gîndirea iluministă europeană. Noi sugestii de analiză oferă în acest sens scrisorile lui Brissot către Iosif II asupra cărora autorul a stăruit mai demult, sesizînd în ele o pledoarie publică în sprijinul românilor oprimați și în spiritul soluției furnizată de exemplu revoluției americane. Interferențele iluministe pe care le urmărește profesorul clujean exprimă astfel un dialog între culturi și popoare întemeiat pe identități de viață și destin, iar faptul nu pare decît prea firesc între o Europă ce-și regîndea hotarele tradiționale, înglobînd, presat de revoluția cunoașterii, spațiul românesc. Un sens de evoluție pe care spațiul românesc îl justifica și prin reformularea opțiunilor sociale în mișcarea politică, avînd ca finalitate democratizarea relațiilor interne și emanciparea națională. Vocabularul politic al vremii — adesea invocat de autor în acest sens —, conținutul programului de revendicări și al ideologiei naționale pun în lumină această tendință, arătînd că secolul XVIII românesc se impune ca o epocă de elaborare a lumii moderne, prin integrarea țărilor române în Europa luminilor (p. 202). Procesul era în consens cu cristalizarea unui nou tip de solidaritate între români, una națională, asupra căreia prof. P. Teodor s-a oprit în ultima parte a acestei cărți.

Studiile reunite astfel în volum accentuiază mutațiile parcurse de lumea românească în contextul modernizării și al dialogului ei cu iluminismul european.

Din cele schițate pînă aici se poate observa că demersul are cu deosebire în atenție spațiul transilvan, unul deschis mai de timpuriu, prin specificul său, ideilor iluministe și naționale. Unele din aprecieri incită apoi la discuții sau reclamă nuanțări, inevitabile într-un demers ce se confruntă cu problematica atît de complexă și dificilă a modernizării societății românești și a formării națiunii. Într-o asemenea discuție oricînd necesară și binevenită, cartea lui Pompiliu Teodor reprezintă însă un bun cîștigat și un punct de plecare prin concluziile dar și prin sugestiile pe care le conține. Stilul în care a fost scrisă fac lectura captivantă, canalizînd atenția spre meditație. Nu poate fi un cîștig mai mare decît acesta din urmă fiindcă a regîndi neîntrerupt o cercetare înseamnă a-i asigura permanența.

Ștefan Lemny

NICOLAE IORGA, *Voința obștii românești*, București, Ed. Militară, 1983, 192 p.

Sub acest titlu, pe care nu i l-a dat autorul, volumașul reunește extrase din discursuri politice și din articole ale lui N. Iorga din ziarul său „Neamul Românesc" în perioada 1914—1918. Această publicație se înscrie, firește, în rîndul celor care, aniversînd 65 de ani de la Marea Unire, și-au propus să contribuie la istoria participărilor României la primul război mondial. Cuvîntul introductiv, semnat de conf. dr. Ion Ardeleanu, precizează că inițiativa a urmărit, totodată, să se adauge la acțiunea de „valorificare a operei marelui savant".

Într-un fel, cartea vine la timpul său, deoarece, din punct de vedere moral, activitatea lui Iorga în anii neutralității și ai războiului, ca scriitor politic, ca istoric, ca parlamentar — cu alte cuvinte, ca expresie și îndreptare a sentimentului public — a avut o însemnătate hotărîtoare. O adevărată biografie a lui N. Iorga — pe care n-o avem încă — va spune, odată, cu prețul cărui zbucium și al cîtor jertfe, învățatul, smuls de la munca lui și silit să-și întrețină familia, departe de casă, în condiții extrem de anevoioase, și-a menținut credința în dreptatea poporului său și a știut să o comunice altora într-o formă care ardea conștiințele, din refugiul de la Iași pînă în tranșee, oriunde a pătruns scrisul său. A fi ales președinte al Ligii Culturale, apoi și președinte al primei Adunări Naționale a României întregite, a fost, în 1919, recunoașterea elocventă a funcției ce o îndeplinise pentru realizarea unității naționale. Ea crează, desigur, și urmașilor o datorie pe care, mai bine decît declarațiile festive, o putea plăti o reeditare a acelei părți din scrisul lui Iorga care a fost, în ani de cumpănă grea, menită numai acestui scop înalt: de a modela conștiința națională printr-un apel la tradiție, la onoare și la bun simț.

Iorga însuși n-a lăsat altora sarcina de a culege cuvîntările și articolele sale din timpul războiului. Primele au format volumul *Pentru întregirea neamului* (București, 1925). După ce o selecție de articole în limba franceză, *Pages roumaines*, apăruse la Paris în 1918, trei volume publicate la Craiova în 1922—1923 au reprodus aproape integral textele ziaristului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Alături de această activitate, din belșug cheltuită în presă și în conferințe (nu toate adunate în volum, dar de fiecare dată și imediat publicate în broșuri, din care cîte una are pe copertă mențiunea: „se vinde în folosul refugiaților sîrbi"), alte inițiative se adresau nemijlocit țăranilor-soldați. Mă gîndesc la acea cărțulie tipărită cu litere mari, groase, cu poze șterse, pe cea mai ieftină hîrtie, care se cheamă *Sfaturi și învățături pentru ostașii României* și care a cunoscut două ediții în 1916. S-ar cuveni amintit și măruntul caiet de 32 de pagini, tipărit la Iași, în 1917, în care sînt aleși cîțiva *Psalmi în traducerea lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei*, începînd cu dogoritoarele versuri: „Doamne sfinte, păgînii veniră / În țara ta, de o risipiră...". Pentru viitori ofițeri, elevi ai Școlii Militare din Iași, N. Iorga publica, în 1917, o serie de lecții sub titlul *Sufletul românesc*. Altei categorii de ascultători îi erau destinate cursurile universitare din aceeași perioadă, *Cugetare și faptă germană* sau *Originea și dezvoltarea statului austriac* (în mod semnificativ, ambele au fost reeditate în 1938, după Anschluss).

În aceste condiții, este necesară reconstituirea *întregului* ale cărui conturi doar le-am schițat; trebuie precizat, însă, că ea n-ar fi posibilă înainte de destăinuirea unei bogate corespondențe inedite între Iași și Odesa, în anii 1917—1918 și nici înainte de a avea o ediție adnotată a *Războiului nostru în note zilnice*, excepțională cronică a evenimentelor de un interpret nespus de personal — e drept — dar a cărui bună credință nu poate fi pusă la îndoială.

În locul acestei ample reconstituiri — *și în așteptarea ei* — s-a purces la alcătuirea unei antologii; destinată, firește, unei foarte largi categorii de cititori, antologia de față are meritul de a aduna între coperțile ei texte care meritau oricum să fie repuse în circulație. E de la sine înțeles, însă, că o asemenea antologie implică și o anume responsabilitate, fiind vorba de o *selectare*. Cei care n-au pregetat să-și asume această răspundere sînt patru: colonel dr. Gheorghe Tudor, căpitan Vladimir Zodian, locotenent major Mircea Dogaru și cercetător științific Dumitru Preda. Nu reiese de nicăieri căruia dintre ei i-a revenit sarcina de a redacta notele care însoțesc textul, în general substanțiale și exacte. Cît privește, însă, selecția propriu-zisă, ea cheamă rezerve dintre cele mai serioase. Alegerea s-a oprit, în principal, asupra unor pagini din *Războiul nostru în note zilnice* (150 din aproximativ 1100 de pagini), plus două pagini din *Memoriile* istoricului, la care s-au mai adăugat vreo zece articole din anii 1917—1918. Nota asupra ediției le consideră „inedite", deși ele sînt transcrise după ziarul în care au apărut pentru prima oară. *Pomenirea lui Mihai Viteazul* (8 noiembrie 1918) n-a fost, e adevărat, inclusă în seria de *Oameni cari au fost*, unde și-ar fi avut locul, dar textul conferinței *Ideia Daciei românești* a mai fost publicat în *Calendarul Ligei Culturale pe anul 1920*.

Problema selecției are, însă, și un alt aspect: prea numeroasele croșete nu duc oare la schilodirea gîndirii autorului? Cititorul nu este indus în eroare prin lacunele semnalate la tot pasul de detestabilele paranteze drepte? Oricine se poate întreba: ce se afla în locul marcat prin punctele de suspensie? Un răspuns s-ar afla în chiar aceste cuvinte ale lui N. Iorga, din articolul *Un nou fel de răniți*, din 1915: „Au fost acolo gînduri și simțiri, au fost părți esențiale din sufletul românesc în aceste clipe" (vezi continuarea la p. 33).

Este, pe de altă parte, incorect a desprinde de context o frază sau un fragment de frază, a trece sub tăcere ezitări și contradicții explicabile și firești în momentul istoric dat, a înlocui deci un om adevărat cu o impersonală abstracție. Cu atît mai mult, cu cît însuși drumul parcurs de Iorga, de la analiza prudentă din anii neutralității (*Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, 1915) pînă la afirmațiile categorice din momentul de mare entuziasm popular de la sfîrșitul lui 1918 n-a fost lipsit de vremelnice întortocheri, după cum nici unul din oamenii politici contemporani, dacă ar fi fost apăsați de aceeași răspundere, n-ar fi fost cruțat de îndoieli, șovăieli și anxietăți. Amintirile lui I. G. Duca dezvăluie tocmai o asemenea clipă de îngrijorare, în care adîncul spirit critic al moralistului, patriotismul său sever și lucid, deși neînțelese de interlocutor, transmit un exemplu întotdeauna prețios. Dar în culegerea de articole publicată de Editura Militară mesajul este simplificat și portretul moral al autorului sărăcit. Partea suprimată cuprindea nu numai mărturii ale unor credințe proprii — chiar aspecte întregi ale cugetării lui Iorga — care-i făceau originalitatea, ci și priviri pătrunzătoare asupra celorlalte teatre de război, care dau amploare și coeziune acestei viziuni, ca și pagini de mare valoare literară, capabilă să o însuflețească, încă, pentru generația noastră și pentru cele următoare.

Andrei Pippidi

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

PACT, 5, 1981, *Statistique et Numismatique — Statistics and Numismatics*, Strasbourg, 431 p.

Revoluția tehnico-științifică contemporană, ale cărei extraordinare efecte au cuprins cele mai neașteptate sfere ale activității umane, a adus noi și profunde mutații și pe planul cercetărilor din domeniul istoriei vechi a omenirii, vizibile, mai cu seamă, la ramurile sale ajutătoare. Arheologia, epigrafia, numismatica ș.a.m.d. au început să beneficieze de metodele și tehnicile științelor exacte într-o asemenea măsură, încît astăzi o cercetare nu poate avea șanse de succes decît lucrînd în echipă, în care, alături de arheolog, să fie și un fizician, palinolog sau paleozoolog, iar, alături de numismat, și un matematician sau fizician. Mai mult, o serie de alte științe au fost atrase, spre a-și folosi experiența și aparatura în rezolvarea problemelor ridicate de cercetarea istorică în asemenea măsură, încît au apărut tehnologii și aparate destinate numai acestui tip de investigație. Această formidabilă transformare a științei noastre istorice nu se poate să nu ne pună pe gînduri, să nu creeze o gamă întreagă de complexe și, uneori, chiar de rezerve — în cea mai mare parte, nejustificate —, dar să și nască acel ansamblu de stimuli necesar pentru ca istoria să țină pasul cu ritmul tot mai grăbit al dezvoltării științei, în general. Din acest punct de vedere, ar fi de prisos să ne întrebăm cui aparține inițiativa. Științei noastre, care a simțit că prin mijloacele moderne de investigare poate pătrunde mai adînc și mai fin în miezul lucrurilor care o interesează? Sau, poate, așa-numitele științe exacte, în căutarea unor noi cîmpuri de experiment și activitate, s-au introdus în sfera cercetării istorice? Ori, mai sigur, din partea „ambelor părți" s-au extins tentacular tot mai multe investigații, care, de la început — cu sau fără vrerea noastră —, au înglobat „teritorii" din ce în ce mai întinse ale altor științe? În orice caz, drept rezultat, în momentul de față, poate trebuie să ne punem problema delimitării unor noi științe, care nici nu știm prea bine cum să le denumim. Arheologie matematică? Fizico-arheologia sau arheologia fizică? Statistica numismatică, ori, mai bine, numismatica matematică? Ș.a.m.d. De fapt, nici nu ne-am propus să rezolvăm acum și aici asemenea chestiuni. Dorința noastră este de a sublinia o dată în plus imensul impact pe care l-au adus și în domeniul cercetării noastre progresele științifice actuale.

În aceste ultime decenii, cînd au loc și transformările menționate, așa cum se întîmplă de obicei, structurile organizatorice au fost, în majoritatea cazurilor, depășite, faptul avînd implicații de cea mai mare importanță și asupra cărora, de asemenea, nu credem că este momentul să zăbovim. Ceea ce rămîne demn de a fi relevat este doar tendința tot mai vădită de a se înlătura această lacună, în acest context, inițiativele de „modernizare" căpătînd din ce în ce mai mult un cadru organizatoric adecvat, care nu le mai lasă pe seama hazardului.

Cu un asemenea rol a fost investit nu de mult și „Grupul european de studii pentru tehnicile fizice, chimice, biologice și matematice aplicate la arheologie" de pe lîngă Assemblée parlementaire — Conseil de l'Europe (Strassbourg). Condus de către J. Soustelle și avîndu-l ca vicepreședinte pe energicul și mereu entuziastul profesor de la Louvain, Tony Hackens, acest organism a inițiat o serie de simpozioane speciale, atît pentru a se stabili stadiul cercetării, cît și pentru a sesiza tendințele novatoare pe cale de apariție și a le susține încă dintr-o fază incipientă. Mai mult, pentru scopuri evidente tuturor, imediat după fiecare din aceste colocvii, lucrările, cu deosebită regularitate, au fost publicate într-o revistă proprie (*PACT*). Această publicație, care a ajuns în prezent la al 7-lea tom, a căpătat treptat un prestigiu binemeritat, simpla enumerare a titlurilor argumentînd apriori aceasta: *L'analyse*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

par microfluorescence X appliquée à l'archéologie. X-ray Microfluorescence Analysis Applied to Archaeology. Symposium au Laboratoire des Musées de France, Paris, 1977, 1, 1977; *A Specialist Seminar on Thermoluminescence Dating — Oxford, research Laboratory for Archaeology and the History of Art*, 2, 1978, 3, 1979; *A Professional Directory of Laboratories in Europe — Répertoire professionnel de laboratoires européens* par Jean Claus, 4, 1980; *Statistique et numismatique — Statistics and Numismatics. Table ronde organisée par l'École des Hautes Études Sociales, Paris, et le Séminaire Marcel Hoc, Louvain-la-Neuve, Paris, 1979*, 5, 1981; *Second Specialist Seminar on Thermoluminescence Dating. Oxford, 1980, 6, 1982; Second Nordic Conference on Archaeometry, Elsenore, August, 1981, 7*, 1982. Alte două noi numere aflate la tipar (*^{14}C and Archaeology. Symposium held at Groningen, August 1981* și *Third Specialist Seminar on Thermoluminescence, Elsenore, 1982*), ca și altele aparținînd unei noi serii — educație (*Caractérisation et analyse des métaux anciens. École intensive européenne tenue à Urbino et Rome, Avril 1979*, I; *Analysis and conservation of paper. Intensive school held at Rome, Istituto della Patologia del libro, Mars 1980*, II; *Datation et caractérisation des céramiques anciennes. École intensive tenue à Bordeaux, Avril 1981*, III), completează imaginea pe care trebuie să o avem despre gama largă de probleme atacate de „grupul de studii" amintit, dar și despre capacitatea sa de a mobiliza în sprijinul cercetării arheologice forțe din domenii impresionant de variate.

Tomul al V-lea din seria *PACT*, asupra căruia vom stărui în rîndurile de față, se datorează — după cum reiese și din titlu — „mesei rotunde" organizată la Paris, în septembrie 1979, cu tema „Statistică și numismatică". Publicat sub îngrijirea a doi reputați specialiști, Charlotte Carcassonne (Centre de Mathématique Sociale, Paris) și Tony Hackens (l'Université catholique de Louvain), cu o ținută grafică deosebită, masivul volum este dedicat profesorului Julien Guey, considerat „pionier și animator" (J. Soustelle) al unor asemenea studii de statistică numismatică. Ar fi destul de dificil să încercăm măcar trecerea în revistă a problemelor abordate de cele 30 de lucrări, comunicate cu prilejul reuniunii de la Paris. Ne vom mărgini doar să arătăm că, după o *Prefață* a lui J. Soustelle și un *Cuvînt de salut* al lui J. Guey, sumarul este compartimentat în 5 mari secțiuni (Généralités, Métrologie, Volume des émissions, Circulation monétaire și Études concernant l'aloi et divers), la care se adaugă și un capitol final (Table Ronde), care, în afara alocuțiunii lui T. Hackens, se constituie din comunicarea lui J. Lafaurie și discuțiile aferente.

Deoarece mai multe consideremte ne-au făcut să renunțăm la redarea *in extenso* a titlurilor tuturor studiilor inserate în volum, credem că ar fi o injustețe dacă nu am menționa măcar pe autorii acestora, adică: D. M. Metcalf, Ch. Carcassonne, T. Hackens, P. Naster, J. Guey, B. Helly, S. Suchodolski, J.-P. Callu, M. Barceló, J. W. Müller, F. J. Mora Màs, G. F. Carter, K. Gruel, L. Lleres, F. Widemann, L. Villaronga, W. Leschhorn, C. Morrisson, L. Goulpeau, R. Reece, T. J. Cole, J.-C. Richard, G. Depeyrot, V. Mihailescu-Bîrliba, A. Matuszewski, J. Wielowiejski, G. Aubin, P. Bruun, Gh. Poenaru Bordea, J.-N. Barrandon, C. Brenot, M. Christol, S. Melky, J. D. Brady și G. Hennequin.

Stadiul actual al statisticii numismatice, cele mai noi metode statistice utilizate în numismatică, greutatea librei romane, calcularea numărului de ștanțe al denarilor lui P. Crepusius, monetăria imperială a Asiei Mici, volumul emisiunilor de solidi ai lui Tiberius și Mauricius la Cartagina, circulația monetară de pe valea Gardonului, monedele bizantine și Dobrogea în secolele VI—VII s.a.m.d., iată doar cîteva din subiectele abordate de specialiștii amintiți.

Deși am îndepărtat tentația de a rezuma acest tom de o reală importanță pentru cercetarea numismatică, nu putem ca, în rîndurile de față, să nu ne oprim măcar la cîteva din aspectele, care — cu toate că sînt la fel de însemnate ca și celelalte —, nouă ni s-au părut mai aproape de preocupările noastre sau au rolul de a fi adevărate introduceri în statistica numismatică și, ca atare, semnalarea lor se impune de la sine.

Volumul deschide seria comunicărilor propriu-zise printr-un studiu-bilanț, de un maxim interes, datorat lui D. M. Metcalf și intitulat semnificativ *What has been achieved through the application of statistics to numismatics?* Savantul englez trece în revistă toate problemele numismatice la care s-au aplicat metode statistice, informația sa atingînd aproape exhaustivul, în mod firesc fiindu-i cunoscute și cercetările românești. O bibliografie anexată articolului, însoțită — uneori — de rezumări ale conținuturilor, reprezintă un ghid de prim ordin pentru toți cei care se ocupă de acest nou sector al cercetării. Din lucrarea prof. D. M. Metcalf se poate ușor întrevede că aplicarea statisticii a impulsionat soluționarea unor chestiuni care preocupau de mult timp lumea numismatică, ca, de exemplu: volumul pieselor bătute cu o ștanță antică sau medievală; tabloul cantitativ al istoriei monetare a Europei Evului Mediu; volumul emisiunilor romane din vremea Republicii sau ulterioare; oscilațiile greutăților, schimbările din compoziția aliajului și cantitatea de monede aflată în circulație.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Un al doilea studiu asupra căruia ne vom opri, dată fiind importanța sa, are ca autoare pe Ch. Carcassonne *(Quelques méthodes statistiques utilisées en numismatique)*, care ne înfățișează pe larg cele mai răspîndite metode statistice utilizate în numismatică, ca și — lucru extrem de folositor — succesiunea lucrărilor în cursul unei cercetări de statistică numismatică: ordonarea, tabloul exemplarelor cumulate succesiv, media, regruparea în clase, histograma, „momentele" (media aritmetică, momentul doi al ordinei, momentul trei al ordinei etc.), distribuția hypergeometrică, distribuția Laplace — Gauss sau „legea normală", „dreapta" lui Henry, noțiunile de eșantion și populație, diferite teste statistice (Student și X^2) etc.

Într-o altă lucrare de sinteză publicată în volum *(La métrochronologie et la numismatique des ensembles, aboutissements récents de tendances méthodologiques dans les études numismatiques)*, prof. T. Hackens completează imaginea vastei metodologii de care dispune astăzi statistica numismatică, subliniind că, aceasta poate ajuta la: analiza circulației monetare; reconstituirea volumului emisiunilor prin studiul legăturilor de ștanțe; descifrarea politicilor monetare de stat prin metrologie, astfel luînd naștere *métrochronolia*; dezvăluirea diferitelor aspecte ale politicilor monetare ale statelor, ascunse în valoarea relativă a metalelor monetizate ș.a.m.d.

Ar mai fi de reținut și observațiile pertinente, bazate pe analize fine, de detaliu, care au relevat că, de pildă, reforma lui Dioclețian își are sorgintea în cea inițiată de către Nero, aproape cu două secole și jumătate mai înainte (J.-P. Callu) sau că dispariția sesterțiului este o consecință a devalorizării maxime a antoninianului (J.-N. Barrandon, C. Brenot, M. Christol, S. Melky).

Desigur, am putea insista mai mult și asupra altor teme abordate de către specialiștii prezenți la acest simpozion, deoarece — și aceasta nu o putem eluda — rezultatele obținute pe o cale statistică sînt susceptibile permanent de îmbunătățiri. Cînd afirmăm aceasta, ne gîndim la faptul că — în ultimă instanță — calculele se bazează tot pe materialul numismatic primar, așa cum este el furnizat de către numismat. De aceea, după opinia noastră, devine tot mai sigur că, numai prin mărirea cantității de piese înregistrate — și aceasta făcută cu maximum de acuratețe —, coeficientul de probabilitate tinde să se ridice spre cota cea mai înaltă. Acesta este drumul pe care, în prezent, credem că statistica numismatică pare să aibă cele mai bune și mai rapide șanse de dezvoltare.

Însă, trecînd peste diferențele existente între participanți cu privire la direcțiile și metodele de cercetare statistică în numismatică, ceea ce a primat la acest „mic congres" a fost lipsa „monologurilor", adică a unor situații, cînd fiecare își expunea tezele, fără ca, în continuare, să se ajungă la „conversații" laborioase, cu o finalitate de esență. Dimpotrivă, larga deschidere către o discuție utilă, fără păreri preconcepute, a asigurat un cadru de desfășurare activ și eficient.

De aceea, printre cele mai importante încheieri ale lucrărilor colocviului parizian, ni se par cele care lasă deschise toate căile de investigare. Căci, „explicațiile istorice tradiționale date monetăriilor și circulației monedelor solicită continuu verificări, ca și revizuiri". Odată porniți spre acest țel, a recurge la toate mijloacele de investigare reprezintă o necesitate imperioasă a cercetării. „Les synthèses, au-delà du plaisir qu'elles procurent, suscitent des recherches nouvelles. Elles font le bilan *pour mieux préparer l'avenir*". (s.n.). Prin aceste cuvinte ale prof. T. Hackens, credem că se poate sintetiza cum nu se poate mai bine, că noul cîmp al cercetării numismatice, fundamentat pe un solid și lucid pragmatism, poate privi cu destul optimism spre anii care vin.

Virgil Mihailescu-Birliba

ANDREI CORNEA, *Mentalități culturale și forme artistice în epoca romano-bizantină (300—800)*, București, Ed. Meridiane, 1984, 303 p., 47 fig.

Cu puțini ani în urmă autorul publica o sinteză destinată începuturilor picturii românești moderne[1] prin care se releva un cercetător cu largi disponibilități, capabil să propună noi unghiuri de interpretare a unui fenomen artistic. Ceea ce atunci era doar impresie s-a transformat în convingere prin recentul său demers în care analiza morfologică

[1] Andrei Cornea, *«Primitivii» picturii românești moderne*, București, Ed. Meridiane, 1980, 115 p. + 46 fig.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

a operei de artă se îmbină pertinent cu aceea a diverselor compartimente ale culturii, socialului și politicului încît rezultă o lucrare de teorie și istoria culturii. Firește, poate fi încadrată și în categoria eseului din acele motive expuse în capitolul I, *Dreptul la eseu*, (p. 5—14) și regăsite în următoarele cinci (II. *Două funcții ale culturii* (p. 16—38 ; III. *Societatea eclesiocratică*, p. 39—52 ; IV. *Societate și cultură*, p. 53—95 ; V. *Limbaj și stil*, p. 96—167 ; VI. *Cristalizarea ca proces spiritual*, p. 168—245) un eseu care, cu toată modestia autorului, întrunește condițiile unei *teorii asupra culturii spirituale bizantine* cuprinse în limitele cronologice amintite.

După mărturia autorului se urmărește degajarea unei „imagini culturale coerente și globale proprie civilizației dezvoltate între reperele cu totul aproximative [dar nu și întîmplătoare — *n.n.*] ale anilor 300 și 800 și cantonate, în principiu, în teritoriile aflate sub autoritatea împăratului de la Constantinopol" (p. 7). În acest sens sînt analizate cu pertinență și rafinament aspecte ale literaturii, artelor plastice, filosofiei etc. din societatea greco-romană a secolelor III și VIII, autorul dispunînd de cunoștințe vaste și temeinice care-i permit accesul direct la izvoarele literare de epocă încît propunerile de noi interpretări au o bază solidă. Persuasiv și subtil, Andrei Cornea își conduce cititorul cu suplețe din etapă în etapă a demonstrației. Ceea ce trebuie remarcat de la bun început este disponibilitatea autorului de a teoretiza, de a trece de la particular la general ajungînd, adeseori, la încheieri a căror aplicabilitate depășește cadrele propuse — cronologie, socio-politic și cultural. Exemplele sînt multe dar cele cuprinse în capitolul al doilea privitoare la funcțiile culturii, la mecanismul acționării lor și posibila schimbare a destinației acestora par mai convingătoare. Unele dintre concluziile la care ajunge A. C. în privința fenomenului artistic, cel plastic îndeosebi, sînt noi și interesante (cum ar fi spre exemplu cea referitoare la reprezentarea decorporalizată, spiritualizată a personajelor Pantheonului creștin — Iisus, Maria, diverși sfinți etc. — și reprezentarea naturalistă a îngerilor) opusă diametral vechilor interpretări. Cum spațiul nu îngăduie și alte enumerări cele ce urmează se vor și sînt mai curînd meditații prilejuite de textul lucrării decît observații.

1. Capitolul III, *Societate eclesiocratică*, se fundamentează pe premisa că societatea antică, „în esență epoca clasică, elenistică și perioada Principatului pînă la Marcus Aurelius este caracterizată prin predominarea funcției individualizante" prin „predominarea individului și a funcției individualizante a culturii de prin sec. V î.e.n. și pînă prin sec. II e.n." (p. 39). Deși în sprijinul afirmației Andrei Cornea aduce o serie de argumente ar fi totuși de observat de pe aceleași poziții ale mecanismului de acționare a funcțiilor culturii că în principiu premisa acestui capitol este parțial eronată. Dacă se poate accepta simultaneitatea funcțiilor unei culturi (una *individualizantă*, care identifică și precizează personalitatea umană în individualitatea ei și o alta, *cristalizatoare*, care coagulează, structurează și marchează un grup) nu credem că se poate admite predominanța uneia și aceasta cu atît mai mult cu cît ar fi vorba de o perioadă de timp așa de îndelungată, șapte secole ! O societate care aparține unei anume structuri politice, oricare ar fi aceasta — polis, republică sclavagistă, imperiu etc. — rezistă tocmai pentru că indivizii care o compun aparțin, pe grupuri mai mici sau mai mari, aceleiași culturi care sudează colectivitatea. Istoria a demonstrat că atunci cînd o structură politică care concentrează în mîinile ei toate pîrghiile culturii, exagerînd una din funcțiile ei, de regulă cea cristalizatoare, structură politică de gen totalitar, aceasta nu poate rezista și este sortită, mai curînd sau mai tîrziu, unei pieri inevitabile.

2. Andrei Cornea compară „miracolul romanizării" cu scenariul inițierii mistice : „mai întîi neofitul este mutilat, strivit chiar, ucis spiritualmente pentru a putea fi apoi înălțat... și pentru a putea renaște" (p. 69). Ar fi de observat aici că orice religie adoptată de bună voie presupune și preluarea și adoptarea la noua religie a unor elemnete și credințe din vechiul fond încît nu poate fi vorba de o ruptură totală între vechea spiritualitate și cea nou apărută. Cazul creștinării de bună voie a unor populații (aspecte din cel al dacoromanilor au fost studiate de Mircea Eliade) oferă un exemplu semnificativ în acest sens. Istoricii religiei și a credințelor folclorice explică astfel existența unor surse arhietipale în cultura creștină.

3. Acțiunea de „convertire la romanizare" eșuează, după autor, numai în cazul evreilor și al grecilor. Observație judicioasă și totuși dacă religia monoteistă — credința în Iahve — care a salvat pe evrei de la romanizare este un principiu abstract, elenismul care a apărat pe greci de la aceeași romanizare este *cu mult mai puțin abstract*, fiind vorba de o cultură, este drept că superioară celei romane aflată atunci în decrepitudine.

4. Afirmația după care „lipsa unei reale originalități... și dominația aproape absolută a principiului imitației în cultura secolelor III—VIII" (de la p. 98 și reluată amplu în paginile următoare) departe de a fi lipsită de temeiuri obiective dar totuși *exagerată* este

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

explicată nu prin lipsa de talent, prin decăderea sau degenerarea societății în cauză, ci prin rolul preponderent cristalizator pe care trebuia să-l aibe acum cultura („cultura eclesiocratică apare drept hora pe care grupul o joacă pentru a deveni Unu" (p. 107).

Cel puțin în domeniul artelor plastice revenirea la unele aspecte stilistice proprii antichității nu presupune neapărat imitație sau dacă este imitație aceasta doar în măsura în care, bunăoară, renașterea sau neoclasicismul au apelat la aceleași elemente ale artei clasice greco-romane fără a fi acuzate însă de mimetism și lipsă de originalitate.

Repetăm, cele de mai sus nu au pretenția unor observații ci mai curînd a unor meditații prilejuite de insolita lucrare a lui Andrei Cornea și avem certa convingere că va constitui, prin bogăția noțiunilor puse în circulație, prin interpretările curajoase și deschiderile propuse, un punct de referință în istoriografia noastră.

Ion I. Solcanu

DIETER LUDWIG, *Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen.* Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelm-Universität zu Münster (Westf.), 1982, Teil I, 364 p.; Teil II, 237 p.

Luînd cunoștință despre apariția noului volum dedicat istoriei chazarilor semnat de Dieter Ludwig, ne-am întrebat asupra oportunității unui demers în direcția unei teme care s-a bucurat de o atît de largă audiență în ultimul timp. Aveam în vedere nu numai sintezele „clasice" datorate lui D. M. Dunlop *(The History of the Jewish Khazars,* New Jersey, 1954, retipărită nemodificat la New York în 1967) și M. I. Artamonov *(Istorija chazar,* Leningrad, 1962), dar și lucrările semnate de T. Nagrodzka-Majchrzyk *(Chazarowie,* în K. Dabrowski, T. Nagrodzka-Majchrzyk, E. Tryjarski, *Hunowie europejscy, Protobulgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie,* Wroclaw-Varșovia-Cracovia-Gdańsk, 1975), S. A. Pletneva *(Chazary,* Moscova, 1976, tradusă în germană la Leipzig, 1978 și Viena, 1979), P. B. Golden *(Khazar Studies,* I—II, Budapesta, 1980) și de numeroși alți autori.

Dintru început sîntem datori a mărturisi că parcurgînd lucrarea lui Dieter Ludwig ne-am edificat pe deplin că o reabordare a istoriei chaganatului chazar din unghiul ales de autor nu este nici pe departe un act gratuit, ci este menită să răspundă la o sumă de probleme insuficient clarificate. În forma publicată, lucrarea reprezintă teza de doctorat susținută în 1982 la Facultatea de Filozofie a Universității Westfalice Wilhelm din Münster, avînd drept referent pe prof. Manfred Hellmann și coreferent pe prof. Ruth Altheim-Stiehl, ambii specialiști de notorietate continentală.

În tentativa sa de a intra în intimitatea fenomenelor istorice, D. Ludwig a pornit cu temeinice cunoștințe de limbi orientale, clasice și moderne, ceea ce i-a permis accesul la originalul majorității izvoarelor. Cu toate că și-a limitat perimetrul investigațiilor numai la sursele scrise, autorul a făcut dovada că dispune de o vastă documentație și în sfera rezultatelor cercetărilor arheologice. Monografia ar fi beneficiat, desigur, de și mai convingătoare argumente pentru anumite aspecte dacă s-ar fi utilizat în mai mare măsură materialul informativ — încă nu excesiv de bogat — pus la dispoziție de săpăturile arheologice întreprinse în ultimele decenii. De altfel, aproape concomitent cu volumul imprimat la Münster, pe alte meridiane ale continentului se tipărea o lucrare ce tratează în mare parte aceleași probleme ca și D. Ludwig, văzute, de data aceasta — în pofida subtitlului cărții — îndeosebi prin prisma arheologului (cf. M. G. Magomedov *(Obrazovanie chazarskogo kaganata. Po materialam archeologičeskich issledovanij i pis'mennym dannym,* Moscova, 1983).

Dieter Ludwig și-a structurat lucrarea în două părți, fiecare cu paginație diferită. Prima parte cuprinde o introducere, 13 capitole, o încheiere și trei anexe, iar cea de-a doua parte notele, bibliografia, lista prescurtărilor, corrigenda și addenda.

În introducere (p. 1—21) se face o trecere în revistă a contribuțiilor și a izvoarelor mai importante privind istoria chazariilor. Întrucît prezentări ample ale istoriografiei au fost făcute de M. I. Artamonov, B. D. Weinryb, I. Sorlin și A. Yarmolinski, autorul nu s-a mai referit decît tangențial la literatura istorică mai veche, insistînd asupra aceleia din ultimul sfert de veac. Izvoarele au fost enumerate după criteriul limbii în care sînt redactate: ebraice, arabe, persane, siriace, armene, georgiene, turcești, slave, bizantine, latine și chineze. Foarte succinte sînt considerațiile privitoare la cronicile bizantine, pe motivul că ele au fost puse în valoare de G. Moravcsik.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Cele 13 capitole ale primei părți a volumului au ca subiect: I, Primele mențiuni și perioada timpurie a istoriei chazarilor; II, Imperiul chazar ca uniune tribală; III, Regalitatea și păturile superioare; IV, Păturile inferioare și sclavii; V, Referiri asupra indicelui demografic; VI, Baza economiei; VII, Orașele; VIII, Comerțul și transportul; IX, Veniturile; Arta militară; XI, Rigorile dreptului; XII, Religia, XIII, Familia, viața cotidiană, moartea.

În legătură cu cele mai vechi informații asupra chazarilor sînt analizate îndeosebi biografia regelui persan Chusro (Chosroes) I și cronicile lui Tabari și Mihail Sirianul (p. 26—45). În cel de-al doilea capitol se fac interesante referiri asupra structurii multirasiale ale statului chazar și a întinderii sale. Privitor la granițele chaganatului se accentuează asupra permanentei sale instabilități, apreciere care ni se pare discutabilă chiar în cazul unei confederații tribale compuse din populații nomade sau seminomade. Pentru precizarea hotarelor chaganatului și a răspîndirii grupurilor etnice din componența sa, stabilirea întinderii diferitelor variante ale culturii Saltovo-Maiațk ar fi fost binevenită. Autorul ia în discuție etniile intrate sub obediența politico-militară a chazarilor (alani, bulgari, bașchiri, maghiari, cabari, burtași, slavi etc.), discutînd caracterul dominației lor, localizarea triburilor etc. În ceea ce privește societatea chazară, se admite tranșanta departajare în două pături: una superioară și alta inferioară (p. 112 și urm.). Evoluția în timp a demnității de chagan este urmărită concomitent cu derularea evenimentelor politice la care a fost implicat chaganatul. Convingătoare ni se par argumentele invocate de D. Ludwig pentru a combate ideea descendenței dinastiei chazare din aristocrația vest-turcică (p. 129—132), ca și explicarea așa-numitei duble regalități a chazarilor (p. 165 și urm.). Întemeierea chaganatului este fixată cronologic între circa 630 și 653 (p. 134). Extinderea sa spre ținuturile nord-pontice a provocat migrarea bulgarilor spre Dunărea Inferioară sub conducerea lui Asparuch. Fiind periclitate pozițiile bizantine din Crimeea, diplomația constantinopolitană a considerat utilă stabilirea unei alianțe politice, întărită prin legături matrimoniale, cu noua putere propulsată în estul continentului (p. 143—146). Luptele purtate cu arabii în regiunile caucaziene nu numai că au oprit expansiunea islamului, dar au și consolidat supremația chazară în Europa Răsăriteană și totodată a păturii conducătoare din chaganat. În continuare, autorul se ocupă de problema adoptării indaismului de către chazari, combătînd aserțiunea că grupul celor convertiți ar fi inclus numai cercurile de la curtea chaganului și că ar fi fost izolat de masa populației (p. 163—165). Capitolul mai cuprinde referiri la însemnele stăpînirii: coroana, tronul, brîul, sceptrul (p. 192—201).

Informațiile izvoarelor scrise despre pătura inferioară a societății chazare și sclavie, fiind incomparabil mai sărace, autorul nu a putut stărui prea mult asupra acestor aspecte (p. 202—210).

Abordîndu-se problema numărului chazarilor, se recurge la o sistematică înșiruire cronologică a datelor izvoarelor care fac estimări în acest sens (p. 211—223). Totodată, se indică cifre comparative ce privesc efectivele altor triburi în mileniul I e.n.

O pertinentă analiză este făcută elementelor esențiale ale vieții economice a chazarilor, discutîndu-se ponderea avută de creșterea vitelor (p. 225—235), agricultură și grădinărit (p. 235—239), precum și de vînătoare, pescuit și apicultură (p. 239—241). În ceea ce privește importanța ce este atribuită de unele izvoare narative pescuitului, facem observația că este puțin probabil ca această îndeletnicire să fi fost practicată cu intensitate în afară de zona gurilor Volgăi și de zona limitrofă Mării Caspice, cunoscută fiind lipsa de receptivitate față de pescuit a triburilor nomade.

Capitolul următor este dedicat orașelor, în care se discută aspecte legate de localizare, compoziție etnico-demografică, organizare administrativă, structură edilitară etc., insistîndu-se, cum era și firesc, asupra celor patru centre chazare mai importante: Balanğar, Samandar, Atil și Sarkel (p. 242—262). O oglindă mai fidelă a fenomenului urban din chaganatul chazar ar fi oferit compararea datelor izvoarelor narative cu acelea furnizate de săpăturile arheologice din „horodiștele" din arealul culturii Saltovo-Maiațk.

Abordînd chestiuni legate de comerț și comunicații, Dieter Ludwig subliniază că prin regiunile ocupate de chazari se afla traseul unor vechi și importante drumuri de caravană. Numeroasele perturbații pricinuite de migrații și războaie au dăunat profund activităților negustorești. Condiții mai bune pentru comerț au apărut spre sfîrșitul secolului VIII, odată cu reglementarea relațiilor dintre califat și chaganat. La intensificarea traficului comercial — corespunzînd secolelor IX—X — un aport însemnat a revenit negustorilor arabi și ruși (p. 263—275).

O temă care nu a reținut aproape deloc atenția celor ce l-au precedat în preocupări pe D. Ludwig este cea a surselor de venit regulate și neregulate. Aceste venituri se obțineau în primul rînd prin expediții de pradă și prin perceperea tributului de la populațiile vecine mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

slabe din punct de vedere militar şi, în mai mică măsură, prin încasarea taxelor vamale, cadouri etc. (p. 276—285).

În continuare, autorul se preocupă de arta militară a chazarilor, prilej cu care investighează alcătuirea armatei (p. 286—293), armamentul (p. 293—296) şi tehnica de asediu (p. 296—298). În acest cadru s-ar fi cuvenit poate anumite referiri la sistemul de luptă a chazarilor. Acesta cuprindea, între altele, organizarea deplasării armatelor şi a taberelor sezoniere prin utilizarea carelor, conform unor practici atestate atît la nomazii care i-au precedat, cît şi la cei care i-au succedat pe chazari în stepele Eurasiei.

Natura normelor de drept sînt analizate într-un capitol aparte, prilej de a se releva preluarea unor structuri ale legislaţiei mozaice şi mahomedane, concomitent cu adoptarea religiilor corespunzătoare (p. 299—304).

În ceea ce priveşte religia chazarilor, D. Ludwig departajează cultele originare de marile religii însuşite temporar sau durabil de părţi mai restrînse sau mai largi din conglomeratul etnic ce compunea chaganatul: zarathustranismul, creştinismul, islanismul şi mozaismul (p. 305—332). Despre religia iniţială se păstrează informaţii puţine şi ambigue. În cultele vechilor populaţii turcice un loc important ocupau adorarea cerului şi şamanismul. Pentru caracterizarea elementelor de şamanism autorul face apel, între altele, la datele stabilite de Mircea Eliade (p. 305—306) Pentru celelalte religii se prezintă condiţiile politice ale adoptării lor, acţiunile de misionarism, intensitatea răspîndirii lor etc.

Un ultim capitol cuprinde consideraţii asupra vieţii familiale, a celei de zi cu zi, ca şi asupra practicilor funerare (p. 333—344), împrejurare folosită pentru a se evoca anumite date privind căsătoria, modul de viaţă, scrierea, locuinţele, îmbrăcămintea, alimentaţia, muzica, igiena, ritualul de înmormîntare etc.

Din cuvîntul de încheiere reţinem aprecierea că pentru istoria chazarilor mai importantă decît convertirea la iudaism a fost trecerea de la nomadism la sedentarism (p. 345). Cu toate acestea, nici pînă la prăbuşirea chaganatului modul de trai stabil nu s-a generalizat pretutindeni. Dieter Ludwig consideră că decăderea politică şi culturală a nomadismului euroasiatic pînă spre secolele XIX—XX este o consecinţă a pierderii însemnătăţii drumurilor comerciale continentale ce străbăteau Asia Centrală datorită deschiderii căilor maritime ce legau Europa de India (p. 346). Desigur că în explicarea declinului lumii nomade punctul de vedere enunţat se cuvine a fi reţinut, dar aceasta nu înseamnă totuşi că fenomenul în discuţie îşi are numai o singură cauză esenţială. Privitor la decăderea chaganatului autorul nu îşi însuşeşte argumentaţia lui L. N. Gumilev, care o pune pe seama degradării cadrului ecologic din stepele de la nordul Mării Caspice.

Prima parte a volumului mai cuprinde trei anexe privind identitatea lui Ziebel/Jebu Xak'an (p. 348—354), completarea listei de cuvinte chazare întocmită în 1980 de P. B. Golden (p. 355—361) şi informaţiile despre chezari din lucrarea anonimă *Muğmal at-tawarih* din 1126 (p. 361—364).

Cea de-a doua parte a volumului conţine un stufos aparat critic: note separate pentru introducere, pentru cele 13 capitole şi cele trei anexe (p. 1—177), bibliografia (izvoare şi „literatura secundară") (p. 178—231) şi lista abrevierilor (p. 232—233), la care s-au adăugat — nenumerotate — două pagini cu corrigenda şi addenda şi o pagină cu autobiografia candidatului la titlul de doctor.

Notele şi bibliografia sînt cu adevărat impresionante, dezvăluindu-ne amplitudinea efortului de informare a autorului, talentul său de excepţie în însuşirea a numeroase şi dificile limbi orientale şi moderne. În lista specialiştilor citaţi sînt înseraţi şi doi autori români: G. I. Brătianu *(La mer Noire*, München, 1969) şi M. Eliade *(Schamanismus und archaische Ekstasetechnik*, Zürich-Stuttgart, 1957). Printre lucrările ce ar fi putut fi de folos autorului pentru anumite aspecte tratate în volum am adăuga: F. Brun, *Cernomor'e*, I—II, Odessa, 1879—1880; V. Mošin, *Les Khazares et les Byzantins d'après l'Anonyme de Cambridge*, în „Byzantion", VI, 1931, p. 309—325; G. Fehér, *Zur Geschichte der Steppenvölker von Südrussland im 9.—10. Jahrhundert*, în „Studia Slavica", V, 1959, 3—4, p. 257—326; I. Boba, *Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century*, Haga, 1967; L. N. Gumilev, *A kazárok utódai*, în „Történelmi szemle", XI, 1968, 1—2, p. 11—18 etc. La un volum atît de bogat în informaţii diverse un indice onomastic şi toponimic ar fi fost mai mult decît necesar.

În ansamblu, Dieter Ludwig impune printr-un vast orizont istoric, ascuţit spirit de discernămînt, temeinice cunoştinţe lingvistice şi istorice, calităţi care i-au permis să ofere istoriografiei consacrate epocii medievale, într-un domeniu de mare interes, o lucrare de referinţă, originală ca mod de expunere, redactată într-un stil în acelaşi timp sobru şi atractiv.

Victor Spinei

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

YAŞAR YÜCEL, *XIII—XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-Oğullari Candar-Oğullari Beyliketri* (Istoria Anatoliei de nord-vest sec. XIII—XV, Emiratele: Ciobanoğlii Candaroğli), <Ed.> „Türk Tarih Kurumu Basimevi", Ankara, 1980, X + 285 p.

Fundamentată pe un mare număr de izvoare islamice (turco-arabo-persane), europene şi pe numeroase lucrări moderne turco-europene, printre care şi româneşti, această primă monografie ştiinţifică tratează istoria politică-militară şi social-economică a principatului Çobanoğlîilor (1211—1291) şi a Candaroğlîilor (1291—1461) din nord-vestul Anatoliei, corespunzînd cu vechea provincie romano-bizantină Paflagonia. Această provincie, numită de turci Kastamonu sau Kastamonya, avînd capitala cu acelaşi nume, după victoria sultanului selgiuchid Alp Arslan, la Manziekert-Malasghird (1071), împotriva Bizanţului, populată de triburi turco-oguze (uzi) a făcut parte din Imperiul turco-selgiuchid de Rum (=Anatolia). Odată cu începutul destrămării acestui stat, în primele decenii ale secolului XIII şi mai ales după bătălia de la Kösedağ (1243), lîngă lacul Van, între selgiuci şi mongolii din Iran numiţi „Ilhan", vechea Paflagonie a devenit un teritoriu de margine (marcă), sub conducerea emirului numit Cioban [1] care a fost un timp şi guvernatorul *(vali)* mongolilor în Anatolia. Fiul său, Demirtaş, s-a răsculat, în 1222, împotriva hanatului mongol zis Ilhan, adică „Ţara hanului". Mongolii şi-au adus sub supremaţia lor şi o bună parte din Anatolia, ceea ce ne mărturiseşte şi o inscripţie ilhanidă de la Ankara [2].

Lucrarea cuprinde patru părţi distincte cu capitolele respective: Cuvînt înainte *(Önsöz,* p. IX—X); Introducere *(Giriş,* p. 1—8): — fondarea, dezvoltarea şi destrămarea beilicurilor turmene din Anatolia; Izvoarele *(Kaynaklar,* p. 9—31). I. *Principatul Çobanoğliilor* (p. 33—51): Introducere privind dominaţia turcă din nord-vestul Anatoliei — privire generală; originea etnică (a populaţiei). <Emirii>: Hüsameddin Çoban Bey (cca. 1210 — ?); Alp Yürek; — Muzaffereddin Yavlak Arslan (1290—1291); — Mahmud Bey (1291—1292). Activitatea edilitară şi ştiinţifică sub emirii Çobanoğlîi (sec. XIII).

II. *Principatul Candaroğliilor* (p. 53—123): — apariţia lor pe arena istorici; — problema etnică. <Emirii>: — Şemseddin Candar (1291/92 — ?); — Süleyman Paşa (1309? — 1340?); — Ibrahim Bey (1341 — ?); — Ya'kub Bey (?—?); — Kötürüm Bayezid (1361—1385); — Süleyman II Paşa (1385—1392 Isfendiyar Bey (1392—1439); — Ibrahim Bey (1439—1443); — Ismail Bey (1443—1461) şi Cemâleddin Kızıl Ahmed (1461... ?).

III. *Situaţia social-economică a principatului Candaroğlii* (p. 125—142): — Situaţia demografică; — Viaţa socială; — Viaţa orăşenească.

IV. *Anexele* (p. 143—201): — 1. Monetele; 2. Inscripţiile şi extras din opera Mesâlikü l-esbâr privind statele turceşti din Rum (Anatolia).

V. *Bibliyografa* (p. 203—209); Index *(Dizin),* p. 209—224) şi erata (p. 225).

În prefaţă, după ce se arată că în istoria Turciei emiratele *(Beylikler)* au jucat un mare rol, de la începutul secolului XIV pînă în primele decenii ale secolului XVI, se aminteşte de unele contribuţii ale lui Paul Lemerle (Paris, 1957), B. Fleming (1964), Faruk Sümer (Ankara, 1967); Yaşar Yücel, *Cadiul Burhaneddin şi statul său* (Ankara, 1971) şi M. Çetin Varlik (1974). Autorul ar fi putut cita aici, şi monografia — deşi învechită — a prof. I. H. Uzunçarşili (1888—1977) [3], *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu...* (Istanbul, 1937). La încheierea prefeţei, Y. Yücel mulţumeşte eminentului său prof. dr. Adnan Erzi, un bun prieten al regretatului prof. univ. Const. C. Giurescu şi al istoricului-turcolog Aurel Decei. În partea introductivă, se insistă în problema fondării, dezvoltării şi destrămării principatelor din

[1] Cuvînt de origine veche turcă — „păzitor de oi" cf. Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române* (abr. *Infl. or.),* II, 1 (Bucureşti, 1900), p. 128—129; Const. C. Giurescu, *Imprumuturi cumane: „Odaie" şi „Cioban",* în „Studii şi cercetări de lingvistică", XII (1961), p. 205—211. S-a încetăţenit, de mult, şi în onomastica română.

[2] P. Wittek, *Ankara'da bir Ilhânî-Kitabesi* — „Une inscription ilhânide à Ankara", în „Türk Hukuk ve Iktisât Tarihi Mecmuasi" I, (Istanbul, 1931), p. 161—164.

[3] Cel mai productiv istoric al Turciei contemporane — cf. volumul omagial, *Ord. Prof. Ismail Hakki Uzunçarşili Armağan,* T. T. K. Basimevi, Ankara, 1976, XLIV + 494 p. + 2 portrete + fig. pl. În articolul lui T. Gökbilgin, *Seriye Sicilleri...* (Condicile şeriatului din Brusa) sînt publicate două documente privitoare la campania lui Suleiman I Magnificul în Moldova (1538/945 H.) (p. 95—96 şi 100—112); IUEF Tarih Dergisi — Ord. *Prof. Ismail Hakki Uzunçarşili Hâtira Sayisi,* no. 32 (Istanbul, 1979), XV + 1047 p. fig. pl. Colaborează: Alexandru V. Boldur cu art. *Plevna* (p. 679—688) şi Const. Şerban, *La suzeraineté ottomane à l'égard des Pays Roumains... (XVI—XVII siècle)* (p. 211—218).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Anatolia selgiucă şi otomană (sec. XIII—XV). Scăpate de dominaţia mongolă, aceste emirate turcmene încep să se dezvolte. Încercarea lui Bayezid I „Fulgerul" de a le unifica, după 1390, prin anexarea lor la Imperiul otoman a eşuat lamentabil prin bătălia de la Ankara (28 iulie 1402). Pe la 1400, cele 19 emirate anatoliene au făcut front comun împotriva agresiunii lui Bayezid, chemînd odată cu bizantinii pe Timur-Lenk din Transoxania. Odată cu realizarea unităţii politice a Imperiului otoman (iulie 1413), această politică de expansiune fiind reluată de sultanii Mehmed I Celebi, Murad II (m. 1451) şi Mehmed II „Cuceritorul" (m. 1481), emiratele selgiuce printre care şi Candarliii sau Isfendiarizii au fost înghiţite de Imperiul otoman.

Izvoarele sînt prezentate într-o formă cît se poate de sistematică, în şapte categorii: *epigrafice* (I); *numismatice* (II); *actele fundaţiilor pioase* „vakfiye" şi documentele din arhivele apusene (III); cronicile turco-arabo-persane; bizantine etc. (IV); descrieri de călători şi opere geografice (V); opere biografice şi tratate epistolare „Münşe'at" (VI) şi opere scrise despre Anatolia de nord-vest (VII). La citarea izvoarelor se arată şi contribuţia respectivă, unele ne interesează direct de ex. la manuscrisul lui Yazıcı-zade Ali despre istoria selgiucilor (Bibl. Topkapısarayı, Istanbul, fond Revan 1390) se citează articolul lui P. Wittek (m. 1977), *Jazijioğlu Ali on the Christian Turk of the Dobrudja*[4]. Amintim că are şi o versiune franceză: *Les Gagaouzes=Les gens de Kayka'us*[5]. În ce priveşte cronicile bizantine, autorul a folosit ediţii turco-europene (Karolidi/Istanbul-Bonn), trecînd cu vederea ediţiile cunoscutului bizantinist român Vasile Grecu (Calcocondyl/1958, Ducas/1958, Critobul de Imbros/1963 şi G. Sphrantses/1966). Din izvoarele arabo-persane privind principatele din Anatolia, se dau nu numai indicaţii bibliografice de manuscrise istorice, ci sînt bine reproduse unele fragmente (în caractere arabe), pentru o ilustrare mai bună a temei.

În continuare se prezintă domniile emirilor Çobanoğlîi sub aspect biografic, politic-militar, edilitar şi ştiinţific. Vorbindu-se de începutul acestui beylik, se aminteşte că în zilele sultanilor Alâeddin I Keykubat şi Izeddin I Keykaus, pe la 1211, în urma slăbirii autorităţii centrale a sultanatului de Rum, a fost numit, aici, ca bey de margine emirul Çoban, fondatorul unei dinastii în acest emirat. Bazîndu-se pe un fragment ilustrativ din Ibn Bibi (m. 1272) se schiţează portretul acestui prim emir „vestit prin spiritul său de dreptate, prin mărinimia şi vitejia sa" (p. 36). Spirit întreprinzător, el a întreprins, pe la începutul secolului, o expediţie împotriva cetăţii Sudak din Azov-Crimeea, împotriva cumanilor *(Kipciak)* şi ruşilor, descrisă de acelaşi Ibn Bibi[6]. În ce priveşte originea sa etnică, familia Çoban — după cum arată şi numele de „păstor" — se trage din vechile triburi turco-oguze *(Kayı)*, deci un predecesor al fondatorilor Imperiului otoman (Ertugrul şi Osman) din a doua jumătate a secolului XIII. Dintre cei patru-cinci dinaşti Çobanoğlîi, numai ultimii doi au cronologia domniei lor (1280—1291/92). De asemenea, cronologia domniei primilor cinci Candaroğlî este aproximativă, şubredă (1292? — 1361?). Abia domnia lui Kötürüm — „Şchiopul" Bayezid (1361—1385) are o cronologie sigură. Deşi unii cronicari turci din secolul XVI — ca M. Neşrî (m. 1520), Sadeddin (m. 1599) etc. — dau unele ştiri despre relaţiile lui Mircea cel Bătrîn (1386—1416) cu Bayezid I „Fulgerul" (1389—1402), totuşi domniile lor n-au fost contemporane cu numitul emir de Candar, care murise cu doi ani înainte de urcarea pe tron a lui Mircea cel Bătrîn. Principii de Candar au fost în relaţii amicale cu beyi şi sultanii otomani pînă la 1392. Începînd din acest an şi pînă la bătălia de la Ankara (1402), Isfendivar bey a fost în ostilitate continuă cu osmanlii din cauza agresivităţii lui Bayezid „Fulgerul".

Y. Yücel, bazîndu-se pe contemporanul L. Chalcocondyl, pe Neşrî şi Sadeddin din secolul XVI, observă, pe bună dreptate, că Mircea cel Bătrîn, domnul Ţării Româneşti *(Eflak beyi)*, pe la 1391/92 (?) atacă Imperiul otoman dinspre Rumelia (p. 84). Acesta era, desigur, rezultatul unei alianţe dintre domnul român şi emirul Isfendiyar, bey de Kastamonu. Avînd în vedere că vechile cronici turceşti (Enverî, Aşikpaşazade, Oruç etc., din secolul XV) anticipează evenimentele istorice cu doi-trei ani din cauza unei cronologii defectuoase, credem că atacul românesc, dincolo de Dunăre, a fost în 1393 — cum crede şi A. Decei — sau în primăvara anului următor. Autorului, — deşi foarte bine informat, — i-a scăpat articolul lui

---

[4] În *BSOAS*, XIV, London, 1952, p. 639—668.

[5] În „Rocznik Orientalistyczny", tom. XVII (1951—1952), Krawów, 1953, p. 12—24.

[6] Al. Yakubovskij (1886—1953) a publicat un studiu în „Vizantiiskij Vremenik" (1927), tradus apoi în turceşte *Ibn Bibi'nin XIII. asir başlarinda Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kipçak) ve Ruslara karşi yaptiklari seferin hikâyesi*. Çeviren (trad. Ismail Kaynak), în „Ankara Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi" XII, 1—2 (Ankara, 1954).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Aurel Decei, *L'expédition de Mircea l'Ancien contre des acîndji's de Karinovasi* (1393), (*RER*, I, 1953, p. 130—151), avînd şi o versiune românească [7].

După descrierea unor relaţii încordate în Anatolia între Bayezid I „Fulgerul", Isfendiyar bey de Kastamonya, cadiul Burhaneddin din Sivas etc., Y. Yücel, bazîndu-se pe opera lui P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn* (Bucureşti, 1944) şi pe articolul lui G. S. Radojicić, *La chronologie de la bataille de Rovina (RHSEE*, 1928), spune: „Anul următor, Bayezid Yıldırım şi-a întreprins expediţia la Rovine, spre a supune Ţara Românească... (H. 797/M. 1394—95) (p. 80). Or, după cronicile turceşti (Oruç, Neşrî, Sadeddin etc.) bătălia a avut loc la *Argeş* (Argeş), *Arkiş* (Arkaş), adică lîngă Argeş (oraş şi rîu). Deci, nu se precizează data bătăliei de la Rovine — octombrie 1394 (după P. P. Panaitescu etc.) sau mai 1395 (după G. S. Radojicić), părere acceptată şi de bizantinistul G. Ostrogorskij [8]. De asemenea observăm că cele trei contribuţii româneşti de A. Bolşakov [9], Ion Nania [10] şi Pr. M. Braniştе [11] privind localizarea bătăliei, între Bayezid I şi Mircea n-au fost accesibile istoricului turc.

Autorul crede în sosirea lui Musa Celebi, prin limanul Chiliei, „pe atunci al Valahilor", la curtea lui Mircea cel Bătrîn, în ziua de 20 iulie 1409, fiind trimis cu o corabie de aliatul şi prietenul domnului român, Isfendiyar bey, din Sinope (p. 91). Nu se ştie dacă Musa Celebi a venit în Ţara Românească prin Chilia sau printr-una din schelele dobrogene care erau, între 1388 şi 1417, sub stăpînirea domnului român, În ceea ce priveşte data sosirii lui Musa Celebi în Ţara Românească, socotită la 20 iulie 1409, este şi mai discutabilă. În cronicile turceşti anonime (ed. Friedrich Giese, Breslau — 1922, p. 48) se spune că Musa Celebi a venit la curtea viteazului domn român Mircea cu ştirea vizirului Djandarli Ali paşa. Or, inscripţia funerară a acestuia, din Iznik, publicată de Franz Taeschner [12], ne arată că murise la 18 decembrie 1406 (7 regeb 809 H.). Credem că după o staţionare şi pregătire de vreo trei ani în Ţara Românească — unde Musa se căsătorise şi cu o fiică a lui Mircea cel Bătrîn „frumoasa ca luna" (M. 'Ali, *Künh ül-ahbar)* — la 1409, cu ajutorul domnului român, a trecut Dunărea la Silistra, atacînd în Rumelia pe fratele său Suleiman. Această defecţiune cronologică în relaţiile lui Mircea cel Bătrîn cu Musa Celebi se observă în istoriografia română, de la Cantemir pînă la Iorga şi Aurel Decei. N-a rectificat-o nici colega noastră M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru în articolul *Les relations des Turcs Seldjoukides d'Anatolie et leur candidat Musa au trône ottoman* [13]. Acesta, fiind publicat în Turcia (1972), putea fi folosit şi citat de Y. Yücel.

Amintita căsătorie a lui Musa Celebi cu o fiică a lui Mircea cel Bătrîn, deşi este menţionată în cronicile turceşti din secolul XVI (M. Neşri/m. 1520, *Kitab-i Cihan-Nümâ*, ed. F. R. Unat şi Dr. M. Köymen, TTK. Basimevi-Ankara, 1957, vol. II, p. 477 şi ed. facsimilată F. Taeschener; apud M. Guboglu..., *Cronici turceşti...* I, 1966, p. 115; M. 'Ali/m. 1599 şi J. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum...* Francfort, 1591, col. 432—433), a fost trăgăduită în istoriografia română (P. P. Panaitescu, 1944) sau primită cu rezervă (N. Iorga etc.). Y. Yücel trece cu vederea acest fapt, deşi Musa era, după mamă, nepotul despotului sîrb Lazăr. Deci, nu era „păgîn" veritabil. Bizantinistul P. Năsturel a dovedit, pe baza unor izvoare contemporane, că fiica lui Mircea vodă a fost căsătorită cu Musa Celebi, fiul prinţesei sîrbe Oliviera (P. Năsturel, *A propos d'un document de Kastamonitou et d'une lettre patriarcale de 1411*, în *REB*, 40, 1982, p. 211—214 — cf. *infra*, p. 887—888).

În continuare, se arată ajutorul dat lui Mustafa Celebi, unul dintre fiii lui Bayezid I, întors din captivitatea mongolă, şi şeihului Bedreddin Mahmud de către domnul Ţării Româneşti *(Eflak beyi)*, prietenul lui Isfendiyar bey, în 1415 (p. 92). Anul 1415 sau 1416 este valabil numai pentru prezenţa lui „Düzme" (impostorul) Mustafa în curtea de la Argeş, aşa cum se arată şi într-un document românesc contemporan; ajutorul acordat lui Bedreddin,

---

[7] *Expediţia lui Mircea cel Bătrîn împotriva acîngiilor de la Karinovasi* (1393), în *Relaţii româno-orientale* Bucureşti, 1978, p. 140—155.

[8] *Histoire de l'État Byzantin...*, Paris, 1969, p. 573 (note).

[9] *Localizarea bătăliei de la Rovine*, în *SMIM*, IV, 1960, p. 391—394 + 1 h.

[10] *Contribuţii la problema localizării luptei de la Rovine*, în *SAI*, V, 1963, p. 431—435.

[11] *Noi contribuţii la localizarea luptei de la Rovine din anul 1394*, în *MO*, XV, 1963, nr. 7—8.

[12] F. Taeschner — P. Wittek, *Die Vezir Familie der Gandarly-zade*, în „Der Islam" 21 (1929) şi mai ales I. H. Uzunçarşili, *Çandarli Vezir ailesi* (Familia vizirală Candarli), T.T.K. Basimevi, Ankara, 1974, p. 40—41.

[13] In „Tarih Araştirmalari Dergisi" — 1968, (vol.) Cilt: VI, Sayi/nr. 10—11, Ankara — 1972, p. 113—125 (Cu extras).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

însă, nu ar putea fi plasat în 1415, căci numitul şeyh a venit în Ţara Românească, abia în 1417—1418, iar în timpul răscoalei lui Bedreddin în Deliormanul dobrogean (1419—1420), Mircea cel Bătrîn nu mai era în viaţă. Deci, nu putea să-l ajute pe cărturarul turc.

Campania victorioasă a lui Mehmed Celebi împotriva principatului de Caramania *(Karamanoğlu)*, din 1415, intimidă pe Isfendiyar bey. De aceea, cu ocazia expediţiei lui Mehmed I Celebi la Dunăre, împotriva Ţării Româneşti în 1416—1417 (819 H.), principele de Kastomonu îi furnizâ un contingent de oaste sub comanda fiului său Kasım. Acesta, după încheierea campaniei, rămase în slujba Porţii cu unele tîrguri şi oraşe din Kastamonya (Bakırküreşi, Çankırı, Kalecik şi Tosya), anexate Imperiului otoman după dorinţa lui Bayezid „Fulgerul". Relaţiile cu Mircea cel Bătrîn sînt tratate şi într-un articol special.

Cu ocazia răscoalelor din Aydin *(Izmir)*, conduse de Börüklüge Mustafa, discipolul şeyhului Bedreddin, acesta din urmă, scăpat din lagărul de la Iznik, fugi la Isfendiyar bey, care îl primi bine. Însă spre a nu crea unele complicaţii în relaţiile cu sultanul Mehmed I Celebi, îl instală pe şeyh într-o navă şi îl trecu în Ţara Românească *(Eflak'a*, p. 94). Bazîndu-se pe Dukas, Chalcocondyl şi pe P. P. Panaitescu *(Documentele Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1938), Y. Yücel susţine că şi după izvoarele apusene, trecerea şeyhului în Valahia a fost asigurată în 1415 (p. 95, nota 274). Am arătat mai sus că evenimentul s-a întîmplat doi-trei ani mai tîrziu. E drept că şi unele cronici turceşti optează pentru 1415, acestea anticipează însă evenimentele istorice cu doi-trei ani. În legătură cu activitatea şeyhului Bedreddin, oaspete în Ţara Românească, Y. Yücel se limitează la textele publicate de Franz Babinger („Der Islam", 1921) şi de M. Ş. Yaltkaya (Istanbul, 1925) (p. 94, note). Sînt însă cîteva lucrări mai noi, de pildă Necdet Kurdakul, *Bütün yönleriyle BEDREDDİN* (Istanbul, 1977), o lucrare de interpretare, avînd ştiri despre Ţara Românească (p. 39, 40, 42, 62), Mircea, voievodul Ţării Româneşti (p. 65, 67) şi cetatea Giurgiu *(Yerköü kal'ası*, p. 67, 68) etc. Cu ocazia tulburărilor ivite în Imperiul otoman, la întronarea lui Murad II (1421), Isfendiyar bey a căutat să-l ajute pe Mustafa Celebi, adăpostit mai înainte în Ţara Românească, acum susţinut de bizantini şi veneţieni. Pe de o parte cetele lui Isfendiyar fiind înfrînte la Bolu, pe de alta el însuşi învins şi rănit la Tarakli-Borlu (1423) acceptă pacea, jurînd că nu va mai călca pacea cu Bayezid. Făcînd abstracţie de acest episod, sub Mehmed I Celebi şi Murad II relaţiile principatului de Kastamonu cu Imperiul otoman se normalizează. Cu toate acestea, urmaşul lui Isfendiyar bey, Ismail, îngrijorat de expansiunea lui Mehmed II „Cuceritorul", intră în alianţă cu principele de Karaman Ibrahim bey, cu David Comnenul, împăratul bizantin de Trapezunt şi cu Veneţia. Făcînd parte din această alianţă antiotomană, Ismail bey trimise, în 1460, o solie la Papa Pius II spre a urni o nouă cruciadă împotriva osmanlîilor. Mehmed II, iritat de această „hăinie", cu ocazia expediţiei împotriva cetăţii Trapezunt (1461) a anexat Kastamonya la Imperiul otoman, punînd capăt independenţei lui Ismail bey. Acesta, surghiunit cu familia şi cu suita sa la Filipopol „Filibe" (azi Plovdiv, în R. P. Bulgaria), îşi petrecu restul vieţii sale în Rumelia, murind în satul bulgăresc Markova, lîngă Filibe în 1479 (884 H.). Fratele său, Cemâleddin Kizil Ahmed, deşi se instalase pe tron (1461), aflînd că va fi surghiunit în Moreea, a fugit la curtea principelui de Caramania, Ibrahim bey. După cucerirea Trapezuntului şi expediţia împotriva Ţării Româneşti (1462) pentru alungarea lui Vlad Ţepeş, nesimţindu-se în siguranţă nici în Caramania ameninţată de Mehmed II, a fugit în tabăra lui Uzun Hasan, dinastul principatului cu „Oaia Albă" *(Akkoyunlu)*, aliatul lui Ştefan cel Mare. În lupta de la Otluk-Beli (11 august 1473), Kizil Ahmed a luptat alături de Uzun Hasan împotriva lui Mehmed II „Cuceritorul", după care dispare şi ultimul urmaş al Candarliilor.

Cronicarul M. 'Ali (m. 1599) în *Esenţa informaţiilor (Künh ülahbar)* scrie că Şemsi paşa, din neamul Djandarliilor, ajuns însoţitorul lui Murad III (1574—1595), fiind întrebat odată la villa sa *(Köşkü)* despre cauza veselici sale răspunse : „Am reuşit, astăzi, ca sultanul Murad să accepte o mită *(rüşvet)* mărişoară. În fine, după aceasta, gustul ruşfetului va rămâne în gîtlejul sultanilor otomani şi aceasta va deschide o cale pentru dezorganizarea şi ruinarea împărăţiei. Şi aşa mă voi răzbuna pe strămoşii mei". Această relatare este confirmată de istoricul M. Nuri paşa (Cf. *Netayic ül-Vukuat* — „Urmarea evenimentelor" vol. I—II, ed. Prof. Dr. Neşet Çagatay TTK. Basimevi — Ankara, 1979, p. 130). Aceste ştiri interesante, care reflectă mentalitatea unor epigoni Djandarlîi, i-au scăpat autorului. În ciuda unei astfel de mentalităţi, Şemsî Ahmed paşa (m. 6 martie 1580), căsătorit cu o fiică a lui Bayezid II, în ajunul morţii sale a scris o cronică intitulată *Şahnâme-i Sultan Murad*, prin care îl laudă pe acest sultan (cf. F. Babinger, GOW., p. 105—106, nr. 88 şi trad. turcă de Prof. dr. Coşkun Üçok, Ankara, 1982, p. 116—118, nr. 88).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Un interes deosebit prezintă *Situația social-economică a principatului Candaroğlii* (III, p. 125—142). Aflăm că după moartea ilhanidului — mongol Bahadır han, principatul Kastamonu pășì la o politică chibzuită de redresare economică, devenind în prima jumătate a secolului XIV cel mai puternic emirat din Anatolia. La aceasta a contribuit și situația sa demografică, căreia i se acordă un capitol special (p. 126—130). Cu această ocazie se arată, și aici, marele rol jucat de triburile turco-oguze în frunte cu „Kayı" din care au provenit și Osmanlîi. Aceștia, după 1071, au asimilat treptat vechea populație a Paflagoniei. Aici, oguzii-selgiuci întemeiară metohe *(zaviye)*, tîrguri și orașe. Prosperitatea vieții economice în principatul Candar-Kastamonu a fost descrisă de călătorul arab Ibn Batuta (1333), citat de autor. La dezvoltarea sa social-economică, pe lîngă factorii de ordin demografic, au contribuit fundațiilor pioase *(Vakıf)* și vechile corporații turcești „Frăția" *(Ahilik)* care au avut un rol important și la fondarea Imperiului otoman. Despre acestea au scris turcologii Vl. Gordlevskij (m. 1926), Franz Taeschner (1937) și în ultimul deceniu prof. dr. Neșet Cağatay, autorul unor studii și articole care trebuiau citate.

În descrierea vieții sociale, autorul se bazează pe o serie de acte ale fundațiilor pioase care ilustrează bine tema respectivă. Încheie acest capitol cu un citat din articolul său *Observații cu privire la descentralizarea Imperiului otoman*. Urmează capitolul *Viața orășenească* (p. 137—142) în care se arată că, prin poziția geografică a provinciei și prin productivitatea solului său, tîrgurile și orașele au luat, aici, o mare dezvoltare. La aceasta au contribuit, printre altele, și corporațiile *(Ahya)*. Spre o mai bună documentare a acestui capitol se citează o condică a fundațiilor pioase și contribuțiile lui Cl. Cahen (1968), Gabriel Baer (1970) și H. Inalcik (1973). Ar fi fost cazul să fie citat și studiul lui N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XV-e siècle* (Paris, 1973), avînd mai multă legătură cu această problemă.

În ce privește anexele — *(Ekler*, p. 143—201): 1. *Monetele*; 2. *Inscripțiile* și 3. extrasul din opera *Mesâlikü 'l-esbâr* (Căile cauzelor) privind viața social-economică a principatelor turcești din Anatolia-Rum ele ilustrează bine problemele tratate. În indicarea unei serii de monete, bătute în Kastamonya și la Sinop, începînd din 1324 (725 H.) și pînă la 1460 (964 H.), Y. Yücel citează vechile cataloage de monete otomane (I. Galip, Ahmed Tevhid etc.) și unele contribuții numismatice mai noi. Se impunea însă folosirea și citarea valoroasei lucrări a numismaților turci Ibrahim Artuk și Cevriye Artuk, *Istanbul Arkeoloji Müzeleri teşhirindeki Islâmi şikkeleri Kataloğu* (Catalogul monetelor islamice din expozițiile Muzeelor de arheologie din Istanbul) I (1971), p. 447—451: Isfendiyar'oğullari 1292—1461 (691—866 H.). În acest catalog (p. 447—448) sînt prezentate, în avers și revers, două monete mai vechi de argint: una bătută de Şemseddin Timur Candar: [1292—1300/691—700 H.] și alta de Emîr Süca'el-Din Süleyman: [1309 ? (—709 H. ?)] care nu figurează în seria monetelor prezentate de Y. Yücel (p. 143). De asemenea prezintă interes și cele trei monete emise de El-Adil b. Süleiman 1345—1383 (746—785 H.), două bătute la Kastamonya și una la Sinop (p. 448). *Titulatura es-Sultan ul'azzim* apare atît în catalogul Artucilor (p. 448—449) cît și lista lui Y. Yücel (p. 145). În rest, monetele sînt descrise foarte bine (în caractere arabe) de Y. Yücel cu legendele respective, avînd pe avers: numele emitenților, anul și locul de emitere (Kastamonya și mai rar Sinop), iar pe revers simbolul credinței mahomedane *(şehâdet)*: *La ilâhe illallah ve Muhammed resul Allah* — „Nu este decît un singur Allah, iar Muhammed profetul său". Lateral se observă numele celor patru califi: *Ebu-bekr*, *Ömer*, *'Osman* și *'Ali* (632—661), ceea ce se observă și la vechile monete otomane, fiind tot islamice.

Inscripțiile *(Kitabeler*, p. 152—181), bogate la număr, dintre anii 1328 (729 H.) și 1493 (898 H.) sînt bine transcrise și însoțite de referiri bibliografice. În continuare, un fragment întins din cronica șeyhului Haydar Uryan din Sabar Hasr (Rum) este redat într-o traducere turcă foarte clară. (p. 181—201). Ca anexă se impunea și o hartă, reprezentînd acest principat.

Bibliyografya (p. 203—208), însumînd vreo 175 de lucrări, printre care sînt citați și cîțiva istorici români: M. M. Alexandrescu-Dersca, N. Beldiceanu, Gh. I. Brătianu, N. Iorga, P. P. Panaitescu; în lucrare este citat și T. G. Djuvara cu *Cent projets de partage de la Turquie* (Paris, 1914) (p. 108). Indexul *(Dizin*, p. 209—224) este bine întocmit și ajută la folosirea rapidă a lucrării. Se dă și un mic îndreptar-erata (p. 225).

Lucrarea recenzată prezintă un interes deosebit nu numai pentru istoria acestui emirat, ci aduce o nouă lumină și pentru originile Imperiului otoman. În același timp, ne ajută la o cunoaștere mai bună a relațiilor lui Mircea cel Bătrîn atît cu acest beylik-emirat cît și cu Imperiul otoman.

Mihail Guboglu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

FIRDEVSÎ-I RUMÎ, *Kutb-nâme* (Cartea polară), ed. IBRAHIM OLGUM — ISMET PARMAKSIZOGLU, <Ed.> „Türk Tarih Kurumu Basımevi", Ankara, 1980, XXV p. + 1 h. + 367 p.

Cronicarul și poetul otoman Uzun (=Lungu) Firdevsî sau Türk Firdevsî a trăit între anii 1453 și 1515 (?). Bunicul său, Bazarlı bey, a participat la bătălia de la Ankara (iulie 1402), iar tatăl său, Hagi Ghenek bey, a luat parte la asediul și cucerirea Constantinopolului. S-a născut la Edincik, unde tatăl său primise un timar (feudă), și a trăit mai mult la Brusa, Manisa, Balıkesir și, apoi, la Istanbul. Fiind ocrotit de sultanul Bayezid II, a scris o duzină de lucrări, unele de mari proporții, precum *Süleymannâme* (Cartea lui Soliman), în 380 de fascicole, o adevărată enciclopedie a cunoștințelor de atunci. Aceste lucrări au un caracter literar-istoric. Bazîndu-se pe opera bibliografului turc M. Tahir, *Osmanlı müellifleri* (Autorii otomani, Istanbul, 1916—1920), Franz Babinger ne-a dat o schiță bio-bibliografică a turcului Firdevsî *(GOW*, nr. 17). Viața și operele lui Firdevsî-Rumî (de Rum-Anatolia) a intrat în preocupările unor istorici-literați turci, ca Dağlioğlu H. Turhan [1], Fuad Köprülü [2] și Ibrahim Olgun [3], în ultimele decenii.

Ediția recenzată este rezultatul unei colaborări rodnice între istoricul-literat I. Olgun și istoricul Ismet Parmaksizoğlu, cunoscut prin *Catalogul manuscriselor istorico-geografice din bibliotecile orașului Manisa* [4] și prin editarea cronicilor otomane *Coroana istoriilor* [5] de Sadeddin și *Cartea victoriilor* de Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa [6], pline de informații cu privire și la Țările Române. Opera lui Firdevsi, *Cartea polară*, inițial intitulată *Atacul și asedierea cetății insulare Mitylene*, este o cronică rimată, o poemă istorică, terminată în ianuarie 1504 (regeb 909 H.). în care se descriu poetic evenimentele domniei lui Bayezid II (1481—1512). Se referă și la unele evenimente anterioare sub Bayezid I „Fulgerul", la fapta lui Miloș (Oblici), la cele două confruntări de la Cossova (1389 și 1448) etc. Cea mai mare parte a acestei cronici-literare este consacrată luptei acerbe dintre turci și europeni (venețieni, genovezi și francezi) pentru stăpînirea cetății insulare Mitylene (Lesbos) [7], redută puternică pentru stăpînirea Mediteranei orientale. Cronica se păstrează într-un manuscris unic în Bibl. Süleymaniye (fond Halet Efendi nr. 643, 288 p., scris *ta'lîk*). Deși inițial a fost intitulată „...*Kissa-i Midilli*" (Istorioara Mitylenei), apoi, fiind dedicată sultanului Bayezid II, titlul a fost schimbat, mai poetic, în *Kutb-nâme*. Cîteva capitole sînt consacrate luptei turcilor din Peninsula Balcanică împotriva popoarelor nord-dunărene, numite *„Asfarii"* (=cehi, unguri, români, poloni și ruși) [8].

Ediția Societății de istorie turcă, efectuată în condiții grafice și științifice admirabile, cuprinde un *Cuvînt înainte (Önsöz*, p. V), cu mulțumiri istoricului-bibliograf A.S. Erzi și cu o introducere *(Giriş*, p. VII—XXV) sistematică. Se analizează viața și operele lui Firdevsî-Rumî, în general, și *Cartea* sa *polară*, în special. Din această introducere, merită să fie reținute următoarele probleme: *Metoda în publicarea textului* (p. XI), *viața și operele autorului* (p. XI—XXVI); *Arta poetică și limba turcească a autorului* (p. XXVI—XXXIII). După ce se analizează conținutul sub raport artistic-literar, se scoate în relief și latura ei istorică. Se arată lupta lui Bayezid II cu fratele său Gem sultan (=prinț), se descriu, pe rînd, expediția vizirului-amiral Mesih paşa asupra insulei Rodos, campania lui Bayezid II în Moldova pentru cucerirea cetăților Chilia și Cetatea-Albă *(Kili ve Akkerman)*, expediția din 1492 împotriva Albaniei *(Arnavutluk)*, cucerirea cetăților Lepanto *(Inebahtı)*, Modon și Koron (1499—1501), incursiunea lui Kemâl Reis în Kefalonia, invazia lui Malkocioğlu Bali bey, a lui <Mihaloğlu> Ali bey și a nepotului său Mehmed Celebi în Moldova *(Boğdan akini)* etc. În continuare, se arată rolul papalității în mobilizarea lumii creștine, în-

---

[1] *Uzun (Lungu) Firdevsî = Firdevsî-Rumî (Anatolia)*, în rev. „Uludağ Dergisi", sayı. nr. 10, 1937

[2] *Firdevsî, Firdavsî*, art. în *Islâm Ansiklopedisi* (abr.=*IA*) <fasc.> 36 Cüz. (Istanbul, 1947), p. 649—651.

[3] *Uzun Firdevsî türkçeliği* (Lungul Firdevsî și turcească sa), în <vol.> „Ömer Asım Aksoy Armağani" (Omagiu lui Ö.A.A.), Ankara, 1978.

[4] *Manisa Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, Istanbul, 1952; *Istanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları*, Istanbul, 1944—1950.

[5] Hoca Sadeddim *Tacü't-Tevârih*, Ed. „Kültür Bakanliği" Ankara, vol. 1, 2 și 3 (1979).

[6] *Nusret-Nâme*, Ed. „M.E.B.", Ankara 1962—1969, 2 vol. (în 4 părți).

[7] Despre această insulă, cu capitala tot Mitylene (tc. *Midüli*), cf. art. în *Encyclopédie de l'Islam*" (abr. *EI*) vol. III (1936), p. 549 (P. Kahle) și *IA* 59 Cüz (1959) sub voce.

[8] *Asfarii* — „blonzi", „galbeni".

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cepînd din Veneţia pînă în Rusia, împotriva Imperiului otoman. Pe de altă parte, se arată lupta intensă a flotei otomane împotriva flotelor veneţiene şi franceze de pe la finele secolului XV pînă în 1501—1502. Editorii nu arată, dar se ştie din alte cronici turceşti, că insula Mitylene, deşi după cucerirea Instanbulului devenise tributară sultanului, prin mijlocirea istoriografului bizantin Ducas, totuşi urmaşii lui Dorino Gatillusio arătau mereu ostilitate faţă de turci. De aceea, după expediţia lui Mehmed II împotriva lui Vlad Ţepeş, în toamna anului 1462, flota otomană, sub comanda marelui vizir Mahmud paşa, după un asediu de 27 de zile, ocupă insula, punînd capăt independenţei ei. Flota veneţiană, sub conducerea amiralului Orsato Giustiniani (1464), încercă s-o recucerească, dar eşuă. Un ultim atac franco-veneţian (1500—1501) eşuă şi mai lamentabil. Şi aşa, insula rămase sub stăpînire otomană pînă în 1913.

Editorii analizează opera nu numai sub aspect literar (metrică, rimă, ritm etc.), ci şi sub raport istoric. Numele poetului-cronicar, deşi iniţial era Iliyas bin Hizir (Ilie, fiul lui Gheorghe), pentru talentul său poetic-literar a fost supranumit *Firdevsî-Rumî*, spre deosebire de *Firdavsi-Farsî* (persanul). În *Kuth-nâme* se imită opera nemuritoare a lui A.K. Firdavsî (932/934—1020 ?) [9], cel mai mare poet al Iranului, autorul măreţei opere istorice *Şahnâme* (Cartea şahului) [10]. Este meritul editorilor că au analizat şi au comparat cele două opere, arătînd şi izvoarele care stau la baza lor. Este de reţinut concluzia: „în timp ce persanul Firdavsî, în descrierea legendarelor lupte dintre Iran şi Turan, s-a inspirat din tradiţie, Firdevsî turcul, în nararea luptelor dintre otomani şi europeni, s-a inspirat din istorie", adică din evenimente contemporane, văzute şi trăite. Urmează harta insulei Mitylene (=Lesbos), întocmită după atlasul lui Pirî Reis, *Kitâb-i Bahriye* (Cartea marinei) din 1521 [11]. Unul din golfuri este Kiliye, adică Chilia. Capitala este oraşul şi cetatea Mitylene, un alt oraş Molova etc.

Textul Cronicii rimate, întitulată *Hâzâ Kitâbu Kıssa-i Midilli* (Această carte <priveşte> istorioara Mitylenei), este expus pe două coloane paralele, atît în transcriere (caractere arabe) cît şi în transliteraţie (caractere latine). În partea introductivă, se insistă asupra istoriei vechi a insulei, sub egipteni, cyubizii lui Salaheddin, „Saladin", sub stăpînirea turcilor selgiuci şi a veneţienilor. Este o parte mai mult legendară decît istorică. Aflăm de intenţia lui Bayezid I „Fulgerul" de a pune mîna pe insulă. O dată cu expunerea unui imn de laudă lui Bayezid (p. 39—46), Firdevsî Rumî începe să calce pe un teren mai solid, nu numai literar, ci şi istoric. Un mic capitol se consacră luptelor navale turco-veneţiene, sub Bayezid II, şi cucerirea cetăţii Motun *(Modon, Motony)* (p. 52—54). Între timp are loc încheigarea unei alianţe franco-veneţieno-genoveze pe mare. În acelaşi timp, se descrie intensificarea atacurilor ceho-ungare, româneşti şi leşeşti, la Dunăre, împotriva turcilor. Pe de altă parte, se prezintă isprăvile amiralului turc Kemal Reis pe mare (p. 54—62). Este de reţinut şi descrierea insulei sub raport geografic-istoric (p. 62—65) etc. Vorbindu-se despre ţelurile ambelor tabere, se arată că, în timp ce creştinii se închinau lui Marcu, turcii rîvneau la stăpînirea Romei *(Kızıl-Alma* — Mărul roşu), iar *asfarîi*, adică popoarele nord-dunărene, în naivitatea lor, credeau în propaganda antimusulmană a Papei (p. 69—76). Ca urmare, se acordă un capitol special răzvrătirii şi atacului la Dunăre *(Tuna)* a popoarelor numite „*beni asfarîi*", adică a cehilor, ungurilor, românilor şi leşilor. În neastîmpărul lor, aceştia

---

[9] Cf. art. *Firdavsî*, în *EI*, II (1927), p. 116—117 (Cl. Huart) şi mai ales *IA* (fasc.) 36. Cüz. (1947), p. 643—649 (H. Ritter).

[10] Un manuscris frumos din *Şahnâme* (Cartea şahului) a lui Firdusi se păstrează în Biblioteca Filialei Academiei din Cluj şi altul în Biblioteca Academiei R. S. România (Msse orientale) din Bucureşti, împodobite cu miniaturi splendide, în vii culori.

[11] Manuscrisul acestei opere, astăzi păstrat în Bibl. Suleymaniye din Istanbul, a făcut o mare vîlvă în lume, avînd primele hărţi şi pentru America. Se spune că Pirî Reis ar fi fost pilotul principal al lui Christofor Columb (1492). Cf. Alpagut H. — F. Kurtoğlu: *Mukaddime* (Introducere) I—LV. Piri Reis: *Kitabı Bahriye* T. T. K. Yayınları, No. 2, Istanbul 1936. A. Afetinan, *Piri Reis'in Amerika Haritası* (1513) — The Oldest Map of America drawn by Piri Reis: (Trad. în engleză de Leman Yolaç), Ankara — 1954; Ch. dela Roncière, *La carte de Ch. Colombe*, Paris, 1924. Paul Kahle, *Piri Reis Bahriye*, Das türkisches Segelhandbuch für das Mittelandische Meer von Jahre 1521. Band I. Text, Band II. Übersetzung, Berlin-Leipzig, 1926; idem, *Impororte Colombiane in una carta Turca del 1513*, in „La Cultura", anno X, Vol. I, Fasc. 10, Roma, 1931; idem *Die Verschollene Columbus Karte von 1498 in einer türkischen Weltkarte von 1513*, Berlin-Leipzig, 1933; Prof. Dr. A. Afetinan, *Life and Works of Pirî Reis*. Translated by Dr. Leman Yolaç — Prof. Dr. Engin Uzmen, Ankara — 1975, IX + 88 p. + LX pl. h. (unele în culori).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

construiau mereu poduri peste Dunăre şi atacau Imperiul otoman (p. 77—83). Turcii însă cunoşteau, prin iscoadele lor, pînă şi planurile discutate în Divanul crailor ghiauri (p. 83—85). „Cum treceau ei însă Dunărea, ştirea şi parvenea la şahul <Bayezid> din Istanbul" (p. 89). „Înţelegerea ceho-leşească de a trece Dunărea crea discordie în Imperiul otoman" (p. 92). După prezentarea scrisorii craiului-şah „Asfarîi" (p. 93—95), ungaro-leşesc, se descrie mînia şi expediţia lui „Ildirim-Han" asupra lor (p. 95—97). De asemenea, se descrie expedierea unei scrisori a hanului de Rum (Bayezid II) către un crai (moldo-leşesc ?), trecerea Dunării de olăcari şi sosirea lor la Ömer bey. Se identifică în notă (134, p. 305) că este vorba de fiul lui Malkocioğlu Bali bey, Ömer bey, sangiacbey de Silistra. Se descriu, în text, căftănirea acestuia şi pregătirea unei mari expediţii împotriva lui „Benii Asfarii" (p. 98—102); urmează prezentarea scrisorii şahului de Rum, sultanul Bayezid (p. 102—108), adresată craiului (moldo-leşesc ?) şi descrierea unei epopei istorice din trecut (p. 108—111). În capitolul *Minia supunerii craiului (Ştefan cel Mare ?) din cauza scrisorii sultanului Bayezid* (p. 111—114) se spune într-un distih care merită să fie reţinut:

Tunayı geçdi yıkıb Boğdan ilin
Kili ve Akkirmany alıb bükdi bilin

„A trecut (Bayezid) Dunărea dărîmînd ţara Moldova,
Să ştiţi că a frînt-o, luînd Chilia şi Cetatea-Albă"...

În cap. următor *Explicarea voroavei craiului şi războiul lui Muhammed Celebi 'Ali beg* (p. 114—116) se arată trecerea Dunării pe un pod de vase (a lui Mihaloglu Ali bey, sangeacbey de Nicopol — cf. nota) şi joncţiunea cu oastea lui Malkocioğlu <Bali> bey şi cu a fiului său Ömer bey, sangiaci de Silistra (Dobrogea etc.).

Concomitent cu incursiunea lui Muhammed Celebi în părţile Semendriei (Smederevo) (p. 116—119), se descrie trecerea Dunării de către „Asfarîi" (p. 119—120), adică unguri, cehi etc. şi lupta lor cu Muhammed Celebi (p. 120—121). Din cauza luptelor crîncene, apa Dunării se înroşise de sînge (p. 126). „Imnul lui Bayezid închinat lui Allah" (p. 131—134) este pentru victoria musulmanilor de la Dunăre. „Leşii ţineau să treacă Dunărea şi să bea vin roşu în ţara turcească" (p. 133). După descrierea expediţiei ghiaurilor leşi, cehi şi unguri (p. 134—137), se arată înfrîngerea lor la Dunăre (p. 137—142), amăgiţi de promisiunile Papei. În versurile următoare, cronicarul-poet revine la expediţia lui Bayezid împotriva Moldovei lui Ştefan cel Mare:

Devletile Tunay evvel geçdi ol
Nusretle açdı Boğdan ilini ol;
Kerme Kili kal'asın almışdürür
Bâb-i <recte Ban> [12] *Boğdan bağrını delmişdürür...*

„Acela <Bayezid> a trecut cu noroc Dunărea
Şi a cucerit cu victorie ţara Moldova;
şi a făcut să fie luată cetatea Chilia din Deltă
El a străpuns [13] pieptul domnului *(Ban)* Moldovei" (p. 144)...

Sînt interesante şi utile identificările şi precizările din note (160): „*Kerme ile* — Ţinut între Bugeac şi Delta Dunării, Cetăţile Chilia şi Akkirman"; (n. 161): Ştefan cel Mare: 1457—1405, voievodul Moldovei, numit de Papă cu epitetul: „Athletul lui Christos, eroul lui Isus" (p. 306/II). Într-o notă anterioară (144, p. 113) *Boğdan* se identifică cu provincia Moldova, astăzi în Republica România *(Romanya)*". Revenind la text, urmează:

Luă haraci de la ceh şi leah,
A luat vamă de la banii Indiei (Hind) şi Sündün...
Deoarece a plecat cu noroc la arnăut (adică în Albania).

După descrierea evenimentelor de la Dunăre, Firdevsî revine asupra asedierii cetăţii insulare Mitylene de către frînci (franco-veneţieni şi genovezi), apărată eroic, la început, de către vizirul Mesîh paşa, <Hersekzâde> Ahmed paşa şi amiralul *(Kapudan)* Sinan paşa.

[12] În textul transcris este *Ban*, titlu dat lui Ştefan cel Mare, iar în cel transliterat (în caractere latine) apare Bâb — „Poartă, capitol". Se impune confruntarea cu facsimilul sau originalul.

[13] Textual, ar fi „a găurit" sau „care găurise", din vb. turc *delmek* — „a găuri".

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Într-un distih se amintește de adunarea leșilor, cehilor și ungurilor care așteptau venirea cercheziilor *(Cerkes)*, tătarilor și rușilor. În fine, în ajutorul apărării otomane sosesc, cu oști, Silâhdar Aga și Hamza Aga, răpus apoi în luptă cu ghiaurii. La lupta cu frîncii participă activ și flota otomană, sub comanda vestitului amiral Kemâl Reis. Scufundarea flotei franco-genoveze și zdrobirea oastei ghiaure sperie popoarele „Asfarîi" (unguri, români, poloni, cehi etc.), în disperarea Papei de la Roma *(Rîm Pab)*. Despre intenția și planurile acestora, poetul-cronicar spune în ironie :

Kasd iderdün Tuna suyın geçmege
Türk ilinde hamr-i gül-gün içmege
„Intenționați să treceți apa Dunărea
Și să beți vin ghiurghiuliu în țara turcească" (p. 278).

Urmează capitolul *Trecerea Dunării de către asfarii*. Dacă ungurul își adună oastea și *aba* și pînă la *Züll-Celâl* (unul din atributele lui Allah). Un alt vocabular-indice este de orsînt identificați cu *asinoiii* din izvoarele bizantine (nota 203, p. 309). Se încheie cu un imn de laudă lui Bayezid și data încheierii „Cărții polare" *(Kuth-nâme)*, (astfel numită la încheiere) la 23 regeb 909 (11 ianuarie 1504). Evenimentele nefiind datate, aceasta este singura dată din întreaga operă. Textul cronicii este urmată de o adnotație critică, bogată și interesantă *(Dip notlar*, p. 293—309, n-rele 1—207).

Urmează un vocabular bogat de termeni și expresii istorice (p. 311—331), începînd cu *aba* și pînă la *Züll-Celâl* (una din atributele lui Allah). Un alt vocabular-indice este de ordin lingvistic-filologic (p. 333—364). Evenimentele descrise fiind un amestec de legendă și realitate, unele evenimente importante se pierd sau sînt ascunse în spatele ditirambilor. Lauda entuziastă adresată lui Bayezid II îngreuiază folosirea acestei cronici ca izvor istoric. Nu se poate sesiza ușor unde începe realitatea istorică pentru numeroase evenimente. Din acest punct de vedere, Firdevsî-Rumî anticipează, în istoriografia otomană, pleiada poeților de curte numiți *Sahnâmegi*, la modă pe la sfîrșitul secolului XVI și începutul celui următor. Ar fi fost util dacă se anexau măcar cîteva facsimile de pe manuscris, pentru ilustrarea scrisului. Poemele istorice otomane imitau nu numai limba persană a lui Firdavsî, ci și scrisul persan numit *tâlik* (agățat).

Ediția se încheie cu o bibliografie bogată (p. 365—367), însumînd peste o sută de titluri. Printre acestea apare D. Cantemir cu *Histoire de l'Empire ottoman* (Paris—1743) și N. Iorga, cu *Geschichte des osmanischen Reiches* (1900, t. II).

În concluzie, ediția recenzată face cinste Societății de istorie turcă (TTK), constituind un model pentru publicarea izvoarelor turcești, care interesează direct și istoria noastră națională.

Mihail Guboglu

REȘAD EKREM KOÇU, *Osmanlı padişahları* (Sultanii otomani), Istanbul, Ed. „Ana Yayinevi", 1981, 444 p. + fig. (în text) + 36 portrete în culori.

Autorul acestei opere valoroase, R. E. Koçu (1905—1975) ocupă un loc important în literatura istorică-beletristică turcă. Printre numeroasele studii și articole, apărute în diverse reviste, și pe lîngă o vastă Enciclopedie a orașului Istanbul (neterminată), mai are și o serie de lucrări de mari proporții, toate cu conținut istoric-literar. Aici, nu putem aminti decît cîteva : *Bătălia de la Nicopole* — 1396 (Istanbul, 1956) ; *Amintiri amare de la expediția împotriva Orăzii* (1598) după I. Pecevi ; *De la Osman Gaziul la Atatürk* — 600 ani de panoramă istorică (Istanbul, 1954, 160 p.) ; *Hunii și Atila* (1950) ; *Împărăția selgiucă* (1960) ; *Yenicerii* (1964) ; *Patrona Halil și răscoala sa — 1730* (1767, 336 p.), *Marile descoperiri maritime în sec. XV—XVI* (1933), *Kabakçi Mustafa și răscoala sa* (1969) etc. Afară de aceste lucrări, cu interesante teme de istorie-literară, Reșad Ekrem mai are o operă de natură istorică-juridică, intitulată *Osmanlı Muahedeleri-Kapitülâsyonları* (Tratatele și capitulațiile otomane) (Istanbul, 1934). Este o sinteză a colecției de tratate otomane *Muahedat Mecmuası* (în caractere arabe) din 1294—1307 H. (Istanbul, 1877—1888, 5 vol.) și din 1926—1928 (Istanbul, 5 vol.) care interesează direct cercetările noastre istorice.

Opera cea mai importantă a lui R. E. Koçu este, desigur, *Împărații otomani* pe care o recenzăm. Este o ediție lărgită, adîncită și îmbunătățită, a aceleia din 1960 (144 p.), epui-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

zată chiar în anul apariției. Începînd cu Osman I Gazi (1281—1326) și pînă la Mehmed V Vahideddin (1918—1922), se povestesc în vii culori viețile a 40 de sultani care au stat la cîrma Imperiului otoman timp de șase secole. În acest număr intră și emirii Suleyman și Musa Celebi (1402—1413) care au stăpînit numai Rumelia. În anexă se dau portretele sultanilor, reproducînd pe acelea din galeria portretelor originale, din fostul palat imperial Topkapı Sarayı — de la K. Atatürk (1924) încoace, Muzeu republican. Aceste admirabile portrete au fost reproduse pentru prima oară (necolorate) în opera lui D. Cantemir, *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman* (ed. engleză, London, 1734), fiind obținute de la pictorul palatului Levnî Celebi, [1] prietenul învățatului domn român.

Între descrierea vieții sultanilor și ilustrarea lor cu anexa portretelor se dă o cronologie a sultanilor axată pe evenimente mai importante. Opera, deși are un caracter istoric-literar, spre a nu depăși realitatea istorică, folosește frecvent izvoare narative de prima mînă. Astfel, pentru secolele XIV și XV, pînă la începutul secolului XVI, îi folosește pe Așikpașazade, Nești și Ibn Kemal (Kemalpașa-zade). Dacă pentru sultanii din secolul XVI se bazează pe M. Ali, Sadeddin și M. Selâniki (m. 1599) pentru cei din veacul următor îi are în vedere pe cronicarii contemporani ca M. H. Solakzade, Șarih ül-Mennârzade, Kâtip Celebi, Karacelebizade Abdül-Aziz, Evliya Celebi și A. Müneğğimbași (m. 1702), parțial și pe M. Na'ima (m. 1716) care scrie după 1702. Epoca sultanilor Ahmed III (1703—1730), Mahmud I și Osman III (1757—1774) se fundamentează pe relatările cronicarilor Findıklılı Silâhtar, M. Rașid, 'Izzi-Suphi etc. După pacea dela Küçük-Kainargi (1774) și pînă spre finele secolului XIX este folosită din plin istoria lui Cevdet pașa *(Tarih-i Cevdet)*. În caracterizarea personalității lui Bayraktar Mustafa pașa, care, neputîndu-l salva de la moarte pe Selim III, îl întronează pe Mahmud I (1808), se folosește cronica lui Efdâleddin. Ultimul izvor folosit de autor constituie opera lui Abdurrahman Șeref, ultimul istoric aulic *„vak'a-nuvis"* otoman (m. 1925). În caracterizarea sultanilor sînt citate memorii ale străini (de ex. Moltke) și de turci, scrise chiar de palatini, de mamele și favoritele unor sultani ca Pertevniyâl (secolul XIX). Citatele din istoriografii otomani cei mai reprezentativi sînt bine alese, frumos expuse și comentariile redate într-o formă atractivă. Din acest punct de vedere, autorul continuă într-o formă mai populară opera lui Ahmed Refik (m. 1937), cel care a făcut ca istoria să fie îndrăgită de toți. Lucrările unor istorici străini, ca Sir Ricaut (1672), fost ambasador englez la Poartă, N. A. Gibbons (1916 ; trad. turcă 1928) etc. fiind depășite, sînt folosite cu prudență. R. E. Koçu nu acordă multă atenție numeroaselor expediții și războaie, purtate de sultani, pe care le expune doar succint sau uneori, chiar renunță la ele. Îl preocupă viața intimă, amoroasă, din haremul de la palat, activitatea edilitară, factura psihică și mentalitatea sultanilor. Unii dintre ei au construit moschei mărețe ca Ahmediye, Bayezidiye, Suleymaniye, Nuruosmaniye etc., care împodobesc și astăzi Insanbulul. Mulți dintre sultani fiind — începînd cu Murad II — și poeți cunoscuți, se dau fragmente întinse din operele lor. Se prezintă nu numai victoriile, momentele de glorie, cuceririle și succesele, ci și tragedia vieții unor sultani, ca Osman II (1622) și Selim III (1808), uciși de ienicerii mereu în răzvrătire. Răscoalele ienicerești și urmările lor sînt descrise cu lux de amănunte. Se insistă asupra detronării și asasinării lui Abdul-Aziz (1876) de clica din palat, reproducîndu-se și cîntece populare. Multe momente tragice din viața sultanilor se ilustrează cu proverbe. Unul dintre foștii favoriți ai padișahului, la detronare devenit asanin, este caracterizat prin *„Adı Musa, Boyu kısa sakalı köse"* — „Numele său este Musa, statura sa scurtă, barba sa spînă". Este impresionantă tragedia din sînul dinastiei otomane însăși, ceea ce se ilustrează cu diverse momente zguduitoare. La întronare, după regula Porții, fiul cel mai mare al sultanului decedat, avînd drept la sultanat, trebuia să-i omoare fără milă pe frații săi pentru „ordinea în lume" *(Nizâm-i alem)*. Prințesele otomane minore, uneori de 7 ani, erau măritate, cu calcul politic, cu unii dintre pașale de 50—60 de ani. Nunțile sau circumciziunea fiilor de sultani se făceau cu un ceremonial deosebit. Se citează de pildă fragmente alese din opera lui Vehbî, *Surnâme* (1710), care tratează această problemă. Se expune bine obiceiul de tăinuire a morții sultanilor, uneori pînă la 40—50 de zile, spre a se evita răscularea ienicerilor, pînă la instalarea noului padișah.

Prin talentul său literar, autorul reușește să prindă bine și figurile unor padișahi șterși, lipsiți de valoare istorică. Sultanul Ibrahim fiind detronat (1648) pentru incapacitate susține cu dîrzenie să fie în continuare padișah. Autorul, prin gura marelui muftiu *(Șeyh ül-Is-*

[1] Despre pictorul-șef al curții otomane Levni Celebi cf. D. Cantemir, *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului otoman*, ed. J. Hodoș, București, 1876, p. 233 și mai ales Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, *Ressam Levnî. Hayat ve eserleri* (Pictorul Levnii — Viața și operele sale), Istanbul 1949 — edit. „Millî Eğitim Basimevi", 46 fol. pl. în culori.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

lâm), cronicarul Karacelebi Abdul-Aziz, îi răspunde franc și prompt: „Nu, nu mai ești padișah! Ți-ai petrecut timpul numai în desfătare, petreceri și neglijențe, îndemnat de femei cu minți ușoare, ai cheltuit banii vistieriei împărătești, ești dăunător intereselor poporului, fiind un om de nimic nu ești potrivit pentru domnie și tron" (p. 239).

Sultanatul, desigur, era o sarcină grea, plină de riscuri însăși pentru viața padișahilor. Unii membri ai dinastiei otomane, indiferent de calitățile lor, se opuneau, dar clica din palat nu doreau sultani destoinici. Datorită acestui fapt, unii sultani imbecili și senili, ca Mustafa I (1617—1622), Mustafa II (1695—1703) și Mustafa IV (1807—1808) au fost preferați și găsiți apți pentru domnie. Aflăm că unii membri ai dinastiei, cu drept la tron, refuzau categoric această cinste de a fi „Padișah al lumii". De exemplu, Murad V, întronat prin surprindere de camerila din palat (1876), a început să țipe: „Nu vreau sînge! Nu vreau sultanatul" *(Kan istemem! Padişahlik istemem...")*. Calificat „nebun", a rămas captiv în palat pînă la moarte (1904). În urma stăruințelor marelui vizir Mithat pașa, a fost ales fratele acestuia, Abdul-Hamid II (1876—1909), cu condiția să recunoască constituția otomană și să domnească după ea; uitîndu-și promisiunea, a domnit, însă, ca un dictator, asasinîndu-l și pe Mithat pașa (1883), sfetnicul său binefăcător.

Fiecare padișah era obligat să aibă o meserie, astfel, Abdul-Hamid II era un tîmplar neîntrecut, Mehmed IV este cunoscut ca vînător *(avcı)*, Mehmed II ca arcaș, alții, fiind buni caligrafi, copiau manuscrise istorice etc. Ultimul sultan, Mehmed VI Vahideddin, detronat de Atatürk, în 1922, era pictor (m. San Remo, 1926).

Obiectiv trebuie să recunoaștem că descrierea vieții fiecărui padișah constituie un adevărat portret. Autorul a fost un portretist neîntrecut în literatura turcă. Textele vieților împărătești, descrise în vii culori, sînt ornate cu numeroase figuri și caricaturi alese. În fruntea fiecărei biografii de padișah-sultan se găsește desenul monogramei sale *(tuğra*, rom. *tura)*, cuprinzînd numele său și al tatălui său cu epitetul de „Veșnic învingător" *(daima muzaffer)*, deși unii au fost, așa cum s-a amintit, idioți, ca Mustafa.

Făcînd abstracție de Bayezid I, Mehmed II „Cuceritorul" și Suleyman „Magnificul", aproape toți sultanii erau superstițioși, în frunte cu tot personalul palatului imperial. Aflăm din relatarea autorului că sultanul Mahmud I, pe cînd se întorcea călare de la moscheea Aya-Sofia unde își îndeplinise rugăciunea de vineri, muri subit la poarta palatului, pe coama calului (13 decembrie 1754). Neavînd copii, a fost proclamat imediat fratele său Osman III (m. 1757) după moartea căruia a dăinuit o povestire curioasă la palatul imperial. Iată ce scrie R. F. Koçu: „Sultanul Mahmud fiind înmormîntat în aceeași zi, la chindie *(ikindi)* spre seară, în mauzoleul din Bahçekapu, lîngă Turlhan sultan, a fost lăsat în acea noapte un hafiz (recitator) ca să citească coranul la ușa mausoleului. Pe la miezul nopții însă, fostul sultan Mahmud începu să țipe... Hafizul speriat se duse la palat și informă că Mahmud nu murise, ci fusese depus viu în mausoleu. Noul sultan, trezit de marele eunuc, luînd act de această știre, porunci îndată „uciderți-l pe individ" *(Herifi yok edin)*. Bietul hafiz a fost și el, una din victimile palatului (p. 310). Astfel de superstiții circulau și în gura poporului.

În ciuda multor momente din istoria relațiilor otomano-române, amputate sau trecute cu vederea, Țările Române și România (după 1859) sînt prezente în această operă. Românii, alături de alte popoare balcanice participă la bătălia de la Cossova (15 iunie 1389) (p. 32), iau parte la cruciada de la Nicopole (26 septembrie 1396), oastea românească a lui Mircea cel Bătrîn fiind pe aripa dreaptă (p. 41). După bătălia de la Ciamurluova, lîngă Sofia (iulie 1413), Musa Celebi cu cîțiva supuși a încercat să fugă în Țara Românească, dar a fost ajuns și executat. În acest timp un fiu al emirului ucis, Suleyman, ostatic în Bizanț, a încercat să fugă tot în Valahia *(Eflak)* (p. 55); știrea despre cărturarul Bedreddin, venit din Sinop la curtea lui Mircea și apoi trecerea sa, cu ajutorul domnului român, în Deliormanul dobrogean (p. 50), trebuie primită cu rezervă; la sosirea lui Bedreddin, Mircea murise sau era pe patul de moarte (ianuarie 1418). Mai înainte, prințul otoman Mustafa Celebi, scăpat din captivitatea timuridă de la Samarcand, a găsit refugiu în Țara Românească (1415), iar Mircea l-a ajutat să facă tulburări în Rumelia (p. 57). În schimb, se trec cu vederea relațiile ample ale lui Musa Celebi cu domnul român Mircea (1405/6—1413). Ungurii și românii, sub comanda lui Iancu de Hunedoara, au înfrînt pe Mezid bey din Vidin și pe Kula-Șahin, beylerbey de Rumelia (1442) (p. 62), dar au fost zdrobiți la Varna (1444); încercarea de revanșare a lui Iancu eșuă la Cossova, în octombrie 1448 (p. 72). Fabricantul de tunuri mari, pentru cucerirea Constantinopolului, Orben (recte Urban, Orban), din Transilvania *(Erdel)*, nu se știe dacă era maghiar (p. 78), după surse de încredere era român ardelean, după cum putea fi și sas. Trecîndu-se cu vederea cele două expediții ale lui Mehmed II „Cuceritorul" împotriva lui Ștefan cel Mare (1475—1476), se amintește de expediția lui Bayezid II împo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

triva Bogdaniei (Moldova) și ocuparea celor două cetăți moldovenești la gurile Dunării, Chilia și Cetatea-Albă (Akkerman) (p. 104). Aflăm că sufiții — ucenicii lui Bedreddin care urmărea, prin învățătura sa, comunizarea bunurilor lumești — răzvrătiră Rumelia de la Salonic *(Selânik)* pînă în Dobrogea (p. 135). Suleyman Magnificul, la vîrsta de 43 de ani, a condus în 1538 o campanie mare împotriva Moldovei, care a durat patru luni și 20 de zile (p. 142). Expediția otomană în Transilvania și cucerirea Timișoarei de vizirul Ahmed pașa (1551—1552) este omisă. Pe la finele secolului XVI, principele Transilvaniei Sigismund Bathory a făcut parte dintr-o alianță antiotomană (p. 170). Deși cronicile turcești prezintă amplu înfrîngerea lui Sinan pașa în Țara Românească de către Mihai Viteazul, și acest fapt important este omis. Răscoala din Transilvania, sub steagul lui Gheorghe II Rákóczi, și potolirea ei de către vizirii Köprülü Mehmed și Ahmed pașa (1656—1660) (p. 263) este descrisă succint. Expediția lui Mustafa II (1595) s-a încheiat cu victoria de la Lipova și Lugoș (Lippa ve Lujos) (p. 279). Se amintește despre pierderile Porții la pacea de la Carlowitz (1699), afară de eyaletul Timișoara (p. 280). În ciuda victoriei sale la Prut (1711), vizirul serdar Baltagi Mehmed pașa, fiind pîrît de răuvoitori la padișahul Ahmed III că ar fi avut o tainică legătură cu țarina Ecaterina, a fost surghiunit și decapitat. Autorul este ferm convins că „Baltagi pașa nu văzuse măcar chipul țarinei Ecaterina" (p. 287). Astfel de fapte necugetate sînt atribuite naivității sultanilor și intrigilor din harem. Austriecii atacă Timișoara (1716) și la pacea de la Pasarowitz (1718) Poarta pierde „Valahia apuseană" *(Bati Eflak)* (p. 289). Mahmud I, pentru faptul că primea carne, pe veresie, de la scribul măcelarilor Yanaki, îl numi pe acesta domn în Moldova (p. 306). Credem că este vorba de Ioan Mavrocordat, domn fanariot numit în 1743. Diplomatul Resmî Ahmed — care a călătorit prin Moldova spre Prusia (1763—1764) — discutînd cu Friedrich cel Mare, i-a solicitat pentru Mustafa III niște astronomi. La care, regele Prusiei îi răspunse că sînt trei astronomi în lume: istoria, banii (vistieria) și pregătirea armatei în timp de pace pentru victorie în război (p. 317). Menționarea păcii de la Kuciuk — Kainargi și ducerea tratativelor numai de către Münib efendi (p. 320) nu sînt suficiente. Se știe că primul împuternicit („başmurahhas") al Porții a fost A. Resmî, căzut în dizgrația sultanului Abdul-Hamid II (1774—1789) pentru luarea de rușfet. Rușii erijîndu-se mereu ca protectori *(hâmi)* ai creștinilor din Imperiul otoman, sînt acuzați de nesinceritate și înșelătorie. În luptele de la *Buza*, adică Buzău, și Ismail, turcii au pierderi mari (1790), tratatul de pace cu rușii se încheie la Iași (1792) și, sub presiunea delegației ruse, Nistrul devine hotar între cele două imperii (p. 326). Rusia, nemulțumită de alegerea și mazilirea domnilor români declară război Porții, ocupînd iarăși Moldo-Valahia (1806). Rușii vor să înainteze, dar Dunărea era bine apărată de Bayraktar Mustafa pașa, fost ayan de Rusciuc. La armistițiul din 1808, turcii află de nesinceritatea lui Napoleon, care, spre a fi pe placul țarului, ceda ușor rușilor Moldova și Țara Românească. Turcii, nefiind de acord cu această samavolnicie, au continuat, din 1809 lupta cu rușii, rezistînd eroic la Dunăre și hărțuind mereu pe muscali ca să părăsească Principatele. Prin pacea de la București (1812), Poarta, sub presiunea și șantajul rusesc, cedează numai Bugeagul, dar rușii nu au părăsit toată Moldova dintre Prut și Nistru, numind-o apoi Besarabia, adică Basarabia (p. 385). Întrucît Mahmud II a distrus în 1826 ienicerii rebeli și abia pășise la reorganizarea unei noi armate turcești, Rusia a găsit un nou prilej să ocupe iarăși Moldo-Valahia (1827), ajungînd pînă la Adrianopol, unde se încheie pacea (1829). Bazat pe istoricii turci contemporani, autorul socoate că a fost un act de perfidie din partea Rusiei (p. 389). În 1853, Poarta refuzînd să acorde Rusiei actul *(sinet)* de protectoare a creștinilor din Imperiul otoman, trupele rusești au ocupat, tot prin surprindere, Moldo-Valahia și Dobrogea. La Silistra însă, rușii au suferit o mare înfrîngere, compensată prin incendierea flotei otomane din Sinop. Urmează războiul Crimeei și înfrîngerea Rusiei de către oștile lui Abdul-Mecid, unite cu flota engleză, franceză și cea a Sardiniei în 1854 (p. 394). Amintindu-se de unirea românilor într-un stat (1859) și apoi prin aducerea unui Hohenzollern ca domn (1866), se spune că „aceasta mărea influență germană în Balcani" (p. 407). Atît izvoarele timpului cît și autorul se miră că românii, ca aliați ai rușilor, au luptat împotriva turcilor (1877), dar în ciuda acestui fapt au pierdut totuși cele trei județe din Basarabia (p. 426—427). În fața domniei absolutiste a lui Abdul-Hamid II, trei studenți în medicină — Ibrahim Temmo (refugiat mai tîrziu la Megidia în Dobrogea), Ishak Süküti și Hüseyinzâde Ali — înființează, în 1889, „Societatea Uniunea și Progres" *(Ittifâk ve Terrâkî Cemiyeti)*, urmărind răsturnarea sultanatului și întronarea unui regim democratic (p. 423). Cu ocazia războiului balcanic (1912—1913) și a primului război mondial (1914—1918) deși românii au avut relații cu turcii, fie amicale fie ostile, acestea sînt trecute cu vederea. În această ultimă parte, povestindu-se strîmtorarea sultanilor, se scot în evidență meritele lui Atatürk în desființarea sultanatului și fondarea Republicii Turcia (1923).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Cunoscînd bine izvoarele narative, autorul a reuşit să ne dea fragmente şi ştiri care nu se găsesc în cunoscutele istorii otomane. Fiind şi unele erori şi scăpări tipografice — *Evlav* în loc de Erlau, (rom. Agria), (p. 170); *Motin* în loc de Hotin (p. 194); *Girat* în loc de Kirid, adică Creta (p. 228); *Faih*, în loc de „Fatih" (p. 352), epitetul sultanului Mehmed II etc. — o mică erată n-ar fi fost de prisos. Se impunea şi un indice, folositor pentru utilizarea lucrării.

Prin expunerea sa frumoasă, fundamentată pe izvoare, lucrarea satisface pe istorici, literaţi şi folclorişti.

Mihail Guboglu

NICOLAE CIACHIR, GHEORGHE BERCAN, *Diplomaţia europeană în epoca modernă*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 518 p.

Titlul acestei cărţi este, prin el însuşi, edificator în privinţa importanţei şi complexităţii temei asupra căreia s-au aplecat cei doi autori, o temă care acoperă un interval istoric de aproape cinci secole, de la revoluţia burgheză din Ţările de Jos (mijlocul secolului al XVI-lea) — la sfîrşitul primului război mondial, inclusiv congresul de pace de la Paris. Autorii afirmă riscant (p. 8—9) că numai francezii şi sovieticii au editat istorii generale ale relaţiilor internaţionale. Oricum, pentru istoriografia românească volumul constituie o *premieră* care merită să fie întîmpinată ca atare: cu gratitudine pentru curaj şi travaliu imens, şi cu disponibilităţi critice constructive (oricît de subiective ar fi ele) pe care numai valoarea le reclamă şi e aptă a le fructifica în perspectiva perfecţionării. Autorii ne avertizează că lucrarea nu este un manual, „ci o scriere de sinteză", că au urmărit „în permanenţă esenţialul" şi „raportul dintre evenimentele prezentate", că au acordat o atenţie deosebită ţărilor mici şi mijlocii, în speţă ţărilor române şi României (p. 7—9) etc. pentru a se disocia, am spune noi, de o schemă matematică elementară şi rigidă în care „cei mari" se mişcă agresiv pe o tablă de şah simulînd că ignoră valoarea sacrificiului pionilor ca pradă a „pieselor tari" sau a reacţiei.

Este plăcut că constaţi cum N. Ciachir şi Gh. Bercan îşi respectă, *în general*, promisiunile. Întemeiaţi pe o vastă bibliografie, ei nu se pierd, *de regulă*, în amănunt, nu confundă ierarhia şi ponderea fenomenelor istorice, rămînînd ataşaţi sintezei şi atunci cînd invocă subsidiarul sau chiar proba unor surse inedite de arhivă (inserţie rarisimă în elaborate de acest gen). Spre deosebire de predecesorii în materie, autorii lucrării de faţă au o deschidere către destinul ţărilor mici şi le folosesc cercetările istoriografice (comunicate în limbi de circulaţie restrînsă) într-o măsură mult mai mare. Cu o adegvare superioară este schiţat locul ţărilor române şi al României în diplomaţia epocii moderne (cu o notă în plus, după opinia noastră, lăsînd la o parte momentele de amplă şi viguroasă interferenţă, pentru revoluţia condusă de Tudor Vladimirescu şi aderarea României la Tripla alianţă — 1883). Se cuvin, de asemenea, menţionate numeroasele precizări utile în date şi interpretări (spaţiul nu ne îngăduie să ne referim la ele), corecta determinare a conceptelor şi termenilor profitabilă nu numai cititorilor neavizaţi (raporturi politice internaţionale — politică externă — diplomaţie, criza orientală cu fazele ei şi nu crizele orientale etc.).

După *Cuvînt înainte*, autorii consacră un bine articulat prim capitol caracteristicilor generale ale diplomaţiei în epoca modernă, şcolilor, curentelor şi ideologiei politice, diplomaţiei şi dreptului internaţional, congreselor şi conferinţelor diplomatice, după care urmează alte 16 capitole aferente tot atîtor faze ale evoluţiei raporturilor diplomatice în epoca modernă. Este de observat că autorii plasează începutul diplomaţiei moderne nu în epoca revoluţiei burgheze engleze (1642), ci în cea a revoluţiei din Ţările de Jos, cu aproximativ un secol mai devreme, opţiune a cărei justificare ar fi superfluă, exceptînd pe cei care rămîn fideli unei periodizări schematice ortodoxe şi care se încăpăţînează să confunde planurile atît de diverse ale existenţei sociale în relativa lor autonomie. În linii mari, periodizarea adoptată de autori şi tratarea materiei sînt în concordanţă cu realităţile istorice şi exigenţele profesionale. Totuşi, date fiind dificultăţile întreprinderii, autorii nu se sfiesc să recunoască posibila alunecare în erori şi imperfecţiuni, de unde şi incitarea, invitaţia din *Cuvînt înainte* adresate aportului critic în eventualitatea, cu totul îndreptăţită, unei noi ediţii. Supunem, aşadar, spre examinare consideraţiile noastre bine intenţionate, mai mult sau mai puţin critice. Să continuăm cu ceea ce am început, adică cu periodizarea evoluţiei relaţiilor diplomatice. Ce-i drept, orice propunere de periodizare comportă, pînă la un punct, o doză de

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

convenționalism și indecizie, încît nici o statornicire deliberată nu se constituie într-un datum absolut. Urmărind desfășurările diplomatice, autorii preferă, de regulă, ca momente de cezură tratatele de pace : *Problema orientală de la Karlowitz (1699) pînă la tratatul de pace de la Belgrad — 1739* (cap. V), *De la Utrecht (1713) la tratatul de pace de la Paris (1763)* ș.a.m.d. Or, o nouă fază a „chestiunii orientale" nu începe după semnarea tratatului de la Belgrad, ci în 1768, odată cu declanșarea războiului ruso-turc, după cum răsturnarea sistemului de alianțe (1756—1757) este mult mai importantă pentru continentul european decît pacea de la Paris (1763) — o rezultantă. Firește, nu lipsesc argumente în favoarea acestei opțiuni a autorilor, dar observația noastră merită, credem, reținută. Este o problemă de metodă : de unde începem și unde sfîrșim cu un fenomen istoric : de la declanșarea sau de la notificarea lui formală ?

Concepția și metodologia elaborării volumului sînt, neîndoielnic, două elemente esențiale de natură să decidă locul pe care îl ocupă în domeniul istoriografic căruia i se atașează, și autorii procedează, în consecință, la necesarele precizări (p. 7—9). Între acestea din urmă aflăm și consemnarea : „am început *descrierea evenimentelor* cu revoluția burgheză din Țările de Jos" (p. 7 — *subl. ns.*). Este, deci, această carte o înfățișare evenimențială a diplomației europene în epoca modernă ? Un răspuns pozitiv ar plasa-o cu un pas înapoi față de, spre pildă, istoria raporturilor internaționale a lui Pierre Renouvin. Pe de altă parte, autorii au ca obiect diplomația (adică principalul instrument al politicii externe) și nu relațiile internaționale în totalitatea lor. Dar cu întrebările, spunea cineva, se întîmplă ca și cu plantele : cresc una din alta, încît ne putem întreba dacă e posibil să deslușim cum funcționează instrumentul și cu ce rezultate fără să facem apel la politica externă ca *doctrină și sistem*. E posibil, am spune noi, cu prețul debilității grave a temeliei științifice pe care trebuie să se sprijine demonstrația. Este o chestiune și de accent. Autorii l-au pus pe expunerea evenimențială, dar în *relațiile ei cauzale*, remarcabil „strunite", după ce au prezentat în cel dintîi capitol diplomația ca fenomen istoric, ca instituție. Se constată, totuși, o oarecare ezitare în respectarea fidelă a metodologiei asumate. Autorii se referă inconsecvent și la determinările profunde ale acțiunii diplomatice în evoluție sau la uneltele ei : între acestea din urmă — înființarea agenției Havas (1835), progresele tehnicii comunicațiilor (ignoră însă veritabila revoluție produsă de telegrafia electrică) etc. Într-un cuvînt, autorii nu se desprind, și nici nu și-au propus, de metodologia clasică a genului. Dacă ar fi țintit spre o desprindere fericită prin concentrarea demonstrației în jurul „fundamentalelor obiecte" ale diplomației reale și nu de cancelarie tradițională, atunci desfășurările diplomatice în sud-estul Europei, de pildă, ar fi fost puse într-o mai clară lumină printr-un plus de insistență bine cîntărită asupra avansului (mijloace, metode, audiență etc.) ruso-austriac, asupra statutului juridico-politic particular al Principatelor Române față de cel al popoarelor balcanice etc. Surprinzător este, avînd în vedere avertismentele din *Cuvînt înainte*, că N. C. și Gh. B. obnubilează legătura dintre succesivele împărțiri ale Poloniei și implicațiile românești (autorilor nu le este cunoscută monografia lui Veniamin Ciobanu, *Relațiile politice-româno-polone între 1699 și 1848*, București, 1980), ca și abaterile de la discursul sintetic prin interferențe de felul : istoricul x a spus... Desigur, sînt scăpări, nu însă reprobabile într-o expunere avalanșă, ci doar distonante.

Autorii procedează (cap. 1) la o definire a școlilor diplomatice care au pus *bazele diplomației moderne*. Tocmai pentru că au ca obiect diplomația epocii moderne n-ar fi trebuit, după opinia noastră, din motive lesne de bănuit, să se oprească la bazele ei și să ignore școlile austriacă, rusă și otomană cu particularitățile lor și, în această secvență, să însereze semnificația și rolul cunoscut ale Academiei orientale înființată de Kaunitz. Autorii afirmă că statele neautonome nu au drept de legație ; or, chiar cele autonome nu-l au ; apoi, ei înțeleg prin state neautonome pe cele „vasale și tributare, semisuverane sau aflate sub protectoratul altei puteri" (p. 26), ceea ce este inexact. După cum bine se știe, Principatele Române ca state vasale au fost autonome și, fără să aibă drept de legație, au practicat o *diplomație oficioasă*, au avut agenți diplomatici ca reprezentanți personali ai domnitorilor și apoi agenții oficioase (începînd cu 1859). Pe de altă parte, statele tributare (tribut au plătit și Austria și Veneția și Rusia) au rămas independente și au uzat de dreptul de legație. Pînă la cap. 4 inclusiv (deci pînă la anul 1713) statele mici și mijlocii nu se „văd" decît ca victime fără reacție a politicii „celor mari", ceea ce contravine promisiunii din *Cuvînt înainte* și nu numai promisiunii, ci și, îndeosebi, realității istorice (dovezile pe care le au la îndemînă autorii abundă).

Se impune cu necesitate și o opțiune fermă în clarificarea genezei „chestiunii orientale". Pacea de la Karlowitz (1699) afirmă (corect după părerea noastră) autorii este momentul cînd „ia naștere și se dezvoltă așa-numita «problemă orientală»" legată de moștenirea Im-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

periului otoman în decădere, pentru ca la p. 170 să se contrazică prin aserțiunea că această „problemă" începe odată cu penetrația turcă în Europa. În acest capitol și-ar afla locul importante și utile precizări: tratatul de la Karlowitz a creat cadrul general juridico-politic în care s-au desfășurat raporturile internaționale ale Principatelor Române pînă la 1774; tot în acea epocă se plasează declanșarea „chestiunii poloneze" și ridicarea Rusiei la rangul de putere europeană. Legată de aceste din urmă două fenomene istorice este și politica franceză de aliniere a Porții otomane și Suediei, politica a cărei însemnătate s-ar cuveni accentuată (cap. 6) dat fiind repercusiunile ei asupra evoluției crizei orientale ca problemă majoră, primordială a diplomației europene în epoca modernă.

În expunerea noilor faze ale „chestiunii orientale" (cap. 7) n-ar trebui ocolite motivațiile de cult, apelurile adresate popoarelor balcanice de eliberatorii *in spe*, eșecurile proiectelor de independență și „principiul echilibrului de forță", crizele stării de pace de după 1774 și momentul 1783. Autorii rețin că tratatul de la Kuciuk Kainardji (1774) prevedea dreptul ambasadorilor ruși la Poartă să intervină în favoarea Principatelor (p. 211), dar ocolesc esențialul, adică inserția *protectoratului* țarist, amplificată în 1799 (prin convenția de la Ainali Kavak dreptul „de a vorbi" în favoarea Principatelor a fost înlocuit cu „dreptul de *intercesiune*"), protectorat stipulat expres în 1829. Totodată, această „protecțiune" se instituie în model al politicii externe țariste față de popoarele sud-est europene (echilibrul de forțe" nu favoriza soluția decisivă).

Utilă ar fi, după opinia noastră, și reformularea afirmației potrivit căreia Iosif II ar fi aderat la proiectul „grecesc" al Ecaterinei II de împărțire a Imperiului otoman (p. 222). Ce-i drept, împăratul Austriei a aderat atît timp cît s-a aflat sub vraja „Semiramidei Nordului" la ea acasă și a crezut că nu poate împiedica realizarea lui — o „scurtă rătăcire" pe firul politicii habsburgice, consecventă și de durată. Apoi, autorii se alătură lui J. Droz, care respingea ideea că între politica externă a Franței vechiului regim și cea din vremea revoluției din 1789—1794 ar fi existat o perfectă continuitate pentru că doctrina „frontierelor naturale" era necunoscută vechiului regim (p. 221). Desigur că nu poate fi vorba (și nu e locul să insistăm aici) de o „perfectă continuitate", dar dovezile pe care le-a adus Albert Sorel tezei contrare lui J. Droz rămîn în picioare. Pe un plan mai larg, singurul care ne interesează aici, credem că N. C. și Gh. B. vor trebui să înscrie constatarea că între solemnele declarații ale Adunării Naționale și ale Convenției, ca să nu mai amintim de urmași, și practica diplomatică era o prăpastie, după cum indispensabil este să definească clar involuția conduitei revoluției franceze și a lui Napoleon I față de popoarele subjugate, în speță față de cele aflate sub stăpînirea sau dominația Porții — aliatul tradițional al Franței, inclusiv al celei de după revoluție. În aceeași ordine de idei, definirea (cap. 9) principiului legitimismului (în rosturile și mecanismele lui), care a guvernat Europa după 1815, se impune și într-o sinteză ne-manual. Începînd cu 1821, țarul acceptă internaționalizarea „chestiunii grecești", nu și a celei române. Se știe de ce, dar autorii nu o spun deși e începutul sfîrșitului Sfintei alianțe. Socotim că se trece cu o sesizabilă ușurință peste momentele Unkiar Iskellessi și Münchengraetz (ambele în 1833), după cum nu se remarcă o trăsătură esențială, inovatoare în epoca modernă, a Adunărilor ad-hoc din Principate: apelul la un drept *restrictiv de autodeterminare a popoarelor; se ignoră răscoalele din Creta (1866)* care au „condus" criza orientală în pragul redeschiderii ei și ni se pare insuficient de clar descifrat sistemul de alianțe bismarckian. Autorii vor observa ei înșiși, la o nouă lectură, unele inadvertențe supărătoare ce se cer înlăturate: ori în loc de or (p. 199 ...), N. I. Panin și nu Papin (! — p. 201, 205).

Este de netăgăduit că unele scăpări și carențe de fond se datoresc și omisiunilor bibliografice, dezechilibrului valoric în selecție. Pentru noi, observațiile la acest capitol sînt ingrate și inhibante, de vreme ce materia în cauză se oferă pasiv preferințelor subiective hrănite, adeseori, de orgoliul erudiției în exercițiu. Iată de ce ne vom opri numai la ceea ce este cu adevărat esențial și indispensabil ameliorării. Necesitarea unui ghid bibliografic pentru o sinteză de proporțiile *Diplomației europene*... nu poate fi contestată, și cu atît mai mult cu cît este cea mai recentă noutate în domeniu, ceea ce presupune și îndatorirea punerii la „punct", „la zi", a bibliografiei, aport istoriografic de loc neglijabil. Autorii aveau de ales mai multe variante: o bibliografie totală finală care să îmbrace grupat, pe categorii, întregul; una specială atașată fiecărui capitol (cea generală fiind rezervată ghidului final) și bibliografia totală aferentă fiecărui capitol. Primele două alternative ar fi condus la o economie de spațiu tipografic și ar fi evitat repetările. Totuși, autorii au optat pentru ultima, deși lucrarea are nu mai puțin de 17 capitole. Este însă dreptul lor. Și fiindcă am amintit de scăpări, iată una: cel de al 16-lea capitol („Diplomația europeană de la isclărea documentelor (sic !) congresului de la Berlin (1878) pînă la izbucnirea primului război mondial") face notă stridentă

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

prin lipsa ghidului bibliografic. Autorii şi-au propus să includă şi colecţiile fundamentale de izvoare documentare. O drastică revizuire este inevitabilă, de vreme ce omisiuni, spre exemplu, ca *Die Grosse Politik...*, replica ei franceză, Metternich şi Gentz, cele şase volume ale anului 1848 în Principate, etc. nu au fost „prinse". Ce-i drept, unele dintre ele sînt menţionate în aparatul critic la pagină, dar din moment ce s-a luat decizia alcătuirii pe capitole a unui ghid al lucrărilor fundamentale, ele nu trebuie să lipsească din acest ghid devenit *ipso facto* o operă oarecum în sine prin rigoarea care-i reglementează compunerea.

O atenţie sporită va trebui dată, credem, şi selecţiei literaturii de specialitate şi generală. Din ea nu pot absenta, de pildă, cea mai recentă *Istorie a diplomaţiei*, sub redacţia lui A. A. Gromîko, I. N. Zemskova ş.a., tom. I—V, Moskva, 1972—1975, cele opt volume ale lui Albert Sorel *(L'Europe et la revolution française)*, J. P. Taylor *(The Struggle for Mastery in Europe*, citată doar în aparatul critic infra) etc. O istorie a diplomaţiei şcrisă de români se oferă şi ca un prilej de punere în valoare a contribuţiilor ştiinţifice naţionale, din care parada se cuvine eliminată. Or, pentru epoca 1821—1828 autorii inserează bibliografic şi articole de revistă (ceea ce nu este un exces de zel), dar omit „bătrîna" şi totuşi admirabila monografie a lui V. Lungu ; referitor la Cuza Vodă şi insurecţia polonă din 1863, N. C. şi Gh. B. invocă, îndreptăţit, pe istoricul polonez Iuliusz Demel cu „documentata sa monografie" dedicată lui Al. I. Cuza, fără să-i dea însă titlul ; fac trimitere la Lucaszic, dar nu şi la cartea istoricului român Gh. Duzinchevici consacrată acelui moment istoric şi nedepăşită încă în informaţie şi în interpretare. După cum se ştie, chestiunea „capitulaţiilor" pentru Principate continuă să rămînă controversată, fie şi fals. Nu avem nimic împotriva includerii în ghid a serialului lui N. Copoiu din „Magazin istoric", cu o condiţie : să nu fie nesocotite studiile cu adevărat ştiinţifice ale lui C. Giurescu (1908) şi Mihai Maxim (1982), convinşi fiind că *Diplomaţia europeană...* va fi consultată cu folos nu numai de specialişti români.

Din păcate, ocolirea involuntară şi a altor contribuţii româneşti în materie s-a repercutat vizibil în chiar conţinutul unor secţiuni ale volumului care face obiectul notelor de faţă. Este vorba de unele studii monografice consacrate istoriei raporturilor internaţionale ale ţărilor române şi, apoi, ale României. Referinţele noastre nu sînt un abuz, nu încalcă desfăşurările istorice în proporţiile lor reale, aşa „cum au fost ele". Recunoaştem că definirea locului şi rolului românilor văduviţi de independenţă în diplomaţia europeană în epoca modernă pînă la 1877 nu este lesnicioasă, dimpotrivă. Există o triplă „primejdie" : exagerarea ce-şi are sursa în chiar punctul unde-i aşezată prisma prin care privim convulsiile continentale (într-un fel se văd lucrurile de la Bucureşti şi în altul de la Londra, Paris, Petersburg, Berlin, Viena etc.), minimalizarea din aceeaşi pricină, şi un discurs sincopat, pendulînd între străfulgerările momentelor de maximă interferenţă românească în proiecţie europeană şi căderi în debilitate. Pentru un corect echilibru, conform adevărului istoric, şi numai adevărului istoric, punerea în valoare a cercetărilor ce se integrează străduinţelor menţinerii balanţei reale nu este doar un postulat, ci o necesitate ştiinţifică vitală. La asemenea chestiuni nu vom găsi răspuns la cei care restring istoria diplomaţiei la o ecuaţie în care zonelor geo-politice şi popoarelor fără diplomaţie oficială li se atribuie semnificaţia necunoscutelor, deşi „necunoscutele" sau semi... au alimentat fără voie şi întreţinut cu imense jertfe impuse ambiţii, idei, concepţii care au declanşat conflagraţii ale căror victime au fost, pentru ca, în cele din urmă, referindu-ne numai la epoca modernă, să impună principiul naţionalităţilor şi al propriei lor renaşteri ca entităţi de sine stătătoare. Altfel spus, istoria diplomaţiei în epoca modernă nu poate fi redusă la o schemă a „celor mari" numai pentru că ei se aflau la cîrma evenimentelor. Este adevărat că nu au cedat niciodată cîrma, chiar sfărîmată fiind, dar au fost constrînşi să-i schimbe rotirea. E de înţeles, aşadar, de ce N. C. şi Gh. B. au dat o atenţie mai mare decît predecesorii, după cum am mai spus, „celor mici". Dar, tocmai pentru a ocoli capcana dezechilibrului se cuvenea să se zăbovească cu un plus de comprehensiune asupra istoriografiei acestora din urmă, în speţă a istoriografiei româneşti pe care o invităm în cele ce urmează pentru un eventual viitor dialog. O facem acum doar prin cîteva exemple pentru că omisiunile au un efect păgubitor asupra corectei înfăţişări a locului şi rolului Principatelor Române, apoi a României, în diplomaţia europeană şi umbresc imaginea contribuţiei istoriografice naţionale. Este vorba de monografia lui Gemil Tahsin, *Ţările Române în contextul politic internaţional, 1621—1672*, (Bucureşti, 1979), de cea, amintită mai sus, a lui Veniamin Ciobanu, de amplul studiu al lui Ion Matei privitor la statutul juridico-politic al Principatelor Române şi, cu totul surprinzător, de una dintre cele dintîi încercări de sinteză a istoriei raporturilor internaţionale ale României în epocile modernă şi contemporană: *România în relaţiile politice internaţionale, 1699—1839* (Iaşi, 1980). Nu sînt reţinute studiile lui Al. Vianu şi L. Boicu relative la „proiectul grecesc" al Ecaterinei II din care rezultă că, spre deosebire de planul construcţiei unui „imperiu grecesc", fantast, numai cu numele gre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cesc, cel al reconstituirii Daciei pornea de la temeiuri şi considerente istorice realiste. Lipsesc, de asemenea, monografia lui L. Boicu, *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii*, culegerea *100 let osvobojdenia balkanskih norodov ot osmanskogo iga* (100 de ani de la eliberarea popoarelor balcanice de sub jugul otoman), Moscova, 1979, ultimul cuvînt în materie, cuprinzînd comunicările (inclusiv cea a lui N. Ciachir) susţinute la conferinţa internaţională de la Moscova (1978). *Geneza chestiunii române...* de L. Boicu nu-şi are locul la capitolul 15 (anii 1875—1878), de vreme ce limita ei cronologică superioară este conferinţa de la Viena (1855) etc). Fastidios pare procedeul alăturării titlurilor ştiinţifice sau gradelor militare la unele nume de autori. J. Cambon a scris nu *La diplomatie*, ci *Le diplomate*, Paris, 1926.

Departe de noi gîndul de a juca, fie şi în surdină, rolul lui Nemesis, după cum o probează observaţiile pe care le-am avansat, rareori vizînd pilonii construcţiei livreşti care ne-a reţinut atenţia. Nu au fost semnalate toate însuşirile ei din pricina spaţiului tipografic restrîns şi, nu mai puţin, din dorinţa de a fi utili prin sugestii critice constructive, fie şi marginale.

L. Boicu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ISTORIA ROMÂNILOR

GABRIEL ŞTREMPEL (coord.), *Bibliografia românească modernă (1831—1918)*, vol. I, (A — C), Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, XXXI, 911 p.

După aproape un secol de la adoptarea de către Academia Română a planului bibliografiei naţionale, plan realizat între timp doar în parte, marea Bibliotecă a ţării ne oferă un prim volum din *Bibliografia românească modernă*, deschizînd astfel o nouă serie de interes foarte larg. Orice mare bibliotecă din lume, orice institut care se interesează de spaţiul românesc şi îndeobşte de bibliologie va dori să aibă la îndemînă acest instrument de lucru fundamental. Semnificaţia lui n-ar putea fi relevată cum se cuvine fără a aminti că proiectul a fost conceput după ce Academia Română a devenit *institut naţional*, cu menirea de a da seama, bibliologic, de întreaga noastră moştenire culturală şi de întreg efortul de asimilare a valorilor străine. Era vremea cînd ţara, devenită independentă, traversa un febril proces de modernizare şi simţea nevoia de instituţii bine aşezate în orice domeniu. Academia Română trebuia să asigure lucrul sistematic în spaţiul culturii, iar Biblioteca ei să conserve toate bunurile semnificative şi să înlesnească utilizarea lor raţională. Încă la 1861, Al. Odobescu atrăsese atenţia asupra nevoii de a se concentra toate fondurile într-o bibliotecă naţională, spre a le feri de risipă şi destrucţie. Este sarcina pe care şi-a asumat-o curînd Academia şi ea însemna totodată crearea instrumentelor de evidenţă şi studiu corespunzătoare. Pornind de la principiile schiţate cu un an mai înainte de B. P. Hasdeu, I. Bianu a întocmit, în 1895, planul bibliografiei naţionale, plan ce trebuia să cuprindă, într-o largă viziune documentologică, deopotrivă cărţile vechi (pînă la 1830), cărţile moderne (de la 1831 pînă la zi) şi cărţile străine relative la români. În afară de aceasta se prevedeau cataloage de manuscrise şi un repertoriu al periodicelor. Toate au fost puse în lucru, sub îndrumarea amintitului custode şi realizate parţial prin strădania unei echipe de cărturari: Nerva Hodoş, A. Petruţiu, Şt. Orăşanu, Al.-Sadi Ionescu, Al. T. Dumitrescu etc., la care se adaugă alţii cu stagiu vremelnic la Biblioteca Academiei: V. Pârvan, Al. Lapedatu, C. Litzica etc. Conform planului, I. Bianu, N. Hodoş şi mai tîrziu Dan Simonescu au elaborat *Bibliografia românească veche* (4 vol., 1903—1944), operă „măreţ concepută şi strălucit realizată" (G. Weigand). Au urmat: *Catalogul manuscriptelor româneşti* de acelaşi infatigabil Bianu, în colaborare cu R. Caracaş şi Gh. Nicolăiasa (3 vol., 1907—1931); *Catalogul manuscriptelor greceşti* de C. Litzica şi Nestor Camariano (2 vol., 1909, 1940); *Publicaţiunile periodice româneşti* (I, 1913) de N. Hodoş şi Al.-Sadi Ionescu. Sub titlul *Biblioteca Academiei Române. Creşterea colecţiunilor*, Bianu a iniţiat apoi o evidenţă ritmică a cărţilor româneşti şi străine, a periodicelor şi fondurilor speciale (manuscrise, stampe, foi volante, monede) intrate în bibliotecă. Sînt iniţiative care dau cele mai fericite urmări pentru ştiinţa şi cultura noastră. Se puneau astfel bazele marilor repertorii bibliografice naţionale. Au urmat dezvoltări şi nuanţări conforme cu nevoile timpului. Dintre toate proiectele, cel care a întîrziat mai mult, fiindcă era şi cel mai anevoios, e tocmai bibliografia modernă, menită să înregistreze cartea românească de după 1830. Reactualizat după ultima conflagraţie mondială de D. Caracostea, acest proiect a fost pus în lucru, cu un colectiv de bibliografi, abia prin 1957, de către George Baiculescu. Noul corpus urma să se întemeieze pe fondul de carte existent în Biblioteca Academiei, dar şi să-l întregească prin explorări în alte depozite. Ne stă acum la îndemînă primul volum, cuprinzînd, în ordinea alfabetică a autorilor, literele A — C. Un volum masiv, impresionant, scos în bune condiţii grafice şi cu o deplină competenţă. Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică şi Societatea de Ştiinţe Filologice şi-au asumat sarcina, nu tocmai uşoară, de a-i asigura o circulaţie convenabilă. Întocmit de Neonila Onofrei, Lucreţia Angheluţă, Dr.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Liliana Miclescu, Cornelia Gilorteanu, Tamara Teodorescu, impozantul volum are drept coordonator pe învățatul bibliolog Gabriel Strempel, care îl și prefațează, în cuvinte alese, evocîndu-i geneza. *Introducerea* lămurește aspectele tehnice ale lucrării, atrăgînd atenția asupra criteriilor directoare, aceleași pe care le-a avut în vedere I. Bianu : al limbii, al teritoriului și al provenienței etnice, dublate de criteriul exhaustivității. Întregul repertoriu ar urma să fie organizat în trei părți : *partea I* (patru volume), cuprinzînd autorii români, indiferent de limbă și loc, alături de cărțile scrise în limba română, indiferent de autor, și de scrierile străinilor despre români ; *partea a II-a* (un volum) reunind publicații administrative, militare, juridice, programe, cataloage, prospecte, ghiduri, albume, atlase, note muzicale etc. ; *partea a III-a* destinată producției tipografice a naționalităților conlocuitoare și scrierilor străine apărute accidental la noi. Avem deci în față primul volum din partea I, cuprinzînd peste 16 000 de unități bibliografice, descrise după criteriile stabilite pe plan mondial și avînd indicată cota din depozitul accesibil. Disocieri atente au condus la o metodologie care va face, sperăm, ca următoarele volume să poată apărea într-o cadență mai alertă, cu atît mai mult cu cît la realizarea acestei opere își adaugă eforturile și Societatea de Științe Filologice. Ea presupune un volum imens de muncă și dăruire cărturărească, alături de o competență deplină și nu mai puțin de mijloace materiale. După *Bibliografia analitică a periodicelor* (6 t., 1966—1972), după *Publicațiile periodice românești* (vol. II, 1969) și după *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* (1979) — pentru a nu cita decît realizări mai spectaculoase — un nou instrument de lucru esențial suscită stima cărturarilor din orice domeniu și invită la accelerarea cadenței editoriale. Fiindcă oricît s-ar invoca circumstanțe nefavorabile și oricît de anevoioasă ar fi întreprinderea în sine, un fapt e sigur și el se cere a fi gîndit serios : între proiectul asumat de Academia Română pe vremea lui Hasdeu și realizarea lui parțială de acum se află — *horribile dictu* — un interstițiu aproape secular. În economia unei culturi lucrul acesta nu e fără însemnătate și nu poate fi trecut cu vederea, mai ales că izbînzi cărturărești ca aceea pe care o semnalăm aici sînt de natură a întreține optimismul.

Al. Zub

MANFRED STOY, *Rumänische Bibliographie 1966—1970*, în *Südosteuropa — Bibliographie*, Bd. V, 1. Teil, München, R. Oldenbourg Verlag, 1982, p. 119—371.

Preocupat să creeze instrumente de lucru pentru spațiul respectiv, *Südost — Institut* din München publică, de un bun număr de ani, periodic, bibliografia Europei sud-estice, sub redacția Gertrudei Krallert-Sattler. Vol. V cuprinde anii 1966—1970 și a fost întocmit, în ce privește informația despre România, de Manfred Stoy (Viena), cercetător binecunoscut și prin studii mai ample relative la această zonă. În afară de cărți, autorul a explorat peste 200 de periodice românești și străine, sistematizînd o informație foarte bogată. Structura e aceeași din volumele anterioare (*I. Generalități*, *II. Țara* ; *III. Populația* ; *IV. Istorie și politică* ; *V. Limbă* ; *VI. Istoria literaturii* ; *VII. Biserică și religie* ; *VIII. Stat și drept* ; *IX. Economie și probleme sociale* ; *X. Viață spirituală și culturală*), fiecare compartiment fiind organizat analitic. Meritul deloc neglijabil al acestei bibliografii este de a fi cuprins un mare număr de surse și de a oferi o imagine de ansamblu relativ exactă a preocupărilor legate de istoria românilor în interstițiul respectiv. Volumul ar merita, desigur, o analiză aparte.

Al. Zub

AUREL H. GOLIMAS, CRISTACHE C. GHEORGHE, *Bibliografie numismatică românească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 319 p.

După o *Bibliografie a heraldicii românești* (cf. *AIIAI*, XV, 1978, p. 595—596), avem azi la îndemînă un instrument similar pentru cercetările numismatice. Bibliografia conține aproape 4000 de poziții (în realitate, mai puține, întrucît, ca în orice lucrare similară, unele titluri se repetă), distribuite între cele 16 capitole ale celor patru părți : *Generalia* ; *Numismatica premonetară și monetară* ; *Prezențe românești și străine în mișcarea numismatică* ; *Miscellanea*. Un *Studiu introductiv*, amplu și documentat, înfățișează evoluția numismaticii ca

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

preocupare și ca știință, cu privire specială la țara noastră. Sînt de reținut cîteva amănunte, care punctează istoria cercetărilor numismatice la noi. Dacă preocupări în acest domeniu se pot constata încă din secolul XVI, cînd monedele romane erau invocate de Nicolae Olahus ca argument al romanității românilor, numismatica începe să se manifeste ca știință abia în secolul trecut; prima participare românească la un congres internațional de specialitate este cea a lui Mihail C. Sutzu (Roma, 1899); în 1903 se înființează *Societatea Numismatică* Română, iar un an mai tîrziu începe să se editeze *Buletinul* acestei societăți, care apare încă și azi, reluat din 1974 (cf. *AIIAI*, XIX, 1982, p. 869—870; XXII, 1985, p. 963); în 1920, se inițiază *Cronica numismatică și arheologică* (apărută, cu întreruperi, pînă în 1945); din 1957, sub egida Institutului de Arheologie din București, apare seria de *Studii și cercetări de numismatică*, iar din 1978, Muzeul Național de Istorie editează *Cercetări numismatice* (cf. *AIIAI*, XXI, 1984, p. 628—629; XXII, 1985, p. 876—877). Trebuie remarcat și gîndul pios al autorilor, care își încheie lucrarea cu un capitol în care se consemnează 125 de articole despre numismați (sau istorici care au avut și preocupări numismatice) trecuți în lumea umbrelor.

Ștefan S. Gorovei

DOINA DIȚU ș.a., *Anuarul Institutului de Istorie Națională. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca (1921—1981)*, Cluj-Napoca, 1984, 124 p.

Preocuparea de a sistematiza informațiile privitoare la istoriografia contemporană din zonă, preocupare ce ține de o școală bibliografică și care a fost reînnoită în ultimii ani (a se vedea seria de bibliografii îngrijită de Pompiliu Teodor) cunoaște un nou succes prin indexarea sistematică a celor două publicații (în fond, una singură în etape succesive deosebite) ale Institutului clujean. Bibliografia a fost întocmită de Doina Dițu, Ioana Mateiu, Stelian Mîndruț, Lăcrămioara Nimu, Adrian A. Rusu în cadrul Bibliotecii Centrale Universitare. O substanțială introducere, semnată de acad. Șt. Pascu, recomandă noul instrument de lucru, punîndu-l în relație deopotrivă cu istoriografia propriu-zisă și cu tradiția bibliologică înfiripată după întîiul război mondial. „Anuarul, conchide prefațatorul, se cuvine să fie mai deschis spre nou și noutate, concepție și problematică, mai integrat în dezbaterile de mare actualitate pe plan internațional, problemele de istoria patriei mai mult și mai organic și mai judicios integrate în istoria universală sau cel puțin europeană, mai deliberat urmărită metoda comparatistă, mai cu seamă în problemele social-politice, culturale și instituționale; inter și pluridisciplinaritatea realizate în mod concret și nu doar afirmate teoretic; concepțiile și metodele mai noi, moderne în accepțiunea obișnuită, contemporane în accepțiunea temporală, mai mult cultivate în analiza fenomenelor și proceselor istorice în dezbatere: istoria cantitativă sau istoria serială, ori istoria structuralistă, istoria mentalităților, ori istoria conceptuală, etnoistoria și sociologia istorică și demografia istorică, istoria comparatistă — sincronică și diacronică" (p. VI—VII). Este un program ce merită întreaga atenție. Bilanțul bibliografic pe care îl prefațează era în adevăr o bună ocazie de a se formula asemenea deziderate. Nota redacției lămurește structura lucrării. O subdiviziune aparte privește activitatea istoricilor. În chip de anexă se dă bibliografia unor publicații efemere: *Studii și cercetări științifice* (1950—1954); *Studii și cercetări istorice* (1955—1957), tomul *Anuarului* de azi pe 1981 și cele două serii de publicații legate oarecum de vechiul anuar: *Biblioteca Institutului de istorie națională* și *Biblioteca Bibliologică*. În totul, 1413 titluri, care pot să ne dea o idee despre istoriografia clujeană. Un indice de autori înlesnește orientarea.

Al. Zub

PETRE DAN, *Asociații, cluburi, ligi, societăți. Dicționar cronologic*, București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1983, 405 p.

Fără pretenția exhaustivității, lucrarea oglindește în ordine cronologică șirul diferitelor instituții culturale din spațiul românesc dintre anii 1650 și 1944. Chiar dacă reperele cronologice sînt discutabile, utilitatea lucrării nu poate fi pusă la îndoială. Ea oferă date sintetice despre diferitele asociații, cluburi sau societăți, altfel greu de recuperat în timp util. O biblio-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

grafie care a stat la baza lucrării, adesea inconsecvent redactată, încheie acest dicționar. Pentru a fi mai ușor de consultat el ar fi necesitat și un indice alfabetic. N-ar fi fost iarăși de prisos ca la articolele despre instituțiile respective să se fi adăugat cîteva referințe bibliografice pentru cei doritori și de alte detalii. Imbogățirea considerabilă a instrumentelor de lucru în ultima vreme, grație mai ales interesului arătat de Editura științifică și enciclopedică, înlesnește și face tot mai necesară apariția noii enciclopedii românești. Pe cînd aceasta ?

Ștefan Lemny

LUCIAN CORNEA, *Cartea străină veche în biblioteca „Astra". Sec. XVIII. Catalog*, Sibiu, 1982, 229 p.

Cu volumul de față, Lucian Cornea asigură evidența cărților din secolul XVIII ce se păstrează în fondul Bibliotecii „Astra" din Sibiu. Sînt descrise în ordinea cronologică a apariției — și în cadrul acesteia, alfabetic — 446 de lucrări, catalogul încheindu-se cu un util aparat de indici : de titluri, de nume, geografic, de tipografii, editori, librari, de gravori și desenatori, de proprietari. În cîteva direcții mai cu seamă, importanța acestui catalog merită subliniată : pentru evidența a ceea ce se numește fondul de valori ale patrimoniului cultural ; pentru aprecierea exactă a unei biblioteci de notabile tradiții culturale și a altor posesori ai cărților respective (printre ei : G. Barițiu, A. Papiu-Ilarian, Iosif Hodoș ș.a.) ; pentru sondarea unui secol distinct din istoria culturii europene cu toate implicațiile ce rezultă din prezența acestor cărți în spațiul românesc. Descrierea exemplarelor este făcută cu atenție și competență. De apreciat efortul autorului de a marca informațiile referitoare la români, ceea ce sporește valoarea documentară a lucrării, înlesnindu-i consultarea. Biblioteca „Astra" realizează și cu această lucrare o frumoasă performanță în valorificarea fondului ei cultural pentru care merită toate elogiile.

Ștefan Lemny

MARIA DOGARU, *Colecțiile de matrice sigilare ale Arhivelor Statului*, București, 1984, 304 p.

Deși începute încă de la sfîrșitul secolului trecut (V. A. Urechia, *Schițe de sigilografie românească*, 1891), studiile despre sigilografia românească nu au cunoscut o mai mare amploare decît abia în ultimele două decenii, un merit de necontestat revenind chiar autoarei lucrării recent apărute. Se oferă publicului un excelent instrument de informare în ceea ce privește componența tezaurului sfragistic național aflat în colecțiile Direcției Centrale și în acelea ale diverselor filiale ale Arhivelor Statului, sub forma unui mare număr de tipare sigilare. Acest tezaur este prezentat metodic, pe colecții, după un interesant studiu introductiv. Depozitele arhivelor posedă, după cum se vede, materiale interesante, a căror valorificare deplină urmează să se realizeze abia de acum înainte, după acest început — și pe baza lui — realizat de Maria Dogaru.

Ținuta științifică a cărții este dublată de cea grafică ; glosarul, bibliografia și indicele întregesc în mod fericit — ca și bogata ilustrație — structura acestui prețios instrument de lucru.

Lucian Nastasă

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI DIN REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA, *Isprăvnicia ținutului Iași, 1828—1860. Inventar arhivistic*, întocmit de VIRGIL APOSTOLESCU și EMA APOSTOLESCU, București, 1984, 870 p.

Prin publicarea inventarului arhivistic asupra căruia vom stărui doar pentru a semnala o nouă realizare de seamă a arhivisticii ieșene, nu numai că se oferă celor interesați încă un instrument de lucru de absolută necesitate dar, în același timp, se pun în valoare o serie de informații documentare mai puțin sau deloc cunoscute pînă în prezent. Desigur, meritul re-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

vine celor doi competenți arhiviști de la Filiala Iași a Arhivelor Statului, cărora li s-a încredințat, odată cu operațiunea de rearhivare a fondului Isprăvniciei Iași, și alcătuirea, în formă definitivă, a evidenței celor 4 826 de unități arhivistice ale instituției creatoare amintite. O lectură, fie și în fugă, a rezumatelor acestora, redactate echilibrat și în termeni concișii, dezvăluie o paletă variată sub aspect tematic oferită de materialul arhivistic care, de fapt, reflectă diversitatea de atribuții care au figurat în dreptul administrației locale de la nivel ținutal, amplificate, fără îndoială, de situația prioritară față de instituțiile similare, conferită de dubla poziție a Iașilor: acea de Capitală și de reședință a ținutului cu aceeași denumire.

Între problemele de pur interes științific revelate specialiștilor din domeniu de paginile prezentului volum de inventar reține atenția, în primul rînd, cele referitoare la principalele sectoare economice: agricultura (relații agrare, lucrări agricole, situații statistice etc.), industrie, comerț și alimentație publică, transporturi. Apoi, alte informații de substanță privesc situația socială în Principat, a învățămîntului și a sănătății publice, a activității unor instituții, a unor personalități de seamă ale timpului ș.a.

Volumul, pe lîngă un pertinent studiu introductiv, este însoțit de o listă de corespondență a cotelor vechi cu cele noi de un glosar al cuvintelor ieșite din uz, precum și de indici de nume și de lucruri, asupra utilității cărora este de prisos să mai stăruim.

Ne aflăm deci în fața unei reușite depline care răsplătește eforturile celor doi arhiviști, Virgil și Ema Apostolescu, la care am mai adăuga și concursul oportun oferit pentru publicarea acestui volum de inventar de către Serviciul publicații și valorificare din cadrul D.G.A.S.

Adrian Macovei

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE, *Istoria României. Crestomație*, I. *Epoca străveche. Epoca veche*, coordonatori FLORIAN GEORGESCU, LUCIA MARINESCU, VALERIU LEAHU, București, 1982, 87 p.; II. *Epoca medie*, coordonatori FLORIAN GEORGESCU, LUCIAN CHIȚESCU, București, 1982, 252 p.

Noua publicație a Muzeului Național de Istorie, alcătuită prin colaborarea unui colectiv larg, ar avea menirea de a pune la îndemîna „elevilor și studenților, cadrelor didactice de diferite niveluri, cursanților și propagandiștilor din sistemul învățămîntului politico-ideologic, tuturor celor interesați să cunoască trecutul poporului român" (cum se afirmă în introducerea primului volum, p. VI) texte dintre cele mai semnificative pentru diferite „etape, momente sau evenimente din trecutul nostru" *(ibidem)*. Volumului al treilea, despre epoca modernă, apărut anterior, i se adaugă acum acestea două. Este o idee bună, a cărei realizare, însă — cel puțin în ceea ce privește perioada *medievală* (nu *medie*, care nu înseamnă nimic) — nu e întotdeauna la înălțimea așteptărilor. Se preiau unele texte după ediții de popularizare, în loc să se apeleze la edițiile științifice (cum este cazul unora dintre tratatele încheiate de domnii români în secolele XV—XVIII), se reproduc texte al căror caracter apocrif este de multă vreme dovedit (cf. „capitulația" lui Mircea cel Bătrîn din 1393 — p. 65—66 — sau cea a lui Vasile vodă Lupu, din 1634 — p. 182—183), omițîndu-se, în schimb, texte autentice, care marchează unele momente însemnate, precum documentele din 1456 despre „închinarea" Moldovei (acceptarea plății haraciului) sau proclamația lui Dimitrie Cantemir, din 1711. Și unele explicații sînt amendabile; despre „țara Șepeniților" din povestirea lui Dlugosz relativă la lupta din „1359" (cf. *AIIAI*, XXI, p. 137—146), se afirmă, total nejustificat, că „este vorba de o formațiune politică românească la nord-est de Carpați, confundată de cronicarul polonez, în a doua jumătate a sec. al XV-lea, cu statul Moldovei" (p. 45) — de fapt, marele cronicar nu face, aici, *nici* o confuzie, el afirmă doar că *lupta* s-a dat „în niște codri mari... așezați în regiunea Șepeniților". Pasajul despre plecarea lui Bogdan voievod din Maramureș, în taină, spre Moldova este reprodus după *Chronicon Dubnicense*, „redactată de un diac din Maramureș"; de ce nu după cronica arhiepiscopului Ioan de Tîrnave, fostul secretar al lui Ludovic cel Mare, căruia îi și aparține, de fapt, pasajul respectiv, copiat fără nici o modificare de către anonimul compilator al cronicii cunoscute sub numele de *Chronicon Dubnicense?!* Domnul moldovean care a participat la alianța din 1594 nu poate fi, evident, *Petru* Aron, cum se afirmă în rezumatul de la p. 149; e o confuzie de neînțeles pentru un istoric: este vorba de *Aron Tiranul*.

Mai multă atenție în alegerea textelor și în pregătirea lor pentru multiplicare ar fi sporit valoarea crestomației.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DIRECȚIA GENERALĂ A ARHIVELOR STATULUI. INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA", *Documente privind Unirea Principatelor*, VII. *Corespondență diplomatică engleză (1856—1859)*. Culegerea documentelor, introducere, regeste, note și indice de VALENTINA COSTAKE, BEATRICE MARINESCU, VALERIU STAN, București, 1984, 1055 p.

Cel de al șaptelea volum (la alcătuirea căruia au mai colaborat, pe lîngă cei menționați mai sus; Mircea Paicu și Sanda Racoviceanu) al colecției *Documente privind unirea Principatelor* conferă acesteia din urmă atributele unui remarcabil corpus documentar, pe măsura însemnătății naționale și internaționale a evenimentului care a pus bazele politice ale edificării statului modern român. Volumul cuprinde 418 documente (datate: primul 12/24 februarie 1856; ultimul — 30 noiembrie/12 decembrie 1859). Actele (instrucțiuni, rapoarte, telegrame) provin din arhiva diplomatică a Foreign-Office-ului, fiind depistate, microfilmate, xerografiate sau copiate de Cornelia Bodea, Valentina Costake și Valeriu Stan. Multe dintre ele au fost cercetate de istorici, dar publicarea lor în extenso se face pentru prima dată, de unde și ineditul lor (al marei majorități) și interesul de netăgăduit al volumului nu numai pentru istoricii români. Editorii respectă regulile științifice în temeiul cărora au fost publicate și volumele precedente ale corpusului. Este de observat doar că, spre deosebire, de pildă, de volumul al II-lea (rapoarte austriece), s-a procedat și la tipărirea traducerii românești a textelor originale în limbi străine (engleză, franceză).

Volumul de față prezintă însă și un spor de interes datorită faptului că actele reflectă limpede conduita Angliei față de lupta românilor pentru crearea statului național, adică a unei mari puteri cu o poziție particulară în raport cu oricare dintre statele atașate celor două tabere: pro și antiunionistă. Într-adevăr, Anglia a început prin a agrea Unirea (Cowley la congresul de pace de la Paris), a continuat (din vara lui 1856) prin a-i fi ostilă, și a sfîrșit (în anii domniei lui Al. I. Cuza) prin „îngăduințe" față de strădaniile românilor. Documentele din acest volum sînt oglinda unei politici nuanțate, care a fisurat sensibil definirea așazisei integrități a Imperiului otoman ca principiu-dogmă al Foreign-Office-ului. Iată de ce al VII-lea volum al colecției amintite se constituie într-o prețioasă contribuție istoriografică. Ne-am referit doar la sensul major al mesajului documentar, dar gama materiei de referință, informațiile sînt de o amplitudine mult mai largă, generoase.

L. Boicu

Cronicari munteni, ediție îngrijită de MIHAIL GREGORIAN, prefață și tabel cronologic de DAN HORIA MAZILU, București, Ed. „Minerva", 1984, colecția BPT, nr. 1204—1206), vol. 1, STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO, *Istoria Țării Rumânești*, LXVII + 218 p.; vol. 2, RADU POPESCU, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, 335 p.; vol. 3, RADU GRECEANU, *Cronica*, 272 p.

La aproape un sfert de secol după ediția, de mult epuizată, îngrijită tot de Mihail Gregorian, a repune în circulație textele cronicarilor munteni era o necesitate. Ar fi fost, poate, mai nimerită reproducerea lor *mai întîi* într-o nouă ediție științifică și *apoi* în aceea inclusă în colecția de largă circulație care este „Biblioteca pentru toți" a Editurii „Minerva". Este de regretat că, la un total de aproape 900 de pagini, nu s-a găsit necesar să se dea un indice și un glosar. Stîrnește, apoi, nedumeriri, în prefața semnată de Dan Horia Mazilu, capitolul în care se discută despre autorul *Istoriei Țării Rumânești*, operă „identificată destul de tîrziu, dar cu solide dovezi, de Nicolae Iorga, drept scriere a stolnicului Constantin Cantacuzino" (p. XXXV). Cît de „solide" sînt (au fost) acele „dovezi" propuse de N. Iorga, a dovedit, acum trei ani, N. A. Ursu care a arătat și cui trebuie atribuită această scriere: mitropolitului Teodosie Veștemeanul (cf. N. A. Ursu, *Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al* Istoriei Țării Românești, *atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Cronica", XVII, nr. 32 și 33, din 6 și 13.VIII.1982; cf. și *AIIAI*, XX, 1983, p. 532—533). Chiar dacă Dan Horia Mazilu nu va fi socotit la fel de solide și de convingătoare argumentele pe care N. A. Ursu le-a vărsat în dosarul acestei chestiuni, era *o obligație* citarea acestui *amplu studiu*; faptul că ediția de față este „destinată marelui public" nu scutește de această elementară obligație științifică. Vor fi fiind motive — inavuabile (pentru a folosi un cuvînt pe care prefațatorul îl folosește, la p. XV, într-un context cu care nu se potrivește)?! — pentru această omisiune. Am fi vrut, totuși, să le știm. Era, oricum, spre folosul adevărului și de înfruntarea între

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

specialiști nu trebuie ferit marele public : e, la urma urmei, și o ofensă adusă acelora care, în rîndurile „marelui public", pot discerne adevărurile.

Dincolo de toate acestea, însă, necesitatea unui *corpus* de cronici, în ediții critice, se vădește din ce în ce mai mult. Să sperăm că, printr-un efort comun, vom putea avea, într-o zi, și seria aceasta de *Scriptores*.

Ștefan S. Gorovei

JOHANN FILSTICH, *Rumänische Chroniken*. Aus dem Manuskript herausgegeben, eingeleitet, mit Anmerkungen und einem Glossar von ADOLF ARMBRUSTER. Bukarest, Kriterion Verlag, 1984, 498 p.

După *Incercare de istorie românească* (celebra *Tentamen Historiae Vallachicae* în traducerea lui Radu Constantinescu, 1979), istoricul Adolf Armbruster ne oferă acum, din opera aceluiași învățat sas Johann Filstich, *Rumänische Chroniken*, reprezentînd versiunea germană (1727/28) a două cronici românești de la finele secolului XVII. Este vorba de *Letopisețul Cantacuzinesc* și de *Începătura istoriei vieții luminatului și preacreștinului domnului Țării Românești Io Constantin Brâncoveanu Basarab-voievod*, pe care Filstich le-a utilizat în *Tentamen*. Istoricii interesați de epocă, de realitățile românești, ca și de schimburile de ordin spiritual cu lumea germană dispun astfel de un nou instrument de lucru. O densă și erudită introducere, notele, glosarul și indicele înlesnesc folosirea.

Al. Zub

Școala Ardeleană. Ediție critică, note, bibliografie și glosar de FLOREA FUGARIU. Introducere de DUMITRU GHIȘE și POMPILIU TEODOR, București, Ed. „Minerva", 1983, vol. I, LV + 951 p. ; II, 988 p.

Instrumentarul unei culturi (ediții de scrieri și documente, bibliografii, dicționare și enciclopedii etc.) nu poate fi conceput în condițiile științei de astăzi în afara efortului colectiv și, cu toate acestea, în realizarea lui, spiritul de sacrificiu al cîte unui pasionat cercetător se dovedește adesea mai fructuos. Este impresia ce se detașează limpede la privirea celor două masive volume îngrijite de Florea Fugariu și din motivația acestei lucrări, expusă în obișnuita *notă asupra ediției* : „Utilitatea publicării unei culegeri ample de texte de cultură ardeleană s-a făcut resimțită de mai multă vreme. În acest scop, acum peste un sfert de veac s-a alcătuit un colectiv, format din specialiști în limba veche românească, în gramatică și dicționar, istorici și latiniști. Au trecut ani, dar treaba nu s-a urnit. Lucrarea am întocmit-o singur și, așa cum ușor își pot da seama specialiștii, poartă în sine deficiențe care țin de neputința unuia singur de a face față unor variate discipline. După mai mult de 15 ani, și-a găsit în fine bunăvoința a doi exegeți competenți și conștienți de necesitatea urgentării publicării, autorii *Prefeței*. Fără acest concurs și fără pasiunea pe care o are pentru cartea românească editorul Constantin Mohanu, redactorul cărții, ar fi rămas în manuscris" (p. XLIX). Grație acestui context de împrejurări, peste 2000 de pagini reprezentînd selecțiuni din opera Școlii Ardelene stau la îndemîna cititorilor (din păcate nu într-un tiraj corespunzător), îngăduind cunoașterea directă de la surse a unui fenomen cultural de mare interes. Au fost avute în vedere nu numai operele reprezentanților de seamă ai acestei mișcări culturale (S. Micu, Gh. Șincai, P. Maior, I. Budai-Deleanu), ci și scrieri mai modeste ca și alte mărturii ale vremii (acte administrative, fragmente de testamente, corespondență) din motivul întemeiat că „o cultură se exprimă nu numai prin vîrfuri" (p. L). Cele 72 de texte din primul volum și 66 din volumul al doilea oferă astfel putința unei cuprinderi globale a fenomenului cultural ideologic reprezentat de Școala Ardeleană. Analiza lui a stimulat deja o istoriografie bogată. La aceasta ce vor putea adăuga de acum încolo și alte constatări, fundamentale pe o nouă lectură a textelor, pe posibilitatea citirii lor într-un context spiritual mai larg. Meritul esențial al ediției critice întocmită de Florea Fugariu este tocmai acela de a sluji un asemenea efort, punînd în fața cercetării noi întrebări. Una — de mare interes — a fost sugerată și de editor. Afirmînd că întreaga operă culturală a Școlii Ardelene se adresează poporului, el se întreba „în ce măsură (această operă — *n.n.*) și-a atins obiectivele, cît a contribuit la urgentarea fenomenului istoric, dacă a fost un reazem în momentele de cum-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

pără", întrebări legitime asupra cărora ar trebui să se mediteze pentru că definesc în fond aportul intelectualilor la făurirea istoriei (p. LII). Ampla introducere datorată profesorilor D. Ghişe şi P. Teodor are meritul nu numai de a analiza însemnătatea Şcolii Ardelene în contextul istoric al epocii, ci — pe lîngă altele — de a răspunde şi la un asemenea chestionar, justificînd interesul actual pentru o moştenire spirituală de acum două veacuri care a contribuit „la procesul de zămislire şi cristalizare treptată a conştiinţei noastre naţionale, la lupta neobosită pentru transpunerea în viaţă a *credo*-ului lor iluminist, a credinţei nestrămutate în dreptatea şi propăşirea propriului lor popor" (p. XLVIII). Nu putem fi îndeajuns de recunoscători efortului depus de Florea Fugariu în această operă de restituire. În condiţiile în care operele complete ale corifeilor Şcolii Ardelene continuă să lipsească, ediţia critică întocmită de distinsul editor şi întregită de un glosar şi o bibliografie are valoarea unui important instrument de lucru la care cercetarea ştiinţifică va apela de acum încolo cu folos.

Ştefan Lemny

Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa (Uciderea lui Grigore Vodă în Moldova expusă în formă de piesă de teatru) ed. îngrijită, studiu introductiv şi note de LUCIAN DRIMBA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 163 p. (colecţia „Restituiri").

În seria de restituiri a editurii clujene, Lucian Drimba ne oferă un grupaj de texte legate de începuturile teatrului la noi. Deşi titlul aduce în prim plan doar cea mai veche piesă de teatru românească şi originală ce se mai păstrează în întregime, volumul cuprinde şi alte pagini de interes istoric şi documentar privind originile literaturii noastre dramatice: prologul dramei *Erofili*, tradus de mitropolitul Dosoftei; mărturii despre spectacolul teatral al elevilor blăjeni din 1755—1756; un fragment (singurul păstrat) din piesa *Judecata Vlădicii* şi informaţiile lui Sulzer despre o „comedie pastorală" din jurul anului 1780. Lăsînd deo parte traducerile din literaturile străine (mai ales din Metastasio, J. J. Rousseau, Voltaire ş.a.), piesele amintite arată primele preocupări româneşti pentru teatru datînd din secolul XVIII. Ele au fost posibile mai ales în cadrul cultural transilvănean şi s-au manifestat sub forma teatrului şcolar în care influenţele populare s-au dovedit puternice. În acest peisaj teatral, piesa *Occisio Gregorii...* constituie o excepţie. Ea este cea mai veche piesă de teatru originală ce se păstrează în întregime, fiind cunoscută ca atare încă din secolul trecut. Paternitatea ei este discutabilă, la punctele de vedere amintite de editor în studiul introductiv adăugîndu-se noi elemente (datorate Elvirei Sorohan, lui N. A. Ursu şi Ion Istrate)* chiar în momentul în care cartea de faţă se afla sub tipar. Atribuită lui S. Vulcan, mai recent lui I. Budai-Deleanu, piesa are însă o deosebită valoare literară prin ilustrarea barocului şi alta istorică, prin subiectul ei: uciderea de către turci a domnitorului Grigore III Ghica (12 octombrie 1777). Faptul din urmă ar merita analizat cu mai multă atenţie, avînd în vedere că nu este prima piesă şcolară din Transilvania secolului XVIII inspirată de realităţile istorice extracarpatice. Se ştie că elevii piarişti din Nyitra prezentaseră încă la 6 septembrie 1722 o piesă avînd ca personaj central pe Ştefan cel Mare (cf. *Studiu introductiv*, p. 52). Interesul pentru figurile în cauză era determinat, desigur, de contextul politic şi militar al luptelor cu otomanii cînd voievozii români puteau servi ca modele sau puncte de referinţă pentru înţelegerea realităţilor respective. Editarea unor asemenea pagini de literatură, cu o exemplară rigoare profesională, constituie astfel un serviciu bun nu numai sub raport literar, ci şi istoric.

Ştefan Lemny

IOSIF VULCAN, *Publicistica*. Culegere selectivă, prefaţă, tabel cronologic, note şi bibliografie de STELIAN VASILESCU, Timişoara, Ed. „Facla", 1983, 319 p.

„Gazetar, editor, scriitor, animator cultural, Iosif Vulcan a fost pentru Transilvania ceea ce, în alte condiţii istorice, au reprezentat I. Heliade-Rădulescu pentru Muntenia şi Gh.

* Elvira Sorohan, *Paternitatea piesei „Occisio Gregorii..."*, în „Cronica", Iaşi, nr. 29, 1983, p. 5; N. A. Ursu, *Şi totuşi, „Occisio" nu este opera lui Ion Budai-Deleanu*, în „Cronica", nr. 36, 1983, p. 5; Ion Istrate, *Cîteva precizări necesare*, în „Cronica", nr. 37, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Asachi pentru Moldova". Cu aceste cuvinte începe studiul introductiv *(Iosif Vulcan — gazetarul)* la ediția de față, o tentativă lăudabilă de readucere în atenție a operei publicistice a unui cărturar de seamă a veacului trecut. Un tabel cronologic și bibliografia selectivă sporesc utilitatea documentară a lucrării, una având ca țel principal aducerea în circulație a articolelor lui Iosif Vulcan de la *Familia*. Sînt avut în vedere, într-o selecție tematică, textele despre Eminescu, evocările sub titlul *Panteonul român*, discursurile, articolele cultural-social-politice, *Suvenirile de călătorie (de la București)*, *Satiricele* și cîteva articole „diverse". Toate relevă un talent gazetăresc și o prezență culturală activă asupra căreia studiul introductiv stăruie cu justificat interes.

Ștefan Lemny

IACOB NEGRUZZI, *Scrieri*, II. Text ales și stabilit, note și comentarii de ANDREI NESTORESCU și NICOLAE MECU, București, Ed. „Minerva", 1983, 752 p. (Colecția „Restitutio").

Din seria ce urmează să ofere în trei volume o imagine completă a creației culturale a lui Iacob Negruzzi cel dintîi volum, apărut în 1980, restituia scrierile sale beletristice. Volumul de față cuprinde memorialistica și publicistica sa literară, urmînd ca un al treilea volum să întregească efortul restitutiv prin publicarea corespondenței. O personalitate de seamă a culturii române moderne va dispune astfel de seria de scrieri, capabilă să-i înlesnească mai buna cunoaștere și apreciere. Interesul nu este strict literar, ci unul mai larg, asociat istoriei culturii în general. În acest sens, publicistica reunită în acest volum este intim legată și determinată — cum precizează editorii (p. 5) — de activitatea lui Iacob Negruzzi ca „secretar perpetuu" al *Junimii*, ca redactor *factotum* al *Convorbirilor literare* și ca membru al Academiei Române al cărei secretar și președinte a fost în cîteva rînduri. Memorialistica, publicistica și celelalte scrieri puse la îndemînă în volum sugerează astfel sensul necesar al eforturilor sale de slujire plină de răspundere a unui cadru cultural, acela impus de rigorile *Junimii*, slujire nu o dată în detrimentul însuși al creației propriu-zise. Fără a-i nega valoarea acesteia din urmă, Iacob Negruzzi s-a impus mai ales, cum precizează Nicolae Mecu la volumul întîi al *Scrierilor* de față, „ca o excepțională figură de activist cultural, păstrînd, grație devotamentului său adevărat și dezinteresat, o mereu actuală valoare de exemplu" (p. LVII). Aparatul substanțial de note și comentarii înlesnește în chip profitabil cunoașterea acestei dimensiuni. După cum istoria culturii române din a doua jumătate a secolului XIX nu poate fi disociată de contribuția lui Iacob Negruzzi, tot astfel cercetarea acestei perioade nu va putea ignora de acum încolo utila adunare de scrieri ale celui din urmă.

Ștefan Lemny

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, III, *Oratorie*, I, 1856—1864, ed. îngrijită de VLADIMIR DICULESCU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 495 p.

Seria operelor kogălniceniene ce apare sub îngrijirea lui Dan Simonescu continuă (vezi *AIIAI*, 1977, p. 674—675; 1980, p. 779) cu un nou volum (III) cuprinzînd o primă parte (1856—1861) din *oratorie*. Editorul, Vladimir Diculescu, reia astfel o preocupare mai veche, finalizată într-un volum de *Discursuri parlamentare din epoca Unirii* (1959), întregind textele și adăugînd sumare note acolo unde a crezut că este cazul. Din păcate, sînt prea sumare notele acestea, iar un indice de nume (cel puțin) care să orienteze interesul cercetătorului nu există, cum s-ar cuveni la o asemenea ediție, atît de anevoie realizabilă și atît de utilă. Bibliografia de la urmă (în mare aceeași ca și în volumul din 1959) nu poate suplini o atare lipsă. E lăudabil însă efortul de restituție a textelor. Din peste 900 de discursuri, intervenții, amendamente și propuneri au fost selectate 146 pentru reproducere *in extenso*, restul fiind consemnat bibliografic la urmă. Un studiu introductiv, semnat de istoricul Dan Berindei, avertizează la fel de sumar asupra epocii și a problemelor cu care M. Kogălniceanu a fost confruntat în perioada 1856—1861.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Opere*, V, *Oratorie*, III, partea I. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de GEORGETA PENELEA, București, Ed. Academiei R.S.R., 1984, 461 p.

Ampla ediție de opere kogălniceniene, începută cu scrieri literar-culturale (I) și istorice (II), continuă cu publicarea textelor oratorice. Un volum din seria *Oratorie* a fost îngrijit de Vladimir Diculescu (I—1, 1983). Alte patru (II—1, 1977; II—2, 1980; II—4, 1978; III—1, 1984) de Georgeta Penelea. Ultimul apărut adună texte din perioada 1878—1880, cu lămuriri aferente și o substanțială *introducere* (p. 5—26), menită să aducă un spor de înțelegere a figurii respective. Proiectarea ei pe fundalul complexei problematici din anii care au urmat războiului de independență, pînă la recunoașterea acesteia, era o necesitate și Georgeta Penelea a făcut-o cu deplină stăpînire a informației și cu metodă, conturînd un tablou convingător, la care noile texte kogălniceniene pot fi acum raportate. Dificila problematică a modificării art. 7 din Constituție n-a fost omisă, ci examinată cu atenție și pătrundere, alături de aceea a eforturilor depuse pe lîngă cabinetele europene pentru recunoașterea noului statut, de chestiunea organizării Dobrogei etc. Ministru de externe la începutul perioadei, titular al portofoliului de interne la finele acesteia, Kogălniceanu s-a aflat în mijlocul lucrurilor și de aceea textele compulsate în volum suscită cel mai viu interes. Editoarea le-a reprodus cu acurateță, lămurindu-le în punctele obscure, adăugînd note și comentarii utile. Regeste orientative încheie volumul. Este regretabil că, asemeni celorlalte (afară de al doilea), volumul n-a fost prevăzut și cu un indice care să faciliteze folosirea lui. Eventual s-ar putea întocmi unul la finele ultimului tom de „oratorie". O ediție ca aceasta îl merită.

Al. Zub

N. IORGA, *Evocări istorice*. Antologie, postfață și bibliografie de ION ROTARU, București, Ed. „Minerva", 1983, 325 p.

Încă un grupaj din textele lui N. Iorga se alătură restituțiilor mai recente din opera marelui istoric, arătînd din nou actualitatea ideilor și, în genere, a moștenirii sale. Ștefan S. Gorovei vedea în această permanentă întoarcere la opera lui N. Iorga o *necesitate de metodă* (în *Dialog*, nr. 4/1982, p. I). Antologia recentă ne îngăduie să extindem aprecierea. Mănunchiul de texte „își propune să ilustreze (...) pe scriitorul popularizator" pentru a arăta că „scrisul ocazional poate produce opere durabile, cînd este practicat cu talent și cînd *ocazia* căreia îi este închinat este una nobilă" (p. 305). Recursul la opera lui N. Iorga poate fi profitabil astfel și ca o *necesitate de stil*, îndemnînd la cultivarea plină de atenție a mijloacelor de expresie ale omului de știință care este istoricul. Analiza atentă din postfața antologiei (*Nicolae Iorga, scriitor artist*) demonstrează afirmația, susținînd sensul demersului restitutiv. El facilitează în același timp întîlnirea cu o parte din scrierile mai greu accesibile ale lui N. Iorga, îndeosebi cu paginile sale publicistice risipite în presa vremii sau cu incitantele conferințe

Ștefan Lemny

PETRE ANDREI, *Opere sociologice*, IV, Ediție îngrijită de MIRCEA MÂCIU, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 367 p.

Ajunsă la al patrulea volum, ediția de față începe a contura o operă. Primul (1973) reunea scrieri legate de sociologia cunoașterii și a valorii, cu interesante pagini despre concepția contemporană a istoriei. Al doilea (1975) aduna scrieri de sociologia politicii și a culturii, începînd cu lucrarea fundamentală închinată sociologiei revoluției. Al treilea (1978) reproducea *Sociologia generală* într-o nouă ediție (după aceea îngrijită tot de Mircea Mâciu în 1970). Cu vol. IV, apărut la un interval destul de mare, intrăm în seria cursurilor nepublicate pînă acum: *Istoria filosofiei: epoca kantiană* (1920/21); *Etica generală* (1934/35); *Sociologie specială* (1935/36). Un întins studiu introductiv explică geneza volumului, structura cursului privitor la filosofia kantiană, liniile unui sistem al științelor sociologice, locul lui P. Andrei în școala românească de sociologie, pentru a conchide că distinsul gînditor ne-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

lăsat o moștenire importantă în ce privește obiectul sociologiei, metodele de cercetare, raportul ei cu celelalte științe despre societate : economie, istorie, drept, psihologie, pedagogie, etică, filosofie etc.

Al. Zub

G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ediția II, revăzută și adăugită. Ediție și prefață de AL. PIRU, București, Ed. „Minerva", 1982, XVI + 1059 p.

Eveniment remarcabil pentru cultura română și pentru posibilitățile ei de restituire a marilor valori, ediția a II-a a *Istoriei* se cuvine a fi semnalată și sub unghiul interesului istoriografic. Ea nu mai reflectă, desigur, tensiunea ediției princeps, o ediție scrisă cu înfrigurare în timpurile de „suferință națională" din 1941. În raport cu acesta criticul n-a făcut decît să țină pasul, la zi, cu informația — mai ales în direcțiile care au fost îngăduite de cercetare în deceniul al cincilea și imediat după aceea — iar editorul s-a îngrijit să-i respecte dorința.

Ca orice istorie literară, marea sinteză se încadrează istoriei generale care dă seama de devenirea culturii în ansamblul ei. Interesul este și de natură particulară fiindcă scrierea lui G. Călinescu, sensibilă la dimensiunea duratei, a ilustrat ea însăși recursul la perspectiva istorică. Concepția generoasă despre istorie, înrîurită de experiența directă în acest tărîm, în timpul studiilor de la Roma, l-au făcut pe critic să înglobeze scrisul istoric în istoria literaturii române. Condiția ? „Pentru ca un istoric să intre în literatură, ieșind de pe mîna eruditilor, el trebuie să aibă spiritul constructiv, care este sau de natură ideologică [...] sau de esența artei portretiste și evocatoare" (p. 612). Din aceste considerente *Istoria* sa îi reține pe B. P. Hasdeu, „Dumas al istoriei", Al. Odobescu, N. Iorga, „precursor al gîndirii actuale", T. Maiorescu, V. Pârvan, Gh. I. Brătianu, „un ochi ce știe să surprindă dramaticul și să dozeze rece umanitatea". Criticul atrăgea astfel atenția asupra importanței „limbajului" istoricului. Îndemnul de a spori astfel exigențele scrisului științific se înțelege ușor și, reținîndu-l, opera istorică își poate asuma un drept la perenitate.

Ștefan Lemny

B. P. Hasdeu și contemporanii săi români și străini, vol. III, coord. de AL. SĂNDULESCU, București, Ed. „Minerva", 1984, 333 p.

Ultimul volum (pentru primele două v. *AIIAI*, 1983, p. 515 ; 1984, p. 624) din seria menită a cuprinde corespondența emisă și primită de B. P. Hasdeu, o postfață a coordonatorului care unifică cele trei volume, asociindu-le în comentariu și „romanul epistolar" degajabil din corespondența cu cele două Iulii, soție și fiică, publicat anterior în *Documente și manuscrise literare* (III). Indicele de la urmă, extrem de folositor, privește întreaga serie și e întregit de un indice cronologic al scrisorilor. Între destinatarii primei părți, care cuprinde corespondența emisă de Hasdeu, sînt de amintit : G. Barit, I. Bianu, T. Cipariu, Moses Gaster, I. Ghica, Iulia Hasdeu (mamă și fiică), G. Ionescu-Gion, N. Iorga, C. I. Istrati, T. Maiorescu, I. C. Negruzzi, Al. Odobescu, N. Petrașcu, G. Sion, D. A. Sturdza, Lazăr Șăineanu, V. A. Urechia. Iar dintre străini : G. I. Ascoli, G. Frollo, L. Leger, F. Miklosich, H. Schuchardt, Ivan Șișmanov, A. N. Veselovski, G. Wenzel ș.a. Partea a doua reunește scrisori primite de savant, între alții, de la G. Bengescu, I. Bogdan, Em. Boutroux, P. Boyer, R. F. Kaindl, *Revue historique*, H. Schuchardt, G. Weigand etc. Simpla înșirare de nume poate sugera un grad înalt de interes. Cea mai interesantă e probabil corespondența cu H. Schuchardt, din care imaginea cărturarului român se întregește, strălucitoare. Seria se anunță încheiată. Ea ar trebui totuși să rămînă deschisă, pentru a integra și alte scrisori, necunoscute încă, ori semnalate numai în treacăt (v. nota noastră din *AIIAI*, 1984, p. 624). Un inventar al corespondenței particulare hasdeene întocmit de Iuliu Dragomirescu, se păstrează (poate nu fără folos editorial) în Arhiva Academiei (A—7/1915, f. 83—84), acolo unde se reflectă și vicisitudinile „academice", nu puține, ale rebarbativului savant. În timp, se va ajunge, poate, la încă un volum de corespondență. Cel pe care îl consemnăm aici, întocmit cu grijă și de un larg interes științific, a beneficiat de colaborarea cîtorva competențe : Crina Bocșan-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Decuseară, Nicolae Mecu, Mihail Mitu, Viorica Nişcov. Istoriografia profită substanţial de pe urma acestui demers şi are a mulţumi hărniciei şi comprehensiunii lui Al. Săndulescu pentru aducerea la împlinire a proiectului.

Al. Zub

ALEXANDRU ODOBESCU, *Opere*, IX. *Corespondenţă. 1880—1883.* Text stabilit, note şi indice de FILOFTEIA MIHTI, RODICA BICHIS, NADIA LOVINESCU, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 557 p.; *Opere*, X. *Corespondenţă. 1884—1886.* Text ales, note şi indice de RODICA BICHIS, NADIA LOVINESCU, FILOFTEIA MIHAI, Bucureşti, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 458 p.

După volumul anterior de *Corespondenţă* (VIII în seria operelor complete) editat în 1979 de acelaşi colectiv şi cuprinzînd corespondenţa anilor 1847—1879, încă un lot masiv de epistole (peste 600) vede lumina tiparului, înlesnind cunoaşterea detaliată a vieţii şi operei lui Al. Odobescu din intervalul 1880—1886. Restituţia documentelor epistolare a demarat astfel cu mai multe şanse decît aceea a operei scrise din care au apărut pînă acum doar volumele I—II şi IV. Editorii au etalat în această privinţă toată competenţa, demnă să slujească oricînd ca model pentru întreprinderi de asemenea anvergură. Corespondenţa lui Al. Odobescu numără circa 3000 de scrisori (anii 1847—1895) din care, cu volumul publicat anterior şi cu volumele editate de curînd, abia o treime se înfăţişează privirii specialiştilor, relevînd valoarea inestimabilă a genului epistolar ca izvor istoric şi literar. În prima privinţă mai ales, volumele de faţă merită toată atenţia căci ele arată multitudinea angajamentelor culturale ale cărturarului, relaţiile sale politice şi ştiinţifice, ca şi viaţa sa intimă, aflată sub presiunea solicitărilor diverse, nu o dată peste posibilităţile vremii şi ale celui implicat. În cîteva direcţii mai cu seamă epistolele luminează biografia sa dintre anii 1880—1886: activitatea sa ca prim-secretar al Legaţiei române din Paris într-un moment în care la ordinea zilei era „chestiunea Dunării"; raporturile strînse cu Academia Română, îndeosebi cu I. Bianu, arătînd interesul constant pentru instituţiile ţării; eforturile (sortite apoi eşecului) de a organiza în patria sa un congres de antropologie şi arheologie preistorică; adunarea de documente pentru colecţia „Hurmuzaki" şi preocupările de îmbunătăţire a cursului său universitar; nenumărate relaţii în mediile savante franceze; viaţa de familie etc. Graţie informaţiilor epistolare puse la îndemînă de editori, implicaţiile de ordin istoriografic ale existenţei lui Al. Odobescu, dobîndesc astfel contururi mai bogate de care istoria istoriei va trebui să ţină seama.

Ştefan Lemny

Alexandru Odobescu şi corespondenţii săi, Ediţie de FILOFTEIA MIHAI şi RODICA BICHIS, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1984, 391. p.

După cele trei volume (VIII, IX, X) din serîa de *Opere*, scoase de Editura Academiei, corespondenţa odobesciană se întregeşte acum cu un volum de scrisori adresate marelui cărturat, acesta apărut în preţiosul corpus de „Documente literare" al Ed. Minerva. „Se îmbogăţeşte astfel fondul documentar privind viaţa şi activitatea atît de diversă a omului de cultură, istoricului, profesorului, omului de teatru şi scriitorului Alexandru Odobescu", notează editoarele, observînd că cele mai interesante sînt scrisorile adresate de mamă şi de soţie. Pisivele celei dintîi către soţia scriitorului au fost cuprinse în *Addenda*, lăsîndu-se la o parte cele trimise de aceasta din urmă Catincăi Odobescu. Ele ar putea, fără îndoială, să formeze substanţa altui volum, alături de atîtea altele rămase încă, din lipsă de spaţiu, pe din afară. O personalitate fascinantă ca aceea a lui Odobescu merită favoarea unei restituţii integrale şi sub unghi epistolar, pentru a i se putea desluşi mai bine mişcarea în epocă. Foarte interesante, în acest volum, sînt scrisorile primite de savant de la elevi şi discipoli ca G. Bengescu, P. Eliade, G. Ionescu-Gion, Gr. Tocilescu etc. Din generaţia mai vîrstnică, sînt de reţinut scrisorile primite de la F. Aaron, M. Kogălniceanu, N. Cretzulescu, C. A. Rosetti, D. A. Sturdza. B. P. Hasdeu, N. Densusianu, pentru a nu cita decît puţine nume, iar dintre străini: Paul Bataillard, A. Baligot de Beyne, la care se adaugă numeroşi actori şi antreprenori de teatru din vremea cînd destinatarul avea direcţia departamentului respectiv. A continua ges-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

tul de restituire pînă la a cuprinde tot ce comportă semnificaţia istorico-culturală ni se pare absolut necesar.

Al. Zub

N. IORGA, *Corespondenţă*, I. Ediţie, note şi indici de ECATERINA VAUM, Bucureşti, Ed. „Minerva", 1984, 478 p.

Este o întîmplare fericită că s-a găsit cineva care să adune, cu multă răbdare, scrisorile *trimise* de N. Iorga, de-a lungul vieţii sale atît de pline, celor care i se adresau sau celor pe care el însuşi îi căuta pe această cale. Primul volum înmănunchează peste 500 de scrisori avînd 139 de destinatari, anume cei ale căror patronime încep cu literele A—C. Se începe, astfel, o cunoaştere mai bună a personalităţii lui Iorga, prin aceste bucăţi de hîrtie care au păstrat expresia stărilor sale sufleteşti din anumite momente, ceea ce e altceva decît ecoul pe care îl aduce corespondenţa *primită* ori amintirile. Destinatarii sub numele cărora se adună cele mai multe epistole sînt A. C. Cuza (105), dr. C. Angelescu (45), I. Bianu (40), Remus Caracaş (32), I. Bogdan (29), Victor Brătulescu (22), patriarhul Miron Cristea (19) şi Marcu Beza (18). Restul sînt distribuite între ceilalţi 131 de destinatari, cei mulţi corespondenţi ocazionali. Datele limită ale acestui masiv lot de corespondenţă sînt 6 noiembrie 1894 şi 24 noiembrie 1940 (scrisoare către librarul I. Carabaş).

Biograful lui Iorga va avea de cules, din acest volum — şi din celelalte, care sper că nu vor zăbovi mulţi ani, pînă la epuizarea literelor din alfabet! — amănunte de prim ordin pentru cunoaşterea şi înţelegerea personalităţii aşa de complexe şi de complicate a marelui savant. De la mărturisiri tranşante, a unor credinţe care au fost scrise pe steagul luptei sale — „neamul meu are drepturi exclusive asupra teritoriului său naţional" (11 ianuarie 1909, către contele Bellegarde) — la micile cereri adresate colaboratorilor săi (verificări de note, trimiteri de cărţi etc); de la intervenţiile în sprijinul nedreptăţiţilor de tot felul, de care sînt pline scrisorile către dr. Angelescu, pînă la ameninţările cu demisia sau pensionările la cerere; de la nerăbdarea cu care voia să afle veşti despre (şi de la) „domnişoara C." (Catinca Bogdan, viitoarea sa soţie), pînă la mărturisirea finală, cu vrea două săptămîni înaintea sfîrşitului: „Eu sunt grozav de obosit şi bolnav. Mă susţine admirabila energie a nevestei mele. Ce am muncit o viaţă întreagă se face praf" (p. 46) — şi editoarea adaugă, în note, că răspunsul la această scrisoare, în care Iorga deplînge „aceste zile ale supremei nenorociri", „a fost găsit, la 28 noiembrie 1940, în portofelul ciuruit de gloanţe al lui N. Iorga".

Patru decenii şi jumătate din viaţa savantului român şi un răstimp egal din istoria politică şi culturală a României se oglindesc în sutele de scrisori — diferite ca întindere şi ca însemnătate — adunate între coperţile acestui volum.

Este, totuşi, cazul să se pună întrebarea: dacă un singur om a purces la culegerea acestor scrisori, risipite în arhive publice şi particulare ori recuperate din publicaţii, ce împiedică să se continuie (pentru că s-a oprit după primele două volume) editarea corespondenţei primite, care se află toată la un loc, în cele 431 volumaşe din Biblioteca Academiei?! Nimeni nu va cere, în primă urgenţă, un volum cu bileţelele trimise de Iorga soţiei sau copiilor săi, „la lumina lămpii"; dar editarea corespondenţei sale înseamnă îndeplinirea unei datorii şi faţă de cultura românească şi faţă de memoria aceluia care se mîndrea că „în mare parte am creat istoria românilor" (p. 29).

Editoarea şi-a asumat o sarcină dificilă şi ingrată, pe care, însă, o îndeplineşte cu pasiune şi iubire. Bogatele note [1] şi explicaţii stau mărturie.

Ştefan S. Gorovei

[1] Sînt de regretat cele cîteva greşeli de transcriere [p. 139, „Piccolein (alto a dige)"; p. 277, titlul volumului rusesc], inexactităţi din note (p. 342: din cele trei titluri date ca fiind „opera" Valeriei Costăchel, al doilea reprezintă o colaborare la un volum cu trei autori iar al treilea este titlul unei culegeri de documente) etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Corneliu Moldovanu în corespondență, ediție îngrijită de JULIETA MOLDOVANU, București, Ed. „Minerva", 1982, 404 p. + ilustr.

Judecînd după ecoul pe care îl produce astăzi opera lui Corneliu Moldovanu, nici nu i s-ar putea bănui importanța avută în epocă. Dramaturg și publicist, poet și om de cultură, el a fost unul dintre animatorii Societății Scriitorilor Români, pe care a și prezidat-o un timp. Volumul de față dă seama tocmai de funcția socială a scriitorului, căruia confrații de diferite vîrste i-au adresat scrisori, de la (în ordine alfabetică) Em. Antonescu pînă la Al. Zira, cerîndu-i sprijin, sfat, asistență profesională. Sînt scrisori ce atestă din partea adresantului o mare solicitudine și o iradiație socială ce interesează, desigur, istoria culturii noastre.

Al. Zub

G. Călinescu și contemporanii săi (Corespondență primită), I. Ediție îngrijită, note și indice de NICOLAE MECU, București, Ed. „Minerva", 1984, 342 p.

Inițiativele de realizare a unui larg orizont documentar privitor la George Călinescu au adus în ultimii ani importante restituiri. Volumul îngrijit de Nicolae Mecu constituie o întregire substanțială a biobibliografiei călinesciene, dar fără a modifica în esența sa viziunea oferită de Ion Bălu în *Viața lui G. Călinescu* (1981), una din cele mai remarcabile realizări ale genului din ultima vreme (v. AIIAI, XIX, 1982, p. 825—826). Biografia lui G. Călinescu va fi multă vreme susceptibilă de completări substanțiale menite a întregi profilul celui ce a realizat valoroasa sinteză, de mari proporții, a istoriei literaturii române.

Volumul de față — primul dintr-o serie preconizată de N. Mecu — oferă informații revelatoare despre Călinescu, a raporturilor sale cu diferite instituții, personalități ale epocii dar și a activității acestuia în cadrul Institutului de Istorie și Teorie Literară ce-i poartă astăzi numele. Interesantă corespondența purtată cu C. Balmuș și O. Botez referitoare la „cazul" doctorului ce a reținut atenția istoricilor literari poate și datorită faptului că unii memorialiști au insistat mai mult asupra acestui lucru. Apare, de exemplu, cam aspră aprecierea făcută de O. Botez la adresa lui O. Tafrali (decan al Facultății de Litere din Iași: 1 iulie 1936 — 5 noiembrie 1937), influențată de atitudinea lui N. Iorga (explicabilă și prin înlăturarea lui O. Botez din comisia de doctorat). Așa cum rezultă și din lucrarea lui I. Bălu (p. 190—191), la susținerea doctoratului, O. Tafrali — unul căruia destinul i-a fost mult mai nefavorabil decît altora — nu a făcut decît unele observații privitoare la tehnica trimiterilor. Dacă ar fi fost vorba de animozități personale între cei doi, posibil ca I. Petrovici — care era în strînse relații personale cu Tafrali (vezi B.A.R., S — $\frac{17}{XXVIII}$) — să nu mai fi întocmit acel raport favorabil pentru acordarea premiului „Hamangiu" lui G. Călinescu.

Prin conținut și calitatea notelor volumul capătă valoare, stimulînd noi demersuri, cu toate că restituirea textologică nu poate suplini însă lipsa unei *prefețe* (comentariu) ce se impunea totuși

Lucian Nastasă

Corespondența lui Al. Rosetti cu G. Călinescu (1932—1964), prezentată de LIVIU CĂLIN, București, 157 p.

Deosebit de util se arată și volumul de corespondență oferit de Liviu Călin. Este dezvăluită partea mai puțin cunoscută a relațiilor dintre George Călinescu și editorul său Al. Rosetti în perioada 1932—1964. În ansamblu — luînd în considerație și *Corespondența lui G. Călinescu cu Al. Rosetti* (1977) — putem socoti aproape încheiată această latură a legăturilor dintre cei doi, rămînînd ca pe viitor să se investigheze și alte direcții în biografia călinesciană. Însoțirea fiecărei epistole cu note consistente conferă volumului o utilitate reală ce nu va rămîne neglijată de către exegeți.

Lucian Nastasă

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan. Coordonator științific: ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 686 p.

O problematică atît de complexă ca aceea a națiunii este menită să incite mereu atenția. În acest sens, istoriografia noastră a scris numeroase contribuții pînă în prezent, făcînd dificil efortul de sinteză. O colaborare între specialiști cu preocupări diferite ar părea de aceea să aibă mai mult succes în întîmpinarea unui asemenea țel, cum se poate înțelege și din lucrarea la care ne referim, rod al colaborării unui colectiv de autori cu preocupări statornice pentru tema de studiu ce-i reunește.

Remarcabilă sub raportul viziunii și a metodologiei ce a prezidat demersul este mai întîi introducerea, semnată de prof. Ștefan Ștefănescu. Ea atrage atenția asupra neajunsurilor unei definiții a națiunii, neajunsuri ce constau „nu în faptul că ar fi incompletă sau inexactă, ci, în primul rînd, în caracterul întrucîtva de suprafață al rezolvării unei chestiuni a cărei esență se dezvăluie mult mai în profunzime" (p. 15). Prețioasă, și prin urmare demnă de reținut, este apoi constatarea potrivit căreia „ar fi, desigur, inexact dacă am privi constituirea națiunilor ca simplu reflex al dezvoltării economice", după cum ar fi „tot atît de inexact dacă am face abstracție de forța de agregare a factorilor materiali, a condițiilor de viață istorică în general" (p. 16). Pledînd pentru o definiție mai suplă, prof. Ștefan Ștefănescu imprimă astfel întregului demers o mai mare respirație, în acord cu multe preocupări din istoriografia lumii care văd în națiune nu un produs de conjunctură economico-politică, ci rezultatul unei dezvoltări de durată. Nucleele germinative ale substanței sale materiale nu au astfel doar rolul de premise, ci acela de „elemente active și vii, constitutive și modelatoare ale configurației națiunii" (p. 17). Convingerea schițată aici își găsește reflectarea în structura lucrării. După discutarea cîtorva „repere ale unei posibile examinări sintetice a națiunii" (Damian Hurezeanu), prima parte a volumului insistă pe larg asupra premiselor istorice, evocînd etnogeneza românilor (Hadrian Daicoviciu), unitatea lor lingvistică (Al. Niculescu), literatura populară și proiecțiile etnosului (George Muntean), rolul statului în secolele XIV—XVI în consolidarea entității poporului român (Șerban Papacostea), legăturile economice dintre țările române în feudalism (Radu Manolescu) și conștiința de neam în cultura română premodernă (Ștefan Ștefănescu), din care merită subliniată, din nou, „revoluția culturală" cunoscută de Țările Române în a doua jumătate a secolului XVII (p. 278).

Cristalizarea și afirmarea națiunii române constituie a doua secțiune importantă a lucrării, în cuprinsul căreia sînt discutate: raportul dintre iluminism și națiune (Pompiliu Teodor), opțiunile sociale și democratice în dezvoltarea conștiinței naționale moderne între 1821 și 1848 (N. Bocșan), rolul statului de cadru politic al dezvoltării națiunii române (Gh. Platon), mișcarea națională a românilor din Transilvania la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX (Liviu Maior), mișcarea pentru unitatea culturală în aceeași perioadă (Al. Duțu), repere ale sociologiei națiunii la scriitori români din secolul XIX (George Em. Marica), problema națională în concepția mișcării socialiste din România (Damian Hurezeanu), problema națiunii în sociologia interbelică (Achim Mihu), psihicul național și specificul estetic românesc (Florin Mihăilescu). Ultima secțiune are în vedere națiunea română în anii socialismului, cu contribuțiile lui Constantin Vlad, Ovidiu Trăsnea, Lőrincz Ladislau, Constantin Popovici, Ioan Ceterchi, D. Hurezeanu.

În raport cu marea complexitate a temei, reținerile pe care le are coordonatorul atunci cînd lasă în seama cititorilor judecarea acestei eărți se înțeleg ușor. În definitiv, impactul ei intelectual depinde de felul în care demonstrațiile autorilor ce colaborează la acest volum se îmbină, se completează și dau imaginea întregului în conștiința acelora ce au răbdarea să parcurgă o scriere atît de voluminoasă. Structura volumului — oricîte sugestii s-ar mai putea aduce — se dovedește însă bine venită, iar dimensiunile lucrării sînt pînă la urmă inevitabile de vreme ce istoria națiunii se confundă cu întreaga istorie a poporului român. Credem însă că șansele cele mai însemnate ale contribuției decurg îndeosebi din discutarea problematicii fenomenului supus atenției. Ambiția de exhaustivitate, tradusă printr-un excesiv descriptivism dezavantajează unele contribuții. În ansamblu, volumul reprezintă o contribuție în direcția lămuririi mai vechilor dileme și a acordării analizei de față cu sugestiile teoretice mai recente, asigurînd totodată o relativă sistematizare a unei bogate informații istoriografice.

Ștefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ALEXANDRU HERLEA, *Studii de istorie a dreptului*, I. *Organizarea de stat*, ed. îngrijită, note și comentarii de VALERIU ȘOTROPA, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 312 p.

Prețioasa serie, în care au apărut deja selecții reprezentative din opera lui Vasile Bogrea, Andrei Oțetea, Ioan Lupaș, Ioan Moga, a sporit de curînd cu un prim volum din scrierile lui Alexandru Herlea, cunoscut jurist și istoric al dreptului (1907—1979), inițiator și președinte (din 1976) al Asociației de istorie comparată a instituțiilor și dreptului, pe care a știut să o doteze cu o revistă de specialitate. Editat și amplu adnotat (p. 11—31) de un alt istoric în materie, Valeriu Șotropa, volumul adună lucrări privitoare — în sens larg — la organizarea de stat. Ele dau seama oarecum de evoluția instituțiilor juridice din Transilvania și de legăturile ce se pot stabili între acestea și instituțiile analoage din principatele extracarpatice. Un loc aparte dețin „constituțiile aprobate" *(approbatae constitutiones)* din provincia intramontană, ca și studiile despre *bilot* și *jurători*. Pagini interesante se referă apoi la „probele" juridice din evul mediu transilvan, justiția comunităților sătești, laicizarea dreptului, heraldica românească. Bibliografia lui Al. Herlea (p. 306—308) indică direcția în care s-ar putea întregi (cultură juridică, învățămînt) această operă, evocată în liniile mari de Vasile Netea în prefață sub unghi juridic și istorico-cultural. Produs al istoriografiei din perioada interbelică și al perioadei mai noi, opera lui Herlea merită a fi întregită editorial și pusă la îndemîna oricui se interesează de idei, structuri, instituții.

Al. Zub

MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE, *Cercetări numismatice*, sub redacția: FLORIAN GEORGESCU, OCTAVIAN ILIESCU și CONSTANȚA ȘTIRBU, vol. IV, București, 1982, 195 p.; vol. V, București, 1983, 218 p.

Ultimele două volume ale publicației numismatice a Muzeului Național de Istorie (cf. și *AIIAI*, XXI, 1984, p. 628—629) reunesc textele comunicărilor prezentate în cadrul primei sesiuni științifice *Contribuții numismatice la istoria României* (București, 26—27 februarie 1982) — un total de 34 comunicări, din care 29 au fost citite în cele trei secțiuni și cinci în ședința plenară. Acestea din urmă privesc chestiuni generale: *Cercetarea numismatică în slujba istoriei patriei* (Florian Georgescu), *Noi perspective în cercetarea numismatică antică* (acad. Emil Condurachi), *Participări românești la activitatea numismatică internațională* (Octavian Iliescu); alte două comunicări privesc aplicarea metodelor nucleare în cercetarea compoziției monedelor. În continuare, în volumul IV urmează o parte din comunicările prezentate în secțiuni; în secția I-a, *Numismatică antică și bizantină*, Bucur Mitrea își ilustrează pledoaria pentru un *corpus* al descoperirilor monetare cu cazul tezaurului de drahme de la Crucea de Sus (Panciu), Carmen-Maria Petolescu prezintă o monedă imperială romană inedită (de la Faustina II) iar Ernest Oberländer-Târnoveanu și Gheorghe Mănucu-Adameșteanu publică un tezaur de monede romane și bizantine, găsit la Enisala. Alte trei comunicări sînt grupate în secția a II-a, *Numismatică medievală, modernă și contemporană*: Katiuța Pârvan despre un tezaur de monede de la Mircea cel Bătrîn găsit în perioada interbelică în județul Dolj; Ana-Maria Velter despre un tezaur descoperit la Ghimpați, județul Giurgiu, alcătuit din 11 piese (ducați) de aur din secolele XV—XVI (e interesantă concluzia autoarei că tezaurul reprezintă „exact leafa unui călăraș din armata lui Mihai Viteazul pe o perioadă de trei luni"); Gabriel Custurea și Actuan Murat despre un tezaur otoman (sec. XVI—XVII) de la Tulcea. Din cele șase comunicări prezentate în secția a III-a. *Medalistică, heraldică, sigilografie, gliptică și metrologie*, sînt de remarcat cea a lui Ion Barnea, despre cîteva sigilii bizantine inedite (între ele, un tipar de argint pentru sigilii de ceară, aparținînd unei spătărese Varvara, unicat între sigiliile bizantine cu nume de femei!) precum și cea a Mariei Dogaru (despre sigiliile princiare muntene de tip iconografic, din secolul XV).

În volumul V, prima secție este intitulată doar *Numismatică antică*; în cadrul ei, Octavian Iliescu discută *Stadiul economiei monetare a societății geto-dacice în a doua jumătate a sec. II i.e.n.* (sistemul monetar geto-dacic avînd ca unitate *drahma* și ca nominaluri superioare *didrahma* și *tetradrahma*; se infirmă ipoteza existenței unei monede divizionare, presupusa *hemidrahmă*); despre colecția de monede „traiane" a lui Cezar Bolliac, aduce noi contribuții Dan Berindei; Petre Diaconu se ocupă de împrejurările îngropării unui tezaur (nu numai numismatic), în secolul IV sau V e.n.; în fine, Niculae Conovici prezintă unele descoperiri monetare recente din celebra așezare de la Piscul Crăsani (monede grecești, histriene,

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

tomitane, getice și romane). Și a doua secție are un titlu diferit în acest volum : ea este numai de *Numismatică medievală și modernă* și reunește nouă comunicări ; date despre tezaurul (2091 monede din sec. XII—XIII) găsit la Deta, în Banat (1880) aduce Adrian Bejan ; tezaure monetare prezintă : Romeo Maschio și Spiridon Cîrstocea (monede medievale românești și bizantine din sec. XIV—XV, găsite la mănăstirea Glavacioc), Ecaterina Țîțăreanu și Corneliu Beda (tezaurul de la Balta Sărată, 1420 monede muntene de la Vlaicu, Radu I și Dan I, precum și 1741 monede ale țarilor bulgari Alexandru, Mihail și Sraţimir — din emisiunile celui din urmă fiind prezente *1700* de piese !), Paraschiva Stancu și Viorel Cojocaru (tezaur de aspri din secolul XV, găsit la Jiua Petrii, fostul Oraș de Floci, ars de Ștefan cel Mare ; ultima emisiune identificată în acest tezaur de 427 piese datează din anul Hegirei 875, adică din intervalul cuprins între 30 iunie 1470 și 21 mai 1471, ceea ce ar permite o fixare mai precisă a incendierii orașului), Constanța Știrbu și Ana-Maria Velter (tezaurul de la Bălești-Vaslui, cu 918 piese de argint din secolele XIV—XVI, între care și monede emise de Despot vodă și de Ștefan Tomșa I ; se dau și amănunte despre folosirea orfevrierilor ardeleni pentru baterea emisiunilor moldovenești) ; de un interes mai larg, atingînd probleme de istorie financiară (cu anume implicații pentru țările noastre) este studiul lui Mihai Maxim (cf. *infra*, p. 944—945) ; Maria Comșa prezintă observații în legătură cu monedele (41 otomane, 19 ungurești și trei raguzane) găsite în mormintele cimitirului de la Radovanu (Călărași) : 61 din totalul de 63 au fost descoperite pe mîinile scheletelor ; este, evident, reminiscența „obolului lui Charon" și obiceiul e practicat pînă în zilele noastre. O monedă venețiană găsită tot la Piua Petrii descrie, într-o notă, Anca Păunescu ; Iudita Winkler comunică o sumă de concluzii de ordin istoric pe marginea tezaurelor medievale descoperite în Transilvania.

În a treia secțiune — și ea cu alt titlu : *Medalistică, heraldică și sigilografie* — sînt grupate patru comunicări : primele două sînt, de fapt, note despre gravorul unei medalii care a celebrat eliberarea Timișoarei în 1716 (autor — Francisc Papp) și despre placheta celei de-a X-a conferințe de drept maritim internațional de la Paris, din 1911 (autor — Aurică Smaranda). *Singura comunicare de heraldică* — din totalul celor zece grupate în secția a treia ! este cea a lui I. N. Mănescu, *Cu privire la originea stemei Țării Românești* (cf. *infra* p. 885). Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna prezintă un „plumb de postav" — piesă dintr-o categorie mai rar studiată la noi — descoperit la Curtea de Argeș : provine din orașul belgian Tournai și este databil, după floarea de crin pe care o poartă, după anul 1426.

Varietatea subiectelor abordate în aceste comunicări și rezultatele — unele deosebit de interesante — pe care le prezintă fac din volumele semnalate acum un valoros aport al numismaticii (și al unor preocupări înrudite) la mai buna cunoaștere a trecutului nostru.

Ștefan S. Gorovei

Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare, I, Rîmnicu Vîlcea, 1980, 445 p. ; II, București, 1983, 567 p.

Două impozante volume, scoase sub egida Consiliului Culturii și Educației Socialiste, reunesc comunicările prezentate cu prilejul unor simpozioane de bibliologie, în ideea de a căuta modalități de valorificare a patrimoniului nostru livresc. Prefațînd primul volum, Virgil Cândea observă necesitatea de a regîndi și ajusta conform noilor exigențe însăși cronologia literaturii române, în sens larg, pentru a pune de acord termenul de „vechi" și „modern" cu accepția folosită în alte zone. Cantemir nu mai poate figura în „bibliografia română *veche*", de vreme ce Apusul îl revendică, prin traduceri, în cea „modernă". Asemenea clasificări sînt necesare și în alte privințe. Bibliologia se arată a fi un domeniu care, explorat cu minuție și migală, poate oferi încă destule surprize. Conceptul însuși de bibliografie națională retrospectivă e repus în discuție (Angela Popescu-Brădiceni, I, 5—23), iar bibliografia definită sub unghi contemporan de unul dintre cei mai destoinici și perseverenți slujitori ai ei, Dan Simonescu (II, 7—14), al cărui octogenat inspiră caldul elogiu subscris de V. Cândea (II, 3—4). O întreagă serie de studii se ocupă de tiparul rîmnicean : G. Strempel, G. Mihăilă, N. Bănică-Ologu, G. Cristea, T. Nedelcea ș.a. Altele privesc, pe un plan mai larg, bibliografia românească veche, a cărei limită ultimă nu se mai prelungește pînă la 1830 : N. Oprea, D. Rîpă-Buicliu, Nestor Vornicescu, Viorica Secărescu etc. *Circulația cărții* românești formează încă o temă generoasă, onorată între alții chiar de Dan Simonescu (I, 141—144) cu niște observații de ordin general. *Însemnări și autografe* sînt puse în lumină la alți „bibliofili", între care Livia Bacîru se ocupă de un *ex-libris* rămas de la Antim Ivireanul. Niște însem-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

nări kogălniceniene pe o carte veche de la Rîpile semnalează P. P. Munteanu (I, 255—258). Studii despre *colecțiile bibliofile* și *valorificarea patrimoniului* respectiv întregesc profilul complex al culegerii. Reținem, din atîtea, ca semnificativ pentru spiritul ei, pe cel semnat de I. C. Chițimia cu privire la cărțile-tezaur de literatură română veche în reevaluare (I, 339—343; II, 131—136), alături de studiul de vast orizont subscris de Al. Duțu cu privire la *Carte și oralitate în cultura română* (II, 233—238). Nu se poate lăuda îndestul inițiativa de a pune astfel în valoare munca, adesea anonimă, a slujitorilor cărții și a celor chemați să valorifice patrimoniul bibliofil de care dispunem.

Al. Zub

MIHAIL TRITEANU ș.a. (coord.), *Biblioteca și învățămîntul*, VII, Cluj-Napoca, 1983, 298 p.

Școala bibliologică clujeană supraviețuiește și se dezvoltă în cîteva inițiative paralele demne de toată lauda: *Bibliographia Romaniae Historica*, asumată de Institutul de resort, seria de biobibliografii, din care au ieșit deja cîteva *(David Prodan, Francisc Pall, Ștefan Pascu, Virgil Vătășianu, Iosif Kovács, Ștefan Imreh)*, comentate de Pompiliu Teodor, seria *Biblioteca și cercetarea*, scoasă de Filiala locală a Academiei Române și, paralel cu aceasta, seria *Biblioteca și învățămîntul*, scoasă de Biblioteca Centrală Universitară din localitate. Ultima se află deja la al șaptelea volum cu un sumar bogat și demn de tot interesul. Un prim compartiment grupează contribuții de bibliologie și bibliofilie, de la circulația cărții în sec. XVI—XVII (Silvia Dumitru, Zoe Buz, Ana Fabian) și fondul „Kant" al Bibliotecii Documentare din Zalău (I.—V. Bădică) pînă la lucrări curente de evidență bibliografică. Sub titlul *Didactica* sînt grupate cîteva contribuții specifice. Altele apar la „fonduri și colecții". De semnalat aici fondul „Al. I. Lapedatu", a cărui valorificare publică n-ar trebui să mai întîrzie, dată fiind însemnătatea lui pentru viața culturală și politică din prima jumătate a secolului nostru. Cîteva texte (Ștefan Pascu, M. Știrban, G. Iancu) se consacră, în rubrica *Memoria bibliotecii*, lui Ioachim Crăciun, creatorul școlii bibliologice clujene. *Opinia cititorilor*, *Cataloage*, *Cronica*, *Recenzii*, *Revista revistelor* sînt compartimente ce indică o structură de periodic. Istoriografia poate trage profit din cele mai multe.

Al. Zub

Repere sibiene. Studii și referate, III, coord. de NICOLAE SCUTEA, Sibiu, 1982, 369 p.

Noul volum de studii și referate (pentru cel anterior vezi *AIIAI*, 1983, p. 526) continuă un efort lăudabil de a pune în lumină o prețioasă moștenire culturală. Sînt texte de nivel și conținut variat, toate de un interes indiscutabil. Mari figuri transilvane sînt readuse în actualitate: *Iakob Piso* (Lucian Cornea); *Gabriel Bethlen* (Adriana Ghibu); *Dionisie Romano* și *Nifon Bălășescu* (Mircea Păcurariu); *Florian Aaron* (N. I. Popa); *Ioan Lupaș* (Eugen Lazăr); *Gheorghe Dima* (H. Stanca); *Octavian Fodor* (Maria Paraschivoiu) Istoria asociațiilor culturale sibiene profită de pe urma unui studiu privitor la reuniunea de muzică „Gheorghe Dima" (Nicolae Scutea) și a celui dedicat primei enciclopedii române scoase de *Astra* (Mircea Stoia), ca și de paginile relative la un memoriu de activitate trimis de aceeași *Astra* Ligii Națiunilor (Dorin Goția). Istoria presei capătă deslușiri noi (Sebastian Stanca) în legătură cu foaia budapestană *Poporul român* (1901) și cu revista *Saeculum* (Gh. Pavelescu). Amintiri despre O. Goga se reproduc din scrisul inedit al lui Onisifor Ghibu, pe baza căruia se dau și observații relative la Sălistea natală (Octavian Ghibu). Notă aparte fac cîteva texte despre statul dac al lui Burebista (Nicolae Lupu), opiniile lui George Soterius despre continuitatea românească (Monica Vlaicu), contribuția Sibiului la Marea Unire (Paul Abrudan). Volum prețios și acesta, căci evocă fapte de cultură și de istorie, mărturisind o dată în plus pentru sensibilitatea culturală a urbei de pe Cibin.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DAN SIMONESCU, *Contribuții (Literatura română medievală)*, București, Ed. „Eminescu", 1984, 212 p.

Profesorul Dan Simonescu, deja octogenar (v. *AIIAI*, 1983, p. 629—631), încă activ și mereu prezent în viața noastră științifică, adună acum sub copertă cîteva studii relative la literatura română mai veche, studii publicate de-a lungul anilor și readuse acum, în chip fericit, la lumina zilei. Este vorba de studiul ideilor pedagogice în cărțile populare și în literatura parenetică, de analiza cronicii lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul, cea mai întinsă din volum, de *anonimul* cronicii lui Brâncoveanu, de un studiu relativ la vechile cronici rimate, de un altul privitor la Pseudo-Amiras și de niște considerații despre începuturile oratoriei române, cu referire anume la literatura de ceremonial. Sînt teme la elucidarea cărora învățatul discipol al lui N. Cartojan a adus contribuții de seamă, vădind însușiri de multă vreme recunoscute. Strînse laolaltă, atare studii readuc în actualitate un cercetător exemplar și o problematică mereu actuală. Modest, de o modestie pilduitoare, autorul a reprodus pur și simplu amintitele studii, parcimonios în selecție, preocupat numai să lămurească probleme, cu un spirit critic care n-a slăbit cîtuși de puțin cu vîrsta. Să sperăm că tot el, dacă nu vreun ucenic sîrguincios, va aduna și alte studii împreună, tematic, spre a le pune sub ochii noilor generații. Cît de utilă ar fi fost, în chiar cel de față, prelegerea inaugurală despre spiritul critic în cultura veche românească ! Un volum cu densitatea informațională a acestuia merita desigur și efortul unui indice de nume.

Al. Zub

TRAIAN CANTEMIR, *Studii de literatură*, Iași, Ed. „Junimea", 1983, 179 p.

Un mănunchi de studii întemeiate pe analiza unor fapte de istorie literară ce se întind, cronologic, de la Cantemir pînă în perioada interbelică, fapte pentru stabilirea cărora autorul a recurs nu o dată la material inedit. Mai interesante pentru istorici sînt cele privitoare la Cantemir, privit în ipostază de savant și patriot, la Anton Pann, M. Kogălniceanu (ca vechil al mănăstirilor Neamț și Secu), Alecu Russo, Ciprian Porumbescu. Alte studii se referă la Eminescu, Jean Bart, *Junimea literară*, O. Goga, Șt. O. Iosif, Gib Mihăescu. În toate aflăm și o informație nouă, care justifică volumul.

Al. Zub

Jassyer Beiträge zur Germanistik, II, Iași, 1983, 292 p.

Noul volum scos de germaniștii ieșeni, tematic ca și cel dintîi (acela dedicat lui Goethe, v. *AIIAI*, 1983, p. 570), cuprinde contribuții relative la *Limba și cultura germană în Moldova de Nord*, contribuții îngrijite de Margareta Jumugă și Horst Fassel. Ideea de a suplini astfel lipsa unei publicații de specialitate apare încă mai clară, fiind dealtminteri explicit formulată în introducere, unde coordonatorii volumului evocă sumar tradițiile germanisticii locale. Materia însăși a volumului cuprinde, afară de un studiu preliminar despre geneza și evoluția coloniei germane din Bucovina (Margarete-Sigrid Jumugă), șapte secțiuni : I. *Literatură ;* II. *Lingvistică ;* III. *Istoria germanisticii ;* IV. *Etnografie ;* V. *Zipserii despre originea și limba lor ;* VI. *Cronică ;* VII. *Bibliografie*. Dens, erudit, cuprinzător e studiul lui Kurt Rein (München) despre limba și literatura germană din regiune, studiu urmat de o microbiografie a lui Theodor Lupul (de Octavian Nicolae) și de semnalarea unei poezii de Ulrich von Mistelbach (sec. XV) în Bucovina (Claus Stephani). Observații relative la limbile uzuale subscrie Hugo Steger (Freiburg i. Br.). Alte contribuții lingvistice privesc diminutivele la zipseri (Margarete-Sigrid Jumugă), neologismele la hutuli (Ioan Lobiuc), elemente lingvistice de origine germană în Bucovina (Ion Florea). Două figuri de cărturari sînt readuse în actualitate : Josef Meissner (de Horst Fassel) și Alfred Klug (de Sorin Chițanu). Cîteva pagini despre francmasoneria bucovineană în sec. XVIII au fost reținute din Erich Prokopowitsch. Alte mici contribuții se referă la costumul zipserilor (Brigitte Stephani) și lumea plantelor în spațiul bucovinean (Emilian Țopa). Foarte instructivă *cronica* de la urmă consemnînd evenimente ce interesează germanistica, cîteva recenzii și o biblio-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

grafie a preocupărilor recente în aceeași sferă. Interesant din mai multe puncte de vedere, noul volum de *contribuții* sporește deopotrivă bibliografia germanisticii și pe aceea a Bucovinei, ultima sistematizată pînă acum două decenii de Erich Beck. Este și un argument în plus pentru periodicizarea normală a publicației.

Al. Zub

Arhiepiscopia Sibiului — pagini de istorie, Sibiu, 1981, 301 p.

Volum de studii privitoare la una din cele mai interesante zone de cultură din spațiul românesc. Dens și de frumoasă ținută grafică, reunește pagini despre ortodoxie ca indiciu de vechime și unitate spirituală a poporului nostru și despre rolul jucat de Sibiu în acest context (T. Bodogae), două întinse studii privitoare la trecutul cultural și arta bisericească din sfera Mitropoliei Ardealului și Arhiepiscopiei Sibiului (Mircea Păcurariu), un altul despre Institutul teologic universitar (Sofron Vlad), urmat de o prezentare a bibliotecii (Victor Bunea), a tipografiei (Gh. Papuc) și catedralei mitropolitane (Gh. Marcu). Sînt urmărite apoi relațiile dintre Arhiepiscopia sibiană și românii extracarpatici (Vasile Netea), ctitoriile voievozilor munteni în același spațiu (Ioana Cristache-Panait), școala românească din Șcheii Brașovului (Vasile Oltean), bisericile pictate de frații Grecu (Ioan Fulea), muzeele și colecțiile muzeistice din cuprinsul arhiepiscopiei (Remus Faust, Zosim Oancea, Ven. Tohăneanu, S. Săsăujan). Un amplu rezumat în trei limbi încheie, recomandîndu-l și atenției străinilor, acest volum îngrijit de arhid. Gh. Papuc, la care nu numai teologii, dar și istoricii, oamenii de cultură preocupați de mesajul spiritual din zona Sibiului, vor face apel cu folos.

Al. Zub

ȘTEFAN BREZEANU, *Daco-Romanian Continuity. Science and Politics*, Bucharest, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 134 p.

O lucrare de un interes aparte e această sinteză privind chestiunea continuității românești în spațiul carpato-danubian. Subtitlul sugerează situarea ei într-o bibliografie deja extrem de bogată, din care se dă, la urmă, o utilă selecție. A detașa planul științific al problemei de cel politic și a-l explica pe fiecare prin apel la celălalt era o necesitate. Autorul, cunoscut deja prin studiile relative la mileniul obscur și la istoria bizantină, reia datele problemei, acumulate de-a lungul a două secole, pentru a le resistematiza în lumina noilor cercetări. Aproape concomitent cu *Continuitatea daco-romanilor în istoriografia română și străină*, lucrare subscrisă de N. Stoicescu și I. Hurdubețiu (Ed. Politică, 1984), intră astfel în circuit științific (paralel și în versiune rusă) un studiu competent asupra controversatei teme, pentru definirea căreia autorul face apel la surse dintre cele mai diverse. Originea problemei ca atare, continuitatea românească în conștiința europeană a sec. XV—XVIII, politică și istorie în Transilvania epocii luminilor, epocă ce coincide cu începuturile „războiului continuității", concentrarea luptei în jurul a două simboluri: „coroana lui Ștefan" și „Dacia", raportul dintre mesianismul național și istoriografie, direcția imprimată cercetărilor după al doilea război mondial și concluziile ce se pot detașa limpede pînă acum alcătuiesc articulațiile acestei sinteze. Menirea ei e deci să informeze asupra semnificației unei teme pe care știința și politica și-o dispută în egală măsură, într-o tensiune ce n-ar putea fi eliminată decît prin disocierea atentă a planurilor, ceea ce implică studiu meticulos, multidisciplinar și un dialog continuu.

Al. Zub

NICOLAE STOICESCU, *Unitatea românilor în Evul Mediu*, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 182 p.

Reputatul medievist Nicolae Stoicescu, cercetător căruia istoriografia românească îi datorează volume și studii fundamentale, marcate de o mare erudiție, dedică *unității românești* acest volum, în anul sărbătoririi a șase decenii și jumătate de la Marea Unire. Cartea nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

are, efectiv, decît 170 de pagini (lăsînd la o parte sumarul, încheierea, rezumatul englez etc), dar ea închide, între coperţile sale, *un adevărat tezaur de informaţii;* autorul şi-a dorit lucrarea doar ca „un bilanţ şi un inventar al tuturor dovezilor unităţii poporului român", investind-o cu menirea „de a spulbera opiniile eronate ale unor aşa-zişi învăţaţi străini care neagă această unitate" (p. 12); el pune pe cititor faţă în faţă cu mărturiile despre unitatea românilor în Evul Mediu, înăuntrul şi înafara arcului carpatic; interpretările şi comentariile sînt reduse la strictul necesar, accentele polemice vădindu-se mai ales în note, cu prilejul citării principalelor lucrări relative la diversele aspecte puse în lumină de textele izvoarelor. Nicolae Stoicescu a alcătuit, astfel, un uriaş dosar de probe cunoscute de veacuri şi pe care numai cine *nu vrea* nu le ia în seamă sau le interpretează *altfel* decît ele însele îngăduie. Căci a pune la îndoială buna-credinţă a zecilor sau sutelor de călători, diplomaţi, geografi, istorici, lingvişti etc, *de diverse naţionalităţi*, care şi-au depus mărturiile în acest dosar este — se vede de departe — o atitudine dinainte sortită neizbînzii. Trebuie să fie cineva pătimaş pînă la orbire, învesmîntat în cea mai manifestă, calculată, interesată şi neîntîmplătoare rea-credinţă, ca să răstălmăcească uriaşul morman de dovezi zdrobitoare, pentru a susţine ceea ce ar fi *împotriva tuturor evidenţelor*, pentru a proclama „teorii" şi a avansa „ipoteze" care nu-şi află nici cel mai mic sprijin documentar.

Acum patru decenii, Gh. I. Brătianu, definind unitatea poporului român drept *problemă centrală a istoriei naţionale*, îi închina — după însemnate studii anterioare — un întreg volum de cîteva sute de pagini (*Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucureşti, 1943), în fond o sinteză a istoriei poporului român privită prin prisma problemei sale centrale [1]. Era de întrevăzut că *unitatea* poporului român nu poate fi înţeleasă înafara acelui element care dă însăşi substanţa acestei unităţi: originea poporului român. Două sînt liniile esenţiale pe care le pune în evidenţă studierea originii românilor: *romanitatea* şi *continuitatea*. Se definesc, astfel, *cele trei linii de forţă ale istoriei poporului român*, linii a căror funciară interdependenţă a făcut ca, întotdeauna, atacurile adversarilor să fie concentrate tocmai pe aceste trei direcţii. Nu a fost, de aceea, întîmplător că istoriografia românească a ultimelor două decenii a consacrat o parte a cercetărilor sale (mergînd pe urmele unor iluştri înaintaşi: Haşdeu, Xenopol, Iorga, Onciul, Brătianu) tocmai pentru a pune în evidenţă chipul în care izvoarele medievale au oglindit aceste linii de forţă pînă în epoca modernă, cînd au apărut şi „contestatorii", ai căror urmaşi spirituali trăiesc în zilele noastre. Este, desigur, răspunsul cel mai concludent ce se poate da falsificatorilor de toate nuanţele. În acest context, cartea lui Nicolae Stoicescu încheie un adevărat triptic, inaugurat în 1972 cu *Romanitatea românilor* de A. Armbruster (o ediţie franceză în 1977) şi continuat în 1980 cu *Continuitatea românilor*, datorată tot lui Nicolae Stoicescu.

Enormul material cercetat şi triat a fost grupat de autor în zece capitole: o privire istoriografică; unitatea geografică; unitatea vieţii social-politice (cu relaţiile politice şi militare dintre Ţările Române; mişcările demografice ca factor de unitate; unitatea lingvistică; unitatea culturală (cu legăturile cultural-artistice dintre Ţările Române); unitatea de credinţă (cuprinzînd şi relaţiile eclesiastice); unitatea exprimată în terminologie (Valahia, Dacia, român-România) şi ultimul capitol, despre evoluţia de la conştiinţa de neam la conştiinţa naţională.

„Dosarul" alcătuit de Nicolae Stoicescu probează — pentru orice specialist de bună-credinţă — acea *unitate* care a existat mai înainte de orice *unire* şi care derivă din însăşi originea comună a românilor din cele trei provincii istorice, unitate care, la rîndu-i, a generat şi a favorizat, de-a lungul secolelor, toate manifestările prin care ea s-a conştientizat şi a trecut de la starea de existenţă pură şi simplă la aceea de factor activ, mobilizator, viu, cu rol determinant în veacul XIX şi pînă la împlinirile anului 1918. Se dovedeşte, pas cu pas, că aceste împliniri nu au avut cîtuşi de puţin un caracter întîmplător, că ele nu au fost altceva decît soluţia pe care o indicau secole de istorie, *soluţie — tocmai de aceea — de neocolit.*

Ştefan S. Gorovei

N. IORGA, *Studii asupra Evului Mediu românesc*, Ediţie îngrijită de ŞERBAN PAPACOSTEA, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 459 p.

Sub egida Institutului de Istorie „N. Iorga", un al doilea volum apare în seria deschisă de *Opere economice*, în 1982 (cf. *AIIAI*, XX, 1983, p. 516—517). Din aşa de întinsa operă

[1] Cf. Ştefan Lemny, *Originea şi formarea unităţii româneşti în viziunea lui Gh. I. Brătianu*, în „Opinia studenţească", 7—8/X, 1983, p. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

a lui Iorga atingînd problemele Evului Mediu românesc, au fost selectate 26 studii, acoperind intervalul „dintre retragerea autorităților romane din Dacia și mijlocul secolului XVI, vreme care, potrivit lui N. Iorga, a corespuns *Evului Mediu* românesc propriu-zis" *(Notă asupra ediției)*. Pentru gruparea lor în cele trei secțiuni ale volumului, s-au folosit titluri luate din volumele marii sale sinteze: *Oamenii pămîntului, Ctitorii, Cavalerii*. Unele studii au fost traduse din franceză. Îngrijirea atentă a textelor a redat notelor aspectul cu care sîntem obișnuiți azi; celelalte note, ale editorului, grupate la sfîrșitul fiecărui studiu, aduc lămuriri și precizări, urmate de *Întregiri* care fixează stadiul actual al cercetării. În *Postfață*, Șerban Papacostea reconstituie concepția lui Iorga asupra Evului Mediu românesc și liniile directoare ale investigațiilor sale în acest domeniu, „lăsînd cît mai mult cuvîntul istoricului însuși" *(Nicolae Iorga și Evul Mediu românesc*, p. 402).

Ediția întreagă e *un model:* și prin *spiritul* care a prezidat la realizarea ei, și prin *realizarea* ei însăși. Se va merge, oare, și mai departe, dublînd restituțiile referitoare la Evul Mediu *al lui Iorga* și continuînd cu celelalte decenii și veacuri, care mai întruchipează, încă, Evul Mediu *al nostru?* E, desigur, o aventură, dar rezultatele răscumpără eforturile. Speranțele ne rămîn întregi.

Ștefan S. Gorovei

GEORGE MURNU, *Studii privitoare la trecutul românilor de peste Dunăre*. Ediție îngrijită și studiu introductiv de NICOLAE-ȘERBAN TANAȘOCA, București, Ed. Academiei R.S.R., 1984, 203 p.

După ediția anastatică a tezei de doctorat *(Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen mit historischen Vorbemerkungen*, München, 1902) scoasă în Ed. Academiei (1977) cu un adaos de Haralambie Mihăescu, se publică acum o serie de studii istorice și filologice pe care autorul însuși, George Murnu, le pregătise pentru tipar, eliminîndu-se numai un text de caracter pur documentar și literar, cum ne previne Nicolae-Șerban Tanașoca, îngrijitorul ediției. Avem astfel din nou la îndemînă, cu notele autorului și un amplu studiu introductiv, mai toată opera științifică a distinsului cărturar și ea privește trecutul românilor de peste Dunăre, de la prima lor apariție în istorie pînă în evul mediu inclusiv. Pentru vremurile mai noi se pot desprinde informații generale din ultimele texte: *Românii și grecii; România și Elada; Românii din Peninsula Balcanică; Rolul istoric al românilor de peste Dunăre*. Miezul științific al volumului îl formează o serie de studii despre *Kekaumenos și românii în secolul XI, Românii din Pind între anii 1204—1259, Românii medievali în Epir, Originea Comnenilor, Românii în Bulgaria medievală*. Volumul e prețios nu numai pentru reactualizarea unei informații științifice foarte utile, dar și pentru că aduce în cîmpul atenției figura unui cărturar eminent, a cărui operă, variată, fecundă, editorul a știut să o pună în valoare cu sensibilitate și erudiție. Dacă literatul George Murnu a mai fost cercetat, istoricul beneficiază abia acum (p. 7—64) de o prezentare convenabilă. Textele însești solicită cel mai viu interes.

Al. Zub

NICOARĂ BELDICEANU, *Însemnări asupra românilor din Balcani la lumina surselor otomane*, în „Buletinul Bibliotecii Române", XI (XV), Freiburg i. Br., 1984, p. 1—14

Profesorul Beldiceanu, ale cărui studii — întemeiate pe sursele inedite păstrate în arhivele fostului Imperiu otoman — au privit întotdeauna cu atenție și istoria românească, aduce o nouă contribuție la cunoașterea românității balcanice, condensînd „în fuga peni vechi cercetări". Se publică, în traducere românească, documente (ori se dau numai știrile principale din ele) referitoare la valahii din *Timoc-Morava* (cu un regulament din 1477 pentru cei din Smederevo), *Bosnia* (cu un regulament de la sfîrșitul secolului XV), *Herțegovina* (pentru care se amintesc informațiile unui recensămînt din 1518) și din... *Moreea*, unde — deși nesemnalate pînă în prezent — existau numeroase sate valahe sau așezări care cuprindeau și cartiere valahe. Ultimul paragraf al articolului evocă *Structurile cutumiere și militare* „care formau osatura comunităților valahe" (p. 8). Concluziile acestei cercetări interesează, însă, și istoria românilor nord-dunăreni, prin comunitatea de „străvechi structuri ostășești valahe" pe care le pun în lumină și fără de care nu ar fi de imaginat nici nașterea celui de-al doilea imperiu bulgar al Asăneștilor *valahi* (în secolul XII), nici apariția principatelor române în nordul

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

fluviului, spre sfîrșitul veacului XIII și începutul celui următor. Sursele otomane se vădesc, astfel, păstrătoare ale unor „secrete" pe care alte izvoare le tăinuiesc mai cu grijă ; a le „audia" în procesul pe care îl constituie reconstituirea însăși a trecutului nostru e, din ce în ce mai mult, *o datorie*.

Ștefan S. Gorovei

E. N. ABÎZOVA, P. P. BÎRNEA, A. A. NUDELMAN, *Drevnosti Starogo Orcheja. Moldavskij period*, Chișinău, Ed. „Știința", 1982, 99 p.

La scurtă vreme după publicarea primei sinteze asupra săpăturilor metodice de la Orheiul Vechi, vizînd descoperirile aferente perioadei de dominație a Hoardei de Aur (cf. recenzia noastră din *AIIAI*, XXI, 1984, p. 546—547), colectivul de cercetare din Chișinău, în aceeași alcătuire, a oferit tiparului un al doilea volum, ce prezintă investigațiile din nivelul „moldovenesc", corespunzător secolelor XV—XVII, avînd aceeași structură tematică și exact același număr de pagini ca și primul volum. Și de această dată publicarea rezultatelor cercetărilor nu s-a făcut global, ci selectiv, fiecare din autori preluînd aspectele predilecte : Pavel P. Bîrnea — locuințele și construcțiile meșteșugărești și de utilitate curentă (cămări, cuptoare, gropi), Ecaterina A. Abîzova și P. P. Bîrnea — ceramica de uz comun, iar Avraam A. Nudelman — monedele. Introducerea și concluziile au fost redactate tot de Pavel Bîrnea, care de peste un deceniu și jumătate și-a asumat conducerea lucrărilor de pe șantier. Un număr de 71 figuri, constînd din desene de bună calitate, însoțesc textul. Au fost ilustrate planurile și profilele unui mare număr de locuințe și construcții adiacente, tipurile ceramice departajate în grupe și subgrupe și mai multe monede.

Observații amănunțite de deosebit interes au fost făcute în legătură cu sistemul de construcție a caselor și cuptoarelor. În ceea ce privește ceramica, surprinde într-o oarecare măsură persistența într-o cantitate destul de numeroasă a categoriei inserate în grupa I, avînd trăsături mai arhaice, pînă în secolul XV, știut fiind că în nord-vestul Moldovei ea dispare aproape complet în ultima parte a secolului XIV. Observațiile de ordin stratigrafic probează sincronismul celor trei grupe ceramice departajate în nivelul „moldovenesc". Spre deosebire de prima micromonografie despre săpăturile de la Orheiul Vechi, unde a fost analizată doar ceramica smălțuită, în cea de-a doua sînt prezentate date numai despre vasele de uz comun.

Circulația monetară este examinată într-un cuprinzător și temeinic studiu. Din cele 348 de monede descoperite în stratul corespunzător perioadei moldovenești (secolele XV—XVII), 121 exemplare (34,77% din total) sînt piese locale, cele mai vechi fiind din vremea lui Alexandru cel Bun, și 227 exemplare (65,23%) străine. Dintre acestea din urmă mai bine reprezentate au fost emisiunile ungurești, poloneze, turcești, poloneze și lituaniene, spre deosebire de cele cehe, haliciene, tătărăști (din Crimeea), venețiene, prusiene și din Sfîntul Imperiu Romano-Germanic, care sînt extrem de rare.

Publicarea rezultatelor săpăturilor de la Orheiul Vechi întregește în mod fericit viziunea noastră despre viața urbană medievală din spațiul carpato-nistrian. Seriozitatea cu care s-a realizat valorificarea investigațiilor arheologice de pînă acum ne îndreptățește să așteptăm cu interes momentul încredințării tiparului a datelor asupra vestigiilor rămase inedite atît din perioada de dominație a Hoardei de Aur, cît și din cea ulterioară.

Victor Spinei

G. B. FEDOROV, G. F. CEBOTARENKO, M. S. VELIKANOVA, *Braneștskij mogil'nik X—XI vv.*, Chișinău, Ed. „Știința", 1984, 111 p.

La peste două decenii de la efectuarea săpăturilor în necropola de la Brănești (raionul Orhei, R.S.S. Moldovenească), situată în regiunea codrilor Orheiului, acest important monument arheologic de la cumpăna dintre primul și al doilea mileniu al e.n. își găsește publicarea monografică, ca rod al colaborării dintre arheologii Gheorghii Borisovici Fedorov și Gheorghii Feoctistovici Cebotarenko și antropoloaga Marina Sviatoslavovna Velikanova. Rapoartele de săpătură întocmite după campaniile de șantier din 1962 și 1963 dezvăluiseră cîteva din principalele rezultate ale săpăturilor întreprinse în acest cimitir medieval — pînă în prezent cel mai bine cercetat obiectiv de acest fel din spațiul carpato-nistrian din secolele X—XI — fără

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

însă a fi reușit să pună în valoare toate vestigiile recuperate și toate observațiile făcute cu prilejul escavării mormintelor. Publicarea exhaustivă a tuturor datelor înregistrate cu prilejul investigațiilor metodice practicate la Brănești se impunea cu atît mai mult cu cît cunoștințele pe care le deținem asupra practicilor funerare ale comunităților umane de la răsărit de lanțul carpatic sînt deocamdată destul de reduse.

În cele două campanii de săpături s-au dezvăluit 98 de morminte, dintre care 95 de înhumație și trei de incinerație, reflectînd procesul de dispariție a acestui al doilea rit funerar la nordul Dunării Inferioare. Mormintele de înhumație cuprindeau numai scheletele cu orientarea vest-est, cele mai multe întinse pe spate, cu brațele îndoite din cot și așezate pe piept sau abdomen și în număr mai redus cu mîinile dispuse de-a lungul corpului. Cîteva schelete se aflau în poziție chircită. În 44 morminte s-au descoperit piese de inventar constînd din diferite obiecte de podoabă și de uz vestimentar sau gospodăresc etc. Pe baza analogiilor acestor piese datarea necropolei a fost fixată în secolele X—XI. Mormintele de incinerație constau din fragmente osoase arse, depuse în vase de lut.

Publicarea tuturor vestigiilor descoperite prin cercetarea necropolei s-a făcut după criterii științifice, în pofida condițiilor grafice modeste în care a apărut volumul. Experiența și profesionalismul autorilor, de notorietate în rîndul specialiștilor, sînt puse în evidență cu prisosință și în această ocazie. Toate complexele de înmormîntare au fost descrise în amănunțime, la fel ca și piesele ce alcătuiesc inventarul funerar, indicîndu-se, totodată, pentru majoritatea lor analogiile cele mai semnificative. În același timp au fost înregistrate cu scrupulozitate descoperirile făcute în stratul cultural corespunzător cimitirului medieval. Materialul ilustrativ care însoțește textul contribuie la formarea unei imagini mai precise asupra necropolei. Merită, de asemenea, a sublinia încercarea autorilor de a fixa planimetric răspîndirea tuturor categoriilor de rituri și de obiecte. La fel de amănunțită și metodică este analiza antropologică a scheletelor.

Dacă din punctul de vedere al publicării și încadrării cronologice nu avem a face autorilor nici un reproș, în schimb concluzia potrivit căreia vestigiile descoperite ar aparține slavilor răsăriteni rămîne, după părerea noastră, discutabilă. De vreme ce mormintele tumulare de incinerație dezvelite între Răut și Nistru la Alcedar (raionul Rezina) și Rudi (raionul Dondușani) sînt puse pe seama slavilor (probabil a tiverților), mormintele plane de incinerație de la Brănești, deci din apropierea celor amintite mai sus, pot fi oare atribuite tot slavilor răsăriteni? În problema atribuirii etnice a mormintelor de la Brănești nu trebuie omise nici apropiatele analogii pe care le au descoperirile de aici cu acelea din restul spațiului carpato-dunărean.

Victor Spinei

P. Ș. NASTUREL, *À propos du Tenou Ormon (Teleorman) de Kinnamos*, în *Geographica Bizantina*, coord. H. AHRWEILER (Serie Byzantina — Sorbonensia, 3), Paris, 1981, p. 81—91.

Permanent preocupat de a desluși aspecte controversate sau insuficient studiate ale istoriei medievale a spațiului carpato-dunărean, distinsul bizantinolog P. Ș. Năsturel revine asupra problemei clarificării unui pasaj îndelung disputat din cronica lui Ioannes Kinnamos privind expediția organizată și condusă în 1148 de împăratul bizantin Manuel I Comnenos la nordul Dunării Inferioare, asupra căreia publicase în urmă cu peste un deceniu în revista „Byzantina", 1, 1969, de la Thessalonik o lucrare devenită de referință: *Valaques, Coumans et Byzantins sous la règne de Manuel Comnène*.

După un excurs bibliografic referitor la interpretările variate și uneori fanteziste în legătură cu localizarea așa-numitului *Tenu Ormon* menționat de Kinnamos, P. Ș. Năsturel — depărtîndu-se chiar de propriile idei, avansate mai demult — propune o interpretare originală a textului cronicii. Potrivit opiniei d-sale, termenul *tò óros* (=munte, înălțime), alăturat toponimului *Tenu Ormon*, ar trebui citit *o óros* (=margine, teritoriu). O asemenea lectură deține privilegiul de a fi mai firească în contextul evocat. Existența unui „munte" *Tenu Ormon* (=Teleorman) ar fi greu de conceput în arealul Cîmpiei Române, acolo unde pare a se localiza înfruntarea dintre armatele bizantine și hoardele cumanilor. Notăm, de asemenea, considerațiile judicioase ale autorului asupra coloraturii etnice și politice din regiunile extracarpatice în secolul XII, spațiu în care românii se aflau sub dominația turanicilor nomazi.

Victor Spinei

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

JEAN N. MĂNESCU, *Cu privire la originea stemei Ţării Româneşti*, în „Cercetări numismatice", V, Bucureşti, 1983, p. 183—195.

Continuînd preocupări de dată mai veche — din păcate, nu toate încheiate prin publicarea rezultatelor şi a concluziilor, deosebit de interesante întotdeauna — heraldistul I. N. Mănescu dă în aceste pagini o expunere concentrată a opiniilor sale privind originile stemei muntene. Scutul despicat şi fasciat, care apare pe monede, ar fi doar *noua* stemă a Ţării Româneşti, adoptată în vremea primilor Basarabi, care au păstrat, însă, şi *vechea* stemă, instituită de „Negru vodă" spre sfîrşitul veacului XIII — vulturul cu crucea înfiptă între aripi, devenit ulterior corbul cu cruce din stema de stat. Pe un sigiliu mic din 1411, Mircea cel Bătrîn foloseşte, însă, *un scut cu un leu heraldic*; această reprezentare a fost pusă în legătură cu acelea din armorialul Wijnbergen, redactat între anii 1265 şi 1285. În acest preţios document heraldic („cel mai vechi armorial francez cunoscut"), unui anume *roi de Blaquie* i se atribuie două steme: „1) fasciat mărunt aur şi roşu; 2) fasciat mărunt aur şi roşu, peste care broşează două labe negre de leu, încrucişate" (p. 188). O continuitate între aceste reprezentări există, desigur, şi ea stă la baza ipotezelor formulate de heraldişti (cf. şi Dan Cernovodeanu, *Das Armorial Wijnbergen und die Heraldik der walachischen Dynasten*, în „Der Tappert", XVIII, 1980, p. 1—15). I. N. Mănescu presupune că scutul fasciat (aur şi roşu), cu sau fără labele de leu, ar fi stema unui dinast român din prima jumătate a veacului XIII, stăpînitor în zona Olteniei, unde la 1247 şi la 1276 vor fi atestaţi voievozii cu numele Litovoi; urmaş al acestora, Basarab I, devenit ginerele legendarului Negru vodă (p. 189), va păstra stema de familie, adoptînd, însă, ca stemă de stat, şi pe aceea a „descălecătorului", vulturul cu cruce, „heraldizare în stil ungaro-transilvan a unei simple embleme sigilare preheraldice, poate de tip bizantin" (p. 188). Acestea sînt, de altfel, şi faptele care au îngăduit lui I. N. Mănescu să evoce, în 1977, *Triplul patrimoniu heraldic al domnilor Ţării Româneşti şi implicaţiile sale istorice*. Studiile heraldice pot contribui, astfel, la luminarea celui mai îndepărtat trecut al vieţii noastre de stat.

Ştefan S. Gorovei

DENNIS DELETANT, *Genoese, Tatars and Rumanians at the Mouth of the Danube in the Fourteenth Century*, în „The Slavonic and East European Review", vol. 62 (1984), nr. 4, p. 411—530.

Semnalăm cu deosebită plăcere apariţia acestei lucrări, care este un bilanţ critic al celor mai recente cercetări, româneşti şi străine, asupra evoluţiei gurilor Dunării, atît din unghiul vieţii economice, cît şi al situaţiei politice, din a doua jumătate a secolului XIV pînă în pragul celui următor. Este meritul autorului de a fi delimitat cu precizie aspectele neelucidate sau controversate ale problemei, uneori chiar cu specificarea poziţiei personale, foarte judicioase. Într-un cuvînt, oricare specialist străin interesat de temă, dar mai puţin familiarizat cu limba română, va găsi în viitor, mulţumită acestui studiu istoriografic, un punct de plecare serios şi eficient.

Nu putem accepta, totuşi, îndrăzneaţa încercare de identificare a toponimului „Cheley", din buinecunoscuta diplomă din 2 iunie 1247 a regelui Bela IV al Ungariei, cu Chilia (p. 519), în loc de Celeiu, cum s-a admis îndeobşte pînă acum. Pentru autorul privilegiului acordat cavalerilor ioaniţi, toată zona de la răsărit de „rîul Olt şi munţii Transilvaniei" este *Cumania*, denumire vagă, care ilustrează doar o pretenţie de dominaţie şi face cu totul imporbabilă localizarea propusă.

Tocmai buna documentare bibliografică a studiului ne face să regretăm absenţa utilizării articolului lui Aurel Decei, apărut postum, *La Horde d'Or et les Pays Roumains aux XIII-e et XIV-e siècles selon les historiens arabes contemporains* („Romano-Arabica", II, edited by Mircea Angelescu, Bucharest, 1976, p. 61—63). Izvoarele trecute în revistă de învăţatul orientalist român sînt edificatoare asupra gradului în care, la hotarul secolelor XIII—XIV, „axul" Dunării, în sectorul dintre Porţile de Fier şi gurile fluviului, se afla încă sub controlul Hoardei de Aur. Din perspectiva acestor izvoare va trebui deci reluată şi discuţia în jurul aşa-zisei „dominaţii" bizantine sau bulgare, în primul sfert al secolului XIV, asupra regiunii gurilor Dunării; discuţia se reflectă, de altfel, şi în paginile lui Dennis Deletant (cf. p. 515—516 şi 519). De pe acum putem spune că unicul izvor pe care s-a întemeiat ipoteza prezenţei autorităţii politice bizantine, lista „castelelor patriarhale" de pe la 1320, printre care „Chilia sau Lycostomion"", nu mai are valoare probantă. Înţelesul cuvîntului-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cheie „castele" este fără îndoială acela de *mănăstiri fortificate*, așa cum erau desemnate — *castelli* — și mănăstirile de la Muntele Athos, într-un izvor italian din 1502, pe care l-am comentat din alt punct de vedere, acum trei ani (cf. *AIIAI*, XIX, 1982, p. 653 ; asupra paralelismului de semnificație dintre cele două izvoare ne-a atras atenția colegul A. Pippidi).

Lăsînd la o parte orice alte eventuale obiecții, mărturisim că am dori să vedem cît mai multe asemenea studii, care să se evidențieze prin acuratețea informării asupra istoriei noastre medievale, tipărite în reviste străine prestigioase, ca în cazul de față.

Ștefan Andreescu

ION TODERAȘCU, *Alianța politico-militară dintre Țările Române în Evul mediu. Idee și faptă*, Iași (Universitatea „Al. I. Cuza", Facultatea de Istorie și Filosofie), 1984, 188 p. (multiplicat).

Născut dintr-un curs special, întinsul studiu al lui Ion Toderașcu reconstituie — se arată din primele rînduri ale *Cuvîntului înainte* — „istoria politico-militară a Țărilor Române în secolele Evului Mediu" *„altfel decît în cartea obișnuită de sinteză"*. Din documentația extraordinar de bogată care este, dealtminteri, la îndemîna oricui, autorul a cules, cu atenție și răbdare, tot ceea ce poate sluji să refacă „o direcție fundamentală din evoluția unitară și relativ sincronă a poporului român în condițiile pluralității statale specifice epocii medievale" (p. 5). Și este foarte reconfortantă lectura unei asemenea cărți, mustind de informație, dar în care se vede bine că autorul este acela care stăpînește perfect informația și o manevrează după direcțiile gîndirii sale, structurînd-o și restructurînd-o în funcție de liniile demonstrației — cînd sînt atîtea cărți și studii în care autorul trebuie „salvat" de la „înecul" și mormanul de informații care-i sufocă expunerea. Dar nu numai știrile documentelor, ci și rezultatele cele mai noi ale cercetării istorice românești sînt încorporate în această carte, autorul înregistrînd, ca un seismograf foarte sensibil, pînă și cele mai mărunte sugestii din studii care privesc domenii lăturalnice.

Cele trei secțiuni ale cărții poartă aceste titluri: *Condiționări externe ; Ideea și fapta ; Consecințele*. Prima parte, în chip de preambul la expunerea propriu-zisă, are rolul de a defini cadrul în care s-a desfășurat, practic, istoria românilor în Evul Mediu, sensul direcțiilor și acțiunilor din programul politic al factorilor de guvernămînt din principatele române, modalitățile de integrare în viața politică europeană și de raliere la lupta împotriva tiraniilor — *dar nu oricum :* „cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temeiu", cum spusese Miron Costin, exprimînd cît se poate de clar adversitatea față de acea linie politică — *orice linie politică* — de natură ca „în loc de folosul țării, să-i aducă perire...".

Partea a doua, avînd ca punct central pe Mihai Viteazul, urmărește raportul dintre idee și faptă în realizarea colaborării dintre Țările Române, „colaborare care nu poate fi privită doar ca o alianță antiotomană înnoită din timp în timp" : „Se poate vorbi — arată autorul — despre constituirea unui *sistem politic* bazat pe interese comune de apărare" (p. 20). Pe întinsul a 80 de pagini, această afirmație este amplu argumentată. *Ideea a premers fapta*, apoi a venit fapta — *fapta lui Mihai Viteazul* — să autentifice ideea, să-i certifice justificarea și viabilitatea, să o ridice la o altă înălțime, să-i confere profunzime și amploare, s-o transforme într-un țel, într-un program politic. Conștientizată, avînd alături dovada vie a posibilității realizării ei practice, *ideea* nu a mai avut decît să fie afirmată răspicat și răspîndită prin scris, în texte care pot fi socotite cu adevărat programatice. *Aceasta este opera veacului XVII* — „secol de mari încercări, de căutări și incertitudini, de remaniere politică și realizări originale" (p. 53) — *care stă, de la un capăt la altul, sub semnul faptei lui Mihai, simbol și far călăuzitor* [1].

Consecințele ? În prim loc, *supraviețuirea statelor autonome*, care este cea mai frumoasă biruință a poporului român — *a întregului popor român* — din cursul istoriei sale. Pe urmă, rolul de *scut* pe care românii l-au jucat — *și au fost întotdeauna conștienți de aceasta* — la acest capăt al Europei latine ; este o idee care se vede că a fost foarte scumpă principilor români din secolele XV—XVI și pe care istoriografia europeană încă nu a integrat-o cum se cuvine în ansamblul desfășurărilor politice din vremea aceea, recunoscînd românilor acest rol.

[1] De același autor, sub aceeași egidă și în aceeași formă, în cadrul serici „Dezbateri istoriografice" : *Valoarea simbolului în istoria României. Exemplul lui Mihai Viteazul*, Iași, 1984, 37 p. (cu discuțiile pe baza comunicării lui I. Toderașcu, din 7 iunie 1984).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Am dori să regăsim această demonstrație, făcută cu măsură, luciditate și iubire, într-un volum tipărit, cu un tiraj rezonabil și în care un număr sporit de pagini să-i îngăduie amplificarea pînă la marginile posibile. *Și o asemenea cărte am dori să o vedem, tradusă într-o limbă de largă circulație,* adusă și la cunoștința savanților străini, dintre care unii sînt „descendenți" ai acelora despre care Miron Costin scrisese acum trei veacuri că au produs doar „basne", *„din neștiință rătăciți, alții din zavistie, care din lume între neamuri n-au lipsitu niciodată, alții de buiguite scripturi și deșarte".*

Ștefan S. Gorovei

IOAN IVAN, SCARLAT PORCESCU, *Mănăstirea Neamț*, Iași, <Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei>, 1981 *, 372 p.

Cea mai mare și mai vestită dintre mănăstirile Moldovei, cea de la Neamț, care e, desigur, și una dintre cele mai vechi, are, în sfîrșit, o amplă monografie. Totul este amănunțit descris, nici o informație nu este omisă, nici un aspect nu rămîne în afara tratării documentate: lăcașurile de închinare, averea și privilegiile, activitățile artistice-cărturărești, cele social-naționale, descrierea obiectelor de valoare, a manuscriselor și cărților din bibliotecă, bisericile și schiturile care țin de Mănăstirea Neamț și pînă la prezența acestei lavre în literatură. Rezumate în trei limbi străine, un glosar și un indice înlesnesc consultarea și folosirea lucrării. Deosebit de folositoare este lista egumenilor de la Neamț (p. 281—290) — și ar fi de dorit ca asemenea liste să se alcătuiască pentru toate așezările monahale, cum am arătat și cu alt prilej (cf. *Note și îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei,* în *MMS*, 1—2/LVI, 1980, p. 77). Totuși, era necesar să se marcheze, într-un chip sau altul, acei egumeni din secolul XIV și de la începutul celui următor pe care documentele nu-i atestă și ale căror nume sînt raportate doar de tradiții (oricît de puternice și de vii); astfel, toți cei din veacul XIV — *Gherman I* (1360—1362), *Ciprian* (1362—1373), *Iosif* (1373—1386/7; viitorul mitropolit), *Macarie I* (1386/1387—1392), *Sofronie I* (1392—1393), *Pimen* (1393 — 1400) — și cîțiva de la începutul veacului XV, precum *Siluan I* (1400—1402), *Grigore I Tamblac* (1402—1406), *Isac* (1406 — 7 ianuarie 1407), nu sînt nicăieri atestați ca egumeni la Neamț; șirul sigur, bazat pe documente — *și numai acesta este de ținut în seamă* — începe cu *Domențian*, atestat la 7 ianuarie 1407; ceilalți, între care unii sînt rodul confuziilor și a lecturilor greșite de inscripții și însemnări (cum e cazul pentru *Pimen* și *Siluan*, atestați în ultimul sfert al veacului XV, dar „dublați", prin confuzii, cu personaje omonime — dar inexistente! — și pentru cumpăna veacurilor XIV—XV), trebuie marcați, prin culegerea numelor cu alt corp de literă și, oricum, nu e indicată așezarea anilor de egumenat, care pot naște confuzii.

Asupra icoanei bizantine pe care ar fi primit-o Alexandru cel Bun și a povestirii care s-a scris despre ea în veacul XVII (p. 166—171), nu insist; studiul cuprins chiar în acest tom al *Anuarului* răspunde și acestor probleme. Inscripția de pe îmbrăcămintea metalică a acestei icoane (p. 166) nu a fost, însă, bine transcrisă; nu se poate „D[umneaei] C[ucoana] C[ucoana] Elenuța Stur[d]za" (la fel pentru Elenco Hrisoverghi): *Ce* este prescurtarea obișnuită pentru C[u]c[oana] sau c[u]c[onul], așa încît nici „C[ucoana] C[ucoana] [lui] Iancu Prăjescu" nu e de admis, ci e, simplu, „D[umnealui] c[u]c[onul] Iancu Prăjescu".

Dincolo de mărunțișuri ca acestea, inițiativa publicării unei asemenea monografii trebuie salutată cu satisfacție. Dacă seria acesta va continua cu monografii ale altor mari așezăminte monahale, vom avea; într-o zi, o imagine nouă a acestei părți a istoriei generale a poporului român — *organizarea eclesiastică și viața religioasă* — fără de care nici o sinteză nu va realiza acea viziune integratoare spre care trebuie să tindem.

Ștefan S. Gorovei

P. Ș. NĂSTUREL, *A propos d'un document de Kastamonitu et d'une lettre patriarcale inconnue de 1411*, în „Revue des études byzantines", t. 40, Paris, 1982, p. 211—214.

Cunoscutul bizantinist Petre Ș. Năsturel, bazat pe un document din Kastamonitu și pe o scrisoare patriarhală necunoscută, din 1411, precum și pe o documentare amplă, dovedește că

* Deși pe coperta interioară poartă anul *1981*, volumul a fost difuzat efectiv la sfîrșitul anului *1983*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

o fiică a lui Mircea cel Bătrîn, domnul Țării Românești, a fost căsătorită cu emirul otoman Musa Celebi. Termenul comentat *Domna* (rom. *doamnă*, gr *kira*), atestat într-o notiță greacă tîrzie, se întîlnește în cronicile turcești, începînd din secolele XVII—XVIII. Ca urmare *Domna, domniçe și kukonice* sînt atestate în lexicografia otomană (cf. M. Z. Pakalin, *Osmanlı tarih deyimleri va terimleri Sözlüğu* — Dicționarul termenilor și expresiilor istoriei otomane, ed. a II-a, Istanbul, 1971, p. 473). Legăturile matrimoniale ale primilor Basarabi (Basarab I, Nicolae-Alexandru, Vladislav I etc) cu despoții Serbiei și țării Bulgariei sînt bine redate. În această ordine de idei, se arată căsătoria unei fiice de-a lui Mircea cel Bătrîn, Ana (m. cca. 1433), cu celnicul sau vistiernicul Radu, căpetenie sub Ștefan Lazarevici (1384, recte : 1388 — 1427). Spre a motiva căsătoria acestei domnițe române cu Musa, amintește cîteva cazuri similare. Theodora Cantacuzino, fiica împăratului Ioan VI, a fost căsătorită cu sultanul (recte : emirul) Orhan ; Theodora Paleolog cu emirul Soliman (recte : Suleyman), fratele lui Musa. Aici, precizăm : căsătoria Theodorei cu Orhan a avut loc în iarna anului 1344—1345 (cf. G. Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1969, p. 541) sau în 1346 (cf. I. H. Danișmend, *Osmanlî tarihi kronolojisi*, Istanbul, 1949, t. I, p. 24). Sîrbii consimțiră, și ei, la astfel de relații matrimoniale cu otomanii : Olivera, numită și Despina-Maria, deveni soția lui Bayezid I „Fulgerul", iar Mara — cadîna lui Murad II (p. 214, n. 13). Sora țarului bulgar Alexandru Sișman a fost dată sultanului Murad I (n. 13). Precizăm că o chema Tamar, născută dintr-o mamă evreică iar căsătoria a avut loc în 1376 (cf. I. H. Danișmend, *op. cit.*, p. 58—59). Sînt cunoscute cazuri similare mult mai vechi, de exemplu, ultima soție a lui Attila (cca. 450) era o germană sau francă *Ildico* (cf. F. Altheim, *Attila et les Huns*, Paris, 1952, p. 192) ; împăratul bizantin Leon III a căsătorit pe fiul și urmașul său, în 733, cu o prințesă hazară, mozaică, de neam turc (cf. G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 185). Cronicarii turci Yazîgizade Ali (1424) și S. Lokman (1599) relatează că mama sultanului Izzeddin II Kaykaus (>*Gagauz*), stabilit în Dobrogea (după 1261), era sora împăratului bizantin Mihail VIII Paleologul. Deci, soția sultanului selgiuchid Kaykaus I din Konya (1210—1218) era o prințesă bizantină. Prima soție a emirului Orhan era Holopira-Nilüfer, fiica seniorului grec din cetatea Yarhisar, cucerită în 1298 de Osman I (cf. I. H. Danișmend, *op. cit.*, I, p. 24). Pe la 1331, călătorul arab Ibn Batutta traversează Dobrogea, însoțind o prințesă bizantină, căsătorită cu un han al Hoardei de Aur. În continuare, citez : „En compagnie d'une princesse greque, épouse du sultan Muhammed Uzbek, il [Ibn Battuta] visita Constantinople" (cf. art. de C. Brockelmann, *Ibn Battuta* în *Encyclopédie de l'Islam*, II/1927,. p. 381). În acest timp (secolele XIII—XIV), prințese bizantine au fost date în căsătorie și hanilor mongoli din Iran, numiți „Ilhan" etc.

Deci, în epoca medievală relațiile matrimoniale între principii musulmani și nemusulmani se încetățeniseră. Nu numai Neșrî (în 1520) și Leunclavius, de mai tîrziu (1588), citați de P. Năsturel, ci și istoriograful otoman, bine documentat, M. Ali (m. 1599), confirmă această căsătorie, adăugînd că fiica lui Mircea era „frumoasă ca luna" (cf. *Künh ül-ahbar*, ed. A. Cevdet, vol. III, p. 140).

În ciuda acestor știri, atestate în trei cronici turcești (cam tîrzii — secolul XVI), căsătoria fiicei unui domn român cu un turc „păgîn" a fost privită cu rezervă de istoriografa română (cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn, București*, 1944, p. 313). A. Oțetea și M. Berza chiar o tăgăduiau. M. M. Alexandrescu-Dersca Burgaru, bazîndu-se direct pe Neșrî și M. Ali, menționează, în nota unui articol, căsătoria fiicei lui Mircea cu Musa : „Cette information — qui parait sujette à caution vu qu'on ne la retrouve pas chez les chroniqueurs les plus rapprochés de l'époque de Musa tels qu'Urudj, Aşikpašazade etc — a été d'emblée par P. P. Panaitescu... [1]. Ne surprinde că și în acest articol autoarea nu cunoaște (nu recunoaște) traducerea noastră din *Cronicile turcești...*, I (1966) și II (1974). În ceea ce privește data căsătoriei între Musa și fiica lui Mircea, cred că trebuie fixată înainte de 1411, probabil după sosirea-emirului otoman în Țara Românească.

Mihail Guboglu

[1] Cf. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Les relations du prince de Valachie Mircea l'Ancien avec les émirs Seldjoukides d'Anatolie et leur candidat Musa au trône ottoman*, în „Tarih Araştirmaları Dergisi", Cilt (vol.) VI, Sayi (nr.) 10—12, Ankara, 1972, p. 120—121, nr. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DIETER HARMENING, *Der Anfang von Dracula. Zur Geschichte von Geschichten*, Würzburg, Verlag Dr. Johanes Könighausen + Dr. Thomas Neumann, 1983, 160 p.

Profesor la Universitatea din Würzburg (Bavaria), Dieter Harmening inaugurează cu acest volum o serie de „Quellen und Forschungen zur europäischen Ethnologie". Autorul şi-a concentrat efortul în direcţia reconstituirii tradiţiei germane de sfîrşit de ev mediu cu privire la „Dracula" (Vlad Ţepeş), pe temeiul examinării filologice a manuscriselor şi incunabulelor care au circulat în lumea germană, ultimele începînd din anul 1488. Socotim deosebit de interesant tabloul sintetic de la p. 99, în care, folosind toate aceste texte, autorul a circumscris un număr de 46 de „episoade" în alcătuirea „legendei germane" despre domnul român, cu indicarea prezenţei sau absenţei lor în fiecare din sursele cercetate (inclusiv în cronica lui Thomas Ebendorfer şi poema lui Michael Beheim). Totodată a fost făcută posibilă şi întocmirea unor „steme", care reflectă raporturile de dependenţă între diferitele variante ale povestirilor germane (p. 100 şi 104).

Interesul ştiinţific al lucrării este sporit de editarea integrală a patru texte, două manuscrise şi două incunabule, dintre care unul, manuscrisul de la Colmar *(Bibliothèque de la Ville*, Ms. 45, f. 142 v. — 145 v.), reprezintă o descoperire cu totul recentă, din anul 1980 (manuscrisul a fost datat în „ultimul sfert al sec. XV" — p. 81 ; ediţie — p. 107—116). Celălalt manuscris editat (p. 20—25) este cel păstrat la The British Library din Londra (Additional MS 24315, f. 138—143) şi databil către sfîrşitul aceluiaşi secol XV.

Evident, deosebit de utilă este şi repunerea în circulaţie, pe criterii ştiinţifice (text — p. 32—36 ; aparat — p. 127—132), a celui mai timpuriu incunabul cunoscut pînă în prezent, cel apărut la 14 octombrie 1488 la Nürnberg, în oficina lui Marx Ayrer. Cît despre a doua tipăritură acum reeditată, ea este un incunabul scos de Bartholomeus Gothan la Lübeck, probabil între 1488 şi 1493 (p. 118—126). Datările şi celelalte elemente de descriere a manuscriselor şi tipăriturilor sînt grupate într-un catalog bine pus la punct (p. 81—88), care, împreună cu numeroasele facsimile care ilustrează volumul, va servi neîndoielnic în prospecţiunile viitoare din marile biblioteci, în vederea descoperirii unor noi asemenea mărturii despre faima în apus a lui Vlad Ţepeş.

Din păcate, probabil pentru a justifica apariţia cărţii într-o serie de cercetări etnologice, autorul a găsit de cuviinţă să efectueze şi o incursiune în istoria credinţelor în vampiri în sud-estul Europei (cap. 5 : „Der Vampirglaube" — p. 58—70), care, aşa cum au demonstrat studiile româneşti, nu au nici o legătură nu numai cu personajul real Vlad Ţepeş, dar nici măcar cu legenda medievală despre el. De asemenea, sub raportul informaţiei istorice propriu-zise, deşi în cuvîntul înainte mulţumeşte pentru ajutor şi unor specialişti români, printre care şi subsemnatul, D. H. a recurs de fapt mai mult la unele lucrări de popularizare, la care se vede că a avut acces direct, printre acestea un loc de seamă ocupîndu-l „cartea de buzunar" a lui R.-P. Märtin, *Dracula. Das Leben des Fürsten Vlad Ţepeş*, apărută în Berlinul Occidental în 1980. Oricum, dincolo de speranţa secretă de a pătrunde şi într-un public mai larg, vădită atît prin recursul facil la „confruntarea" dintre legenda modernă, creată de scriitorul irlandez Bram Stoker, şi documentaţia istorică, cît şi prin formula însăşi a redactării cărţii — textele medievale reeditate sînt „presărate" pe parcursul unei biografii în care nu lipseşte nici chiar o variaţiune pe tema „metaforei setei de sînge" (p. 53—57) —, autorul a depus la „dosarul" Dracula o contribuţie ştiinţifică reală din domeniul filologiei.

Ştefan Andreescu

CONSTANTIN REZACHEVICI, *Cel mai vechi sigiliu inelar (matrice) de dregător moldovean (sec. XV), păstrat în Polonia*, în „Revista Arhivelor", an. LXI, vol. XLVI, nr. 3/1984, p. 340—347.

Autorul a avut şansa să identifice, în colecţiile castelului Wawel din Cracovia, inelul cu pecete al lui Toma, unul din logofeţii lui Ştefan cel Mare ; legenda în limba slavă înconjoară nu o emblemă heraldică, ci o gemă antică, reprezentînd pe Hercule şezînd. Descrierea acestei frumoase piese de orfevrărie prilejuieşte autorului incursiuni nu numai în sigilografia românească [1], dar şi în istoria dregătoriilor moldovene, contribuind la mai buna

[1] Este de remarcat şi altă contribuţie sigilografică, publicată în aceeaşi revistă : Maria Dogaru, *Sigiliile cancelariei lui Ştefan cel Mare*, în *RA*, an. LXI, vol. XLVI, nr. 2/1984, p. 197—202.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cunoaștere a acestui personaj, deținător al celei mai înalte funcții din sfatul princiar între anii 1468 și 1475; succesor al lui Ioan Dobrul și predecesor al marelui Ioan Tăutu, logofătul Toma pare să fi căzut pe cîmpul luptei din ianuarie 1475 (studiul citat la p. 345, n. 28 — *Boierii Moldovei* (1400—1634), în *Uricarul*, XVIII, Iași, 1892 — nu aparține, însă, lui Th. Codrescu, ci lui *Gheorghe Ghibănescu*, autorul întregului volum XVIII din colecția editată de Codrescu). Este o întregire prețioasă la istoria domniei lui Ștefan cel Mare[2].

Ștefan S. Gorovei

KRISTA ZACH, *Das Turkenbild in der Moldaukunst des 15. und 16. Jahrhundert am Beispiel der Darstel lung Johannes des Neuen*, extras din „Südost-Forschungen", Bd. München, 1981, 18 p.

O foarte serioasă cercetare asupra unui aspect mai puțin luat în considerație în studiile asupra artei medievale românești întreprinde Krista Zach, specialistă binecunoscută și autoare a unei contribuții importante la istoriografia perioadei: lucrarea intitulată *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, München, 1977, recenzată de noi la timpul potrivit (cf. *AIIAI*, XVI, 1979, p. 584—587). În centrul atenției se găsesc acum temele „musulmane" din pictura murală moldovenească, considerate atît din perspectiva „noutății" pe care acestea o reprezintă în raport cu fixismul tradiției bizantine în arta ecleziastică a ortodoxiei, cît și din cea a funcțiunii pe care o asemenea tematică o deținea în contextul „receptiv" al epocii. Nu criteriile estetice o preocupă pe autoare, ci semnificația pe care faptul artistic (în acest caz pictura) o implică în calitate de document asupra mentalității. Însăși „anexarea" unui motiv esențial pentru ortodoxia moldovenească, cel al Sfîntului Ioan cel Nou, ca pretext al reprezentării unui element al realității nemijlocite, — căci musulmanul devine în această perioadă un personaj familiar, mai ales în ipostaza sa de adversar „jurat", — este în sensul mai sus amintit simptomatică.

După ce analizează originile și variantele legendei Sfîntului Ioan cel Nou, Krista Zach procedează la descrierea minuțioasă a scenelor reținute de pictura religioasă din Moldova, și mai ales a „păginilor" musulmani responsabili, conform tradiției, de martiriul acestuia. Asocierea frecventă cu un alt moment al fabulei, cel al disputei cu corăbierul „franc", cu alte cuvinte catolic, a cărui rea-credință declanșează întreaga dramă, trimite către o anumită „imagine" cultivată de biserica oficială moldovenească în strînsă legătură cu autoritatea laică asupra „străinului" de altă confesiune; conotația politică a întregului complex figurativ se află astfel deasupra oricărei îndoieli. Istoria concretă, realitatea se dovedesc a fi fost mai puternice decît întreaga tradiție compozițională a iconografiei bizantine.

Andrei Corbea

KRISTA ZACH, *Aktualisierung des Johannes-Novi-Stoffes in der moldauischen Kunst des 15. und 16. Jahrhunderts*, extras din „Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik", 32/6, 1983, 13 p.

În continuarea și în legătură cu studiul anterior, Krista Zach ia în discuție toate elementele din legenda martiriului Sfîntului Ioan cel Nou care, refuncționalizate în consens cu interesele politice ale statului feudal și ale bisericii moldovenești din secolele XV—XVI, și-au găsit expresie artistică, cu precădere în pictura murală și în iconografie. Rivalitatea comercială cu negustorii italieni în zona gurilor Nistrului, aflate în stăpînirea principilor moldoveni odată cu luarea în posesie a Cetății Albe la sfîrșitul secolului XIV, contradicția confesională cu catolicismul, ca factor de presiune politică al regatelor vecine, creșterea influenței osmane în Marea Neagră și treptata înglobare a Moldovei în sfera de influență a Porții constituie punctele de plecare ale unei „actualizări" vizibile și semnificative a „temei". De un deosebit interes sînt în acest sens mutațiile de la textul scris al legendei la textul

[2] Pentru istoria aceluiași mare domn, v. și Gh. Duzinchevici, *Contribuții la o mai bună cunoaștere a lui Ștefan cel Mare în cadrul legăturilor moldo-polone*, în *RA*, an. LXI, vol. XLVI, nr. 2/1984, p. 157—165. V. și articolul citat în nota precedentă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

figurativ, ca de exemplu înlocuirea iudeului cu un musulman în rolul de ucigaș al martirului; toate detaliile, mai ales cele vestimentare, îi desemnează pe torționari ca turci și tătari, precum la Voroneț, unde frescele au fost executate nu mult după campania sultanului Soliman Magnificul în Moldova (1538), a cărei amintire, mai ales în zona Sucevei prădate de turci, rămăsese încă vie.

Nu mai puțin interesante sînt observațiile autoarei cu privire la expresia plastică a întregii controverse asupra scaunului metropolitan de la Suceava, încorporată în imaginile înfățișînd transferul osemintelor Sfîntului Ioan cel Nou de la Cetatea Albă (reședință inițială a primului mitropolit al Sucevei, Iosif) în capitala lui Alexandru cel Bun.

Andrei Corbea

HÓVÁRI JÁNOS, *Az 1515—17. évi tulcsai török vámnapló* (Registrul vamal turcesc al Tulcei dintre anii 1515 și 1517), în „Történelmi Szemle", 3/1981, Budapest, p. 430—449.

Condica vămii otomane de la Tulcea, care face obiectul acestui studiu al tînărului turcolog ungar J. Hóvári, reprezintă o sursă de mare însemnătate nu numai pentru aprecierea exactă a traficului comercial din zona gurilor Dunării la începutul secolului XVI, ci și pentru reliefarea rolului important al Moldovei din acea vreme în desfășurarea legăturilor economice dintre Europa nordică (Polonia, îndeosebi) și bazinul egeeano-mediteranean (Imperiul Otoman).

Registrul este original și se păstrează la *Başbakanlık Arşivi* (Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri) din Istanbul, ca și condicile privind vama de la Hîrșova (anul 1516) și cea de la Giurgiu (anii 1506 și 1515—1517), aflate, de asemenea, în atenția lui J. Hóvári. Condica vămii tulcene conține date precise privind data vămuirii, numele negustorului, denumirea și cantitatea mărfurilor acestuia, valoarea vămii *(gümrük)* percepute (la obiect și în ansamblu), precum și suma încasată de vamă în decurs de o lună, și părțile cuvenite, din această valoare, slujbașilor vămii *(emin, amil, kâtib)*, ca și destinația dată — potrivit indicațiilor fiscului — restului banilor încasați (de obicei, la fiecare trei luni, acești bani erau trimiși pentru plata soldelor oștenilor din Cetatea Albă). Un capitol însemnat al vămii îl constituiau taxele de trecere. Astfel că, autorul a împărțit activitatea vămii în funcție de natura perceperii: 1) *vamă* pentru obiecte de îmbrăcăminte, piei și blănuri, țesături, încălțăminte, metale prelucrate, alimente și vin, vopsele etc. și 2) *taxe de trecere* pentru robi, animale vii și ambarcațiuni.

Prelucrînd cantitativ fluxul comercial de la vama tulceană, autorul distinge pe primul loc îmbrăcămintea și încălțămintea de factură orientală (caftan, dolman, cizme, papuci etc). Faptul se explică prin moda din acele vremuri, modă croită după noile măsuri conferite de Renaștere vieții cotidiene, inclusiv în Polonia și Țările Române. În privința valorii, traficul de robi aducea cele mai mari venituri vămii de la Tulcea. Avînd în vedere reglementările vamale otomane valabile în acea perioadă, J. Hóvári stabilește și prețurile curente la unele din mărfurile transitate prin Tulcea [1].

Consemnăm acest studiu ca o contribuție remarcabilă la cunoașterea istoriei românești dintr-o epocă și o zonă pentru care avem știri precise atît de puține încă.

T. Gemil

VALERIU VELIMAN, *Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea*, în „Revista Arhivelor", an. LXI, vol. XLVI, nr. 2/1984, p. 203—212.

Pe baza unui document turcesc din 19 mai 1552, Valeriu Veliman a ajuns la concluzia — într-un studiu publicat în acest *Anuar*, t. XIX, 1982 — că Petru Rareș, în a doua sa domnie, a obținut retrocedarea unei porțiuni din teritoriul anexat Imperiului otoman în toamna lui 1538 (26 din 35 de sate), *în schimbul dublării haraciului*, de la 15 000 la 30 000 de galbeni. Neîncrederea cu care Mihai Maxim a întîmpinat această concluzie *(RdI*, 9/36, p. 890, n. 127) a provocat aceste *noi precizări* din partea lui Valeriu Veliman, care, între timp, a publicat textul integral, transliterat, al documentului în cauză *(SAO*, XI, 1983, p. 100—104). În arti-

[1] Vezi, în acest sens, și articolul aceluiași autor, *Customs Register of Tulça (Tulcea), 1515—1517*, în „Acta Orientalia", XXXVIII, 1—2, Budapesta, 1984, p. 115—141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

colul de față, se dă și fotografia și traducerea actului din 19 mai 1552, în care se pot citi aceste cuvinte ale boierului moldovean Trif Hamza în legătură cu evenimentele discutate: „Haraciul nostru care era fixat în acea vreme era de cincisprezece mii de florini pe an. Pentru ca amintitul hotar să fie, iarăși alipit la vilaietul Moldovei, am fost supuși la haraci, în total treizeci de mii florini pe an, urmînd a da încă cincisprezece mii florini. *Ni s-a dat în mînă ilustru ordin*" (p. 211 ; subl. n.). Textul este categoric și nu poate căpăta altă interpretare, mai ales dacă este alăturat aceluia publicat în 1979 de I. Corfus, sub anul <1542> și în care Petru Rareș afirmă că achitase deja 10 000 zloți ungurești, mai rămînîndu-i de plătit încă 20 (de mii) de zloți roșii (I. Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 73). Rămîne, însă, destul de neclar documentul din 29 iulie 1553 *(ibidem*, p. 181), în care cifrele haraciului par să se oglindească altfel.

Autorul arată (p. 206, n. 6) că textul acestui articol a fost prezentat inițial redacției „Revistei de Istorie", care, însă, nu a acceptat publicarea sa. Procedeul este, desigur, regretabil cînd vine din partea unei reviste științifice, academice, care are datoria să încurajeze schimbul de opinii, discuțiile, mai ales cînd este vorba de un domeniu așa de vast și de pasionant, cum e cel al relațiilor româno-otomane [1]; dintr-un asemenea schimb de opinii nu avem decît de cîștigat.

Și încă o observație: Valeriu Veliman citează o sumedenie de documente turcești din veacul XVI, aflate, în microfilme, la Arhivele Statului (Direcția Generală); *editarea lor se impune*, mai ales acum, după ce secolele XVII și XVIII au fost acoperite prin culegerile alcătuite de Tahsin Gemil și, respectiv, Valeriu Veliman. *Introducerea acestor documente în circuitul științific este de o necesitate stringentă, condiționînd substanțial progresul cercetării în domeniul relațiilor româno-otomane.*

Ștefan S. Gorovei

P. Ș. NASTUREL, *Le dit du monastère moldave de Pângărați.* (I) *Premières recherches*, în „Buletinul Bibliotecii Române", vol. X(XIV), Freiburg i.Br., 1983, p. 387—420.

În 1904 și 1909, Ioan (ulterior Iacov) Antonovici a publicat, după un vechi manuscris (aflat azi în Muzeul Mitropolitan din Craiova) *Cuvîntul pentru zidirea sfintei mănăstiri Pângărați*, într-o traducere (probabil copie după o traducere) datată *1808 noiembrie 3*. Autorul analizează textul acestui „cuvînt", redactat inițial în slavonă pentru a fi citit în fața obștii monahale, adunînd știrile despre autor și despre istoricitatea faptelor relatate (zidirea Pângăraților de către Alexandru Lăpușneanu în urma unor vise). „Cuvîntul" conține, în adevăr, o seamă de elemente istorice de prim ordin, verificabile, care dau o mare greutate afirmațiilor sale și plasării sale în epoca la care se referă. Autorul, Anastasie de la Moldovița (egumen acolo la data scrierii), e cunoscut și din alte manuscrise (cf. Radu Constantinescu, *O predică slavo-română necunoscută de la începutul secolului al XV-lea*, în *BOR*, 3—4/XCIII, 1975, p. 317, pentru anul 1576/1577) și el va fi, spre finele veacului XVI, starețul (egumenul) Moldoviței. Primul stareț al Pângăraților, așezat de Alexandru Lăpușneanu, a fost un anume Amfilohie, mort la 83 de ani, la 7 septembrie 1571 (7079) — deci se născuse în domnia lui Ștefan cel Mare, la 1488 (văleatul 7079 trebuie echivalat, cred, cu anul 1571, fiind înainte de domnia lui Ioan vodă — p. 400). Egumenul Serapion al Bistriței (p. 396) este atestat documentar. Cei cîțiva boieri din „singlitul" lui Alexandru vodă — marele logofăt [Ioan] Movilă, vornicul [Ioan] Moțoc, vistiernicul [Ioan] Stroici — sînt personaje istorice; „Herie al doilea logofăt" (p. 394) este, desigur, Grigore Fierevici și nu Hâra (p. 418). Foarte interesantă este menționarea bătăliei de la Războieni (Valea Albă) ca termen de cînd „s-au început a li se da bir" turcilor (p. 393); nu poate fi vorba de o interpolare tardivă, cum ar bănui autorul (p. 419, n. 27), ci de reflectarea, în conștiința publică, a unui fapt istoric real (cf. precizările pe care le-am dat în *RdI*, 7/35, 1982). E de-a dreptul tulburătoare menționarea „înțelepților filosofi", aflați — alături de „cei de taină postelnici", „sfetnicii" și „puternicii mari boiari" — la curtea lui Alexandru vodă Lăpușneanu (p. 394). Am suspectat formula identică („oameni înțelepți, filosofi și doctori") cu care Ivan Peresvetov desemna pe unii dintre

[1] Alt episod din acest domeniu, este evocat, pe baza unor știri inedite, extrase din documentele turcești, de Tahsin Gemil, *Mărturii din arhivele turcești referitoare la sfîrșitul tragic al domnului Moldovei Grigore Al. Ghica (1777)*, în *RA*, an. LXI, vol. XLVI, nr. 3/1984, p. 289—298 (în anexă, inventarul unei casete cu bijuterii !).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cei aflați în jurul lui Petru vodă Rareș (cf. *Petru Rareș*, București, 1982, p. 221—222); față de aceasta de acum, problema ar putea fi reconsiderată sub un unghi nou. Atrag și cu acest prilej atenția asupra faptului că Teoctist I, îngropat la Putna, nu la Neamț, a murit în noiembrie 1478, după o păstorie de 25 de ani, deci venirea sa în fruntea Mitropoliei Sucevei este de fixat în anul 1453 cînd trebuie plasată și alungarea lui Ioachim, nu la 1453/1454 (p. 389). Mi se pare exclus ca acest Teoctist să fi fost „ucenicul" lui Marc de Efes, marele adversar al unirii florentine: e mai degrabă o fantezie a lui Cantemir (sau preluarea necritică a unei tradiții locale), întrucît Marc de Efes murise de la 1444 și n-ar fi putut, așadar, să-și trimită ucenicul în Moldova la 1453. „Preotul Fteodor din cetatea Socevei" (p. 397) nu este cel din „capela palatului", cum bănuiește autorul (p. 418, n. 17), ci unul din preoții care slujeau *în cetate*, unde deasemeni era o capelă, pentru care în intervalul 1493—1647 sînt atestați cîțiva asemenea slujitori — între ei, la 1599, fiind și viitorul Anastasie Crimca (cf. *Note de istorie medievală suceveană*, în „Suceava", X, 1983, p. 200 — aici, se va corecta, în rîndul 5, anul „1599" în *1595*); lista lor este completată cu acest *Theodor* de la 1560.

Așteptăm cu interes continuarea acestei cercetări care redă literaturii noastre vechi *un autor* și *o operă*.

Ștefan S. Gorovei

FANNY DJINDJIHAȘVILI, *Antim Ivireanul cărturar umanist*, Iași, Ed. „Junimea", 1982, 132 p.

Readus în actualitate, cu un deceniu în urmă, prin masiva ediție critică a lui G. Strempel, iar în 1975 prin ample referiri publicistice, ca umanist de seamă în epoca brîncovenească figurînd pe agenda de aniversări UNESCO, Antim Ivireanul este acum obiectul unui cuprinzător studiu subscris de Fanny Djindjihașvili, specialistă gruzină în materie, care a mai publicat o biografie a personalității în cauză (*Antim Iverieli*, 1967), înscriindu-se, după C. Erbiceanu, N. Iorga, N. Dobreanu, Șt. Dinulescu, Em. Picot, Mario Ruffini, Al. Elian, A. Sacerdoțeanu, Radu Albala, Eugen Negrici, G. Strempel ș.a., în seria eruditilor care au adus lumini noi cu privire la activitatea marelui cărturar. Plasîndu-l în ambianța culturală a secolelor XVII—XVIII, autoarea se arată deplin stăpînă pe bibliografia problemei și nu mai puțin pe opera asupra căreia se apleacă. Nașterea și începuturile activității lui Antim Ivireanu în patria natală rămîn încă învăluite în taină. Ceea ce ni se oferă în plus față de ceea ce se știa sînt precizări relative la mediul cultural gruzin de la finele secolului XVII, utile pentru înțelegerea acelui fond aperceptiv cu care orice creator se înzestrează în lume. Iar „odată cu portretul cărturarului, observă Virgil Cândea în prefață, cultura românească însăși a fost proiectată, cu realizările ei din secolele XVII și XVIII, în conștiința gruzină". Pentru cine urmărește interferențe și contaminări în cultură, nuanțe ca acelea fixate de Fanny Djindjihașvili își au rostul lor și ele îngăduie pe alocuri o descifrare mai corectă a notelor specifice din proza înaltului ierarh venit din răsăritul gruzin pentru a păstori biserica muntenă și a îmbogăția cultura română din epocă. Născut în preajma lui 1650, se știe că a fost vîndut la tîrgul de sclavi din Constantinopol pe cînd avea 16 ani, răscumpărat se pare de patriarhul din Ierusalim și pus în situația de a-și însuși o aleasă cultură. Poliglot, caligraf, xilogravor și meșter în broderie, el s-a distins apoi repede, fiind chemat (c. 1690) la curtea domnească din București pentru rosturi de cultură. Activitatea lui tipografică (nu mai puțin de 38 cărți) se cunoaște ca și aceea legată de cariera de arhiereu, care i-a dat prilejul să se afirme și ca teolog, orator, om politic, ultima ipostază fiindu-i dealtminteri fatală. Ca editor de cărți bisericești și maxime cu sens moral, el a adus limbii noastre și conștiinței de neam servicii importante, iar ca autor al *Didahiilor* și-a adjudecat un loc de marcă în istoria culturii românești. Cartea de față vine să ni-l reamintească, evocînd faptele, punîndu-le în ordine, fără prea multe comentarii și fără să se intereseze mai adînc de înțelesul lor. Un spirit pozitivist susține cercetarea și o conduce pe alocuri la rezultate demne de atenție. Interesante pentru noi sînt mai ales cele cu privire la legăturile arhiereului-cărturar cu țara de origine, unde a trimis meșteri tipografi, cu misiunea de a contribui la editarea de cărți și în limba gruzină. Două culturi îl revendică astfel, nu numai ca beneficiare ale ostenelilor sale cărturărești, dar și pentru spiritul libertar pe care umanistul a știut să-l insufle acțiunilor sale, într-o vreme cînd și Georgia și țările române sufereau de pe urma opresiunii turcești. Lucrarea se vrea „o pioasă rememorare" a personalității lui Antim Ivireanu, la capătul unor eforturi considerabile din partea autoarei de a se apropia de problematica specifică spațiului cultural românesc. Ea este în adevăr pioasă și numai în lumina acestei mărturisiri se cuvine a fi judecată. Noutăți propriu-zise nu propune, nici interpretări deosebite. Textul este elementar, însă re-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

aduce în actualitate o figură venerabilă, fie şi sub o înfăţişare modestă şi cu siăbiciuni stilistice uşor de înţeles la cineva care se exprimă într-o limbă străină. De neînţeles sînt erorile de tipografie, de care numai editura e responsabilă.

Al. Zub

WILLIAM O. OLDSON, *The Enlightenment and the Romanian National Revival (Moldavia, Wallachia, Transylvania)*, în „Canadian Review of Studies in Nationalism", X, nr. 1, 1983, p. 29—40.

O bună înţelegere a problematicii iluminismului românesc în relaţie cu dezvoltarea sentimentului naţional ne oferă acest studiu, la curent cu cele mai valoroase contribuţii ale istoriografiei româneşti. Întemeiat pe lucrările lui N. Iorga, D. Popovici, David Prodan, Al. Duţu, K. Hitchins ş.a., autorul a surprins cu claritate situaţia specifică a spaţiului transilvănean şi a încadrat-o pe drept cuvînt în mişcarea naţională de idei, ţinînd seama şi de realităţile din Moldova şi Ţara Românească. Delimitarea cronologică a iluminismului pentru care optează autorul are în vedere ultimul sfert al veacului XVIII şi primul sfert al secolului XIX, cînd religia a continuat să joace „cel mai important rol" în dezvoltarea ideii naţionale. O altă idee restructurantă surprinsă de autor este apoi aceea a latinismului, care, conjugată efortului cultural al vremii, a dezvoltat „un nou sens al demnităţii naţionale" (p. 39).

Publicarea studiului într-o revistă de profil special pentru cunoaşterea fenomenului naţional din întreaga lume nu poate fi decît binevenită.

Ştefan Lemny

VENIAMIN CIOBANU, *Les Pays Roumains au seuil du 18e siècle (Charles XII et les Roumains)*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 172 p.; Idem, *Les Principautés Roumaines et la politique européenne, (1699—1815)*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 93 p.

Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică continuă utila şi lăudabila iniţiativă de a publica în limbi de circulaţie universală sinteze monografice consacrate unor teme majore ale istoriei patriei. Deşi de netăgăduit interes pentru înşişi românii, iniţiativa are drept principal şi foarte important obiectiv corecta şi mai larga cunoaştere a istoriei României în străinătate, o mai exactă definire a rolului şi locului românilor în istoria universală. Reuşita atîrnă însă de împlinirea a cîtorva condiţii, între care: alegerea temei, stabilirea în conformitate cu scopul a concepţiei şi metodologiei elaborării monografiilor etc. Ultimele două apariţii (indicate mai sus) ale anului 1984 corespund, după opinia noastră, întrutotul menirii seriei despre care vorbim. Desigur că între alegerea temei şi valoarea ei există o strînsă legătură, care devine fericită numai datorită autorului. Or, Veniamin Ciobanu este un specialist consacrat al istoriei raporturilor politice internaţionale ale Principatelor Române în secolul XVIII, numeroasele sale contribuţii ştiinţifice (inclusiv lucrări de sinteză) o probează din plin.

Cel dintîi volum surprinde momentul unei situaţii politico-militare explozive, cum bine a caracterizat-o autorul. El şi-a propus să-i descifreze necunoscutele, să dezvăluie legătura între războiul nordic — Imperiul otoman — ţările vecine nouă şi, în acest cadru, locul şi rolul Principatelor Române (ca factor politic pe teritoriul cărora avea să-şi afle refugiul Carol XIII, regele îndepărtatei Suedii). Veniamin Ciobanu nu este primul istoric care s-a angajat în limpezirea acestei teme, dar rămîne, pînă acum, cel care a atins o reuşită incontestabilă, deplină în definirea relaţiilor cauzale ale unor desfăşurări politico-militare inextricabile. Românii erau interesaţi să nu fie atraşi în război; ei au urmărit constant un singur ţel care le-a dictat conduita: prepararea condiţiilor apte să le înlesnească emanciparea naţională. Ce-i drept, războiul nordic a condus la o oarecare degajare a relaţiilor româno-otomane, iar Carol XII le-a şi agravat. Totuşi, interesele acestuia din urmă şi cele ale Principatelor Române s-au vădit ireductibile tocmai pentru că regele miza pe o angajare militară victorioasă a Porţii. Dealtfel, observă cu îndreptăţire autorul, între eliminarea lui Carol XII de pe teritoriul nostru, sfîrşitul tragic al domnici lui Constantin Brîncoveanu şi deteriorarea statutului juridico-politic al Principatelor există o legătură de cauzalitate (p. 142).

Perioada 1699—1815, căreia îi este consacrat cel de al doilea volum, coincide cu un efort decisiv, inclusiv militar, de emancipare naţională (Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu), după care urmează peste un secol de maximă debilitare a politicii de stat. Aparent

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

rapadoxal, tocmai în acest interval de „nimicnicie fanariotă" se produce reconfirmarea internațională a autonomiei Principatelor. Așadar, modificări în statutul lor juritico-politic internațional. După anexarea Transilvaniei, Moldova va fi și ea ciuntită. Principatele sînt „prinse" între două mari „chestiuni" : polonezâ și orientală. Spre ce țintesc românii și de ce mijloace dispun ? Ce rol joacă domnitorii ? Iată doar cîteva din întrebările la care autorul dă răspunsuri valide, nu lipsite de subtilitate acolo unde ea este indispensabilă. De obstrvat că, în legătură cu pacea de la București (1812), autorul se alătură acelei opinii care atribuie graba încheierii ei nu numai rușilor (amenințarea napoleoniană), ci și lui Galib efendi (plenipotențiarul otoman) înclinat să spere că pacea va oferi sultanului posibilitatea impunerii ordinii în Rumelia și printre ieniceri (p. 84).

L. Boicu

SEMAVI EYICE, *Goleşti (Romanya)' de küçük bir Türk hâtırası. Alemdar Mustafa adına H. 1221 (=1806) tarihli bir kitabe* (O mică amintire turcească la Goleşti/România. O inscripție din 1806/1221 H. pe numele lui Bayraktar Mustafa), în rev. „Tarih Dergisi" nr. XXXII, Istanbul, 1979, p. 373—380.

Cu ocazia participării la un simpozion româno-turc care a avut loc la Institutul de istorie „N. Iorga" (sept. 1977), cunoscutul istoric de artă Semavi Eyice, cu o activitate bogată în cercetarea monumentelor turco-islamice de pretutindeni [1], a vizitat, cu delegația turcă, și muzeul de la Goleşti. Pe baza unei fotocopii mai bune (din 1978) de pe inscripția turcă, conservată la gura cișmelei de la poarta Muzeului, a publicat un articol bine documentat, cu o bibliografie bogată despre cunoscutul ayan de Rusciuc, Mustafa Bayraktar pașa, fost mare vizir (1807—1808). Se știe că numitul ayan-vizir de la Dunăre a jucat un mare rol politic la începutul secolului XIX, nepermițînd rușilor să invadeze Rumelia (Balcanii) în războiul, declanșat în 1806. Textul inscripției este redat în facsimil (fig. 4), în transcriere și transliterație latină : ... „*Sahibü l-hayrat ve'l hasenât Elhac Mustafa Elhac Mustafa hayrati sene 1221*" — „Binefacerea lui Mustafa Alemdar (tc. Bayraktar = „stegar"), binefăcătorul de opere pioase și harismatice, anul 1221 H. (=1806).". Prezența acestei mărunte inscripții la fostul conac din Goleşti, astăzi muzeu, arată relațiile amicale ale boierilor Goleşti cu Bayraktar Mustafa pașa, care a fost unul dintre cei mai mari viziri otomani. Autorul a schițat bine și relațiile lui Bayraktar pașa cu armeanul Manuc bey pe care îl numise, la un moment dat, chiar domn al Moldovei [2]. Fiind întrebat de un grup de ziariști care este cel mai mare mare vizir otoman, Kemal Atatürk ar fi răspuns spontan : „Mustafa Reșit pașa", cel care în 1841 a introdus reformele europene *(Tanzimat)* ; apoi, răzgîndindu-se, ar fi rectificat : „Cred că Mustafa Bayraktar pașa".

Ca anexă, se dau două vederi ale conacului-muzeu din Goleşti, avînd în față cișmeaua cu inscripția. După portretul marelui vizir Bayraktar pașa, victimă a răscoalei ienicerilor din 15 noiembrie 1808, se dă facsimilul inscripției turcești. Este o contribuție măruntă, dar interesantă, care ne arată cum trebuie publicate izvoarele epigrafice turcești de pe teritoriul R. S. România, îndeosebi cele din Dobrogea.

Mihail Guboglu

RADU PAIUȘAN, *Bănățenii în lupta pentru unitate națională, 1830—1918*, Timișoara, 1983, 224 p.

În formă provizorie și modestă, ni se dă schița unei viitoare monografii a luptătorilor bănățeni pentru cauza românească, Constantin, Cezar și Titus T. Stoika, ultimul cunoscut din presa culturală a anilor dinaintea primei conflagrații mondiale. Volumul cuprinde, în rest, scrisori, note de campanie, articole, încheindu-se cu un util indice de nume. E păcat

[1] Cf. Hans-Jürgen Kornrumpf und Jutta Kornrumpf, *Osmanische Bibliographie mit Besonderer Berücksichtigung der Türkei in Europa*, Leiden/Köln, 1973, p. 198—203.

[2] Cf. H. Dj. Siruni, *Bairaktar Moustapha Pacha et Manouk Bey „Prince de Moldavie"*, București, 1943.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

că lucrări ca aceasta, prețioase prin detalii de viață și prin atmosfera pe care o sugerează, nu intră în circuit științific normal.

Al. Zub

DAN BERINDEI, *L'an 1848 dans les Pays Roumains*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 119 p.

Specialist unanim recunoscut în istoria modernă (și nu numai) a patriei, autor prolific, abundent în idei, dar stăpînit de o rigoare și eleganță care-i sînt proprii, *Dan Berindei* ne oferă *L'an 1848...* într-o sinteză de o conciziune care atinge performanța, fie și doar pentru că izbutește în 119 p. să nu omită nimic din ceea ce esențialmente definește acest moment capital al devenirii noastre ca națiune. Cartea începe cu bine știutele cuvinte ale lui N. Bălcescu : „revoluția de la 1848 nu fu un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și fără viitor..." Este aproape o sintagmă care constituie pentru Dan Berindei planul fundamental al expunerii. Un plan care se interferează într-o perfectă știință a dozării cu altele dictate de realitățile istorice proiectate în viziunea unui cercetător modern : *cum* cedează pasul lui *de ce, cît* și *pentru ce*. Așadar, *Anul 1848...* înfățișat prin : stare de fapt socială și spirituală, politică și ideologie, construcții programatice, aspirații ideale și împrejurări nefaste, totul ancorat în statutul românilor ca națiune politică în context european. Caracterul unitar al revoluției române din 1848 și funcția ei propulsivă în edificarea României — stat unitar național rezultă clar, convingător. Și cu atît mai mult, cu cît autorul, înțelegînd cui se adresează, elimină formulele declarative și invocă dovezile epocii.

Studiul lui Dan Berindei, ca și cele ale lui Veniamin Ciobanu la care ne-am referit (cf. supra, p. 894) nu are un caracter de popularizare pentru străinătate. Deducția nu se întemeiază pe faptul că sînt prevăzute cu aparat critic și foarte utile bibliografii selective, ci pe concepția și metodologia elaborării lor. Există, într-adevăr, riscul unei inadvertențe între imperativele elaboratului de specialitate și aria, categoriile apetenței și comprehensiunii destinatarilor. Soluția nu are rețete infailibile. Se cuvine ca însuși autorii să descopere și să aplice un ax al echilibrului pentru a nu încărca cu explicații împovărătoare de „istorie locală" un discurs probant, limpede, pe o *temă majoră* și, s-o spunem totuși, nu văduvit de farmec. Pîrghia, după părerea noastră, constă tot în relația comparatistă, E ceea ce explică și reușita volumului de față.

L. Boicu

DAN BERINDEI, *Pe urmele lui Nicolae Bălcescu*, București, Ed. Sport-Turism, 1984, 312 p.

După numeroase studii și după monografiile dedicate (1966, 1969) figurii lui Bălcescu, una din cele mai fascinante din istoria noastră, Dan Berindei întreprinde încă o călătorie științifică „pe urmele lui", reconstituind pas cu pas, pe temeiuri mai totdeauna sigure, liniile unei biografii exemplare. La contribuțiile lui Odobescu, Tocilescu, Iorga, Panaitescu, Zane, Bodea, autorul adaugă date și interpretări noi, reconstituind cu mînă fermă evoluția personajului în epocă. Formula impusă de colecție i se potrivea. „Am intenționat să evidențiez într-o măsură mai mare decît altădată, spune autorul, ceea ce aș denumi *drumurile lui Nicolae Bălcescu*, am încercat să văd și să ajut pe cititor a vedea ceea ce a constatat cărturarul patriot în diferitele lui peregrinări, ținînd seama și de faptul că el a fost un adînc cunoscător al întregii sale patrii, în înțelesul ei ideal și general românesc, și că din vara anului 1846 și pînă în trista toamnă a anului 1852 — exceptînd jumătatea de an petrecută în 1848 în țară pentru a pregăti și săvîrși *minunata revoluție* — N. Bălcescu a fost un călător" (p. 6). Epoca, familia, circumstanțele copilăriei, studiile, timpuria inițiere în activitatea subversivă, formația istoricului și lucrările întreprinse pe acest tărîm, problema indecisă a *Cintării României*, călătoriile în Moldova, Transilvania, Oltenia, apoi peste hotare, la Viena, la Paris, în Italia, la Constantinopol, mai tîrziu la Belgrad și Atena, misiunea avută printre revoluționarii din Transilvania sau în lumea diplomatică de la Londra, munca în același timp științifică și patriotică din vremea exilului, drumul din urmă la Palermo sînt momente, etape, aspecte pe care autorul le-a urmărit scrupulos, refăcînd astfel traseul unei vieți excepționale. Un cîștig pentru istoriografie, o lectură instructivă și agreabilă pentru marele public.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

VALERIU STAN, *Alexandru Ioan Cuza 1820—1873*, Bucarest, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 95 p.

O scurtă sinteză, bine concepută şi scrisă cu limpezime, recomandă lumii din afară personalitatea Domnului Unirii, domn-cetăţean care a ştiut să se identifice cu aspiraţiile poporului, punînd temelie solidă României moderne. Un capitol introductiv prezintă ideea de unitate ca permanenţă a istoriei poporului nostru. Materia însăşi, amestec de sinteză social-politică şi biografie, cuprinde şapte capitole ce prezintă cronologic personalitatea lui Cuza înainte de domnie, apoi după alegere, reformele, activitatea diplomatică, lovitura de stat, abdicarea, ultimii ani de viaţă. O bibliografie selectivă, totuşi destul de bogată, încheie lucrarea. Seria de studii şi monografii ilustrată de D. Bolintineanu, A. D. Xenopol, N. Iorga, Al. Lepadatu, G. I. Brătianu, R. V. Bossy, Victor Slăvescu, N. Corivan, C. C. Giurescu, Dan Berindei, W. G. East, T. W. Riker, Paul Henry, Marcel Emerit, Julius Demel, Gerald J. Bobango se întregeşte astfel cu o nouă sinteză, care ţine seama de achiziţiile documentare făcute între timp şi dă contur unei personalităţi remarcabile. Patriotismul, spiritul de sacrificiu, fermitatea principiilor o caracterizează. Autorul a ştiut să-i scoată în relief marile merite şi să le pună în raport plauzibil cu problematica epocii. Textul ar merita să fie pus şi la îndemîna marelui public.

Al. Zub

VICTOR NEUMANN, *Vasile Maniu. Monografie istorică*. Prefaţă de PAUL CORNEA, Timişoara, Ed. „Facla", 1984, 212 p.

După mai multe studii parţiale despre Vasile Maniu, subscrise în diverse reviste, autorul dă un prim contur de ansamblu acestei personalităţi, prezentînd-o monografic. Formaţia intelectuală (I), militantismul pe tărîm naţional şi social (II), preocupările istorice (III), activitatea de actor şi dramaturg (IV) sînt probleme în jurul cărora Victor Neumann a organizat informaţia, proiectînd biografia în epocă şi făcînd din ea un mijloc de adîncire a cunoaşterii acesteia. Figura inimosului paşoptist (1824—1901), participant la atîtea mari evenimente, merita desigur să fie readusă în actualitate. Ipostaza de istoric e poate cea mai semnificativă şi ea a fost pusă cu deosebire în lumină de către monografist. Vom şti astfel mai bine cît datorăm unor asemenea cărturari pe care timpul ameninţă să-i arunce în uitare. Fără munca lor modestă, dar tenace, nu s-ar putea înţelege izbînzile celor aleşi. Scrupulos în informaţie, atent în valorificarea acesteia, V. Neumann îşi fortifică discursul cu un grupaj de documente, reproducînd pagini de un real interes pentru cunoaşterea activităţii istoriografice, alături de cuvenitele ilustraţii. Atîtea alte figuri rămîn încă să fie scoase din conul lor de umbră pentru a întregi peisaiul socio-cultural şi politic al epocii.

Al. Zub

MALGORZATA WILLAUME, *Drogi do niepodległości. Polskie i rumuńskie koncepcje polityczne i ich realizacja w latach 1837—1849* (Drumul către independenţă. Concepţiile politice polone şi române şi realizarea lor în anii 1837—1849), Warszawa-Łódź, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984, 169 p.

În pofida dispariţiei, în anul 1795, a Poloniei ca stat de pe harta politică a Europei, relaţiile, pe diverse planuri, dintre români şi polonezi nu au încetat, ci au fost circumscrise altor obiective şi s-au desfăşurat în alt cadru politic internaţional. În prima jumătate a secolului XIX ele au înregistrat o intensitate deosebită în deceniile patru şi cinci, cînd atît românii, cît şi polonezii se aflau în plin proces de făurire a concepţiilor lor politice izvorîte din practica politică şi marcate de ţelurile imediate şi de perspectivă pe care istoria le pusese în faţa fiecăruia dintre cele două popoare. Căci, în timp ce patrioţii români urmăreau, dat fiind specificul evoluţiei istorice a poporului lor, realizarea, înainte de toate, a unităţii teritorial-naţionale, ca o condiţie *sine qua non* a dobîndirii independenţei de stat, polonezii, avînd în vedere realităţile dezvoltării lor istorice, se angajaseră în lupta pentru dobîndirea independenţei naţionale.

Prin urmare, este vorba de *obiective imediate* diferite a căror realizare reclama şi întrebuinţarea unor căi şi mijloace diferite. Una dintre ele i-a condus însă pe români către *Hotel Lambert*, denumirea aripei aristocratice a emigraţiei poloneze de după anul 1830, condusă

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de cunoscutul om politic polonez Adam J. Czartoryski. Ce măsuri a întreprins A. J. Czartoryski și colaboratorii săi menite să coordoneze acțiunile lor cu cele ale românilor și ce posibilități oferea conjunctura politică europeană a vremii pentru concretizarea acelei colaborări la capătul căreia trebuiau atinse obiectivele amintite constituie obiectivul cercetărilor întreprinse de Malgorzata Willaume de-a lungul mai multor ani în arhive și biblioteci din Polonia, dar și din țara noastră. Totodată, autoarea și-a propus să facă și o analiză comparativă a concepțiilor politice ale românilor și polonezilor, pe baza practicii politice.

În acest scop, Malgorzata Willaume a abordat tematica în cadrul a cinci capitole *), ceea ce i-a permis să urmărească evoluția inconstantă a raporturilor dintre conducătorii politici ai românilor și *Hotel Lambert* în perioada luată în discuție. Pe baza materialului utilizat — în care sursele de arhivă poloneză, dar și română (autoarea fiind cunoscătoare a limbii române), precum și informațiile din presa poloneză și străină a timpului dețin o pondere importantă — cercetătoarea a ajuns la concluzia că „dacă am vrea să reprezentăm acest proces sub formă de diagramă, atunci începînd din anul 1835 și pînă în anul 1839 linia colaborării a urcat în mod evident, pentru ca în anii 1840—1846 să scadă în mod brusc și să urce din nou încet, pînă la nivelul din anii 1848—1849" (p. 153).

Or, explicația acestei sinuozități a fost căutată și găsită de M. Willaume, cu deplin temei, în deosebirile de fond, deși similare în aparență, a *țelurilor urmărite atunci* de cele două părți. Ca urmare, „nu se poate vorbi în acest caz de o colaborare strînsă (între polonezi și români — n.ns.), ci mai curînd de întreprinderea din cînd în cînd a unor acțiuni politice. O colaborare autentică a apărut abia în anii 1848—1849, pe cînd în perioadele anterioare s-a limitat, de altfel de către ambele părți, la acțiuni politice mai mult sau mai puțin reușite" (p. 154).

Precedată de o *Introducere* (p. 5—11), în care este discutată succint istoriografia problemei, însoțită de un rezumat în limba franceză (p. 159—161), bibliografie (p. 162—164) și un indice de persoane (p. 165—169), monografia Malgorzatei Willaume se înscrie pe linia contribuțiilor istoriografiilor română și polonă la cunoașterea istoriei raporturilor dintre cele două popoare de-a lungul veacurilor.

Veniamin Ciobanu

TOADER IONESCU, *Ideea unității naționale reflectată în gîndirea economică din Transilvania (1848—1918)*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 290 p.

Din multitudinea de idei și concepții economice elaborate de românii transilvăneni, acelea structurate de idealul unității românești au, desigur, o semnificație ce depășește interesul gîndirii economice prin implicațiile mai largi în „pregătirea și formarea conștiinței naționale a românilor în lupta lor pentru realizarea statului național unitar român" (p. 15). Este țelul mărturisit de autor la începutul documentatului său studiu de istorie a gîndirii economice românești, la care ar trebui adăugată precizarea că o asemenea conștiință dobîndise deja formele ei de expresie (se formase) cel puțin de la finele veacului XVIII. Pentru analiza temei de față sînt readuse în atenție opiniile unor figuri de rezonanță sau mai puțin cunoscute, în ciuda importanței lor incontestabile pentru istoria gîndirii economice, precum G. Barițiu, Pavel Vasici, Nicolae Cristea, Dimitrie Comșa, Ioan Roman, Visarion Roman, Bartolomeu Baiulescu, Partenie Cosma, Vasile Osvadă, Ioan I. Lapedatu, Cornel Diaconovici, N. Petra Petrescu, Iuliu Enescu ș.a. Parcurgerea atentă a scrierilor apărute în volum sau în presa vremii în perioada dintre 1848 și 1918 i-a îngăduit autorului constatarea cîtorva preocupări importante ale gîndirii economice românești privind: cristalizarea conceptului de unitate economică a pămîntului românesc; opinii despre progresul economic; legăturile comerciale interromânești; căile ferate și progresul economic al Transilvaniei urmărite în viziunea economiștilor vremii. Un capitol tratează, de asemenea, unitatea națională reflectată în gîndirea socialistă.

Ștefan Lemny

*) Cap. I. *Principatele Dunărene în politica europeană din prima jumătate a sec. XIX* (p. 12—28); II. *Încercări poloneze de contact cu mișcarea națională română* (p. 29—72); III. *În căutarea drumului dezvoltării conștiinței naționale* (p. 73—96); IV. *Polonezii și românii în perioada „Primăverii popoarelor"* (p. 97—132); V. *În sfera gîndirii politice românești din timpul revoluției europene 1848—1849* (p. 132—152).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ION PĂTROIU, *La cumpăna a două epoci 1849—1877*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc", 1983, 317 p.

Sub acest titlu incitant, Ion Pătroiu ne propune o interesantă lucrare cu privire la relațiile agrare din Oltenia în perioada la care se raportează. Cele două epoci se circumscriu anilor 1849—1864 și 1864—1877, așadar una precede iar alta urmează reformei agrare din timpul domniei lui Al. I. Cuza. Este, evident, acea perioadă în care vechile raporturi feudale au trebuit să facă loc tot mai hotărît noilor relații capitaliste, ca urmare a tensiunilor sociale dinainte, din timpul și de după revoluția din 1848. Autorul își propune, după cum o spune și în *Introducere*, să evidențieze „specificul vieții agrare din Oltenia", însă, depășind cadrul problemei agrare, observă „modul cum se reflectă în viața social-politică a țării, pe plan ideologic, mentalitățile și reacțiile marilor proprietari din Oltenia" față de evenimentele de seamă ale epocii. Este ceea ce reușește pe deplin autorul în cuprinsul lucrării sale. Deși se referă la raporturile agrare din Oltenia, totuși concluziile pe care le trage din analiza profundă a acestora pot fi generalizate la scara întregii Românii dinainte de 1914. Concluzia, perfect valabilă, la care ajunge autorul, pe baza unei ample documentări în arhivele Olteniei și a aprofundării lucrărilor teoretice, generale și speciale din istoriografia noastră care se referă la problema în discuție, este aceea că legislația agrară de după 1866 a fost *expresia unui sistem de producție tranzitorju* în economia noastră. Acest sistem se caracterizează prin persistența, alături de relațiile capitaliste, a unor puternice reminiscențe feudale — „sistem dureros pentru țărănime și dăunător progresului general al țării" (p. 256). O dovadă invocată în acest sens, de autor, o constituie legile „învoielilor agricole", de după 1866. Înrobitatea flagrantă ce a stat la baza distribuirii fondului funciar între moșieri și țărani în timpul reformei agrare din 1864 (reformă a cărei importanță, în epocă, nu se poate nega), a făcut să se ajungă la paradoxul ca impresionantul număr al țăranilor fără mijloace de trai să fie „condamnați" (!) să contracteze cu moșierii sau arendașii, în condiții dure, dictate, firește, de cei din urmă. Contractele de învoieli erau, astfel, expresia constrîngerii economice, dar și a celei extraeconomice, a țăranilor, care furnizau marilor proprietari funciari o forță de muncă neobișnuit de ieftină, de unde a rezultat, în parte, și încetineala cu care s-a introdus la noi progresul tehnic în agricultură. Asigurîndu-și și după 1864 o poziție dominantă în repartizarea fondului funciar al țării (și, ca urmare și o poziție politică de frunte), moșierimea și burghezia au instituit, după această dată în România „un regim agrar și politic potrivnic majorității poporului, țării însăși și progresului său".

I. Pătroiu are meritul de a întreprinde, cel dintîi, o cercetare exhaustivă a raporturilor agrare din Oltenia în perioada 1849—1877, dovedind o egală preocupare pentru studiul detaliului social-economic și politic, ca și pentru integrarea realității dintr-o zonă a țării — în cazul de față, Oltenia — în istoria întregului popor.

Mihai Vatavu

Unirea Principatelor și Puterile europene, București, Ed. Academiei R.S.R., 1984, 283 p.

Sinteză colectivă de largă accesibilitate, volumul de față e un rod fericit al colaborării între specialiști din diverse centre academice. O temă generoasă (am putea spune : inepuizabilă) le motivează eforturile. Ca fenomen cu profunde rădăcini în istorie și ample consecințe, Unirea Principatelor e un fapt de istorie colectivă, așa cum a definit-o chiar unul dintre protagoniștii ei cei mai de seamă, M. Kogălniceanu. A-i contura determinările externe, fără a uita realitățile lăuntrice, este o inițiativă mereu utilă, cîtă vreme arhivele nu încetează a dezvălui fapte și conjuncturi noi, iar cercetarea lor reclamă interpretări mai nuanțate. Tendința de a prezenta Unirea săvîrșită la 24 ianuarie 1859 ca un fapt de istorie universală, tendință evidentă în această culegere de studii, nu poate fi decît legitimă. Sînt puse mai întîi în discuție proiectele de constituire a unui stat național în perioada prepașoptistă (Apostol Stan). Activitatea filoromână, în direcția luptei pentru unire, a englezului David Urquhart e pusă apoi în lumină cu informații noi (Cornelia Bodea). Un capitol dintre cele mai substanțiale și mai cu nerv scrise prezintă dezbaterile privind Unirea Principatelor Române în forurile internaționale din anii 1855—1859 (Leonid Boicu). Este vorba de congresele și conferințele de la Viena (1855), Paris (1856, 1858), Constantinopol (1857, 1859), de Comisia europeană pentru Principate și de întreg contextul diplomatic în care s-au desfășurat pregătirile pentru Unire. Stabilirea noului statut juridic al Principatelor în perspectiva Unirii formează substanța

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

altui capitol (Anastasie Iordache). Relațiile cu Belgia în aceeași perioadă sînt aprofundate, cu date noi, fie acestea diplomatice sau de presă (Gh. Platon). Alte articulații ale culegerii se ocupă de atitudinea marilor puteri față de Unirea Principatelor (Mircea Mușat), de diplomatul Sir Henry L. Bulwer și Adunările ad-hoc (Beatrice Marinescu și Valeriu Stan), informații documentare străine relative la ecoul Unirii dincolo de granițe (Ionel Gal), de rolul puterilor garante în procesul de făurire a României (Dan Berindei), de actul de la 2 mai 1864 în contextul relațiilor româno-franceze (Șerban Rădulescu-Zoner), de ideile despre independență profesate de făuritorii Unirii Principatelor (N. Adăniloaie). În fine, reflexele istoriografice ale epocii sînt consemnate de V. Cristian într-un studiu ce pune în valoare o amplă informație bibliografică. Un volum cu sistematizări utile, pe seama căruia s-ar putea gîndi și o sinteză coerentă a întregii probleme.

Al. Zub

NICOLAE CORIVAN, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 346 p.

Adevărat cîntec de lebădă, ultima carte a lui N. Corivan, reputat profesor și cercetător, reliefează atît respectul pentru documentul istoric, capacitatea de a-i defini valoarea, cît și orizontul larg al istoricului care, stăpînind materialul, îl situează în contextul corespunzător, schițează conturul și dimensiunile evenimentelor, le desprinde semnificația. Cartea profesorului de la Iași nu este o simplă *reconstituire*. Firește, materialul cu care operează, faptele istorice sînt aceleași. Acestea însă sînt mînuite și organizate de un specialist de aleasă ținută, cu vocație, cu deplină aderență la problematica epocii. Folosind o bogată informație documentară, sintetizînd, în parte, rezultatele propriilor sale cercetări, autorul ne oferă o lucrare originală, de valoare, de certă utilitate.

Cele patru capitole fundamentale, în cuprinsul cărora este organizată expunerea *Unirea* (1862—1866), *Politica externă a României de la 1866 la 1877* și *Pregătirea diplomatică pentru proclamarea independenței* (1871—1877), trasează problematica specifică unor limpezi definite etape istorice. Fără să aducă în discuție fapte noi, N. Corivan precizează numeroase detalii importante, reliefează poziția Puterilor prin sublinierea unor nuanțe, izbutind să introducă cititorul în atmosfera timpului. Politica internă românească este urmărită în profundele sale implicații internaționale, care decurgeau din esența regimului garanției colective. Actele Domnitorului Unirii și multe din acțiunile întreprinse în timpul regimului monarhiei constituționale — aparținînd *politicii faptului împlinit* — sînt înfățișate în contextul condițiilor care le-au generat, a implicațiilor și a consecințelor lor, în rețeaua de *interese* contradictorii ale Puterilor garante.

Stăpînirea informației și a problemelor îi îngăduie specialistului ca, sobru și echilibrat, să realizeze o expunere interesantă, plăcută și convingătoare, totodată. Utilizarea nepotrivită a unor termeni (*reacționar* în loc de conservator, pentru epoca lui Cuza, opoziția împotriva *„reformelor progresiste* (p. 65, 75) sau desemnarea grupării politice din Iași sub titulatura de „fracțiune *liberală și independentă*"), deși supărătoare, nu afectează conținutul lucrării.

Instrument util pentru cercetători, cartea răspunde, totodată, exigențelor publicului larg, atît de doritor de informație exactă și completă.

Gh. Platon

SARA IERCOȘAN, *Junimismul în Transilvania*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 271 p.

Subtitlul precizează finalitatea cărții: receptarea operei lui Maiorescu, Alecsandri, Eminescu, Slavici, Creangă, Caragiale în spațiul transilvan. Se evocă însă și cadrul istoric, alături de conceptul însuși de junimism, dedicîndu-se un întreg capitol elementelor prejunimiste, atît în disputele filologice, cît și în critica literară sau în critica culturii. Un alt capitol privește difuzarea cărții junimiste în Transilvania, fără să o limiteze la numele indicate în subtitlu și acordînd o atenție specială *Convorbirilor literare*. Încă un capitol se ocupă de polemica antijunimistă, urmat de altul (al patrulea), consacrat triumfului „noii direcții", cu un paragraf despre rolul *României june* și analiza privitoare la receptarea marilor scriitori. Ultimul capitol (al cincilea) este o investigație pe urmele „noii direcții",

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cu precizări legate de ecourile acesteia în sînul tineretului și în diverse domenii ale culturii, pentru a se vorbi, la urmă, de un „junimism transilvan", care a contribuit la desăvîrșirea unității culturale a românilor, pregătind în felul acesta unitatea politică ce avea să se înfăptuiască peste puțin. Studiul sintetizează eforturi care, de la S. Albini pînă azi, au acumulat mereu date și observații demne de interes.

Al. Zub

SORIN ALEXANDRESCU, *„Junimea" : discours politique et discours culturel*, în vol. *Libra. Études roumaines offertes à Willem Noomen à l'occasion de son soixantième anniversaire*, éd. par I. P. CULIANU, Groningen, Presse de l'Université, 1983, p. 47—79.

A fost *Junimea* o societate de egali, preocupată exclusiv de cultură și dispusă a privi totul sub unghi estetic? Un grup de tineri, serioși sau veseli, manifestînd un dispreț suveran pentru politică? Ipoteza autorului e că aceste imagini-standard sînt acelea pe care *Junimea* însăși a voit să le producă și să le impună opiniei publice, utilizîndu-le conștient în scopuri strategice. Ce e dincolo de „haloul mitic" cu care ne-a deprins? „Un grup ce acționa totodată în politică și în cultură spre a-și impune vederile. O asemenea perspectivă asupra *Junimii* nu are nimic peiorativ în opinia mea. Un grup politic (un partid) sau literar (un cenaclu) e obligat să acționeze ca un grup de presiune prin logica însăși a dezvoltării sale. El își menține coeziunea, identitatea apărîndu-se și atacîndu-și adversarii. Țelul său e, în chip firesc, acela de a accede la putere și de a o păstra cît mai mult cu putință" (p. 47—48). O sugestie metodologică (K. Mannheim) i-a înlesnit autorului analiza structurii acestui grup, o altă „lectură" a fenomenului, una care permite să se distingă între nucleul fondatorilor (cu acces la proiectul politic), „tehnocrația" registrului de mijloc și restul, „caracuda" junimistă, „executanții". O ruptură s-ar fi produs, prin anii 80, între categoriile din urmă, o ruptură acceptată de Maiorescu și Carp, care sperau să o vadă pe ultima transformată în tehnocrație, iar această ruptură avea să precipite procesul formării unei pături intelectuale spre finele secolului. Politicul triumfa asupra ideologismului, inteligența se constituia în „grup specific". Astfel înțeles, discursul *Junimii* devine mai relevant. Comentatorii fenomenului nu vor putea ocoli strategia descifrată de autor.

Al. Zub

ION BULEI, *Lumea românească la 1900*, Ed. „Eminescu", București, 1984, 328 p.

Crochiu al realităților românești în pragul secolului nostru, cartea semnată de I. Bulei — publicată în colecția „Clepsidra" — oferă atît cititorului interesat cît și specialistului, imaginea unei lumi românești aflată în plin proces novator, transformator pînă în profunzimea structurilor sale cele mai intime. În *Argument* autorul specifică cu modestie: „Simplă încercare. Folosind momentul cronologic ca pretext *am reconstruit* o clipă de istorie". Și nu numai atît, am adăuga noi, căci liantul ce leagă această adevărată miscelanee de fapte și evenimente este viziunea unui istoric care a reușit, zicem noi, să coboare în epocă și să ofere pe lîngă un tablou al începutului de veac, o analiză sobră și conștiincioasă a vieții politice, economice și sociale. Șase capitole cu titluri semnificative — „Începe un veac", „Începe o criză", „Erau toate de făcut", „Și între timp", „Criza continuă", „Prin noi înșine" — sînt tot atîtea argumentate demonstrații și/sau explicații, ce se împletesc într-o viziune unitară, bine conturată.

Rodnic început, acest prim volum (după cum ne lasă să întrevedem autorul), va fi urmat de un altul dedicat culturii, civilizației, mentalităților, într-un cuvînt trecerii spirituale dintr-un veac în altul.

Un stil plăcut și vivace, „gazetăresc" (în sensul bun al cuvîntului), alături de acribia științifică și bogăția informației fac din această lucrare, nu numai o agreabilă lectură, dar și un instrument util pentru cei care descifrează neobosiți tainele muzei Clio.

Cătălin O. Turliuc

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Onisifor Ghibu: 100 de ani de la naștere, Culegere de comunicări, acord. de IOAN CERGHIT, M. GHIVIRIGA, A. LAUTERMAN, I. G. STANCIU, București, 1984, 197 p.

Apărut sub egida Bibliotecii Centrale Pedagogice și a Universității București, volumul cuprinde lucrările simpozionului organizat la un secol de la nașterea lui Onisifor Ghibu, în 1983, cînd marele pedagog român a fost sărbătorit, sub auspicii UNESCO, pretutindeni. În prima parte sînt cuprinse mai ales contribuții relative la gîndirea pedagogică a omagiatului. Conceptul de „pedagogie românească" în opera lui O. Ghibu (Ioan G. Stanciu), ideile pedagogice ale acestuia (G. Văideanu), militantismul pedagogului (Anghel Manolache), preocupările cărturarului (D. Salade), concepția despre școală ca sinteză a valorilor social-culturale (I. Cerghit), atitudinea față de cercetarea pedagogică (D. Muster), lupta pentru apărarea școlii românești înainte de primul război mondial (V. Popeangă), poziția deținută în pedagogia interbelică (I. Arghidan). În partea a doua sînt grupate îndeosebi contribuții de *didactică* și ele privesc evoluția de la bucoavnă la abecedar (Stanciu Stoian), aportul lui O. Ghibu la cunoașterea literaturii școlare transilvane (V. Țîrcovnicu), activitatea extrașcolară a corpului didactic (Petița Silvestru), organizarea Universității Daciei Superioare (V. Nicolescu) și a colegiului latin (M. Radu), instituția universitară (Ermona Zaharian), rolul cărții și al bibliotecii (Alfred Lauterman), educația sanitară a poporului (N. Turturescu). Cîteva pagini comentează corespondența cărturarului. Altele relevă principalele concluzii din textele precedente (I. G. Stanciu). În chip de anexe se dă lista manifestărilor prilejuite de centenarul „Onisifor Ghibu" și o bibliografie selectivă a lucrărilor apărute cu aceeași ocazie. Împreună cu volumul *Onisifor Ghibu educator și memorialist* de Traian Verdinaș (Ed. „Dacia", 1983), este probabil cea mai consistentă manifestare prilejuită de acest centenar și un semn că opera celui omagiat astfel începe a vorbi și noilor generații.

Al. Zub

TRAIAN VEDINAȘ, *Onisifor Ghibu educator și memorialist*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1983, 206 p.

Centenarul nașterii lui Onisifor Ghibu se încheie în mod fericit cu un „eseu monografic" pe marginea personalității pedagogului și memorialistului. *Cîteva repere* introduc pe cititor în epocă și în biografia lui Ghibu. Prima parte se ocupă de activitatea depusă în apărarea școlii românești din Transilvania pînă la marea conflagrație din 1914—1918, punînd în lumină virtuți remarcabile de organizator și animator. A doua îi prezintă inițiativele din perioada interbelică, privitoare la o pedagogie socială, făcînd loc unor analize legate de problemele învățămîntului de Universitatea Daciei superioare, unde a profesat cu atîta dăruire de sine, de ofertele pedagogice ale perioadei etc. Comparată cu opera unui pedagog tradiționalist ca G. G. Antonescu, *opera lui O. Ghibu e mai mult decît pedagogică*: o „luptă a ideii cu realul" (p. 113). Precizare utilă pentru oricine vrea să înțeleagă sensul dinamic al concepției sale. A treia parte *(Întemeieri)* se ocupă de dimensiunile organizatorice ale educației, de sensul formativ al procesului de învățămînt, de istorie și educație, educație și cultură, model pedagogic etc. În fine, o ultimă parte (IV) dă seama de „claustrarea cărturărească" a pedagogului în anii de la sfîrșitul vieții, cînd nu mai dispunea de o școală, dar nu încetase de a fi un profesor căutat și stimulativ. „Universul memoriilor" îl arată aplecat asupra epocii și a propriei existențe, cu aceeași rîvnă de a descoperi sensuri utile pentru alții. O analogie cu G. Lazăr îl plasează într-un context istorico-cultural mai vast, conturînd efigia unui mare pedagog al națiunii. „Din perspectiva relației dintre *proiect* și *realizare*, celor trei mari etape din opera și activitatea lui Onisifor Ghibu le corespund tot atîtea sensuri", conchide autorul (p. 205), punînd-o pe cea dintîi sub semnul *unității*, pe a doua sub semnul *contradicției*, pe cea din urmă sub semnul *contemplării*. Un eseu interesant, o bună introducere în studiul unei opere ce-și așteaptă încă exegeții.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

EDUARD EISENBURGER, *Rudolf Brandsch. Zeit — und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen*, Cluj-Napoca, „Dacia" Verlag, 1983, 271 p.

După biografia scrisă de Karl Kessler (1969), o nouă carte despre cel mai cunoscut om politic al germanismului sud-estic de la începutul acestui secol (1880—1953) cunoaște o nouă prezentare de ansamblu, aceasta datorită lui Eduard Eisenburger (n. 1928), autorul cîtorva cărți legate de istoria națională germane din România: *Wegezeichen der Heimat, Bilder, Berichte, Zeitdokumente über die Rumäniendeutschen* (1974); *Heimatbilder. Bekanntes und weniger Bekanntes über die Rumäniendeutschen* (1976); *Sie erkannten die Zeichen der Zeit. Rumäniendeutsche politische Zeit — und Lebensbilder aus Zwei Jahrhunderten* (1979) etc. Concepută în zece capitole, biografia lui Rudolf Brandsch ne introduce mai întîi în problematica începutului de secol (I), ocupîndu-se insistent de mișcarea națională a șvabilor (II), lupta lui Brandsch pentru dreptul șvăbesc (III), activitatea lui politică după 1918 în România (IV) și dincolo de fruntarii (V), poziția de spectator și noua atitudine (VI), crezul politic (VII), persoana (VIII), scrisul său (IX), bibliografia selectivă (X). Biografia unui personaj reprezentativ, cum e acesta, poate fi un bun popas în istoria unei comunități de-a lungul cîtorva decenii. Odată cu vîrstele lui se consumă noi pași în istoria etniei respective.

Al. Zub

VASILE VETIȘANU, *Vasile Pârvan, idealul uman și valorile vieții*, București, Ed. „Albatros", 1983, 157 p.

După alte cîteva contribuții anterioare, preocupate de dimensiunea filosofică a operei lui Pârvan, Vasile Vetișanu aduce de astă dată în atenție figura distinsului istoric, răspunzînd cerințelor colecției „Contemporanul nostru", o colecție ce subliniază actualitatea clasicilor culturii române. Cîteva sînt registrele susceptibile de un asemenea interes, fiecare ipostaziată în cîte un capitol al lucrării de față: idealul uman și creațiile culturii; idealul uman și valorile vieții; Pârvan, creator de stil și de cuvînt românesc. Un capitol introductiv fixează orizonturile vieții și activității istoricului, iar un cuvînt înainte subliniază valoarea și necesitatea demersului. El dorește să releve în paginile lui Vasile Pârvan „un îndrumar sau preambul la o filosofie trăită de fiecare dintre noi, prin însăși natura noastră de ființe umane" (p. 6). Sugestia mai veche ce îndrepta atenția spre valoarea etică a vieții și operei lui Vasile Pârvan dobîndește astfel, prin studiul lui Vasile Vetișanu, o ilustrare cu totul specială. La studiile anterioare ce îmbogățesc cunoașterea lui Vasile Pârvan din perspectivă etică și filosofică (Ilie Ion, N. Bagdasar, Gh. Toma, Virgil Cătărgiu ș.a.) se adaugă astfel încă un efort notabil, unul ce subliniază „că gîndirea istorică a lui Pârvan abia începe să fie cunoscută de către noi, fiind mereu deschisă marilor aspirații ale contemporaneității" (p. 157). Contribuțiile lui Al. Zub în această privință se cuveneau să fie mai bine reținute, ca unele ce au susținut în mare măsură acest efort recuperator.

Ștefan Lemny

CONSTANTIN CLOȘCĂ, *Ateneul „Tătărași" din Iași — așezămînt de cultură națională. 1919—1940*, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 192 p.

După o cercetare concentrică, în care C. Cloșcă a pus în valoare, sub nume propriu sau sub pseudonim, cîteva aspecte esențiale din trecutul cultural al Iașilor, inclusiv al instituției întemeiate în cartierul Tătărași, o monografie asupra Ateneului era de așteptat. Nu e vorba nicidecum de o istorie a unui așezămînt periferic, cu arie de cartier, ci de monografia unuia din acele piese fundamentale în structura instituțională a culturii naționale, în care au fost implicate prin activitate și prin destin cîteva generații. În fapt, se confirma aprecierea lui Tudor Vianu, conform căreia cultura noastră se găsea „într-un interesant proces de adaptare rațională", ilustrat și prin aceea că, în ansamblul vieții sociale, a apărut un tip de intelectual, cu un corespondent greu de găsit aiurea, anume cărturarul ce cultivă o specialitate și, simultan, „reflectează la destinul global al culturii noastre și care se simte răspunzător de întreaga orientare a civilizației țării".

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Cartea lui C. Cloșcă îngăduie cititorului să traverseze două decenii de substanță culturală alături de Th. T. Burada, V. Bogrea, N. Iorga, M. Sadoveanu, I. Simionescu, S. Mehedinți, T. Arghezi, I. Borcea, I. Lupaș, C. I. Parhon, Ed. Caudella, Dim. Gusti, G. Topîrceanu, P. Andrei, L. Rebreanu, Demostene Botez, Tr. Bratu, P. Bogdan, P. Bujor, Antonin Ciolan și mulți alții. Fiecare din ei, încredințat de necesitatea culturii în consolidarea marelui act de la 1 Decembrie 1918, și-a direcționat efortul spre emanciparea culturală a maselor, fără de care nu se putea păși nici în reducerea decalajelor față de alte state. Cu alte cuvinte, sincronismului de care cultura națională dăduse dovezi de destoinicie, înscriindu-se încă din secolul trecut în avangarda vieții spirituale europene, trebuia să-i corespundă pe plan intern o „năvală" a maselor spre cultură, sau o difuziune cît mai largă a ei în popor.

Investigînd mai mulți ani în șir istoricul și activitatea Ateneului, C. Cloșcă a putut realiza, în șase capitole, oglinda așezămîntului, structurată pe genuri de manifestări și pe momente mai deosebite, ca expresie a unei *instituții naționale*. Pentru întregire, autorul a cuprins și o anexă, în care sînt incluse dovezi ale unor participanți la viața Ateneului, pilduitoare pentru ceea ce a însemnat o asemenea instituție în viața culturală a României interbelice.

Credem că datorită bogăției materialului, C. Cloșcă s-a oprit cu expunerea la anul 1940, urmînd — o dorim din toată inima — ca un al doilea volum să-i înfățișeze activitatea de după 1940. Ar apărea mai evidente, credem, misiunile Ateneului Tătărași, așa cum au fost împlinite. Faptul ar fi cu atît mai necesar, cu cît nu există nici o justificare ca un anume an să reprezinte punctul final al unei instituții menite să dureze în timp și pentru care fondatorii s-au ostenit nemărginit.

In modestia sa, autorul crede că aruncă o rază de lumină peste trecutul unei instituții uitată de istorici. Noi afirmăm că nu proiectează o rază, ci un fascicul, metodă prin care reușește să așeze așezămîntul din Tătărași alături de cele cu o valoare excepțională în cultura românească. Iată de ce lucrarea reprezintă o pagină glorioasă a efortului spre civilizație și progres dinamic. Scrisă atent, cu prețuirea trecutului și a adevărului, cartea lui C. Cloșcă are caracterul unei micromonografii de cultură națională.

I. Saizu

MIHAI FĂTU, *Contribuții la studierea regimului politic din România, septembrie 1940 — august 1944*, București, Ed. Politică, 1984, 351 p. + bibliografie.

Lucrarea de față merge pe linia unor studii mai vechi (vezi A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941*, Cluj-Napoca, 1976 ; Ion Popescu-Puțuri, *Principalele trăsături ale regimului politic din România în perioada dictaturii militaro-fasciste și agresiunii hitleriste*, în *Din istoria contemporană a României*, București, 1965), referitoare la trăsăturile regimului politic antonescian, septembrie 1940 — *23 August 1944*.

In introducere, autorul ne dezvăluie mobilul lucrării sale — „Dorința și răspunderea de a reproduce veridic fapte și documente și de a analiza științific, prin prisma gîndirii și metodologiei materialist-dialectice și istorice, unul din cele mai grave fenomene cu care s-a confruntat poporul român : fascismul la putere, regimul de dictatură militaro-fascistă instalat în septembrie 1940" (p. 7).

Lucrarea, structurată pe șapte capitole, analizează principalele componente ale regimului antonescian (ideologia regimului, profilul statului, regimul muncii, politica agrară, învățămîntul și educația tineretului), încercînd să demonstreze caracterul militaro-fascist al regimului și după rebeliunea legionară din 21—23 ianuarie 1941.

Păstrăm unele rezerve în legătură cu aprecierea că „Antonescu a căutat soluții pentru împăcarea cu Legiunea, cu legionarii, chiar cu Horia Sima, *datorită propriilor sale convingeri și afinități față de ideologia pe care o întruchipa Garda de Fier*" (p. 67), cu atît mai mult, cu cît autorul se contrazice cînd susține, la p. 79, că „este mai mult decît limpede că o împăcare a lui Antonescu cu Horia Sima și grupul lui din fruntea Gărzii era absolut exclusă, mai cu seamă că aceștia pregăteau în continuare acte de teroare, inclusiv lichidarea generalului".

Lucrarea de față, deși nu aduce un punct de vedere original la caracterizarea regimului antonescian ca militaro-fascist și după 23 ianuarie 1941 (vezi aceeași apreciere și la Wiliam Marin, Gh. Oancea, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară în Banat*, Timișoara,

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

1971 și *Regimurile fasciste și totalitare din Europa*, vol. II, 1980, p. 296—298), are meritul că pune în circuit noi surse documentare care, totuși, nu impun drept convingătoare ideea generală a cărții, privitoare la caracterul fascist al regimului politic din România în interludiul menționat.

Lucian Mocanu

ION ARDELEANU, VASILE ARIMIA, MIRCEA MUȘAT (coordonatori), *23 August 1944. Documente*, I, *1939—1943*; II, *1944*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, CXLIII + 656; 872 p.

Pentru studierea condițiilor în care s-a pregătit, declanșat și a triumfat insurecția română din August 1944, apariția acestor volume de documente — pregătite pentru tipar, sub coordonarea istoricilor Ion Ardeleanu, Vasile Arimia și Mircea Mușat, de un larg colectiv de cercetători și arhiviști din cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului și Centrului de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară din București — va fi, neîndoielnic, de o importanță cu totul particulară. Alături de monografiile și studiile apărute anterior, alături de precedentele volume de documente (cf., mai ales, *Documente privind istoria militară a poporului român, 23—31 august 1944*, I—IV, București, Editura Militară, 1977—1979, urmate de alte volume pentru perioada 1 septembrie — 25 octombrie 1944; *Pentru eliberarea* Patriei, București, Editura Militară, 1972; *În numele libertății și prieteniei*, I—II, București, Editura Militară, 1972; *Actul de la 23 August 1944 în context internațional. Studii și documente*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984), specialistul va avea la dispoziție o multitudine de informații de prima mînă și care, reflectînd evoluția generală a României în anii conflagrației din 1939—1945, vor constitui baza sintezelor sale viitoare îmbrățișînd rădăcinile istorice ale insurecției române, pregătirea, declanșarea și desfășurarea ei, ecoul și implicațiile sale profunde pe plan intern și internațional. În majoritatea copleșitoare a cazurilor, se publică textul *integral* al documentelor (în total — 900), iar sursele străine (în cea mai mare parte, inedite) sînt reproduse în original și în traducerea românească. *Nota asupra ediției* precizează criteriile de selecție și de publicare a surselor, iar vasta *Introducere* (al cărei text, abreviat, se tipărește și în limba engleză, pp. XXII—LVII, LXI—LXXII), datorată lui Vasile Arimia și Mircea Mușat, se dovedește un excelent ghid pentru cititor. Deopotrivă, *Cuvîntul înainte* semnat de general locotenent dr. Ilie Ceaușescu, care integrează actul de la 23 August 1944 între momentele cruciale ale istoriei naționale, subliniindu-i semnificația pentru evoluția ulterioară a României, rolul său în determinarea ultimei faze a celui de-al doilea război mondial (pp. XIII—XXI). „Victoria românească din August 1944 a avut — se apreciază, cu justificat temei — remarcabile repercusiuni politice și militare în ansamblul celui de-al doilea război mondial, grăbind sfîrșitul acestuia cu circa 200 de zile și scutind astfel omenirea de incalculabile jertfe umane și pierderi materiale [...] Exemplul României a fost urmat, la scurt timp, de Bulgaria și Finlanda și a generat puternice crize în Ungaria și Croația. Conform părerilor unor personalități politice și militare ale Reichului, care au apreciat ziua de 23 August 1944 ca hotărîtoare pentru desfășurarea întregului război, și sub aspect economic declanșarea de către România a războiului antihitlerist a lovit decisiv mașina de război germană" (p. XVIII).

Documentele — dispuse în ordine cronologică (8 ianuarie 1939 — 26 octombrie 1944) — cuprind, din punct de vedere tematic, informații de cea mai mare valoare științifică asupra unor probleme, precum: — amploarea mișcării de rezistență antifascistă din România între 1940 și 1944, rolul conducător al P.C.R.; — activitatea grupărilor politice burgheze în anii dictaturii, reflectată îndeosebi în memoriile prezentate de liderii lor conducătorului statului; — pregătirea, pe toate planurile, a acțiunii de doborîre a dictaturii antonesciene; — natura raporturilor româno-germane între 1940 și 1944; — acțiunile rezistenței antifasciste românești surprinse în viziunea serviciilor secrete anglo-americane; — interesul Aliaților pentru a grăbi și, la nevoie, pentru a amîna (?!) momentul cotiturii României în război; — negocierile secrete vizînd retragerea României din *Axa* fascistă; — declanșarea și desfășurarea insurecției, surprinse în actele originale, în mărturii române și străine etc. etc.; — impactul insurecției române cu războiul mondial, surprins la nivelul marilor cancelarii diplomatice și al statelor majore generale ale beligeranților; — ecoul internațional al cotiturii României etc.

Nenumărate sînt probele ce se pot aduce pentru a sublinia valoarea științifică de excepție a surselor incluse în cele două volume. Cîteva exemple se impun. Vom menționa că

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

editorii au găzduit fragmentele din *Jurnalul de război* al Grupului de armate „Ucraina de Sud" acoperind zilele de 23—24 august 1944 și din care reținem că după doborîrea dictaturii antonesciene și retragerea automată a României din *Axa* fascistă, s-a apreciat de mai multe ori că situația militară a *Wehrmachtului* devenise „deosebit de gravă" (vol. II, p. 444), iar, în final, „catastrofală" *(ibidem,* p. 451). Se publică, de asemenea, textele unor articole apărute după 23 august 1944 în paginile presei internaționale, precum știrile găzduite de „L'Humanité" la 25 august 1944 și care debutau cu această precizare: decizia României „înseamnă prăbușirea frontului german de sud" (p. 531). Dintre comentariile radiofonice, memorabilă rămîne emisiunea postului de radio Moscova (27 august 1944, ora 11,15): „...Ieșirea României din Axă are o importanță covîrșitoare nu numai pentru această țară, ci pentru întreg Balcanul, deoarece prin această lovitură se prăbușește întregul sistem de dominație german din sud-estul Europei. Însemnătatea acestui din urmă fapt nu poate să fie subestimată..." (p. 574). În același spirit, la 25 august 1944 ziarul turc „Cumhuriyet" observase: „...Consecința politică a evenimentului (retragerea României din *Axă* — n. ns.) este evidentă [...]. Importanța militară a evenimentului este și mai mare [...]. Ieșirea României din război va avea consecințe foarte mari și va facilita și, totodată, va accelera sfîrșitul războiului" (p. 516—517).

Apariția volumelor de documente asupra cărora am stăruit se înscrie între evenimentele editoriale ale anului 1984, an în care s-au aniversat patru decenii de la victoria revoluției române din August.

Gh. Buzatu

STELIAN NEAGOE, CORNEL BRAHAȘ, *Pagini din cartea rezistenței naționale antifasciste și antiimperialiste a poporului român*, I—II, București, Ed. „Eminescu", 1984, 270—144 p.

Cele două volume realizate de Stelian Neagoe și Cornel Brahaș au apărut în cadrul seriei „Istoria românilor în izvoare narative" de sub egida suplimentului artistic-literar al ziarului „Scînteia tineretului". Volumul întîi, cu un studiu introductiv, notă asupra ediției și adnotări de Stelian Neagoe, reunește, într-o primă parte, extrase din opera președintelui României socialiste cu privire la originile, desfășurarea și semnificația revoluției din August 1944, iar, în continuare, unele dintre cele mai de seamă documente acoperind aceleași probleme pentru anii 1933—1944. Predomină, cantitativ, documentele anului 1944, îndeosebi din zilele insurecției *(Proclamația către țară* și *Declarația guvernului* din 23 august 1944, *Declarația C.C. al P.C.R., Manifestul B.N.D.)*, sub titlul *Ecouri. Semnificații internaționale* fiind grupate comentarii din presa scrisă și vorbită a timpului pe marginea importanței cotiturii României în determinarea cursului celui de-al doilea război mondial. În final, editorul adaugă sursele bibliografice utilizate.

Volumul al doilea, subintitulat *24 de ore pentru destinul României*, a fost realizat, în baza unei bibliografii cuprinzînd sinteze și studii de specialitate, reconstituiri și chiar romane istorice, de către Cornel Brahaș și prezintă, după modelul unui scenariu, fapte memorabile și întîmplări mărunte survenite în cursul orelor decisive ale lui August 1944, toate surprinse potrivit viziunii „actorilor" mari ori mici implicați în cotitura României.

Pentru specialist și pentru cititor, în general, *Paginile...* înlesnesc o apropiere rapidă, exactă și, de ce nu, afectivă de faptele eroice ale românilor din vara anului 1944.

Gh. Buzatu

ILIE CEAUȘESCU (coordonator de ediție), *File din istoria militară a poporului român. Studii*, vol. 15, București, Ed. Militară, 1984, 430 p.

Volumul al 15-lea, apărut ca și cele precedente prin grija general locotenent dr. Ilie Ceaușescu, reunește 20 de studii, editate cu prilejul împlinirii a 40 de ani de la victoria revoluției române din August 1944. Lucrarea, alături de toate celelalte cărți și studii apărute în cursul anului 1984 și consacrate insurecției române, se înscrie — așa după cum se precizează și în sinteticul *Cuvînt înainte* — în seria „preocupărilor constante ale cercetărilor din frontul istoriografiei naționale de a evidenția aprecieri, fapte și date noi care, coroborate analizelor și concluziilor confirmate deja, să contribuie nemijlocit la îmbogățirea ariei de cunoaștere a fenomenelor istorice judecate în dinamica lor firească" (p. VII).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

În adevăr, contribuțiile reunite, datorate unor cunoscuți specialiști români în istoria celui de-al doilea război mondial, se remarcă printr-o abordare multidimensională a faptelor, din perspectiva îngăduită de toate cercetările anterioare, ca și prin punerea în circuitul științific a unui nou și bogat material documentar, depistat în arhivele interne și străine. Mai mult, volumul capătă un indiscutabil caracter unitar, datorită selecției studiilor, ce abordează în esență problemele fundamentale privind pregătirea, declanșarea, victoria și consecințele insurecției române din August 1944, în context național și universal.

Studiul lui Constantin Căzănișteanu, intitulat *Gîndirea social-politică a tovarășului Nicolae Ceaușescu despre revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă* (pp. 1—14), inaugurează în chip natural și fericit seria contribuțiilor, supunînd atenției o serie de aspecte teoretice și metodologice referitoare la investigarea actului istoric de la 23 August 1944. Autorul subliniază contribuția președintelui României la cercetarea evenimentelor din August 1944, specificînd că „prin utilizarea conceptului de *revoluție de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă* s-a dat cea mai profundă și multilaterală caracterizare evenimentelor din România din August 1944 și s-au fixat ferm și fecund direcțiile viitoarelor cercetări consacrate acestui moment epocal din trecutul apropiat al patriei" (p. 3—4). Se demonstrează că respectivul concept evidențiază semnificația internă și externă majoră a actului istoric al națiunii române, constituind și un „excelent instrument de combatere a interpretărilor tendențioase a evenimentului revoluționar din August 1944. După cum se știe, în unele lucrări apărute peste hotare el este înfățișat fie ca o simplă lovitură de palat, fie ca o consecință imediată a operației Iași-Chișinău, desfășurată de către Armata Roșie. Prin evidențierea caracterului revoluționar al acestui moment, al funcției sale de declanșator al unui *proces revoluționar*, cu o desfășurare neîntreruptă pînă în zilele noastre, a fost pus în evidență adevărul istoric conform căruia revoluția română își avea temeiul în realitățile interne, că aserțiunile vehiculate peste hotare în diferite lucrări erau pure invenții, străine de realitatea obiectivă. Secretarul general al partidului, în conceptul elaborat, a pus în evidență rădăcinile *autohtone* ale revoluției, prin inserarea ei în lupta multiseculară a poporului român pentru emancipare socială și națională și semnificația ei internațională" (p. 13).

Un alt studiu, semnat de Gh. Zaharia, încadrează actul de la 23 August 1944 între momentele cardinale ale istoriei naționale, între permanențele sale — lupta necontenită a poporului nostru pentru unitate, independență și suveranitate. Problematicii României preinsurecționale îi sînt dedicate mai multe articole documentate privind evoluția țării noastre în contextul pregătirii, declanșării și desfășurării celui de-al doilea război mondial: situația politico-militară a țării în anii 1938—1940 (Viorica Moisuc), declanșarea mișcării de rezistență antifascistă și antihitleristă, rolul P.C.R., acțiunile concrete pentru contracararea politicii dictaturii antonesciene (A. Simion, Gh. I. Ioniță, G. Marin, D. Matei și Ioan Talpeș). Pe linia unor preocupări binecunoscute, Ilie Ceaușescu aprofundează contradicțiile dintre regimul antonescian și forțele politice democratice interne, cu referire specială la acțiunile cadrelor superioare ale armatei române în anii 1943—1944 pentru recîștigarea independenței și suveranității naționale (p. 118 și urm.). Nu sînt neglijate, de asemenea, tentativele politico-diplomatice tinzînd la desprinderea României de *Axa* fascistă, anterioare actului de la 23 August 1944 (Vasile Mocanu), după cum nici situația trupelor române în anul 1944 (Mihai Retegan).

Insurecția română este investigată prin prisma celor două coordonate esențiale: interne și externe. Astfel, în primul rînd, Mircea Mușat, Mihail E. Ionescu, Florian Tucă și Alexandru Duțu insistă asupra rolului P.C.R. în pregătirea cotiturii istorice din August 1944, ca și asupra desfășurării, participării maselor populare, împreună cu armata, la victoria insurecției. Pe alt plan, Ion Ardeleanu întreprinde un studiu comparativ ce încadrează revoluția română în ansamblul Rezistenței antifasciste europene, iar Florin Constantiniu reține contextul politico-strategic continental în care s-a produs răsturnarea regimului antonescian. Maria Sinescu se preocupă de ecoul internațional al insurecției, Gh. Tudor asumîndu-și identificarea consecințelor politice și militare ale actului de la 23 August 1944 asupra desfășurării ultimei faze a celui de-al doilea război mondial.

General-colonel dr. Constantin Olteanu este autorul studiului ce încheie volumul: *Armata română la patru decenii de la victoria revoluției din August 1944*.

Volumul cuprinde ample rezumate ale studiilor în limbile engleză, franceză, germană și rusă.

Prin valoarea științifică deosebită a contribuțiilor, prin noutatea și curajul dezbaterii problemelor investigate, prin caracterul unitar asigurat, volumul al 15-lea din *File...* face parte din seria cărților de bază consacrate memorabilelor evenimente din August 1944.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ILIE CEAUȘESCU, FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurtarea celui de-al doilea război mondial*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 220 p.

Cartea pe care o supunem discuției se recomandă drept studiul cel mai sintetic consacrat insurecției române din August 1944, mai precis pregătirii, desfășurării și consecințelor sale politico-diplomatice, militare și logistice. Realizat de specialiști de prestigiu în istoria celui de-al doilea război mondal, studiul demonstrează — prin adevărul faptelor și logica argumentelor — semnificația internațională deosebită a cotiturii de la 23 August 1944, evidențiindu-se că „valoarea" intrinsecă a gestului României (fără a se avea, deci, în vedere antecedentele sau participarea țării la războiul antifascist pînă în Mai 1945) poate fi exprimată în cele aproximativ 200 de zile „scăzute" din durata operațiunilor în Europa anilor 1944—1945. Precizări ca acestea exprimă întreaga substanță a temeinicului excurs istoriografic întreprins: „Printr-un act hotărît de autodeterminare națională, înfăptuit la 23 August 1944, România a scurtat cea de a doua conflagrație mondială a secolului XX cu circa 200 de zile. Sînt 200 de zile în care pierderile de vieți omenești și bunuri materiale ar fi fost uriașe, imposibil de cuantificat exact. 200 de zile în care progresul civilizației umane ar fi avut de suferit rigorile unui conflict mondial. Sînt 200 de zile pe care România și poporul ei le-au dăruit cauzei păcii universale" (p. 151).

Lucrarea are la bază ample investigații în arhivele române și străine, datele inedite reținute fiind deosebit de elocvente și admirabil integrate unui „flux informațional" oferit cu maximă dărnicie de literatura de specialitate contemporană consacrată anului 1944 din desfășurarea războiului general. Se adaugă, la acestea, un stil viu, antrenant, convingător, precum și o compartimentare fericită a problematicii. Sub acest ultim aspect, menționăm că, după un necesar *Cuvînt înainte*, un prim capitol urmărește preludiile actului din 23 August 1944, identificînd rădăcinile istorice milenare și, de asemenea, antecedentele istorice imediate. Un alt capitol, cel mai întins, examinează desfășurarea victorioasă a insurecției române, studiul surprinzînd, gradual, evenimente din Capitală și din împrejurimi, de pe Valea Prahovei, din restul zonelor țării, ca și ecoul internațional al cotiturii, context în care este inserat comentariul ziarului „Pravda" din 28 august 1944: „...Ieșirea României din război înseamnă prăbușirea Germaniei" (p. 102—103).

Capitolele III și IV, dedicate consecințelor militare și, respectiv, logistice ale retragerii României din *Axă*, constituie, împreună cu următorul compartiment — consecințele politice, părțile de greutate și de profundă originalitate ale studiului. După ce remarcă importanța „sectorului românesc" al frontului la nivelul continental al anului 1944 și după ce subliniază rolul factorului „surpriză", pentru Axă și pentru Aliați, în declanșarea și succesul insurecției, autorii enumeră elementele fundamentale ale gestului României, stabilind, pe cele două planuri corespunzătoare, dezavantajele/avantajele pentru taberele beligerante ale momentului, cu precădere: prăbușirea rezistenței hitleriste pe flancul drept al frontului sovieto-german; crearea celui mai larg flanc deschis din istoria războiului modern; uriașa translație de front, din zona Iași-Chișinău la sute de km adîncime în „fostul" dispozitiv german și valoarea aportului militar românesc la fortificarea Națiunilor Unite, cu slăbirea, concomitentă, a *Axei* (circa 1,1 milioane de oameni sub arme). Sintetizînd aceste elemente, autorii realizează un „scenariu" ce are în vedere avantajul obținut de Aliați prin depășirea din mers a liniei fortificate Focșani-Nămoloasa-Brăila și a barajului montan carpatic (45—55 și 135—145 de zile, în total: 180—200 de zile), conchizînd că cele aproximativ 200 de zile „economisite" din durata conflictului general au rezultat *„exclusiv* sub incidența actului românesc de la 23 August 1944" (p. 141—142). Ultimul capitol al cărții reține semnificațiile interne ale insurecției și, deopotrivă, coordonatele esențiale ale participării României la războiul antihitlerist în 1944—1945.

Pentru realizarea și tipărirea acestui studiu fundamental, privind impactul decisiv al cotiturii României de la 23 August 1944 cu deplasările politico-diplomatice, militare, economice și logistice la nivel continental și global, autorilor li se cuvin cele mai sincere felicitări, ca și prestigioasei Edituri Științifice și Enciclopedice, sub egida căreia a apărut lucrarea.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

CONSTANTIN OLTEANU, ILIE CEAUȘESCU, FLORIAN TUCĂ, VASILE MOCANU, *Armata română în revoluția din August 1944*, București, Ed. Politică, 1984, 286 p.

Volumul sintetizează aspectele esențiale legate de participarea armatei române la victoria insurecției din August 1944. Autorii, cu toții reputați specialiști în istoria celui de-al doilea război mondial, semnatari ai unor numeroase și solide studii consacrate revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, au avut la dispoziție un bogat material documentar edit și inedit, ceea ce le permite să prezinte cititorului — sistematic și cu precizie — un tablou convingător, un bilanț al faptelor și fenomenelor investigate. La pregătirea studiului pentru tipar au mai colaborat: Mihail E. Ionescu, Ioan Talpeș și Alesandru Duțu.

De mare interes în economia lucrării și pentru solidaritatea demonstrațiilor sînt primele două capitole referitoare la strategia și tactica P.C.R. în pregătirea actului de la 23 August 1944 și, respectiv, la factorii ce au determinat participarea armatei române la insurecție. Se impune atenției faptul că autorii, fără a se limita în mod strict la situația din anii celui de-al doilea război mondial, realizează un demers în trecutul glorios al armatei române, ceea ce, în final, ilustrează *tradiția unei opțiuni* a forțelor noastre militare, care, după cum este prea bine cunoscut, la 23 August 1944 s-au situat fără excepție de partea guvernului insurecțional, instalat printr-un veritabil act de voință al întregii națiuni. Un alt capitol, cel mai întins (& III, pp. 90—219), sintetizează, pe temeiul unor date cunoscute sau apelînd la informații inedite, locul și rolul armatei române în desfășurarea și victoria insurecției din 23—31 august 1944. Autorii au în vedere în mod special: primele ore ale insurecției, efectivele și structura organismului militar românesc la 23 august 1944, contribuția armatei române, alături de toate forțele patriotice naționale, la nimicirea trupelor germane în zonele de cel mai mare interes pentru izbînda acțiunii, și anume în Capitală și împrejurimi, pe Valea Prahovei, în nordul Moldovei și în Dobrogea, în Țara Bîrsei și în centrul Transilvaniei, în cîmpia Bărăganului și în Oltenia, în porturile dunărene, în Banat și Crișana, bilanțul fiind plin de strălucire: trupele române, însumînd 37 de divizii și diverse alte unități și subunități, în numai opt zile, „au nimicit și alungat forțele hitleriste de pe întreg teritoriul care, în acel moment, se afla sub autoritatea guvernului român: zonele centrale, sudice, sud-estice și vestice ale României, însumînd o suprafață de aproximativ 150 000 de km²" (p. 217).

Cu mențiunea că actul de la 23 August 1944 „s-a constituit în unul din marile evenimente ale celui de-al doilea război mondial, grăbindu-i sfîrșitul în Europa" (p. 220), capitolul al IV-lea al cărții ordonează consecințele multiple ale cotiturii României pentru determinarea ultimei faze a conflagrației: militare, mai cu seamă, economice și politice (pp. 220—231). Importanța deciziei României a fost imediat sancționată, fapt probat de răsunătorul ecou internațional (pp. 231—242). Se relevă că prin scurtarea duratei războiului cu aproximativ 200 de zile, aport determinat exclusiv de impactul insurecției asupra ostilităților generale, s-a înscris una din „contribuțiile majore ale românilor la istoria europeană și universală" (p. 242).

Ultimele două capitole sînt consacrate participării trupelor române la războiul antihitlerist pînă la capitularea Germaniei naziste și edificării armatei României socialiste.

Gh. Buzatu

FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL IONESCU, *August 1944. Repere istorice*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 260 p.

Reperele istorice semnate de Florin Constantiniu și Mihail E. Ionescu prezintă avantajul de netăgăduit al unei lucrări de pionierat în istoriografia română a insurecției din August 1944: ele alcătuiesc de fapt o enciclopedie abreviată (cuprinzînd peste 250 de termeni, indicați, de altfel, într-o listă specială, p. 257—260). Nu lipsește, desigur, un studiu introductiv ce fixează rădăcinile istorice ale actului de la 23 August 1944, după cum *Încheierea* insistă asupra evoluției României în urma marelui eveniment. Lucrarea este întregită de o amplă *cronologie* (pe zile, ore și chiar minute) a perioadei insurecționale. De neînțeles ni se pare lipsa unei bibliografii (fie și sumară), în baza căreia autorii și-au întocmit *Reperele*, deficiență care la o nouă ediție, absolut necesară, va fi cu siguranță suplinită.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Reperele istorice îngăduie cititorului o cunoaștere aprofundată, exactă și rapidă în istoria lui August 1944. Nefiind posibil să intrăm în detalii, vom sublinia că — sub raport problematic — autorii au în vedere : grupările politice și unele personalități politice și militare, rolul acestora în pregătirea și desfășurarea insurecției ; antecedentele revoluției, reflectate prin diverse documente programatice ale P.C.R., alianțe politice etc ; derularea propriu-zisă a faptelor (arestarea Antoneștilor etc) ; acțiunile și locul și de intervenție a marilor unități române la 23 august și în zilele următoare ; diverse operațiuni legate de numele unor localități (Aiud, Alba Iulia, Iași, Calafat etc, etc) ; ecoul internațional și consecințele globale ale cotiturii României ; unele operațiuni secrete („Bodyguard" ș.a.) ; rolul unor dispozitive militare (linia fortificată Focșani—Nămoloasa—Brăila) ; principalele cotidiene străine care s-au ocupat de gestul României („The Times", „Pravda", „The New York Times", „Le Figaro", „The Daily Mail" ș.a.). Sînt reținute principalele documente programatice ale rezistenței antifasciste din România, iar un articol special examinează conceptul de revoluție de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă în opera președintelui Nicolae Ceaușescu.

Autorii dovedesc, ca și în alte numeroase ocazii, în lucrări precedente, o temeinică cunoaștere a perioadei și a problemelor tratate, ceea ce le îngăduie stabilirea unor necesare și reale conexiuni între fapte și fenomene, încadrarea momentelor de istorie românească în istoria generală a conflictului din 1939—1945. Fiecare dintre voci abundă în date și informații de cel mai mare interes pentru aprecierea evenimentelor, expunerile excelînd printr-un stil sobru și totuși antrenant, ceea ce îndeamnă la lectura integrală a textului.

Putem conchide că, grație lui Florin Constantiniu și Mihail E. Ionescu, istoriografia română a insurecției din August 1944 s-a îmbogățit cu una dintre lucrările de permanentă necesitate și referință.

Gh. Buzatu

Ecoul internațional al revoluției din August 1944 și al contribuției României la războiul antihitlerist, București, Ed. Politică, 1984, 215 p.

Moment de deosebită importanță și profunde implicații, actul revoluționar din August 1944 s-a bucurat de o bogată istoriografie. Istoricii noștri l-au analizat în amănunt, au oferit publicului interesat lucrări și studii de reală valoare, bogate în documente și informații. De asemenea, crestomații, culegeri de texte, etc. au reunit documente, informații, declarații, fragmente din memorii privitoare la evenimentele din August 1944, constituind un adevărat „utilaj" în cercetarea și analiza istorică a acestui eveniment de răscruce din istoria neamului. Pe linia valorificării și reunirii în volum a bogatului fond documentar se înscrie și cartea de față, care cuprinde mărturii de epocă ce „relevă rolul actului revoluționar românesc și consecințele sale strategice, politice și logistice asupra desfășurării și deznodămîntului celui de-al doilea război mondial" (p. 9). Cele 213 texte ce compun și dau greutate acestei culegeri sînt mărturii externe despre însemnătatea internațională a revoluției române din August 1944 și a contribuției României la războiul antihitlerist. Principiul care a stat la baza ordonării textelor (declarații, știri, comentarii, extrase din presa epocii ș.a.m.d.) a fost cel cronologic.

Volumul se deschide cu un „Cuvînt înainte" semnat de C. Olteanu și o „Notă asupra ediției" care pune în gardă cititorul, îi oferă acestuia principalele puncte de reper schițînd consecințele strategice, politice și logistice ale actului revoluționar din August 1944 și ale participării României la războiul antihitlerist. În volum au fost incluse : „Declarația Comitetului Central al Partidului Comunist Român", „Proclamația către țară a șefului statului român", „Declarația guvernului român" și „Directiva operativă a Marelui Stat Major român", documente fundamentale pentru cunoașterea și înțelegerea actului revoluționar din August 1944. Volumul se încheie cu un indice tematic alcătuit astfel încît căutarea textului dorit este remarcabil ușurată.

Interesantă și utilă, această culegere de texte se înscrie pe linia valorificării documentelor fundamentale ale istoriei noastre naționale.

Cătălin O. Turliuc

Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din August 1944 — moment epocal în istoria poporului român, București, Ed. Militară, 1984, 143 p.

Sub acest titlu sînt reunite 14 comunicări prezentate la simpozionul organizat de Ministerul Apărării Naționale în cinstea celei de-a 40-a aniversări a sărbătorii noastre naționale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Susținute de istorici, membri ai guvernului, militari cu funcții de răspundere, comunicările, abordînd diverse aspecte ale istoriei noastre contemporane, oferă o imagine deosebită, plină de interes pentru publicul cititor.

Din totalul comunicărilor, opt privesc nemijlocit măreţul act din August 1944, celelalte, abordînd problema edificării socialismului sub conducerea P.C.R. (comunicare prezentată de Ion Coman), probleme militare (comunicările prezentate de : I. Topliceanu, V. Milea, V. Stănculescu) şi problema relaţiilor internaţionale, a rolului jucat de tovarăşul Nicolae Ceauşescu în cadrul acestora (comunicare prezentată de Ştefan Andrei). Comunicările referitoare la evenimentele din August 1944 au ca temă : oglindirea în opera tovarăşului Nicolae Ceauşescu a acestor evenimente (C. Olteanu), rădăcinile istorice ale acestora (Ilie Ceauşescu), rolul de organizator şi conducător al P.C.R. (Ion Popescu-Puţuri), contribuţia U.T.C. şi a tineretului la înfăptuirea actului revoluţionar (Nicu Ceauşescu), gîndirea strategică originală a P.C.R. în pregătirea şi desfăşurarea evenimentelor (Gh. Gomoiu), participarea întregii armate române la evenimente (Marin Nicolescu), rolul formaţiunilor patriotice (Alexandru Petricean), însemnătatea internaţională (Gh. Găinuşe) şi istoriografia postbelică consacrată revoluţiei de eliberare socială şi naţională antifascistă şi antiimperialistă (Mircea Muşat, Ion Ardeleanu).

Sintetizînd şi oferind o serie întreagă de concluzii, prezentînd rolul jucat de forţele patriotice în frunte cu P.C.R., comunicările se dovedesc de real interes pentru publicul larg cititor şi pentru specialişti.

Cătălin O. Turliuc

MIHAIL E. IONESCU, *Puterea cuvîntului*, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984, 294 p.

Lucrarea semnată de M. E. Ionescu este, aşa cum ne anunţă subtitlul ei, „Propaganda mişcării de rezistenţă din România (1940—1944)", dedicată propagandei. Avînd de multe ori un conţinut şi o semnificaţie aproximativă, termenul de propagandă — intrat de multă vreme în limbajul politic şi în vocabularul vieţii cotidiene — suscită şi, fără îndoială, va suscita discuţii şi comentarii. Jucînd un rol istoric deosebit, din păcate de puţine ori relevat, propaganda — acest teribil instrument de perlocuţionare şi persuasiune, impus în secolul XX ca o formă *sui generis* de determinare a conştiinţelor — a reprezentat un factor eficient al acţiunii politice şi sociale.

Structurată în cinci capitole şi precedată de o istoriografie a propagandei antihitleriste din România, lucrarea se impune prin seriozitatea abordărilor, prin bogăţia informaţiei şi, nu în ultimul rînd, prin temeinicia tratării fenomenului propagandistic, aşa cum s-a repercutat el în ansamblul social.

Primul capitol abordează problemele propagandei antifasciste în România, înaintea declanşării şi în primul an al celei de-a doua conflagraţii mondiale. Subliniind cadrul politico-juridic în limitele căruia s-a desfăşurat activitatea de propagandă, autorul oferă interesante şi evocatoare date : „Începînd din 1919 şi pînă în 1935 a avut loc o *ascensiune permanentă* a numărului publicaţiilor periodice în România, de la 754 în 1919, la 1 440 în 1925 şi 2 351 în 1935. Din acest *an de vîrf* cota numerică a publicaţiilor a înregistrat un caracter descendent, fluctuant : 2 925 în 1936, 1 656 în 1939, 1 483 în 1940 şi... 970 în 1941" (p. 47).

Al doilea capitol, referitor la perioada cuprinsă între 6 septembrie 1940 şi 23 ianuarie 1941, este structurat în subcapitole : A. „Instaurarea dictaturii militaro-fasciste" ; B. „Propaganda antigardistă şi antihitleristă desfăşurată de alte forţe politice interne". Autorul reliefează, în acest capitol, ca de altfel pe parcursul întregii lucrări, importanţa şi locul deosebit al propagandei comuniste, ecoul ei, în această perioadă de cumpănă şi de restrişte a neamului.

Trăsăturile şi caracteristicile propagandei, din perioada următoare rebeliunii legionare şi pînă la Actul din 23 August 1944, constituie substanţa celui de-al treilea capitol al lucrării. Autorul apreciază propaganda oficială ca aflîndu-se „într-un evident efort de autodefinire" (p. 121), spre deosebire de propaganda legală sau clandestină, de orientare democratică şi progresistă, care s-a implantat pe „...terenul fertil al tradiţiei umaniste democratice, antidictatoriale şi antifasciste a opiniei publice româneşti" (p. 141). Mihai E. Ionescu se opreşte şi asupra funcţionării oficiale a unor mijloace de propagandă evreieşti care, subliniază el, „constituie un *caz ciudat* al peisajului propagandistic în Europa ocupată sau dominată de fascism, pandant *insulei* ferite de holocaust pe care a reprezentat-o ţara noastră pe *harta* europeană a *soluţiei finale*" (p. 138). Un interesant subcapitol este dedicat emisiunilor de radio antifasciste din străinătate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Capitolul următor, ce ocupă spațiul cel mai întins în lucrare, tratează problema mijloacelor și caracteristicilor propagandei mișcării de rezistență națională din perioada ianuarie 1941 — august 1944. Referindu-se la presa comunistă, cel mai important mijloc de propagandă, autorul subliniază rolul și funcția *„mobilizatoare* și *dinamizatoare* îndeplinită permanent de publicistica rezistenței" p. 185). Un subcapitol este consacrat celui mai important organ propagandistic al rezistenței românești, ziarul „România liberă" (apărut în 14 numere și două ediții speciale). Mijloacele și formele utilizate de ziariștii și publiciștii democrați, celelalte mijloace de propagandă folosite de P.C.R., recurgerea la istoria națională, eficiența propagandei desfășurată de comuniști și presa antifascistă românească din străinătate constituie subiectul unor interesante subcapitole.

Ultimul capitol al lucrării se oprește asupra propagandei desfășurată în timpul războiului antihitlerist cînd noul cadru legal a permis o activitate de propagandă antifascistă uriașă devenită, firesc, politică de stat.

Lucrare necesară, cu atît mai mult cu cît studierea propagandei antifasciste și antihitleriste din România se află la început — un început rodnic și promițător —, cartea semnată de Mihail E. Ionescu constituie un instrument util și, totodată, un omagiu adus miilor de oameni care au luptat și au crezut în *puterea cuvîntului.*

Cătălin O. Turliuc

VIRGIL CÂNDEA, CONSTANTIN SIMIONESCU, *Prezențe culturale românești,* București, Ed. Sport-Turism, 1984, [79] p.

După un volum de „prezențe culturale românești" la Istanbul, Ierusalim, Paris, Patmos, Sinai, Alep (1982), autorii urmăresc, în aceeași colecție și cu gîndul previzibil de a le căuta mai departe, alte prezențe, de data aceasta în Austria, Belgia, Elveția, R. F. Germania, Olanda, Portugalia, Spania, Suedia. Un scurt, dar substanțial, *Cuvînt înainte,* semnat de Virgil Cândea, problematizează demersul, fixînd principalele date. E un mic capitol din cartea ce ar fi să reflecte odată raporturile noastre cu lumea din afară. Ea ar putea începe cu un pasaj din chiar acest *Cuvînt înainte,* susceptibil să motiveze intrarea relativ tîrzie a românilor în conștiința acestei lumi: „În secolele de confuzie ale evului mediu timpuriu, Europa Orientală a fost succesiv străbătută de populații migratoare, această zonă a continentului nu putea fi bine deslușită, cu toate eforturile de erudiție sau imaginație ale cărturarilor occidentali. Dar, cînd migrațiile au încetat și țările s-au așezat, iar siguranța căilor de comunicație a început să îmbie pe negustori, misionari și ambasadori, prezența românească devine mereu mai limpede în tabloul unei lumi care făurea o civilizație nouă și își contura treptat fizionomia cu care ne-a obișnuit istoria. Astfel Europa i-a descoperit pe români" (p. 5). A identifica și pune în ordine semnele acestei descoperiri (cărți, manuscrise, documente, opere de artă, piese de muzeu, monumente) e o datorie de care istoriografia începe să se achite. Ceea ce ni se oferă acum e doar un cîmpei. Vase de preț, monede, tablouri, hărți, miniaturi, pagini de manuscrise, plăci memoriale, sculpturi ș.a. au fost sistematizate în volum, cu sumare „legende". O listă cît mai completă, la urmă, cu indicația depozitului, ar fi fost necesară. Ea ar putea constitui însă o lucrare aparte, poate un nou corpus, de cel mai viu interes.

Al. Zub

PAUL PETRESCU, *Arcade în timp,* București, Ed. „Meridiane", 1983, 339 p.

Cele patru segmente ale cărții — primul tratînd despre arta populară, într-o serie de opt eseuri, p. 7—121; II. *Ferestre spre trecut,* p. 122—229; III. *Modernitatea artei populare,* p. 230—281 ș. IV. *Plaiuri,* p. 282—339 — susțin pe de-a-ntregul ideea cuprinsă în titlu ce se lasă ușor decodificată din lectura aproape pasionantă a celor 339 de pagini. Autorul, de mult o notorietate de necontestat în cercetarea artei populare românești, încearcă să stabilească punți de legătură în timp și spațiu între diversele compartimente ale culturii noastre românești, credința nestrămutată și demonstrată de autor, pentru a cîta oară, fiind aceea că la temelia spiritualității poporului nostru stă creația populară *(nu numai cea țărănească!)* — acea creație colectivă, anonimă și de durată — atît de diversă și totuși unitară dar mai cu seamă de o impresionantă neîntreruptă continuitate cu elemente ce cobor pînă în culturile

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

neolitice. Afirmație ce poate părea hazardantă și totuși cu nimic gratuită și dovedită de cercetările minuțioase întreprinse de Paul Petrescu în cele mai diverse sfere ale creației populare, de la ceramică și motivele decorative celebre (cărora le-a rezervat o lucrare de sine-stătătoare în 1971) întîlnite atunci pe obiectele uzate și de cult și aflate constant, de-a lungul secolelor, pe vasele de lut, pe scoarțe, pe unelte etc. și pînă la arhitectură. Identificarea aceleiași continuități tipologice de locuință cu prispă parțială încă din neolitic, la Ariușd, în centrul Transilvaniei, sau la Periam, în Banat, și care prezintă o evoluție neîntreruptă pe teritoriul dintre Dunăre, Carpați și Marea Neagră vine să întregească fericit tabloul argumentelor de viață permanentă a românilor în acest spațiu.

Un aspect care preocupă pe cercetător este acela al delimitării originalității artei noastre populare știut fiind că în balansarea populațiilor migratorii și a contactelor acestora cu locuitorii spațiului carpato-danubiano-pontic împrumuturile nu puteau lipsi. Înscriindu-ne unor caracteristici general europene, bunăoară în domeniul arhitecturii țărănești de lemn nu tehnica Blockbau-ului, a cununilor orizontale de bîrne, sau tehnica construcțiilor de pămînt care ne raportează la vasta arie a stepelor nord-pontice și la depresiunea cîmpiei Panoniei din estul Europei centrale, precum și construcțiile de piatră ce fac legătura cu sistemele constructive mediteraneene rămînem, totodată, puternic individualizați fie în privința unor soluții structive, fie în cea a decorului fie, mai ales, în rezolvarea spațială de interior a caselor țărănești.

Bogată în sugestii și nu mai puțin incitantă, lucrarea lui Paul Petrescu este, totodată, o invitație la lărgirea cadrului creației populare în care trebuie inclusă, neapărat, componenta urbană a istoriei și culturii românești, aportul breslelor de meșteșugari la creația artistică românească. Numai pe o atare bază, a cunoașterii temeinice a contribuției artistice a acestor complexe urbane de viață, alături de componenta țărănească, a interpătrunderii lor intime va face posibilă înțelegerea rezultantei atît de originale a diferitelor aspecte din arta contemporană românească.

Un atare aspect îl ia în discuție autorul în cel de-al treilea capitol, *Modernitatea artei populare*, atunci cînd surprinde cu pertinență sursele arhetipale ale sculpturii țărănești în creația lui Brîncuși sau sublima metamorfozare a unor motive folclorice în pictura contemporanilor Mimi Podeanu, Lena Constante, Dimitrie Gavrilean, Corneliu Ionescu sau Olga Greceanu.

Chiar și ultima parte a lucrării, *Plaiuri*, dominată pe alocuri de o vizibilă încărcătură sentimentală, este tot o pledoarie pentru legătura dintre trecut-prezent-viitor în sensul depistării valorilor de artă, a conservării patrimoniului artistic al poporului nostru ca pe o avere inestimabilă, cu atît mai mult cu cît este vorba de mărturii inefabile și irepetabile ale unei culturi multimilenare.

Ion I. Solcanu

G. POPESCU-VÎLCEA, *Un manuscris al voievodului Alexandru al II-lea*, București, Ed. „Meridiane", 1984, 151 p.; idem, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, București, Ed. „Meridiane", 1984, 174 p.

Alăturarea acestor două frumoase cărți pentru o prezentare comună este justificată nu numai de faptul că aparțin aceluiași autor — cunoscutul specialist și iubitor de artă veche românească, dr. G. Popescu-Vîlcea — ori numai de apariția lor în aceeași serie („Manuscris") a Editurii „Meridiane", care a mai adăpostit și alte asemenea ediții. Cele două manuscrise — cunoscute sub numele *Sucevița 23* și, respectiv, *Sucevița 24* — sînt două tetraevangheliare din fostul tezaur al ctitoriei Movileștilor: primul a fost realizat în Țara Românească, în domnia lui Alexandru II Mircea (1568—1577) iar cel de-al doilea a fost scris și ferecat din porunca și cu cheltuiala lui Ieremia vodă Movilă, purtînd o însemnare dedicatorie datată 25 martie 1607. Ele fac parte dintr-o „familie" de asemenea manuscrise, familie caracterizată prin bogate miniaturi „repartizate în text sub formă de ciclu iconografic". Dintr-un prototip necunoscut, bănuit a fi fost de tradiție antiohiană, descinde o evanghelie bizantină din secolul XI (*Parisinus graecus 74*, de la Biblioteca Națională din capitala Franței) și o altă evanghelie, scrisă la 1356 pentru țarul bulgar Ivan Alexandru, aflată azi la Londra. Contrar unor opinii mai vechi (Bogdan Filov, Sirarpie Der Nersessian), editorul român afirmă, cu dreptate, că filiația ultimelor manuscrise nu poate fi decît următoarea: evanghelia din 1356 — *Sucevița 23* — *Sucevița 24*. Această filiație este justificată de prezența manuscrisului din 1356 pe pămîntul țării noastre: la o dată necunoscută, ea a fost cumpărată de un *Alexandru voievod al Moldovei*. Identitatea acestui personaj este discutată în prima lucrare (p. 15), socotindu-se că ar putea fi ori Alexandru cel Bun ori Alexandru Lăpușneanu (p. 59, n. 39). De fapt, dacă nu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

mă înșel, însemnarea respectivă spune că manuscrisul a fost cumpărat de „Ioan Alexandru, fiul lui Ștefan voievod" (cf. *RI*, XIX, 1933, p. 208 — textul slav), care nu poate fi altul decît Alexăndrel, fiul lui Ștefan cel Mare, mort în 1496 și îngropat la mănăstirea Bistrița ; am arătat altă dată că acest prinț — căruia cartea i-a fost întîi zălogită și care pe urmă a răscumpărat-o — a putut s-o găsească la Istanbul (cf. Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 71). După acest manuscris — ajuns cine știe cum în Țara Românească — s-a realizat *Sucevița 23*, adus în Moldova, cu multă probabilitate, de Simion vodă Movilă, după una din domniile sale în principatul românesc vecin, și dăruit Suceviței, unde a slujit ca model pentru *Sucevița 24*. Ambele manuscrise sînt studiate cu atenție de dr. G. Popescu-Vîlcea și descrise amănunțit. Epoca în care fiecare dintre ele a fost scris este definită din punct de vedere artistic, reamintindu-se și alte opere identice, aflate azi în colecții din țară sau de peste hotare. Studiul din cea de-a doua carte are și două anexe : prima urmărește paralelismul miniaturilor din grupul de manuscrise care stau sub semnul lui *Parisinus graecus 71* iar în cealaltă se stabilește concordanța dintre miniaturile *manuscrisului Sucevița 24* și picturile murale ale Dragomirnei.

Scurta schiță istorică despre Movilești păstrează, inexplicabil, unele erori și confuzii demult înlăturate de cercetarea istorică ; astfel, Ieremia vodă „coboară din Lăpușneni" — de fapt, după toate probabilitățile, mama sa era o fiică a lui Petru Rareș (cf. Ștefan S. Gorovei, *Pe marginea unei filiații incerte : Maria Movilă — fiica lui Petru Rareș*, în „Cercetări istorice", s.n., XI, Iași, 1980, p. 325—330) ; despre Elisabeta Movilă, se spune — repetîndu-se vechea eroare — că ar fi fost „fiica lui Toma Csomortány, nobil din Transilvania, stabilit în Polonia încă din 1575, unde avea un domeniu". De 72 de ani se știe, însă, că Doamna Elisabeta era fiica lui Gheorghe, pîrcălabul de Hotin și a Cristinei (Sever Zotta, în „Arhiva Genealogică", II, 1913, p. 178—180 ; Ștefan S. Gorovei, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 664—670), donatorii evangheliei din 1599, menționată de autorul însuși. Aceste rectificări *genealogice* puteau fi aflate și într-un mai vechi articol *(Movileștii*, în „Magazin istoric", 6/VII, 1973), pe care autorul îl și citează *(Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă*, p. 50, n. 20), dar pentru un detaliu căruia, probabil, nu i-a putut determina sursa informației.

Contribuție de seamă la cunoașterea artei medievale românești și, în general, la mai buna definire a culturii românești în Evul Mediu, noile volume ale lui G. Popescu-Vîlcea pun în circulație splendide documente, unul din ele *(Sucevița 23)* proaspăt restaurat (se afla, pînă mai anii trecuți, într-o inimaginabilă stare, aproape ferfeniță, adunat într-o pînză !). Iubitorii artei noastre vechi vor fi recunoscători, pentru aceasta, lui G. Popescu-Vîlcea — căruia îi datorăm și alte cărți, la fel de frumoase și folositoare — dar și redactorului Petrea Lupan și tehnoredactorului Virgil Strugariu, care, cu aceeași dragoste arătată și alteori acestor lucruri vechi, ne-au pus la îndemînă alte dovezi ale talentului și gustului artistic al strămoșilor noștri.

Ștefan S. Gorovei

OLGA GRATZIOU, *Die dekorierten Handschriften des Schreibers Matthaios von Myra (1596—1624)*, Atena, 1982, 202 p. + 196 il.

Unul dintre cei mai mari miniaturiști ai secolului XVII, care în perioada 1606—1624 și-a desfășurat activitatea în Țările Române, a fost Mathei al Mirelor. Născut în 1550 în localitatea Pogonianei din Epir, în 1596 era ieromonah și protosinghel la Patriarhia din Constantinopol ; în anii 1597—1598 călătorește la Moscova iar de acolo la Liov, unde va rămîne pînă în 1603 (în iulie 1603 semna un manuscris copiat acolo). În decembrie 1605 era sfințit, la Constantinopol, ca mitropolit al Mirelor, funcție onorifică, deoarece ținutul era sub stăpînire otomană. La începutul anului 1606, se afla la Iași, apoi, nu după mult timp, se așează la Craiova, în mănăstirea Sf. Nicolae, metoh al mănăstirii Sf. Varlaam de la Meteore. În răstimpul 1606—1607 copiază, acolo, un manuscris și alcătuiește o scriere, păstrată într-o copie ulterioară. În 1609 a fost numit egumen al mănăstirii Dealu (Tîrgoviște), pe care a condus-o pînă la moartea sa, în 1624.

Lucrarea de față, alcătuită de Olga Gratziou și prezentată ca teză de doctorat în istoria artei, sub conducerea prof. dr. H. Belting la Universitatea din Heidelberg în 1979, este prima monografie închinată lui Mathei al Mirelor. Cunoscut mai ales ca autor al unor scrieri (în lb. greacă) despre *Istoria Țării Românești* și *Acolutii* (slujbe), analiza, de data aceasta, se oprește cu precădere asupra realizărilor sale artistice, deoarece el a fost nu numai copist ci și ilustrator original.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Olga Gratziou a identificat pînă acum 53 de manuscrise care îi pot fi atribuite, păstrate în mari biblioteci din Europa și America sau în colecții particulare. Dintre acestea, 24 reprezintă *Liturghiere* (cuprinzînd cele trei slujbe sau numai cîte două — a lui Ioan Hrisostom și a lui Vasilie cel Mare — sau chiar numai cea a lui Ioan Hrisostom iar 10 sînt *Lecționare*. Din restul de 19, dacă scădem cele patru documente pe care el doar le-a ornamentat, celelalte 15 manuscrise cuprind *Miscelanee* cu conținut diferit, (incluzînd atît Slujbe, Acatiste, dar și texte ascetice), și cărți de ritual : Evanghelie, Minei, Canoane, Ceaslov. O parte importantă dintre manuscrisele realizate de către Mathei al Mirelon o reprezintă propria sa creație, care s-a păstrat și în autograf. Singura sa scriere a cărei protograf nu s-a păstrat este tocmai vestita *Istoria ton kata tin Ougrovlachian...*, tipărită la Veneția în 1638 (în 2860 versuri). Dintre celelalte alcătuiri ale sale, menționăm cele patru epigrame, la moartea lui Mihail Movilă, în versuri iambice arhaizante ; Viața Sf. Parascheva din Epivates ; Relatarea istorică despre domnia lui Radu Șerban (pînă în 1611) și Relatarea despre domniile lui Radu Șerban și Radu Mihnea (pînă în 1613).

Manuscrisele, decorate de Mathei, în cei 15 ani de activitate la mănăstirea Dealu, se remarcă prin maniera unitară cu trăsături bizantinizante (spre deosebire de singurul manuscris realizat la Craiova, în care se resimte o puternică influență orientală), ceea ce a determinat pe autoare să le clasifice într-o categorie distinctă. Anterior, în creația lui Mathei se diferențiază etapa moscovită (cu elemente din ornamentica vest-europeană și din manuscrisele slavone) și cea de la Lvov (cu elemente asemănătoare, la care se adaugă și influențe ale ornamenticii cărții ruse tipărite).

Manuscrisele din Țările Române au fost realizate pentru destinatari bine precizați. Unele i-au fost comandate de către înalți ierarhi (Kiril Lukaris, Patriarh al Alexandriei, ulterior Patriarh Ecumenic, arhimandritul Gherasimos Spartaliotis, ulterior Patriarh al Alexandriei ș.a.), pe altele le-a scris pentru mănăstiri sau locașuri de cult. Aceasta a determinat ca dintre cele 32 manuscrise copiate și 26 ornamentate de Mathei în timpul vieții sale în Țările Române, numai patru să se găsească astăzi în România. Majoritatea se păstrează, acum, la bibliotecile din mănăstirile de la Athos, în alte biblioteci din Grecia, Ierusalim, Paris, Roma, Viena, Princeton University (America).

Analiza realizărilor artistice ale mitropolitului Mathei este făcută cu multă acribie, autoarea stabilind filiații pe arii întinse în tot sud-estul Europei și la cîteva generații de copiști din sec. XVII. Ea poate astfel afirma cu siguranță că nu a întîlnit ornamente asemănătoare cu cele ale lui Mathei în alte manuscrise grecești din România și prin aceasta răspunde negativ la întrebarea din titlul capitolului despre eventuale iradieri ale stilului său în arta decorativă românească a timpului.

Dar Mathei al Mirelor s-a integrat prin alte manifestări în societatea românească. Astfel, el a învățat românește, după cum afirmă într-o însemnare autografă („Mathei al Mirelor si am scris românește cu propria mînă", document din 1623 citat de autoare la p. 128, nota 305) și s-a simțit solidar cu soarta românilor asupriți, ridicîndu-se contra conaționalilor săi în cîteva versuri celebre din *Istoria ton kata tin Ougrovlachian...*

În ultima parte a lucrării, sînt descrise minuțios toate manuscrisele cercetate. Bogata bibliografie utilizată și mulțimea ilustrațiilor desăvîrșesc această lucrare remarcabilă în toate compartimentele sale. Subliniem că Olga Gratziou a fost generos ajutată în culegerea informațiilor românești de tot felul de către regretata profesoară Corina Nicolescu, căreia autoarea îi adresează gîndul său de adîncă recunoștință.

Prin publicarea catalogului complet al manuscriselor lui Mathei al Mirelor și prin analiza judicioasă a creației sale artistice de pe pămîntul românesc, se face cunoscută lumii științifice încă o verigă de legătură între popoarele sud-est europene.

Paul Mihail

ALEXANDRU DUȚU, *Alexandria ilustrată de Năstase Negrule*, București, Ed. „Meridane", 1984, 148 p. + ilustr.

Cea mai cunoscută dintre cărțile populare, simbolizînd chiar (după N. Iorga) o „fază sufletească", *Alexandria*, ni se restituie acum, cu peste 40 de ilustrații de epocă (ale lui Năstase Negrule) și un substanțial studiu introductiv de Alexandru Duțu. Aproape concomitent, au mai apărut, în aceeași colecție, alte patru volume (Daniel Barbu, *Manuscrise bizantine în colecții din România* ; G. Popescu-Vîlcea, *Un manuscris al voievodului Alexandru al II-lea* ; idem, *Un manuscris al voievodului Ieremia Movilă* ; Gh. Buluță și Sultana Craia,

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Manuscrise miniate și ornate din epoca lui Matei Basarab), conținînd un program editorial demn de toată stima. Un text cizelat de imaginația și gustul multor generații, imagini compuse cu două secole în urmă (1790) de un pictor ieșean și comentarii datorate unuia dintre cei mai subtili exegeți ai culturii noastre se asociază astfel spre a ne recomanda o operă menită a delecta și alte generații. Urmărind să pună în evidență raportul dintre oralitate, scris și imagine, Alexandru Duțu află în *Alexandria* un text esențial, a cărui vastă circulație și valoare formativă participă la explicarea originalității culturii noastre în veacul de mijloc și la începutul epocii moderne. Elemente locale pătrunse în text, ca și miniaturile copistului-pictor, sprijină efortul comentatorului de a identifica trăsături ale mentalului colectiv, mișcarea cărții de la rostul didactic pur și simplu la cel delectant. Textul *Alexandriei* e cel stabilit și editat cîndva de M. Sadoveanu. O ediție a textului copiat de Năstase Negrule n-ar fi, desigur, lipsită de interes, căci ar sprijini tentativa de a explica raportul dintre oralitate, scris și pictură într-o epocă stînd sub semnul tranziției. „Notele specifice ale imaginarului, așa cum îl vădesc cărțile populare, aruncă o puternică lumină asupra faptului că acest domeniu s-a transformat adînc în momentul marii *mutații* romantice, cît și asupra raportului dintre inteligență și imaginație în cultura noastră" (p. 13). În ce privește *Alexandria*, conchide comentatorul, „manuscrisul lui Năstase Negrule ne vorbește despre sfîrșitul unei arte de prestigiu în cultura noastră și despre trecerea spre arta modernă" (p. 32). Se încheie cu el varianta aulică a miniaturii, ceea ce se observă lesne prin comparație cu miniaturile lui Dionisie Eleiarhul, situabile undeva „pe linia unei mentalități mediane între sat și oraș", conchide Alexandru Duțu, atent și aici la relația dintre scris, artă și modificările produse în sfera mentalului colectiv. În tot atîtea direcții se poate profita din plin de pe urma acestei cărți.

Al. Zub

MIHAI ISPIR, *Clasicismul în arta românească*, București, Ed. „Meridiane", 1984, 192 p. + 102 imagini color și alb-negru.

Subiect generos și incitant pentru orice istoric al artei românești și totuși pentru prima dată tratat monografic. Contribuțiile anterioare, puține la număr, priveau aspecte zonale ale manifestării clasicismului în arhitectura românească a debutului de secol 19, majoritatea cunoscute și citate de autor, mai puțin studiul datorat lui Carmazin-Cacovschi, *Clasicismul bisericesc din Iași* în *MMS* an. XLIV, 7—8/1968, p. 388—400. Tocmai de aceea (și nu numai) sinteza propusă de Mihai Ispir este bintvenită și aceasta cu atît mai mult cu cît preocupările d-sale în domeniu sînt stăruitoare. În afara studiilor despre *Conacele din județul Neamț* și *Un dosar de „restaurare" din 1859* se cuvine a fi amintită documentata comunicare științifică despre *Aspecte privind gustul neoclasic și manifestarea sa în arhitectura țărilor române la începutul secolului al XIX-lea* prezentată la sesiunea anuală a Comitetului național de istoria artei din 10—12 martie 1982.

Fenomenul artistic de la începutul secolului XIX din Țările Române corespundea pe deplin necesităților spirituale ale poporului nostru, fiind departe de a se constitui ca o plombă, încît precizarea autorului că „...întoarcerea spre trecut nu era, de multe ori, în anii primelor cristalizări ale modernității, decît mijlocul indirect de a stimula închegarea unei «renașteri» anunțate de scrierile cărturarilor iluminiști, de operele Școlii ardelene în primul rînd, o renaștere aducînd istoria și cultura antică în sprijinul iubirii de patrie" putea sluji drept concluzie (vezi p. 66).

Analiza pertinentă a morfologiei diverselor edificii laice și de cult, dintre cele mai reprezentative ale stilului, din arhitectura românească sau a operelor de pictură și sculptură aparținînd clasicismului relevă, cu toate distonanțele, neînsemnate totuși, o unitate de manifestare a acestuia și, prin el, ceea ce este mai important, unitatea de spirit a poporului nostru în vremea marilor evenimente politice din 1821, 1848 și 1859.

Acuratețea scriiturii, acribia informației și probitatea care cinstesc pe autor sînt doar cîteva din meritele acestei sinteze de mult așteptate.

Ion I. Solcanu

ILIE DAN, *Contribuții la istoria limbii române*, Iași, Ed. „Junimea", 1983, 200 p.

Lingvist *(Dicționarul toponimic al Văii Solonețului*, 1979; *Toponimie și continuitate în Moldova de Nord*, 1980), istoric literar *(I. I. Mironescu*, 1982) și editor (N. Gane, *Scri-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

eri, 1979) cu un bogat palmares, Ilie Dan ne oferă acum, în prima ipostază, care însă nu trebuie privită izolat de celelalte, un mănunchi de contribuții lingvistice cu adresă largă, autorul manifestînd și de această dată o clară conștiință a nevoii de a instrui și îndruma. Sînt studii și articole de istoria limbii române, domeniu în care autorul deține, ca specialist, un loc bine conturat, mai ales în ce privește cercetările de toponimie, elaborate în strînsă legătură cu istoria, geografia, folcloristica, etnologia. „Deoarece în acest domeniu sînt încă multe lucruri de făcut (cel puțin în ceea ce privește înregistrarea materialului topic și analiza sa din mai multe puncte de vedere), citim în preambulul cărții, unele din contribuțiile grupate în partea a doua a volumului sub titlul *Toponimia, „grailul pămîntului"* ar putea constitui măcar pentru profesori posibile modele pentru lucrări de același gen (monografii, studii sau chiar glosare și dicționare toponimice)". Cealaltă parte a dipticului, nu mai puțin semnificativă, grupează cîteva studii sub genericul *Latinitate — romanitate*. Amîndouă par să țină atît de un program științific, cît și de o pasiune statornică. Una vrea să evidențieze originea și evoluția limbii noastre în marea încrengătură a limbilor romanice ; alta să valorifice cît mai bine toponimia, pornind de la remarca lui Blaga, pusă și pe frontispiciul cărții, că „limba de toate zilele este o uncaltă și o formă a spiritului". În ambele direcții, nota caracteristică a textului e limpezimea deplină, o limpezime „didactică", produsă de îndelunga familiarizare cu materia, de migăloasa acțiune de șlefuire a fiecărei articulații a sistemului explicativ. Pentru publicul larg, iubitor de cultură, paginile ce alcătuiesc primul grupaj constituie un ghid sigur și demn de stimă în vederea unui excurs dintre cele mai fascinante în istoria limbii, care e, nu mai puțin, și istoria spiritualității noastre. Se conturează din aceste pagini ceea ce s-a numit „individualitatea limbii române între limbile romanice" (Al. Niculescu), acea „spiccata individualità" de care vorbise M. Bartoli. Ea nu s-ar putea desluși fără distincția pe care Ilie Dan o face între *latinitate și romanitate*, ca faze succesive în desfășurarea unui proces îndelungat și paradoxal, căci, evoluînd într-un mediu neromanic, limba română și-a păstrat cel mai bine caracterul romanic. Unui romanist, celui dintîi romanist al nostru, Alexandru Lambrior, îi consacră apoi autorul un întreg studiu, urmat de un altul asupra vocativului, tratat ca un aspect arhaic al morfologiei limbii române, și de încă unul despre articolul hotărît, în care se recunoaște un element distinctiv al romanității și unul definitoriu pentru individualitatea limbii noastre. Pornind de la teoria numelor proprii, autorul opinează pentru gruparea lor în serii, tipuri, modele, spre a forma „o limbă toponimică". Un studiu aparte îi consacră apoi relației dintre toponimie și istorie, prima fiind socotită ca auxiliar al celeilalte, „o comoară ignorată" al cărei rost e să întregească esențial cunoașterea istoriei, după observația lui N. Iorga, unul din cei mai asidui exploratori ai acestui tezaur. Dar de la ale sale *Revelații toponimice pentru istoria națională* a românilor, apărute postum, pînă la studiile sistematice de teren ce se întreprind azi toponimia a făcut importante progrese, la intersecția cu alte discipline, pentru a ajunge la sensul complex atribuit de autor. „Căci, ne previne acesta, dacă *toponimia* unei regiuni este pînă la un punct istoria acelui ținut, istoria însăși este o *biografie* complexă a *numelor de locuri* din zona geografică respectivă". Este vorba, firește, de o anume istorie, mai apropiată de geografia istorică decît de sensul antropologic ce i se atribuie tot mai mult, în ideea de a reconstitui atitudini, mentalități, moduri de viață, așadar universuri umane specifice. E adevărat însă că acest fel de a înțelege istoria poate să tragă profit din studiul toponimiei pentru a configura anumite psihologii sociale, după cum și observă, citîndu-l pe Albert Dauzat, autorul. Domeniu interdisciplinar prin excelență, toponimia intră astfel în raporturi cu diverse discipline, între care istoria profită, alături de lingvistică, poate cel mai mult, căci „pentru istorici, numele de locuri pot avea valoarea unor documente", încît s-a putut vedea în toponimie „istoria nescrisă a unui popor, o adevărată arhivă, unde se păstrează amintirea atîtor evenimente, care s-au petrecut de-a lungul timpurilor și au impresionat într-un chip oarecare sufletul popular" (Iorgu Iordan). Ea însăși, toponimia, recurge nu numai la obișnuitele anchete de teren, dar și la documente, hărți, inventare, statistici, acte de vînzare-cumpărare, pentru a nu mai vorbi de istoria și geografia locală, tradiții populare, folclor, dialectologie, materiale demografice. Pe această bază, „studiul numelor de locuri dintr-o regiune dată poate aduce prețioase informații cu privire la istoricul populării unei zone, la înființarea unor sate, la dispariția unor localități, la simbioza etnică între români și alte populații. „Dincolo de încremenirea aparentă, o întreagă istorie, adesea dramatică, se înfiripă. Istoricitatea toponimiei este incontestabilă și pe temeiul ei s-au putut aduce însemnate lămuriri, la îndemîna istoriei. Două studii, în cuprinsul acestui volum de frumoasă ținută, abordează chestiunea raportului dintre toponimie și istorie, insistînd asupra chestiunilor de orizont interdisciplinar și de metodă. Elaborate la distanță de un deceniu, ele circumscriu o experiență și dau seama de problematica unui domeniu. Altele două relevă semnificații ale toponimiei din Valea Șoloneților (zona Sucevei), constituind un bun exemplu de aplicare a normelor de metodă evocate în celelalte. Intenția

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

didactică, în sensul bun al cuvîntului, e pretutindeni prezentă. Trebuie să ne dorim cît mai multe asemenea studii care să pună la contribuție resursele unui domeniu atît de complex și să orienteze interesul altora spre studii multidisciplinare ca acesta. Faptele de limbă, s-a putut vedea în timpul din urmă, încep a fi puse mai insistent și mai convingător la dispoziția istoriografiei. Noua carte semnată de Ilie Dan este nu doar expresia unei orientări legitime de studiu, ci și semnul unei vocații, pusă încă o dată la lucru, cu folos evident și pentru breasla vecină a istoricilor.

Al. Zub

GEORGE GIUGLEA, *Cuvinte românești și romanice*, ediție îngrijită de FLORENȚA SĂDEANU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 383 p.

Binevenită inițiativa de a tipări aceste studii de istoria limbii, etimologie și toponimie ale reputatului romanist (1884—1967), pe care editoarea le însoțește de o introducere, bibliografie, note și indice, oferindu-ne un contact destul de substanțial cu o operă. O primă parte se ocupă de lexic românesc, istoria limbii și etimologii. A doua cuprinde studii de romanistică comparată. A treia și ultima : toponimie. În toate autorul a crezut că află argumente noi în favoarea continuității noastre la nord de Dunăre. Metoda *(Wörter und Sachen)* a fost pusă la îndoială, cel puțin în latura ei aplicativă (Theodor Hristea, în *Romănia literară*, 1984, nr. 7, p. 4), dar ea merită desigur mai multă atenție. E păcat că volumul nu cuprinde și un alt studiu *(Uralte Schichten und Entwicklungsstufen in der Struktur der dakorumänischen Sprache*, Sibiu, 1944) important pentru dificila chestiune a continuității. „Cheia", pentru rezolvarea acestei chestiuni prin limbă și toponimie se definește într-unul din aceste studii îngrijite competent și pios de fiica lingvistului (p. 297—333).

Al. Zub

DRAGOȘ MOLDOVANU, *Etimologia hidronimului Moldova*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", tom. XXVIII, 1981—1982/A, p. 5—61.

Cu neasemuită erudiție — ilustrată copios de cele *520* de note de subsol! — autorul studiază „cazul" acestui hidronim, de la care a pornit numele *principalului cnezat* din spațiul est-carpatic și, de la acesta, al întregului principat care se va întinde de la munți la Nistru și pînă „la marea cea mare". După ce analizează, cu metodele științei sale, toate ipotezele emise pînă acum în privința originii hidronimului *Moldova* — celtică, iraniană, veche germanică și slavă — autorul optează pentru cea de-a treia, singura care ar corespunde condițiilor cerute pentru ca o etimologie să fie convingătoare : *verosimilitatea* (ca motivare socio-geografică), *posibilitatea* (din punct de vedere lingvistic) și *probabilitatea* (din punct de vedere istoric). Originea germanică era, dealtminteri, singura de susținut în mod serios (cf. și *AIIAI*, XVIII, 1981, p. 723). *Acesta este, fără îndoială, un punct cîștigat.* Rămîne să se mai demonstreze, după părerea mea, că este vorba de *vechile* influențe germanice — și anume acelea care ar proveni de la *taifalii* secolelor III—IV e.n. — și nu de acelea mai noi, care ar data istoricește cu vreo zece veacuri mai tîrziu.

A pune o problemă într-o ecuație corectă înseamnă un prim pas spre rezolvarea ei. Acest pas Dragoș Moldovanu l-a făcut. Următorul este încă de așteptat.

Ștefan S. Gorovei

HENRI H. STAHL, *Eseuri critice. Despre cultura populară românească*, București, Ed. „Minerva", 1983, 339 p.

După contribuții temeinice privind sociologia istorică sau etnologică, H. H. Stahl a reținut atenția criticii cu un demers despre problema „specificului național" românesc. Volumul reunește texte mai vechi și noi, altele recent scrise cu privire la una din temele esențiale ale

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

culturii noastre, „cea privind viața rurală, folclorică, socotită de foarte mulți ca singura păstrătoare a culturii noastre tradiționale" (p. 5). Perspectiva sociologică prin care se supune analizei acest aspect este incitantă și merită reținută într-o discuție mai largă, interdisciplinară pe această temă. Ea îndreaptă cercetarea spre reconsiderarea mai atentă a contactului cu realitățile sociale, ca un mijloc de a se rezista tentațiilor fanteziste „pe care le creează orice minte cînd e lăsată în voia ei" (p. 15). Este ceea ce reproșează distinsul sociolog lui Lucian Blaga și Mircea Eliade ca și altor cercetători ai spiritualității populare, pentru a construi apoi o interesantă sociologie a culturii folclorice. Construcția este temeinică și bogată în precizie și observații noi, demonstrînd competența și spiritul de inovație al unui valoros sociolog al culturii noastre. Demonstrația excesiv polemică și spiritul criticist păgubesc analiza de ansamblu și o fac expugnabilă unei minuțioase analize științifice. Aserțiunea atît de categorică potrivit căreia „orașele noastre nu au caracter specific național" (p. 6) ni se pare astfel falsă, ca și deplasarea analizei specificului românesc doar spre lumea satului. Eroarea esențială de metodă a unui demers ca acesta este însă aceea că subapreciază perspectiva filosofică și istorică și, în general, interpretarea dedusă din „documentarea de bibliotecă" (o „sursă de mîna a doua" ?!) în profitul unui exclusivism sociologic, într-adevăr, cum bănuia și autorul, „un defect de gîndire rezultat al unei deformări profesionale specifice sociologului anchetator de teren" (p. 13). Poate fi gîndit specificul românesc, fie și numai acela al satului, numai în perspectivă sociologică, bazată pe analiza faptelor concrete? Fenomenul este în fond unul istoric și el nu poate fi corect sesizat decît prin raportarea la realități de durată, ținînd seama de diacronia formelor de expresie ale specificului național. Recursul la Blaga și M. Eliade în acest sens este mereu util, ceea ce nu poate fi în detrimentul unei analize sociologice, capabilă să se apropie *sine ira et studio* de întreaga istoriografie a fenomenului în cauză.

Ștefan Lemny

M. GASTER, *Literatura populară română*. Ediție, prefață și note de MIRCEA ANGHELESCU, București, Ed. „Minerva", 1983, XXVIII + 415 p.

Între atîtea nume de seamă ale folcloristicii noastre de la finele secolului XIX, M. Gaster deține un loc aparte, iar cartea readusă în actualitate de Mircea Anghelescu e prima sa lucrare importantă. După un secol de la apariție, *Literatura populară română* era o carte pe cît de necesară culturii noastre pe atît de greu accesibilă. O avem acum prin grija unui specialist eminent și a unei edituri care se preocupă de multă vreme să restituie marile opere ale trecutului. Ea se adresează nu doar specialistului, ci oricui manifestă interes pentru cultura noastră, căci este „o carte încă vie, încă utilă și interesantă prin perspectiva amplă în care discută chestiunile de literatură română (populară și nu numai populară), prin îndrăzneala unor generalizări, prin căile pe care le deschide încă, după atîta vreme" (p. XXIII). O densă și cuprinzătoare prefață avizează asupra operei acestui „erudit lipsit de pedanterie", a cărui creație ieșe din marginile culturii noastre pentru a rămîne totuși strîns legată de ea. Expulzat din țară pe temeiuri inventate, Gaster avea să devină (1929) membru de onoare al Academiei Române. Rostul cărții ce se redităează în chip fericit acum era să arate lumii că poporul român n-a trăit în izolare, ci în strîns contact cu lumea și că valorile pe care le-a produs în cîmpul literaturii populare formează „o verigă în lanțul de aur ce leagă popoarele între dînsele" (p. 3). Grupînd materialul după izvoare, Gaster a deosebit între literatura estetică sau romantică (de la Alexandria la Nastratin Hogea), literatura etică (fabulă, proverbe, ghicitori) și literatura religioasă (de la Adam și Eva la Irozi și cărți de prevestiri). Este prima sistematizare importantă a domeniului. Autorul n-a reușit să o aducă la zi, deși a fost preocupat timp de o jumătate de secol mereu de problemă. Restituind textul de acum un secol (în lipsa exemplarului adnotat de autor), Mircea Anghelescu adaugă note și comentarii menite să prevină, pe cît posibil, asupra achizițiilor făcute de atunci într-o disciplină atît de vastă ca aceasta. Îi datorăm (după N. Filimon, R. Rosetti etc.) încă o restituire importantă pentru oricine se interesează de cultura noastră populară și de istoriografia ei.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ALEXANDRU TEODORESCU, *Lucian Blaga și cultura populară românească*, Iași, Ed. „Junimea", 1983, 183 p.

Studiu atent și meticulos, vădind o veche preocupare, integrată acum unei bibliografii destul de largi (p. 170—181) cu privire la relația dintre Blaga și cultura noastră populară. În demersurile acestuia sub unghiul amintit, autorul descoperă „cea mai amplă și mai caldă viziune asupra culturii populare, ca strădanie de a analiza comparativ și a încadra într-un sistem o cultură originală, dar lipsită de o tradiție clasică și renascentistă de valoarea marilor culturi europene" (p. 5—6). Viziunea aceasta autorul o circumscrie (cap. I) ideilor din epocă și o pune în raport cu atmosfera specifică din Transilvania. Tradiție și modernitate, raționalism și intuiționism, sînt polarități pe care autorul le examinează dialectic, pentru a defini apoi destinul lui Blaga prin comparație cu alte mari destine poetice. Filosoful culturii populare și teoreticianul mitului apar într-un capitol aparte (II), urmat de dimensiunea folclorică a poeziei sale (III). Dramaturgia aceluiași e definită apoi ca o mitologie românească (IV). În fine, un capitol concluziv (V) definește o viziune estetică și filosofică asupra folclorului.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

RUDOLF SIMEK, *Lexikon der germanischen Mythologie*, Alfred Kröner Verlag Stuttgart, 1984, 525 p.

Rudolf Simek, germanist și scandinavist, traducător în limba germană a patru volume de *saga* din vechea literatură nordică, publică un foarte util dicționar de mitologie germanică, înțelegînd prin aceasta totalitatea reprezentărilor religioase ale popoarelor germanice, pe care le putem astăzi reconstitui pe baza obiectivelor, imaginilor și surselor scrise ce s-au păstrat din perioada lor precreștină, începînd cu epoca bronzului (1500—500 î.e.n.) și continuînd aproape 2500 de ani, pînă la creștinarea ultimelor triburi păgîne în Scandinavia. Dificultățile unei asemenea întreprinderi sînt legate, în primul rînd, de fragmentarismul izvoarelor aflate la dispoziția cercetătorului, cele mai multe dintre ele transmise prin intermediar creștin și provenind, de asemenea, în majoritate, din regiunile nordice (Islanda și Norvegia), unde, după cum se știe, în jurul anului 1000 au fost colecționate de către creștinul Snorri miturile și cîntecele păgîne, încă vii în această parte a Europei, — ceea ce, pe de altă parte, le relativizează reprezentativitatea pentru restul teritoriului ocupat de triburile germanice. Pentru perioada migrațiilor, singurul îndreptar îl constituie inscripțiile runice, al căror caracter magic lasă puțin spațiu narațiunii mitologice propriu-zise ; în ultimă instanță, declară Rudolf Simek, rămîne drept sursă fundamentală asupra antichității germanice binecunoscuta și multcitata lucrare a lui Tacitus, *Germania*. Cercetările sistematice, de la cele ale danezului Saxo Grammaticus, în secolul XIII, și pînă la cele contemporane ale unui Jan de Vries s-au întemeiat, în mare, pe același material, pe care autorul prezentului dicționar îl ordonează și actualizează într-o formulă încă neutilizată pînă la el.

Sînt tratate ca articole separate toate numele și conceptele ce trimit direct la religia vechilor germani, inclusiv cele extrase din cîntecele Eddei, ce privesc într-o măsură mai redusă cultul propriu-zis, ca și unele denumiri constituite într-o perioadă ulterioară, dar care se referă la același orizont conținutistic. Fiecare articol se ocupă de etimologia cuvîntului, — aspect în care Rudolf Simek dovedește erudiție și, de ce nu ?, talent, — după care toate informațiile furnizate, mai mult sau mai puțin bogate, sînt însoțite de notificarea scrupuloasă a sursei din care ele provin. Nu mai puțin interesante sînt și relațiile cu alte domenii, cu precădere receptarea mitologiei germanice în literatură și arte, consemnate de asemenea cu notabila aspirație spre exactitate și precizie, ce caracterizează întregul dicționar.

Pe lîngă o serie de articole asupra istoriografiei cercetării în domeniu, o impresionantă bibliografie (de circa 1500 de titluri) completează în chip fericit lucrarea lui Rudolf Simek.

Andrei Corbea

The Fontana Biographical Companion to Modern Thought, ed. by ALAN BULLOCK and R. B. WOODINGS, London, Fontana Paperbacks, 1983, XXV + 867 p.

Cunoscut ca istoric contemporanеist, ca editor al faimoasei *Oxford History of Modern Europe* și nu mai puțin ca biograf *(Hitler : a Study in Tyranny ; Ernest Bevin)*, Alan Bullock editează acum, asistat de R. B. Woodings, un prețios instrument de lucru pentru oricine se ocupă de istorie, politică, artă, știință. *Dicționarul biografic „Fontana" al gîndirii moderne* completează în fond pe acel *The Fontana Dictionary of Modern Thought* (1977), scos împreună cu Oliver Stallybrass, a cărui moarte a făcut ca editorul principal să-și

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

asocieze acum un alt colaborator. Este vorba de circa 2 000 de nume, cu referințe bibliografice și sumare aprecieri asupra importanței lor, un fel de *Who's who* mai amplu ca informație și mai atent la scara valorilor. Limita cronologică: de la 1900 încoace, cu cîteva excepții: Marx, Kierkegaard, Boole ș.a., dat fiind ecoul ideilor respective în sec. XX. În genere, informație precisă, esențială, aprecieri corecte. Surprinde, chiar și admițind cea mai riguroasă selecție, lipsa unor personalități ca G. Enescu, N. Iorga, M. Sadoveanu pentru a nu mai vorbi de figuri politice ca I. Antonescu și I. Maniu, din seria cărora dicționarul abundă. O analiză mai riguroasă a structurii dicționarului, deci a criteriilor selective, ar fi utilă și ea este ușurată de indicele final. Occidentocentrismul e și aici în funcție, iar în acest cadru un anglocentrism mai mult decît evident. Se și reține, de altfel, în indice, mai întîi aportul britanic, apoi cel din Commonwealth, după care urmează restul lumii, pe țări și zone, oarecum după importanța ce se acordă fiecăreia: U.S.A., Germania, Franța, Italia, Spania, Portugalia, Rusia etc. Estul european constituie o categorie aparte, din care nu răzbat în dicționar decît puține nume, cele pe care cultura apuseană le-a putut asimila. Oricît de incomplete și de subiective, asemenea demersuri comportă o utilitate indiscutabilă.

Al. Zub

MILAN HAUNER, *Hitler. A Chronology of His Life and Time*, London, Macmillan Press, 1983, XI — 221 p.

Milan Hauner, profesor invitat la University of Wisconsin-Madison din SUA, constată, tipărindu-și *Cronologia* al cărei titlu spune totul, că, în vreme ce în istoriografia universală contemporană s-au înregistrat numeroase biografii ale fostului führer al celui de-al III-lea Reich, un asemenea instrument de lucru nu exista. Lucrarea, care apelează la o foarte bogată bibliografie consacrată lui Adolf Hitler și epocii celui de-al doilea război mondial (pp. 206—211), reține, în spirit critic, toate datele esențiale ce au jalonat viața fostului lider nazist, datele fiind extrase numai din documentele tipărite, ca și din cuvîntările și scrierile führerului ori ale contemporanilor săi. Așa cum era de așteptat, *Cronologia* oferă detalii, cu precădere pentru anii conflictului mondial din 1939—1945, despre rolul și locul României în politica Germaniei, insistîndu-se de regulă asupra raporturilor stabilite între Hitler și I. Antonescu (p. 156 și urm.). Toate precizările autorului sînt exacte, astfel că el surprinde nu numai avantajele, ci și dificultățile cooperării politico-diplomatice, militare și economice între Berlin și București. Astfel, la 12—13 aprilie 1943 Hitler a reproșat mareșalului Antonescu că, prin Mihai Antonescu, se purtaseră tratative secrete pentru desprinderea României de *Axă*, ca și lipsa de „radicalism" în „soluționarea" problemei evreiești (p. 183). Cu alt prilej, în februarie 1944, Antonescu și-a afirmat „loialitatea" față de führer (p. 188), dar, în felul acesta, el reuși să evite pentru România reeditarea soartei Ungariei horthyste, ocupată la 19 martie același an (p. 189). *Cronologia* menționează ultima întrevedere Hitler—Antonescu (p. 192), înregistrînd că, după actul de la 23 August 1944, Reichul a primit o grea lovitură în România, unde trupele sale au fost nimicite sau capturate de forțele insurecționale și de cele sovietice (p. 192—193). În legătură cu consecințele insurecției române, autorul — relatînd despre întîlnirea Hitler—Pavelić din 18 septembrie 1944 — amintește de declarația führerului potrivit căreia, în 1944, *Wehrmachtul* a suferit trei „crize majore": prăbușirea Grupului de armate „Centru" pe frontul de Est, desprinderea României de *Axă* și, automat, pierderea Armatei a 6-a, ca și evoluțiile militare din Franța (p. 193—194).

Gh. Buzatu

LEONIDA LOGHIN, *Al doilea război mondial. Acțiuni militare, politice și diplomatice. Cronologie*, Ed. Politică, București, 1984, 623 p.

Bogata literatură de specialitate, dedicată celei de-a doua mari conflagrații mondiale, s-a îmbogățit prin lucrarea lui Leonida Loghin, util mijloc de informare și documentare asupra cronologiei ultimului război mondial. Autorul ne dezvăluie în *Notă asupra ediției* temeiul întreprinderii sale: „Prin *Cronologia celui de-al doilea război mondial* am încercat, cu trudă și răbdare, să așez în ordinea consemnată de istorie cele mai importante fapte militare, poli-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

tice, sociale, diplomatice și altele) în așa fel încît lectura lor să ofere cititorilor imaginea fidelă a desfășurării războiului, într-o înlănțuire logică și coerentă". Într-adevăr, lucrarea are logică și coerență, atribute esențiale, *sine qua non*, ale unui astfel de instrument de cercetare istorică. Acesta rezidă și din faptul că datele ce-i formează conținutul sînt ordonate și grupate pe zonele mari de operație în care s-a desfășurat războiul, subdivizate la rîndul lor de autor în așa fel încît lucrarea să capete un caracter cît mai comprehensiv. Metodologia folosită de autor (expunerea evenimentelor de la nord la sud, prezentarea succintă a planului organului suprem de comandament înaintea fiecărui set de date vizînd o nouă etapă strategico-operativă ș.a.m.d.) nu face decît să ușureze lectura și să contribuie la o mai bună înțelegere a conținutului lucrării. Datele cuprinse în „Cronologia..." sînt însoțite de explicații și detalii depășindu-se astfel simpla enunțare factologică.

Grație lucrării lui Leonida Loghin se acoperă o filă albă a istoriografiei noastre privitoare la cronologia celei de-a doua conflagrații mondiale și, totodată, publicul larg și specialiștii au posibilitatea consultării unei lucrări bogate în informație, de real interes.

Cătălin O. Turliuc

Alexander von Humboldt Stiftung 1953—1983, Bonn, (1984), 266 p.

Scoasă de fundația cu același nume, la trei decenii după reactivarea programului, lucrarea de față e un ghid fidel și indispensabil pentru oricine se interesează de acest program și în genere de fenomenul cultural-științific al lumii contemporane. O sistematizare succintă și clară a direcțiilor de interes subscrie Dr. Heinrich Pfeiffer, secretarul general. Sistemul de funcționare, proiectat în cifre, criteriile de selecție a temelor și a bursierilor, situația pe domenii și țări, totul se reflectă în acest volum de aleasă ținută grafică. România își are desigur locul ei, nul în primul deceniu, proeminent în al doilea (poziția 6), mai modest (poziția 22) în vremea din urmă. Din cei 201 bursieri, 122 țin de științele naturii, 41 de „umanioare", 38 de inginerie (p. 132—133). O cronologie sumară a activităților organizate de fundație încheie acest volum, elegant și frumos ilustrat, pe care s-ar putea sprijini viitorul istoric al instituției și prin aceasta al legăturilor științifice din lumea contemporană.

Al. Zub

Între Antichitate și Renaștere. Gîndirea Evului Mediu de la începuturile patristice, la Nicolaus Cusanus. Traducere, selecția textelor, prezentări, bibliografie, indici și note de OCTAVIAN NISTOR, prefață de GH. VLĂDUȚESCU, vol. I—II, București, Ed. Minerva, 1984, 312 p. + 339 p.

La aproape un deceniu distanță, aceste două volume consacrate gîndirii filosofice medievale, continuă o mai veche inițiativă din 1975, cînd Editura „Minerva" și colaboratorul ei Octavian Nistor, au publicat o antologie, tot în două volume, a filosofiei antice. Cele patru cărți care au văzut pînă acum lumina tiparului constituie începutul unui corpus selectiv al filosofiei europene proiectat să meargă pînă la filosofia contemporană. Ultimele două — cele apărute în 1984 — conțin fragmente din filosofia patristică (Tertullian, Origene, Augustin, Boethius etc) și scolastică (Ioan Scotus Eriugena, Anselm de Canterbury, Pierre Abélard, Bonaventura, Toma din Aquino, William Occam și alții). Nu există aproape nici o deosebire între structura lor și cea a volumelor precedente : aceeași prefață (semnată de Gh. Vlăduțescu) și notă asupra ediției la început, aceleași prezentări introductive ale curentelor filosofice și personalităților care le-au ilustrat, pe parcurs. O singură excepție totuși : la sfîrșitul fiecărui fragment de operă filosofică a fost inserată o scurtă notă care semnalează cîteva din cele mai importante surse bibliografice în măsură a fi consultate pentru un spor de informații despre autorul respectiv.

Desigur, ar putea fi aduse multe (și frecvent îndreptățite) reproșuri formei în care cititorul volumelor la care ne referim ia contact cu filosofia medievală. Se știe, între altele, că antologia — tocmai din cauza selecției pe care o presupune — nu este cea mai fericit aleasă modalitate de a restitui valoarea reală a unei opere, pentru a putea oferi, astfel, posibilitatea unor aprecieri și judecăți exacte. Totuși, acest argument și toate celelalte care ar putea fi invocate împotrivă devin inutile, dacă vom ține seama de faptul semnalat și de nota

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

asupra ediției — că, în contextul în care, pînă acum, foarte puține au fost cărțile de filosofie medievală și încă și mai puține textele originale ale acestei filosofii ce au putut fi puse la dispoziție celor interesați, la noi, grație tiparului, antologia de față completează o lacună importantă în cultura noastră fiind, așadar, cum nu se poate mai oportună și necesară.

Alexandru-Florin Platon

YUSUF HAS HÂCIB, *Kutagdu Bilig* (Știința fericirii), ed. REȘID RATMETI ARAT, III, *Indèks* T.K.A.E., Istanbul, 1979, XV+565 p.

Volumul este ultima parte a ediției critice — pregătită de distinsul învățat care a fost Reșid R. Arat (1900—1964) — a uneia din cele mai vechi produse scrise ale spiritului turcesc: *Kutadgu Bilig*, elaborată în secolul XI de Yusuf Has Hâcib din Balasagun. Primele două tomuri ale ediției, cuprinzînd textul original și, respectiv, transpunerea lui în limba turcă actuală au apărut în 1959 și în 1974. Ediția lui Reșid R. Arat corespunde exigențelor științifice de astăzi (alte ediții ale aceleași opere au fost semnate de H. Vambery, W. Radloff, L. Bonelli și S. E. Malov); ea se bazează pe cele trei manuscrise cunoscute ale operei.

Kutadgu Bilig a lui Yusuf Has Hâcib și *Divan-i Lugat-it-Türk* (Divan al lexicului turc) a lui Mahmud Kașgari, scrisă tot în secolul XI, sînt apreciate de toți specialiștii ca cele dintîi monumente ale limbii și literaturii turce de expresie islamică. Ambele lucrări au fost elaborate în orașul Kașgar (Turkistanul oriental), pe atunci unul din cele mai importante centre politice și culturale ale statului Karahanizilor (anii 840—1212).

Kutadgu Bilig reprezintă o expresie grăitoare a experienței politico-sociale și juridico-morale a lumii turce de la jumătatea sec. XI. Ca motiv, *Kutadgu Bilig* se înscrie în aria lucrărilor didactico-moralizatoare destinate păturilor conducătoare, iar în privința conținutului și formelor ea constituie o adaptare la tradițiile ancestrale turce și la realitățile cotidiene karahanide a influențelor indo-iraniene, de la *Panchatantra* la *Șahname*.

Sub pretextul unei discuții între patru personaje simbolice alese din mitologia turcă (*Kün-toğdı, Ay-toldı*, *Ogdülmış* și *Odgurmış*), Yusuf Has Hâcib evidențiază principiile de bază care trebuie să guverneze într-un stat: justiția, autoritatea, înțelepciunea și conștiința.

Kutadgu Bilig este compusă din 6 645 versuri în turca veche de formă uigură. Fiind, înainte de toate, un izvor extrem de prețios pentru istoria limbii turce, editorul a conceput un *indice filologic*. Fiecare din cele 2 861 de cuvinte indexate este menționat în forma sa simplă și cu corespondentul său din limba turcă din Turcia actuală, după care sînt specificate formele gramaticale în care este el utilizat în operă, bineînțeles cu indicarea cifrei de regăsire (în cazul de față numărul de ordine al versului). Cu alte cuvinte, acest al treilea tom al ediției are și rostul unui veritabil dicționar de limbă turcă veche. De remarcat este faptul că lexicul de bază al limbii turce nu a suferit modificări substanțiale de-a lungul celor nouă secole care s-au scurs de la scrierea acestei opere.

Adresată în primul rînd specialiștilor în limba turcă, prezentul volum de *Indice* este de natură să înlesnească valorificarea tuturor elementelor din *Kutadgu Bilig*, circumscrise și în aria istoriei economice, politice, sociale, a moravurilor vechilor turci; iar prin analogii, acest izvor poate fi utilizat și pentru aprofundarea cunoștințelor referitoare la acele popoare turce vechi (pecenegi, cumani ș.a.) al căror destin istoric s-a împletit, la un moment dat, cu cel al poporului român.

T. Gemil

Kitâbu mesâlihi'l-müslimîn ve menâfi'il-mü'minîn (Cartea problemelor musulmanilor și a intereselor credincioșilor), ed. YAȘAR YÜCEL, Dilve Tarih-Cografya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1981, 107 p.

Prin această carte, profesorul Y. Yücel pune în circuitul științific un nou izvor documentar otoman, descoperit de D-sa în Biblioteca Yusuf Ağa din Konya. Manuscrisul (se pare unic) este anonim și, după toate probabilitățile, a fost elaborat între 1639 și 1644, fiind dedicat marelui vizir de atunci, Kemankeș Kara Mustafa pașa.

Manuscrisul face parte din categoria acelor lucrări întocmite cu scopul mărturisit de a atrage atenția conducătorilor vremii asupra situației reale din imperiu și asupra măsurilor necesare pentru îndreptarea stării. Alcătuirea unor asemenea opuscule sau memorii (*risale*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

lâyiha) constituia o obligație morală a cărturarilor din lumea islamică. În Imperiul Otoman numărul lor a crescut odată cu manifestarea și accentuarea fenomenului de criză generală. Dar, pînă în secolul XVIII, gînditorii otomani au preconizat, ca o cale de îndreptare, „reîntoarcerea la condițiile epocii lui Süleyman Magnificul", căci conștiința decăderii, deși prezentă la toți acești autori, era privită de ei ca un fenomen trecător. Abia în secolul XVIII ei au început să caute cauzele răului nu numai în nerespectarea vechilor legi, ci și în schimbările avute loc dincolo de granițele imperiului. Autorul anonim al lucrării se anunță ca un precursor al gînditorilor otomani din secolul XVIII, căci el „critică cu vehemență vechea epocă și face propuneri potrivite noilor condiții schimbate".

Lucrarea este compusă din 52 capitole, fiecare fiind consacrat prezentării, adeseori cu exemple, a defecțiunilor ivite în diverse compartimente de activitate, precum și soluțiile avansate pentru îndreptarea situației. Editorul a împărțit „considerațiile și sugestiile" autorului anonim în cinci capitole: 1) pătura cărturarilor, 2) pătura militară, 3) probleme fiscale și socio-economice, 4) probleme sociale și, în sfîrșit, 5) aparatul birocratic.

Prezentul volum este, de fapt, partea a doua a ediției, anume cea în care textul este redat în transliterare latină; prima parte a ei a apărut în 1980, cuprinzînd textul original în caractere arabe.

Lucrarea, necunoscută pînă acum, se adaugă la seria opusculelor de același gen semnate de personalități de seamă ale culturii și administrației otomane (Ayn-i Ali, Koçi Bey, Halîsî, Katib Çelebi, Hezarfen ș.a.), constituind una din cele mai valoroase surse pentru cunoașterea situației veridice a Imperiului Otoman din prima jumătate a secolului XVII. Utilizarea ei este mult înlesnită de consistentul studiu introductiv al editorului și de *Indicele de nume* de la sfîrșit.

T. Gemil

HANNO BECK, *Alexander von Humboldts Reise durchs Baltikum nach Russland und Sibirien (1829)*, Stuttgart, Edition Erdmann in K. Thienemanns Verlag, 1983, 275 p. + 2 h.

Enorma bibliografie humboldtiană sporește cu un elegant volum în care cunoscutul monografist al savantului, Hanno Beck, îi prezintă călătoria în Rusia și Siberia de la 1829, pe baza notelor lui Alexander von Humboldt și a însemnărilor lui Rose, unul din însoțitori. O substanțială introducere, cu date de biografie și operă, crochiuri, desene și hărți acompaniază călătoria savantului, o călătorie de opt luni de la Petersburg, prin Moscova și Kazan, peste Urali spre Tobolsk, munții Altai, stepa kirkiză, Astrahan, Marea Caspică, pentru a se întoarce în capitala imperiului cu importante observații științifice și chiar cu propuneri de îmbunătățire a stării sociale. Noul volum face parte dintr-o serie prestigioasă dedicată marilor călătorii și marilor descoperiri. Cea a savantului german în Siberia, plină de consecințe, e o bună sursă de informare și în același timp de meditație asupra genezei Rusiei moderne.

Al. Zub

Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Von der Staatsgründung bis zum ersten Kabinett Benes. 1918—1921, Teil I, Ausgewählt, eingeleitet und kommentiert von MANFRED ALEXANDER, München-Wien, R. Oldenbourg Verlag, 1983, 751 pag.

Profesorul Manfred Alexander de la Seminarul de istorie est-europeană al Universității din Köln a editat un deosebit de valoros volum de documente privind politica internă a abia formatei republici cehoslovace și problemele cu care această nouă republică era confruntată. Tot el a asigurat selecția documentelor și a scris introducerea și comentariile necesare. Rapoartele trimise de la Legația germană din Praga sînt semnate de consulii Fritz Freiherr von Gebsattel (1868—1939), prof. Samuel Saenger (1864—1944), Maximilian König (1886—1951), Walther Wever (1859—1922), Wolf von Löhneysen (1871—1935) și Ernst Hintze (1859—1937). Semnatarii documentelor cunosc în detaliu situația internă a Cehoslovaciei de la începuturile ei pînă la primul cabinet al lui Edward Beneș, oferă informații asupra minorităților naționale, asupra unor personalități politice ale vremii, între care și Take Ionescu, a propunerilor vehiculate în acea vreme pentru o Europă unită care să prevîntîmpine un nou eventual conflict.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Prima parte a volumului conține *Documentele* propriu-zise, circa 216 (p. 31—541), iar partea a doua, *Anexe*, include alte 52 de rapoarte ale celor menționați mai sus (p. 543—708). Un indice de nume încheie volumul. Parcurgerea lui reflectă anumite atitudini și opțiuni politice apărute după prăbușirea Imperiului Austro-Ungar în raport direct cu problemele generale ale Europei și ale modului de organizare după Conferința păcii.

Documentele oferă interesante informații asupra modului în care statul cehoslovac s-a constituit și rolul lui Masaryk și Beneș în sudarea lui, frămîntările politice privind viitorul sistemului politic voit cît mai democratic și mai stabil. În mod inerent, în noul stat s-au ivit numeroase dificultăți. Așa cum se raporta la Berlin, denumirea de Cehoslovacia nu asigura automat unitatea națională dintre cehi și slovaci, popoare oarecum deosebite prin limbă și prin nivelul dezvoltării economice. De asemenea, era dificil să se găsească formula cea mai fericită pentru a oferi minorităților naționale — ungară, polonă și mai cu seamă germană — un statut care să le integreze organic în noul stat. Atitudinea separatistă a germanilor sudeți, despre care diplomații citați se străduiesc să ofere cît mai multe informații, va crea o permanentă stare de tensiune, ducînd în ultimă instanță la cedarea zonei sudete Germaniei hitleriste în 1938.

Documentele publicate insistă asupra poziției geografice a Cehoslovaciei, în inima Europei, la granița dintre slavi și germani, fapt ce va transforma capitala țării Praga într-un adevărat seismograf. Problemele sociale, crearea partidelor comuniste, agitațiile naționaliste care s-au desfășurat în acel timp, modul în care s-a asigurat introducerea și menținerea structurilor parlamentare într-un mediu social destul de instabil, relațiile încordate determinate de prevederile constituționale și realitatea concretă, dintre dorința de a păstra cadrul democratic și mișcările extremiste de diverse nuanțe, toate acestea oferă o experiență inedită pe care noua conducere a Cehoslovaciei a reușit să o soluționeze de așa manieră încît să neutralizeze forțele centrifuge.

Așa cum rezultă din titlu, documentele încep cu proclamarea statului cehoslovac, la 28 octombrie 1918. Autorul a inclus în *Anexe* și documente din etapa premergătoare acestei date, din dorința de a prezenta cît mai exact aspectele interne și tendințele unor țări vecine de a destrăma încă din față noul stat. Cum s-a mai spus, volumul este ilustrativ și prin prezentarea diverselor variante de organizare a Europei postbelice în care Cehoslovacia urma să joace un rol important și asupra cărora și-au mărturisit gîndurile și conducătorii țării. Din documente reiese că Masaryk, președintele țării, s-a referit deseori, în convorbirile cu diplomații germani, asupra necesității cooperării Cehoslovaciei cu România și Iugoslavia, vizînd nu numai o unitate politică, ci și posibile piețe de desfacere pentru mărfurile industriale cehoslovace contra produselor agrare. Prof. Saenger, raporta chiar la Berlin că ideea unei uniuni central europene era deja conturată și se desfășurau tratative în acest sens între cele trei țări (p. 153). Același diplomat menționează că deși Masaryk nu-i aprecia pe polonezi, pe care-i considera ca un factor de instabilitate prin dorința lor de a ocupa zona Teschen și Friestadt, intrată în componența Cehoslovaciei prin tratatele de pace, totuși el era dispus să susțină planul președintelui american Wilson, și al premierului britanic, D. Lloyd George, de a include și Polonia într-o confederație care să cuprindă statele începînd cu Finlanda și terminînd cu Grecia, plan susținut și de *Eleftherios Venizelos*, premierul grec, și de Take Ionescu, ministrul de externe român (p. 155). Masaryk se mai pronunța și pentru o variantă a acestui plan de creare a unei Uniuni Balcanice, susținut cu ardoare de istoricul englez Scotus Viator. Într-o notă din 11 august 1919, Masaryk propune din nou crearea unei uniuni slavo-latine, un bloc economic, în care să intre Cehoslovacia, Polonia, Iugoslavia, Ungaria și Grecia, idee îmbrățișată și de cercurile politice din țară și considerată a fi o contrapondere a influenței germane (p. 184), ca și o preîntîmpinare a „balcanizării" Europei Centrale. Documentele vorbesc și despre propunerea de creare a Confederației danubiene, propunere cu un anumit substrat, încercînd mascat să refacă, cel puțin pe plan economic, Imperiul Austro-Ungar.

Rapoartele conțin și informații asupra modului în care s-a conturat Mica Înțelegere, rolul Cehoslovaciei în medierea conflictului româno-sîrb în problema Banatului, la tendințele celor trei state de a izola Ungaria (p. 663—664) care intenționa să anexeze Slovacia. Planurile agresive ungare au fost împiedicate, după cum menționează un raport al diplomaților germani din Praga, de atitudinea fermă a Franței și a României care nu admiteau nici o schimbare a statu-quo-ului stabilit de Conferința păcii (p. 679).

Documentele publicate de Manfred Alexander au o deosebită valoare pentru descifrarea evenimentelor epocii, atît de dense, de complexe și cu repercusiuni dintre cele mai neprevăzute. Documentele chiar dacă au în vedere mai cu seamă situația internă din Cehoslovacia anilor 1918—1921 și încercarea de a soluționa în mod democratic dificila problemă a naționalităților conlocuitoare, conțin informații utile și pentru România, pentru Iugoslavia, pentru Polonia și în general pentru tot centrul și sud-estul european, ca și pentru unele țări occi-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

dentale, interesate în această zonă. Considerăm meritorie munca depusă de autor și așteptăm cu interes și publicarea celorlalte volume.

O. Nicolae, Em. Bold

THEODOR SCHIEDER (Hg.), *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, I—V, München, DTV, 1984, 8 vol., XXI + 494 ; XV + 896 p. ; XXII + + 553 p. ; VIII + 203 p. ; XVIII + 419 p. ; XIII + 357 p. ; XVI + 830 p. ; XX + 644 p.

Marile mișcări demografice provocate de ultima conflagrație mondială și de urmările acesteia au însemnat, pentru germani, dizlocarea a peste zece milioane de locuitori din Prusia Orientală, Silezia, Pomerania, țările baltice, Polonia, Ungaria, România etc. Un proces istoric de amplitudine, ale cărui consecințe nu se pot întrezări încă. Un grup de istorici, în frunte cu Theodor Schieder, și-au asumat sarcina, deloc ușoară, de a circumscrie documentar acest proces, apelînd la corespondență, însemnări, memorii, rapoarte, legi, statistici ș.a.m.d., în genere surse primare, pe temeiul cărora să se poată urmări evoluția procesului respectiv pe zone și microzone. Au rezultat astfel o serie de cinci volume, cuprinzînd : migrația demografică de la est la linia Oder-Neisse (3 tomuri) ; soarta germanilor din Ungaria (1 t.) și România (1 t.) ; mișcarea populației germane din Cehoslovacia (2 t.) ; destinul germanității iugoslave (1 t.). Introduceri comprehensive și precise, cu o largă bază documentară, prezintă situația din fiece zonă. O expunere de caracter general, conturînd problema însăși, o fac, în primul tom, editorii : Th. Schieder, Adolf Diestelkamp, Rudolf Laun, Peter Rassov și Hans Rothfels. Multitudinea documentelor și experiența nemijlocită încurajau o asemenea anchetă, pentru a nu mai vorbi de caracterul dramatic al fenomenului supus cercetării. Selecția și sistematizarea surselor era o problemă, ca în orice demers istoric, și ea a fost rezolvată cu spirit de sistem și de măsură. O comisie științifică a fost însărcinată cu aceasta de către guvernul federal și ea a reușit să ducă lucrarea pînă la capăt. Travaliu imens, dublat de sentimentul unei mari răspunderi. „Editorii se simt legați, în conștiința lor, numai de etica cercetării științifice" (I, p. VI), ajunsă cu aceasta doar la prima treaptă. Documentele din volumul privitor la germanii din România au fost adunate de Fritz Valjavec, Erhard Plesch, Anton Valentin, Hans Diplich, Otto Klett, Oskar Schuster. Pentru texte legislative s-a apelat la Bibliothèque des Nations din Geneva. O lungă introducere (III, 1—182 E), însoțită și aceasta de documente, se ocupă de situația germanilor din România înainte de izbucnirea ultimei conflagrații mondiale (așezări, număr, structură economico-socială, regim școlar și confesional, structura politică și legătura cu statul român), efectele războiului asupra acestei populații, actul de la 23 August 1944 și soarta germanilor din România în primul deceniu postbelic : situația politică, economică, școlară, confesională etc. Documentele selectate reflectă toate aceste probleme. Un studiu amănunțit, pe baza lor, încă ar fi util. Strădunța depusă pentru a asigura temeiul documentar e demnă de stimă. În plin efort de redresare, după un dezastru național, s-au găsit resurse pentru a defini un fenomen încă în mers și a face din el o sursă de meditație istorică. Capitularea Germaniei naziste și restructurarea ei sub multiple aspecte n-a însemnat și vindecarea rănilor produse.

Al. Zub

Marx, contemporanul nostru. Coordonatori : DUMITRU GHIȘE, ANDREI MARGA, ACHIM MIHU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 403 p.

Din multiplele unghiuri — filosofice, logice, sociologice — prin care numeroși autori urmăresc în volumul de față actualitatea ideilor puse în circulație de Karl Marx, unul privește cu deosebire domeniul istoriografic. În această perspectivă, Vasile Tonoiu dă un studiu dens privind unele *Orizonturi de reconstrucție și întîmpinare a concepției lui Marx asupra istoriei* (p. 63—114) cu o bună raportare la istoriografia actuală, iar prof. Pompiliu Teodor analizează relația *Marx și iluminismul* (p. 316—327), subliniind valoarea metodologică a recursului la opera marxistă și utilitatea sugestiilor sale. Concluziile se încadrează pledoariei generale a cărții, anunțată introductiv de Dumitru Ghișe, anume că „opera lui Marx, după o existență de un veac, reprezintă un instrument teoretic și practic a cărui valoare pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

înțelegerea fenomenului social, a legităților lui obiective, nu numai că nu și-a pierdut actualitatea, dar, odată cu trecerea timpului, a dobîndit noi dimensiuni și virtuți" (p. 13).

Ștefan Lemny

HERBERT SCHNÄDELBACH, *Philosophie in Deutschland 1831—1933*, Frankfurt/M, Suhrkamp Verlag, 1983, 357 p.

Profesor de filosofie la Universitatea din Hamburg, autor de studii relative la gîndirea hegeliană, istorism, pozitivism etc. (între altele, *Geschichtsphilosophie nach Hegel. Die Probleme des Historismus*, 1974), Herbert Schnädelbach abordează de data aceasta un întreg secol de filosofie germană, de la moartea lui Hegel pînă în preajma ultimei conflagrații mondiale, secol care a putut trece drept unul al declinului marii filosofii, însă ale cărui oferte rămîn totuși de neocolit. Marx, Nietzsche, Dilthey în secolul trecut, Heidegger, Wittgenstein în secolul nostru, pentru a nu aminti decît vîrfuri de întîie mărime, își au locul lor. Autorul se concentrează asupra unor teme predilecte în filosofia germană: statutul omului și al istoriei, știință, valori, viață etc. Primele două capitole sînt în mod explicit istorizante, urmărind să prezinte „schița unei epoci" (cu reflecții despre istoria politică, istoria socială, opinii despre cultura germană) și condiția istoriei (cu analize despre istorism, critica filosofiei istoriei, școala istorică, unitatea istoriei, critica rațiunii istorice, concepția lui Droysen, Dilthey, filosofia transcedentală a istorici, oroarea de istorie la Schopenhauer și Nietzsche, „despărțirea de istorie". Capitolele despre „înțelegere" și „a fi" conțin și ele articulații de interes istoriografic deoarece se ocupă de hermeneutica istoriei, de Dilthey, Rickert, Heidegger, de istoria ontologiei după Kant și Hegel. În genere, e un studiu ce pregătește pe cititor pentru înțelegerea dezbaterilor actuale din cîmpul științelor despre om.

Al. Zub

La teoria della storiografia oggi, a cura di PIETRO ROSSI, Milano, Il Saggiatore, 1983, 268 p.

Un colocviu internațional (Torino, 1982) se află la originea acestui volum de studii, menit să dea contur preocupărilor teoretice din ultimele decenii. Sinteză și chintesență a vechilor „științe umane", beneficiind așadar de un regim privilegiat pînă de curînd, istoriografia are astăzi un statut mai nesigur. De o parte, sîntem preveniți de la început, filosofia neopozitivistă a voit să asimileze explicația istorică modelului ipotetico-deductiv din științele experimentale; de alta, istoricii înșiși și-au asumat un ambițios proiect de înnoire metodologică potrivit cu idealul obiectivismului descriptiv propus de „științele noi": economia, sociologia, antropologia structurală. Explicației i s-a opus narațiunea istorică, legalitatea autonomă a povestirii („racconto") ce organizează, făcîndu-le cognoscibile, evenimentele din trecut. Studiile adunate în volum, sub semnătura unor prestigioși teoreticieni ai istorici, țin de acest cadru epistemologic și vizează științele despre om în genere. O luminoasă și penetrantă introducere subscrie Pietro Rossi, editorul volumului. Materia însăși cuprinde o serie de „prospective" în partea întîi și „comentarii" în a doua. Sînt analize și reflecții privitoare la explicația și comprehensiunea istorică (Arthur C. Danto), problema narațiunii în istoriografia contemporană (Hayden White), statutul istoriei ca știință socială istorică (Wolfgang J. Mommsen), metodele științelor sociale în cercetarea istorică și „istoria totală" (François Furet), istoria socială modernă și timpii istorici (R. Koselleck), caracterul științific al istoriografiei și limitele ei (J. Topolski), problema narațiunii (W. H. Dray), narativitate și modernitate în istorie (J. Rüsen), observații privind istoria ca știință socială istorico-materialistă (W. Küttler), istoricul sub zodia lui „cogito ergo sum" (K.-G. Faber), pentru o depășire a „noii istorii" (Chr. Meier), istoria ca dialog cu oamenii din trecut (Aron J. Gurevič), multele istorii (M. L. Salvadori), reprezentarea lumii de către istoric (P. Winch). Volumul întreg indică o tentativă de a fixa limitele „noii istorii" și de a sugera nevoia transgresării acesteia. E semnificativ faptul că dintre francezi nu e prezent decît F. Furet, a cărui poziție specială în istoriografia respectivă e bine cunoscută, deși la colocviul torinez au luat parte și alții: Marc Fero, Pierre Goubert, Pierre Nora, Jacques Revel. O selecție semnificativă.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

GUY BOURDÉ, HERVÉ MARTIN, *Les écoles historiques*, Paris, Ed. du Seuil, 1983, 341 p.

În remarcabila colecție *Points*, unde s-au tipărit numeroase studii semnificative pentru gîndirea istorică actuală, volumul dedicat *școlilor istorice* de Guy Bourdé (1942—1982) și Hervé Martin (n. 1940) face notă aparte prin intenția declarată de a instrui și îndruma interesul tinerilor. Ce înțeleg autorii prin *școală istorică*? Un *discurs asupra metodei*, un mod de a scrie istoria, încît succesiunea școlilor în acest domeniu e de fapt o succesiune de modalități, directive, curente. În pofida impresiei generale că de la Herodot și Thucydide pînă azi sensul istoriei nu s-a schimbat prea mult, noul demers are în vedere mai degrabă rupturi decît continuități, insistînd îndeosebi asupra inovațiilor produse în secolul XII, în a doua jumătate a secolului XV, în anii 1660—1680, 1876—1898, 1930 și 1970—1975, ultima fază reprezentînd o „dilatare" antropologică a istoriei, dublată de contestații critice dintre cele mai aspre: Paul Veyne, Jean Chesneux ș.a. Spre deosebire de alte sinteze (G. Palmade, Jacques Le Goff etc.), aceasta se vrea un ghid la îndemîna studioșilor și conține aproape exclusiv pe experiența franceză, abia făcînd loc, în afara acesteia, unor comentarii despre Hegel, Toynbee, Spengler. Perspectiva autorilor e istoriografică, dar nu se ignoră nici celelalte moduri de abordare: filosofice, epistemologice, „tehnic" (în sensul instrumentarului disponibil), social. Un „galocentrism" declarat supraviețuiește în noul demers, ușor atenuat cu cîteva referiri la gîndirea istorică germană și anglo-saxonă. Autorii expun limpede și cu perfect simț de sinteză dezvoltarea istoriografiei din evul mediu pînă în zilele noastre. Practica și epistemologia disciplinei sînt avute deopotrivă în vedere. Utile, îndeosebi, reflecțiile despre școala *Analelor* și „noua istorie", raporturile cu marxismul și structuralismul, abordările critice întreprinse de H. I. Marrou, Paul Veyne, Michel de Certeau ș.a. *Du passé, faisons table rase?* Întrebarea lui Jean Chesneaux primește aici un răspuns negativ, analiza autorilor mergînd spre o restituire a trecutului în ceea ce are el pozitiv și reconfortant.

Al Zub

HANS SCHLEIER, *Geschichte der Geschichtswissenschaft. Grundlinien der bürgerlichen deutschen Geschichtsschreibung und Geschichtstheorien vor 1945*, Berlin, 1983, 214 p.

Noul volum subscris de Hans Schleier, autorul multor studii de specialitate și al unei importante monografii *(Die bürgerliche deutsche Geschichtsschreibung der Weimarer Republik*, Berlin, 1975), sistematizează o problematică vastă și de un real interes cu privire la istoriografia germană de la mijlocul secolului XVIII pînă la 1945: două secole de gîndire istorică într-un spațiu predilect al ei. O primă perioadă, în acest cadru cronotopic, s-a încheiat la 1848, cu o etapă pînă la 1815 (iluminism) și alta după școala istorică liberală și democratică. A doua perioadă, de la 1848 pînă la 1890, cu o etapă încheiată în 1871 (declin teoretic, erudiție, mari istorici) și alta desfășurîndu-se după: școala prusiană. A treia perioadă (1890—1945) degajă o primă etapă pînă la 1918 (criza gîndirii istorice, istorie culturală), renaștere rankeană, istorie socială etc.), alta de la 1918 la 1933 (Republica de la Weimar) și încă una pînă la 1945 (istoriografia pronazistă). Informații precise, caracterizări succinte, bibliografie selectivă la îndemîna profesorilor de specialitate. Propriile contribuții ale autorului indicate (în bibliografie) sub nr. 1, 14, 23, 32, 35, 46, 50, 59, 69, 73. Prefața semnată de prof. Werner Berthold, care dirijează seria. O carte utilă și în același timp semnificativă pentru viziunea marxistă asupra gîndirii istorice germane dinainte de 1945.

Al. Zub

JAROSLAV KUDRNA, *Ke kritice pozitivismu v současné buržoazni německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20 století*, Brno, Universita J. E. Purkyne, 1983, 152 p.

Analiză marxistă a direcției pozitiviste în istoriografia germană, franceză și italiană a secolelor XIX—XX. Autorul distinge net între această direcție și pura factologie, pe care pozitivismul autentic a combătut-o. Paralele se întreprind, consensual, între Lamprecht și fondatorii școlii *Analelor*, pozitivismul fiind privit ca o ideologie postrevoluționară și chiar contrarevoluționară (H. Taine, după 1870), care nu exclude (Th. Buckle, cercul vienez) apropieri de liberalism. Deschiderea spre sociologie (Durkheim, Gurvitch) nu e mai puțin

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

semnificativă, ca și interesul pentru Max Weber. Fără a ignora elemntele de discontinuitate, autorul dezvoltă materia în șase capitole : 1) Tendințele evolutive ale istoriografiei pozitiviste ; 2) Aspecte ideologice ale școlii *Analelor* ; 3) Istorie politică și pozitivism în istoriografia italiană contemporană ; 4) Pozitivismul și eforturile de a depăși istorismul tradițional în istoriografia vestgermană de azi ; 5) Istorie, marxism și conștiință istorică ; Cu privire la chestiunea periodizării. Interesante observații relative la disputa dintre neorankeeni (G. Droysen, W. Dilthey) și directiva (alimentată de psihologism și de un materialism geografic) lamprechtiană. Demnă de interes și legătura genetică ce se face între pozitivism și istoriografia *Analelor*. Din spațiul italian, analiza revendică istorici ca Brezzi, Villani, Volpe, Salvemini, Chabod, Guazza. Problemele istorismului, cu tentativa de depășire a lui de către istoricii vest-germani, ocupă un loc de seamă, ca și problema relației dintre istorie, marxism și conștiința istorică. Un rezumat (limba germană) înlesnește accesul.

Al. Zub

A. ZEKI VELIDI TOGAN, *Tarihte usûl* (Metoda în istorie), ed. III, Istanbul, Enrûn Kitabevi, 1981, XXX + 350 p.

Elaborată, în anii 1929—1932, ca un curs universitar de metodologie, această lucrare a marelui istoric turc, Z. V. Togan, își păstrează încă actualitatea, dat fiind caracterul ei de rod al îmbinării fericite, într-o personalitate științifică de elită, a concepției istorice oriental-islamice și a curentelor din istoriografia occidentală. Mai bine zis, autorul reține cele mai bune rezultate ale căutărilor învățaților europeni și le adaptează specificului istoriei și filozofiei islamice, îndeosebi turco-osmane.

Cartea este sistematizată în trei capitole, la care se adaugă o amplă *Prefață* și *Anexe*. În primul capitol sînt analizate obiectul și domeniul istoriei ca știință, inclusiv disciplinele ei auxiliare. Capitolul al doilea este consacrat metodologiei propriu-zise ; începe cu definirea subiectului și continuă cu sistematizarea și critica izvoarelor, interpretarea și sintetizarea știrilor, pentru a ajunge la clasificarea lucrărilor științifice și elaborarea operei (de la alegerea titlului pînă la întocmirea indicelui). Discuția din al treilea capitol are ca temă filozofia istoriei, domeniu din care autorul se oprește asupra concepțiilor istorice teocratice, materialiste, pozitiviste, impresioniste, idealiste, umaniste și, în sfîrșit, oriental-islamice. Reținem din ultimul subcapitol paginile dedicate marilor gînditori din perioada islamismului clasic (Al-Birunî, Ibn Miskeveyhin, Ibn Sa'îd al-Magrib ș.a.), precum și învățaților turci din perioada interbelică (Mehmed Fuad Köprülü, Yusuf Akçura, Reșid Yasımî ș.a.).

În *Anexe* sînt sistematizate, pe epoci și zone geografice, cele mai importante izvoare ale istoriei generale a turcilor, începînd cu cele mai vechi mențiuni chineze și pînă la primele lucrări referitoare la revoluția de eliberare națională condusă de Mustafa Kemal-Atatürk, și din Asia centrală pînă în Crimeea și Africa. De asemenea, în aceeași anexă sînt publicate liste ale periodicelor referitoare a lumea orientală, islamică și turcă, precum și liste ale lucrărilor de metodologie. Pentru a veni în sprijinul tinerilor cercetători, autorul dedică un capitol al anexei prezentării planurilor de elaborare ale unora din cele mai valoroase lucrări de istorie (W. Barthold, Z. V. Togan, P. Miliukov, C. Brockelmann ș.a.), arătînd totodată și scăderile structurale sau de bază documentară ale acestor lucrări. În sfîrșit, un alt capitol al anexei este destinat procedeelor de transliterare (în alfabetul latin) a mențiunilor și pasajelor extrase din surse grafiate în alfabetul chinez, chirilic și, mai ales, arab.

Lucrarea se încheie cu subliniera importanței tehnicii muncii științifice și cu *Indice*.

Cartea este deosebit de utilă tuturor celor preocupați de istoria științei istorice, cu atît mai mult cu cît curentele și școlile din istoriografia islamică, în general, și turcă, în special, sînt încă atît de puțin cunoscute la noi.

T. Gemil

HERVÉ COUTEAU-BÉGARIE, *Le phénomène „Nouvelle Histoire" : stratégie et idéologie des nouveaux historiens*, Paris, Éd. Economica, 1983, 354 p.

Produs al școlii *Analelor*, „noua istorie" ocupă de un bun sfert de secol primul-plan al istoriografiei franceze și constituie, neîndoielnic, cea mai vitală direcție de cercetări într-o epocă de profundă renovație a domeniului. Un atare fenomen, derutant și spectaculos, merita

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

să fie studiat din aproape, cu atît mai mult cu cît protagoniștii săi n-au ezitat să-i dedice analize, reflecții, amintiri, fie și spre a-i asigura un plus de prestigiu. A făcut-o, cu o deplină stăpînire a mijloacelor, cu detașată ironie și chiar cu aplomb, tînărul istoric Hervé Couteau-Bégarie (n. 1957) într-o teză susținută la Bordeaux (1980) sub îndrumarea lui Jean-Pierre Poussou. O bibliografie impresionantă a fost pusă la contribuție. În plus, autorul a „anchetat" un mare număr de istorici implicați în desfășurarea fenomenului: G. Dumézil, F. Braudel, E. Labrousse, R. Mousnier, Louis Girard, P. Leuilliot, F. Autrand, P. Chaunu, Ch.-O. Carbonell, A. Corvisier, J. Glénisson ș.a., confruntînd „programul" cu realizările, declarațiile celor în cauză cu faptele. Al rezultat de aici o analiză dintre cele mai interesante a fenomenului amintit, o analiză ce pune în evidență „strategia" și ideologia „noii istorii". Un grup interesat să imprime o nouă direcție cercetării istorice stă la originea ei (M. Bloch, L. Febvre), iar evoluția postbelică (F. Braudel, E. Labrousse, Ch. Morazé etc.) indică o deplină solidarizare cu proiectul inițial. „Tout projet scientifique est inséparable d'un projet de pouvoir". Această observație a lui A. Burguière, legată chiar de „școala *Analelor*", pare a fi fost punctul de pornire al noului demers. Cum a fost „cucerită" puterea de către fondatori, cum a fost ea asigurată și extinsă de către discipoli, pînă la ultimii fideli ai „paradigmei", iată tema acestei cărți pasionante, scrisă din perspectivă politologică, dar susceptibilă de interes și sub unghiul istoriei istoriografiei. Ea a și dat loc la reacții semnificative. Să spunem aici numai că identificînd în „noua istorie" un inerent „proiect de putere", autorul îi explică reușita prin calitatea anchetelor produse și deopotrivă prin pozițiile cîștigate în ierarhia academică, prin felul cum discipolii săi au știut să-și adjudece locuri suspuse. Ecoul acestei reușite intelectuale a putut fi comparat de aceea cu cel produs de sociologia durkeimiană. Preocupat în genere de chestiuni de strategie (a subscris aproape concomitent și un studiu de strategie militară: *La puissance maritime soviétique*, 1983), H. Couteau-Bégarie urmează o directivă metodologică ce se revendică tacit de la K. Mannheim. El decodifică un comportament istoriografic, punînd în relație fenomenul „Noii istorii" cu orientarea schițată deja la începutul secolului prin Max Weber și K. Lamprecht în Germania, Thorstein Veblen în Suedia, John Dewey și F. Turner în Statele Unite, H. Berr și „Școala *Analelor*" în Franța. O „istorie globală" se afirmă acum, revendicînd întregul cîmp al investigației posibile și punînd în centru omul concret. Perspectiva e antropologică și ea a făcut repede prozelitism în afara spațiului francez. „Hegemonia" e aproape totală, afirmă unul dintre apostolii ei (Em. de Roy Ladurie), în timp ce alții contestă chiar ideea de opoziție între școlile istorice (R. Aron). În definitiv, conchide autorul însuși, „rien ne ressemble plus à un nouvel historien qu'un historien tout court" (p. 25). Dar un istoric care își impune maximum de exigențe, inclusiv pe aceea a maximei accesibilități. Cucerirea pieței profesionale fără asigurarea unui ecou social cît mai larg n-ar fi mare lucru.

Al. Zub

•

REINHART KOSELLECK (Hg.), *Formen der Geschichtsschreibung*, München, DTV, 1982, 630 p. (Theorie der Geschichte, Beiträge zur Historik, Bd. 4).

Un volum substanțial de studii relative la teoria istoriei întregește seria de contribuții la cunoașterea istoriei ca disciplină, reunind texte dintre cele mai diverse, prin grija lui Reinhart Koselleck, Heinrich Lutz și Jörn Rüsen. Primele volume din serie s-au ocupat de *Objektivität und Parteilichkeit in der Geschichtswissenschaft* (1), de *Historische Prozesse* (2) și de *Theorie und Erzählung in der Geschichte* (3), avînd ca editori personalități de prestigiu: R. Koselleck, Wolfgang J. Mommsen, Jörn Rüsen, Karl-Georg Faber, Christian Meier, Jürgen Kocka, Thomas Nipperdey. Sînt dezbateri ce țin de un program a cărui durată o asigură „Werner-Reimers-Stiftung". Koselleck însuși, care animă acest grup de studii, sistematizează problema formelor istoriografiei, punînd materia noului volum în relație mai ales cu aceea a volumului anterior, prefigurîndu-i efortul analitic pe un tărîm mai concret. Istoriografia e cercetată îndeobște istoric, adică genetic, evolutiv. Accentul cade însă pe formele de expunere, pe temeiul normelor stabilite, explicit sau nu, chiar de istorici. Istoriografia ca problemă de teorie a științei istorice e tema abordată, preliminar, de Jörn Rüsen. Materia însăși a fost organizată în patru părți. Cea dintîi se ocupă de tradițiile istoriografiei și reflectarea lor, reunind studii despre modelul istoric (E. Kessler), funcția istoriei în evul mediu (G. Nelville) scientizarea istoriei și estetizarea expunerii (W. Hardwig), observații asupra tipologiei istoriografice propuse de Droysen (J. Rüsen). Partea a doua cuprinde studii cazuistice (*Fallstudien*), sub semnătura lui Christian Meier (despre ideea necesității în *Römische Geschichte* de T. Mommsen), R. Koselleck (despre modalitățile

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de prezentare a reformei prusace la Droysen, Treitschke, Mehring), K.-V. Selge (despre Luther), W. Schulze (despre istoriografia revoluției engleze), H. Lutz (relativ la problematica modelului). În mod firesc, acest grupaj de studii cu tentă restitutivă, istoriografică, e urmat de un al treilea, menit să pună în lumină „reconstrucțiile sistematice". Karl Acham se ocupă aici de legătura dintre atitudinea expectativă *(Erwartungshaltung)*, concepția realității și modul de expunere în științele sociale. H. R. Jauss abordează chestiunea ficțiunii în istorie, D. Harth metamorfozele discursului istoric, tratînd istoria ca text, H. U. Gumbrecht o posibilă abordare antropologică a istoriografiei, iar J. Rüsen cele patru tipuri de narațiune istorică: tradițională, exemplară, critică, genetică. În fine, ultima parte a volumului, a patra, e consacrată discuției și criticii, reformulînd falsa dilemă a teoriei sau practicii istoriografice (Ulrich Muhlack), glosînd apoi despre ficțiune, experiență și certitudine. Sînt rezultatele unui colocviu (1979/1980), prelucrate ulterior și sistematizate în vederea unei fructificări mai largi. Perspectiva istorică se îmbină, în structura volumului, ca și în diversele abordări, cu cea sistematică. „Schimbarea (în genere) și este într-un fel instanța ei de control", observă Koselleck (p. 9), punînd schimbarea formelor istoriografice în raport firesc cu un proces mai adînc de schimbare: „Welche Historie — als Geschichtsschreibung — gehört zu welcher Geschichte und welche Geschichte zu welcher Historie?" (p. 9). Nu e o simplă butadă. Istoria ca fapt și istoria ca o reflectare subiectivă a acelui fapt (istoria ca istoriografie deci) se află într-o strînsă relație și nu pot fi discutate decît împreună, chiar dacă schimbarea lor comportă ritmuri diferite. Seria de interogații cu care R. Koselleck deschide volumul (p. 9—13) ar trebui să rețină atenția oricărui istoric.

Al. Zub

OTTO VOSSLER, *Geschichte als Sinn*, Frankfurt/M, Suhrkamp Verlag, 1983, 162 p.

Autor al unor studii importante de istoria ideilor *(Mazzinis politisches Denken und Wollen*, 1927; *Die amerikanischen Revolutionsideale im Verhältnis zu den europäischen*. 1929; *Der Nationalgedanker von Rousseau bis Range*, 1937; *Rousseau Freiheitslehre*, 1962; *Alexis de Tocqueville*, 1973), Otto Vossler (n. 1902) își rezumă oarecum propriile idei despre istorie în acest volum, încercînd să distingă între istoria autentică și cea aparentă *(Scheingeschichte)*. Pentru el istoria e o activitate creatoare și anume una marcată prin excelență de gîndirea critică. Nu atît de *obiect* ar fi vorba, în istorie ca și în poezie *(Dichtung)*, cît de *probleme*, care singure îi pot conferi sens, direcție, realitate, implinire. Iar problemele nu sînt aceleași mereu ci se reînnoiesc sub dicteul vieții. „Rezolvarea" lor e istorie și implică sens. În fond, istoria nu are un sens, ci *este sens*. Cele cîteva articulații ale volumului se ocupă de așa-zisa istorie reală, de obiectul, filosofia și sensul istoriei, de raportul acesteia cu politica, de unele modalități ale istoriei: polemică, progresistă, ironică. Individul și colectivitatea formează substanța ultimelor două capitole, în miezul cărora regăsim (cu delimitarea necesară) ideea hegeliană a istoriei ca libertate.

Al. Zub

BENEDETTO CROCE, *La philosophie comme histoire de la liberté. Contre le positivisme*. Textes choisis et présentés par SERGIO ROMANO, Paris, Ed. du Seuil, 1983, 289 p.

Dacă în raport cu spațiul german Croce a jucat un rol de mediator, dialogul cu spațiul francez a fost mai precar. Un mozaic cultural susceptibil să evoce importanța operei crociene în legătură cu ideile de libertate, artă, istorie, se dă în acest volum, comentat substanțial de Sergio Romano, care pune în relație demersul antipozitivist respectiv cu opera întreprinsă în același sens de Georges Sorel, Ed. Bernstein, Antonio Labriola. În plină epocă scientistă, Croce proclamă *ideea* și *forța* ca valori creatoare, întemeindu-se pe Hegel, Vico ș.a. Iar pentru că scena pe care aceste valori se confruntă e istoria, el face din istorie cheia de boltă a unui sistem pe care îl denumește „istorism absolut". Experiența primului război mondial și a fascismului l-a făcut apoi să se îndrepte spre filosofia libertății în istorie, încercînd să împace eticul cu politicul. Organizate în patru părți, textele din volum se ocupă de raportul dintre filosofie și istorie (I), filosofie și critica de artă (II), istorie și teoria istoriei (III), societatea civilă și cea politică (IV). Fecare text e precedat de succinte lămuriri ale edito-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

rului. Afirmației lui Fustel de Coulanges că „există istorie și filosofie, dar nu și o filosofie a istoriei", ginditorul italian îi opune alta: „nu există nici filosofie, nici istorie, nici filosofia istoriei, ci istorie care e filosofie și filosofie care e istorie, parte integrantă a istoriei" (p. 162). Este propoziția cheie a „istorismului absolut", recognoscibil concomitent și în gîndirea lui N. Iorga, unde accentul cade însă mai decis pe metodă, pe modul istoric de a privi lucrurile în oricare domeniu.

Al. Zub

MICHAEL OAKESHOTT, *On History and Other Essays*, Oxford, Basil Blackwell, 1983, 198 p.

Politolog preocupat de istoria gîndirii politice *(Experience and its Modes*, 1933; *Hobbes's Leviathan*, 1946; *Rationalism and Polities*, 1962; *On Human Conduct*, 1975), autorul se apleacă acum asupra istoriei ca disciplină, urmărind în prima parte o logică a înțelegerii istorice, reexaminînd raportul dintre dimensiunile duratei; reexaminînd în a doua parte problema evenimentelor istorice, cu disocieri interesante relative la ceea ce este fortuit, cauzal, similar, corelativ, analog sau contingent în istorie. Cu alte cuvinte, se caută o mai bună înțelegere a procesului de schimbare. Trecutul istoric, ni se spune, este un angajament intelectual între istoric și o secvență a evenimentelor consumate. Studiul lui e menit să-i ajute pe istorici a distinge adevăratele probleme istorice. Identitatea și continuitatea e ceea ce-l interesează cu deosebire în partea a treia. Separat, autorul urmărește raportul dintre regulă și lege în relațiile umane. La urmă, un studiu aplicativ cu privire la „turnul Babel", cu accent pe semnificația lui simbolică. Perspectiva politologică distinge aceste comentarii într-un moment cînd statutul istoriei e repus în discuție de numeroși specialiști.

Al. Zub

HERMANN EICH, *Die misshandelte Geschichte. Historische Schuld — und Freisprüche*, Düsseldorf, Erb Verlag, 1983, 230 p.

Scrisă degajat, fără note, dar cu o judicioasă bibliografie selectivă, noua carte a ziaristului german *(Die unheimlichen Deutschen* și-a cucerit demult faima) abordează o temă dintre cele mai interesante și actuale, aceea a vinovăției și (respectiv) absolvirii de vină în istorie. În prefață, autorul se ocupă de „istorie ca armă", pentru a desfășura, apoi, o suită de eseuri legate de sensul justițiar al istoriei *(Historiker sind Richter)* dialectica răului *(Das Böse in der Geschichte)*, vine în război, imperativul istoric *(Sollerfüllung in Geschichte)*, „cei mari ai istoriei" *(Umgang mit Geschichtsgrössen)*, în care dilema „erou sau monstru" rămîne fără soluție, istoria ca proces etc. Cîteva exemplificări geopolitice aduc discuția în istoria contemporană și chiar în plină actualitate. Ultimul capitol (XI) ne previne asupra manipulării istoriei *(Reutschen, Tränen und Täuschungen)*, iar postfața recomandă norma rankeană a adevărului *(Rückkehr zu Ranke)*. E o carte menită nu atît să explice lucrurile, cît să incite la reflecție.

Al. Zub

EMMANUEL LE ROY LADURIE, *Parmi les historiens. Articles et comptes rendus*, Paris, Gallimard, 1983, 445 p.

Asumîndu-și riscul de a se erija (dar cine dintre istoricii adevărați nu e constrîns să o facă?) în cenzor al confraților săi, Emmanuel Le Roy Ladurie adună sub copertă articole și dări de seamă scrise, prin anii '70, în mari cotidiene ca *Le Monde* și *Le Nouvel Observateur*. Rezultatul e o culegere de texte semnificativă nu doar pentru istoriografia franceză a momentului, ci mai ales pentru autorul însuși. Opțiunile lui se definesc destul de limpede și ele indică un vast spectru tematic, o deschidere pe cît de generoasă pe atît de caracteristică. Revoluții, elite, minorități etnice, mișcări demografice, moravuri, idei,

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

atitudini, mentalități, analize cantitative, demersuri legate de geoistorie, psihoistorie, antropologie ș.a. intră în raza de interes a istoricului, preocupat de tot ce-i poate incita curiozitatea în cîmpul faptelor și de reflecția generală asupra domeniului. Peste o sută de autori sînt astfel prezentați și supuși criticii sale, de la F. Braudel, P. Chaunu și G. Duby pînă la istorici din tînăra generație, încă prea puțin cunoscuți. Aparent aleatorii, temele selectate indică o ordine de preocupări: sacralități, economie, stat, univers rural, umanități, metode istorice, evenimentele și lunga durată etc., preocupări ce dezvăluie un interes tot mai mare pentru idei și mental colectiv. *Demografie și mentalități* se intitulează de altfel prima parte a volumului, urmată de un grupaj despre *culturi* și de altele despre: biserică, erezie, profeție; supranaturalul celui sărac; carnaval și post; lumini, elite, revoluție; stat, stăpînitori, dominați; război și societate; ideologie și politică; memoria militantă; contestații, frustări, țapi ispășitori; regiuni; moduri de viață și locuire; monedă, credit, manufacturi; lumea fără oraș; autobiografii țărănești; istorici și cronicari. Tabla de materii se arată astfel un veritabil repertoriu tematic, seminficativ pentru direcțiile urmate de istoriografia actuală, de „noua istorie" franceză îndeosebi. Este o călătorie dintre cele mai instructive în universul cărții de istorie, un univers din ce în ce mai complex și în continuă expansiune.

Al. Zub

ODO MARQUARD, *Schwierigkeiten mit der Geschichtsphilosophie*, Frankfurt/M., Suhrkamp Verlag, 1982, 249 p.

Afirmă o poziție sceptică în raport cu filosofia istoriei, pe care o chestionează începînd cu manifestările de la jumătatea secolului XVIII pînă la cele din ultima vreme, inspirate de teoria critică. Profesor de filosofie la Universitatea din Giessen, iar de curînd la Berlin, autorul s-a dedicat unor studii ce sugerează prin chiar titlurile lor această poziție: *Skeptische Methode im Blick auf Kant* (1958, 1978); *Abschied vom Prinzipiellen* (1981); *Krise der Erwartung-Stunde der Erfahrung* (1982). Cartea de față, publicată întîia oară în 1973 și repusă acum în circulație, cuprinde pe de o parte o seamă de contribuții privind analitica filosofiei istorice, iar pe de alta studii asupra dialecticii dispariției acesteia: cercetări critice de antropologie, tipologe a concepților despre lume, curente reprezentative în gîndirea actuală, pornind de la Kant, Hegel, Schelling, Dilthey, Freud. Parafrazînd cunoscuta formulă, autorul își începe astfel discursul: „Filosofii istoriei au schimbat numai în chip divers lumea; e timpul acum să se dispenseze de ea" (p. 13). Cel dintîi care ignoră un asemenea sfat e autorul însuși, iar dovada o fac aceste reflecții, la capătul cărora se definește o dilemă: filosofie istorică sau antropologie filosofică?

Al. Zub

Studii de istorie a filozofiei universale, VIII, coord. AL. BOBOC, S. GHIȚĂ, R. PANTAZI, București, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 159 p.

Sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice, un nou volum din seria dedicată istoriei filosofiei universale a fost pus în circulație, reunind studii despre realismul grec (Gh. Vlăduțescu), funcția cognitivă a entităților abstracte (V. Pîrău), dialectica modernă și Jakob Böhme (Al. Boboc), deismul englez (I. Bănșoiu), J. H. Lambert și scientismul filosofic (Em. Ancuța), filosofia alienării (Gh. Al. Cazan) și esența umană (I. Roșca) la tînărul Marx, filosofie și religie la J.-M. Guyau (I. C. Ivanciuc), neokantianismul italian (S. Ghiță), „realismul" lui Franz Brentano (Andrei Marga), Unamuno și antropologia filosofică (N. I. Mariș), cunoaștere și putere la M. Foucault (I. Goian). Ultimele două sînt și cele care interesează mai mult pe istorici. Fiindcă gîndirea lui Unamuno comportă o certă actualitate sub unghiul amintit, mai ales prin apelul său la concret *(Sentimentul tragic al vieții)*, iar „arheologia cunoașterii" propusă de Foucault, aflată pînă de curînd în mare vogă, e una din cele mai incitante oferte ale structuralismului aplicabil și la studiul fenomenologiei istorice. Ca și în cazul școlii de la Geneva, preocupată să explice mecanismele cunoașterii înainte de a se ocupa de cunoașterea însăși (J. Piaget ș.c.l.), Michel Foucault se preocupă de analiza „discursului" în perspectiva unei aprofundări epistemologice. Arheologia nu e aici disciplina pe care o cunoaștem, ci o metodă de analiză a nivelelor. „Arheologia, în loc de a considera că

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

discursul nu este alcătuit decît dintr-o serie de evenimente omogene (formulările individuale), distinge, în adîncimea însăşi a discursului, mai multe planuri de evenimente posibile : planul enunţurilor însele, în emergenţa lor singulară, planul apariţiei obiectelor, tipurilor de enunţare, a conceptelor, a opţiunilor strategice (sau a transformărilor care le efectuează pe cele deja existente ; planul derivării noilor reguli de formare plecînd de la regulile care sînt deja în vigoare —, dar întotdeauna în cadrul unei aceleiaşi pozitivităţi ; în sfîrşit, la un al patrulea nivel, planul în care se efectuează substituirea unei formaţiuni discursive prin alta (sau al apariţiei şi dispariţiei pur şi simplu a unei pozitivităţi). Aceste din urmă evenimente, care sînt cu mult mai rare, sînt, pentru arheologie, cele mai importante : în orice caz, doar ea singură le poate pune în evidenţă" *(L'Archéologie du savoir,* Paris, 1969, p. 223). Istoria, la Foucault, nu e deci un loc de manifestare a continuităţii, ca un ansamblu nediferenţiat al devenirii diverselor nivele ale realului. „Nu voi accepta ansamblurile pe care mi le propune istoria decît pentru a le pune deîndată în chestiune", declară filosoful *(ibid.,* 17), propunînd înlocuirea perspectivei „naiv-cronologice" cu una conceptualizată, capabilă să introducă faptele în structuri semnificative. Istoria *globală* (totalizînd nivele indistincte) urmează a fi înlocuită cu istoria *generală* (unde nivelele se menţin distincte). În această etapă, ceea ce primează nu e „istoria gîndirii", ci „descrierea evenimentelor discursului" de la care se aşteaptă limpeziri prealabile. Spre deosebire de Th. S. Kuhn, care încearcă să articuleze nivelele creativităţii în ştiinţă sau de H.-G. Gadamer, tinzînd a integra momentul continuităţii şi al discontinuităţii în dimensiunea istoricului, Foucault se ocupă de „evenimentele discursului", studiind spaţiul dintre analiza limbajului şi istorie. *Les mots et les choses, Histoire de la folie à l'âge classique, Surveiller et punir, Histoire de la sexualité,* iată cîteva teme din vasta operă a lui Foucault, ale cărei sugestii, ca idei şi metode, sînt departe de a fi epuizate. Studiul subscris de Ion Goian în noul volum de cercetări filosofice ni le fac mai apropiate.

Al. Zub

MARIANNE MESNIL, *Entre rationalisme et romantisme : naissance d'une discipline,* în „Revue de l'Institut de sociologie", Bruxelles, 1983, no. 3—4, p. 455—465.

Decurgînd din sfera antropologiei, noua disciplină, cu statut propriu impus numai în ultima vreme, este *etnologia europeană.* Congresul internaţional ce i s-a dedicat la Paris, în 1971, marchează consacrarea ei solemnă, oficială. Specificitatea ei, în raport cu disciplina regentă, ţine nu atît de geografie, cît de dimensiunea istorică. Un excurs în evoluţia antropologiei de-a lungul unui secol şi mai bine i-a sugerat autoarei să o raporteze la efortul de a se contura în acelaşi răstimp identităţi naţionale. De unde interesul pentru relaţia *oralitate-istoricitate, periferie-centru, eu-altul* etc., relaţie speculată adesea în detrimentul unei cunoaşteri autentice. Cîteva raportări la spaţiul istorico-cultural românesc denotă o bună informare în ceea ce ne priveşte, după cum distincţia între *istoria rece* (în terminologia lui Levi Strauss), transmisă doar de memoria colectivă a Răsăritului, şi *istoria caldă* a Europei apusene nu împiedică sesizarea „schimburilor" produse permanent şi creator între ele. Tradiţia orală însăşi e constitutiv sincretică şi ea îndeamnă la abordări regionaliste.

Al. Zub

IDA MAGLI, *Introduzione all'antropologia culturale. Storia, aspetti e problemi della teoria della cultura,* Roma — Bari, Ed. Laterza, 1984, 200 p.

Profesoară la Universitatea din Roma, autoarea se remarcase anterior prin studii de antropologie cu un variat spectru tematic : *Gli uomini della Penitenza* (1967) ; *Matriarcato e potere delle donne* (1978) ; *Alla scoperta di noi selvaggi* (1981) ; *Gesù di Nazaret. Tabu e trasgressione* (1982) ; *La femmina dell'uomo* (1982). *Introducerea* în domeniu pe care o subscrie acum, în ediţie secundă, e o sinteză teoretică şi de metodă, urmărind diacronic diverse aspecte şi probleme ale teoriei culturii. Disciplină de interferenţă, cu statut încă labil, însă extrem de complexă, antropologia culturală e definită aici, în sens larg, ca un mod de a privi omul şi creaţia sa, un mod — între altele — de a înţelege formarea, istoria, funcţia şi rezultatele antropologiei. Sînt relevate probleme fundamentale, cu referiri la autorii cei mai de seamă. Interpretarea sacrului şi a mitului, riturile, ceremoniile, tabuurile, naraţiunile

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

mitice ca simbol al unor instituții și funcțiuni concrete formează substanța acestui volum. Valoarea de perspectivă și de „instrument metodologic" a antropologiei e pusă în lumină preliminar. Începuturile cercetării antropologice și ideea de progres *(I)*, primele însemnări făcute de călătorii italieni *(II)*, secolele XVII—XVIII *(III)*, secolul XIX *(IV)*, „clasicii" antropologiei *(V)*, disputele în jurul „transcendenței" *(VI)*, psihologia și antropologia *(VII)* formează capitolele acestei sinteze de mare densitate și comprehensiune. Folosul ei pentru istoriografie este indiscutabilă, de vreme ce acesta se definește, ea însăși, ca disciplină antropologică predilect culturală.

Al. Zub

FERNAND BRAUDEL, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, vol. I—II, trad. și postfață de ADRIAN RIZA, București, Ed. „Meridiane", 1984, 343 + 447 p.

Fericită inițiativă această traducere a primului volum din trilogia braudeliană *Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XV-e—XVIII-e siècle*, operă de căpătîi ce încununează o carieră, punîndu-și amprenta în chip definitoriu asupra istoriografiei contemporane. Scoasă în pragul octogenatului, această operă denotă aceleași virtuți ca și studiile de tinerețe, ca și faimoasa *La Méditerranée* (1949), care a făcut epocă. „Personajul" asupra căruia se oprește acum F. Braudel e lumea însăși, specia umană într-un interstițiu semnificativ și dramatic, al istoriei sale. Secolele supuse răbdător investigației rămîn doar un punct de pornire și unul de continuă întoarcere pentru istoricul preocupat să integreze, să explice totul în cadrul cel mai vast. Nu marile „evenimente" îi animă aici străduința, nici temele „clasice" ale cercetării, ci acele „mii și mii de fapte diverse" care indică repetiții, durate, stabilități. „Aceste suite, aceste *serii*, aceste *durate lungi*, afirmă autorul, mi-au reținut atenția: ele trădează liniile de fugă și orizontul tuturor acestor peisaje trecute, șterse de vreme. Ele introduc în aceste peisaje o ordine, presupun niște echilibre, dezvăluie permanențe, ceea ce există, pînă la urmă mai mult sau mai puțin explicabil în această dezordine aparentă" (II, 360). Nimic nu scapă atenției istoricului și regretul său e că n-a putut îmbrățișa totul, de la determinările geoclimatice pînă la veșminte, deprinderi culinare, stil de viață. *Structurile cotidianului* e un titlu programatic ce trimite nu doar la „colbul mărunt al istoriei", ci la o „radiografie" a ei sistematică și plină de sugestii. „Fiecare cititor o poate umple cu alte imagini, ale lui, pe urmele unei amintiri, ale unei călătorii, ale unei lecturi" (II, 358—359). Căci, fidel crezului său istoriografic, autorul înțelege să-l apropie pe cititor, să și-l facă oarecum părtaș la demersul său. „Atunci cînd, în 1952, Lucien Febvre mi-a încredințat redactarea lucrării de față pentru colecția *Destins du Monde*, pe care o înființase, mărturisește Braudel, nu-mi închipuiam desigur în ce aventură fără de sfîrșit mă angajam" (I, 5). Era vorba de Europa preindustrială, ale cărei dimensiuni i se vor dezvălui pe parcurs prin raportare sistematică la restul lumii și la durata întreagă. Părăsind vechile scheme (Werner Sombart, Josef Kulischer etc.), autorul extinde sensibil orizontul investigației, viziunea lui e antropologică. Geografia umană, demografia, etnologia, științele, artele, istoria religiilor, totul e chemat să contribuie la restituție. Ca și N. Iorga, Braudel e atent la realitatea din jur, fecundă și densă, din urzeala căreia extrage misterioase fire pentru propria-i țesătură, iar „documentele" recuperate sînt supuse unei analize metodice pentru a mărturisi nu doar despre „evenimente", dar și despre „partea mediului", în „destinele colective". S-a spus cu bun cuvînt că avem de-a face cu o „coborîre ambițioasă spre adîncuri" (Maurice Aymard), una menită a conferi duratei o nouă perspectivă și o altă valoare. Reflecția metodologică se bucură de respect, efortul de a pune în lumină dimensiunea concretă a vieții precumpănește. Cu nouă carte Braudel își „mondializează" ideile din *Mediterana* și încheie fericit o operă de suveran prestigiu. Adrian Riza face un bun serviciu culturii noastre oferindu-i această traducere, însoțită de o luminoasă postfață menită să-l apropie pe cititor de marea aventură a istoriografiei contemporane și îndeosebi de „lumea braudeliană".

Al. Zub

C. I. GULIAN, *Lumea culturii primitive*, *București*, Ed. „Albatros", 1983, 352 p.

O nouă carte despre cultura primitivă semnată de C. I. Gulian nu mai surprinde. După volumele *Despre cultura spirituală a popoarelor africane* (1964), *Omul în folclorul african* (1967), *Originile umanismului și ale culturii* (1967), *Mit și cultură* (1968), citate și în foarte

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

selectiva bibliografie a celui de acum, încă o carte ni se oferă pe marginea unei teme inepuizabile. Este o sinteză de largă circulație, în care autorul a „topit" multe din cercetările întreprinse și comunicate de-a lungul anilor. Pornind de la numeroasele culturi primitive, autorul formulează de la început interogații incitante: „Ce asemănări și ce deosebiri ne izbesc cînd le cunoaștem trăsăturile și le comparăm? Cultura primitivă, antică, medievală, contemporană reprezintă, fiecare din ele, o lume aparte, închisă în sine, și care, odată ce a apus, nu mai poate fi înțeleasă și valorizată, cum susține Oswald Spengler sau, în ciuda depărtării în timp și spațiu, orice cultură ne este accesibilă? Și care sînt căile de pătrundere în aceste lumi valorice ale omului primitiv, antic sau medieval?" (p. 7). Sînt întrebări la care autorul caută să răspundă în noua carte, ocupîndu-se de valorile culturii în societatea primitivă, structuri și funcții, forme și limite ale alienării sau dimpotrivă ale coeziunii sociale, concepția despre lume a societăților tribale, artă și folclor în viziunea primitivă etc. Interesante, între altele, paginile despre rîs și conștiință critică. Perspectiva e, firește, etnologică. Apelul la istoriografie, la marile sinteze în primul rînd, denotă însă un efort de integrare mai largă.

Al. Zub

OVIDIU DRIMBA, *Istoria culturii și civilizației*, 1, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 870 p. + ilustrații, bibliografie, indici.

Foarte bună această inițiativă a unui autor, Ovidiu Drimba — remarcat pînă acum, în special, prin studiile sale de literatură comparată — și a unei edituri — Științifică și Enciclopedică, recunoscută, la rîndul ei, pentru valoarea culturală deosebită a tuturor realizărilor sale editoriale — de a pune la dispoziția celor interesați o istorie generală a culturii și civilizației.

Foarte bună — adică utilă — în primul rînd pentru că acest gen de sinteză concentrează în sine informații (necesare pentru orice cultură istorică) ce, altminteri, nu ar putea fi dobîndite decît cu oarecare dificultate și pierderi de timp considerabile; în al doilea rînd, pentru că tocmai astfel de cărți fac o necesară propagandă disciplinei istorice, fiind capabile să stimuleze în cercuri foarte largi de oameni gustul și interesul pentru ea.

Nu este, însă, mai puțin adevărat că încercări de felul celei de față — temerare cum sînt — comportă o doză considerabilă de risc, fiindcă, așa cum se întîmplă de cele mai multe ori cu orice sinteză, intențiile inițiale pot fi uneori fie abandonate, fie ajustate pe parcurs, încît ceea ce se obține la sfîrșit nu totdeauna seamănă cu ceea ce a fost gîndit la început.

Este, ni se pare, ceea ce se întîmplă și în acest prim volum — din seria celor patru anunțate — care se ocupă de civilizația și cultura epocilor preistorice și ale antichității orientale și europene. Sînt trecute mai întîi în revistă civilizațiile și culturile mesopotamiană, a Egiptului antic, a vechilor evrei, persani, indieni, chinezi și japonezi pentru ca, după aceea, să fie înfățișate fenomenele similare dezvoltate în America precolumbiană și Europa (Creta, Grecia, Italia, Dacia).

E drept că, prin aceasta, autorul reușește, așa cum își propusese la început „să ofere datele esențiale legate de apariția și evoluția marilor civilizații", evidențiind „specificul fiecăreia și principalele influențe pe care le-au primit sau exercitat" *(Cuvînt înainte*, p. 5); numai că, în ceea ce privește ocalaltă intenție a cărții, de a schița pentru fiecare civilizație și cultură „cadrul condițiilor și al posibilităților sale concrete", de a indica „liniile capacităților creatoare și ale realizărilor ei, contribuția sa efectivă și locul pe care îl ocupă astfel în istoria umanității" *(Cuvînt înainte*, p. 6), poate că ca s-ar fi reflectat mai bine pe parcursul lecturii dacă autorul ar fi încercat nu numai să ne spună *cum* a fost fiecare fenomen de cultură și civilizație, ci și *de ce* a fost el așa cum ne este descris; dacă în locul sau, mai bine zi, în cadrul inventarului oferit — alcătuit, de altfel, foarte bine — s-ar fi putut observa și tentativa de a *explica*.

Este, acesta, singurul repros pe care am îndrăzni să-l facem unei cărți a cărei valoare rămîne totuși, întreagă.

Alexandru-Florin Platon

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Kindlers Kulturgeschichte Europas, München, Kindler Verlag, 1983, vol. 1—20.

O inițiativă editorială cu totul remarcabilă e această istorie a culturii europene compusă din monografii și sinteze asumate de mari specialiști din diverse țări. Cuvîntul introductiv la întreaga serie, subscris de Friedrich Herr, ne previne asupra concepției și limitelor antreprizei. Europa ? Termenul se cerea mai întîi definit, după atîtea încercări mai vechi și sub presiunea schimbărilor survenite pe bătrînul continent după întîia conflagrație mondială, iar constatarea ce s-a impus e că de la sfîrșitul imperiului roman încoace Europa a trăit mereu un sentiment de prăbușire. Veacul XX n-a făcut decît să-i sporească intensitatea. Europa ce prinde contur din această sinteză e o prezență reală, cel puțin în trecut. Trei autor sînt evocați în introducere ca garanție a lealității întregii sinteze : Joseph Vogt (semnatarul volumului 5 privitor la antichitatea tîrzie) ; John Perry (căruia i se datorează volumele 12 și 16, despre epoca descoperirilor și despre imperiile coloniale din secolul XVIII) ; Eric Hobsbawm, care se ocupă (volumul 15) de revoluțiile europene. Dar ceilalți autori nu sînt mai puțin citabili sub acest raport, ca și sub acela al profesionalismului. Friedrich Heer, care semnează prefața generală, și-a asumat elaborarea a două volume (9—10) privind Evul Mediu (secolele XI—XV). Celelalte volume au ca autori specialiști la fel de notorii și ei garantează valoarea acestei colecții de sinteze. Preistoria europeană, de la nomadism la antichitatea clasică e prezentată (în traducere) de Stuart Piggott, care își recomandă „aventura" și metoda proprie ca o necesitate de sinteză. O traducere din engleză e și volumul despre Grecia de la Homer pînă la căderea Atenei, de Cecil Maurice Bowra. Din istoriografia americană s-a recuperat volumul 3, despre helenism, subscris de Moses Hadas, și aceasta cu o prefață explicativă. Roma (4) e tratată de Michael Grant, iar metamorfoza culturii vechi în antchitatea tîrzie (5) de Joseph Vogt. Un întreg volum (6) se ocupă de celți, de la primele atestări pînă la invazia normandă (Myles Dillon, Nora K. Chadwick). Un altul (7) de lumea germană (Emil Nack). Istoria Bizanțului formează materia următorului volum (8), întocmit de Steven Runciman, iar secolele XI—XIV substanța altor două (9—10), semnate de Friedrich Heer. Epoca Renașterii (11) de S. Harrison Thomson, cea a descoperirilor geografice (12) de J. H. Parry, a barocului (13) de Maurice Ashley, a iluminismului (14) de George Rudé, a revoluțiilor europene (15) de Eric Hobsbawm, a politicii coloniale în secolul XVIII (16), de J. H. Parry, a imperiului britanic (17) de Nicholas Mansergh, a Europei ca putere mondială în secolul XIX (18) de Robert Schnerb, a slavilor ca evoluție de la popoare la națiuni (19) de Roger Portal, în fine (20) a Europei secolului XX în versiunea deja celebră a lui George Lichtheim, care privește ultimile evoluții ca o istorie spirituală a continentului nostru. După cum se vede, cele mai multe sînt traduceri din istoriografia anglo-saxonă. Altădată, erudiția germană n-ar fi permis o atare colecție, asumîndu-și singură sau cu minim apel la specialiști străini, efortul sintezei. Ea vădește azi o modestie și un spirit ecumenic demn de luare-aminte. O observație ar trebui să facem cu privire la sensul occidentalocentric al acestei sinteze, sens definit chiar de Friedrich Heer în prefață, unde se vorbește insistent de *Kindlers Kulturgeschichte des Abendlandes*, apreciindu-se însă că prin Apus *(Imperium occdentale)* trebuie să se înțeleagă aici Europa, o Europă ce se dorește acum, după evoluții dureroase, deschisă în interior ca și spre în afară. Procesul acestei deschideri în timp e tocmai ceea ce vor să definească cele douăzeci de volume ale noii sinteze *sui generis*, o sinteză pe care orice bibliotecă și orice om de cultură trebuie să și-o dorească.

Al. Zub

E. R. DODDS, *Dialectica spiritului grec*. Traducere de CATRINEL PLEȘU. Prefață de PETRU CREȚIA, București, Ed. „Meridiane", 1983, 370 p.

Explorarea faptului imaginar din perspectiva psihanalizei a dobîndit o bună ilustrare în teritoriul „noii istorii" datorită contribuției lui E. R. Doods care s-a ocupat de elementele culturale ale visului antic. *La nouvelle histoire* (Paris, 1978, p. 269) atrăgea atenția asupra importanței acestei contribuții pe care, grație lui Catrinel Pleșu — autoarea traducerii — specialiștii români o pot, în sfîrșit, cunoaște în mod direct. Asupra însemnătății acestei srieri ne previne prefața subscrisă de Petru Creția care oferă și cîteva date privitoare la autor. Lucrarea în cauză reprezintă mai întîi de toate „o carte obligatorie de referință pentru oricine studiază spiritualitatea greacă", fiind o contribuție la progresul studiilor clasice și al culturii umaniste (p. 5—6). Specialiștii domeniului vor avea astfel multe de spus pe marginea ei și o discuție adîncită în acest sens ar fi necesară. În ceea ce ne privește, ne îngădum să o

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

semnalăm atenției doar din perspectiva metodei și a analizei pe care o propune. Fără a fi o istorie a mentalității și a sentimentului religios în lumea greacă, ea ilustrează totuși, cum ne avertizează autorul, „un aspect important și relativ necunoscut al universului mental al Greciei antice", un aspect ce nu trebuie confundat cu întregul (p. 16). Incitat de perfecțiunea și raționalitatea cunoscute ale lumii elene, autorul și-a propus să le demitizeze, pornind de la o întrebare de bun simț: Erau grecii, oare, chiar atît de orbi față de factorii neraționali ai existenței și comportamentului uman? Cartea arată că întrebările simple — ca aceea pe care și-o punea un vizitator obișnuit în fața sculpturilor Partenonului — pot deblocă adesea sisteme de analize care au condus înțelegerea fenomenului grecesc într-un sens unic, al mirajului. Pentru un răspuns convingător la amintita întrebare, autorul nu s-a mulțumit cu descrierea comportamentului exterior al lumii grecești, ci cu refacerea lui din lăuntrul acestei lumi, prin propriile ei surse de reprezentare care au relevat registre afective nebănuite mai înainte. Rezultatul său prezintă astfel interes nu numai pentru eleniști, ci și pentru oricine este preocupat de înțelegerea *resorturilor comportamentului uman*. Apelul la psihanaliză, cu o bună aplicație la elementele visului antic s-a dovedit în acest sens profitabil și, mulțumită acesteia autorul a reușit să demitizeze faimoasa raționalitate a elenismului. În fond ea ascundea o mare anxietate irațională și relevarea ei se arată plină de sensuri pentru dezbaterea actuală de idei. Soliditatea științifică a demonstrației, penetrația ei filosofică, stilul captivant, incitația la gîndire dau un farmec deosebit acestei cărți și-i conferă o importantă valoare instructivă pentru toate categoriile de cititori.

Ștefan Lemny

ROBERT DELORT, *La vie au Moyen Âge*, Paris, Ed. du Seuil, 1982, ediția a II-a, 305 p.

Istoria vieții cotidiene reprezintă, în momentul de față, una dintre cele mai importante dimensiuni ale istoriografiei contemporane. Este suficient, pentru a ne convinge, să răsfoim orice bibliografie istorică la îndemînă sau, pur și simplu, numai să parcurgem cu o privire rapidă rafturile bibliotecilor. Ce sugerează o asemenea observație? Cel puțin două lucruri. Intîi de toate, extensiunea practic nelimitată a conceptului de izvor istoric spre domenii despre care, pînă acum cîteva decenii, nu s-ar fi putut bănui că vor ajunge vreodată surse prețioase de informație în investigarea trecutului. În al doilea rînd, afirmarea progresivă a unui nou gen de istorie, eliberată de obsesia evenimentului și a politicului, care vizează, în cadrul unei reconstituiri globale a trecutului, restituirea condiției umane „așa cum a fost", în mediul ei fizic, psihologic, în viața sa de toate zilele, cu credințele, obiceiurile și tracasările la care a fost mereu supusă.

Cartea prezentată în continuare — expresie, între multe altele, a noii modalități de a înțelege și face istoria — încearcă tocmai acest lucru. Autorul ei — profesor de istorie medievală la Universitatea Paris VIII și la École normale supérieure, membru în comitetul de redacție al revistei *Histoire* — a publicat pînă acum cîteva cărți referitoare la cultul Moscovei (*La Moscovie au XVI-e siècle*, 1965), științele auxiliare ale istoriei (*Introction aux sciences auxiliaires de l'histoire*, 1969) și comerțului european (*Le Commerce des fourrures en Occident à la fin du Moyen Âge*, 1978—1980).

Despre *La vie au Moyen Âge* — printre scrierile sale cele mai recente — trebuie, mai întîi, făcută o precizare: ceea ce R. Delort discută aici se potrivește numai Occidentului medieval, nu întregii Europe cum, poate, titlul ar lăsa să se înțeleagă. O istorie a vieții cotidiene pentru sud-estul continentului — și, de ce nu, pentru spațiul românesc — este încă de dorit.

Pornind de la premisa adevărată că existența societății medievale nu poate fi analizată în datele ei fundamentale fără a se avea în vedere, în prealabil, contextul geografic și climatic care a influențat-o sensibil, autorul expune la început, pe scurt, trăsăturile definitorii ale acestui context, pentru a insista, după aceea, asupra interacțiunii dintre om și mediu — raport cu efecte uneori dezastruoase pentru om.

În cel de al doilea capitol — *Structurile mentale și viața socială* — cercetarea se oprește la atitudinea oamenilor epocii față de timp (caracterizată, apreciază poate exagerînd R. Delort, prin „indiferență" și „absența oricărei preocupări pentru exactitate", p. 64, ; timpul modern, măsurat de ceas va fi o creație — după expresia lui J. le Goff — a orășului și negustorului) și spațiu (imposibil de delimitat, în lipsa unor etaloane precise și universal recunos-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cute), la posibilitățile de a cunoaște lumea, la semne și simboluri (considerate expresii particulare ale acestei cunoașteri). Tot aici sînt investigate comportamentele și atitudinile în viața cotidiană, structurate de cîteva sentimente și imagini dominante cum ar fi : teama de păcat în multiplele sale forme, de diavol și vrăjitoare, imaginea paradisului celest și a miraculosului. La finele capitolului sînt cercetate structurile familiale și juridice, discuția fiind închisă prin înfățișarea alcătuirii societății occidentale medievale, în felul în care a fost ea concepută de către Biserică : cei ce lucrează pămîntul — țăranii ; cei ce luptă — nobilii, cavalerii ; cei ce se roagă — membrii clerului. Viața acestor trei ordine este în continuare expusă, în tot ce are fiecare mai deosebit : condiții, organizare, caracteristici, raporturi sociale. Ultima parte a cărții este rezervată lumii urbane (negustori, meșteșugari, burghezi), care, prin tot ceea ce a fost specific, a pus în cele din urmă sub semnul întrebării organizarea tradițională a societății, revoluțiile burgheze de la începutul epocii moderne nefiind altceva decît consecința firească a confruntării dintre aceste două structuri incompatibile.

O *Cronologie sumară*, un *Glosar* de termeni specifici feudalismului, un set de ilustrații comentate (după modelul celor incluse în binecunoscuta sinteză a lui J. le Goff *Civilizația Occidentului medieval*) și o necesară *Orientare bibliografică* întregesc conținutul unei cărți interesante și foarte utile în înțelegerea Evului Mediu.

Alexandru-Florin Platon

RÉGINE PERNOUD, *Les saints au Moyen Âge*, Paris, Plon, 1984, 368 p.

Fondatoare a *Centrului Jeanne d'Arc* din Orléans, Régine Pernoud (n. 1909) este socotită azi cea mai bună cunoscătoare a Evului Mediu francez. Cea mai mare parte a bogatei sale opere este consacrată descifrării lumii medievale și reabilitării acestei perioade din istoria umanității europene, socotită, de obicei, o perioadă de întuneric, ignoranță și decădere. Este semnificativ faptul că prima sa carte s-a numit *Lumière du Moyen Âge* (1946) — și este emoționant pentru noi să aflăm că această lucrare a fost încununată cu *Premiul Femina — Vacarsco ;* pe aceeași linie se înscrie și cartea intitulată *Pour en finir avec le Moyen Âge* (1977 1979), prezentată altădată în paginile acestui *Anuar* (cf. *AIIAI*, XVI, 1979, p. 627—628). Dintre celelalte lucrări semnate de Régine Pernoud, cîteva sînt consacrate eroinei naționale, Jeanne d'Arc, altele cruciadelor și cruciaților : un domeniu favorit îl constituie viața femeii — *La femme au temps des cathédrales* (1980) — și, firește, viața unor femei reprezentate din Evul Mediu, ca Jeanne d'Arc, Aliénor d'Aquitaine, Blanche de Castille, Christine de Pisan. Marele succes al cărților scrise de Régine Pernoud se vede și din faptul că aproape toate sînt periodic reeditate și incluse în colecții de mare răspîndire și popularitate, precum „Livre de poche", în ediții integrale, cu toată bibliografia și comentariile științifice.

În cel de față volum apărut spre toamna anului 1984 de sub teascurile celebrei edituri Plon, Régine Pernoud se ocupă de unul din fenomenele cele mai caracteristice Evului Mediu european : varietatea și evoluția cultului sfinților, care au invadat nu numai calendarul, dar și... toponimia! Ancheta metodică, întemeiată pe o cunoaștere sigură și adîncă a materialului documentar, condusă cu aceeași detașare și vervă care nu exclud seriozitatea în fața subiectului. Aerul ironice pentru veacul nostru („notre XX-e siècle") nu înseamnă, totuși, o îndepărtare de pozițiile omului de azi, pentru care cutare sau cutare manifestare legată de ascensiune spre sfințenie sau pe treptele ierarhiei ecleziastice seamănă teribil cu o povestioară medievală (*un fabliau médiéval*) sau o farsă țărănească *(une farce paysanne)*. O carte care se citește cu ușurință, cu interes și, mai ales, cu folos.

Ștefan S. Gorovei

RÉGINE PERNOUD, *La Reine Blanche*, Paris, Albin Michel, 1984, 382 p.

La 12 ani după prima ediție (tot la Albin Michel), *La Reine Blanche* reapare în „Livre de poche", tot o carte despre viața prințesei Blanche de Castille (1188—1252), regină a Franței ca soție a lui Ludovic VIII și mamă a regelui cruciat Ludovic IX cel Sfînt. E ușor de bănuit cautoarea (cf. *supra)* a ajuns la acest subiect pornind pe de o parte de la interesul pen cruciade și, pe de altă parte, de la acela pentru femeile care au jucat, în istorie, un rînsemnat („Au tournant du XIII-e siècle, l'an 1200, ce sont les femmes qui

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

font l'Histoire", spune autoarea chiar la începutul primului capitol, amintindu-ne titlul colecției pe care, prin anii '70, istoricul francez Joël Schmidt o îngrijea la Editions Rencontre · *Ces femmes qui ont fait l'histoire).*

Evocare însufletită, cu pagini tensionate, captivante sau înduioșătoare, lăsînd, însă, să se întrevadă, dincolo de mirajul expunerii, documentația pe care se întemeiază.

Ștefan S. Gorovei

MICHEL BALARD, *Gênes et la mer Noire (XIII-e — XV-e siècles)*, în „Revue Historique", CCLXX/1, 1983, p. 31—54.

Studiul prezenței genoveze în Marea Neagră la sfîrșitul evului mediu a constituit una din principalele direcții de cercetare, în domeniul istoriei universale, ale școlii istorice românești din perioada interbelică. Reînviorată în ultima vreme, mai ales datorită strădaniilor lui Șerban Papacostea și Octavian Iliescu, dar și unor mai tineri cercetători, această strălucită tradiție a reintrat iarăși, numaidecît, în atenția specialiștilor străini, printre care poate cel mai reputat este astăzi Michel Balard, autor, în 1978, al fundamentalei monografii — în două volume — *La Romanie génoise (XII-e — début XV-e siècle).*

Articolul de față, recent apărut în celebra „Revue Historique", este de fapt o luare de poziție de ansamblu, cu privire la perspectiva asupra problemei „construită" în lungul timpului de istoriografia românească, începînd mai ales cu Gh. I. Brătianu. Dorința autorului de a da un „răspuns" este iute perceptibilă dacă ne aplecăm ochii asupra notelor de subsol, în care sînt prezente numeroase referiri la titluri de lucrări românești, unele chiar de „ultimă oră". Vom trece în revistă pe scurt, în continuare, cîteva din precizările pe care a simțit nevoia să le facă profesorul francez.

Mai întîi, D-sa exprimă rezerve cu privire la importanța avută de coloniile genoveze, în răstimpul 1261—1313, în stabilirea legăturilor comerciale dintre Asia și Europa prin Marea Neagră, din pricină că, pînă către 1315, „funcționarea regulată a drumurilor mongole a fost episodică și nu a îngăduit primelor contoare genoveze din regiunile pontice să fie furnizoarele constante ale Occidentului în mărfuri prețioase din Asia" (p. 36). Situația, însă, se schimbă radical în intervalul cuprins între anii 1313—1315 și 1343, cînd, „mulțumită păcii mongole, activitatea contoarelor genoveze din Marea Neagră a fost profund stimulată", iar aceasta devine, într-adevăr, potrivit memorabilei expresii a lui Gh. I. Brătianu, „placa turnantă a traficului internațional" din epocă.

După cele trei decenii de maximă prosperitate, comerțul genovez cu Orientul asiatic prin Marea Neagră înregistrează „o bruscă oprire", odată cu modificarea conjuncturii politice în anii 1343—1350, ceea ce face ca în perioada următoare, pînă la sfîrșitul secolului XIV, să recapete însemnătate căile tradiționale, prin Siria și Egipt.

O altă parte a articolului este consacrată „traficului produselor locale" — ceara, pieile de animale și blănurile, grînele, sarea și peștele sărat, dar și sclavii —, provenind din stepele nord-pontice, din Crimeea și de la gurile Dunării, care, după opinia lui Michel Balard, a îngăduit supraviețuirea coloniilor genoveze pînă la cucerirea otomană, în 1475 și anii următori. Astfel, contrar veneților, care, așezați numai la Tana și Trebizonda, au suferit din plin consecințele deplasării axelor comerțului internațional, după 1350, către sudul Mediteranei, genovezii au știut să facă față și acestei noi conjuncturi. Pentru ei, „diminuarea schimburilor cu Occidentul care a succedat prăbușirii hanatelor mongole, ravagiilor lui Tamerlan și apoi înaintării otomane, este compensată de dezvoltarea curentelor comerciale regionale" (p. 46).

În sfîrșit, Michel Balard reia și discutarea rivalității veneto-genoveze pentru dominația asupra Mării Negre și ajunge la concluzia că „tentativele Genovei de a controla ansamblul comerțului pontic nu au fost încoronate de succes decît pentru cîteva scurte decenii între sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui de-al XV-lea ; și încă trebuie notat că acest succes nu a dus niciodată la un monopol exclusiv" (p. 50—51). De aceea, spre a-și putea păstra poziția privilegiată, genovezii au trebuit mereu să-și asocieze, în politica lor economică, elemente locale, iar, pe de altă parte, să aibă în vedere căi de comunicație alternative spre Europa centrală, cum era cea de-a lungul Dunării, în condițiile în care Strîmtorile erau în pericol să fie închise.

Ștefan Andreescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

A. ZEKI VELIDÎ TOGAN, *Umumî Türk tarihine giriş* (Introducere în istoria generală turcă), ed. III, Istanbul, Enderûn Kitabevi, 1981, XV+537 p.

Cea mai importantă operă a lui A. Z. Velidî Togan şi una din lucrările de bază ale istoriografiei turce moderne, această carte reprezintă de fapt forma sistematizată şi dezvoltată a cursului de *Istorie generală a turcilor*, ţinut de autor, între anii 1927 şi 1932, la Universitatea din Istanbul.

Cartea este compusă din *Introducere*, cinci capitole şi *Indice*. În partea introductivă autorul enumeră (după A. Meillet) populaţiile turce şi indică, pe epoci, principalele lucrări referitoare la istoria generală a turcilor. În primul capitol, intitulat *Epocile vechi ale istoriei turcilor*, sînt trecute în revistă ipotezele privind zona de etnogeneză a túrcilor (autorul împărtăşeşte opinia după care această regiune s-ar fi situat între povîrnişurile munţilor Tianşan şi împrejurimile lacului Aral), precum şi diversele informaţii referitoare la vechii turci. Capitolul al doilea este consacrat *Epocii de dezvoltare a istoriei turce în perioada islamică*, în care sînt relevate etapele şi caracteristicile complexului şi îndelungatului (secolele VIII—XIV) proces de islamizare a turcilor, împărţiţi în atîtea populaţii şi răspîndiţi pe o arie geografică atît de întinsă. Se subliniază faptul că prin islamizare turcii s-au îndepărtat de valorile civilizaţiilor din răsăritul Asiei, pentru a-şi întări legăturile cu cele din Orientul Apropiat şi, apoi, prin extensie, cu cele occidentale. Islamismul a dinamizat viaţa social-politică şi spirituală a turcilor.

Al treilea capitol este destinat *Cuceririlor şi răspîndirii turcilor*, pe care autorul caută să le explice prin corelarea factorilor geo-politici, economico-sociali, demografici şi de mental. De asemenea, sînt reliefate consecinţele, în ansamblu pozitive, ale marilor cuceriri mongole, în perspectiva istoriei generale a turcilor. În ceea ce priveşte răspîndirea (migraţia) turcilor, autorul caută mai întîi să releve motivaţia principală (explozia demografică) a fenomenului şi, apoi, să stabilească direcţiile, etapele şi modalităţile sale de manifestare.

În capitolul al patrulea sînt analizate condiţiile şi formele aşezării turcilor în noile teritorii din Orientul Apropiat. În sfîrşit, ultimul capitol cuprinde problematica beilicurilor anatoliene, constituirea statului otoman, decăderea Hoardei de Aur, precum şi relaţiile politice, economice şi, mai cu seamă, culturale dintre statele turce din Asia, Europa şi Africa (secolele XIV—XV). De altminteri, autorul acordă o însemnătate aparte vieţii spirituale, în care caută mobilurile, factorii şi elementele care au imprimat trăsături marcante istoriei turcilor.

Această lucrare, de referinţă în istoriografia mondială de specialitate, reprezintă un instrument valoros nu numai pentru orientarea în cîmpul atît de larg şi cu atît de multe necunoscute încă al istoriei şi civilizaţiei turcilor, ci şi pentru înţelegerea unor aspecte de bază ale relaţiilor româno-turce, desfăşurate de-a lungul a mai bine de un mileniu.

T. Gemil

AYDIN TANERI, *Osmanlı devleti'nin kuruluş döneminde hükümdarlık kurumunun gelişmesi ve saray hayatı teşkilatı* (Dezvoltarea instituţiei monarhiei şi organizarea vieţii de palat în perioada de fondare a statului otoman), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, 349 p.

Apelînd la un material documentar valoros şi utilizînd „metoda genetică şi comparativă" de investigare ştiinţifică, autorul dezvăluie originea şi specificul instituţiei sultanatului, ale vieţii de curte şi ale concepţiei de stat la otomani. Ele îşi au obîrşia în statele turce predecesoare, care, la rîndul lor, au conservat şi au dezvoltat (firește, cu adăugiri străine, îndeosebi iraniene) străvechea tradiţie turcă central asiatică. Aşa se şi explică faptul că, pînă la sfîrşit, în Imperiul Otoman dreptul cutumiar a deţinut o pondere cel puţin egală cu preceptele juridice ale islamismului clasic. De altfel, autorul acordă o atenţie specială raportului dintre islamism şi tradiţia turcă ; mai bine zis, el caută să stabilească măsura în care islamismul a alterat specificul central asiatic al civilizaţiei turce.

Cuprinsă între limite cronologice întinse (de la huni la Mehmed II) şi extinsă pe o arie geografică largă (din Asia centrală pînă în Africa de nord), lucrarea lui A. Taneri se recomandă ca un element de referinţă pentru cercetările privind istoria şi mentalul otoman.

Lucrarea se încheie cu o bogată listă bibliografică şi cu *Indice general*.

T. Gemil

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ESAD EFENDI, *Osmanlılarda töre ve törenler (Teşrifât-i kadime)* [Obiceiuri şi ceremonii la otomani (Vechile ceremonii)], ed. YAVUZ ERCAN, Istanbul, Tercüman-1001 Temel Eser, 1979, 170 p.

Autorul acestei lucrări, Mehmed Esad Efendi (1790—1848), a fost unul din cărturarii otomani de seamă ai timpului. A scris mai multe lucrări, iar diversele funcţii importante pe care le-a deţinut (între 1825 şi 1848 a fost istoric oficial al imperiului) i-au permis să se familiarizeze cu viaţa de la curtea otomană, ce se desfăşura după norme precis stabilite şi sever respectate.

Această lucrare, intitulată în original *Usûl-i Atîka-i Teşrifat-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* (Vechile norme de protocol ale Măreţului stat otoman), reprezintă un adevărat regulament de protocol, cuprinzînd cu exactitate, pînă la amănunte, toate elementele necesare pentru desfăşurarea ceremoniilor oficiale (de la mesele oferite de sultan sau marele vizir, pînă la înmormîntări, întronări, primiri de ambasadori sau plecări în campanii militare). Deseori, autorul face apel la cazuri concrete, extrase de el din cronici sau registre de arhivă. De altminteri, potrivit propriei sale mărturisiri, Esad Efendi a întocmit lucrarea în primul rînd pe baza cercetării condicilor şi documentelor păstrate în Cancelaria de protocol a imperiului *Teşrifatçılık kalemi)*. Aşadar, lucrarea este un izvor demn de încredere, de natură să dezvăluie o latură mai puţin cunoscută a istoriei otomane de la sfîrşitul secolului XVIII şi de la începutul celui următor.

Dat fiind faptul că vechile texte turco-osmane sînt aproape inaccesibile cititorului nespecialist din Turcia de astăzi, prezenta ediţie (prima ediţie datează din 1870) nu este strict ştiinţifică; textul original a fost transpus de editor în limba turcă actuală. Cu toate acestea, lucrarea poate fi consultată cu mult folos de toţi cei interesaţi de istoria otomană.

T. Gemil

M. CAĞATAY ULUÇAY, *Padişahların kadınları ve kızları* (Femeile şi fiicele padişahilor), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980, XIV+220 p.

Cartea se înscrie pe linia vechilor preocupări ale autorului de a dezvălui viaţa de curte otomană, ascunsă atîta vreme marelui public. Trebuie subliniat însă faptul că M. Cağatay Uluçay a făcut acest demers totdeauna cu rigoare ştiinţifică, pe baza surselor istorice de primă valoare, evitînd tentaţia senzaţionalului şi a facilului.

După o bogată listă de izvoare documentare (între care un loc însemnat îl ocupă documentele inedite de arhivă) şi un scurt *Cuvînt înainte*, autorul şi-a sistematizat materialul pe domniile sultanilor, începînd cu primul, Osman bei, şi terminînd cu ultimul, Mehmed Vahidettin. Femeile şi fiicele fiecărui sultan sînt prezentate distinct; pentru fiecare din ele sînt consemnate toate datele biografice cunoscute. Astfel, cartea se recomandă nu numai ca o valoroasă lucrare de genealogie, ci şi ca un preţios instrument de lucru pentru utilizarea judicioasă a izvoarelor istorice turco-osmane.

Adăugînd şi bogatele note ştiinţifice la pagină, precum şi *Indicele de nume* de la urmă, relevăm odată mai mult ţinuta ştiinţifică a acestei ultime cărţi a lui M. Cağatay Uluçay (m. 1970).

Tahsin Gemil

YAŞAR YÜCEL, *Timur'un dış politikasında Türkiye ve Yakın-Ooğu* (Turcia şi Orientul Apropiat în politica externă a lui Timur), Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Basimevi, 1980, 130 p.

Autorul a adunat în această carte o parte din studiile pe care le-a publicat, în anii şaptezeci, în reviste de specialitate *(Belleten)*. Lucrarea este anunţată drept o contribuţie la viitoarea monografie (în cîteva volume) dedicată personalităţii de excepţie a lui Timur Lenk.

Subliniind faptul că marele imperiu făurit de Timur „a fost de la început un edificiu politic şubred", autorul evidenţiază totodată însemnătatea acestuia în istoria generală turcă, prin aceea că „Timur a adus în zonă stăpînirea turcă în locul stăpînirii mongole".

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Cartea este compusă din trei părți. În prima sînt analizate desfășurările politice din anii 1393—1394, generate de apariția pericolului timurid în Anatolia și Orientul Apropiat. În a doua parte autorul urmărește politica de expansiune a lui Timur în zonă și acțiunile de rezistență promovate de Kadı Burhaneddin, conducătorul puternicului stat Sivas-Kayseri, de Berkuk, sultanul mameluc din Egipt și de Bayezid I, sultanul otoman. Interesantă este încheierea autorului că acesta din urmă a adoptat o atitudine deosebit de pasivă și reținută față de amenințarea timuridă. Așa se explică, în bună măsură, și succesele obținute de Timur în anii 1400—1402, care constituie obiectul ultimei părți a cărții. Dar, autorul acordă importanța cuvenită și condițiilor apărute după asasinarea lui Kadı Burhaneddin (1398), precum și tulburărilor interne din statul mameluc, din aceeași vreme, în înlesnirea expansiunii tătare.

La capătul lecturii apare firească concluzia că dezastrul otoman de la Ankara (1402) a fost pregătit de o multitudine de factori, între care propria politică a lui Bayezid I Fulgerul nu s-a aflat nicidecum pe ultimul plan.

Pentru istoria românească cartea prezintă o importanță vădită, căci evoluția fenomenului otoman din Europa a fost în direct legătură cu desfășurările politico-militare din Anatolia. Dar, prof. Y. Yücel publică aici și textul integral al unei scrisori a lui Timur către Bayezid I. Documentul este datat, cu siguranță, în iarna anilor 1395—1396, fiind de natură — după părerea noastră — să pună sub semnul întrebării datarea cunoscută pînă acum (toamna 1394) a marii campanii otomane împotriva Țării Românești. În comunicarea pe care am prezentat-o, relativ recent, la Sesiunea științifică a Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța (noiembrie 1984), am avansat ipoteza că această acțiune militară de mari proporții a lui Bayezid I împotriva Țării Românești s-a desfășurat în vara anului 1395 și a avut ca obiectiv final cucerirea regiunii de la gurile Dunării.

T. Gemil

M. SÜREYYA ŞAHIN, *Fener Patrikhânesi ve Türkiye* (Patriarhia din Fanar și Turcia), Istanbul, Ötüken, 1980, 277 p.

Această carte — semnată de un teolog musulman și susținută ca teză de doctorat — este anunțată drept cea dintîi lucrare monografică consacrată patriarhiei grecești constantinopolitane.

În cele șase capitole ale cărții sînt prezentate atît istoria (de la origini și pînă în zilele noastre) și organizarea Patriarhiei grecești din Fanar (la 21 septembrie 1922 s-a înființat și o Patriarhie ortodoxă turcă), cît și dogmele bisericii ortodoxe și activitatea politică intensă *(Megalo idea)* desfășurată de această instituție după 1453.

Însemnătate aparte pentru istoria românească o are capitolul al treilea, în care autorul urmărește evoluția regimului de largă autonomie al patriarhiei în cadrul Imperiului Otoman și relevă elementele ce au justificat definirea acestui statut drept al unui veritabil „stat în stat" (A. Hart). Demersul merită toată atenția, căci vechile surse turcești probează existența a numeroase similitudini între statutul Patriarhiei grecești constantinopolitane și cel al Țărilor Române în raport cu Poarta otomană.

Lucrarea se sprijină pe o bibliografie bogată și pe material arhivistic în cea mai mare parte inedit.

T. Gemil

MIHAI MAXIM, *O luptă monetară în sec. al XVI-lea: padișahi contra aspru*, în „Cercetări numismatice", V, București, 1983, p. 129—152.

Cu o foarte bogată bibliografie și cu știri extrase din documentele inedite păstrate în arhivele turcești, Mihai Maxim înfățișează un episod din viața economică a Imperiului otoman, o „luptă" între două monede, în vremea marii crize financiare care a zguduit statul osman în a doua jumătate a veacului XVI. Cercetarea este deosebit de interesantă sub două aspecte: întîi, sub aspect metodologic și apoi, prin implicațiile românești ale subiectului.

Importanța metodologică stă în pledoaria pentru o cercetare complexă; moneda cunoscută în documente sub numele de *padișahi* era, de fapt, *dirhemul* de argint, emis, începînd din vremea lui Selim I, de monetăriile arabo-iraniene din regiunile anexate Imperiului de

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

către acest sultan (la Damasc, Bagdad, Alep, Tebriz etc). Cu un conținut ridicat de argint, noua monedă a concurat vechiul *aspru*, fiind mai prețuită și mai căutată; astfel, s-a accentuat criza financiară a Imperiului otoman, ajungîndu-se pînă la interzicerea temporară a acestei monede și la fixarea unui curs forțat. Ceea ce documentele numeau *padișahî*, în cataloagele numismatice figura sub numele de *dirhemi*; dar — arată Mihai Maxim — numismații nu au cercetat și documentele, iar cunoscătorii documentelor nu au apelat la izvorul numismatic însuși! Singurul care a presupus identitatea celor două monede a fost Octavian Iliescu. Acum, Mihai Maxim demonstrează că *„în adevăr, e vorba de una și aceeași monedă"* (p. 135), care a circulat și în țările noastre, începînd din ultimele două decenii ale veacului XVI. Pe fondul acestei mari crize financiare — din care un aspect îl reprezintă tocmai lupta dintre vechea *akçe (aspru)* și noul *dirhem (padișahî)* — se va produce revolta lui Mihai Viteazul, explicată și ca o încercare de a desprinde economia Țărilor Române din legăturile prea strînse cu cea a Imperiului otoman, pornită pe calea unui haos cu urmări imprevizibile.

Ștefan S. Gorovei

BARTOLOMÉ BENNASSAR, *Inchiziția spaniolă (sec. XV—XIX)*, traducere din limba franceză de CARMELA ROMAN, control științific și adnotări de VICTOR KERNBACH, București, Ed. Politică, 1983, 333 p.

Înființată la 1 noiembrie 1478, printr-un act pontifical emis de papa Sixtus IV, într-o Spanie pe cale de a intra în ultimul deceniu al Reconquistei, Inchiziția și-a încetat definitiv existența în anul 1834. Aproape patru secole de ființare au stîrnit un interes durabil pentru activitatea instituției în rîndurile lumii cultivate. O demonstrează bibliografia enormă acumulată din secolul XIX pînă astăzi și aproape imposibil de inventariat în totalitate.

Asociată invariabil cu statul totalitar — ale cărui mijloace de control și represiune le-a prefigurat cu o fidelitate stupefiantă — evocarea Inchiziției spaniole nu a putut evita, de la un anumit punct încolo, comoditatea stereotipiilor și clișeelor verbale, încît o analiză a vocabularului utilizat în legătură cu ea ar pune, în momentul de față, cu ușurință în evidență frecvența mare a unor cuvinte ca: *autodafé, intoleranță, obscurantism, ură* etc.

Firește, Inchiziția a însemnat toate acestea, dar nu a fost numai atît. Cartea lui Bartolomé Bennassar și a colaboratorilor săi se străduiește să ne convingă.

În primul rînd, nu a existat aceeași Inchiziție de la început pînă la sfîrșit. Ea s-a transformat permanent, adaptîndu-se — cum spun autorii — „condițiilor momentului și condițiilor locale", încît, nu de puține ori, unii au fost tentați să vorbească despre Inchiziții, nu despre o Inchiziție. Două exemple pun în lumină această evoluție: numărul proceselor și identitatea victimelor. Studiul efectuat de autori pentru perioada de ceva mai mult de trei secole cuprinsă între 1481 și 1805 asupra cauzelor de credință și a principalelor delicte anchetate de tribunalul inchizitorial din Toledo (a cărui activitate poate fi considerată reprezentativă) a demonstrat că numărul proceselor a fost mai mare la sfîrșitul secolului XV și la jumătatea celui următor, decît în secolul următor. La fel, nici victimele nu au fost mereu aceleași: de la ereticii și convertiții secolelor XV—XVI, Inchiziția și-a extins treptat represiunea asupra vechilor creștini, concomitent cu acoperirea completă a teritoriului și instituirea gradată a unui control social fără limite. Căci, acesta a fost obiectivul suprem al Inchiziției spaniole: aducerea majorității covîrșitoare a populației la un numitor comun, suprimarea disidențelor politice, intelectuale, religioase, și crearea unui „regat al conformității" ai cărui membri să fie nu numai reprimați, dar și eficient controlați, prin antrenarea lor continuă în labirintul înfricoșător al delațiunilor și mărturisirilor complete. Autorii explică foarte bine cum, odată ajuns în acest stadiu, Sfîntul Oficiu a putut fără prea mari riscuri să renunțe la cruzimea inițială în favoarea unor metode mai suple și mai subtile, dar nu mai puțin redutabile prin efectul lor persuasiv. Printre acestea, o excepție notabilă: tortura. Apariția ei în perioada de aparentă relaxare a reprimării inchizitoriale constituie, fără îndoială, un paradox; el este explicabil, totuși, dacă avem în vedere faptul că această tortură — să-i spunem „clasică" — era foarte departe — cum remarcă B. Bennassar — de „forma dezlănțuită a interogatoriilor moderne": era, desigur, violentă, dar nu sălbatecă, fiind strict reglementată, pînă în cele mai mici amănunte. Practicarea ei, surprinzător de rară, mai rară decît ne-am aștepta, nu a fost simptomul transformării Inchiziției într-o forță arbitrară și imprevizibilă ci, dimpotrivă, „o garanție suplimentară pentru acuzat", un indiciu de modernizare a justiției Sfîntului Oficiu, dornic de a-și întemeia de acum sentințele pe baze mai solide.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Nu trebuie să vedem însă, în Inchiziția spaniolă numai instrumentul care a constrîns și reprimat. A proceda astfel înseamnă a nu-i înțelege, în fond, adevăratul rost.

Logica elementară a regimului totalitar — prefigurat, cum spuneam, „avant la lettre" de Inchiziție — presupune nu distrugerea anarhică, nimicirea fără scop, ci anularea diferențelor în raport cu o anumită realitate, mai bine zis cu un anumit *model*. Am remarcat deja că ambiția instituției a fost crearea unui „regat al conformității" (expresia este a lui B. Bennassar). Or, tocmai intenția de a impune întregii societăți acest *model conformist* — în egală măsură lingvistic, intelectual, sexual, comportamental — a subîntins întreaga activitate a Inchiziției. Reușita operațiunii a fost, pentru cel puțin două secole, indiscutabilă, neputînd fi pusă sub semnul întrebării de nici o opoziție latentă sau manifestă.

Cine a fost, însă, beneficiarul ei principal? Inchiziția? Fără îndoială și ea dar, în primul rînd, regalitatea spaniolă care a distrus cu ajutorul ei toate privilegiile și particularismele, adică tot ceea ce stătea în calea centralizării politice și consolidării monarhiei. Cînd aceste obiective au fost atinse, regii Spaniei s-au debarasat de Sfîntul Oficiu. Dispariția sa — supremă ironie — avea să pericliteze însă, foarte repede și soarta autorității care îl desființase, căzută pradă convulsiilor revoluționare din Europa primei jumătăți a secolului XIX.

Cu acest eveniment se sfîrșește și cartea lui Bartolomé Bennassar. Deosebit de interesantă, ea este și foarte actuală prin îndemnul pe care ni-l adresează de a reflecta mereu, cu toată responsabilitatea, la efectele devastatoare ale complicității dintre dictatură și religie asupra spiritului uman.

Alexandru-Florin Platon

ALMUT BUES, *Die habsburgische Kandidatur für den polnischen Thron wärend des Ersten Interregnums in Polen 1572—1573*, Wien, VWGÖ, 1984, 362 p. (Dissertationen der Universität Wien).

Lucrarea de disertație a lui Almut Bues abordează o temă majoră a istoriei raporturilor internaționale din centrul și estul Europei celei de a doua jumătăți a secolului XVI. Este vorba de eforturile marilor puteri ale vremii de a pune stăpînire directă sau prin interpuși pe unul din cele mai importante mijloace de exercitare a dominației politice în estul continentului, și anume Coroana polonă. Este, deci, explicabil pentru ce la tronul rămas vacant, prin decesul ultimului Jagellon, Sigismund August, la 7 august 1572, imperialii, care urmăreau realizarea acestui obiectiv încă din anii douăzeci ai secolului, au avut nu mai puțin de cinci contracandidați (cf. pentru detalii, cap. I: *Die Thronfolgefrage vor dem Tode Zygmunt Augusts und während des Interregnums in Polen*, p. 4—41).

Faptul că acele evenimente s-au derulat pe fondul unei deosebit de încordate situații internaționale, surprinsă cu claritate și concizie de autoare (p. 10—11), conferă subiectului tratat de Almut Bues valoare de contribuție la cunoașterea în detaliu, chiar, a locului și rolului Imperiului habsburgic în cadrul competiției amintite; o competiție care a imprimat o notă în plus de complexitate raporturilor interstatale. Loc și rol ce pot fi lesne sesizate, îndeosebi de lecturarea următoarelor trei capitole (cap. II: *Die Bemühungen der habsburgischen Gesandten in Polen für eine Wahl von Erzherzog Ernst*, p. 42—114; cap. III: *Das Verhalten der europeischen Mächte zur polnischen Thronfrage*, p. 115—156; cap. IV: *Stimmung und Tendenzen nach der Wahl*, p. 157—156).

O contribuție, așadar, ce poate fi considerată însă ca atare, îndeosebi sub aspectul aportului documentar. Căci autoarea a folosit un larg evantai de surse — cum se poate observa și din lunga listă bibliografică cu care se încheie lucrarea (p. 326—362) —, între care cele inedite, extrase din arhivele din Austria, Spania, Italia, Polonia și Cehoslovacia, dețin un loc important.

Veniamin Ciobanu

CAMIL MUREȘAN, ALEXANDRU VIANU, ROBERT PĂIUȘAN, *Downing Street 10*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia", 1984, 404 p.

Pornind de la cunoscuta Downing Street din capitala Angliei unde se află sediul reședinței oficiale a primilor miniștri (din 1806), autorii volumului recent apărut la editura Dacia

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

urmăresc evoluția acestei instituții în notele sale definitorii, marcînd-o cu biografiile celor mai reprezentativi prim-miniștri ai Marii Britanii din secolele XVIII—XX. Intrînd în modesta clădire de la nr. 10, ni se dezvăluie întreaga scenă politică britanică cu personalitățile ce au însoțit „grandoarea și declinul unui Imperiu". De la „întîiul" prim-ministru Robert Walpole și pînă la „victoria personală" a premierului Margaret Thatcher în criza Malvinelor, istoria Angliei a fost marcată atît printr-o evoluție notabilă pe plan intern cît și prin efortul de a obține și de a-și menține poziții importante în diferite colțuri ale lumii.

Informațiile oferite de volum stîrnesc interesul și sporesc utilitatea acestuia, stabilind principalele coordonate ale înțelegerii evoluției de la *Great* la ceea ce ar fi trebuit să fie *Greater Britain*. Un indice de nume și un tabel al primilor-miniștri și suveranilor Angliei de la 1714 întregesc în mod fericit acest volum.

Lucian Nastasă

ROBERT DARNTON, *L'aventure de l'Encyclopédie. 1775—1800. Un bestseller au siècle des Lumières*. Préface d'EMMANUEL LE ROY LADURIE. Traduit de l'américain par MARIE-ALYX REVELLAT, Paris, Librairie Auadémique Perrin, 1882, 445 p.

Așa-numita *Enciclopedie* a lui Diderot și d'Alembert a intrat de multă vreme în conștiința umanității ca un moment de seamă, căruia gîndirea îi datorează mereu cîte ceva în mersul ei spre noile orizonturi ale cunoașterii. S-a văzut în ea manifestul unei civilizații, un manifest cu atît mai semnificativ cu cît era emanația unui veac al Luminilor, cînd cunoașterea însăși a traversat o restructurare de sistem. Mai mult decît atît, scrierea respectivă a contribuit direct la acest efort restructurant, dobîndind o funcție socială și ideologică asupra căreia specialiștii au mai avut ocazia să se pronunțe. Robert Darnton are însă meritul incontestabil de a fi împins ancheta mai departe, dînd ceea ce el însuși numește „un livre racontant l'histoire d'un livre", sau, inversînd termenii, „un miroir qui se réflète dans un miroir" (p. 21). Cartea a apărut în 1979 *(The Business of Enlightenment. A Publishing History of the Encyclopédie. 1775—1800)*, determinînd apoi ediția franceză la care ne referim. Noul titlu îi sporește puterea de seducție, și-așa destul de mare prin natura subiectului, încît Emmanuel Le Roy Ladurie este îndreptățit să alăture această carte (în *Prefața* la traducere) celor mai importante contribuții din ultimul timp cu privire la originile intelectuale și sociale ale Revoluției franceze.

Ceea ce-i oferă consistență este, în primul rînd, imensul material arhivistic pe seama căruia autorul a urmărit destinul unei cărți ce a reprezentat, după aprecierea sa, „l'oeuvre suprême du siècle des Lumières". O supremație discutabilă, în ceea ce ne privește, dar care nu scade cu nimic valoarea *Enciclopediei* a cărei faimă în epocă este acum refăcută, la capătul unei anevoioase defrișări a arhivelor Societății tipografice din Neuchâtel, dar și a altor fonduri. Fără aceste preparative documentare, aprecierea corectă a locului ocupat de *Enciclopedie* în climatul spiritual al epocii nici nu ar fi de înțeles, fiindcă doar ele pot reface pînă la un punct impactul real al cărții în straturi sociale și intelectuale mai largi. Arhivele de la Neuchâtel au oferit în acest sens un material important, cu atît mai demn de luat în seamă cu cît, în general, informațiile privind circulația cărții se dovedesc lacunare. Fondul arhivistic consultat de autor se referă însă mai ales la acele momente din biografia *Enciclopediei*, la care editorii din Neuchâtel au avut o participare mai însemnată, respectiv la edițiile *in-quarto*. Odată cu acestea, difuzarea *Enciclopediei* a luat o turnură decisivă. Să ne grăbim însă să precizăm că, oprindu-se mai mult la acest capitol, autorul nu a fragmentat istoria *Enciclopediei*, lăsîndu-se ispitit în totalitate de fondurile de la Neuchâtel. Cartea sa nu ignoră biografia *Enciclopediei*, începînd cu împrejurările în care *Cyclopaedia* engleză a lui Ephraim Chambers a ajuns în atenția librarului oficial al Parisului și a atras colaborarea lui Diderot, cel care avea să facă apoi din ea opera supremă a vieții sale. Pe capitole, ea surprinde apoi momentele importante privind geneza ediției in-quarto din 1777—1779, traficul edițiilor, războiul comercial generat de ele, problemele fabricării și ale difuzării pînă la realizarea *Enciclopediei metodice*, ca un alt capitol al aceleiași aventuri. O aventură palpitantă în care jocul cifrelor, adesea adus în atenție, are semnificația sa. Nu e surprinzător ca la o investiție inițială de 70 000 livre, editorii au realizat în final, un beneficiu de 2 500 000 ? Nu pare greu de crezut ca într-o epocă în care tirajul unei lucrări într-un singur volum ajungea pînă la 1 500, editorul lionez Duplain să sconteze pe 4 000 de exemplare — pentru o carte în 36 de tomuri — și să ajungă apoi la 6 000 ?

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Difuzarea *Enciclopediei* se dovedește astfel simptomatică pentru modul în care scrierile iluministe invadau piața culturală în veacul XVIII. Avînd mai întîi în aria sa de iradiere publicul aristocrat, singurul în stare să cumpere luxoasele ediții *in-folio*, ea a pătruns, treptat, mai ales odată cu edițiile *in-quatro*, în straturi sociale mai largi.

Este sesizată rezonanța considerabilă a *Enciclopediei* tocmai în spațiul care, oficial, a ostracizat-o pînă la Revoluția din 1789, dar și difuzarea ei la nord și sud de Alpi, ca și în centrul și răsăritul Europei. După arhivele de la Neuchâtel, ultimele puncte ale rețelei de difuzare europeană a *Enciclopediei* par a fi orașele Pesta, Varșovia, Moscova și Petersburg. Librarii din Pesta, Weigand și Köpf, scriau chiar că „la plupart de leurs clients ne savent lire que le latin et le hongrois", arătînd apoi că unicul prenumerant era „un des premiers seigneurs de notre royaume" (p. 229—230). S-ar putea astfel înțelege că spațiul românesc iese din harta de iradiere a *Enciclopediei*, chiar dacă autorul nu și-a propus să-i urmărească prezența în fiecare arie națională. Prelatul luminist Chesarie, episcop de Rîmnic, se interesa însă insistent la 1778 de procurarea ei, iar de îndată ce a intrat în posesia *Enciclopediei* a folosit-o în propriile-i scrieri (cf. mai recent Al. Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, p. 147). Același interes s-a manifestat apoi și în legătură cu *Enciclopedia metodică* pe care boierii Balș se străduiau s-o obțină prin intermediul învățatului grec Daniel Philippidès (Al. Ciorănescu, *Corespondance de Daniel Démétrius Philippidès et de J. B. Barbié du Bocage*, Thessalonik, 1965, p. 54).

Dar, refăcînd cu minuțiozitate traseul *Enciclopediei*, autorul nu a pierdut din vedere semnificația ei ideologică în peisajul spiritual al unei lumi ce se îndreptă, precipitat, spre Marea revoluție. Ni se pare demnă de reținut precizarea sa, potrivit căreia „l'élément radical de l'*Encyclopédie* ne procède pas d'une vision prophétique de la révolution française et de la révolution industrielle mais de sa tentative de retracer la carte du monde de la connaissance, suivant de nouvelles mimites déterminées par la raison et par la raison seule" (p. 27). Altfel, cum adaugă Emmanuel Le Roy Ladurie „les Lumières, dont les prolongements révolutionnaires sont incontestables, éclairent un public réceptif, qui n'est lié qu'un faible partie aux formes d'avant-garde du capitalisme bourgeois" (p. 14).

Cartea lui Darnton deschide astfel noi orizonturi pentru perceperea corectă a marii aventuri intelectuale a cunoașterii deschisă de sec. XVIII, aventură al cărei simbol este *Enciclopedia* lui Diderot și d'Alembert. „Oglinda unei oglinzi", cartea de față despre un best-seller al Luminilor este ea însăși o scriere cu totul remarcabilă, reconfortantă și bogată în sugestii.

Ștefan Lemny

SILVIAN IOSIFESCU, *Voltaire — 1983*. Traducerea *Paginilor alese*: IRINA ELIADE, București, Ed. „Albatros", 1983, 212 p. (Colecția „Contemporanul nostru").

O evocare a lui Voltaire în colecția „Contemporanul nostru" se anunța incitantă, mai *ales cînd ea este subscrisă de un cărturar sensibil și subtil cum este Silvian Iosifescu*. Autorul a surprins bine dificultatea demersului atunci cînd nota că dialogul actual cu „patriarhul de la Ferney" „nu poate însemna consens deplin cu o viziune despre lume îngrădită de mecanismul veacului XVIII și de atîtea obstinații, chiar prejudecăți ale scriitorului" (p. 116). Masivitatea scrierilor („mai sînt mereu cincizeci de volume!", oricît ai citi din el) dezavantajează din alt sens receptarea sa actuală, chiar dacă proza voltairiană are o relativă modernitate. Actualitatea sa poate fi demonstrată, și Silvian Iosifescu o face arătînd sensul de program valabil și azi al protestului său contra fanatismului și iraționalismului, cheminînd la toleranță, libertate de gîndire critică, respectul față de om. „Avatururile" lui Voltaire în posteritate subliniază, de asemenea, această concluzie, fiindcă „Voltaire a fost mereu incomod pentru regimurile de opresiune și pentru forțele conservatoare, chiar dacă asemenea forțe au căutat — procedeu străvechi de tulburare a apelor — să facă apel la fraze voltairiene izolate (p. 116).

Concomitent cu asemenea sublinieri, contribuția lui Silvian Iosifescu readuce în atenție efigia unui mare spirit al Luminilor și, odată cu ea, secolul însuși cu „fețele și reacțiile" sale. O precizare de bun simț precede demersul, arătînd că el propune doar „o lectură selectivă" (p. 9). Ea cuprinde însă momente semnificative ale biografiei, dar și laturile unei efigii intelectuale din care un capitol surprinde anume *istoricul*. Bine venit este grupajul de pagini alese ce însoțește analiza din prima parte.

Ștefan Lemny

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Gegenseitige Einflüsse deutscher und jüdischer Kultur. Von der Epoche der Aufklärung bis zur Weimarer Republik, Jahrbuch des Instituts für deutsche Geschichte, Universität Tel-Aviv, *Beiheft* 4/1982, 341 pagini.

Acest al patrulea supliment al Anuarului pe care îl editează, sub conducerea profesorului Walter Grab, Institutul de istorie germană de pe lîngă Universitatea din Tel-Aviv, însumează contribuțiile (ca și un rezumat al discuțiilor) la simpozionul internațional organizat aici în aprilie 1982, avînd ca temă „influențele reciproce ale culturii germane și evreiești din perioada iluminismului și pînă în Republica de la Weimar". Subiectele alese spre tratare de participanți, istorici și culturologi din Republica Federală Germania, S.U.A. și Israel, reconstituie, fragmentar, o anumită „evoluție", ca însăși plină de ocoluri, în opera de asimilare socio-culturală a evreilor germani, cărcia i-a pus capăt în chip fatal momentul de tristă amintire de la 30 ianuarie 1933 : venirea la putere a național-socialiștilor conduși de Adolf Hitler. Procesul inaugurat în secolul XVIII de politica tolerantă a Mariei Tereza și a lui Iosif II, precum și de concesiile lui Frederic II și ale urmașilor săi în Prusia implică, din punct de vedere istoriografic, o serie întreagă de aspecte de care cercetătorul este obligat a ține seama : factorul economic, — rolul sporit al finanței evreiești în realizarea unor proiecte ale monarhilor germani, — care a acționat „de sus în jos", ca element „de schimb" (cum îl concepea însuși filosoful Moses Mendelssohn) pentru atitudinea binevoitoare a puterii față de perspectiva emancipării întregii populații evreiești trăitoare în statele germane, factorul politic, manifestat în poziția vizavi de statutul numărului considerabil de evrei deveniți supuși austrieci sau prusieni odată cu anexarea de către Austria a Galiției și de Prusia a ducatului Posen, factorul religios, tradus pe de o parte în rezistența opusă atît de catolicism, cît și de rabinii ortodocși, ideii emancipării, pe de altă parte în fenomenul, atît de frecvent mai ales la categoriile sociale favorizate, al convertirii la religia creștină, catolică sau protestantă, factorul cultural — asimilarea limbii și culturii germane, pe care au promovat-o „apostolii", germani sau evrei, ai toleranței, ca semn și stimul al „eliberării din ghetto-uri" a masei evreiești. De-a lungul secolului XIX, războaiele napoleoniene și mișcarea reformatoare din Prusia, revendicările constituționale din mai multe state germane în jurul anilor '30 și revoluțiile de la 1848, războaiele din 1866 și 1870—1871, urmate de constituirea celui de-al doilea Reich, au marcat în chip pozitiv, dincolo de numeroasele reveniri și accese de intoleranță, procesul respectiv. Cît de departe a mers asimilarea, confruntată permanent nu doar cu restricțiile oficiale și respingerile de ordin confesional sau rasial (pentru care s-a statornicit termenul de *antisemitism*), ci și cu o cenzură „din interior", a cărei expresie politică și culturală a constituit-o mișcarea sionistă, inițiată pe pămînt german și în limba germană de Theodor Herzl, este o problemă ce ține prin excelență de istoria mentalităților ; asupra limitei la care se oprește „fondul" evreiesc și începe „germanismul" atîtor intelectuali germani de origine evreiască, asupra importanței pe care o are sau nu această origine, răspunsurile date au fost și sînt divergente. Nu mai puțin incitante par și astăzi, deși au fost copios dezbătute, fenomene precum radicalismul politic și cultural al multor intelectuali germani de origine evreiască, așa-zisa lor „supremație" publicistică și editorială în perioada 1890—1930, patriotismul „german" sau „austriac" al păturilor burgheze și mic-burgheze evreiești înainte de și în timpul primului război mondial etc.

Desigur că simpozionul de la Tel-Aviv n-a putut stărui decît asupra unor „exemple ilustrative" ale unei asemenea aproape inepuizabile problematici. Din perspectivă metodologică predomină investigația interdisciplinară, apelînd la datele oferite de istorie, literatură, lingvistică, filosofie. Un grup de lucrări valorifică în maniera consacrată de istoriografia mentalităților, documente ce nu țin direct de istoria „evenimențială" : Monika Richarz analizează din acest unghi chestiunea accesului oamenilor de știință de origine evreiască la catedre universitare în prima parte a secolului XIX în Prusia, după ce a cercetat cu minuțiozitate în arhive cele 280 de luări de poziție ale profesorilor universitari prusieni cu privire la o lege din 1847 care asigura, deși în anumite limite, acest acces, iar Jacob Toury, într-o contribuție remarcabilă, studiază procesul de asimilare prin prisma atitudinii (nu doar a intelectualilor) față de uzul limbii germane ca instrument de comunicare și de afirmare ; în aceeași categorie se înscrie și referatul lui Horst Meixner, consacrat saloanelor berlineze de la începutul secolului XIX ca „spațiu al simbiozei germano-evreiești". O altă serie de lucrări se ocupă în bună tradiție monografică de cîteva personalități politice și culturale de origine evreiască : în afara lui Jost Hermand, ce reconstituie și reinterpretează datele tinereții lui Heinrich Heine, petrecute în Germania, Josef Karniel, Walter Grab, Shlomo Na'aman și Margarita Pazi aduc în atenție figurile mai puțin cunoscute ale lui Franz Thomas von Schönfeld (și ale familiei sale, apropiată sectei iudeo-creștine a lui Iakob Frank), consilier al împăraților Iosif II și Leopold II,

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

devenit, sub numele Junius Frey, agitator iacobin în Parisul revoluționar și ghilotinat în 1794 împreună cu Danton și Desmoulins, ale lui Leopold Eichelberg, luptător democrat în Hessa, din cercul lui Georg Büchner, Moses Hess, economist și ideolog republican din Renania și, respectiv, scriitorii de limbă germană din Boemia secolului XIX Siegfried Kapper, Leopold Kompert și Moritz Hartmann. În fine, cîteva contribuții se opresc asupra textelor literare și filosofice ale lui Karl Kraus (Silvio Vietta), Kurt Eisner (Heinz Sproll) și Franz Rosenzweig (Amos Funkenstein), insistînd asupra rădăcinilor lor spirituale în cultura și tradițiile evreiești.

Consemnarea discuțiilor ce au însoțit fiecare referat în parte completează inspirat imaginea simpozionului de la Universitatea din Tel-Aviv, despre a cărui greutate științifică volumul de față vorbește de la sine.

Andrei Corbea

ERNEST GELLNER, *Nations and Nationalism*, Oxford, „Basil Blackwell", 1983, VIII + 150 p.

Cartea conține o pledoarie în sensul celor mai recente direcții teoretice, și metodologice în analiza fenomenului național. Ca și John A. Armstrong *(Nations before Nationalism*, 1982) pe care însă nu-l citează, autorul recomandă atenției tipologia națiunii care, urmărită la scară planetară, face tot mai incomode vechile definiții ce i s-au dat. O suită de eseuri oferă baza necesară discuțiilor în acest sens, raportînd, pe rînd, fenomenele aferente națiunii la societățile agrare sau industriale, la cele europene sau asiatice, pentru a se detașa, în final, imaginea unei varietăți de experiențe naționale. Ceea ce le apropie par a fi mai curînd factorii culturali și politici de armonizare a intereselor individuale cu cele generale într-un sistem de coeziune interioară. Nu lipsesc apoi întrebările despre viitorul națiunii sau despre raportul doctrinei naționale și ideologiei, cartea în ansamblul ei oferind un motiv de meditații serioase și adînci pe marginea națiunii și a manierei în care poate fi condus studiul ei.

Ștefan Lemny

EDGAR QUINET, *Opere alese*, I—II, Traducere, selecție, prefață și tabel cronologic de ANGELA CISMAȘ, București, Ed. „Minerva", 1983, LII + 338 p. (I); 367 p. (II).

Aducerea într-o ediție de largă circulație a cîtorva scrieri ale marelui istoric francez și prieten al românilor (în Biblioteca pentru toți) reprezintă desigur un serviciu cultural în slujba publicului larg căruia i se adresează cu deosebire. Ea se datorează Angelei Cismaș care semnează traducerea și selecția textelor, însoțindu-le de o prefață și un tabel cronologic. *Interesul arătat de savantul francez pentru naționalitățile oprimate și pentru românii îndeobște* justifică și mai mult gestul editorial, unul cu valoare omagială în același timp, căci el a marcat astfel centenarul morții lui Edgar Quinet. Din scrierile sale, editoarea a reținut pasaje din *Istoria ideilor mele*, o „istorie morală" a generației căreia istoricul îți aparținea, din *Revoluțiile din Italia*, carte dedicată în 1851 exilaților italieni, și din *Românii. Reorganizarea provinciilor dunărene*. Amputate excesiv, textele nu pot sluji, din păcate, și specialiștilor, constrînși și pe mai departe să apeleze la edițiile franceze rare, greu accesibile.

Ștefan Lemny

MARIA ELISA DE CAMPOS GRAF, *Imprensa periódica e escravidão no Paraná*, Curitiba, 1981, 170 p.

Călduros recomandat de Maria Beatriz Nizza da Silva, volumul cuprinde o cercetare a presei braziliene din Paraná, în sensul unei anchete pe care autoarea o inițiază, explorînd un mare număr de periodice de la finele secolului XIX. Modelele metodologice ni se dezvăluie în prefață: Pierre Goubert, E. Le Roy Ladurie, M. Vovelle, așadar noua istoriografie franceză, care se vede că își exercită prestigiul destul de departe. Disertație doctorală la origine, studiul urmărește, prin mijlocirea presei, diferite forme de libertate, progresele aboli-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ționismului etc. Statistici, scheme, ilustrații de epocă, excerpte caracteristice pentru o atitudine sau alta, totul vrea să ilustreze o schimbare de mentalitate, o cadență sporită a modernizării, o nouă epocă. Jurnale, reviste, almanahuri au fost explorate în perspectiva acestei idei și ele dau seama de progresele atitudinii emancipative.

Al. Zub

MUZAFFER GÖKMAN, *Tarih Sevdiren Adam Ahmed Refik Altınay. Hayatı ve eserleri* (A. Refik — omul care a făcut să fie iubită istoria. Viața și operele sale), Istanbul, Ed. „Baha Matbaası", 1978, XI + 476 p. + portrete (Türkiye Iş Bankası kültür Yayınları, nr. 186)

Unul dintre cei mai mari istorici turci, care a făcut tranziția între vechea istoriografie otomană și cea kemalistă-republicană, a fost Altınay A. Refik (1880—1937). M. Gökman (n. 1915), cel mai mare bibliograf al Turciei moderne, a consacrat această interesantă operă, bine documentată și utilă, vieții și operei cunoscutului istoric A. Refik. Este meritul autorului că a reușit să depisteze și să analizeze succint un număr de 935 titluri de opere (articole, studii etc), aranjate tematic și cronologic. Unele privesc direct și trecutul Țărilor Române, altele au știri interesante și bogate despre noi.

Partea introductivă, consacrată vieții lui A. Refik (p. 1—134) cuprinde unele momente din viața sa, varietatea și valoarea operei sale ilustrată sub forma unei antologii. Astfel, prezentînd studiul *Patrona Halil și răscoala sa la Istanbul* (1730), editorul intitulează unul din fragmente: *Numirea unui măcelar (kasap) principe al Moldovei (Romanya,* p. 109—110) etc. Urmează, sub formă de bibliografie explicativă *Articolele și studiile lui A. Refik,* apărute în diverse ziare și reviste (II, p. 135—340, n-rele: 1—727). Iată cîteva titluri: *Abaza paşa* (sec. XVII); *Cererea principelui Transilvaniei Francisc Rákoczi* (p. 143); *Attilâ* (p. 153—154); *Craiul leșesc Stanislav la Tighina* (Bender, nr. 159); *Osmanliii în fața Hotinului* (nr.227); *Kara Mustafa paşi și Tököli Imre, principele Transilvaniei* (nr. 313); *Francisc Rákóczi, principele Ardealului* (nr. 515); *Tököli Imre, principele Transilvaniei și craiul Ungariei* (nr. 651) etc. Multe alte articole și studii — ca *Firmanele sultanului Mehmed II „Cuceritorul"* (nr. 177); *Cauzele adevărate ale expediției a doua 1683I împotriva Vienei* (nr. 251); *Dominația turcă în Polonia* (nr. 375); Cronicarii I. Pecevi, M. Na'ima, M. Selâniki, M. Silâhdar etc. (nr. 225, 226 etc); *Numirea unui rege în Polonia de către otomani* (nr. 495), [fiind vorba de principele Transilvaniei Ștefan Báthóri (1575)]; *Bulgaria sub dominația turcă* (nr. 653); *Bătălia de la Varna, noiembrie 1444* (n-rele 696, 697), *Bătălia de la Nicopole* (1396) etc. — sînt pline de știri interesante privitoare și la trecutul Țărilor Române.

Un interes deosebit prezintă operele istorice ale lui A. Refik de mai mari proporții — precum *Baltagi Mehmed paşa și Petru cel Mare* (nr. 792) scrisă cu ocazia a 200 de ani de la bătălia de la Prut; *Carol al XII „Demirbaş" în Imperiul otoman* (nr. 831), adică la Tighina, Varnița etc.; *Francisc Rácóczi, principele Transilvaniei, și suita sa în Imperiul otoman* (nr. 832), *Mineritul din Turcia în epoca otomană* (nr. 843), *Răzmeriţele „Zorbalar" în epoca otomană* (nr. 844); *Problema refugiaților și surghiuniților în Turcia* (1848—1851) (nr. 871); *Turcii și Petru cel Mare* (nr. 872); *Turcii în fața Vienei* (nr. 876) etc. — care privesc integral sau parțial și Țările Române. Colecțiile de documente, culese din arhivele turcești, în frunte cu *Istanbul Hayatı* (Viața stambuliotă) (nr. 811, 812, 813, 823 și 840) cuprind numeroase firmane privitoare la Țările Române. Multe sînt copiate din condicile importante *„Mühimme defterleri"*.

A. Refik a publicat numeroase manuale de istorie pentru învățămîntul mediu din Turcia (VII, n-rele 878—911); unele din aceste manuale au știri succinte și despre istoria României.

Ultimul capitol (VIII, n-rele 912—935) cuprinde albume, poezii, traduceri și teme diverse legate de viața și opera istoricului A. Refik.

Un *Indice* alfabetic cu titluri de articole, cărți și diverse teme (IX, p. 405—431) și altul aranjat pe autori (X, p. 433—436), bine întocmite, ajută la folosirea rapidă a lucrării recenzate.

Se precizează că lucrările lui A. Refik pînă în 1928 au fost scrise în caractere arabe (otomane) și apoi în alfabetul turc modern (latin). Dacă ne gîndim că în operele cunoscuților

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

bibliografi turci Enver Koray [1], Ismet Binark [2] și M. Orhan Bayrak [3]. Altınay A. Refik apare cu circa 200 de lucrări, munca depusă de M. Gökman este demnă de toată lauda. Autorul fiind ani de zile director al Bibliotecii de stat „Beyâzit" din Istanbul, a avut posibilitatea să întocmească o astfel de operă istorică, arătînd aspecte multiple din activitatea lui A. Refik. Numitul istoric fiind un timp și slujbaș al arhivelor Imperiului otoman *(Hazine-i evrak)*, azi Başbakanlık Arşivi, din Istanbul, este primul cercetător științific care a început să valorifice arhivele Imperiului otoman.

Prin această operă, bine sistematizată, frumos scrisă, scoțindu-se în relief calitățile lui A. Refik ca mare istoric, Muzaffer Gökman aduce o contribuție valoroasă nu numai istoriografiei turcești, ci și celei universale. Măreața operă istorică a lui A. Refik, prin conținutul său bogat și variat, interesează trecutul multor popoare din lume, printre care și cel al poporului român. Privită fie și numai din acest punct de vedere, contribuția uriașă a lui A. Refik merită mai multă atenție din partea cercetătorilor și istoricilor români.

Mihail Guboglu

WOLFGANG JÄGER, *Historische Forschung und politische Kultur in Deutschland. Die Debatte 1914—1980 über den Ausbruch des ersten Weltkrieges*, Göttingen/Zürich, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1984, 322 p.

Teză de doctorat, la origine, lucrarea de față prezintă o temă care a pasionat și va pasiona încă mult timp istoriografia. Dezbaterile din anii 60—70 i-au sporit oarecum vitalitatea. În subtext se află chiar statutul istoriei ca știință, capacitatea ei de a lămuri chestiuni complexe ca aceea a vinovăției legate de prima conflagrație mondială. Geneza acestei probleme și începutul dezbaterilor aferente formează substanța primului capitol. Urmează o raportare a ei sistematică la politica revizionistă (1919—1939), cînd s-a formulat teza nevinovăției germane. Confruntarea cu imaginea tradițională (1945—1960) se reflectă în cap. III. O nouă direcție în studiul cauzelor războiului s-a definit după 1961, mai ales datorită „controversei Fischer". Se vădește din nou cît de mult istoriografia e legată de pasiunile și interesele prezentului. Ample note, o întinsă bibliografie și un indice de nume sporesc utilitatea lucrării.

Al. Zub

NICOS PSIROUKIS, Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφή. Ἡ Ἔγγυς Ἀνατολὴ μετα τον πρωτο παγκοσμιο πολεμο (1918—1923) (Catastrofa din Asia Mică. Orientul Apropiat după primul război mondial. 1918—1923), Athena, 1982, 271 p.

Examinînd o perioadă importantă din istoria Orientului Apropiat și a Greciei, Nicos Psiroukis oferă o nouă ediție a cărții sale apărute în 1964, *„Orientul Apropiat după primul război mondial"*. Textul lucrării este același, cu mici corecturi și un titlu mai complet, deoarece autorul vede problema în general, surprinzînd rolul Greciei în regiunea respectivă. Scopul mărturisit al acestei ediții este de a arăta că expediția din Asia Mică constituie cheia pentru înțelegerea istoriei Greciei contemporane. *„Am crezut și cred — spune autorul — că cu studierea expediției microasiatice, poporul grec poate să devină conștient de ceea ce vrea și să-și găsească drumul spre satisfacerea dorințelor lui"* (p. 9). El consideră expediția ca o intervenție armată reacționară împotriva revoluției național-burgheze turce, subliniind contra-

---

[1] Cf. *Türkiye Yayınları Bibliyografyası 1729—1955*. 2. Basım (ed.), Istanbul, 1959, „Maarif Basımevi", p. 588/II (175 de titluri); ibid. II 1955—1968, Istanbul, 1971, p. 410/I, n-rele: 218, 2375 și 2456.

[2] *Turk Sefer ve Zaferleri Bibliyografyası (Izahlı)*, Ankara, 1969, p. 31—35, sub n-rele 56—70 (privind expedițiile turcești).

[3] Într-o lucrare bio-bibliografică, apărută mai tîrziu, M. Orhan Kavrak: „Osmanlı Tarihi Yazarları" (1982), p. 40—48, sub nr. 40 după o amănunțită biografie a lui Altınay Ahmed Refik (1881—1937), menționează că are 116 lucrări din care bibliografiază, selectiv, 86 de titluri cu unele explicări succinte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

dicțiile dintre marile puteri în această zonă, precum și rațiunile participării Greciei la războiul din Asia Mică. N. Psiroukis explică cum războiul nedeclarat dintre trusturile petroliere americane și engleze pentru dominație în Orientul Apropiat s-a transformat în război declarat greco-turc. Lucrarea are, de asemenea, legătură cu mișcările naționale ale popoarelor din Orientul Apropiat, mai ales mișcarea națională turcă din 1918—1922, cînd Mustafa Kemal reclama revizuirea clauzelor tratatului de la Sèvres, mai ales a stipulațiilor prin care populația turcă era plasată sub dominație străină, considerînd ilegale drepturile de ocupație recunoscute Greciei (Smirna), Franței (Cilicia), Italiei, precum și prezența trupelor britanice la Constantinopol. Autorul face o analiză completă transformării independenței Turciei naționaliste din 1923 într-o colonie a Wall Street-ului.

Volumul constituie o contribuție valoroasă la clarificarea problemelor ivite după primul război mondial în Asia Mică, meritul autorului stînd în reevaluarea faptelor, stabilind un mod de apreciere de care studiile viitoare vor trebui să țină seama.

Lucian Nastasă

Türk Tarih Kurumu. Kuruluş Amaci ve Çalişmalari (Societatea Turcă de Istorie. Crearea, țelul și activitatea sa), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1983, XII + 806 p. + + 46 foto. + planșe.

Alcătuită de un prestigios colectiv de autori, sub coordonarea amiralului în retragere Fahri Çoker, cartea este menită să facă bilanțul activității Societății academice a istoricilor turci *(Türk Tarih Kurumu)*, de la crearea ei, la 12 aprilie 1931, din inițiativa lui Atatürk, și pînă în anul 1982, cînd ea a pășit într-o nouă etapă a evoluției sale. Potrivit art. 134 din noua Constituție a Republicii Turcia, a fost înființată *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu* (Societatea superioară „Atatürk" de cultură, limbă și istorie), în componența căreia a intrat și *Türk Tarih Kurumu*.

Autorii prezintă, pe capitole, bogata și multilaterala activitate a Societății Turce de Istorie, atît pe plan național, cît și pe cel internațional. Prin date concrete, precise, cartea reflectă dezvoltarea continuă a științei istorice turce, sporirea necontenită a prestigiului ei internațional. În editura acestei Societăți au apărut cele mai de seamă realizări ale istoriografiei turce, iar cele nouă ediții ale Congresului internațional organizate de ea pînă acum au întrunit participanți de seamă din aproape toate țările lumii. De asemenea, membri ai Societății au reprezentat cu cinste știința istorică turcă la numeroase manifestări științifice din străinătate.

Cea mai mare parte a cărții este consacrată prezentării biobibliografice a fiecăruia din cei 86 membri titulari ai Societății, cîți a numărat ea pînă la reorganizarea din 1982.

Cartea înregistrează cu exactitate și curba ascendentă a schimbului științific dintre istoricii români și turci, schimb fructuos desfășurat în cadrul propice creat de politica de bune relații promovată de cele două țări.

T. Gemil

JANUSZ ŻARNOWSKI (Ed.), *Dictatorship in East-Central Europe 1918—1939*, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk — Łódź, Ossolineum, 1983, 248 p.

Volumul a apărut în cadrul colecției *Polish Historical Library*, No. 4 *(Anthologies)*, editată de „Societatea istorică polonă", sub conducerea profesorului Marian Biskup. Coordonatorul, prof. Janusz Żarnowski, de la Institutul de istorie al Academiei de Științe din Varșovia, specialist în istoria secolului al XX-lea, precizează într-o notă introductivă că cele zece studii incluse în lucrare, și datorate lor atîtor autori, își propun să ofere spre discuție o temă originală „asupra sistemelor fascist și autoritar din perioada interbelică și a celui de-al doilea război mondial", în aria geografică precizată în titlu (p. 7). O bogată bibliografie și un indubitabil exercițiu al studiilor comparate permit autorilor publicarea unor contribuții demne de reținut în istoriografia problemei. Realitățile românești ale perioadei investigate au preocupat pe majoritatea autorilor, informațiile și observațiile lor completîndu-se fericit. Din punctul de vedere al interesului dovedit pentru România interbelică, se impun atenției contribuțiile semnate de Janusz Żarnowski *(Sisteme autoritare în Europa Centrală și de Sud-Est, 1918—1939. Analogii și diferențe)*, Andrzej Ajnenkiel *(Evoluția formelor de guvernămînt în Europa Centrală, 1918—1939)*, Jerzy Tomaszewski *(Economia țărilor din Europa*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Centrală și de Sud-Est în perioada interbelică), Jerzy W. Borejsza *(Fascismul italian și Europa est-centrală. Probleme de tipologie și contacte)* și Henryk Bulhak *(Rolul forțelor armate în înfăptuirea loviturilor de stat autoritariste).*

Janusz Żarnowski, preluîndu-l pe Rudolf Bicanić („Journal of Central European Affairs", II/1943), definește limitele zonei supuse studiului: „Europa Centrală este aria demarcată geografic de trei mări — Baltica, M. Neagră și Adriatica. Din punct de vedere politic, această arie, denumită de Massaryk drept o zonă a micilor națiuni, se află între Germania și Italia la vest și Uniunea Sovietică la est" (p. 9). Abordînd problema regimurilor autoritare din zonă în perioada interbelică, autorul examinează succesiv criza democrațiilor parlamentare, loviturile de stat, regimurile dictatoriale, baza socială și structura socio-economică a dictaturilor. Potrivit opiniei sale, în Letonia și Estonia loviturile de stat au fost înfăptuite de către cercuri administrative, în România și Iugoslavia de către cele mai înalte cercuri ale aparatului de stat (curtea regală și grupările apropiate), în Ungaria și Bulgaria de către cercuri legate de vechile stări de lucruri, anterioare primului război mondial, iar în Polonia de către un grup de luptători, cu ajutorul Stîngii (p. 15—16). Autorul este convins că trăsătura generală a tuturor regimurilor autoritare a constat în „oscilația între modelele de guvernămînt constituțional-parlamentar și totalitar-fascist" (p. 26).

Analizînd evoluția formelor de guvernămînt între 1918 și 1939, Andrzej Ajnenkiel evidențiază, ca o caracteristică a Europei est-centrale, „regresiunea" regimurilor democratice (p. 39 și urm.) constatată în cazul României prin tranziția de la guvernele din timpul venirii lui Carol al II-lea pe tron la instaurarea dictaturii regale din 1938 (p. 43—45). Criza sistemului parlamentar a coincis cu ascensiunea grupărilor fasciste, inclusiv în România (p. 49—52), unde, după evenimentele din februarie 1938, legionarii s-au aflat în opoziție cu regimul de dictatură regală (p. 45).

Pentru examenul economiei țărilor europene est-centrale, Jerzy Tomaszewski ia în considerație: numărul populației Bulgariei, Cehoslovaciei, Ungariei, Poloniei, României și Iugoslaviei; structura populației (agricultură; industrie și mine; comerț, credit și asigurări; transporturi și comunicații); structura populației active; structura țărănimii; situația emigrărilor; producția industrială etc., datele de referință avînd în vedere, în genere, anul 1930 (p. 57 și urm.). Un fenomen ce se impune atenției îl constituie „naționalizarea" capitalurilor în țările respective, cu corolarul necesar — scăderea ponderii capitalurilor străine în economiile statelor din zonă, după cum urmează: de la 51% la 42,6% între 1934 și 1936 în Polonia; de la 46,7% la 37,2% între 1930 și 1938 în Bulgaria; 49.5% în 1938 în Iugoslavia; 28,9% în 1938 în Ungaria; 38% în 1938 în România și predominanța capitalului național în Cehoslovacia (p. 73—75). Trăsătura generală a constat în predominarea populației agricole și stadiul de subdezvoltare al industriei, situație ce a îngăduit în cursul anilor '30 extinderea influenței germane, cu efecte pe planurile politicii interne și externe a țărilor din zonă (p. 82).

Un amplu studiu al lui Jerzy W. Borejsza dovedește că, după 1933, fascismul italian s-a aflat consecvent pe locul secund în privința influenței sale în Europa est-centrală, în raport cu cel de al III-lea Reich nazist (p. 147 și urm.). Situația nu apare de loc stranie, din moment ce, în foarte scurt timp, nazismul a ajuns să-și „subordoneze" fascismul italian (p. 177), lucru reflectat și pe planul raporturilor politice oficiale între puterile *Axei* Berlin—Roma—Tokio prin cunoscuta apreciere a lui Grigore Gafencu: „Axa este un eufemism politic care, atît în Est cît și în Vest, înseamnă Germania" (p. 176).

Henryk Bulhak, studiind rolul forțelor armate în politică, stăruie, referitor la România, asupra condițiilor în care s-a instaurat dictatura legionaro-antonesciană în septembrie 1940 (p. 216—218). Fenomenul în sine îi apare istoricului polonez ca fiind „foarte complicat", pentru moment el necutezînd avansa decît ipoteze (p. 221).

Franciszek Ryszka, reputat specialist în istoria celui de-al doilea război mondial, ocupîndu-se de *Fascismul european. Divergențe și similitudini. Prospecțiuni ale unui studiu comparativ* (p. 223—246), nu numai că încheie volumul, ci prezintă și concluziile dezbaterii istoricilor polonezi. Este vorba, în fond, de o discuție pe marginea literaturii internaționale privind fascismul european, sensul și evoluția termenului, particularitățile fenomenului pentru țările Europei est-centrale (cf., mai ales, p. 236 și urm.). Ryszka descoperă că, în țările respective, mișcările fasciste s-au extins îndeosebi în aglomerările urbane, că antisemitismul nu a reprezentat (cu excepția Ungariei) o componentă a ideologiei fasciste, după cum nici rasismul, care — ca și în versiunea germană — nu a reprezentat mai mult decît un element „politic", nicidecum unul „ideologic" sau „economic" (p. 239).

Lucrarea, în ansamblu, se dovedește interesantă și utilă, îndemnînd la continuarea studiilor comparatiste consacrate evoluției țărilor din Europa est-centrală într-una din epocile cele mai frămîntate și controversate ale istoriei întregului continent.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Weimars Ende. Prognosen und Diagnosen in der deutschen Literatur und politischen Publizistik 1930—1933 hrsg. von THOMAS KOEBNER, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, 1982, 436 p.

Intr-o colecție relativ populară *(Suhrkamp Taschenbuch Materialien)*, profilată în general pe documentarea unor momente de istorie literară germană, profesorul Thomas Koebner își propune, pornind de la lucrările unui colocviu cu tema *Weimars Ende. Politische Publizistik und deutsche Literatur 1930—1933*, desfășurat în mai 1981 la Wuppertal, să reconstituie perioada celor trei ani premergători instaurării la 30 ianuarie 1933 a guvernului condus de Adolf Hitler din perspectiva publiciștilor și scriitorilor epocii. Întrebarea cardinală la care aproape toate contribuțiile reunite în volum încearcă implicit un răspuns privește capacitatea literaturii și publicisticii din respectivul interval de a intui și semnaliza fatala cotitură ; drept punct de plecare servește în acest sens un semnificativ citat din Alfred Kerr, care, din exilul său londonez, afirma în 1938 că „în toată această catastrofă umană scriitorii au văzut mai departe decît conducătorii recunoscuți. Ei au prevestit toată mizeria, inclusiv mijloacele de a o împiedica".

Calitatea principală a volumului constă în faptul că această generoasă (la adresa confraților) apreciere nu se transformă însă într-o teză obligatorie. Dimpotrivă, credem noi, nota generală este departe de orice tendință apologetică, ceea ce conferă din capul locului un plus de credibilitate „decupajului", — inerent limitat și limitativ, — în orizontul mental și opinia publică ale epocii. Atît cazurile de uluitoare clarviziune, cît și cele de nu mai puțin uluitoare opacitate sînt analizate pe cît posibil „din interior", în efortul de a identifica în diferitele nivele ale recuperatei „imagini" asupra *viitorului* (pentru cei de astăzi *trecut)* resorturi care, într-un fel sau altul, au atîrnat ele însele în balanța schimbării de regim din 1933. Revin astfel unele din problemele cheie ale istoriografiei perioadei : dacă Republica de la Weimar a fost într-adevăr un edificiu atît de șubred încît disoluția democrației să fi devenit inevitabilă ; în ce măsură forțele de stînga, inclusiv intelectualii, au știut sau nu să o apere și dacă pasivitatea sau chiar ostilitatea acestora se adaugă, și în ce proporție, cauzelor directe ale venirii la putere a național-socialiștilor ; în fine, dacă „sfîrșitul Weimarului" nu începe de fapt cîțiva ani înainte de 1933, odată cu instaurarea cabinetelor „prezidențiale" ale cancelarului Brüning și apoi, într-o etapă următoare, cu dizolvarea abuzivă a guvernului social-democrat din landul Prusia ? Judecățile contemporane asupra acelor ani, pe care volumul de față le analizează, conturează în filigran raporturi de forțe semnificative, inclusiv pentru ceea ce a urmat, cînd, drept alternativă la represiune, intelectualii n-au mai avut de ales decît între exil, „emigrație internă" sau... adaptare.

Fără pretenția de a acoperi exhaustiv panorama pozițiilor intelectuale din perioada 1930—1933, volumul îngrijit de Thomas Koebner ia în discuție cîteva dintre cele mai reprezentative tendințe, încorporate în „vocile" unor organizații, publicații și personalități. Pe lîngă articole de sinteză, precum cele ale lui Heinz Abosch *(Die Linke und das NS-Phänomen)*, Frank Trommler *(Verfall Weimars oder Verfall der Kultur ?)* sau Friedrich Achberger *(Osterreichische Perspektiven auf den Untergang der deutschen Republik)*, citim serioase și documentate contribuții analitice asupra revistelor *Das Andere Deutschland* (Lothar Wieland), *Deutsche Republik* (Karl Prümm) și ziarelor *Berliner Tageblatt*, *Vossische Zeitung* și *Frankfurter Zeitung* (Bernd Sösemann), asupra organizației centrale evreiești (Dietz Bering) și a lojilor masonice (Wolfgang Fenner și Joachim Schmitt-Sasse), asupra teatrului politic de stînga (Volker Klotz), romanului „de actualitate" înainte de 1933 (Michael Winkler) și în exil (Sigrid Schneider), asupra lui Walter Benjamin (Rolf-Peter Janz), Thomas Mann (Gert Sautermeister), Alfred Kerr (Walter Huder), Alfred Döblin (Wulf Köpke), Karl Otto Paetel (Wolfgang Elfe), Hugo von Hofmannsthal (Norbert Altenhofer), Oswald Spengler și Ernst Jünger (Thomas Koebner), vizavi de atitudinea adoptată în anii de „agonie" ai Republicii de la Weimar. Ne îngăduim însă observația, à propos de studiul lui Joachim Radkau *(Die Weltbühne als falscher Prophet ?)*, pe care l-am lăsat intenționat la urmă și pe care, din punctul de vedere al informației puse la dispoziție, îl apreciem fără doar și poate, că „noua lumină" pe care încearcă să o arunce asupra publicației conduse de Carl von Ossietzky ni se pare oarecum deformantă, atît prin tonul apriori polemic, cît și prin accentul exagerat pus pe anumite texte și minimalizarea altora, nu mai puțin importante. Radicalitatea manifestată de *Weltbühne* în critica tarelor structurale ale Republicii de la Weimar nu poate fi, credem, echivalată cu lipsa de vigilență în fața pericolului hitlerist, tot astfel cum un articol precum „Brutus schläft" din 1931 nu trebuie interpretat, așa cum procedează Radkau, ca un „avans" făcut dreptei. Nu ne rămîne decît să trimitem către concluziile unei

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

lucrări fundamentale asupra chestiunii, pe care autorul studiului din *Weimars Ende* o ignoră, din păcate: Istvan Deak, *Weimar Germany's Left-Wing Intellectuals. A Political History of the „Weltbühne" and Its Circle*, Berkeley/Los Angeles 1968.

Andrei Corbea

In jenen Tagen... Schriftsteller zwischen Reichstagsbrand und Bücherverbrennung. Eine Dokumentation, zusammengestellt von FRIEDEMANN BERGER, VERA HAUSCHILD, ROLAND LINKS, unter Mitarbeit von SIGRID BOCK, Leipzig und Weimar, Gustav Kiepenheuer Verlag, 1983, 592 p.

Oricît ar părea de paradoxal, literatura istorică pe marginea momentului 1933 în Germania și a exilului în masă care a urmat nu depășește încă vreo cîteva rafturi de bibliotecă; o dovedește catalogul, ca și mica încăpere, cu doi pereți acoperiți de cărți, în care ființează centrul de cercetare asupra exilului de la Deutsche Bibliothek din Frankfurt am Main, socotit astăzi drept unul dintre cele mai bine puse la punct ca înzestrare bibliografică în Germania și în lume. Nu este momentul să revenim asupra cauzelor unei asemenea stări de lucruri, oricum surprinzătoare — ar fi doar de precizat că, deși patruzeci de ani de la înfrîngerea celui de-al III-lea Reich, planează încă destule tabu-uri asupra intențiilor, oricît de generoase, de obiectivitate „pur" științifică în studiul perioadei respective. Un asemenea tabu l-a constituit, și pentru unii îl mai constituie, atitudinea scriitorimii germane în lunile dinaintea și de după preluarea puterii de către Hitler. Controversa a izbucnit deja în 1945, cînd, replicîndu-i exilatului Thomas Mann, ce punea sub semnul întrebării tot ce reprezentase producție „spirituală" în interiorul Germaniei anilor 1933—1945, Frank Thiess pretindea a vorbi în numele unei așa-zise „emigrații interne", care, după acesta din urmă, ar fi suferit direct, și nu de la adăpostul străinătății, rigorile nazismului. Dar, se întreba atunci Thomas Mann și încă mulți alții, simpla alegere din 1933 — aceea de a rămîne între granițele noului Reich și de a publica, eventual, acolo, indiferent de concesiile pretinse de autorități — nu era prin ea însăși relevantă? Acea *Gleichschaltung*, „nivelarea" tuturor opiniilor intelectuale într-o „unitară" bunăvoință și chiar admirație față de dictatură, de care vorbea cu emfază Goebbels în ipostaza de ministru al propagandei hitleriste, n-a despărțit oare în chip decisiv apele între exilați și „ceilalți"?

Volumul pe care îl examinăm își propune dintru început să umple un (relativ) gol informativ asupra momentului în discuție, implicînd aici toate documentele accesibile: acte oficiale, cuvîntări, articole de ziare, scrisori, memorii etc., fără vreo reținere de oportunitate. Cu excepția Cuvîntului introductiv, semnat de profesorul Jürgen Kuczynski (el însuși fost exilat), cartea nu conține decît mărturii contemporane; autorii sînt prezenți doar prin modul de selectare și ordonare la care au recurs. Sursele sînt, după cum am mai arătat, foarte diverse, și doar o bună cunoaștere a materialului aflat la dispoziție le-a putut permite autorilor o relativă libertate de mișcare în alegerea textelor. Atenția este oricum concentrată asupra evenimentelor legate de activitatea organizației scriitoricești „Der Schutzverband deutscher Schriftsteller" și de cea a secției literare a Academiei prusiene de arte, îngenunchеate și epurate puțină vreme după ianuarie 1933. Pregătirea și spectacolul degradant al arderii cărților „nocive", arestările și interdicțiile, epurarea bibliotecilor și universităților, exilul, apar, prin prisma documentației publicate, în tot dramatismul cotidian, de care cercetarea istorică se dispensează, de obicei. Judecata cititorului de astăzi asupra opțiunilor de atunci se vede, datorită plusului de autenticitate pe care îl oferă textele volumului, confirmată odată mai mult: eroarea unora și neputința altora, traduse în rațional inimaginabila capitulare a culturii în fața forței oarbe, au constituit fără doar și poate una din premisele catastrofei naționale germane, cu care s-a încheiat existența celui de-al III-lea Reich.

Deși reproduse parțial și selectiv, documentele publicate în volumul de față se îmbină în așa fel încît oferă o imagine completă, deloc „manipulată", asupra intervalului ianuarie-septembrie 1933 în „viața literară" a Berlinului și a Germaniei. Este un merit incontestabil al acestei documentații, ce se recomandă deja drept sursă privilegiată a tuturor cercetărilor ce se vor întreprinde de aici înainte în legătură cu momentul de istorie literară... al arderii cărților.

Andrei Corbea

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

JÓZEF GARLIŃSKI, *Intercept. The Enigma War*, London — Melbourne — Toronto, J. M. Dent & Sons Ltd., 1979, XX + 219 p.

Despre Józef Garliński și una din cărțile sale recente *(The Swiss Corridor)* am mai avut ocazia să vorbim în paginile revistei noastre. Autorul, specializat în istoria celui de-al doilea război mondial, cu precădere acțiunile secrete ale anilor 1939—1945, dovedește și de această dată că este un cunoscător excelent al faptelor, un fin observator și comentator al lor, știind să extragă și să comunice datele esențiale. Cartea examinată de noi, după cum rezultă și din titlu, este consacrată uneia dintre afacerile cele mai tulburătoare, cele mai secrete ale ultimei conflagrații mondiale — „spargerea" și folosirea de către britanici a codurilor și cifrurilor mașinii „Enigma", folosită de Germania hitleristă, la cele mai diverse nivele (politic, diplomatic și, mai ales, militar), în anii războiului pentru transmiterea corespondenței secrete. Britanicii nu numai că au ajuns să pătrundă secretele „Enigmei", cu ajutorul foarte important al polonezilor și francezilor, ci au construit chiar o „copie" a mașinii, fapt ce le-a permis să beneficieze din plin și cu rapiditate de avantajele cîștigate (operațiunea „Ultra" pentru englezi). Grație „copiei" după „Enigma" (denumită „Bomba" în limbajul serviciilor secrete londoneze), Aliații au fost la curent cu unele dintre cele mai stricte secrete ale Reichului nazist în momentele cheie ale conflagrației — bătălia Anglia, atacarea U.R.S.S., războiul din Africa de Nord, bătălia Atlanticului, pregătirea invaziei din 1944 în Normandia, avansul Wehrmachtului în U.R.S.S. în anul 1942 etc. În felul acesta, cu ajutorul lui Józef Garliński, cititorul pătrunde lesne în culisele unor evenimente de primă mărime ale anilor războiului, aflînd cauzele profunde ale unor „derulări" survenite în desfășurarea operațiunilor militare. Cu ajutorul acestei cărți, cititorul va înțelege mult mai lesne, după mai mulți ani de la apariția memoriilor lui Frederick W. Winterbotham, care a dirijat operațiunea „Ultra", că acțiunile pe frontul secret dintre 1939 și 1945 au constituit una dintre dimensiunile fundamentale ale războiului mondial. Să reținem, de asemenea, că lucrarea lui Józef Garliński beneficiază de prefața prof. R. V. Jones, el însuși coordonator al spionajului științific britanic din perioada examinată, că se reconstituie în amănunt diversele faze ale „descoperirii" *Enigmei* și ale utilizării „Bombei", că se pun în circulație multe informații inedite, că întreaga argumentație se sprijină pe o solidă bibliografie. Cartea dispune de mai multe anexe ce inițiază pe cititor în secretele codurilor și cifrurilor „Enigmei" și de un indice general.

Gh. Buzatu

NICOS G. SVORONOS, Αναλεκτα Νεοελληνικης ιστοριας και ιστοριογραφιας (Texte alese ale istoriei și istoriografiei neoelene), „Ιστορικη βιβλιοθηκη", θεμελιο 1983, 454 p.

Reprezentant de frunte al istoriografiei grecești, N. Svoronos — aflat la apogeul carierei sale științifice (n. 1911) — oferă publicului cititor un volum de texte ce acoperă o perioadă de 30 de ani de producție în domeniul istoriei. Absolvent al Facultății de Filozofie din Atena (1933), colaborator la *Dicționarul limbii grecești* și la *Arhiva·Medievală* a Academiei din Atena (1936—1947), Svoronos își continuă studiile în Franța la *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, *Școala de limbi orientale* (Sorbona) și *Collège de France*, reușind să-și formeze o cultură și metodă temeinică în domeniul cercetării istorice. Într-un interviu acordat revistei grecești Πανθεον (1983), Svoronos afirma: „Plec de la credința că metoda marxistă este cea mai bogată metodă științifică și cred că toată lumea o urmărește, ori o spune, ori nu o spune. Dar metoda respectivă cere ca cercetătorul să nu uite că problemele se examinează la un anumit timp și loc concret".

Ca profesor din 1969 la *École Pratique des Hautes Etudes* (Secția IV) la catedra de „Istoria și Instituțiile Imperiului Bizantin", scrie numeroase cărți și articole în legătură cu istoria bizantină și neoelenă. În cadrul aceluiași interviu, Svoronos spune că el vede o legătură foarte mare între istoria Bizanțului și istoria neoelenă deoarece în perioada respectivă găsește un teren mai larg de cercetare, demonstrînd acest lucru dînd două exemple asupra cărora el a insistat mai mult: secolul XI, cînd apar primele indicații ale apariției conștiinței naționale a grecilor; iar odată cu trecerea timpului ajunge la secolul XVIII cînd apare burghezia grecească și primele mișcări de amploare pentru înlăturarea dominației otomane. De aceea, el nu poate vedea separat istoria Bizanțului de cea neoelenă deoarece istoria neoelenă este strict legată de cea a Bizanțului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Cunoscînd sumar activitatea şi concepţia ştiinţifică a lui N. Svoronos putem aprecia la adevărata valoare volumul recent apărut care cuprinde discursuri, cuvîntări, lecţii, articole, etc. din perioada 1948—1981. Însă cei 30 de ani nu acoperă în întregime ansamblul creaţiei lui spirituale deoarece istoricul îşi începe activitatea publicistică încă din 1937.

Textele sînt grupate tematic şi nu cronologic în cinci mari capitale. În cap. I, *Ştiinţa istoriei şi istoriografia neoelenă*, încearcă cu precădere cercetarea elementelor concrete care trebuiesc avute în vedere de cei ce se ocupă de studiul istoriei, arătînd că istoria trebuie scrisă pe baze documentare de autentică valoare, evitîndu-se astfel teoriile greşite. De asemenea, încearcă să explice punctele de vedere opuse ale istoriografiei greceşti. În capitolul II, *(Momente în dezvoltarea neoeneolismului)* şi cap. III, *(Formarea Greciei moderne)* urmăreşte dezvoltarea elenismului din timpurile romanice şi bizantine, precum şi naşterea şi dezvoltarea neoelenismului. Sînt explicate cauzele economico-sociale ale decăderii Bizanţului, încercînd, de asemenea, o apropiere pe plan social de revoluţia de la 1821, analizînd dependenţa statului grec de marile puteri.

O încercare de analiză a luptei antifasciste a poporului grec în care arată rolul pe care l-a jucat Partidul Comunist în această luptă, vorbind despre rolul organizaţiilor politice ale P.C.G. se găsesc în articolele grupate în cel de al IV-lea capitol ce se referă la *Problemele Greciei actuale în perioada 1940—1980*. În cap. V *(Probleme culturale neoelene)*, Svoronos îşi spune părerea în două probleme „cheie" ale vieţii culturale elene. Încearcă un fel de comparaţie a modului de a gîndi şi trăi occidental şi oriental precum şi rolul tradiţiei în formarea specificului neoelen.

Volumul se încheie cu o bibliografie personală, cuprinzătoare, de la cărţi şi articole pînă la interviuri şi recenzii, care ne dau putinţa de a ne forma o imagine globală asupra operei marelui istoric grec. Constatăm cu satisfacţie preocupările lui N. Svoronos de a cunoaşte producţiile istoricilor români dintre care Dan Simonescu, C. Necşulescu, Dimitrie G. Ionescu, Alexandru Elian, D. Russo, Nestor Camariano, Ariadna Camariano şi N. Cartojan s-au bucurat de frumoase aprecieri în paginile unor reviste prestigioase ca Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher, Ολληνικά , ş.a.

Astfel, volumul apare ca un omagiu adus neobositului istoric, care chiar la o vîrstă înaintată predă Istoria Bizanţului, din 1980, la Facultatea din Creta. N. Svoronos ne dovedeşte încă o dată că poate scrie istorie păstrînd cu consecvenţă acea distanţă impusă de obiectivitate, dovedind o înaltă ţinută ştiinţifică, reprezentativă pentru şcoala istorică grecească.

Lucian Nastasă

GORDON A. CRAIG, *Über die Deutschen*, München, Verlag C. H. Beck, 1984, 392 p.

Scrisă cu doi ani mai înainte *(The Germans*, 1982), noua carte a reputatului specialist american în istoria central-europeană cunoaşte acum o frumoasă şi utilă versiune în limba poporului pe care încearcă a-l portretiza. Ea vine într-un moment cînd motive paraştiinţifice alimentează încă dispute privitoare la trecutul şi psihologia specifică a acestui popor. Intenţia autorului, după numeroase cercetări anterioare e să retuşeze imagini excesiv îngroşate, evidenţiind acele evenimente, instituţii curente, fenomene tipice care au avut în adevăr importanţă. Preocuparea sa e să le afle rădăcinile în trecut şi formele de expresie pînă în prezent. Servit de o bună cunoaştere a faptelor, de o excelentă iniţiere în cultura germană şi de o fericită forţă reconstructivă, el schiţează un contur portretistic, în ideea de a descifra mai bine tendinţele existente în spaţiul german. Motivaţia ştiinţifică nu trebuie nici ea neglijată. De aproape jumătate de secol, G. A. Craig se ocupă de istoria acestui spaţiu, iar contribuţiile lui sînt notorii. Motivaţia preambulară e urmată de un triptic, în care prima parte defineşte perspectivele istorice, noile căi ale politicii, atitudinea noii generaţii faţă de nazism ; a doua are în miezul ei paradoxul schimbării şi al continuităţii, ocupîndu-se de religie, bani, evrei, profesori şi studenţi, romantism, literatură şi societate, militarism etc. ; a treia se ocupă de o dilemă mereu actuală : democraţie şi naţionalism. Volumul se încheie cu un spiritual excurs despre „limba germană", cu o bibliografie selectivă şi un indice de nume.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

PERIODICE ROMÂNEȘTI

„Acta Moldaviae Meridionalis". Anuarul Muzeului Județean, III—IV, Vaslui, 1981—1982, 340 p.

Ultimul volum (dublu și apărut cu o întîrziere de doi ani) își grupează materialele în zece secțiuni. *Arheologia* dă șapte studii, cu subiecte începînd din paleolitic (Vasile Chirica); se comunică rezultatele cercetărilor în așezarea și necropola de la Bîrlad — Valea Seacă, din sec. IV—V e.n. (Vasile Palade) și în așezarea de la Gura Idrici, din sec. VIII—IX (Ruxandra Maxim-Alaiba); Dan Gh. Teodor dă o privire generală asupra contribuției pe care au adus-o cercetările arheologice din spațiul românesc est-carpatic la problema etnogenezei românilor; se începe publicarea unui catalog al cahlelor de secol XV găsite în săpăturile arheologice din zona curților domnești de la Vaslui (Rica Popescu); numismatica beneficiază de prezentarea tezaurului de monede histriene descoperit la Fedești (Bucur Mitrea și col.). Șase studii de istorie modernă și contemporană formează secțiunea *Istorie*; pe baza știrilor culese din documente și tipărituri, C. Șerban schițează începuturile activității industriale la Vaslui, în secolele XVII—XIX. Un studiu mai larg, întemeiat și pe cercetări de arhivă, privește mobilitatea populației urbane în Moldova la mijlocul secolului XIX (Ecaterina Negruți). Ion Agrigoroaiei evocă strădaniile unor scriitori și publiciști (Topîrceanu, Demostene Botez, Octav Botez, C. R. Ghiulea), care, prin articole în presa vremii, și-au pus pana și inteligența în slujba luptei pentru recunoașterea internațională a Unirii celei Mari, din 1918. In exclusivitate pe documente inedite se bazează contribuția lui Gheorghe Buzatu, despre reflectarea insurecției române din august 1944 în documente politice americane. De anii imediat post-belici se ocupă Constantin Toderașcu și Gheorghe Clapa.

In cadrul secțiunii *Etnografie-Folclor*, dau contribuții Constantin Popescu (despre uneltele de pescuit), Dan Ravaru (despre „vălăret") și Ion Gugiuman (despre morile de vînt). La *Cercetări arheologice de teren*, se semnalează descoperirile de la Otetoaia (Cornelia Magda Mantu), Huși (Violeta Veturia Bazarciuc) și Șuletea (Marin Rotaru). *Istoria culturii* grupează articole despre Kogălniceanu (Gheorghe Platon), Ștefan Neagoe (Oltea Râșcanu) și Florica Bagdasar (Viorica Cristea). Rubrica de *Muzeologie* este susținută de Cristian Pântea (restaurarea chalelor), Cecilia Anicolaesei (aranjarea standardizată a obiectelor etnografice) și Ana-Maria Zup (mobilier tipizat pentru un depozit etnografic). La rubrica de *Note*, Eugenia Popușoi prezintă o monedă de la Ioan vodă cel Cumplit, iar Ion Munteanu — un exemplar al *Cazanici* lui Varlaam, păstrat în satul Pribești; cîteva știri noi despre 1848 în Moldova aduce Maria Ioniță; Șerban Constantinescu semnează un medalion Grigore Ignat; cu știri din arhive, Ion Aldea se ocupă de pregătirea reformei agrare din 1945. Cîteva documente privind viața comercială bîrlădeană la mijlocul veacului trecut publică Nicoleta Arnăutu. Revista se încheie cu o *Cronică* (Alexandru Andronic despre Muzeul de Istorie a Moldovei la a 75-a aniversare și Ioan Mancaș despre activitatea Muzeului Județean Vaslui în 1980) și cu necrologul lui Ghenuță Coman.

Ștefan S. Gorovei

„Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași" (serie nouă), s. III, a. *Istorie*, t. XXIX, 1983, 111 p.; t. XXX, 1984, 104 p.

Ultimele două tomuri ale seriei de *istorie* a Analelor Universității ieșene — cu care această serie încheie un ciclu de trei decenii — prezintă sumare echilibrate, reușind să con-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

tureze, în numărul restrîns de pagini al formatului de azi, o imagine a preocupărilor cadrelor universitare din domeniul istoriei. *Investigația surselor* beneficiază de însemnările profesorului C. Cihodaru, care „reabilitează" unele acte declarate false în seria A. *Moldova* a colecției *Documente privind istoria României* (t. XXX), studiul încheindu-se cu o contribuție genealogică ; I. Caproșu publică 11 documente din vremea domniei lui Vasile vodă Lupu *(ibidem)*, dintre care unele au fost „tîlcuite" de Ioasaf Luca, binecunoscutul copist care a multiplicat cronica unchiului său, Ion Neculce. *Istoria medievală* este reprezentată de studiile lui Gh. Pungă — *Raporturile dintre Alexandru Lăpușneanu și marea boierime* (t. XXIX) și *O scutărie domnească din vremea lui Alexandru Lăpușneanu* (t. XXX) — și de evocarea lui *Miron Costin istoricul* de către Vasile Cristian (t. XXIX). Cîteva articole privesc *istoria modernă ;* ele sînt subscrise de : Gh. Platon — *Les Principautés Roumaines et l'Angleterre dans la période antérieure à la Révolution de 1848* (t. XXIX) și *Unitatea — idee și acțiune în Revoluția de la 1848* (t. XXX) ; Dumitru D. Rusu — *Asigurările muncitorești în România pînă la 1912* (t. XXIX) și Vasile C. Nechita — *Premise și consecințe economice ale Marii Uniri* (t. XXX). Acestui din urmă autor îi aparține și studiul *Valori ale gîndirii economice românești în circuitul universal* (t. XXIX). Contribuții de *istorie contemporană* semnează, în tomul XXIX, Ion Agrigoroaiei *(Nicolae Titulescu — bibliografie)*, Emilian Bold *[Conferința de la Locarno (octombrie 1925). Premise]*, A. Filimon *(Probleme africane în presa românească în perioada interbelică*, II) și Gheorghe Tanasă *(Alegerile parlamentare din noiembrie 1946 în Moldova)* iar în tomul XXX — Ion Agrigoroaiei *[Relațiile României cu marile puteri (1918—1928). Repere istoriografice)* și Dumitru D. Rusu și Emilian Bold (despre actul de la 23 August 1944). Fiecare tom are și o rubrică de recenzii.

Ștefan S. Gorovei

„Analele Universității București", istorie, XXXIIII, 1984, 104 p.

Dedicată viitorului Congres internațional de științe istorice (Stuttgart, 1985), noua fasciculă cuprinde un bilanț al realizărilor istoriografice în ultimele decenii (Radu Manolescu, Ștefan Ștefănescu) și un grupaj de studii despre „imaginea celuilalt", temă foarte actuală, prezentă și în programul amintitului congres. Fie că e vorba de consemnarea unui reflux istoriografic *(Les Getes chez Hérodote* de Zoe Petre), de texte memorialistice (Annie Faugère), de reflectarea unor etnii în afară (Florentina Cazan despre românii secolului XVI, Beate Gödde-Baumanns despre germani în perioada 1871—1914, Helga Abret despre receptarea literaturii franceze în spațiul germanic), de răsfrîngerea unor evenimente în afară (Ioan Scurtu) sau pur și simplu despre imaginea „altor lumi" într-o epocă în care se formula ipoteza pluralității lumilor (Lucian Boia), textele cuprinse în volum prezintă un interes larg și fac un bun serviciu istoriografiei, vădind asumarea de către autori a unei problematici mai nuanțate, susceptibilă să aprofundeze ancheta istorică. În chip de „document", Lucian Boia reproduce apoi fragmente din enciclopediști despre „sălbatici". „Au fond, il s'agit d'un épisode de la quête de l'*Autre*, trait permanent de l'esprit humain, de cet *Autre* qui si n'existerait pas, il faudrait l'inventer" (p. 104). Pentru istorici : un cîmp nesfîrșit de investigație și problematizare.

Al. Zub

„Anuar de lingvistică și istorie literară", t. XXVIII, Iași, 1981—1982, B, 163 p.

Disjuns acum în „lingvistică" de o parte, „istorie literară și folclor" de alta, vechiul *Anuar de lingvistică și istorie literară* grupează în acest tom (XXVIII/B) un studiu de caracter teoretic despre „ficțiune și realitate" în perspectiva genezei istorice de H. R. Jauss, un altul comparatist despre expresionismul german și literatura română de H. Fassel, care subscrie și un text despre Zaharia Columb, în legătură cu trei reviste românești de expresie germană. În același orizont se înscriu comentariile lui L. Volovici despre poloni și țara lor în literatura română. Diverse note și contribuții documentare adaugă V. Durnea despre V. Alecsandri, M. Fotea despre S. F. Marian, B. Țincu despre Elena G. Zane. Știri noi despre Iorgu Copcea, Vasile Drăghici și Alecu Vasiliu (G. Sibechi), împreună cu un grupaj epistolar emis de Eugen Relgis (L. Eșanu) întregesc contribuțiile documentare din volum. Note și recenzii

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

alimentează rubrica de critică. Ultimele pagini prezintă activitatea secției de istorie literară și folclor. Utilă, lista publicațiilor străine primite la redacție, ca și aceea a lucrărilor scoase de colaboratorii Centrului de lingvistică, istorie literară și folclor.

Al. Zub

„Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca", XXV, 1982, Cluj-Napoca, 1984, 415 p.

Frecvența apariției este o condiție ce consolidează prestigiul unei reviste științifice care se respectă. Seria anterioară a „Anuarului..." clujean (AIIN), chiar dacă avea un număr pentru doi ani, nu își făcea cu întîrziere apariția. Tomul XXV al noii serii a apărut, în sfîrșit, după o așteptare de doi ani (următoarele, pe 1983 și 1984 sînt, deja, în întîrziere), ceea ce nu poate să mulțumească pe cei interesați — și sînt mulți — să cunoască rezultatele mai noi ale activității istoriografice din centrul academic și universitar transilvănean.

Sumarul tomului din urmă al revistei arată interesul colaboratorilor săi nu numai pentru problemele de istoria Transilvaniei, deși acestea, desigur, sînt preponderente. Primele trei contribuții sînt prilejuite de împlinirea a trei sferturi de veac de la răscoala din 1907 (Gh. Hristodol, *75 de ani de la marea răscoală țărănească din 1907*, p. 7—14), aniversarea lui N. Titulescu (Șt. Pascu, *Nicolae Titulescu. Luptător pentru făurirea statului național unitar român și recunoașterea internațională a marii uniri din 1918*, p. 15—20) și sărbătorirea a o sută de ani de la nașterea creatorului școlii moderne de arheologie în România, V. Pârvan (I. Glodariu, *La centenarul nașterii lui Vasile Pârvan*, p. 21—24).

La rubrica *Studii și articole*, un grupaj tematic, sub titlul *Contribuții documentare și arheologice*, este dedicat unei zone clasice de istorie românească medievală — Țara Hațegului. Noile studii hațegane încep cu cel semnat de I. Drăgan, *Originile individualității istorice a Țării Hațegului în evul mediu* (p. 25—38), dedicat formelor de manifestare și sorginților individualității seculare a țării sau districtului Hațegului, cu o evoluție reprezentativă pentru destinul țărilor românești intracarpatice. Această evoluție este „reconstituită" pornindu-se de la mijlocul secolului XIII (prima mențiune documentară, 2 iunie 1247, în cunoscutul act al regelui Bela IV în favoarea cavalerilor ioaniți), distingîndu-se trei faze: acea de țară românească (pînă la jumătatea veacului XIV), district cnezial (după 1360) și district nobiliar (instaurat deplin prin actul de privilegii al regelui Vladislav I, din 3 septembrie 1494, adevărată recunoaștere a calității nobiliare a românilor liberi din Hațeg). Aceleiași probleme îi este consacrat, de fapt, și studiul lui I. A. Pop, *Incercări de imixtiune în Țara Hațegului în veacul al XV-lea* (p. 39—52), care-l întărește și „concretizează" pe cel anterior, fundamentînd concluzia că mari încercări de deposedare a localnicilor și de pătrundere a unor străini intruși în Țara Hațegului au fost relativ puține în secolul indicat și, în general, nereușite. În încheierea grupajului, V. Eskenasy și A. A. Rusu semnează studiul monografic *Cetatea Mălăiești și cnezatul Sălașului (sec. XIV—XVII)* (p. 53—92) — însoțit de fotografii, planuri, schițe — care întregește imaginea evoluției istorice a cnezimii și nobilimii române hațegane prin monumentele ce-i întregesc cunoașterea documentară, adesea fragmentară.

O interesantă contribuție documentară privitoare la economia domenială este cea prezentată și interpretată de A. Țintă, *Structura unor domenii și moșii din Banat la 1780* (p. 93—130), în care autorul, pe baza inventarului din 1780, întocmit de Curtea vieneză în vederea vinderii domeniilor către particulari, apropie elucidarea unor probleme de importanță majoră pentru studiul perioadei de trecere de la feudalism la capitalism, precum raportul între suprafața loturilor țărănești (pămîntul urbarial, care este mai mare) și cea a rezervei feudale (alodiul), între suprafața cerealieră a rezervei (mai mică) și cea a loturilor urbariale.

De asemenea, o contribuție inedită, privitoare la organizarea constituțională a Principatelor Române și la statutul lor politico-juridic internațional, anterior Unirii din 1859, este și cea semnată de Steluța Mărieș, care prezintă, cu comentariul științific respectiv, proiectul de constituție, din 15 aprilie 1856, al consulului general prusian în Principate, baronul Meusebach — *Un proiect prusian din 1856 privind organizarea constituțională a Principatelor Române* (p. 131—147), cu textul acestuia în anexă. În studiul lui Mihai Iacobescu, *Activitatea României la Societatea Națiunilor în problema ocrotirii minorităților naționale, 1919—1935* (p. 149—173), sînt reiterate acțiunile dificile ale reprezentanților României întregite, la Geneva, împotriva transferării prerogativelor privind ocrotirea minorităților, din domeniul național, din ansamblul atribuțiilor firești ale statului, în domeniul politicii internaționale, sub controlul marilor puteri — o gravă eroare, care a sprijinit activitatea statelor revizioniste spre un nou

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

război mondial și a justificat refuzul țării noastre, în 1935, de a nu se mai supune controlului în materie al Societății Națiunilor.

In pofida numărului mare de lucrări consacrate ocupării, de către Germania, a zonei demilitarizate a Renaniei (7 martie 1936), poziția S.U.A. față de acest moment de criză interstatală nu a constituit obiectul unui studiu special, pînă la cel din volumul de față al „Anuarului" clujean, datorat lui N. Dascălu, *Statele Unite ale Americii și criza renană (martie 1936)* (p. 175—196), cu caracter de contribuție documentară, care reliefează, încă odată, implicațiile internaționale ale crizei renane, care, pe lîngă altele, a demonstrat necesitatea reevaluării concepției americane despre participarea la viața internațională a momentului.

Sub titlul *Miscellanea*, sînt grupate opt contribuții interesante, referitoare la: *Magistrul Ioan Bulkescher, conducător al răscoalei de la Bobîlna* (de K. G. Gündisch, p. 197—201), *Statutul breslei blănarilor din Orăștie, 1589* (de A. E. Dörner, p. 203—207), *Despre clacă în Transilvania* (de. A. Răduțiu, p. 209—215), *O piesă necunoscută de argintărie de la Matei Basarab* (de M. Porumb, p. 217—219), *Manuscrise de carte românească veche din nordul Transilvaniei. 1700—1835* (de. A. Andea, p. 221—233), *Nicula Iuon a Horii, fiul lui Horea* (de I. Bozac, p. 235—263), *Obiecte cu valoare de patrimoniu într-un inventar de la Blaj din 1784*, cu anexa respectivă (de C. Tatai-Baltă și I. Mârza, p. 265—273), *Un memoriu al generalului Luders privitor la românii din Transilvania în revoluția de la 1848—1849* (de G. Neamțu, p. 275—285) și *O lucrare istorică inedită a lui Alexandru Șterca Șuluțiu* (de N. Edroiu, p. 287—293), în care, pe lîngă altele, se relevă o nouă ipoteză privind cauzele ridicării lui Hîncu (unul dintre conducătorii răscoalei moldovene din 1672) împotriva domnitorului Gheorghe Duca.

Unele apariții editoriale, mai vechi și mai noi, prilejuiesc „discuțiile" de la *Discuții*, cu privire la: *Aspecte ale relației interdisciplinare dintre lingvistică și istorie* (de D. F. Marga, p. 295—299), *Obîrșia poporului român și limba daco-geților* (de fapt, o recenzie dezvoltată și documentată, datorată prof. I. I. Russu, p. 301—309), *Strategie sau limes?* (la fel, de N. Gudea, p. 311—321), *Note pe marginea unui nou volum de documente privind istoria sașilor din Transilvania, 1458—1473* (ale lui A. Răduțiu, p. 323—333) și intervenția prof. Gh. Platon, *Revoluția de la 1821. Opinii în jurul unei controverse* (p. 335—352).

Aproape treizeci de pagini de recenzii și note bibliografice întregesc conținutul științific al tomului de față, care se încheie, firesc, cu cronica activității științifice (de N. Edroiu, S. Retegan, P. Teodor) și un „bilanț" al activității științifice a prof. univ. dr. doc. I. I. Russu, la împlinirea vîrstei de 70 de ani.

Deși condițiile grafice de tipărire și calitatea materialului pe care a fost imprimat nu sînt dintre cele mai bune, subliniem, încă o dată valoarea globală a conținutului tomului prezentat aici, nădăjduind — și-i dorim — ca „Anuarul" Institutului clujean să nu devină o publicație mereu așteptată, ci să-și reia ritmul firesc de apariție.

Gabriel Bădărău

„Arhivele Olteniei" (serie nouă), 3, București, 1984, 250 p.

Continuînd să apară, fapt îmbucurător, în cadență firească, noua serie din publicația olteană oferă prin cel de al treilea tom suficiente argumente că redacția rămîne fidelă valorificării reușitelor științifice ale colaboratorilor din zonă, beneficiind, totodată, de aportul unor cercetători din alte centre științifice ale țării.

Fiind cu preponderență reprezentată și în acest volum, partea istorică este ilustrată echilibrat în toate compartimentele cronologice. Două prestigioase semnături (Ștefan Pascu și Ștefan Ștefănescu) onorează publicația cu contribuții care-i lărgesc sfera de interes.

Cercetarea socio-economică și filosofică vizează atît valorificarea moștenirii în aceste domenii, cît și anchete ce sugerează existența a încă numeroase resurse pentru viitoare sondaje.

Filologii acoperă domenii diverse, preocupările de toponimie și etimologie urmărind să descifreze originea și evoluția numelor unor așezări din zonă, iar studiile de etnografie și folclor adaugă noi aspecte cu privire la istoricul acestora.

Cîteva recenzii și prezentări de cărți completează cuprinsul acestui volum, care, sperăm, va avea audiența corespunzătoare în rîndul cititorilor.

D. Agache

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

„Buletinul Societății Numismatice Române", anii LXXV—LXXVI (1981—1882), nr. 129—130, București, 1983, 536 p.

La a patra sa apariție în ultimii ani, acest buletin, care în curînd va împlini opt decenii de viață, supraviețuiește datorită eforturilor stăruitoare pe care un grup de împătimiți ai numismaticii le depun, îngrijindu-se ca această publicație — la care acum colaborează și specialiști străini — să răspundă cît mai bine necesităților care i-au motivat însăși crearea. Întreaga noastră istorie este reprezentată în cercetările întreprinse de autorii prezenți în paginile ultimului tom al *BSNR*. Sînt comunicate descoperiri de monede grecești, geto-dace, romane și bizantine; monedele sînt privite și ca sursă a istoriei artelor (arta portretului în epoca neroniană — Ramiro Donciu); circulația monetară face și ea obiectul unor studii Gh. Poenaru-Bordea și I. Donoiu; Gabriel Custurea); se încearcă și stabilirea unor criterii heraldice pentru identificarea domnitorilor emitenți de monede (Vitali Umlauf). Istoricul sucevean Rudolf Gassauer (1885—1952) este evocat de Valerian L. Ciofu, iar colecția sa de monede medievale românești (azi în patrimoniul Muzeului Național de Istorie) este prezentată de Constanța Știrbu. Din aceeași „Galerie a numismaților români", Aurel H. Golimas evocă personalitatea profesorului Ilie Minea și preocupările sale în domeniul numismaticii și al științelor conexe (heraldică, sigilografie etc). Volumul întreg, de altminteri, stă sub semnul aniversării președintelui Societății Numismatice Române, academicianul Emil Condurachi, la împlinirea a șapte decenii; activitatea și opera sa numismatică sînt prezentate de Octavian Iliescu. Nu lipsesc, din volum, prezentările de cărți și reviste de specialitate precum și a unor aspecte din viața Societății.

Ștefan S. Gorovei

„Carpica", XV, Bacău, (1983) 1984, 292 p.

Revista Muzeului județean de istorie și artă din Bacău a ajuns la cel de al XV-lea volum, impunîndu-se de-a lungul anilor între publicațiile similare din țară printr-un conținut plin de substanță și o apariție cu mare regularitate. Pentru a aborda astăzi oricare temă mai importantă din istoria teritoriului românesc de la est de Carpați este imperios necesar a face apel și la lucrările apărute în paginile revistei „Carpica", în care specialistul găsește informații utile și observații pertinente pentru o mare diversitate de probleme, mai ales în ceea ce privește istoria veche. „Carpica" este o realizare valoroasă pe plan științific, datorată meritosului și harnicului colectiv de muzeografi din Bacău, care au asigurat prin cercetarea proprie cele mai multe studii din sumarul revistei. În același timp, se cuvine subliniată și preocuparea lor continuă de a avea printre colaboratori un număr destul de mare de specialiști de la institutele de profil, precum și de alte muzee din țară.

Sumarul volumului XV începe cu un material dedicat împlinirii a 65 ani de la înfăptuirea statului național unitar român (V. Florea), în care sînt înserate principalele momente din lupta poporului român pentru unitate, independență și suveranitate. Urmează apoi un grupaj de șapte articole dedicate personalității și operei lui V. Pârvan, prilejuite de centenarul nașterii marelui savant (D. Berciu, R. Vulpe, H. Daicoviciu, B. Mitrea, V. Vasiliev, A. Berciu-Drăghicescu, C. Belcin Pleșca).

Rubrica „Arheologie—Istorie" este cea mai consistentă, cuprinzînd studii, articole și note referitoare îndeosebi la istoria veche și modernă. Pentru partea de istorie veche trebuie remarcat, prin aria de cuprindere și profunzimea sa, studiul asupra originii și cronologiei sceptrelor de piatră din estul și sud-estul Europei, elaborat cu deosebită acribie de Ann Dodd-Oprițescu și I. Mitrea. Alte cîteva articole se referă la materiale arheologice inedite de o reală importanță, care provin dintr-o așezare de la Biharea (Crișana) datînd de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului (S. Dumitrașcu), din două morminte scitice de la Mileștii de Sus, jud. Bacău, (I. Mitrea), din gropi (rituale?) cu materiale dacice din sec. I î.e.n. — I e.n. de la Florești, jud. Bacău (I. Mitrea), din așezarea dacică fortificată de la Răcătău din sec. I î.e.n. — I e.n. (V. Căpitanu), precum și din așezările din sec. IV și VIII—X de la Pîrîu Boghii, jud. Bacău (I. Mitrea). Referiri mai sumare sînt publicate și în legătură cu fortificațiile geto-dace din Moldova (C. Buzdugan). Studiile despre paleofauna din așezările de la Cavadinești, aparținînd culturii Noua (S. Haimovici) și din gropile cu materiale dacice de la Florești (M. Șt. Udrescu și N. Mirițoiu) întregesc în chip fericit lucrările de istorie veche cu investigații dintr-un domeniu complimentar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Unele din articolele din istorie medie, modernă și contemporană tratează teme mai largi, care privesc în general Moldova, cum ar fi viziunea modernă în opera lui Miron Costin (Tr. Cantemir), „ajutorința de iarnă" din anul 1794 (I. Murariu) și exploatarea pădurilor între anii 1774—1832 (I. Murariu). Alte lucrări se referă la aspecte de istorie locală (județul Bacău), ocupîndu-se de raporturile dintre proprietari și țărani în anul 1848 (D. Zaharia), de învățămîntul public sătesc între anii 1858—1865 (V. Marinovici) și de mișcarea muncitorească și socialistă pînă la 1921 (I. Marin). În sfîrșit, mai consemnăm publicarea unui tezaur compus din monede de argint emise între anii 1764—1847 (A. Artimon), precum și a unor decorații și medalii din colecțiile Muzeului din Bacău, care se referă la războiul de independență din anii 1877—1878 (E. Artimon).

Rubrica „Etnografie — Monumente istorice" este mai restrînsă, prezentînd un valoros monument de arhitectură populară, și anume biserica de lemn din satul Fichitești, construită în anul 1763 (D. Ichim), precum și interesante obiceiuri de primăvară *(mătăhăile)* din satul Prăjești.

Volumul se încheie cu un necrolog pentru prof. R. Vulpe, o rubrică de recenzii și o cronică a activității secției de istorie pe anul 1982.

Ion Ioniță

„Revue des études sud-est européennes", XXII, 1984, 1—4, 387 p.

Preocupată să-și diversifice tematica, să acopere un spectru cît mai larg de probleme ale spațiului respectiv, *RESEE* pune în valoare și în acest an colaborări diverse, organizate în jurul unor teme (nr. 1, 4) sau evenimente (nr. 2—3). Sub titlul *Supraviețuiri și inovații în artele plastice* sînt reunite (nr. 1) studii de un interes aparte privitoare la secolele XV—XX. Reținem o încercare de a privi tabloul votiv din pictura murală a secolului XVIII sub unghi social-politic (Corina Popa), identificarea unor supraviețuiri baroce în arhitectura noastră din secolele XIX (M. Ispir), un studiu despre arta popoarelor balcanice în raport cu clasicismul vest-european (F. Ficker), altele despre spațiul dobrogean în pictură (Ioana Vlasiu), pictura bulgară (K. Koeva, D. Panayotova-Piguet). Remarcabil, incitînd la meditație, e studiul lui Răzvan Theodorescu intitulat: *Réflexion historique moderne et image en Europe sud-orientale*. Ceea ce observă în acest spațiu autorul, ca momente de evoluție pe plan spiritual, este o „imagine istorică moralizatoare legată de o idee națională luministă și romantică; imagine istorzantă și folclorizantă corespunzînd unei mistici naționale; imagine arhetipală; în sfîrșit, ecou al unei căutări primordiale" (p. 64). Cele două fascicule (2—4) de „mélanges" oferite Congresului internațional de studii sud-est europene (Belgrad, 1984), deși cu o structură mai compozită, denotă și ele aceeași preocupare de convergență tematică. Remarcăm în cea dintîi, ca avînd „bătaie" mai lungă, studiul despre Dositej Obradovic în perspectivă comparatistă (I. Deretic) și cel despre ideologie și mentalități sub unghi lingvistic (Zamfira Mihail). Din celălalt, de reținut un text despre România și studiile balcanice de Victor Papacostea, recuperat din arhiva istoricului, alături de un întreg grupaj privind reformele agrare din zonă. *Sub genericul Conștiința națională și realități socio-politice*, nr. 4 grupează două studii de interes aparte, raportînd răscoala lui Horea la contextul sud-est european (N. Edroiu) și problema intelighenției române din Transilvania (1830—1848) sub prisma impactului occidental asupra conștiinței naționale (Keith Hitchins). O schiță de profil a balcanologului Victor Papacostea semnează Paul E. Michelson în perspectiva unei sinteze privitoare la istoriografia română din ultimul secol. Cronici, dări de seamă și note bibliografice lărgesc spectrul informativ și critic al revistei.

Al. Zub

„Revue Roumaine d'Histoire", XXIII, 1984, 1—4, 381 p.

17 studii, 3 note și discuții, cîteva recenzii și note bibliografice constituie contribuția științifică adusă de acest tom al prestigioasei reviste de istorie, scrisă în limbi de circulație internațională. A le enumera pe toate ar fi fastidios. Cîteva opțiuni speciale se disting totuși între acestea pentru a marca cei 125 ani de la unirea Principatelor (studiul semnat de Beatrice Marinescu și de Valeriu Stan despre viziunea în acest sens a lui Henry L. Bulwer) sau cei 40 de ani de la Insurecție (cu contribuția lui Tr. Udrea, Ioan Chiper, V. Liveanu și

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Gh. Buzatu). Alte studii sînt reunite în registre tematice privind „diplomația și simbolurile politice" (M. Holban și Ștefan S. Gorovei), „societatea, armata și propaganda" (Constantin Olteanu și Nicolae Dascălu), istoria culturii și a istoriografiei (Bianca Valota, Nicolae Liu, C. Papacostea-Danielopoiu, Ștefan Lemny), „moștenirea bizantină" ((Sorin Ulea, Dan Berindei). Din arhivele externe, Ștefan Andreescu valorifică documente genoveze, iar Andrei Pippidi, alte note și documente despre politica balcanică a lui Mihai Viteazul. Mai colaborează la numerele ultimului tom Andrei Silard (la semicentenarul *New Deal*-ului) și Radu-Dan Vlad (despre industrializarea României în viziunea lui P. S. Aurelian).

Ca deobicei, conținutul variat, gîndit în secțiuni tematice atractive, asigură prestanța revistei, una din puținele noastre publicații de istorie accesibile străinătății. S-ar cuveni, de aceea, ca ea să-și sporească dimensiunile, iar difuzarea peste hotare să fie mai eficientă (în rafturile Bibliotecii Universitare din Freiburg i. Br. spre exemplu, ultimele tomuri primite sînt din 1980 !).

Ștefan Lemny

„Studia et acta orientalia", X, 1980, 176 p. ; XI, 1983, 130 p.

Cu întîrziere am luat cunoștință că publicația orientaliștilor români a reapărut, după o nemeritată și dăunătoare absență. *Nemeritată*, pentru că orientalistica are, la noi, anumite tradiții (ca și bizantinistica și slavistica) și ele nu pot fi neglijate ; revista aceasta are de îndeplinit un rol foarte bine precizat. *Dăunătoare*, nu numai pentru publicația în sine, care și-a cîștigat un binemeritat prestigiu prin numerele anterior apărute, dar și pentru evoluția, în general, a studiilor de specialitate. Aceste două volume conțin 14 și, respectiv, 13 studii și patru note (vol. X), redactate în limbi străine, cu cîteva colaborări ale unor specialiști străini (Leningrad, Sofia, Agra, Paris). Am fi dorit, din partea noastră, ca ponderea, în totalul de articole și note, să o dețină cele privind istoria românească și relațiile ei lumea Orientului ; în primul volum, găsim, însă, numai două articole — M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *La conquête d'Oradea (Varat) par les turcs (1660) et la question des cinq comtés ;* Mihai Maxim, *Un trésor d'aspres turcs des XVe—XVIe siècles* — și o notă (Dan Slușanski, *Cantemiriana)* tratînd subiecte legate de istoria noastră. Numărul lor crește sensibil în al doilea volum : Virgil Cândea, *Beginning with 1701 : the Romanian-Lebanese Dialogue trough Books and Printing ;* Tahsin Gemil, *Documents concernant le vakf d'Isaccea ;* Tudor Mateescu, *Les Arabes en Dobroudja ;* Rodica Pop, *La Mongolie dans l'oeuvre du spathaire Nicolae Milescu ;* Grete Tartler, *Suggestions for an Oriental Aesthetics of Codification in Anton Pann's Work ;* Valeriu Veliman, *Un document turc de 1552 concernant le kharatch de la Moldavie* (se publică, în transliterație, documentul care a stat la baza studiului dat de același autor în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 285—301 ; v. și *RA*, 2/1984, p. 203—212 ; *supra*, p. 891—892) Fiecare volum conține și cîte o bogată rubrică de dări de seamă.

Ștefan S. Gorovei

„Studii de istorie a Banatului", X, Timișoara, 1984, 295 p.

Editată sub auspiciile Universității din Timișoara, publicația aceasta, de o frumoasă ținută, însumează deja zece volume, apărute într-un interval de 15 ani. Ea oglindește și valorifică străduințele pentru cunoașterea trecutului bănățean — și în aceasta stă, în primul rînd, importanța și valoarea studiilor publicate în cele zece volume, a căror tablă de materii este reprodusă în finalul tomului de față. Al zecelea volum conține 17 studii, din care unul de *istorie veche*, despre practicarea meșteșugurilor în așezarea prefeudală de la Remetea Mare (Adrian Bejan) și trei de *istorie medievală :* despre Banat în timpul migrațiilor (Theodor Trâpcea), despre ținutul Făgetului în anii 1438—1480, cînd a făcut parte din domeniul Hunedoarei, pentru a ajunge, la 1510, prin jocul moștenirilor, în posesia lui... Georg von Brandenburg, din neamul Hohenzollernilor (Petre Ursulescu) și despre activitatea lui Pavel Chinezu în calitatea de comite de Timiș în anii 1483—1489 (Ioan Hațegan, căruia i se datorează mai multe contribuții, publicate în ultimii ani, referitoare la acest cîștigător al bătăliei de pe Cîmpul Pîinii, din 1479). *Istoria modernă* beneficiază de contribuțiile semnate de Dumitru Onciulescu (dascălii bănățeni în secolul XVIII), Milan Toșici (activismul bănățean în secolul XIX), Olimpia Pavel (gazeta „Luminătorul" în 1881—1893), Dan Popescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

(industria brașoveană și uzinele metalurgice din Banat), Stelian Mîndruț (Valeriu Branițe și revista „Banatul") și Gheorghe Naghi (combaterea legii Apponyi în ziarul „Drapelul" în 1907). În sfîrșit, șapte studii formează rubrica de *istorie contemporană:* despre lupta clasei muncitoare bănățene în perioada 1918—1944 (Gheorghe I. Oancea), învățămîntul politehnic la Timișoara în anii 1920—1940 (Gheorghe Ruja), activitatea Partidului Socialist din Banat în 1921—1927 (William Marin), din viața și lupta țăranilor bănățeni în răstimpul 1829—1933 (Elena Ostoici), despre situația politică din Banat în anii 1928—1933 (Radu Păiușan), activitatea Uniunii Patrioților în Banat (Traian Bunescu) și despre educație și cultură ca premise fundamentale în formarea personalității tineretului școlar în județul Timiș (Vasile Bolog).

Ștefan S. Gorovei

„Suceava". Anuarul Muzeului Județean, X, 1983, 925 p.

Am urmărit, de-a lungul anilor, în paginile acestui *Anuar* (cf. *AIIAI*, XV, 1978, p. 605—606; XVI, 1979, p. 621; XVIII, 1981, 698—700; XX, 1983, p. 592; XXI, 1984, p. 700), evoluția publicației sucevene, cu noul titlu și noul profil, stabilite în 1977. Fără îndoială, al zecelea ei tom (apărut în toamna anului 1984) le-a depășit pe cele anterioare, nu numai prin numărul de pagini (considerabil sporit), dar și prin calitatea contribuțiilor. Un bilanț se impunea, și el se poate afla atît în cuvîntul introductiv semnat de Dinu C. Ciurescu — și cifrele sînt, și acum, elocvente: „Zece tomuri, însumînd 4360 pagini, 345 contribuții, 137 autori" — cît și în bibliografia finală, alcătuită de Petre Froicu și Eugen Dimitriu.

O amplă secțiune din tomul X este consacrată lui Ciprian Porumbescu și operei sale (cele zece contribuții, la care se adaugă și o reeditare a *Colecțiunii de cîntece sociale*, îngrijită de Nicolae Cârlan, au apărut și sub formă de extras comun). O a doua secțiune reunește materiale relative la istoria orașului Suceava, în întîmpinarea aniversării a șase secole de la prima atestare documentară: *Note de istorie medievală sucevean*ă (Ștefan S. Gorovei), *Rolul Sucevei în desfășurarea unor evenimente internaționale între anii 1385 și 1387* (Alexandru Andronic), *Așezămîntul Sucevei în anul 1653* (Constantin Șerban) și *Ceramica ornamentală din secolul al XV-lea descoperită la Curtea Domnească din Suceava* (Paraschiva-Victoria Batariuc). Sub titlul comun *Studii de istorie*, sînt reunite 13 contribuții, între care unele privesc cultura Starcevo-Criș (Nicolae Ursulescu), vestigiile geto-dacice de la Zvorîștea (Mircea Ignat), biserica catolică din Baia (Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna), darea pe porci sau gorștina în Moldova în secolele XV—XVIII (Mihai Lazăr), fenomenul demografic în zona nord-vestică a Moldovei la sfîrșitul veacului XVIII, studiu bazat pe multă documentație inedită (Emil Ioan Emandi și Constantin Șerban), industria, meseriile și sistemul financiar-bancar în Bucovina anilor 1775—1918 (Ion Negură); alte studii, referitoare tot la istoria Bucovinei, sînt semnate de Mihai Iacobescu (reflectarea revoluției de la 1848 în gazeta „Bucovina"), proprietatea funciară din zona Rădăuților la mijlocul veacului trecut (Mihai-Ștefan Ceaușu), contribuția sucevenilor la Războiul pentru Independență (Vasile Gh. Miron), viața politică a românilor bucovineni în 1900—1814 (Ioan V. Cocuz).

Cinci materiale alcătuiesc grupajul intitulat *Din istoria culturii sucevene;* se remarcă, aici, catalogul cărții românești vechi din județul Suceava, datorat Olimpiei Mitric, care prezintă acum tipăriturile datînd din prima jumătate a veacului XVIII — în total, 222 exemplare, cărți ieșite de sub teascurile tipografiilor din București, Iași, Rîmnic, Rădăuți, Buzău și Tîrgoviște. Unele din aceste cărți, poartă însemnări de adevărată cronică, precum exemplarul descris sub nr. 23 (p. 668), care amintește „cînd au intrat neamțul în Țara Moldovei, la let 7283 (= 1775) și au intrat pe la Sintă Mărie și era ispravnic săpt. (?) Enacache Mih[alache] și cu Iordache Canano. În Iești, la 22 iuli[e], la let 7283 (= 1775)". Numele celui dintîi dintre ispravnicii Sucevei este de citit spăt[arul] Enacache Milu, el cu Iordache Canano fiind ultimii deținători ai isprăvniciei: la 24 iulie 1775 ispravnic era deja un reprezentant al autorităților de ocupație, Nagni (v., în același volum, p. 226). La nr. 63, p. 675, donatorul ar putea fi tot un boier din familia Millo, care stăpînea satul Spătărești Se republică, cu deosebiri de lectură, și versiunea manuscrisă a povestirii mitropolitului Gheorghe, din 1723, editată și comentată anterior de Nicolae Cârlan (cf. *supra*, p. 444, n. 32).

La rubrica *Documente*, Dumitru Hrițcu tipărește nouă scrisori adresate de Eftimie Murgu lui Neofit Scriban în anii 1836—1840, iar Ioan V. Cocuz prezintă cîteva documente ilustrînd relațiile dintre românii bucovineni și cei din Regat la sfîrșitul veacului trecut. Arti-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

colele semnate de Gheorghe Sibechi (despre poetul Mihail Cuciuran), Mircea Grigoroviță (despre Emanuil Grigorovitza), Eugen Dimitriu și Petru Froicu (despre Liviu Marian) și de Grigore Foit (despre sculptorul Ioan Gheorghiță) alcătuiesc rubrica *Medalioane*. Urmează o rubrică de *Muzeologie* (articole de Zenovia Catargiu și Mihai Jelesneac) și una de *Note și comentarii*. Volumul se încheie cu *Cronica* și cîteva *Însemnări bibliografice*.

Realizat și în condiții grafice net superioare celor de pînă acum, al zecelea tom al publicației Muzeului din Suceava este o dovadă grăitoare pentru rezultatele la care se poate ajunge atunci cînd o mînă de oameni inimoși înțeleg să-și pună toată energia și pasiunea în slujba unui ideal.

Ștefan S. Gorovei

„Synthesis", XI, Bucarest, 1984, 89 p.

Sub semnul pledoariei pentru lărgirea eferei comparatiste de investigație a literaturii stă și noua fasciculă din acest „Bulletin du Comité National de Littérature comparée de la Republique Socialiste de Roumanie". Continuînd o dezbatere începută în numerele anterioare (VIII—IX) și avînd în centru „mesajul universalist, intelectualist și raționalist" al operei lui Etiemble, Adrian Marino insistă consensual pentru o revizuire a domeniului *(Réviser la littérature universalle*, III), iar perspectiva e aceea a unei „solidarități umaniste", ilustrată, de la Diderot și Goethe pînă la Jean Paulhan, J. Benda, Paul Ricoeur, René Wellek, Werner Kraus, de numeroși adepți. „Cette révision de grandes proportions de la *Weltliteratur* dans la sens de la généralité a pour conséquence la modification en profondeur de la perspective traditionnelle, très particularisée, de *l'historique*. Étudier la littérature universelle signifiait et signifie encore dans les lerges secteurs de la recherche écrire purement et simplement *l'histoire de littérature universelle*. Ce n'est qu'une séquelle du positivisme et de l'historisme. Si l'acte comparatiste, tel qu'il a été défini, este une synthèse critique et historique, un jugement historique de fait et de valeur se trouvant réunis dans une seule et unitaire approche comparatiste, il en résulte que l'histoire de la littérature universelle ne peut être réalisée que dans une perspective comparatiste" (p. 5). Compartaismul nu e însă propriu doar literaturii. Istoria însăși n-ar putea fi înțeleasă cum se cuvine (o știm de la H. Pirenne, N. Iorga ș.a.) în afara acestei viziuni se implică, pe lîngă alți factori, o lărgire progresivă a orizontului geografic și cultural. Ceea ce nu înseamnă a transforma competența restrînsă de pînă acum, pozitivistă, într-o „incompetență enciclopedică". Marcel Bataillon, citat în text (p. 14) pare a fi găsit formula justă: „Une aspiration encyclopédique quelconque doit, bien entendu, conjurer le péril mortel de l'ignorance encyclopédique par une raisonneble spécialisation sans oeillères".

Alte studii din cuprins se ocupă de antologiile și eseurile lui Ion Pillat, ca expresie a îmbinării unor criterii valorice cu bucuria lecturii (Cornelia Pillat), resurecția toposului inițierii la M. Sadoveanu și Thomas Mann (Monica Spiridon), problematica cercetării „mentalităților" prin literatura romantică (Gerald Gillespie), ironia ca atitudine mentală (Bianca Rosenthal), un manuscris de Fontenelle *(La République des philosophes ou Histoire des Ajaoiens)* regăsit în spațiul românesc (Mircea Anghelescu).

Cronicile din volum prezintă colocviul privitor la metodele moderne în cercetarea literară a textului (Monica Spiridon), alături de centenarul nașterii lui N. Cartojan și T. Pamfile (Cătălina Velculescu). O bogată rubrică de note bibliografice îl încheie, operînd o selecție semnificativă pentru orientarea revistei.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

PERIODICE STRĂINE

„Das achtzehnte Jahrhundert". Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft für die Erforschung des achtzehnten Jahrhundert. Redaktion: Gotthardt Frühsorge, Wolfenbüttel, VIII, 1—2, 1984, 200 p.

Revista reprezintă buletinul publicat sub formă de caiete de Societatea germană pentru studiul secolului XVIII (DGEJ), înființată în 1975, cu sediul la „Herzog August Bibliothek" din Wolfenbüttel. Este una dintre cele mai vechi publicații cu un asemenea profil a cărei apariție s-a caracterizat prin regularitate și continuitate. Conține bilanțul anual al activității societății, lista noilor membri, manifestările științifice din anul în curs (cele mai multe sub genericul a 200 de ani de la moartea lui Diderot), rapoartele de cercetare, note bibliografice și recenzii. Dintre acestea, semnalăm îndeosebi raportul privind istoria socială germană în secolul XVIII, bibliografiile despre istoria bisericii protestante sau despre studiile de germanistică caietul (1) și ampla analiză bibliografică despre receptarea literaturii spaniole în Germania. Buletinul constituie astfel un util instrument de lucru, în măsură să oglindească preocupările din acest domeniu în spațiul german.

Ștefan Lemny

„Acta Poloniae Historica", XLVII, 1983, 335 p; XLVIII, 1983, 291 p.

Deosebit de interesante se dovedesc a fi și numerele 47 și 48 din „Acta Poloniae Historica". În consens cu manifestările prilejuite de împlinirea a 300 de ani de la depresurarea Vienei, cel de-al XLVII-lea volum este inaugurat de studiul lui Z. Wójcik *Jean Sobieski — din politicien a l'homme d'État*. Autor și a recentei lucrări *Jean Sobieski* (Warszawa, 1983), Z. Wójcik* oferă o imagine sintetică a întregii activități politice și militare a lui Sobieski nu numai până la 1674 (așa cum făcuse T. Korzon în deosebit de valoroasa lucrare apărută în 1898 la Cracovia, în trei volume: *Dola i niedola Jana Sobieskiego 1629—1674)* sau 1683, anul asediului Vienei, ci până la moartea acestuia, în 1696. (De remarcat că perioada de după 1683 este încă lipsită de studii detaliate). Sînt urmărite, în primul rînd, idealurile politice ale regelui polonez în sud-estul Europei dar și relațiile dintre acesta și nobilimea ce se opunea întăririi puterii centrale, anihilînd ambițioasele proiecte ale lui Sobieski. Analizînd acțiunile acestuia, autorul consideră că „L'échec de sa politique fut pour la Pologne une tragédie historique". E drept că opțiunile politice ale nobililor poloni au contribuit la această tragedie, dar nu trebuie minimalizat amestecul unor state ca Imperiul Habsburgic sau Rusia în problemele Poloniei, acestea devenind, de fapt, principalele beneficiare de mai tîrziu a situației create încă de la sfîrșitul secolului XVII.

În legătură cu adevărata importanță a incidentelor de la Toruń (16—17 iulie 1724) izbucnite între studenții iezuiți și cei luterani cu prilejul procesiunii catolice din cimitirul bisericii Sf. Iacob, S. Salmanowicz, consideră că istoriografia a acordat o atenție exagerată în dauna altor conflicte religioase, insuficient tratate sau chiar trecute cu vederea, ce ar prezenta un interes deosebit. Reabordarea faptelor și a consecințelor acestui incident *(The*

* Zbigniew Wójcik este și autorul celui de-al II-lea capitol din *Historia dyplomacji Polskiej*, vol. II, Warszawa, 1982, ce cuprinde perioada 1648—1699.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Toruń uproar of 1724, 47, p. 55—80), are menirea de a oferi o nouă imagine ce merită a fi luată în considerație. Nu lipsit de interes este și articolul *La littérature poloaise des XVIe et XVIIe siècle face au passé* (48, p. 37—56) semnat de I. Tazbir, unul dintre cei mai competenți istoriografi polonezi contemporani (prezent în paginile revistei de sub direcția lui Fd. Braudel — „Annales" 1982, nr. 2. — sau la colocviul de la Lille — 1981 — unde a prezentat comunicarea *Les guerres de religion françaises vues par les Polonais* unanim apreciată ș.a.).

Remarcabile sînt studiile semnate de A. Wyrobisz *(Attitude of the Polish Nobility Towards Towns in the First Half of the 17 th Centuries*, 48, p. 77—94), H. Manikowska *(Zwischen Askesis und Modestia...*, 47, p. 33—54) sau cel al lui H. Olszewski *(Reflections on the Theory and Practice of Seym Debate in Poland from the 16 th to the 18 th Centuries*, 48, p. 57—76) care prezintă un deosebit interes în direcția cunoașterii istoriei parlamentarismului polonez.

Reluînd un subiect neglijat de istoriografia sovietică Ludwik Hass analizează în *The Russian Masonic Movement in the Years 1906—1918* (48, p. 95—132), numai francmasoneria în înțelesul restrîns al cuvîntului, deci doar a formelor de organizare (lojele) care și-au avut originea în Marea Lojă engleză. Autorul exclude din cercetarea sa organizațiile care practicau „cunoașterea secretă" sau pe cele ca IOOF (Independent Order of Odd Fellows), YMCA sau „the Rotary Club". De asemenea nu ia în considerație francmasoneria poloneză, ucraineană sau finlandeză care acționau pe teritoriile țariste.

Deosebit de interesant este studiul lui J. Tomaszewski privind *Poziția Poloniei în Europa centrală interbelică în concepția politicienilor* (în engleză, 47, p. 103—128). Sînt surprinse contactele oamenilor politici polonezi cu omologii lor români în direcția realizării Micii Antante, un loc deosebit ocupîndu-l discuțiile dintre Seyda și I. G. Duca precum și atitudinea Cehoslovaciei în problema aderării Poloniei la acest bloc. Sînt redate, printre altele, fragmente din raportul întocmit cu prilejul întrevederii de la 26 iunie 1923 dintre I. G. Duca și Seyda (p. 112).

Tot în seria articolelor de istorie contemporană remarcăm pe cele ale lui S. Sierpowski *(Le mouvement de soutien à la Société des Nations dans les années 1919—1926*, 48, p. 165—194), E. Duraczyński *(La Pologne Clandestine face à la Résistance européenne*, 47, p. 129—150), J. Eisler *(Georges Valois*, 48, p. 133—164) sau T. Szarota *(Germans in the Eyes of Poles during Warld War II*, 47, p. 151—196).

Se impun, prin varietate și seriozitate notele bibliografice și recenziile pe care le conțin cele două volume a căror nivel științific este indiscutabil (vezi *AIIAI*, XX, 1983, p. 595—596).

Lucian Nastasă

„Bulletin d'information O.C.I.", *Centre de recherches sur l'histoire, l'art et la culture islamiques*. No. : 6, (Août 1984), 7 (Décembre 1984), 28 p.

Cu ocazia conferinței a VII-a a miniștrilor de externe din țările islamice (Istanbul, 1976), delegatul Turciei a propus înființarea unui centru de studii și cercetări islamice. Propunerea a fost reținută și discutată în conferințele următoare (1977—1981) din diverse centre islamice. Abia în 1981 Centrul de cercetări islamice s-a văzut cu toate formalitățile îndeplinite, pășind la o activitate bogată. Guvernul turc a acordat sprijinul său neprecupețit față de noul Centru acordîndu-i ca sediu o aripă a fostului palat imperial Yıldız Sarayı din cartierul Beșiktaș, villa Seyr Köșkü. În același timp, l-a dotat cu un statut diplomatic, numind ca director pe prof. dr. Ekmeleddin Ihsanoğlu. Începînd din 1982, Centrul de cercetări islamice (Istanbul) a publicat cîteva lucrări și un Buletin trimestrial de informații, în optime condiții, cu ilustrații, care reflectă din plin istoria, arta și cultura popoarelor islamice din trecut și pînă astăzi. Nu lipsesc în coloanele acestui Buletin — din care au apărut pînă acum șapte numere — nici diversele știri de natură politică și social-economică din lumea islamică. În nr. 1, din mai 1982, a apărut o schiță istorică a înființării Centrului stambuliot, intitulată *Bref historique de la création du centre* care merită să fie reținută : „La proposition pour la création d'un Centre de Recherches sur l'Histoire, L'Art et la Culture Islamiques à Istanbul fut suggérée par la delegation turque à la 7-ème Conférence Islamique des Ministres des Afaires Etrangères (CIMAE), réunie à Istanbul en 1976. La proposition fut retenue et on pria le Gouvernement Turc de présenter un rapport détaillé sur la question. On tomba d'accord également sur Istanbul comme lieu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

du-dit Centre, vu que cette ville est dépositaire d'un patrimoine important de la culture et de la civilisation islamiques. Le rapport préparé par le Gouvernement Turc fut examiné lors de la 8ème CIMAE qui s'est tenue à Tripoli *(Libye)* du 16 au 22 Mai 1977 à laquelle il fut également décidé d'entamer des consultations avec le Fonds de Solidarité Islamique en vue d'obtenir son aide pour la création du Centre. La structure légale et le Statut de création du Centre furent approuvés à la 9ème CIMAE, tenue à Dakar en 1978. Le premier programme d'activité et le premier budget du Centre furent officiellement approuvés à la 11-ème CIMAE, tenue à Islamabad, en Mai 1980. A la 12-ème CIMAE, tenue à Baghdad en Mai 1981, deux amendements furent proposés et adoptés. L'un est relatif à l'augmentation du nombre des membres du Conseil d'Administration, qui passent de 9 à 10, l'autre tendait à lever l'ambiguité qui persistait autour des contributions des Etats Membres au budget du Centre. Les négociations engagées entre le Gouvernement Turc et les Secrétariat Général de l'OCI pour attribution d'un statut diplomatique au Centre furent couronnées de succes et l'on signa un accord à cet effet entre les deux parties en Novembre 1980, à Jeddah. Un texte amendé de cet accord fut signé de nouveau en Mai 1981 et fut également approuvé par le Gouvernement Turc. Cet accord attend d'être signé par le Conseil National de Sécurité de Turquie après être passé par l'Assemblée Consultative. Sa ratification définitive contribuera à attirer un personnel compétent des pays islamiques membres de la Conférence". (p. 3). Aici este bine încadrat şi ilustrat : *Vue de l'emplacement actuel du Centre.*

In primii ani de activitate, Centrul din Istanbul, a publicat pe lîngă acest Buletin informativ, în trei limbi (araba, engleza şi franceza), cîteva lucrări. In primul rînd s-a publicat o evidenţă amănunţită a celor 44 de state islamice, cu instituţiile lor de cultură (academii, arhive, asociaţii, biblioteci, muzee, institute etc.), cu o introducere despre ţelurile ştiinţifice ale Centrului, semnată de Dr. Ekmeleddin Ihsanoğlu, care merită să fie reţinută [1]. In planul Centrului, fiind vorba şi de cercetarea Arhivelor otomane etc., problemă care ne interesează, cercetătorii Mehmed Ipşirli şi Mohammed Da'oud al-Tamimi au publicat o condică de fundaţii pioase şi recensămînt *(Tahrir defteri)*, din secolul al XVI-lea, privind cinci districte *(kaza)* ale Palestinei. Textul facsimilat este precedat de un documentat studiu introductiv [2]. Ne interesează mai mult Almanahurile sau anuarele otomane (1841—1918), după model Gotha, sintetizate în *Jear-Books (Salname and Nevsal)* de Hasan Duman, directorul Bibliotecii Bayezid (Istanbul—1982, 140 p.), publicate sub auspiciile Centrului. O parte din aceste Almanahuri turceşti au fost publicate în vilaietul Dunărea *(Tuna)*, din care făcea parte pînă în 1877 şi Dobrogea, din iniţiativa valiului Mithat paşa. Şalname'lele au un material bogat pentru viaţa Dobrogei în secolul al XIX-lea, fragmente şi ştiri interesante, sub raport istoric şi geografic, privind România *(Romanya)*, ceea ce am prezentat mai amănunţit în altă parte [3].

Revenind la Buletinul informativ, fiecare număr cu un editorial interesant şi plin de sobrietate, semnat de Dr. Ekkeleddin Ihsanoğlu, cuprinde un material bogat, variat şi interesant, care se leagă de diverse probleme arabistice, iranistice, de turcologie şi de viaţa tuturor musulmanilor din lume. Din acest punct de vedere cuprinsul acestui Buletin informativ este o sinteză frumoasă, privind istoria, arta şi cultura islamică de pretutindeni. Fiecare număr din Bulletin reflectă activitatea Centrului, în perioada respectivă, cu organizări de conferinţe, simpozioane, de expoziţii documentare, schimburi de păreri, ecourile acestui periodic, vizitarea Centrului de delegaţii ţărilor islamice şi neislamice şi părerile lor aşternute în Cartea de aur a instituţiei. Am reţinut, de pildă, vizita reprezentanţilor musulmani din Uniunea Sovietică, condusă de M. Mahmud Ghekkiev, care şi-a exprimat părerea în Cartea de aur : „Aujourd'hui, le 29 decembre 1984, nous avons visité le Centre de recherches sur l'Histoire, l'Art et la Culture Islamiques qui est à Istanbul, le plus belle ville du monde. Nous avons pris note des travaux entrepris par les membres du personnel du Centre sous le direction de notre cher frère le Dr. Ekmeleddin Ihsanoğlu. Nous le remercions, ainsi

---

[1] *Organisation of Islamic Conference* ADDRESSES of CULTURAL INSTITUTIONS IN O.I.C. COUNTRIES — Research Centre for Islamic History Art and Culture (IRCICA), Istanbul 1402—1982, 150 p. (fr. şi eng.) + 5 (în arabă).

[2] Organisation of Islam Conference — THE MUSLIM PIOUS FOUNDATIONS AND REAL ESTATES IN PALESTINE : Gazza, Al-QUDS al-SHARIF <Ierusalim>, Safed, Nablus and Ajlun Districts According to 16-th Century Ottoman Tahrir registers by..., (IRCICA), Istanbul 1402—1982, 30+235 p.

[3] Recenzat în „Revista de istorie" t. 36, nr. 8 (1983), p. 858—859 şi mai ales în „Studia et Acta Orientalia" XI, Bucarest, 1983, p. 120—121 (M. Guboglu).

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

que les autres amis, pour leurs nobles efforts et leur travaux pour le bien de l'Islam" (Nr. 7, p. 13).

Spre a ne da mai bine seama de informațiile Buletinului, publicat de acest Centru, reproducem sumarele ultimelor două numere :

„S.E.M. Kenan Evren, Président de Turquie, au Centre d'Istanbul p. 3 ; *S.A.R. Le Prince héritier Hasan bin Tallal de Jordanie visite le Centre* 4 ; *Nouvelles du Centre* 5 ; *Bourses d'Etude* 9 ; *Bibliothèque du Centre — Nouvelles Additions* 10 ; *Nouvelles Culturelles du Monde Islamique* 11 ; *Minorités Musulmanes : Nouvelles Culturelles* 14 ; *Thrace Occidentale — Fin de la Route pour la Culture Islamique* 16 ; *Evènements Artistiques* 17 ; *Extraits des Entretiens du Professeur Garaudy* 19 ; *Nouvelles Publications* 21 ; *Demandes des Livres* 22 ; *Institutions Culturelles du Monde Islamiques* 23 ; *Le Centre dans la Presse* 24 ; *Commentaires de nos Lecteurs* 27. (Nr. 6, p. 2).

„Troisième réunion du Conseil d'Administration : p. 2 ; *Onzième session de la Commission Islamique pour les Affaires Economiques, Culturelles et Sociales :* 6 ; *Troisième Conférence sur la médecine Islamique* 7 ; *Nouvelles du Centre* 9 ; *Nouvelles Culturelles* 14 ; *Demande de Livres* 17 ; *Minorités Musulmanes : Nouvelles Culturelles* 18 ; *Evènements artistiques* 19 ; *Le Centre dans la Presse* 20 ; *Institutions Culturelles Islamiques* 22 ; *Exposition Calligraphique de Hasan Çelebi en Malaisie* 23 ; *Notice Nécrologique ; M. Mohammed Daoud* 25 ; *Commentaires de nos Lècteurs* 27 ; *Nouvelles Publications du Centre* 28. (Nr. 7, déc. 1984).

În concluzie, activitatea științifică susținută a Centrului prin efortul directorului general prof. dr. Ekmeleddin Ihsanoğlu, ajutat de adjunctul H. Nuhoğlu și de cîțiva colaboratori harnici ca arhivistul istoric Ismet Parmaksizoğlu, a atras atenția și simpatia multor țări musulmane și nemusulmane din lume. Țările Române care au venit în contact cu islamul, în haină otomană, în epoca medievală, cele vreo mie de manuscrise islamice din bibliotecile noastre, prezența unei minorități naționale musulmane, mai ales în Dobrogea, relațiile amicale ale R. S. România cu toate statele islamice din lume pledează pentru o cunoaștere mai bună și colaborare cu Centrul din Istanbul.

Mihail Guboglu

„Dacoromania". Jahrbuch für östliche Latinität, V, 1979—1980, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, 248 p.

Al cincilea volum al publicației editate de profesorul Paul Miron stă sub semnul literelor, fiind închinat lingvistului Eugen Coșeriu la împlinirea a 60 de ani (1981). Specialiști din Germania Federală, Brazilia, Finlanda, U.R.S.S., Grecia, România, Argentina colaborează la omagierea acestei personalități. Istoricii vor reține considerațiile lui Răzvan Theodorescu din întinsul studiu despre *Romani, români, migratori și civilizația bizantină la Dunărea de Jos (sec. VI—XII)*, ale lui Alexandru Zub despre sensul *duratei* la Vasile Pârvan și — în ceea ce privește cultura românească medievală — ale Cătălinei Velculescu *(Albinele și înțelepciunile lui Neagoe Basarab)* și ale lui Octavian Schiau *(Coresi și spațiul românesc medieval)*. Sărbătoritului îi închină cîteva cuvinte emoționante Paul Miron *(La o aniversară)* ; Jens Ludtke și Manfred Ringmacher (Tübingen) publică bibliografia scrierilor lui Eugen Coșeriu, volumul încheindu-se cu articolul lui Zaharia Sângeorzan, care evocă „anii de ucenicie" ai lingvistului de talie mondială de azi.

Ștefan S. Gorovei

„Forschung". Mitteilungen der DFG, Bonn, 1984, nr. 1—4.

Un mijloc excelent de a identifica teme și realizări științifice de ultimă oră, pe baza programului sprijinit de *Deutsche Forschungsgemeinschaft*. Preocuparea de a cuprinde un spectru cît mai vast de probleme este evidentă, ca și aceea de a asigura un acces cît mai larg la mijlocul lor. Predomină chestiunile de arzătoare și presantă actualitate : cooperarea, sursele de energie, regimul informațiilor, mișcarea ecologică etc. Politica U.S.A. după ultimul război mondial în documente secrete (C.-Chr. Schweitzer), parlamentul german sub Carol V (Erwein Eltz), grafica și viața cotidiană la 1900 (Ruth Malhotra) sînt cîteva din titlurile ce pot interesa mai direct pe istoric. Publicația întreagă se citește însă cu profit.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

„Histoire, économie et société", III, Paris, 1984, nr. 1—4.

Destul de unitară pentru a nu-şi mai împărţi materia în rubrici, revista debutează în acest an cu un *in memoriam* menit a fixa amintirea unui mare istoric, *Philippe Ariès*, stins din viaţă la 9 februarie 1984, după ce dăduse o mare şi stranie operă de pionierat. De la *Histoires des populations françaises et leurs attitudes devant la vie* (1948) pînă la tulburătoarele *Images de l'homme devant la mort* (1983), palmaresul ştiinţific al acestui solitar înscrie lucrări de cel mai viu interes, care nu vor conteni să incite la reflecţie. Atitudinea în faţa vieţii şi a morţii, copilăria, familia, existenţa privată sînt teme pe care Ph. Ariès le-a studiat stăruitor, conferindu-le dimensiuni nebănuite. A fost, în fond, un mare precursor. Devansîndu-şi de la distanţă contemporanii, el n-a făcut şcoală, ca Braudel, dar a scrutat fertil cîteva teme, într-un orizont tulburător de întins, care e totuşi acela al *noii istorii*. „Istoric al ne-spusului, al vibraţiei fiinţei, al nostalgiei, al lucrului ce scapă la prima vedere", cum îl prezintă Pierre Chaunu, Ariès nu va rămîne probabil fără discipoli.

Reflecţii cu privire la mecanismele comerciale levantine legate de Marsilia în secolul XVIII (Ch. Carriere, M. Courdurie), condiţia bătrînului în Franţa secolele XVII—XVIII (J.-P. Bois), „noua ordine" silvică (A. Corvol), garda personală a regelui în secolul XVIII (J.-F. Labourdette), drumurile de fier şi creşterea economică în Italia secolele XIX—XX (M. Merger), mărturia literară ca sursă pentru istoria mentalităţilor (Madeleine Foisil) sînt teme abordate în prima fasciculă. Structuri familiale la Mâcon în timpul Ligii (O. Zeller), reformă şi cultură populară bearneză în secolele XVI—XVIII (Chr. Desplat), rolul congregaţiilor „mariale" în formarea unei societăţi catolice din secolele XVI—XVIII (L. Chatellier), finanţele austriace în epoca barocului (J. Bérenger), psihiatria franceză în lumina tezelor existente la Bibliothèque Nationale (A. Terrisse), corpul rabinic şi predicaţia respectivă în Franţa secolul XIX (J. M. Chouraqui) sînt subiecte ce formează a doua fasciculă. Următoarea se ocupă de legea salică între mit şi realitate (E. Barnavi), de exerciţiile prestate de „l'honnête homme" în timp de pace (Lucien Chare), negustori înnobilaţi în secolul XVIII (Xavier Caron), cvantificarea veniturilor agricole (B. Garnier, R. Hubsher), rolul băncilor în timpul marii crize economice (H. Bonin), mortalitatea la finele secolului XX (J. Dupaquier). Ultima fasciculă (4) are şi o definire tematică: *Sănătate, medicină şi politici privind sănătatea*. Reţinem din cuprinsul acesteia cîteva texte despre bolile „lungii durate": melancolia (J. Pigeaud), ciumele (F. Dupont), isteria (E. Trillat). Trebuie subliniată şi pledoaria pentru o istorie a medicinii (M. J. Imbault-Huart), alături de încercarea de a schiţa o antropologie a sistemelor de reprezentare a bolii şi vindecării în societăţile apusene de azi (F. Laplantine) şi de textul final, subscris de Pierre Chaunu, relativ la scrierile lui Philippe Ariès despre sentimentul morţii, scrieri de la care se revendică el însuşi, alături de Michel Vovélle *(La mort et l'Occident à nos jours*, 1983), pentru a contura o întreagă istoriografie tanatologică, legată deschis nu numai de medicină şi demografie, însă şi de un „existenţial mărturisit". Atribuind însă „minorilor" un loc privilegiat, Ariès i-a nedreptăţit pe „majori". Echilibrul, îndeamnă P. Chaunu cu temei, s-ar cuveni restabilit.

Al. Zub

„Humboldtiana", Bonn, 1982, 211 p.; 1983, 204 p.; 1984, 198 p.

„Anuarul" Fundaţiei „Alexander von Humboldt" pe 1982 dă seama, ca de obicei, de activitatea desfăşurată pe domenii, cu o explicaţie preliminară a secretarului general, dr. Heinrich Pfeiffer, relativă la programul respectiv şi problemele lui actuale. E o bună ocazie de a afla ce oferte există acum într-o disciplină sau alta, lunga listă de lucrări fiind de fapt un test pe scară largă în lumea cercetării, unul care ar merita să fie examinat pe mai mulţi ani.

Volumul pe 1983, întocmit pe baza chestionarului difuzat anual în toată lumea, e tot o radiografie *sui generis* a preocupărilor ştiinţifice de vîrf actuale. Ştiinţele sînt împărţite şi aici în: umane *(Geisteswissenschaften*, 309), naturale (972), inginereşti (128). Separat se dau lucrările deţinătorilor de premii „Humboldt" (243), cele subscrise de bursierii programului „Feodor Lynen" (146), administrat de aceeaşi fundaţie, şi traducerile din literatura germană (58). În total, 1 856 titluri. Partea umanisticii, odinioară preponderentă, e destul de modestă, întîietatea deţinînd-o ştiinţele naturii: fizica, chimia, medicina, biologia matematica. În ce priveşte istoria, ea ocupă locul al treilea, în secţia respectivă, după filologie şi drept. Dar teme „istorice" se află diseminate mai pretutindeni în prima parte. Chestiuni

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

teoretice se ridică în legătură chiar cu statutul istoriei, definit prin limbă (A. Bronk), teologie (Bruno Forte) etc. O *istorie a istoriografiei iraniene* pînă în secolul XI se anunţă sub semnătura lui Alireza S. Shahbazi. De remarcat, studiul lui Eric Gray Forbes despre organizarea internaţională a istoriei ştiinţei şi mai ales cel despre istoricii vest-germani între istorism şi istoria socială de John Moses. Studiile de istoria artelor şi cele juridice se anunţă nu mai puţin interesante pentru istoriografie.

Volumul pe 1984 are aceeaşi structură, înregistrînd 1 884 de lucrări publicate de bursierii fundaţiei, din care doar 41 de istorie şi 12 de arheologie-etnologie, în timp ce dreptul deţine 80, de exemplu. Nici un premiat dintre istorici şi nici o lucrare din acest domeniu în programul „Feodor Lynen". Domină, ca şi în anii trecuţi, ştiinţele naturii şi ingineria, indicînd parcă semnul sub care se dezvoltă lumea contemporană.

Al. Zub

Mitteilungen", Bonn, Heft 41, Ian. 1983, 62 p.; Heft 42, Aug. 1983, 60 p.; Heft 43, März 1984, 76 p.; Heft 44, Okt. 1984, 56 p.

Noile fascicule din buletinul Fundaţiei „Alexander von Humboldt" continuă (v. *AIIAI*, XX, 1983, p. 603), să ofere, dincolo de informaţiile care îi privesc pe bursierii prestigiosului aşezămînt, articole şi eseuri pe teme diferite, unele în legătură chiar cu viaţa, activitatea şi ecoul operei humboldtiene. W. Leppmann aruncă o punte între marele savant şi personalitatea lui Goethe (41, p. 1—10), Krzysztof Zielnica îl pune în relaţie cu artiştii poloni din epocă (41, p. 19—34), Günter Kahle îi studiază legăturile cu Simon Bolivar (42, p. 8—14), în timp ce Louis L. Snyder se ocupă de monumentul aceluiaşi savant din New York City (42, p. 26—31). Alte contribuţii au în vedere dinamica cercetării, ca aceea semnată de Freeman J. Dyson (41, p. 12—18: *Unfashionable pursuits)* sau chiar programul Fundaţiei „Humboldt" în raport cu aşteptările cercetătorilor străini, analizat de secretarul ei general, dr. Heinrich Pfeiffer (42, p. 1—7). Notă aparte face eseul privitor la concepţia lui Philipp Franz von Siebold despre spaţiul cultural nipon (42, p. 15—25). Utilă, eficientă, cuprinzătoare, partea de informaţie: colocvii, reuniuni regionale, programe de cercetare, premii, activitate administrativă.

Ca de obicei, temele mari se îmbină cu informaţiile curente privind activitatea prestigioasei fundaţii. În *Frontierele şi limitele ştiinţei*, V. F. Weisskopf reformulează (nr. 43) întrebări capitale, distingînd în lumea ştiinţifică de azi „zece trepte", între care aceea care priveşte legătura noastră cu universul. Privirea pe care un savant de vastă reputaţie o aruncă asupra ştiinţei poate avea o importanţă istorică. De sinergetică definită ca studiu al fenomenelor de autoorganizare în fizică, chimie, biologie, se ocupă H. Haken (nr. 43). O lungă dare de seamă asupra programului Fundaţiei în ultimele trei decenii (nr. 43) oferă date extrem de utile pentru cunoaşterea direcţiilor curente în cercetare. De remarcat şi reflecţiile lui Mario Wandruszka despre condiţia poliglotă în spaţiul germanofon (nr. 4). Partea de „cronică" a buletinului e şi instructivă şi reconfortantă.

Al. Zub

„Revue des sciences morales et politiques", Paris, 139e an., 1984, 1—4.

Ultimele numere din vechea şi prestigioasa publicaţie scoasă de Academia de Ştiinţe Morale şi Politice confirmă preocuparea de a-i asigura o prezenţă mai activă în dezbaterile curente de idei pe tărîm filosofic, moral, social-politic. Reţinem, din atîtea studii incitante, pe cel semnat de Paul Vernière despre Diderot şi contradicţiile gîndirii sale politice, studiu în care se remarcă absenţa unei unităţi de doctrină, a unei coeziuni severe în structurarea ideilor. Resimţind mai acut ca oricine *aporia* filosofiei iluministe în raport cu problema acţiunii, enciclopedistul nu s-a lăsat convins de nici un model contemporan, păstrînd faţă de toate o rezervă ce ni-l apropie astăzi, recomandîndu-i „modernitatea". El a presimţit oarecum insuficienţa enciclopedismului, acea „perspectivă plană" pe care Hegel şi Goethe aveau să o respingă mai clar. Moderne se arată ambiguităţile lui, avalanşa de întrebări fără răspunsuri, efortul de a împăca luciditatea cu umilinţa intelectuală (p. 282). Sub un unghi asemănător ni se propune (G. Vlachos, nr. 2) o nouă lectură a *Politicii* lui Aristotel, a cărei spectaculoasă posteritate se sprijină pe o gîndire „constituţionalistă". Obscurată un

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

timp, în secolul XIX, de predilecţia economistă, această gîndire a cîştigat în ultima vreme un nou prestigiu, dat fiind că ea pune preţ pe ansamblul factorilor, recomandînd integrarea acestora într-o concepţie asupra omului şi a lumii ce ţine de antropologia filosofică (p. 288). Ce e mort şi ce e viu în această gîndire? Depăşit e ceea ce ţine de latura cantitativă a problemei. Viu e mai ales „dubiul metodic, ceea ce s-a numit, de atunci, demnitatea gîndirii" (p. 308—309). Chestiuni de ardentă actualitate pentru lumea noastră tratează Maurice Le Lannou în *Spiritul locurilor şi valorilor culturale* (2, p. 315—332), H. Nahavandi în *Iranul după cinci ani* (3, p. 401—418), J. Nantet într-un studiu privitor la problema credinţei în U.R.S.S. (3, p. 467—481), F. Gambiez despre armată şi cultură (3, p. 433—452). Asemenea teme alternează cu abordări de tip tradiţional, precum aceea despre poezie şi ştiinţă, subscrisă de Pierre Auger (3, p. 363—382) sau cea despre Pascal şi conştiinţa religioasă contemporană, datorată lui Jean Mesnard (3, p. 419—432). Discuţii totdeauna vii, incitante, acompaniază textele.

Al. Zub

„Srednie veka", Moscova, vol. 44, 1981, 416 p.; vol. 45, 1982, 416 p.

Revista Institutului de Istorie Universală al Academiei de Ştiinţe din U.R.S.S. — conţinînd articole şi comunicări, texte medievale, istoriografie, recenzii şi note bibliografice, cronică internă şi externă, bibliografie, necroloage — şi-a cîştigat de mult un binemeritat renume printre medieviştii de pretutindeni.

Editorialele volumelor reliefează preocuparea de a îndruma cercetarea în spiritul metodologiei materialist-dialectice, în care sens citäm studiile semnate de M. G. Mogil'nickij *(V. I. Lenin despre metoda istorică, 44,* p. 5—17), V. V. Ivanov şi V. I. Ukolova (despre sarcinile actuale ale medievisticii sovietice — *45,* p. 5—11), Z. V. Udal'cova, E. V. Gutnova şi A. N. Čistozvonov (retrospectivă critică privind problemele medievisticii la cel de-al XV-lea Congres Internaţional de Ştiinţe Istorice de la Bucureşti, din 1980 — *45,* p. 12—28).

Preocupările de seamă ale medieviştilor sovietici se axează pe studierea în detaliu a Evului Mediu occidental. De aceea, majoritatea articolelor şi comunicărilor privesc istoria Angliei, Franţei, Germaniei, Italiei şi Spaniei. Se impune atenţiei studiul postum al lui A. K. Korsunskij despre ereziile din Europa secolelor V—XI, precizîndu-se că încă din feudalismul timpuriu s-au pus bazele opoziţiei religioase, care, mai tîrziu, a dat naştere formelor clasice ale luptei de clasă sub haină religioasă *(44,* p. 48—75). Studiul structurilor sociale urbane şi rurale din Italia centrală în secolele VIII—XI a permis cercetătoarei L. A. Kotel'nikova, pe baza analizei formelor juridice ale proprietăţii şi posesiunii urbane în oraşe şi în mediul înconjurător rural pe o rază de 10 km, să aducă importante contribuţii în elucidarea problemei complexe a genezei oraşului medieval european *(44,* p. 76—96). Această problemă extrem de actuală a determinat publicarea la rubrica „Discuţii" a două articole referitoare la oraşul medieval şi patriciatul urban, sub semnătura istoricului german din R. D. G., W. Küttler, despre cercetarea istorică germană şi rezultatele obţinute sub aspect teoretic în problema oraşului şi a patriciatului orăşenesc, precum şi concepţia lui A. N. Čistozvonov cu privire la natura socială a patriciatului urban *(45,* p. 141—184 şi 185—195). Nu mai puţin importantă, sub acest aspect, este analiza efectuată de L. P. Repina, a categoriei de orăşeni din Londra, menţionaţi în izvoarele de la începutul secolului XIV sub numele de *potentiores et meliores,* care, proveniţi din corporaţiile de negustori şi meseriaşi, aparţin patriciatului urban, unii din ei ajungînd şi la conducerea comunităţii orăşeneşti *(44,* p. 221—228). Ca problemă adiacentă, semnalăm şi analiza la care N. A. Bogodanova supune motivele urbane din poezia politică engleză din secolele XIV—XV *(45,* p. 81—103).

Noua orientare a medievisticii universale contemporane în direcţia studierii rolului femeii în societate i-a facilitat lui Ju. L. Bessmertnyj o amplă şi eficientă incursiune în izvoarele medievale france, spre a stabili statutul de inegalitate al femeii în satul franc din secolul IX *(44,* p. 97—116).

Studiul proprietăţii funciare feudale laice şi ecleziastice constituie actualmente una din temele majore ale medievisticii sovietice. Astfel, G. B. Šišlanova şi-a consacrat articolul analizei structurii proprietăţii abaţiei Glaston din Anglia în secolele XI—XII *(45,* p. 58—80), E. V. Gutnova a studiat în amănunt lupta ţărănimii engleze împotriva asupririi feudale în secolul XII *(45,* p. 29—57), L. T. Mil'skaja prezintă dezvoltarea agrară a Cataloniei şi a mediului înconjurător în secolul XII şi la începutul celui următor, folosind peste 1200 de acte mănăstireşti *(44,* p. 117—135) iar Ju. Ju. Serovajskaja stabileşte gradul de exploatare fiscală a regalităţii engleze, analizînd veniturile percepute din taxele de încălcare a braniştilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Coroanei în secolele XII—XIII *(44,* p. 136—156). Deosebit de important prin concluziile sale este studiul întreprins de M. A. Barg și K. D. Avdeeva, a fenomenului de așa-zisă „aristocratizare" a proprietății nobiliare engleze în secolul XIV pe seama „structurilor inferioare", ceea ce a dus la acapararea de latifundii de către lorzi și, în consecință, la creșterea rolului lor politic în statul feudal *(44,* p. 157—196).

Studierea amănunțită a umanismului italian din epoca Renașterii reprezintă, de asemenea, o temă majoră a medievisticii sovietice, datorită, în parte, impulsului dat de savantul V. I. Rutenburg, căruia i se dedică un amplu medalion la împlinirea vîrstei de 70 de ani și 40 de ani de activitate didactică și științifică, semnat de A. D. Rolova și G. L. Kurbatov *(44,* p. 28—36). Astfel, V. I. Devjatajkina, aprofundînd opera lui Petrarca sub raportul precizării demnității umane, reliefează elemente noi ale concepției petrarchiene anticlericale despre om, subliniindu-se, astfel, importanța istorică a umanismului civic *(44,* p. 229—251), domeniu în care se situează și contribuțiile semnate de L. M. Bragina, care, studiind opera umanistului italian Matteo Palmieri, constată că acesta continuă tradițiile umanismului civic în epoca Renașterii *(44,* p. 197—224), după cum analiza conținutului social-politic al tratatului *Dialogus de libertate,* de Alamanno Rinuccini, permite să se tragă concluzia că acesta este un reprezentant de seamă al umanismului civic, aflat, însă, în opoziție — în epoca Renașterii — cu ideologia politică a lui Niccolo Machiavelli *(45,* p. 119—140).

In fine, în ordine cronologică, menționăm și contribuțiile deosebit de importante în problema istoriei capitalului comercial din Anglia în secolele XV—XVI, în baza analizei activității companiei comerciale „Merchant Adventureres" din York, efectuată de S. P. Markova *(44,* p. 252—272).

Tradiționala și prestigioasa rubrică de texte medievale conține tratatul lui Bernard de Clairvaux, *De gratia et libero arbitro,* tradus de S. D. Skazkin și I. Varijaș, cu comentarii și postfață de V. P. Ukolova *(45,* p. 265—303), precum și trei cronici sveo-gotice, traduse din vechea suedeză și comentate de S. D. Kovalevskij *(45,* p. 303—316).

Comunicarea istoricului W. Eggert (R.D.G.), privind studiul analitic al conținutului de clasă al noțiunii și „sentimentului — *noi*" la autorii analelor franco-germane pînă la lupta pentru investitură, reprezintă un model de critică istorică a izvoarelor medievale și se axează atît în problematica istoriografiei generale cît și în aceea a studiilor critice de textologie *(45,* p. 104—118).

Rubrica „Istoriografie" o găsim numai în vol. 45 (p. 196—243): E. S. Kirsanova prezintă concepția medievistului rus V. I. Gerie despre geneza feudalismului european occidental, N. I. Basovskaja supune unei prezentări critice problemele Războiului de 100 de ani din istoriografia contemporană engleză și franceză iar N. I. Smolenskij întreprinde o sinteză critică marxistă a concepțiilor istoriografiei din R. F. Germania în problemele ce le ridică noțiunile și termenii social-economici folosiți de istoriografia germană în secolul XIX.

O bogată rubrică de recenzii și note bibliografice *(44,* p. 273—342; *45,* p. 317—374) prezintă noutăți în materie, atît din U.R.S.S. cît și din Anglia, Belgia, Cehoslovacia, Franța, Italia, R.D.G. și R.F.G.

Nu mai puțin importantă este și rubrica consacrată cronicii științifice interne *(44,* p. 343—354; *45,* p. 375—380) și externe *(44,* p. 355—371), care aduce la cunoștința celor interesați dezbaterile conferinței unionale în *probleme ale Renașterii și Reformei,* sesiunea consacrată memoriei academicianului E. A. Kosminskij, diverse activități didactice și științifice ale colectivelor de medieviști din Leningrad, Moscova, Saratov etc., precum și participarea specialiștilor la colocviile internaționale din R.D.G., de la Roma și Prato (1978 și 1979).

In cuvinte emoționate, tînăra generație de medieviști aduce un ultim omagiu celor trecuți în neființă, personalități marcante ale științei istorice, precum A. I. Danilov *(44,* p. 406—409), A. R. Korsunskij, O.-L. Vainstein, F. Č. Skržinskaja și A. Konokotin *(45,* p. 381—384).

Rubrica extrem de utilă a „Bibliografiei", cuprinzînd lucrările de istorie medievală apărute în U.R.S.S. în 1978 și 1979, întocmită de I. I. Frolova *(44,* p. 372—390; *45,* p. 385—402) este completată de listele lucrărilor regretaților medieviști M. Lesnikov, F. A. Kogan-Bernștein *(44,* p. 391—396) și A. R. Korsunskij *(45,* p. 403—406).

Ambele volume conțin, pentru principalele studii și articole, și rezumate în engleză, franceză și italiană.

Astfel, în încheierea prezentării noastre, putem afirma că, prin apariția sa anuală, prin conținutul bogat și variat, prin rubrica de recenzii și note bibliografice (care se cere încă mult lărgită), „Srednie veka" constituie o publicație de referință, oferind specialiștilor, cadre didactice și de cercetare, posibilitatea unei documentări ample în problemele majore și prioritare ale medievisticii europene contemporane.

Alexandru Andronic

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

„Storia della storiografia. Histoire de l'historiographie. History of Historiography. Geschichte der Geschichtsschreibung, Milano, nr. 3, 160 p ; nr. 4, 156 p.

Noua fasciculă din revista internaţională de istoria istoriografiei* profită în bună măsură de lucrările primului congres de specialitate (Montpellier, 25—28 iulie 1983), din care propune cîteva texte semnificative pentru tematica acelui congres : *Istoriografia în lume la finele sec. XIX şi începutul sec. XX*. Un studiu despre profesionalizarea domeniului în spaţiul britanic subscrie Doris S. Goldstein, cu o bună introducere în bibliografia problemei şi interesante observaţii cu privire la modelul rankean în acel spaţiu. W. J. Mommsen semnează o densă contribuţie legată de un alt model istoriografic al epocii (Max Weber), acesta marcînd trecerea de la istorism la direcţia sociologică. În acelaşi grupaj, Jaroslav Kudrna întreprinde o analiză a istoriografiei franceze de la 1900, raportînd-o la disputa metodologică. Concepţia lui Jan Rutkowski despre sinteză, o concepţie organică, face obiectul unui text propus de Jerzy Topolski. Analiza unei „istorii populare" (M. Crubellier) şi cîteva pagini despre prognoză la Thukydide şi Machiavelli încheie seria de studii. Trei „dezbateri" sînt de menţionat : una pe marginea analizei cantitative a unor publicaţii („Annales" şi „Revue historique"), întreprinsă de Ch.-O. Carbonell ; alta despre biografia istorică (Sergio Romano) ; încă una în legătură cu seria *Deutsche Historiker* editată de Hans-Ulrich Wehler (Beate Gödde-Baumanns). În fine, cîteva dări de seamă bibliografice şi una despre colocviul internaţional dedicat istoriografiei antice (R.D.G., 1983) încheie fascicula, indicînd un efort vizibil de extindere a ariei tematice dacă nu şi a celei geografice.

Următoarea fasciculă (4), încă mai compozită, reuneşte studii de aspect preponderent teoretic. Jörn Rüsen, cunoscut marxizant, se ocupă de raportul dintre „teorie" şi „explicaţie", iar Michele Battini de civilizaţie, societate şi istorie la E. Durkheim şi M. Mauss, în timp ce H.-P. Kack comentează opiniile lui Marx despre Guizot în legătură cu revoluţiile europene. La primele reflecţii teoretice asupra istoriei în Polonia (Stanislas Ilowski, sec. XVI) se referă Ignacy Lewandowski într-un studiu ce invită implicat la o comparaţie cu gîndirea umaniştilor români din sec. XVII, *De historica facultate lebellus* fiind probabil una din cărţile frecventate de Miron Costin. O discuţie de termeni, plecînd de la sensurile multiple ce se atribuie evului mediu (Franco Cardini) şi alta despre ştiinţa istorică marxistă, aecasta pornind de la scrisorile lui Engels (Werner Berthold) încheie „ofertele" din această fasciculă. Li se adaugă, la fel de utile, note critice şi însemnări bibliografice, alături de un „notiziario" cuprinzînd ecourile unei reuniuni dedicate lui Federico Chabod (Furio Diaz) şi de un bilanţ al istoriografiei suedeze (Regnar Björk), care deschide o serie demnă de tot interesul.

Noile fascicule din *Storia della storiografia* indică, fără îndoială, un curs ascendent.

Al. Zub

„Südost-Forschungen", München, XL, 1981, 534 p. ; XLI, 1982, 600 p. ; XLII, 1983, 542 p.

Sosite cu întîrziere, ultimele trei tomuri din revista scoasă de Südost — Institut din München denotă aceeaşi direcţie de preocupări, definită de la început de Fritz Valjavec, fondatorul acestui periodic de istorie, cultură şi etnografie sud-est europeană. A cuprinde pe cît posibil întreaga arie amintită şi a asigura maximum de obiectivitate în studiile întreprinse ţine de programul permanent al publicaţiei, condusă acum de prof. Mathias Bernath şi avînd ca redactor pe dr. Helga Neroutsos. Se remarcă aceeaşi diviziune în patru rubrici, deosebind între studii, comunicări, dări de seamă privind cercetările sud-est europene şi recenzii. O materie bogată, imposibil de prezentat integral. Spaţiul istorico-cultural românesc beneficiază de însemnate contribuţii care ar merita să fie examinate mai de aproape. Reţinem pentru moment studiul lui Lothar Maier despre politica României în timpul crizei orientale (1875—1878), studiu întemeiat pe rapoartele reprezentanţilor diplomaţiei (francezi, englezi) la Bucureşti (XL, 81—103), cu multă informaţie nouă şi o vedere clară a evoluţiilor din zonă. Krista Zach subscrie, adîncind preocupări mai vechi, un interesant studiu de imagologie plastică, privind reprezentarea turcilor în arta moldavă din secolele XV—XVI, pornind de la „Ioan cel Nou" (XL, 206—223). Cîteva precizări relative la prezenţa otomanilor la Dunărea de Jos în

* Pentru celelalte, v. *AIIAI*, XX, 1983, 600—601 ; XXI, 1984, p. 706.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

secolul XV face Matei Cazacu (XLI, 27—41), în timp ce Manfred Stoy se ocupă de istoriografia română cea mai nouă cu privire la evul mediu și epoca modernă, pînă la 1859 (XLI, 219—259). Date noi despre români și başkiri în veacul de mijloc pune în circulaţie, pornind de la Guillaume de Roubrouk, Virgil Ciocîltan (XLII, 113—122), iar G. Blottner explorează sursele contemporane pentru a releva sentimentul naţional la români înainte de 1848 (XLII, 223—230). De semnalat și cîteva rînduri privitoare la istoricul Alexandru V. Boldur (XLII, 301—302). Note biobibliografice întreţin, în fiecare tom, cronica pierderilor suferite între timp de istoriografia sud-est europeană. Un spaţiu cultural atît de mozaicat și de complex ca problematică necesită desigur studii comparate aşa cum le preconizau la noi, N. Iorga și Victor Papacostea. Asemenea studii se întîlnesc mai în fiecare tom din „Südost-Forschungen". Să-l reţinem mai întîi pe acela despre statutul populaţiei rurale din zonă în secolele XV—XVIII (Bistra A. Cvetkova, XL, 1—17), alături de studiul, vast, erudit, privitor la haiducie și stăpînire otomană în acelaşi spaţiu la începutul epocii moderne (Fikret Adanir, XLI, 43—116). Notabile și demne de laudă sînt preocupările strict istoriografice, precum aceea despre publicaţiile vest-germane privind istoria sud-estului european (Karl Nehring, XL, 285—315). Ultimele trei decenii de istoriografie maghiară sînt cercetate pe larg și critic de Gerhard Seewann, cu referire la evul mediu și epoca modernă (XLI, 261—323). Din mulţimea notelor de acelaşi profil, semnalăm rîndurile despre Mario Ruffini, subscrise de dr. Constantin Sporea (XLI, 347—348). Un loc aparte în fiecare tom îl deţin recenziile și notele bibliografice, de un interes evident pentru oricine se ocupă de spaţiul istorico-cultural în cauză. Efortul redacţiei de a cuprinde cît mai mult și mai profund, de a asigura în acelaşi timp privirea critică și obiectivitatea nu e mai puţin evident.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

COMISIA MIXTĂ ROMÂNO-POLONĂ (VARȘOVIA, 20—23 MARTIE 1984)

Cu o nedorită întîrziere, a avut loc, în capitala Poloniei, a șaptea sesiune a Comisiei mixte româno-polone de istorie, avînd ca teme de lucru: 1) *Relațiile dintre Polonia și Țările Române, în context internațional, la finele secolului XVII*; 2) *Dezvoltarea culturii în perioada interbelică*. Delegația română, condusă de profesor dr. Pompiliu Teodor, a avut în compunerea ei pe Veniamin Ciobanu, N. Edroiu, M. Moldovanu, Ș. Papacostea, C. Paraschiv, Al. Zub și a prezentat rapoartele: 1) *Țările Române și Polonia față de problema otomană în secolul XVII* (Ven. Ciobanu și N. Edroiu); 2) *Preocupări de istoria culturii în România interbelică* (Al. Zub). Ambele rapoarte au stîrnit discuții fructuoase, suscitînd cele mai bune aprecieri. Noutăți editoriale din cîmpul istoriei noastre au prezentat Ș. Papacostea (evul mediu), M. Moldovanu și C. Paraschiv (epoca modernă și contemporană). Partea polonă a venit cu două rapoarte (*Polonia față de problema otomană în secolul XVII* de H. Wisner; *Știința și cultura în Polonia interbelică* de T. Jedruszczak) și cîteva comunicări complementare (H. Kiepurska, T. Kondracki), iar noutățile livrești din istoriografia respectivă au fost puse în lumină de Malgorzata Willaume și Zbigniew Wawer. Lucrările sesiunii s-au bucurat de interesul participanților, marcînd încă un pas pe linia unei colaborări, devenită tradițională, între istoricii români și confrații lor polonі. Pentru proxima sesiune, propusă a se organiza la Cluj-Napoca, au fost formulate alte două teme: 1) *Importanța Mării Negre și a Mării Baltice pentru Țările Române și Polonia în secolele XIII—XVIII*; 2) *Problema agrară și mișcările țărănești în România și Polonia (secolele XIX—XX)*. Bunele raporturi instalate de mai mulți ani și atmosfera cordială a ultimei sesiuni anunță o fructuoasă continuare a colaborării.

Al. Zub

STAGIU DOCUMENTAR ÎN R. F. GERMANIA

În cadrul legăturilor științifice cu R. F. Germania, am avut ocazia să întreprind (august-septembrie 1984) o călătorie de studii pe seama stipendiului acordat de *DAAD*, avînd ca temă tendințele actuale în istoriografie. Deși plasată în timp de vacanță, cînd anevoie se mai poate aborda un specialist sau altul, această călătorie mi-a dat posibilitatea să profit din plin de instrumentarul existent la Seminarul de istorie al Universității din Freiburg, cu care Universitatea din Iași e de multă vreme înfrățită, și mai ales de fondurile Bibliotecii Centrale, fonduri ce se pot cerceta cu destulă înlesnire și cu un profit remarcabil. Am studiat orizontul teoretic al istoriografiei contemporane, direcțiile și mai de seamă în spațiul german, înnoirile metodologice, instrumentele de lucru, chestiunea receptării și a interferențelor culturale etc, într-un moment cînd această disciplină cunoaște o semnificativă primenire. Interesul pentru omul concret pe de o parte, pentru structuri și conjuncturi pe de alta, viziunea antropologică și cea sociologică susceptibile de a îmbogăți ancheta, abordarea duratei în tridimensionalitatea ei constituie doar cîteva trăsături definitorii. La Freiburg (prof. Ernst Schulin și prof. G. Schramm), la Heidelberg (prof. Klaus Heitmann și dr. Lothar Maier), la München (dr. Karl Nehring și dr. Krista Zach) am putut discuta cu folos chestiuni legate fie de statutul istoriografiei contemporane, fie de studiile aplicate la spațiul sud-est european și românesc. Am putut identifica astfel noi surse referative și spori, prin cărți și fotocopii, materialul documentar de care avem atîta nevoie. În același timp, am putut defini teme de interes comun, care, mai ales în cazul Universității din Freiburg, au menirea de a stimula noi inițiative

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

de colaborare și de a nutri mai departe firescul dialog cu istoriografia din afară. Confruntarea cu alteritatea nu e doar un principiu de autodefinire, ci și un mobil interior al propriei deveniri. Serviciul german pentru schimburi academice ia parte în felul acesta la opera de asanare a lumii de azi.

Al. Zub

DIN ACTIVITATEA UNUI LECTOR ROMÂN ÎN S.U.A.

În cadrul programului de colaborare științifică și culturală pe care țara noastră îl susține și amplifică mereu cu străinătatea, se înscrie și activitatea lectorilor și lectoratelor românești pe diverse meridiane ale globului, avînd — dincolo de beneficiul firesc asigurat părților prin schimbul de experiență în domeniu — menirea de a întreține și stimula interesul deja manifest al diverselor medii academice și universitare pentru spațiul etnolingvistic și cultural-istoric românesc.

Prin grija Ministerului Educației și Învățămîntului și pe temeiul acordului existent între această instituție și Council for International Exchange of Scholars (CIES) din Washington D. C., tutelînd activitatea lectorilor, cooperarea academică româno-americană s-a substanțializat în ultimii ani. Numai Universitatea ieșeană, al cărei binemeritat prestigiu științific a propulsat-o în rîndul partenerilor de elită, a fost și este încă reprezentată în variate centre universitare ale „Lumii Noi", răspîndite pe întreg continentul de la Atlantic la Pacific: Portland—Oregon (dr. Ion Caproșu și, actualmente, dr. Dumitru Șandru); Lexington—Kentucky, Omaha—Nebraska (unde astăzi își desfășoară activitatea dr. Ion Ciupercă) și Urbana—Illinois (lector Mihai Timofte); Rochester—New York (dr. Gheorghe Florescu); Cleveland—Ohio (dr. Ștefan Avădanei); Seattle—Washington (dr. Neculai Crețu) și Boston—Massachusetts (dr. Dumitru Vitcu).

Activitatea didactică și de cercetare desfășurată de subsemnatul la Boston vreme de doi ani are ca limite cronologice 19 ianuarie 1983 și 20 decembrie 1984. Firesc, drumul spre noul loc de muncă al oricărui lector cu statut similar (visiting) a inclus o scurtă abatere și întrerupere de cîteva zile în capitala națiunii, Washington, D. C., acolo unde își are sediul CIES, organul tutelar american și fundația Fulbright, cea care asigură finanțarea programului.

Potrivit uzanțelor, m-am prezentat a doua zi după sosire la sediul CIES din Dupont Circle, pe Mass. Avenue, nu departe de locul unde se află Ambasada României în S.U.A., fiind întîmpinat de D-l William A. James și de D-na Georgiane Lovecky, reprezentanți desemnați ai Consiliului pentru țările Europei răsăritene și U.R.S.S. Împreună, am discutat coordonatele esențiale ale programului și formalitățile administrative complementare (oferindu-mi-se bursa în avans pentru primele trei luni), urmînd ca detaliile să fie perfectate în de comun acord cu conducerea colegiului Emerson și, respectiv, a Centrului de cercetări est-europene din Boston — instituții în cadrul cărora aveam să-mi desfășor activitatea în semestrul al doilea abia început al anului universitar 1982—1983. Înainte plecării spre Boston mi s-a asigurat un răgaz documentar de o săptămînă la celebra Bibliotecă a Congresului S.U.A., binevenit desigur în perspectiva programului conturat. În ziua de 27 ianuarie părăseam capitala federală și, după un zbor de mai puțin de două ore cu un avion al companiei „Eastern Airline", aterizam pe Logan International Airport din inimă Noii Anglii.

Capitala statului Massachusetts, Boston, orașul port de pe coasta Atlanticului, a cărui istorie începe pe la 1630, a dobîndit încă din secolul trecut faima de capitală academică a Americii, grație prestigiului și autorității de care se bucură, nu numai în spațiul nord-american, cele aproximativ 60 de universități și colegii cîte numără aria metropolitană. Între cele mai cunoscute în întreaga lume, amintim: Harvard University și Massachusetts Institute of Technology din Cambridge, Northeastern University, Boston University și Boston College din Boston, Massachusetts University din Amherst, Tufts University din Medford, Brandeis University din Waltham ș.a.

Întîmpinat la aeroport de către unul din distinșii istorici de la Emerson College, dr. Robert Roetger, am fost condus, prin campusul colegiului gazdă, spre partea opusă a orașului, acolo unde își desfășoară campusul principal una dintre marile instituții de învățămînt superior american, Boston College, și unde își are sediul Centrul de cercetări est-europene. Directorul acestei instituții nu este altul decît cunoscutul istoric și profesor american de origine română, dr. Radu R. Florescu. Domnia sa m-a întîmpinat cu amabilitate și solicitudine ce-i divulgau obîrșia, introducîndu-mă treptat și cu profit în structurile mediului

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

universitar american (începînd cu biblioteca colegiului), ale căror particularități trebuiau înțelese din start. Împreună am discutat programul de activitate didactică și de cercetare pentru semestrul în curs, program racordat deopotrivă cerințelor locale ca și propriilor opțiuni.

Conform aranjamentelor prealabile, am fost numit oficial lector „visiting" la catedra de istorie din cadrul Departamentului de științe umanistice de la Colegiul Emerson, departament condus de profesorul Anthony DeLuca, fost student al profesorului Radu Florescu, apreciat specialist în probleme de istorie modernă și contemporană europeană. Acolo aveam să-l cunosc, între alții, și să fiu introdus în termenii cei mai elogioși cu putință, în mijlocul noilor colegi, de către un alt profesor de origine română, dr. George R. Ursul, specialist în istoria orașelor americane, istoria civilizației apusene și istoria islamului. Chiar de la început, domnia sa a etalat calitățile particulare de îndrumător, colaborator și gazdă ce au evoluat ulterior ascendent pe linia unei sincere și durabile prietenii. După necesarele prezentări în fața conducerii colegiului, reprezentată prin profesorii Allen E. Koenig, președinte, și David L. Maxwell, vicepreședinte cu probleme academice, am convenit cu profesorul Ursul asupra unui program de activitate corespunzător profilului instituției, pe de o parte, opțiunilor personale, pe de alta.

Colegiul Emerson, care cu numai trei ani mai înainte își sărbătorise centenarul (fondat, prin urmare, în 1880), este — cu cei aproximativ 2 000 de studenți înregistrați — un colegiu relativ mic în peisajul universitar american de azi, dar nicidecum lipsit de importanță. Dimpotrivă, profilat fiind pe știința și arta comunicării, cu performanțe notabile în selecția și educarea cadrelor ce slujesc teatrul și cinematograful, televiziunea și radioul, jurnalismul și muzica, serviciile publice, economico-sociale și politico-administrative, învățămîntul școlar și critica, științele aplicate și cele sociale etc., colegiul se bucură de o binemeritată faimă și de autoritate profesională ce depășesc granițele locale și care netezesc drumul absolvenților săi spre aflarea unor locuri de muncă sigure și bine stipendiate.

Cunoscute fiind valențele instructiv-educative ale istoriei, contribuția acesteia la extinderea orizontului cultural în procesul cunoașterii, disciplina deține o poziție de sine stătătoare în cadrul departamentului de științe umanistice, bucurîndu-se de largă audiență în rîndul tuturor studenților, grație unei convenabile perspective a cursurilor generale ori speciale: istoria Greciei și Romei antice, istoria islamului, a bibliei ori cea a evreilor, istoria Angliei ori cea a civilizației apusene, istoria Americii coloniale, a Americii constituționale, a orașelor americane ori istoria militară a Statelor Unite, istoria Orientului (Apropiat ori Îndepărtat), istoria Rusiei ori cea a Europei în epocile modernă și contemporană, istoria lumii după primul război mondial, istoria artei americane și universală etc., sînt cursuri care ispitesc și incită interesul studenților, stimulînd totodată efortul documentar-înnoitor, în pas cu realizările istoriografice în domeniu, al profesorilor.

Cum semestrul deja începuse, neputîndu-se introduce în programa colegiului un curs special pentru subsemnatul, mi s-a sugerat și am acceptat să ofer un ciclu de lecții în cadrul cursului general de istorie a Europei în epoca modernă, urmărind evoluția raporturilor internaționale centrate „Chestiunii orientale" între anii 1815 și 1878. Am avut astfel prilejul de a face dese și utile referiri, dincolo de limitele cronologice enunțate, la spațiul istoric românesc, cunoscut prea puțin sau deloc în rîndul studenților, dar captîndu-le interesul. Prin asistențe repetate la orele de curs ale altor colegi, susținute îndeosebi de George R. Ursul, Anthony DeLuca și John Coffee, prin discuțiile prilejuite de acestea, ori obișnuitele întîlniri în cadrul catedrei sau forumului departamental, prin consultațiile programate și, mai ales, neprogramate oferite celor interesați, elementele de istorie, cultură și civilizație românească, privite într-o mai largă perspectivă, firește, și-au aflat modalități oportune de propagare și căi mai lesnicioase de înțelegere.

În paralel, am fost invitat de către profesorul Radu Florescu să susțin partea de istorie contemporană românească integrată cursului de istorie sud-est europeană la Boston College și să particip la dezbateri de seminar consacrate unor teme românești. Am acceptat bucuros invitația și, împreună cu profesorul Theodor Hristea de la Universitatea din București, care pe atunci preda limba română la același colegiu, am organizat, în afara orelor de clasă, cîteva acțiuni menite să popularizeze cultura și civilizația românească în mediul academic și universitar american. Ni s-a asociat efortului și tînăra profesoară de limbă română de la Universitatea Harvard, Margaret Hiebert, o foarte bună cunoscătoare a folclorului românesc (domeniu căruia i-a și consacrat de altfel teza de doctorat), cu ai cărei studenți m-am întîlnit în repetate rînduri, fie în ipostaza de invitat ori în cea de gazdă.

În limita timpului disponibil, activitatea didactică și de popularizare a istoriei, culturii și civilizației românești am îmbinat-o cu cea de cercetare științifică, efectuată în bibliotecile

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

bostoniene, îndeosebi la Bibilioteca Publică a orașului, ori în corpul central (Widener) al Universității Harvard. Am continuat, de fapt, demersurile inițiate cu trei ani mai devreme, în 1980, cînd, beneficiind de un stagiu de documentare de trei luni la Biblioteca Congresului și la Arhivele Naționale din Washington D. C., am urmărit ecourile peste Ocean ale luptei românilor pentru libertate, unitate și independență națională. De astădată, avînd perspectiva unei șederi mai îndelungată, chiar dacă activității didactice îi trebuiau subsumate toate celelalte îndeletniciri, am extins aria investigațiilor documentare la tot ceea ce poate contribui la cunoașterea și restituirea mai nuanțată a istoriei românești în conexiunea ei cu mediul american pînă la 1918. Ca sursă predilectă de informații am apelat, în continuare, la presă, bogată și variată, fără a neglija însă fondurile de manuscrise și de carte veche și nouă existente din belșug în această cetate universitară. Este drept, accesibilitatea lor în unele cazuri (Biblioteca Universității Harvard) este mai anevoioasă, fiind condiționată de achitarea unei taxe trimestriale, semestriale ori anuale pretinsă celor ce nu sînt studenți, profesori ori invitați oficiali ai Universității, în conformitate cu statutu-i de instituție privată.

În urma invitației ce mi s-a făcut de către profesorul Radu Florescu, a acceptului și aranjamentelor formale efectuate de CIES, începînd din septembrie 1983, de-a lungul a trei semestre, am activat cu același statut la Boston College, pe postul rămas vacant prin încheierea misiunii și reîntoarcerea în țară a profesorului T. Hristea. Spre deosebire de colegiul Emerson, acesta din urmă — fondat în 1863 — avînd o cifră de școlarizare în ultima vreme de aproximativ 16 000 de studenți anual, se bucură de faimă de a fi cea mai mare universitate catolică americană, cu studenți înregistrați reprezentînd fiecare dintre cele 50 de state ale Uniunii. Se înțelege că, numărului mare de studenți îi corespunde și o diversificare a profilelor și specialităților în cadrul procesului de învățămînt.

Facultăți ca cele de științe administrative, de drept, de arte frumoase ori interpretative, de științe exacte ori sociale, de învățămînt pedagogic ori sanitar, de limbă engleză ori limbi străine, de sport ș.a., atrăgînd anual mii de studenți din întreg spațiu nord-american și chiar de pe alte meridiane ale globului, oferă absolvenților deopotrivă poziții convenabile în activitatea productivă ca și posibilitatea specializării pe domenii prin cursuri postuniversitare.

În context, istoria ca disciplină de studiu deține un loc privilegiat, cu un Departament special de istorie condus de profesorul dr. Allan Rogers (autor, între altele, a ultimei monografii consacrată orașului Boston) și cu istorici de marcă acoperind epoci și zone geografice dintre cele mai variate. Pentru spațiul est-european și răsăritean, în afara profesorului Radu Florescu, care predă un curs de istorie balcanică și un altul de largă popularitate în rîndul studenților (Mituri și superstiții), menționez pe profesorul dr. Raymond McNally, de numele căruia — asociat celui dintîi — este legată răspîndirea mitului, reevaluarea și redimensionarea faptelor personajului istoric binecunoscut astăzi în întreaga lume, Dracula.

Programul didactic l-am început în ziua de 6 septembrie, desfășurîndu-mi activitatea deopotrivă în cadrul Departamentului de limbi romanice, pe poziția rămasă descoperită prin plecarea prof. Hristea, și ca asociat al Departamentului de istorie și al Centrului de cercetări est-europene. Discuțiile prealabile purtate cu profesorii Vera Lee, Betty Rhaw (chairwoman) și Joseph Flagg, respectiv Radu Florescu de la departamentele amintite, mi-au *folosit misiunea și din punct de vedere administrativ, în sensul că mi s-a rezervat un loc* în biroul profesorului Arujo cu acces la materialele didactice necesare în procesul de învățămînt (hărți, laborator fonetic, xerox, proiector și diapozitive). În plus, am beneficiat de amabilitatea și solicitudinea profesorului Florescu, în al cărui birou am avut acces permanent și a cărui bibliotecă, profilată pe istoria sud-estului european, mi-a stat la dispoziție ori de cîte ori am avut nevoie.

În cadrul Departamentului de limbi romanice am predat cursul de limbă și cultură românească înscris în programă sub titlul de „Elementary Romanian", nivelurile I și II, corespunzătoare semestrelor și gradului de dificultate pentru studenți, curs a cărui structură generală am preluat-o de la precedentul lector român. Rezervînd în continuare numărul de ore corespunzător predării intensive a cunoștințelor de limbă română, am introdus în tematica generală a cursului o varietate mai largă de subiecte ilustrative pentru istoria și literatura, știința și arta poporului nostru din cele mai vechi timpuri pînă la zi, reușind astfel să ofer studenților o sugestivă imagine asupra contribuțiilor românești la tezaurul culturii universale. De cele mai multe ori expunerile au fost însoțite de prezentări de diapozitive color ori înregistrări fono procurate, fie cu mijloace personale din țară, fie cu concursul ambasadei române din Washington, ori împrumutate din bogatele colecții ale profesorilor R. Florescu și G. Ursul. Interesul studenților pentru asimilarea cunoștințelor de limbă și cultură românească a fost remarcabil. Unul dintre ei, manifestînd deosebite aptitudini pentru însușirea limbilor romanice, Ruth Schaefer, a fost de altfel singurul student

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

american înscris și participant la cursurile de vară pentru străini organizate de Universitatea București în sesiunea iulie-august 1984.

În cadrul Departamentului de istorie, am fost antrenat în activități variate, beneficiind din plin de sprijinul și cooperarea profesorului Florescu. Am ținut, alternativ, un mare număr de prelegeri la clasa-i de istorie sud-est europeană, fie suplinindu-l pe durata plecării la diverse manifestări științifice interne ori externe, fie ca invitat al domniei sale pentru predarea temelor de istorie modernă și contemporană românească incluse în cursul general Trebuie spus că ponderea acestor subiecte în cadrul cursului general este, de regulă, considerabilă (precumpănitoare în raport cu subiectele de istorie a celorlalte țări din zonă), iar prezența mea în mijlocul studenților de la acea clasă aproape continuă ; pentru că, în afara activității didactice desfășurată la catedră, am oferit consultații, îndrumări și asistență — programate sau nu — tuturor studenților interesați în variate aspecte ale istoriei, culturii și civilizației românești. Teme vizînd independența României, desăvîrșirea unității naționale, personalități ale vieții politice, științifice și culturale, Garda de fier, regimul carlist, dezvoltarea culturii socialiste etc., au prilejuit vii și interesante dezbateri de seminar, solicitîndu-mi-se mereu asistența.

Mai mult decît atît, unul dintre foștii studenți ai profesorului R. Florescu, Vincent Paul O'Brein, continuîndu-și specializarea și demersurile într-un domeniu cu multiple incidențe românești, a elaborat — sub îndrumarea științifică a aceluiași profesor — o dizertație consacrată „Politicii Marii Britanii în Balcani în vremea războiului ruso-turc și a păcii de la București (1812)". Apreciindu-mi-se competența, pe temeiul propriilor contribuții științifice, am fost cooptat ca referent principal, urmînd îndrumătorului științific, în comisia de doctorat care mai cuprindea și pe profesorii Raymond McNally, Paul Breines și Fr. Mahony. Observațiile critice și sugestiile ce le-am formulat cu oportunitate au contribuit la ameliorarea calitativă a lucrării și la acceptarea tezei de către comisia de specialiști, în urma examenului de susținere ce a avut loc în ziua de 20 decembrie 1983 la Boston College.

Activitatea didactică desfășurată la catedră ca și în afara orelor de clasă am îmbinat-o firesc cu cea științifică, de cercetare. În măsura în care timpul mi-a îngăduit, în cursul semestrelor și pe întreaga durată a vacanțelor, mi-am continuat documentarea în bibliotecile bostoniene (Biblioteca Publică, Widener-Harvard Library, Thomas P. O'Neill Jr. Library și J. F. Kennedy Library), adunînd un volum considerabil de informații, edite și inedite, menite a redimensiona, din perspectivă externă, momente și aspecte ale istoriei românești și îndeosebi ale evoluției raporturilor generale româno-americane pînă la 1918.

Printre altele, am găsit la secția de manuscrise a Bibliotecii Publice un foarte amplu și interesant jurnal de campanie din anul 1738, în limba engleză, cu hărți, schițe militare, comentarii și explicații de rigoare (în total 124 p.) acoperind parțial și zone românești din Transilvania, Banat și Oltenia, deosebit de utile pentru istoria războiului austro-turc din anii 1736—1739 și a incidențelor sale românești. Nu mai puțin interesante sînt, bunăoară, notele, comentariile și însemnările transmise cu regularitate peste Ocean, din perimetrul balcanic, de către diplomați, corespondenți de presă ori simpli călători americani în vremea convulsiilor politico-naționale de la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX, dovedind că *pretinsul izolaționism făcea loc unei orientări mai angajante în politica externă* americană, în conformitate cu noile desfășurări politice ale vieții internaționale.

Nu în ultimul rînd, atenția mi-a fost atrasă de largul ecou peste Ocean al unor prestigioase și repetate prezențe românești, între care s-a detașat, neîndoielnic, numele lui George Enescu în multipla-i ipostază de interpret, compozitor, dirijor și profesor.

Propriile investigații documentare mi-au îngăduit elaborarea cîtorva comunicări și intervenții în cadrul unor dezbateri științifice, simpozioane și întruniri academice organizate în răstimp de diverse instituții și societăți științifice americane. Astfel, răspunzînd invitației ce mi s-a făcut din partea conducerii Societății americane pentru studii românești, am întocmit comunicarea „Imaginea României moderne în presa americană. 1877—1918", spre a fi prezentată în cadrul simpozionului desfășurat la Kansas-City în zilele de 21—22 octombrie 1983. Personal n-am putut face deplasarea la Kansas, însă comunicarea mi-a fost prezentată grație bunăvoinței conjugate a profesorului Radu Florescu și a colegului ieșean Mihai Timofte.

Am participat, însă, la toate dezbaterile științifice și întrunirile organizate periodic de Centrul de cercetări est-europene, manifestări constituindu-se în tot atîtea prilejuri pentru fructuoase schimburi de opinii între specialiști de la diverse colegii și universități bostoniene, preocupați de spațiul etno-cultural și istoric balcanic, implicit românesc. La una dintre acestea, organizată în ziua de 13 decembrie 1984, subsemnatul am prezentat comunicarea „George Enescu și America", în cuprinsul căreia am valorificat parțial informațiile decu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

mentare aflate în bibliotecile și arhivele americane. N-am lipsit de la conferințele, simpozioanele sau seminariile organizate de alte instituții academice americane, îndeosebi de Russian Center și de Ukrainean Center de la Universitatea Harvard, ori de Comitetul local Boston al fundației Fulbright, deosebit de activ datorită îndeosebi secretarei acestuia, Doamna Mary Rose Maybank.

Mai importante între acestea au fost cele care înscriau sau aduceau în discuție teme cu incidențe românești, cum a fost, de pildă, simpozionul consacrat problemelor contemporane ale răsăritului european, organizat la Universitatea Harvard în zilele de 30 și 31 martie 1984. Deși în centrul atenției s-a aflat Polonia, o secțiune specială, condusă de dr. Mark Pinson, a fost rezervată României, în cadrul căreia au fost prezentate comunicări de către dr. Sam Beck de la Rhôde Island College („Gypsies in Romania") și dr. Robert Weiner de la Massachusetts University („Romanian Foreing policy, 1965—1980; change or continuity?"). În cadrul discuțiilor, în afara subsemnatului, au mai intervenit prof. Radu Florescu și dr. Margaret Hiebert (Harvard University).

În calitate de lector român la Boston College, am fost cooptat în Comitetul local de organizare a celui de al IV-lea Simpozion internațional de tracologie, comitet din care mai făceau parte profesorii Radu Florescu, ca președinte, A. Collins Jenko și Anny Newman (Massachusetts University), George Ursul (Emerson College), Michael Vaporis (Hellenic College), Joseph Harrington (Framingham State College) ș.a. Simpozionul, organizat sub egida Fundației europene Drăgan din Milano, și-a desfășurat lucrările la Boston în zilele de 7—10 iunie 1984. Absența delegației oficiale românești a fost parțial suplinită prin interesantele comunicări prezentate de profesorii Virgil Cândea, invitat al Centrului W. Wilson din Washington și de Lucian Roșu, lector la Universitatea Ann Arbor din Detroit. Cu acel prilej, beneficiind de sprijinul Ambasadei R. S. România din Washington, a Bibliotecii române din New York și a Bibliotecii centrale universtare din București, am organizat o expoziție de carte istorică și o alta de panouri cu ilustrate de profil, în holurile de la Hellenic College și Boston College, bucurîndu-se deopotrivă de interes și pozitive aprecieri din partea participanților.

O pondere însemnată în cadrul activității didactice și științifice desfășurată de subsemnatul de-a lungul celor trei semestre la Boston College a revenit acțiunilor de popularizare a istoriei și culturii românești, concepute ca o continuare a activității la catedră, dar într-un mediu mai larg și variat, prin utilizarea mijloacelor specifice genului, inclusiv a informațiilor de dată recentă asupra unora dintre subiecte, depistate în bibliotecile și arhivele americane. Printre cele mai importante astfel de acțiuni, amintesc pe următoarele: a) șase expuneri însoțite de diapozitive avînd ca temă: „Monumente istorice medievale românești" (20 oct. 1983); „România — popasuri turistice" (17 nov. 1983); „Marea Unire din 1918 și semnificația ei istorică" (1 dec. 1983); „Unirea Principatelor Române în context național și internațional" (24 ian. 1984); „Lupta pentru independență — constantă a istoriei naționale românești" (8 mai 1984); „Imagini, momente și personalități ale trecutului istoric românesc" (15 nov. 1984); b) două seri românești consacrate creației enesciene (2 dec. 1983) și, respectiv, folclorului muzical din diferite regiuni ale țării (4 martie 1984); c) cinci expoziții de cărți, albume, fotografii și obiecte de artizanat românești, marcînd evenimente deosebite din istoria poporului nostru, ca: 1 Decembrie, 24 Ianuarie, 9 Mai etc.

Cu prilejul numeroaselor întîlniri și seminarii organizate de către Comitetul local Fulbright, fie la Clubul Universității Harvard, fie la diverse obiective de interes istoric, artistic ori turistic din Boston și împrejurimi, ori în cadrul frecventelor recepții, la care am luat parte la Boston College, Massachusetts University, Hellenic College, Gibson House, Boston Atheneum, J. F. Kennedy Library, Boston University, Emerson College, Country Club etc., am întîlnit specialiști din variate domenii ale activității științifice, publice sau politice, preocupați — într-o măsură diferențiată — de cunoașterea realităților social-economice, politice și culturale românești, trecute și prezente. Întîlnirile noastre și discuțiile angajate — avînd uneori ca punct de plecare recente articole de presă consacrate problemelor românești, apărute în "The Christian Science Monitor", „The New York Times", „The Boston Globe" ș.a. — au contribuit la mai buna înțelegere și receptare a realităților îndeosebi contemporane românești de către specialiști din diferite părți ale lumii, inclusiv americani, mulți dintre ei exprimîndu-și dorința de a ne vizita sau revizita țara.

În încheiere, îmi revine plăcuta îndatorire de a mulțumi conducerilor și organelor de coordonare din Ministerul Educației și Învățămîntului și Universitatea „Al. I. Cuza" Iași pentru sprijinul constant acordat lectoratului din Boston și de a-mi exprima recunoștința pentru grija și solicitudinea colaboratorilor americani de la CIES ai programului: William A. James, Georgiane Lovecky, Cindy Adams, J. MacDonald, Susan Lindfors, Cassandra Pyle, Mary Rose Maybank ș.a. Aceeași recunoștință o datorez profesorilor Radu și Nicole Flo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

rescu, George și Ruth Ursul, a căror academică asistență și generos sprijin colegial, dublate de o particulară amabilitate și ospitalitate mi-au înlesnit misiunea didactico-științifică. Asumîndu-mi riscul unor nedrepte omisiuni, reamintesc — dintr-o mai lungă listă de gazde și prieteni — numele cîtorva apropiați prin distincția lor sufletească: Fr. John și Niki Sarantos, Sylvia Burack, Thomas Dahill Jr., John R. Florescu, Betsy Marr, Matthew Panagiotu, Robert G. Neiley, Theodore și Ruth Romberg, Mark și Margaret Beissinger, Jerry și Hellen Werby, Ruth Fritz, Greg și Martha Fox ș.a.

În sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, îmi îndrept recunoscător gîndul spre compatrioții care m-au sprijinit în diverse împrejurări, prin trimiteri de materiale, cărți și reviste, informații bibliografice ori simple scrisori și sugestii menite a învigora și diversifica activitatea lectoratului românesc de la Boston College. Am în vedere serviciul de resort al Bibliotecii Centrale Universitare București (Ana Vișan), personalul Ambasadei R. S. România din Washington (îndeosebi Ilie Pușcaș și Dan Dumitru), Biblioteca Română din New York City (Aurel Paraipan), ca și pe toți colegii de la Institut și de la Facultate pe care, în pofida distanțelor geografice ce ne-au separat, i-am simțit mereu aproape. Largul și generosul concurs de care m-am bucurat din parte-le se constituie astăzi în îndemn și obligație pentru valorificarea integrală a rezultatelor propriilor demersuri și experiențe și punerea lor — prin mijlocirea cuvîntului scris — la dispoziția celor interesați.

Dumitru Vitcu

DOI ANI DIN ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL": 1983—1984

În anii 1983—1984, activitatea Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" a continuat să se desfășoare conform planului unic integrat de cercetare. Temele de contract încheiate în această perioadă, cercetările în curs de realizare, lucrările tipărite sau prezentate sub formă de comunicări exprimă cel mai bine latura oarecum cantitativă a acestei activități. Bilanțul sintetizat în anexă se dovedește edificator. El arată că membrii Institutului s-au confruntat cu teme de cercetare majore, răspunzînd nevoii de adîncire a cunoașterii istoriei naționale, dar și propriilor opțiuni și pasiuni de studiu. În raport de acestea, s-au conturat cîteva direcții de preocupări cărora le dau expresie colectivele constituite pe teme diverse de cercetare.

În succesiune cronologică, ele privesc mai întîi istoria străveche și veche în cercetarea căreia s-au adus în acești ani remarcabile contribuții, arătînd un interes deosebit pentru latura metodologică și instrumentarul cercetării, fie printr-un apel mai riguros la metodele statistice, fie prin apelul la datele calculatorului sau prin elaborarea unor repertorii arheologice. Concomitent, au continuat cercetările arheologice de teren în zona Moldovei și s-a adîncit cunoașterea unor teme fundamentale precum formarea și continuitatea poporului român, cu un interes egal pentru aspectele de civilizație și cultură.

În ceea ce privește evul mediu, cercetarea a cunoscut ca și pînă acum două registre majore de preocupări, în raport de predilecția pentru sursele arheologice și documentare. În prima direcție, s-au adus contribuții privind civilizația românească la est de Carpați în primele patru secole ale mileniului doi, și, în continuarea imediată a acestei perioade, în legătură cu evoluția așezărilor rurale și urbane.

Pentru veacurile următoare, forțele colectivului de medieviști au fost absorbite mai ales de sarcina restituirii documentelor istorice în cadrul seriei *Documenta Romaniae Historica*, fără a se neglija studiul atent al epocii pentru care s-au adus cîteva contribuții de valoare sub formă de studii, marcate de spiritul tradițiilor bogate în acest domeniu ale școlii critice românești.

Cercetarea epocii moderne, în schimb, pare a resimți din plin specificul domeniului și precaritatea forțelor, care s-au îndreptat, concomitent, în mai multe direcții de studiu: legislația agrară (în prima jumătate a secolului XIX), demografia (cu referire la problema migrațiilor sezoniere), alături de care s-a constituit și un nucleu de specialiști cu rîvna de a întocmi dicționarul istoric al localităților din Moldova, dicționar la care mai colaborează și cercetătorii medieviști.

O pondere notabilă în cuprinsul aceleiași epoci au căpătat studiile de istorie a culturii și a istoriografiei, ca și cele de istorie a relațiilor internaționale, studii în care secolul XVIII a căpătat mai mult relief.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Deși cercetarea istoriei contemporane suferă, nu mai puțin, de numărul mic al specialiștilor ce o slujesc, realizările se dovedesc cu totul remarcabile, prin cantitatea și conținutul contribuțiilor aduse cu privire la istoria politicii interne și internaționale, a relațiilor de producție, a politicii economice și culturale din perioada interbelică și cu privire la istoria celui de-al doilea război mondial, în legătura sa cu actul de la 23 August 1944.

La realizările directe ale cercetătorilor ar trebui adăugate cele ale membrilor externi ai Institutului, respectiv ale profesorilor de la Facultatea de istorie și ale altor colaboratori (realizări pe care listele finale și analiza de față, riguros delimitate, nu le pot reflecta cum s-ar fi cuvenit). Institutul s-a afirmat astfel și în acești ani — conform menirii sale — ca un centru de polarizare a cercetărilor istorice, atrăgînd colaboratori din alte centre ale țării și asigurînd îndeplinirea planului de cercetare integrat, la care participă profesori de la Facultatea de istorie din Iași și cei de la Facultățile din Suceava și Galați.

Ședințele de lucru ale unor colective, precum cele ale colectivelor de istorie a culturii și a celui de al doilea război mondial, au oferit noi posibilități în acest sens. Colectivul de istorie a culturii s-a îndreptat cu deosebire (în 1983) în direcția colaborării interdisciplinare, antrenînd participarea unor tineri filosofi, sociologi, filologi, după cum arheologii au menținut colaborarea mai veche cu paleoantropologi și informaticieni.

Viața științifică a Institutului s-a manifestat și prin obișnuitele ședințe de comunicări, la care au făcut expuneri și istorici din alte centre ale țării (Al. Duțu, M. Guboglu, Pompiliu Teodor), sau de peste hotare (Paul Michelson, L. Kristoff din S.U.A., Iaroslav Isaievici, U.R.S.S.; Renate Möhlenkamp, R.F.G.). Un element de noutate în această activitate l-a constituit organizarea primei sesiuni anuale de comunicări (13—14 aprilie 1984), manifestare ce dorește să capete un caracter periodic, ca mijloc de a spori rolul Institutului în viața științifică. În această privință, un alt element îl reprezintă prezența activă a membrilor Institutului la manifestările științifice din țară și la reuniuni științifice internaționale. Organizarea și găzduirea unei asemenea manifestări au revenit chiar Institutului („Cultura Cucuteni în context european") și ea a prilejuit un schimb util de vederi cu specialiștii străini într-un domeniu în care cercetarea ieșeană dispune deja de realizări bine apreciate.

O problemă importantă a cercetării a constituit-o documentarea în arhive și biblioteci străine. Deplasările propriu-zise de studiu în cadrul planului A.S.S.P. au fost însă de mai scurtă durată (în 1983: S. Sanie și D. Agache în U.R.S.S., Stela Mărieș în R.D.G., Ec. Negruți în Bulgaria). Au beneficiat în schimb de burse străine pe termen de trei luni I. Ioniță (din partea Fundației „Al. von Humboldt") și Al. Zub (din partea D.A.A.D.) și de două, respectiv o lună și jumătate, Șt. S. Gorovei și Șt. Lemny (în cadrul planului de colaborare cu Universitatea din Freiburg i. Br., la care s-a adăugat pentru ultimul o bursă de studii de 2 săptămîni asigurată de „Herzog August Bibliothek" din Wolfenbüttel). În aceeași perioadă, D. Vitcu și-a continuat activitatea în calitate de *Visiting Professor* la Universitatea din Boston, iar din anul 1984 au plecat într-o misiune asemănătoare Gh. I. Florescu (la Universitatea din Rochester, New York) și D. Șandru (la Universitatea din Portland—Oregon). Alte deplasări peste hotare, de mai scurtă durată, au fost prilejuite de manifestările științifice internaționale. Faptul nu poate fi decît îmbucurător, ca unul ce contribuie la afirmarea Institutului de istorie peste hotare, deși prezența cercetătorilor în publicațiile străine de specialitate nu poate fi considerată satisfăcătoare.

În ansamblu, activitatea Institutului în cei doi ani se dovedește variată și fecundă, îndreptățind bunele aprecieri. O mărturie în acest sens sînt premiile Academiei R.S.R. acordate pentru contribuțiile anterioare ale lui S. Sanie, I. Ioniță, V. Spinei, Gh. Buzatu, încît numărul laureaților acestei înalte distincții științifice se ridică la 19. La aceste premii se adaugă premiul „V. Pârvan" obținut de Al. Zub din partea revistei *Ateneu* (20.X.1984) pentru istorie și valorificarea moștenirii culturale.

Prezența activă a cercetătorilor în presa culturală, la conferințe publicate și emisiuni radiofonice (la posturile de radio din Iași și București) a contribuit, de asemenea, la creșterea prestigiului Institutului, prin participarea sa la difuzarea cunoștințelor istorice în conștiința publică. Remarcabilă în această privință s-a dovedit mai ales activitatea desfășurată de Al. Zub, Gh. Buzatu, I. Saizu, Șt. S. Gorovei, L. Boicu.

Prestigiul științific al Institutului n-ar putea să fie disociat de publicațiile sale, de *Anuar*, în primul rînd. Ajuns la al XX-lea tom în 1983, el a căpătat din anul următor o nouă structură și compoziție redacțională (redactor-șef: Leon Șimanschi; secretar științific de redacție: Șt. S. Gorovei), orientîndu-se spre lărgirea și diversificarea sumarului, în care rubrica de note bibliografice a căpătat o compoziție mai bogată. *Anuarul* a editat, în continuare, seria suplimentelor sale (suplimentul III, *Relațiile româno-engleze*, cuprinzînd lucrările coloc-

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

viului româno-englez din 1981 sub îngrijirea lui Gh. Buzatu și supl. IV, monografia lui Anton Nițu despre ceramica pictată cucuteniană). Mulțumită sprijinului Universității au putut de asemenea să mai fie editate două cărți (de Ecaterina Negruți și V. Chirica), sporind astfel numărul de publicații ale Institutului. O situație mai dificilă a cunoscut doar *Arheologia Moldovei* din care ultimul tom predat Editurii Academiei R.S.R. în 1982 a ieșit abia recent de sub tipar (1985).

În fine, biblioteca Institutului a sprijinit, după posibilități, eforturile de documentare, îngrijindu-se în același timp de lărgirea fondului de reviste și volume și ajungînd, în condiții tot mai neadecvate de depozitare, la 52 834 de titluri. Donații mai însemnate au făcut Fundația „Alexander von Humboldt" (prin Al. Zub și I. Ioniță) și A. Grigorovici.

Desigur, în acest spațiu restrîns, n-ar putea fi cuprinsă în întregime activitatea Institutului. Ea se compune din realizări dar și din deziderate între care valorificarea integrală și în bune condiții a rezultatelor cercetării rămîne un ideal prioritar așa cum nevoia de noi specialiști și lipsa unui contingent de tineri cercetători se resimt, în continuare, cu acuitate.

Cea mai bună expresie a activității desfășurată de membrii Institutului în cei doi ani rămîn însă volumele și studiile publicate ca și comunicările susținute în diverse ocazii. În ansamblu, ele arată hărnicie, pasiune și un spirit activ de angajare în viața științifică. Cu această intenție am întocmit anexa ce urmează care, în ciuda posibilelor omisiuni, se dorește o oglindă a activității Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" în anii 1983—1984.

Ștefan Lemny

ANEXA *

I. TEME DE PLAN ÎNCHEIATE ÎN 1983—1984

Istorie veche și arheologie: A. C. Florescu, Marilena Florescu, Silvia Teodor, *Geto-dacii din Moldova în mileniul I î.e.n.*; Silviu Sanie, *Cetățuia dacică de la Barboși—Galați*; Silvia Teodor, *Metalurgia fierului la geto-dacii din Moldova*; I. Ioniță, *Raporturile dintre autohtoni, sarmați și goți în sec. IV e.n. pe baza descoperirilor de la Miorcani—Botoșani*; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Circulația monetară la est de Carpați în secolele V—I î.e.n.*; S. Sanie, *Religia geto-dacilor*; A. C. Florescu, *Mișcări de populație. Elemente est-europene în spațiul carpato-dunăreano-pontic la sfîrșitul epocii bronzului*; D. Gh. Teodor, *Corpusul descoperirilor arheologice și numismatice est-carpatice în sec. V—XI e.n.*; Magda Mantu, Valeria Dumistrăcel, *Metode moderne în cercetarea arheologică. Culegere de studii*; V. Spinei, *Relațiile românilor cu mongolii în secolele XIII—XIV.*

Istoria evului mediu: L. Șimanschi, Șt. S. Gorovei, *Documenta Romaniae Historica*, vol. V. *1527—1546*; Nistor Ciocan, Georgeta Ignat, D. Agache, *Documenta Romaniae Historica*, vol. XXV. *1639—1640.*

Istoria modernă și contemporană: Iuliu Ciubotaru, *Legislația agrară din Moldova între 1832 și 1851*; Ecaterina Negruți, *Migrații sezoniere în România în secolul XIX*; I. Saizu, *Istoricul învățămîntului tehnic și profesional din România în perioada interbelică*; D. Șandru, *Relațiile de producție din agricultura României în perioada interbelică.*

Istoria relațiilor internaționale: Veniamin Ciobanu, *Raporturile politice româno-polone între 1552 și 1601 în contextul politicii internaționale*; L. Boicu, Gabriel Bădărău, *Țările Române în relațiile internaționale în secolul XVIII.*

Istoria culturii: Al. Zub, *Geneza școlii critice în istoriografia românească.*

---

* Anexa a fost întocmită pe baza datelor cuprinse în dările de seamă asupra anilor respectivi, a datelor comunicate de membrii Institutului și a evidenței activității științifice consemnată de dr. Stela Mărieș.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

II. LUCRĂRI PUBLICATE DE MEMBRII INSTITUTULUI

1. Volume

*** *Actul de la 23 August 1944 în context internațional. Studii și documente.* Coordonator: GHEORGHE BUZATU, I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 646 p.

Gh. Buzatu, *Nota asupra ediției*, p. 9—21; Gh. Buzatu, I. Agrigoroaiei, D. Rusu, *Semnificația istorică a actului de la 23 August 1944 în perspectivă istoriografică*, p. 21—43; Gh. Buzatu, A. Simion, *Preliminarii diplomatice ale actului de la 23 August 1944*, p. 210—285; Gh. Buzatu, *Evenimentele din August 1944 în context internațional*, p. 286—327; I. Saizu, *Importanța internațională a cotiturii României reflectată în presa internă*, p. 427—441; Gh. Buzatu, *Presa internațională și evenimentele din România*, p. 442—466; V. Fl. Dobrinescu, *Acțiuni diplomatice ale României pentru recunoașterea statutului de cobeligerantă*, p. 467—501; *Documente*, p. 502—643 (publicate de Gh. Buzatu, V. Fl. Dobrinescu și colab.).

*** *Anglo-Romanian Relations After 1821.* Volum pregătit spre publicare de Gh. BUZATU (în colaborare cu Al. Pascu), Iași, Ed. Academiei R.S.R., 1983, 304 p.+il. (Supliment al Anuarului, IV).

M. Petrescu-Dîmbovița, *Foreword*, p. 3—6; V. Fl. Dobrinescu, *Some Considerations on the Romanian-English Relations (1916—1920)*, p. 133—166; Al. Zub, *The Bucklean Impact on Romanian Culture*, p. 189—200; Șt. Lemny, *England in the 19th Century Romanian Memoirs*, p. 209—214; Gh. Buzatu, *Nicolae Iorga and the History of Anglo-Romanian Relations*, p. 215—236; Al. Andronic, *Intervention on the Professor Richard Clogg's Communication*, p. 237—238; I. Saizu, *Relations Financiers Anglo-Romaines*, p. 243—450; D. Șandru, *A. Chamberlain and N. Titulescu*, p. 271—274; Gh. Buzatu, Al. Pascu, *Romanian Insurrection of August 1944 and the British Press*, p. 275—282; I. Saizu, Gh. Buzatu, *The Institute of History and Archeology „A. D. Xenopol" of Iassy. A List of Books*, p. 295—301.

*** *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași: 1600—1858—1918.* Coordonatori: GH. BUZATU, A. KAREȚCHI, D. VITCU, Iași, Ed. „Junimea", 1983, 409 p.

Gh. Buzatu, I. Saizu, *Cuvînt înainte*, p. V—VI; D. Vitcu, *Iașii și Unirea Principatelor*, p. 61—142; *Capitala „rezistenței pînă la capăt"* de: Gh. Buzatu, p. 213—217; V. Fl. Dobrinescu, p. 217—218; Gh. I. Florescu, p. 230—240, 255—262, 286—289; *Iașii și triumful luptei pentru constituirea statului național unitar român* de: I. Agrigoroaiei și Gh. Buzatu, p. 305—333; V. Fl. Dobrinescu, p. 333—335; Gh. I. Florescu, p. 335—337, 349—351; A. Karețchi, D. Șandru, *Iașii în contextul luptei pentru consolidarea și apărarea unității, a independenței naționale și a integrității teritoriale a României*, p. 361—393; V. Fl. Dobrinescu, I. Saizu, *Indice*, p. 397—407.

VASILE CHIRICA, MARCEL TANASACHI, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, I, sub redacția: VASILE CHIRICA, Iași, 1884, 289 p.

M. Petrescu-Dîmbovița, *Cuvînt înainte*, p. 7—8. Au mai colaborat: R. Popovici, C. Iconomu.

VENIAMIN CIOBANU, *Les Principautés Roumaines et la politique européenne. 1699—1815*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 93 p.

IDEM, *Les Pays Roumains au seuil du XVIIIe siècle. Charles XII et les Romains*, Bucuresti, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, p.

NICOLAE CORIVAN, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 348 p.

EUGENIA NEAMȚU, VASILE NEAMȚU, STELA CHEPTEA, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, II, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 276 p.

ECATERINA NEGRUȚI, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, 1984, 148 p. (Universitatea „Al. I. Cuza").

ANTON NIȚU, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni—Tripolie*, Iași, Ed. Academiei, R.S.R., 1984, 135 p. (Supliment al Anuarului, V)

*** *Octavian Goga în corespondență*, II, Ediție îngrijită de M. BORDEIANU și ȘTEFAN LEMNY, București, Ed. „Minerva", 1984, VII+532 p.

*** *Vasile Pârvan interpretat de...* Antologie, notă asupra ediției, indice de ȘTEFAN LEMNY; Introducere, tabel cronologic și bibliografie de ALEXANDRU ZUB, București, Ed. „Eminescu", 1984, 430 p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

*** *Profesorul Dr. Ilie Grămadă la 70 de ani.* Volum apărut sub îngrijirea lui ION I. SOLCANU, Iași, 1984, 322 p. multipl.

Gh. Buzatu, *N. Titulescu și dezarmarea europeană*, p. 252—266 ; V. Fl. Dobrinescu, Silvia Platon, *Diplomația României în August 1939. Noi contribuții*, p. 267—294 ; Șt. Ciobanu, V. Fl. Dobrinescu, *Atitudinea studențimii din Iași față de unele probleme interne și externe ale României. 1933—1940*, p. 312—320.

*** *Profesorului Constantin Cihodaru la a 75-a aniversare.* Volum apărut sub îngrijirea conf. univ. dr. ION AGRIGOROAIEI, Iași, 1983, 265 p. multipl.

D. Gh. Teodor, *Date noi privind agricultura la est de Carpați în secolele IV—XI*, p. 16—24 ; L. Șimanschi, *Începutul eliberării Cronicii lui Ștefan cel Mare*, p. 39—46 ; Nistor Ciocan, *Procesul de înstrăinare a moșiei târgurilor din Moldova. Cîteva observații*, p. 59—72 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Rolul Academiei Române în cercetarea arheologică din Moldova pînă la 1900*, p. 140—151 ; D. Vitcu, *Marea răscoală țărănească din anul 1907 oglindită în coloanele ziarului american „The New York Times"*, p. 152—165 ; V. Fl. Dobrinescu, *Cu privire la misiunea națională română în Statele Unite ale Americii (1917—1918)*, p. 180—194 ; Gh. Buzatu, *Din istoria raporturilor culturale româno-engleze*, p. 238—245.

*** *Studia antiqua et archaelogica, I. Corolla memoriae Nicolai Gostar dedicata.* Coordonatori : SILVIU SANIE, ATTILA LÁSZLÓ, Iași, MCMLXXXIII (1983), IX+261 p.

S. Sanie, *Activitatea științifică*, p. 7—16 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Unele probleme de arheologie în lumina celui de al zecelea congres internațional de științe pre- și protoistorice de la Ciudad de Mexico*, p. 26—37 ; V. Chirica, *Amulata-pandantiv de la Mitoc și unele aspecte ale artei și magiei în paleoliticul superior est-carpatic*, p. 38—43 ; A. C. Florescu, Marilena Florescu, *Aspecte ale civilizației traco-getice în zona de curbură a Carpaților răsăriteni*, p. 72—93 ; Silvia Teodor, *Aspecte ale activității meșteșugărești în Dacia est-carpatică pînă la Burebista (depozitul de la Oniceni—Neamț)*, p. 94—102 ; S. Sanie, *Unele considerații asupra cetății dacice de la Barboși*, p. 141—151 ; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Cîteva monede antice inedite din Moldova*, p. 182—184 ; Al. Andronic, *Aspecte ale relațiilor daco-sarmatice*, p. 190—193 ; I. Ioniță, *Necropola din sec. IV e.n. de la Herlești (com. Rediu, jud. Iași)*, p. 194—199 ; D. Gh. Teodor, *Conceptul de cultură Costișa—Botoșana. Considerații privind continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele V—VII*, p. 215—227 ;

DAN GH. TEODOR, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII e.n. Așezarea de la Botoșana—Suceava*, București, Ed. Academiei, 1984, 131 p.

IDEM, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați. Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești—Vaslui*, Iași, Ed. „Junimea", 1984, 152 p.

AL. ZUB, *Biruit-au gîndul (Note despre istorismul românesc)*, Iași, Ed. „Junimea", 1983, 359 p.

IDEM, *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse : A. D. Xenopol*, Bucarest, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, 102 p.

IDEM, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, Ed. Sport-Turism, 1983, 383 p.

IDEM, *Mihail Kogălniceanu*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, 107 p.

2. Studii

Alexandru Andronic, *Principalele rezultate ale săpăturilor de la Curtea Domnească din Vaslui* (în colab. cu Rica Popescu), în *MCA*, 1983, p. 504—507 ; Idem, *Descoperirile traco-geto-dacice de la Vaslui*, în *CI*, XII—XIII, p. 117—126 ; Idem, *Rolul Sucevei în desfășurarea unor importante evenimente internaționale între anii 1385 și 1387*, în *Suceava*, X, 1983, p. 229—234 ; Idem, *Tipologia feudalismului european și rolul obștilor agrare în procesul de feudalizare*, în *Hierasus*, V, 1983, p. 271—278 ; Idem, *Particularități ale feudalizării societății europene în secolele IX—XI*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 473—484 ;

D. Agache, *Addenda et corrigenda* la *Documenta Romaniae Historica*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 433—442 ; Idem, *Pe marginea unor izvoare cartografice*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 463—466 ; Idem, *Documente noi. Alte fonduri documentare*, în *rev. cit.*, p. 529—532.

Const. C. Angelescu, *George Popovici, istoric al dreptului roman (1863—1905)*, I—II, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 221—232 ; XXI, 1984, p. 351—362.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Gabriel Bădărău, *Rolul învățămîntului public din Moldova în dezvoltarea conștiinței naționale în deceniile anterioare Revoluției de la 1848*. Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1983, 25 p.; Idem, *Considerații privind raporturile româno-otomane între 1774 și 1802*, III—IV, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 135—152; XXI, 1984, p. 193—202.

Virgil Mihăilescu-Bîrliba, *O problemă de statistică numismatică: reforma lui Septimius Severus și tezaurele monetare de dincolo de frontierele imperiului*, în *CI*, XII—XIII, p. 159—167; Idem, *Tezaurul de monede imperiale de la Iteşti, jud. Bacău*, în *BSNR*, 75—76, nr. 129—130, p. 131—147; Idem, *Noi cercetări arheologice la Bîtca Doamnei—Piatra Neamț*, în *Documente recent descoperite și informații arheologice*, București, 1984, p. 21—25.

L. Boicu, *Iași — 5 ianuarie 1859. Dorința cea mai generală*, în *Magazin istoric*, XVIII, nr. 1, 1984, p. 10—14; Idem, *La genèse de la „question roumaine"*, în *Roumanie. Pages d'histoire*, IX, nr. 1, 1984, p. 17—34; Idem, *Cazul diplomatului Al. Beldiman în arhiva Hohenzollern-Sigmaringen*, în *AIIAI*, XXI,. 1984, p. 497—499; Idem, *Unirea Principatelor Române în dezbaterea forurilor internaționale (1855—1859)*, în vol. *Unirea Principatelor și Puterile europene*, București, Ed. Academiei, 1984, p. 56—80.

Gh. Buzatu, *N. Iorga și America*, în *Hierasus*, V, 1983, p. 13—18; Idem, *L'Union des Roumains dans l'historiographie étrangère*, în *RRH*, nr. 11—12, 1983, p. 159—165; Idem, *Din arhiva istorică a României contemporane* (în colab. cu V. Fl. Dobrinescu), în *AIIAI*, XX, 1983, p. 333—362; Idem, *L'Acte historique du 23 Août refleté dans la presse internationale (The New York Times)*, în *RRH*, nr. 3, 1984, p. 241—256; Idem, *Cotitura României de la 23 August 1944 văzută din capitalele lumii*, în *Lupta întregului popor. Revistă română de istorie*, nr. 1, 1984, p. 63—66; Idem, *Insurecția română în documente străine*, în *Magazin istoric*, nr. 8, 1984, p. 5—7; Idem (în colab. cu A. Simion), *Preludii diplomatice ale actului istoric de la 23 August 1944*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 1—24; Idem, *Nicolae Titulescu and European Disarmament*, în *rev. cit.*, p. 53—60;

Stela Cheptea (în colab. cu Vasile Neamțu), *Reflecții pe marginea unei inscripții de la Baia*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 249—256.

Vasile Chirica, *Un vas antropomorf descoperit la Scînteia—Iași*, în *Hierasus*, V, 1983, p. 71—78; Idem, *Unele probleme privind paleoliticul superior la est de Carpați*, în *rev. cit.*, p. 7—35; Idem (în colab.), *Noi descoperiri sarmatice în Cîmpia Moldovei*, în *rev. cit.*, p. 79—88; Idem, *Paleoliticul din zona Prutului Mijlociu*, în *AMM*, II—III, 1984, p. 8—44; Idem, *Datarea prin C-14 a unor locuiri gravettiene de la Mitoc—Malul Galben (com. Mitoc, jud. Botoșani)*, în *SCIVA*, 35, nr. 1, 1984, p. 74—79.

Veniamin Ciobanu, *Contribuții românești la cercetarea raporturilor româno-polone din a doua jumătate a secolului XVI*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 389—370; Idem, *Din nou despre „lupta de la Plonini"*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 137—146.

Valeriu Florin Dobrinescu (în colab.), *Neutralitatea României în 1914—1916 și 1939—1940: un studiu comparativ*, în *Hierasus*, V, 1983, p. 453—460; Idem (în colab.), *Din arhiva istorică a României contemporane*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 333—362; Idem (în colab.), *Les neutralités de la Roumaine de 1914 à 1916 et de 1939 à 1940: étude comparative*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 43—52.

Gh. I. Florescu, *Aspecte ale solidarității mișcării sindicale franceze cu Sindicatele Unitare din România (1925—1927)*, în *AIIAI*, XXI, 1984; Idem, *Generația Marii Uniri*, în *RdI*, 36, nr. 10, 12, 1983, p. 959—972, 1189—1208. Idem, *Duiliu Zamfirescu, un precursor al Marii Uniri*, în *Revista Noastră*, Focșani, nr. 97—99, 1983, p. 1670—1673.

D. Ciurea, *Unirea Transilvaniei — imperativ istoric. Note istoriografice*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 47—50; Idem, *Opera istorică a lui Antonio Bonfini*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 321—328.

Ștefan S. Gorovei, *Tradiția „descălecatului": înțelesuri și confuzii*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 89—106; Idem, *Note de istorie medievală suceveană*, în *Suceava*, X, 1983, p. 187—228; Idem, *Alliances dynastiques des princes moldaves (XIVe—XVIe siècles)*, în *Comunicaciones al XV Congreso de las Ciencias Genealogica y Héraldica, Madrid, 19—25 septembrie 1982*, II, Madrid, 1983, p. 167—178; Idem, *Deux millénaires d'efforts*, în „Revue Roumaine", XXXVII, 1983, nr. 11—12, p. 82—95. Idem, *Cantacuzinii moldoveni*, I—III, în *Magazin istoric*, nr. 4, 1983, p. 13—17, nr. 5, p. 15—18, nr. 6, p. 33—34; Idem, *Armoiries et rapports politiques: la „cas" moldave au XIVe siècle*, în *RRH*, XXIII, nr. 2, 1984, p. 117—128; Idem, *Nicolae (Milescu) spătarul. Contribuții biografice*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 179—192; Idem, *Miscellanea genealogica: 1. Note cantemirene; 2. Glosse arhondologice*, în *rev. cit.*, p. 489—496; Idem, *Addenda et corrigenda*, în *rev. cit.*, p. 537—538; Idem, *Profesorul Teodor Holban la 80 de ani*, în *rev. cit.*, p. 721—722; Idem, *Profesorul D. Ciurea la 70 de ani*, în *rev. cit.*, p. 723—725.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Ion Ioniță, *Idei despre romanizarea lumii dace în opera lui Pârvan*, în *Hierasus*, V, 1983, p. 329—333 ; Idem (în colab. cu O. L. Șovan), *Necropola dacică de la Stînca (com. Ștefănești, jud. Botoșani)*, în *rev. cit.*, p. 89—121 ;

Ștefan Lemny, *Eminescu et l'histoire*, în *RRH*, XXII, nr. 1, 1983, p. 19—32 ; Idem, *L'École Transylvaine et l'idée de patrie*, în *RRH*, XXIII, nr. 2, 1984, p. 157—164 ; *De la patriotismul medival la patriotismul modern*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 458—466 ; *Manifestări ale conștiinței naționale în Țările Române la sfîrșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX*. Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 25 p. multipl.

Adrian Macovei, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832—1862*. II—III, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 153—174, XXI, 1984, p. 203—216.

Steluța Măriei, *Die rumänischen Fürstentümer aus der Sicht Deutschen Reisenden und Diplomaten der ersten Hälfte des XIX. Jhr.*, în *RRH*, XXII, nr. 3, 1983, p. 213—224 ; Eadem, *Un proiect prusian din 1856 privitor la reorganizarea constituțională a Principatelor Române*, în *AIIAC*, XXV, 1982, p. 137—147 (data de apariție : 1984).

Ecaterina Negruți, *Informații statistice privind mobilitatea populației urbane din Moldova la mijlocul sec. XIX*, în *AMM*, II—III, p. 143—156.

I. Saizu, *Les Fondements économiques*, în *Revue roumaine*, 37, nr. 11—12, 1983, p. 42—47 (și versiunile în limbile engleză, germană, rusă) ; Idem, *Problemele agrosilvice în dezbaterea congreselor economice din România*, în *Hierasus*, V, 1983, p. 353—362 ; Idem (în colab. cu A. Loghin), *Soluții în modernizarea rosturilor culturii românești (perioada interbelică)*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 191—206 ; Idem, *Mesajul social-politic al poeziei mișcării de rezistență (1940—1944)*, în *RdI*, 37, nr. 8, 1984, p. 793—804 ; Idem, *Congresele economice din România (Iași, 1882 și 1884) despre problemele agriculturii și silviculturii*, în *Resursele agrare și dezvoltarea economico-socială a României*, Craiova, 1984, p. 227—228 (în colab. cu C. Botez) ; Idem (în colab. cu Natalia Simion), *Pledoarii în favoarea dezvoltării în regim planificat a agriculturii României în anii interbelici*, în *Cercetări agronomice în Moldova*, Iași, 1984, 4, p. 109—116 ; Idem, *Menirea învățămîntului în modernizarea României contemporane*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 247—262 ; Idem, *Direcții în raționalizarea industriei prelucrătoare românești (perioada interbelică)*, în *rev. cit.*, p. 397—404.

Silviu Sanie, *Cultores și atestarea lor în inscripțiile Daciei romane*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 77—80 ; Idem, *Classica et orientalia*, III, în *SCIVA*, 34, nr. 2, 1983, p. 151—162 ; Idem *Un altar anepigraf cu reprezentarea divinităților celto-romane*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 363—368.

Victor Spinei, *Realități etnico-politice de la Dunărea de Jos în secolele XI—XII în cronica lui Mihail Sirianul*, în *RdI*, 36, nr. 10, 1983, p. 989—1007 și 37, nr. 2, 1984, p. 126—148 ; Idem, *Monede bizantine din spațiul est-carpatic*, în *SCN*, 8, 1984, p. 77—83.

Const. A. Stoide, *Duca tipograful de la Thasos*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 391—396 ; Idem, *Ecoul revoltei ienicerilor (1703) în Moldova*, în *rev. cit.*, p. 485—488.

D. Șandru (în colab. cu V. Ciorbea), *Piscicultura în Dobrogea între cele două războaie mondiale*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 301—310 ; Idem, *Reforma agrară din 1921 și acumulările de capitaluri ale moșierimii*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 275—296.

Leon Șimanschi, *Profesorul C. A. Stoide la 80 ani*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 627—628 ; Idem, *Istoriografia româno-slavă din Moldova. I. Lista domniilor din a doua jumătate a secolului XIV*, în *AIIAI*, XXI, 1984, p. 119—136.

Dan Gh. Teodor, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Lozna—Străteni, jud. Botoșani*, în *MCA*, 1983, p. 452—455 ; Idem, *Săpăturile arheologice de la Drăgești — Vaslui*, în *cit.*, p. 456—463 ; Idem (în colab.), *Săpăturile arheologice de la Gura Idrici, jud. Vaslui*, *rev. cit.*, p. 464—469 ; Idem, *Continuitatea autohtonilor în regiunile de sud ale Moldovei în secolele IV—XI e.n.*, în *Spiritualitate și istorie la întorsătura Carpaților*, I, Buzău, 1983, p. 104—113 ; Idem, *Un cnezat românesc la est de Carpați în veacurile IX—XI e.n.*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 81—88 ; Idem, *Contribuția cercetărilor arheologice de la est de Carpați privind problema etnogenezei românești*, în *AMM*, II—III, 1984, p. 99—109.

Silvia Teodor, *Construcțiile de lemn din turbăria de la Lozna — Botoșani*, în *Thraco-Dacica*, IV, 1983, p. 114—120 ; Eadem, *Descoperirile din epoca Latène în zona Neamțului*, în *Thraca-Dacica*, V, 1984, p. 123—137.

Alexandru Zub, *A la recherche des principes fondamentaux de l'histoire : A. D. Xenopol*, în *AUB*, istorie, 1983, p. 51—58 ; idem, *Atitudine romantică și propensiune critică*, în *AIIAI*, XX, 1983, p. 215—220 ; *Profesorul Dan Simonescu la 80 de ani*, în *rev. cit.*, p. 629—631 ; Idem, *A. D. Xenopol : un modèle epistémologique*, în *Revue roumaine*, 38, nr. 4—5, 1983, p. 36—40 (și celelalte versiuni în ed. rusă, germană, engleză) ; în rom. în vol. *Cultura, creația, valoarea — motive dominante ale filosofiei românești*, București, Ed. „Eminescu", 1983, p. 119—131 ; Idem, *Conștiința unității românești*, în *Viitorul social*, 77,

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

1984, nr. 1, 1984, p. 3—8; Idem, *Sur l'histoire de la culture en Roumanie durant la période de l'entre-deux-guerre*, în *RRH*, XXIII, nr. 2, 1984, p. 145—56.

3. Studii, articole și note în reviste străine

V. Mihăilescu-Bîrliba, 18 note bibliografice, în *Numismatic Literature*, New York, 1984;

V. Ciobanu, *(Prima împărțire a Poloniei și anexarea nordului Moldovei de către Austria. Contextul politic și interdependența dintre aceste evenimente)*, în *Slaski Kwartalnik Historyczny „Sobótka"* 38, nr. 4, 1983, p. 514—523.

M. Petrescu-Dîmbovița, *Das Problem der Synchronisierung bronzener Hortfunde mit zeitgenössischer Kulturen im Donau-Ponto-Karpatenraum* în *Dritter Internationaler Thrakologischer Kongress*, zu Ehren W. Tomascheks, 2—6. Juni 1980, Wien, Bd. I, Sofia, 1984, p. 186—194.

Dan Gh. Teodor, *Origines et voies de pénétration des Slaves au Sud du Bas Danube (VI-e—VII-e siècles)*, în *Villes et peuplement dans l'Illiricum protobyzantin*, Roma, 1984, p. 63—84.

Al. Zub, *Alexandru Boldur*, în *Südost-Forschungen*, München, XLII, 1983, p. 395—396.

III. COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE

1. Ședințele de comunicări ale Institutului

1983

1) D. Șandru, I. Saizu, *Premisele istorice ale revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă reflectate în opera tovarășului N. Ceaușescu*; Gh. Buzatu, *Semnificația internă și internațională a insurecției române din August 1944* (25.I); 2) Gh. Buzatu, *Documente noi despre insurecția română din August 1944*; S. Sanie, *Călătorie de studii în Grecia. Al VIII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină de la Atena* (9.II); 3) L. Boicu, *Momentul 1711*; A. László, *Observații cu privire la începuturile pătrunderii spre vest a populației mormintelor tumulare cu ocru* (4.III); 4) Paul E. Michelson (S.U.A.), *Probleme de istorie a românilor în istoriografia americană* (29.IV); 5) P. E. Michelson, *Probleme ale cercetării și învățământului în S.U.A.* (5.V); 6) Gh. Buzatu, *Evoluția raporturilor româno-americane (1939—1944)*; P. E. Michelson, *Probleme ale cercetării științifice în S.U.A.* (12.V); 7) Iaroslav Isaievici (Lwow), *Studiul manuscriselor și tipăriturilor vechi în istoriografia ucraineană* (20.V); 8) *Simpoziom „Onisifor Ghibu"*. Comunicări de: Al. Zub, Ion Roman, Mihai Dorin, Gh. Buzatu (26.V); 9) Ecaterina Negruți, *Migrații la munci agricole în România în secolul XIX*; Ven. Ciobanu, *Călătorie de documentare științifică în Polonia* (VI); 10) Renate Mühlenkamp (Münster), *Contribuții la istoria orașului Iași în secolul XIV* (23.IX); 11) Dezbatere istoriografică: *Semnificația Unirii de la 1 Decembrie 1918*, comunicări de: I. Agrigoroaiei, D. Șandru, I. Saizu, Gh. Buzatu, Gh. I. Florescu, V. F. Dobrinescu (2.XII); 12) Dezbatere consacrată sărbătorii Republicii (22.XII).

1984

1) Șt. S. Gorovei, *Steme și raporturi politice. Moldova în secolul XIV* (27.I); 2) L. Șimanschi, *Lista domnilor moldoveni din secolul XIV din cronicile slavo-române* (10.II); 3) Al. Andronic, *Introducere la studiul genezei orașului medieval la est de Carpați*; V. Neamțu, *Terminologia locuințelor medievale românești* (24.II); 4) I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, *Actul de la 23 August 1944 reflectat în istoriografia română și străină* (16.III); 5) Șt. S. Gorovei, *Prima scriere a lui Nicolae Milescu* (30.III); 6) M. Guboglu, *Natura relațiilor țărilor române cu Imperiul otoman* (4.V); 7) M. Guboglu, *Documente inedite din arhivele turcești* (5 și 29.V); 8) Dezbatere: *Probleme majore ale istoriografiei contemporane române și străine* (29.V); 9) Dezbatere: *Semnificația actului de la 23 August 1944*, participă: I. Agrigoroaiei, Em. Bold, D. Rusu, I. Saizu, V. F. Dobrinescu, Gh. Buzatu (15.V); Gh. Buzatu, *Relații anglo-române în ajunul celui de-al doilea război mondial*; Șt. Lemny, *Călătorie de studii în R.F.G.* (21.IX); 11) Dezbatere: *Probleme ale istoriei naționale reflectate în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu*, prezintă: Dan Gh. Teodor, L. Boicu, Gh. Buzatu, I. Saizu, (9.XI); 12) I. Ioniță, *Probleme de arheologie ale spațiului est-european în dezbatere internațională*; Al. Zub, *Călătorie de documentare științifică în R.F.G.* (23.XI); 13) Prof. L.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Kristoff (S.U.A.), *Revoluția demografică din America și evoluția ei* (28.XI); 14) L. Cristoff, *Oregon — un stat din S.U.A.* (29.XI); 15) Dezbatere: *Probleme ale istoriografiei actuale*, participă: P. Teodor, Al. Duțu, Al. Zub (3.XII); 16) V. Chirica, *Considerații privind realitățile istorice în spațiul est-carpatic din paleolitic pînă în secolul XVIII*; V. F. Dobrinescu, *Colocviul anglo-român, Londra, 26—29 sept. 1984* (6.XII); 17) Al. Zub, *Critică și hipercritică în istoriografia română (1900—1940)*; Gh. Buzatu, *Organizarea păcii: modelul titulescian* (21.XII).

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ ANUALĂ: „Zilele Institutului" (13—14 aprilie 1984).

Ședința plenară: prof. dr. M. Petrescu-Dîmbovița, *Cuvîntul directorului Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol"*; prof. dr. V. Barbu, *Salutul rectorului Universității „Al. I. Cuza"*; conf. dr. V. Cristian, *Salutul decanului Facultății de Istorie-Filosofie*; dr. Gh. Buzatu, *Semnificația internă și internațională a actului de la 23 August 1944.*

Comunicări pe secții. *Istorie veche și medie:*

M. Dinu, *Noile cercetări arheologice în tumulii geto-dacici de la Cucuteni*; Marilena Florescu, *Unele observații asupra relațiilor dintre comunitățile tribale ale bronzului clasic din zonele extra-carpatice răsăritene și mediul de civilizație micenian și est-mediteranean*; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Descoperirile monetare și cucerirea romană a Daciei*; C. Cihodaru, *Acte false în colecția „D.I.R." privind domnii din familia Movilă*; S. Sanie, *Cetățuia dacică și complexele romane de la Barboși (Aspecte și probleme)*; I. Ioniță, *Importante descoperiri din perioada formării poporului român (Iași — Nicolina)*; Dan Gh. Teodor, *Relații între Bizanț și spațiul est-carpatic în secolele V—XI*; V. Neamțu, Stela Cheptea, *Meșteșugul lemnului la Baia (secolele XIV—XV)*; A. C. Florescu, *Aspecte privind relațiile geto-scitice la mijlocul mileniului I î.e.n. în zonele extra-carpatice răsăritene*; I. Solcanu, *O posibilă interpretare a „Judecății de Apoi" de la Voroneț*; V. Spinei, *Români și turanici în spațiul extra-carpatic în secolele X—XIII*; Ștefan S. Gorovei, *O controversă seculară (Gr. Țamblac și opera sa „românească")*; L. Șimanschi, *Orientări ale politicii externe moldovenești între 1449 și 1473*; Gh. Pungă, *O scutărie domnească din vremea lui Lăpușneanu*; Ven. Ciobanu, *Relațiile politice româno-polone în timpul primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu (Considerații pe marginea actului de vasalitate)*; Al. Andronic, *Cu privire la problema proprietății funciare în Moldova în secolul al XVII-lea.*

Istorie modernă și contemporană:

Gabriel Bădărău, *Despre raporturile româno-austriece la începutul secolului al XVIII-lea*; L. Boicu, *Raporturile internaționale ale Principatelor române în secolul al XVIII-lea. Precizări în terminologia istoriografiei*; Steluța Mărieș, *România văzută de călători germani în secolul al XIX-lea*; V. Cristian, *Sugestiile unei balade. „Meșterul Manole"*; Șt. Lemny, *Originea conștiinței naționale în istoriografia română*; Al. Zub, *Școala critică între sistem și empirie*; C. G. Marinescu, *Din activitatea lui V. A. Urechia*; A. Filimon, *Consecințele internaționale ale revoluției belgiene din 1830*; E. Mihaly, *Industria alimentară în Galați la începutul secolului al XX-lea*; Ec. Negruți, *Considerații privind păstoritul în România în secolul al XIX-lea*; A. Karetchi, *Mișcări de populație din România la sfîrșitul secolului al XIX-lea*; L. Eșanu, *Din tradițiile umanitariste și pacifiste din România: E. Relgis*; I. Saizu, *Preocupări pentru raționalizarea învățămîntului tehnic în România în perioada interbelică*; I. Agrigoroaiei, *Situația internațională a României după Marea Unire din 1918*; V. Dobrinescu, *I. G. Duca și unele probleme ale raporturilor României cu marile puteri*; E. Bold, *Conferința de la Locarno oglindită în presa vremii*; D. Rusu, *Politica de alianțe a forțelor democratice în perioada 1944—1947. Documente programatice*; Gh. Buzatu, *Din activitatea dr. P. Groza.*

2. Comunicări științifice în afara institutului

1983

Bîrlad. Simpozionul societății de istorie (20.III); Al. Zub, *Al. I. Cuza și M. Kogălniceanu — ctitori ai României — o paralelă.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Botoșani. Sesiunea Muzeului județean (19—20. XI): Gh. I. Florescu, *Evoluția economică a României și programe ale partidelor politice. 1918—1921*; I. Saizu, *Judecăți în favoarea modernizării României în perioada interbelică*; V. Spinei, *Geneza statului feudal moldovenesc*; D. Gh. Teodor, *Moldova și romanitatea sud-dunăreană în mileniul I*; D. Șandru, *Relațiile de producție din agricultura României interbelice.*

București. Societatea de numismatică (27. XI): V. Mihăilescu-Bîrliba, *Stadiul cercetării monedei romane în România.*

Craiova. Sesiunea societății numismatice române: V. Mihăilescu-Bîrliba, *Tezaurul de monede romane imperiale de la Gherăiești, jud. Neamț.*

Focșani. Sesiunea Muzeului județean (3—4.XII): D. Agache, *Restructurarea căilor de comunicație din Moldova în sec. XVI*; Dan Gh. Teodor, *Noi aspecte ale etnogenezei românești.*

Huși. Zilele culturii (XI): V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacii de la răsărit de Carpați în secolele I î.e.n. — I e.n.*; Dan Gh. Teodor, *Romanizarea și continuitatea autohtonilor — factori esențiali ai formării poporului și limbii române.*

Iași. Simpozionul Muzeului „M. Kogălniceanu" și Arhivelor Statului (11. V): Al. Zub, *M. Kogălniceanu și pașoptismul românesc*; Simpozionul Inspectoratului Școlar (5. VI): Al. Zub, *Personalitatea lui O. Ghibu*; Simpozionul Conservatorului (18. VI): Al. Zub, *Mellos popular și istorie la Al. Zirra*; Sesiunea Filialei Academiei Române (16. XI): Dan Gh. Teodor, *Noi cercetări privind formarea poporului român și a limbii române*; Filiala comisiei de istorie militară (18. XI): Gh. Buzatu, *Unirea din 1918 și istoriografia străină*; V. F. Dobrinescu, *Anglia și Marea Unire*, I. Saizu, *Socialiștii ieșeni și Unirea din 1918.*

Miercurea Ciuc. Simpozionul Muzeului județean (15. VI): Șt. Lemny, *Miron Costin și dimensiunea etică a umanismului românesc.*

Piatra Neamț. Sesiunea Muzeului județean (30—31. III): V. Chirica, *Aspecte ale artei paleolitice la est de Carpați*; Dan Gh. Teodor, *Legături comerciale ale spațiului est-carpatic cu Orientul Apropiat în sec. IX—XI e.n.*

Ploiești. Sesiunea anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice (24—25. III): V. Chirica, *Stațiunea paleolitică Mitoc, jud. Botoșani*; Dan Gh. Teodor, *Noi descoperiri din secolele VII—VIII e.n. la Lozna-Străteni, jud. Botoșani*; Idem, *Raport privind săpăturile arheologice de la Branițe-Nemțișor.*

Reșița. Simpozionul de numismatică (21. II): V. Mihăilescu-Bîrliba, *Despre atestarea numismatică a cuceririi romane.*

Suceava. Simpozionul „Civilizația medievală românească" (XII): L. Șimanschi, *Aspecte ale ideologiei politice românești din secolele XV—XVI, oglindite în izvoarele narative.*

Tulcea. Sesiune muzeală (21—22. V): Dan Gh. Teodor, *Bizanțul și regiunile nord-dunărene în veacurile V—XI e.n.*

Vaslui. Sesiunea Muzeului județean (9—10. XII): Al. Andronic, *În problema proprietății funciare feudale din Moldova în secolul XVII*; D. Agache, *Căile de comunicație din Moldova în evul mediu*; Ven. Ciobanu, *Relațiile politice româno-poloneze și habsburgo-otomane în timpul primei domnii a lui Al. Lăpușneanu*; Ec. Negruți, *Condițiile demografice ale făuririi statului național unitar român*; Magda Mantu, *Cercetări paleolitice la Cucuteni*; Dan Gh. Teodor, *Moldova, arie de etnogeneză românească.*

1984

Alba Iulia. Sesiune de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice (26—27. III): V. Chirica, *Așezarea paleolitică de la Mitoc, jud. Botoșani*; Magda Mantu, *Locuiri neolitice și eneolitice atestate la Poenești, jud. Vaslui*; S. Sanie, *Săpăturile arheologice de la Barboși — Galați*; V. Spinei, *Necropola din sec. XIII—XIV de la Doina-Girov, jud. Neamț*; Dan Gh. Teodor, *Un centru meșteșugăresc din secolele VII—VIII e.n. de la Lozna-Străteni, jud. Botoșani*; Silvia Teodor, *Cetatea dacică de la Răcătău, jud. Bacău.*

Bîrlad. Zilele culturii (25. V): V. F. Dobrinescu, *Actul de la 23 August în documente străine.* Sesiunea societății istorice (25. V): Gh. Buzatu, *Noi documente române și străine despre August 1944.* Zilele culturii (23. XI): V. F. Dobrinescu, *Relațiile internaționale ale României de la primul război mondial pînă în 1947.*

Botoșani. Zilele culturii (29. XI): I. Ioniță, *Descoperiri arheologice din perioada formării poporului român*; Dan Gh. Teodor, *Cercetări arheologice în jud. Botoșani privind formarea poporului român.* Sesiunea Muzeului județean (29—30. XI): Al. Andronic, *Modele ale feudalismului european și mutații feudale în spațiul românesc din secolele X—XVI*; Stela

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Cheptea (în colaborare), *Curțile domnești de est de Carpați în lumina cercetărilor istorice*; V. Chirica, *Cronostratigrafia locuirilor paleolitice de la Mitoc — Botoșani*; I. Ioniță, *Necropola din sec. IV e.n. de la Tocileni, jud. Botoșani*; I. Saizu, *A. D. Xenopol și primul congres economic din România (oct. 1982)*.

București. Sesiunea Secției de științe istorice a Academiei (25. V): Al. Zub, *Spirit critic, construcție și reconstrucție*. Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie (4. IV): Șt. S. Gorovei, *Steme și raporturi politice. Moldova în secolul XIV*; Laboratorul de demografie istorică al Universității (XI): Ec. Negruți, *Considerații privind migrațiile de peste hotare în România*.

Constanța. Sesiune muzeală (26—28. XI): V. Chirica, *Cîteva aspecte privind evoluția istorică în unele zone ale Podișului Moldovei pînă în secolul XVIII*; Ven. Ciobanu, *Suzeranitatea reală și suzeranitatea nominală. Cazul Țărilor Române în a doua jumătate a secolului XVI*.

Făgăraș. Sesiune muzeală (24. I): Șt. Lemny, *Contribuția Moldovei la lupta pentru unitate națională*.

Focșani. Sesiunea jubiliară dedicată Unirii (23. I): L. Boicu, *Un act memorabil în istoria patriei*. Sesiunea Muzeului județean (14—15. XII): Al. Andronic, *Problema meseriilor și comerțului în unele proiecte de reformă din prima jumătate a secolului XIX în Moldova*; Gh. Buzatu, *Noi documente privind istoria României în arhive străine particulare*; V. Chirica, *Două vase cucuteniene cu caractere antropomorfe, descoperite în județul Iași*; V. F. Dobrinescu, *Marile Puteri și cobeligeranța României din anii 1944—1945*; D. Gh. Teodor, *Continuitatea la est de Carpați în secolele V—XI*.

Huși. Zilele culturii (10. X): Dan Gh. Teodor, *Problemele controversate privind etnogeneza românească*; Sesiunea Muzeului de istorie (2. XI): Al. Andronic, *Probleme ale vechimii orașelor medievale din Moldova cu specială privire asupra Hușilor*; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacii de la Răsărit de Carpați în secolele I î.e.n. — I e.n.*

Iași. Universitatea „Al. I. Cuza": Sesiunea jubiliară dedicată Unirii (21.I): Gh. Buzatu, *Memorialistica Marii Uniri*; V. F. Dobrinescu, *Sancționarea internațională a Marii Uniri*; Gh. I. Florescu, *Iașii și Marea Unire a românilor*; Șt. S. Gorovei, *File dintr-o arhivă a unității românești*; Stela Mărieș, *Ideea unității naționale a românilor oglindită în memorialistica călătorilor germani din secolul XIX*; Ec. Negruți, *Rolul factorilor demografici în renașterea națională*; Al. Zub, *Legendă și istorie în opera lui I. G. Duca*. Facultatea de istorie. Dezbateri istoriografice (II): Magda Mantu, *Arheologie și matematică*; Ec. Negruți, *Metode matematice și informatice în domeniul demografiei istorice*. Sesiunea dedicată Insurecției (13. VI): Gh. Buzatu, *Locul actului de la 23 August 1944 în desfășurarea celui de al doilea război mondial*. „Zilele Universității" (X): V. F. Dobrinescu, *Rezistența antifascistă reflectată în rapoartele unor atașați militari români*; Stela Cheptea, *Contribuții la cunoașterea meșteșugului prelucrării pieilor în așezarea urbană de la Baia* (în colaborare); Ec. Negruți, *Migrații sezoniere în România și marea răscoală a țăranilor din 1907*; I. Saizu, *Funcția socială a Universității*, Sesiunea Facultății de istorie (în memoria lui D. Berlescu) (30.V): L. Boicu, *Actele diplomatice ale secolului XVIII. Coordonate generale — interferențe românești*; I. Saizu, *Introducerea ideii de plan în organizarea învățămîntului românesc interbelic*; Al. Zub, *Strategia „școlii critice" în istoriografia română*.

Arhivele Statului (12. IX): Șt. S. Gorovei, *Teoria și practica cercetărilor genealogice*; (19. IX): Gh. Buzatu, *Statutul internațional al României. 1944—1947*; (9. XI): Idem, *Noi documente privind istoria României în arhivele străine*.

Complexul muzeistic. Muzeul etnografic (9. III): Șt. S. Gorovei, *Artur Gorovei și lumea ieșeană*. „Săptămîna muzeelor" (12.XII): Al. Andronic, Gabriel Bădărău, *Documente autografe inedite ale lui Ion Ionescu de la Brad*; G. Bădărău, *Secolul fanariot — reconsiderări*; V. F. Dobrinescu, *Recunoașterea internațională a Unirii Transilvaniei cu România*; I. Saizu, *Sensurile vieții economice după cucerirea independenței*.

Piatra Neamț. Sesiunea Muzeului județean (22—23 XII): V. Mihăilescu-Bîrliba, *Începuturile muzeului arheologic din Piatra Neamț*; Rodica Popovici, *Cercetări arheologice în așezări rurale medievale din zona Neamț*; Silviu Sanie, *Semnificația unui complex din așezarea dacică de la Dumbrăveni (Ciurea — jud. Iași)*; Idem, *Una din ipostazele lui Zalmoxis — Theos*.

Tecuci. Sesiune muzeală (4. VI): Dan Gh. Teodor, *Formarea poporului și a limbii române în lumina ultimelor descoperiri*.

Vaslui. Sesiunea Muzeului județean (7—8 XII): Al. Andronic, *Al. Odobescu și unele probleme de istorie a artei medievale românești* (în colab.); Idem, *Un important monument de artă medievală românească: Biserica domnească din Vaslui*; V. Chirica, *Noi descoperiri*

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

paleolitice și postpaleolitice în Podișul Moldovei; V. Dobrinescu, *Marea Unire a românilor în noi documente străine*; Magda Mantu, *Un sistem automat de documentare în arheologie*; Ec. Negruți, *Cauzele migrațiilor de peste hotare la lucru în România în secolul XIX*; S. Sanie, *Zalmoxis ca Daimon*; Dan Gh. Teodor, *Probleme noi privind continuitatea la est de Carpați în mileniul I e.n.*

Zalău. Muzeul județean (9. II): Al. Andronic, *Introducere în studiul genezei orașului medieval românesc*; (18—19.XII): Idem, *Pregătirea și devansarea desfășurării victorioase a insurecției din 23 August 1944. Colaborarea militară româno-sovietică de pe frontul din Moldova în August 1944*; Idem, *Reședințe voievodale principale și secundare în Moldova (sec. XIV—XVII)*.

3. Manifestări științifice cu participare internațională

În țară

Cluj-Napoca. Al IV-lea Colocviu româno-olandez de istorie (9—14 iulie): Gh. Buzatu, V. Cristian, V. Fl. Dobrinescu, *N. Titulescu și dezarmarea europeană*.

Iași — Piatra Neamț (24—28 sept. 1984). *Simpozionul internațional „Cultura Cucuteni în context european"*: Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Importanța săpăturilor arheologice de la Cucuteni*; Anton Nițu, *Considerații asupra stilurilor ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie. Categoriile dinamice ale decorului*; V. Chirica, *Două noi descoperiri de artă cucuteniană în județul Iași*; Magda Mantu, *Vasul cu protome de bovideu în stil Cucuteni A de la Poenești (Vaslui)*.

În străinătate

Wroclaw. Universitatea „Boleslaw Bierut" (aprilie 1983). Conferința internațională „Polonia și Austria în epoca modernă": Ven. Ciobanu, *Prima împărțire a Poloniei și anexarea nordului Moldovei de către Austria. Contextul politic și interdependența dintre evenimente*. Lublin, Cracovia (Institutele de istorie ale Universităților), Gdańsk (Societatea de științe), aceleași cercetător a ținut conferințe pe tema raporturilor polono-române din sec. XVIII.

Montpellier. Congresul internațional de istorie a istoriografiei (26 iunie 1983): Al. Zub, *Concepția istorică a lui A. D. Xenopol*.

Londra. Colocviul „Istorie și istorici în Europa centrală și de sud-est" (11—14 iulie 1983): Al. Zub, *Europa de sud-est: concept geo-politic și reflex istoriografic*.

Nitra — Nové Vozokany. Simpozionul internațional „Relațiile dintre slavi și alte populații din Europa centrală în secolele VI—X e.n."; (3—7 oct. 1983): Dan Gh. Teodor, *Date noi în legătură cu slavii din spațiul carpato-dunărean în sec. VI—VII*.

Varșovia. Colocviul româno-polonez (23 aprilie 1884): Ven. Ciobanu, în colab. cu N. Edroiu, *Țările române și Polonia față de problema otomană*; Al. Zub, *Despre problemele istoriei culturii în perioada interbelică*.

Londra. Al IV-lea Colocviu anglo-român de istorie (26—29 sept. 1984): Gh. Buzatu, *Relații anglo-române în ajunul celui de-al doilea război mondial. Cazul Tilea*; V. F. Dobrinescu, *Evoluția relațiilor economice româno-engleze în perioada interbelică*.

Biale Blota, stațiunea arheologică a Universității din Lódź. Simpozionul internațional de arheologie în cadrul programului de cercetări „Pommerania" al UNESCO (septembrie 1984): Ion Ioniță, *Despre cronologia culturii Sîntana de Mureș — Černjachov*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

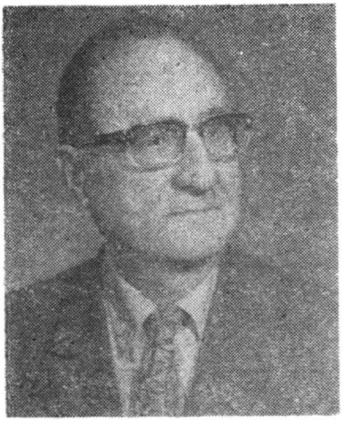

DR. GHEORGHE DUZINCHEVICI LA 80 DE ANI

La 21 august 1904, în satul Drăguşeni, aşezat pe apa Moldovei, în pitorescul ţinut al Fălticenilor, vedea lumina zilei cel care avea să devină, în anii maturităţii, istoricul Gheorghe Duzinchevici.

Drumul străbătut pînă acolo nu i-a fost însă nici scurt şi nici, mai ales, lesnicios. Cînd nu împlinise încă 13 ani, tatăl său a căzut pe front — una din sutele de mii de jertfe plătite de români pentru întregirea patriei lor strămoşeşti. La scurt timp, în anul 1920, a dispărut însă şi mama sa. Rămas orfan şi fără de nici un sprijin, a fost nevoit să întrerupă cursurile liceale, pe care le urma la „Naţionalul" ieşean, şi să se angajeze în diverse slujbe pentru a-şi putea asigura existenţa. Setea sa de învăţătură era însă prea mare ca să poată fi curmată sau măcar potolită de vicisitudinile vieţii sale de pînă atunci. De aceea nu a ezitat să sacrifice nopţile, cînd, întorcîndu-se de la munca de peste zi, în loc să se odihnească, se cufunda în paginile cărţilor, pe care ararеori le închidea înainte de ivirea zorilor, cînd trebuia să începă o nouă zi de trudă. A reuşit, în schimb, să promoveze în particular ultimele clase de liceu şi chiar bacalaureatul. Ca urmare, în toamna anului 1926 s-a înscris la Facultatea de litere, secţia de istorie, a Universităţii din Iaşi, între ai cărei profesori se distingeau Ilie Minea, Gheorghe Brătianu şi Oreste Tafrali. Atenţia lor a fost curînd atrasă de inteligenţa şi hărnicia tînărului lor elev, care a reuşit performanţa promovării integrale şi cu cea mai mare menţiune a primei sesiuni de examene.Drept recompensă, profesorii săi i-au obţinut o bursă de stat. Din partea aceloraşi dascăli, s-a bucurat de o îndrumare atentă, perseverentă şi exigentă pe calea activităţii de cercetare ştiinţifică. În acest domeniu, a beneficiat îndeosebi de atenţia profesorului Ilie Minea, cel care i-a publicat în paginile revistei „Cercetări istorice" (2, 1928), prima sa lucrare ştiinţifică, intitulată *Propaganda cistercită printre români*, cu care şi-a trecut, de altfel, şi examenul de licenţă în vara anului 1929.

Obţinerea licenţei a constituit pentru Gheorghe Duzinchevici mai ales un început de drum, la capătul căruia numele său avea să se înscrie printre personalităţile de frunte ale istoriografiei româneşti. Un drum ce a trebuit însă croit aproape în întregime pe un făgaş nou, de vreme ce, la îndemnul aceluiaşi profesor Ilie Minea, s-a prezentat la un concurs pentru obţinerea unei burse de doctorat oferită de guvernul polonez. Dobîndind-o, în anul 1930 s-a înscris la doctorat la Universitatea „Jan Kazimierz" din Lwów. Remarcîndu-se printr-o mare putere de muncă şi uşurinţa cu care şi-a însuşit limba polonă, bursa, acordată iniţial pentru un singur an de studii, i-a fost prelungită de încă trei ori. Astfel, el a avut posibilitatea să se adîncească în cercetarea izvoarelor istorice poloneze care i se relevau cu întreaga lor bogăţie de informaţii, marea lor majoritate de o importanţă capitală pentru cunoaşterea unor momente majore din istoria relaţiilor internaţionale ale Principatelor Române din epocile medie şi modernă. O primă contribuţie în acest domeniu a constituit-o teza sa de doctorat, susţinută în luna mai 1932 la Universitatea amintită, care a abordat problema legăturilor lui Alexandru Ioan Cuza cu revoluţia polonă din anul 1863.

Publicarea tezei (Bucureşti, 1935), fusese precedată de o altă contribuţie la cunoaşterea istoriei raporturilor româno-polone, de data aceasta în secolul XVIII, în timpul domniei lui Grigore Al. Ghica, apărută în anul 1934, anul întoarcerii sale în ţară de la studiile din Polonia, în „Cercetări istorice", nr. 2—3. Au urmat apoi numeroase altele, bazate pe un bogat

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

și variat material inedit cules din arhivele poloneze care permit să se urmărească îndeaproape nu numai evoluția raporturilor româno-polone în epocile medie și modernă, ci și locul și rolul românilor în raporturile internaționale ale Poloniei și invers. Iată doar cîteva din această categorie : *Contributions à l'histoire des relations russo-roumaine du temps du prince Cuza* („Revue Historique du Sud-Eest Européen", nr. 4—5, 1935) ; *Contribuții la istoria legăturilor polono-române în anii 1865—1866*, București, 1936, volum prefațat de marele istoric Nicolae Iorga și apreciat în termeni elogioși de bine cunoscutul istoric polonez al sud-estului european Henryk Batowski ; *Le rôle des Polonais dans les relations bulgaro-roumaines sous le régne de Charles I-er* („Revue Historique du Sud-Eest Européen", nr. 1—3, 1936) ; *Miron Barnovschi Moghilă și Polonia* („Anuarul Institutului de istorie națională — Cluj", VII, 1936—1938) ; *Quelques aspects des relations roumano-polonaises au XIX-eme siècle (interprétations, corrections, complètements)* („Revue Roumaine d'Histoire", nr. 4, 1973).

Activitatea sa de polonist a fost mult înlesnită, desigur, și de faptul că, după întoarcerea în țară, a fost angajat ca bibliotecar la Academia Română, iar profesorul Nicolae Iorga l-a numit lector de limba polonă la Institutul sud-est european. Preocupările în acest din urmă domeniu au continuat și după data de 1 aprilie 1937, cînd a fost numit asistent la Catedra de istorie veche a românilor a Universității din Cluj, unde a predat și un curs de limba polonă în cadrul catedrei de slavistică.

Orizontul științific al lui Gheorghe Duzinchevici este însă mult mai larg. Căci studiilor de istorie a relațiilor internaționale le-a adăugat altele de istorie internă. Primul de acest gen — *Vornicia moldovenească pînă la 1504* — a fost publicat în „Cercetări istorice", nr. 1, 1929 ; *Considerații critice asupra originii lui Mihai Viteazul* („Însemnări ieșene", nr. 10, 1938) ; au urmat : *Contribuții la istoria Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun* („Revista critică", nr. 1, 1939) ; *Complotul de la București din anul 1859 împotriva lui Cuza Vodă* („Arhiva", XLVII, 1940) ; *Răscoalele din Moldova din anul 1831 împotriva Regulamentului Organic* („Revista arhivelor", nr. 2, 1942—1943) ; *Despre mișcarea condusă de țarul Iovan, 1526—1527* („Studii", nr. 6, 1956).

În această ordine de idei merită a fi semnalate și eforturile sale de a pune la dispoziția cercetătorilor noi surse de informare : *Documente din arhivele polone relative la istoria românilor. Secolele XVI—XIX* („Buletinul Comisiei istorice a României", XIV, 1935) ; *Noi documente de la Mihai Viteazul* („Revista arhivelor", nr. 1—2, 1946—1947) ; *Inventarul protocoalelor primăriei Sibiu* (în colaborare), București, 1958 ; Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608—1665* (în colaborare), București, 1965 și altele.

În sfîrșit, multilateralitatea preocupărilor istoricului Gheorghe Duzinchevici este reliefată și de activitatea desfășurată în domeniul arhivisticii. În calitate de șef al Filialei din Sibiu a Arhivelor Statului (1942—1963) și, apoi, inspector în cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului (1963—1965) s-a preocupt de îndrumarea și formarea unor generații de arhiviști, pentru uzul cărora a publicat lucrarea *Contribuții la tehnica întocmirii fișelor de catalog și inventar la documentele din Transilvania* („Revista arhivelor", nr. 1, 1959).

Astăzi, Gheorghe Duzinchevici a ajuns, așadar, la venerabila vîrstă de 80 de ani. O vîrstă ce încununează o viață pusă în slujba cunoașterii istoriei patriei noastre în diversele sale forme de manifestare. Devotamentul cu care a slujit această cauză nu l-a părăsit nici acum. Din contra, octogenarul Gheorghe Duzinchevici lucrează cu sîrg la elaborarea unei sinteze a istoriei Poloniei, lucrare atît de necesară istoriografiei noastre. Îi dorim din toată inima ani mulți și succes !

Veniamin Ciobanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

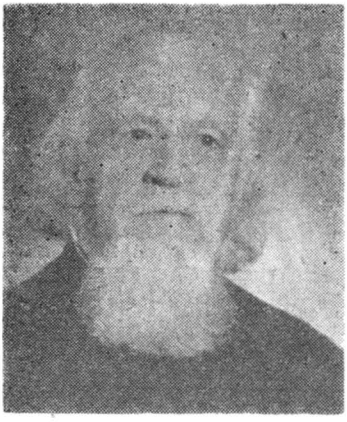

DR. PAUL MIHAIL LA 80 DE ANI

Nu este, desigur, la îndemîna oricui să dovedească o colaborare de peste o jumătate de secol la publicaţiile unui Institut de cercetări. Titularul unei asemenea performanţe este istoricul Paul Mihail, colaborator încă din 1933 al acelei reviste care este antecesoarea necontestabilă a *Anuarului* de azi — „Cercetări istorice", ctitoria profesorului Ilie Minea — şi apoi al aceleia care a mijlocit trecerea făcliei de continuitate, „Studii şi cercetări ştiinţifice" (Iaşi, seria *istorie*). Membru onorific al Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Paul Mihail împlineşte anul acesta opt decenii de viaţă şi 55 de ani de rodnică activitate în cîmpul cercetărilor istoriografice.

S-a născut la 29 iunie 1905, fiu al învăţătorului din satul Cornova (Orhei) şi urmaş al unui neam de răzeşi şi preoţi, cu baştina în satul Ciuciulea din vechiul ţinut Iaşi, preţuitori şi păstrători de manuscrise şi cărţi vechi româneşti. Orfan de tată la vîrsta de trei ani, a fost crescut în orfelinatul mănăstirii Hîrjauca. Drumul pe care şi l-a ales în viaţă i-a îndrumat paşii spre Seminarul din Chişinău, pe care l-a absolvit clasificat întîiul, ceea ce i-a dat dreptul să-şi continue instrucţia în învăţămîntul superior. A urmat, la Iaşi, cursurile Facultăţii de Teologie şi pe acelea ale Facultăţii de Litere (istorie). O bursă de studii i-a îngăduit să călătorească în Iugoslavia, Cehoslovacia, Bulgaria, Grecia (Muntele Athos) şi Turcia, căutînd, peste tot, urmele trecutului românesc. Rod al acestor călătorii şi căutări a fost volumul tipărit în 1933, *Mărturii româneşti din Bulgaria şi Grecia*, în care a semnalat nenumărate documente şi manuscrise ajunse, pe căile întortocheate ale destinului lor, departe de ţinuturile unde au fost create.

A îndeplinit funcţia de secretar al secţiei provinciale a Comisiunii Monumentelor Istorice precum şi pe aceea de director al Muzeului de artă religioasă. Doctor în istorie al Universităţii din Iaşi (1945), Paul Mihail a fost, o vreme, asistent la Facultatea de Litere de aici (1949), apoi conferenţiar la Institutul Teologic de grad universitar din Bucureşti.

In publicistica de specialitate, a debutat în 1930; de atunci şi pînă azi, a dat un număr de peste 350 de studii, articole, recenzii, note etc, risipite în vreo 40 de publicaţii periodice, din ţară şi de peste hotare. Sensul major al acestei activităţi atît de bogate îl constituie punerea în circulaţie a unui imens material documentar referitor la istoria românilor de pretutindeni, în majoritate depistat în arhivele şi bibliotecile din străinătate: documente medievale, manuscrise (slave, greceşti, româneşti), carte veche românească.

Paul Mihail are meritul cu totul deosebit de a fi descoperit şi publicat un număr imens de documente: începînd din 1933 — cînd a publicat (în „Cercetări istorice") *Opt documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare* — şi pînă azi, d-sa a pus în circulaţie peste 1 000 de documente slave şi româneşti, originale sau còpii, cele mai multe descoperite în Arhiva Metocului Sf. Mormînt din Constantinopol — *unde a fost cel dintîi român care a izbutit să facă cercetări!* — altele găsite în Bulgaria, la Muntele Athos, în Grecia, precum şi un mare număr de acte aflate în ţară. Dintre publicaţiile din acest domeniu, trebuie menţionate volumele: *Album de documente moldoveneşti din veacul al XV-lea* (Iaşi, 1934); *Regestele actelor moldoveneşti din Arhiva de la Constantinopol a Sf. Mormînt* (1934); *Documente şi zapise moldoveneşti de la Constantinopol (1607—1806)*, în seria „Publicaţiile Institutului de Istorie Naţională „A. D. Xenopol" (Iaşi, 1948), precum

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

și documentele publicate în revista „Studii" (2/XVII, 1964) și în paginile „Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", de-a lungul anilor 1970—1981. Un număr însemnat din aceste documente, precum și unele manuscrise și obiecte de artă, descoperite în deplorabile condiții de păstrare, au fost aduse în țară și integrate patrimoniului cultural național, aflîndu-se azi în Biblioteca Academiei Române, în Biblioteca Centrală a Universității „Al. I. Cuza" din Iași, în Biblioteca Centrală de Stat din București, în Biblioteca Mitropoliei Moldovei și Sucevei precum și la Arhivele Statului din Iași *(fond personal* cu peste 600 de piese).

Mai multe studii și articole a dedicat Paul Mihail, de-a lungul acestor cinci decenii și jumătate, cercetării și descrierii manuscriselor, problemelor privind circulația lor în Țările Române și dincolo de frontierele lor. Între manuscrisele moștenite de la înaintașii săi, s-a aflat și o cópie a cronicii lui Neculce, realizată de nepotul marelui cronicar, ieromonahul Ioasaf Luca; semnalată și descrisă încă din 1948, această versiune a cronicii lui Neculce a văzut lumina tiparului abia în 1980, cu jertfa materială a istoricului, într-o ediție la a cărei îngrijire și-a asociat pe fiica sa, dr. Zamfira Mihail.

Contribuții la fel de prețioase a adus Paul Mihail și la îmbogățirea cunoștințelor despre cartea veche românească; în 1941, Academia Română i-a publicat un întreg volum (care poate fi considerat o adevărată completare la *Bibliografia românească veche)*, cuprinzînd *Tipărituri românești de la 1812—1918* (în seria „Studii și cercetări", XLVI), lucrare încununată cu laurii marelui premiu academic „Năsturel Herăscu". De atunci și pînă azi, Paul Mihail nu a încetat să îmbogățească acest capitol al culturii noastre, adăugînd necontenit piese noi, piese mai bune decît cele descrise anterior ori documente privind tipărituri încă nedepistate. Seria de *Contribuții la Bibliografia românească veche*, încredințată în ultimii ani „Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol", este cea mai bună dovadă în acest sens.

Circulația tipăriturilor a făcut, de asemenea, obiectul unor studii semnate de Paul Mihail, punînd în lumină însemnătatea pe care au avut-o, mai ales în lumea sud-slavă, din Evul Mediu pînă în cel modern, cărțile tipărite în țara noastră.

În legătură cu toate aceste preocupări și ca o continuare firească a lor stă și o altă direcție a cercetărilor lui Paul Mihail: relațiile culturale și bisericești ale poporului român cu lumea ortodoxă. Una din primele sale lucrări a avut ca subiect studierea *Legăturilor culturale bisericești dintre români și ruși în sec. XV—XX* (Chișinău, 1932), revenind, peste un sfert de veac, cu noi precizări privind *Relațiile externe bisericești ale lui Ștefan cel Mare* („Mitropolia Moldovei și Sucevei", 1957).

Tabloul acesta ar fi incomplet, dacă nu am adăuga și faptul că în nenumăratele sale recenzii și note Paul Mihail a semnalat continuu edițiile sau cataloagele străine de documente și manuscrise referitoare la Țările Române, introducînd astfel în circuitul științific știri prețioase despre arhivele din Kiev, Liov, Moscova, din Patmos sau de la Muntele Athos (mănăstirile Xeropotam, Pantocrator, Esfigmenu, Zograf etc.).

Astfel, istoricul Paul Mihail se înfățișează înaintea colegilor de breaslă, la pragul spre cel de-al nouălea deceniu de viață, încărcat de rodnicia pe care i-au adus-o stăruința, pasiunea și devotamentul cu care a slujit și slujește și la altarul Muzei Clio. Dacă prin toate acestea Paul Mihail a îmbogățit tezaurul nostru științific, d-sa îmbogățește spiritual pe fiecare dintre cei care îi caută tovărășia, sfatul sau mîngîierea, în căsuța din strada Ionescu 4, pe locul unde s-a trudit, în urmă cu decenii, la ridicarea altui monument al culturii noastre: acolo a locuit G. Călinescu, în vremea cînd și-a scris *Istoria literaturii române.*

Dar Paul Mihail încă ne mai este dator — căci de la cine mai poți cere decît de la cel care a mai dat?! D-sa ne este dator nu numai cu studiile aflate încă în manuscris, dar — în primul rînd — cu darea la iveală a bogatei corespondențe pe care a întreținut-o, de-a lungul anilor, cu diverși istorici, literați, profesori, ierarhi și care formează, fără îndoială, un izvor de un deosebit interes documentar.

Înconjurat de dragostea și admirația obștei istoricilor români, de iubirea și respectul celor pe care i-a păstorit decenii în șir, Paul Mihail ne dă, prin viața și activitatea sa, un exemplu strălucit al împlinirii rodnice. La popasul aniversar de azi, membrii Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" adresează venerabilului lor coleg onorific urările cele mai calde, dorindu-i încă ani mulți și buni, aducători de aceleași roade bogate.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

PROFESORUL DIONISIE M. PIPPIDI LA 80 DE ANI

Profesorul, istoricul, epigrafistul, istoricul literar, traducătorul, editorul D. M. Pippidi a împlinit 80 de ani! Fericit prilej de a-i adresa „Mulţi ani şi cele mai bune urări de sănătate şi spor", de aici, din oraşul în care, acum peste 50 de ani şi-a început cariera universitară.

Activitatea celor mai mulţi dintre istoricii şi arheologii cu studii în perioada interbelică poartă amprenta formaţiei clasiciste, benefice, modelatoare. Profesorul D. M. Pippidi se numără însă printre cei care, şi-au consacrat întreaga viaţă cunoaşterii şi comunicării cu lumea greacă şi romană, dovedind o egală competenţă în multiplele ei discipline. De asemeni, analiza şi sinteza s-au completat fericit în opera sa. Notele, studiile anunţau sintezele îl îndreptăţeau pe D. M. Pippidi să fie autorul unor cărţi aşteptate şi apoi mult preţuite.

Opera adăugată de D. M. Pippidi ştiinţei istorice, culturii româneşti şi universale, aparent de o mare diversitate ar putea fi totuşi acoperită de „Variaţii pe teme clasice" cum se intitulează una din lucrări. Erudiţia compozitorului a fost însoţită de o rară sagacitate şi putere de selecţie a esenţialului, de capacitatea de a descoperi sensuri şi asocieri nebănuite în însemnările cercetate, de o nepotolită sete de lectură şi comunicare, de harul de a conferi celor scrise simplitate, accesibilitate, limpezime graţie stilului şi îndelungatei intimităţi cu domeniul cercetat.

Născut la Craiova în ziua de 30 decembrie 1905, D. M. Pippidi a urmat liceul în oraşul natal, iar studiile superioare între anii 1923—1927 la Bucureşti, cu profesori care ar fi onorat şi orice mare universitate europeană multicentenară. Dintre profesori, o influenţă hotărîtoare asupra tînărului student a avut-o savantul Vasile Pârvan „... maestrul al cărui ascendent personal l-am resimţit poate mai mult decît pe al oricărui alt dascăl al meu, român sau străin" *(St. Cl, XIV, 1972, p. 257)*.

Au urmat alţi patru ani de specializare la Paris la École Superieure de Hautes Études şi la Şcoala română de la Roma, ani plasaţi la începutul unui drum de pregătire a tezei de doctorat, „Tacite et Tibère. Une contribution à la technique du portrait dans l'historiographie latine" susţinută în anul 1932 la Universitatea din Bucureşti, ani de regăsire şi afirmare timpurie a vocaţiei, opţiunii şi personalităţii.

La întoarcerea în ţară a fost asistent al profesorului Cezar Papacostea la Iaşi. A continuat 45 de ani o fructuoasă activitate didactică, mai ales la Universitatea din Bucureşti, iniţiind numeroase generaţii de studenţi în cultura clasică şi apoi în cadrul Facultăţii de istorie, în studiul epigrafiei.

Scrierile profesorului D. M. Pippidi cuprind lucrări de *istorie*, *epigrafie*, *arheologie*, *istoriografie* şi *filosofia istoriei*, *istorie literară*, *filosofie*, *traduceri*, rare bibliografii, recenzii şi mai ales *note de lectură*.

Separarea are evident o valoare relativă căci epigrafistul nu lasă lectura inscripţiei fără un consistent comentariu istoric, iar istoricul îşi bazează cea mai mare parte a operei sale pe rezultatele dobîndite prin epigrafie.

În această activitate ştiinţifică începută în anul 1928 ar putea fi distinse două perioade; prima este cuprinsă între anii 1928—1950, cînd pe primul plan apare istoricul literar, traducătorul, istoricul şi cercetătorul religiilor antice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Între scrierile de mai mare întindere și răsunet elaborate în această primă perioadă, amintita lucrare de doctorat *„Tacit et Tibère..."* (1938) apreciată elogios ; *Recherches sur le culte imperial* (1939), contribuție însemnată într-un domeniu de interferență al religiilor orientale și occidentale, a religiei și politicii, lucrare asupra temeiniciei căreia au găsit cuvinte de laudă J. Carcopino, N. Iorga, E. Hohl, J. Bayet, A. Brelich. La publicarea ei D. M. Pippidi avea doar 34 de ani !

Traduce și comentează *Poetica* lui Aristotel (1940) și la scurt timp revine cu o lucrare mai amplă gîndită în perioada pregătirii doctoratului *Autour de Tibère* (1944) comentată favorabile în marile reviste de studii clasice. În același an a apărut și *Formarea ideilor literare în antichitate. Schiță istorică* (1944) despre care au scris Tudor Vianu, Șerban Cioculescu, Edgar Papu ș.a. Cartea a cunoscut și o nouă ediție în 1972.

În cea de a doua perioadă de o sporită rodnicie, preocupările anterioare continuă dar lor li se adaugă : arheologia și epigrafia. Întîlnirea cu Histria a marcat multe din scrierile ulterioare anului 1950. La Histria în afara activității de arheolog, îndeosebi în zona sacră, urma să publice descoperirile epigrafice succedînd în acest domeniu pe Vasile Pârvan și Scarlat Lambrino. Inscripțiile histriene au fost puse cu promptitudine și competență în circulație, iar acum sîntem în fericita situație de a avea un volum cu toate epigrafele marii colonii milesiene. Unul din marile daruri oferite de D. M. Pippidi istoriei și culturii noastre, o ilustrare a nivelului atins de colecția „Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor" care Prof. D. M. Pippidi o dirijează împreună cu prof. I. I. Russu.

Volumele de sine stătătoare ale acestei perioade sintetizează contribuțiile privitoare la colonizarea greacă și a relațiilor coloniilor pontice cu lumea getică *(Din istoria Dobrogei*, I, *Scythica Minora* etc.).

Recenziile și mai ales *Notele de lectură*, de o mare diversitate tematică, inconfundabile ca stil, cultivînd amănuntul semnificativ, o măiastră integrare a arhaismelor, o adaptare a lexicului la text, ironia fină, note cu numeroase observații judicioase și idei valoroase (Ex. problemele cercetării religiei geto-dacice) sînt citite cu folos și încîntare.

Coordonatorul, editorul, directorul Institutului de arheologie, prestigiosul molerator al unor colocvii și congrese internaționale, sînt alte ipostaze ale Profesorului D. M. Pippidi.

Valoarea contribuțiilor lui D. M. Pippidi este relevată și de numeroasele recunoașteri ale meritelor sale. Din anul 1963 este membru corespondent al Academiei R. S. România și din 1970 membru titular al Academiei de Științe Sociale și Politice. Este membru titular al Institutului de arheologie din R. F. Germania și a celui din Austria ; membru de onoare al Societății „for the Promotion of Roman Studies" din Londra ; membru corespondent al Academiei Britanice ; membru asociat străin la Academie des Inscriptions et Belles Lettres ; doctor *honoris causa* al Universității din Lyon.

Un umanist de tip renascentist, un cărturar solicitat să împărtășească cunoștințele sale studenților din multe orașe ale Europei și Americii pășește în al nouălea deceniu de viață însoțit de stima și simpatia colegilor și discipolilor, al celor care l-au citit și ascultat. *Ad multos Annos !*

Silviu Sanie

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

DR. ALEXANDRU ANDRONIC LA 70 DE ANI

Cercetător bine cunoscut în domeniul istoriei medievale şi moderne a României, dr. Alexandru Andronic s-a născut în Jora de Jos (azi U.R.S.S.) la 2 iunie 1915, într-o familie de intelectuali. Cursurile liceale le-a urmat la Chişinău. Ca student al facultăţilor de Drept şi de Litere şi Filozofie la Universitatea Iaşi, a avut posibilitatea să audieze cursurile unor profesori de talia lui Orest Tafrali, Ilie Bărbulescu, Ştefan Berechet, Ilie Minea, Paul Nicorescu, Gheorghe Brătianu, Andrei Oţetea şi Alexandru Boldur. Primii paşi spre cercetarea ştiinţifică i-a făcut sub îndrumarea profesorului Ilie Minea. După absolvirea secţiei de istorie universală de la Facultatea de Litere şi Filozofie, a ocupat, în 1943, prin concurs, postul de asistent la catedra de Istoria românilor, devenind apoi şef de lucrări la catedra de Istorie generală medie. Concomitent, a deţinut şi funcţia de secretar de redacţie al revistei „Studii şi cercetări istorice", publicaţia Institutului de Istoria Naţională „A. D. Xenopol", aflată sub direcţia profesorului Al. Boldur, în paginile căreia debutează în anul 1947.

Din 1951, activează ca cercetător ştiinţific la Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi, în calitate de cercetător ştiinţific principal, îndeplinind, totodată, funcţia de şef de sector. Alexandru Andronic a contribuit, de asemenea, la realizarea muzeografică a secţiei de istorie medievală din cadrul Muzeului de Istorie a Moldovei, sub egida Academiei R.S.R., Filiala Iaşi, din Palatul Culturii-Iaşi. În acelaşi timp, Alexandru Andronic a desfăşurat şi o activitate ştiinţifică de teren, efectuînd cercetări de suprafaţă, săpături de salvare şi apoi sistematice pe teritoriul oraşului Iaşi. Rezultatele acestor investigaţii au fost concretizate în lucrarea de doctorat, susţinută în 1970, la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, *Iaşul pînă în secolul al XVII-lea. Contribuţii arheologice la problema genezei şi dezvoltării oraşelor feudale din Moldova*. În acelaşi an, a revenit în învăţămîntul superior, ca lector, şi apoi conferenţiar universitar la Facultatea de Istorie-Geografie de la Institutul Pedagogic de 3 ani din Bacău. Activitatea didactică nu l-a îndepărtat, însă, de cercetarea ştiinţifică. În cadrul Institutului „A. D. Xenopol", în calitate de cercetător ştiinţific onorific şi responsabil de şantiere şi-a continuat cu pasiune şi rodnicie cercetările arheologice şi istorice.

Specialist în istorie medievală, dr. Alexandru Andronic a semnat, pînă în prezent, peste 70 lucrări ştiinţifice. El se numără printre primii cercetători care au înţeles necesitatea investigaţiilor arheologice pentru lămurirea unor probleme de mare importanţă în istoria noastră medievală. A făcut parte din primul colectiv de cercetători care au condus lucrările şantierului arheologic Suceava.

În scopul lărgirii bazei documentare a istoriei noastre medievale, Alexandru Andronic a iniţiat şi deschiderea unor şantiere arheologice în aşezările urbane medievale de la Iaşi, Vaslui, Huşi, Baia şi Hîrlău. Rezultatele acestor cercetări au fost publicate, unele în colaborare cu cei ce au lucrat pe aceleaşi şantiere, în diverse reviste de specialitate. Astfel, unele rezultate ale săpăturilor de la Iaşi au fost valorificate în „Arheologia Moldovei", revista cu profil arheologic a Institutului „A. D. Xenopol", din al cărei colectiv de redacţie făcea parte (*Contribuţii arheologice la istoria oraşului Iaşi în perioada feudalismului*, I, 1961;

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iași, V, 1967 ; *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956—1960*, II—III, 1964 ; *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1961—1967*, IX, 1980). Contribuții valoroase la istoria orașului și a curții domnești din Iași a adus și prin articole și studii tipărite în alte reviste *(La contribution des recherches archéologiques à l'histoire de la ville de Jassy*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965 ; *La résidence princière de Jassy*, idem, XIV, 1970 ; *Ceramica otomană descoperită la Iași*, în *SCIV*, XIX, 1968 ; *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Curtea domnească din Iași*, în *RM*, IV, 1967, 6 ; *Iașii pînă în secolul al XVII-lea în lumina datelor arheologice*, în *CI*, I, 1970 ; *Așezarea din secolul al XIV-lea de la Iași*, în *Aluta*, II, 1971 ; *Începuturile vieții urbane la Iași*, în *Carpica*, 1972 ; *Curtea domnească din Iași*, idem, 1975). În anul celei de a 70-a aniversări, se anunță la Editura Junimea apariția volumului *Iașii pînă la mijlocul secolului al XVII-lea. Geneză și evoluție*. O contribuție importantă la istoria orașului Iași o constituie și valorificarea inscripțiilor medievale de pe teritoriul său, într-un volum alcătuit în colaborare și aflat în stadiul de finisare.

O atenție deosebită a acordat dr. Alexandru Andronic studierii unor probleme complexe și diferite în legătură cu istoria curții și a orașului Vaslui, precum și unor aspecte legate de arta feudală *(Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, 1962 ; *Șantierul arheologic Vaslui*, idem ; *Șantierul arheologic Vaslui. Principalele rezultate ale cercetărilor din anii 1976—1977*, în *AMM*, I, 1979 ; *Mărturii arheologice privind continuitatea de locuire pe meleagurile vasluiene*, idem ; *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Vaslui — Curțile domnești din anul 1978*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979 ; *Biserica Sf. Ioan din Vaslui*, în *Monumentele istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974 ; *Vaslui — reședință domnească în secolele XV—XVI*, în *AIIAI*, XVII, 1980). Nu trebuie ignorat faptul că dr. Alexandru Andronic a inițiat și condus cercetările arheologice de la Huși, unele rezultate fiind publicate [*Săpăturile de salvare de la Huși, jud. Vaslui (1964)*, în *Materiale*, X, 1973].

Prin coroborarea datelor arheologice cu izvoarele scrise, Alexandru Andronic a putut aborda unele probleme generale, importante, legate de originea și evoluția orașelor medievale, a cetăților și fortificațiilor, precum și a curților domnești din Moldova *(Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, în *Rsl*, XI, 1965 ; *Date noi despre cultura materială urbană din Moldova*, în *RM*, VI, 1969, 2 ; *Cercetări arheologice privind unele curți domnești și cetăți medievale din România*, în *SAI*, XIII, 1969 ; *Fortificațiile medievale din Moldova*, în *MemAnt*, II, 1970 ; *Fortificațiile medievale din România*, în *Studii și cercetări științifice*, Bacău, 1972 ; *Cercetările din ultimii 25 de ani în domeniul fortificațiilor medievale și a orașului medieval din Moldova*, în *Carpica*, 1973 ; *Probleme referitoare la cultura urbană medievală din secolele XV—XVII din Moldova*, idem, 1978).

Întocmai ca numeroși dintre medieviștii noștri, Alexandru Andronic a fost atras de epoca și personalitatea lui Ștefan cel Mare, în legătură cu care ne-a dat studii interesante *(Cercetări de arheologie medievală privind epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Studii și materiale*, Suceava, I, 1969 ; *Aspecte occidentale ale civilizației moldovenești în epoca lui Ștefan cel Mare*, în *AIIAI*, XVI, 1979 ; *Curtea domnească de la Vaslui din vremea lui Ștefan cel Mare*, în *Muzeul Național*, VI, 1982 etc.).

Medievistul Alexandru Andronic s-a preocupat și de unele aspecte ale teoriei istoriei (cf. *AIIAI*, XXI, 1984 ; Hierasus, Botoșani, 1984). Contribuții importante a adus la cunoașterea personalității lui Ion Ionescu de la Brad și, prin aceasta, la precizarea unor aspecte ale culturii românești din secolul trecut, privind învățămîntul agricol superior și științele agricole din țara noastră (în : *Omagiu lui Ion Ionescu de la Brad*, Iași, 1957 ; *SCSI*, IX, 1958, 1—2 ; *MemAnt*, I, 1969 ; idem, II, 1970 ; *In memoriam. Ion Ionescu de la Brad*, București, 1971 ; *Studii și cercetări științifice*, Bacău, 1972).

O continuare a activității didactice a fost, pentru dr. Alexandru Andronic, sprijinul și ajutorul acordat tinerilor care au pornit pe drumul greu al activității științifice în domeniul arheologiei, formînd în acest fel un colectiv de cercetători cu care colaborează. Tinerețea spirituală, dăruirea și pasiunea în cercetarea științifică explică în mare măsură ținuta aleasă a lucrărilor sale. Colaboratorii din domeniul medievisticii, ca și ceilalți membri ai Institutului nostru, îi urează, la cea de a 70-a aniversare, un călduros „La mulți ani!" și încă multe succese în activitatea sa de cercetare științifică.

Stela Cheptea

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

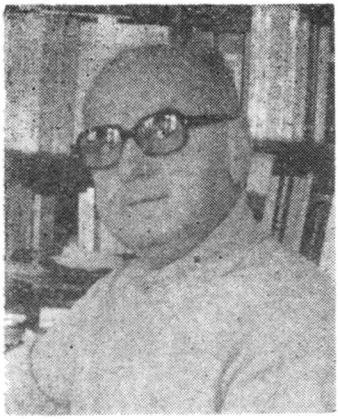

PROFESORUL NICOARĂ BELDICEANU LA 65 DE ANI

Conferențiar *(chargé de conférences)* la celebra *École Pratique des Hautes Études* — unde conduce un ciclu de conferințe despre bibliografia și izvoarele istoriei Imperiului otoman — și director de cercetări la *Centre National de la Recherche Scientifique* (grad echivalînd pe acela de profesor universitar), *Nicoară Beldiceanu* este, la împlinirea vîrstei de 65 de ani, unul din fruntașii turcologiei din zilele noastre, autor al unei opere unanim apreciate pentru valoarea, probitatea și soliditatea ei. Rădăcinile arborilor genealogici cărora d-sa le aparține sînt adînc înfipte în pămîntul românesc. Pe linie paternă, profesorul Nicoară Beldiceanu este descendentul unei familii de îndepărtată obîrșie transilvană, stabilită în Moldova în prima jumătate a veacului trecut, se pare în persoana cămînarului *Neculai Beldiceanu* (m. 1859, Iași); unul din fiii acestuia, numit tot *Nicolae Beldiceanu* (1844—1896), a fost cunoscutul profesor și poet, pasionat pentru cercetările istorice (și-a legat numele de stațiunea de la Cucuteni); în locuința sa ieșană din strada Albineț se adunau tineri scriitori al căror entuziasm avea să-l scoată și pe Ion Creangă din bojdeuca sa, pentru a veni în mijlocul lor, să le citească din *Amintirile* sale, într-o neuitată seară din mai 1888. A treia generație a fost reprezentată de *N. N. Beldiceanu* (1881—1923), scriitor, prieten al lui M. Sadoveanu, căsătorit cu *Victoria Nădejde*, una din fiicele lui Ioan Nădejde (1854—1928) — *Socrate din Sărărie*, pentru ieșenii veacului trecut, urmaș de vechi răzeși moldoveni, fruntaș al mișcării socialiste din România, unul din ctitorii revistei „Contemporanul" (1881), cărturar cu o activitate extrem de bogată și variată, în cadrul căreia un loc însemnat l-a avut istoria — și a *Sofiei Nădejde* (1856—1946), născută Băncilă (soră a pictorului Octav Băncilă), scriitoare și militantă pentru emanciparea femeii. A patra generație este Nicoară Beldiceanu însuși.

Astfel, deși născut (la 25 februarie 1920) în București, profesorul Nicoară Beldiceanu poate fi considerat, datorită ascendenților săi, un fiu al Moldovei, atîtea fire ale înaintașilor săi putînd justifica un atașament pentru orașul Iași. Și, cu această moștenire a înaintașilor săi cu îndeletniciri umaniste — din care n-au lipsit preocupări legate direct de cercetarea istorică — este ușor de înțeles de ce Nicoară Beldiceanu a simțit de timpuriu pasiunea pentru istorie, vocea sîngelui biruind, pînă la urmă, orice alte atracții, după cum avea să biruie, de-a lungul anilor, toate greutățile și adversitățile. Marii profesori pe care i-a avut în timpul studiilor universitare din capitala României — N. Iorga, Gh. I. Brătianu, P. P. Panaitescu, Const. C. Giurescu, Victor Papacostea — i-au asigurat formarea științifică și întreaga armătură necesară exercitării profesiunii de istoric, tot ceea ce privește metoda, cadrul, orizonturile și direcțiile cercetării. Un studiu publicat chiar în anul obținerii licenței în litere (istorie) este și azi în bibliografia obligatorie a subiectului *(Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicii lui Pečevi*, în „Balcania", V/1, București, 1943). Cu justificată mîndrie, profesorul Beldiceanu afirmă că este, în primul rînd, *produsul* — dar, aș adăuga, *și continuatorul — acestei școli deosebit de severe, de nivel european prin factura și direcțiile sale.* Ceea ce s-a verificat, dealtminteri, prin doctoratul trecut, în 1955, cu marele turcolog german Franz Babinger (fost, o vreme, profesor și la Iași, unde a condus Institutul de Turcologie, întemeiat pe lîngă Universitatea noastră). Subiectul tezei de doctorat l-a

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

constituit campania sultanului Bayezid II în Moldova (1484) și luptele purtate pînă la încheierea păcii din 1486. Redactată nu numai pe baza unei vaste bibliografii, dar și în urma explorării unui mare număr de surse otomane inedite (documente și cronici), teza aceasta a rămas, din păcate, nepublicată, rezultatele cele mai însemnate fiind totuși încredințate tiparului, sub forma unor studii separate, devenite și ele bibliografie obligatorie a subiectului: *La campagne ottomane de 1484: ses préparatifs militaires et sa chronologie* („Revue des Études Roumaines", V—VI, Paris, 1960) și *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea-Albă par Bayezid II* („Südost-Forschungen", XXIII, München, 1964). Întrucît privește îndeaproape un capitol însemnat și pentru istoria otomană, primul studiu a fost tipărit, în 1983, în traducere turcă, și în „Belleten", revista Societății Turce de Istorie.

Ulterior, profesorul Beldiceanu a adus noi contribuții la cunoașterea vieții din ceea ce d-sa a denumit, sugestiv, *Moldova otomană* — adică din ținuturile anexate de Imperiul otoman în urma campaniilor din 1484 și 1538. Întreaga viață desfășurată în aceste zone în secolele XVI—XVIII nu poate fi reconstituită decît pe baza surselor otomane; este o cercetare dificilă, dar pe care a început-o și istoriografia românească în ultimii ani, tinzînd să o integreze istoriei generale a românilor (acestor probleme li s-a rezervat un capitol și în marele tratat de istorie românească, aflat încă în lucru).

Primului doctorat — *în litere* (studii turce) — acordat de Universitatea din München în 1955, Nicoară Beldiceanu îi va adăuga în 1963 un al doilea, *în istorie*, la Facultatea de Litere și Științe Umane din Paris (cu marele bizantinist francez Paul Lemerle) și în 1973 un al treilea, *doctoratul de stat* la Sorbona, pe baza lucrărilor tipărite privind *instituțiile și economia Imperiului otoman*. Este, dealtminteri, o temă căreia profesorul Beldiceanu i-a consacrat o bună parte din cercetările sale: un volum privește orașul otoman în secolul XV (1973), un altul privește instituția *timarului* în secolele XIV—XVI (1980), mai multe studii au ca subiect comerțul, mineritul, finanțele și sistemul fiscal, în ultima vreme un interes deosebit fiind atașat cercetării *structurilor socio-economice* ale unor comunități din lumea otomană.

O altă direcție — a treia — pe care o pune în evidență parcurgerea operei științifice a profesorului Beldiceanu s-ar putea defini folosind chiar titlul unuia din studiile publicate în 1981: *izvoarele otomane în serviciul studiilor bizantine*. Nicoară Beldiceanu demonstrează că studierea istoriei Imperiului bizantin nu se mai poate limita doar la izvoarele grecești, la documentele anterioare căderii Constantinopolului, întrucît și cele otomane, din deceniile de după 1453, păstrează informații bogate și foarte exacte despre apusa lume bizantină. Studierea recensămintelor efectuate (cu cea mai mare minuțiozitate!) de autoritățile Imperiului otoman și descifrarea modului însuși în care se realizau aceste recensăminte stau la baza unor contribuții de cea mai mare valoare.

În fine, o a patra direcție a investigațiilor profesorului Beldiceanu are ca obiect *românitatea balcanică*, vlahii sud-dunăreni, pentru a căror istorie a adus știri cu totul noi și neașteptate, culese tocmai din aceste recensăminte otomane.

Ceea ce caracterizează opera științifică a profesorului Nicoară Beldiceanu s-ar putea defini astfel: în primul rînd, o foarte amplă documentare, extrasă din sursele otomane inedite, cercetate în chiar depozitele unde se păstrează (arhive din Turcia, Bulgaria, Franța etc), profesorul Beldiceanu fiind el însuși editorul unor culegeri de documente otomane; în al doilea rînd, o analiză metodică, severă, a acestor surse, de natură să pună în valoare și cea mai mică informație ori sugestie din textul (sau contextul!) documentului folosit; în al treilea rînd, o extremă acuratețe științifică, într-o expunere a cărei sobrietate poate sta alături de o demonstrație din științele exacte.

Sînt calități care îngăduie să se afirme că este o operă devenită, deja, *clasică*. Este, dealtminteri, o realitate sancționată prin retipărirea unora dintre studiile profesorului Beldiceanu la Londra, în *Variorum Reprints*, sub titlul comun *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566). Institutions, société, économie* (1976). Un volum care să reunească studiile — începînd chiar cu acela menționat, din 1943 — privind direct istoria românească ar trebui să vadă lumina tiparului, cît mai curînd, la București ori la Iași. Pentru că este o necesitate ca opera științifică a acestui slujitor pasionat al Muzei Clio, pornit de tînăr întru căutarea adevărurilor trecutului nostru, să fie azi și la îndemîna specialiștilor și iubitorilor de istorie românească din țara noastră.

La popasul aniversar de azi, mulțumind profesorului Nicoară Beldiceanu pentru toate contribuțiile cu care a îmbogățit și istoria noastră, urarea cea mai potrivită pe care i-o putem adresa — împreună cu firescul *La mulți ani!* — e aceea de a aduce, sub ocrotirea Muzei Clio, mereu mai multă lumină pentru mai buna cunoaștere și înțelegere a vieții și a luptei strămoșilor noștri.

Ștefan S. Gorovei

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

NICOLAE ZAHARIA

În ziua de 9 ianuarie 1984, a încetat să bată inima generoasă a octogenarului profesor Nicolae Zaharia, cercetător cu alese însuşiri sufleteşti, unul dintre cei mai buni şi mai cunoscuţi specialişti de la noi din ţară, în domeniul cercetărilor arheologice de suprafaţă.

Născut la Botoşani la sfîrşitul veacului trecut (19 noiembrie 1899), dintr-o familie modestă de buni şi harnici români, animată de dragostea faţă de meleagurile natale şi de istoria ţării, Nicolae Zaharia a moştenit de la înaintaşii săi calităţi sufleteşti alese, care i-au călăuzit în viaţă paşii şi i-au împlinit nedesmînţita sa pasiune pentru frumuseţile şi istoria patriei. Aceste calităţi i-au oferit posibilitatea ca, în dificila dar nobila profesiune de profesor, pe care a exercitat-o timp de peste trei decenii şi jumătate, să poată insufla elevilor săi interesul pentru cunoaştere, spiritul critic, dragostea de adevăr şi frumos, onestitatea şi omenia, fiind el însuşi un permanent exemplu de pasiune şi dăruire în muncă.

Absolvent al liceului „Laurian" din Botoşani, apoi al Facultăţii de Ştiinţe a Universităţii din Iaşi (secţia geografie), în 1927 şi licenţiat al aceleeaşi Facultăţi în 1931, precum şi diplomat al Seminarului Pedagogic Universitar din Iaşi în 1933, Nicolae Zaharia a activat ca profesor de geografie la numeroase şi prestigioase licee din Botoşani, Piatra-Neamţ, Rîmnicu-Vîlcea şi Iaşi. În anii 1957—1958 şi-a desfăşurat activitatea ca cercetător ştiinţific principal la sectorul de istorie veche al Muzeului de istoria Moldovei, pe atunci în cadrul Institutului de istorie şi arheologie din Iaşi al Academiei R. S. România.

Activitatea didactică, depusă cu o sîrguinţă exemplară, ca şi meritele sale pe tărîmul cercetărilor arheologice şi geografice, i-au fost răsplătite în 1967 cu titlul de „Profesor emerit".

Încă din 1927 a fost membru al Societăţii române de geografie, iar în 1946 membru al Institutului de cercetări geografice al României. Din 1951 şi pînă la sfîrşitul vieţii sale a fost, de asemenea, unul din principalii calaboratori ai Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi.

Deşi specialist în domeniul geografiei, prin preocupările sale şi prin pasiunea sa pentru trecutul îndepărtat al istoriei noastre, Nicolae Zaharia s-a apropiat tot mai mult de disciplina arheologiei, cercetînd cu deosebire geografia şi dinamica aşezărilor dar, în egală măsură, interesîndu-se şi de o serie de probleme importante referitoare la epoca paleolitică, civilizaţia geto-dacică, perioada marilor migraţii etc.

În acest sens, a iniţiat încă din 1949—1950 intense cercetări de suprafaţă, începînd cu zona Botoşanilor, apoi extinzîndu-şi investigaţiile pe întreg teritoriul Moldovei, reuşind în decursul anilor să descopere peste 1300 de noi obiective datînd din paleolitic pînă în perioada feudală inclusiv. În aceste cercetări de suprafaţă, judicios orientate, el a aplicat pentru prima oară în investigaţiile de la est de Carpaţi criteriile geografiei istorice, impunînd o metodă riguros ştiinţifică, ale cărei excelente rezultate s-au făcut curînd simţite prin numărul mare al obiectivelor scoase la iveală, descrierea şi cartarea lor geografică exactă. În felul acesta, Nicolae Zaharia a putut aduce contribuţii esenţiale la îmbogăţirea patrimoniului vestigiilor arheologice de pe întreg teritoriul Moldovei fiind, fără îndoială, un adevărat deschizător de drumuri noi în domeniul respectiv.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

Pe lîngă cercetările arheologice de suprafață, Nicolae Zaharia împreună cu regretata profesoară Emilia Zaharia, soția și colaboratoarea sa cea mai apropiată, ea însăși o cunoscută specialistă în acest domeniu, a inițiat și efectuat și săpături arheologice sistematice în numeroase și importante obiective datînd din diferite epoci, prin intermediul cărora a scos la iveală noi și valoroase mărturii ale trecutului. Dintre aceste săpături, un loc aparte îl ocupă acelea întreprinse în așezările sau necropolele de la Botoșani — Dealul Cărămidăriei, Mitoc, Hănești, Nichiteni, Drăgușeni și Hudum în județul Botoșani, Iași (cartierul Ciurchi), Probota, Ciurea, Cîrniceni și Erbiceni în județul Iași, Pietriș, județul Vaslui, Hangu, Schitișor și Ceahlău, în județul Neamț. De asemenea, a participat, ca membru, la unele șantiere arheologice importante, ca cele de la Hlincea, județul Iași sau Bicaz, județul Neamț.

Ca urmare a acestor cercetări, Nicolae Zaharia împreună cu soția sa, au relevat pentru prima oară existența, în regiunile de la est de Carpați, a unor aspecte arheologice noi sau insuficient cunoscute, datînd din diferite epoci, la acestea adăugîndu-se descoperirea unor obiective care, prin importanța lor, au constituit adevărate puncte de referință în studierea istoriei vechi a Moldovei. Un merit incontestabil îl are Nicolae Zaharia la cunoașterea paleoliticului pe teritoriul Moldovei, îndeosebi din regiunea Prutului Mijlociu și din Carpații Răsăriteni, precum și la precizarea, în regiunile răsăritene ale țării, a unor importante și necunoscute pînă atunci aspecte de cultură materială, ca acelea geto-dacice, de tip *Lunca Ciurei* (secolele III—II î.e.n.), din perioada marilor migrații (aspectul Botoșani — Dealul Cărămidăriei, Nichiteni și Cîrniceni), din secolele IV—VI e.n. sau din feudalismul timpuriu, secolele X—XIII, aspectele de tip *Răducăneni* sau *Bîrlad — Prodana*.

O mare parte din rezultatele obținute prin cercetările întreprinse. Nicolae Zaharia le-a valorificat științific printr-o serie de studii publicate în revistele de specialitate, dar îndeosebi în lucrarea de mare întindere, intitulată *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea* (București, 1970), elaborată în colaborare cu profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița și Emilia Zaharia, model de monografie arheologică cu largă aplicare a criteriilor de geografie istorică, singurul repertoriu de acest gen, pentru o întreagă provincie românească, realizat pînă acum la noi în țară.

Vîrsta înaintată și boala din ultimii ani ai vieții l-au împiedicat să valorifice importantele rezultate obținute prin cercetările sale, cum sînt cele întreprinse în necropola de la sfîrșitul epocii bronzului de la Probota—Iași, așezările și necropolele daco-romane de la Hănești și Nichiteni — Botoșani, datînd din secolele IV—VI e.n., ca și alte interesante descoperiri. Rămîne ca o datorie a colaboratorilor și colegilor săi de a valorifica mai departe aceste rezultate.

Nicolae Zaharia a fost, fără îndoială, nu numai unul dintre marii îndrăgostiți de meleagurile Moldovei, pe care le-a străbătut cu piciorul o viață întreagă, pentru a le descoperi și pune în valoare frumusețea, ci și unul dintre cei mai buni specialiști ai recunoașterilor arheologice de suprafață de la noi din țară care a scos la iveală, cu perseverență și competență, zeci și sute de noi mărturii ale trecutului Moldovei, de o inestimabilă valoare istorică.

De aceea, dispariția profesorului Nicolae Zaharia a însemnat o mare și ireparabilă pierdere pentru întreaga obște a arheologilor români. Ei au pierdut nu numai un excelent specialist, ci și un om de o rară delicatețe sufletească, un visător și un cutezător în același timp, cu inima larg deschisă și zîmbetul mereu pe buze, un neasemuit coleg și, în ciuda diferenței de vîrstă, un adevărat și blînd prieten pentru unii cercetători sau profesori mai tineri, cărora le-a fost adesea un sincer sfătuitor, îndrumător și sprijinitor.

Viața lui ireproșabilă, pasiunea sa constantă și entuziastă pentru istoria țării, dragostea pentru frumusețea meleagurilor patriei, optimismul, bunătatea inimii sale, ca și valoroasele lui contribuții științifice vor constitui, pentrui toți cei ce l-au cunoscut sau au colaborat cu el, prețuindu-i onestitatea și modestia, un exemplu și un îndemn. Ei îi vor păstra prin vreme, ca un suprem și binemeritat omagiu, o luminoasă și caldă amintire, prinos adus omeniei și strădaniilor sale, închinate o viață întreagă binelui și adevărului.

Dan Gh. Teodor

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

HADRIAN DAICOVICIU

În ziua de 4 octombrie 1984, Clujul ne-a transmis incredibila veste a încetării subite din viață a Profesorului Hadrian Daicoviciu, cei din preajmă, ca și numeroșii prieteni și colegi din toate orașele țării, fiind copleșiți de marea injustețe a deciziei Parcelor. Vîrsta, vioiciunea fizică și intelectuală, activitatea zilnică atît de complexă — toate ne dădeau dreptul să sperăm că va mai fi încă vreme îndelungată în corpul de elită al istoricilor noștri.

Activitatea didactică și științifică, de conducere a Muzeului de istorie a Transilvaniei, colaborările permanente la revistele de cultură, la radio și televiziune, prezența la pupitru a oratorului suprasolicitat, ascultat cu folos și încîntare, performanțele ambasadorului fără egal al istoriei noastre vechi, umpleau o viață de excepție între oamenii generației sale.

Marile sale disponibilități le-a canalizat și în funcție de firea sa, de necesitatea imperioasă a contactului direct cu lumea, pentru care Amfiteatrul era doar locul principal, care nu suplinea însă și Agora. Tentația de a estima amplitudinea melodiei care ar fi putut-o cînta pe o singură coardă trebuie îndepărtată, fiind nedreaptă pentru cel al cărui traseu în viață încercăm să-l înfățișăm.

Hadrian Daicoviciu s-a născut pe data de 11 octombrie 1932 la Cluj. A urmat cursurile școlii elementare și liceul la Sibiu și Cluj. Absolvent al liceului în anul 1951, s-a înscris la Facultatea de istorie ca student al Universității „V. I. Ulianov" din Cazan (1951—1953) și apoi la Universitatea din Cluj (1953—1955).

A avut privilegiul de a fi călăuzit la începuturile cunoașterii domeniului Muzei Clio de un mare om și savant. A dobîndit astfel o pregătire sistematică, o bună cunoaștere a limbilor clasice și a unor limbi de circulație internațională, o stăpînire a tehnicii de săpătură, de conducere a șantierelor.

A urcat treptele ierarhiei didactice fără avansări excepționale de la *preparator* (1955) la *profesor* (1978) zăbovind ca *lector* 13 ani. Cu o rară vocație de pedagog, a fost și un iscusit autor de manuale școlare și universitare. La muzeu a fost, de asemeni, pe rînd: *șef de secție* (1966), *director adjunct* (1968) și *director* (1974). Tradiția strînselor legături Universitate-Institut-Muzeu a fost continuată în condiții nu totdeauna favorabile. Lasă în urmă aproximativ 400 titluri de lucrări științifice și colaborări la revistele de cultură.

Locul principal este deținut de *Istoria geto-dacilor*. Participarea timpurie la săpăturile arheologice din Munții Orăștiei, apoi conducerea directă a unor cercetări, i-au prilejuit o cunoaștere perfectă a celor mai importante vestigii ale civilizației dacice. Aproximativ 50 din lucrările sale se impun a fi incluse într-o bibliografie completă a lumii dacice. A scris *Dacii* și apoi *Dacia de la Burebista la cucerirea romană* cu știință și talent, utilizînd cu egală măiestrie informațiile literare, epigrafice sau arheologice. Cărțile au fost scrise înainte de a împlini 40 de ani, vîrstă la care puțini au alcătuit sinteze de asemenea valoare, întindere și implicații. Apreciate pentru construcția de ansamblu, pentru stil, pentru iscusința reconstituirilor, cărțile au avut de întîmpinat și unele obiecții, dar acestea țineau de înseși

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

aspectele controversate ale istoriei geto-dacilor dezbătute de decenii (existența și tipul statului, clasele etc). Autorul însuși cunoștea bine părțile de rezistență și cele perfectibile ale celei de-a doua cărți și considera, pe bună dreptate, că o revenire asupra temei nu putea fi utilă decît după publicarea monografiilor cetăților și așezărilor dacice. Împreună cu cel mai apropiat colaborator al său, dr. Ioan Glodariu, a făcut ca monografiile principalelor cetăți intracarpatice să treacă de stadiul proiectelor.

Expozițiile „Dacii" care au circulat în țară și în multe state ale lumii au fost exemplare ca ținută, cu caiete de expoziție citabile în lucrări științifice. Ultimul dar al său despre oamenii geto-dacilor este mica lucrare de popularizare *Portrete dacice* (1984).

Bun cunoscător al civilizației romane, a scris despre istoria Daciei romane note și studii din domeniile cele mai diferite de la arta provincială, la urbanizare și romanizare de la Columnă la monografii ale unor orașe ale Daciei, de la vestigiile mai mărunte la interesante epigrafe. Cea mai importantă contribuție a sa în acest domeniu este legată în primul rînd de reluarea săpăturilor din capitala Daciei romane cu un tînăr și puternic colectiv (C. Pop, I. Piso, D. Alicu, A. Rusu ș.a.). Descoperirile au depășit probabil și viziunile optimiste în privința numărului și însemnătății inscripțiilor deosebite, utile reconstituirii multor aspecte din existența Daciei romane. De apariția volumului despre *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (1984) alcătuit împreună cu alt apropiat colaborator pe tărîmul arheologiei clasice Dorin Alicu, nu s-a mai putut bucura.

În *Dicționar enciclopedic de artă veche a României* (1980), alcătuit în colaborare cu Radu Florescu și Lucian Roșu, se îmbinau multiplele cunoștințe despre istoria civilizației pe teritoriul țării noastre. A scris despre probleme de istoriografie, muzeografie, probleme de restaurări etc. Între articolele din periodice se cuvin a fi menționate în primul rînd cele din seria *Însemnări despre Dacia* din cuprinsul revistei „Steaua".

Am avut ocazia să-l ascult și la reuniuni internaționale. Cunoașterea adîncă a problemelor în discuție, experiența de catedră a profesorului, vocea plină, plăcută, toate laolaltă făceau din Hadrian Daicoviciu un vorbitor prestigios, ale cărui intervenții erau ascultate cu interes și cu plăcere. Sesiunile anuale ale Muzeului de istorie a Transilvaniei, conduse cu mult tact, ajunseseră veritabile colocvii naționale pentru multe probleme ale istoriei noastre.

A avut curajul opiniei, personalitate, demnitate și din această cauză și unii neprieteni. A continuat să înnobilezе numele familiei prin scrierile sale, prin activitatea sa pedagogică și socială.

A venit destul de rar la noi la Iași, ca mulți dintre cărturarii clujeni care trec greu munții spre Moldova. Cînd a făcut-o, a fost înconjurat cu multă stimă și prietenie.

Prin tot ce a realizat, și-a cucerit un loc de seamă între istorici, între oamenii de cultură, în inimile noastre.

Sit terra levis.

Silviu Sanie

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

AURICĂ SIMION

Pentru specialiști ca și pentru publicul cititor Aurică Simion (26 aprilie 1938 — 2 noiembrie 1984) ajunsese să se confunde cu însăși ISTORIA. Faptul, departe de a fi exprimat anume avantaje, lesne de invidiat de către confrați, obliga mult, enorm pe cercetătorul dotat cu calități remarcabile și dornic să prezinte cititorului său, mai mult — poporului său, cît mai mult și mai sistematic, cît mai ales și mai veridic trecutul nostru recent, cu atît mai greu de descifrat tocmai pentru că este *prea* recent. S-a oprit cu predilecție asupra tulburătoarei epoci a celui de-al doilea război mondial, pe care — fără a fi pretins anume — a abordat-o sistematic, studiile și, mai ales, cărțile sale tinzînd, progresiv, la recompunerea tabloului *global* al anilor 1939—1945. Pătrunsese tainele creației științifice de marcă, dar, credincios de la început și pînă la sfîrșit lui Clio, l-au preocupat mai cu seamă ineditul problemelor investigate, aflarea și afirmarea răspicată a ADEVĂRULUI ISTORIC, fie el convenabil sau nu. Coleg și prieten incomparabil, doctor în științe istorice, laureat al Academiei Române, participant la numeroase și importante manifestări științifice interne și internaționale, Aurică Simion s-a impus exclusiv prin virtuțile scrisului său, prin seria excelentelor sale monografii receptate cu deosebit interes de prea numeroșii săi cititori: *Agresiunile naziste din Europa în anii 1938—1939* (1983), *Dictatul de la Viena* (1972), *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941* (1976) și, cu deosebire, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din August 1944* (1979). Aurică Simion a impus atenției o serie de probleme fundamentale interesînd istoria generală și mai cu seamă istoria țării sale dintre 1939 și 1945: originile celui de-al doilea război mondial și România, perioadele neutralității și nonbeligeranței din 1939—1941, cedările teritoriale din 1940, caracterul regimului legionaro-antonescian, diplomația României antonesciene, situația țării în context internațional în momentele pregătirii, declanșării și victoriei revoluției din August 1944. Pentru fiecare dintre aceste aspecte, cititorul avea în persoana lui Aurică Simion, mai mult decît un ghid avizat și pasionat, pe specialistul care, cu răbdare și talent, a știut să-l asiste în a pătrunde marile taine și sensuri ale istoriei ultimei conflagrații mondiale. Sub acest raport, *Preliminariile...*, pe care le-am recenzat în momentul în care *era* nevoie, se constituie un model, impunîndu-se de la început între operele de referință ale istoriografiei naționale contemporane, abordînd probleme controversate și dovedindu-se, *Preliminariile...*, ele însele controversabile, din chiar clipa apariției lor. Recenzînd lucrarea, chiar în paginile acestei publicații, observam în 1981 că grație ei Aurică Simion își înscria numele pe lista celor mai de seamă specialiști în domeniul istoriei României din epoca celui de-al doilea război mondial. Fiecare din cele cinci mari compartimente ale cărții *(Regimul antonescian și trăsăturile sale; Dictatura antonesciană pe drumul colaborării multilaterale cu Reichul hitlerist; Stalingradul și consecințele sale. Criza relațiilor germano-române; Eșecul tentativelor de desprindere de Axă prin înțelegeri diplomatice cu Aliații; Insurecția națională — o soluție necesară. Rolul conducător al P.C.R. în pregătirea insurecției)* dovedește în ce grad temeinic autorul se familiarizase cu problemele abordate, vădind, totodată, documentația masivă și, în cea mai mare parte, inedită, pentru toate aspectele investigate. Pe o asemenea bază, autorul a realizat o adevărată istorie a anilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

1940—1944, în care sinteza se lăsa — nu întîmplător — dominată de analiză, de o analiză atentă și necesară, mai ales că numeroase și controversate aspecte erau, atunci, pentru prima dată elucidate. S-au precizat cu claritate caracterul regimului antonescian, natura și evoluția raporturilor româno-germane între 1940 și 1944, participarea țării la războiul mondial. De asemenea au surprins prin noutate capitolele referitoare la tentativele României de-a se desprinde de *Axa* fascistă și la cauzele eșecului lor. În acest fel, se delimita întregul evantai de probleme deosebit de complexe ce confrunta România în momentul declanșării insurecției victorioase din August 1944. Autorul a precizat rolul forțelor democratice, pregătirile politice și militare, desfășurarea insurecției și consecințele sale multiple, interne și externe, reținîndu-i de asemenea atenția. Stăruind asupra raporturilor statornicite de îndată după 23 August 1944 de România cu Națiunile Unite, autorul examina și reflexul lor în convenția de armistițiu din 12 septembrie 1944, pe care o găsea — așa cum a și fost — ca impunînd „condiții extrem de grele" țării noastre. Astăzi, în perspectiva timpului, lucrarea ne apare așa cum a conceput-o autorul — în afara tiparelor istoriografice, cutezătoare în interpretări și temeinic documentată. Cititorul cunoaște aceasta și *Preliminariile...* lui Aurică Simion, aidoma cărților lui N. Iorga sau Constantin C. Giurescu, s-au citit și se citesc cu interes nu numai în centrele științifice din țară sau din străinătate, ci și în cătune.

Ultima carte a lui Aurică Simion, menționată mai sus *(Agresiunile naziste din Europa în anii 1938—1939,* București, 1983), s-a bucurat și ea de un deosebit succes de public. Unul din meritele cărții îl reprezintă integrarea sistematică a problemelor istoriei naționale în istoria universală, mai precis sesizarea și analiza locului și rolului unor inițiative românești în politica europeană din anii 1938—1939, în sublinierea impactului marilor crize ale epocii asupra României și viceversa. Lucrarea înglobează, pentru momentele — cheie ale anilor 1938—1939 (pregătirea acordului de la München, eșecul negocierilor tripartite anglo-franco-sovietice din vara anului 1939, „dialogul" între Londra, Paris și Berlin după 23 august 1939 și, mai cu seamă, constatarea stării de beligeranță între cele trei capitale între 1 și 3 septembrie 1939), veritabile „radiografii", grație cărora cititorul pătrunde detaliile și cauzele adînci ale marilor evenimente, află răspunsuri precise și documentate pentru evoluțiile cunoscute pe planul politicii europene și chiar mondiale.

L-am cunoscut pe Aurică Simion și ne-am împrietenit pe dată. Nu ne-am declarat-o niciodată. O făcusem prin consens. Am participat împreună la diverse manifestări științifice interne și internaționale. Autorul *Preliminariilor...* nu s-a desmințit niciînd. M-au surprins reținerea și timiditatea lui. Să fi bănuit oare, încă de prin 1980, tainele destinului său, să fi fost manifestările bolii necruțătoare care l-a răpit familiei, breslei istoricilor și cititorilor admiratori în plină putere creatoare? Pentru mine a fost și a rămas *Domnu' Aurică.* În luna mai 1984, la București fiind, l-am invitat la Iași pentru un simpozion; m-a refuzat elegant. Îmi dau acum seama că *știa.* Mi-a încredințat diverse contribuții pentru *Anuarul* Institutului de istorie și arheologie din Iași, ca și pentru volumul colectiv *Actul de la 23 August 1944 în context internațional,* volum apărut în august 1984 și cuprinzînd un larg studiu realizat în colaborare. Astăzi, acest volum ca și toate cărțile lui Aurică Simion își urmează drumul lor, în lipsa autorului lor, plecat nedrept de repede și brutal dintre noi.

Gh. Buzatu

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

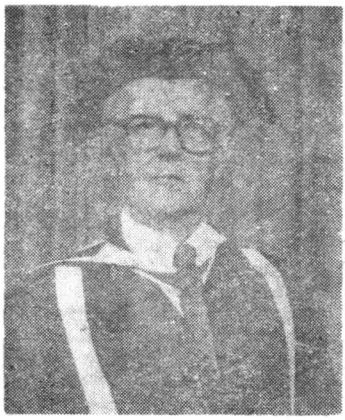

HUGH SETON-WATSON

S-a sfîrşit nu demult, la o vîrstă cînd mai putea dărui istoriografiei destule roade ale muncii sale neobosite, profesorul Hugh Seton-Watson, unul din cei mai prestigioşi istorici din epoca noastră *. Cu puţin timp în urmă, în torida vară a lui 1983, fusese celebrat de comunitatea istoriografică în cadrul unui simpozion internaţional întreprins anume, la Londra, cu o temă care fusese oarecum aceea a vieţii sale : *Istorie şi istorici în Europa Centrală şi de Sud-Est*. S-au rostit atunci cuvinte frumoase, s-au făcut aprecieri cu privire la om şi la ostenelile sale pe tărîm ştiinţific. Sărbătoritul însuşi, atent parcă mai mult la ceva ce a fost decît la ce era sau avea să fie a evocat discret, cu acea ironie seniorială pe care o dă reflecţia îndelungă, împrejurările care i-au decis cariera de istoric, şi concluziile pe care aceasta părea să le justifice. Totul era discreţie şi rezervă în evaluările istoricului. Puteai fi în dezacord cu el, privirea de sus asupra atîtor tragedii în spaţiul istorico-cultural respectiv îţi putea umbri o clipă chiar simpatia, rolul de spectator detaşat şi obiectiv ce şi-l atribuia în virtutea unei lungi experienţe putea să fie privit sub unghiul deformant al celui ce se implică pînă la identificare, însă judecata lui era limpede, raţionamentul riguros, observaţia pertinentă. Sfîrşeai prin a-i da dreptate, fie şi fără entuziasm, experienţa istoricului se oferea ca o sursă de meditaţie pe marginea unor realităţi complexe, inextricabile. Mi-am dat seama atunci, fiindcă aveam norocul să fiu de faţă, că acea privire de sus, integrativă, capabilă să destrame detaliile spre a reţine doar proiecţia lor pe fundalul sintezei, nu venea doar din cărţi şi documente, ci mai ales dintr-o experienţă colectivă, din istoria însăşi a unui popor care a ştiut să facă istorie, exploatînd din plin avantajele ce i le oferea poziţia lui insulară. Cîte un spirit generos s-a desprins mai totdeauna din acel spaţiu al aparentei certitudini pentru a se rosti în favoarea celor apăsaţi de istorie, reduşi prin chiar poziţia lor geo-politică la o situaţie marginală, improprie marii competiţii a lumii. Aşa a fost publicistul David Urquhart, faţă de care cauza românească a Unirii extracarpatice a rămas profund îndatorată. Aşa se arată, nu mai puţin, figura lui R. W. Seton-Watson, tatăl istoricului în discuţie, cel care sub pseudonimul Scotus Viator şi-a creat renume de apărător al popoarelor impliate din Europa Sud-Estică la începutul secolului nostru. Scoţian la origine, ca şi Urquhart, el aducea cu sine o sensibilitate umanistă pe care o regăsim şi la fiul său, regretatul profesor Hugh Seton-Watson. Născut la 15 februarie 1916, acesta ar fi împlinit acum 69 de ani. I-a fost dat să se stingă însă cu puţin timp înainte, la 19 decembrie 1984, pe cînd se afla în Statele Unite ale Americii ca invitat al Fundaţiei „Wilson", aşadar în plină activitate şi înaînte de a-şi fi dus pînă la capăt programul său ştiinţific. Un punct de seamă în acest program trebuia să fie un volum de corespondenţă relativă la România, rămasă de la tatăl său. Ar fi fost încă un punct de sprijin în

*) Cf. Cornelia Bodea, *Seton-Watson — tatăl, fiul şi îndrăgita Românie*, în „Magazin istoric", XVII, 1983, 7, p. 22—25 ; idem, *Profesorul Hugh Seton-Watson*, în „România literară", XVIII, 1985, 1, p. 19 ; *Prof. Hugh Seton-Watson, Historian of Eastern Europe*, în „Times", Londra, 24.XII.1984.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

cercetarea istoriei noastre pe fundalul realităților geopolitice europene la începutul acestui secol, realități pe care, de altminteri, H. Seton-Watson și fratele său, Christopher, le-au evocat într-o carte despre *Formarea unei Europe noi: R. W. Seton-Watson și ultimii ani ai Austro-Ungariei* (1982). Specialist în problemele acestui spațiu, participînd el însuși la evenimente, un timp, ca diplomat și consilier de prestigiu incontestabil, Hugh Seton-Watson s-a străduit să înțeleagă problemele de ansamblu ca și specificul fiecărei zone, iar pe acest temei să caute soluția sintezei integrative. Căci istoria, ca disciplină a cunoașterii umane, nu e altceva decît o prelungire, un reflex organic al istoriei vii și a căuta rezolvări în planul explicației istorice este a sugera, cel puțin, rezolvări în cîmpul istoriei curente. Avantajul lui Hugh Seton-Watson în raport cu istoricii de cabinet este de a fi cunoscut de timpuriu, permanent și profund, realitățile din întreaga zonă supusă cercetării, una din cele mai interesante sub unghi istoriografic. În casa tatălui său, care echivala cu o instituție de interes internațional, el a putut cunoaște figuri și opinii venite din acest spațiu al conexiunilor inextricabile. Inteligent, avid de cunoaștere și poliglot de rară dotație, a avut apoi destule ocazii să cerceteze lucrurile fără intermediu. O spune singur în prefața unei sinteze, astăzi clasică, privitoare la *Europa răsăriteană în perioada interbelică* (1946), evocînd discuțiile cu oameni din această zonă populată de rase, națiuni și opinii diferite. Contactul cu realitatea vie rămîne o sursă istorică de neînlocuit: „Cel care își folosește bine ochii și urechile poate găsi uneori, în chip neașteptat, cheia unei probleme ce l-a preocupat îndelung". Documentele de arhivă, cărțile (tot mai numeroase și în fond inepuizabile) află în acest contact un complement necesar, istoric obiectiv al problemei fiind doar cel ce se ostenește să vadă toate izvoarele, umane și documentare deopotrivă, spre a le stoarce întreaga semnificație. Concluziile, fără a pretinde infailibilitatea, sînt produsul judecății istoricului și al materialului respectiv. Iar material vrea să însemne nu numai vestigii arhivalice, dar și observație directă. Cu această convingere, Hugh Seton-Watson a călătorit mult, a scris eseuri, reportaje și analize, și-a sistematizat apoi constatările într-o serie de cărți. Cîteva dintre acestea ar mai trebui amintite: *Nici război, nici pace* (1960); *Noul imperialism* (1961); *Imperiul rus* (1967); *Inima bolnavă a Europei moderne* (1976); *Națiuni și state* (1977). Convins că naționalismul subminează libertatea și pacea, autorul a știut să se ridice deasupra lui, îmbrățișînd un timp problemele dintr-o perspectivă internaționalistă și socializantă, cum ne asigură el însuși în ultima dintre lucrările citate. A vizitat România în mai multe rînduri (1939), a fost chiar membru al Legației britanice la București (1940—1941), a revenit aici și mai tîrziu, ultima dată în 1982, interesîndu-se amical de rosturile noastre și căutînd să le integreze într-o explicație coerentă mai amplă, regională și mondială. Profesor la Oxford, apoi la School of Slavonic and East Europeen Studies din Londra, el a cuprins în investigațiile sale istoria întregii Europe Centrale și de Sud-Est în secolele XIX—XX, raporturile internaționale în epoca contemporană, manifestări ale conștiinței naționale, problema elitelor etc. Membru al Academiei Britanice, Hugh Seton-Watson a fost multă vreme specialistul necontestat pentru țările sud-est europene. Istoriei noastre el i-a adus contribuții notabile nu atît sub unghi documentar, cît sub acela al integrării în zonă. Ultima trebuia să fie *R. W. Seton-Watson și românii, 1906—1920*, carte pregătită împreună cu Cornelia Bodea, pe seama căreia ar rămîne deci finalizarea editorială. Autor de studii și monografii prestigioase, Hugh Seton-Watson e unul din istoricii mari ai acestui secol și un spirit luminos, a cărui creație rămîne o reconfortantă sursă de încredere în rostul istoriografiei și de optimism civic în raport cu marile probleme ale lumii contemporane.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

ABREVIERI

AAR = Analele Academiei Române
AES = Analele economice și statistice
AIIAC = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj
AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" Iași
AIINC = Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL = Anuarul de lingvistică și istorie literară (Iași)
AM = Arheologia Moldovei
AMM = Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN = Acta Musei Napocensis
Anale = Analele Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
AnM = Analele Moldovei
APR = Analele Parlamentare ale României
AR = Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH = Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI = Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice
ARMSL = Academia Română, Memoriile Secțiunii Literare
ARMSȘ = Academia Română, Memoriile Secțiunii Științifice
ASI = Archivio Storico Italiano
AȘRS = Arhiva pentru știință și reformă socială
ASUI = Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" Iași
AUB = Analele Universității București
BAGIR = Buletinul Asociației Generale a Inginerilor din România
BCI = BCIR
BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI = Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIER = Buletinul Institutului Economic Român
BIRE = Buletinul Institutului Român de Energie
BIROM = Buletinul Institutului Românesc de Organizare Științifică a Muncii
BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
BOR = Biserica Ortodoxă Română
BRV = Bibliografia Românească Veche
BS = Balkan Studies (Thesaloniki)
BSH(BSHAR) = ARBSH
BSNR = Buletinul Societății Numismatice Române
BSOAS = Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSP = Buletinul Societății Politehnice
BUGIR = Buletinul Uniunii Generale a Industriașilor din România
BZ = Byzantinische Zeitschrift
CDM = Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat, București, vol. I—V
CDM, S. 1 = idem, Supliment 1
CI = Cercetări istorice (ambele serii)
CL = Cercetări literare
CMRS = Cahiers du monde russe et soviétique
CvL = Convorbiri literare (ambele serii)
DAD = Dezbaterile Adunării Deputaților
DIR = Documente privind istoria României
DOP = Dumbarton Oaks Papers
DRH = Documenta Romaniae Historica

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro

FHDR = Fontes Historiae Dacoromanae
GB = Glasul Bisericii
IN = „Ioan Neculce". Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi
JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
KS = Kratkie soobşcenia o dokladah i polevih issledovaniah Instituta istorii materialnoi kulturî (Moscova)
LR = Limba română
MA = Mitropolia Ardealului
MB = Mitropolia Banatului
MC = „Miron Costin". Revistă de mărturii istorice (Bîrlad)
MCA = Materiale şi cercetări arheologice
MemAnt = Memoria Antiquitatis (Piatra Neamţ)
MMS = Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO = Mitropolia Olteniei
NE = Numizmatika i epigrafika (Moscova)
NEtH = Nouvelles études d'histoire
ÖO = Österreichische Osthefte
RA = Revista Arhivelor (ambele serii)
REB = Revue des études byzantines
REI = Revue des études islamiques
RER = Revue des études roumaines
RES = Revue des études slaves
RESEE = Revue des études sud-est européennes
RFR = Revista Fundaţiilor Regale
RGI = Revista generală a învăţămîntului
RHMC = Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE = Revue historique du Sud-Est européen
RdI = Revista de istorie
RI = Revista istorică
RIAF = Revista pentru istorie, arheologie şi filologie
RIR = Revista istorică română
RITL = Revista de istorie şi teorie literară
RM = Revista muzeelor
RMM = Revista muzeelor şi monumentelor
RREI = Revue roumaine d'études internationales
RRH = Revue roumaine d'histoire
RRSI = Revista română de studii internaţionale
Rsl = Romanoslavica
SAI = Studii şi articole de istorie
SAO = Studia et Acta Orientalia
SCB = Studii şi cercetări de bibliologie
SCIA = Studii şi cercetări de istoria artei
SCI = Studii şi cercetări istorice (ultimele din *CI*, seria veche)
SCIM = Studii şi cercetări de istorie medie
SCIV = Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA = Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN = Studii şi cercetări de numismatică
SCŞI = Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi
SEER = The Slavonic and East European Review
SlavAnt = Slavia Antiqua (Varşovia-Poznan)
SMIC = Studii şi materiale de istorie contemporană
SMIM = Studii şi materiale de istorie medie
SMIMd = Studii şi materiale de istorie modernă
SMMIM = Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară
SOF = Südost-Forschungen (München)
SUBB = Studia Universitatis Babeş-Bolyai
TC = „Theodor Codrescu" (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
UKB = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR = Viaţa românească.

Autorii sînt rugaţi să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în prezenta listă.

https://biblioteca-digitala.ro / http://arhivelenationale.ro